

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

(studijní obor: Historické vědy – České dějiny)

Disertační práce

Gustáv Husák

Politická biografie se zvláštním zřetelem k česko-slovenským
vztahům ve 20. století

Gustáv Husák

A Political Biography with Special Emphasis on Czech-Slovak
Relations in 20th Century

Mgr. Michal Macháček

Školitel: prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc.

2017

PODĚKOVÁNÍ

Předkládaná práce by nevznikla v této podobě bez ochoty a pomoci řady osob a institucí. V této souvislosti předně děkuji své *alma mater* Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, zejména Ústavu českých dějin za poskytnuté zázemí a svému školiteli prof. Janu Rychlíkovi za soustavnou vstřícnost, trpělivost a podporu.

Díky *Mezinárodnímu Vyšehradskému fondu* se mi naskytla možnost bádát pět měsíců ve Slovenské republice, kde se mi dostalo nemalé podpory a vskutku přátelského přijetí u tamějších historiků. Rád bych proto zvláště poděkoval pracovníkům hostitelského Historického ústavu Slovenské akademie věd, osobitě dr. Valeriánu Bystrickému a dr. Jozefu Žatkuliakovi, kteří již bohužel nejsou mezi námi. Během následného dvouměsíčního badatelského pobytu v Moskvě se mi podařilo prostudovat stěžejní archivní prameny ruské provenience, nestalo by se tak bez pomoci doc. Luboše Švece z Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy, prof. Zoji Sergejevny Něnaševy, prof. Jevgenije Fedoroviče Firsova a dalších přátel z hostitelské Katedry dějin jižních a západních Slovanů Fakulty historie Moskevské státní univerzity M. V. Lomonosova a zároveň vstřícnosti pracovníků Ruského státního archivu soudobých dějin a Ruského státního archivu sociálních a politických dějin. Rád bych v této souvislosti rovněž poděkoval za velmi milé přijetí a pomoc pracovníkům Institutu slavjanověděnijs Ruské akademie věd.

Nebylo vždy v minulosti a ani dnes zrovna lehké být v příbuzenském vztahu s dr. Gustávem Husákem, ba nést jeho jméno v občanské legitimaci. O to větší poděkování a vděčnost patří z mé strany jeho rodině, zvláště jeho synovi Ing. arch. Vladimíru Husákovi. Nezapomenutelné pro mne jsou naše setkání, někdy až do nočních hodin probíhající rozhovory na bratislavské Kalvárii, při kterých byla také často přítomna jeho manželka dr. Kristína Husáková a švagrová Ing. Mária Husáková, kterým též děkuji za zajímavé podněty, ochotu a shovívavost. Pan Vladimír Husák mi byl nápomoc nejen jako pamětník, ale rovněž mi umožnil studium množství písemností podléhajících archivnímu utajení, v neposlední řadě také rodinného archivu. Velká řada jedinečných materiálů tak vůbec poprvé mohla být díky jeho velkorysosti využita jako historický pramen a nesmírně tuto práci obohatila. Za vstřícnost, otevřenost a příjemná setkání také děkuji důbravské rodině Gustáva Husáka, paní Agneše Husákové, Ing. Růženě Józsové, dr. Emílii Zeichmeisterové a jejich rodinám.

Za konzultace, vzpomínky a příjemná setkání děkuji nestorům české a slovenské historické vědy doc. Janu Galandauerovi, doc. Karlu Kaplanovi, prof. Janu Křenovi, dr. Jozefu Jablonickému (†), doc. Jaroslavu Opatovi (†), prof. Vilému Prečanovi, dr. Janu Tesařovi, dr. Martě Vartíkové a prof. Viliamu Plevzovi, kterému rovněž vřele děkuji za

umožnění studia v jeho osobním archivu. Velmi děkuji za vstřícnost a vzpomínky také všem pamětníkům: dr. Mikuláši Beňovi, prof. Peteru Colotkovi, dr. Jozefině Darášové, panu Zdeňku Hořenému, dr. Janu Fojtíkovi, panu Miloši Jakešovi, paní Kataríne Jakubčíkové, Ing. Milanu Karvašovi, prof. Zoji Klusákové-Svobodové, doc. Ladislavu Košťovi, Ing. Karolu Kubíkovi, dr. Valentine Vladimirovně Marjině, Ing. Taťjaně Pecháčové, prof. Ludmile Peterajové (†), Dobroslavu Pustajovi (†), Ing. Františku Šaldovi, paní Jarmile Štefančinové, dr. Lubomíru Štrougalovi, paní Nataše Tanské (†), dr. Peteru Weissovi a mnohým dalším vzácným osobám, které si nepřály být jmenovitě uvedeny, ale byly nejednou nápomocny vzpomínkou či radou.

Velký dík patří historikům dr. Vojtechu Čelkovi z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a prof. Jozefu M. Rydlovi, předsedovi Konfederace politických vězňů Slovenska Peteru Sandtnerovi a Ing. Janu Šoltovi za zájem a pomoc s prostředkováním různých kontaktů a materiálů. Ing. Miroslavu Gregorovičovi, dr. Ondřeji Zelenkovi a Mgr. Sebastianu Aguasovi Maiselsovi vděčím za odborné konzultace a jazykové překlady. Panu faráři Mgr. Miroslavu Bederkovi z římsko-katolické farnosti Bratislava-Dúbravka, historikům dr. Tomáši Černákovi, Mgr. Ivanu Gubovi, dr. Pavlu Horákovi, dr. Peteru Chorvátovi, dr. Branislavu Kinčokovi, Martinu Mockovi, dr. Jiřímu Sukovi a dr. Marku Syrnému děkuji za zprostředkování některých pramenů. Paní Mgr. Daniele Olenočinové vyjadřuji vděčnost za usnadnění a zlepšení orientace v Dúbravce, rodišti dr. Gustáva Husáka, a milá setkání.

Nevím, z čeho číší tradované řeči o animozitách mezi archiváři a historiky, prodělal jsem zcela opačnou zkušenost, a to bez výjimky, přičemž jsem bádal asi v třiceti archivech. Archiváři a archivní instituce mi vycházeli všemožně vstříc a až nadstandardně mi vypomáhali, za což jim všem vřele děkuji. Jmenovitě bych rád poděkoval Národního archivu ČR, zvláště pracovníkům čtvrtého oddělení paní Miloslavě Buriánkové, dr. Aleně Noskové, dr. Aleně Šimánkové a dr. Františku Štverákovi a vedoucímu šestého oddělení dr. Jiřímu Křesťanovi. Taktéž děkuji Mgr. Magdaléně Brinckové z Literárního archivu při Slovenské národní knihovně, dr. Jozefu Klačkovi z Ústředního archivu Slovenské akademie věd, vedoucímu Archivu Kanceláře prezidenta republiky dr. Jakubu Doležalovi, paní Zdence Garnotové a Mgr. Václavě Kalvasové z Archivu Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, paní ředitelce dnes již bývalého Muzea dělnického hnutí dr. Libuši Eliášové a dr. Jiřímu Hoppemu, jenž spravuje část archivu Ústavu soudobých dějin AV ČR, v. v. i. Také děkuji pracovníkům knihoven, zvláště Národní knihovny ČR, Slovenské národní knihovny a Univerzitní knihovny v Bratislavě, rovněž paní Elišce Trávníčkové z knihovny Ústavu pro soudobé dějiny, dr. Haně

Popelové z Náprstkova Muzea a Mgr. Matúšovi Fazekašovi za ochotu během studia v Krajském muzeu Matice slovenské v Bratislavě.

Závěrem se omlouvám a děkuji všem, kteří by si rovněž zasloužili osobitě zmínit a které jsem ve výše napsaných řádcích neúmyslně opomněl.

Úplným závěrem vyjadřuji největší **PODĚKOVÁNÍ** svým rodičům, kteří můj tvůrčí záměr dlouhodobě tolerovali a podporovali a jimž předkládanou práci věnuji.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 14. července 2017

.....
Mgr. Michal Macháček

Bibliografický záznam: Michal MACHÁČEK: *Gustáv Husák. Politická biografie se zvláštním zřetelem k česko-slovenským vztahům ve 20. století*, disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2017, 476s. [784 normostran].

Abstrakt

Disertační práce se věnuje veřejné činnosti, myšlenkovému světu a obrazu politika JUDr. Gustáva Husáka, CSc. (1913–1991), jenž s různou intenzitou a v rozličných ohledech vstupoval šedesát let do česko-slovenského veřejného prostoru a pohybuje se v něm prakticky dodnes. Text vychází z široce pojaté pramenné základny a je vystavěn chronologicky, místy prokládán tematickými okruhy, přičemž se jedná o kombinaci narativního a výkladového přístupu.

První kapitola je zaměřena na Husákovo mládí, na faktory, které ho přivedly ke komunistickému hnutí, a na jeho ranou aktivistickou činnost. Navazuje pojednání o Husákově počínání za druhé světové války, problematizována je jeho odbojová činnost, účast na propagandistickém zájezdu na nacisty dobytou Ukrajinu či vize Slovenska jako svazové republiky Sovětského svazu. Následná participace Husáka na Slovenském národním povstání zaručila legitimizaci jeho další politické kariéry v poválečném období, kdy úspěšně vedl zápas o komunistický monopol politické moci v Československu a snažil se prezentovat Komunistickou stranu Slovenska jako stranu národní. Vznik kauzy slovenského buržoazního nacionalismu a způsob, jakým byl do ní Husák včleněn, kriminalizován a nakonec i rehabilitován, se těší pozornosti dalších dvou kapitol. Dále jsou osvětleny obtíže s Husákovým návratem do politiky, které ho přechodně přivedly na pole historické vědy a opozičně laděných aktivit. Aktivizace a podpora veřejnosti v období propukajícího pražského jara přinesly Husákovi funkci místopředsedy československé vlády a vůdčí postavení v přípravách federativního uspořádání státu. Ačkoliv byl tak posilován obraz Husáka jako reformátora, dotyčný nadále zůstával přesvědčen o nezbytnosti komunistického monopolu moci a pevném spojení se Sovětským svazem jako garantem národní nezávislosti a po válce nastoupené socialistické cesty. Po vstupu vojsk Varšavské smlouvy do Československa získal díky tomu i díky své agilnosti i houževnatosti nezbytnou důvěru Moskvy a dostal se do čela KSČ na následující dvě desetiletí. Závěrečné kapitoly představují Husáka jako zdatného taktika a politického praktika, jenž po tragickém úmrtí druhé manželky podléhal apatii, která provázela jeho postupné odcházení z veřejného života.

V textu je průběžně poukazováno na stěžejní provázanost domácích událostí s mezinárodními faktory a sociální vztahy Husáka s ostatními hlavními aktéry jeho života.

Tematický výklad je přitom dáván ve zvýšené míře do souvislosti s česko-slovenskými vztahy, ve kterých Husák sehrál výraznou úlohu. Dotyčný vycházel ze slovenských nacionálních pozic a řadil se mezi národně orientované slovenské komunisty, což mu vyneslo kriminalizaci, ale také uznání u velké části slovenské veřejnosti, která ho právem pojímala jako duchovního otce česko-slovenské federace, o jejíž založení se reálně zasloužil. Pokud však šlo o prosazování národního programu, dal nakonec vždy přednost stranické disciplíně. V těchto souvislostech proto můžeme Gustáva Husáka paradoxně vnímat jak jako demontéra, tak i tvůrce slovenské státnosti, na jejichž základech stojí dnešní Slovensko. Záměr disertační práce v těchto ohledech cíleně přesahuje biografický motiv.

Klíčová slova

Gustáv Husák, Magda Husáková-Lokvencová, Viera Husáková, Antonín Novotný, Viliam Široký, Alexander Dubček, Leonid Brežněv, Československo, Slovensko, česko-slovenské vztahy, KSČ, KSS, komunistický intelektuál, Slovenské národní povstání, Demokratická strana, slovenský nacionalismus, buržoazní nacionalismus, čechoslovakismus, československá federace, stalinismus, politické procesy, rehabilitace, barnabitská komise, pražské jaro, perestrojka, normalizace, sametová revoluce

Bibliographic record: Michal MACHÁČEK: *Gustáv Husák. A Political Biography with Special Emphasis on Czech-Slovak Relations in 20th Century*, PhD. thesis, The Faculty of Arts at Charles University 2017, 476pp. [784 standard pages].

Abstract

The dissertation thesis discusses public activities, thoughts and the political life of JUDr. Gustáv Husák, CSc. (1913–1991), who was involved in the Czech-Slovak public space for sixty years with a significant footprint even today. The text is based on a thorough research and is chronologically structured, intertwined with thematic areas, however an analytical approach prevails.

The first chapter focuses on Husák's youth, the factors that led him to the communist movement, and his early activism. This is followed by a portrayal of the Husák's activities during the Second World War, his role in the resistance, participation in a propaganda trip to the Nazi conquered Ukraine, and his vision of Slovakia as a republic of the Soviet Union. His later involvement in the Slovak National Uprising provided the legitimacy of his later political career in the post-war era, when he successfully led the struggle for the communist

monopoly of political power in Czechoslovakia and attempts to present the Communist Party of Slovakia as a national party. Next two chapters show the origins of Slovak bourgeois nationalism and the way Husák was incorporated with in, criminalized and eventually absolved. Further, the difficulties with Husák's return to politics are highlighted, which brought him for the time being to the field of historical science and opposition activities. The public support and activism during the Prague Spring helped Husák to become a vice-chairman of the Czechoslovak government and a leading position in the formation of federalization of Czechoslovakia. Although the image of Husák as a reformer was so strengthened, he remained convinced of the necessity of a communist power monopoly and a strong alliance with the Soviet Union as the guarantor of national independence and post-war socialism. After the entry of Warsaw Pact troops into Czechoslovakia, this with his agility sufficiently convinced Moscow and cemented his position as the leader of the Communist Party for the next two decades. The final chapters present Husák as a skilled tactician and political practitioner who, after tragic death of his second wife, suffered from apathy that accompanied his gradual departure from public life.

The text consistently stresses the fundamental interdependence of domestic events and international factors, whilst shedding light on personal relationships between Husák and other major figures. A thematic analysis is framed to a greater extent in connection with the Czech-Slovak relations, in which Husák played a significant role. His background in Slovak nationalism, and identity of a nationally oriented Slovak Communist, punitively criminalised him and still yet earned a large recognition of the Slovak public, who rightly assumed him as the father of the Czech-Slovak federation whose foundation he actually built. However, he always prioritised party discipline over national interest. In this context, we can perceive Gustáv Husák paradoxically both as a destructor and an architect of Slovak statehood upon which the foundation of today's Slovakia is built. In this respect, the intention of the dissertation purposefully transcends the biographical motif.

Keywords

Gustáv Husák, Magda Husáková, Viera Husáková, Klement Gottwald, Antonín Novotný, Viliam Široký, Alexander Dubček, Leonid Brezhnev, Czech-Slovak relations, communist intellectual, Slovak National Uprising, Democratic Party, Slovak nationalism, bourgeois nationalism, czechoslovakism, Czechoslovak federation, Stalinism, political trials, Communist Party of Czechoslovakia, Communist Party of Slovakia, rehabilitation, Barak's committee, Kolder's committee, Barnabit's committee, Prague Spring, perestroika, normalization, Velvet Revolution

OBSAH

CÍLE A VÝCHODISKA	15
PRAMENY A HISTORIOGRAFIE	22
Husákovi historici – historiků Husák	25
Zrazení historici	26
Dvorní historik	30
Historik proti násilí	33
Prameny, soudobá literatura a historiografie	36
1. MLADÝ RADIKÁL (1913–1938)	49
1.1. Dětský svět Augustína Husáka	50
1.2. Na cestě ke komunistickému hnutí	55
1.2.1. Komunistický kněz	63
1.2.2. Dobry Slovák	69
1.3. Proti větru!	75
1.3.1. Raná aktivistická činnost	75
1.3.2. Studentský funkcionář	83
1.4. Člověk a enfant terrible komunistické strany	94
1.4.1. Velká láska	97
2. PRAGMATICKÝ ODBOJÁŘ (1938–1945)	100
2.1. Za republiku!	100
2.2. Naše hodina přijde	104
2.2.1. V Katyni? Nedobrovolný účastník zájezdu	115
2.3. Zpátky v ilegalitě	122
2.3.1. Zakladatel Slovenské národní rady	128
2.3.2. Organizátor povstání	133
2.4. Banskobystrický diktátor	139
2.4.1. Na hřebenech Nízkých Tater	145
2.5. Mezi českým lvem a sovětskou hvězdou	150
3. ZÁPASNÍK O SLOVENSKO (1945–1948)	163
3.1. Energický a neklidný	164
3.1.1. První rány z vlastních řad	171
3.1.2. Rudým řudákem ve hře o voliče	181
3.2. Proti demokratům	192
3.2.1. Za smrt prezidenta a ministra aneb O přátelích z bratislavských vináren	198
3.2.2. Dobyvatel monopolu moci	206
4. BURŽOAZNÍ NACIONALISTA (1948–1960)	214
4.1. Hledaný vnitřní nepřítel	215

4.1.1.	Zklamáný vítěz-----	219
4.1.2.	V soukolí, z něhož musí někdo ven-----	224
4.1.3.	Kajícník-----	234
4.2.	Na lavici obžalovaných-----	238
4.2.1.	Železný Gustáv-----	239
4.2.2.	Soudní partie vlka v beránčím rouše-----	249
4.3.	Vězeň číslo...-----	260
5.	MUŽ BUDOUCNOSTI (1960–1968) -----	274
5.1.	Rehabilitovaný-----	281
5.1.1.	Objektem Kolderovy komise-----	281
5.1.2.	Objektem Barnabitek-----	286
5.1.3.	Předčasná ofenzíva-----	295
5.2.	Historik-----	306
5.2.1.	Obhájce Svědectví-----	309
5.2.2.	Utkání a potýkání nejen s Králem Václavem-----	313
5.3.	Reformátor-----	321
5.3.1.	Proti Novotnému přes překážky ke hvězdám-----	323
5.3.2.	Duchovní otec federace-----	327
6.	NORMALIZÁTOR (1968–1977) -----	334
6.1.	Dvojaký hráč-----	334
6.2.	Očima Moskvy-----	341
6.2.1.	V Moskvě a Bratislavě-----	343
6.2.2.	Třináctá komnata aneb Brežněvův emisar-----	351
6.3.	V čele KSČ-----	355
6.4.	Prezident-----	361
6.4.1.	Za fasádou jednoty-----	363
6.4.2.	Triumf-----	371
6.5.	Viera-----	377
7.	ODCHÁZEJÍCÍ KONZERVÁTOR (1977–1991) -----	382
7.1.	Apatický dosluhující-----	387
7.1.1.	Sesazovaný realista-----	391
7.1.2.	Osamělý pán Hradu u sametového předání moci-----	399
7.2.	Důchodce bez důchodu a v zápasu o duši-----	413
	POKUS O ZÁVĚR-----	422
	Národní komunista?-----	423
	Úspěšný politik?-----	426
	SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY -----	433

SEZNAM ZKRATEK

ABS = Archiv bezpečnostních složek

AHMSRB = Archiv hlavního města Slovenské republiky Bratislava

AKPR = Archiv Kanceláře prezidenta republiky České republiky

AMSNP = Archiv Muzea Slovenského národního povstání

APSPČR = Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky

AŘKFB-D = Archiv Římskokatolické farnosti Bratislava – Dúbravka

ASVJS = Archiv Sboru vězeňské a justiční stráže v Leopoldově

AUK = Archiv Univerzity Karlovy

AUKB = Archiv Univerzity Komenského v Bratislavě

AÚPN = Archiv Ústavu paměti národa v Bratislavě

AÚPV = Archiv Ústavu politických věd Slovenské akademie věd

AÚSD = Archiv Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České Republiky

AV = Akademie věd

AVPRF = Archiv Ministerstva zahraničních věcí Ruské federace

a. j. = archivní jednotka

č. = číslo

ČNR = Česká národní rada

ČR = Česká republika

čs./čsl. = československý

ČSAV = Československá akademie věd

ČSR = Československá republika

ČSSR = Československá socialistická republika

ČT = Česká televize

d. = dělo (archivní jednotka), číslo dokumentu

DS = Demokratická strana

ed. = editor

eds. = editoři

f. = fond

HG = Hlinkova garda

HSĽS = Hlinkova slovenská ľudová strana

HÚ = Historický ústav

inf. = informace

Informbyro/Kominforma = Informační byro komunistických a dělnických stran

inv. j. = inventární jednotka
k. = karton
Kčs = Koruna československá
KGB = Komitět gosudarstvennoj bezopasnosti (Výbor státní bezpečnosti)
Kol. = kolektiv
KPR = Kancelář prezidenta republiky
Kominterna = III. komunistická internacionála
Komsomol = Komunistický svaz mládeže
KNV = Krajský národní výbor
Ks = Koruna slovenská
KSČ = Komunistická strana Československa
KSS = Komunistická strana Slovenska
KSSS = Komunistická strana Sovětského svazu
KV = Krajský výbor
LASNK = Literární archiv Slovenské národní knihovny v Martině
MNB = ministerstvo národní bezpečnosti
MV = ministerstvo vnitra
MZV = ministerstvo zahraničních věcí
NAČR = Národní archiv České republiky
NPT = nápravně pracovní tábor
NDR = Německá demokratická republika
NS = Národní shromáždění (užíváno i pro Prozatímní a Ústavodárné národní shromáždění)
OMI = Oddělení mezinárodních informací
ONV = Okresní národní výbor
op. = opis (inventář)
p. = papka
p. č. = přírůstkové číslo
PDS = Polská dělnická strana
PKO = Park kultury a oddychu
PR = policejní ředitelství (policajné riaditeľstvo)
PÚV KSČ = Předsednictvo Ústředního výboru Komunistické strany Československa
PÚV KSS = Předsednictvo Ústředního výboru Komunistické strany Slovenska
RGANI = Ruský státní archiv soudobých dějin
RGASPI = Ruský státní archiv sociálních a politických dějin

s. = stránka, soudruh

SAB = Státní archiv v Bratislavě

SAV = Slovenská akademie věd

Sb. z. a n. = Sběrka zákonů a nařízení

SNA = Slovenský národní archiv

SNB = Sbor národní bezpečnosti

SNP = Slovenské národní povstání

SNR = Slovenská národní rada

SR = Slovenská republika

SRN = Spolková republika Německo

SSA = Spolek socialistických akademiků

SSM = Socialistický svaz mládeže

SSR = Slovenská socialistická republika

SSS/ZSS = Svaz slovenského studentstva

SSSR/ZSSR = Svaz sovětských socialistických republik (Sovětský svaz)

StB/ŠtB = Státní bezpečnost

STV = Slovenská televize

sv. = svazek

ÚASAV = Ústřední archiv Slovenské akademie věd

UK = Univerzita Karlova, Univerzita Komenského

ÚPN = Ústav paměti národa

ÚSČS = Ústřední svaz československého studentstva

ÚSD = Ústav pro soudobé dějiny

ÚSTR = Ústav pro studium totalitních režimů

ÚŠaP = Ústav státu a práva

ÚŠB = Ústředna státní bezpečnosti (Ústredňa štátnej bezpečnosti)

ÚV KSČ = Ústřední výbor Komunistické strany Československa

ÚV KSS = Ústřední výbor Komunistické strany Slovenska

VHA = Vojenský historický archiv

VKS(b) = Všesvazová komunistická strana bolševiků

VV PÚV KSČ = Výkonný výbor Předsednictva Ústředního výboru Komunistické strany Československa

ZO = základní organizace

Karikatura Karla Trinkewitze¹

„Kdo se tedy mýlil? Sama historie? Ta božská, ta rozumná? Ale proč by to vlastně měly být její omyly? Tak se to jeví jen mému lidskému rozumu, ale má-li historie vsutku nějaký vlastní rozum, proč by to musel být rozum bažící po spravedlnosti, rozum domáhající se lidského pochopení, rozum učitelcky vážný? Co když historie žertuje?“

Milan Kundera²

¹ *Listy*, roč. 19, prosinec 1989, č. 6, s. 34.

² Milan KUNDERA: *Žert*, Praha 1967.

CÍLE A VÝCHODISKA

„V každém okamžiku, kdy máte pocit, že se díváte na svět neutrálně, že váš pohled je neutrální, je třeba, abyste se sám sebe trochu bál.“ Václav Bělohradský³

Pokud jsem někomu, ať už historikovi, známému či náhodnému člověku, sdělil informaci, kým že se to vlastně zabývám, aniž bych se více snažil, strohá dvouslovní odpověď „Gustávem Husákem“ vzbudila ve většině případů zájem a přerostla v samostatné téma hovoru. Často přitom nenechala dotyčné chladnými a vybudila je i k obšírnějšímu vyjadřování vlastních názorů a hodnotících soudů. Různorodost reakcí oscillovala od vulgárního výraziva či neméně emotivního zaúkolování mé osoby, abych především vykreslil objekt mého zájmu co nejhůře, až k pohoršení nad tím, jakým způsobem dnešní média tendenčně prezentují bývalý režim a jeho politické aktéry, kteří by přitom v porovnání se soudobou situací a politikou spíše obstáli. Zaznamenal jsem ovšem i ohlasy u mladší generace, kde již zcela scházelo povědomí o tom, že nějaký Husák vůbec kdy byl.

Jedná se o přirozené jevy; jednak důsledek toho, že čas neúprosně pracuje a minulé děje i jejich tváře stále více upadají do zapomnění, jednak důsledek poměrně silné posmrtné životaschopnosti JUDr. Gustáva Husáka, CSc. (10. ledna 1913 – 18. listopadu 1991) či lépe řečeno jeho obrazu, který provázal a stále v nějaké podobě provází velkou část české a zejména slovenské společnosti. V posledních letech se přitom začíná o Husákovi stále více veřejně hovořit. Stává se objektem zájmu historiků, publicistů i umělců. Zádumčivě se na nás usmívá přes tlusté dioptrické brýle z televizních obrazovek, dokonce i z divadelních prken, která, jak se alespoň říkává, znamenají svět. Před několika lety rezonovalo sté výročí jeho narození, přičemž se uskutečnily vědecké konference či pietní setkání u jeho hrobu. Již s pravidelností vzbuzuje rozruch také spor ohledně umístění Husákovy pamětní desky na jeho rodném domě v Důbravce. A výčet rozhodně není u konce. Uvědomíme-li si, že Husák s různou intenzitou a v rozličných ohledech vstupoval šedesát let do česko-slovenského veřejného prostoru, nelze se divit, že se v něm pohybuje dodnes.

U české veřejnosti je Gustáv Husák nejčastěji spojován s kunderovskou úlohou *prezidenta zapomnění*, přičemž vzbuzuje rozporuplné, ale spíše – zdá se – negativní reakce. Slováci svého rodáka pojmají komplexněji a více si také připomínají s ním svázaná předcházející období a kauzy, bez jejichž znalosti lze porozumět jeho životu velmi omezeně.

³ TV film Roberta Sedláčka „Václav Bělohradský: Nikdo neposlouchá“, ČT 2004.

Politik, jenž se stal pro Čechy symbolem pro jednu periodu dějin, prožil na události bohatý a zároveň dramatický životní příběh, který je však opředen množstvím nevyjasněných otázek a *bílých míst*. Navíc v průběhu času vzniklo, jak to tak bývá v případech významných lidí, množství mýtů a polopравd, které byly umocněny měnícím se výkladem dějin – historik je doslova vybízen k reakci.

Osobnosti Gustáva Husáka se věnuji již devět let. Na podzim 2011 jsem obhájil diplomovou práci, v níž jsem se snažil rekonstruovat, jak se Husák stal buržoazním nacionalistou a podrobně rozebíral jeho kauzu.⁴ Husákův příběh mne tenkrát nadchl natolik, že jsem mu zůstal věrný a zapsal se na doktorské studium, cestoval po domácích a zahraničních archivech, knihovnách i pamětnících⁵ a průběžně o něm uveřejňoval dílčí texty (viz *Seznam pramenů a literatury*). Mým cílem bylo splatit historiografický dluh, kdy stále scházela podrobná a zároveň komplexní biografie o životě a díle této přední slovenské a československé politické osobnosti. Není třeba zakrývat, že se také jedná o téma atraktivní nejenom pro historika, nýbrž i českou a slovenskou veřejnost. Domnívám se, že v těchto souvislostech se nabízel volný prostor pro rozšíření a posléze prezentaci badatelské činnosti, který jsem se pokusil touto prací vyplnit.

Biografie jako historiografické východisko⁶ má obecně bohatou minulost, a pokud je k němu přistupováno seriózně, patří mezi nejobtížnější žánry. Životopisec je totiž nucen nejenom výborně znát svého „hrdinu“, ale neméně také jeho sociální vazby a dobový kontext. Biografické práce přitom plnily v různých dobách různé funkce a byly i historiky velmi vyhledávaným druhem tvůrčí a souběžně výdělečné činnosti. Až v souvislosti s obratem v dějepiscectví, který byl způsoben po druhé světové válce vlivem myšlenek francouzské historiografické školy *Annales*, je hovořeno v anglosaském prostředí o ústupu od čistě biografických témat k sociálním dějinám a procesům, aby se o několik desetiletí později opět mohlo mluvit o renesanci životopisného přístupu a návratu konkrétního

⁴ Michal MACHÁČEK: *Gustáv Husák v kauze slovenského buržoazního nacionalismu* [diplomová práce] Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2011.

⁵ Celkem jsem provedl asi tři desítky rozhovorů s pamětníky, především Husákovi blízkými osobami a známými. Pokud to bylo možné, snažil jsem se přitom držet zásad dle přístupu Centra orální historie při ÚSD AV ČR, viz např. Miroslav VANĚK – Pavel MŮCKE: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*, Praha 2015. Orální svědectví jsem si zaznamenával písemně či na audiozáznam a využívám jich hlavně jako doplňkového pramenu k objasnění faktografických událostních otázek. Rozhovory s pamětníky obecně považuji za velmi přínosné a zajímavé.

⁶ Obecně i na příkladu případových studií k problematice historiografických biografii viz Augustín MAŤOVČÍK – Pavol PARENÍČKA: *Biografistika. Stav, podoby a metodika biografického bádania na Slovensku*, Martin 2005; Pavla VOŠAHLÍKOVÁ – Marie MAKARIUSOVÁ (eds.): *Metodické problémy moderní biografistiky*, Praha 2010; Bohumila FERENČUHOVÁ a kol.: *Biografia a historiografia. Slovenský, český a francúzsky pohľad*, Bratislava 2012; též příspěvky Jiřího Štaifa, Lenky Řezníkové a Lukáše Fasory in *Dějiny – Teorie – Kritika*, roč. 12, 2015, č. 1, s. 93–132.

historického aktéra do historiografické hry. České a slovenské dějepisectví si v této otázce zachovalo chladnější hlavu a biografický žánr se průběžně těšil jeho velkému zájmu.

Podle historika Jacquese Le Goffa si životopisec během své práce vytváří se svým „hrdinou“ vztah, který dále rozvíjí, což je „jedno z kouzel a zároveň i největších nástrah“ jeho snažení.⁷ Často se přitom stává jeho advokátem, nebo naopak prokurátorem, který usiluje o legitimizaci, či delegitimizaci jeho veřejné činnosti. Oběma přístupům je společné, soudí jiný francouzský historik, Antoine Marès, že se prezentují jako faktograficky i interpretačně pravdivé. „Advokacii“ provozují buď sami ještě žijící aktéři či jim pozitivně spřízněné osoby. Naopak „prokurátoři“ se etablojí z politických protivníků „hrdiny“, nepřejících žurnalistů, nejednou chtivých se přihrát na jeho velikosti, ale rovněž z jemu blízkých osob, které se časem staly jeho nepřáteli a snaží se zpochybňovat jeho politická rozhodnutí či poukazovat na jím spáchané křivdy.⁸

Dnes již uplynulo více jak čtvrt století od poslední razantní změny našeho politického režimu. Mimochodem, žádnému modernímu českému, respektive československému zřízení nebylo dopřáno bez přerušení tak dlouhého trvání. Domnívám se, že prodlužující se odstup umožňuje větší rozhled i tlumí vášně a účelovost. Patřím ke generaci, která již není emocionálně zainteresovaná v Husákově příběhu. Když 18. listopadu 1991 Husák zemřel, byl jsem „stár“ necelých šest let, nemám s ním žádné nevyřízené účty (srov. oddíl práce *Husákovi historici – historiků Husák*). K tématu jsem se snažil přistupovat z široké perspektivy a jako k otevřené diskuzi, a pokud jsem se řídil nějakým krédem, pak snad střízlivostí až kritičností k právě „vládnoucím ideálům“ a snahou nenechat se zahnat k přejímání výkladu dějin psaných jak vítězi, tak poraženými.

Přesto si uvědomuji, že každé dílo je ovlivněno dobou a místem svého vzniku, neméně osobou pisatele, a mnoho faktorů je podmíněno intuicí a osobní zkušeností. Minulost není vlastnictvím ani kořistí, nýbrž prožitkem interpretovaným kýmkoliv z nás, za použití rozličných východisek a kritérií, a v neposlední řadě v kontextu naší přítomnosti. Proto jsem si vědom, že nabízím pouze jeden z možných pohledů a ani nepodceňuji podprahové vlivy, kterým se zákonitě nelze vyvarovat. Za jediné východisko považuji si je uvědomovat, ovšem nenechat se jimi paralyzovat, a průběžně provádět (sebe)reflexi, definovat si cíle a k nim zvolené cesty.

⁷ Citováno dle Michal KŠIŇAN: Ako napísať historickú biografiu? Prípád Štefánik, in: B. Ferenčuhová a kol.: *Biografia a historiografia*, s. 121–122.

⁸ Antoine MARÈS: Ako písať biografiu Edvarda Beneša? Medzi zvodmi hagiografie a hyperkritickým diskurzom, in: *Tamtéž*, s. 17–18.

Z biografické práce bych rozhodně nechtěl mít „velké dějiny v malém“, kde by Gustáv Husák víceméně sloužil jen jako doplněk a z textu se vytrácel, což ovšem rozhodně neznamená, že bych rezignoval na znalost kontextu, kulturních rámců a sociálních souvislostí. Husák mi slouží jednak jako samoúčelný objekt mého zájmu, vyprávění z něho vychází a znovu k němu zpětně směřuje, jednak jako sonda, která rozvíjí tematická pole, jež dále rozvádím a problematizuji, přičemž průběžně se zaměřuji zejména na Husákovu veřejnou činnost, s ní související myšlenkový svět a obraz i otázku, v čem byl Husák synem své doby a v čem ji přesáhl a spočívá jeho význam. Husákovy *vzestupy a pády* monitorovaly celé československé dějiny, jejichž důležitou rovinu vytvářely česko-slovenské vztahy a dějiny komunistického hnutí, a právě tyto průsečíky hodlám využít jako pilířová témata, čímž záměr práce bude cíleně přesahovat biografický motiv.

Na rozdíl od některých trendů soudobé historiografie nezavrhují pramen jako hlavní prostředek k poznání dějin a ani nerezignují na možnost poznání minulosti „útekem“ k čisté dekonstrukci diskurzů a naraci. Domnívám se sice, že je zcela legitimní a může být také užitečné zdůrazňovat význam inovativních metodologicko-teoretických přístupů, avšak současně je nutné si uvědomit, že jejich ovládnutí ještě nezaručuje historiografický a obecně poznatkový přínos. Zarážející je přitom jejich místy až agresivní dikce a přehnaná kritičnost vůči konzervativnějším postupům, což mnohdy až zavání nárokem na monopolizaci „správné cesty“. Souhlasím s historikem Petrem Čornejem, že se zcela nedá zbavit dojmu, že kolikrát jde více o samoúčelnost, „vědecký snobismus“, než tvůrčí přístup.⁹ Mojí volbou je pragmatické a selektivní aplikování teorií potud, kde mi poslouží jako nástroj v hledání souvislostí a jako inspirační zdroje,¹⁰ jejichž hlavní význam spatřuji také v tom, že prohlubují kritiku, a tím znejistují.

Převážně inklinuji ke kauzalitním událostním a politickým dějinám a snažím se osvětlit motivy chování hlavních aktérů, přirozeně zvláště Gustáva Husáka, prostřednictvím kombinace narativního a výkladového přístupu. Přidržuji se poctivé analýzy, které se zatím u vytyčeného tématu nedostává. Jejím základem je široce pojatá heuristika, která pomáhá prohlubovat kritiku pramene a jež se k vytyčenému tématu hojně nabízí, přitom je až s podivem, že soudobá historiografie jí dosud plně nevyužila. Mottem práce je také přinášet

⁹ Viz Petr ČORNEJ: *Historici, historiografie a dějepis. Studie, črty, eseje*, Praha 2016, s. 437–438.

¹⁰ Nejvíce mne oslovily texty Nikolaje A. BERĎAJEVA: *Komunismus a křesťanství*, Praha 2004, Ericha FROMMA: *Strach ze svobody*, Praha 1993 a Sigmunda FREUDA: *Woodrow Wilson. A Psychological Study*, Boston 1967. Jmenování autoři mne částečně inspirovali při tvorbě kapitoly o Husákově mládí a jeho myšlenkovém světě, Max Weber pak svým ideálním typem v otázce slovenského národního komunismu a historiografických narací. Max WEBER – Miloš HAVELKA (ed.): *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 2009. Rovněž znalost východisek marxismu, resp. marxismu-leninismu byla pro mne nezbytná k pochopení myšlenkových kontextů, zejména v souvislosti s kampaní proti buržoaznímu nacionalismu.

nová neotřelá a zároveň, pokud to bylo možné, prověřená fakta a svědectví, proto bylo nezbytné jít *ad fontes*. Studium archivního materiálu a literatury doplňují dalšími zdroji, ať už se jedná o periodika, filmovou i jinou uměleckou produkci, elektronická média či orální svědectví. Přistupuji k práci uvedeným způsobem v naději, že výsledkem bude zkvalitnění dosavadních poznatků a poznání o dané problematice, na které budou moci navázat zájemci o další a prohloubené poznání, třeba i s inovativnějšími východisky a nástroji.

Text předkládané disertační práce je standardně rozčleněn na úvodní část, samostatné kapitoly, závěr a seznam pramenů a literatury. Úvodní část se věnuje cílům a východiskům předkládané práce, otázkou pramenů a historiografie, přičemž na konkrétních příkladech jsou podrobněji zmapovány vazby historiků ke Gustávu Husákovi a představena typologie možných historických vyprávění za volné inspirace přístupem historika Tomáše Sniegoně,¹¹ respektive teorií *ideálního typu* sociologa Maxe Webera. Následuje sedm samostatných kapitol, které se zabývají Husákovým životem vzestupně chronologicky a jsou členěny na kratší časové úseky či samostatnější tematická pole. Poslední dvě kapitoly jsou přitom v porovnání s předcházejícími méně analytické.

První kapitola (1913–1938) je zaměřena na otázky spojené s Husákovým mládím, jeho dětstvím, studiem a ranou aktivistickou činností ve studentském hnutí, spolcích a publicistice. Přináší podrobný rozbor sítě jeho sociálních vazeb a socioekonomických i psychologických faktorů, které ho přivedly ke komunistickému hnutí. Hledá odpověď na otázku, jakým způsobem se Husák vyrovnával se svým údělem, jak reagoval na události a co očekával od života a dějin, přibližuje jeho hodnotová a ideová východiska,¹² charakterizuje ho jako osobnost a partnera Magdy Husákové-Lokvencové.

Druhá kapitola (1938–1945) je orientována na Husákovu činnost a místo v protifašistickém odboji a Slovenském národním povstání, na to, jak se vyrovnával s milníky druhé světové války a pohyboval se v prostředí Slovenské republiky. Řešena je otázka jeho perzekuce a průběžně je reagováno na později vznesená obvinění vůči jeho osobě z padesátých let, která se vztahovala na Husákovy aktivity v tomto období, zvláštní pozornost je přitom věnována jeho údajným vztahům s Alexandrem Machem, účasti na exhumaci katyňských hrobů či jeho představám o státoprávním postavení poválečného

¹¹ Tomáš SNIEGOŇ: Historie ve znovuzrozené volné soutěži. Česká a slovenská postkomunistická transformace a její dominantní historické příběhy, in: *Dějiny – Teorie – Kritika*, roč. 6, 2009, č. 2, s. 208–209.

¹² Při psaní nejen této kapitoly mi posloužila jako inspirativní zdroj teorie o generační zkušenosti. Lubomír LIPTÁK: Generáciomer alebo... dejiny a jeden ľudský život, in: Ivan Kamenec (ed.): *Nepre(tr)žitá dejiny*, Bratislava 2008, s. 42; sofistikovanejší Miloš HAVELKA: Česká kultura a politika před různými horizonty generační zkušenosti, in: Zbyněk Machát – Ondřej Slačálek – Milan Znoj (eds.): *Nezapomenuté historie. Sborník k 70. narozeninám Františka Svátka*, Brno 2007, s. 98–104.

Slovenska, zejména vizi o připojení Slovenska k Sovětskému svazu.

Třetí kapitola (1945–1948) mapuje Husákovy politické aktivity v období tzv. třetí Československé republiky, jeho vztahy a konflikty se spolustraníky, politiky konkurenčních politických stran, zvláště Demokratické strany, či katolickou církví. Zkoumána jsou Husákova stanoviska ve státoprávní otázce česko-slovenského vztahu či k politickému procesu proti někdejšími reprezentantům bývalého ľudáckého režimu Jozefu Tisovi a Alexandru Machovi, jeho taktika a aktivity ohledně parlamentních voleb, podzimní a únorové krize, jak se podílel na nastolení monopolu moci KSČ a stupňujících perzekucích.

Čtvrtá kapitola (1948–1960) osvětluje vznik politické kauzy slovenského buržoazního nacionalismu a způsob, jakým byl do něj Husák včleněn. Poukazuje na stěžejní provázanost s mezinárodními souvislostmi a také podkryvá „nesoudružské“ vztahy mezi předními stranickými funkcionáři. Dále jsou nastolovány otázky spojené s Husákovým politickým pádem, vykonstruovaným obviněním, soudním procesem a výkonem trestu. Pokouší se také osvětlit důvody toho, že Husák perzekuci ustál, a přibližuje jeho vězeňský myšlenkový svět a jeho komplikované vztahy se spoluvězni.

Pátá kapitola (1960–1968) je věnována Husákově osudu po propuštění z vězení, analyzuje jeho cestu k právní a stranické rehabilitaci, úsilí o návrat do vrcholové politiky, potýkání s vedoucími funkcionáři KSČ, zejména Antonínem Novotným a Alexandrem Dubčekem. Všímá si a rozebírá Husákovy aktivity na poli historické vědy a publicistiky, přičemž přibližuje jeho pozice v tehdejší historiografii, včetně polemik s exilovými historiky a českým historikem Václavem Králem. Kladeny jsou také otázky, jak se vyrovnával se svým postavením a novou dobou, a to i v pozici realizátora česko-slovenské federace.

Šestá kapitola (1968–1977) dokumentuje Husákovu cestu do čela KSČ a příčiny toho, že dokázal tak dlouho ve funkci setrvat, přičemž jsou v zorném úhlu jeho vztahy se sovětským politickým vedením. Jak a kam se posunuly jeho původní představy o procesu normalizace, jakou roli sehrál v otázce tvorby nových ideových východisek a politické praxe. Přiblížen bude jeho přerod z umírněného reformisty v normalizátora a o jak kvalitativní posun se jednalo. Na příkladu prezidentské otázky budou podkryty vztahy Husáka s ostatními vrcholovými straníky a zodpovězena otázka, jak se stal československým prezidentem, a přitom se současně udržel v čele KSČ.

Sedmá, poslední kapitola (1977–1991) je tematicky věnována více osobnějším rovinám Husákova života, okolnostem tragického úmrtí jeho druhé manželky Viery Husákové a vlivu, který její smrt na něho měla. Přibližuje Husáka za jeho politickým zenitem, jeho vztah k perestrojce a změnám v Sovětském svazu po nástupu Michaila

Sergejeviče Gorbačova, Husákovo sesazení z funkcí generálního tajemníka Ústředního výboru KSČ, jeho postoje během sametového předání moci a po odchodu z politiky. Stranou nezůstávají ani zdravotní otázky, včetně Husákova úmrtí.

Závěr bude pojat jednak jako shrnutí nabytých poznatků, jednak zamyšlení nad Husákovým významem v česko-slovenských dějinám, zvláště v souvislosti s nacionální otázkou a politikou. Budou také předešřeny možné cesty dalšího výzkumu.

Text předkládané práce často operuje citacemi. Není tomu proto, že bych si chtěl ulehčit práci či úmyslně s nimi docílit navýšení jejího rozsahu, nýbrž kvůli snaze přiblížit čtenáři tehdejší atmosféru a jazyk aktérů. V této souvislosti jsem také usiloval v krajní míře o zachování slovenského znění citací, a to v původním gramatickém znění (z ostatních jazyků, hlavně z ruštiny a okrajově z angličtiny a němčiny jsem překládal přímo do češtiny kvůli přístupnosti textu širšímu čtenářstvu). Vedla mne k tomu především snaha o zachování autenticity pramene, v neposlední řadě také vzdor proti dnešní praxi, kdy je v českém literárním světě snaha vše slovenské překládat. Slovenština je, stejně tak jako čeština, překrásný jazyk, nevidím proto důvod, proč české prostředí o Husákovu mateřštinu ochuzovat.

PRAMENY A HISTORIOGRAFIE

„Ach, historie, ohebný máš krk, stačí jen, aby trochu uklouzl ti brk, a už je lump a zloděj pokarhaný, rytířem bez bázně a hany.“ Postava Blázna¹³

Gustáv Husák jako dějinný aktér a symbol zákonitě přitahoval a přitahuje pozornost nejenom veřejnosti, ale také intelektuálů, kterým slouží jako jedinečný tvůrčí námět. Stranou přitom nezůstávají ani historici, kteří vytvářejí Husákův příběh (obraz) různého ražení. Na základě vlastního badatelského výzkumu a volné inspirace přístupem historika Tomáše Sniegoně,¹⁴ respektive sociologa Maxe Webera postihují několik výrazněji zavedených dominantních historických příběhů, z nichž každý se snaží dát Husákovu životu jiný smysl i hodnotové zabarvení. Všechny příběhy vznikly a proměnlivou mírou intenzity působily v různých obdobích za účelem rozličných zájmů, ba sloužily a slouží k legitimizaci vládní moci v české a slovenské společnosti. Zároveň platí, že jsou vzájemně na sobě závislé a ovlivňují se, ačkoliv se ve většině případů i vylučují. Je nutné zdůraznit, že předkládané členění je pokusem o typologii ideálních Husákových příběhů, tj. zjednodušení, jelikož hranice mezi jednotlivými příběhy nejsou vždy zcela zřetelné, a je možné užít i kvalitativně jiné příběhy.¹⁵

1. *Československý stalinistický příběh (1950/1951–1963)*¹⁶ Husáka odsuzoval a prezentoval jej jako zrádce komunistické myšlenky, slovenského (buržoazního) nacionalistu a charakterově špatného člověka, přičemž také zpochybňoval jeho odbojovou činnost. V pozdním období byla zejména akcentována ideologická rovina Husákovy obvinění za účelem zamezení změn v česko-slovenském státoprávním poměru.¹⁷ Československý stalinistický příběh byl formován politickým a ideologickým aparátem KSČ, šířen s různou

¹³ Film Karla Zemana *Bláznova kronika*, ČSSR 1964.

¹⁴ T. SNIEGOŇ: *Historie*, s. 208–209.

¹⁵ Otázce pohledu části historiografie na Husáka se již věnoval Adam HUDEK: Gustáv Husák v historiografii – pohledy marxistické a exilové historiografie, in: S. Michálek – M. Londák a kol.: *Gustáv Husák*, s. 85–103.

¹⁶ Československá domácí historiografie uznávala a pozitivně hodnotila do roku 1950 Husáka jako organizátora SNP, přičemž komunistům konkurenční Demokratická strana zpochybňovala jeho ilegální činnost ve svém tisku, stejně tak činili autoři slovenského národně-katolicky orientovaného exilového tisku. Dominantní historické příběhy byly v této době teprve utvářeny.

¹⁷ Karol BACÍLEK: Buržoazní nacionalisti v dobe ilegality a prípravách Slovenského národného povstania, in: *Tvorba*, roč. 5, 5. 4. 1951, s. 315–316 (též *Pravda* 8. 4. 1951). Bacílkův článek byl snůškou různých polopravd a sloužil normotvorně pro další texty. Juraj ŠPITZER: *Proti buržoáznemu nacionalizmu a kozmopolitizmu – za vyššiu ideovosť slovenskej literatúry*, Bratislava 1951; *K päťdesiatym narodeninám súdruha Viliama Širokého*, Bratislava 1952; Miroslav HYSKO: *Slovenské národné povstanie*, Bratislava 1954; *Přehled československých dějin. Díl III. 1918–1945*, Praha 1960; Václav KOPECKÝ: *ČSR a KSČ. Pamětní výpisy k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*, Praha 1960, Václav KRÁL: *Pravda o okupaci*, Praha 1962.

intenzitou prostřednictvím státem vlastněných či kontrolovaných kanálů (mediálních prostředků, paměťových institucí, nakladatelské činnosti, festivitu či školství).

2. *Československý reformně-komunistický příběh (1963–1969)* negoval československý stalinistický příběh, ovšem až nekriticky a se skrytým záměrem pomoci navrácení Husáka do pantheonu odboje a prezentováním jeho osoby jako hrdiny nepřímo útočit proti konzervativnímu politickému vedení KSČ v čele s Antonínem Novotným a také docílit změny v dosavadním řešení česko-slovenského státoprávního vztahu (konkrétní odezva nastala ve střetu reformně laděných historiků s historikem Václavem Králem jako reprezentantem doznívajícího a modifikovaného stalinistického příběhu). Gustáv Husák jako historik a publicista se přitom sám stal jedním z významných nositelů výkladu o své minulosti.

3. *Československý normalizačně-komunistický příběh (1969–1989)* normalizoval a obohatil o kompatibilní prvky za využití již výše uvedených státních nástrojů československý reformně-komunistický příběh, přitom vycházel z tezí klíčového ideového dokumentu *Poučení z krizového vývoje ve straně a ve společnosti po XIII. sjezdu KSČ*.¹⁸ K obrazu organizátora Slovenského národního povstání, mučedníka padesátých let (podrobnější tematizace však byla tabuizována) a bojovníka proti deformacím osobní moci nově přibýly zásluhy o vznik federace, dovršení emancipace slovenského národa. Zároveň byl Husák prezentován jako státník, vlastenec, „komunista-internacionalista“ a bojovník proti „pravícovo-oportunistickým silám“, pod jehož vedením se podařilo vyvést stranu a společnost ze všeobecného marasmu, překonat krizi 60. let, přinést světlou perspektivu dalšího vývoje a budovatelské úspěchy. „Bojovník za pokrok a blaho člověka“, „politik jistot a perspektiv“, „první občan“, „věrný syn lidu“, „jeden z nás“, „náš soudruh Husák“, oslavovaly Husáka novinové a časopisecké články domácí české a slovenské produkce.¹⁹ Husákův rodný dům se stal památkově chráněným objektem a v budově bývalé staré školy, kterou Husák navštěvoval, sídlil od roku 1980 Kabinet politické výchovy, v něm byla zřízena Síň revolučních tradic Dúbravky s životopisnou expozicí o Gustávu Husákovi,²⁰ jehož příběh nabýval až rysů kultu osobnosti.

¹⁸ Michal BARNOVSKÝ: Gustáv Husák – realita a mýty, in: Eduard Krekovič – Elena Mannová – Eva Krekovičová (eds.): *Mýty naše slovenské*, Bratislava 2005, s. 221.

¹⁹ Vycházím z analýzy a nadpisů článků českého a slovenského tisku, které byly publikovány zejména u příležitosti narozenin Gustáva Husáka v 70. a 80. letech. Slovenská národní knihovna – Národní biografický ústav, *výstřížkový archiv k osobě G. Husáka*. Těž viz medailony Herta TKADLEČKOVÁ: *Slávni revolucionári*, Bratislava 1977, s. 170–172; Marie ŠIMROVÁ: *Gustáv Husák (k 65. výročí narození)*, Znojmo 1978.

²⁰ Síň revolučních tradic sloužila ve všední dny k výuce dějepisu a občanské výchovy žáků základních škol a o víkendech ke komentovaným prohlídkám veřejnosti. Místnost také byla využívána pro slavnostní chvíle,

4. *Český národně-liberální příběh* je primárně konstruován po roce 1968 zejména jako negace normalizačně-komunistického příběhu, tj. Husáka jako představitele, symbolu a uchvatitele politického monopolu moci, zrady a perzekuce. Nositeli příběhu se často stali historici postižení tzv. normalizací, kteří předtím participovali na reformně-komunistickém příběhu. Po roce 1990 značná část dotyčných nalezla pracovní přístřeší v nově založeném Ústavu pro soudobé dějiny dnešní Akademie věd ČR, který si vydobyl dominantní postavení v české historiografické produkci o soudobých dějinách a významně se podílel, ovšem bez vědomé servility, na delegitimizaci bývalého režimu a zároveň legitimizaci nového režimu i jeho zakladatelského mýtu.²¹

5. *Slovenský národně-evropský příběh* (od roku 1948) současně obdobně jako český národně-liberální příběh neguje ostatní příběhy. Jeho prvními nositeli byli převážně bývalí funkcionáři Demokratické strany v exilu, kteří s Husákem měli osobní zkušenost,²² posléze k nim přibyl například z reformně-komunistického příběhu přicházející historik Jozef Jablonický. Husákova odbojová činnost je sice silně problematizována, avšak přijímána v celkovém vyznění kladně. Husák je především kritizován jako spoluvůrce a udržovatel komunistického monopolu moci a perzekuce. Tento příběh se postupně stal po roce 1989 dominantní ve slovenské historiografii a je reprezentován zejména pracovníky Historického ústavu Slovenské akademie věd, ale i dalších slovenských historických pracovišť.

6. *Slovenský národně-katolický příběh* (od roku 1945) jehož nositeli byli převážně bývalí ľudáčtí funkcionáři či proľudácky orientovaní intelektuálové, rovněž kritizuje Husáka jako reprezentanta komunistické moci, ale také jako účastníka odboje. V souvislosti s kauzou slovenského buržoazního nacionalismu je však v jeho hodnocení shovívavější a ostentativněji mu přiznávají i osobnostní kvality ve srovnání s jinými komunistickými i demokratickými politiky. Uznává ho především jako oběť českého nacionalismu a centralismu,²³ jako obhájce slovenských národních zájmů a odpůrce čechoslovakismu. Jsou do něho zpočátku stejně jako reformně-komunistickým příběhem vkládána očekávání, že přispěje ke změně v česko-slovenském státoprávním poměru, ovšem následuje vymezení vůči normalizačně-

například pro skládání slibů jisker a pionýrů i pro stranická školení apod. V. HUDÁK – Z. MLADÁ: Prechádzka rodiskom nášho prezidenta, in: *Práca*, roč. 38, 8. 1. 1983, č. 6, s. 4.

²¹ Françoise MAYER: *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*, Praha 2009, s. 235–239.

²² Např. Jozef Lettrich: *History of Modern Slovakia*, New York 1955; Martin KVETKO – Ján M. LIČKO (eds.): *Zborník úvah a osobných spomienok o Slovenskom národnom povstaní*, Toronto 1976; též časopis *Naše snahy*.

²³ Např. Imrich KRUŽLIAK: Muž a doba. (K 65. narozeninám Dr. Jozefa M. Kirschbauma). [Původně uveřejněno v Bulletinu Svetového kongresu Slovákov č. 30 z roku 1978.], in: Blažej Belák – Peter Maruniak (eds.): *Jozef M. Kirschbaum (1913–1993)*, Martin 1995, s. 172; František VNUK: *Neuveriteľné sprisahanie*, Trenčín 1993, s. 136–138. Rovněž texty Jozefa Kirschbauma, Husákova vysokoškolského spolužáka a názorového oponenta, jenž působil po válce jako historik na univerzitách v Kanadě. Viz A. HUDEK: *Gustáv Husák v historiografii*, s. 99–103.

komunistické naraci. Husák je vazal Moskvy, ale zároveň politik menšího zla, jenž trpěl a pochází z chudobných poměrů (tím je částečně ospravedlněno jeho komunistické přesvědčení), navíc se přičinil o vznik česko-slovenské federace.²⁴ Z toho důvodu je brán v ochranu před výpady slovenského národně-evropského²⁵ a českého národně-liberálního příběhu, jejichž kritika Husáka je chápána jako „*tendencia vrhať zlé svetlo na náš slovenský národ*“.²⁶

Vůdčí nositelé – protagonisté jednotlivých příběhů budou blíže představeni v navazujících podkapitolách. Stalinističtí a čeští reformní historici se rovněž stanou jedním z páteřních témat páté kapitoly, která pojednává o jejich vztazích s Gustávem Husákem a jeho potýkání s exilovou historiografií a historikem Václavem Králem.

Husákovi historici – historiků Husák

„*Nepochybně je vinou historiků, že se leckdy příliš důvěřivě nebo příliš snadno odhodlali 'přehodnocovat' různé jevy, a to leckdy v tempu budícím úžas. Bylo-li možné během několika málo let často několikrát změnit názor na události i lidi, zaměňovala-li se historie s jakýmsi kádrováním, pak není divu, že u čtenáře musela vzniknout určitá nedůvěra nejen proti různým hodnocením, ale i vůči lidem, kteří takto hodnocení provádějí, a nakonec i proti celé vědě, jež takovéto kejkle umožňuje.*“²⁷ Myslím si, že profesně sebekritické řádky historika Františka Grause z přelomového roku 1968 neztrácí ani dnes na své aktuálnosti a velmi se hodí uvést v souvislosti s genezí historiografického výkladu o Husákově osobnosti. Motivy Grausem popsaného počínání, které mnohdy sklouzávalo až k vulgarizovanému přehození hodnotících znamének, jsou u historiků, často hlavních nositelů Husákova příběhu, různé: od oportunistu a kariérismu přes projev profesní rutiny a osobního názorového vývoje až k potřebě jakéhosi morálního vykoupení, řečeno slovy historika Karla Kaplana: „*Když jsme ty nepravdy a lži do lidí nacpali, tak je naše povinnost to z nich taky dostat.*“²⁸

²⁴ František VNUK: O Husákovi znova a viacej, in: *Kalendár Jednota*, roč. 71, 1968, s. 87–99; TÝŽ: Husák postavil záujmy strany nad záujmy národa, in: *Slovák v Amerike*, roč. 79, 5. 11. 1969.

²⁵ Konštantín ČULEN: *Vznik a zánik Demokratickej strany na Slovensku*, Middletown 1950, s. 6 a 21; Morisset Library při Ottawské univerzitě (Kanada), Archives and Special Collections, Staško's papers, Imrich Kružliak, box 1660.11, *Situační zpráva o poměrech v slovenské redakci Rádia svobodná Evropa asi z konce r. 1968*, s. 1.

²⁶ Ján C. BUKOVINA: Husák a demokratizačný proces v Č-SSR, in: *Kanadský Slovák*, 1. 2. 1989.

²⁷ František GRAUS: Naše živá i mrtvá minulost, in: týž (ed.): *Naše živá i mrtvá minulost. 8 esejí o českých dějinách*, Praha 1968, s. 11.

²⁸ Jaroslav CUHRA – Michal KOPEČEK (eds.): Jde o to, jestli se k pravdě přibližujete. Rozhovor s Karlem Kaplanem, in: Jiří Pernes (ed.): *Po stopách nedávné historie. Sborník k 75. narozeninám doc. Karla Kaplana*, Brno 2003, s. 27.

Zrazení historici

Zvýšená emocionalita rovněž pramenila ze svázanosti historiků s minulostí a jejich osobních vztahů a vazeb na Gustáva Husáka, jenž působil v šedesátých letech jako historik na Ústavu státu a práva Slovenské akademie věd, kde se zabýval otázkou odboje na Slovensku za druhé světové války a státoprávní otázkou, a byl tak jejich kolega. Je dobré si také uvědomit, že mnozí historici se s Husákem, respektive s výkladem o něm dostali do kontaktu již předtím. V souvislosti s kauzou slovenského buržoazního nacionalismu se nejprve podíleli na dehonestující kampani proti jeho osobě, ba na přípravách soudního procesu,²⁹ od začátku šedesátých let pak pod vlivem černého svědomí na jeho politické rehabilitaci³⁰ a návratu. Jejich další angažovanost, nemálo svázaná s politikou i se samotným Husákem (ostatně se převážně jednalo o stranické funkcionáře, kteří požívali privilegované postavení například v přístupech do archivů), vygradovala v bouřlivých letech 1968–1969. Jak napsal historik Karel Bartošek, pro něhož byly debaty s „historikem“ Husákem nezapomenutelné: „*Dějepisci, na moci závislí i nezávislí, také vstoupili do dějin. A jen tak z nich nevyjdou*“.³¹

V souvislosti s Husákovou, po srpnu 1968 stále více zesilující normalizační dikcí i úlohou v politickém odstavení Josefa Smrkovského, s nímž úzce spolupracovali reformně-komunističtí historici Jan Křen, Václav Kural či Ferdinand Beer, se proti Husákovi jako představiteli „*slovenské nátlakové skupiny*“ postavila základní organizace KSČ Historického ústavu Československé akademie věd. Husák veřejně okomentoval protest s lítostí, neb, jak se vyjádřil, některé z oněch historiků zná osobně a váží si jich, „*snad některým jsem byl i přítel*“, posteskl si.³² Přesto si u nich Husák udržoval pověst „*perspektivního politika*“, „*který zabrání nejhoršímu*“. Byl také jimi posuzován shovívavěji na rozdíl od ostatních členů

²⁹ Historik Miloš Gosiorovský vypracoval podkladové materiály, které byly využity při Husákově kriminalizaci. Koncem 50. let též vyvinul iniciativu, aby se vyšetřilo údajné Husákovy odcizení části radiodepeší mezi Londýnem a Banskou Bystricou z roku 1944, kterými prý mohl být kompromitován, na což upozorňoval již před Husákovým procesem. SNA, f. ÚV KSS, K. Bacílek, k. 2, fascikl 11, *list M. Gosiorovského G. Husákovi z 6. 7. 1958*, s. 739. Gosiorovský následně svůj podíl na procesu zlehčoval, ale také udělal v roce 1963 sebekritiku a stavěl se za interpretační přehodnocení. A. Š. [Anna ŠTVRTECKÁ]: *Bilance slovenské historiografie*, in: *Příspěvky k dějinám KSČ*, roč. 4, 1963, č. 5, s. 798. Nakonec se stal předním protagonistou normalizačně-komunistického výkladu dějin na Slovensku.

³⁰ Např. v barnabitské komisi pracovali: Ferdinand Beer, Antonín Benčík, Bohuslav Graca, Jiří Grospič, Miloš Hájek, Milan Hübl, Oldřich Jaroš, Karel Jech, Zdeněk Jičínský, Karel Kaplan, Jan Křen, Miroslav Klír, Michal Reiman, Jaroslav Šolc či Antonín Václavů.

³¹ Karel BARTOŠEK: *Dějepisci v dějinách* [květen 1985], in: týž: *Češi nemocní dějinami. Eseje, studie, záznamy z let 1968–1993*, Praha – Litomyšl 2003, s. 93–94.

³² *Záznam vystoupení G. Husáka na zasedání ÚV KSČ ze 17. 1. 1969*, in: J. VONDROVÁ – J. NAVRÁTIL (eds.): *Prameny*, 9/4, s. 195, d. 296.

předsednictva ÚV KSČ a podpořen v dubnu 1969 do jeho čela namísto Alexandra Dubčeka,³³ v čemž sehrál významnou úlohu historik Milan Hübl.³⁴

Právě on, stejně jako další jeho souputníci,³⁵ si pak Husákovi opakovaně písemně stěžoval na nové poměry, jak po vyhození z Vysoké stranické školy nemohl nalézt deset měsíců práci, že se přitom nejedná jen o jeho osobu a děje se tak v rozporu i Husákem šířenými ujištěními, že vyloučení straníci budou moci vykonávat svá zaměstnání. Hübl také varoval Husáka před spuštěním dalších politických procesů, které se nakonec mohou týkat i jeho, a připomněl mu, jak ještě nedávno ve shodě souhlasili s tím, že teze o tom, že „*revoluce jako Saturn požírá své vlastní děti, již neplatí*“.³⁶ Platila. Nebyly sice stavěny šibenice, ale část společnosti včetně mnohých historiků upadla do pozice občanů druhé kategorie. Pociťovali násilnou reorganizaci historických institucí, která je zaměstnanecky přivedla do povětšinou nekvalifikovaných profesí, přičemž neuvěřitelnou koncentrací historiků zaznamenaly vodohospodářské služby (Václav Kural, Jiří Vančura, Jan Křen, Jaromír Navrátil, Karel Bartošek či Petr Pithart).³⁷

Někteří historici skončili ve vězení, například Karel Kaplan či Karel Bartošek, jemuž se tam Husák zobrazoval ve snech.³⁸ Více nepoddajní historici si tam pobýli i několik let: Jan Tesař (1969–1970 a 1971–1976)³⁹ či Milan Hübl (1972–1976), o kterém pak bylo přímo hovořeno jako o „Husákově vězni“.⁴⁰ Zajímavé svědectví v této souvislosti přináší Jan Křen: „*Nám dával Vilo Plevza číst takové dlouhé memorandum, který sepsal Gustáv Husák ve věci Milana Hübla, které bylo v podstatě taková sebeobhajoba, že ho ten 'vůl' donutil k tomu, že ho musel nechat zavřít, ačkoliv on chtěl vždycky všechno řešit politicky. Asi 5–6 stran, na kterých Husák udělal sebeobhajobu a rekapituloval vztahy s Hüblem, že on 'je vlastně chudák a že on mu kazí tu politiku, kterou on chce vlastně dělat'*“.⁴¹

³³ Miloš HÁJEK: *Paměť české levice*, Praha 2011, s. 228–229.

³⁴ Ke vztahu Husáka a Hübla viz Zdeněk DOSKOČIL: Milan Hübl – historik v siločarách Gustáva Husáka, in: S. Michálek – M. Londák a kol.: *Gustáv Husák*, s. 750–801.

³⁵ Například Jan Křen, méně pokorně Vilém Prečan či Ján Mlynárik. Jiní historici právě kvůli předchozím vazbám Husákovi nepsali. Jan TESAŘ: *Zamlčená diagnóza*, Praha 2003, s. 64.

³⁶ List M. Hübla G. Husákovi z dubna 1972, in: Hans-Peter RIESE (ed.): *Since the Prague Spring. Charter '77 and the Struggle for Human Rights in Czechoslovakia*, New York – Toronto 1979, s. 19–22.

³⁷ Toman BROD: *Ještě že člověk neví, co ho čeká. Života běh mezi roky 1929–1989*, Praha 2007, s. 300–302.

³⁸ Karel BARTOŠEK: *Český vězeň. Svědectví politických vězeňkyň a vězňů let padesátých, šedesátých a sedmdesátých*, Praha – Litomyšl 2001, s. 292. Srov. TÝŽ: *Z papírků 1973–1974*, Praha – Litomyšl 2015, s. 109 a 117.

³⁹ Viz Zdeněk VAŠÍČEK: Historik, který odmítl svědčit. Příběh Jana Tesaře, in: *Soudobé dějiny*, roč. 7, 2000, č. 3, s. 315–337. Tesařův pohled na Husáka viz Jan TESAŘ: Namiesto úvodu, in: Andrej Ferko: *Balada o dr. Gustávu Husákovi*, Bratislava 1996, s. 5–10. Srov. TÝŽ: Československo 1968. Strukturální reforma nebo politická revoluce? in: *Dialogy*, roč. 6, 1983, č. 2, s. 18–19.

⁴⁰ Jaroslav OPAT: *Z času válek a chaosu v Evropě. Vzpomínky a úvahy*, Praha 2014, s. 274.

⁴¹ AÚSD, Komise, R67, *záznam rozhovoru s J. Křenem z 20. 6. 1990*, s. 12. Ptal jsem se 30. 1. 2015 na existenci zmíněného „Husákova memoranda“ Viliama Plevzy, jenž ji však nepotvrdil.

Paradoxní je pak skutečnost, že Milan Hübl bral po návratu z pětiletého žalářování Husáka nadále v ochranu, údajně prohlašoval, že si ho stále váží,⁴² společně s dalšími bývalými historiky nacházel pro jeho počínání pochopení a pěstoval si v něj jako k možnému aktéru společenských změn naděje až do období perestrojky,⁴³ ba do konce svého života (28. října 1989).⁴⁴ Když Gustáv Husák nabídl přes svoji manželku Vieru profesně kvalifikované místo Janu Křenovi a Václavu Kuralovi, kterých si osobně vážil, dotyční solidárně odmítli nabídku s tím, že buď bude umožněn návrat všem propuštěným historikům, nebo nikomu. O těchto kontaktech se dozvěděla Státní bezpečnost, která následně veřejně zdiskreditovala Křena pomocí svého agenta Pavla Minaříka v kampani proti Rádiu Svobodná Evropa,⁴⁵ a Husák se „*nechal zmanipulovat a nebyl schopen tomu čelit*“, vzpomíná Křen.⁴⁶

Dalším druhem reakce historiků na tzv. normalizaci byla těžká deziluze, která však přicházela postupně společně s prozřením, že Husákovi šlo v první řadě o návrat na politické výslunní a domnělé i skutečné zásluhy historiků o jeho osobu v minulosti jim v nových časech nebudou příliš platné. Absence Husákovy vděčnosti je pak chápána jako velké zklamání a zrada důvěry.⁴⁷ Následný pocit ukřivděnosti vedl až k traumatu, které nalezlo ventil v příkré negaci jeho politiky a osoby, která sloužila jako hromosvod osobní frustrace a hněvu z těžkého zklamání nad posrpnovým vývojem, zrazenou důvěrou a snad i pocitu předchozí úlohy užitečných idiotů. Snaha se s tím vším vyrovnat nabývala až formy vyřizování si s Husákem osobních účtů⁴⁸ a poťouchlých naschválů.⁴⁹

Emocionální vypjatost barvitě ilustrují například texty historika Viléma Prečana, jenž významně pomohl v roce 1964 Husákovi při psaní jeho knihy *Svědectvo o SNP* a který jako spoluautor sborníku dokumentů k srpnovým událostem roku 1968⁵⁰ doslova uvedl Moskvu a pak jejím tlakem i Husáka v nepřičetnost. Po vystředání profesí jako topič, uklízeč či vrátný

⁴² Ludvík VACULÍK: *Český snář*, Brno 1990, s. 103.

⁴³ M. HÁJEK: *Paměť*, s. 228–229.

⁴⁴ K. BARTOŠEK (ed.): *Český vězeň*, s. 292; Jaroslav BOUČEK: Historik v politice. K nedožitým sedmdesátým pátým narozeninám Milana Hübla, in: Antonín Kostlán (ed.): *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*, Praha 2002, s. 510.

⁴⁵ TV rozhovor O. Vejvody s P. Minaříkem 4. 3. 1976, in: Pavel MINAŘÍK – Jan KOVÁŘ (ed.): *Návrat rozvědčíka*, Praha 1976, s. 115. Podle Lubomíra Štrougala byl pořízen záznam o rozhovoru Křena s Vierou Husákovou, patrně odposlech, což mohlo Husáka kompromitovat. Rozhovor autora s Lubomírem Štrougalem z 5. 10. 2015.

⁴⁶ Karel BARTOŠEK (ed.): *Český vězeň. Svědectví*, s. 292.

⁴⁷ Luděk PACHMAN: *Jak to bylo. Zpráva o činnosti šachového velmistra za období 1924–1972 s dodatkem „Jak to bylo později“*, Bělá pod Bezdězem 2001, s. 144.

⁴⁸ Karel KAPLAN: *Mocní a bezmocní*, Toronto 1989, s. 116–148.

⁴⁹ Na „opozičních“ aktivitách se Janu Tesařovi společně se Zdeňkem Vašíčkem nejvíce líbila představa, že „*skvěle zavaříme Gustovi v Kremlu, a u Gusty zase našim žalářníkům*“. J. TESAŘ: *Zamlčená diagnóza*, s. 61. Na Západě byla například původně českým exilem medializovaná nepravdivá, leč ožehavá informace, že Husák navštívil za války katyňské hroby. K tomu viz podkapitola 2.2.1. *V Katyni? Nedobrovolný účastník zájezdu*.

⁵⁰ Kol.: *Sedm pražských dnů. 21.–27. srpen 1968. Dokumentace*, Praha 1990.

vykreslil Prečan Husáka jako „muže chladnokrevně měnícího tváře jako masky“ a osobnostní případ „politického i lidského cynismu a až chorobné bezcharakternosti“. Přestože tento text vzniknul v předvečer Husákova zvolení československým prezidentem v květnu 1975, píše se v něm o Husákově „politickém nekrologu“ a o tom, že se „politické mrtvolky rychle kazí“. V souvislosti s Husákem bylo voleno i další expresivnější výrazivo: „bezmezně ambiciózní maniak moci“, „jeho machiavelistická velikost“, jelikož „nikdy nepatřil k lidem velkého formátu schopným sebereflexe“, „byl dlouho představitelem té politiky 'menšího zla', jež se vždy ukáže být tím největším zlem“.⁵¹ Razance Prečanova textu byla pravděpodobně umocněna tehdy čerstvým veřejným projevem Gustáva Husáka, ve kterém příkře zaútočil na aktivizujícího se Alexandra Dubčeka či již zesnulého Josefa Smrkovského.⁵² Ovšem obdobně vyznívaly i jiné Prečanovy texty s tím, jako by se pokoušel přímo, či nepřímo vést s Husákem dialog.⁵³ Na konci sedmdesátých let hovoří Prečan o osvobození se od „traumat“, který jemu a řadě dalších jeho tehdejších kolegů přineslo osobní setkání s Gustávem Husákem.⁵⁴

V roce 1976 emigroval Prečan pod tlakem do Spolkové republiky Německo, kde se posléze vrátil k profesi historika a založil s americkou pomocí a díky pohostinství Karla Schwarzenberga „Československé dokumentační středisko nezávislé literatury“ v Scheinfeldu. Cestu emigrace zvolil i Karel Bartošek, Karel Kaplan či Jan Tesař.

„Z univerzit a vědeckých ústavů bylo vyhozeno sto čtyřicet pět českých historiků. Nuže, chci říci rovně a jasně, že toho vyhození nelituji ani za mák. Chlapci z roku 1968 si to totiž představovali velmi krásně a jednoduše: lidé s námi nechtějí jít, protože je k tomu nutíme. Jenže my, chytrí komunisté, na rozdíl od těch blbých komunistů ukážeme lidem lidskou tvář socialismu, půjdou s námi dobrovolně, a bude to. Pak se ovšem ukázalo, že ti domněle blbí komunisté byli chytřejší než ti domněle chytrí komunisté a že Moskva zná jen jediný socialismus, totiž jak mu rozumí ona. A od té doby ti vyhození chytrí komunisté nemohou odpustit dr. Husákovi, že je jenom vyhodil z partaje a ze zaměstnání, a nepověsil nebo aspoň nezavřel do koncentráků. Nelituji těch vyhozených historiků ani za mák zejména proto, že kdyby dodnes seděli na univerzitách a ve vědeckých ústavech, hlásala by většina z nich dobrovolně tytéž nesmysly a blbosti, které jen o něco méně inteligentně než oni hlásají dnes jejich nástupci.“⁵⁵ Příkře a patrně značně nespravedlivé konstatování katolického literáta a

⁵¹ Vilém PREČAN: Gustáv Husák prezidentem ČSSR [25. 5. 1975], in: Milan Drápala (ed.): *V kradeném čase. Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993*, Brno 1994, s. 150–155.

⁵² Projev G. Husáka na společném zasedání ÚV Národní fronty ČSSR, ČSR a SSR 16. 4. 1975, in: *Rudé právo*, roč. 55, 17. 4. 1975, č. 90, s. 1–2.

⁵³ Viz Vilém PREČAN: *Die sieben Jahre von Prag 1969–1976. Briefe und Dokumente aus der Zeit der „Normalisierung“*, Frankfurt am Main 1978.

⁵⁴ TÝŽ: 'O vývoji a situaci na Slovensku', in: *Svědectví*, roč. 15, 1979, č. 58, s. 365.

⁵⁵ Ladislav JEHLÍČKA: *Křik koruny svatováclavské*, Praha 2010, s. 290.

sarkasty Ladislava Jehličky uvádím z toho důvodu, aby také zazněl hlas ryze nekomunistického intelektuála – pozorovatele „z druhého břehu“, na jehož dějinnou přítomnost se často zapomíná díky doznívajícímu dominantnímu postavení historiků se stranickou, v drtivé většině odhozenou legitimací.

Dvorní historik

Výsadní postavení mezi životopisci Gustáva Husáka zaujímá slovenský historik Viliam Plevza, jenž působil v šedesátých letech jako aspirant a posléze odborný vědecký pracovník Historického ústavu Slovenské akademie věd v Bratislavě. Ve svých raných pracích se zabýval problematikou komunistického hnutí, zvláště levicové inteligence na Slovensku v meziválečném období,⁵⁶ tedy i Husákem, s nímž se v této době seznámil. V květnu 1968 vznikla vládní odborná komise pro federalizaci Československa v čele s právě Gustávem Husákem a Plevza se stal jejím tajemníkem.⁵⁷ Od konce srpna 1968, kdy byl zvolen Husák prvním tajemníkem Ústředního výboru KSS, pracoval jako jeho osobní asistent, což ovšem vzhledem k Husákovu povýšení do čela KSČ netrvalo ani rok. Husák sice nabídl Plevzovi, aby za ním šel pracovat do Prahy, ten však odmítl. Raději zůstal v Bratislavě a jako ředitel Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSS se věnoval historii, přičemž nabyt na celá sedmdesátá a osmdesátá léta privilegovaného postavení ve psaní historiografických textů o Husákovi. Vykonyval funkci jeho oficiálního životopisce a psal o něm odborné texty a články k různým výročím, za jejichž někdy až hagiografické vyznění⁵⁸ získal pejorativního pojmenování: „Husákův dvorní historik“.

Od začátku 70. let začal pracovat Viliam Plevza na Husákově ucelené biografii. Nejprve se společně s historičkou Zdenkou Holotíkovou, s níž předtím napsal životopis Vladimíra Clementise, pokusili sepsat stručnější text, který hodlali převést do esejistické podoby, s čímž však Husák nesouhlasil. V dalších normalizačních letech vzniklo z Plevzova pera několik dalších životopisných variant, ale přes Husákův trvajícím odpor nebyla žádná obsáhlejší práce publikována. V roce 1981 Husák sice slovně ocenil Plevzovu rozsáhlou práci

⁵⁶ Plevzova kandidátská práce vyšla knižně: *KSČ a revolučné hnutie na Slovensku*, Bratislava 1963. Zvláště pak se věnoval problematice skupiny DAV a studentského hnutí. V. PLEVZA: *Davisti v revolučnom hnutí*, Bratislava 1965; TÝŽ – Vlasta PLEVZOVÁ: *Slovenská inteligencia v komunistickom hnutí (1921–1938)*, Bratislava 1979. Medailonový text o Husákově osobnosti obsahuje dvousvazkové dílo V. PLEVZA: *Trvalé hodnoty. I. zväzok. Proti kapitálu*, Bratislava 1976; TÝŽ: *Trvalé hodnoty. II. zväzok. Zápas za socialistické premeny*, Bratislava 1976.

⁵⁷ Husák se prý nejdříve přišel poradit k Samuelu Falťanovi, jenž mu dal tip na Plevzu. J. JABLONICKÝ: *Fragmenty*, s. 536.

⁵⁸ Např. viz V. PLEVZA: *Trvalé hodnoty. II. zväzok*, s. 354; TÝŽ: Gustáv Husák a spoločenské vedy (k 70. narodeninám), in: *Československý časopis historický*, roč. 31, 1983, č. 1, s. 1–21.

Gustáv Husák – politik istôt a perspektív,⁵⁹ avšak nesouhlasil s jejím uveřejněním s tím, že není tradice vydávat biografie vedoucích politických činníků za jejich života, a navíc by taková kniha musela být schválena předsednictvem Ústředního výboru KSČ. Měl k ní také plno kritických připomínek.⁶⁰ „*Špinit' stranu nemôžeme a zhadzovať to všetko na Novotného – to by nebola pravda,*“ zdůrazňoval nechut' otevírat ožehavé otázky zvláště padesátých a sedmdesátých let. Dále Husák kritizoval Plevzu za to, že přecenil jeho osobu na úkor kontextu. Následující rok zpracoval Plevza životopisný text *Mladost' a študentské roky Gustáva Husáka* jako součást alba, které představitelé města Bratislavy věnovali Husákovi k jeho 70. narozeninám.⁶¹ Rozšířená verze, která měla jít do veřejné distribuce, nebyla na Husákovo přání realizována.

Rovněž novou rozsáhlou biografií z roku 1985 opět považoval Husák za předčasnou. Na místo toho Plevzovi vzkázal, aby připravil stručný životopis pro chystanou anglickou knihu jeho textů.⁶² Na přelomu let 1984 a 1985 totiž britský tiskový magnát s československými kořeny Robert Maxwell, který kvůli tomu Husáka i navštívil,⁶³ projevil zájem vydat o prvním muži Československa biografii v prestižní edici svého vydavatelství Pergamon Press *Leaders of the World*. Husák „*bez zaváhání*“ odmítl, ovšem souhlasil s vydáním sborníku projevů a statí, a to s chronologickým omezením na období po dubnu 1969. Maxwelllova kniha směla mimo to obsahovat stručný politický životopis, interview, fotografické snímky a faktografické údaje o životě v Československu.⁶⁴ „*Dnes sa ešte nedá a nemôže všetko povedať,*“ odůvodňoval Husák svůj nesouhlas s publikováním podrobné vědecké biografie, přičemž též upozorňoval na nutnost časového odstupu. „*Moje súkromie i politicky problematické fakty z dejín našej strany i z môjho života netreba servírovať ani Angličanom, ani našim ľuďom,*“ před nimiž „*sa nepatrí prať špinavé prádlo*“, reagoval tentokrát na Plevzovy námitky, načež měl dvakrát zopakovat: „*Ked' zomriem, robte si so mnou, čo budete chcieť.*“⁶⁵ Viliam Plevza si tenkrát poznamenal do svého deníku: „*Verí, že ked' zomrie, vydám jeho životopis podľa vlastných predstáv.*“⁶⁶

⁵⁹ AKPR, f. G. Husák, k. 34, V. Plevza, *Gustáv Husák. Politik istôt a perspektív* [strojopis], Bratislava 1981; též Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 1522.

⁶⁰ Tamtéž, a. j. 1549, *připomínky G. Husáka k práci V. Plevzy „Gustáv Husák. Politik istôt a perspektív“ z 26. 8. 1981*, 5s.

⁶¹ Viliam PLEVZA (ed.): *K 70. narodeninám Gustáva Husáka. Spomienky na mladost' a štúdium – Reálne gymnázium Bratislava 1928–1933*, Bratislava 1983. Publikováno bylo jen několik exemplářů.

⁶² Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 1512, *list V. Plevzy G. Husákovi z 30. 6. 1991*, s. 1–2.

⁶³ AKPR, f. G. Husáka, k. 22, *Záznam z besedy G. Husáka s R. Maxwellem z 16. 5. 1986*, 15s. Setkání dotyčných údajně zprostředkoval Miroslav Štěpán. Petr HOLEC (ed.): *Miroslav Štěpán. Můj život v sametu aneb Zrada přichází z Kremli*, Praha 2013, s. 99.

⁶⁴ Robert MAXWELL (ed.): *Gustáv Husák. President of Czechoslovakia. Speeches and Writings*, Oxford 1986.

⁶⁵ Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 14, *Vzostupy a pády* (nepublikovaná varianta, rukopis), *vsuvka za s. 289*.

⁶⁶ Tamtéž, diář V. Plevzy 1985, *záznam z 2. 9. 1985*.

Až rok 1990 přinesl změnu. V dubnu se obnovily z Husákova popudu kontakty mezi dotyčnými a Viliam Plevza při té příležitosti pohotově navrhl, že by se pokusil nově zpracovat Husákovy životní osudy, které „poslúži poznaniu dejinnej pravdy“. „Starý pán“, jak Plevza Gustáva Husáka interně pojmenovával, souhlasil. Od té doby se uskutečnilo několik pracovních setkání a rozhovorů mezi nimi. Přestože Husák nechtěl ani tehdy otevírat mnohé otázky,⁶⁷ začala se rodit kniha Husákových *Vzostupů a pádů*,⁶⁸ která nakonec vyšla v červenci 1991, ovšem proti vůli hlavního aktéra. Gustáv Husák s vydáním knižního titulu nesouhlasil a v odporu se zatvrdil. Argumentoval tím, že monografie nahrává politickým oponentům, antikomunismu, očerňuje bývalý režim a že se ještě pokusí napsat vlastní paměti. Zvláště si nepřál, aby byla uveřejněna jeho přímá vyjádření z rozhovorů a části textu, které se týkaly jeho názorů na sovětskou politiku, před níž stále choval respekt.

„Päťdesiat rokov vystupoval tento sebavedomý politik na slovenskej, českej i medzinárodnej politickej scéne. V posledných 20 rokov si nikto nedovolil mu oponovať, nesplniť jeho želanie. Knihu sme vydali,“ až triumfálně konstatoval v editorské předmluvě publicista a ředitel nakladatelství Tatrapress Ján Smolec.⁶⁹ „Nechcem zostať mlčiacim alebo umlčaným historikom“, zdůvodňoval svůj postoj Viliam Plevza, jenž rovněž chtěl tímto vzdorem odčinit svou předcházející historiografickou produkci, která byla silně poplatná době.⁷⁰ Na sklonku svého života se tak Gustáv Husák se svým „dvorním“ historikem ve zlém rozešel, obvinil ho „z najhorších hriechov a ľudských necností“ a „zavrhol aj ako historika“.⁷¹ Je možné, že na Husákovu příkrost mohl mít vliv zhoršující se zdravotní stav.

Plevzova kniha otevřela diskuzi a narušila představu, že dějiny píší zpočátku pouze vítězové, jak trefně konstatoval v jejím doslovu historik Ľubomír Lipták, který byl společně s historikem Vojtěchem Menclem jejím recenzentem. Tato práce zůstala přes dvacet let nejucelenějším dílem o Husákově osobě a bude i nadále zaujímat v historiografii jedinečné postavení z důvodu autorova dlouhodobého kontaktu s aktérem, jemuž zdravotní stav již bohužel neumožnil napsat vzpomínky vlastní. Soudobí i budoucí badatelé nejen o Husákově životě jistě budou zahrnovat *Vzostupy a pády* mezi své informační zdroje a budou na ně reagovat, čehož je ostatně důkazem i tato práce.

⁶⁷ Tamtéž, a. j. 1512, list V. Plevzy G. Husákovi z 30. 6. 1991, s. 3.

⁶⁸ Viliam PLEVZA: *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*, Bratislava 1991.

⁶⁹ Tamtéž, s. 8.

⁷⁰ Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 2, *Rozhovory na Ostravské 6 (1990)*, s. 38; též Jaroslav LAJDA (ed.): *Vzostupy a pády Gustáva Husáka. S Viliamom Plevzom o rovnomennej biografii*, in: *Nové slovo*, roč. 33, 13. 6. 1991, č. 24, s. 6–7; V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 12–13.

⁷¹ Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 1512, list V. Plevzy G. Husákovi z 30. 6. 1991, s. 7.

Plevzova kniha se pokouší postihnout a osvětlit Husákovu politickou činnost a jeho motivy chování, přičemž text přímo obsahuje vsuvky Husákových vyjádření, žánrově je tak na pomezí životopisu a vzpomínek. Převážně se jedná o apologetické dílo, které je přirozeně poznamenáno ideovým přesvědčením autora, což také není nijak zakrýváno. Viliam Plevza se ovšem nevyhýbal představit i protichůdné názory a sám se mnohdy vyjádřil na Husákovu adresu kriticky, zvláště ohledně jeho úlohy v období sedmdesátých a osmdesátých let. Je třeba si rovněž uvědomit, že kniha vznikla v čase, kdy ještě nebyly k dispozici mnohé stěžejní podkladové materiály a částečně vychází z předešlých předlistopadových životopisů, které Husák nedovolil publikovat.

Historik proti násilí

„Pre mňa je to akási inovácia chválenkárstva Husáka. Na vyše je to dosť hybridné dielo, sú v ňom staršie Plevzove vývody prepletené s novými prístupmi. Plevza Husáka ani neodsudzuje, ani nehodnotí, on ho zvláštnom spôsobom chce dostať do polohy, že bol lepší ako tí ostatní.“ Autor uvedených slov na adresu *Vzostupů a pádů*, historik Jozef Jablonický, dále připomenul předchozí práce svého bývalého spolupracovníka a přítele Viliama Plevzy, k němuž ještě dodal, že *„nemá ani morálne právo, aby nám práve on dával ponaučenia a rady o demokratickom socializme, o pluralite názorov o vedeckom dialógu o ňom“*. Navíc měl podle jeho názoru respektovat Husákovu negativní stanovisko k vydání knihy.⁷²

Jozef Jablonický se odborně orientoval na protifašistickou rezistenci na Slovensku za druhé světové války s přesahy do poválečného období. Jablonický byl v šedesátých letech stejně jako Plevza Husákův mladší kolega. Jejich domovská pracoviště sídlila ve stejné budově na bratislavské Klemensově ulici, vídali se a přímo spolupracovali např. v slovenské organizační odnoži Československého výboru pro dějiny protifašistického odboje. Jablonický se také intenzivně zabýval otázkou příprav Slovenského národního povstání, přičemž čím dál více polemizoval s Husákovými pracemi, a to i v době, kdy již Husák stál v čele KSČ. Nejvýrazněji se do historiografie zapsal v roce 1969 knihou *Z ilegality do povstania*,⁷³ ve které rehabilitoval nekomunistický odboj a která byla následně stažena z veřejných knihoven, jelikož snižovala význam a zásluhy toho komunistického. Z téhož důvodu již ani nebyla publikována Jablonického rozsáhlá studie o komunistickém odboji,⁷⁴ která vznikla k

⁷² Jozef JABLONICKÝ: Ani umlčaný, ani mlčiaci historik [rozhovor vedl Milan Polák], in: *Národná obroda*, 29. 7. 1991.

⁷³ TÝŽ: *Z ilegality do povstania (kapitoly z občianskeho odboja)*, Bratislava 1969; Muzeum SNP v Banské Bystrici publikovalo v roce 2009 druhé doplněné vydání této knihy.

⁷⁴ AKPR, f. G. Husák, k. 25, složka č. 3, J. Jablonický: *KSS v protifašistickom odboji*, Bratislava 1973, 441s. (strojopis). Tato rozsáhlá studie nebyla do dnešních dnů publikována.

příležitosti 30. výročí SNP a měla vytvářet s výše zmiňovaným dílem syntézu dějin slovenského rezistence.

Nekonformní postoje přivodily v roce 1974 Jablonickému odchod z Historického ústavu Slovenské akademie věd, kde působil. Přestože ztratil možnost oficiálně publikovat, nadále se věnoval svému srdcovému tématu odboje a dílo rozšiřoval cestou samizdatů, z nichž některé byly následně uveřejněny i v exilových periodikách a publikacích.⁷⁵ Za svou vytrvalou činností se Jablonický dostal do přímé konfrontace se Státní bezpečností, které se dokázal vzepřít. Na šikanování, zákaz bádání v archivech, časté domovní prohlídky či zabavení vlastní knihovny, archivu a rozpracovaných studií odpovídal dalšími pracemi a stížnostmi: „*Predsa ma nebudú vyšetrovatelia ŠtB poučovať ako a čo mám písať o SNP,*“ například napsal v roce 1981 Obvodnímu soudu v Bratislavě. „*Etiku historika si hájím naďalej a moje najnovšia štúdie skôr alebo neskôr nájdu cestu k čitateľom.*“⁷⁶

Na Pražském hradě v Archivu Kanceláře prezidenta republiky se nalézají část materiálu, která byla Jozefu Jablonickému zabavena Státní bezpečností v listopadu 1976.⁷⁷ Jedná se o několik studií, včetně zmíněné nevydané práce o komunistickém odboji, recenzí a jiných písemnostech, jež jsou příznačně uloženy v archivním fondu Gustáva Husáka.⁷⁸ Každá písemnost disponuje samostatným přebalem, na kterém je umístěn faktický popis a obsahová charakteristika z dílny XII. správy SNB Bratislava. Kontrarozvědka poukazovala na to, že Jablonického texty znevažují či umenšují zásluhy V. ilegálního ÚV KSS a jmenovitě jeho člena Gustáva Husáka, s jehož kvazi-vzpomínkovou knihou *Svedectvo o SNP* polemizují. Příložené dokumentační zápisy sdělují, že archiv zkompletoval materiál do této podoby 21. března 1989 a dosluhující prezident byl o tom informován. Bohužel nevíme, jakým konkrétním způsobem a přesně kdy se Jablonického dílo ocitlo v prezidentské kanceláři,

⁷⁵ Viz J. JABLONICKÝ: *Samizdat o odboji. Štúdie a články*, Bratislava 2004; TÝŽ: *Samizdat o odboji II. Štúdie a články*, Bratislava 2006; TÝŽ: *Fragment o histórii*, Bratislava 2009.

⁷⁶ TÝŽ: *Samizdat o disente III. Záznamy a písomnosti*, Bratislava 2007, s. 158 a 160; též TÝŽ: *Fragment o histórii*, Bratislava 2009, s. 263.

⁷⁷ Viz *tamtéž*, zvláště s. 145–155.

⁷⁸ AKPR, f. G. Husák, k. 25, složka č. 2: J. Jablonický: *Pochybné svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*, 25s. (xerokopie; jedná se o recenzi na Husákovu knihu *Svedectvo o SNP*, kterou Jablonický začal koncipovat již po jejím prvním vydání v roce 1964); týž: *Bratislava v čase vypuknutia Slovenského národného povstania. Príspevok k objasneniu debaklu miestnej povstaleckej akcie*, 86s. (průklep; publikováno in TÝŽ: *Samizdat o odboji*, s. 11–105.); týž: *Král, falzifikátor histórie Slovenska*, Bratislava 1976, 92s. (strojopis; rozpracovaný koncept polemiky s Václavem KRÁLEM: *Osvobození Československa. Studie o mezinárodně politických aspektech*, Praha 1975.); J. Jablonický: *Stanovisko Jozefa Jablonického k pamfletu Otu Krajňáka „Niektoré pripomienky k tej časti Prehľadu dejín KSC na Slovensku, ktorú napísal J. Jablonický“* z 20. července 1971, 40s. (strojopis; k tomu viz TÝŽ: *Samizdat o odboji II.*, s. 183–184); týž: *Príspevok ku vzniku SNP*, 3s. (xerokopie); týž: *Partizánske hnutie na Slovensku v čase vzniku SNP*, Bratislava květen 1976, 146s. (strojopis; publikováno in TÝŽ: *Samizdat o odboji II.*, s. 353–440.); složka č. 3: týž: *KSS v protifašistickom odboji*, Bratislava 1973, 441s. (strojopis); složka č. 4 obsahuje materiály, které byly současně zabaveny i při domovní prohlídce u bývalého ľudáckého politika Pavla Čarnogurského.

jelikož nebylo zaevidováno ve spisové službě. Pravděpodobně se tak stalo horlivostí některých pracovníků Státní bezpečnosti a mnohem dříve před zkompletováním. Lze tak usuzovat ze zmiňovaných charakteristik, ve kterých se hovoří o Gustávu Husákovi ještě jako o generálním tajemníkovi ÚV KSČ (funkci zastával do 17. prosince 1987). Ostatně bezpečnostní složky věnovaly zvýšenou pozornost materiálům o Husákově osobě během domovní prohlídky a při výsledku Jozefa Jablonického již v začátcích jeho otevřené perzekuce.⁷⁹ Je také těžké s jistotou říct, zda Husák držel materiál v rukou, z povahy věci je to však vysoce pravděpodobné, ba u některých písemností jisté.⁸⁰ V témže hradním fondu se rovněž nalézají záznamy pořízené z monitoringu různých medií, jejichž procházením si dosluhující prezident krátil čas. Mezi těmito materiály je i přepis z vysílání Rádia Svobodná Evropa, které na jaře 1989 uveřejňovalo na pokračování Jablonického studii *Neúspěšná mise v Moskvě*. Tento záznam je velmi hustě podtrhán červeným fixem,⁸¹ jímž Husák poznamenával písemnosti, které ho něčím zaujaly.

Jozef Jablonický zamýšlel, že napíše o Gustávu Husákovi rozsáhlou monografii, dokonce kvůli tomu uskutečnil archivní výzkum a načrtl základní kostru díla, avšak kvůli finanční otázce a následně zhoršujícím se zdravotnímu stavu na téma bohužel rezignoval.⁸² Nerealizované dílo mělo nést název *Gustáv Husák – politik moci a násilia* a nakonec z něho zůstala alespoň studie o Husákově roli v prvních letech Slovenské republiky.⁸³ Jablonický však věnoval náležitou pozornost Husákovi i ve svých dalších pracích, které většinově mohly být publikovány na česko-slovenské půdě až po roce 1989.⁸⁴ Negativně se vyjadřoval na jeho

⁷⁹ TÝŽ: *Samizdat o disente*, s. 153–155.

⁸⁰ V privátním archivu Gustáva Husáka se zachovala fotokopie a fotografické negativy již uvedené Jablonického recenze na Husákovu Svedectvo a k tomu přidružené zápisnice z Husákova vyšetřování ÚŠB za války, které zabavila StB Jablonickému během domovní prohlídky v roce 1976. Zmiňované dokumenty, které potencionálně mohly sloužit na Husákovu diskreditaci, se původně dostaly do rukou tehdejšího prvního tajemníka ÚV KSS Jozefa Lenárta, který je postoupil federálnímu ministerstvu vnitra. Na základě toho došlo k posílení nedůvěry a nevráživosti Husáka k Lenártově osobě. Richard PAVLOVIČ: Husák a slovenská komunistická elita, in: S. Michálek – M. Londák a kol.: *Gustáv Husák*, s. 675–676.

⁸¹ AKPR, f. G. Husák, k. 6, složka odbory, přepis části rozhlasového pořadu *Mosty* ze 4. 3. 1989, vyhotoven 13. 3. 1989, 4s. Studie pojednává o peripetiích s odletem a pobytem delegace SNR v čele s Karolem Šmidkem v Moskvě v srpnu 1944. Text byl publikován nejdříve na pokračování v exilovém časopise *Naše snahy* (od č. 5 z roku 1984 až k č. 1 z roku 1987) a posléze též in J. JABLONICKÝ: *Samizdat o odboji*, s. 106–164.

⁸² Róbert KOTIAN (ed.): Husák chcel mať vždy posledné slovo, in: J. Jablonický: *Fragment o histórii*, s. 535; Ján BÁBIK (ed.): História bez legiend: Rozhovor s historikom Jozefom Jablonickým, in: *Knižná revue*, roč. 18, 27. 8. 2008, č. 18, s. 12.

⁸³ J. JABLONICKÝ: Husák v rezistenci, in: *Soudobé dejiny*, roč. 1, 1994, č. 2–3, s. 222–235; též in: *Samizdat o odboji*, s. 491–507. Práce vychází z kapitoly *Bez continuity* z Jablonického samizdatové studie z roku 1981 *Ilegalita uprostred vojny*. Kapitola se zabývá počínáním Husáka a Novomeského v období Slovenské republiky. *Tamtéž*, s. 271–283. O anabázi studie viz TÝŽ: *Samizdat o disente III.*, s. 340–344.

⁸⁴ TÝŽ: *Povstanie bez legiend. Dvadsať kapitol o príprave a začiatku Slovenského národného povstania*, Bratislava 1990.

adresu, ale postupně ho „*skôr ľutoval, ako odsudzoval*“.⁸⁵ Husák měl privátně komentovat Jablonického posametové počínání vůči jeho osobě, tak jako i v jiných případech, s rozpaky: „*Nechápem príčinu. Nemusí predsa milovať alebo obdivovať politika. Triezvo sa môže dívať. Ale prečo nenávisť?*“⁸⁶

Jablonického přínos problematice slovenského odboje je neoddiskutovatelný, nemluvě o etickém mementu, které budiž přítomno nejen soudobé generaci historiků.

Prameny, soudobá literatura a historiografie

Novináře Jiřího Lederera fascinoval příběh Gustáva Husáka po lidské stránce natolik, že o něm začal shromažďovat všemožné informace a zvažoval, že by jednou něco o dotyčném napsal,⁸⁷ avšak nakonec od toho opustil. Milan Šimečka neúspěšně nabádal přátele z řad postižených historiků, aby se pokusili o Husákovu biografii. „*Nechápal jsem to, nechť si ujít takovou příležitost! Ted' to již chápu,*“ jelikož Husák podle jeho názoru politicky vyprahnul a stal se nezajímavou figurou rituálů zapomnění,⁸⁸ taktéž řečeno s Milanem Kunderou „*prezidentem zapomnění*“.⁸⁹ Zdálo se, jako by Gustáv Husák vypadl z dějin: „*Za tragédií pokládám i to, že se o něm nemluví, že propadl do zapomnění, že se nestal předmětem objektivního historického zpracování, v podstatě neexistuje objektivní historická studie nebo jeho biografie a můžeme říci, že tragédie Gustáva Husáka ještě pořád není u konce,*“ posteskl si ještě v roce 2006 historik Jiří Pernes.⁹⁰

Je sice pravda, že nepočítaje již zmiňované Plevzovy *Vzostupy a pády*, si veřejnost na komplexní knižní biografii Gustáva Husák musela dlouho počkat. To ovšem neznamená, že by autoři nevěnovali Husákovi alespoň svou dílčí pozornost. Již v časech tzv. normalizace se dotyčným zaobíral svět disentu a exilu. Guru poválečných československých dějin Karel Kaplan sepsal soubor portrétů o předních funkcionářích KSČ, mezi nimiž nemohl Husák jako „*muž moci*“ scházet. Autor se tematicky zabýval pouze politickými aspekty a časovým obdobím od druhé světové války, a ačkoliv ještě nemohl zahrnout polistopadové události, psal

⁸⁵ Róbert KOTIAN (ed.): SNP: Husák si myslel, že stále niečo organizuje, in: J. Jablonický: *Fragment o histórii*, Bratislava 2009, s. 500.

⁸⁶ Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 1550, *záznam z rozhovoru V. Plevzy s G. Husákem z 22. 2. 1991*, s. 6.

⁸⁷ Jiří LEDERER: *Touhy a iluze II.*, Toronto 1988, s. 208.

⁸⁸ Milan ŠIMEČKA: *Konec nehybnosti*, Praha 1990, s. 7.

⁸⁹ Milan KUNDERA: *Knihy smíchu a zapomnění*, Toronto 1981, s. 168.

⁹⁰ Vyjádření Jiřího Pernese v TV dokumentu Petra Lokaje *Ta lidská bezmoc moci*, ČT 2006.

o „Husákově éře“ již v minulém čase.⁹¹ Obdobně se věnoval Husákovi i historik Vilém Prečan ve svých samizdatových a exilových textech.⁹²

Až po odeznění devadesátých let, charakteristických mimo jiné vulgarizací, senzacechtivostí a vcelku pochopitelným morálním manicheismem veřejného prostoru,⁹³ historici a publicisté začali sepisovat kritičtěji pojaté Husákovy biografické medailony.⁹⁴ Mezi nejproduktivnější a podle mého názoru i nejkvalitnější autory patřil slovenský historik Michal Barnovský,⁹⁵ který tak konečně mohl zúročit poznatky nabyté v Pillerově rehabilitační komisi z konce šedesátých let⁹⁶ a jenž ovšem o Husákovi psal i před rokem 1989 v poněkud jiném hodnotovém zabarvení. Je však korektní dodat, že ani v jednom ze svých předlistopadových pohledů nepřekročil hranici propagandistické lacinosti.⁹⁷

Zájem o Gustáva Husáka také nesčetněkrát projevil také divadlo a televizní tvorba. Jestliže krátký oficiální televizní snímek k Husákovým 70. narozeninám představil v roce 1983 dotyčného jako zkušeného a rozvážného československého státníka, jenž je pilířem prosperity a úspěchů tehdejšího zřízení a politiky KSČ,⁹⁸ pak o devět let později uvedený dokumentární film Bohuslava Musila *První a poslední* (ČT 1992) hodnotová znaménka otočil o 180 stupňů a nechává promluvit pouze Husákovy oponenty. V následujících dokumentárních počinech dostávají prostor i Husákovy sympatizující osoby. Dvoudílný dokumentární film *Takoví nám vládli* (1999) se střídavě zabýval československými prezidenty

⁹¹ Karel KAPLAN: *Mocní a bezmocní*, Toronto 1989, s. 116–148.

⁹² Vilém PREČAN: *O nezbytnosti historie aneb partyzáni brýlemi Gustáva Husáka* [první koncept vznikl v létě 1979; po úpravách byl uveřejněn v exilovém Právu lidu č. 2 z roku 1981], in: M. Drápala: *V kradeném čase*, s. 99–104; TÝŽ: Gustáv Husák prezidentem ČSSR [25. 5. 1975], in: *Tamtéž*, s. 150–155.

⁹³ Vladimír KADLEC: *Podivné konce našich prezidentů*, Hradec Králové 1991, s. 272–320; předtím byl text na pokračování uveřejňován časopisecky. TÝŽ: Převleky, in: *Tvorba*, 1990, č. 13–16. Kadlec, jako reformní komunist a následně opozičník, nenechal na Husákovi takřkajíc niť suchou. Hlavním motivem bylo představit Husáka jako věčného oportunistu, stalinistu, ztělesnění a vykonavatele normalizace. Naopak tandem historiků Jan Měchýř a Ladislav Niklíček nepodlehli osobním vášním a jejich příspěvek je na dobu vzniku až překvapivě věcný. Politik bez tváře, in: *Reportér*, roč. 5, 22. 5. – 4. 6. 1990, č. 8 (příloha), s. V.–VIII.

⁹⁴ Převážně esejistický pohled V. PREČAN: Kdo byl a jaký byl Gustáv Husák aneb Místo Gustáva Husáka v našich dějinách, in: *Časopis OS – Občianska spoločnosť. Minulosť v nás – my v minulosti*, 2008, č. 2, s. 101–108. Publicistický portrét Libor BUDÍNSKÝ: *Deset prezidentů*, Praha 2003, s. 197–219. Velmi faktograficky nepřesný medailon obsahuje publikace Jan RATAJ – Přemysl HOUDA: *Československo v proměnách komunistického režimu*, Praha 2010, s. 368–370. Naopak věcněji Zdeněk DOSKOČIL: Gustáv Husák, in: Marie Ryantová a kol.: *Českoslovenští prezidenti*, Praha – Litomyšl 2016, s. 243–290; dotyčný ve spolupráci s Janem Sedmidubským vytvořil třídílný rozhlasový medailon, který odvysílal Český rozhlas 6 v rámci cyklu *Portréty* 15., 22. a 29. 3. 2009.

⁹⁵ Michal BARNOVSKÝ: *Gustáv Husák*, s. 207–223. Autor spatřuje tři základní determinanty Husákových motivů chování: komunistické přesvědčení, nacionální cítění a touhu po moci a kariéře; dále je rozvádí. Jedná se převážně o politickou biografii. Též M. BARNOVSKÝ: HUSÁK Gustáv, in: Jan Pešek a kol.: *Aktéři jedné éry na Slovensku 1948–1989*, Prešov 2003. Jedná se o kvalitní převážně politický medailon.

⁹⁶ NAČR, f. ÚV KSČ, Pillerova komise, k. 6, inf. č. 31, M. Barnovský: *K dějinám rehabilitace tzv. skupiny slovenských buržoazních nacionalistů* [strojopis; prosinec 1968], 23s.

⁹⁷ M. BARNOVSKÝ: Gustáv Husák a naša cesta k Februáru 1948, in: *Historický časopis*, roč. 31, č. 1, 1983, s. 3–13; TÝŽ: Revoluční osobnost G. Husáka. Život spjatý s bojem za národní slobodu a socializmus, in: *Práca*, roč. 38, 8. 1. 1983, č. 6, s. 6.

⁹⁸ *Gustáv Husák – 70. let*, ČST 1983.

vzešlymi z KSČ, včetně Husáka (scénář napsal historik Jiří Pernes, který vydal i stejnojmennou knížku). Režisér Petr Lokaj natočil dokument *Ta lidská bezmoc moci* (2006), který se stejně jako předešlý počín slovenského režiséra Rudolfa Urce⁹⁹ již týkal pouze Husákovy osoby, které se hlavně snažili porozumět. S obdobným záměrem se o Husákův portrét pokusili Michal Kubala a Robert Sedláček,¹⁰⁰ z něhož čerpá i stejnojmenná publikace.¹⁰¹ Dokumentaristům mimo jiné poskytl rozhovor Lubomír Štrougal, který se předtím medializaci striktně vyhýbal. Kniha *Štrougal o Husákovi. A jiné vzpomínky na minulosť*, jak už samotný název napovídá, využila právě tento natočený materiál.¹⁰² Televizní dokumenty přinesly nová svědectví pamětníků a vzbudily zájem u veřejnosti. Naopak nové publikace se pokusily zaplnit chybějící prostor po tištěné monografii,¹⁰³ ale z faktografického hlediska nepřinesly příliš nového.

Husák jako umělecká postava již vystupovala v předlistopadové hrané televizní a filmové tvorbě.¹⁰⁴ Režisér Andrej Lettrich natočil podle scénáře Viliama Plevzy a Jozefa Boba dva na sebe navazující výpravné seriály, které se tematicky zaměřovaly na slovenské dějiny v letech 1943–1945 a 1945–1948 a v nichž byl pochopitelně zohledněn i Husák, kterého ztvárnil herec Michael Dočolomanský. Vyznění seriálových příběhů se přidržovalo teze o vedoucí úloze komunistické strany, přesto z faktografického hlediska jsou převážně věcné, ba podle mého názoru zejména *Povstalecká história* divácky přístupná pro širší veřejnost i v dnešní době.¹⁰⁵ Nejnověji se Husákova postava objevila v televizním cyklu Roberta

⁹⁹ Rudolf URCE: *Svedectvo o dr. G. Husákovi*, Slovenská televize 2000.

¹⁰⁰ Televizní dokument *V hlavní roli Gustáv Husák* (2008) využívá úryvků z divadelní hry Viliama Klimáčka *Dr. Gustáv Husák*, která byla nastudovaná v bratislavském divadle Aréna. Několik dramaturgických počinů tomu však předcházelo. Spisovatel Andrej Ferko napsal televizní hru *Balada o doktorovi Gustávovi Husákovi*, která tehdy vzbudila velmi rozporuplné reakce (jedná se o apologetiku Husáka, který je prezentován nacionálním prizmatem). Hra byla publikována i knižně se zajímavou polemikou z pera historika Jana Tesaře. Andrej FERKO: *Balada o doktorovi Gustávovi Husákovi*, Bratislava 1997. Nejnověji byla uvedena monodramatická divadelní hra o Husákově manželce Magdě Husákové-Lokvencové *M.H.L. z pera Slávy Daubnerové* (Bratislava, únor 2010) a také satirické divadelní hry Luboše Baláka *Jak se Husákovi zdálo, že je Věra Čáslavská* (Divadlo Na zábradlí, Praha 2014) a Bohumíra Štědrone *Zkouška z politologie – Gustáv Husák superstar*, kterou nastudoval amatérský divadelní soubor Comica Economica v roce 2016.

¹⁰¹ Marie FORMÁČKOVÁ: *V hlavní roli Gustáv Husák. Tragédie jednoho osudu*, Čechtice 2009. Autorka využila nashromážděný materiál pro televizní dokument. Jedná se v podstatě o velmi kusou edici citací o Husákovi, přičemž dominují vzpomínky Lubomíra Štrougala.

¹⁰² Kol.: *Štrougal o Husákovi. A jiné vzpomínky na minulosť*, Praha 2009. Kniha se skládá ze tří částí, které se navzájem propojují: Husákův příběh, komentář Lubomíra Štrougala a „fiktivní hlas svědomí většiny obyčejných lidí“. Je dobré zmínit, že záznam Štrougalova vyprávění byl místy pořízen bez vědomí dotyčného.

¹⁰³ „Díru na trhu“ se snažil zaplnit i Jan NOVÁK: *Gustáv Husák. Právnik, komunista, vězeň, prezident, technolog moci*, Praha 2013. Jedná se o kompilaci literatury, která nepřinesla nové poznatky.

¹⁰⁴ Např. viz televizní seriál Evžena Sokolovského *Gottwald* (ČST 1986), film *Vítězný lid* Vojtěcha Trapla (ČST 1977) nebo *Dny zrady* Otakara Vávry (1973).

¹⁰⁵ *Povstalecká história* (8x75 minut; ČST 1984) a *Roky na prelomu* (5x75 minut; ČST 1989). Podrobněji k umělecké tvorbě o Husákovi viz Dagmar PODMAKOVÁ: *Gustáv Husák v umeleckom spracovaní divadla a filmu na Slovensku*, in: S. Michálek – M. Londák a kol.: *Gustáv Husák*, s. 845–862.

Sedláčka a Pavla Kosatíka *České století* (ČT 2014), kde je dotyčný vykreslen jako pragmatický politik a spíše tragická figura.

Ačkoliv se postupně začaly množit také odborné dílčí studie, komplexnějšího a zároveň historiografického pohledu se dlouhou dobu nedostávalo. Až u příležitosti stého výročí od Husákova narození se uskutečnily v roce 2013 dvě vědecké konference, na kterých se přední čeští a slovenští historici zabývali Husákovou osobností i jeho dobou a z nichž byly publikovány reprezentativní kolektivní monografie. Raněji knihu vydal Historický ústav Slovenské akademie věd, který uspořádal v Praze vědeckou konferenci ve spolupráci s Ústavem pro studium totalitních režimů a českým Národním muzeem.¹⁰⁶ Další knížka vyšla pod hlavičkou Ústavu paměti národa, který se ujal vědecké konference ve spolupráci s Právnickou fakultou Univerzity Komenského v Bratislavě.¹⁰⁷ Jednotlivé příspěvky kvalitně pokrývají různé problematiky a časová období Husákova života, vcelku překvapivě je však nejmenší prostor a hloubka věnována období sedmdesátých a osmdesátých let, kdy stál Husák v čele KSČ i státu.

Už sám fakt, že události, které jsou tématem předkládané disertační práce, se odehrávaly ve 20. století, dostatečně vypovídá o neomezenosti pramenné základny. Jen díky politickému procesu s Gustávem Husákem jako s buržoazním nacionalistou bylo vyprodukováno nepřehledné množství pramenů převážně úředního charakteru. Následkem několika rehabilitačních šetření se tento počet opětovně násobil. Výběr z tohoto archivního materiálu lze jednak využít k bádání o Husákově životě před zatčením, tak i k období přípravy a průběhu politického procesu, rovněž k době Husákova výkonu trestu. Navíc se jedná o základní zdroje o jednotlivých etapách rehabilitací, přičemž nejucelenější jsou závěrečné zprávy.¹⁰⁸ Archivní materiál rehabilitačních komisí je uložen v českém Národním archivu.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Slavomír MICHÁLEK – Miroslav LONDÁK a kol.: *Gustáv Husák. Moc politiky – politik moci*, Bratislava 2013. Další autoři: Juraj Benko, Petr Blažek, Tomáš Černák, Zdeněk Doskočil, Ivan Guba, Ľudovít Hallon, Adam Hudek, Vlasta Jaksicsová, Jan Kalous, Norbert Kmeť, Jozef Leikert, Elena Londáková, Michal Macháček, Jan Mervart, Stanislav Mičev, Miklós Mitrovits, Martin Mocko, Richard Pavlovič, Jan Pešek, Dagmar Podmaková, Vilém Prečan, Šárka Rámišová, Jaroslav Rokoský, Jan Rychlík, Miroslav Sabol, Alžběta Sedliaková, Stanislav Sikora, Marek Syrný, Jan Šolta, Michal Štefánský, Štefan Šutaj, Ladislav Vojáček, Peter Weiss, Ella G. Zadorožňuk, Milan Zemko, Pavel Žáček a Jozef Žatkuliak.

¹⁰⁷ Branislav KINČOK a kol.: *Gustáv Husák a jeho doba*, Bratislava 2015. Další autoři: Jozef Beňa, Zdeněk Doskočil, Jevgenij Fedorovič Firsov, Anton Hruboň, Viliam Jablonický, Peter Jašek, Beáta Katrebová-Bleňová, Róbert Letz, Nadežda Lindovská, Michal Macháček, Valentina Vladimirovna Marjina, Martin Mocko, Peter Mulík, Marek Syrný a Ján Štefánica. Mezi referujícími byl na konferenci též přítomen historik Ján Bobák, jehož příspěvek o zvolení Husáka do čela KSS v srpnu 1968 nebyl z popudu vedení Ústavu paměti národa uveřejněn.

¹⁰⁸ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 12, a. j. 202, *Zpráva MV z 22. 2. 1963 o činnosti Státní bezpečnosti v letech 1949–1954 z hlediska nesprávnosti v zaměření a metodách práce*. Dále tamtéž, sv. 35, a. j. 885, *Zpráva komise ÚV KSČ 1962–1963 o přezkoumání politického procesu s Gustávem Husákem a spol.*, s. 53–185; Tamtéž, Komise II., sv. 24, a. j. 501, *Komise ÚV KSČ 1962–1963. Zpráva komise pro přešetření politických procesů v období 1949–1954*, s. 51–180; Tamtéž, 03/10, sv. 32, a. j. 378, *Závěrečná zpráva komise pro přezkoumání IX.*

Také Archiv bezpečnostních složek a Archiv Ústavu paměti národa obsahuje prameny, které byly vyprodukované politickým procesem. Tam lze rovněž čerpat materiál k Husákově činnosti za války i k období tzv. normalizace. Dalším velmi důležitým zdrojem poznání je Husákův osobní vězeňský spis.¹¹⁰

K otázce Husákova dětství je pramenů poskrovnu. Více ozřejmena je jeho vysokoškolská aktivistická činnost, která se vůbec poprvé těšila „badatelskému“ zájmu Státní bezpečnosti a justičního aparátu během ideologického tažení proti buržoaznímu nacionalismu, jehož kořeny byly spatřovány v působení *Davistů* a jejich následovníků *Šípistů* v období předmnichovské republiky.¹¹¹ Prostor k interpretačnímu přehodnocení a hlubší analýze byl otevřen po politické rehabilitaci v prosinci 1963, kdy postupně vzniklo i několik reprezentativních monografií, které se sice přidržovaly teze o vedoucí úloze komunistické strany, na druhou stranu přinesly i mnoho nových poznatků.¹¹² V posledních dvaceti letech zůstávala problematika ležet ladem. Téma jsem se pokusil zpracovat v samostatné studii,¹¹³ rovněž nedávno historik Tomáš Černák sepsal diplomovou práci, která zevrubně mapuje působení Husáka do roku 1948¹¹⁴ i následně knihu o Husákově mladosti.¹¹⁵

Husákova studia se dají přiblížit přes fondy římskokatolické lidové školy v Dúbravce, Masarykova státního československého reálného gymnázia (Archiv hl. města SR Bratislava) a

sjezdu z hlediska kritiky buržoazního nacionalismu; O procesech a rehabilitacích. Zpráva „Pillerovy komise“ o politických procesech a rehabilitacích v Československu v letech 1949–1968, Praha 1990 (dva svazky).

¹⁰⁹ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I. (Jednalo se o dvě prověřovací komise pod vedením ministra vnitra Rudolfa Baráka, proto zvané Barákova/y komise. Šetření probíhalo v letech 1955–1957.), Komise II. (Komise byla pod vedením tajemníka ÚV KSČ Drahomíra Koldera, proto je zvaná jako Kolderova komise. Pracovala v letech 1962 až 1963.), Komise III. (03/10; Zvaná Barnabitská, působila v druhé polovině roku 1963 pod vedením předsedy SNR Jozefa Lenárta a později tajemníka ÚV KSČ Vladimíra Kouckého ve zrušeném barnabitském klášteře na pražských Hradčanech.) a Komise ÚV KSČ pro dokončení stranické rehabilitace (v čele které stál funkcionář KSČ Jan Piller. Pracovala v letech 1968–1970 a pak ještě fungovala rok pod vedením Jana Kempného). V předkládaném textu užívám u názvů komisí zjednodušeného pojmenování.

¹¹⁰ Originál spisu je umístěn v Archivu Sboru vězeňské a justiční stráže SR v Leopoldově. Neúplná kopie je rovněž uložena ve 4. oddělení NAČR.

¹¹¹ ABS, bývalý Studijní ústav MV, sv. S-552-2, složka č. 10, Zpráva o výsledku šetření straně nepřátelských zjevů na Slovensku z 8. 3. 1950, s. 2–3; ABS, f. MNB, sign. 62/2, k. 208, Stenozáznam z hlavního projednávání trestné věci proti obviněnému Husákovi a spol. před Nejvyšším soudem v Bratislavě ve dnech 21.–24. 4. 1954, výslechy G. Husáka, s. 4–9. Ve věci se angažoval mimo jiné i historik Miloš Gosiorovský.

¹¹² Např. Miroslava ROŠKOVÁ: *Pokrokové študentstvo na Slovensku v rokoch 1934–1938* [disertační práce], Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě 1965; Dagmar ČIERNA-LANTAYOVÁ: *Pokrokové študentské hnutie na Slovensku 1918–1938*, Bratislava 1974; Viliam PLEVZA – Vlasta PLEVZOVÁ: *Slovenská inteligencia v komunistickom hnutí (1921–1938)*, Bratislava 1979.

¹¹³ Michal MACHÁČEK: *Cesta Gustáva Husáka ke komunistickému hnutí*, in: *Český časopis historický*, roč. 119, 2014, č. 2, s. 227–260; též in B. Kinčok: *Gustáv Husák*, s. 15–54.

¹¹⁴ Tomáš ČERNÁK: *Gustáv Husák v rokoch 1913–1948* [diplomová práce], Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě 2008. Jedná se z velké části o kompilaci z literatury. Černák též sepsal rigorózní práci, která dovádí Husákův příběh do roku 1951 ve dvou tematických kapitolách TÝŽ: *Sláva a pád Gustáva Husáka. Vybrané kapitoly z rokov 1948–1951*, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě 2009. Kapitoly pojednávají o Husákovi v souvislosti s církevní politikou KSČ a kauzou slovenského buržoazního nacionalismu. Práce též obsahuje přepisy rozhovorů autora o Husákovi s Imrichem Kružliakem a se zetěm Alexandra Macha Karolem Kubíkem.

¹¹⁵ TÝŽ: *Husák. Mladé roky Gustáva Husáka (1913–1939)*, Bratislava 2015.

také přes Husákův studijní vysokoškolský spis (Archiv UK v Bratislavě). Další stěžejní materiál jsem čerpal ve fondech Ministerstva vnitra, Gustáv Husák a rehabilitačních komisí ÚV KSČ (Národní archiv ČR). Komunistická agitace mezi studentstvem a Husákova aktivistická činnost lze sledovat přes materiály z fondu Policejního prezidia v Bratislavě (SNA), přes fond Všestudentský archiv (Archiv Univerzity Karlovy), tisk¹¹⁶ a vzpomínkové texty.¹¹⁷ Informace o kořenech Husákovy rodiny vytěžuji z církevních matrik (Archiv římskokatolické farnosti Bratislava – Dúbravka).

Prameny vzešlé z činnosti stranického aparátu a orgánů, zejména Ústředního výboru KSČ¹¹⁸ a Ústředního výboru KSS¹¹⁹ a jejich součástí slouží k nahlédnutí nejen do dění uvnitř vrcholných orgánů strany, ale i činnosti a kontaktů jednotlivých aktérů.¹²⁰ Poválečnou komunistickou stranu jako téma hojně řešil Karel Kaplan, slovenským komunistům a také slovenské StB se dlouhodobě věnuje historik Jan Pešek.¹²¹ Ze starších prací o KSS určitě stojí za zmínku místy sarkastická až šovinistická esejistická studie slovenského exilového historika Františka Vnuka,¹²² který tímto svérázným způsobem reagoval na neexistenci oficiální historiografické syntézy dějin KSS. Opačné ideologické spektrum „napravilo“ Vnukovu výtku o tři roky později, kdy vznikla reprezentativní kolektivní monografie vědeckých pracovníků Ústavu dějin KSS a Historického ústavu SAV. Příznačné na tomto díle bylo, že dějiny strany raději dováděla jen do roku 1948.¹²³ Přesto tato monografie nakonec vzbudila nevoli u funkcionářů KSČ, kritika se zvláště týkala kapitol Jozefa Jablonického, který se

¹¹⁶ Nejvíce těžím z časopisů *Svojeť*, *Šíp* a *DAV*, do kterých Husák přispíval.

¹¹⁷ Za velmi přínosné považuji sborníky vzpomínek na levicové studentské hnutí Eduard GOLDSTÜCKER a kol. (eds.): *Za lepší svět, sborník statí a vzpomínek na studentské pokrokové hnutí třicátých let*, Praha 1963; Karol ROSENBAUM (ed.): *DAV. Spomienky a štúdie*, Bratislava 1965. Do davistického sborníku přispěl i Husák, který rovněž v této době publikoval různě laděné vzpomínkové texty v časopisu *Kultúrny život*.

¹¹⁸ NAČR, f. ÚV KSČ; v tomto fondu je také k dohledání materie k činnosti předních funkcionářů KSČ, přičemž nejvíce čerpám ze stranických sekretariátů Klementa Gottwalda, Antonína Novotného a Gustáva Husáka. Materiály vážící se k prezidentské agendě, včetně fondu Gustáva Husáka, jsou pak spravovány Archivem Kanceláře prezidenta republiky ČR.

¹¹⁹ SNA, f. ÚV KSS a přidružené osobní fondy tajemníků a předních funkcionářů ÚV KSS, včetně Husáka jako prvního tajemníka ÚV KSS (1968–1969), který čítá 12 kartonů.

¹²⁰ Určité části byly již uveřejněny prostřednictvím literatury. Dobrou pomůckou jsou také edice dokumentů, které se týkají KSS: Marta VARTÍKOVÁ (ed.): *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencí a plén 1944–1948*, Bratislava 1971; též, žel málo známé dvousvazkové obsáhlé dílo, Júlia CHREŇOVÁ (ed.): *Dokumenty k dejinám komunistickej strany na Slovensku (1938–1944)*, Bratislava 1988.

¹²¹ Například Jan PEŠEK – Róbert LETZ: *Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989*, Prešov 2004; J. PEŠEK: *Centrum moci. Aparát Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska 1948–1989*, Bratislava 2006; TÝŽ: *Komunistická strana Slovenska. Dejiny politického subjektu I. Na ceste k moci (1945–1948), pri moci – od prevratu k pokusu o reformu (1948–1968)*, Bratislava 2012; TÝŽ: *Gustáv Husák a február 1948 na Slovensku – na hranici demokracie a totality*, in: S. Michálek – M. Londák a kol.: *Gustáv Husák*, s. 384–422.

¹²² František VNUK: *Kapitoly z dejín Komunistickej strany Slovenska*, Middletown 1968.

¹²³ Pavol HAPÁK a kol.: *Prehľad dejín KSČ na Slovensku*, Bratislava 1971. Samozřejmě že již předtím vznikla díla, která se snažila alespoň postihnout uvedenou problematiku v užším časovém úseku. Za zmínku například stojí J. JABLONICKÝ: *Slovensko na prelome. Zápas o víťazstvo národnej a demokratickej revolúcie na Slovensku*, Bratislava 1965; či V. PLEVZA: *KSČ a revolučné hnutie na Slovensku 1929–1938*, Bratislava 1965.

zabýval obdobím druhé světové války a později se speciálně věnoval Husákově činnosti v prvních letech Slovenského republiky, ale i ve svých dalších textech mu věnoval náležitou pozornost.¹²⁴ Z novějších prací k tomuto období stojí za pozornost texty mladších autorů Marka Syrného,¹²⁵ Martina Mocka¹²⁶ a mé osoby.¹²⁷

K tématice česko-slovenských vztahů čerpám z příspěvků uveřejněných v *Česko-slovenských historických ročenkách* a z díla Jana Rychlíka,¹²⁸ který se problematikou dlouhodobě zabývá, a rovněž z vlastních textů.¹²⁹ K seznámení se situací na Slovensku využívám mimo již výše zmiňované archivní prameny díla předních slovenských historiků a pramenné edice, přičemž nelze opomenout zejména ediční činnost historiků Viléma Prečana,¹³⁰ Jozefa Žatkuliaka¹³¹ a ruské historičky Valentiny Vladimirovny Marjiny,¹³² která se také mimo jiné zabývala otázkami Husákovy rehabilitace ze začátku šedesátých let.¹³³

Problematiku politických poúnorových procesů se straníky i samotnou kauzu politického procesu se slovenskými buržoazními nacionalisty průkopnický mapovaly již zmíněné výstupy rehabilitačních komisí ÚV KSČ, přičemž uvolněná atmosféra roku 1968 umožnila otevřeně obeznámit i širokou veřejnost,¹³⁴ Karel Kaplan publikoval průlomovou

¹²⁴ Viz předcházející oddíl práce *Historik proti násilí*.

¹²⁵ Marek SYRNÝ: *Slovenskí komunisti v rokoch 1939–1944*, Banská Bystrica 2013; TÝŽ: Gustáv Husák a Komunistická strana Slovenska v Slovenskom národnom povstaní, in: B. Kinčok: *Gustáv Husák*, s. 88–115.

¹²⁶ Mocko publikoval několik textů na internetovém serveru www.druhasvetova.sk. Následné poznatky shrnul v publikaci *Husák v odboji a SNP 1938–1945*, Bratislava 2016, jejímž spoluautorem je Tomáš Černák.

¹²⁷ Michal MACHÁČEK: Gustáv Husák za II světové války, in: *Slezský sborník*, roč. 110, 2012, č. 3–4, s. 239–270; TÝŽ: Husák v Katyni? Mýty a realita jedné zájazy, in: *Vojnová kronika*, roč. 3, 2014, č. 2, s. 38–42; TÝŽ: Cesta Gustáva Husáka do vedení Komunistické strany Slovenska a jeho role při utváření Slovenské národní rady, in: Marek Syrný a kol.: *Slovensko v roku 1943. Politika – armáda – spoločnosť*, Banská Bystrica 2015, s. 145–155.

¹²⁸ Jan RYCHLÍK: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992*, Bratislava 1998.

¹²⁹ M. MACHÁČEK: Gustáv Husák a státoprávní otázka Slovenska do roku 1948, in: S. Michálek – M. Londák a kol. (eds.): *Gustáv Husák*, s. 338–369.

¹³⁰ Nejvíce využívám dosud nepřekonanou edici Viléma PREČANA (ed.): *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, Bratislava 1965, a jeho ediční počiny, které se zabývají problematikou česko-slovenských vztahů v letech 1944–1945 uveřejněné v *Česko-slovenských historických ročenkách*.

¹³¹ Jozef ŽATKULIAK (ed.): *Federalizácia československého štátu 1968–1970. Vznik česko-slovenskej federácie roku 1968* [Prameny k dějinám československé krize 1967–1970. Díl 5, 1. svazek], Praha – Brno 1996; TÝŽ (ed.): *Realizácia a normalizačná revízia česko-slovenskej federácie (september 1968 – december 1970). Dokumenty*, Praha 2011; Jozef Žatkuliak se věnoval i problematice činnosti vládní komise, která měla v roce 1968 na starosti přípravu federalizace Československa a v jejímž čele stál Husák. TÝŽ: Činnost tzv. Husákovy vládní komise a proces přípravy federalizácie Česko-slovenska, in: S. Michálek – M. Londák a kol.: *Gustáv Husák*, s. 559–582.

¹³² Valentina V. MARJINA: *Sovětskij Sojuz i čecho-slovackij vopros vo vremja Vtoroj mirovoj vojny. 1939–1945 gg. Kniga 1. 1939–1941 gg.*, Moskva 2007; TÁŽ: *Sovětskij Sojuz i čecho-slovackij vopros vo vremja Vtoroj mirovoj vojny. 1939–1945 gg. Kniga 2. 1941–1945 gg.*, Moskva 2009.

¹³³ TÁŽ: Rehabilitácia tzv. slovenských buržoazných nacionalistov a slovenská otázka, in: B. KINČOK: *Gustáv Husák*, s. 323–352.

¹³⁴ Tisk přinášel rozhovory s jednotlivými aktéry a na pokračování zveřejňoval části z rehabilitačních materiálů. Například obnovený týdeník *Nové slovo* publikoval části Husákovy žádosti o prošetření jeho případu z 20. 12. 1962, ve které podával vlastní svědectví. G. HUSÁK: Barnabítka a čo im predchádzalo I.–VII., in: *Nové slovo* z 13. 6 až 25. 7. 1968.

studii s názvem *Zamyšlení nad politickými procesy*¹³⁵ a některé dokumenty byly později ve větším rozsahu uveřejněny v zahraničí.¹³⁶ Doba tzv. normalizace utlumila další rozvoj domácího bádání o citlivé minulosti a vystačila s kritikou procesů se straníky, kterou se úmyslně nesnažila podrobněji nerozvádět. Iniciativu převzala exilová a samizdatová literatura, jež získala silnou posilu v osobě právě Karla Kaplana. Jeho nová díla se mohla oficiálně objevit na knižních pultech až v polistopadovém Československu. Kauzu slovenského buržoazního nacionalismu představil dotyčný v souvislosti s monstrprocesem s vrcholnými straníky KSČ.¹³⁷

Nověji se kauze obšírněji věnoval Jan Rychlík v publikaci o česko-slovenských vztazích¹³⁸ a Ján Uher ve svých vzpomínkách na působení v Kolderově komisi.¹³⁹ Michal Barnovský, opět Ján Uher a Jan Rychlík napsali odborné studie.¹⁴⁰ Jozef Beňa se zabýval soudním rozsudkem nad Husákem v souvislosti se státoprávní otázkou¹⁴¹ a Ján Štefanica otázkou trestněprávní roviny Husákovy kauzy.¹⁴² Na diferencovanost historiografických interpretací upozornila historička Marína Zavacká.¹⁴³ Detailnější a rozsáhlejší pohled nám přináší kniha polského historika Grzegorze Gašiora,¹⁴⁴ má vlastní diplomová práce¹⁴⁵ a

¹³⁵ K. KAPLAN: *Zamyšlení nad politickými procesy*, in: *Nová mysl*, roč. 22, 1968, č. 6, 7 a 8, s. 765–794, 906–940 a 1054–1078. Autor se soustředí na proces s Rudolfem Slánským a spol.

¹³⁶ Ferdinand BEER a kol.: *Dějinná křížovatka. Slovenské národní povstání, předpoklady a výsledky*, Praha 1964; Karel KAPLAN (ed.): *K politickým procesům 1948–1954. Dokumentace komise ÚV KSČ pro rehabilitaci 1968*, Praha 1994; TÝŽ (ed.): *StB o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*. Praha 2002.

¹³⁷ TÝŽ: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, Praha 1992.

¹³⁸ Jan RYCHLÍK: *Češi a Slováci*, II., s. 146–209.

¹³⁹ Ján UHER: *Zo zákulisia rehabilitácií. Tajomstvo Kolderovej komisie*, Bratislava 2001.

¹⁴⁰ Michal BARNOVSKÝ: *Proces s takzvanými slovenskými buržoazními nacionalistami*, in: Jiří Pernes – Jan Foitzik (eds.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“: Praha 14.–16. dubna 2003*, Brno 2003, s. 158–170; Ján UHER: *Kampaň proti tzv. buržoaznému nacionalizmu*, in: M. Barnovský (ed.): *Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945–1953. (Zborník materiálov z vedeckej konferencie v Smoleniciach 6.–8. decembra 1994)*, Bratislava 1995, s. 105–115; Jan RYCHLÍK: *Proces proti tzv. slovenským buržoazním nacionalistům*, in: *Česko-slovenská historická ročenka 2005*, Brno 2005, s. 181–194; TÝŽ: *Recidiva boje proti tzv. buržoaznímu nacionalizmu v letech 1956–1962*, in: *Česko-slovenská historická ročenka 2006*, Brno 2006, s. 303–314.

¹⁴¹ Jozef BEŇO: *Rozsudok nad slovenskými „buržoazními nacionalistami“ z roku 1954 a forma štátneho zriadenia ČSR a ČSSR v rokoch 1948–1967*, in: *Česko-slovenská historická ročenka 1998*, Brno 1998, s. 67–73.

¹⁴² Ján ŠTEFANICA: *Vybrané právne aspekty procesu G. HUSÁK a spol.*, in: Ladislav Vojáček – Jaromír Tauchen (ed.): *Acta Universitatis Brunensis. Iuridica. Editio S. No 449*, Brno 2013, s. 346–362; TÝŽ: *Trestnoprávne aspekty obžaloby a rozsudku v prípade Gustáv Husák*, in: B. Kinčok a kol.: *Gustáv Husák*, s. 374–397.

¹⁴³ Marína ZAVACKÁ: *Buržoazní nacionalisti? Slovenskí komunisti*, in: *Česko-slovenská historická ročenka 1998*, Brno 1998, s. 75–78. Zavacká uzavírá svou úvahu konstatováním, že v otázce „buržoazního nacionalismu“ prakticky stačí vyškrtnout slovo „buržoazní“.

¹⁴⁴ Grzegorz GAŠIOR: *Stalinowska Słowacja. Proces "burżuazyjnych nacjonalistów" w 1954 roku*, Varšava 2006. Autor vychází z hluboké znalosti pramenného materiálu z rehabilitačních komisí, na druhou stranu opomíjí slovenské a ruské pramenné zdroje.

¹⁴⁵ Michal MACHÁČEK: *Gustáv Husák v kauze slovenského buržoazního nacionalismu*, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2011.

příspěvky Branislava Kinčoka.¹⁴⁶ Podnětné příspěvky ze sborníku *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“: Praha 14.–16. dubna 2003* rozšiřují poznání o mezinárodní souvislosti politických procesů ve východním bloku. Nelze přirozeně opomenout ani ruské prameny; zásluhou týmu historiků pod vedením Taťjany Vladimirovny Volokitiny a Galiny Pavlovny Muraško vznikla unikátní edice dokumentů k letům 1944–1953,¹⁴⁷ mimo to jsou v Ruském státním archivu sociálních a politických dějin uloženy ve fondu šéfa sovětské diplomacie Vjačeslava Michajloviče Molotova depeše sovětských bezpečnostních poradců. Zmíněné ruské dokumenty umožňují blíže nahlédnout do zákulisních souvislostí politiky a příprav politických procesů.

K výše uvedeným tematickým okruhům lze využít také široké penzum memoárových textů, z nichž bych rád poukázal alespoň na jeden méně známý, o to však cennější zdroj. Jedná se o paměti slovenského komunistického politika Júlia Ďuriše, jejichž první svazek je dodnes nezvěstný, druhý o 785 strojopisných stran, ve kterém začíná Ďurišovo chronologické vyprávění po druhé světové válce a bylo napsáno od 21. ledna 1975 do 5. ledna 1985, je uložen v Archivu Muzea Slovenského národního povstání, kde jsou spravovány i další zajímavé memoárové texty především účastníků odboje. Ďuriš se při psaní vzpomínek opíral mimo jiné o své diáře, z nichž místy přímo citoval různé poznámky z interních politických jednání (diáře se rovněž nepodařilo dohledat).¹⁴⁸

Problematika šedesátých let, zvláště pak roku 1968, se tradičně těší značnému zájmu nejen česko-slovenské historiografie. Pracovníci Historického ústavu SAV věnovali kapitulu Husákovým snahám o rehabilitaci a návrat do vrcholové politiky v dosud nepřekonané knize *Predjarie*,¹⁴⁹ o těchto otázkách s různým zaměřením rovněž psali Karel Kaplan,¹⁵⁰ Milan Zemko,¹⁵¹ Michal Štefanský¹⁵² a Zdeněk Doskočil,¹⁵³ který se také snažil zmapovat Husákův

¹⁴⁶ Branislav KINČOK: Činnosť Štátnej bezpečnosti proti Gustávovi Husákovi v rokoch 1948–1950, in: týž a kol.: *Gustáv Husák*, s. 191–238. Kinčok také publikoval o dané problematice od roku 2011 texty v časopisu *Pamäť národa*.

¹⁴⁷ G. P. MURAŠKO a kol. (eds.): *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953 gg. Tom II. 1949–1953 gg.*, Moskva – Novosibirsk 1998; T. V. VOLOKITINA a kol. (eds.): *Sovetskij faktor v Vostočnoj Jevrope 1944–1953. T. 2. 1949–1953. Dokumenty*, Moskva 2002.

¹⁴⁸ K osudům Ďurišově pozůstalosti viz Dušan HAVLÍČEK: *Listy v exilu. Obsahová analýza časopisu Listy, který v letech 1971 až 1989 vydával v Římě Jiří Pelikán*, Olomouc 2008, s. 832.

¹⁴⁹ Miroslav LONDÁK – Stanislav SIKORA – Elena LONDÁKOVÁ: *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960–1967*, Bratislava 2002, s. 58–71.

¹⁵⁰ Karel KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Antonín Novotný. Vzestup a pád „lidového“ aparátčika*, Brno 2011, s. 220–244; též obecněji TÝŽ: *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968. Společnost a moc*, Brno 2008.

¹⁵¹ Milan ZEMKO: Od stranického reformátora k normalizátorovi. K publicistice Gustáva Husáka v letech 1963–1968, in: S. Michálek – M. Londák a kol.: *Gustáv Husák*, s. 531–542.

¹⁵² Michal ŠTEFANSKÝ: Pokusy Gustáva Husáka o návrat do politiky, in: *Tamtéž*, s. 513–526.

¹⁵³ Doskočil publikoval sumarizující příspěvek: Cesta Gustáva Husáka k moci (1963–1969), in: Jan Kalous – Jiří Kocian (eds.): *Český a slovenský komunismus (1921–2011)*, Praha 2012, s. 156–173.

politický vzestup po vpádu vojsk Varšavské smlouvy do Československa¹⁵⁴ a jeho vztahy s historikem Milanem Hüblem.¹⁵⁵ Samozřejmě se také nelze vyhnout samotnému Husákovu literárnímu a publicistickému dílu.¹⁵⁶

Začátkem devadesátých let působili historici ve vládní komisi pro objasnění událostí z let 1967–1970, z jejíž činnosti vznikla odborná studie a rozsáhlé sbírky pramenného materiálu,¹⁵⁷ které byly částečně publikovány, zejména díky reprezentativnímu edičnímu počínu Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR pod názvem *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970*. Z odborné literatury mi zvláště byly nápomocny práce historiků a zároveň členů zmíněné komise Antonína Benčíka,¹⁵⁸ Ondřeje Felcmana¹⁵⁹ a Stanislava Sikory.¹⁶⁰ Za velmi podnětné rovněž považuji knihy Jana Wannera¹⁶¹ a Karla Durmana, kteří se věnují dějinnému vývoji v mezinárodních souvislostech, přičemž Durman čerpá z méně známých zahraničních zdrojů a jeho text využívám i k následnému období sedmdesátých a osmdesátých let.¹⁶²

¹⁵⁴ Zdeněk DOSKOČIL: *Duben 1969. Anatomie jednoho mocenského zvratu*, Brno 2006; TÝŽ: Volba Gustáva Husáka prvním tajemníkem ÚV KSČ v dubnu 1969 ve světle nových dokumentů a souvislostí, in: Michal Šmigel' a kol.: *Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918–1989). Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou*, Banská Bystrica 2007, s. 237–246; Z. DOSKOČIL: Husáková normalizační strategie po dubnovém plénu ÚV KSČ v dubnu 1969, in: M. Londák – S. Sikora: *Rok 1968 a jeho miesto v našich dejinách*, Bratislava 2009, s. 277–297.

¹⁵⁵ Z. DOSKOČIL: Milan Hübl – historik v siločarách Gustáva Husáka, in: S. Michálek – M. Londák a kol.: *Gustáv Husák*, s. 750–801.

¹⁵⁶ Husák také hojně publikoval mimo již zmiňované období 30. let v letech 1944–1950. Viz edici Gustáv HUSÁK: *Zápas o zajtrajšok*, Bratislava 1948; TÝŽ: *Z bojov o dnešok 1944–1950*, Bratislava 1973. Husák začal znovu publikovat po roce 1963, zvláště v časopise *Kultúrny život*. TÝŽ: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*, Bratislava 1964. Tato kvazi-vzpomínková kniha byla opakovaně vydána a stala se oficiálním pohledem na dějiny SNP v době tzv. normalizace, kdy s ní polemizoval historik Jozef Jablonický. Rovněž existuje zevrubná edice Husákových odborných textů k letům 1963–1968 G. HUSÁK: *O slovenskom národnom povstaní*, Bratislava 1969. Pro následující období let 1969 až 1987 byly postupně publikovány sborníky Husákových veřejných vystoupení, přičemž je však nutné zmínit, že neobsahují systematicky všechna Husáková vystoupení a že některé texty byly i kráceny. Proto může být užitečné srovnání sborníkových textů s publikovanými texty v tisku, či ještě lépe audio a video záznamy; za velmi prospěšnou se mi osvědčila práce s e-sbírkou, která je spravována českým Národním muzeem, a se záznamy z Archivu českého rozhlasu.

¹⁵⁷ Sbírkky jsou uloženy v Archivu Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a Archivu Ústavu politických věd SAV, kde jsou také uloženy přepisy vzpomínek tehdejších politických aktérů.

¹⁵⁸ Antonín BENČÍK: *V chapadla kremelské chobotnice*, Praha 2007; TÝŽ: *Téma: Alexander Dubček*, Praha 2012.

¹⁵⁹ Ondřej FELCMAN: Počátky ostré etapy normalizace, in: *Československý rok 1968, 2. díl*, Praha 1993, s. 51–81; TÝŽ: Husákovy představy o normalizaci společnosti při převzetí moci v dubnu 1969, in: František Nesejt – Vladimír Wolf (eds.): *Pohledy do minulosti. Sborník příspěvků k šedesátinám Doc. PhDr. Vladimíra Lesáka*, Hradec Králové 1994, s. 77–85.

¹⁶⁰ Stanislav SIKORA: *Po jari krutá zima. Politický vývoj na Slovensku v rokoch 1968–1971*, Bratislava 2013; TÝŽ: *Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku*, Bratislava 2008; TÝŽ: Vývoj vo vedení Komunistickej strany Slovenska od augusta 1968 do apríla 1969, in: *Historický časopis*, roč. 60, 2012, č. 2, s. 235–256.

TÝŽ: K politickej diferenciacii v KSS v rokoch 1963–1968, in: *Historické štúdie*, roč. 44, 2006, s. 163–181.

¹⁶¹ Jan WANNER: *Brežněv a východní Evropa 1968–1982*, Praha 1995.

¹⁶² Karel DURMAN: *Útěk od praporů. Kreml a krize impéria 1964–1991*, Praha 1998; zvláště kapitola Kreml a Pražské jaro, s. 73–120 a podkapitoly Gorbačov a satelité: případ Husák, s. 333–336 a Od staročeské metody k sametové revoluci, s. 420–427.

Právě uvedené období považuji za nejvíce problematické z heuristického, ale i interpretačního hlediska. Jedná se totiž o dějinnou periodu nejméně historiograficky zpracovanou v porovnání s předcházejícími časovými úseky a zároveň hodnotově mocensky negovanou současným společenským zřízením i snad pro některé starší historiky tematicky citlivou. O Husákovi tohoto období převládají úvahové texty¹⁶³ a zájem historiografie o politické dějiny obecně roste až od nástupu Michaila Gorbačova do čela Sovětského svazu, tj. chronologicky od roku 1985.¹⁶⁴ Domnívám se, že jedním z klíčových faktorů zmíněného nezájmu jsou také limity, které vyplývají z dostupnosti pramenné základny. Vzhledem k jejímu stáří, respektive mládí nebyla vždy snadno přístupna ke studiu a mnohé prameny jejich zpracování či zveřejnění ještě čeká.

Další obtíže přináší informativní omezenost pramenů; například záznamy z jednání nejvyšších orgánů Ústředního výboru KSČ jsou často lakonické (někdy dokonce zcela schází), a i když pramenů osobní povahy stále přibývá, je jich pomálu a aktéři se vyhýbají kontroverzím, nemluvě pak o specifčnosti normalizačního jazyka. Historik se navíc potýká s přirozenou praxí politických činitelů, kteří řešili významné záležitosti již před samotným zasedáním příslušných stranických orgánů, osobně mezi sebou či se sovětskými činiteli. Nedostává se nám sice záznamů z diskuzí politbyra ÚV KSSS z tohoto období či písemností provenience KGB,¹⁶⁵ přesto se nabízí využít některých dosud opomíjených zdrojů.

Zaměřil jsem se přitom právě na prameny sovětské provenience. Na Husáka stejně jako i na jiné vrcholové politiky byly shromažďovány informace Mezinárodním oddělením ÚV KSSS,¹⁶⁶ přičemž jsem studoval a využívám i materiály ze spisů k dalším politickým

¹⁶³ Oldřich TŮMA: Husákův domeček z karet. V historii východního bloku byla normalizace všední příhodou, in: *Dějiny a současnost*, roč. 26, 2004, č. 4, s. 3–6; Vilém PREČAN: Dirigent národní apatie, in: *Přítomnost*, zima 2004, s. 18–20; Jaroslav CUHRA: Gustovi se zdá republika malá, in: *Taméž*, s. 20–21.

¹⁶⁴ František KOUDELKA: Husákův pád 1987. Dokumenty k oddělení funkcí prezidenta ČSSR a generálního tajemníka KSČ a k nástupu Miloše Jakeše do čela KSČ, in: *Soudobé dějiny*, roč. 7, 2000, č. 3, s. 475–525; též Jiří SUK: „Vidím vám všem až do žaludku“. Sesazování Gustáva Husáka v roce 1987, in: *Dějiny a současnost*, roč. 26, 2004, č. 4, s. 22–27. Obecněji k politickému dění Emil VORÁČEK: Gorbačov a Československo – zklamané naděje? in: Eva Semotánová (ed.): *Cestou dějin. K poctě prof. PhDr. Svatavy Rakové CSc. I.* [svazek], Praha 2007, s. 341–352; Emil VORÁČEK: Gorbačov a kolaps státního socialismu v Československu. Rok 1989, in: týž – Jan Němeček (eds.): *Česko-ruské vztahy v 19. a 20. století / Česko-rossijskije otnošenija v 19–20 věkach*, Praha 2011, s. 145–158; Martin ŠTEFEK: *Za fasádou jednoty. KSČ a SED po roce 1985*, Červený Kostelec 2014.

¹⁶⁵ K tomu viz Vladimír Claude FIŠERA: Po pětáctyřiceti letech: Když Moskva pootevírá archivy, in: *Listy*, roč. 43, 2013, č. 1, s. 53–64.

¹⁶⁶ Personální spis Gustáva Husáka je uložen v Ruském státním archivu soudobých dějin a skládá se z šestadvaceti svazků, které celkově čítají kolem 3500 stran a zahrnují období let 1936–1991 (sovětský zájem o Husákovu osobu rapidně narůstal s rokem 1968 a naopak klesal ve druhé polovině 80. let). Spis obsahuje zejména tiskové zprávy a výňatky z různých informativních zpráv (vzácněji celé zprávy), které se nějakým způsobem vztahují k Husákovi. Jejich původci byli hlavně pracovníci sovětského velvyslanectví v Praze či sovětského generálního konzulátu v Bratislavě. Přesnou identifikaci původce, primárního adresáta či datace není u výňatků zpráv vždy možné určit. *RGANI*, f. 5 (Apparat CK KPSS), op. 109 (Meždunarodnyj otděl CK KPSS), d. 11997–12022. Tento archiv také spravuje fondy stranických sekretariátů jednotlivých sovětských vůdců.

činitelům Vladimíra Clementise, Ladislava Novomeského, Ludvíka Svobody či Viliama Širokého, které jsou uloženy v Ruském státním archivu sociálních a politických dějin. Zmíněné prameny pomáhají poodhalit mnohé informace z politického zákulisí a motivů aktérů. Za osobitou zmínku rovněž stojí nedávno publikované deníkové záznamy Leonida Iljiče Brežněva¹⁶⁷ a ruská literatura vážící se k pražskému jaru s přesahy do období tzv. normalizace.¹⁶⁸

Nejednou se mi také vyplatilo k analýze domácí politické situace kombinovat informace z oficiálních československých tiskovin a písemností Ústředního výboru KSČ se zahraničním tiskem, nejčastěji exilovými časopisy *Svědectví* a *Listy*. Četně jsem také využíval memoárové texty tehdejších aktérů (Lubomír Štrougal,¹⁶⁹ Miloš Jakeš,¹⁷⁰ Vasil Biľak,¹⁷¹ Miroslav Štěpán¹⁷² či Jiřina Švorcová¹⁷³). Užitečný soubor vzpomínek bývalých funkcionářů KSČ publikoval Miroslav Vaněk a Pavel Urbášek¹⁷⁴ či Dušan Spáčil a Karel Sýs.¹⁷⁵ Vilém Prečan uveřejnil úryvky týkající se Československa z rusky publikovaných vzpomínek sovětských politických činitelů,¹⁷⁶ jejichž knižní paměti se také nabízejí ke studiu.¹⁷⁷ Důležité narativní prameny z činnosti parlamentní vyšetřovací komise pro objasnění událostí 17. listopadu 1989 publikoval historik Pavel Žáček.¹⁷⁸ Existují také přepisy audiozáznamů ze stranických pohovorů, které byly provedeny s předními funkcionáři KSČ, včetně Husáka, začátkem roku 1990. Ačkoliv jejich autorizaci učinili pouze členové komisi, domnívám se, že

¹⁶⁷ Aleksandr CHINŠTEJN: *Skazka o poterjannom vremeni. Počemu Brežnev ne smog stat' Putinym*, Moskva 2011, s. 461–557. Chinštejnovi bylo umožněno studium Brežněvových deníků, jejich části následně bez souhlasu archivu publikoval. Deníky jsou uloženy v Archivu prezidenta Ruské federace v Moskvě, fakticky však patří Ruskému státnímu archivu soudobých dějin, který společně s Německým historickým ústavem v Moskvě je posléze sám publikoval. *Leonid Brežněv. Rabočije i dnevníkovyje zapisi. 1964–1982 gg. Tom 1 a 1944–1964 gg. Tom 3*, Moskva 2016; též *Zapisi sekretarej prijemnoj L. I. Brežněva 1965–1982 gg. Tom 2*, Moskva 2016.

¹⁶⁸ Např. G. P. MURAŠKO – T. V. VOLOKITINA – A. S. STYKALIN (eds.): *1968 god „Pražskaja vesna“*. *Istoričeskaja retrospektiva. Sbornik statej*, Moskva 2010; Igor Jelisejevič SINICIN: *Andropov vblizi. Vospominanija o vremenach „otpeľi“ i „zastoja“*, Moskva 2004.

¹⁶⁹ Lubomír ŠTROUGAL: *Paměti a úvahy*, Praha 2009; TÝŽ: *Ještě pár odpovědí*, Praha 2011.

¹⁷⁰ Miloš JAKEŠ: *Dva roky generálním tajemníkem*, Praha 1996.

¹⁷¹ Vasil BIĽAK: *Paměti Vasila Biľaka I. a II.*, Praha 1991; TÝŽ: *Až po mé smrti*, Praha 2014.

¹⁷² Miroslav ŠTĚPÁN: *Zpověď vězně sametové revoluce*, Praha 1991; Petr HOLEC (ed.): *Miroslav Štěpán. Můj život v sametu aneb Zrada přichází z Kremlu*, Praha 2013.

¹⁷³ Miroslav GRACÍK – Václav NEKVAPIL (eds.): *Jiřina Švorcová osobně*, Praha 2010.

¹⁷⁴ Miroslav VANĚK – Pavel URBÁŠEK (eds.): *Vítězové? Poražení? Životopisná interview II. díl. Politické elity v období tzv. normalizace*, Praha 2005.

¹⁷⁵ Dušan SPÁČIL (ed.): *Viděno deseti*, Praha 2009; Karel SÝS – Dušan SPÁČIL (eds.): *Záhady 17. Listopadu*, Praha 2010.

¹⁷⁶ Vilém PREČAN (ed.): „Svědectví o rozpadu „socialistického společenství“: ukázky z memoárů Michaila Gorbačova, Vadima Medveděva a Valerije Musatova, in: *Soudobé dějiny*, roč. 5, 1998, č. 4, s. 509–554.

¹⁷⁷ Např. Michail GORBAČOV: *Žizň i reformy. Kniga 2*, Moskva 1995; TÝŽ: *Můj život. Vzpomínky a zamyšlení*, Praha 2014; Georgij Chosrojevič ŠACHNAZAROV: *S voždžami i bez nich*, Moskva 2001; Anatolij ČERNAJEV a kol. (eds.): *V Politburo CK KPSS... Po zapisjam Anatolija Černjajeva, Vadima Medvedeva, Georgija Šachnazarova (1985–1991)*, Moskva 2008.

¹⁷⁸ Pavel ŽÁČEK (ed.): *Vypovídat pravdu a nic nezamlčovat. Protokoly parlamentní vyšetřovací komise pro objasnění událostí 17. listopadu 1989. Díl 1*, Praha 2013; TÝŽ (ed.): *Vypovídat pravdu a nic nezamlčovat. Protokoly parlamentní vyšetřovací komise pro objasnění událostí 17. listopadu 1989. Díl 2*, Praha 2013.

záznamy lze považovat za věrohodný i cenný pramen, jelikož, pokud je mi známo, mnozí narátoři jiná „posametová“ svědectví po sobě nezanechali.¹⁷⁹

Předkládaná práce rovněž těží z písemností privátní proveniencí. Osobní pozůstalosti Magdaleny Husákové-Lokvencové a Gustáva Husáka jsou v držení rodiny jejich syna Vladimíra Husáka, přičemž se jedná o soubor materiálů různého původu (*Rodinný archiv G. Husáka*). Z tohoto materiálu stojí za osobitou zmínku gymnaziální sešity Gustáva Husáka, soubor osobní věžeňské korespondence, která se nakupila za devět let Husákova žalářování v padesátých letech, dále koncepty z publicistické činnosti z let šedesátých, další jednotliviny a neméně cenná rodinná fotoalba. Součástí rodinného archivu jsou i písemnosti, které vznikaly v průběhu Husákovy opětovné politické aktivizace od roku 1968 a které byly součástí osobního Husákova archivu na Ústředním výboru KSČ a následně Pražském hradě, ze kterého si je Gustáv Husák odvezl v prosinci 1989 domů do Bratislavy. Za nejvíce cenné materiály považuji Husákovy deníkové záznamy z přelomových let 1968/1969,¹⁸⁰ různé jeho osobní poznámky k politickým jednáním¹⁸¹ či diáře. Rovněž historik Viliam Plevza mi laskavě poskytl ke studiu svůj soukromý archiv (*Osobní archiv V. Plevzy*),¹⁸² který obsahuje množství podkladového materiálu nashromážděného k Husákově osobnosti i pramenů osobní povahy. Za velmi přínosné považuji osobní a pracovní korespondenci, hojně textem obsáhlé diáře či záznamy rozhovorů mezi Viliamem Plevzou a Gustávem Husákem. V těchto souvislostech ještě raději dodávám, že ze strany rodiny Gustáva Husáka i Viliama Plevzy mi byla dána volná ruka jak k výběru pramenů, tak i k jejich zpracování.

Další mnohé informace čerpám i z jiných než výše zmíněných archivních institucí, které sice nemusíme pokládat za stěžejní, ale podle mého názoru pomáhají usměrnit či upřesnit mnohé řešené záležitosti, dávají odpověď na jinak nezodpovězené otázky a i díky jejich komparaci s jinými prameny prohlubují kritiku. V neposlední řadě se snažím využít i široké penzum další literatury, zvláště vzpomínkové texty, též jsem uskutečnil rozhovory s asi třemi desítkami dějinných aktérů, či periodický tisk,¹⁸³ což v konečném důsledku kladně přispělo ke kvalitně předkládané práci o Gustávu Husákovi.

¹⁷⁹ Archiv ÚV KSČM. Tento pramen byl zatím až na jednu výjimku mimo badatelský zájem. Vladimír ČERMÁK: *Operace Listopad 1989*, Praha 2012. Čermákova kniha ovšem neuvádí archivní zdroj. Čermák napsal trilogii o dějinných meznících československých dějin 1948, 1968 a 1989, která je podle mého názoru interpretačně divoká, v souvislosti s Husákem faktograficky nepřesná a přejímající nepodložené (při hlubším studiu vyvrátitelné) informace, a proto, snad i neprávem, historiky ignorovaná, přesto inspirující.

¹⁸⁰ Dochované Husákovy deníkové zápisky počínají zápisem z 11. listopadu 1968 a končí 21. dubna 1969.

¹⁸¹ Mimo jiné se zachovaly poznámky z jednání Gustáva Husáka s Michaelem Sergejevičem Gorbačovem z druhé poloviny osmdesátých let.

¹⁸² Plevzův archiv pomohl uspořádat badatel Martin Mocko, jenž ho hodlá odevzdat do SNA.

¹⁸³ Viz *SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY*.

1. MLADÝ RADIKÁL (1913–1938)

„Tož demokracii bychom už měli, teď ještě nějaké ty demokraty.“

Tomáš Garrigue Masaryk

Žalujem

*žalujem ja a žalujú iní
za všetky na nás spáchané viny
plakal som doteraz o pomoc volal
nikto ma nepočul bo nepotreboval*

*žalujem teraz a čakám súd
pravdu chcem počuť buď jak buď
telo som znivočil nohy už sodral
za moje pľúca a svaly iný si odmenu sobral*

*citlivci čo neznesú hynúcej srny pohľadu
smejú sa, keď vidia jak padám od hladu
hynieme hynieme pýtame jest'
od vás vždy príde jóbova zvest'*

*nedbal som ved' ešte lásku mám k práci
[a žene
dnes i to sobrali v odplatu stavajú k stene
chcem-li žiť ruku mi na ústa kladú
v srdci mi zažali nenávisť bl'adú*

*nechcete vidieť čo planie nám v očiach
bo vy ste v zámku a my len šťastia vášho
[na úbočiach
veľa nás čo vaša milosť o všetko sdiera
však človek pane môj to nie ťažné zviera*

*a preto žalujem súdiť však musí sa rovno
[a prísne
ináč my sami a vás súdili by sme
príde-li zase jóbova zvest'
tu páni čakajte len našu päšť.*

Tyto žalujúci a ku konci i bojovné verše byly publikovány ve studentském periodiku *Svojeť* a jejich autorem byl jistý „Kola“.¹⁸⁴ Jednalo se o pseudonym, pod kterým se skrýval tenkrát jednadvacitiletý čerstvý vysokoškolák Gustáv Husák, jenž jím odkazoval na baladické dílo spisovatele Ivana Olbrachta *Nikola Šuhaj loupežník*.¹⁸⁵ Příběh odvážného zbojníka, který „bohatým bral a chudým dával“, ztělesňoval věčnou touhu prostých lidí po svobodě, spravedlnosti a důstojném životě a naplňoval tak obdobný mýtus jako Juraj Jánošík,

¹⁸⁴ KOLA [HUSÁK, G.]: *Žalujem*, in: *Svojeť*, roč. 10, únor 1934, č. 6, s. 6.

¹⁸⁵ Rozhovor autora s Vladimírem Husákem z 9. 10. 2012.

jenž si vydobyl pověst prvního slovenského komunisty (komunisté propagačně využívali tyto romantizující představy již od počátku 20. let).¹⁸⁶

Olbrachtovo dílo je situováno do časů první světové války a krátce po ní, tedy i do období Husákova mládí. Velká válka nezanechala za sebou jen proměnu státních hranic, ale i deziluzi a živnou půdu pro nové ideologie, stála totiž životy milionů lidí. Když se dnes projdeme po staré Dúbravce, po místní Jadranské ulici, tak skoro naproti domu, kde rodina Gustáva Husáka bydlela, stojí pomník padlým, který udává 40 jmen místních mužů, kteří kvůli cizím zájmům přišli o své životy.

„Mnozí z těch, kteří přece jen přežili, se v odpovědích na neodbytnou otázku otázek, jak se to mohlo stát, obrátili proti řádu, který ještě nedávno vypadal na civilizační triumf a důstojný život, a teď se jevil téměř jako inspirátor útoku pochybné či zneužité civilizace na lidské žití. Vzplanuly barbussovské ohně hněvu a zároveň touhy, aby bylo jinak. Odvěké přání po spravedlivé společnosti se po roce 1918 konkretizovalo v politicko-ideologických hnutích, která měla ve štítu – a některá i ve zbroji – heslo teď nejpřitažlivější, až inflační, přitom obsahově neurčité, nejednotné i jen mlhavé – socialismus.“¹⁸⁷

1.1. Dětský svět Augustína Husáka

Bouřlivý vývoj postihl i střední Evropu. Mohutné habsburské impérium, Rakousko-Uhersko, našlo ve válce svou zkázu a rozpadlo se na řadu nástupnických států. Jedním z nich bylo Československo. Velice nesourodá republika dostala do vínku nespočet svízelných problémů. Nový stát se skládal z několika historických útvarů či jejich modifikací, osídlených několika národy a etniky, z čehož pramenily národnostní rozpory a konflikty se sousedními státy.

Významné místo v novém státě zaujímaly Horní Uhry transformované na Zemi Slovenskou. Změnám v názvech neušlo ani hlavní slovenské město, Prešpurk, přejmenované v březnu 1919 na Bratislavu. Poblíže metropole na Dunaji se rozprostírala menší víska Dúbravka, která je dnes její součástí. Obec se profilovala jako čistě zemědělská oblast, kde převládalo maloroľnícké obyvatelstvo a jen asi pět zámožnějších rodin vlastnilo kolem pěti hektarů půdy. Lidé pracovali na svých políčkách či vinohradech a přebytky z úrody pak prodávali v blízké Bratislavě nebo ve Vídni. Zvláště místní druh třešňi vydobyl obci proslulost, vozily se i do Prahy. Někteří méně majetní obyvatelé pak navíc chodili na letní

¹⁸⁶ Ivan KAMENEC: *Začiatky marxistického historického myslenia na Slovensku*, Bratislava 1984, s. 27–28.

¹⁸⁷ Robert KVAČEK: Slovo na úvod, in: Jaroslav Pažout (ed.): *Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSČ (1945–1989)*, Praha – Liberec 2013, s. 12. K vlivu války na život v Dúbravce viz Katarína JAKUBČÍKOVÁ – Katarína PETKANIČOVÁ: *Mamkina Dúbravka*. Žikava 2015, s. 48–57.

sezónní práce a s rozvojem průmyslu se též nově otevřela možnost přivýdělnku v továrnách, ve stavebnictví, na železnici či v těžbařství.¹⁸⁸

To byl i předválečný úděl Dúbravčana Nikodema Husáka, z jehož manželského svazku s Magdalénou Husákovou, rozenou Fratricovou, vzešel na svět desátého ledna roku 1913 chlapec, po dvou dnech pokřtěný jménem Augustín.¹⁸⁹ Stejně se již jmenoval jeho dědeček z otcovy strany a Gustáv Husák oficiálně užíval toto jméno během studií a obvykle i za války. Zajímavostí je, že jeho matka porodila tři roky před ním potomka, který nesl stejné jméno, ten však zemřel v šesti měsících na tuberkulózu.¹⁹⁰ Tato nemoc byla příčinou četných úmrtí v tehdejší Dúbravce a brzy sehrála další tragédii v Husákově rodině. V dubnu 1914 jí totiž podlehl i samotná Magdalena Husáková.¹⁹¹ Gustáv Husák tak svou matku nikdy nepoznal.

Následující měsíc byl úspěšně spáchán atentát na arcivévodu Ferdinanda d'Este, synovce císaře Františka Josefa I. a jeho předpokládaného nástupce. Událost se stala spouštěčem řetězové reakce válečných konfliktů, již zmíněné první světové války. Nikodem Husák musel vzápětí narukovat a bojovat v řadách rakousko-uherské armády. Během otcovy nepřítomnosti si vzala malého chlapce a jeho dvě starší sestry Katarínu a Štefánii do opatrování dúbavská babička, Nikodemova matka. „*Starenka nestačila ani pri najlepšej vôli starať sa o všetko. Predsa len tri deti sú aj pre mladú ženu dosť. Ja som mala vtedy osem rokov*“, vzpomínala po téměř sedmdesáti letech Katarína. „*Mojou úlohou bolo starať sa najmä o malého. Nosievala som ho na rukách. Sestra aj musela ísť potom na čas do Lamače. Nedalo sa to vydržať – tri deti a z toho jedno také malé! Keď sa otec vrátil z vojny, bolo to rovnako zúfalé.*“¹⁹²

Nikodem utrpěl v bojích na Piavě těžší zranění hlavy a ruky a zbytek války strávil po vojenských lazaretech. Domů do Dúbravky se sice vrátil, ale coby válečný invalida, proto již nemohl sezonně pracovat na velkostatkách v Rakousku či na jižním Slovensku a také ho odmítli přijmout na bratislavských stavbách, v kamenolomu nebo v bratislavské muniční továrně Patrónka, kde pracoval před válkou. Nezbyvalo mu nic jiného, než aby se živil jako drobný rolník, byl ovšem i v obecních službách. Působil jako člen tamější školské stolice a ve vedení obce, krátce také zastával post starosty.¹⁹³ Gustáv Husák líčil svého otce jako

¹⁸⁸ Podrobněji viz Ján PODOLÁK (ed.): *Záhorská Bratislava*, Bratislava 1986, s. 30–39.

¹⁸⁹ V matrice je udáno jméno *Augustinus* a v rodném listě *Augustin*. AŘKFB-D, *matriční kniha pokřtěných*, s. 57; NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, a. j. 5, *rodný list Augustína Husáka z 8. 10. 1933*.

¹⁹⁰ Augustín Husák (1910–1911). AŘKFB-D, *matriční kniha pokřtěných*, s. 51.

¹⁹¹ Tamtéž, *matriční kniha zemřelých*, s. 27.

¹⁹² Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 1679, *text Heleny Dvořákové o mládí G. Husáka sestavený na základě vyprávění jeho sourozenců z 2. 9. 1981* [strojopis], s. 10.

¹⁹³ NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, *záznamy a zprávy, vlastní životopis G. Husáka z 15. 4. 1950*, s. 78–79; V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 14–15. Upřesněno rozhovorem autora s Agnešou Husákovou z 8. 6. 2011.

pragmatika: „*Už na ľudovej škole v zastrčenej dedine nám prízvukovali mimoriadne vážnu dobu nášho narodenie: 'z vás vyrastú budúci prezidenti a ministri...'*“, napsal v roce 1934 a pokračoval, „*len s otcom, ktorý zažil 'staré časy', som sa nikdy nemohol shodnúť. Jeho stručné zhodnotenie dvoch štátnych foriem 'čert ako diabol', až dnes stáva sa mi plne srozumiteľným.*“¹⁹⁴ Leccos možná napovídá i fakt, že Nikodem Husák se angažoval v meziválečném období u agrárníků a po druhém světovém konfliktu vstoupil do komunistické strany, ba se stal místopředsedou Revolučního národního výboru v Dúbravce.

Ještě v září 1920 uzavřel Nikodem nové manželství, s Márií, rozenou Vilemovou, která ovdověla v lednu téhož roku.¹⁹⁵ Vyženil další dvě dcery Júlii a Rozálii, ke kterým posléze přibyl ještě společný syn Štefan. Husákově se přestěhovali v tento čas z dnešní Brižitské do sousední Jadranské ulice, kde zakotvili natrvalo. Ve společné domácnosti navíc bydlela Máriina sestra a matka, které spoluvlastnily tamější hospodářství. Z úředních dokumentů vysvítá, že Husákově jej užívali a postupně také skupovali od Máriiny širší rodiny podíly menšího hospodářství, které zahrnovalo dům se zahradou a konopným polem o celkové rozloze jedné třetiny hektaru.¹⁹⁶ Další rozšíření vlastnictví nastalo po úmrtí Nikodemovy matky, „stařenky“, o kterou se Nikodem Husák do té doby staral, a pak za zemřelou každoročně nechával pořádat mši, jak alespoň argumentoval obecnímu úřadu, aby nemusel platit finanční výlohy za nabytí její nemovitosti.¹⁹⁷ Jisté přilepšení též nastalo po volbách do obecního zastupitelstva, kam byl Nikodem Husák zvolen za agrární stranu. V rámci první pozemkové reformy totiž došlo k rozparcelování majetku pozemkového magnáta Mikuláše Pálffyho ve prospěch drobnějších rolníků. Husákově tak nakonec disponovali v součtu necelými čtyřmi hektary pole, které pomáhal zorávat jeden koník a kravky. Přesto neměla rodina kvůli otcově invaliditě a v jeden čas i desetičlenné domácnosti situaci snadnou a přivydělávala si na živobytí, jak se jen dalo.¹⁹⁸

Husákovy vztahy s nevlastní matkou nebyly idylické. Mária by raději viděla svého nevlastního syna pracovat na hospodářství než trávit čas v knihách. V pozdější době se vzájemně ostentativně ignorovali a dokonce se údajně ani nezdravili. Nová matka byla

¹⁹⁴ I. KOLA [HUSÁK, G.]: Nadvýroba problémov. O jeden vážny problém viac, in: *DAV*, roč. 7, duben 1934, č. 2, s. 29.

¹⁹⁵ AŘKFB-D, *matriční kniha svateb*, s. 9–10.

¹⁹⁶ NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, a. j. 6, *záležitosti advokátní kanceláře G. Husáka a V. Clementise (předvolání k soudu, poznámky, žaloby, rozsudky z 20. až 40. let 20. století)*.

¹⁹⁷ SAB, pobočka Modra, f. Notářské úřady okresu Bratislava – okolí, Obvodní notářský úřad v Devínské Nové Vsi, Administrativní spisy 1900–1933, *odvolání N. Husáka proti nařčení z přírůstku hodnoty nemovitosti obecnímu úřadu v Dúbravce z 27. 11. 1932*.

¹⁹⁸ NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, *záznamy a zprávy, vlastní životopis G. Husáka z 15. 4. 1950*, s. 78–79; upřesněno rozhovorem autora s Agnešou Husákovou z 8. 6. 2011.

hluboce věřící katolička a nabízí se v této souvislosti i domněnka, zda z toho nakonec nepramenila i Husákova pozdější averze ke katolicismu. Naopak starší sestry mu kompenzovaly chybějící mateřskou lásku, staraly se o něho a nedaly na něj dopustit, zvláště blízký vztah si vytvořil se sestrou Štefánií, Štefinou, jak byla familiárně oslovoována. „*Usilovali sme sa mu troška nahradiť mamu. Ale to vlastne až neskôr, keď sme boli väčší a keď to naozaj potreboval už nielen v tej oblasti láskavosti, ale v konkrétnych veciach. Keď bol už študentom gymnázia a potom poslucháčom vysokej školy a keď potreboval oprat', požehliť a niekedy sa najesť domáceho jedla*“, vzpomíná Štefina. „*Pritom bol veľmi skromný. Pamätám sa, že našu pomoc, teda moju a sestrinu, nikdy nebral ako samozrejmosť. Vždy nám veľmi ďakoval za každú maličkosť, a ak si chcel niečo zobrat', požičať, vypýtať aj tri razy sa opýtal, či môže.*“¹⁹⁹ Gustáv Husák měl své sestry velmi rád, později jako městský student je často chodil navštěvovat a ještě v pozici československého prezidenta za nimi jezdil na Štědrý den na tradiční rodinné setkání do rodné Dúbravky.

Gusto, jak byl Augustín Husák v běžném kontaktu oslovován, trávil volný čas v přírodě, hrami s hadrovým míčem a setkáváním s moudrými starými lidmi. Občas též vypomáhal otci na bratislavském trhu.²⁰⁰ 1. září 1919 také nastoupil povinnou školní docházku, společně s ním navštěvovalo římskokatolickou lidovou školu v Dúbravce průměrně 60 až 100 dětí, které se mimo samotné výuky pravidelně účastnily oslav státních výročí, školních výletů či přírodovědeckých vycházek a byly také pod kontrolou školského inspektora i obvodního lékaře. Ze školní kroniky se dále překvapivě dozvídáme, že téměř polovina dětí složila v červnu 1925 abstinenční slib,²⁰¹ kterým se tehdejší školská osvěta snažila předcházet nešvaru alkoholismu.

Gustáv Husák vědomostně vynikal nad ostatními žáky, až to budilo údiv. „*Keď niekto niečo nevedel, učiteľ povedal: 'No, Husák, povedz mu to,*“ vzpomíná jeho sestra Katarína.²⁰² Za Husákovými úspěchy se však neskrývalo jednostranné biflování, nýbrž výborná paměť a přirozená inteligence. Poučení i velkou zálibu, jež mu vydržela po celý život, skýtala Husákovi četba knih, které si nosil domů ze školní knihovny.²⁰³ Neméně

¹⁹⁹ Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 1679, text H. Dvořákové o mládí G. Husáka sestavený na základě vyprávění jeho sourozenců z 2. 9. 1981 [strojopis], s. 4–5.

²⁰⁰ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 15.

²⁰¹ AHMSRB, f. Bratislavské školy, Národní škola – Dúbravka, Š4880, *Kronika římskokatolické lidové školy v Dúbravce 1807–1934*, s. 2–10.

²⁰² Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 1679, text H. Dvořákové o mládí G. Husáka sestavený na základě vyprávění jeho sourozenců z 2. 9. 1981 [strojopis], s. 12.

²⁰³ Rozhovor autora s Jarmilou Štefančinovou z 23. 9. 2012. Školní knihovna byla založena v roce 1922 a čítala 161 svazků knih. „*Žiactvo [s] radosťou a pilne číta, čo je dobrým znakom túžby po vzdelaní,*“ stojí v zápise školní kroniky z konce školního roku 1923/1924. AHMSRB, f. Bratislavské školy, Národní škola – Dúbravka, Š4880, *Kronika římskokatolické lidové školy v Dúbravce 1807–1934*, s. 7.

důležitou roli hrála Husákova ctižádost. V této souvislosti bývá pro ilustraci připomínána v různých obměnách anekdotická a snad i autobiografická historka o náhodném setkání mladičkého Husáka a jeho otce s dúbavským farářem: „*Farár ho pohladil po hlávke a povedal: 'No, Gustáv je šikovný chlapec, iste bude raz biskupom. ' Malý Gustáv povedal: 'Nie, ja budem raz pápežom.'*“²⁰⁴

Husák se tak řadil mezi nejlépe hodnocené studenty, i když o stupeň horší známky zpravidla dostával z kreslení, psaní, slohu, úhlednosti písemného projevu, ručních prací a také z mluvnice a pravopisu. Pravděpodobně s radostí a pocitem hrdosti si nesl dvanáctiletý Gusto Husák 27. června 1925 domů své závěrečné školní vysvědčení, ve kterém byl hodnocen již samými jedničkami.²⁰⁵ Otevíralo mu totiž nové možnosti. Pomáhalo posílit argument, aby ve studiu pokračoval. To nebylo tenkrát vůbec samozřejmé, tím spíše pro jedince z nižšího sociálního prostředí. Z formálního hlediska bylo vyšší vzdělání sice přístupno všemu obyvatelstvu bez rozdílu sociálního původu, zpravidla se však jednalo o výsadu privilegovaných vrstev.²⁰⁶

„*Mnohý z nás si spomenie na chvíle, keď sa odpútal od chatrnej dedinky, od upracovaných rodičov, keď odchádzal na štúdia, aby sa stal múdrym a bohatým pánom. 'Ej, otec, nič sa neboj! Až doštudujem, všetkým nám bude dobre',“* zapsal Gustáv Husák autobiografickou vzpomínku později.²⁰⁷ Nakonec u Husákových rodičů zvítězila uvedená obecná představa, že vystudovaný syn přinese sobě i rodině slibnou budoucnost. Rovněž zapůsobilo přemlouvání místního učitele Jozefa Töröka a zvláště faráře Antona Moyše,²⁰⁸ který byl ústřední postavou staré Dúbavky a bez nadsázky provázel Dúbavčany od kolébky až ke hrobu. Farář Moyš se profiloval jako slovenský vlastenec a snažil se u místních rozvíjet národní povědomí a kulturní život. Pod jeho vedením se začalo hrát v obci divadlo ve slovenském jazyku již před válkou.²⁰⁹ V pozdějších školních představeních vystupoval i mladičkový Gusto, kterého ostatně farář Moyš také pokřtil²¹⁰ a vypomáhal mu při navazujících studiích, ba ještě těsně předtím. Když Gustáv Husák skládal přijímací zkoušku na

²⁰⁴ Vyjádření historičky Marty Vartíkové v TV dokumentu Petra Lokaje *Ta lidská bezmoc moci*, ČT 2006. Sám Husák údajně vyprávěl v 60. letech Vartíkové tuto historku. Rozhovor autora s M. Vartíkovou 7. 12. 2012.

²⁰⁵ AHMSRB, f. Bratislavské školy, Národní škola – Dúbavka, Š4859, *třídní výkazy Augustína Husáka ze školních let 1921/22–1924/25*.

²⁰⁶ M. ROŠKOVÁ: *Pokrokové studentstvo*, s. 133–136. Ve školním roce 1925/1926 pokračovalo ve studiu pět žáků z Dúbavky na reálném gymnáziu a dva žáci na měšťanské škole. AHMSRB, f. Bratislavské školy, Národní škola – Dúbavka, Š4880, *Kronika římskokatolické lidové školy v Dúbavce 1807–1934*, s. 10.

²⁰⁷ G. HUSÁK [jako Ivan Kola]: *Cestou menšieho odporu*, in: *Šíp*, roč. 2, listopad 1934, č. 2–3, s. 3.

²⁰⁸ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 16. Jozef Török-Turianský (1897–1985) působil v Dúbavce od roku 1921. Před ním Husáka učil Alexander Lužica. Anton Moyš (1869–1957) byl dúbavským farářem v letech 1905–1947.

²⁰⁹ Štefan BOROVSÝ a kol.: *Kronika Dúbavky*, Bratislava 2006, s. 54.

²¹⁰ AŘKFB-D, *matriční kniha pokřtěných*, s. 58.

gymnázium, vyskytnul se svízelný problém, neměl tam v čem důstojně odejít. Novou obuv nakonec pomohl zakoupit právě pan farář.²¹¹ Gustáv Husák si Antona Moyše velmi vážil a vzpomínal na něho v dobrém i v pozdějších letech.²¹²

1.2. Na cestě ke komunistickému hnutí

V září 1925 nastoupil Gustáv Husák na osmileté státní reálné gymnázium v bratislavské Grösslingově ulici, které od roku 1930 neslo jméno československého prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka. Ústav sice přijímal převážnou většinu zájemců o studium, avšak pak kladl na své svěřence velmi vysoké nároky, aby byla zachována vysoká úroveň. Jako nutnost bylo považováno sebevzdělávání, na pět až sedm vyučovacích hodin denně měl žák věnovat dvě i více hodin domácí přípravě.²¹³ O náročnosti tamějšího studia svědčí i fakt, že kvůli přílišné přísnosti bylo gymnázium dotazováno i ředitelstvím Ministerstva školství a národní osvěty.²¹⁴ Ostatně z počátečního počtu 54 původních Husákových spolužáků se k maturitní zkoušce dostalo pouze jedenáct.²¹⁵

Jednalo se vskutku o prestižní vzdělávací instituci, kde pod vlivem převážně českých profesorů vyrůstala budoucí slovenská elita. Gustáva Husáka například vyučoval významný český rusista a slovakista Josef Jirásek, jenž se angažoval v sociálnědemokratické straně. Mezi nejvýznamnější Husákovy spolužáky patřili budoucí operní zpěvačka Mária Kišoňová-Hubová (matka herce Martina Huby) či hudební skladatel Dezider Kardoš. O ročník výše studoval budoucí právník a žalobce v politickém procesu se slovenským prezidentem Jozefem Tisem Anton Rašla, zvaný Džugo, s kterým pojilo Husáka přátelství.

Prostředí bratislavského Masarykova gymnázia, zvláště Vlčkův sebevzdělávací kroužek, ve kterém se sdružovali tamější studenti za účelem volnočasových a vzdělávacích aktivit, zprostředkovaly Husákovi široký rozměr kulturně-naučného vyžití. Divadlo, výstavy, koncerty, přednášky, kino, školní čítárna či knihovna, to vše se mu nově otevřelo. Gymnázium uspořádalo nejednu zajímavou besedu s tehdy známými osobnostmi, například s cestovatelem a vědcem Františkem Běhounkem, závodním plavcem Janem Novotným či básníkem Jánem Poničanem. Školní půda se také těšila návštěvě v Československu

²¹¹ Kveta SLYŠKOVÁ: Koľko cintorínov, toľko osudov, in: *Dúbravský spravodajca*, roč. 6, listopad 2012, č. 11, s. 19.

²¹² Rozhovor autora s Vladimírem Husákem z 11. 10. 2012.

²¹³ VII. výroční zpráva českoslov. štátneho reálneho gymnázia v Bratislave za školský rok 1924/1925.

²¹⁴ AHMSRB, f. Masarykovo gymnázium, k. 1, fascikl 77/25, doplněk k protokolu k ozřejmění příčin chatrného prospěchu žactva z 3. 4. 1925.

²¹⁵ Tamtéž, Š9056, *Třídní katalog I. A školního roku 1925/26*. Srov. tamtéž, Š9416, Hlavní protokol maturitní 1931–1935, *Výkazy VIII. A z roku 1933*.

populárního historika a publicisty Roberta Williama Seton-Watsona či ministra školství a národní osvěty Ivana Dérera. Prezident Tomáš Garrigue Masaryk zavítal za studujícími na středoškolský internát. Živý zájem jistě vyvolala u dospívající mládeže přednáška amerického krajana George Macha o amerických ženách, prohibici, gangsterech a tehdejším starostovi Chicaga českého původu Antonínu Čermákovi.²¹⁶ Zmíněný Vlčkův sebevzdělávací kroužek pořádal mimo přednášek též recitace, hudební a divadelní představení pro veřejnost. Gustáv Husák se ujímal funkce konferenciéra, přičemž si zahrál i divadelní role.²¹⁷ Také navštěvoval šachový kroužek a úspěšně se zapojil do literární soutěže. Za práce na témata *Norský a slovenský sedliak podľa poviedok Bjørnsonových a Kukučínových* a *Čo vykonala cirkev pre kultúru*, které se bohužel nedochovaly, obdržel peněžitou odměnu.²¹⁸

Gustáv Husák se pravidelně řadil mezi premianty třídy,²¹⁹ avšak mimořádné studijní nadání doplňovalo silné sebevědomí a ctižádost. „*Některé psychologické školy mluví o překompenzování pocitu méněcennosti,*“ okomentoval Husákovu osobnost známý psycholog Slavomil Hubálek.²²⁰ To pramenilo především z nelehké sociální situace, kterou Husák každodenně pocíťoval a s kterou se velmi těžce psychicky vyrovnával. Svědčí o tom nejen jeho texty, ale i školní záznamy, podle kterých byl nucen opustit na čas středoškolský internát kvůli dluhům,²²¹ a dokonce se na něj vztahovala ošacovací akce, přičemž toto opatření se dotýkalo jen jednadvaceti žáků z celého gymnázia.²²²

Studium zkrátka nebylo levnou záležitostí. Husák jako student s vynikajícími výsledky měl možnost využívat různá sociální stipendia a podpory a také tak činil. Kontinuálně například dostával od kvarty celoroční stipendium 700 Kč od nadace Jána Pálffyho, přičemž se o něj mohli ucházet jen žáci s velmi dobrým prospěchem a chováním a s úředním potvrzením o „skutečné chudobě“.²²³ Ovšem, pro srovnání, ubytování na internátu měsíčně stálo 340 Kč. Husák byl nucen si porůznu přivydělávat. Během prázdnin pracoval v zahradnictví Valentová v Karlově Vsi, v továrně Patrónka či například nosil kufry na nádraží. Navíc vypomáhal na rodinném hospodářství, zvláště během žní.

²¹⁶ Tamtéž, Š-8849, Pamětní kniha, *záznamy z let 1928–1932*.

²¹⁷ Program XI. společenského večírku Vlčkova vzdělávacího kroužku, in: V. PLEVZA (ed.): *K 70. narozeninám Gustáva Husáka. Spomienky na mladost' a štúdium – Reálne gymnázium Bratislava 1928–1933*, Bratislava 1983.

²¹⁸ XIV. výroční zpráva Masarykovho štát. čl. reál. gymnázia v Bratislave 1932/33, s. 25.

²¹⁹ Viz AHMSRB, f. Masarykovo gymnázium, Š9282 až Š9289, hlavní katalogy 1925/6–1932/3, *výkazy Augustína Husáka*.

²²⁰ Vyjádření Slavomila Hubálka v TV dokumentu Petra Lokaje *Ta lidská bezmoc moci*, ČT 2006.

²²¹ AHMSRB, f. Masarykovo gymnázium, Š9452, *Jednací protokol 1926–1932*, s. 973 a 986; *tamtéž*, Š9464, *Index věcný – středoškolská péče*, s. 1202; *tamtéž*, Š9465, s. 591 a 723.

²²² Tamtéž, k. 1, fascikl 698/1927, *seznam žáků, kterých se týká ošacovací akce z 20. 12. 1927*.

²²³ Stipendium ročně získalo kolem deseti studentů Masarykova gymnázia. Tamtéž, fascikl 641/1929, *Vyhláška Ministerstva školství a národní osvěty o podávání žádostí o stipendia ze studentské nadace J. Pálffyho z 25. 9. 1929*.

Od druhé třídy si také začal během studia vydělávat pomocnými písařskými pracemi a doučováním bohatších spolužáků, přičemž chudým kamarádům údajně pomáhal zadarmo.²²⁴ Na své kvazi-učitelování vzpomínal dvojím způsobem, jednak že se mu dostalo pohoštění,²²⁵ jednak že si zřetelněji uvědomoval sociální rozdíly. Podle statistik většina gymnaziálních žáků pocházela ze střední třídy, ale menšinově byly zastoupeny i děti rolníků a dělníků. Pro rodiče dětí z Husákovy třídy platilo ve školním roce 1927/1928, že 29 z nich bylo úředníky či učiteli, sedm obchodníky či živnostníky, pět rolníky, tři zřizenci či dělníky a tři pracovali jako soukromníci.²²⁶

U Husáka se probouzela a dále rozvíjela silná frustrace a pocit sociální křivdy: „*Na gymnáziu začne plebejský človečik posudzovať mesto, svet a veci už nie z kravského horizontu. Zle je mu v pánskej spoločnosti; mizerne živený a šatený, nepozná dobré spôsoby, ba ani sa len nevie vyjadrovať úradnou českoslovenčinou [...] naberá múdrosť sveta spolu s komplexami sociálnej menejcennosti. Riaditeľ či profesori ani raz nepovedia: čo dělá tatínek? Pozdravujte ho. Zrejme váha otcov je v ich spoločenskom postavení a peniazoch. A tým aj spoločenská hodnota detí. Ukáže sa to pri každoročnej štatistike 'povolania rodičov': univerzitný profesor, tabulárny sudca, generálny riaditeľ alebo aspoň obchodník, úradník, či železničiar. To znie hrdo. Ale roľník? A aj to je ešte naparovanie: ved' poriadny roľník, gazda, nechodí na kravách a nemá problém dať korunu za písanku. Aj vyučovanie rozmazaných detí z lepších rodín vedie k poznaniu veľkých sociálnych rozdielov. A to všetko spolu s otváraním očí nájde rozumovú bázu a vysvetlenie v marxizme. Z odporu, protestu, plebejstva, z rozhorčenia nad svetskou nespravodlivosťou. Z túžby po lepšom svete,*“ ozřejmuje Gustáv Husák své motivy.²²⁷

Jako jistý bod myšlenkového zlomu uváděl následující vzpomínku: „*Ako kvartáni išli sme s priateľom po ulici, a rozmýšľali sme, čoby sme mali robiť, aby 'ten svet v budúcnosti lepšie vyzeral'. Nemohli sme sa shodnúť.*“ A do toho potkali demonstrující průvod nezaměstnaných dělníků. „*Boli špatne oblečení, na tvári zrejme stopy hladu, ale z očí im žiarila taká bojovnosť, odvaha, nadšenie, akého sme nevideli pri žiadnych parádnych oslavách a sprievodoch. Kričali a spievali. O chlebe a o slobode. Ustrašené paničky*

²²⁴ NAČR, f. MV G. Husák, k. 24, I. Gustáv Husák. Záznamy a zprávy, *vlastní životopis G. Husáka z 15. 4. 1950*, s. 79; Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 1679, *text H. Dvořákové o mládí G. Husáka sestavený na základě vyprávění jeho sourozenců z 2. 9. 1981* [strojopis], s. 5 a 11; Rozhovor autora s Agnešou Husákovou z 8. 6. 2011.

²²⁵ Lubomír ŠTROUGAL: *Ještě pár odpovědí*, Praha 2011, s. 59.

²²⁶ IX. výroční zpráva čsl. státného gymnázia v Bratislave za školský rok 1927/28, s. 40. Obdobně tomu bylo i v ostatních třídách a v následujících letech. Viz výroční zprávy.

²²⁷ G. HUSÁK: *Ako sme dobýjali Bratislavu. Spomienky na Vlada Clementisa III*, in: *Kultúrny život*, roč. 22, 18. 8. 1967, č. 33, s. 3; obdobně se vyjádřil tehdejší Husákův starší spolužák Štefan ŇUKOVIČ: *O študentoch z dediny a z mesta*, in: *Svojeť*, roč. 6, 1930, č. 9–10, s. 260–261.

*schovávaly sa za brány. My sme sa ich nebáli. Ved' jedon vyzeral ako môj otec, iný ako priateľov a všetci boli podobní ľuďom z našej dediny. Priateľ chcel ísť s nimi. Nie, vtedy ešte sme nešli. Cestou domov hovorí mi priateľ svojím naivným spôsobom: Vieš, ja by som chcel byť nezamestnaným! A nesmiali sme sa vtedy. Vtedy sme sa rozhodli. Inštinktom srdcom, ešte témer detským.*²²⁸ V neposlední řadě se jednalo i o formu přirozeného vzdoru mladého člověka vůči společenskému systému, starší generaci, tedy také rodině.

„Celá rodina, v ktorej som vyrastal, žila vo veľmi ťažkých sociálnych podmienkach, napriek tomu však triedne neuvedomelá, zaťažená náboženskými predsudkami, politickým otázkam a najmä socialistickému hnutie nevenovala žiadnej pozornosti,“ vzpomíná Husák. Důležitým faktorem, který měl na něho vliv, byl intenzivnější kontakt s nacionálně a sociálně různorodějším městským prostředím. Během letních prázdnin roku 1929 totiž pracoval jako brigádník v dělostřeleckém oddělení bratislavské zbrojovky Patrónka, kde na něho působili „ideově uvědomělejší“ dělníci,²²⁹ a od podzimu téhož roku pak začal přebývat na středoškolském internátu v bratislavské Prayově ulici.²³⁰ Není bez zajímavosti, že ve stejné ulici sídlila zprostředkovatelna práce a bydleli přední mládežnickí komunističtí agitátoři Imrich Roth s manželkou Františkou.²³¹

Pro dospívajícího chlapce, který znal jen rodnou vísku a její blízké okolí, to muselo znamenat velký zlom. Gustáv Husák se odpoutal od rodiny a nabýval kritičtější pohled na svět, který mu pomáhali dále usměrňovat jeho levicově orientovaní spolubydlíci a vrstevníci. Husák také docházel do skupiny bratislavské dělnické mládeže a Komsomolu, který pořádal recitační kroužky či přednášky na Dunajskej ulici v Bratislavě.²³² Jeho gymnaziální spolužák Aquinas Mário Gabura konkrétněji vzpomíná, že Husák *„asi tak v sexte – septime pod vplyvom istého oktavána si osvojil marxistickú ideológiu, študoval Marxa, Engelsa, Lenina.*²³³ Komsomol svou agitaci zpočátku soustředil na pracující, učňovskou a žákovskou mládež, na středoškoláky a vysokoškoláky se začínal orientovat až koncem 20. let. V této době měl poměrně malý vliv a nízkou členskou základnu, přičemž se jednalo ze čtyř pětín o

²²⁸ Ivan KOLA [G. HUSÁK]: S kým...? in: *Šíp*, roč. 2, září 1934, č. 1, s. 3.

²²⁹ NAČR, f. MV G. Husák, k. 24, I. G. Husák. Záznamy a zprávy, *vlastní životopis G. Husáka z 15. 4. 1950*, s. 79.

²³⁰ AHMSRB, f. Masarykovo gymnázium, Š8986, hlavní katalog 1929/1930, *výkaz třídy V. A č. 22*.

²³¹ SNA, f. PR, k. 275, fascikl KSČ – činnost při volbách 1931–1935, *úřední hlášení o komunistických letácích z 16. 8. 1931*, s. 209; tamtéž, k. 1152, *fascikl E. Roth*.

²³² NAČR, f. MV G. Husák, k. 24, I. G. Husák. Záznamy a zprávy, *vlastní životopis G. Husáka z 15. 4. 1950*, s. 79–80.

²³³ Róbert LETZ (ed.): Rozhovor s pátrom Aquinasom Máriom Gaburom [17. 8. 1998], in: *Proglas*, roč. 9, prosinec 1998, č. 3–4, s. 35.

slovenské Maďary. Komsomol působil jako samostatná organizace Komunistické strany Československa, která se přes něj snažila oslovit a získat mladou generaci.²³⁴

První světová válka znamenala velký mezník i pro socialistické hnutí, které bylo reprezentováno na budoucím československém území zvláště sociálnědemokratickými stranami. Jejich politická vedení se však v nejdůležitějších očích zdiskreditovala tím, že podpořila vojenský konflikt, vystupovala proti rozpadu rakousko-uherské monarchie a po skončení války rezignovala na uplatňování radikálních sociálních požadavků. Nastíněné důvody a zvláště další vývoj mezinárodních událostí, zejména vznik a upevnění sovětského Ruska, přivodily rozkol v sociálnědemokratických stranách a odtrhnutí jejich radikálně socialistických platforem. V jednotlivých nástupnických zemích byly ustanoveny komunistické strany.

Komunistická strana Československa byla oficiálně založena v květnu 1921 a patřila mezi relativně největší komunistické strany na světě, přičemž v parlamentních volbách v roce 1925 skončila na druhém místě se ziskem přes 900 000 hlasů. Koncem 20. let se však začala postupně zmítat v hluboké vnitrostranické krizi. Stranické vedení ovládly za podpory Moskvy zastánci prohloubení procesu „bolševizace“, jíž se strana pevněji podřizovala Komunistické internacionále, tj. Moskvě. Komunistická strana se centralizovala a začala se ostře vymezovat vůči československé státnosti i sociální demokracii.²³⁵ Radikalizací byl vzvednut odpor velké části straníků, kteří buď byli vyloučeni, či sami zanechali členství. V důsledku toho došlo od roku 1928 k rapidnímu úbytku členské základny, z 150 000 na pouhých 25 000 osob v roce 1930.²³⁶ Komunistická strana se dostala do izolace, z které se však dokázala částečně vymanit v souvislosti s nastupující hospodářskou krizí a pak zvláště s nástupem Adolfa Hitlera k moci v sousedním Německu. Slovensko kopírovalo v procesu bolševizace české země. Rovněž tam vznikla silná opozice, jejíž činnost doznívala ještě několik let poté. Do jejich řad se však většinou nepřipojila inteligence. Levicovní intelektuálové kolem časopisu DAV se otevřeně postavili za linii prokremelského Klementa Gottwalda, který působil na Slovensku v první polovině 20. let a s dotyčnými ho pojily osobní vazby.²³⁷ Jmenovitě právník Vladimír Clementis a básník Ladislav Novomeský, o kterých ještě hojně uslyšíme, se vymezili vůči

²³⁴ Rezoluce ke stavu Komsomolu v roce 1925, in: Zdenka HOLOTÍKOVÁ – Milan FILO (eds.): *Revoluční mládež na Slovensku v boji o dnešok. Sborník dokumentov o boji komunistické mládeže proti kapitalizmu v rokoch 1921–1938*, Bratislava 1958, s. 101; též viz Herta TKADLEČKOVÁ: *Dejiny Komsomolu na Slovensku 1918–1938*, Bratislava 1964.

²³⁵ K problematice viz Ladislav NIKLÍČEK: Českoslovenští komunisté mezi Kominternou a středoevropskou demokracií, in: *Soudobé dějiny*, roč. 3, 1995, č. 2–3, s. 238–245.

²³⁶ Jacques RUPNIK: *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*, Praha 2002, s. 86.

²³⁷ V. PLEVZA: Davisti a KSČ, in: *Nová mysl*, roč. 18, 1964, č. 6, s. 717. K bolševizaci na Slovensku viz Pavol HAPÁK a kol.: *Prehľad dejín*, s. 156–165.

sedmi literátům a novinářům na čele s Ivanem Olbrachtem, kteří nesouhlasili s gottwaldovským vedením.²³⁸

V oficiálních životopisech Gustáva Husáka bývá zpravidla uváděno, že se dotyčný velmi rychle nadchnul pro komunistickou ideologii a již v 16 letech, tedy v roce 1929, vstoupil do Komunistického svazu mládeže. Za uvedeným tvrzením lze spatřovat pozdější snahu vyzdvihnout „ideologickou vyspělost“ mladého Husáka. Ten ovšem docházel do Komsomolu nepravidelně,²³⁹ nelze z toho tedy vyvozovat, že se hned stal skalním stoupencem politiky KSČ. Když v roce 1981 historik Viliam Plevza dopsal jednu z verzí Husákova oficiálního životopisu, napsal v ní k procesu bolševizace, že Husák byl již tehdy tak uvědomělý, že se „*hrdo přihlásil*“ ke Gottwaldovu vedení KSČ a plně se s bolševizací ztotožnil. Husák nejen že nesouhlasil s vydáním textu a založil jej ad acta, ale příslušnou pasáž podtrhl a připsal, že mu bylo tehdy 16 let a takto pravděpodobně naznačil přehnanost tohoto tvrzení.²⁴⁰ Problém tkví rovněž v tom, že dělnické hnutí se v Patrónce začalo rozvíjet až o pár let později v souvislosti se vzrůstem nezaměstnanosti.²⁴¹ To samozřejmě nevylučuje, že Husák nebyl nějakým způsobem ovlivněn. Pravdě blíže je pravděpodobně zdrženlivější tvrzení, že školní rok 1929/1930 můžeme považovat za počátek Husákovy sofistikovnější orientace na komunistické myšlenky a hnutí a až první léta třetí dekády 20. století za Husákův vstup do jeho organizačních struktur.

Ke komunistickému hnutí se Husák dopracovával postupně. Vlivem osobních vztahů, přednášek, knih a tiskovin. On sám uvádí, že četl marxistickou, zvláště německou literaturu, jelikož krom maďarské se jiné nedostávalo, stranický a pokrokový tisk, konkrétně časopis Tvorba a revue DAV, které si velmi oblíbil.²⁴² Jistě nelze podceňovat ani vliv populárních autorů československé avantgardy, jako již zmiňovaného Ivana Olbrachta, Jiřího Wolkera či Jiřího Voskovce a Jana Wericha a dalších osobností hlásících se k levici. Brzy se u Husáka též projevil zájem o teoretické otázky a přitahovala ho i literární problematika, přičemž zejména uznával texty literárního kritika Františka Xavera Šaldy, ze kterých často čerpal inspiraci. Nabyté znalosti pak neváhal obratně uplatňovat v praxi, stávaly se mu užitečnou

²³⁸ ...vám padlým na ducha barikádách, in: *DAV*, roč. 3, 1929, č. 6, s. 82.

²³⁹ Jindy Husák tvrdil, že „*pracoval částečně*“ v Komsomolu od roku 1930. NAČR, f. MV G. Husák, k. 24, I. G. Husák. Záznamy a zprávy, *kádrový dotazník KSČ G. Husáka ze 4. 3. 1950*, s. 77.

²⁴⁰ AKPR, f. G. Husák, k. 34, V. Plevza: *Gustáv Husák. Politik istôt a perspektív*, Bratislava 1981 [strojopis], s. 29.

²⁴¹ Anna MAĎAROVICOVÁ: *Revolučné robotnícke hnutie v Bratislave v rokoch 1929–1933*, disertační práce vzniklá na Ústavu marxismu-leninismu UKB v r. 1977 a uložena v Univerzitní knihovně v Bratislavě, s. 51–52.

²⁴² G. HUSÁK: Spomienky okolo Davu, in: K. ROSENBAUM (ed.): *DAV. Spomienky a štúdie*, s. 418; NAČR, f. MV G. Husák, k. 24, I. G. Husák. Záznamy a zprávy, *vlastní životopis G. Husáka z 15. 4. 1950*, s. 79–80; G. HUSÁK: Spomienky na Vlada Clementisa I., in: *Kultúrny život*, roč. 22, 4. 8. 1967, č. 31, s. 1.

zbraní i štítem v politickém boji za lepší svět.²⁴³ Ve vztahu k ideologii se ovšem spíše jednalo o směs nepevných představ, které zastíňovalo politické konání, ostatně Gustáv Husák vzpomíná, že základní marxisticko-leninskou literaturu si důkladně prostudoval až během své vězeňské anabáze v 50. letech.²⁴⁴

Úlohu též sehrály na první pohled apolitické subjekty, kterých využívala KSČ k agitaci kvůli častým zákazům činnosti jejích přidružených organizací. Mezi takové například zčásti patřilo Etické hnutí československého studentstva,²⁴⁵ jehož pobočka působila v letech 1929–1933 v Bratislavě za přispění agrárnických a socialistických akademiků. Jejich akcí, kde byla čtena levicová revue DAV či vystupoval Vladimír Clementis, se účastnili i středoškolská studenta.²⁴⁶ Etické hnutí také pořádalo tradiční letní studentské konference v Řadově u Brandýsa nad Orlicí, na jednu z nichž byl Gustáv Husák delegován v červnu 1930 Vlčkovým sebevzdělávacím kroužkem.²⁴⁷ Dobové písemnosti a pozdější svědectví vypovídají o snaze komunistů využít sebevzdělávací kroužky ke komunistické agitaci,²⁴⁸ či k utváření paralelních „ilegálních“ kroužků, na kterých by již neparticipoval kantorský dozor. Na druhou stranu se vyskytovaly i případy, kdy sami učitelé agitovali za komunistické myšlenky.²⁴⁹ Husák uvádí bez větší specifikace, že na něj měli též vliv někteří čeští učitelé.²⁵⁰

Přímo kryptokomunistickou organizací byl Spolek socialistických akademiků,²⁵¹ který vznikl z iniciativy Davistů v souvislosti s formováním Levé fronty na Slovensku začátkem října 1927. Spolek se sice formálně prezentoval jako nadstranická organizace, jejímž cílem je propagace sociálních věd, ale ve skutečnosti byl pod vlivem komunistů, kteří z něho chtěli vytvořit silnou levicovou platformu, aby oslovili širší veřejnost, hlavně intelektuály a vysokoškolské i středoškolské studenty.

²⁴³ Eugen LOEBL: Gustav Husak. A Professor Examines One of His Ex-Student, in: *International Herald Tribune* (Paris), roč. 6 (85), 25. 9. 1972.

²⁴⁴ Osobní archiv autora, Tatjana Pecháčková: *Moje stretnutie s Dr. Gustavom Husákom (květen 2015, rukopis vzpomínek)*, s. 4; Rodinný archiv G. Husáka, vězeňská korespondence, list G. Husáka Magdě Husákové z 29. 12. 1957. Podle Jana Fojtíka, předního experta KSČ na ideologické otázky v 70. a 80. letech, byl Husák zapálený a věrný komunist, ale v ideologické oblasti se zase tolik neorientoval. Rozhovor autora s Janem Fojtíkem z 24. 9. 2015.

²⁴⁵ Např. Zdeněk DVOŘÁČEK: Ve škole, která nekončí, in: E. Goldstücker a kol. (eds.): *Za lepší svět*, s. 185; též Ludvík ŽÁČEK: Etické hnutí v Brně, in: *tamtéž*, s. 195.

²⁴⁶ SNA, f. PR, k. 90, *hlášení o průběhu valného shromáždění Etického hnutí čs. studentstva z 12. 11. 1932*, s. 666–667, 674; též viz AUKB, f. RUK, k. 123, Etické hnutí čs. studentstva v Bratislavě, *oznámení Etického hnutí čs. studentstva o založení pobočky v Bratislavě akademickému senátu UK z 15. 4. 1929*.

²⁴⁷ XII. výroční zpráva Masarykova štátneho reálneho gymnázia za školní rok 1930/31, s. 21.

²⁴⁸ SNA, f. PR, k. 276, oznámení o komunistické agitaci mezi studentstvem na středních školách z 3. 5. 1933, *zadržovaný časopis Agitátor*, s. 237–242; *tamtéž*, *záznam o zadržovaných komunistických instrukcích z 18. 7. 1934*, s. 295.

²⁴⁹ Např. Viera ÚLEHLOVÁ-MOURALOVÁ: Zo začiatkov pokrokového hnutia na Slovenských stredných školách, in: E. Goldstücker a kol. (eds.): *Za lepší svět*, s. 237; Václav STRAKA: Náš kroužek, in: *tamtéž*, s. 86–87.

²⁵⁰ NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, *záznamy a zprávy, vlastní životopis G. Husáka z 15. 4. 1950*, s. 79.

²⁵¹ K činnosti SSA viz D. ČIERNÁ-LANTAYOVÁ: *Pokrokové studentské hnutie*, s. 44–59.

Ve spolku se angažovali Vladimír Clementis, Július Maibaum-Bránik či Ján Poničan, kteří pořádali sebevzdělávání, debatní večery či pravidelné přednášky.²⁵² Často se tak dělo ve spolupráci s maďarskými pokrokovými studenty sdruženými ve spolku Sárló, který dával Davistům k dispozici své prostory. Dle policejního hlášení z října 1932 se těchto přednášek účastnilo kolem 60 osob, hlavně slovenští studenti, a byl tam rozšiřován prokomunistický propagační materiál, zvláště revue DAV.²⁵³ Na akcích spolku přednášely takové osobnosti jako Jan Mukařovský, Július Fučík, Adolf Hoffmeister, Zdeněk Nejedlý, Stanislav Kostka Neumann, Vítězslav Nezval, Karel Teige či Bohumír Šmeral. Gustáv Husák se údajně například účastnil přednášky Vladimíra Clementise, která se konala k 50. výročí úmrtí Karla Marxe v Zrcadlové síni bratislavské radnice.²⁵⁴ Bratislava však obecně nabízela široké spektrum veřejných akcí, vanul v ní prudký svěží vítr, který mladému Husákovi dodával nespočet impulsů.

Pokud Gustáv Husák někdy hovořil o osobách, které na něho v mládí měly vliv, byl většinou nekonkrétní. Výjimku udělal v případě Eduarda Friše, rebela z bohaté židovsko-aristokratické rodiny, který od roku 1930 studoval na bratislavské právnické fakultě a organizoval prokomunisticky smýšlející středoškolské studenty. Seznámili se na počátku třicátých let a od té doby spolu udržovali kontakt. Husák upoutal Frišovu pozornost na schůzce sebevzdělávacího kroužku, kde se nebál polemizovat z levicových pozic s vyučujícími. Bližší seznámení se událo v lednu 1932 na celoslovenské poradě Komsomolu středních škol v Žilině. Friš také přiváděl Husáka na schůzky Spolku socialistických akademiků, kde ho osobně seznámil s komunistickými intelektuály Vladimírem Clementisem, Ladislavem Novomeským, Jánem Poničanem, Eugenem Löblem, Petrem Jilemnickým či Júliem Maibaumem-Bránikem,²⁵⁵ který společně s jistým Vágnerem vedl asi v roce 1932 či 1933 stranický kurz, po jehož absolvování byla Husákovi svěřena úloha, aby ideově působil mezi bratislavskými středoškolskými studenty.²⁵⁶

Na Husáka také mohli mít vliv komunističtí aktivisté Vladimír Vydra či Alexander Markuš, kteří byli jeho staršími spolužáky na Masarykově gymnáziu, kde Markuš již jako

²⁵² SNA, f. PR, k. 88, *letáková výzva SSA studentům k navázání spolupráce pravděpodobně z konce roku 1932*, s. 328.

²⁵³ Tamtéž, *policejní hlášení o činnosti SSA v kavárně Baross z 18. 10. 1932*, s. 334.

²⁵⁴ G. HUSÁK: *Spomienky na Vlada Clementisa I.*, in: *Kultúrny život*, roč. 22, 4. 8. 1967, č. 31, s. 1.

²⁵⁵ NAČR, f. MV, k. 23, I. Husák Gustáv, *výpověď G. Husáka k osobě E. Friše ze začátku 50. let*, s. 110; tamtéž, *o výpovědi G. Husáka k osobě E. Friše z 14. 3. 1952*, s. 189; tamtéž, k. 24, I. G. Husák, *záznamy a zprávy, poznatky E. Friše o stycích s G. Husákem z května 1951*, s. 196.

²⁵⁶ Tamtéž, *vlastní životopis G. Husáka z 15. 4. 1950*, s. 80; tamtéž, *kádrový dotazník KSČ G. Husáka ze 4. 3. 1950*, s. 77.

absolvent prokomunisticky agitoval v dubnu 1932.²⁵⁷ Markuš také participoval v letech 1931 až 1933 na činnosti Spolku socialistických akademiků a vedl od roku 1932 kroužek středoškolských studentů, který byl využíván k propagaci Sovětského svazu a marxismu. V kroužku rovněž přednášel již zmiňovaný Maibaum-Bránik a převládala tam německá a maďarská mládež,²⁵⁸ což souzní s Husákovými vzpomínkami, že v jeho kroužku byla výrazněji uplatňována němčina a maďarština než slovenština.²⁵⁹

Husák neměl sklon k hledání autorit, ba naopak, měl k nim obecně skeptický postoj a rád je shazoval, za dostatečnou autoritu převážně považoval sám sebe. Přesto se však našel jeden muž, který mu posloužil jako vzor a kterého si nesmírně vážil. Jednalo se o Vladimíra Clementise. Husák na něm obdivoval krom světonázorové orientace také přesvědčivost argumentace, akcentaci nacionální otázky, logičnost, vtip, noblesu a hlavně vzdělanost a všeobecný rozhled.²⁶⁰ Brzy začali spolupracovat a spřátelili se. V roce 1937 Husák převzal po Clementisovi tajemnický post v bratislavské pobočce *Společnosti pro hospodářské a kulturní styky s novým Ruskem* a o rok později ho Clementis zaměstnal jako právníckého koncipienta ve své právnícké kanceláři. Často u něj Husák i bydlel. Při častých společných setkáních debatovali o aktuálních pracovních a celospolečenských otázkách, ale také si rádi zazpívali slovenské lidové písně, v čemž nejvíce vynikal jejich společný přítel, již zmiňovaný literát Ladislav Novomeský (pravidelně se scházeli v kruhu intelektuálů v lodní kavárně Boon či kavárně Metropol, nedělní odpoledne pak patřila sledování fotbalových utkání).²⁶¹ Trio přátel spojovala názorová platforma DAVu a touha radikálně změnit svět, jejich další osudy byly prodchnuty silnou nití sounáležitosti.

1.2.1. Komunistický kněz

„*Ked' som bol vo vašich rokoch,*“ hovořil Gustáv Husák již jako padesátník na jednom z mládežnických meetingů v bouřlivém roce 1968, „*hádali sme sa, uvažovali sme, či je boh, alebo nie. Stretávali sa názory. Mojím svetónázorom bol marxizmus: nemôžem a nechcem sa ho vzdať. Niektorí ľudia tvrdia, že sme mesiáši a nevieme sa toho zbaviť. Lenže ušlechtilých myšlienok a cieľov sa človek len tak ľahko nevzdá. U mňa je to ako s láskou mladých ľudí. A*

²⁵⁷ SNA, f. PR, k. 940, fascikl 6, *policejní zápisnice s A. Markušem z 21. 4. a 12. 5. 1932*, s. 120–122.

²⁵⁸ Jaroslav STRAKA: *K dejinám protifašistického boja mládeže na Slovensku*, Bratislava 1974, s. 58–60.

²⁵⁹ G. HUSÁK: *Spomienky na Vlada Clementisa I*, in: *Kultúrny život*, roč. 22, 4. 8. 1967, č. 31, s. 1.

²⁶⁰ *Tamtéž*. Srov. V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 20–21; Ladislav HOLDOŠ – Karel BARTOŠEK (ed.): *Svědék Husákova procesu vypovídá*, Praha 1991, s. 112.

²⁶¹ Móric MITTLEMANN-DEDINSKÝ: *Na chrbte tigra*, Bratislava 2001, s. 108 a 156.

bez lásky nemožno žiť. *Moja tkvie v socialistickom usporiadaní spoločnosti.*“²⁶² Husákovo ideové přesvědčení se samozřejmě vyvíjelo, obecné představy o spravedlivé společnosti postupně přecházely v sympatie s radikálně socialistickými myšlenkami a nakonec i k jejich přijetí.

V této souvislosti se zákonitě musela dostavit revize v mládí nuceně vštěpovaného katolicismu. „*S hrôzou spomínam na tu dvadsať ročnú výchovu – dresúru na katolíka,*“ zpovídal se Husák na stránkách DAVu²⁶³ a i ve svém poválečném stranickém životopisu udával, že byl až do svých 16 let pod vlivem „*náboženských predsudkov a v politickej nevedomelosti*“.²⁶⁴ Mladý Husák sloužil jako ministrant v dúbavském kostele Svatého Kosmy a Damiána, přičemž ještě ve funkci československého prezidenta byl údajně schopen z paměti odříkat liturgii latinské mše.²⁶⁵ Na gymnáziu též docházel na školní mše a hodiny náboženství, kde ovšem později polemizoval ve věcích víry s katolicky orientovanými spolužáky i katechetou. „*Ked' ho vyvolal, všetko síce pekne povedal, ale na záver svojej odpovede dodal, že tomu neverí,*“ vzpomíná jeho spolužák Ivan Institoris.²⁶⁶ Jedním z katechetů, jenž vyučoval Gustáva Husáka, byl Jozef Lukačovič, spoluzakladatel Slovenského katolíckého skautingu a po druhé světové válce pověřenec, a tedy v jeden čas Husákův podřízený.

Gustáv Husák se již ve třicátých letech prezentoval jako ateista. Náboženské učení pojímal jako směs dogmat, manipulace a oportunistu a z ideologického hlediska jej považoval za brzdu pokroku, které slouží k ospravedlnění nespravedlivého společenského systému, jelikož maskuje třídní boj.²⁶⁷ Husák proto zejména katolickou církev s velkou oblibou ironizoval a obzvlášť kritizoval její zpolitizování,²⁶⁸ ba varoval před slovenským klerofašismem.²⁶⁹ Na druhou stranu sám často užíval náboženské příměry a také si dobře uvědomoval sílu náboženské tradice, vůči které se nestavěl apriorně negativně a snažil se ji politicky využít.²⁷⁰

²⁶² J. VAVRINEC (ed.): Čo zaujíma našich vysokoškolákov. Prečo spálili Gottwalda? in: *Pravda*, roč. 49, 21. 3. 1968, č. 80, s. 1.

²⁶³ I. KOLA [G. HUSÁK]: Veľkovýroba mladých katolíkov, in: *DAV*, roč. 7, srpen 1934, č. 5, poslední s. desek.

²⁶⁴ NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, *vlastní životopis G. Husáka z 15. 4. 1950*, s. 79.

²⁶⁵ Vyjádření Bohuslava Chňouпка v TV filmu Petra Lokaje *Takoví nám vládli*, ČT 1999.

²⁶⁶ R. LETZ: *Rozhovor s pátrom*, s. 35; též T. ČERNÁK: *Svedomitý študent*, s. 82–84.

²⁶⁷ I. KOLA [G. HUSÁK]: Veľkovýroba mladých katolíkov, in: *DAV*, roč. 7, srpen 1934, č. 5, poslední s. desek; G. HUSÁK: Hovoríme o dedine, in: *Svojet'*, roč. 12, říjen 1935, č. 2, s. 34.

²⁶⁸ Např. TÝŽ: Nápor klerikálnej reakcie na školy, in: *Šíp*, roč. 1, květen 1934, č. 2, s. 21–22; též TÝŽ: O jednom zamestnaní, ktoré netrpí krízou, in: *DAV*, roč. 7, říjen 1934, č. 6, s. 95–96.

²⁶⁹ I. KOLA (Šíp) [G. HUSÁK]: Čakatelia slovenskej tretej ríše v oblasti politickej, in: *DAV*, roč. 7, č. 3, květen 1934, s. 35–36.

²⁷⁰ SNA, f. PR, k. 92, fascikl Čs. vysokoškolské sdružení pro Společnost národů v Bratislavě, *policejní zpráva o debatním večírku z 2. 3. 1938*, s. 532; též G. HUSÁK: Okolo jednej šesťdesiatky, in: *Kultúrny život*, roč. 22, 1967, č. 19, s. 6.

Vždyť i drtivá většina členů komunistické strany na Slovensku se hlásila k náboženskému vyznání, ve 20. letech 70% ke katolicismu a pouze 4% jako bezvěrci. Jednalo se o velký kontrast s českými zeměmi, kde se hlásilo průměrně jen 35% členů ke katolictví a většina k ateismu.²⁷¹ Gustáv Husák uváděl v úředních i stranických dokumentech, že je římský katolík, a to i po válce jako poslanec Národního shromáždění či dokonce ve stranickém kádrovém dotazníku z roku 1950.²⁷² V této souvislosti je zajímavá skutečnost, že v obdobném stranickém dotazníku vyplnila též původně pokřtěná Husáková manželka Magda, že je „bez vyznání“, avšak že manžel je „římský katolík“.²⁷³ Rovněž jejich druhorozený syn Ján byl pokřtěn.²⁷⁴ Uvedený faktografický výčet se může jevit v komparaci s předcházejícími odstavci jako směs protimluvů. Vysvětlení je možné spatřovat v tom, že Gustáv Husák patrně pojímal katolictví za pevnou součást slovenské národní identity a kultury a nestyděl se za prostředí, ze kterého vzešel. Navíc v určitých momentech se jednalo i o výhodu, například během volební kampaně roku 1946. Podle Viliama Plevzy také Husák nikdy nevystoupil z církve, věc údajně zdůvodňoval tím, že ho nikdo o to nežádal.²⁷⁵

Socialistické, resp. komunistické ideje patřily na Slovensku mezi kulturně cizí, avšak jen na první pohled. Domnívám se, že Husák si uchoval mnohé z katolické výchovy a některé myšlenkové rámce či aspekty katolicismu našly odezvu v jeho pojetí radikálního socialismu. Ruský křesťanský filozof Nikolaj Alexandrovič Berďajev soudí, že mezi některými marxistickými a křesťanskými atributy existuje silná analogie, jelikož komunismus, ač nepřátelský vůči náboženským systémům, si sám nárokuje být náboženstvím a chce vyhovět metafyzickým potřebám lidské duše. Podle Berďajeva transformoval Karel Marx například dědičný hřích na vykořisťování člověka člověkem, respektive na třídní boj, vyvolený národ na vyvolenou proletářskou třídu pokroku, příchod Mesiáše na poslední soud kapitalismu, kdy bude zákonitě nastoleno spravedlivé království proletariátu. Marx tedy do své teorie promítal mesianistické aspirace, ze kterých komunistické hnutí těžilo velkou silou. Problém však Berďajev spatřuje v tom, že ateismus zbožšťuje třídu a ne jednotlivce, který se proto stává sám o sobě bezcenný, z čehož zákonitě pramení antihumánnost.²⁷⁶

²⁷¹ P. HAPÁK a kol.: *Prehľad dejín*, s. 135.

²⁷² APSPČR, osobní složka G. Husáka, inv. č. 899, *poslanecké dotazníky z let 1945, 1946 a 1948*; NAČR, f. MV G. Husák, k. 24, I. Gustáv Husák. *Záznamy a zprávy, kádrový dotazník KSČ G. Husáka ze 4. 3. 1950*, s. 75.

²⁷³ Tamtéž, *kádrový dotazník KSČ M. Husákové z 29. 9. 1950*, s. 110–111.

²⁷⁴ Rodinný archiv G. Husáka, *rodný list Gustava Jána Husáka z 8. 8. 1946*.

²⁷⁵ *Záznam rozhovoru autora s Viliamem Plevzou z 31. 1. 2013*.

²⁷⁶ Viz Alexander Nikolaj BERĐAJEV: *Prameny a smysl ruského komunismu*, Praha 2004, s. 174–207.

Obdobně hovoří také filozofové Michail Kuzmič Ryklin²⁷⁷ či Raymond Aron, jenž užívá pojem „*sekulární*“, v tomto případě „*socialistické náboženství*“. Marx dle jeho názoru vydělal cestu od reality k utopii a jeho učení odhalovalo znejistěnému člověku moderní doby smysl světa řízeného komunistickým bohem – „*Objektivním zákonem dějin*“ – směřujícím k pokroku lidstva. Komunistická idea proto poskytovala silné emocionální uspokojení, naději a tak jako každá velká víra byla prostoupena určitým mesianismem, ironicky řečeno s Raymondem Aronem, stala se „*opiem intelektuálů*“. ²⁷⁸

Prolínání idejí bylo navíc umocněno silou a hloubkou slovenské religiozity, která sice vytvářela příznivější pozice politickému katolicismu, ale i komunisté jí byli ovlivněni a nuceni s ní obezřetně pracovat. Snažili se o sekularizaci křesťanství, jehož dějiny reinterpretovali jako sociálněpolitické hnutí chudých a ztotožňovali je s komunismem, ba v krajních případech označovali Ježíše Krista za prvního komunistu. Komunisty rozšiřované teze zpětně nabývaly religiózní podoby.²⁷⁹ Také Husákovy původní představy o sociálně spravedlivé společnosti vyplývaly z křesťanské morálky vštěpované rodinným a školním prostředím. Jako nosný pramen nám v této souvislosti slouží domácí úlohy, které Gustáv Husák vypracoval v časech gymnaziálních studií. Samotná témata měla vychovávat k úsilí o lepší svět. Dnes je těžké soudit, jak se asi tvářil kantor například na Husákovu „antikapitalistickou“ úvahu, která měla reagovat na biblický citát „Co by bylo platné člověku, kdyby celý svět získal, avšak na své duši újmy utrpěl“. Husák totiž udělal svérázný úsudek, že „*Kristus namieril svoje slova proti mocným tohoto sveta, proti boháčom a kapitalistom.*“²⁸⁰

V těchto souvislostech i z některých dalších indicií lze usuzovat, že u Gustáva Husáka se rozvíjel pocit vyvolenosti hrát dějinnou roli, a z toho plynoucí nutková potřeba ukazovat směr. Historik Michal Barnovský mluví o přítomnosti „*prvku mesiášství*“ v Husákově povaze²⁸¹ a historik Vilém Prečan přímo o „*spasitelském komplexu*“, který se u Husáka stal jedním ze základních motivů chování zvláště v krizových situacích.²⁸² „*Ludia robia svoje dejiny sami. Slovenské dejiny čakajú na svojich ľuďi,*“ napsal Husák jako třiatvacetiletý

²⁷⁷ Michail K. RYKLIN: *Komunizim kak religija. Intellektualy i Oktjabrskaja revoljucija*, Moskva 2009.

²⁷⁸ Raymond ARON: *Historie XX. století*, Praha 1999, s. 150–155.

²⁷⁹ Juraj BENKO: *Socialistická ideológia v konfrontácii s religióznym slovenským prostredím v prvej štvrtine 20. storočia (Politizácia kresťanskej tradície a sakralizácia socialistickej vízie)*, in: Xénia Šuchová (ed.): *Ludáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?* Prešov 2006, s. 17–19.

²⁸⁰ Rodinný archiv G. Husáka, *gymnaziální sešit G. Husáka ze školního roku 1930/1931*.

²⁸¹ M. BARNOVSKÝ: *Gustáv Husák – realita a mýty*, in: E. Krekovič – E. Mannová – E. Krekovičová (eds.): *Mýty naše*, s. 217.

²⁸² V. PREČAN: *Gustáv Husák prezidentem ČSSR [25. 5. 1975]*, in: týž – M. Drápala (ed.): *V kradeném čase*, s. 154. Určitého mesianismu si všímá též Zdeněk MLYNÁŘ: *Mráz přichází z Kremle*, Praha 1990, s. 243–244.

student, jenž došel k závěru, že společnost může být změněna, ale musí se začít pro to něco dělat.²⁸³ Politická moc tak zejména představovala prostředek k jeho seberealizaci, ale také realizaci změny, „spasitelského poslání“. Ostatně sám sebe Gustáv Husák označoval v ironických metaforách za „komunistického kněze“²⁸⁴ a svůj vzor Vladimíra Clementise za „misionára, hlásajícího moderné slovo božie“.²⁸⁵

Když jsem uvedený mesianistický motiv, vůči kterému se Gustáv Husák sám otevřeně vymezoval, řešil v rozhovorech s jeho synem Vladimírem, dostalo se mi odpovědi, že kdyby to jeho otec slyšel, „*tak by sa srdečne zarehtal*“.²⁸⁶ Samozřejmě, věc nelze absolutizovat. Provázanou a neméně závažnou roli rovněž sehrály již zmiňované socioekonomické faktory. Za připomenutí jistě stojí fakt, že v roce 1929 započala velká hospodářská krize, která brzy citelně dopadla na Československo. Rapidně se zvýšila nezaměstnanost, která snížila značné části populace možnost seberealizace, proto se dostavila frustrace a s ní radikalizace, což se explicitně týkalo i inteligence a zvláště čerstvých absolventů středních a vysokých škol.²⁸⁷ Takový dějinný vývoj utvrzoval u Husáka kritičnost vůči tehdejšímu společenskému systému, jehož limity tím byly více podkryty. Školou vštěpovaný masarykovský humanismus, který pravděpodobně také přispěl k Husákově levicové orientaci, byl sice Husákovi sám o sobě sympatický, ale v konfrontaci s tíživou sociální realitou jej vnímal jako nedostačující, ba falešný: „*Ej, nepravdu ste nám hovorili, pán učiteľ. Daromne horely naše oči, keď ste nám maľoval budúcnosť. Snád' sme slobodní, ale sme – hladní. Divné je, že tak mnohí musia hladovať, aby hrstka mala nadbytok. Na miliónový dotaz: prečo je tomu tak, odpovedá sa priblížým slovom 'kríza'*“, písemně se vyjádřil Husák v roce 1934.²⁸⁸

Smysl pro spravedlnost, touha po důstojnosti a zápas o ně patří mezi časté motivy textů mladého Husáka. Zbídačovaného a klamaného člověka, který však není ve svém údělu osamocen – v tom tkví také jeho síla a budoucí vítězství – stavěl do nevraživého protikladu k „pánům ze zámku“, vyděračským kapitalistům, kteří stojí za utrpením a ztělesňují nespravedlnost světa, a s nimiž bude nakonec po právu a násilně zúčtováno. Z této

²⁸³ G. HUSÁK: *Študentská rukoväť*, Bratislava 1936, s. 10.

²⁸⁴ Ján MASTILIAK: *Hrst' spomienok*, Michalovce 2011, s. 40–41; G. HUSÁK: Klíč k pokladu, in: *Nové slovo*, roč. 3, 2. 8. 1946, č. 29, s. 2.

²⁸⁵ G. HUSÁK: Spomienky na Vlada Clementisa I., in: *Kultúrny život*, roč. 22, 4. 8. 1967, č. 31, s. 1.

²⁸⁶ Rozhovor autora s Vladimírem Husákem z 28. 11. 2012. Otázce Husákovy konverze od katolicismu ke komunistickým idejím se věnoval i Róbert LETZ: Postoj Gustáva Husáka ku katolíckej cirkvi v rokoch 1944–1950, in: B. KINČOK a kol.: *Gustáv Husák*, s. 117–123.

²⁸⁷ Například 74% absolventů středních škol v Československu z roku 1933 po uplynutí jednoho roku stále nemělo pracovní pozici. Martin ŽILÍNEK: *Pokrokové stredoškolské hnutie na Slovensku (1918–1949)*, Bratislava 1982, s. 55.

²⁸⁸ G. HUSÁK: Sme zbytoční, in: *DAV*, roč. 7, prosinec 1934, č. 7, druhá s. desek.

zjednodušující polarizace čísel a až sociální nenávisť. Výzvu k třídnímu boji společně s revolučním násilím Husák chápal jako prostředek k dosažení humánního cíle, jako obranu proti existujícímu násilí, jako historickou nutnost.²⁸⁹ Husák však bezduše nestavěl na ideologických floskulích, nýbrž jich využíval k emotivnímu popsání reality. Všiml si rozporů mezi oficiálně hlášenými ideami a praktickým životem: „*Tedy mladý človek, pokiaľ mu fantáziu psota nesožerie, sníva o jednom blahoslavenom systéme, kde zo samej demokratičnosti sa môže stať vari i prezidentom. Ale ideály dnešnej spoločnosti majú jepičí život. Tisíce drobných událostí, skutočností a správ koriguje demokratický náter zhnitého zriadenia.*“²⁹⁰

Gustáv Husák čerpal z vlastní zkušenosti. Velmi silně na něho zapůsobila účast na poznávacím zájezdu, který byl organizován v srpnu 1934 Slovenským akademickým spolkem Detvan za účelem přiblížení reálného života prostých lidí.²⁹¹ Husák se svojí skupinou mapoval sociální a politické poměry gemerského okrsku na středním Slovensku. Z jeho dochovaných zápisků se dozvídáme o tamější neutěšené sociální situaci, kterou způsobilo zastavení průmyslové výroby a k ní přidružených odvětví. Husák se zmiňuje až o 70% nezaměstnanosti, bídě, pracující chudobě, vykořisťování, směnném obchodu, dětské práci, podvýživě či rozšířeném alkoholismu, pokud je ovšem vůbec za co pít. Líčí doslova návrat feudálních poměrů. V těchto souvislostech si všiml jednak stoupajícího politického radikalismu, jednak lhostejnosti a politické neuvědomělosti lidí, která nahrávala agitaci „*demagogických politických parazitov*“, v jeho očích zbohatlíků a farářů. „*Dnes tento ľud však po mnohých skúsenostiach – od parlamentního hlasovania nič nečaká. Náprava musí prísť z vnútra spoločnosti, systému. Pasivita je dnes temer všeobecným politickým prejavom,*“ zakončil Husák své zápisky z cest, ze kterých také lze odvodit jeho sympatie ke komunistickému hnutí.²⁹²

Bylo třeba nabídnout alternativu. Husák kritizoval americké řešení hospodářské krize. „*Roosevelt snižuje životný štandard amerického robotníka, aby zaistil zisk veľkopriemyslu*“, konstatoval v tisku.²⁹³ Pozitivní alternativu naopak spatřoval v opětovném spuštění průmyslové výroby, dalším využití přírodního bohatství a v industrializaci Slovenska.

²⁸⁹ KOLA [G. HUSÁK]: Žalujem, in: *Svojeť*, roč. 10, únor 1934, č. 6, s. 6; SNA, Sbírnka KSČ na Slovensku, inv. č. 282, neuveřejněné texty G. Husáka v časopisu *Svojeť*, *kritická esej „Cesta do života“ a epigramická báseň „Zázrak“ z roku 1933, nebo 1934*, s. 6–7 a 16.

²⁹⁰ I. KOLA [G. HUSÁK]: Nadvýroba problémov. O jeden vážny problém viac, in: *DAV*, roč. 7, duben 1934, č. 2, s. 29; též viz TÝŽ: Pochod proti vetru, in: *Šíp*, roč. 2, květen 1935, č. 7, s. 1.

²⁹¹ Viz souhrnná publicistická reflexe J. FURDÍK – Samuel TAKÁČ: Poznanie a poučenie. Nad výsledkami sociografických zájazdov po Slovensku, in: *DAV*, roč. 6, 1933, č. 11–12, s. 164–166.

²⁹² AUK, f. VA, spolek Detvan, k. 174, sociografický průzkum Slovenska 1933–1934, *sešit č. 1 (zápis dokončený 15. 8. 1934)*, 28s.

²⁹³ N. J. KOLA [G. HUSÁK]: National Recovery Akt (NRA), in: *Svojeť*, roč. 10, 1933/1934, č. 2–3, s. 26.

Uvědomoval si však, že bez státního či společenského zásahu to nebude možné, stejně jako bez zespolečenštění výrobních prostředků a posunu vývoje od individualismu ke kolektivismu. Snil o zrušení soukromého vlastnictví a bezplatném školství. „*Vývoj ľudstva smeruje k tomu, aby všetci mali rovnaký podiel na moci i výsledkoch spoločnej práce.*“²⁹⁴

Jako vzor propagoval sovětské zřízení, tak jak se tehdy samo prezentovalo navenek a jak si ho idealizoval. Prosazení spravedlivé společnosti pevně spojoval s touto autoritou, kterou až slepě podporoval, zbožšťoval a následoval. Na problematičnost sovětské reality, ať už se jednalo o politické procesy, ostatní perzekuci nebo socioekonomické potíže, bylo sice veřejně poukazováno již tenkrát – doslova senzaci i hysterické reakce vyvolala v roce 1936 kritická reportáž o poměrech v Sovětském svazu z pera francouzského spisovatele Andrého Gidea –, avšak ortodoxní komunisté to interpretovali jako přechodné problémy či protisovětskou propagandu.

Gustáv Husák reagoval apologetickými a jízlivými texty²⁹⁵ a patrně si nepřipouštěl pochybnosti v zásadních otázkách. Přece jen leccos bylo občas kritizováno v běžných rozhovorech, ale nikoliv veřejně, však by se tím také dotyční vystavovali hrozbě vyloučení z KSČ, které se nevyhnulo nejednomu kriticky uvažujícímu straníkovi, vzpomeňme literáta Závaše Kalandru. Již samotné pochybování bylo považováno za ideologickou nepevnost, která nahrávala ideově nepřátelským táborům, a naopak v Sovětském svazu byla spatřována jediná síla, jež dokáže porazit fašismus a pomůže nastolit spravedlivý řád, což pochybnosti otupovalo.²⁹⁶

1.2.2. Dobrý Slovák

V souvislosti s politickým směřováním mladého Gustáva Husáka lze občas narazit na informaci, že se před zhlédnutím se v komunistických idejích angažoval u katolíků, či že se u nich chtěl angažovat, ale byl odmítnut.²⁹⁷ Na žádný pramen, který by to potvrzoval, jsem nenarazil. Podle mého názoru teze pramení z povědomí, že Husák přebýval během vysokoškolského studia na internátu Svoradov, který se profiloval jako katolická a ľudácká

²⁹⁴ Tamtéž, s. 25–26; G. HUSÁK: Študent a politika, in: *Svojet'*, roč. 9, duben/květen 1933, č. 8–9, s. 140.

²⁹⁵ Např. N. S. KOLA [G. HUSÁK]: Smrt' (Časová reportáž z Kremlu), in: *tamtéž*, s. 139–140.

²⁹⁶ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 23; Anton RAŠLA: *Civilista v armáde. Spomienky na roky 1938–1945*, Bratislava 1967, s. 12; List L. Novomeského A. Novotnému z 23. 3. 1963, in: Štefan DRUG (ed.): *Umenie politiky, politika umenia. Z listov Laca Novomeského*. [Svazek] III., Liptovský Mikuláš 1990, s. 281. Ke vztahu KSČ a komunistických intelektuálů k moskevským procesům viz J. RUPNIK: *Dějiny*, s. 134–142.

²⁹⁷ Např. vyjádření psychologa Slavomila Hubálka v TV filmu Petra Lokaje *Ta lidská bezmoc moci*, ČT 2006; Koloman MURGAŠ: Spomienka na mŕtveho Dr. Gusta Husáka, in: *Slobodné Slovensko*, roč. 47, leden/únor 1992, č. 1, s. 2.

bašta. Tento motiv byl ostatně překrouceně využit i v kampani proti Husákovi v 50. letech.²⁹⁸

Na tento internát byli přijímáni studenti jen na doporučení kněze, katechety či katolických spolků. Nabízí se, že důbravský farář Moyš či bývalý katecheta z gymnázia Lukačovič vypomohl Husákovi, pro kterého tato volba tenkrát znamenala z finančního hlediska nejschůdnější řešení. Gustáv Husák však bydlel na Svoradově jen první akademický rok,²⁹⁹ pak byl vyhozen kvůli své prokomunistické činnosti³⁰⁰ a nově zakotvil na internátu Lafranconi. Svoradov totiž ve svých stanovách zakazoval činnost, která mířila proti katolické církvi či byla prokomunistická,³⁰¹ a v této době se již Husák veřejně angažoval tímto směrem a vzápětí se i ostře vymezoval proti tamějším praktikám.³⁰² V tentýž čas rovněž přebývala na Svoradově další výrazná postava prvorepublikového studentského hnutí na Slovensku, Husákův politický rival, Ľudák Jozef Kirschbaum (údajně dokonce bydleli na stejné chodbě),³⁰³ a právě Kirschbaum veřejně připomínal Husákův svoradovský pobyt ve svých pozdějších textech a hovořil o něm jako o odpadlíkovi, i když na druhou stranu nezapomínal dodat, že se choval vždy jako „dobrý Slovák“.³⁰⁴

Nejedná se o ojedinělé hodnocení, i další jeho vrstevníci³⁰⁵ a později zvláště slovenská národně-katolická historiografie a publicistika akcentovali nacionální uvědomělost Gustáva Husáka, kterou stavěli do kontrastu s národnostní nevyhraněností u většiny předních komunistických funkcionářů.³⁰⁶ Nehledě k tomu, i dnes se můžeme setkat s hlasy, které Husáka oslavují, či naopak dehonestují hlavně jako představitele slovenského nacionalismu. Tento Husákův obraz prošel složitější genezí, jejíž začátky nás zavádí právě do časů meziválečného období.

Vznik Československa znamenal pro Slováky vymanění z útrob maďarské dominance, avšak ani nové soužití nebylo bez komplikací. Velmi problematická byla státně propagovaná idea jednotného československého národa (ideologie čechoslovakismu). Československý stát neuznával Slováky jako svébytné etnikum a ani Slovensku nepřiznal státoprávně autonomní postavení, což bylo v rozporu s dohodami učiněnými mezi českou a

²⁹⁸ Vladimír DEMEK: Profil kariéristu a buržoázneho nacionalistu Husáka, in: *Obrana ľudu*, roč. 5, 14. 4. 1951.

²⁹⁹ AUKB, f. PF, Katalogy posluchačů, zimní i letní semestr 1933/1934, *výkazy Augustína Husáka č. 371 a 339*.

³⁰⁰ NAČR, f. MV G. Husák, k. 24, I. G. Husák. *Záznamy a zprávy, vlastní životopis G. Husáka z 15. 4. 1950*, s. 80; též M. MITTMANN-DEDINSKÝ: *Na chrbte tigra*, s. 111.

³⁰¹ *Zpráva o činnosti Kolégiumu sv. Svoráda v Bratislave od r. 1922 do r. 1928*, Bratislava 1928, s. 29–30.

³⁰² I. KOLA [G. HUSÁK]: Veľkovýroba mladých katolíkov, in: *DAV*, roč. 7, srpen 1934, č. 5, poslední s. desek.

³⁰³ AÚPV, f. M. Kvetko, složka J. Kirschbaum, *list J. Kirschbauma M. Kvetkovi z 5. 10. 1972*.

³⁰⁴ J. KIRSCHBAUM: Nad Husákovou obranou zrady myšlienky samostatnosti, in: *Slovák v Amerike*, roč. 76, 13. 4. 1966, č. 480, s. 2.

³⁰⁵ Jozef PAUČO: Tucat poznámok, in: *tamtéž*, roč. 78, 18. 9. 1968, č. 607, s. 2; Imrich KRUŽLIAK: Kirschbaum – Husák – Kvetko. Predstavitelia jednej Generácie, in: týž – Ján Okál (eds.): *Svedectvo jednej generácie*, Cambridge [Kanada] 1990, s. 250.

³⁰⁶ Např. František VNUK: *Kapitoly z dejín Komunistickej strany Slovenska*, Middletown 1968.

slovenskou reprezentací během první světové války. Prakticky se jednalo o projev nacionalismu dominantního českého národa a zároveň o pragmatický kalkul na podporu unitárního státního zřízení, který též cílil proti obdobným požadavkům ze strany českých Němců. Paradoxně právě stupňující se slovenský odpor proti ideji čechoslovakismu společně s poměrně vysokou mírou demokratičnosti meziválečného Československa přispěly k tomu, že proces konstruování slovenského národního vědomí mohl být dokončen.

Mladá slovenská generace „*mala svoje životné korene ešte v starom rakúsko-uhorskom svete, ale duchom a orientáciou patrila už novej, demokratickej Európe. Boli to už napospol odchovaní slovenských škôl – Slováci pod vlastným menom chceli vstúpiť na kolbište dejín a vlastnou účasťou zapísať sa do kontextu európskeho života.*“³⁰⁷ Co se mohlo po roce 1918 zdát naplněním tužeb předcházejících generací Slováků, o patnáct let později už jednoduše nemohlo stačit. Ve vstřícném mezičase již zformovaný moderní slovenský národ a jeho nastupující generace, nezatížená minulostí, hledaly nová řešení nakumulovaných sociálněekonomických problémů, které ve shodě byly spojovány s nacionální otázkou. V jejich očích byla Budapešť nahrazena Prahou, na které bylo požadováno samostatnější postavení pro Slovensko. Tento proces národní sebeidentifikace se navíc, možná z dnešního pohledu nešťastně, odehrával v době krize liberální demokracie, která oslabena čelila fascinaci nacionálním socialismem a komunismem.³⁰⁸ Státoprávní otázka přitom sehrávala klíčovou úlohu v Husákově politické kariéře i životě, přinesla mu nejen popularitu a politický vzestup, ale také nařčení z nacionalismu a kriminalizaci. Nabízí se proto otázka, jaké faktory formovaly u mladého Husáka slovenskou identitu, jaký vztah zaujímal k ní a nacionální problematice obecně a jak s nimi zacházel.

Podle historika Jozefa Klačky Husákovo rodiště založili chorvatští kolonisté v polovině 16. století, kteří tam byli přesídlení z Balkánu v důsledku expanze Osmanské říše (archeologické nálezy nicméně dokládají i předešlá osídlení až z doby kamenné a bronzové).³⁰⁹ Původní chorvatské osídlení nám do dnešních dnů připomínají místní topografické názvy, zvyklosti, tradice či častý výskyt příjmení končících na -ič u místních obyvatel. Dúbravský kostel svatých Kosmy a Damiána sloužil jako poutní místo pro Chorvaty ze širokého okolí a tamější specifický chorvatský dialekt, čakavština, se zde

³⁰⁷ I. KRUŽLIAK: *Kirschbaum – Husák – Kvetko*, s. 245.

³⁰⁸ Vlasta JAKSICSOVÁ: *Kultúra v dejinách. Dejiny v kultúre. Moderna a slovenský intelektuál v siločiarach prvej polovice 20. storočia*, Bratislava 2012, s. 123–126.

³⁰⁹ Jozef KLAČKA: *O počiatkoch Dúbravky*, dostupné online: <http://www.dubravka.sk/sk/Mestska-cast/Historia-mestskej-casti-Dubravka/O-pociatkoch-Dubravky.alej>.

vyskytoval ještě v hloubi 20. století. V rodině Gustáva Husáka se rovněž uplatňoval³¹⁰ a žáci místní lidové školy si své chorvatské kořeny také připomínali různými akcemi či například zpěvem písní.³¹¹ Patnáctiletý Gustáv Husák konstatoval ve školní domácí úloze na téma svého rodiště, že chorvatština již skoro vymizela a důbravská mluva je „*veľmi smiešaná. Chorvatština, slovenčina a čeština splynuly v jednu reč a touto rozpráva dnešné obyvatel'stvo*“ s tím, že je používáno i mnoho slov maďarských a německých.³¹² Husák býval přesto klasifikován ve škole ze slovenského jazyka na výbornou, stávalo se však, že jeho rané písemné projevy obsahovaly čechismy, čehož proti němu neváhali dehonestálně využívat jeho ideoví oponenti.³¹³

Husákovo národní vědomí se přirozeně rozvíjelo ve školním prostředí, ale také skoro každodenním kontaktem s nacionálně kontrastní Bratislavou. Ve městě na Dunaji žili Maďaři, Němci, silná židovská komunita a čeští úředníci, tudíž Slováci netvořili většinu zdejší populace. Za zdroj sofistikovanější názorové inspirace Husákovi posloužil časopis DAV, který vycházel s několika přestávkami v letech 1924–1937 a disponoval podle policejních hlášení i vzpomínkových textů značným vlivem na prokomunistické formování mladých studentů.³¹⁴ Mezi nejvýznamnější přispěvatele patřili Vladimír Clementis, Ladislav Novomeský, Daniel Okáli, Ján Poničan, Peter Jilemnický, Andrej Siracký a Fraňo Král. Jednalo se o mladé levicově smýšlející intelektuály s právnickým či pedagogickým vzděláním, kteří neskrývali slovenské národní cítění a současně prokomunistickou orientaci. Gustáv Husák vzpomíná, že již na gymnáziu mu „*veľmi k srdcu prirástol DAV a s ním aj Clementis a Novomeský, i keď som ich vtedy poznal iba podľa mena. Voľajako hovorili zrozumiteľnejšou a domáckejšou rečou.*“³¹⁵

Navzdory školou vštěpovanému československému vědomí rozvinulo se během gymnaziálních studií Husákovo slovenské národní cítění do takové míry, že se již pouštěl do polemik s českými profesory. Například se ozval, když byli probíráni v nepoměrném zastoupení čeští a slovenští spisovatelé: „*Pán profesor, prečo sa nemôžem o slovenských spisovateľoch dozvedieť viac? Nevieť už, čo mu pán profesor odpovedal, ale milý Gusto*

³¹⁰ Záznam rozhovoru autora s Agnešou Husákovou a Ruženou Józsovou z 8. 6. 2011.

³¹¹ AHMSRB, f. Bratislavské školy, Národní škola-Důbravka, Š4880, *Kronika římskokatolické lidové školy v Důbravce 1807–1934*, s. 6.

³¹² Rodinný archiv G. Husáka, *školní sešit G. Husáka ze školního roku 1927/1928*.

³¹³ Odkaz redakcie, in: *Svojeť*, roč. 9, duben/květen 1933, č. 8–9, druhá s. desek.

³¹⁴ SNA, f. PR Bratislava, k. 303, *oznámení policejního komisariátu v Rimavské Sobotě Prezidiu zemského úřadu v Bratislavě z 10. 6. 1929*, s. 986.

³¹⁵ G. HUSÁK: Ako sme dobýjali Bratislavu. Spomienky na Vlada Clementisa III., in: *Kultúrny život*, roč. 22, 18. 8. 1967, č. 33, s. 3.

dostal od vedenia školy pokarhanie,“ vzpomíná jeho spolužačka Mária Kišonová-Hubová.³¹⁶ Husák později s dávkou humorné nadsázky napsal, že jeho předci v rodné víšce „*vysedeli slovenskosť okolia Bratislavy*“ bez přičinění obrozenců proti náporu Maďarů, Němců i Turků. Na své slovenskosti si přitom až ostentativně zakládal, přičemž velmi rád zdůrazňoval její plebejskost, kterou pozitivně stavěl nad slovenské tradicionalistické národovectví.³¹⁷

Gustáv Husák čím dál více pojímal nacionální otázku třídní optikou. Klíčem k jejímu řešení se především mělo stát vyřešení sociální problematiky.³¹⁸ Husák vnímal nacionalismus dvojího druhu: „*Nakoľko nacionalizmus vyčerpáva súhrn citov, ktorými je jednotlivec pripútaný k svojmu národu ako celku, jemu citove, osudom, vývojom, rečou, kultúrou atď. príbuznému – nutno nacionalizmus uznať.*“ Sřetem dvou a více těchto nacionalismů pak vznikala v Husákových očích nacionalismus „*výbojný*“ a „*šovinistický*“. Aby tomu bylo zamezeno, mělo dojít k odbourání soukromého vlastnictví jako „*příčiny zla*“, ze kterého vyrůstal uvedený antagonismus. Takový výklad předložil Husák ve svých dvaceti letech.³¹⁹

Husák udržoval kritický vztah k režimu meziválečného Československa, avšak později uznával, že úspěšně pomohl slovenskému národu rozvinout národní, politické i třídní vědomí, kulturní vyspělost, a že česko-slovenské soužití přispělo k demokratizaci Slovenska. „*Bola to 20ročná škola politickej demokracie*“, konstatoval po druhé válce.³²⁰ Velké nedostatky ovšem spatřoval v sociální a nacionální oblasti, přičemž nesouhlasil s myšlenkou čechoslovakismu, tedy uznával Slováky jako svébytný národ, pro něhož žádal rovnocenné postavení v republice. Například veřejně poukazoval na nepoměr v otázce financování a dostupnosti školství na Slovensku v porovnání s českými zeměmi a volal po nápravě.³²¹

Husák také neváhal nařknout vedení Ústředního svazu československého studentstva kvůli údajné asociální politice z „*maďarofilství*“ a neznalosti slovenských specifíků. „*Jsme pro Vás národem, kterému můžete těžko rozumět,*“ vyslovil se na zasedání svazu, když se stavěl do role reprezentanta nejen slovenských studentů, ale rovněž slovenského národa, který byl

³¹⁶ Mária KIŠONOVÁ-HUBOVÁ – Terézia URSÍNIOVÁ (ed.): *Volali ma Mimi*, Bratislava 2001, s. 19. Kritika tohoto nepoměru ve výuce se objevovala i veřejně. Viz Národní výchova na slovenských středních školách, in: *Svojeť*, roč. 9, září 1932, č. 1, s. 11–12.

³¹⁷ G. HUSÁK: Ako sme dobýjali Bratislavu. Spomienky na Vlada Clementisa III, in: *Kultúrny život*, roč. 22, 18. 8. 1967, č. 33, s. 3; Jan TESAR: Namiesto úvodu, in: Andrej Ferko: *Balada o doktorovi Gustávovi Husákovi*, Bratislava 1997, s. 7 a 10. Není bez zajímavosti, že motiv plebejskosti sloužil na Slovensku zvláště v 70. a 80. letech k legitimizaci tehdejšího režimu, který byl přitom definován a zobrazován jako přirozené vyústění národněemancipačních snah prostých Slováků.

³¹⁸ G. HUSÁK: Príklad študentov pracujúcej mládeži, in: *DAV*, roč. 8, duben 1935, č. 3, s. 46; TÝŽ: Na nových cestách, in: *Šíp*, roč. 3, listopad 1935, č. 2, s. 1.

³¹⁹ N. S. KOLA [G. HUSÁK]: Stanislavovi, in: *Svojeť*, roč. 9, duben/květen 1933, č. 8–9, s. 141–142.

³²⁰ Projev G. Husáka na 15. zasedání pléna SNR z 22. 3. 1948, in: *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, online: <http://www.psp.cz/eknih/1946snr/stenprot/015schuz/s015001.htm>.

³²¹ G. HUSÁK: *Študentská rukoväť*, s. 38–39; TÝŽ: K programu sociálnej komisie SSS, in: *Svojeť*, roč. 11, duben/květen 1935, č. 8–9, s. 198–199.

většinově tvořen nižšími sociálními vrstvami. Husák prosazoval v této souvislosti rozšíření sociálních podpor a stipendií,³²² a tím explicitně upozorňoval na propojení sociální a nacionální otázky. Za jeden svůj meetingový projev, v němž zmínil, že slovenské pracující „vydierajú a sdierajú“ Maďari i Češi, byl dokonce policejně vyšetřován.³²³ Husák si vysloužil za své postoje uznání jak u slovenských socialistických, tak nesocialistických kruhů. Komunistické authority ho hodnotily jako dobrého řečníka, zejména když mluví ke Slováckům, a braly v potaz i jeho blízké vazby s Ľudáky.³²⁴

V těchto souvislostech je však nutné zdůraznit, že Husák rozhodně nepatřil mezi stoupence nacionálního šovinismu, vůči kterému se naopak veřejně vymezoval a zesměšňoval jej. Ostatně Husákovy ofenzivní projevy nejednou cílily právě na adresu Ľudáků, jak byli pojmenováváni stoupeni a členové nacionálně radikální Hlinkovy slovenské Ľudové strany, která se tehdy řadila mezi nejsilnější politické subjekty na Slovensku. „*Sú proste hrdí, že sú národní. Ať sme blbí, jen když jsme zdraví! Nech padajú ľudia od hladu, to ich nemôže interesovať, lebo ich cieľom je 'blaho slovenského národa', a nebudú sa starať o vyhladovaného 'jednotlivca', – a potom sú momentálne hrdí, že sú národní. Že nemajú programu? Že nevedia, čo chcú? Že zavádzajú pracujúci ľud? Že štvú šovinistickým pogromom? Cez všetko prejdú so vztýčenou hlavou, lebo 'sú hrdí, že sú národní',*“ písemně se projevil v červnu 1934 čerstvý vysokoškolák Gustáv Husák na stránkách DAVu. Ľudácký autonomismus považoval za prázdný a primitivní způsob vyjádření nespokojenosti a za podvod na sociálně slabším obyvatelstvu, jelikož jeho realizace dle jeho názoru především nahrávala vyšším vrstvám. Příčinu zdvíhající se vlny nacionálního šovinismu spatřoval Husák v ekonomickém boji elit o privilegované postavení, nevědomosti i lidské hlouposti a navíc jej vizionářsky považoval za předstupeň fašismu.³²⁵

³²² AUK, f. VA, ÚSČS, k. 381, *Zápisnice z valného shromáždění ÚSČS z 10. 3. 1935*, s. 7; tamtéž, k. 128, *Zápis valného shromáždění ÚSČS v Praze z 21.–22. 3. 1936*, s. 28 a 34.

³²³ SNA, f. Torza písemných pozůstalostí 1902–1980, k. 19, a. j. 188a, *policejní dokumentace k vyšetřování projevu G. Husáka na komunistickém shromáždění v Myjavě z 23. 8. 1936*.

³²⁴ RGANI, f. 5, op. 109, d. 11997, *reference K. Černockého k osobě G. Husáka z 28. 4. 1941*, s. 5.

³²⁵ Ivan KOLA [G. HUSÁK]: Na vlnách nacionalizmu, in: *DAV*, roč. 7, června 1934, č. 4, s. 71; TÝŽ: Čakatelia slovenskej tretej ríše v oblasti politickej, in: *tamtéž*, květen 1934, č. 3, s. 35–36; Michael MUDRY-SEBIK: Czechoslovakia. Husak Takes the Helm, in: *East Europe*, roč. 18, 1969, č. 5, s. 4.

1.3. Proti větru!

„Máme zdravé ruky, modzky, rôzne talenty, máme chuť k práci, ohromnú vôľu tvoriť, budovať šťastie pre seba a pre celý ľudský kolektív – ale zostávame bezmocní pred bránou bigotnosti daného spoločenského poriadku. [...] Je nás veľa, a máme moc. Preto náš pochod proti vetru skončí víťazne,“ narážel Gustáv Husák na známou píseň Jiřího Voskovce a Jana Wericha *Proti větru*,³²⁶ která později zaznívala v divadelní hře *Balada z hadrů*. Také z dalších Husákových textů, ale i konání lze vycítit skálopevné přesvědčení o správnosti a zároveň determinovanosti vysněné komunistické cesty, která pomocí *objektivního zákona dějin* směřuje k vytvoření, řečeno opět s geniální dvojicí *Osvobozeného divadla, nebe na zemi* – spravedlivé společnosti. Na *cestu pokroku* však zbývalo dostat i ostatní.³²⁷

1.3.1. Raná aktivistická činnost

Husák začal s aktivistickou činností již na gymnáziu, kde participoval ve Vlčkově sebevzdělávacím kroužku, později i jako funkcionář. Ve školním roce 1929/1930 byl zvolen do jeho výboru, posléze postupně zastával funkci tajemníka, místopředsedy a nakonec předsedy, přičemž se účastnil jako delegát zasedání středoškolské komise Svazu slovenského studentstva v březnu 1933 v Tatranské Lomnici a rok předtím v Trenčíně. V posledních ročnících měl slavnostní projevy o významu 28. a 30. října. Také hovořil na studentských shromážděních, která se konala na počest výročí smrti Milana Rastislava Štefánika a narozenin prezidenta Osvoboditele, Tomáše Garrigue Masaryka.³²⁸

V rámci sebevzdělávacího kroužku měl Husák různé vzdělávací přednášky, z jejichž názvů je znát, že se snažil vtáhnout na školní půdu i aktuální ožehavá témata: *Je důležitý racionalizmus a aký, jeho neprijateľné extrémny, Socializmus, Študent a kultúra, Pomer študenta k študentke a naopak* či *Vývin politického presvedčenia*.³²⁹ V posledně zmiňované přednášce se Husák vyslovil proti automatickému přejímání politického přesvědčení od otců, a naopak nabádal k vytváření si vlastních názorů a volal po školní osvětě o jednotlivých politických směrech. „*Nech si môže každý vybrať, čo považuje za najprospešnejšie.*“ Závěr přednášky však nemohl nikoho nechat na pochybách o politické orientaci samotného přednášejícího: „*Politiku nemožno oddaľovať, musíme si jej všímať, musíme kráčať*

³²⁶ G. HUSÁK: *Pochod proti vetru*, in: *Šíp*, roč. 2, květen 1935, č. 7, s. 1.

³²⁷ TÝŽ: *Po ceste pokroku*, in: *Šíp*, roč. 3, říjen 1935, č. 1, s. 2.

³²⁸ XIII. *výročná zpráva Masarykova štátneho čsl. reál. gymn. v Bratislave 1931/32*, s. 15 a 17; XIV. *výročná zpráva Masarykova štátneho čsl. reál. gymn. v Bratislave 1932/33*, s. 19 a 21.

³²⁹ G. HUSÁK: *Vlčkov vzdel. krúžok pri Masarykovom r. gymnáziu v Bratislave*, in: *Svojet'*, roč. 9, duben/květen 1933, č. 8–9, s. 145.

s duchom doby. Treba ísť však do l'ava, keď nechceme ísť do zadu.“³³⁰ Upravený text přednášky posléze vyšel na jaře 1933 ve studentském periodiku Svojet',³³¹ ve kterém prezentoval Husák pravděpodobně vůbec poprvé své písemné projevy.

Je pikantní, avšak pro uvedené období nikoliv neobvyklé, že paralelně publikoval jak články pod svým pravým jménem, tak radikálnější texty podepsané jako *Ivan* či *S. N. Kola*. Skrývání totožnosti mělo hlavně praktické opodstatnění, jelikož kvůli zákazu politizace středoškolských studentů by se jinak vystavoval hrozbě ztráty stipendií a sociálních podpor a v krajním případě i vyhození ze školy,³³² což obdobně platilo i pro vysokoškolské období. Jak již víme z úvodu této kapitoly, Husák zvoleným pseudonymem odkazoval na román Ivana Olbrachta *Nikola Šuhaj loupežník*, který vyšel v březnu inkriminovaného roku 1933. Do té doby tedy musel případně užívat jiný, nám doposud neznámý pseudonym.³³³

Husák sice posílal příspěvky do Svojeti pod svým pravým jménem již předtím, ale redakce je neuveřejnila. Dá se tak usuzovat dle dřívějšího ohlasu redakci od jistého *Iga*, který se domáhal, aby v časopisu vznikla „*Červená rubrika*“ a úvahy Gustáva Husáka byly na titulní straně. Redakce odpověděla, že žádnou takovou rubriku nezřídí a Husákovy příspěvky klidně umístí na titulní stranu, ale až budou na patřičné úrovni.³³⁴ Za tímto bojkotem stál nový šéfredaktor Svojeti a předseda středoškolské komise Svazu slovenského studentstva agrárník Michal Múdry-Šebík, který Husáka znal, byl totiž jeho o rok starší spolužák z gymnázia, kde před ním zastával funkci předsedy Vlčkova sebezvzdělávacího kroužku. Múdry-Šebík nejen že levičácké články bojkotoval, ale navíc oznámil na policii, že obdržel články „*takého silného komunistického náteru*“, že je nemohl uveřejnit, jelikož „*by sa nimi ľahko bola nakazila duša stredoškolského študentstva*“. Jako důkaz připojil ke svému oznámení texty levicového studenta Mórica Mittlemanna-Dedinského a také soubor textů Gustáva Husáka, přičemž upozorňoval, že další jeho „*veľmi komunistické*“ rukopisy ztratil.³³⁵

Husák takovýto přístup kritizoval a rovněž se ohradil proti argumentu apolitičnosti

³³⁰ *Zápisnice z členské schůzky Vlčkova sebezvzdělávacího kroužku ze 17. 12. 1932*, in: V. PLEVZA (ed.): *K 70. narodeninám Gustáva Husáka*, Bratislava 1983.

³³¹ G. HUSÁK: *Študent a politika*, in: *Svojet'*, roč. 9, duben/květen 1933, č. 8–9, s. 139–140.

³³² -n-: *Zákaz politizovania stredoškóľakov*, in: *Svojet'*, roč. 3, září 1926, č. 1, s. 29. Nařízení ministerstva školství a národní osvěty, známé jako Šustovo nařízení z roku 1921, zakazovalo středoškólákům být členy jakékoliv politické organizace či spolku a taktěž se účastnit jejich akcí. Dovolena byla pouze participace na vzdělávacích kroužcích.

³³³ Husák také nebyl vždy uváděn jako autor; podle stylu psaní lze soudit, že napsal i některé bezejmenné, resp. redakční články např. v časopisu *Šíp*. Literární pseudonymy používal také během SNP (P. Kollár) a po válce (Peter Oravský, P. Trnka či Historicus).

³³⁴ Odkaz redakcie, in: *Svojet'*, roč. 9, leden/únor 1933, č. 5–6, předposlední s. desek.

³³⁵ SNA, Sbírka KSČ na Slovensku, inv. č. 282, *hlášení M. Múdreho-Šebíka Policejnímu ředitelství v Bratislavě o agitacní činnosti M. Mittlemanna-Dedinského z 23. 8. 1934*, s. 3. Srov. V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 18.

periodika: jednak upozorňoval, že časopis bez problému uverejňoval texty agrárniků, jednak apolitichnosť vykládal jako skrytú politichnosť, jelikož nevyjadřování se k politickým otázkám znamenalo v konečném dôsledku schvalování oficiální politiky. Redakce se ohradila: „*Išlo nám o vec a zdá sa nám, že trafená hus zagágala.*“ Paradoxně hned pod touto odpovědí redakce znovu reagovala na Husáka, avšak jako na Kolu, kritizovala jeho příspěvky a žádala, aby odkryl svou anonymitu.³³⁶ Jindy vzkazovala: „*Ty – myslím – rozdeľuješ všetko na proletárske a buržujské a všetko proletárske vychváliš do neba.*“³³⁷ Anebo Husáka upozorňovala: „*I keď máš radikálne názory, piš tak, aby sme sa ani bez škrtov nedostali do konfliktu s cenzorom.*“³³⁸

Husák také napsal několik kulturně orientovaných textů,³³⁹ ale očividně raději se vyjadřoval k celospolečenským otázkám. Například k otázce falešné politické korektnosti či nezaměstnanosti inteligence, čehož příčinu spatřoval v celospolečenské krizi a nespravedlivém hospodářském zřízení.³⁴⁰ Jindy zase žertovnou formou polemizoval s antisovětskými či protikomunistickými články.³⁴¹ Vůbec vtip a kousavá ironie, které však mnohdy přecházely v sarkasmus až v zesměšňování a znevažování názorového oponenta, charakterizují Husákův písemný i rétorický projev.³⁴² S obdobným stylem se setkáváme u Husákova vzoru Vladimíra Clementise. Husák v této souvislosti vzpomíná, že měl v mládí spíše sklon k vážnosti, což bylo v kontrastu se silným životním optimismem a žertěřstvím Davistů.³⁴³ Možná právě zde čerpal inspiraci. Mezi hlavní rysy Husákova literárního stylu patřila jadrnost, konfrontačnost, nekompromisnost i zanícenost, hlavně však výsostná politichnosť. Husákovy texty povětšinou byly věcné a nechyběla jim neotřelá forma, která zaujala a budila jak pozitivní, tak negativní reakce.³⁴⁴

To se však již dostáváme do období Husákova vysokoškolského studia. 10. června 1933 dostal Gustáv Husák závěrečné vysvědčení z oktávy, které mu kazila jen dvojka z matematiky a deskriptivní geometrie. Vzápětí odmaturoval z latiny, francouzštiny, československého jazyka, fyziky a nepovinně z němčiny. Dle maturitního vysvědčení z 13.

³³⁶ Odkaz redakcie, in: *Svojeť*, roč. 9, duben/kvėten 1933, č. 8–9, druhá s. desek.

³³⁷ Odkazy redakcie, in: *Svojeť*, roč. 10, 1933, č. 1, druhá s. desek.

³³⁸ Odkazy redakcie, in: *tamtěž*, č. 2–3, druhá s. desek.

³³⁹ G. HUSÁK: Rodí sa slovenský film! in: *tamtěž*, s. 28–29; TÝŽ: Divadelné a filmové obecenstvo pod mikroskopom, in: *tamtěž*, č. 4–5, s. 22–23.

³⁴⁰ TÝŽ: O nezamestnanosti inteligencie, in: *Svojeť*, roč. 9, duben/kvėten 1933, s. 138–139.

³⁴¹ N. S. KOLA [G. HUSÁK]: Smrť (Časová reportáž z Kremľu), in: *tamtěž*, s. 139–140.

³⁴² I. KOLA [G. HUSÁK]: Vrah medzi nami, in: *Šíp*, roč. 2, únor 1935, č. 4–5, s. 11; G. HUSÁK: Za vyššiu úroveň študentstva, in: *Svojeť*, roč. 11, září 1934, č. 1, s. 191–193; Michael MUDRY-SEBIK: Czechoslovakia. Husak Takes the Helm, in: *East Europe*, roč. 18 (1969), č. 5, s. 3.

³⁴³ G. HUSÁK: Spomienky okolo Davu, in: K. ROSENBAUM (ed.): *DAV. Spomienky*, s. 419.

³⁴⁴ Husákovu publicistiku analyzovala Zdenka HOLOTÍKOVÁ: K publicistickým začiatkom Gustáva Husáka, in: *Slovenská literatúra*, roč. 30, 1983, č. 1, s. 9–17.

června byl uznán „*dospělým s vyznamenáním*“. Jako jediný ze třídy si vybral v písemné části zpracovat slavnostní řeč k 28. říjnu na motiv Masarykova citátu „*Svoboda je krásný dar, ale i velká povinnost*“,³⁴⁵ však s psaním slavnostních řečí měl již praxi.

V následujícím školním roce 1933/1934 zahájil studia na Univerzitě Komenského v Bratislavě. Volba tamější Právnické fakulty spíše sloužila „*za východisko z nůdze*“ pro sociálně slabší či nejednoznačně orientované maturanty, nabízela totiž širokou škálu uplatnění ve veřejném životě,³⁴⁶ jelikož poskytovala i národohospodářské vzdělání. Gustáv Husák původně zamýšlel, že půjde studovat techniku, kdyby však byla na Slovensku. Případná varianta studia v Praze či v Brně byla totiž pro něho finančně příliš náročná.³⁴⁷

Během vysokoškolských studií Gustáv Husák mimo jiné kontinuálně navštěvoval přednášky a cvičení významného slovenského národohospodáře a socializujícího liberála Imricha Karvaše, který si ho oblíbil.³⁴⁸ Jak ještě uvidíme, jejich vztah nabude na významu během druhé světové války, kdy Karvaš, již jako guvernér Slovenské národní banky, nejednou Husákovi pomůže z nesnází.

Vystudování Právnické fakulty trvalo Husákovi obligátních 8, resp. 9 semestrů, během kterých absolvoval s vyznamenáním tři státní a tři rigorózní neboli doktorské zkoušky, které byly nezbytné k zisku doktorského diplomu, který zase opravňoval k výkonu advokátského povolání či práci na státní prokuratuře. Poslední rigorózní zkoušku absolvoval 3. února 1938 a následně byl slavnostně promován bývalým rektorem Univerzity Komenského Bohušem Tomsou na „*doktora vied právnych a štátnych*“,³⁴⁹ a mohl tak užívat před jménem titul JUDr.

Jednalo se o mimořádnou událost i pro Husákovu rodnou Dúbravku, která získala svého vůbec prvního vysokoškoláka. Místní sdružení mládeže, které Husák spoluzakládal, uspořádalo k této příležitosti slavnostní schůzi, jíž se účastnili občané a členové obecního zastupitelstva.³⁵⁰ Slavilo se také v Husákově rodném domě, jehož prostory poskytla Husákova sestra Štefina. Bylo poraženo prase, napečeny zákusky a hrdý otec Nikodem

³⁴⁵ AHMSRB, f. Masarykovo gymnázium, Š9416, Hlavní protokol maturitní 1931–1935, *protokol k osobě Augustína Husáka z 13. 6. 1933*.

³⁴⁶ J. s. [patrně J. ŠOLTĚSZ]: Niečo o právnickom štúdiu, in: *Svojeť*, roč. 10, 1934, č. 6, s. 17; též K ankete, in: *Svojeť*, roč. 9, duben/květen 1933, č. 8–9, s. 135–136.

³⁴⁷ Kalo SLIVKA: Rozhovor s Gustávom Husákom o vzniku našej školy, in: *Technika*, roč. 6, 28. 10. 1963, č. 3, s. 1. Potvrzuje to i Husákův syn. Rozhovor autora s Vladimírem Husákem z 16. 6. 2011.

³⁴⁸ NAČR, f. MV, k. 23, G. Husák, *zpráva o názorech I. Karvaše na V. Clementise a G. Husáka ze 4. 8. 1958*.

³⁴⁹ AUKB, f. PF, reg. znak D, studijní spis G. Husáka, *potvrzení G. Husáka o obdržení vysokoškolského diplomu z 9. 2. 1938*. Podrobněji k průběhu Husákova studia viz uvedený studijní spis či též Tomáš ČERNÁK: Gustav Husák a jeho štúdium na Právnickej fakulte Univerzity Komenského, in: N. Kmeť – M. Sýrný (eds.) a kol.: *Odvaľujem balvan*, s. 16–27.

³⁵⁰ SNA, f. Torza písemných pozůstalostí 1902–1980, k. 19, a. j. 188, *zápisnice Sdružení mládeže v Dúbravke z 9. 2. 1938*, s. 39–40.

donesl soudek vína, avšak nevlastní matka Mária se slavnosti ostentativně nezúčastnila.³⁵¹ „Prišiel do Dúbravky aj Clementis, zoznámil sa s mojimi slávnymi rodákmi, ale aj so Združením slovenskej mládeže, v ktorom sme vtedy veľmi intenzívne pestovali volejbal i komunizmus. Clementis musel uznať, že sme čosi,“ komentoval Husák udalosť po tridesiatich rokoch.³⁵²

Během vysokoškolského studia byl Gustáv Husák ve svém živlu a volný čas věnoval hlavně aktivistické a politické činnosti. „*Já myslím, že u studenta má isť vždy predovšetkým o smer, ku ktorému gravituje, a nie o stranu, ktorá si ho vzala do programu a chce ho reprezentovať. Lebo život ideje není závislý na vernosti strany, ktorá si ju zapísala do svojho programu, a program je v živote politickej strany toľko, ako božie prikázanie v živote jednotlivca: stále sme si ho vedomí a stále ho prekračujeme,*“ napsal Husák ještě jako oktáván začátkem roku 1933.³⁵³ Vzdor popsanému idealismu a současně silnému osobnostnímu individualismu, který byl zdrojem častých konfliktů, musel Husák při své inteligenci dojít k závěru, že pokud chce hájit a prosazovat určité názory, nevystačí si s pravdou, nýbrž také bude potřebovat organizovanou sílu, pomocí které tuto pravdu prosadí. Z komunistického sympatizanta se stal na podzim 1933 člen Komunistické strany Československa, alespoň taková datace bývala Husákem vždy udávána v poválečných dokumentech.³⁵⁴

Na vysokoškolské půdě založil Husák společně se zkušenějším Eduardem Frišem a vrstevníkem Jánem Púllem stranickou organizaci, kterou pojmenovali dle pražského vzoru Kostufra (Komunistická studentská frakce). Tu vedl později známý ekonom Eugen Löbl, s nímž se Husák seznámil přes Eduarda Friše asi v roce 1933. Instrukce k politické činnosti pro Kostufru měl Husák dostávat od Andreje Kaboše a Eduarda Goldstücker, ³⁵⁵ mladých komunistických aktivistů, kteří politicky působili v Praze.

Husák také dostal na starost práci mezi mládeží a studentstvem, přičemž od roku 1934 zasedal v nově utvořeném interním orgánu celoslovenského vedení KSČ pro práci mezi

³⁵¹ Helena DVOŘÁKOVÁ – Jaroslav KOŘÍNEK: Dúbravka, in: *Nové slovo*, roč. 25, 6. 1. 1983, č. 1; doplněno rozhovorem autora s Agnešou Husákovou ze 17. 6. 2011.

³⁵² G. HUSÁK: Ako sme dobýjali Bratislavu. Spomienky na Vlada Clementisa III, in: *Kultúrny život*, roč. 22, 18. 8. 1967, č. 33, s. 3.

³⁵³ TÝŽ: Študent a politika, in: *Svojet'*, roč. 9, duben/kvėten 1933, č. 8–9, s. 140.

³⁵⁴ Nejranějši prameny, které se mi podařilo nalézt k dané problematice, datují Husákův vstup do KSČ až rokem 1935. NAČR, f. ÚV KSČ, R. Slánský, složka Slovensko, *seznam osob prokomunisticky orientované slovenské inteligence sepsaný E. Frišem patrně 12. 4. 1940* (nezpracováno); tamtéž, zahraniční vedení KSČ v Moskvě, a. j. 101, *reference E. Friše o Svazu slovenské mládeže ze 4. 9. 1940*, s. 10–13.

³⁵⁵ Kalo SLIVKA: Rozhovor s Gustávom Husákom o vzniku našej školy, in: *Technika*, roč. 6, 28. 10. 1963, č. 3, s. 3; NAČR, f. MV, k. 23, složka I. Husák Gustáv, *výpověď G. Husáka k osobě J. Púlla patrně ze začátku 50. let*, s. 101. Tamtéž, k. 24, složka II. Dr. G. Husák, *cizí spisy – protokoly, výpověď E. Löbla k osobě G. Husáka z 11. 1. 1950*, s. 145. Srov. Eduard GOLDSTÜCKER: *Vzpomínky (1913–1945)*, Praha 2003, s. 79–80.

studentstvem a mládeží, kterým komunistická strana koordinovala různé akce na Slovensku i v celé republice. Rovněž se účastnil jako zástupce studentů zasedání bratislavského vedení KSČ. V komunistických barvách tak pravidelně řečnil na schůzích, veřejných shromážděních, manifestacích a organizačně a agitačně vypomáhal i s předvolebními kampaněmi v roce 1935 a 1938. Také hojně přispíval do stranického tisku, který občas pomáhal kolportovat. Psal hlavně do Lidového denníku, s jehož administrací vypomáhal již v roce 1933, a po jeho opětovném zastavení v květnu 1936 přispíval do deníku Slovenské zvesti. Jeho články se také objevovaly v prokomunistické revue DAV (Husák byl jeden čas členem redakce) a hlavně ve studentských časopisech Šíp, Svojet' a Věstníku Svazu slovenského studentstva.³⁵⁶

Husák se však choval obezřetně a svoji politickou orientaci nedával zpočátku plně veřejně najevo, aby se vyvaroval případné perzekuci, neztratil studentské výhody, ale také dokázal oslovit a získat co nejširší okruh přívrženců. Nadále psal radikálnější projevy pod pseudonymem Ivan Kola a před úřady i ve studentském hnutí se prezentoval jako římský katolík a člověk politicky neorganizovaný se socialistickým smýšlením, jako přívrženec sociálnědemokratické strany.³⁵⁷ Komunistický tisk si raději nechával zasílat na adresu svého otce Nikodema do rodné Dúbravky, kam často docházel a při té příležitosti také ideově působil na tamější mládež. Husákova rozsáhlá komunistická angažovanost ale nezůstala v anonymitě. Policejní orgány ho monitorovaly jako „*velkého komunistu*“³⁵⁸ a také jim byl znám jeho pseudonym.³⁵⁹

„*Život u nás – i medzi študentstvom – plynie politickými korytami (zakrývaním na skutočnosti nič nezmeníme), a v tom je tedy veľká sila ideových a politických spolkov.*“ Husák si uvědomoval význam tenkrát velmi rozvinuté spolkové činnosti,³⁶⁰ proto se rozhodl vytvořit společně s dalšími levicově orientovanými vysokoškoly Eugenem Löblem, Eduardem Frišem, Jánem Púllem a Móricem Mittlemannem-Dedinským ideovou skupinu Šíp, která by se stala silnou protiváhou k ľudáckým a agrárnickým akademickým spolkům. Šípisté z toho důvodu také aktivizovali skomírající Spolek socialistických akademiků, jehož

³⁵⁶ NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, *vlastní životopis G. Husáka z 15. 4. 1950*, s. 81–82; V. PLEVZA – V. PLEVZOVÁ: *Slovenská inteligencia*, s. 318–320.

³⁵⁷ SNA, f. PR, k. 92, *vyjádření Policejního ředitelství v Bratislavě k osobě G. Husáka z 23. 10. 1935*, s. 829; též vyjádření bývalého studentského funkcionáře Jána Beharky v TV dokumentu Rudolfa Urce *Svedectvo o dr. Gustávovi Husákovi*, STV 2000.

³⁵⁸ SNA, f. PR, k. 936, spis G. Husák, *vyjádření četnické stanice Devínská Nová Ves k osobě G. Husáka z 9. 12. 1936*.

³⁵⁹ Tamtéž, k. 276, *úřední policejní záznam o komunistické činnosti na internátu Lafranconi z 12. 12. 1934*, s. 305. Záznam také uvádí Františka Göra, Viliama Thurzu a Jána Púlla jako komunistické agitátory a konstatuje, že poslední dva jmenovaní jsou již v policejní evidenci přívrženců KSČ, z čehož se dá usuzovat, že Husák jako komunista ještě nebyl do této doby registrován.

³⁶⁰ G. HUSÁK: *Študentská rukoväť*, s. 91–92.

většina starších protagonistů dlela mimo Bratislavu či byla zaneprázdněna stranickou prací.³⁶¹ Samotný název *Šíp* měl vzniknout buď anekdoticky; když si Eduard Friš stěžoval, že skupina levicových studentů nemá kam psát, Clementis mu měl odpovědět: „*Tak piš!*“ A právě slovo „piš“ bylo přečteno odzadu. Jiná verze přisuzuje autorství Husákovi, který se podvědomě inspiroval třemi šípy, které sloužily jako znak jednotné dělnické fronty, jež bránila vídeňský Marx-Hof před četníky.³⁶²

Jméno Gustáva Husáka nefiguruje v seznamu funkcionářů Spolku socialistických akademiků za akademický rok 1933/1934³⁶³ a nalézáme jej až na oznámení Policejnímu ředitelství o konání valného shromáždění spolku z 8. listopadu 1935, na kterém byl zvolen jeho místopředsedou. Uvedené oznámení podepsal Eduard Friš jako jednatel spolku a Husák, jenž zastupoval nepřítomného předsedu Vladimíra Vydru, který byl jeho starší spolužák ještě z gymnaziálních časů a zrovna konal vojenskou službu.³⁶⁴ Husákovu jméno možná nebylo předtím uváděno záměrně z obavy, aby neztratil ubytování na internátu Svoradov či Pálffyho stipendium. Avšak podle souvislostí se stal Husák členem spolku již v roce 1933 a byl jeho „*dušou a motorom*“.³⁶⁵

To se také projevilo v březnu 1934, kdy Šípisté založili k propagaci svých názorů časopis *Šíp*, který vycházel dva roky a oficiálně sloužil jako tiskový orgán Spolku socialistických akademiků, přičemž Husákovy články často obsazovaly jeho titulní stranu. „*To bola sláva, keď som balíky priniesol Husákovi a on ihneď zorganizoval kolportáž. Za jednu korunu sa predávalo číslo, a napriek tomu, že našou jedinou reklamou bol inzerát v DAV-e, rozpredal sa medzi študentstvom takmer celý náklad,*“ vzpomíná na vydání prvního čísla časopisu Móric Mittlemann-Dedinský.³⁶⁶

Příčinou založení vlastního periodika se stal jednak bojkot ze strany Svojeti, jejíž redakce odmítala publikovat levicové články či je výrazně upravovala oproti původní verzi,³⁶⁷ jednak překvapivě trucovitá reakce na počáteční nezáměr ze strany DAVu uveřejňovat jejich písemné produkty. Šípisté vyčítali Davistům, že sice dokázali oslovit a nadchnout část mládeže pro levicové myšlenky, ale již se ji pevně nesnažili organizačně podchytit a získat ke spolupráci. Jednalo se i o generační vymezení, ze kterého sršela

³⁶¹ V. PLEVZA – V. PLEVZOVÁ: *Slovenská inteligencia*, s. 220–221.

³⁶² M. MITTLEMANN-DEDINSKÝ: *Na chrbte tigra*, s. 133.

³⁶³ SNA, f. PR, k. 88, *výročná zpráva SSA za akademický rok 1933/1934 z 8. 12. 1933*, s. 362–363 a 371.

³⁶⁴ Tamtéž, *oznámení SSA Policejnímu ředitelství v Bratislavě o konání valného shromáždění z 30. 10. 1935*, s. 874.

³⁶⁵ M. MITTLEMANN-DEDINSKÝ: *Na chrbte tigra*, s. 112–113.

³⁶⁶ Tamtéž, s. 138–139.

³⁶⁷ Odkazy redakcie, in: *Svojeť*, roč. 9, č. 1, 1933, druhá s. desek; Odkazy redakcie, in: *tamtéž*, č. 2–3, 1933, druhá s. desek; Svojeť, in: *Šíp*, roč. 1, květen 1934, č. 2, s. 22; I. KOLA [G. HUSÁK]: O politickej nepolitickosti páňov zo Svojeti, z SSS a okolia, in: *Šíp*, roč. 2, září 1934, č. 1, s. 7–8.

deziluze z tehdejších společenských poměrů, ale také hledání seberealizace.³⁶⁸ V této souvislosti stojí za připomenutí, že někdy československá historiografie nazývala Šípisty mladou či druhou davistickou generací,³⁶⁹ jak je označil Vladimír Clementis.³⁷⁰ Gustáv Husák tato označení odmítal v šedesátých letech jako ahistorická pojmenování a raději zjednodušeně hovořil, snad i kvůli předcházející kampani proti „buržoazním nacionalistům“, o stranických pracovnících a propagátorech politiky KSČ³⁷¹ či o spolupracující starší davistické a mladší vysokoškolské garnituře komunistických intelektuálů.³⁷²

Časopis Šíp se primárně orientoval na studentské prostředí, do kterého chtěl vznést aktuální celospolečenská témata nezaměstnanosti, kultury, tabuizované sexuální či nacionální otázky apod., avšak hlavní důraz kladl na mobilizaci studentstva, kterému by „odhalil nepriateľov študentstva a ukázal cestu pre úspešný boj o študentské záujmy“,³⁷³ čehož se vehementně zhostil Gustáv Husák: Linie Svazu slovenského studentstva „je chybná, reakční, ba dokonca protištudentská“, napsal a následně stočil kritiku na studentské funkcionáře: „sú ešte na úrovni neandertálskeho človeka [...]. Osobný zreteľ prehlušuje všetky ostatné volania. Ale máme právo žiadať, aby títo ľudia študentstvu neškodili, aby svojim zbabelým postupom – poväčšine mlčaním – nezhoršovali kritický stav chudobného študentstva.“ Husák dále konstatoval, že pod dobrým vedením by měl Svaz slovenského studentstva smysl, přičemž dával celou věc do kontextu boje proti fašismu a společenskému systému.³⁷⁴ Svaz disponoval značným vlivem, jelikož působil jako nejmasovější, nepolitická a nekofesní studentská organizace, jejímž cílem měla být především obrana sociálních a hospodářských zájmů studentů na Slovensku.³⁷⁵

Levicové názory, ale hlavně útočná rétorika proti rigiditě a obsahové slabosti Svojeti, nečinnosti Svazu slovenského studentstva a navíc obvinění jeho funkcionářů z prospěchářství³⁷⁶ nemohly zůstat bez pozitivních³⁷⁷ i negativních reakcí. Zodpovědný redaktor Svojeti a zároveň již předseda Svazu slovenského studentstva Michal Múdry-Šebík,

³⁶⁸ J. BLAŽNÝ (Šíp) [E. FRIŠ]: Desat' rokov DAVu. Diskusia, in: *DAV*, roč. 7, prosinec 1934, č. 7, s. 100; J. LES (Šíp) [E. LÖBL]: Desat' rokov DAVu. Diskusia, in: *tamtéž*, květen 1934, č. 3, druhá s. desek. Srov. M. MITTLEMANN-DEDINSKÝ: *Na chrbte tigra*, s. 133–134.

³⁶⁹ V. PLEVZA: *Davisti v revolučnom hnutí*, s. 8.

³⁷⁰ M. MITTLEMANN-DEDINSKÝ: *Na chrbte tigra*, s. 138.

³⁷¹ G. HUSÁK: Spomienky okolo Davu, in: K. ROSENBAUM (ed.): *DAV. Spomienky*, s. 416–417.

³⁷² G. HUSÁK: Ako sme dobýjali Bratislavu. Spomienky na Vlada Clementisa III, in: *Kultúrny život*, roč. 22, 18. 8. 1967, č. 33, s. 3.

³⁷³ Šíp na 24 stranách, in: *Šíp*, roč. 1, květen 1934, č. 2, s. 8.

³⁷⁴ I. KOLA [G. HUSÁK]: Quo usque tandem abutere SSŠ...? in: *Šíp*, roč. 1, květen 1934, č. 2, s. 2–4.

³⁷⁵ Svaz slovenského studentstva sdružoval v roce 1937 celkem 32 spolků s počtem asi 4 500 členů. M. ROŠKOVÁ: *Pokrokové študentstvo*, s. 70.

³⁷⁶ Viz *Šíp*, roč. 1 z dubna a května 1934, č. 1 a 2.

³⁷⁷ Šíp, in: *DAV*, roč. 7, duben 1934, č. 2, předposlední s. desek; též *tamtéž*, s. 18.

do kterého se Šíp rovněž s ironií trefoval,³⁷⁸ se bránil na stránkách Svojeti, na kterých byli Šípisté charakterizováni jako „*hrstka 'pokrokových' nafúkancov, krajných ľavičiarov*“, či jako „*vředové*“, „*vrazi*“, „*závistivci*“, „*perverzisti*“, oportunisti, kariéristi a „*tři – čtyři pomýlenci*“.³⁷⁹ Múdry-Šebík rovněž neopomínal průběžně informovat o činnosti Šípistů policejní orgány. Sám byl totiž zaměstnán na Policejním ředitelství v Bratislavě, kam nastoupil státní službu kancelářského pomocníka již během studií na právnické fakultě koncem března 1934 a postupně povyšoval z pozice aspiranta právní služby k policejnímu koncipistovi, až byl v roce 1937 jmenován policejním komisařem.³⁸⁰

Šípisté poukazovali na tuto skutečnost³⁸¹ a navíc si pochvalovali zvýšený zájem, který obsah prvních čísel Šípu vzbudil, a výpady odmítli: „*Zaisteže pri našej línii a nekompromisnosti museli sme prebudiť i mnohé žabie dušičky, ktoré sa rozkvákali na nás zo svojho močiara. To však len dokazuje správnosť našej cesty.*“³⁸² Husák zpochybnil apolitičnost Svojeti, Svazu slovenského studentstva a jejich funkcionářů Petra Škodáčka a Michala Múdreho-Šebíka, které označil za skryté zastánce starých pořádků, přívržence evangelíků a bojkotéry socialistických projevů. „*Boj o mládež, boj o študentstvo dostáva sa do kritického štádia,*“ zakončoval Husák, „*na nás bude ukazovať študentstvu pravú tvár pánov zo Svojeti, z SSS a okolia.*“³⁸³

1.3.2. Studentský funkcionář

Celospolečenská atmosféra 30. let radikalizovala a polarizovala i politický zápas o fakultní spolky a studentskou samosprávu, které sice byly navenek prezentovány jako apolitické, ale zákonitě se nevyhnuly politizaci. Do tradičního soupeření Ľudáků, národnářů (společně tvořili autonomistický blok) a agrárníků začala významněji zasahovat levice, jejíž jednotlivé ideové proudy rozvinuly úzkou spolupráci. V únoru 1935 byla uzavřena dohoda mezi levými agrárníky a socialisty, kteří přitáhli ke spolupráci i Gustáva Husáka. Ľudácký tisk hovořil v této souvislosti o „*rudo-zelenej koalícii*“ či souručenství Svojeti a Šípu a kritizoval agrárníky a explicitně Michala Múdreho-Šebíka za to, že připustil do vedení Svazu slovenského studentstva „*notoricky známeho vodcu komunistov*“.³⁸⁴ Múdry-Šebík následně

³⁷⁸ Další provokácia, in: *Šíp*, roč. 1, květen 1934, č. 2, s. 10.

³⁷⁹ M. MÚDRY: Miesto úvodu, in: *Svojet'*, roč. 11, září 1934, č. 1, s. 1–2.

³⁸⁰ AÚPV, f. M. Kvetko, složka M. Múdry-Šebík, *vlastní životopis M. Múdreho-Šebíka z 20. 1. 1947*.

³⁸¹ Prístup polície na akademickú pôdu, in: *Šíp*, roč. 1, listopad 1934, č. 2–3, s. 12.

³⁸² REDAKCE: Šíp trafil, in: *Šíp*, roč. 2, září 1934, č. 1, s. 1–2.

³⁸³ I. KOLA [G. HUSÁK]: O politickej nepolitičnosti pánov zo Svojeti, z SSS a okolia, in: *tamtéž*, s. 7–8.

³⁸⁴ -p-: Komunisti do Svazu slov. študentstva. Policajný úradník asistuje nástupu komunistov v SSS, in: *Slovák*, roč. 17, 23. 2. 1935, č. 45, s. 2; též –es – , – eš – „Nástupista“ z Lafranconi: Červeno-zelená koalícia vo Sväze slovenského študentstva (SSŠ) v Bratislave, in: *Nástup*, roč. 3, 1. 3. 1935, č. 5, s. 58–59.

referoval policejním orgánům, že se jen snažil, aby autonomisté neovládli svaz, a k Husákově osobě podotkl, že se nejedná o člena komunistické strany, nýbrž pouze o socialisticky smýšlejícího člověka.³⁸⁵ Později vzpomínal, že dosažení dohody s Husákem nebyla snadná záležitost, ale že ji po uzavření plně ctil a také prosazoval její uplatňování proti vůli některých zdrženlivých kolegů z levého tábora.³⁸⁶

Otevřený střet ve studentském hnutí vyvrcholil ve dnech 23. až 26. února 1935 na XIV. valném shromáždění Svazu slovenského studentstva, na němž zvítězila opoziční platforma *pokrokového a demokratického studentstva*. Autonomisté totiž opustili shromáždění s vidinou, že přivodí jeho neusnáseníschopnost, které však bylo zabráněno zvýšením počtu delegátů díky kooptaci nových spolků do svazu. Spor byl též veden o uznání hlasů starších středoškolských studentů, přičemž Husák kontinuálně prosazoval jejich participaci na spolkovém životě.³⁸⁷ Poražená strana se ještě pokusila věc zvrátit tím, že podala stížnost proti průběhu valného shromáždění na Policejní ředitelství v Bratislavě,³⁸⁸ námitky však nebyly uznány.³⁸⁹ Autonomisté nepřistoupili na nabízený princip poměrného zastoupení a bojkotovali po určitou dobu práci svazu a jeho nového vedení, ve kterém socialisté získali vlivné funkcionářské pozice (předseda Jozef Šoltész, místopředseda Andrej Lantay, druhý tajemník Ján Púll či předsedkyně středoškolské komise Viera Úlehlová-Mouralová) a také možnost participovat na činnosti přidružených orgánů včetně svazového časopisu *Svojeť*.

Gustáv Husák, nový předseda sociální komise, komentoval výsledky valného shromáždění jako vítězství socialistického bloku studentstva, avšak kategoricky odmítal novinářské teze o úspěchu demokratického či koaličního bloku, který považoval jen za účelovou platformu. Společný postup s agrárníky odůvodňoval profašistickou linií autonomistů, přijetím odpovědnosti a šancí mít vliv na chod Svazu slovenského studentstva.³⁹⁰ Na tento rozpor upozorňoval ľudácký mládežnický časopis *Nástup*, který připomněl, že před několika měsíci se socialisté neváhali spojit s autonomisty proti agrárníkům ve fakultním spolku Právník, a tedy že jim jde jen o moc.³⁹¹ Až na podzim 1935 se vyjadřoval Husák v *Šípu* o jednotné studentské frontě socialistických skupin a přímo o

³⁸⁵ SNA, f. PR, k. 87, *vyjádření M. Múdreho-Šebíka Policejnímu ředitelství v Bratislavě z 13. 3. 1935*, s. 482.

³⁸⁶ Michael MUDRY-SEBIK: Czechoslovakia. Husak Takes the Helm, in: *East Europe*, roč. 18 (1969), č. 5, s. 4.

³⁸⁷ SNA, f. PR, k. 87/458, *Zápis XIV. řádného valného shromáždění SSS z 23.–26. 2. 1935*.

³⁸⁸ Tamtéž, *stížnost studentských spolků proti usnesení a průběhu XIV. valného shromáždění SSS Policejnímu ředitelství v Bratislavě z 9. 3. 1935*, s. 486.

³⁸⁹ Tamtéž, *odvolání akademických spolků proti usnesení a průběhu XIV. valného shromáždění SSS Policejnímu ředitelství v Bratislavě z konce září 1935*, s. 412; tamtéž, *rozhodnutí Zemského úřadu v Bratislavě proti rozhodnutí Policejního ředitelství ve věci XIV. valného shromáždění SSS*, s. 450.

³⁹⁰ I. KOLA [G. HUSÁK]: Za aktivitu soc. študentov, in: *Šíp*, roč. 2, březen 1935, č. 6, s. 1–2; též TÝŽ: Příklad študentov pracujúcej mládeži, in: *DAV*, roč. 8, duben 1935, č. 3, s. 46.

³⁹¹ F. R., „Nástupista“ od „Šípu“: V SSS nie „blok demokratického studentstva“, ale komunisti, in: *Nástup*, roč. 3, 15. 4. 1935, č. 8.

*Bloku pokrokového a demokratického studentstva.*³⁹² Změna postoje souvisela se VII. kongresem Komunistické internacionály ze srpna 1935, který upustil od neúčinné taktiky *třída proti třídě* a teorie sociálfašismu, kdy bylo Československo označováno jako fašistický režim, a namísto toho prosazoval vytváření lidové fronty, svazku komunistů s ostatními protifašistickými silami, což měly aplikovat i přidružené komunistické organizace.

V těchto intencích se také angažoval Husák. Nejenže burcoval v tisku proti válce, fašismu a projevům antisemitismu, ale aktivně se účastnil protifašistických vystoupení a manifestací na obranu republiky. Usiloval v zájmu podchycení co největšího množství studentů o vytvoření široké protifašistické a socialistické platformy. Podílel se na založení a následné činnosti protifašistického Svazu slovenské mládeže a rovněž Spolku podunajských akademiků, ve kterém se na bázi bratislavského kraje skrytě sdružovali socialisticky orientovaní studenti. Politické spolky se totiž nemohly stát součástí Svazu slovenského studentstva, což byl i případ Husákova Spolku socialistických akademiků, a tak se tímto způsobem obcházel nařízení a současně došlo k posílení vlivu socialistů ve studentském svazu.³⁹³

Husák také patřil mezi pragmatické zastánce vzniku národnostně vyhraněných spolků. Stavěl se například za vznik Svazu židovské mládeže, aby Židé nebyli v ostatních protifašisticky sympatizujících spolcích, a tak neodrazovali svojí přítomností potenciální zájemce o členství. Tento kalkul byl reakcí na propagandu o „židobolševismu“, vlivné představě o tom, že za komunismem stojí Židé.³⁹⁴ Husák se naopak zasazoval, aby nebylo Židům bráněno ve vstupu do studentských fakultních spolků, zejména do spolku Medik, který sdružoval studenty Lékařské fakulty Univerzity Komenského a vykazoval šovinistické tendence.³⁹⁵ Z Husákova tehdejšího chování i svědectví pamětníků lze nanejvýš usuzovat, že pokud se u něho vyskytly antisemitské invectivy, tak nikoliv na základě rasového hlediska. Ostatně, jak ještě konkrétně uslyšíme, Husák se proti antisemitismu nejednou veřejně vymezil a také jeden z jeho tehdejších nejbližších přátel Eduard Friš byl Žid, což se týkalo i řady dalších Husákových spolupracovníků.

Ve druhé polovině 30. let Husák nadále působil ve Spolku socialistických akademiků,

³⁹² G. HUSÁK: Po ceste pokroku, in: *Šíp*, roč. 3, říjen 1935, č. 1, s. 2; TÝŽ: Na nových cestách, in: *tamtéž*, listopad 1935, č. 2, s. 1.

³⁹³ Spolek podunajských akademiků vznikl v říjnu 1935 a čítal za půl roku působení 175 členů, v říjnu 1937 již 354. Husák zastával místopředsednickou a od října 1937 předsednickou funkci. Viz SNA, f. PR, k. 92, *Spolek podunajských studentů*.

³⁹⁴ Leo KOHÚT: *Tu bola kedysi ulica...*, Bratislava 2004, s. 61.

³⁹⁵ Gustáv HUSÁK: Hlinkova junač, in: *Šíp*, roč. 3, prosinec 1935, č. 3–4, s. 11. Srov. Martin LACKO (ed.): „Naším ideálom bol Hlinka“. Spomienky Viliama Točíka na roky 1918–1948, in: *Pamät' národa*, roč. 9, 2013, č. 2, s. 112. Dle funkcionáře spolku Medik Viliama Točíka nebyl zájem přijímat maďarské Židy. „*My sme boli akademická obec, malí sme právo rozhodovať, nám nemohol do toho nik fľflať*,“ uvádí na Husákovu adresu.

kde vzbuzovaly velký zájem veřejné diskuze, ve kterých zaujímal popřední místo a nejednou názorově zkřížil meče se stoupenci jiných politických proudů. „*Niekedy sa na polemických debatách ukázali – obyčajne s provokačnými zámermi – aj vychýrení debatéri z klerikálneho ľudáckeho Svoradova (dr. [Vendelín] Bezák, Jozef Kirschbaum, [Štefan] Pánis a iní)*,“³⁹⁶ pričomž zároveň platilo, že obdobne se snažili agitovat i členové Spolku socialistických akademiků na akcích konkurenčních organizací.³⁹⁷ Některé diskuzní večery bývaly úředně zakázány právě pod záminkou, že by na nich došlo mezi socialisticky a nacionalisticky orientovaným studentstvem „*k ostrým debatám a srážkám, následkom toho k porušeniu verejného poriadku a kludu*“.³⁹⁸ To samozřejmě poté nevyklučovalo společná posezení pod bratislavskými viechami (vinnými výčepy).

Gustáv Husák nepatřil mezi časté hosty bujarých setkání, pokládal je za zbytečnou ztrátu času i peněz. Vůči autonomistům se ostře vymezoval, ale zároveň vyzýval k všestudentské spolupráci a nepřistupoval k nim jako k monolitnímu celku, průběžně se pokoušel alespoň část z nich oslovit:³⁹⁹ „*Sú ľudia v autonomistickom tábore, ktorí môžu a chcú byť svojou prácou užitoční všetkému študentstvu. Nájdú sa také jednotlivci i v skupinách ostatných. A naopak zase nie každý socialistický študent je vzorom,*“ snažil se Husák nepaušalizovat v hodnocení ostatní studenty a získat je ke spolupráci, pričomž argumentačně využíval souznění s nimi v radikálnosti pohledu na sociální a nacionální otázku.⁴⁰⁰ Zajímavé svědectví o tom přináší Jozef August Mikuš, Husákův ľudácký kolega z „domáciho“ fakultního spolku Právnik, kterému měl Husák údajně říci: „*Máme ten istý politický cieľ. Ja som za samostatnosť národa i za autonómiu, len máme rozdielnu ideológiu. Ja som Slováč komunista a nie internacionalista. Nevie, prečo Hlinka i ľudová strana nás považujú za úhlavných nepriateľov.*“⁴⁰¹ Je potřebné dodat, že o možné kooperaci s Hlinkovci hovořily v této době i komunistické autority,⁴⁰² a v Právniku na rozdíl od jiných fakultních spolků kontinuálně fungovala dělba práce na základě poměrného zastoupení jednotlivých ideových proudů.

³⁹⁶ Ladislav ŠIMOVIČ: Gustáv Husák, in: *Listy*, roč. 40, 2010, č. 5, s. 37; Ernest ŽATKO: Prof. Dr. Jozef Kirschbaum, predstaviteľ našej bojovej generácie, in: Jozef Paučo (ed.): *Päťdesiatnik Dr. Jozef Kirschbaum*, Middletown 1968, s. 8.

³⁹⁷ V. PLEVZA – V. PLEVZOVA: *Slovenská inteligencia*, s. 182; Eugen LÖBL: *Trýzeň svedomia*, Toronto 1978, s. 116.

³⁹⁸ SNA, f. PR, 88, *výměr Zemského úradu v Bratislave k povolení přednášky L. Novomeského „Marx a slovenský národ“ z 21. 2. 1934*, s. 364.

³⁹⁹ G. HUSÁK: K programu sociálnej komisie SSŠ, in: *Svojeť*, roč. 11, duben/květen 1935, č. 8–9, s. 198–199; TÝŽ: Hľadáme cesty k dohode, in: *Svojeť*, roč. 12, únor/březen 1936, č. 6–7, s. 105–107. Ovšem v obdobném duchu hovořili po určitý čas i mladí ľudáci. – in – „Nástupista“ zo Svoradova: *Študentské aktuality*. Po starom, či novom? in: *Nástup*, roč. 4, 15. 2. 1936, č. 4, s. 5–6.

⁴⁰⁰ G. HUSÁK: Je možno ísť zpät'? in: *Šíp* 3, únor 1936, č. 5–6, s. 2.

⁴⁰¹ Jozef A. MIKUŠ: *Pamäti slovenského diplomata*, Martin 1998, s. 154–155.

⁴⁰² Čo povedal Major v Ružomberku, in: *Slovenské zvesti*, roč. 1, 17. 9. 1936, č. 86, s. 2.

Spolupráce dokonce byla krátce praktikována také ve výboru Svazu slovenského studentstva, kde od valného shromáždění z února 1936 nově participovali na funkcích i autonomisté, kteří, ač opětovně poraženi, dle jejich slov kvůli intrikám levičáků a „*judášske zrade*“ evangelíků, přistoupili kvůli „*dobru študentstva*“ na nabídku poměrného zastoupení.⁴⁰³ Dokonce byly vedeny úvahy o uspořádání v pořadí již druhého sjezdu mladé slovenské generace, ze kterého ovšem nakonec sešlo (Husák vedle Clementise, Friše, Púlla, Kirschbauma, ale také zkušenějších Ferdinanda Ďurčanského či Jozefa Lettricha zasedl v přípravném výboru).⁴⁰⁴

Poměrně idylická atmosféra vydržela jen do dubna, kdy se autonomisté podíleli na antisemitských demonstracích a výtržnostech v Bratislavě, tzv. golemiádě (záminkou toho bylo uvedení československo-francouzského filmu Golem).⁴⁰⁵ Demonstranti měli protestovat proti rozpínavosti „židobolševismu“. „*Židovský problém je u nás páľčivou otázkou na celej čiare. Tak v priemysle a vôbec hospodárskom živote, ako i na školách a najmä v slobodných povolaniach budeme ho musieť riešiť,*“ dočítáme se, z dnešního pohledu až mrazivě, na stránkách Ľudáckého Nástupu.⁴⁰⁶ Je třeba dodat, že se nejednalo o slovenské specifikum, jelikož obdobné tendence se vyskytovaly i v českých zemích, potažmo v Evropě jako celku.

Blok pokrokového a demokratického studentstva odpověděl protiakcemi a posléze též odstavil autonomisty z funkcí ve Svazu slovenského studentstva. Gustáv Husák označil protizidovské vystoupení za důkaz fašizace části autonomistů – Svoradovčanů, které vede „*kulacký syn, v kláštore vychovaný, s neskrotnou slávybažnosťou, tvrdými lakťami*“ se probíjející „agent“ Ľudáckého politika Karola Sidora Jozef Kirschbaum,⁴⁰⁷ který zastával funkci svazového předsedy zahraniční komise a jenž byl dle pozdějších svědectví hybatelem akcí Ľudáckých akademiků.⁴⁰⁸ Husákův text si vysloužil odmítavou reakci Nástupu, který v něm správně spatřoval snahu rozeštvat autonomistické akademiky mezi sebou a zároveň vyčítal Husákovi, že sklouznul k osobním útokům, a za Kirschbauma se postavil. „*Husákovi sme vždy priznávali jeho agilitu v študentských spolkoch. Škoda, že sa svojim slepým fanatizmom sám vyradil z okruhu rozumných a triezvo – hoci i rozlične – zmýšľajúcich*

⁴⁰³ km. „Nástupista“ zo Svoradova: Študentské aktuality. Ako to vyzeralo v zákulisí na valnom shromáždení v SSS? in: *Nástup*, roč. 4, 1. 3. 1936, č. 5, s. 47–48.

⁴⁰⁴ AMSNP, f. XII, p. č. 37/96, Vzpomínky J. Púlla, *Dětství a mladost*, s. 28; J. PÚLL: Sjazd mladej generácie, in: *Šíp*, roč. 3, duben 1936, č. 7, s. 1–2.

⁴⁰⁵ Viz Anna KORBAŠOVÁ: Golemiáda, in: *Sacra*, roč. 12, 2014, č. 1–2, s. 38–59.

⁴⁰⁶ um. Nástupista z Bratislavy: Študentské aktuality. Demonštrovali sme..., in: *Nástup*, roč. 4, 1. 5. 1936, č. 9, s. 88–89.

⁴⁰⁷ G. HUSÁK: Po pogromových demonstráciách bratislavských. Rozpaky slovenského študentstva, in: *DAV*, roč. 8, 1936, č. 9, s. 6–7.

⁴⁰⁸ Jozef PAUČO: *Tak sme sa poznali (Predstavitelia Slovenské republiky v spomienkach)*, Middletown 1967, s. 131.

ľudí.“⁴⁰⁹

Husák se sice nadále snažil vyzývat ke studentské jednotě, ale již bezvysledně. S ľudáckými akademiky se dostával do permanentních konfliktů a sváděl s nimi boj o studentské duše, přičemž vzájemné očerňování a častování na stránkách tisku se stalo normou. Politizace se odehrávala již přímo na vysokoškolské půdě. Stalo se tomu například 25. května 1936 v aule právnické fakulty, kde se jednalo o sociální otázce studentstva a kontroverzním aspirantském zákonu, kterým vláda necitlivě řešila nezaměstnanost inteligence. Na jedno uvolněné místo ve státní správě mohli být podle něho nově přijati dva aspiranti, kteří by pracovali tři měsíce bezplatně a další tři roky nejvýše za plat 600 Kč, přičemž jejich pracovní poměr mohl být kdykoliv zrušen bez udání důvodů a náhrady.⁴¹⁰

Přítomny zmíněnému jednání na akademické půdě byly mimo studentů rovněž osobnosti politického života jako Vladimír Clementis či Ján Paulíny-Tóth. Největší rozruch však vzbudil příchod představitelů Hlinkovy slovenské ľudové strany v čele s Andrejem Hlinkou, který podpořil sociální požadavky, ovšem s tím, aby katolické fundace dostávali jen „*katolícki akademici a nie neznabohovia*“. Hlinka varoval před komunisty, přičemž si posteskl: „*Ohromná katastrofa národa je, keď otec a matka sa doma vrúcne modlia – a syn ako komunistický agitátor rúha Boha a špince na náboženstvo rodičov.*“ Jak silně rezonovala tato slova v přítomných Husákových uších, se můžeme jen domnívat. Ovace u části účastníků a následnou nevoli v tisku vyvolal Hlinkův výrok, že „*slovenská mládež musí jít cestou Mussoliniho!*“⁴¹¹ Událost vzbudila nelibost i u vedení univerzity, která nedala s vystoupením neakademiků souhlas.⁴¹² Rektor Bohuslav Polák za to osobně vyčinił Jozefu Kirschbaumovi, jehož jméno tisk spojoval s Hlinkovým vystoupením,⁴¹³ a také Štefanu Ňukovičovi a Gustávu Husákovi jako zástupcům Svazu slovenského studentstva, který akci organizoval.⁴¹⁴

Blok pokrokového a demokratického studentstva dokázal udržet až do října 1938 většinové pozice, Kirschbaumova osoba byla bojkotována a autonomisté na poměrné zastoupení již nepřistoupili a radikalizovali se. Se znalostí stalinských procesů až prorocky věštili Husákovi „slibnou“ budoucnost, kdyby se náhodou jednou dostal k moci: „*Keď Gusto*

⁴⁰⁹ – a – n –: Nástupista z Detvy: Paľba na ľavej fronte, in: *Nástup*, roč. 4, 15. 6. 1936, č. 12, s. 124.

⁴¹⁰ Zákon o služebních a platových poměrech úřednických aspirantů přijala československá vláda 13. července 1934; na zákon navazoval výnos ministerstva školství a osvěty. M. ROŠKOVÁ: *Pokrokové studentstvo*, s. 83.

⁴¹¹ SNA, f. PR, k. 87, č. 87/536, *policejní hlášení o schůzi SSS z 26. 5. 1936*; Akademici, in: *Slovenská Pravda*, roč. 1, 28. 5. 1936, č. 73, s. 1; Andrej Hlinka žákem Mussoliniho, in: *Moravské slovo*, roč. 11, 27. 5. 1936.

⁴¹² AUKB, f. RUK, k. 122, č. j. 3094/35-36, *návrh rektora B. Poláka disciplinárnímu referentu akademického senátu V. Buškovi na zahájení disciplinárního řízení na svolavatele schůze z 3. 6. 1936*.

⁴¹³ Tamtéž, č. j. 3160/35-36, *protokol o předvolání J. Kirschbauma rektorovi z 9. 6. 1936*.

⁴¹⁴ Tamtéž, č. j. 3383/35-36, *protokol o předvolání Š. Ňukoviče a G. Husáka rektorovi z 24. 6. 1936*.

Husák vykoná svoje 'dielo', aj on pôjde. Odstavia ho jeho vlastní.“⁴¹⁵ V těchto souvislostech se ukazuje, že pozice autonomistů byla ztěžována univerzitními a státními orgány, které naopak nejednou zasáhly ve prospěch jejich „státotvorných“ názorových oponentů. Vyskytly se i četné případy, kdy za projevení politických názorů byli studenti vyloučeni ze studia, ba odsouzeni k zaplacení pokut a krátkému pobytu ve vězení.⁴¹⁶

Aktivity *Bloku* se samozřejmě nevyznačovaly jen potýkáním s autonomisty, ale také prací a zvláště snahou o zlepšení sociálního postavení studentstva. Husákovi byla tato agenda svěřena jako novému předsedovi sociální komise a zároveň mu byla velmi blízká nejen jako komunistovi, ale i jako studentovi, který sám na vlastní kůži poznal martyria spojená s neutěšenou sociální situací. Zapojil se do práce a nezůstával pouze u slov.

Inicioval několik výzkumů o situaci ve slovenském školství a o sociálním rozvrstvení slovenských vysokoškoláků,⁴¹⁷ neboť oficiální statistiky buď neexistovaly, nebo byly zkreslené tím, že například operovaly jen s československou národností. Husák si od toho sliboval, že posílí argumenty pro navýšení zdrojů na sociální péči z veřejných prostředků.⁴¹⁸ Pro představu, výdaje státu na vysoké školství činily například v roce 1935 v Čechách 81,3 mil. Kč, na Moravě 36,7 mil. Kč a na Slovensku 10,3 mil. Kč. Na Slovensku také fungovaly pouze tři reálky (v českých zemích jich bylo 57), které sloužily k přípravě na vysokou školu technickou, již se na Slovensku nedostávalo právě s faktickým poukazem na to, že není dostatek kvalifikovaných uchazečů. Uvedený nepoměr neměla na svědomí pouze tehdejší státní moc, nýbrž také rozdílnost vývoje obou územních celků před vznikem Československa.

Gustáv Husák také při reflektování této skutečnosti následně interpretoval výsledky svých průzkumů jako důkaz výrazného poddimenzování slovenského školství v porovnání s českými zeměmi,⁴¹⁹ poukazoval na nepoměr v sociální a národní skladbě slovenského studentstva a volal po nápravě těchto „*nespravedlností*“. Zároveň však upozorňoval, že jeho kritické připomínky nejsou projevem národnostní nesnášenlivosti a negací vývoje po roce

⁴¹⁵ a. b. Nástupista z SSS: Študentské aktuality. Z vakácií, in: *Nástup*, roč. 4, 15. 9. 1936, č. 18, s. 187.

⁴¹⁶ Kirschbaumovi bylo např. za jeho politické postoje pozastaveno absolutorium a rektor Václav Chaloupecký ho odmítl promovat. AUKB, f. Rektorát, k. 74, složka č. 97 (personální spis J. Kirschbauma).

⁴¹⁷ Tato iniciativa byla v intencích rezoluce Ústředního svazu čs. studentstva. AUKB, f. Rektorát, k. 122, ÚSČS, *Rezoluce valného shromáždění ÚSČS z 11. 3. 1935*.

⁴¹⁸ Tamtéž, SSS, č. j. 2735/34-35, *žádost J. Šoltésze a G. Husáka o povolení nahlédnout do evidenčních knih posluchačů z 10. 5. 1935*; tamtéž, č. j. 1456/35-36, *žádost J. Šoltésze a G. Husáka o povinnosti studentů odevzdat dotazníky o sociálních poměrech při zápisu do letního semestru 1935/1936 z 20. 1. 1936*.

⁴¹⁹ Na tento nepoměr bylo upozorňováno i vysokoškolskými pedagogy, například Jurajem HRONCEM: *Vysokoškolské požadavky Slovenska*, in: *Slovenské pohľady*, roč. 51, prosinec 1935, č. 12, s. 668.

1918. Husákovy vývody se dostaly i do výroční zprávy Svazu slovenského studentstva⁴²⁰ a jeho rezoluce XV. valného shromáždění,⁴²¹ což vzbudilo nevoli u části akademického senátu univerzity, která se obávala vzrůstu protičeských tendencí. Jinak se však akademické vedení ztotožňovalo se vznesenými sociálními požadavky.⁴²² Zjištěných údajů se dovolával i Vladimír Clementis, když jako poslanec Národního shromáždění kritizoval prodloužení praxe advokátním koncipientům z pěti na šest let, proti čemuž také protestoval Svaz slovenského studentstva i Spolek socialistických akademiků. V květnu 1936 tak poprvé veřejně zaznělo jméno Gustáva Husáka i na půdě Poslanecké sněmovny.⁴²³

I přes počáteční nezájem studentů se Husákovi podařilo sestavit 25člennou sociální komisi, ve které mimo jiné spolupracoval s Vladem Húskou, Andrejem Lantayem, Eduardem Frišem či Vierou Úlehlovou a s budoucí manželkou Magdou Lokvencovou. Komise brzy zformulovala sociální program, který se stal východiskem pro její agendu v následujících čtyřech letech. Sociální postavení slovenského studentstva bylo vyhodnoceno jako neuspokojivé, proto mělo být přistoupeno k zásadnímu zlepšení situace a propagaci studentské problematiky mezi studenty i navenek.⁴²⁴ Husák proto následně sepsal orientační příručku pro vysokoškolské studenty a své funkcionářské následovníky, které systematicky uváděl do problematiky, ale také bilancoval, čeho se dosáhlo za uplynulý rok 1935.⁴²⁵ A nebylo toho zrovna málo.⁴²⁶

Například se podařilo zajistit studentské slevy do divadel, kin či obchodů. Husák spoluorganizoval ošacovací akci a také přednášku významného lékaře a humanisty Ivana Hála na téma *Zdravotní poměry na Slovensku a jejich sociální pozadí*⁴²⁷ – do května 1936 totiž zastával i funkci místopředsedy Studentského zdravotního ústavu, kde se mimo jiné zasazoval o studentské slevy v sanatoriích a ozdravovnách a zároveň o zvýšení dotací na zdravotní péči pro vysokoškoláky. Jednalo se o důležitou agendu, uvědomíme-li si, že 34%

⁴²⁰ G. HUSÁK: *Študentská rukoväť*, s. 38 – 39; též AUK, f. VA, k. 214, G. Husák: Zpráva predsedu sociálnej komisie SSS, in: *15 rokov Sväzu slovenského študentstva v Bratislave. Výročná zpráva 1935/36*, s. 12–15.

⁴²¹ AUKB, f. Rektorát, k. 122, SSS, č. j. 2094/35-36, *Rezoluce XV. valného shromáždění SSS z 29. 2. 1936*.

⁴²² Tamtéž, f. PF, Zápisnice akademického senátu UK v Bratislavě 1935/1936, *Protokol o schůzi z 22. 4. 1936*, s. 56–58.

⁴²³ Stenoprotokol ze 47. schůze Poslanecké sněmovny Národního shromáždění ČSR z 26. 5. 1936, in: *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, online:

<http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/047schuz/s047004.htm>.

⁴²⁴ Viz G. HUSÁK: K programu sociálnej komisie SSS, in: *Svojet'*, roč. 11, duben/květen 1935, č. 8–9, s. 198–204.

⁴²⁵ Viz TÝŽ: *Študentská rukoväť*. Předmluvu napsal Jozef Šoltész. Husák tak navázal na tisky, které uspořádali jeho funkcionářští předchůdci Andrej Guoth a Jozef Lettrich. Viz *Informačná brožúra o vysokoškolskom štúdiu pre slovenských abiturientov*, Bratislava 1930.

⁴²⁶ Podrobně viz AUK, f. VA, k. 214, G. Husák, Zpráva predsedu sociálnej komisie SSS, in: *15 rokov Sväzu slovenského študentstva v Bratislave. Výročná zpráva 1935/36*, s. 9–25.

⁴²⁷ SNA, f. PR, k. 87, *žádost J. Šoltésza a G. Husáka o povolení uspořádat přednášku I. Hála Policejnímu ředitelství v Bratislavě z 29. 10. 1935*, s. 510–511.

bratislavských posluchačů trpělo v školním roce 1935/1936 nějakou chorobou. Nejčastěji se vysokoškoláci dostavovali se zubními problémy, ale nezanedbatelný počet i s tuberkulózou a pohlavními chorobami.⁴²⁸

Sociální komise také zorganizovala letní studentské tábory ve Staré Ľubovni pod Vysokými Tatrami⁴²⁹ a v následujícím roce na ostrově Krk v tehdejší Jugoslávii, přičemž Husák zastával funkci kulturního referenta a pomohl zajistit finanční subvence.⁴³⁰ Tábory nesloužily pouze relaxaci, nýbrž byly s přispěním Husáka prodchnuty vášnivými debatami o celospolečenských problémech, které učily účastníky přes jejich názorovou rozdílnost k toleranci a studentské jednotě proti nastupujícímu fašismu.⁴³¹

Svaz slovenského studentstva a fakultní spolky také prokázaly mimořádnou akceschopnost, když hrozilo dramatické navýšení kolejného. Z iniciativy sociální komise byla na 9. května 1935 svolána porada studentských a politických spolků, které se rozhodly bránit stávkou a svolat protestní shromáždění. To se odehrálo 21. května za účasti asi 400 studentů v atriu maximu Právnické fakulty Komenského univerzity, kde vystoupil Husák s příspěvkem *O sociálním postavení slovenského studentstva*.⁴³² Na shromáždění byla přijata rezoluce, která vznášela široké spektrum sociálních požadavků a hlavně deklarovala ochotu jít do studentské stávky.⁴³³

Husák se postavil za obranu studentských práv i na stránkách *Šípu*.⁴³⁴ Hrozba stávky vyvolala ohlas u veřejnosti, ale hlavně vzbudila obavy z možné radikalizace společnosti, proto bylo nakonec ustoupeno od zvyšování kolejného. Jednalo se ovšem jen o krátkodobý úspěch, jelikož obdobný návrh se objevil znovu po zklidnění atmosféry a navíc k němu přibýly nové na zvýšení finanční spoluúčasti studentů, přičemž se vyskytla i úvaha o přeměně stipendií ve studentské půjčky. Husák, který osobně změny pocítil ve snížení stipendia z 2 500 Kč na 1 500 Kč,⁴³⁵ to veřejně kritizoval.⁴³⁶

Otázka navýšení školného vyvolala roztržku v pravici vedeném Ústředním svazu

⁴²⁸ Viz statistika zdravotního stavu bratislavských vysokoškoláků in G. HUSÁK: *Študentská rukoväť*, s. 78.

⁴²⁹ Viz G. HUSÁK: Skončili sme štud. letný tábor, in: *Svojeť*, roč. 12, září 1935, č. 1, s. 13–19. V rámci kulturního programu byly pořádány debaty a přednášky, na kterých jako hosté vystoupili Jozef Lettrich a Ladislav Novomeský.

⁴³⁰ AUKB, f. FF, k. 113, SSS, 1936/1937, *Výročná zpráva Svazu slovenského študentstva v Bratislave za správne obdobie 1936*, s. 31–33.

⁴³¹ Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 1613, *vzpomínky F. Vašečky na G. Husáka z 29. 11. 1990*, s. 1–3.

⁴³² Tamtéž, f. Rektorát, D/8, k. 122, SSS, *výzva SSS a Spolku posluchačů práv „Právník“ k účasti na protestním študentském shromáždění 21. 5. 1935*.

⁴³³ Text rezoluce viz G. HUSÁK: *Študentská rukoväť*, s. 11–14. Zástupci spolků pod autonomistickým vedením manifestaci bojkotovali. Bratislavským akademikom! Vyhlásenie, in: *Slovák*, roč. 17, 21. 5. 1935, č. 116, s. 6.

⁴³⁴ G. HUSÁK: Generálna študentská stávka bude odpoveďou na zvýšenie kolejného, in: *Šíp*, roč. 2, červen 1935, č. 8–10, s. 1.

⁴³⁵ AUKB, f. PF, Katalogy posluchačů zimní a letní semestr 1934/1935, *výkazy Augustína Husáka*, s. 312 a 289.

⁴³⁶ G. HUSÁK: Na nových cestách, in: *Šíp*, roč. 3, listopad 1935, č. 2, s. 1–2.

československého studentstva, ve kterém se sdružoval český, slovenský, moravskoslezský a podkarpatoruský studentský svaz. Ústřední svaz se odmítl připojit k protestním akcím a veřejně oponoval, že jsou zbytečné a nezodpovědné, že podle ujištění ministra školství a rektora Univerzity Karlovy navýšení kolejného nehrozí.

Postoj ústředního svazu „rozeštal“ studentstvo, hřimal posléze Husák a ostatní opozičníci v Brně na valném shromáždění svazu v březnu 1936,⁴³⁷ kde po šesti letech dominance utrpěla porážku pravice na čele s českým nacionalistickým Národním sjednocením. Vítězství slavila jednotná kandidátka a program Demokratického bloku, ve kterém se sdružily levicově laděné studentské spolky.⁴³⁸ Stalo se tomu také díky spolupráci slovenského a moravskoslezského svazu,⁴³⁹ které se ostře vymezily vůči předchozímu pravicovému pragocentrickému vedení, kterému Husák vytýkal, že nebralo dostatečný zřetel na sociální otázku a specifické problémy Slovenska. Husák se také vyslovil za poměrné zastoupení ve vedení svazu, které se již mělo osvědčit na Slovensku, jelikož jinak by byli Slováci vždy přehlasováni Prahou, přehlíženi a vyloučeni ze spolurozhodování. Husák se proto nebál položit řečnickou otázku, proč má slovenský svaz platit členské poplatky do pokladny ústředí, a varoval, že pokud se nové vedení neosvědčí ke vztahu ke Slovensku, Svaz slovenského studentstva opustí ústřední svaz. Jasně se vyslovil za radikální obměnu vedení.⁴⁴⁰ Ačkoliv k ní nakonec došlo, práce a akce ústředního svazu byly narušovány bojkoty českého svazu, jehož spolky zůstávaly pod vedením pravice.⁴⁴¹

V březnu 1936 nastoupil Husák do funkce prvního tajemníka Svazu slovenského studentstva. Na základě této pozice měl zejména na starosti organizační a administrativní agendu, a v následujících dvou letech vykonával místopředsednickou funkci. Nadále se však věnoval i sociální problematice, jelikož souběžně zastával post tajemníka výboru Kuratoria Štefánikova podpůrného fondu. Například participoval na vybudování studentské ozdravovny v Brezne nad Hronem⁴⁴² a zasazoval se v Ústředním svazu československého studentstva o vytvoření širší akceschopné platformy, která by se věnovala sociálním otázkám. V listopadu 1936 se udál první celostátní sjezd pracovníků sociální a zdravotní péče o studentstvo, na kterém došlo ke zrodu Ústředí sociální a zdravotní péče. Husák se na

⁴³⁷ AUK, f. VA, ÚSČS, k. 128, *Zápis valného shromáždění ÚSČS v Brně z 21.–22. 3. 1936*, s. 7.

⁴³⁸ Ivan TESÁR: *KSČ a studentstvo v předmnichovské republice*, Praha 1980, s. 261–262.

⁴³⁹ V Brně studovalo množství Slováků. V čele moravskoslezského svazu stál brněnský student, Slovák a budoucí politik Martin Kvetko, jenž se následně stal i předsedou ÚSČS.

⁴⁴⁰ AUK, f. VA, ÚSČS, k. 128, *Zápis valného shromáždění ÚSČS v Praze z 21.–22. 3. 1936*, s. 28–29.

⁴⁴¹ Tamtéž, k. 387, *Prohlášení SSS a SČS v Brně z 13. 12. 1936*; tamtéž, k. 381, *Zápis pracovního zasedání valného shromáždění ÚSČS z 16. 5. 1937*; tamtéž, k. 241, *Výroční zpráva ÚSČS za správní období 1937–1938*, s. 7; I. TESÁR: *KSČ a studentstvo*, s. 267.

⁴⁴² AUKB, f. FF, k. 113, SSS, 1936/1937, *Výroční zpráva Svazu slovenského studentstva v Bratislave za správné obdobie 1936*, s. 27.

sjezdu zasazoval o to, aby byli především podporováni nadaní a nemajetní studenti. Sociální původ potenciálních uchazečů o studium se nesměl stát handicapem v přístupu k vysokoškolskému vzdělání.⁴⁴³

Nové vedení Ústředního svazu československého studentstva také vypracovalo nový program, ve kterém bylo mimo jiné požadováno vybudování chybějící vysoké školy technické na Slovensku.⁴⁴⁴ Institucí měl být navýšen počet technicky vzdělané slovenské inteligence, a tedy v konečném důsledku měla přispět ke zvýšení prosperity Slovenska. Husák se kontinuálně angažoval v této věci jako představitel Spolku podunajských akademiků a později i jako tajemník *Akčního výboru pro dobudování vysokých škol na Slovensku*. Úsilí nakonec našlo odezvu u politiků. Husák se dokonce účastnil jako člen delegací audience u bratislavského starosty i ministerského předsedy Milana Hodži, jenž výstavbu podporoval.⁴⁴⁵ Oproti původním představám se však Husák zasazoval o to, aby vysoká škola technická byla vybudována se všemi obory včetně zeměměřičského inženýrství, a aby sídlila v Bratislavě, nikoliv v Košicích.⁴⁴⁶ Stěžejní roli v této otázce patrně sehrály politické důvody, jelikož Košice byly volebním krajem premiéra Hodži a vybudování techniky mělo navíc přivodit poslovenštění města s maďarskou většinou.⁴⁴⁷ *Slovenská vysoká škola technická generála Milana Rastislava Štefánika* tam úředně nalezla v roce 1937 své sídlo, avšak geopolitické změny z konce 30. let ji přece jen nakonec přemístily do Bratislavy.

A nebyl by to Gustáv Husák, kdyby se mu nepodařilo dostat ve studentském hnutí až do nejvyšších pater, na mezinárodní úroveň. Společně s Jozefem Kirschbaumem a Štefanem Ňukovičem byl zvolen za delegáta Malé Studentské Dohody, která vznikla v roce 1929 v návaznosti na vojenskopolitické spojenectví Československa, Jugoslávie a Rumunska a z logiky věci prosazovala spolupráci a vytváření přátelských svazků se studentským hnutím těchto zemí. Spolupráce však nepřekročila stádium dobrých úmyslů.⁴⁴⁸ O moc lépe nedopadl ani kongres Mezinárodní konfederace studentstva, který se udál v roce 1935 v Bratislavě. Husák se o akci nelichotivě vyjádřil, že zanechala u veřejnosti „*docela špatný dojem*“ a působila na studentstvo „*demoralizačně*“. „*Konaly se pusté chlastačky. O horších věcech*

⁴⁴³ AUK, f. VA, ÚSČS, k. 101, *Zpráva o prvním čl. sjezdu pracovníků v sociální a zdravotní péči o studentstvo vysokoškolské z 22.–24. 11. 1936*.

⁴⁴⁴ Viz tamtéž, k. 241, *Výroční zpráva ÚSČS za správní období 1936–1937*.

⁴⁴⁵ V. PLEVZA: *Trvalé hodnoty*, I., s. 308–309; obecněji Tatiana SIKOROVÁ: *Ako vznikala STU*, in: táž (ed.): *Slovenská technická univerzita v Bratislave. 60 rokov STU*, Bratislava 1997, s. 31–41; Archiv Slovenské technické univerzity v Bratislavě, f. Juraje Hronce, *písemnosti Akčního výboru pro založení technické univerzity*.

⁴⁴⁶ SNA, f. PR, k. 92, Spolek podunajských studentů, *Výroční zpráva za správní rok 1936/37*, s. 894 a 896; AUK, f. VA, ÚSČS, k. 381, *Zápis pracovního zasedání valného shromáždění ÚSČS z 16. 5. 1937, Sliac*.

⁴⁴⁷ V. CLEMENTIS: *Vedecký ústav alebo hnedý dom. Zašantročená technika*, in: *DAV*, roč. 9, 1937, č. 4, s. 2.

⁴⁴⁸ AUK, f. VA, ÚSČS, k. 241, *Výroční zpráva ÚSČS za správní období 1936–1937*, s. 5.

nemohu mluvit,“ podělil se o své dojmy na půdě valného shromáždění ústředního svazu.⁴⁴⁹ Husák se také účastnil jako československý delegát XIX. a XX. kongresu Mezinárodní konfederace studentstva v Paříži (srpen 1937)⁴⁵⁰ a skotském Glasgow (srpen 1938)⁴⁵¹ a v jeden čas byla dokonce zvažována jeho kandidatura na předsedu Ústředního svazu československého studentstva.⁴⁵²

Až pomnichovské události rychle ukončily Husákovu slibně se rozvíjející aktivistickou činnost ve spolkových strukturách, která mu následně posloužila jako užitečný zdroj kontaktů a vhodná průprava pro vrcholovou exekutivní činnost.

1.4. Člověk a enfant terrible komunistické strany

Politika a aktivistická činnost znamenaly pro Gustáva Husáka celoživotní náplň a hlavní způsob seberealizace, přesto dokázal trávit čas i jinými způsoby. Velmi rád sportoval. V rodné Dúbravce se mu podařilo vybudovat sportovní organizaci, ve které pěstoval volejbal a fotbal, a později našel zalíbení i v lyžování. Husák rovněž navštěvoval profesionální fotbalová utkání, fandil SK Bratislava a posléze bratislavskému Slovanu.⁴⁵³ V propadlišti paměti již také skoro zapadl fakt, že uměl hrát na harmoniku, byl vášnivým fotografem, přičemž si snímky sám vyvolával, a s velkou oblibou řídil automobil, čímž také relaxoval. V mládí si přivodil i jednu silnou neřest, která patřila k tehdejšímu bontonu a táhla se s ním až do konce života: kouření. Rád si zapálil cigaretu nebo dýmku a postupem času se stal z něho řetězový kuřák, přičemž blízké osoby vzpomínají, že býval při práci často pohlcen silným dehtovým dýmem. V posledních letech života nejvíce kouřil cigarety značky Philip Morris, v soukromí nepohrdl ani Bystricami nebo Partyzánkami.⁴⁵⁴

„Ani jeho najdôvernejší priatelia ho nikdy nevideli postávať alebo vysedať znudeného, nikdy nemal dlhú chvíľu, ale vždy plné ruky roboty a plnú hlavu jasných plánov. Pravda, tá ekonomičnosť pri využívaní času sa prejavovala redukciovými výlevov aj

⁴⁴⁹ Tamtéž, k. 128, *Zápis valného shromáždění ÚSČS v Praze z 21.–22. 3. 1936.*

⁴⁵⁰ Československou delegaci do Paříže vedl Martin Kvetko. Husák předsedal právnické sekci a měl referát o nezaměstnanosti inteligence. AUK, f. VA, ÚSČS, k. 387, *list M. Kvetka G. Husákovi z 31. 7. 1937.*

⁴⁵¹ Rodinný archiv G. Husáka, *cestovní doklady a pozvánky*. Husák zasedal v komisi pro mezinárodní vztahy a cestování. K uvedeným kongresům viz AUK, f. VA, k. 305, *Publication Administrative du Secrétariat Général de la Confédération Internationale des Etudiants. Année 1937*, Brusel 1937; tamtéž, k. 585, *Bulletin Quotidien de la XX Congrès, Glasgow 9–19 Aout 1938.*

⁴⁵² AKPR, f. G. Husák, k. 34, V. Plevza: *Gustáv Husák. Politik istôt a perspektív*, Bratislava 1981 [strojopis], s. 69; NAČR, f. MV, k. 23, podsvazek G. Husáka č. j. B/4-V-2425, *výňatek z protokolu V. Vlka k osobě G. Husáka z 21. 7. 1952*, s. 280. Václav Vlk patřil mezi přední socialisticky orientované studentské aktivisty.

⁴⁵³ Ministři jako občané, in: *Večerní Praha*, roč. 14, 12. 4. 1968, č. 88, s. 6.

⁴⁵⁴ Rozhovor autora s Vladimírem Husákem z 11. a 28. 11. 2012 a Viliamem Plevzou z 23. 10. 2014.

voči priateľom.“⁴⁵⁵ Introvertní chování, materiální nezištnost, až asketická skromnost a rezervovanost v projevování citů navenek, které Husák patrně chápal jako slabost či nepatřičnost⁴⁵⁶ a přebíjel je silnou racionalitou, se řadily mezi důležité charakterové črty Husákovy osobnosti a přirozeně sehrávaly stěžejní roli v jeho životě a veřejné činnosti. Citový deficit, vypěstovaný patrně rodinným prostředím,⁴⁵⁷ byl navíc později umocněn vězeňskou anabází, která zároveň posilovala Husákovu bdělost, uzavřenost a víru v sebe sama.

Gustáv Husák převážně mluvil v soukromí či privátnějších rozhovorech krátce, věcně a tiše. Naopak na veřejnosti vystupoval jako silná vůdčí osobnost, která často vyhrocenými názory dokázala vzbudit široký zájem, působit a doslova si hrát se svými posluchači. Husák se přitom v mluveném projevu často dopouštěl ironických poznámek, někdy i na vlastní adresu. Nejednalo se vždy o obranný či útočný reflex, ale také o specifický důbravský humor, který býval interpretován jako uštěpačnost.⁴⁵⁸ Životní zkušenost naučila Husáka leccos o právu silnějšího. Známé jsou jeho výroky o nezbytnosti tlumení emocí v politice, která je ostatně „rizikovým povoláním“. Husák se stal politickým bitkařem schopným úderu nejen rozdávat, ale i přijímat, přičemž dokázal být velmi autoritativní, vztahovačný a tvrdý. „Když se s někým rozejde, pak je to nadobro, natrvalo. Osobně je skromný, nenáročný, ale jeho povaze odpovídá vládnout, opravdu vládnout jiným. Vyslechne názory druhých, ale chce – když jsou s ním v rozporu –, aby jednali podle jeho mínění. Není to typ demokrata, školu demokracie neabsolvoval, duch demokratičnosti je mu cizí. Je spíše tak slovensky autoritativní,“ takto charakterizoval Husáka Ladislav Holdoš,⁴⁵⁹ poválečný stranický spolupracovník a vězeňský souputník.

Husákova agilnost, skvělé organizační schopnosti, pracovitost, politický smysl, nápaditost, řečnický a přesvědčovací talent byly nejednou vyzdvihovány a oceňovány jeho kolegy jak ze studentského, tak i komunistického hnutí. Na druhou stranu se Husák projevoval v mnoha ohledech jako individualista, pragmatik a autokrat. Snaha vyniknout, být ve všem první, někdy snad i ostentativní sebezprezentace, cílevědomost a ambice, zvláště pak kladení vysokých nároků na sebe i na druhé jeho ideové souputníky zarážela a nejednou

⁴⁵⁵ Anton RAŠLA: K neokruhlemu výročíu, in: *Kultúrny život*, roč. 23, 12. 1. 1968, č. 2, s. 5

⁴⁵⁶ Michael MUDRY-SEBIK: Czechoslovakia. Husak Takes the Helm, in: *East Europe*, roč. 18 (1969), č. 5, s. 3–4; Miroslav VÁLEK: Neoficiálně, in: *Rudé právo*, roč. 54, 10. 1. 1973, č. 8, s. 3; L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK (ed.): *Svědék*, s. 111.

⁴⁵⁷ Husák sebekriticky vzpomínal v jednom z vězeňských dopisů, že se snažil potlačovat city a že nikdy své rodině neřekl, že je má rád, protože takové věci se v jeho rodině „nehovorili“. Rodinný archiv G. Husáka, vězeňská korespondence, list G. Husáka M. Husákové-Lokvencové z 23. 9. 1952. Srov. J. TESAŘ: *Namiesto úvodu*, s. 8–9.

⁴⁵⁸ Rozhovor autora s Agnešou Husákovou a Ruženou Józsovou z 22. 10. 2013.

⁴⁵⁹ L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK (ed.): *Svědék*, s. 114.

vedla k osobním konfliktům.⁴⁶⁰

Takové chování spojené s kritickým myšlením a ironizováním „věčných pravd“ a autorit znamenalo ne jeden problém také v souvislosti s jeho členstvím v komunistické straně a vyvrací charakteristiku Husáka jako přísně disciplinovaného komunisty. Dobová svědectví vypovídají o Husákových požadavcích, aby mohl mít vlastní názor a vliv na výběr spolupracovníků. Podle staršího soudruha Júlia Ďuriše, s nímž se Husákovy osudy ne jednou osudově setkaly, odmítl Husák v roce 1934 pracovat v jednom okresním stranickém vedení v Bratislavě, protože zároveň nebyl navržen do oblastního vedení.⁴⁶¹ Posléze se také dostal společně s přítelem Eduardem Frišem do otevřeného střetu se stranickým vedením, které kritizovali v létě 1938 za porážku v obecních volbách. Komunistický lídr na Slovensku Viliam Široký za to dotyčným privátně „vyčistil žalúdok a pohrozil“.⁴⁶² Sám Friš, jenž Husáka přivedl do komunistické strany, uvedl za války v referencích pro Sověty na adresu dotyčného, že disponuje mimořádnými organizačními schopnostmi, avšak že se „*musí ještě leccemus naučit, aby odpovídal požadavku na stranického pracovníka v každém směru absolutně disciplinovaného*“.⁴⁶³

Informace o Husákově svévolném počínání se ovšem dostaly do Moskvy již před válkou. Jedná se pravděpodobně o vůbec první záznam, který se tam o dotyčném zachoval. Husák údajně nesprávně ovlivňoval vedení Komunistického svazu mládeže, a proto musel být nad ním dosazen dozor „staršího soudruha“. Kauza byla navíc dána do souvislosti s činností maďarské intelektuální skupiny Sarló, jež působila v Bratislavě a orientovala se trockisticky.⁴⁶⁴ Sarló kritizoval stalinské procesy a úzce spolupracoval se Spolkem socialistických akademiků, ve kterém se angažoval a fungoval i Husák.⁴⁶⁵ Nedá se však předpokládat, že by Husák inklinoval k trockismu či by kritizoval moskevské procesy. Pokud by tomu tak bylo, jistě by takové informace byly vyneseny na světlo a proti Husákovi

⁴⁶⁰ L. ŠIMOVIČ: *Gustáv Husák*, s. 37; M. MITTLEMANN-DEDINSKÝ: *Na chrbte tigra*, s. 112–113; E. GOLDSTÜCKER: *Vzpomínky*, s. 80; E. LOEBL: *Gustav Husak. A Professor Examines One of His Ex-Student*, in: *International Herald Tribune*, Paris, roč. 6 (85), 25. 9. 1972; Na margo jednej promócie. Gusto Husák doktorom, in: *Slovenské zvesti*, roč. 3, 9. 2. 1938, č. 28, s. 3; AUKB, f. FF, k. 113, SSS, 1936/1937, *Výročná zpráva Svazu slovenského študentstva v Bratislave za správne obdobie 1936*, s. 38; NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, poznatky E. Friše o stycích s G. Husákem z května 1951, s. 196; Michael MUDRY-SEBIK: *Czechoslovakia. Husak Takes the Helm*, in: *East Europe*, roč. 18 (1969), č. 5, s. 2–3; Vyjádření Vladimíra Lokvence v TV dokumentu Rudolfa Urce *Svedectvo o dr. G. Husákovi*, STV 2000; SNA, f. ÚV KSS, k. 1823, *Úplný protokol ze zasedání ÚV KSS 6.–7. 4. 1950*, s. 133 a 143.

⁴⁶¹ *Tamtéž*, s. 160.

⁴⁶² AMSNP, f. XII, p. č. 37/96, *Vzpomínky J. Púlla, Ilegální činnost 1938–1944*, s. 7; *tamtéž*, *Život J. Ďuriše*, s. 6; RGANI, f. 5, op. 109, d. 11997, *reference K. Černockého k osobě G. Husáka z 28. 4. 1941*, s. 5.

⁴⁶³ NAČR, f. ÚV KSČ, zahraniční vedení KSČ v Moskvě, sign. 101, *reference E. Friše o Svazu slovenské mládeže ze 4. 9. 1940*, s. 10–13.

⁴⁶⁴ RGANI, f. 5, op. 109, d. 11997, *hlášení soudruhů Jaroslava a Mirka z r. 1936*, s. 3.

⁴⁶⁵ Keď studenti boli politickou silou (beseda s býv. red. Šípu), in: *Student*, roč. 4, 21. 2. 1968, č. 8, s. 5.

využity v 50. letech, což se nestalo.

V samotném komunistickém hnutí ovšem vládlo určité napětí, přičemž komunisté-dělníci vyčítali komunistickým intelektuálům, že se jednostranně orientují na vyšší kruhy, jsou uzavření a chovají se povýšenecky. Tuto kritiku ostatně akceptovala do určité míry i nařčená strana s tím, že se často jednalo o pozérství.⁴⁶⁶ Tento zjednodušující obraz byl v období politických procesů padesátých let zneužit a umocněn kampaní proti slovenskému buržoaznímu nacionalismu, ve které Gustáv Husák býval zobrazován jako hochštapler a komunista kavárenského či panského typu.⁴⁶⁷ „Byli lidé, kteří se zúčastňovali každé demonstrace a každé stávky, kteří chodili z kriminálu do kriminálu, dostávali pendrekem, a na druhé straně tu byla určitá skupina intelektuálů, která dělala takovou vyšší politiku strany, polemizovala anebo psala v časopisech a fakticky – já bych řekl – takové té černé práci strany se nezúčastnila [...] my jsme tomu říkali salonní komunismus,“ seznamuje nás se svým úhlem pohledu přední „dělnický kádr“ KSČ na Slovensku Karol Bacílek,⁴⁶⁸ jehož výhrady jsou o to pochopitelnější, uvědomíme-li si, že v meziválečném období byl celkem 16krát soudně trestán za politickou činnost a v souhrnu tak strávil pět a půl roku ve vězení.⁴⁶⁹

Ve skutečnosti se jednalo o přirozený rozpor, který vyplýval z rozdílnosti každodenní sociální praxe, generační zkušenosti i výše míry vědomí nacionální identity, přičemž důležitou a později i tragickou roli sehrávaly také osobní animozity.

1.4.1. Velká láska

Díky nejrůznějším pramenům můžeme odpovědět i na otázku, jak mladý Gustáv Husák vypadal. Postavu měl vysokou kolem 175 cm a velmi štíhlou, až jako by trpěl tuberkulózou. Hlavu pokrývaly tmavohnědé krátce střižené vlasy, které však v pozdější době stále více ustupovaly čelní pleši na trvale bezvousém obličejí. V mládí se těšil vcelku dobrému zdraví, jeho školní absence nedosahovala vysokých čísel, častěji však prodělal zánět průdušek.⁴⁷⁰ Mezi zajímavosti můžeme zařadit, že v letech 1933, 1934 a 1935 nebyl Husák odveden na

⁴⁶⁶ Vladimír CLEMENTIS: Slovenská inteligencia a KSČ, in: *Ludový denník*, roč. 3, 29. 3. 1936, č. 63, s. 5; Eduard URX: Desať rokov DAVu, in: *DAV*, roč. 7, 28. 4. 1934, č. 2, s. 18–19; Július MAIBAUM [BRÁNIK]: Desať rokov Davu, in: *DAV*, roč. 7, 20. 6. 1934, č. 4, druhá s. desek. Srov. SNA, f. ÚV KSS, k. 1823, *Úplný protokol ze zasedání ÚV KSS 6.–7. 4. 1950*, s. 133, 143, 159–160.

⁴⁶⁷ Václav KOPECKÝ: *ČSR a KSČ. Pamětní výpisy k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*, Praha 1960, s. 351; Václav KRÁL: *Pravda o okupaci*, Praha 1962, s. 315.

⁴⁶⁸ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 1, *vyjádření K. Bacílka k situaci na Slovensku před a po SNP z r. 1963*, s. 1. Srovnej s kritikou komunistů „dogmatiků“ v listech Ladislava Novomeského Eduardu Urxovi z 28. 9. 1925 a 28. 10. 1926, in: Štefan DRUG (ed.): *Listy o DAVe*, Bratislava 1975, s. 183 a 224.

⁴⁶⁹ J. PEŠEK a kol. (eds.): *Aktéři jedné éry*, s. 24.

⁴⁷⁰ Rodinný archiv G. Husáka, *lékařská zpráva Pavla Pudlákova o zdravotním stavu G. Husáka z 24. 1. 1990*.

vojnu pro tělesnou slabost a kvůli krátkozrakosti.⁴⁷¹ Zdravotní problémy se zrakem ho ostatně provázely celý život, přičemž silné dioptrické brýle se staly jeho neodmyslitelnou součástí.

Navzdory jeho emoční rezervovanosti se Gustávu Husákovi nevyhnulo citové vzplanutí. Svaz slovenského studentstva vyvíjel osvětovou činnost také na středních školách. V březnu 1935 vyslala středoškolská komise Husáka přednášet na státní dívčí gymnázium Karla Kuzmányho v Banské Bystrici, kde vzbudil zájem u o tři roky mladší oktávanky Magdy Lokvencové.⁴⁷² „*Po prednáške sme si sadli v menšom kruhu, a tak sme si nejako padli do oka. Potom sme si písali a navštevovali sa,*“ vzpomíná Husák na osudové setkání.⁴⁷³ Dokladem jeho zájmu je i článek uveřejněný v časopisu *Svojeť*, v němž s typickou ironií zepsul dva studentské kolegy, ale naopak vyzdvihnul činnost dívčího studentského kroužku v Banské Bystrici a jmenovitě Magdy.⁴⁷⁴ O rychlém sblížení též vypovídá dochovaná pohlednice, na které jsou fotograficky zvěčněni jako pár. Z textu totiž vyplývá, že Gustáv Husák pobýval u Magdy již téže léto.⁴⁷⁵

Nenarazil jsem na informace, že by jak Gustáv Husák, tak i Magda Lokvencová měli předtím nějakou vážnou známost. Oba se profilovali jako silné a vyhraněné osobnosti s vysokými nároky na sebe i na druhé, oběma též zemřela matka v raném věku, což je spojovalo. Gustáva Husáka jistě zaujala krom Magdina vzhledu i její intelektuální úroveň. On ji zase uhranul svým charismatem a inteligencí. „*Když on byl nejchytřejší,*“ měla zdůvodnit později Magda svůj výběr kamarádce.⁴⁷⁶

Magda pocházela z Pacova u Pelhřimova, byla tedy původem Češka. Její otec, štábní kapitán Antonín Lokvenc, sloužil po válce jako důstojník v československé armádě na Slovensku v Horních Motešicích, kde založil a spravoval státní vojenský hřebčinec. Antonín Lokvenc akceptoval vztah své nejstarší dcery, ostatně co mu jako milujícímu otci a vyprofilovanému liberálovi zbývalo, a dokonce svého budoucího zetě finančně podporoval

⁴⁷¹ Vojenský historický archiv v Bratislavě, *vojenský kmenový list Augustína Husáka (10. 1. 1913)*. Dle zdravotního zápisu z vězeňského spisu z 50. let měl Husák na každém oku tři a půl dioptrie. ASVJS, Osobní vězeňský spis G. Husáka, *průvodní zdravotní záznam z 9. 8. 1956*.

⁴⁷² K osobnosti Magdy Husákové-Lokvencové viz Pavel KOSATÍK: *Devět žen z Hradu*, Praha 1999, s. 292–319; Nadežda LINDOVSKÁ a kol.: *Magda Husáková-Lokvencová. Prvá dáma slovenskej divadelnej réžie*, Bratislava 2008.

⁴⁷³ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 24.

⁴⁷⁴ G. HUSÁK: Za vyšší úroveň studentstva, in: *Svojeť*, roč. 11, duben/květen 1935, č. 8–9, s. 193. Banskobystrický sebevzdělávací kroužek dlouhodobě patřil mezi nejaktivnější. Viz Peter ŠKODÁČEK: Správa predsedu Stredoškolskej komisie, in: *Svojeť*, roč. 10, 1933/1934, č. 7, s. 17.

⁴⁷⁵ Rodinný archiv G. Husáka, *pohlednice M. Lokvencové G. Husákovi z 26. 8. 1935*.

⁴⁷⁶ Vyjádření výtvarnice Stanislavy Vaničkové v TV dokumentu Roberta Sedláčka *V hlavní roli Gustáv Husák*, ČT 2008.

při studiích.⁴⁷⁷ V červnu 1935 absolvovala Magda Lokvencová gymnázium, a třebaže projevovala velký zájem o divadlo, šla nakonec jako jedna z pouhých patnácti dívek studovat práva na Komenského univerzitu. Zapsala se sice současně i na dramatický obor Státní konzervatoře v Bratislavě, ale zrovna v ten rok se změnila dosavadní praxe a bylo možné studovat jen jeden obor. „*Nakoľko som si nedôverovala, že moja nadanie a schopnosť v divadelnej práci je dostatočné a riadiaca sa zásadou, že lepšie je byť zlou právničkou ako zlou herečkou, rozhodla som sa pre štúdium na univerzite.*“⁴⁷⁸ K vysněné divadelní kariéře se nakonec vrátila o deset let později a stala se herečkou a uznávanou divadelní režisérkou.

V Bratislavě se mohl mladý pár vídat častěji a též ve společnosti, kde osobnost Gustáva Husáka ještě více vynikala. Magda šla v jeho aktivistických šlépějích. Stala se sympatizantkou KSČ, členkou Spolku socialistických akademiků a akademického spolku Právník. Rovněž pracovala ve Svazu slovenského studentstva; krátce vedla středoškolskou komisi a následně v letech 1936 až 1938 zastávala post předsedkyně ženské komise. Také psala příspěvky do časopisů Šíp a Svojet'. Angažovala se ve prospěch levice. Gustáv Husák měl dozajista vliv na Magdino konání a způsob uvažování, což ostatně platilo i v opačném gardu,⁴⁷⁹ na druhou stranu netřeba jej přeceňovat. Magda byla díky liberální výchově zvláště na tehdejší poměry značně emancipovaná mladá žena, která si stále více uměla stát za vlastním názorem.⁴⁸⁰ Ostatně, k levicové orientaci tíhla již před seznámením s Husákem, například si dopisovala s matkou Jiřího Wolkera.⁴⁸¹

Prvního dne pro Československo kritického měsíce září roku 1938 se Magda Lokvencová za Gustáva Husáka provdala, za svědky jim byli Vladimír Clementis a jeho manželka Lída. Sňatek byl civilní.⁴⁸² Novomanželé strávili líbánky již v červenci a v srpnu, kdy společně podnikli delší cestu po Itálii, přičemž navštívili Řím či Benátky.⁴⁸³ Dá se předpokládat, že nejpozději od května 1939 společně začali bydlet v garsonce v bratislavské Panenské ulici.⁴⁸⁴

⁴⁷⁷ SNA, f. ÚŠB, k. 173, a. j. 37, *informativní zpráva ÚŠB o rodinných poměrech Magdy Husákové z 10. 7. 1941.*

⁴⁷⁸ NAČR, f. MV G. Husák, k. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, *vlastní životopis M. Husákové pro účely KSČ ze září 1950.* Srov. Oktávánka, jedna z mnohých [Magda LOKVENCOVÁ]: *Cesta do života*, in: Šíp, roč. 2, červen 1935, č. 8–10, s. 6–7.

⁴⁷⁹ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 51, *záznam pohovoru s P. Stahlem z 27. a 28. 9. 1963*, s. 5; NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, *poznatky z rozhovoru s M. Hrušovským a s jeho manželkou k osobě G. Husáka z 6. 1. 1951*, s. 162.

⁴⁸⁰ Viz *tamtéž*; též M. L. [TÁŽ]: *Ďakujem a žalujem*, in: Šíp, roč. 3, prosinec 1935, č. 3–4, s. 7.

⁴⁸¹ NAČR, f. ÚV KSČ, stranická evidence, *členská přihláška M. Husákové-Lokvencové do KSS z 1. 12. 1945*; též N. LINDOVSKÁ a kol.: *Magda Husáková-Lokvencová*, s. 28.

⁴⁸² Archiv Matričního úřadu městské části Bratislava – Staré Město, *Knihy manželství*, sv. 63, 1938, poř. č. 976, s. 117.

⁴⁸³ Rodinný archiv G. Husáka, *doklady, jízdenky a fotografie.*

⁴⁸⁴ NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, a. j. 7, *Koncese na zřízení, udržování a provozování radiofonní přijímací stanice pro G. Husáka do ulice Panenská č. 30 ze 7. 5. 1939.*

2. PRAGMATICKÝ ODBOJÁŘ (1938–1945)

„*My Slováci máme dve divízie, jednu bojovú a druhú zaistovaciú. My bojujeme v prvej, ty si v tej zaistovacej. Báťuška Stalin nebude robiť rozdiely!*“ Jozef Tido Gašpar⁴⁸⁵

Evropa třicátých let nespĺňovala mnohá očekávání. Svízelná hospodářská, a tím i sociální situace naháněla nespokojence do řad radikálů. Současně byla rozdmýchávána národnostní otázka. Poválečný versailleský systém se bortil a společně s ním i pluralitní parlamentární zřízení, která byla nahrazována autoritativními a šovinistickými režimy. Začala se naplňovat vize velké nacionálněsocialistické říše, propagovaná německým vůdcem Adolfem Hitlerem, ve které nemělo Československo místo. Německo obnovilo svou vojenskou sílu a bez fyzického odporu přičlenilo k sobě ztracená, ale i nová území. Anexe sousedního Rakouska z března 1938 nemohla nezafungovat jako předzvěst dalšího vývoje, proti kterému se mezi jinými stavěl i Gustáv Husák.

2.1. Za republiku!

Radikalizace se nevyhnula ani národnostem žijícím v Československu a netýkala se zdaleka jen českých Němců, nýbrž mimo jiné i Slovenska, kde autonomisté vstoupili již od podzimu 1937 do ofenzívy a spustili kampaň za uplatňování slovenského jazyka. Heslo „*Na Slovensku po slovensky!*“, které doplňovala píseň „*Slováci sme od rodu*“, zaplavilo bratislavské ulice a neméně rezonovalo za přispění ľudáckých akademiků na univerzitní půdě. Tamější akademický senát totiž zarputile zastával v rozporu s ministerskými nařízeními stanovisko „*nezadatelnosti práva češtiny*“, totiž že na univerzitní půdě můžou pedagogové používat i češtinu, a taktéž odmítal přistoupit na termín „*slovenský národ*“.⁴⁸⁶

V těchto bouřlivých časech nezůstávala v pasivitě ani levice, která pořádala protifašistické manifestace na obranu republiky, za zavedení branné výchovy⁴⁸⁷ a důrazně se vymezovala vůči ľudáctvu a maďarskému iredentismu. Mezi organizátory i řečníky nemohl Gustáv Husák chybět, ostatně patřil již mezi nejzkušenější studentské funkcionáře. Husák vyzýval ve svých projevech k jednotě mládeže v boji za sociální spravedlnost a demokracii,

⁴⁸⁵ M. GACEK: *Surová*, s. 184.

⁴⁸⁶ Na schůzi akademického senátu z 14. 10. 1938 bylo nařizeno přednášet pouze ve slovenském jazyce. Peter BLAHO – Eva VLKOVÁ (eds.): *Právnicki na Univerzite Komenského v Bratislave. 75. rokov činnosti Právnickej fakulty UK (1921–1996)*, Bratislava 1996, s. 53; k problematice též viz Konštantin ČULEN: *Slováci a Česi v štátnych službách ČSR*, Trenčín 1994, s. 141.

⁴⁸⁷ Husák se dlouhodobě věnoval otázce branné výchovy, přičemž v této souvislosti prosazoval demokratizaci armády a přijetí sociálních opatření, aby prostý lid věděl, „*že bude bojovat i za svoje záujmy, a nie za bohatstvo druhých*“. Gustáv HUSÁK: *Zvýšit brannost národa*, in: *Šíp*, roč. 3, října 1935, č. 1, s. 10.

vyzdvihoval československo-sovětské spojenectví z roku 1935 a vyjadřoval odhodlání bránit republiku:⁴⁸⁸ „*Neporazí nás nič – ak nie vlastná zrada a zbabelosť. Preto vykoreňme zradu, vylúčme zbabelcov a sústredíme všetky sily na obranu samostatného a nezávislého Československa.*“⁴⁸⁹ Svaz slovenského studentstva obdobně vyjádřil loajalitu republiky 30. března 1938 na manifestaci, na které participovalo vedení Komenského univerzity i všechny studentské spolky. Chyběli pouze řádáci akademici,⁴⁹⁰ kteří předtím těsně neuspěli na valném shromáždění svazu, jehož činnost se rozhodli nadále striktně bojkotovat.

Za výše popsaných střetů se blížily červnové volby do obecních zastupitelstev. Slovenští komunisté v očekávání, že podchytí hlasy nespokojenců, vyjádřili v narážce na probíhající občanskou válku ve Španělsku přání, aby se Bratislava stala „*slávnym Madridom, všetkých jej obyvateľov, Slovákov, Nemcov, Maďarov a Čechov*“ a „*nedobytným hradom, na ktorom si útočník vyláme zuby*“.⁴⁹¹ Do předvolební kampaně se zapojil i Komunistický svaz mládeže, a tak vedle ostřílených politiků Vladimíra Clementise, Štefana Majora či z Čech přicestovavší Klementa Gottwalda agitoval i Gustáv Husák, jenž se společně s Eduardem Frišem zejména orientoval na mladou generaci.

Husák často řečnil na předvolebních shromážděních, na kterých vyzýval k protifašistické jednotě na obranu republiky, vyřešení nezaměstnanosti na úkor „*kapitalistů*“, přiznání každému práva na práci a národnostních práv. Jedinou poctivou sílu, jež dokáže vyřešit nastolené otázky, přirozeně spatřoval v komunistické straně, ovšem v této souvislosti bagatelizoval význam obecních voleb. Gustáv Husák se zvláště zaměřoval na dehonestaci řádáckých konkurentů, které obvinil z vykořisťování vlastních zaměstnanců a z paktování s vůdcem Sudetoněmecké strany Konrádem Henleinem a maďarskými iredentisty. Navíc připomněl, že řádáci zasedali v minulosti ve vládě a jejich tehdejší ministr Jozef Tiso údajně uděloval různé koncese Židům, na které nyní řádáci oportunisticky útočí.⁴⁹²

Komunisté byli v této době i přes silácké řeči v defenzivě, o svých kvalitách obyvatelstvo nepřesvědčili a ve volbách propadli. V Bratislavě obdrželi pouze polovinu hlasů

⁴⁸⁸ SNA, f. PR, k. 87, *hlášení M. Múdreho policejnímu ředitelství v Bratislavě o pokračování valného shromáždění SSS z 3. 3. 1938*, s. 826; tamtéž, k. 92, *zpráva o debatním večírku mladých z 1. 3. 1938*, s. 532; J. TURČAN: Československo očami mladých, in: *Slovenské zvesti*, roč. 3, 27. 2. 1938, č. 41, s. 5.

⁴⁸⁹ G. HUSÁK: S Rudou armádou v obrane i v útoku, in: *Rudá armáda, bašta svetového mieru a ochrana malých národov*, Bratislava 1938, s. 3–4.

⁴⁹⁰ AUKB, f. RUK, k. 122, *Manifestace na obranu republiky 1938, vysvětlení SSS o průběhu a přípravách manifestace na obranu republiky rektorátu z 1. 4. 1938*.

⁴⁹¹ *Slovenské zvesti*, roč. 3, 12. 6. 1938, č. 114, s. 1.

⁴⁹² SNA, f. PR, k. 260, *policejní zpráva o veřejné schůzi KSČ v Bratislavě z 5. 6. 1938*, s. 495–497; tamtéž, k. 275, *zpráva M. Múdreho o veřejné předvolební schůzi KSČ z 30. 5. 1938*, s. 869–872; SAB, pobočka Modra, f. Okresní úřad Bratislava – okolí (1923–1945), prezidiální spisy, k. 19, č. j. 1104, *hlášení notářského úřadu v Račičtorfe o průběhu veřejného shromáždění KSČ z 26. 5. 1938*; tamtéž, č. j. 1105, *hlášení notářského úřadu v Čeklise o průběhu veřejného shromáždění KSČ z 5. 6. 1938*.

v porovnání s předcházejícími hlasováními. Veřejný prostor ovládli Ľudáci, kteří slavili vítězství, a v českých pohraničních oblastech drtivě uspěla Henleinova Sudetoněmecká strana. Politická agitace nicméně pokračovala i přes léto 1938. Husák se účastnil manifestací na obranu republiky, přičemž vystoupil po boku literáta Tida Gašpara na veřejném shromáždění Svazu slovenské mládeže v rodné Dúbravce a v nedaleké Devínské Nové Vsi.⁴⁹³ „*Postavit' sa do chlapa do pohotovosti spolu s českým národom a demokratmi ostatných národov brániť republiku, povstať na obranu jej celistvosti a zvrchovanosti. Svet musí vidieť, že v tomto ohľade je celý slovenský národ jednotný!*“ Takto a podobně se komunisté snažili agitovat ve svém tisku.⁴⁹⁴ V tomto duchu se zástupci Svazu slovenského studentstva také dostavili 23. září, v den vyhlášení mobilizace v Československu, na Zemské vojenské velitelství v Bratislavě, kterému dali svou organizaci k dispozici.⁴⁹⁵

Jak je známo, nakonec k boji nedošlo a úspěch slavila politika Německa, které získalo na základě Mnichovské dohody z 30. září československé pohraniční oblasti. 6. října se sešel v Žilině výkonný výbor Hlinkovy slovenské Ľudové strany s představiteli ostatních slovenských politických stran mimo sociálních demokratů a komunistů, kteří nebyli přizváni, a společně vyhlásili autonomii Slovenska s požadavkem na okamžité převzetí výkonné a vládní moci na Slovensku.⁴⁹⁶ Československá vláda se nacházela v oslabené pozici, uznala slovenské požadavky a jmenovala katolického kněze a Ľudáckého politika Jozefa Tisa předsedou slovenské autonomní vlády (měsíc předtím totiž zemřel Ľudácký lídr Andrej Hlinka). Národní shromáždění posléze potvrdilo nový stav ústavním zákonem. Československo tak fakticky přestalo být unitárním státem a změnilo se v asymetrickou federaci, což ostatně bylo vyjádřeno i přeměnou názvu státu na Česko-Slovensko a projevilo se asynchronním vývojem v obou částech země. Hlinkova slovenská Ľudová strana sebe samu pasovala do pozice jediné „*právoplatné politické predstaviteľky slovenského národa*“ a nastoupila cestu k monopolu moci.⁴⁹⁷ Fašizace společnosti a přechod k autoritativnímu režimu se odehrávaly i v českých zemích, avšak pomaleji a ne tak markantně.

Komunisté varovali před snahami autonomistů, jelikož se obávali, že oslabení československé jednoty využije sousední Maďarsko a Polsko. Zároveň volali po jednotě všech

⁴⁹³ SNA, f. Torza písemných pozůstalostí 1902–1980, k. 19, a. j. 188, *zápisnice Sdružení mládeže v Dúbravce z 6. 7. 1938*, s. 61.

⁴⁹⁴ Július ŠEFRÁNEK: Čo teraz Slováci? in: *Slovenské zvesti*, roč. 3, 13. 9. 1938, č. 178, s. 1; obdobně Vladimír CLEMENTIS: Áno, áno – nie, nie! in: *tamtéž*, 18. 9. 1938, č. 182, s. 3.

⁴⁹⁵ Slovenská mládež dáva sa k dispozícii armáde, in: *tamtéž*, 23. 9. 1938, č. 186.

⁴⁹⁶ Část představitelů HSĽS upřednostňovala již v této době vyhlášení samostatného slovenského státu. Pavol ČARNOGURSKÝ: *Svedok čias*, Bratislava 1997, s. 84.

⁴⁹⁷ Viz Žilinský manifest z 6. 10. 1938, in: Ján GRONSKÝ (ed.): *Komentované dokumenty k ústavním dejinám Československa I. 1914–1945*, Praha 2005, s. 270–271; Ústavní zákon č. 299 Sb. z. a n. z 22. 11. 1938 o autonomii Slovenské krajiny, in: *tamtéž*, s. 283–289.

slovenských politických směrů včetně Ľudáků, kteří tím měli být vymaněni z vlivu Berlína. Ve skutečnosti se komunisté především snažili dostat z vlastní izolace,⁴⁹⁸ která je rychle dostihla. Slovenské Prezídium ministerstva vnitra zastavilo 9. října z příkazu autonomní vlády činnost jejich strany na Slovensku a zakázalo rozšiřování prokomunistického tisku. Nově ustavené slovenské zemské vedení komunistické strany, ve složení Karol Bacílek, Július Ďuriš a Koloman Moškovič, se nakrátko stáhlo do Brna. Činnost komunistů v českých zemích byla zastavena záhy nato, 20. října.

V této době také byly rozpuštěny komunistům spřátelené organizace. Vedle Svazu slovenské mládeže se opatření týkalo i Spolku socialistických akademiků, jehož staronový předseda Gustáv Husák o tom obdržel výnos zemského soudu.⁴⁹⁹ Bezpečnostní oddělení Policejního ředitelství v Bratislavě souběžně nařídilo domovní prohlídky v bytech vedoucích funkcionářů spolku Gustáva Husáka, Eduarda Friše a Michala Falšana, při kterých policie zabavila prokomunistické tiskoviny.⁵⁰⁰

Nové poměry zasáhly i studentské spolky. 20. října podala skupina označující se za „*zástupce slovenského nacionálního studentstva*“, jež se pasovala do role mluvčího slovenského studentstva, žádost na policejní ředitelství, aby byla předána správa Svazu slovenského studentstva a fakultního spolku Právnick „*do čisto slovenských a nacionálních rúk*“. Policejní ředitelství žádost postoupilo zemskému úřadu s informativním upozorněním, že z funkcionářů spolku Právnick „*je dobrá polovica ľavičiarskeho svetového názoru*“ a že obdobný stav je i ve svazu studentstva, ve kterém se dokonce angažuje Gustáv Husák. „*V dôsledku toho nie je dostatočných záruk, že vo vedení týchto dvoch spolkov za stávajúcich okolností nenastanú závady.*“ Zemský prezident posléze žádosti vyhověl.⁵⁰¹ Jednalo se však o dodatečnou legalizaci již existujícího stavu, jelikož zástupci nacionálního studentstva nečekali na rozhodnutí příslušných úřadů a 27. října suspendovali celý správní výbor svazu, jehož pravomoc převzali.⁵⁰²

⁴⁹⁸ Xénia ŠUCHOVÁ: Kominternu, KSČ, KSS a komunisti na Slovensku po Mnichove a na začiatku vojny, in: Zdeněk Kárník – Michal Kopeček (eds.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek III*, Praha 2004, s. 77–78.

⁴⁹⁹ SNA, f. PR, k. 88, *oznámení Prezídia Policejního ředitelství v Bratislavě o výnosu Zemského úřadu v Bratislavě o rozpuštění a zákazu činnosti SSA z 15. 10. 1938*, s. 396.

⁵⁰⁰ Tamtéž, *nařízení Prezídia Policejního ředitelství v Bratislavě o domovní prohlídce bytu G. Husáka a E. Friše a zápis o provedení z 20. 10. 1938*, s. 390–395.

⁵⁰¹ Tamtéž, k. 87, *záznamy k žádosti zástupců slovenského nacionálního studentstva Policejnímu ředitelství v Bratislavě z 20. 10. 1938*, s. 820–825.

⁵⁰² Tamtéž, *oznámení zástupců slovenského nacionálního studentstva o převzetí vedení SSS z 8. 11. 1938*, s. 826. Srov. tamtéž, k. 90, Spolek Právnick, *zápisnice ze zasedání zástupců slovenského studentstva, která byla zaslána Policejnímu ředitelství v Bratislavě 31. 10. 1938*, s. 253.

Stejný osud čekal i na spolek Právník, jehož nové vedení se hned začalo činit.⁵⁰³ Obrátilo se ve jménu všech slovenských studentů práv na rektorát univerzity s žádostí, aby zavedla „*numerus nullus*“, zákaz studia „*pre príslušníkov židovskej rasy*“ na právnické fakultě,⁵⁰⁴ a aby portréty již bývalého prezidenta Edvarda Beneše byly nahrazeny podobiznami Andreje Hlinky a církevními kříži.⁵⁰⁵ Spolek pak následně pozměnil stanovy a nově si dal za úkol „*pestovať kresťansko-nacionálne zásady v členskej pospolitosti a hlásat ich navonok*“, žadatel o členství musel nově prokázat křesťanský původ.⁵⁰⁶

2.2. Naše hodina přijde

Perzekuce zaskočila i ostatní politické subjekty, které byly donuceny zaniknout či splynout v jedinou „státotvornou“ Hlinkovu slovenskou ľudovou stranu, k jejímuž názvu na čas přibyl dovětek Strana slovenské národní jednoty a která se stala politickým hegemonem na Slovensku. Pro „*nežiadúce živly*“ a „*duše, ktoré nevedia pochopiť volanie doby*“ byla zahájena výstavba zajišťovacích táborů,⁵⁰⁷ do kterých následně zavítalo množství odpůrců nového režimu, zvláště komunistů včetně Husáka, ale to bychom předbíhali.

Opoziční síly se nacházely v defenzivě a ochromeném stavu, přesto se vyskytly nevalné pokusy o vytvoření antiľudácké platformy. První návrh narazil na nesouhlas některých agrárníků v čele s jejich předsedou Rudolfem Beranem. Další jednání probíhala v bytě bývalého předsedy Slovenské národní strany Jána Paulínyho-Tótha a v advokátní kanceláři Vladimíra Clementise, kde pracoval jeho přítel Gustáv Husák jako advokátní koncipient. Jednání však uvázla na mrtvém bodu.⁵⁰⁸ Martin Kvetko napsal v 70. letech, že se během těchto hovorů sešel s bývalým kolegou ze studentského hnutí Gustávem Husákem v bratislavské kavárně Astoria a informoval ho, že bude zachována Slovenská národní strana. Husák mu údajně odpověděl, že pokud tomu tak bude, pak se i on stane jejím členem,

⁵⁰³ Tamtéž, k. 87, *oznámení o převzetí vedení spolku Právník Policejnímu ředitelství v Bratislavě z 31. 10. 1938*, s. 254.

⁵⁰⁴ AUKB, f. RUK, k. 122, Spolek Právník, č. j. 1004/1938, *žádost posluchačů spolku Právník na zavedení numeru nulla pro Židy z 9. 11. 1938*.

⁵⁰⁵ Tamtéž, č. j. 745/38-39, *odpověď děkanátu PF na žádost spolku Právník z 30. 11. 1938*.

⁵⁰⁶ Tamtéž, *usnesení valného shromáždění spolku Právník ze 7. 12. 1938*.

⁵⁰⁷ *Připravují sa koncentračné tábory na Slovensku*, in: *Slovák*, roč. 20, 26. 11. 1938, č. 270, s. 3.

⁵⁰⁸ *Vyjádření Michala Kormana z 24. 10. 1946 před žalobcem Národního soudu v Bratislavě v trestné věci proti Jozefu Tisovi*, in: Valerián BYSTRICKÝ – Róbert LETZ – Ondrej PODOLEC (eds.): *Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939. Spomienky aktérov historických udalostí*. I. díl, Bratislava 2007, s. 130; Ján PAULÍNÝ – TÓTH: *Ako došlo k 14. marcu*, in: *tamtéž*, II. díl, Bratislava 2008, s. 75–76.

k čemuž se pak po válce nehlásil.⁵⁰⁹ Jedná se spíše o nevědomou dezinterpretaci ze strany Kvetka, jelikož nešlo o vstup do Slovenské národní strany, nýbrž do výše zmíněné opoziční platformy, která se nakonec nekonala.

Do prosincových sněmovních voleb na Slovensku byla připuštěna pouze jedna „státotvorná“ kandidátka, přičemž hlasování pod agitačním heslem „*Chceš nové slobodné Slovensko?*“ nabylo manifestačního rázu. Na přelomu roku došlo k úřednímu rozpuštění komunistické strany, která tím přišla o zastupitelské mandáty a veřejné funkce. Situace se komunistům čím dál více komplikovala a jejich vrcholní představitelé opouštěli na příkaz Komunistické internacionály republiku.

Opatření se vztahovalo též na Vladimíra Clementise, jemuž s odjezdem vypomáhal Husák. „*Bratislava bola rušná. Sedeli sme s Clementisovcami na večeri U františkánov. Pár krokov odtiaľ roztrhla nacistická bomba nešťastného*“ podomního obchodníka, vzpomíná Husák na hektický 13. březen. Připomeňme, že několik dní předtím se česko-slovenská vláda neúspěšně pokusila neutralizovat separatistické tendence na Slovensku tím, že odvolala autonomní vládu Jozefa Tisa. „*Prišla správa, že večer prehovorí Mach na gardistickej manifestácii pred Národným divadlom. Mňa poslali pozrieť pred divadlo, čo oznámi Mach. Clementisovci si išli zabaliť kufre,*“⁵¹⁰ pokračuje ve vzpomínkách Husák. „*Šel jsem se s několika soudruhy na to podívat. Asi 800 lidí, náměstí na ¼ prázdné. Z balkonu N[árodního] D[ivadla] mluvil Mach (právě se vrátil z třídního vězení) v uniformě HG [Hlinkovy gardy]. Ostré proti 'českým pučistům' a jasným závěrem, že teď dáme Čechům definitivně sbohem.*“⁵¹¹

Policie nakonec rozehnala shromáždění slzným plynem. „*Všetci ľudia sa rozprchli, len jedna skupina tam zostala stáť a vytrvala napriek slzám v očiach. Boli to Slováci, revoluční Slováci. Vyskytla sa však chybička krásy. Pri odchode, ako potom zahli za roh, začali spievať nemecké pochodové piesne. To celý obraz akosi narušilo,*“ vzpomíná vůdce slovenských Němců Franz Karmazín, jehož soukmenovci aktivně participovali na vyhocení událostí. V úborech Hlinkovy gardy rozdávali informativní letáky o konání shromáždění, kterého se následně účastnili. Rovněž stáli za bombovými explozemi v Bratislavě. „*Z pohľadu riše bolo potrebné, aby sa slovenská revolúcia trochu rozduchala a viac sa zdôraznila vôľa slovenského národa po slobode,*“ dodává po letech Karmazín.⁵¹²

⁵⁰⁹ Martin KVETKO: Na prelome dvoch epoch. V ilegalite a v povstaní, in: týž – Ján M. Ličko (ed.): *Zborník úvah a osobných spomienok o Slovenskom národnom povstaní*, Toronto 1976, s. 104–105.

⁵¹⁰ G. HUSÁK: Búrlivé roky. Spomienky na Vlada Clementisa IV., in: *Kultúrny život*, roč. 22, 25. 9. 1967, č. 34, s. 3.

⁵¹¹ NAČR, f. ÚV KSČ, A. Novotný, složka G. Husák, *Poznámky a vzpomínky k politickým událostem na Slovensku v letech 1938–1945 (I. část) z 28. 9. 1958* (neinventarizováno), s. 11.

⁵¹² Diskuze bývalých funkcionářů Deutsche Partei patrně z roku 1961 či 1962, in: V. BYSTRICKÝ – R. LETZ – O. PODOLEC (eds.): *Vznik Slovenského štátu*, I. díl, s. 78–79.

Nacistické Německo totiž po mnichovských událostech postřehlo, že část Ľudáků je nakloněna k akcím směřujícím k úplnému rozbití Česko-Slovenska, a proto vyvíjelo tímto směrem tlak. Adolf Hitler pozval k setkání Jozefa Tisa, kterého upozornil, že další existence státu je neudržitelná a Slovensku hrozí rozdělení mezi Polsko a Maďarsko, pokud samo nevyhlásí nezávislost. Slovenský sněm tak nakonec učinil 14. března 1939,⁵¹³ s čímž obeznámil veřejnost rozhlasovým projevem již zmiňovaný šéf Úřadu propagandy a pozdější ministr vnitra Alexander Mach a Jozef Kirschbaum, jenž se následně stal generálním tajemníkem Hlinkovy slovenské Ľudové strany. Den nato obsadila německá armáda zbytek českého území, na kterém byl zřízen Protektorát Čechy a Morava. Nově vzniklý Slovenský stát se následně zavázal ochrannou smlouvou, že bude uskutečňovat svou zahraniční, vojenskou a hospodářskou politiku v souladu se zájmy nacistického Německa, přesto disponoval v porovnání s protektorátem výrazně svébytnějším postavením.

Komunisté plně sestoupili do ilegality a snažili se organizovat hnutí ve jménu národního osvobození a obnovy československého státu. Podle pravidla Kominterny měla v každé zemi existovat jedna komunistická strana, proto od května začala působit Komunistická strana Slovenska. V jejím vedení působili Július Ľuriš, Ľudovít Benada a Ján Osoha, dřívější lídři Karol Bacílek a Koloman Moškovič emigrovali. Nové vedení přesto podléhalo moskevské centrále KSČ a pražskému komunistickému vedení, s nímž udržovalo kontakt přes Ľuriše. Vazby však postupně slábly.

Jak již víme, těsně před vyhlášením slovenské samostatnosti se Husákův přítel a současně zaměstnavatel Vladimír Clementis pokusil emigrovat do zahraničí. Odjel společně s manželkou Lídou a s francouzskými vízy do Prahy, kde je zastihla okupace. Husák s nimi udržoval kontakt a nakonec zařídil pro Clementise povolení k zpětnému překročení slovensko-protektorátní hranice. V této souvislosti obstaral i informativní zprávy o situaci na Slovensku pro pražské soudruhy a tamější sovětský generální konzulát. Z Bratislavy se pak Clementis dostal přes Polsko do Moskvy a vzápětí do Paříže, kde již na něho čekala jeho manželka, které se podařilo odletět přímo z Prahy. Do konce války nakonec dleli v Londýně.

Gustáv Husák pomáhal s odchodem do emigrace i dalším komunistům, například Eduardu Frišovi či Štefanu Majorovi,⁵¹⁴ a údajně mu také bylo doporučováno, aby emigroval do Francie či Polska. „*Dokonca som o tom určitý čas uvažoval. Napokon som sa rozhodol*

⁵¹³ K problematice viz: Valerián BYSTRICKÝ: *Zahranicnopolitické súvislosti vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939*, Bratislava 2014.

⁵¹⁴ G. HUSÁK: Búrlivé roky. Spomienky na Vlada Clementisa IV., in: *Kultúrny život*, roč. 22, 25. 9. 1967, č. 34, s. 3; rovněž NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, poznatky E. Friše o stycích s G. Husákem pro kádrové odd. Ústředního sekretariátu ÚV KSČ B. Köhlerovi z května 1951, s. 196; tamtéž, vlastní životopis G. Husáka z 15. 4. 1950, s. 83.

zostať doma. V oficiálnych stranických funkciách som nebol natoľko známy a doma bolo treba tiež pracovať,“ vyjádřil se Husák,⁵¹⁵ jenž brzy začal působit v ilegální síti komunistické strany, kde dostal za úkol pracovat mezi inteligencí a vysokoškoláky. V Bratislavě formoval ilegální studentské buňky, které navázaly na činnost Kostufry a soustředily se na vysokoškolském internátu Lafranconi. Jednalo se celkem asi o čtyřicet osob, mezi něž patřili i Husákovi staří známí Felix Vašečka či Michal Falt'an.⁵¹⁶

Na základě této pozice docházel Husák na první rajónové bratislavské vedení komunistické strany, kde postupně spolupracoval s odbojáři Pavlem Fendtem, Pavlem Kardianem, Jozefem Ivaničem, Oto Klein-Krajňákem, Štefanem Szabem a Viliamem Kaiserem. Zároveň udržoval kontakt s vedoucími funkcionáři strany Júliem Ďurišem a Jánem Osohou, kterému obstarával nejrůznější informace, dokumenty, finance a plnil další dílčí úlohy. Například několikrát školil členy ilegálních závodních organizací,⁵¹⁷ zpřístupnil vlastní byt k stranickým poradám nebo zprostředkoval spojení na – z Francie příchozího – komunistu Viktora Synka, jenž u Husáků krátce přebýval.⁵¹⁸ Častěji však Husák komunikoval s vedoucími funkcionáři nepřímo přes Pavla Stahla, který vedl od října 1939 technický aparát komunistů a zajišťoval agitačně-propagační činnost. V této souvislosti korigoval Husák koncepty určené k tvorbě ilegálních materiálů a psal texty do tiskového orgánu slovenských komunistů *Hlas lidu* a do ilegálních novin bratislavských komunistů *Kladivo*, které též vycházelo v německé jazykové mutaci.⁵¹⁹

Přes hojný výčet aktivit se však Husák choval obezřetně a jeho ilegální činnost postupně stagnovala, až zcela ustala. „*Husák nechcel vykonávať rozsiahlejšiu stranickú činnosť s odôvodnením, že je to predčasné a že by sa zbytočne riskovalo*“,⁵²⁰ ozřejmuje jeho motiv chování ilegální spolupracovník Jozef Lietavec. Za Husákovým opatrnictvím se skrýval souběh několika faktorů. Již zmiňovaný Pavel Stahl za tím spatřoval vliv Husákovy manželky Magdy,⁵²¹ jež sama později k tomuto období uvedla, že kvůli policejnímu sledování „*podľahla psychóze opatrnosti a strachu*“.⁵²² Do toho propukaly četné názorové střety

⁵¹⁵ AKPR, f. G. Husák, k. 34, Viliam Plevza: *Gustáv Husák. Politik istot a perspektív*, Bratislava 1981 [strojopis], s. 87–88.

⁵¹⁶ K tomu podrobněji viz Martin MOCKO: *Gustáv Husák v odboji do leta 1943 (II.): Skupina komunistických vysokoškolákov*, online: www.druhasvetova.sk.

⁵¹⁷ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 269, *záznam o pohovoru s J. Ivaničem z 10. 10. 1963*, s. 2 a 6.

⁵¹⁸ NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, *záznamy a zprávy, vlastní životopis G. Husáka z 15. 4. 1950*, s. 84.

⁵¹⁹ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 881, *záznam o výsledku G. Husáka z 5. a 6. 5. 1955*, s. 49.

⁵²⁰ Tamtéž, 03/10, sv. 2, a. j. 33, *protokol o výpovědi J. Lietavce z 19. 4. 1963*, s. 1.

⁵²¹ Tamtéž, sv. 3, a. j. 51, *záznam pohovoru s P. Stahlem z 27. a 28. 9. 1963*, s. 5–6.

⁵²² NAČR, f. MV G. Husák, k. 24, I. G. Husák, *záznamy a zprávy, vlastní životopis M. Husákové ze září 1950*.

Husáka se spolupracovníky v ilegalitě.⁵²³ Zlou krev si například nadělal u Júlia Ďuriše, když odmítl sepsat na podzim 1939 provolání na podporu českých studentů, jelikož se obával možnosti svého vyzrazení.⁵²⁴ Navzdory tomu pak Štefan Szabo a Oto Klein-Krajňák nabídli na jaře 1940 Husákovi funkci vedoucího agitace a propagandy pro celou bratislavskou oblast, což rovněž odmítnul.⁵²⁵

Husákova zdrženlivost se obdobně projevila při přípravách ilegálních akcí u příležitosti 1. máje 1940. Bratislavští komunisté dostali za úkol výrobu a šíření ilegálních propagačních materiálů, přičemž měli svou účastí narušit průběh oficiální bratislavské manifestace. „*Ve výboru v první řadě Husák se postavil proti tomu, nebo to považoval za zbytečné obětování lidí a výbor rajónu jednohlasně souhlasil s Husákem a tak se toto ani neprovedlo v našem rajónu,*“ vypovídá Pavel Fendt, jenž byl údajně varován před Husákovou svévolí ještě předtím, než se seznámili.⁵²⁶ Husák současně dostal při příležitosti oslav svátku práce za úkol napsat úvodník pro ilegální noviny *Kladivo*, ve kterém ovšem nakonec oproti původnímu zadání vyzýval k bojkotu oficiálních akcí.⁵²⁷ Na Husákovu adresu se snesla kritika a vzrostla vůči němu nedůvěra vedoucích funkcionářů. „*Krajňák nazval mé stanovisko oportunistem, prohlásil, že je to chvostismus, že strana se nesmí dát vést náladami mas (které do průvodu nechtěly), ale postavit se jim do čela a vést je do boje,*“ vzpomíná Husák, jenž se nakonec částečně podřídil. Účastnil se nočního vylepování ilegálních plakátů či kreslení a psaní hesel po zdech,⁵²⁸ avšak namísto demonstrace si raději zahrál se skupinou stoupenců fotbal.⁵²⁹

Rovněž ostrakismus vedený Moskvou proti Clementisovi zkomplikoval Husákovu pozici. Dne 23. srpna 1939 došlo k rapidnímu geopolitickému obratu, Německo podepsalo se Sovětským svazem smlouvu o neútočení s tajným dodatkem na rozdělení si Polska, známou pod názvem *pakt Ribbentrop-Molotov*. Sovětský svaz uznal v této souvislosti Slovenský stát a změnil politiku Kominterny, která začala šířit aktualizované instrukce. V nich byla Německem započatá válka označena za imperialistickou, čímž se vytratilo předchozí dělení států na demokratické a fašistické. Klement Gottwald vyzýval z Moskvy pražské

⁵²³ AMSNP, f. 12, S41/80, *Vzpomínky J. Ivaniče na jeho účast v komunistickém hnutí v Bratislavě* z 8. 2. 1980, s. 40.

⁵²⁴ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 119, *záznam o pohovoru s J. Ďurišem* z 9. 10. 1963, s. 41.

⁵²⁵ NAČR, f. MV, k. 23, Podsvazek G. Husáka č. j. B/4-V-2425, *protokol o výsledku O. Klein-Krajňáka* z 11. 12. 1953, s. 194

⁵²⁶ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 257, *záznam o pohovoru s P. Fendtem* z 16. 10. 1963, s. 3–4.

⁵²⁷ SNA, f. ÚV KSS, L. Benada, k. 2423, a. j. 18, *list O. Klein-Krajňáka L. Benadovi* z 15. 3. 1951, s. 1.

⁵²⁸ NAČR, f. ÚV KSČ, A. Novotný, složka G. Husák, *Poznámky a vzpomínky k politickým událostem na Slovensku v letech 1938–1945 (II. část)* z 28. 9. 1958 (neinventarizováno), s. 5–6.

⁵²⁹ Tamtéž, 03/10, sv. 26, a. j. 266, *záznam o pohovoru s G. Husákem* z 27. 8. 1963, s. 7.

komunistické vedení: „*Bud'te co nejopatrnější a nedejte se vyprovokovat k předčasným akcím. Naše hodina přijde.*“⁵³⁰

Německo-sovětský pakt vnesl silné rozpaky nejen mezi veřejnost, nýbrž také do komunistických řad, ba vysloužil si kritiku ze strany některých straníků, například Júlia Fučíka či Vladimíra Clementise, jenž se včas nestačil podřídit (na rozdíl od Fučíka) oficiální interpretaci: „*Clementis vystupuje proti sovětsko-německému paktu. Byl proti Sovětskému svazu v otázce Finska. Je pro válku na straně anglofrancouzského imperialismu proti Německu. Je pro podřízení naší strany Benešovi. Byl pro svůj protistranický postoj propuštěn ve Francii z vězení. Spolupracuje nyní s Hodžou a Osuským. Vyloučili jsme jej ze strany,*“ informoval posléze Klement Gottwald československé komunisty.⁵³¹

Gustáv Husák byl s Clementisem velice úzce spjat. Ještě během léta 1939 spolu udržovali písemný kontakt. Za tím účelem využíval Husák bývalého sociálního demokrata a přítele Antona Rašly Karola Tokára, který pracoval na hlavní poště v Bratislavě a měl přístup k manipulaci se zásilkami do zahraničí.⁵³² A tak Husák disponoval nejrůznějšími informacemi. Když se dozvěděl o Clementisově vyloučení ze strany, nechtěl tomu věřit, a společně s Ladislavem Novomeským zařídili, aby o tom nereferoval domácí ilegální tisk. Tímto počinem se Husák dostal nejenom do rozporu s oficiální linií strany, nýbrž také do nepřímého střetu s Viliamem Širokým, který se na vyloučení Clementise podílel, a Júliem Ďurišem,⁵³³ jenž o Clementisově případě informoval z Prahy na Slovensko a v této souvislosti nikoliv náhodou varoval: „*Pozor na Gustu a spol.!*“⁵³⁴

Když Július Ďuriš přinesl instrukce o oslabení kampaně proti Německu, většina slovenského vedení nerozuměla, a dokonce si informaci zpětně ověřovala v Praze.⁵³⁵ Německo-sovětský pakt údajně překvapil i Husáka, u kterého převážilo snad i pod vlivem Clementise kritické stanovisko. „*Husák to pochopit nemohl. Vedli jsme s ním ostré diskuse, po kterých povýšenecky prohlásil, že naše argumenty jsou slabé a neobstojí,*“ vzpomíná Oto Klein-Krajňák.⁵³⁶ Otázkou je, zda Husákův nesouhlas patřil paktu jako takovému, nebo spíše jeho interpretaci podané ilegálními spolupracovníky. Klein-Krajňákovo svědectví oslabuje

⁵³⁰ Depeše K. Gottwalda I. ilegálnímu ÚV KSČ z 21. 9. 1939, in: Oldřich JANEČEK (ed.): Depeše mezi Prahou a Moskvou 1939–1941, in: *Príspevky k dejinám KSČ*, roč. 7, 1967, č. 3, s. 393, dokument A 20.

⁵³¹ Depeše K. Gottwalda I. ilegálnímu ÚV KSČ z 20. 4. 1940, in: *tamtéž*, s. 417, dokument A 71.

⁵³² A. RAŠLA: *Civilista v armáde*, s. 46–48. Rašla a Husák zřejmě znali Karola Tokára z Masarykova gymnázia, které všichni tři studovali, přičemž Tokárův starší bratr Ján dokonce docházel do vedlejší třídy.

⁵³³ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 266, *záznam o pohovoru s G. Husákem* z 27. 8. 1963, s. 10.

⁵³⁴ List J. Ďuriše I. ilegálnímu ÚV KSS z května či června 1940, in: Martin MOCKO (ed.): *Ilegálne listy Júliusa Ďuriša*, in: N. Kmeť – M. Syrný a kol.: *Odvaľujem balvan*, s. 168.

⁵³⁵ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 51, *záznam pohovoru s P. Stahlem* z 27. a 28. 9. 1963, s. 5.

⁵³⁶ *Tamtéž*, sv. 27, a. j. 273, *záznam o pohovoru s O. Klein-Krajňákem* ze 4. 10. 1963, s. 99. Srov. A. RAŠLA: *Civilista v armáde*, s. 51.

skutečnost, že dotyčný v této době neovládal slovenštinu a naopak jeho rodnou maďarštinou nemluvil Husák.⁵³⁷ Vážnější pochybnosti pak vzbuzuje loajální vyjádření Husáka, jež poskytl nedlouho po uzavření paktu sovětskému konzulátu v Bratislavě, a které se dostalo až do sekretariátu lidového komisaře zahraničních věcí Sovětského svazu Vjačeslava Michailoviče Molotova.

Paktem bylo podle Husáka narušeno slovenské rusofilství, avšak zvláště komunisté zůstali věrní Sovětskému svazu. Zajímavé jsou i další informace. Husák pozitivně zhodnotil ekonomický vývoj mladé republiky v porovnání se situací v sousedním Protektorátu Čechy a Morava. Jozefa Tisa, jenž zastával od konce listopadu 1939 slovenský prezidentský úřad, považoval za umírněného politika v porovnání s ostatními ľudáckými představiteli a v této souvislosti nabádal, že „*pokud si sovětský vyslanec bude počínat moudře, snadno se mu podaří získat pro [Sovětský] svaz řadu osob z vládních kruhů, které touží najít oporu proti německé hegemonii*“.⁵³⁸ Husák tím mínil osoby kolem slovenského ministra zahraničních věcí Ferdinanda Ďurčanského, s nimiž udržoval kontakt komunista Ladislav Novomeský, který o tom podával zprávy na pražský sovětský konzulát. Podle jejich obsahu dotyčné ľudácké kruhy údajně litovaly, že na Slovensku nezůstali komunisté Vladimír Clementis či Ján Poničan, protože by se výborně hodili na pozice slovenských vyslanců v Moskvě. Ďurčanský prý také nabídl Novomeskému post referenta pro ruské záležitosti na ministerstvu zahraničních věcí.⁵³⁹ Uvedené momenty navíc v komparaci s následujícími řádky příznačně ilustrují rozporuplnost poměrů, které vládly na Slovensku nejen v počátcích druhé světové války.

Ľudácký režim však zdaleka neukazoval jen vlídnou tvář, započatý válečný konflikt mu posloužil k prvnímu masovějšímu zásahu vůči komunistům, což se okrajově týkalo i Gustáva Husáka. Bezpečnost u něho provedla na příkaz ústředního tajemníka Hlinkovy slovenské ľudové strany Kolomana Galana domovní prohlídku z důvodu podezření, že vyhotovuje a šíří ilegální letáky. O policejní nedůslednosti vypovídá fakt, že prohlídka se

⁵³⁷ ABS, f. MNB, sign. 62/2, k. 208, Stenozáznam z hlavního projednávání trestné věci proti obviněnému Husákovi a spol. z 21.–24. 4. 1954, *svědecká výpověď O. Klein-Krajňáka*, s. 49–50. Podrobně se otázkou zabýval Martin Mocko, jenž nedošel k jednoznačnému závěru. *Gustáv Husák v odboji do leta 1943 (III.): Německo-sovětský pakt*, 28. 10. 2012, online: <http://www.druhasvetova.sk>.

⁵³⁸ Husákovy poznatky byly zahrnuty do souhrnné zprávy o situaci na Slovensku, která patrně vznikla v říjnu či listopadu 1939. Na tento zajímavý pramen upozornila a částečně jej i publikovala Valentina V. MARJINA: *Sovetskij Sojuz i čecho-slovackij vopros vo vremja Vtoroj mirovoj vojny. 1939–1945 gg. Kniga 1. 1939–1941 gg.*, Moskva 2007, s. 372–373, d. 33 (v knize je chybně uveden odkaz na archivní zdroj; správně AVPRF, f. 06, op. 1, p. 20, d. 216, *zprávy a záznamy o rozhovorech získaných generálním konzulátem SSSR v Praze 4. 2. – 18. 12. 1939*, s. 95–104).

⁵³⁹ Tamtéž, *záznamy o rozhovorech sovětského generálního konzula V. G. Jakovleva s L. Novomeským z 10. a 27. 9. 1939*, s. 36–37 a 46.

nakonec uskutečnila až o pět měsíců později, jelikož předtím se Husáka nepodařilo zastihnout doma.⁵⁴⁰

Husákovi se jinak nevedlo obzvláště špatně. Po Clementisově emigraci pracoval jako koncipient v advokátní kanceláři Mateje Vaníčka a v roce 1941 přestoupil do kanceláře Dušana Úradníčka.⁵⁴¹ Koncem léta 1940 se naskytla příležitost přestěhovat se z bratislavské garsonky do vily po zemřelém spisovateli Jozefu Gregoru Tajovském v dnešní Tajovského ulici č. 8. Vilu Husákovi pronajala vdova Hana Gregorová, jež se přestěhovala za rodinou své dcery do Prahy. Gregorová se dlouhodobě angažovala ve prospěch levice a udržovala společenské i osobní styky s levicovými intelektuály, znala se jak s Vladimírem Clementisem, tak s Ladislavem Novomeským, jenž po návratu z Prahy na Slovensko dokonce u Tajovských po určitý čas přebýval.⁵⁴²

Obydlí se nejen stalo útulným domovem pro novomanžele Husákovy, ale rovněž nabídlo přístřeší rodinným přátelům bez příbytku, kteří jako nežádoucí živly dostali výpověď z univerzitního internátu Lafranconi. Jmenovitě tam našli útočiště Ondrej Pavlík, Felix Vašečka, bratři Michal a Samuel Falt'anovi či Husákův švagr Vladimír Lokvenc. Krb domova pomáhala udržovat Helena Kyselicová, „teta Helenka“, kterou znala Magda Husáková od svého dětství a jež s Husákovou rodinou spojila celý svůj život. Častá setkání levicově smýšlejících intelektuálů a umělců, kterými Husákovi navázali na pestrý společenský ruch z dob Tajovských, vytvořila natolik svébytnou atmosféru, že se domu začalo přezdívát „kolchoz“ (název byl patrně odvozen od společného pražského bydlení Novomeských, Kalandrových a dalších osob).⁵⁴³ „*Na bratislavské pomery to bol však hotový politický salón,*“ vzpomíná častý příchozí Anton Rašla.⁵⁴⁴ Mezi další návštěvníky patřili Husákovi spolupracovníci ze studentského hnutí Jozef Šoltész a Ján Púll, malíř Ján Mudroch, architekt Frideš Weinwurm či básníci Ladislav Novomeský a Fraňo Král, jenž bydlel v téže ulici. Levicové dýchánky ve vile vydržely s různými přestávkami až do konce srpna 1944, kdy se na Slovensku začínalo rozbíhat povstání.⁵⁴⁵

Takové aktivity nemohly zůstat utajené. Existovalo silné povědomí o Husákově levicové angažovanosti z předešlých dob. Proto není divu, že se o dění v Tajovského vile brzy začala zajímat Ústředna státní bezpečnosti, které podléhaly ve věcech státní bezpečnosti

⁵⁴⁰ SNA, f. PR, k. 936, spis G. Husáka, *úřední záznam o telefonním příkazu K. Galana z 12. 8. 1939*; tamtéž, *úřední hlášení o provedení domovní prohlídky u G. Husáka z 12. 8. 1939 a 13. 1. 1940*.

⁵⁴¹ ABS, bývalý Studijní ústav MV, složka S-552-1, *zápis výpovědi G. Husáka na ÚŠB z 29. 3. 1944*, s. 17.

⁵⁴² Viz Hana GREGOROVÁ: *Spomienky*, Bratislava 1979, s. 253–254, 265–267, 288.

⁵⁴³ M. MITTLEMANN-DEDINSKÝ: *Na chrbte*, s. 183.

⁵⁴⁴ A. RAŠLA: *Civilista v armáde*, s. 81.

⁵⁴⁵ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 27; též Ondrej PAVLÍK: *Naše stretnutia*, in: *Práca*, roč. 38, 7. 1. 1983, č. 5, s. 3.

všechny policejní složky a další instituce a která vyšetřovala i komunistickou činnost, přičemž úzce spolupracovala s gestapem, zvláště s jeho brněnskou pobočkou. Ústřednu státní bezpečnosti informoval o Husákovi 16. října 1940 generální sekretariát Hlinkovy slovenské ľudové strany: „Každú stredu v jeho byte schádzajú sa komunisti. Bude dobre si tuto vec všimnúť.“⁵⁴⁶ Již 22. října bylo skupině policejních agentů uloženo zavést sledování Husákova nového obydlí. „Keď bude zistené, že skutočne sa tam schádzajú osoby (komunisti) treba previesť perlustráciu týchto osôb a zvlášť zistiť za akým účelom tam dochádzajú.“⁵⁴⁷

Zlom nastal při Husákově první internaci. Bezpečnost připravovala od konce léta 1940 preventivní úder proti komunistům, přičemž jako bezprostřední impuls posloužila havířská stávká v Handlové z 30. října. Týden poté, 7. listopadu, nařídilo ministerstvo vnitra státním orgánům, aby byli okamžitě zajištěni bývalí komunističtí poslanci, tajemníci a vedoucí funkcionáři, o kterých existovalo podezření, že jsou ilegálně činní.⁵⁴⁸ Celkově doputovalo do zajišťovacího tábora v Ilavě, který byl určen politickým vězňům, asi 150 komunistů včetně Gustáva Husáka, kterého zajistila bezpečnost již 8. listopadu. V táboře si pobyl bez výsledku tři týdny a poté byl vlakem eskortován společně s básníky Jánem Poničanem a Ladislavem Novomeským do věznice bratislavského policejního ředitelství, kde si dotyčné nechal předvolat přednosta Ústředny státní bezpečnosti Ján Ambro. Ten jim asi „hodinu nadával“ a následně požádal, aby podepsali prohlášení, ve kterém slibovali, že se rok nebudou podílet na veřejném životě.⁵⁴⁹

*„Prehlasujem, že sa do jedného roka do verejného života miešať nebudem, žiadnej politickej schôdzky sa nezúčastním, do novín písať nebudem, väčším spoločnostiam sa vyhnem a budem sa zdržovať zbytočného kritizovania činnosti verejných činiteľov, ba naopak, svojich spoluobčanov upozorním k poslušnosti a trpezlivosti. Beriem na vedomie, že som len podmiennečne prepustený zo zaisťovacieho tábora a že budem tam opäť dopravený, keby moje chovanie zavdalo príčinu k pohoršeniu, alebo k znekludňovaniu pomerov.“*⁵⁵⁰

⁵⁴⁶ ABS, bývalý Studijní ústav MV, složka S-552-1, oznámení generálního sekretariátu HSES z 16. 10. 1940, s. 26.

⁵⁴⁷ Tamtéž, s. 25.

⁵⁴⁸ Jozef JAMBRICH: *Úloha inteligencie v komunistickej strane na Slovensku v rokoch 1929–1948*, disertační práce, Fakulta humanitních věd Univerzity Mateja Bela v Banské Bystrici 2009, s. 124–125.

⁵⁴⁹ ABS, f. MNB, sign. 62/2, k. 208, Stenozáznam z hlavního projednávání trestné věci proti obviněnému Husákovi a spol. z 21.–24. 4. 1954, *výpověď G. Husáka*, s. 32. Podle Husáka pomohla intervence slovenských spisovatelů. NAČR, f. MV, k. 23, G. Husák, *protokol o výsledku svědka G. Husáka ze 17. 3. 1959*, s. 2.

⁵⁵⁰ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 28.

Husák podepsal prohlášení 28. listopadu 1940 a byl propuštěn. Takové chování interpretovali mnozí zařatí komunisté jako ústupek nepřátelskému režimu a zbabělost. „*Už po čas pobytu v Ilavě vyhýbal sa Husák uväzneným komunistom. Pred predstaviteľmi fašistickej vlády – na rozdiel od iných – choval sa Husák veľmi pokorne [...]. Keď sa na jar roku 1941 vrátili domov súdruhovia z väzenia v Ilave, rozhorčene rozprávali o Husákovom chovaní a žiadali jeho vylúčenie zo strany. [...] Vyhýbal sa ilegálnej práci v ťažkých rokoch tak ako ľudia z meštiackeho tábora. Začal pracovať až vtedy, keď po veľkej porážke hitlerovskej armády v zime 1942–1943 padlo rozhodnutie o II. svetovej vojne.*“ Barvitý text Oty Klein-Krajňáka byl zajisté umocněn atmosférou 50. let, kdy dotyčný svědectví napsal a kdy se Husák nacházel v komunistickém vězení. Hlavní pointa je však pravdivá a potvrzují ji i svědectví dalších komunistických odbojářů jako Júlia Ďuriše, Pavla Stahla, Ludovíta Benady, kteří se neúspěšně snažili Husáka znovuzapojit do ilegální práce.⁵⁵¹ Sám Husák o tom později vypověděl: „*Po návrate z Ilavy nezúčastnil som sa už sústavnej činnosti v straníckych organizáciách, jednak aby na mne polícia neprišla, jednak z osobnej opatrnosti a prechodne aj zastrašenosti.*“⁵⁵² [...] *sem-tam s tým alebo oným som sa stýkal, poradil, ale sústavná ilegálna práca v tom období 1941, 1942 to nebola.*⁵⁵³

Nedůvěra vůči Husákově osobě pak dosáhla vrcholu po absolvování propagandistické výpravy na nacisty obsazenou Ukrajinu, čemuž ještě bude věnována samostatná pozornost. Proto se údajně Ján Osoha dokonce vyjádřil, že by bylo největší neštěstí pro stranu, kdyby Husák, „*Clementisův člověk*“, šel do jejího vedení. Nazýval ho „*renegátem*“ a „*dezertérem*“ a považoval ho za zbaveného stranické legitimace.⁵⁵⁴ Navzdory tomu zájem slovenské bezpečnosti o Husákovu osobu neopadal.

Po vypuknutí německo-sovětského válečného konfliktu z června 1941, kterého se na straně hitlerovského Německa účastnila i Slovenská republika, nařídilo ministerstvo vnitřní bezpečnosti všem okresním náčelníkům a přednostům policejních úřadů, aby zajistily a dopravily do

⁵⁵¹ Oto KRAJŇÁK: *Komunisti bratislavskej oblasti v boji proti fašizmu v rokoch 1938–1942. Z dejín Komunistickej strany Slovenska*, Bratislava 1959, s. 97. Obdobně se vyjádřili Husákovi spoluvězni z Ilavy Štefan Kubík a Jan Kugler. SNA, f. ÚV KSS, L. Benada, k. 2423, a. j. 18, *výpověď Š. Kubíka z 21. 5. 1951*; NAČR, f. MV, k. 23, Podsvazek G. Husáka č. j. B/4-V-2425, *výpověď J. Kuglera o nekomunistickém chování G. Husáka a L. Novomeského ve vězení v Ilavě z 23. 12. 1953*, s. 237–238. Klein-Krajňák na svém vyjádření trval i začátkem 60. let. NAČR, f. ÚV KSČ 03/10, sv. 27, a. j. 273, *záznam o pohovoru s O. Klein-Krajňákem ze 4. 10. 1963*, s. 24–26.

⁵⁵² NAČR, f. MV, k. 24, I. Gustáv Husák. *Záznamy a zprávy, vlastní životopis G. Husáka z 15. 4. 1950*, s. 84.

⁵⁵³ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 871, *projev G. Husáka na zasedání ÚV KSS ze 7. 4. 1950*, s. 10.

⁵⁵⁴ *Tamtéž*, s. 25; AMSNP, f. 12, poř. č. 27/66, *Vzpomínky M. Hrušovského na vlastní politickou činnost během druhé světové války, IV. ÚV KSS a jeho činnost*, s. 24. NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, *záznamy a zprávy, poznatky z rozhovoru s M. Hrušovským a jeho manželkou k osobě G. Husáka z 6. 1. 1951*, s. 162; SNA, f. ÚV KSS, k. 1823, *Úplný protokol ze zasedání ÚV KSS 6.–7. 4. 1950*, kniha II., *vystoupení L. Benady*, s. 185; *tamtéž*, kniha I., *vyjádření J. Ďuriše*, s. 160; P. STAHL: *KSS v boji za slobodu 1939–1942*, in: *Bojovník*, roč. 4, duben 1951, č. 14–15, s. 3.

zajišťovacího tábora v Ilavě „*najnebezpečnejšie osoby*“ včetně osob činných v ilegálním komunistickém hnutí,⁵⁵⁵ využita k tomu byla policejní evidence z ještě meziválečného Československa. Nešťastnou náhodou došlo i k zatčení Viliama Širokého, kterého vyslalo na Slovensko v květnu 1941 zahraniční vedení KSCČ v Moskvě. Krátce nato, za přispění i jeho výpovědí, bylo odhaleno ústřední vedení Komunistické strany Slovenska a všichni jeho členové až na Jána Osohu zatčeni. Perzekuce se nevyhnula ani Husákovi, jenž figuroval na čtvrtém místě seznamu bratislavských intelektuálů, kteří měli být okamžitě zajištěni,⁵⁵⁶ a tak již podruhé zavítal do Ilavy. Ve své výpovědi se snažil sofistickovaně argumentovat proti obvinění z komunistické ilegální činnosti.⁵⁵⁷ Magda Husáková intervenovala u svého i manželova bývalého profesora z právnické fakulty Imricha Karvaše, v té době již guvernéra Slovenské národní banky.

Karvaš zatelefonoval na Ústřednu státní bezpečnosti, „*aby bola ihneď vyšetrená spoľahlivosť, pomery a povest' Dr. Magdy Husákovej*“. Vzápětí obdržel velmi příkrášenou odpověď, jež Magdu i jejího manžela charakterizovala jako apolitické osoby, a to již od časů studií. Závěrem bylo uvedeno, že Magda „*spôsob života vedie sporiadaný, povest' v okolí jej bydliska má dobrú a neboli zistené ako po stránke politickej, taktiež mravnej proti menovanej žiadnej závady*“.⁵⁵⁸ Poté Karvaš navštívil ministra vnitra Alexandra Macha, který dal příkaz k Husákovu propuštění, přičemž bezpečnost ho měla nadále sledovat a podávat o tom ministrovi zprávy.⁵⁵⁹

Gustáv Husák navštívil po návratu domů Imricha Karvaše, aby mu poděkoval. „*Neostalo pri tomto jedinom osobnom stretnutí. Od toto dňa som sa s Husákovcami stýkal častejšie. Poznal som v dr. Husákovi politicky erudovaného komunistu, ktorý sa veľmi aktívne zaujímal o politickú prácu. Bol nekompromisným nepriateľom fašizmu a veril v úplnú porážku Nemecka. A tým aj porážku slovenského fašizmu,*“ vzpomíná Karvaš.⁵⁶⁰ Vzájemně se navštěvovali na úřadech i privátně, přičemž zpočátku vedli jen neformální debaty. V průběhu léta 1943 se Karvaš začal orientovat na ilegální kruhy a v únoru 1944 nabyly i jeho schůzky s Husákem konspirační roviny. Husák tak získal silného ochránce a nový nezanedbatelný

⁵⁵⁵ Telefonogram ÚŠB o bezpečnostních opatřeních z 22. 6. 1941, in: J. CHREŇOVÁ (ed.): *Dokumenty*, I., s. 592–593, d. 127.

⁵⁵⁶ SNA, f. ÚŠB, k. 139, fascikl 43, *seznam zajištěných intelektuálů z Bratislavy*, s. 1–3. Mezi 42 osobami zcela scházelo jméno Novomeského, nad kterým držel ochrannou ruku ministr Mach. J. JAMBRICH: *Úloha inteligencie*, s. 131.

⁵⁵⁷ ABS, bývalý Studijní ústav MV, složka S-552-1, *zápis výslechu G. Husáka z 26. 6. 1941*, s. 35–37. Protokol byl použit v dubnu 1954 jako důkazný materiál vůči Husákovi u soudu.

⁵⁵⁸ SNR, f. ÚŠB, k. 173, a. j. 37, *informativní zpráva ÚŠB o rodinných poměrech M. Husákové z 10. 7. 1941*.

⁵⁵⁹ ABS, bývalý Studijní ústav MV, sv. S-552-1, *úřední záznam ÚŠB o příkazech A. Macha z 11. 7. 1941*, s. 147.

⁵⁶⁰ Imrich KARVAŠ: *Moje pamäti (v pazúroch gestapa)*, Bratislava 1994, s. 108. Karvaš událost v knize chybně datuje. Srov. SNA, f. Národní soud (1945–1947), inv. č. 92, TNřud 57/46, k. 128 (A938), *zápisnice z 16. 2. 1946 napsaná na pověřenectvu vnitra s I. Karvašem*, s. 5.

zdroj informací. Husák potvrdil po válce před justičními orgány, které Karvaše vyšetřovaly jako exponenta Slovenské republiky, že dotyčný „urobil veľké služby v ilegálnom hnutí“, ovšem nepotvrdil, ani nevyvrátil, že za jeho propuštěním stály Karvašovy intervence u ministra Macha.⁵⁶¹

Setkání s Imrichem Karvašem přineslo změnu i do života Magdy Husákové, jež byla v zimním semestru 1938/1939 z politických důvodů nucena opustit bratislavskou univerzitu,⁵⁶² a tak následující semestr studovala na pražské Karlově univerzitě.⁵⁶³ Příčinou vyškrtnutí patrně byla Magdina dřívější prokomunistická angažovanost. Dlouho však v Praze nepobyla, jelikož v listopadu 1939 došlo k uzavření českých vysokých škol. Vrátila se na Slovensko, kde se jí podařilo obnovit studium pravděpodobně za přispění Karvaše. Češi sice byli považováni na Slovensku za cizince a mohli studovat pouze se souhlasem příslušného ministerstva a protektorátních úřadů,⁵⁶⁴ Magda ovšem díky sňatku s Husákem disponovala státním občanstvím Slovenské republiky, proto jí v absolvování posledního ročníku na bratislavské právnické fakultě nic nebránilo⁵⁶⁵ a již 18. prosince 1940 mohl do Husákovy rodiny přibýt další promováný doktor práv.⁵⁶⁶

Magdu Husákovou však právníčina plně neuspokojovala, proto se přihlásila na přijímací zkoušky na dramatické oddělení Státní konzervatoře v Bratislavě, kam ji přijali 20. června 1941. Během studia svého vysněného herectví pracovala v úvěrovém a posléze právním oddělení bratislavské filiálky Moravské banky, kam nastoupila 1. září 1941.⁵⁶⁷ Myslím, že je nasnadě, že Magdě dopomohl k novému zaměstnání Imrich Karvaš, k čemuž také posloužil o dva odstavce výše zmíněný posudek.

2.2.1. V Katyni? Nedobrovolný účastník zájezdu

Ve druhé polovině září roku 1941 proběhl ojedinělý propagandistický zájezd komunistických intelektuálů na nacisty krátce předtím obsazenou Ukrajinu, který se udál pod patronací slovenského ministra vnitra Alexandra Macha.⁵⁶⁸ Událost sama o sobě by stála snad jen za

⁵⁶¹ Tamtéž, *svědecká výpověď G. Husáka asi ze září 1946*, s. 42–43.

⁵⁶² SNA, f. ÚŠB, k. 101, a. j. 62, *zpráva II. odd. ÚŠB k osobě R. Siebenscheina pro Ministerstvo národní obrany z 29. 10. 1940*, s. 1.

⁵⁶³ AUK, *Katalog posluchačů Právnické fakulty Letní semestr 1939 (A–Ch)*, s. 442.

⁵⁶⁴ Martin VIETOR: *Právnická fakulta Univerzity Komenského*, in: Branislav Varsik (ed.): *50. rokov Univerzity Komenského*, Bratislava 1969, s. 235.

⁵⁶⁵ Magda Husáková nabyla slovenské státní občanství automaticky zpětně k 14. březnu 1939. NAČR, f. ÚV KSC, G. Husák, a. j. 8, *potvrzení o státním občanství G. Husáka, resp. M. Husákové z 22. 4. 1940*.

⁵⁶⁶ AUKB, f. Sbíрка rigorózních diplomů, poř. č. 40/1940, M. Husáková, *potvrzení rektorátu Slovenské univerzity o promoci M. Husákové na doktorku právních a státních věd z 18. 12. 1940*.

⁵⁶⁷ N. LINDOVSKÁ a kol.: *Magda Husáková-Lokvencová*, s. 424.

⁵⁶⁸ Čerstvá reflexe slovenských vojáků na situaci na obsazené Ukrajině viz Martin LACKO (ed.): *Dotyky s bolševizmom. Dokumenty spravodajstva slovenskej armády 1940–1941*, Bratislava 2009, s. 169–201.

stručné připomenutí. Na významu jí však dodal čas a nevyzpytatelná turbulentnost dějin. Stala se citlivým místem v životopisu Gustáva Husáka, jenž se výpravy účastnil.

Společně s Husákem odcestovali na Ukrajinu i jeho přítel Michal Falťan, Ján Poničan, Miroslav Clementis (bratr Vladimíra Clementise), nadporučík Čulen (syn Marka Čulena) a Anton Čulen (někdy uváděn jako neznámý rolník ze Záhoří, jindy jako bratr Marka Čulena). Poslední tři uvedené osoby byly vybrány z propagandistických důvodů kvůli shodě jmen se známějšími jmenovci, prvorepublikovými komunistickými poslanci Vladimírem Clementisem a Markem Čulenem. Cestu měl původně absolvovat i Ladislav Novomeský, ten se však o chystané akci dozvěděl v předstihu přes literáta Valentína Beniaka od samotného Macha a v inkriminovanou dobu narychlo odcestoval do Senice nad Myjavou. Nemohl být proto v Bratislavě zastižen,⁵⁶⁹ přesto ministr Mach následně nedal příkaz k jeho zajištění. Úsměvně působí pozdější Novomeského svědectví, že jeho přítel komunista Ján Púll se cítil uraženě a méněcenně, protože ho státní moc na výpravu nevybrala, a tedy ho nepovažovala za významného komunistu.⁵⁷⁰

Naopak pozvané osoby se nejdříve neúspěšně pokusily podat protest. Po odpovědi, že mají na výběr mezi účastí, nebo ilavskou věznicí, se všichni včetně Husáka po následné rozmluvě rozhodli odjet. Podle instrukcí se dostavili 18. září do Dunajských kasáren v Bratislavě, kde byli ustrojeni do slovenských vojenských uniforem a vybaveni páskami na pažích s nápisem „TLAČ – PRESSE“. Automobil se značkou Červeného kříže se mohl vypravit na nevšední cestu. Výpravu vedl spisovatel Mikuláš Gacek, který paradoxně předtím zastával post kulturního atašé na slovenském vyslanectví v Moskvě, pplk. generálního štábu Ladislav Lavotha a zaměstnanec Slovenské národní banky Alojz Krajčovič, kteří cestovali v osobním automobilu značky Tatra.

Podrobnější informace o cestě, navštívených místech a dojmech poskytují deníkové zápisky Mikuláše Gacka:

18. září 1941, ráno odjezd z Bratislavy.

19. září, přes Prešov do Chirova, kde byl poskytnut nocleh na katolické faře, kde sovětsí vojáci údajně před ústupem zastřelili tamějšího faráře.

20. září, Dobromil, solné šachty, v nich mrtvá těla – dílo „bolševické“ NKVD –, která židé vytahovali již několik dní. Mohyla ze 194 mrtvých těl Ukrajinců a Poláků. Ve Lvově okolo 15 h, nocování v hotelu Imperial. „*Normálny život.*“

Publikace mimoděk reflektuje místa, které Machova výprava navštívila, přičemž obsahuje bohatou fotografickou přílohu.

⁵⁶⁹ *Pred súdom národa. Proces s Dr. J. Tisom, Dr. F. Ďurčanským, A. Machom v Bratislave v dňoch 2. dec. 1946 – 15. apr. 1947.* [Svazek] 2. *Čo dokázali svedkovia a písomné dokumenty*, Bratislava 1947, s. 232.

⁵⁷⁰ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 40, *záznam pohovoru s L. Novomeským z 5. 9. 1963*, s. 88.

21. září, přes Brody, Radzivilov do Kazatina na hlavní velitelství sboru, kde večere. V Dubne utrpěl automobil defekt. Sovětští zajatci pracovali podél cest, „*nemecký vojak s puškou stojí nad nimi, s korbáčom v ruke. Neraz sme zazreli ako zlupkal korbáč na chrbte zajatca...*“ Zpátky v Kazatine.

22. září, Starokonstantinov a Berdičev, kvůli špatnému počasí návrat do Kazatina. Večer v domě jistého Lysenka při samovaru, příjemně recitací a tancem jeho dětí.

23. září, cestou do obce Vinnická zastávka v kolchozu Buďonnyj a Dimitrov. Návštěva tamější školy a rozhovory s místními: „*Ako sa vám kolchozné hospodárenie páči? 'Ja som iného nepoznal. Len čo od staršieh som počul, že starý spôsob bol lepší, pre sedliaka výhodnejší. Ja len to viem, že nebolo dobre. Ničoho sme sa nemohli dorobiť.'*“ Nocleh v Kazatine.

24. září, Bíla Cerekev, kde momentálně dlel slovenský štáb rychlé divize, který se připravoval na přesun. Setkání s plk. Jozefem Turancem a plk. Viliamem Talským, Jánem Doránským a Rudolfem Fábrym. Návštěva římsko-katolického kostela, kde zřízena knihovna a muzeum ateismu. (Účastníci výpravy napsali „frontový pozdrav“ příteli Felixi Vašečkovi).⁵⁷¹

25. září, ráno o 6 h odjezd do Kyjeva, přestože byli od toho odrazováni (zakázán přístup do města), „*ale láka*“. Příjezd přes město Vasylkiv. Okolo samá auta a tanky a „*veľa hrobov, celé záhradky... Sovietske nie sú označené. Už zďaleka nad Kyjevom ohromný tmavý oblak dymu. Pred mestom primitívne opevnenia, [...]. V meste sme prišli na Krasnoarmejskú ulicu. Tramvaje stoja opustené ako ich zastihlo vypnutie prúdu.*“ Zastavení se na bulváru Ševčenka: „*Slnce láskavo svieti. Na bulváre, pod zelený agáty je veselo. Ludia sa akosi bezcieľne tmolia, zastanú, zvedavo sa obzerajú za naším autom. SS-mani sprevádzajú skupinu židov. Na križovatke sedeli v kruhu, čakali na svoj osud apaticky...*“ Uskutečněna prohlídka dělnických bytů. O 16 h již v Kazatine. Večer v důstojnické jídelně při černé kávě recitoval Ján Poničan své verše, které složil cestou:

*„Kamenný had sa ako mŕtvy vinie
Zármutku farba padla na rany
Pod kolesami bledá diaľka hynie
A nad hlavami letia havrani*

⁵⁷¹ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 32.

*Povedľa cesty kruté detské hračky
Zahryzli v mŕtvych mukách do trávy
Na bruchu naznak nabok kolenačky
Žadonia by ich skorej spratali...*

*Všetko je malé prostred šírých rovín
Dediny mestá mŕtve autá
A najmenšími hroby v tóni krovín
Kde splasla vojna tempom nadutá.“*

26. září, ráno o půl 7 h z Kazatina přes Berdičev, Žitomír, Rovno, Dubno... U obce Korec bývalá polsko-sovětská hranice a o půl 17 h ve Lvově.

27. září, Lvov: „*Nemecké nápisy. Starí Rakušiaci sa prispôsobujú.*“

28. září, ráno o 7 h opuštění Lvova, cesta přes Sambir, Chirov, Sanok až do Prešova. Dle měřiče již ujeli 3120 km.⁵⁷²

Z pramenů, které vznikly v pozdější době, si můžeme přiblížit, jak na cestu vzpomínali přímí aktéři. „*Ukazovali nám tam nějaký velký kriminál, kde byly vylomené dveře a jinší stavby a někdo hovořil o tom, že tam bolševici zavraždili mnoho lidí atd. Jak jsme však postupně projížděli jednotlivými posádkami, tak nás překvapila jejich antifašistická nálada, ne sice nějak uvědomělá, ale takový odpor vůči nim byl, a sami nám říkali, co tam všechno Němci udělali,*“ vyjádřil se Gustáv Husák u rehabilitačního pohovoru v srpnu 1963.⁵⁷³ „*Na ceste sme sa stavili v Chirove a v Dobromile, kde nám ukázali dve – tri hrobky, ktoré mali byť masovými hrobmi, údajne nevinne zavraždených občanov,*“ zní svědectví dalšího účastníka zájezdu Michala Falt'ana. „*Naši sprievodcovia videli, že táto výprava bola úplne zbytočná. Všetci účastníci výpravy, komunisti, nedali sa ničím pomýliť.*“⁵⁷⁴

Dejme opět prostor Husákovi: „*Celou cestou sme rozmýšľali, čo chce Mach po našom návrate urobiť. Preto pri návrate v Prešove zvolal som poradu zúčastnených súdruhov, na ktorej sme sa zaviazali, že sa nedáme zneužiť k protisovietskej propagande,*“ vzpomíná. Husák se domníval, že Mikuláš Gacek bude informovat ministra Macha o názorové

⁵⁷² Mikuláš GACEK: *Surová býva vše pravda života... Denníkové zápisky z rokov 1937–1944*, Dolní Kubín 1996, s. 20–24. Originál zápisků, z něhož vycházejí uvedené citace, se místy liší od publikované verze. LASNK, sign. 115V2.

⁵⁷³ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 266, *záznam o pohovoru s G. Husákem z 26. 8. 1963*, s. 10.

⁵⁷⁴ Tamtéž, 02/2, sv. 2, a. j. 2, bod 15, *výňatek ze životopisu M. Falt'ana z r. 1945*, s. 24. Spolustraníci připomenuli v 50. letech Falt'anovi jeho účast na ukrajinské výpravě, kvůli čemuž musel odejít z vrcholných stranických funkcí.

nezlomnosti dotyčných, a proto se nebude od účastníků nic vyžadovat. Přesto zájezd posloužil k antibolševické propagandě.

Několik dní po návratu výpravy, 2. října 1941, se uskutečnilo setkání „průvodců“ Gaceka, Lavothy a Krajčoviče u ministra Macha, jenž vyjádřil přání, aby své zážitky z cesty sepsali a prezentovali. „*Vy máte v národe úver. Mne by sa neverilo. Povedali by: už zas ten starý štváč!*“ Mach vyjádřil lítost, že se výpravy neúčastnil Novomeský, jenž se mu zdál ze všech komunistických intelektuálů „*najcennejší*“. Přítomní měli tvrdit, že výprava pozitivně zapůsobila na komunistické účastníky. „*To čo spomínate, ako na nich videné veci účinkovali, je vzácné. Nikto od nich nečaká nejaký radikálny obrat v ich zmyšľaní. Takej mentality ľudí ako sú oni, máme vlastne mnoho. Nechceme od nich nijaké osvedčenie...*“ konstatoval ministr.⁵⁷⁵

Zmiňovaná prezentace se udála na druhém valném shromáždění Svazu novinářů v zasedací síni Obchodního grémia v Bratislavě 14. října. Ministr Mach tam referoval o cílech zájezdu: „*Pozval a poslal som ich na východ, aby hneď v päťach postupujúceho vojska mohli sa na tvári miesta presvedčiť, ako vyzerá bolševická doktrína v praxi.*“ Vedoucí zájezdu Mikuláš Gacek promluvil v té souvislosti o úspěších výpravy: „*Jeden práve z najtvrdších komunistických intelektuálov mu celý zúfalý a sklamaný povedal: 'Presvedčil som sa, aký rozdiel je medzi doktrínou a jej uplatnením v živote.'* [...] *Zaujímavé je, čo povedal komunistický intelektuál, ktorého všetci poznáme a ktorý spolupracoval so židovskými komunistami: 'Pre mňa je prekvapujúce, ako je ľud naladený proti židom.'*“ O zmíněných projevech referovaly noviny *Slovák* a *Gardista*.⁵⁷⁶

Ačkoliv nebyla v novinových článcích uváděna konkrétní jména, v zasvěcených kruzích se vědělo, o koho se jednalo. Událost vyvolala u ostatních komunistů „*dosť zlej krve*“. Viliam Široký údajně navrhl vyloučení účastníků výpravy ze strany⁵⁷⁷ a ilegální ústřední komunistické vedení dokonce uvažovalo o vydání dehonestujícího letáku na Gustáva Husáka,⁵⁷⁸ jehož vztahy s vedením dosahovaly bodu mrazu. „*No súdruhovia ma vtedy ostro kritizovali a dosť dlhú dobu zostalo kus nedôvery voči mne,*“ přiznává důsledky Husák.⁵⁷⁹

Po uplynutí tří let, kdy se situace změnila a Husák se opětovně angažoval v ilegalitě v čele slovenských komunistů, sám referoval ve zkratce o události do Moskvy.⁵⁸⁰ Po válce se

⁵⁷⁵ M. GACEK: *Surová*, s. 25.

⁵⁷⁶ Alexander MACH: Novinár je predovšetkým vojakom, in: *Slovák*, roč. 23, 16. 10. 1941, č. 239, s. 3–4; bk.: Minister Mach o posláni novinárov, in: *Gardista*, roč. 3, 15. 10. 1941, č. 236, s. 2.

⁵⁷⁷ Viz SNA, f. ÚV KSS, k. 1823, Úplný protokol ze zasedání ÚV KSS 6.–7. 4. 1950, *vyjádření L. Benady*, s. 188.

⁵⁷⁸ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 27, a. j. 273, *záznam o pohovoru s O. Klein-Krajňákem z 4. 10. 1963*, s. 24.

⁵⁷⁹ NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, *záznamy a zprávy, vlastní životopis G. Husáka z 15. 4. 1950*, s. 86–87.

⁵⁸⁰ Vilém PREČAN (ed.): 'O vývoji a situaci na Slovensku', in: *Svědectví*, roč. 15, 1979, č. 58, s. 371.

záležitost neřešila, ostatně v popředí zájmu byly jiné problémy, avšak znovu je reflektována v 50. letech. Státní bezpečnost a komunistický ideologický aparát toho využívaly jako důkaz Husákovy zrádcovské činnosti a paktování s Alexandrem Machem, jenž svědčil proti Husákovi při soudním líčení v dubnu 1954. Mach tenkrát u soudu vypověděl: „*Už samotný fakt, že sa na tejto [výprave] zúčastnili tzv. salónni komunisti, bol prospešný pre našu propagandu. Viem, že keď po návrate výpravy na Slovensko bol urobený novinársky rozhovor s vedúcim výpravy, splnil moje očakávanie. Výprava bola propagačne využitá aj v našej armáde, ktorá bojovala proti SSSR. [...]. V prvom rade mi išlo o to, aby som mohol túto výpravu využiť v prospech štátu. Potom aj o to, že som myslel, že snád' sa tým ľuďa preorientujú.*“⁵⁸¹

Povědomí se udrželo také o ukrajinské anabázi. Ústřední výbor KSČ hodnotil Husákovu účast na ní jako politické pochybení i po jeho stranické a soudní rehabilitaci z roku 1963, proti čemuž se Husák odvolal a snažil se postihnout kontext celé záležitosti ve zvláštním listě určenému stranickému vedení.⁵⁸² List se následně dostal do oběhu mezi bratislavskou inteligenci, a tím bylo povědomí zřejmě posíleno.⁵⁸³ Husák údajně také reagoval při jakémkoliv připomínání této kauzy podrážděně, například ho rozhněval přítel Anton Rašla, když uveřejnil fotografii z ukrajinského zájezdu s popiskem jeho osoby ve svých publikovaných vzpomínkách.⁵⁸⁴

V souvislosti s touto záležitostí bylo navíc akcentováno, že Husák s výpravou navštívil katyňské hroby, ba že zastupoval Slovenskou republiku v Mezinárodní lékařské komisi, která participovala na katyňské exhumaci. Jak je známo, za slovenskou stranu přijal účast profesor patologie Slovenské univerzity Andrej Šubík-Žarnov⁵⁸⁵ a odkrytí katyňského případu a jeho návazná propagace byly navíc uskutečněny až na jaře roku 1943, což logicky nekoresponduje s dobou Husákova ukrajinského pobytu. Tento fakt nevadil tomu, aby dezinformaci využívala česká a slovenská exilová média k očerňování Husáka zvláště v 70. a 80. letech.⁵⁸⁶

⁵⁸¹ ABS, f. MNB, sign. 62/2, a. j. ZV-62, k. 208, *Stenozáznam z hlavného pojednávani trestné věci proti obviněnému Husákovi a spol. z 21.–24. 4. 1954*, s. 235–236.

⁵⁸² NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 890, *list G. Husáka ÚV KSČ z 2. 1. 1964*, s. 11.

⁵⁸³ AÚPN, f. B8/II. Správa SNB BA a Západoslovenského kraje – situační zprávy ŠtB 1964, inv. č. 141, k. 3, *zprávy z 16.–22. 1. 1964*, s. 27.

⁵⁸⁴ Rozhovor autora s Viliamem Plevzou z 31. 1. 2013. Fotografie viz A. RAŠLA: *Civilista v armáde*.

⁵⁸⁵ K tomu viz František VNUK: Účast' MUDr. Františka Šubíka v Medzinárodnej lekárskej komisii v Katyňskom lese, in: Jozef M. Rydlo (ed.): *Andrej Žarnov (1903–1982). Zborník o živote a diele univerzitného profesora MUDr. Františka Šubíka*, Bratislava 2008, s. 88–96.

⁵⁸⁶ Např. 7 dopisů z Prahy. Dopis č. 5. O policejním státu neboli fizlokracii, in: *Listy*, roč. 6, 1975, č. 4, s. 16; Martin KVETKO: Končí Husákova éra, in: *Naše snahy*, roč. 24, leden/únor 1988, č. 1, s. 2; J.J. [patrně Jaroslav JIRŮ]: Katyn, in: *Lidové noviny*, roč. 2, září 1989, č. 9, s. 15; Dezinformace o katyňských hrobech se však objevila mnohem dříve. Viz Vrana k vrane sedá..., in: *Zpravodaj Rady svobodného Československa*, 15. 10. 1951, č. 25–26, s. 12.

Normalizační ministr zahraničních věcí Bohuslav Chňoupek vzpomíná v této souvislosti, že snížený zájem Gustáva Husáka jako představitele Československa o státní návštěvy do zahraničí mimo „socialistický tábor“ byl mimo jiné motivován nechutí k tiskovým konferencím, které byly pořádány na závěr oficiálních návštěv. „*Pri nich sa nemohol vyhnúť nepríjemným otázkam, neraz hraničiacim s provokáciami,*“ pričomž dotazy častokrát směřovaly na Husákovu minulost za války a právě na údajnou návštěvu katyňských hrobů.⁵⁸⁷ Konkrétně se tak stalo během Husákových návštěv finských Helsinek v letech 1974 a 1975⁵⁸⁸ nebo během příprav i samotné návštěvy Spolkové republiky Německo v dubnu 1978, kdy některá média referovala o Husákovi jako o „*vězni své minulosti*“.⁵⁸⁹ Zájem západní veřejnosti byl pravděpodobně utužován činností české i slovenské emigrace a exilu,⁵⁹⁰ konkrétně například zběhnutým rozvědčíkem Josefem Frolíkem, jenž problematizoval Husákovu minulost ve svých textech⁵⁹¹ a na podzim 1976 i v éteru západoněmecké televize (Československo vzápětí zaslalo Spolkové republice Německo protestní notu se žádostí o omluvu a vydání Frolíka a pozastavilo na svém území činnost pracovníků západoněmeckých médií).⁵⁹² Až do krajnosti pak zašel filozof Ivan Sviták, jenž Husáka dokonce označil v uvedených souvislostech za „*nacistického kolaboranta*“.⁵⁹³

Nejedná se ovšem jen o věc minulosti. O Husákově návštěvě Katyně referuje i polistopadový tisk a literatura.⁵⁹⁴ Paradoxně, možná signifikantně se tomu opětovně stalo v novinové reportáži Jána Smolce psané pro *Slovenské národné noviny*.⁵⁹⁵ Text se senzacechtivým názvem *Minister Mach poslal komunistov do Katyne* referoval o proběhlé vědecké konferenci, která se konala v lednu 2013 u příležitosti 100. výročí Husákova narození, na níž však byla tato kauza osvětlena! Dere se proto na mysl otázka, zda se jedná o

⁵⁸⁷ Bohuš CHŇOUPEK: *Memoáre in claris*, Bratislava 1998, s. 71.

⁵⁸⁸ Pavel LUKEŠ: *Ve službách státu*, Praha 2013, s. 180; NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, k. 352, *novinové zprávy vážící se k pobytu G. Husáka ve Finsku v září 1974*.

⁵⁸⁹ Husák kommt, in: *Spiegel*, roč. 32, 16. 1. 1978, č. 3, s. 16; Ich bin dabei, in: *Spiegel*, roč. 32, 10. 4. 1978, č. 15, s. 143 a 146; Wir wollen ein Teil der USSR werden, in: *tamtéž*, s. 148.

⁵⁹⁰ G. H., advokát z Bratislavy, in: *Svědectví*, roč. 16, 18. 7. 1978, č. 56, s. 538.

⁵⁹¹ Jan FROLÍK: *Špión vypovídá*, Praha 1990, s. 23. Frolík se odvolával na dílo historika Václava Krále a jeho kniha také byla několikrát publikována v zahraničí, poprvé TÝŽ: *The Frolík Defection. The Memoirs of an Intelligence Agent*, London 1976.

⁵⁹² ABS, sv. č. 732597 (František Kriegl), *poznatky k F. Krieglvi z 15. 10. 1976*, s. 277.

⁵⁹³ Ivan SVITÁK: *Dialektika dějin*, Köln 1989, s. 69.

⁵⁹⁴ Například: (ad): Masakrem v Katyni se zabývá společná polsko-sovětská komise. Dozvíme se pravdu o G. Husákovi? in: *Večerník – Ostrava*, 9. 4. 1990; František AUGUST: *Ve znamení temna. Sovětská špionážní a podvratná činnost proti Československu v letech 1918–1969*, Praha 2001, s. 215 a 438; Přemysl HOUDA: Medailon Gustáva Husáka, in: *týž – Jan Rataj: Československo v proměnách komunistického režimu*, Praha 2010, s. 368; Vladimír ČERMÁK: *Operace Listopad 1989. O putování české společnosti odnikud nikam a zpět a o jejím hledání cest jinudy a jinam*, Praha 2012, s. 241.

⁵⁹⁵ Ján SMOLEC: Minister Mach poslal komunistov do Katyne, in: *Slovenské národné noviny*, roč. 28, 16. 2. 2013, č. 6, s. 10. Též viz editorský předslav Jána Smolce in: V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 9.

omyl, či o mystifikační záměr? Každopádně jde o přetrvávající mýtus, ze kterého se snaží mnozí, ostatně včetně autora této práce, vcelku přirozeně těžit.

2.3. Zpátky v ilegalitě

Zdálo se, že Gustávu Husákovi se daří po přetrhání ilegálních vazeb lépe. Po Bratislavě se dokonce začalo šířit určité povědomí, že žije „na vysoké noze“. „*Žiaľ, nie som v takých pomeroch. Mám však dojem, že Vám píšu Vaši známi báchorky o tunajších pomeroch, o dome a o mne,*“ snažil se Husák vyvrátit Haně Gregorové, aby mu nezvýšila nájemné. „*Počul som aj ja z okolia vašich príbuzných viac razy také reči, že som si to báječne zariadil, že som si prenajal vilu, izby dal do podnájmu, takže mi podnájomníci celý nájom zaplatia, ďalej, že stravujem ľudí a na tom takže zarábam, že mame zadarmo pre seba stravu a následkom tohto vynaliezavého triku, že bývam a žijem zadarmo a plat odkladám do banky.*“⁵⁹⁶

Husák si skutečně polepšil, až když začal působit od 1. května 1942 jako tajemník v Ústředním svazu špeditérů, kde pobíral slušný měsíční příjem 3 000 Ks.⁵⁹⁷ Svaz byl ustaven jako zájmová organizace a posléze jako státem uznáný reprezentant špeditérských živností na Slovensku, jejichž činnost kontroloval a koordinoval. Údajně vznikl z Husákovy iniciativy a za přispění jeho ochránce Imricha Karvaše.⁵⁹⁸ Husák z pozice své nové funkce podepsal také usnesení, které vyzývalo k uspořádání finanční sbírky na podporu předvojenské výchovy v polovojenských fašistických organizacích. Demokratická strana a následně komunističtí vyšetřovatelé se snažili využít po válce tento dokument k Husákově diskreditaci, jako důkaz jeho kolaborace s ľudáckým režimem.⁵⁹⁹ Ztotožňují se v této věci s konstatováním historika Jozefa Jablonického, že „*nie je to práve najlepší doklad na potvrdenie Husákovej antifaşistickej činnosti. Na druhej strane treba vziať do úvahy, že pracoval v úrade, kde sa tomu sotva mohol vyhnúť, ak chcel zostať vo funkcii.*“⁶⁰⁰

Navzdory určitému konformismu se Husák opět nevyhnul zájmu Ústředny státní bezpečnosti. V dubnu 1942 došlo k zatčení druhého ilegálního ústředního vedení Komunistické strany Slovenska,⁶⁰¹ sice opět mimo Jána Osohy, ovšem navíc s dalšími bratislavskými komunisty, například s Pavlem Stahlem. Jelikož se i poté objevily nové

⁵⁹⁶ LASNK, sign. 43B110, list G. Husáka H. Gregorové z 14. 10. 1941.

⁵⁹⁷ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 4, Doličný materiál MV, přijetí G. Husáka za tajemníka Ústředního svazu špeditérů pro Slovenskou republiku z 29. 4. 1942 (nezpracováno), s. 3.

⁵⁹⁸ ABS, f. MNB, sign. 62/2, k. 208, protokol o výpovědi I. Karvaše z 14. 7. 1953, s. 25.

⁵⁹⁹ Šidlo, roč. 1, 11. 10. 1947, titulní stran; NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 4, Doličný materiál MV, oběžník na podporu předvojenské výchovy z 20. 10. 1942, s. 10.

⁶⁰⁰ J. JABLONICKÝ: *Husák v rezistencii*, s. 502.

⁶⁰¹ Členové II. ilegálního ÚV KSS (září 1941 – duben 1942): Oto Klein-Krajňák, Ján Osoha a Vincent Škrabala.

ilegální tiskoviny, rozhodl se přednosta bezpečnosti pro další vlnu hromadného zatýkání osob, které dosud nebyly zatčeny a byly známé pro své aktivity v ilegální komunistické straně. Akci, při níž bylo zadrženo 42 osob, řídil hlavní policejní komisař Jozef Beňuška.⁶⁰²

Již v trestním oznámení proti komunistickým pracovníkům *Jozefu Ivaničovi a spol.* z 20. února 1942, které poodhalovalo Husákovo dřívější působení v ilegalitě, bezpečnost konstatovala, že zatím je málo objasněna Husákova činnost.⁶⁰³ Ten očekával zajištění každou chvíli, jelikož byl o tom interně informován předem a navíc postřehl, že je policejně sledován.⁶⁰⁴ Ráno 22. května přišel do Husákova bytu pracovník bezpečnosti Jozef Žilinka, který Husáka zajistil a předvedl na úřadovnu bezpečnosti,⁶⁰⁵ kde na něho uvalil komisař Jozef Beňuška zajišťovací vazbu, „*lebo dosávadnou činnosťou vzbudili ste vážnu obavu, že v prípade ponechania na slobode, budete prekážkou v budovaní štátu*“.⁶⁰⁶

Tentokrát se bezpečnost lépe připravila, měla totiž zajištěny výpovědi Husákových bývalých komunistických spolupracovníků z Bratislavy, jež svědčily o jeho ilegální činnosti v letech 1939–1940.⁶⁰⁷ Husák zprvu popíral jakoukoliv ilegální činnost, ale posléze potvrdil své dřívější schůzky s ilegálními pracovníky Pavlem Kardianem, Pavlem Fendtem a Jozefem Ivaničem. Opatrně se také přiznal, že viděl protistátní komunistické letáky, které však nekoncepoval, ani nešířil. Dále vypověděl, že několikrát přispěl obnosy deseti až dvaceti korun (podle pozdějšího Ivaničova vyjádření však Husák donesl „*asi 10 000, větší částku donesl vícekrát*“).⁶⁰⁸ Rozporná stanoviska k oslavám 1. máje 1940 ukončila podle Husáka jeho styky s ilegální skupinou. Jako další mezník, který ho měl upevnit v neangažovanosti, zmínil své první zajištění v Ilavě.⁶⁰⁹ Husák v podstatě vypověděl jen to, co o něm prozradili svědci. Bezpečnost na něho podala trestní oznámení⁶¹⁰ a také udělala u Husáků domovní prohlídku, při které však neobjevila nic závadného.⁶¹¹ 28. května Husák potvrdil své výpovědi před vyšetřujícím soudcem Vojtechem Hetényim a zopakoval, že od léta 1940 neměl žádné

⁶⁰² Hlášení přednosty ÚŠB vládním činitelům o rozsáhlém zatýkání komunistů z 22. 5. 1942, in: J. CHREŇOVÁ (ed.): *Dokumenty*, II., s. 758–760, d. 163.

⁶⁰³ J. JABLONICKÝ: *Samizdat o odboji*, s. 273–274.

⁶⁰⁴ NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, *vlastní životopis G. Husáka z 15. 4. 1950*, s. 87.

⁶⁰⁵ ABS, bývalý Studijní ústav MV, sv. S-552-1, *zpráva o zadržení a zatknutí G. Husáka z 22. 5. 1942*, s. 62.

⁶⁰⁶ Tamtéž, *zápis o uvalení zajišťovací vazby na G. Husáka z 22. 5. 1942*, s. 59.

⁶⁰⁷ Výpovědi Pavla Fendta, Jozefa Ivaniče, Viliama Kaisera a Pavla Kardiana viz SAB, f. Krajský soud v Bratislavě 1898–1949, *spis č. 759/1942*. Výpověď Fendta zveřejnil J. JABLONICKÝ: *Samizdat o odboji*, s. 274. Zatčený Oto Klein-Krajňák zcela odmítl objasnit Husákovu činnost. ABS, bývalý Studijní ústav MV, sv. S-552-1, *Věc: G. Husák – protistátní činnost z 27. 5. 1942*, s. 63.

⁶⁰⁸ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 269, *záznam o pohovoru s J. Ivaničem z 10. 10. 1963*, s. 2.

⁶⁰⁹ ABS, bývalý Studijní ústav MV, sv. S-552-1, *zápis výslechu G. Husáka z 26. 5. 1942*, s. 44–45.

⁶¹⁰ Tamtéž, *trestní oznámení na G. Husáka z 26. 5. 1942*, s. 46.

⁶¹¹ Tamtéž, *zpráva o domovní prohlídce z 21. 5. 1942*, s. 57.

styky s ilegální komunistickou stranou. Tentýž den, po opětovném stvrzení slibu roční neangažovanosti, opustil Husák na návrh Hetényiho vyšetřovací vazbu.⁶¹²

I tentokrát pomohla intervence Imricha Karvaše u ministra Macha, přičemž důležitou úlohu sehrál i justiční aparát. Jednak soudce Vojtech Hetényi, jenž obecně prokazoval podle různých svědectví vůči souzeným ilegálům „nejvyšší stupeň pochopenia“,⁶¹³ jednak státní žalobce Július Viktory, který na Husákovu interní žádost zařídil, že další vyšetřování jeho případu bylo vedeno na svobodě, aniž by o tom byla obeznámena bezpečnost.⁶¹⁴

V této souvislosti je třeba dodat, že trestní stíhání pokračovalo až do 13. listopadu 1943, kdy Krajský soud v Bratislavě vynesl i díky shovívavému Viktorymu, který již aktivně spolupracoval s odbojem, osvobozující rozsudek. Pomohlo také to, že během více než roční prodlevy hlavní svědkové proti Husákovi Pavol Fendt a Jozef Ivanič změnili či zcela stáhli své předešlé výpovědi dokazující Husákovu ilegální činnost,⁶¹⁵ kterou však paradoxně v tomto čase opět naplno vykonával. O jeho znovuzapojení do odboje budou pojednávat následující řádky.

Již v červenci 1942 bylo doslova rozprášeno třetí ilegální ústřední vedení Komunistické strany Slovenska⁶¹⁶ i s vytrvalým Jánem Osohou. Bezpečnosti se také podařilo díky jeho pečlivosti zajistit archiv všech tří ilegálních vedení, pomocí kterého zrekonstruovala činnost ilegální komunistické sítě a následně připravila další rozsáhlé zatýkání komunistů. Okolo nově ustaveného, v pořadí již čtvrtého ilegálního vedení⁶¹⁷ se pohybovali i Husákovi přátelé a bývalí spolubydlíci z Tajovského vily, například Michal Falťan, Felix Vašečka, Anton Rašla, Ondrej Pavlík či Róbert Donáth. Přesto se Husák držel stranou a čekal na vhodnou příležitost. Tu našel ve válečném obratu u Stalingradu. „*Zimné úspechy Sovietov nielenže vyvrátili Hitlerovu bájkou o zničení Červenej armády, ale otvorili oči aj veľkému počtu ľudí.*“⁶¹⁸

Až po únoru 1943 se Husák obrátil na spolupracovníka nového komunistického vedení Jána Púlla s nabídkou, že je ochotný se aktivně zapojit do ilegální sítě. Púll o tom uvědomil člena ilegálního vedení Miloše Hrušovského, jenž se o tom poradil se Štefanem Bašťovanským, který se „*po krátkej diskusii vyslovil tak, že nech o veci rozhodnem sám*

⁶¹² SAB, f. Krajský soud v Bratislavě 1898–1949, spis č. 759/1942, zápis výpovědi G. Husáka před vyšetřujícím soudcem Vojtechem Hetényim z 28. 5. 1942, s. 17–18.

⁶¹³ Ladislav ŠIMOVIČ: *Žatva a úhrabky. Z môjho života* (originál rukopisu ve vlastnictví rodiny Ladislava Šimoviče), s. 118; AMSNP, f. 12, p. č. 37/96, vzpomínky J. Púlla, *ilegální činnost 1938–1944*, s. 37.

⁶¹⁴ NAČR, f. MV, k. 23, G. Husák, *protokol o výsledku svědka G. Husáka ze 17. 3. 1959*, s. 2–3.

⁶¹⁵ J. JABLONICKÝ: *Husák v rezistencii*, s. 499–500.

⁶¹⁶ Členové III. ilegálního ÚV KSS (květen 1942 – červenec 1942): Štefan Dubček, Jozef Lietavec a Ján Osoha.

⁶¹⁷ Členové IV. ilegálního ÚV KSS (červenec 1942 – jaro 1943): Miloš Hrušovský a Štefan Bašťovanský.

⁶¹⁸ V. PREČAN (ed.): 'O vývoji a situácii na Slovensku', in: *Svědectví*, roč. 15, 1979, č. 58, s. 371.

podľa vlastného uváženia. Ved' som zodpovedný za organizačné otázky. Uvažoval som preto o ponuke G. Husáka. V súvislosti s tým, že negatívny postoj voči G. Husákovi – pokiaľ ide o jeho ochotu pracovať a riskovať – zaujal aj P. Stahl, ďalej v súvislosti s posudzovaním politického vývoja V. Clementisa, ktorého vplyv na Husáka bol evidentný – dal som Púllovi negatívnu odpoveď na Husákovu ponuku.“ Nedôvera vůči Husákovi převládla.⁶¹⁹

Dveře se mu otevřely až díky rozsáhlému zatýkání, které od dubna 1943 postihlo nejen čtvrté ilegální komunistické vedení, ale i jeho spolupracovníky. Neblahou úlohu v tom sehrál konfident – holič z bratislavského hotelu Carlton Štefan Handera, který vedl paralelně vytvořené bratislavské komunistické vedení a pronikl do skutečné sítě komunistů.⁶²⁰ Ještě před sérií zatýkání se údajně dostal Husákovi do rukou komunistický leták, který na něho působil podezřele. Husák si zjistil, že tiskovinu vydal Handera, na něhož se nechal informovat, a před spoluprací s ním vzápětí varoval Jána Púlla. Bylo však pozdě.⁶²¹ Nabízí se otázka, proč tentokrát nebyl zatčen i Gustáv Husák. Paradoxně mu pomohlo, že se předtím držel stranou ilegality a již tradičně i různé intervence. Důležitou roli znovu sehrál státní žalobce Július Viktory, jenž šikovně uschoval Husákův spis.⁶²²

V následném procesu se *Štefanem Baš'ovanským a spol.* bylo nakonec obžalováno 52 osob. Původní organizátorská struktura komunistické sítě byla vážně narušena, a jelikož slovenští komunisté neměli v záloze náhradní osoby, které by se postavily do čela strany, od května 1943 zcela zůstávali bez ústředního vedení i spojení s Moskvou. Citelná personální mezera údajně přiměla Júlia Ďuriše a další vězněné komunisty ke vzkazu Husákovi, „že by měl začít pracovat, že by měl zorganizovat po zatčení vedení nové vedení“ a „že zapomeneme na jeho vyčkávaní“. Vzkaz prý tlumočil Ján Púll,⁶²³ jenž sdílel s Ďurišem celu a v srpnu byl propuštěn z vězení. Púll přímo nepotvrzuje Ďurišovu verzi, avšak obecně uvádí, že po svém propuštění nesl různé vzkazy od spoluvězňů.⁶²⁴ Ať už to bylo jakkoliv, Gustáv Husák se skutečně v této době dostal do vysoké politické hry.

⁶¹⁹ J. JABLONICKÝ: *Samizdat o odboji*, s. 271–272.

⁶²⁰ Není zcela jisté, zda se Handera stal konfidentem ÚŠB před, či až po zatčení IV. ilegálního ÚV KSS. Viz Matej MEDVECKÝ: *Nepohodlný vedúci strany – dobrodružný osud Štefana Handera*, in: M. Sýrný a kol. (eds.): *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939–1945*, Banská Bystrica 2009, s. 231–252.

⁶²¹ M. MOCKO: *V ilegálite a odboji*, s. 173. Husáka měl informovat o Handerovi pracovník ÚŠB Emil Malinovský, kterého Husák znal z gymnaziálních a vysokoškolských studií. Samotný Handera upozornil bezpečnostní složky i na Husákovo napojení na ilegální kruhy. AKPR, f. G. Husák, k. 19, *opis listu K. Kozlovského maďarskému policejnímu radovi J. Urnakovi z 31. 8. 1943*.

⁶²² NAČR, f. MV, k. 23, G. Husák, *protokol o výsledku svědka G. Husáka ze 17. 3. 1959*, s. 2–3; tamtéž, f. ÚV KSS, 03/10, sv. 3, a. j. 62, *záznam o pohovoru s J. Viktorým z roku 1963*, s. 4.

⁶²³ Tamtéž, sv. 1, a. j. 119, *záznam o pohovoru s J. Ďurišem z 9. 10. 1963*, s. 41–42; též SNA, f. ÚV KSS, k. 1823, Úplný protokol ze zasedání ÚV KSS 6.–7. 4. 1950, *Knih II., vyjádření L. Benady*, s. 186.

⁶²⁴ AMSNP, f. 12, p. č. 37/96, vzpomínky J. Púlla, *Život J. Ďuriše*, s. 14.

V červenci 1943 se ze Sovětského svazu na Slovensko dopravil komunista Karol Šmidke, který dostal od moskevského vedení KSČ za úkol instruovat slovenské komunisty a obnovit ztracené rádiové spojení, což měl zařídit spolu s ním příchozí Karol Bacílek. Den před samotným odletem z Moskvy se událo setkání Šmidkeho s Eduardem Frišem, jenž pracoval jako šéfredaktor slovenského vysílání moskevského rozhlasu.⁶²⁵ Karol Šmidke patrně sondoval jeho potencionální kontakty na Slovensku a nedá se vyloučit, že obdržel tip na Frišova blízkého přítele Gustu Husáka. Friš sepsal ještě předtím reference na bývalé komunistické funkcionáře ze studentského hnutí, ve kterých zvláště vyzdvihl Husákovy „mimořádné organizační schopnosti“ s tím, že „by ještě mohl hrát s ohledem na jeho schopnosti důležitou roli“.⁶²⁶ Karol Šmidke následně našel na Slovensku komunistickou síť ve stavu rozkladu a snažil se rychle etablovat na tamější půdě.

Po příchodu do Bratislavy vyhledal profesora obchodní akademie Jozefa Nového, se kterým se znal z dřívějšího, ubytoval se u něho a informoval se o situaci. Profesor Nový ho navedl na komunistu Jána Fabianiče, jehož požádal o zprostředkování setkání Šmidkeho s Gustávem Husákem.⁶²⁷ Husák vzpomíná, že mu jednoho srpnového dne bratislavská ilegální pracovnice Edita Wolmanová-Voronská přinesla vzkaz od Fabianiče, že se s ním chce setkat příchozí soudruh ze Sovětského svazu. „*Stretnutie bolo dohovorené a realizované veľmi tajuplne: v nočnej hodine na tmavých Mlynských Nivách s cigaretami, zápalkami a všelijakými vzájomnými odpoveďami. Priznám sa, že mi boli tieto šifrovačky trocha smiešne, ale Šmidke, ktorého som hneď poznal, hoci bol zamaskovaný fúzmi, si spočiatku veľmi potrpel na tento druh konšpirácie,*“ vzpomíná Husák. „*Dlho do noci sme chodili tmavými ulicami a mnoho ďalších večerov. Šmidke ma informoval o svojom poslaní, o smerniciach a úlohách, ktorými bol poverený. Ja som mu vysvetlil situáciu na Slovensku, v strane, v odbojovom hnutí, medzi ľuďmi.*“⁶²⁸ Tak měl vzniknout v určitých časech slavný, v jiných zatracovaný V. ilegální Ústřední výbor Komunistické strany Slovenska ve složení Karol Šmidke, Gustáv Husák a Ladislav Novomeský.

Uvedené označení se však tenkrát neužívalo a ujalo se až po válce. Je tedy anachronismem, přesto jej budu v textu užívat kvůli praktické existenci tohoto vedení a terminologické ustálenosti. Současná historiografie klade vznik nového vedení k srpnu 1943,⁶²⁹ což neodpovídá realitě, jelikož Šmidkeho zasvěcování Husáka do spolupráce se

⁶²⁵ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 11, *pohovor s E. Frišem z 28. 8. 1963*, s. 21–22.

⁶²⁶ Tamtéž, zahraniční vedení KSČ v Moskvě, sign. 101, *reference E. Friše o Svazu slovenské mládeže ze 4. 9. 1940*, s. 10–13; též viz M. SYRNÝ: *Gustáv Husák*, s. 91.

⁶²⁷ Terézia KOVÁČIKOVÁ: *Karol Šmidke*, Bratislava 1979, s. 70.

⁶²⁸ G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 46. Viz též závěr prvního dílu TV seriálu *Povstalecká história* (1984).

⁶²⁹ Např. Jan PEŠEK: *Komunistická strana Slovenska. Dejiny politického subjektu I.*, Bratislava 2012, s. 9.

odehrávalo postupně, od dílčích úloh k významnějším. Na zmiňované první schůzce na Mlýnských Nivách se Šmidke s Husákem dohodl pouze na tom, že mu bude obstarávat technické služby: legitimace,⁶³⁰ ubytování, finanční prostředky a hlavně informace. Šmidke ho také hned neobeznámil s účelem své mise, nýbrž pouze „naznačil, že ide o organizovanie veľkej akcie“. „Vedení strany ustanovené nebolo, s. Šmidke bol jediným vedúcim,“ interně objasňoval rok a půl poté Husák situaci, „prakticky však o zásadných politických veciach informovaní sme boli, viedli sme ešte my dvaja s Novomeským, tak že možno povedať, že bolo vedenie 3-členné, so s. Šmidkem na čele.“ Zároveň byl udržován kontakt s uvězněnými bývalými představiteli komunistického odboje Viliamem Širokým a Júliem Ďurišem.⁶³¹ Podle pozdějšího vyjádření Eduarda Friše vycházel Karol Šmidke z principu „samonačalstva“ a zdůrazňoval, že sám nesl odpovědnost za politickou linii strany a Husák s Ladislavem Novomeským jeho směrnice zástupně vykonávali.⁶³² Husák kontaktoval Novomeského vzápětí po setkání se Šmidkem, od něhož společně dostali za úkol vést jednání s ostatními odbojovými a opozičními skupinami.⁶³³

Koordinace členů nového vedení se odehrávala na bázi dvoustranných schůzek. Všichni tři se nescházeli kvůli utajení až do léta 1944. Husák se Šmidkem se scházel několikrát do týdne. „Chodili sme po bratislavských parkoch, tmavých uliciach, alebo sme sa stretávali v mojom byte na Tajovského, či v kancelári Zväzu špeditérov,“ vzpomíná Husák, jenž se téměř denně setkával s Novomeským.⁶³⁴ Ten zase udržoval důležité kontakty s představiteli Obilné společnosti pro Slovensko, Daliborem Milošem Krnem a Jánem Klinovským⁶³⁵ či s generálním tajemníkem Svazu slovenského průmyslu Peterem Zaťkem, kteří následně pomohli materiálně zabezpečit připravované povstání. Obdobně vypomohl Imrich Karvaš mimo jiné z pozice předsedy Nejvyššího úřadu pro zásobování. Karvaš také zařídil v tomto čase propuštění z vězení Jána Púlla, Michala Falťana či Felixe Vašečky, které

⁶³⁰ Zhotovení legitimací měl na starosti Štefan BEDNÁR: *Dvojník Šimon ide do povstania*, Bratislava 1964, s. 56–57.

⁶³¹ Zpráva G. Husáka O situaci na Slovensku z 5. 2. 1945, in: V. PREČAN (ed.): *Slovenské národné*, s. 952 a 954, d. 576.

⁶³² SNA, f. ÚV KSS, k. 1823, *Úplný protokol ze zasedání ÚV KSS 6.–7. 4. 1950, Kniha I.*, s. 68. Zasedání se účastnil i Karol Šmidke, jenž se proti Frišově tvrzení nijak neohradil. O Husákově členství ve stranickém vedení nebyl informován ani Karol Bacílek. NAČR, f. ÚV KSČ 03/10, sv. 8, a. j. 185, *II. část poznámek K. Bacílka k SNP z r. 1963*, s. 5–6.

⁶³³ NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, *záznamy a zprávy, vlastní životopis G. Husáka z 15. 4. 1950*, s. 88–89.

⁶³⁴ G. HUSÁK: *Organizátorka Povstania [Příroda a společnost č. 14/1964]*, in: TÝŽ: *O slovenskom národnom povstaní*, Bratislava 1969, s. 27.

⁶³⁵ Dalibor M. KRNO: *Ako sme pre SNP pripravovali zásobovanie potravinami*, in: V. Plevza a kol. (eds.): *Dejiny Slovenského národného povstania 1944. Spomienky a kroniky. 4. zväzok*, Bratislava 1984, s. 147–149.

navíc zaměstnal u sebe v úřadu. Proti takové benevolenci si neúspěšně stěžoval předseda slovenské vlády Vojtech Tuka u prezidenta Jozefa Tisa,⁶³⁶ který však měl v Karvaše důvěru.

Nové komunistické vedení zintenzívnilo a v lecčem i pozměnilo kurz politiky svých předchůdců. Způsob boje proti ľudáckému režimu měl být vystupňován až v ozbrojený odboj. Důsledně se dbalo na obezřetnost a konspiraci v běžných metodách ilegální práce, aby se předešlo případnému vyzrazení.⁶³⁷ Karol Šmidke trávil polovinu týdne cestováním po Slovensku a snažil se obnovit a rozšířit síť ilegálních stranických organizací, přičemž byly vytvářeny i okresní a oblastní vedení a širší protifašistické platformy na bázi Národních výborů. V této souvislosti byla budována síť hlavních komunistických instruktorů, jež se sbíhala u Gustáva Husáka. Tvořili ji Štefan Bednár, Anton Rašla, Ján Svikruha, Ernest Otto, Lev Hanzel, Rudolf Blažovský, Ján Čech, Jozef Šoltész, František Lipka, Ondrej Klokoč, Oskár Jeleň a další instruktoři, kteří žili legálním životem a kterým Husák zadával pokyny na základě rozhovorů se Šmidkem. Výborně se hodilo, že stále častější Husákovy konspirační schůzky a výjezdy po Slovensku mohly být propojeny a kryty jeho pracovními povinnostmi tajemníka Ústředního svazu speditérů.

2.3.1. Zakladatel Slovenské národní rady

Na důležitosti souběžně nabývala snaha utvořit zastřešující odbojovou platformu, o níž se již několikrát neúspěšně pokoušela předešlá komunistická vedení, jednou i za přispění Gustáva Husáka.⁶³⁸ Podle nové směrnice Komunistické internacionály, kterou donesl Šmidke z Moskvy, měla být vytvořena široká národní fronta, která by se skládala ze všech opozičních skupin a vystupňovala by národněosvobozenecký boj až k povstání.⁶³⁹ Rezistence na Slovensku měla sice společný cíl, zrušit patronát Německa a odstranit ľudácký režim, odlišnost však spočívala v budoucím řešení státoprávní otázky a vnitřního uspořádání země.

Husák a Novomeský vedli z pověření Karola Šmidkeho sondáže několika směry. Ještě v létě skončila neúspěchem komunikace se skupinou sociálních demokratů kolem Juraje Kapinaje a Vítězslava Poláka kvůli jejich prozápadní a čechoslovakistické orientaci. Naopak hladce proběhla jednání s levými sociálními demokraty Jozefem Šoltésem, Antonem Rašlou,

⁶³⁶ J. JABLONICKÝ: *Samizdat o odboji II.*, s. 36–37.

⁶³⁷ NAČR, f. ÚV KSČ, A. Novotný, G. Husák, *Poznámky a vzpomínky G. Husáka k politickým událostem na Slovensku v letech 1938–1945 (II. část) z 28. 9. 1958* (neinventarizováno), s. 38.

⁶³⁸ Viz G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 38–39; též NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 266, *záznam o pohovoru s G. Husákem z 19. 11. 1963*, s. 49.

⁶³⁹ Směrnice prezídia Exekutivy Komunistické internacionály „O politické linii a nejbližších úlohách KSČ“ z 5. 1. 1943, in: J. CHREŇOVÁ (ed.): *Dokumenty*, II., s. 841–842, d. 178.

Danielem Ertlem, Jánem Čechem, Františkem Komzalou či Ivanem Horváthem, které komunisté znali již z dřívější spolupráce v meziválečném období.⁶⁴⁰

Husák obecně odmítal spolupráci s opozičními proudy, které nepřistoupily na jeho pojetí národní otázky,⁶⁴¹ „zásadne odmietal“ spolupráci se skupinou Flóra, zvláště pak s Vavrem Šrobárem, jehož považoval za naivního konzervativce a symbolický relikv čechoslovákismu. Posléze svůj názor pod tíhou osobní zkušenosti poněkud přehodnotil. „Když jsem za povstání dobře poznal tohoto společensky milého, žoviálního, skoro 80. letého poloseniálního člověka, který nedovedl nikomu nic odmítnout, jsem pochopil,“ vzpomíná Husák, „že Šrobár a jeho jméno byly pouze obětí zákeřné londýnské hry a londýnského boje proti komunismu.“⁶⁴² Husák věděl, že Šrobár je již za svým politickým zenitem, ale respektoval ho. Dokonce napsal po válce u příležitosti Šrobárových osmdesátých narozenin oslavný projev⁶⁴³ a údajně se také vyjádřil na jeho pohřbu, že byl „velký člověk“.⁶⁴⁴ Ale to bychom značně předbíhali.

Až do srpna 1944 Husák považoval za nepřijatelnou představu spolupráce se Šrobárem, přesto se nechával o jeho činnosti informovat přítelem Vladimírem Houdkem. První kontakt byl nakonec narušen stáhnutím šrobárovců do pozadí, jelikož jejich aktivity byly poodhaleny slovenskou bezpečností.⁶⁴⁵ Šrobárovi se Husákovo počínání přirozeně nelíbilo, a proto poslal moták se stížností uvězněnému komunistovi Viliamu Širokému, jenž posléze o tom bezvýsledně hovořil se Šmidkem, a doporučoval úzkou spolupráci se Šrobárovou skupinou i s umírněnými lůďáky kolem Karola Sidora: Pavolem Čarnogurským, Rudolfem Čavojským či Jánem Klinovským.⁶⁴⁶ Novomeský vedl bez valného úspěchu jen letmé sondáže tímto směrem⁶⁴⁷ a lůďácké opoziční skupiny byly nakonec zcela vyloučeny z jednání a na rozdíl od Šrobára i z participace v době povstání. Komunisté a jejich partneři z občanského bloku patrně již mysleli na budoucnost, že právě oni dokáží oslovit a získat

⁶⁴⁰ Karol FREMAL: *Slovenskí sociální demokrati 1938–1944*, Banská Bystrica 2014, s. 81–82.

⁶⁴¹ SNA, f. ÚV KSS, k. 1823, Úplný protokol ze zasedání ÚV KSS 6.–7. 4. 1950, kniha I., vyjádření G. Husáka, s. 31.

⁶⁴² NAČR, f. ÚV KSČ, A. Novotného, G. Husák, *Poznámky a vzpomínky k politickým událostem na Slovensku v letech 1938–1945 (II. část) z 28. 9. 1958* (neinventarizováno), s. 51.

⁶⁴³ „Nemusíme súhlasit' vo všetkom s osobnými názormi dr. Šrobára, musíme si však ctit' všetcia jeho duševnú priebojnosť, odvahu v riešení problémov, jeho demokratické presvedčenie, jeho lásku k vlastnému národu a štátu. V tom je dr. Šrobár vzorným príkladom našej generácii.“ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 30, a. j. 310, *projev G. Husáka k osmdesátým narozeninám V. Šrobára z r. 1947*.

⁶⁴⁴ Viktor ČÁRSKY: *Nahliadnutia dejinám pod sukňu*, Praha 2003, s. 39.

⁶⁴⁵ Rudolf FRAŠTACKÝ: *Zo Slovenska cez Freya*, in: M. Kvetko – J. M. Ličko (eds.): *Zborník*, s. 46. Srov. G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 63–64; V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 34.

⁶⁴⁶ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 55, *záznam z pohovoru s V. Širokým z 12. 7. 1963*, s. 8–9.

⁶⁴⁷ Tamtéž, sv. 26, a. j. 266, *záznam o pohovoru s G. Husákem z 19. 11. 1963*, s. 51–52; AKPR, f. G. Husák, k. 25, a. j. 4, osobní korespondence P. Čarnogurského s L. Novomeským, *listy o otázce přibrání zástupců lůďáctva do SNP z podzimu 1969*.

ľudácky elektorát, a nechťeli proto dát prostor potenciální politickej konkurenci, či s nimi již vůbec nepočítali. Slovenští komunisté byli pak za tento postoj kritizováni Janem Švermou a následně Klementem Gottwaldem. Husák s výtkami souhlasil a tvrdil, že součinnost s umírněnými ľudáky nedokázal prosadit pro údajný odpor čechoslovakistů.

Jako nejpřístupnější a zároveň oboustranně výhodná se nakonec ukázala spolupráce s již uvedeným občanským blokem v čele s bývalými agrárníky, kteří disponovali napojením na armádní složky, zvláště pak hospodářskými možnostmi a spojením na Londýn.⁶⁴⁸ První s nabídkou spolupráce přišli sami agrárníci, jmenovitě jejich předválečný vlivný funkcionář Ján Ursíny,⁶⁴⁹ který vycítil, že komunisté budou hrát po válce díky mezinárodní situaci výraznou roli. Rovněž se jednalo o reakci na veřejný odpor Londýna k opoziční ľudácké skupině Karola Sidora, na niž se Ursíny orientoval předtím.⁶⁵⁰ Proto požádal státního zástupce Júlia Viktoryho, aby mu pomohl najít spojení na vedoucí komunistické činitele, které mu měl zprostředkovat Jozef Styk.

Tímto způsobem došlo ke schůzce s Husákem a Novomeským, kteří se nadsazeně představili jako reprezentanti socialistického bloku. První rokování se událo v bratislavském bytě Ursínyho švagra, předválečného národního socialisty Mateje Joska na Gajově ulici,⁶⁵¹ kde se většinou konala i další jednání. Zpočátku panovala určitá nedůvěra: „*Ursíny si byl nejistý, zda jsme dost kompetentní vystupovat jménem strany,*“ vzpomíná Novomeský, „*bylo mnoho mafii a odbojových skupin. Ursíny měl dojem, že jsme též samozvaná skupinka, a bez našeho vědomí navštívil Širokého,*“ jenž v té době dlel ve věznicí Krajského soudu v Bratislavě, „*aby si za prvé ověřil naše 'mandáty'*“ a „*zda souhlasí linie, kterou prosazujeme v Národní radě, s názorem Širokého, kterého považoval za autoritativní hlavu*“.⁶⁵²

Dalším stěžejním účastníkem jednání byl za občanský blok bývalý agrárník Jozef Lettrich, s nímž se Husák znal z dřívějšího působení ve studentském hnutí a ze sondáží o možné spolupráci v roce 1940. Husák řadil Lettricha mezi představitele progresivního agrárníckého proudu, spojovala je také generační zkušenost, a následnou spolupráci si pochvaloval ještě začátkem devadesátých let.⁶⁵³ Velmi odlišný vztah zaujímal k Jánem

⁶⁴⁸ NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, *vlastní životopis G. Husáka z 15. 4. 1950*, s. 89–90.

⁶⁴⁹ SNA, f. ÚV KSS, k. 1823, Úplný protokol ze zasedání ÚV KSS 6.–7. 4. 1950, Kniha I., *vystoupení G. Husáka*, s. 35.

⁶⁵⁰ J. JABLONICKÝ: *Príprava a vznik*, s. 97.

⁶⁵¹ NAČR, f. MV, k. 24, II. Dr. G. Husák, cizí spisy – protokoly, *výpověď J. Ursínyho k osobě G. Husáka z 2. 3. 1950*, s. 246. Srov. Ján URSÍNÝ: *Spomienky na Slovenské národne povstanie*, Liptovský Mikuláš 1994, s. 48.

⁶⁵² NAČR, f. ÚV KSC, 03/10, sv. 3, a. j. 40, *záznam pohovoru s L. Novomeským z 5. 9. 1963*, s. 2–3. Srov. J. URSÍNÝ: *Spomienky*, s. 48.

⁶⁵³ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 38; G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 66.

Ursínymu, o němž se interně vyjadřoval jako o „starém argalášovi“, či „lišákovi“⁶⁵⁴ a považoval ho za oportunního buržousta, ba údajně navrhl, aby byl z jednání vyřazen kvůli kompromitaci s Ľudáky v souvislosti s jeho podpisem pod Žilinskou dohodou z října 1938. Lettrich se však za Ursínyho postavil.⁶⁵⁵ Na druhou stranu jisté taktizování je možné spatřovat i v počínání bývalých agrárníků, kteří souběžně udržovali styk se Šrobárem a jemu blízkou opoziční skupinou Flóra, i jejímž jménem Lettrich jednal s komunisty. Podle vzpomínek Jána Beharky však tato jednání zamlčel a ani o nich neinformoval.⁶⁵⁶

Jednání mezi komunisty a agrárníky trvala necelé čtyři měsíce, během nichž se třibil a usměrňoval programový kompromis. Komunisté upustili od nejradikálnějších požadavků, například od odluky církve od státu, od utváření revolučních národních výborů a od přímé podpory partyzánskému hnutí. Na druhou stranu dlouho nechávali otevřenou státoprávní otázku (k tomu viz podkapitola 2.5. *Mezi českým lvem a sovětskou hvězdou*). Komunisté se též stavěli proti podřízení se exilové československé reprezentaci v Londýně v čele s prezidentem Edvardem Benešem, jelikož nezahrnovala komunisty. Těžiště odboje naopak spatřovali v tuzemských opozičních silách s akcentem na vazby se Sovětským svazem.

Až přijetí československo-sovětské smlouvy 12. prosince 1943 zpečetilo československou variantu a také uspišilo sepsání programového dokumentu známého pod názvem Vánoční dohoda,⁶⁵⁷ kterou připravili Husák s Lettrichem. V této souvislosti dejme prostor „signatáři“ Ladislavu Novomeskému: „*Původně se myslelo, že by se vůbec neměla spisovat. Na mé naléhání jsme to sepsali s tím, že popřípadě to zahodíme, aby tam byly fixovány určité názory, které vplynuly ze všech těchto rozhovorů. Nebylo nějaké slavnostní podepisování, to byly společně dosažené názory, které byly takto dány na papír.*“⁶⁵⁸ Oficiálně tím byla zřízena Slovenská národní rada, rozhodující jádro ústředního vedoucího orgánu slovenského odboje, ve kterém se začala formovat nová politická reprezentace slovenského národa. Rada sama sebe představovala jako „*jediný reprezentant politickej vôle slovenského národa doma*“ a mezi cíli si stanovila svrhnout Ľudácký režim a převzít moc. Kromě tří

⁶⁵⁴ SNA, f. ÚV KSS, k. 1823, Úplný protokol ze zasedání ÚV KSS 6.–7. 4. 1950, *Kniha I.*, s. 61.

⁶⁵⁵ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 266, *záznam o pohovoru s G. Husákem z 19. 11. 1963*, s. 48.

⁶⁵⁶ AMSNP, f. 12, S53/2010, *vzpomínky a deníkové záznamy V. Šrobára na rok 1944*, s. 412–413; Ján BEHARKA: *Moje reminiscencie na SNP. Kto robil odboj a povstanie*, in: M. Kvetko – J. M. Ličko (eds.): *Zborník*, s. 158. K tomu viz J. JABLONICKÝ: *Příprava a vznik*, s. 101.

⁶⁵⁷ Jozef LETTRICH: *Odboj a povstanie*, in: M. Kvetko – J. M. Ličko (eds.): *Zborník*, s. 78–81; NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 266, *záznam o pohovoru s G. Husákem z 19. 11. 1963*, s. 56–57.

⁶⁵⁸ Tamtéž, sv. 3, a. j. 40, *záznam pohovoru s L. Novomeským z 5. 9. 1963*, s. 2–3. Srov. J. URSÍNÝ: *Spomienky*, s. 48; LASNK, f. J. Lettrich, k. 34, *rozhovor M. Múdreho s J. Lettrichem o Vánoční dohode z 27. 12. 1964*, s. 1–3.

představitelů *V. ilegálního ÚV KSS*⁶⁵⁹ se stali členy Slovenské národní rady za občanský blok již zmiňovaní Jozef Lettrich, Ján Ursíny a spíše do počtu kvůli paritě Matej Josko, kterého posléze vystřídal Jozef Styk. Postupně pak docházelo ke kooptacím nových členů, mezi prvními byli národohospodář Peter Zaťko, či sociální demokrat Ivan Horváth.

Vánoční dohoda deklarovala ve státoprávní otázce, „*aby národ slovenský a národ český ako najpríbuznejšie slovanské národy utvárali ďalšie svoje osudy v novej Č-SR, spoločnom to štáte Slovákov a Čechov, a na podkladu princípu rovný s rovným.*“⁶⁶⁰ Budoucí politika nového státu se měla orientovat na Moskvu a o definitivním uspořádání měli výlučně rozhodnout svobodně zvolení zástupci slovenského národa. Obecný slogan „*rovný s rovným*“⁶⁶¹ se rychle uchytil a zpopularizoval, i když se dal vykládat rozličnými způsoby. Ve skutečnosti se pod ním skrýval faktický požadavek na volné federativní uspořádání, které protlačoval Husák a Novomeský. Novou republiku měly tvořit dvě svébytné části, Slovensko a české země, s vlastní výkonnou a zákonodárnou mocí. Občanský blok a ani posléze z něho ustanovená Demokratická strana nebyly tak radikální a spíše operovaly s představou autonomie.

Dohoda byla následně odeslána přes Švýcarsko do Londýna, kde se dostala začátkem březnu 1944 do rukou exilového prezidenta Edvarda Beneše, který ji vzal vcelku kladně na vědomí. Mylně se totiž domníval, že ve Slovenské národní radě participuje i jeho věrný spolupracovník Vavro Šrobár. Beneš ovšem žádal, aby byla zapojena i skupina Flóra, o níž věděl, že je zatím mimo hru. Nevoli u prezidenta však jistě vyvolalo nedeklarování přímé podřízenosti Slovenské národní rady československé exilové vládě, jejíž postavení pouze uznávala na mezinárodní scéně. Vánoční dohoda se také nijak nezmiňovala o prezidentovi, s nímž se navíc dostávala do střetu, jelikož stavěla na existenci samostatného slovenského národa a z toho odvozené státoprávní svébytnosti Slovenska.

„*Dost dôvodů, aby Benešovu okolí rozbolela hlava,*“ vzpomíná posléze Gustáv Husák. „*Později mi bylo jasné, že to bylo od nás naivní, když jsme očekávali, že to Londýn vezme na vědomí, nebo prostě 'sežere'. Londýn mlčel, sbíral informace mezi 'věrnými' a připravoval kontraofenzívu.*“⁶⁶² Husák se v druhé citované části mýlil. Odpověď, v níž Beneš zdůraznil nutnost spolupráce s Flórou a zdrženlivost k vnitropolitickým otázkám, na Slovensko nakonec

⁶⁵⁹ Karol Šmidke byl sice členem SNR, ale prvního jednání se zúčastnil až 29. 6. 1944. Do té doby byla jeho totožnost z důvodu konspirace utajována. G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 144.

⁶⁶⁰ „Vánoční dohoda“ SNR z prosince 1943, in: V. PREČAN (ed.): *Slovenské národné*, s. 125–126, d. 32.

⁶⁶¹ Tento slogan využil předtím Václav KOPECKÝ: Češi a Slováci [Československé listy 15. 9. 1943], in: *tamtéž*, s. 110, d. 24.

⁶⁶² NAČR, f. ÚV KSČ, A. Novotného, G. Husák, *Poznámky a vzpomínky k politickým událostem na Slovensku v letech 1938-1945 (II. část) z 28. 9. 1958* (neinventarizováno), s. 57.

přišla,⁶⁶³ avšak patrně se nedostala do jeho rukou. Slovenská národní rada a zvláště sami komunisté totiž byli ve věci komunikace se zahraničím často odkázáni na konkurenční odbojové skupiny či jednotlivce, se kterými spolupráce často vázla.⁶⁶⁴

Gustáv Husák považoval za hlavní zdroj problémů a „intrik“ osobu velmi schopného zpravodajce Jaroslava Krátkého, jenž pod krycím jménem „Zdena“ působil od března 1944 na Slovensku jako spojka mezi velitelstvím formující se povstalecké armády a vojenskou správou exilové vlády.⁶⁶⁵ Husák neměl v lásce ani prezidenta Beneše, kterého sice považoval za velkého politika, ale zároveň za machiavellistu a českého nacionalistu s nehumánním poměrem k slovenskému národu urputně lpícího na ideji čechoslovakismu,⁶⁶⁶ byl pro něho více protivníkem, než spojencem: „*Slovenský národ bojoval súčasne proti Hitlerovi, Tisovi i Benešovi,*“ rekapituloval v únoru 1945 situaci ze svého zorného úhlu Husák,⁶⁶⁷ jenž navíc Benešovi dával za vinu vojenský nezdar povstání.⁶⁶⁸

2.3.2. Organizátor povstání

Slovenská národní rada sama o sobě disponovala poměrně slabým vlivem ve slovenské armádě, jelikož protirežimně orientovaní vysocí důstojníci inklinovali k Londýnu, přesto v zájmu úspěšnosti povstaleckého vystoupení byla nucena se s nimi dohodnout a sjednotit. Za tím účelem proběhlo na jaře 1944, též za účasti Husáka, několik schůzek, na jejichž základě bylo vytvořeno Vojenské ústředí na čele s pplk. Jánem Golianem, náčelníkem Velitelství pozemního vojska v Banské Bystrici, kde vedl silnou vojenskou odbojovou skupinu. Za výběrem stál mimo jiné fakt, že Golian rovněž disponoval od března dočasným pověřením příprav povstání od Edvarda Beneše a též byl napojen na Vavra Šrobára, z čehož následně

⁶⁶³ Tamtéž, K. Gottwald, k. 173, a. j. 1542, *osobní stanovisko E. Beneše k Vánoční dohodě, došlé 7. 4. 1944*, s. 364–366.

⁶⁶⁴ Tamtéž, A. Novotný, G. Husák, *Poznámky a vzpomínky k politickým událostem na Slovensku v letech 1938–1945 (II. část) z 28. 9. 1958* (neinventarizováno), s. 57.

⁶⁶⁵ Zpráva G. Husáka O situaci na Slovensku z 5. 2. 1945, in: V. PREČAN (ed.): *Slovenské národné*, s. 961, d. 576. Srov. Vladimír ŽIKEŠ: *Slovenské povstání bez mýtu a legend*, Praha 1990, s. 51–52; R. FRAŠTACKÝ: *Zo Slovenska cez Freya*, s. 50–52.

⁶⁶⁶ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 105; G. HUSÁK: K dokumentom z histórie československé politiky 1939–1943, in: *Historický časopis*, roč. 15, 1967, č. 3, s. 432–440. Při jednání v Moskvě v prosinci 1943 Gottwald prosazoval, aby čs. exilová vláda veřejně a jasně uznala Slováky jako samostatný národ, Beneš však kategoricky nesouhlasil: „*Mne nikdy nedostanete k tomu, abych uznal slovenský národ. Je to mé vědecké přesvědčení, které nezměním. [...] zastávám neochvějně názor, že Slováci jsou Češi a že slovenský jazyk jest jen jedním z nářečí českého jazyka [...]. Nikomu nebráním, aby o sobě říkal, že je Slovák, avšak nedopustím, aby se prohlašovalo, že existuje národ slovenský.*“ Záznam členů delegace moskevského vedení KSČ o jednání s E. Benešem z 16. 12. 1943, in: Miloš KLIMEŠ a kol. (eds.): *Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu. 1. svazek*, Praha 1965, s. 53–54, d. 2.

⁶⁶⁷ Zpráva G. Husáka O situaci na Slovensku z 5. 2. 1945, in: V. PREČAN (ed.): *Slovenské národné*, s. 976, d. 576; Eduard TÁBORSKÝ: *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, Praha 1993, s. 244–245.

⁶⁶⁸ G. HUSÁK: Kto zmaril veľkolepý plán Povstania? in: *Kultúrny život*, roč. 19, 11. 7. 1964, č. 28, s. 5.

pramenila nedůvěra a různé kolize mezi radou a Golianem. Jádrem plánu povstání spočívalo v koordinaci akce se sovětskou Rudou armádou, jež se měla dostat na slovenské území přes karpatský průsmyk, který by zajistily dvě povstalecké východoslovenské divize. A tak se v první polovině roku 1944 činily na Slovensku přípravy na velké ozbrojené vystoupení za účasti širokého spektra odpůrců ľudáckého režimu.⁶⁶⁹

Husák nadále působil v Ústředním svazu špeditérů, a jelikož si prošel potřebnou pětiletou koncipientskou praxí a složil advokátsko-soudcovské zkoušky, zapsal se na podzim 1943 do advokátní komory v Bratislavě, a tak vedle svého zaměstnání také okrajově provozoval vlastní advokátní praxi.⁶⁷⁰ Ústředna státní bezpečnosti Husáka monitorovala a měla i určité povědomí o jeho ilegální činnosti, nechávala však věcem volný průběh.

Až na nátlak německé strany vydal 20. března 1944 ministr vnitra Alexander Mach příkaz, „*aby bol ihneď zatknutý dr. Husák, známy komunistický pracovník*“, o kterém bylo známo, že je „*ideovým vodcom komunistov a že stojí za každou akciou kom[unistické] strany*“.⁶⁷¹ Bezpečnostní orgány se tedy vypravily Husáka zajistit, ale nezastihly ho, jelikož podle výpovědi jeho manželky se nenacházel v Bratislavě, nýbrž ve Vysokých Tatrách, ze kterých se měl navrátit až za týden.⁶⁷² Magda Husáková konkrétně zdůvodnila manželovu nepřítomnost pravděpodobně pracovními povinnostmi, skutečná příčina však byla pikantnější, jelikož v inkriminované době se konala jedna ze schůzek mezi zástupci Slovenské národní rady a vojenskými kruhy.⁶⁷³

Husák byl nakonec zatčen až 27. března.⁶⁷⁴ „*Lámal jsem si hlavu, co a kde mohlo prasknout: ve straně, okolo SNR, vojáků, okolo partyz[ánských] věcí? Nebyl jsem už nováčkem ve vězení,*“ vzpomíná, „*ale tentokrát to byla tak široká oblast, ve které jsem jako člen vedení strany lítal, že jsem nevěděl, z kterého konce se na výsledky připravovat, abych nic neprozradil, stranu nepoškodil.*“⁶⁷⁵ O dva dny později si ho nechal předvolat policejní inspektor Imrich Sucký, jemuž Husák opakovaně uvedl skutečnosti již známé z předchozích výslechů.

Navíc se vyšetřovatelé zaměřili na jeho kontakty se starými známými Michalem Falťanem a Felixem Vašečkou, dříve zadrženými spolupracovníky čtvrtého komunistického

⁶⁶⁹ K vojenské otázce a SNR viz J. JABLONICKÝ: *Samizdat o odboji 2*, s. 75–78 a 91–99.

⁶⁷⁰ NAČR, f. MV, k. 23, Podsvazek G. Husáka č. j. B/4-V-2425, *protokol o výsledku G. Husáka z 27. 4. 1953*, s. 29; ABS, bývalý Studijní ústav MV, sv. S-552-2, složka 4, *protokol z výsledku G. Husáka z 22. 7. 1953*, s. 4.

⁶⁷¹ Tamtéž, sv. S-552-1, *přepis rozkazu A. Macha na zatčení G. Husáka z 20. 3. 1944*, s. 78.

⁶⁷² Tamtéž, *hlášení pracovníků ÚŠB z 21. 3. 1944*, s. 66.

⁶⁷³ G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 81.

⁶⁷⁴ ABS, bývalý Studijní ústav MV, sv. S-552-1, *hlášení pracovníků ÚŠB z 27. 3. 1944*, s. 66.

⁶⁷⁵ NAČR, f. ÚV KSČ, A. Novotný, složka G. Husák, *Poznámky a vzpomínky k politickým událostem na Slovensku v letech 1938–1945 (II. část) z 28. 9. 1958* (neinventarizováno), s. 38.

ústředního vedení. Husák se stavěl při výslechu do pozice „osvíceného“ našeptávače a člověka neznalého věci: „Z reči som mal tú mienku, že sa jedná o naivných a romantických chlapcov, a preto tým viac som Falťanovi a Vašečkovi radil, aby žiadne hlúposti nerobili,“ vyjádřil se. „Začiatkom roku 1941 dr. Falťan sa oženil a býval u mňa. Jeho žena a moje manželka sa dobre neznášali, a tak sme sa pohnevali, načo [sa] od nás odsťahovali. S ním sa odsťahoval aj Vašečka, a tak som sa vtedy v zlom rozišiel s obidvoma.“ Když se otázky dotkly osoby Róberta Donátha, bývalého Husákova podnájemníka z roku 1941, posléze odsouzeného za protistátní činnost, Husák jakoukoliv spolupráci popřel. Na závěr protokolu prohlásil, že si není vědom žádné ilegální činnosti a že za své „socialistické presvedčenie zo študentských rokov“ byl již dost potrestán.⁶⁷⁶

Husákova slova měla přirozeně k realitě daleko. Osazenstvo z Tajovského vily rozpustil sám, správně si uvědomoval, že koncentrace těchto osob na jednom místě by bezpečnosti velmi ulehčovala situaci.⁶⁷⁷ Co je podstatnější, Husák se již věnoval ilegální činnosti naplno. Bezpečnost neobjevila při prohlídce jeho kanceláře v Ústředí svazu špeditérů ani jeho domova nic závažného.⁶⁷⁸

Manželka Magda byla z Machova příkazu sledována a vyslýchána, proto můžeme rekonstruovat její počínání a také do určité míry rozplést tehdejší Husákovy sociální sítě. Aby byla nucená vše vyřizovat osobně, bezpečnost odpojila její domácí telefonní linku.⁶⁷⁹ Magda, kterou o manželově zatčení informoval Štefan Bednár,⁶⁸⁰ začala hned konat. Zastavila se na bezpečnosti, kde manželovi sdělila, „že ona už potřebné kroky zariadila v jeho prospech“, patrně danou skutečnost oznámila Imrichu Karvašovi. Následně šla domů, odkud manželovi přinesla prádlo a potraviny. Druhý den v dopoledních hodinách se setkala v kavárně Regina s rodinným přítelem Ladislavem Novomeským, jenž byl se stavem věci již obeznámen. Husáková dále navštívila předsedu Ústředního svazu špeditérů Miloše Bugára, jenž jí slíbil, že se za Husáka zaručí.⁶⁸¹ Současně požádala o intervenci kolegu z práce Pavola Čarnogurského, člena správní rady Všeobecné úvěrové banky a poslance Slovenského sněmu,

⁶⁷⁶ ABS, bývalý Studijní ústav MV, sv. S-552-1, *zápis výslechu G. Husáka z 29. 3. 1944*, s. 16–21.

⁶⁷⁷ Rozhovor s Vladimírem Lokvencem, in: N. LINDOVSKÁ a kol.: *Magda Husáková-Lokvencová*, s. 376; též Ondrej PAVLÍK: Naše stretnutia, in: *Práca*, roč. 38, 7. 1. 1983, č. 5, s. 3. Falťan údajně odešel z Tajovského vily ve zlém zvláště kvůli Husákovu „povýšeneckému chování“. NAČR, f. ÚV KSC, 02/2, sv. 2, a. j. 2, bod 15, Zpráva o obviněních, která vznesl G. Husák během procesu na některé funkcionáře strany, *výpověď M. Falťana z roku 1954*, s. 18.

⁶⁷⁸ ABS, bývalý Studijní ústav MV, sv. S-552-1, *zápisy ÚŠB o prohlídkách z 28. 3. 1944*, s. 64, 72–73.

⁶⁷⁹ Tamtéž, *žádost ÚŠB adresovaná rezortu pošt Ministerstva dopravy a veřejných prací z 28. 3. 1944*, s. 70.

⁶⁸⁰ Š. BEDNÁR: *Dvojník Šimon*, s. 71.

⁶⁸¹ ABS, bývalý Studijní ústav MV, sv. S-552-1, *hlášení o pozorování manželky zatknutého G. Husáka z 28. 3. 1944*, s. 67–68. Tamtéž, *výslech M. Husákové z 28. 3. 1944*, s. 136–137. Výpověď Magdy Husákové se ničím neodchylovala od hlášení ze sledování.

jenž následně zašel za ministrem Machem.⁶⁸² Rovněž Ján Ursíny s Matejem Joskem žádali Imricha Karvaše a Petera Zat'ka, aby za Husáka intervenovali na patřičných místech.⁶⁸³

Dne 30. března podal přednosta Ústředny státní bezpečnosti Jozef Beňuška zprávu ministru Machovi: „*Činnosť menovaného nevyčerpáva skutkovú podstatu trestného činu, preto prosím láskave o oznámenie, ako má byť s menovaným naložené.*“ Mach rozhodl Husáka propustit, ale dál ho nechal sledovat.⁶⁸⁴ Tečku za touto epizodou udělala Husákova žádost o znovupřipojení telefonu,⁶⁸⁵ které Mach vyhověl.⁶⁸⁶ Dle pozdějšího vyjádření policejního komisaře Suckého, jenž získal informaci od Beňušky, propustil Mach Husáka na základě intervence Karvaše.⁶⁸⁷ Bezpečnost patrně disponovala určitým povědomím o ilegální činnosti Husáka a jeho spolupracovníků, proč proti nim tedy nezasáhla? „*Títo ľudia nemôžu škodiť štátu. Ak Nemci prehrajú, i čo by sme všetkých komunistov a Čechoslovákov pozatvárali, nič sa na veci nezmení,*“ zdůvodňoval svůj postoj později Alexander Mach. „*Ale ani nebolo treba argumentovať. U nás každý zaistený mal desať patrónov a každý patrón našiel cestu k prezidentovi republiky, k predsedovu snemu, vlády a to bola takmer vždy cesta domov.*“⁶⁸⁸

V létě 1944 situace na Slovensku rychle uzrávala. Zřetelně se ukazovaly neúspěchy fašistické koalice v bojích se Spojenci. Rudá armáda se přibližovala ke slovenským hranicím. Sebevědomí a odhodlanost u opozičních skupin rostly. 27. července se událo v Žarnovické dolině setkání představitelů Slovenské národní rady se zástupci Vojenského ústředí v čele s Jánem Golianem. Obě skupiny se dohodly na další koordinaci povstání, zvláště na nutnosti konečně kontaktovat Moskvu. Navzdory blízké spolupráci přetrvávala ve Slovenské národní radě nedůvěra, jež se zřetelně projevila právě při problémech s odletem jejich zástupců do Sovětského svazu.

Také v hlavách oficiálních představitelů Slovenska probíhaly vážné úvahy o revizi zahraniční politiky státu. Mimo již nejednou zmíněného Imricha Karvaše či například skupiny kolem předsedy Slovenského sněmu Martina Sokola se velmi agilně projevil ministr národní obrany generál Ferdinand Čatloš, jenž plánoval převzít moc a vojensky spolupracovat se Sovětským svazem. Zpočátku disponoval spojením na Vavra Šrobára a začátkem července

⁶⁸² Martin KRNO – Peter ONDERA (eds.): Konec jednej legendy [rozhovor s P. Čarnogurským původně pro Pravdu z 28. 6. 1991], in: *Naše pravda*, roč. 2, 4. 7. 1991, č. 48, s. 5.

⁶⁸³ NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, *poznámky StB dle výpovědi J. Ursínyho na G. Husáka*, s. 106.

⁶⁸⁴ ABS, bývalý Studijní ústav MV, sv. S-552-1, *zpráva o činnosti a výsledku G. Husáka z 30. 3. 1944*, s. 75.

⁶⁸⁵ Tamtéž, *žádost G. Husáka ÚŠB o ponechání telefonu z 12. 4. 1944*, s. 85.

⁶⁸⁶ Tamtéž, *souhlas A. Macha s vyhověním žádosti G. Husáka o ponechání telefonu ze 17. 4. 1944*, s. 84.

⁶⁸⁷ NAČR, f. MV, k. 23, G. Husák, *protokol o výpovědi I. Suckého z 26. 11. 1958*, s. 2–3. Srov. Matej MEDVECKÝ: *Spravodajské eso Slovenského štátu. Kauza Imrich Sucký*, Bratislava 2007, s. 150–151.

⁶⁸⁸ Alexander MACH: *Z ďalekých ciest*, Bratislava 2009, s. 213.

1944 navázal nepřímý kontakt s Husákem. Čatloš nabídl, že se přidá na stranu odboje, podřídí se Moskvě, kam zařídí odlet letadla, na oplátku ovšem žádal, aby mu bylo ponecháno velení nad armádou, hodnost generála a zaručena beztretnost. „*Tyto podmínky nám byly přijatelné. Situace byla taková, že bylo nutno přijmout letadlo třeba i od ďábla,*“ vzpomíná Husák, který záležitost koordinoval přes přednostu zpravodajského oddělení ministerstva národní bezpečnosti Jána Staneka. Komunisté hodlali využít Čatlošovy iniciativy a po úspěšném převzetí moci ho odstranit.⁶⁸⁹

Tato mise⁶⁹⁰ nepřinesla kýžený výsledek, povstání jen odkládala a navíc prezentace Slovenské národní rady získala na mezinárodním poli hořkou pachut'. Ján Golian totiž předal těsně před odletem delegace do Moskvy kopii Čatlošových návrhů Mikuláši Ferenčíkovi, který dokument následně předal náčelníkovi Československé vojenské mise v Moskvě Heliodoru Píkovi.⁶⁹¹ V tomto ohledu bývá zmiňována velmi relevantní úvaha, zda dovezené zprávy ze Slovenska negativně neovlivnily vztah Sovětů k povstání,⁶⁹² přičemž Gustáv Husák za to přímo vinil Edvarda Beneše, jenž kategoricky odmítl jednat se „*slovenskými quislingy*“ a své stanovisko také důrazně tlumočil Sovětům.⁶⁹³

Koncem léta docházelo ke zřetelnému posilování partyzánského hnutí na východním a středním Slovensku, na němž se zejména podílely nedávno přesunutá partyzánská skupiny ze Sovětského svazu. Množící se aktivity však začaly ohrožovat samotné přípravy povstání. Slovenská národní rada vyčkávala na vyjednání koordinace akce s Rudou armádou, a tudíž nechtěla předčasně zapříčinit tvrdší postup ze strany ľudáckého režimu, ba zadat záminku k německé intervenci. Nehledě k tomu ničení infrastruktury stěžovalo budoucí rozvoj povstání. Gustáv Husák proto 21. srpna 1944 neúspěšně přesvědčoval v Turčanské Sklabini nadporučíka Petra Alexejeviče Velička, aby jeho partyzánská skupina omezila své akce: „*Na to mi Veličko ukázal telegram svojho sovietskeho veliteľ'stva (asi z Kijeva), kde bolo: v partizánskych akciách pokračovať, ale celonárodné povstanie nevyvolat.*“⁶⁹⁴ Husák hodnotil partyzánské hnutí obecně kriticky, o čemž také později referoval Gottwaldovi, což

⁶⁸⁹ NAČR, f. ÚV KSČ, A. Novotný, složka G. Husák, *Poznámky a vzpomínky k politickým událostem na Slovensku v letech 1938–1945 (II. část) z 28. 9. 1958* (neinventarizováno), s. 43.

⁶⁹⁰ O okolnostech, průběhu a interpretacích mise viz J. JABLONICKÝ: *Samizdat o odboji*, s. 106–164. Srov. Karol ŠMIDKE: *Historický let do Moskvy v auguste 1944*, in: *Nové slovo*, roč. 3, 1946, č. 32–33, s. 3–4.

⁶⁹¹ Mikuláš FERJENČÍK: *Moje dojmy a skúsenosti z cesty do Moskvy a zo Slovenského národného povstania*, in: M. Kvetko – J. M. Ličko (eds.): *Zborník*, s. 188 a 191.

⁶⁹² Úvahu vyslovili např. Alexander DUBČEK: *Naděje umírá poslední. Vlastní životopis Alexandra Dubčeka*, Praha 1993, s. 54; Marie ŠVERMOVÁ: *Vzpomínky*, Praha 2008, s. 181.

⁶⁹³ J. JABLONICKÝ: *Z ilegality do povstania*, s. 348–349.

⁶⁹⁴ Zpráva G. Husáka o situaci na Slovensku z 5. 2. 1945, in: V. PREČAN (ed.): *Slovenské národné*, s. 964, d. 576. Srov. Š. BEDNÁR: *Dvojník Šimon*, s. 114–118.

oficiální historiografie dlouho zamlčovala,⁶⁹⁵ či propagandisticky interpretovala jako zbrzdění lidověrevoluční aktivity.⁶⁹⁶

Opatrnické stanovisko také zapříčinilo nezdár při osvobozování věznic Krajského soudu v Nitře, kde se nalézali významní komunističtí funkcionáři jako Ľudovít Benada, Karol Černocký, Štefan Dubček (otec Alexandra Dubčeka), Julius Ďuriš, Jaroslav Hlinenský, Oto Klein-Krajňák, Vincent Škrabala či Ján Osoha, jenž měl velmi napjaté až nevraživé vztahy s tam rovněž přítomným Viliamem Širokým. Jejich útěk byl plánován jako součást hromadné akce vztahující se na všechny věznic s politickými vězni.

V předvečer smluveného termínu však ministr Alexander Mach informoval Laca Novomeského o tom, že radikální akce by mohla mít za následek obsazení Slovenska Němci, kteří již soustředili síly poblíž slovenských hranic,⁶⁹⁷ avšak že bez vyvolání vlastní příčiny bezprostřední okupace Slovenska nehrozí. Do toho se nepodařilo zajistit spřízněné personální zajištění ve věznicích v Leopoldově a Ilavě. Gustáv Husák, jenž měl akci na starosti, rozhodl o krátkodobém odkladu smluveného útěku a přes Jozefa Ilčíka poslal o tom list do Nitry Viliamu Širokému, jenž s odkladem souhlasil,⁶⁹⁸ a také nechal vzkázat přes Rudolfa Fraštackého Golianovi, aby nezačal vojenské akce.⁶⁹⁹

Události ovšem běžely jiným směrem. Německo se rozhodlo na základě partyzánských aktivit a zpráv o připravované vzpouře k přesunu svých jednotek na slovenské území, a tím povstání vypuklo. Husák zareagoval a vyslal do Nitry Štefana Gažíka a Antona Rašlu, aby byli nápomocni při útěku tamějších politických vězňů a dovedli je do Banské Bystrice. Realizaci úkolu zabránil protipovstalecký postoj velení místní posádky, s jejímž zainteresováním do akce se původně počítalo. Situaci pevně třímal v rukou místní velitel major Ján Šmigovský, jenž byl mimo jiné za to po válce odsouzen k trestu smrti. Vzápětí následovalo zostření bezpečnostních opatření ve věznici a série následných pokusů o osvobození zvenčí skončila nezdarem.⁷⁰⁰

Fiasko mělo neblahý vliv na uvězněné osoby. Vyvolalo značnou dávku nejružnějších polemik, včetně výčitek a nevraživosti. Július Ďuriš, jeden z nevysvobozených vězňů, na to vzpomíná: „*Navždy mi zůstaly v paměti ty hodiny a minuty 28. srpna v pondělí večer, jak jsme seděli každý na své posteli, oblečení a čekali na odchod, na převzetí zbraní a připravení na*

⁶⁹⁵ Vilém PREČAN: O nezbytnosti historie aneb partyzáni brýlemi Gustáva Husáka [původně uveřejněno v exilové tiskovině *Právo lidu* č. 2 z r. 1981], in: M. Drápala (ed.): *V kradeném čase*, s. 99–104.

⁶⁹⁶ V. KRÁL: *Pravda o okupaci*, s. 315.

⁶⁹⁷ Svědectví L. Novomeského, in: *Před súdom národa*, s. 231; NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 266, *záznam o pohovoru s G. Husákem z 19. 11. 1963*, s. 31.

⁶⁹⁸ Tamtéž, a. j. 268, *záznam o pohovoru s J. Ilčíkem z 11. 10. 1963*, s. 8.

⁶⁹⁹ R. FRAŠTACKÝ: *Zo Slovenska cez Freya*, s. 55.

⁷⁰⁰ Viz J. JABLONICKÝ: *Samizdat o odboji*, s. 192–195.

všechno... Každý svým vnitřním pohledem do zítřků – i budoucnosti. Asi 30 vězňů – za chvíli svobodní, v boji i za cenu života. Široký: 'Ať se nikdo nenechá zajmout...' Já odpovídám na ticho: 'Chytit se nedám. V nejhorším se zastřelím...' V tom vstupuje náš také připravený dozorce. Dává kus papíru Širokému. Nevíme co to je. Jsme neklidni. Široký vedle postele Benady, blízko u dveří, něco tiše projednává. Pak dozorce ještě venku s někým. Vrací se, znovu se Širokým, pak odejde a dveře zavírají... Je ticho. Pak Široký tiše a pomalu říká: 'Nás odchod se musí nakrátko odložit...' A zas je ticho, zděšení, zklamání, otázky v sobě bez odpovědi.⁷⁰¹

Július Ďuriš, Viliam Široký ani další přeživší vězni tuhle událost Husákovi nikdy nezapomenou. Byli připraveni o aktivní účast na povstání, které se stalo vyvrcholením odbojové činnosti, za které získávali po válce větší uznání a ocenění jiní. Od lítosti a pocitu výčitek už byl jen malý krůček k zavádějícím obviněním a k hluboké nenávisti vůči organizátorům nevydařeného útěku. Emoce navíc umocňoval fakt, že část uvězněných komunistů, mezi nimi i Husákovi spolupracovníci z rané ilegality Ján Osoha či Štefan Szabó, ale také Karol Černocký, Alexander Kaiser či Alexander Markuš, zahynuli během spojeneckého náletu, když byli koncem války eskortováni do koncentračního tábora v Mauthausenu. Širokému a Ďurišovi se ještě před převozem podařilo utéct za pomoci justičního a vězeňského aparátu, ale jelikož utekli jen oni dva, pozdější výčitky přeživších a pozůstalých mířily také na jejich adresy.⁷⁰²

V éře poúnorových politických procesů se nitranská událost oficiálně a falešně interpretovala jako Husákova úmyslná sabotáž, jejímž cílem bylo vyřazení uvězněných komunistů z povstaleckých aktivit, aby on sám mohl hrát hlavní roli v povstání.⁷⁰³

2.4. Banskobystrický diktátor

Německé invazní jednotky se ocitly na slovenském území 29. srpna. Událost posloužila podle předešlých dohod jako impuls k otevřenému povstání, které bylo prakticky zahájeno v Banské Bystrici obsazením budovy vojenského velitelství. Ve stejnou dobu se Gustáv Husák zdržoval v Bratislavě a sháněl se po aktuálních informacích. Mimo jiné se setkal s Imrichem

⁷⁰¹ AMSNP, f. 12, p. č. 47/2004, *vzpomínky J. Ďuriše*, s. 828.

⁷⁰² Tamtéž, p. č. 37/96, *Vzpomínky J. Púlla, Život J. Ďuriše*, s. 15–29; Anna ŠTVRTECKÁ: *Ján Osoha*, Bratislava 1970, s. 292.

⁷⁰³ Karol BACÍLEK: *K päťdesiatym narodeninám súdruha Viliama Širokého*, Bratislava 1952, s. 34; též z pozdější doby Bohuslav LAŠTOVIČKA: *V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939–1945*, Praha 1961, 396–398. Laštovičkova kniha vyšla ještě jednou v roce 1978, avšak bez dehonestujících pasáží o Husákovi, přičemž autor na skutečnost upozornil v předmluvě a omluvil se za předešlé vydání.

Karvašem, který mu sdělil, že podle nejnovějších zpráv německé jednotky již překročily slovenské státní hranice a pokračují směrem na východ. „*Dr. Husák mi povedal, že o tom, čo sa robí v Bystrici, nič nevie, preto s Lettrichom a s Joskom sa tam chystajú odísť cez Nitru. Žiadal šoféra, ale nemohol som mu vyhovieť,*“ podává svědectví Karvaš, jenž se tam mínil také vzápětí odebrat (než tak stačil učinit, zadrželo ho však gestapo).⁷⁰⁴ Druhého dne v poledne se konala informativní schůzka ohledně již zmíněného osvobození nitranské věznice, na níž se setkal Husák s Ilčíkem, Gažíkem a Rašlou. Náhodou šla okolo ilegální pracovnice Františka Hrubíšková, která jim radostně zvěstovala, že o vypuknutí povstání hlásí banskobystrický rozhlas.⁷⁰⁵

Husák hned poté dal pokyn k útěku komunistických funkcionářů Štefana Bašťovanského, kterého pověřil vedením západoslovenské oblasti, a Miloše Hrušovského ze Státního zastupitelství v Bratislavě. Oba disponovali volným režimem, proto byl jejich útěk formalitou. Jak již víme, Husák nechal rovněž poslat Gažíka s Rašlou do Nitry. Ilčík měl sloužit jako bratislavská spojka, proto zavítali s Husákem do kavárny Luxor, kde se setkali s Husákovým bývalým spolužákem z gymnázia a příbuzným Novomeského, v té době vedoucím protikomunistického oddělení Ústředny státní bezpečnosti Pavlom Příkopou, který se dal k dispozici povstání. V rámci svých služebních možností měl chránit ilegální pracovníky a podávat přes Ilčíka informace.⁷⁰⁶

Jelikož se nepodařilo vyvázat Bratislavu z rukou oficiálního režimu, bylo na společném rokování členů Slovenské národní rady dohodnuto odjet do epicentra povstání, Banské Bystrice. V Bratislavě naopak dále setrval Laco Novomeský s očekáváním možnosti, že bude jednat s prezidentem Jozefem Tisem či Alexandrem Machem o koordinaci postupu proti německým jednotkám.⁷⁰⁷ To se však nestalo, jelikož Tiso zachoval věrnost Velkoněmecké říši a zaujmul protipovstalecké stanovisko. Mezitím Husák společně s Jozefem Lettrichem a Matejem Joskem odcestovali do Banské Bystrice automobilem firmy Cukrospol, které jim dal k dispozici Rudolf Fraštacký,⁷⁰⁸ krátce před půlnocí 30. srpna. „*S tým autom sme*

⁷⁰⁴ I. KARVAŠ: *Moje pamäti*, s. 24–25. Srov. NAČR, f. MV, k. 23, G. Husák, *zpráva o názorech I. Karvaše na Clementise a Husáka ze 4. 8. 1958*.

⁷⁰⁵ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 12, *záznam pohovoru s Š. Gažíkem v roce 1963*, s. 11; Tamtéž, sv. 26, a. j. 268, *záznam o pohovoru s J. Ilčíkem z 11. 10. 1963*, s. 9.

⁷⁰⁶ Zápis z procesu s P. Příkopou před Lidovým soudem v Bratislavě z 16. 10. 1946, in: Ladislav SUŠKO (ed.): *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938–1945. Dokumente. I. Von München bis Salzburg 1938–1940. 2. kniha. Slovensko v jeseni 1944*, Bratislava 2008, s. 634, č. 287; též NAČR, f. MV, k. 23, G. Husák, *protokol o výsledku svědka G. Husáka ze 17. 3. 1959*, s. 4. Již předtím byli využíváni k ilegální spolupráci pracovníci protikomunistického oddělení. Š. BEDNÁR: *Dvojník Šimon*, s. 73.

⁷⁰⁷ Ivan KAMENEC (ed.): *Svedectvo Ladislava Novomeského v procese s Alexandrom Machom pred národným súdom v Bratislave z roku 1946*, in: *Historický časopis*, roč. 42, 1994, č. 3, s. 560–561. Srov. V. PREČAN (ed.): 'O vývoji a situácii na Slovensku', in: *Svedectví*, roč. 15, 1979, č. 58, s. 375.

⁷⁰⁸ AÚPV, f. M. Kvetko, *list R. Fraštackého M. Kvetkovi z 22. 5. 1972*.

mali vôbec smolu: každých 10 minút zastalo, bolo treba vystúpiť, roztláčať,“ vypráví Husák o peripetiích z cesty na povstalecké území, „*ukázalo sa, že šofér cestu vôbec nepozná, nik z nás nevedel, kde sme. Blúdili sme takto celú noc po dedinách medzi Bratislavou a Trnavou,*“ kde je zastavila německá hlídka, kterou uplatili. Nakonec pokračovali vlakem směrem na povstalecké území.⁷⁰⁹ Již navečer 1. září se Bratislava dostala bez boje do rukou ozbrojených německých složek.

Absence zástupců Slovenské národní rady v Banské Bystrici vedla k vytvoření Ústředního národního výboru v čele s pohotovým Vavro Šrobárem, jenž svolal ustavující schůzi na 1. září, což odsouvalo radu na vedlejší kolej. Čerstvě přicestovalý Husák spolu s jejími dalšími zástupci provedli okamžitě nátlakový protest u povstaleckého generála Jána Goliana a onu schůzi následující den rozpustili.⁷¹⁰ Slovenská národní rada se prosadila jako ústřední mocenský orgán domácího slovenského odboje, avšak pragmaticky došlo k jejímu rozšíření o nové členy včetně Šrobára,⁷¹¹ jejichž postavení však zůstalo během povstání poněkud ve stínu „otců zakladatelů“.⁷¹²

Slovenská národní rada vzápětí vyhlásila sebe sama za zdroj veškeré moci, stala se zákonodárným sborem i vytvořila předsednictvo jako kolektivní hlavu státu a *pověřenectva* jako ministerstva. Gustáv Husák nabyl významné postavení v tomto systému ustanovující se moci. Vedle vůdčí pozice v komunistickém stranickém aparátu (doslovné prvenství zastával do 4. září, kdy se Karol Šmidke navrátil z Moskvy) zasedal v předsednictvu Slovenské národní rady a také řídil pověřenectvo pro věci vnitřní, posléze oficiálně pojmenované jako pověřenectvo vnitra,⁷¹³ přičemž se významně podílel na nastolování nového pořádku. Tehdejší člen československé vládní delegace pro osvobozené území Prokop Drtina to potvrzuje ve svých pamětech: Následující den po přiletu na osvobozené území, 8. října 1944, „*jsme se také dozvěděli, že nejmocnějším činitelem v sídle povstání je toho času 'pověřenik vnitra', který si*

⁷⁰⁹ Vojtech ANDREÁNSKY: Človek Gustáv Husák, in: *Pravda*, roč. 29, 29. 5. 1948, č. 123, s. 5. Husák později tvrdil, že německé hlídce utekli. G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 231.

⁷¹⁰ Viz *Tamtéž*, s. 238–240. Srov. V. PREČAN (ed.): *Slovenské národné*, s. 392–393, pozn. 1.

⁷¹¹ Nové složení SNR bylo od 1. září 1944 následující: za komunisty G. Husák, R. Blažovský, K. Šmidke a J. Púll; za „benešovce“ V. Šrobár, V. Paulíny-Tóth a I. Pietor; za sociální demokraty D. Ertl a I. Horváth; za agrárníky J. Ursíny, J. Lettrich a J. Styk; sestavu ještě doplňoval bývalý národní socialista M. Josko. Po krátké době došlo kooptacemi k masivnějšímu rozšíření SNR na asi 50 členů. Šmidke a Šrobár byli 5. září zvoleni za předsedy SNR. V předsednictvu také zasedali od 1. září Husák, Ertl a Ursíny, k nimž ještě přibyli od 5. září Lettrich a od 19. září Novomeský a Styk.

⁷¹² AMSNP, f. 12, S53/2010, vzpomínky a deníkové záznamy V. Šrobára na rok 1944, *zápisek z 9. 10. 1944 o návštěvě a debatě s P. Drtinou*, s. 476. Srov. Prokop DRTINA: *Československo můj osud. Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek první. Kniha 2. Emigraci k vítězství*, Praha 1991, s. 673–674. Drtina také několikrát Husáka napadl a zpochybnil některá jeho tvrzení uveřejněná v jeho *Svedectvu*. *Tamtéž*, s. 679, 683 a 684, 686 a 687.

⁷¹³ Od 1. do 5. 9. 1944 řídil Husák pověřenectvo společně s Ivanem Štefánikem, který ho poté zastupoval. 23. 10. 1944 byla veškerá pravomoc přenesena na předsednictvo SNR. Husák znovu funkci vykonával od 21. 2. do 18. 9. 1945.

již vysloužil mezi povstalci čestný titul 'bánsko-bystrický diktátor'.⁷¹⁴ S Drtinou z Londýna přes Moskvu přicestovaly vedoucí vládní delegace František Němec dokonce interně označil Husáka za „*spirita rectora*“ komunistické strany.⁷¹⁵ Jak postřehli historici Jozef Jablonický⁷¹⁶ či Vilém Prečan, přítomny byly i kritické hlasy, které velmi korespondovaly s kampaní proti povstalecké garnituře slovenských komunistů z 50. let: „*Vůdcové komunistického hnutí, dr. Husák, dr. Púll, Laco Novomeský, po celou dobu trvání Tisova státu udržovali velmi přátelské styky s Machem, Karvašem a Začkem. Přijímali od nich výnosná postavení a nechali za sebe intervenovat Macha, když pro neškodné komunistické letáky byli zajištěni. Komunistická garnitura v Slovenské národní radě je odchována v duchu luďáckém a nazývají ji rudými luďáky.*“⁷¹⁷

Již před zažehnutím povstání se vytvářelo anarchistické prostředí, v němž docházelo k mnohým excesům. Jako silný impuls zapůsobila událost ze 17. září 1944, při které demoralizovaní partyzáni usmrtili na mostě přes řeku Hron mezi osadami Hájniky a Rybáre dvanáct osob, mezi kterými byl například předseda Obilné společnosti pro Slovensko Ján Klinovský (paradoxně ochránce Novomeského a podporovatel povstání) či místní katolický farář a poslanec Slovenského sněmu Anton Šalát. Pachatelé pak byli po několika dnech exemplárně popraveni pro výstrahu na stejném místě. Tato poprava byla v 50. letech oficiálně interpretována jako zavraždění partyzánů, kteří jen konali „revoluční činnost“, a Husák byl obviněn, že o ní rozhodl. Ve skutečnosti tento případ vyšetřovali i takto uzavřeli partizánští velitelé v součinnosti s vojenským vedením, pravda i za přirozené politické podpory zástupců Slovenské národní rady.⁷¹⁸ Obdobných rádob-partyzánských akcí se vyskytlo více, o čemž také informoval povstalecký tisk. Husák zareagoval a důrazně vyzýval k dodržování

⁷¹⁴ P. DRTINA: *Československo můj osud*. Svazek první. Kniha 2, s. 670.

⁷¹⁵ Zpráva vládního delegáta F. Němce o výsledcích pobytu delegace na povstaleckém území a přípravách k odchodu na Zakarpatskou Ukrajinu zasláná radiotelegraficky do Londýna 23. října 1944, in: V. PREČAN (ed.): *Slovenské národní*, s. 749, d. 482. Srov. Vladimír ŽIKEŠ: *Slovenské povstání bez mýtu a legend*, Praha 1990, s. 50 a 74.

⁷¹⁶ Jozef JABLONICKÝ: *Slovensko na prelome. Zápas o víťazstvo národnej a demokratickej revolúcie na Slovensku*, Bratislava 1965, s. 114.

⁷¹⁷ Ze zprávy F. Uhlíře o zkušenostech a dojmech z cesty čs. vládní delegace do SSSR a na Slovensko z 14. 12. 1944, která byla přednesena ve Státní radě, in: V. PREČAN (ed.): *Slovenské národní*, s. 900, d. 563. Jedná se o souhrn informací, který byl získán zejména od ilegálních skupin Flóra a Kapinaj. Srov. ABS, bývalý Studijní ústav MV, složka S-552-2, *Zpráva o výsledku šetření straně nepřátelských zjevů na Slovensku z 8. 3. 1950*. Uvedené popisy také souzní s názory L. Novomeského, které patrně další reflexí nabyly takto negativního zabarvení. Souhrnná zpráva H. Ripky o pobytu delegace SNR v Londýně z konce roku 1944, in: V. PREČAN (ed.): *Delegace Slovenské národní rady v Londýně (říjen – listopad 1944): Nové dokumenty*, in: V. GONĚC a kol. (eds.): *Česko-slovenská historická ročenka 1999*, Brno 1999, s. 178–179.

⁷¹⁸ Zápis ze zasedání SNR z 19. 9. 1944, in: *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, online: <http://www.psp.cz/eknih/1944snr/stenprot/006schuz/s006001.htm>. Srov. Denné zvesti, in: *Čas*, roč. 1, 26. 9. 1944, č. 8, s. 4.

pořádku⁷¹⁹ a také vydal 21. září oběžník, kterým stanovil kritéria pro zatýkání politických provinilců a reguloval svévolnou činnost partyzánských skupin pomocí národních výborů.⁷²⁰

Husákova činnost v exekutivě mu nikterak nebránila v rozvoji dalších aktivit, například inicioval založení časopisu *Nové slovo*,⁷²¹ jehož byl zároveň majitelem, vydavatelem a zodpovědným redaktorem – fakticky zastával roli šéfredaktora a zpravidla přispíval svými úvodníky. Husák disponoval v Banské Bystrici bytem v Kuzmányho ulici č. 4, kde se také každý večer konala přátelská a pracovní posezení, na kterých byly vedeny vášnivé debaty, vyměňovány informace, sestavována jednotlivá čísla *Nového slova* a úvodníky pro komunistický deník *Pravda*.⁷²² Husák také často a s oblibou vystupoval jako řečník. Hned první povstaleckou neděli 3. září se konalo asi 40 veřejných manifestací. Husák využil po šestiletém půstu svůj rétorický um v Hnúšti, Klenovci, Kokavě, Gemeri či Tisovci.⁷²³ Iniciativně se ujal projevu i na ustanovující schůzi Demokratického klubu,⁷²⁴ který se etabloval z politických občanských (nesocialistických) skupin odboje a byl zárodkem formující se Demokratické strany. Rovněž hovořil na konferenci závodních výborů v Podbrezové, kde zejména zazněly sociální požadavky pracujících.⁷²⁵

Neméně významnou událostí se také stal sjednocující sjezd slovenských komunistů a sociálních demokratů, který se konal 17. září v Banské Bystrici.⁷²⁶ Spolupráci mezi oběma politickými tábory, zvláště mladé generace, můžeme datovat již od druhé poloviny 30. let, kdy vytvořily společnou protifašistickou platformu. V průběhu války pokročilo sbližování natolik, že většina sociálních demokratů nezakládala samostatné ilegální buňky, ba někteří spontánně přestupovali do komunistické strany. Gustáv Husák referoval ještě před zahájením povstáním Moskvě o dohodě „o najtesnejšej spolupráci za vojny a o úplnom i organizačnom zjednotení ihneď po vojne“. Husák uvažoval tak, že sloučením se komunisté stanou hegemonem a jediným reprezentantem levice na Slovensku, uvažoval totiž v dimenzi

⁷¹⁹ Gustáv HUSÁK: *Revolučný poriadok*, in: *Pravda*, roč. 25, 26. 9. 1944, č. 15, s. 1.

⁷²⁰ Oběžník pověřenectva SNR pro věci vnitřní se směrnicemi o zajišťování politických provinilců, in: V. PREČAN (ed.): *Slovenské národné*, s. 556.

⁷²¹ *Nové slovo, týždenník pre politiku, kultúru a hospodárstvo* se hlásilo k tradici časopisů *DAV* a *Tvorba*. Definitivně bylo o jeho založení rozhodnuto 19. 9. 1944 na sezení v Husákově banskobystrickém bytě. První číslo vyšlo 24. 9. 1944 a poslední před ústupem do hor 22. 10. 1944. V té době tedy vyšlo 5 čísel, každé po 16 stránkách. Náklad se pohyboval nejprve kolem 4, ke konci 5 tisíc kusů. Husákovy články třikrát obsadily titulní stranu. Po válce byl časopis obnoven. Viz *Nové slovo, týždenník pre politiku, kultúru a hospodárstvo. 1944. Reedícia*, Martin 1974; též viz Martin KRNO: *Pred 60 rokmi sa v čase Povstania zrodil týždenník Nové slovo*, in: *Internetový magazín Slovo*, 20. 9. 2004, online: http://www.noveslovo.sk/id/12/O_nas.

⁷²² A. RAŠLA: *Civilista v armáde*, s. 169.

⁷²³ *Tamtéž*, s. 258–259.

⁷²⁴ Viktor ČÁRSKY: *Nahliadnutia dejinám pod sukňu*, Praha 2003, s. 41.

⁷²⁵ NAČR, ÚV KSČ, 03/10, sv. 12, a. j. 227, *depeše pro G. Dimitrova a K. Gottwalda od J. Švermy a R. Slánského ze 17. 10. 1944*, s. 234.

⁷²⁶ K otázce viz Karol FREMAL: *Slovenskí sociální demokrati 1938–1944. Sociálnodemokratická strana na Slovensku v odboji a SNP*, Banská Bystrica 2014, s. 132–152.

zjednodušeného politického systému dvou stran.⁷²⁷ Avšak nakonec v prvních dnech povstání vedení slovenských komunistů s části sociálních demokratů zahájila organizaci sjednocujícího sjezdu. Husák zastával v jeho přípravném výboru funkci sekretáře, který se staral o ideové, technické i organizační věci. Koncipoval například politický referát a výslednou rezoluci, jež se zřetelně vyjadřovala k státoprávní otázce i volala po dalekosáhlých hospodářských a sociálních změnách, stavěla požadavky na znárodnění továren, podniků a bank a také odevzdání půdy drobným rolníkům – veřejně ohlašovala nástup nových časů.⁷²⁸

Husák komentoval sloučení jako předpoklad *socio-ekonomicko-státoprávně nového Slovenska*, přitom se sofistikovane odvolával na teze Edvarda Beneše. Reagoval tak nepřímo na kritiku demokratického bloku, jehož členům si neodpustil připomenout participaci na žilinské dohodě a sjednocení s Ľudáky.⁷²⁹ V úvodníku deníku *Národní Noviny*, který vyšel v den sjezdu, totiž označil demokrat Martin Kvetko sjezd za předčasný s tím, že by bylo účelnější se věnovat otázce obrany povstaleckého území než stranickým záležitostem, proti čemuž se Husák i interně prudce ohradil.⁷³⁰

Že sjezd vyvolá nesouhlas demokratů a potažmo Londýna se dalo předpokládat, ovšem nakonec také vzbudil nevoli u části slovenských sociálních demokratů i zahraničního sociálnědemokratického vedení⁷³¹ a překvapivě i u moskevského vedení KSC, které sjezd hodnotilo jako předčasný: „[...] ještě v Moskvě Gottwald Slováky za to kritizoval. Vycházel z toho, že sociální demokraté mají podchytit ty, kteří přímo ke komunistům jít nechtěli, ačkoli v mnohých otázkách se s nimi ztotožňovali,“ vzpomíná komunistická funkcionářka a manželka Jana Švermy Marie Švermová.⁷³² Podle Husáka ho během sjezdu či těsně poté informoval Šmidke, že dostal Gottwaldovu zprávu, aby se sjezd nekonal či alespoň bylo změněno jméno sjednocené strany, ale již se údajně nedalo, patrně však ani nechtělo, nic dělat.⁷³³ Dřívější všeobecný souhlas zahraničních stranických vedení totiž vycházel z toho, že se nejedná o mechanické včlenění sociální demokracie do komunistické strany, nýbrž o volnější sdružení

⁷²⁷ V. PREČAN (ed.): 'O vývoji a situácii na Slovensku', in: *Svědectví*, roč. 15, 1979, č. 58, s. 378.

⁷²⁸ Rezolúcia Zjednocovacieho zjazdu Komunistickej strany Slovenska a Sociálnodemokratickej strany na Slovensku, in: *Pravda*, roč. 25, 17. 9. 1944, č. 8, s. 1.

⁷²⁹ G. HUSÁK: Zjednotením – k víťazstvu, in: *Nové slovo*, roč. 1, 1. 10. 1944, č. 2, s. 1–3.

⁷³⁰ [Martin KVETKO]: K sjazdu Komunistickej strany Slovenska, in: *Národné noviny*, roč. 75, 17. 9. 1944, č. 112, s. 1; TÝŽ: Na prelome dvoch epoch. V ilegalite a v povstaní, in: týž – J. M. Ličko (eds.): *Zborník*, s. 120.

⁷³¹ Bohumil LAUŠMAN: *Kdo byl vinen. Jak umírala československá svoboda*, Vídeň 1953, s. 34.

⁷³² M. ŠVERMOVÁ: *Vzpomínky*, Praha 2008, s. 189; též NAČR, f. ÚV KSC, 03/10, sv. 26, a. j. 258, *záznam o pohovoru se Z. Fierlingerem z 25. 10. 1963*, s. 27.

⁷³³ NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, *záznamy a zprávy, životopis G. Husáka z 15. 4. 1950*, s. 100.

obou stran po vzoru již praktikované spolupráce mezi československými komunisty, národními socialisty a sociálními demokraty v zahraničí.⁷³⁴

Sjezd nakonec nabyl manifestačního charakteru a zvolil Husáka do předsednictva Ústředního výboru Komunistické strany Slovenska i zároveň prvním místopředsedou strany.⁷³⁵ Husák pracoval ve stranické politické komisi, která prakticky fungovala jako užíší předsednictvo, a kde byly projednávány zásadní stranické otázky, přičemž se zejména zabýval záležitostmi kolem Sboru pověřenců,⁷³⁶ ve kterém stále zasedal jako pověřenec vnitra. Jednalo se o nastartování a současně o první z vrcholů Husákovi dlouhé politické kariéry, kterou však narušila i životně ohrozila vojenská porážka povstání.

2.4.1. Na hřebenech Nízkých Tater

Další osud povstaleckého Slovenska závisel nepřekvapivě na vojenských událostech, o jejichž úspěšnosti bylo prakticky rozhodnuto již na samotném počátku povstání. To totiž počítalo s dvěma bojovými divizemi o 24tisících vojácích, kteří měli chránit karpatské průsmyky, „bránu na Slovensko“, a umožnit průchod Rudé armádě. Tamější slovenští velitelé Gustáv Malár a Viliam Talký však v rozhodný moment selhali. Talský v krizovou dobu odletěl pro instrukce na sovětské území a Malár považující vojenské vystoupení za předčasné, jej odsoudil v rozhlasovém projevu, následně byl zatčen Němci a zabit. Pod tlakem se stejně zachoval i ministr národní obrany Ferdinand Čatloš.⁷³⁷ A tak velká část z obou vojenských jednotek byla dezorientována a rychle odzbrojena německou armádou. Druhý předpoklad vítězství, který s předešlým úzce souvisel, rovněž nedošel zdárnému naplnění. Jednalo se o koordinaci povstání se sovětskou armádou, s jejíž vojenskou pomocí se počítalo. Známa a krvavá dukelská operace započala pozdě, až po odzbrojení zmiňovaných divizí. Mohla za to také již uvedená anabáze kolem Čatlošova memoranda a odletu delegace Slovenské národní rady, která měla za úkol včas obeznámit příslušná sovětská místa s plánem povstání.

⁷³⁴ Jiří KOCIAN: Diskuse a představy československého politického exilu o programu obnovy poválečné ČSR, in: Zlatica Zudová-Lešková (ed.): *Válečný rok 1944. Příspěvky účastníků mezinárodní konference konané ve dnech 19.–20. října 1999 v Praze*, Praha 2001, s. 124; B. LAUŠMAN: *Kdo byl vinen*, s. 34.

⁷³⁵ Za předsedu KSS byl zvolen K. Šmidke, místopředsedou J. Čech a dvě místa zůstala volná pro J. Ďuriše a V. Širokého. Ze známých tváří se v ÚV KSS objevili: K. Bacílek, J. Lietavec, L. Novomeský, J. Šoltész či J. Púll. Slovenská sociální demokracie se tak rozpustila uvnitř KSS. Na jaře 1946 se ovšem znovu obnovila pod názvem Strana práce.

⁷³⁶ Zpráva G. Husáka O situaci na Slovensku z 5. 2. 1945, in: V. PREČAN (ed.): *Slovenské národné*, s. 957, d. 576.

⁷³⁷ Po odhalení protirežimních aktivit byl Čatloš donucen k protipovstaleckému projevu, zbaven funkcí a dán do čestné vazby. 2. 9. 1944 se mu však podařilo utéct do Banské Bystrice, kde ho brzy zadržela Jegorovova partyzánská skupina. Vzápětí byl přepraven do SSSR, kde zůstal v zajištění až do ledna 1947, kdy byl odevzdán zpátky na Slovensko. 10. 12. 1947 odsoudil Národní soud v Bratislavě Čatloše k 5 letům odnětí svobody. K tomu viz V. V. MARJINA: Vážen butyrskej cely Ferdinand Čatloš, in: *Historický časopis*, roč. 44, 1996, č. 4, s. 678–700.

V těchto souvislostech je ovšem třeba odmítnout hlasy, které ještě i dnes obviňují Sovětský svaz za to, že záměrně zmařil plán povstání. Moskva z hlediska svých zájmů naopak „pochopila politický a vojenský význam povstania a prijala závery vedúce k potrebe pomôcť mu“.⁷³⁸ Rudá armáda původně nepočítala ve svých vojenských plánech s variantou průniku skrz slovenské Karpaty, vpád na Slovensko se dlouhodobě plánoval z jihu přes Rumunsko. Přesto však Josif V. Stalin, jehož postoj byl rozhodující, na přání slovenské i české strany zareagoval a uvolnil se ke změně původního vojenského strategického záměru. 3. září schválil východokarpatskou operaci a následně poskytl slovenskému povstání vojenskou materiální pomoc, i když je pravda, že již tenkrát se objevily kritické hlasy, které ji hodnotily jako nedostatečnou.⁷³⁹ Podle rozhodnutí přijatých již na Teheránské konferenci z konce roku 1943 spadalo československé území do vojenské odpovědnosti Sovětů, proto neměly Spojené státy ani Velká Británie v úmyslu rozsáhleji letecky zásobovat povstání a pomohly jen symbolicky. Jak tvrdí britský historik Martin D. Brown, „na žebříčku britských válečných priorit se 'československá otázka' koncem léta a na podzim 1944 nacházela hodně dole,“ a tak četné žádosti československé exilové vlády byly odmítnuty s argumentací, že neexistuje předchozí dohoda či souhlas Sovětů, s nimiž nehodlali po zkušenostech s Varšavským povstáním nikterak ohrozit vztahy.⁷⁴⁰ Až právě díky zmíněným komplikacím se československá strana dozvěděla o rozdělení sfér mocenského vlivu, které se odehrálo na konferenci velmocí v Teheránu.⁷⁴¹

Vlastní vojenské síly povstalecké armády limitovalo právě nedostatečné materiální zajištění, ale také koordinace s partyzánskými oddíly, což zapříčiňovalo demoralizaci. Povstání se proto pod německým nápoem neudrželo, Slovenská národní rada a povstalecké vojenské velení odmítly německý návrh na kapitulaci a tak následoval chaotický ústup dobrovolníků do hor či útěk na území kontrolované Sověty. 23. října poslední povstalecké plénum Slovenské národní rady rozhodlo o vyslání delegace na východní Slovensko, na kterou dočasně přeneslo svou pravomoc, aby nedošlo k přerušení povstalecké kontinuity. Již předtím docházelo k evakuaci žen a dětí povstalecké garnitury, což se týkalo i Husákovy

⁷³⁸ TÁŽ: *ZSSR a Slovenské národné povstanie roku 1944*, in: Rudolf Neverla (ed.): *Od Povstania 1944 na Slovensku po vyhnanie karpatských Nemcov v roku 1946. Nemecko – slovenské pracovné rokovanie historikov a priamych účastníkov v rokovacom centre Kloster Banz, Stuttgart – Bratislava 2004*, s. 70.

⁷³⁹ *Tamtéž*, s. 80–82; též viz V. PREČAN (ed.): *Sovětský svaz a Slovenské národní povstání. Dokumenty z Archivu prezidenta Ruské federace (prosinec 1943 – konec srpna 1944)*, in: Vladimír GONĚC (ed.): *Československá historická ročenka 2009*, Brno – Bratislava 2009, s. 374–383.

⁷⁴⁰ Viz Martin David BROWN: *Jak se jedná s demokracií. Britské ministerstvo zahraničí a českoslovenští emigranti ve Velké Británii, 1939–1945*, Praha 2008, s. 207–220.

⁷⁴¹ Edvard BENEŠ: *Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*, Praha 2004, s. 377.

těhotné manželky Magdy, která odletěla 14. října⁷⁴² spolu s dalšími ženami do Lvova, odkud pak pokračovala do Moskvy. Navečer 25. října se naposledy sešli straničtí a partyzánští činitelé v Husákově banskobystrickém bytě, aby se poradili o dalším postupu, „*kto kam pôjde. Keď bola reč o falošných dokumentoch (aj tie boli pripravené), Šverma poznamenal, že najlepšou legitímáciou v horách je samopal, a preto doklady treba dať v prvom rade tým, čo pôjdu do dedín.*“⁷⁴³ Po vyřízení organizačních záležitostí přečetl slavnostně Jan Šverma informativní telegram z Moskvy: „*Husákovi sa v Moskve 23. októbra narodil syn Vladimír. Mat' i synček sú zdraví. Gratulujeme. Gottwald.*“ Společnost narození prvorozeného Husákova syna řádně oslavila.⁷⁴⁴ Nad ránem odešli všichni do nedalekých Donoval, kam bylo přesunuto ústředí povstání.

Ještě týž den se však Husák vrátil do Banské Bystrice, aby evakuoval finanční prostředky. Bývalé hlavní město povstání našel v rozkladném bezvládí. Zůstavší vojáci podlehli pokušení a rychle skončili v místních krčmách, navíc pronikli i do skladiště tamějšího lihovaru. „*Alkohol tiekol zadarmo a plným prúdom,*“ vzpomíná. Demoralizovaní lidé navíc využili situaci a spustili rabování. V takové chaotické atmosféře se Husák jménem Slovenské národní rady podílel na převzetí části peněz z povstalecké Slovenské národní banky. Následně se prodíral ustupujícím proudem jednotek, který se táhl v dlouhých kolonách severním směrem z města.⁷⁴⁵ Husák také převzal peníze a cennosti z filiálky Tatra banky, které byly deponovány vězněným osobám ze zajišťovacího tábora v Slovenské Ľupči, které nechal propustit. Za benevolenci vůči vězňům obecně si Husák vysloužil o deset let později kritiku tehdejšího velitele tábora Jozefa Štaudingera, jenž proti němu dokonce svědčil u soudu.⁷⁴⁶ Podle Husáka však rozpory a jeho pozdější výpovědi pramenily z toho, že Štaudingera odvolal z velitelské funkce na žádost jeho nešťastné manželky kvůli tomu, že v Ľupči vedl nemravný život.⁷⁴⁷

Zpátky však do říjnových dnů. V Donovalech dlouho Husák nepobyl, jelikož pozice povstalecké armády byly kritičtější, než se ještě před pár dny zdálo. 27. října obsadili Němci Banskou Bystrici. Na druhý den ráno se Husák společně s dalšími spolupracovníky vydal

⁷⁴² NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 12, a. j. 227, *depeše pro G. Dimitrova a K. Gottwalda od J. Švermy a R. Slánského ze 17. 10. 1944*, s. 65.

⁷⁴³ A. RAŠLA: *Civilista v armáde*, s. 174.

⁷⁴⁴ Tamtéž, s. 169; G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 477.

⁷⁴⁵ NAČR, f. ÚV KSČ, Kancelář A. Novotného, G. Husák, *Poznámky a vzpomínky k politickým událostem na Slovensku v letech 1938-1945 (II. část) z 28. 9. 1958* (neinventarizováno), s. 120.

⁷⁴⁶ Aristid JAMNICKÝ: *Oprášené histórie. Pamäti bratislavského humanistu a polyhistora zachytili vplyv udalostí XX. storočia na Slovensko*, Bratislava 2002, s. 178–179. K osudu „povstaleckých peněz“ viz TV dokument Aloise Ditricha *Financoval som Slovenské národné povstanie*, STV 2004.

⁷⁴⁷ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 884, *Žádost o prověření procesu a rehabilitaci G. Husáka A. Novotnému z 20. 12. 1962*, s. 23. Viz NAČR, f. MV, k. 23, Podsvazek G. Husáka č. j. B/4-V-2425, *protokol o vyslechu J. Štaudingera z 14. 12. 1953*, s. 88–90.

společně s partyzánskou jednotkou do partizánského tábora na Prašivé, odkud měli dále pokračovat přes Liptov do Prešova na osvobozené území.⁷⁴⁸ Jak se později ukázalo, jednalo se prakticky o boj o holé přežití. V zimě a v mrazu se roztroušená skupina průběžně ukrývala v nehostinných zasněžených horách a u lidí ochotných poskytnout přístřešek. Podrobněji nás se situací seznamuje evangelický farář Ľudovít Bortel, který Husáka po určitý čas doprovázel: „Husák ma prišiel už o 4 hod. zobudiť, že štáb už odchádza. Asi od 4 do 6 hod. sme pálili pri cintoríne v Donovaloch písomný materiál sekretariátu strany, zničili sme autá a asi o 7 hod. sme sa vydali na cestu smerom na Prašivú sprevádzaný štábnou rotou Jegorova vedenou majorom Kuznicom. [...] Pre prepad, ktorý Nemci previedli v Moštenickom sedle, a pre namáhavú cestu v snehu a daždi sa part. štáb trochu roztrhol a prvú noc sme strávili pod holým nebom na Prašivej so štábnou rotou majora Kuznicova. [...] sme sa 29. okt. 1944 ráno odtrhli štábnej roty i od štábu a išli ďalej samostatne. [...] V skupine, ktorá sa na Prašivej odlúčila, bol som ja, Husák, jeho švagor so snúbenicou a Frišová.⁷⁴⁹ Nepamätám sa, kto ešte v skupine bol. Skupinu som viedol hrebeňmi Nízkych Tatier cez Chabenec na Skalku. So Skalky asi na 3–4 deň pochodu sme išli nad Hornú Lehotu. Tam som stretol známych partizánov, ktorých som sa informoval o situácii v dedine, že Hornú Lehotu držia partizáni, preto sme sa rozhodli za tmy ísť do Hornej Lehoty. Ale Lehotu mali Nemci a na kraji Hornej Lehoty nás chytili nemecké stráže. Po vysvetlení a preverení u obyv. Hornej Lehoty, že som tamjší farár, ktorý šiel do hory s príbuznými pre[d] frontom, ako im udal – nás pustili a dostali sme sa ku mne na byt. Tam sme sa za niekoľko dní zotavili.“⁷⁵⁰

Ne každému se dostalo takového štěstí. Mnozí doposud zmiňovaní aktéři se konce války nedočkali. Mimo již uvedené komunistické vězně z Nitry skončily v transportech smrti další osoby, z nichž stovky se již nikdy nevrátily domů. Avšak netýkalo se to jen otevřených odpůrců režimu, například i bývalého předsedy Nejvyššího úřadu pro zásobování Františka Galana či Jozefa Beňušky, kterého nacisté podezřivali, že jako přednosta Ústředny státní bezpečnosti věděl o přípravách povstání a adekvátně nezakročil.⁷⁵¹ Generálové Ján Golian a Rudolf Viest byli zajati v horách nacistickými jednotkami a posléze odvezeni do Německa, kde se jejich stopa ztrácí. Tvrdé zimní podmínky si rovněž vyžádaly své, například stály život

⁷⁴⁸ Zpráva G. Husáka O situácii na Slovensku z 5. 2. 1945, in: V. PREČAN (ed.): *Slovenské národné*, s. 958, d. 576.

⁷⁴⁹ Jednalo se o Vladimíra Lokvence, Emílii Hyllovou a snoubenku novináře Eduarda Friše Irenu Mojzesovou.

⁷⁵⁰ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 878, *záznam o výpovědi Ľ. Bortela u náměstka Generálního prokurátora L. Geša z března 1954*, s. 2–4. Podrobněji k tématu Husákova osudu v horách viz T. ČERNÁK: *Z Donovál až po Žemberovce*.

⁷⁵¹ K tomu viz Viera ZAJACKOVÁ: *Slováci v Mauthausene*, Bratislava 1970.

nemocí zesláblého Jana Švermy, který náročný pochod nevydržel. Jeho tělo zůstalo na hoře Chabenec.

Obdobnému osudu nebyl daleko ani Gustáv Husák, který se plahočil po horách v polobotkách a promoklém kožichu.⁷⁵² „*Chorý a úplne vyčerpaný, apatický, ľahol som si do snehu, len si odpočinúť, pospať. Bol by som tam iste zamrzol, keby mi kamaráti neboli pomohli.*“⁷⁵³ Mimo jiné se o něho postaral farář Ludovít Bortel, jenž ho část cesty nesl. Ten na další vývoj událostí vzpomíná: „*Husák bol u mňa a ostatní po domoch v H. Lehote. Za tieto dni sa Husák s nikým nestýkal a žiadal ma, aby som nikomu neprezradil, že je u mňa. Keď nemecké komando vyhlásilo, aby sa všetci evakuanti hlásili u starostu obce a sľubovali prehliadky domov, Husák sa s celou skupinou vybral preč z H. Lehoty. Mne povedal, že si v Brezne vyzvedne Passierschein a pôjde na pripravené miesto. Mal u seba falošnú legitimáciu, ktorej tlačivo mal sebou v horách, a keď sme schádzali s hôr, vyplnil si ju falošnými dátami. [...] Pri odchode nechal si Husák u mňa niektoré veci a peniaze, s tým, že so mnou bude udržiavať spojenie a ako spojka bude chodiť švagor,*“ což se i stalo.⁷⁵⁴ Husák z Horné Lehoty odešel přes zmiňované Brezno, Bystrici a Zvolen do vesnice Dolní Žemberovce, kde se až do Vánoc ukrýval u rodiny Emílie Hyllové, jež se provdala za Husákova švagra a bratra Magdy Husákové Vladimíra Lokvence.⁷⁵⁵

Nebezpečí se skrývalo na každém kroku, ještě při odchodu z Horní Lehoty Husáka zastavil německý voják s dotazem, „*co tady dělá. Husák, který perfektně uměl německy, odpověděl, že se prochází a že již byl kontrolován. Jeho dokonalá němčina mu zachránila život.*“⁷⁵⁶ Podle záznamu vedoucího Hlavní úderky SS Herberta Böhrsche v Bratislavě z 8. listopadu 1944 se po Husákovi v té době pátralo a měl být zatčen.⁷⁵⁷ Zvláště až alibisticky ze strany hroutícího se ľudáckého režimu ovšem působí fakt, že na Husáka či jiné komunistické představitele povstání, které oficiálně charakterizoval jako „židobolševický puč“, nebylo krom Jána Púlla zahájeno trestní stíhání pro velezradu, jak se stalo v případě Vavra Šrobára, Jozefa Lettricha, Jána Ursínyho či Petera Zaťka a dalších příslušníků občanského odboje, kteří nakonec byli v nepřítomnosti odsouzeni k trestu smrti.⁷⁵⁸

⁷⁵² Vyjádření Vladimíra Lokvence v TV dokumentu Rudolfa Urce *Svedectvo o dr. G. Husákovi*, STV 2000.

⁷⁵³ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 884, *Žádost o prověření procesu a rehabilitaci G. Husáka A. Novotnému* z 20. 12. 1962, s. 13.

⁷⁵⁴ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 878, *záznam o výpovědi L. Bortela u náměstka Generálního prokurátora L. Geša z března 1954*, s. 4.

⁷⁵⁵ N. LINDOVSKÁ a kol.: *Magda Husáková-Lokvencová*, s. 425.

⁷⁵⁶ L. ŠTROUGAL: *Ještě pár odpovědí*, s. 63.

⁷⁵⁷ ABS, bývalý Studijní ústav MV, složka S-552-1, *G. Husák – výpisy z archivních materiálů* z 21. 1. 1959, s. 2.

⁷⁵⁸ *Slovák*, roč. 46, 27. 10. 1944, č. 245, s. 1; *Slovák*, roč. 27, 4. 1. 1945, č. 3, s. 1.

2.5. Mezi českým lvem a sovětskou hvězdou

Než bude přikročeno k Husákovým osudům v poválečném vývoji, je žádoucí udělat si menší tematickou odbočku. Úsilí o připojení Slovenska k Sovětskému svazu patří k nejkontroverznějším kapitolám komunistického odboje a bývá tradičně spojováno s Husákovou osobou. Komunisté měli obecně různé představy na poválečnou podobu Slovenska a jejich vize prošly několika zvraty. Záleželo na aktuálních zahraničně-politických okolnostech a na personálním obsazení vedoucích pozic domácího komunistického odboje.⁷⁵⁹

Představa Slovenska jako svazové republiky Sovětského svazu ovšem nebyla u komunistů žádné novum a vyskytovala se již dávno předtím v provázanosti s obrozeneckými panslavistickými tezemi, za připomínku stojí v této souvislosti dvouměsíční existence promaďarské Slovenské republiky rad v létě roku 1919. Okřídlené heslo z Komunistického manifestu „*Proletáři všech zemí, spojte se!*“ již leccos vypovídá o vztahu komunistické ideologie k otázce nacionalismu, který byl považován za nežádoucí produkt kapitalismu, jelikož hlavním úsilím bylo vybudovat beztřídní společnost na nenacionální (internacionální) bázi. Národní zájmy a národní požadavky proto v zásadě neměly žádnou zvláštní hodnotu a stály za pozornost pouze tehdy, pokud pomáhaly v prosazování třídního uvědomění. Posun v této otázce přivedla První světová válka a bolševická revoluce v Rusku. Bolševici, představitelé bolševického komunismu a původně radikální frakce ruské sociální demokracie, po převzetí moci vyhlásili rovnost a suverenitu všech národů Ruska, kterým formálně přiznávali „*právo na sebeurčení včetně práva na odtrhnutí*“, což také bylo kodifikováno v sovětské ústavě z roku 1924 (a zmiňováno v témže roce v souvislosti s otázkou Československa v rezoluci V. kongresu Komunistické internacionály). Bolševici spatřovali provázanost nacionální otázky s otázkou revoluce a operovali s ní dle momentálních potřeb jako s prostředkem k dosažení politického monopolu moci,⁷⁶⁰ avšak stále více také s ní kalkulovali jako s důležitým faktorem stability režimu. Nově uplatňovaná stalinistická doktrína o budování socialismu v jedné zemi, tj. v Sovětském svazu, znamenala specifický návrat k nacionalismu a vytváření tehdejší terminologií řečeno *sovětského*, resp.

⁷⁵⁹ K problematice obecně viz Jan RYCHLÍK: Postoj SSSR k myšlenke samostatného Slovenska za druhej svetovej vojny, in: Miroslav Šesták (ed.): *Slovanské historické studie 23. Pocta Henrykovi Batowskému*, Praha 1997, s. 195–204; Xénia ŠUCHOVÁ: *Kominterna*, s. 154–182; Róbert ARPÁŠ: Metamorfózy vzťahu slovenských komunistov k československému štátu v rokoch 1939–1945, in: Jan Kalous – Jiří Kocian (eds.): *Český a slovenský komunismus (1921–2011)*, Praha 2012, s. 59–67.

⁷⁶⁰ Ke vztahu komunismu a nacionalismu viz z novějších prací Martin MEVIUS: Reappraising Communism and Nationalism, in: *Nationalities Papers*, roč. 37, červenec 2009, č. 4, s. 377–400.

socialistického vlastenectví, které ostatní bolševické strany v jednotlivých zemích rovněž začaly uplatňovat.⁷⁶¹

Z výše uvedeného také vyplývalo, že Komunistická strana Československa neměla již v éře první československé republiky ve věci slovenské otázky kontinuální politiku a problematiku povětšinou redukovala na problém hospodářský a sociální.⁷⁶² Pod tíhou sovětské vzoru přiznávala Slovákům i ostatním národům právo na sebeurčení včetně alternativy na odtrhnutí se od republiky, avšak podmíněčně a s cílem velké vize. Řečeno slovy předního komunistického ideologa Václava Kopeckého, který Československo charakterizoval jako imperialisty obnovený žalář národů: mezinárodní proletářská revoluce „*osvobodí všechny národy a sjednotí územně pracující masy všech národů pod systémem Evropské unie sovětských socialistických republik*“.⁷⁶³ V tomto kontextu bychom měli také chápat tehdejší teze komunistů o federaci či autonomii, třebaže o ní komunisté striktně nehovořili v souvislosti se Slovenskem, kde heslo autonomie již pevně politicky obsadili Ľudáci. Komunisté agitovala i s heslem „*sovětské Slovensko*“, jež se hojně objevovalo na Slovensku ještě společně s heslem „*Za sovětské Československo*“, již v letech 1933–1934.⁷⁶⁴ Nakonec v rámci boje proti fašismu a díky zlepšení československo-sovětských vztahů podporovali platformu československého státu, a to i po jeho rozpadu. V těchto intencích se také angažoval Gustáv Husák.

23. srpna 1939 došlo k rapidnímu politickému obratu, Německo a Sovětský svaz podepsali pakt Ribbentrop-Molotov.⁷⁶⁵ V září Moskva uznala Slovenský stát a změnila politiku Kominterny, která šířila aktualizované instrukce, v nichž označovala celou válku za imperialistickou, a tím anulovala své dřívější dělení států na demokratické a fašistické. Klement Gottwald poté vyzval ilegální komunistické vedení, aby změnilo předchozí politiku

⁷⁶¹ K dobové reflexi viz Josif Vissarionovič STALIN: *Národnostní otázka a leninismus* [odpověď soudruhům Meškovovi, Kovalčukovi a jiným z 18. 3. 1929], Praha 1950, s. 23; TYŽ: *Národnostní otázka*, in: *Otázky leninismu*, Praha 1927, s. 114–121; ze soudobé historiografie Erik van REE: *The Political Thought of Joseph Stalin. A study in twentieth-century revolutionary patriotism*, London – New York 2002, s. 49–57.

⁷⁶² K přístupu KSČ k řešení slovenské otázky v meziválečném období viz např. Xénia ŠUCHOVÁ: *Idea československého státu na Slovensku 1918–1939. Protagonisti, nositelia, oponenti*, Bratislava 2011, s. 229–256; Martin VAŠŠ: *Slovenská otázka v 1. ČSR (1918–1939)*, Martin 2011, s. 221–234; ze starších prací Lubomír LIPTÁK: *Slovensko v dvadsiatom storočí*, Bratislava 2011, s. 126–136; Viliam PLEVZA: *Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ*, Bratislava 1971, s. 83–154.

⁷⁶³ Vystoupení V. Kopeckého na 86. schůzi Národního shromáždění ČSR z 26. 11. 1930, in: *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, online: <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/086schuz/s086007.htm>.

⁷⁶⁴ P. HAPÁK a kol.: *Prehľad dejín KSČ*, s. 198.

⁷⁶⁵ Jednalo se o bilaterální smlouvu o neútočení, která obsahovala tajný dodatek o rozdělení sfér vlivu ve východní Evropě, včetně rozdělení Polska. Smlouva byla pojmenována podle příjmení ministrů zahraničních věcí Joachima von Ribbentropa za Německo a Vjačeslava Molotova za SSSR, kteří ji podepsali v Moskvě 23. 8. 1939. Pakt byl porušen německou invazí operací Barbarossa 22. 6. 1941. Viz Toman BROD: *Pakty Stalina s Hitlerem*, Praha 1990, s. 32–33, d. 8.

propagující obnovení jednotného československého státu za vyčkávající taktiku, jelikož pod hesly o obnovení Československa se nyní skrývaly imperialistické a protisovětské záměry. Ještě výstižnější byl jeho telegram z 15. března 1940: „*Slovenský stát je danou základnou pro boj za úplnou svobodu Slováků. Budoucí poměr mezi českým a slovenským státem je otázkou seburčení obou národů a závisí od vojnových událostí [...]. Zdůrazňujeme nezbytnost samostatné politiky pro Slovensko.*“⁷⁶⁶

V souvislosti s geopolitickými změnami a zvláště rozšiřováním hranic Sovětského svazu vyplývajícími z německo-sovětského paktu se odklánělo ilegální vedení slovenských komunistů od československé obnovy a jeho člen Ján Osoha následně formuloval k 1. květnu 1941 nový stranický program s názvem *Za sovětské Slovensko*. Myšlenka sovětského Slovenska se opakovaně objevovala i v mnohých jiných dobových písemnostech slovenských komunistů, kteří předpokládali, že vítězství Sovětského svazu je na spadnutí a takováto agitace může urychlit vstup Sovětského svazu do války. Moskva měla podle těchto představ nejdříve anektovat území Podkarpatské Rusi, čímž by byla utvořena sovětsko-slovenská státní hranice, a potom by Slovensko kopírovalo osud baltských republik.⁷⁶⁷

„Členové strany toto heslo přijímali jako oficiální linii strany a třeba říci, že ho přijímali rádi,“ podává svědectví Gustáv Husák. „*Co může být pro uvědomělého komunistu krásnějšího, než žít v socialistické republice, spojené s SSSR. I já jsem to tak chápal. Vůbec mně není znám případ, že by někdo v těch letech měl ve straně námitky.*“⁷⁶⁸ Husákova úloha v této otázce se dostala na přetřes po válce na zasedání předsednictva ústředního výboru slovenských komunistů v dubnu 1950 v souvislosti s kritikou buržoazního nacionalismu, kde padla z úst tehdejšího předsedy Komunistické strany Slovenska Viliama Širokého teze, že duchovním otcem linie sovětského Slovenska nebyl ve skutečnosti Ján Osoha, nýbrž Gustáv Husák,⁷⁶⁹ kterého předtím obvinili straničtí funkcionáři Július Ďuriš a Ľudovít Benada z toho, že Osohu ovlivňoval.⁷⁷⁰ Husák odmítnul výpady na místě a uvedl, že v této době o sporech kolem konceptu sovětského Slovenska ani nevěděl.

Osoha používal Husáka v ilegalitě na řešení otázky financování strany a na shánění informací. Udržovali spolu pravidelný kontakt v letech 1939 a 1940,⁷⁷¹ přičemž je známo, že

⁷⁶⁶ Oldřich JAROŠ: Depeše mezi Prahou a Moskvou, in: *Příspěvky k dějinám KSČ*, roč. 7, 1967, č. 3, s. 393 a 413.

⁷⁶⁷ J. JABLONICKÝ: *Samizdat o odboji II.*, s. 460–461.

⁷⁶⁸ NAČR, f. ÚV KSČ, Kancelář A. Novotného, G. Husák, *Poznámky a vzpomínky k politickým událostem na Slovensku v letech 1938–1945 (II. část) z 28. 9. 1958* (neinventarizováno), s. 6.

⁷⁶⁹ SNA, f. ÚV KSS, k. 1823, Úplný protokol ze zasedání ÚV KSS 6.–7. 4. 1950, *Knih II., vystoupení V. Širokého*, s. 289–291.

⁷⁷⁰ Tamtéž, *vystoupení J. Ďuriše a Ľ. Benady*, s. 160 a 184–185.

⁷⁷¹ Tamtéž, *vystoupení G. Husáka*, s. 254; viz též G. HUSÁK: *Svedectvo*, 1964, s. 33–35.

Osoha pověřil Husáka sondáží mezi ostatními opozičními kruhy v Bratislavě. Jednání ztroskotala na diametrálně odlišném přístupu k zahraničnímu odboji na Západě, s nímž komunisté nechtěli mít v této době nic společného.⁷⁷² Husák se dle svědectví účastníka Martina Kvetka již nevázal na Československo a navrhoval orientaci na Východ.⁷⁷³ Bližší a spolehlivější dokladem tehdejších Husákových postojů jsou záznamy sovětského konzulátu v Bratislavě, kde Husák vyslovil přání, aby nebylo v sovětském rádiovém vysílání hovořeno o Československu, jelikož toho pak využívá ľudácká propaganda proti české a slovenské emigraci s tím, že situace na Slovensku prošla znatelnou proměnou a rychle byla přijata představa o samostatném slovenském národě.⁷⁷⁴

Hlavně však, jak již víme, Husák se choval v ilegalitě obezřetně a jeho činnost postupně stagnovala a byla přerušena poté, co byl propuštěn ze Zajišťovacího tábora v Ilavě v listopadu 1940. Za to si vysloužil nedůvěru u spolustraníků včetně Jána Osohy, který ho údajně dokonce označoval za „renegáta“ a „dezertéra“ a považoval za zbaveného stranické legitimace. Husák se znovu plně zapojil do ilegální činnosti až v létě 1943, proto hypoteticky mohl ideově působit na Osohu jen zpočátku a nikoliv již v době, kdy Osohova aktivita ve věci sovětského Slovenska kulminovala.

Zahraniční komunistické vedení v Moskvě odsoudilo již za války Osohovo heslo jako nesprávné a dokonce neúspěšně vyslala na Slovensko Karola Bacílka, aby usměrnil slovenské komunisty mimo jiné i v této otázce.⁷⁷⁵ Až do doby napadení Sovětského svazu Německem sice moskevská politika hlásala podporu samostatnému svobodnému Slovensku, ovšem jednalo se o prozatímní – spíše vyčkávací taktiku. Předseda Komunistické internacionály Georgij Dimitrov nepředpokládal ještě v květnu 1941 obnovu Československa, avšak nechával otázku otevřenou a v gesci KSČ,⁷⁷⁶ o rok později se vyjádřil určitěji s tím, že „*cílem je Československo – buď demokratické (Federace svobodných národů), nebo sovětské,*“ a že na Slovensku se musí „*poukazovat na to, že svoboda Čechů a bratrský svazek s Čechy – je důležitým předpokladem pro slovenskou svobodu*“.⁷⁷⁷ Ani ne měsíc po přepadení Sovětského svazu Německem byla 18. července 1941 totiž podepsána československo-sovětská smlouva, ve které Moskva mezinárodně uznala londýnskou exilovou vládu a prezidenta Edvarda

⁷⁷² *Tamtéž*, s. 38–39.

⁷⁷³ M. KVETKO: *Na prelome dvoch epoch*, s. 114. Srov. NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 2, a. j. 25, *záznam z pohovoru s G. Husákem z 27. 8. 1963*, s. 49.

⁷⁷⁴ AVPRF, f. 06, op. 1, p. 20, d. 216, zprávy a záznamy o rozhovorech získaných generálním konzulátem SSSR v Praze 4. 2. – 18. 12. 1939, *Z materiálů o politické a ekonomické situaci na Slovensku*, s. 96, 103–104.

⁷⁷⁵ AMSNP, f. 12, S47/2004, *vzpomínky J. Ďuriše*, s. 1122.

⁷⁷⁶ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 55, *záznam z pohovoru s V. Širokým z r. 12. 7. 1963*, s. 17.

⁷⁷⁷ Zápis z 9. 11. 1942 o poradě českých a německých komunistů u G. Dimitrova, in: Jan RYCHLÍK: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992*, Bratislava 1998, s. 376, d. 1.

Beneše, přičemž se také vyslovila ve prospěch obnovy Československa. Pod vlivem Jána Osohy, kterého válečné události ještě více utvrdily o správnosti své linie, slovenské komunistické vedení však stále inklinovalo k sovětské variantě.⁷⁷⁸

Dalším důležitým mezníkem se následně stala *československo-sovětská smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci*, která byla uzavřena mezi Sovětským svazem a československou exilovou vládou 12. prosince 1943. Klement Gottwald následně prohlásil, že smlouva „*korunuje*“ uznání Československa, kterému dává pevný základ budoucí existence.⁷⁷⁹ Moskevské vedení KSČ jednoznačně programově vycházelo od této doby z obnovy Československa, otevřená propagace sovětizace a bolševizace nebyly na pořadu dne a Slovensko bylo považováno za samozřejmou součást obnoveného Československa, které si samo mělo upravit česko-slovenský poměr.⁷⁸⁰ Sovětský svaz i čeští komunisté však podporovali oficiální uznání Slováků jako nacionálně svébytného národa a jejich rovnoprávné postavení v republice.⁷⁸¹

Až přijetí československo-sovětské smlouvy zpečetilo československou variantu a uspíšit sepsání programového dokumentu domácího slovenského odboje Vánoční dohody.⁷⁸² Husák vzpomíná, že Šmidke nestavěl do této doby otázku obnovy Československa bezpodmínečně, nýbrž naznačoval možnost začlenění Slovenska do sovětského impéria.⁷⁸³ Podle člena zahraničního vedení KSČ Václava Kopeckého byly Šmidkemu vytýkány jeho „buržoazně nacionalistické názory“ ještě v Moskvě, a proto dokonce zvažovali, zda se má přemístit na Slovensko právě on. Kopecký dále udává, že jeho vlivu propadl i Novomeský, který se společně s Husákem „*vyvíjeli v buržoasní nacionalisty*“.⁷⁸⁴ Není pochyb o tom, že tenkrát nikdo o žádném „buržoazním nacionalismu“ nemluvil, jedná se ahistorický a účelový výklad reagující na politické procesy se straníky 50. let. Na druhou stranu je velmi reálné, že Kopecký svým vyjádřením nepřímo připomíná vizi sovětského Slovenska a s ní spojené neshody, z nichž Šmidke později odvozoval zášť ze strany moskevského zahraničního

⁷⁷⁸ Jaroslav ŠOLC: *Slovensko v české politice*, Banská Bystrice 1993, s. 145–146.

⁷⁷⁹ Rozhlasový projev K. Gottwalda z 26. 12. 1943, in: J. CHREŇOVÁ (ed.): *Dokumenty*, II., s. 945 a 948, d. 207.

⁷⁸⁰ V. PREČAN (ed.): *Sovětský svaz*, s. 372–373.

⁷⁸¹ Výňatek ze záznamu H. Ripky o sdělení E. Beneše z 12. 7. 1944 o jeho rozhovoru s V. Z. Lebeděvem, in: Jan NĚMEČEK a kol. (eds.): *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945. Dokumenty, díl 2 (červenec 1943 – březen 1945)*, Praha 1999, s. 265, d. 98.

⁷⁸² J. LETTRICH: *Odboj a povstanie*, s. 80–81; též Souhrnná zpráva H. Ripky o pobytu delegace SNR v Londýně z konce roku 1944, in: V. PREČAN (ed.): *Delegace*, s. 178; NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 266, *záznam o pohovoru s G. Husákem z 19. 11. 1963*, s. 56–57.

⁷⁸³ ABS, f. MNB, sign. 62/2, k. 208, č. j. B/4-V-1441, *přiznání G. Husáka z 6. 4. 1951*, s. 12; též SNA, f. ÚV KSS, k. 1823, Úplný protokol ze zasedání ÚV KSS 6.–7. 4. 1950, *Knih I., vyjádření K. Bacílka*, s. 97. Šmidke údajně soukromě sdělil Frišovi ještě před odchodem z Moskvy, že je za česko-slovenské federalistické řešení. NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 11, *záznam pohovoru s E. Frišem z 28. 8. 1963*, s. 22.

⁷⁸⁴ V. KOPECKÝ: *ČSR a KSČ*, s. 351. Srov. T. KOVÁČIKOVÁ: *Karol Šmidke*, s. 64–65.

komunistického vedení a Širokého vůči jeho osobě.⁷⁸⁵ „Pamatuji se na diskuse, které jsme měli v Moskvě. Samostatné Slovensko, ta idea měla silnou přitažlivost i pro naše soudruhy,“ vyjádřila se krátce po válce přední stranická funkcionářka Marie Švermová.⁷⁸⁶

Nejednoznačnou státoprávní orientaci u některých komunistických partnerů do vyhlášení československo-sovětské smlouvy pozoroval jak Ján Ursíny,⁷⁸⁷ tak Jozef Lettrich.⁷⁸⁸ Husák však vzpomíná, že „obnovenie Československej republiky si priali oni aj my; agrárnici vzhľadom na sektárske heslo 'Sovietskej slovenskej republiky' a rôzne klebety o plánoch komunistov, sa dokonca potešili tomuto komunistickému stanovisku.“⁷⁸⁹ Rozpolčení do komunistických řad vnášel patrně postoj Jána Osohy, který měl mezi řadovými komunisty značný vliv, stále ono heslo propagoval i ve vězení a velmi ostře nesouhlasil s československo-sovětskou spojeneckou smlouvou,⁷⁹⁰ jejíž přijetí zpečetilo československou státoprávní variantu.

Rovněž se vášnivě diskutovalo o názvu budoucího státu. Slovenští komunisté se nejdříve stavěli za „Československý stát“. Když s tím u svých partnerů neuspěli, tak začali uplatňovat pomlčku ve slově Česko-Slovenská republika, aby byl explicitně vyjádřen státoprávní dualismus.⁷⁹¹ Husák důsledně uplatňoval pomlčku i v konceptu Deklarace Slovenské národní rady z 1. září 1944. O její odstranění se přičinil občanský blok, jmenovitě Matej Josko, těsně předtím než šla deklarace do tisku.⁷⁹² Podle Jána Ursínyho věc Husáka velmi rozčílila, protože se snažil nezdůrazňovat československou státnost. Naopak občanský blok usiloval o těsnější přimknutí Slovenska k českým zemím, protože v tom spatřovali záruku toho, že Slovensko eventuálně nebude připojeno k Sovětskému svazu, či jinému státnímu útvaru.⁷⁹³

⁷⁸⁵ RGASPI, f. 82, op. 2, d. 1362, *Zpráva N. Novikova V. A. Zorinovi ze 4. 3. 1950*, s. 92–93.

⁷⁸⁶ Vilém PREČAN (ed.): *Záznam o zasedání Ústředního výboru KSČ 17. a 18. července 1945*, in: Vladimír Goněc (ed.): *Česko-slovenská historická ročenka 1997*, Brno 1997, s. 266.

⁷⁸⁷ Souhrnná zpráva H. Ripky o pobytu delegace SNR v Londýně z konce roku 1944, in: V. PREČAN (ed.): *Delegace*, s. 190.

⁷⁸⁸ List J. Lettricha Jaromíru Smutnému z 18. 2. 1952, in: Vojtech ČELKO (ed.): *Osobný archív Jozefa Lettricha darovaný Slovenskej národnej knižnici*, in: *Česko-slovenská historická ročenka 2004*, Brno 2004, s. 331, d. 3.

⁷⁸⁹ G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 67.

⁷⁹⁰ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 9, *záznam o pohovoru s J. Ďurišem z 9. 10. 1963*, s. 8; též SNA, f. ÚV KSS, k. 1823, *Úplný protokol ze zasedání ÚV KSS 6.–7. 4. 1950*, Kniha II., *vystoupení J. Ďuriše*, s. 160.

⁷⁹¹ NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, *záznamy a zprávy, Poznátky k osobě G. Husáka z 28. 3. 1950, z výpovědi J. Ursínyho*, s. 17; též J. URSÍNÝ: *Spomienky*, s. 48.

⁷⁹² *Tamtéž*, s. 75. Pomlčka se často vyskytovala i v povstaleckém komunistickém tisku či např. v uveřejněném textu Vánoční dohody (Z revolučního archívu, in: *Pravda*, roč. 25, 12. 9. 1944, č. 3) nebo v rezoluci sjednocujícího sjezdu KSS a sociálních demokratů (Rezolúcia, in: *Tamtéž*, 17. 9. 1944, č. 8). Dle Lettricha ji komunisté uplatňovali ještě v lednu 1945. Zápis z jednání představitelů stran Národní fronty Čechů a Slováků o vymezení kompetencí mezi ústředními a slovenskými národními orgány z 14. 6. 1946, in: Karel KAPLAN (ed.): *Pražské dohody 1945–1947. Sborník dokumentů*, Praha 1992, s. 101, d. 19.

⁷⁹³ NAČR, f. MV, k. 24, II. Dr. G. Husák, *cizí spisy – protokoly, výpověď J. Ursínyho k osobě G. Husáka z 2. 3. 1950*, s. 246–250; LASNK, f. J. Lettrich, k. 22, *list J. Lettricha M. Kvetkovi z 1. 11. 1948*.

V prosinci 1943 dotyční utvořili Slovenskou národní radu a sepsali její program, již zmiňovanou Vánoční dohodu, ve které deklarovali, „*aby národ slovenský a národ český ako najpríbuznejšie slovanské národy utvárali ďalšie svoje osudy v novej Č-SR, spoločnom to štáte Slovákov a Čechov, a na podkladu princípu rovný s rovným.*“⁷⁹⁴ Budoucí politika nového státu měla být orientována na Sovětský svaz a o definitivním uspořádání výlučně rozhodnout svobodně zvolení zástupci slovenského národa. Obecný slogan *rovný s rovným* se rychle uchytil a zpopularizoval, i když se dal vykládat rozličnými způsoby. Ve skutečnosti se pod ním skrýval faktický požadavek na volné federativní uspořádání, který protlačoval Husák a Novomeský. Obnovenou republiku měly tvořit dva celky: Slovensko a české země, každý s vlastní výkonnou a zákonodárnou mocí. Občanský blok a ani posléze z něho ustanovená Demokratická strana nebyly tak radikální a spíše operovaly s představami o autonomii.⁷⁹⁵

Posud je situace vcelku srozumitelná, nejasnosti ovšem vyvolává souhrnná zpráva *V ilegálního ÚV KSS* ze 7. července 1944 adresovaná Moskvě, na které se rozhodujícím způsobem podílel právě Gustáv Husák. Mimo údaje sloužící k seznámení nezainteresovaných osob s problematikou vývoje na Slovensku obsahuje text negativní i pozitivní zkušenosti s existencí Slovenského státu, které vytvářely argumenty k prosazení koncepce sovětského Slovenska: „*Prečo máme hľadať spásu v Benešovi, keď osvedčený recept je u Stalina. Nik nečaká oslobodenie od Čechov, väčšina ho vidí hmatateľne od Rusov [...]. Chceme byť súčasťou ZSSR [...]. Keby bola daná možnosť hlasovaním rozhodnúť, kde chcú Slováci štátoprávne patriť, aspoň 70% hlasovalo by za pripojenie k ZSSR, snád' 20% za novú ČSR, zbytok je v strachu zmätený. [...] A keď sa prijme aj koncepcia novej ČSR, jej obsah sa vidí zase len podľa vyššie spomenutého. ČSR musí s Ruskom sa spojiť [...]. Čo do budúceho štátoprávneho usporiadania: najradšej kombináciu so ZSSR, keď ČSR, tak národne federovaná a socialistická,*“ stojí v dokumentu.⁷⁹⁶ Takto formulované stanovisko bylo jednoznačně v rozporu s Vánoční dohodou. Tvůrci zprávy se pokusili o vlastní hru, jejíž interpretace není ani dnes zcela vyjasněná.

Karol Šmidke odcestoval se zprávou do Moskvy v souvislosti s vojenskými přípravami povstání 4. srpna 1944. Případná úvaha o vytvoření sovětského Slovenska musela narazit jak na odpor moskevského vedení KSCĚ reprezentovaného Klementem Gottwaldem,

⁷⁹⁴ „Vánoční dohoda“ SNR z prosince 1943, in: V. PREČAN (ed.): *Slovenské národné*, s. 125–126, d. 32.

⁷⁹⁵ Michal BARNOVSKÝ: Kontinuita a diskontinuita štátoprávnych predstáv povstaleckej reprezentácie po porážke povstania, in: Valerián Bystrický – Štefan Fano (eds.): *Slovensko na konci druhej svetovej vojny*, Bratislava 1994, s. 74–75.

⁷⁹⁶ V. PREČAN (ed.): 'O vývoji a situácii na Slovensku', in: *Svědectví*, roč. 15, 1979, č. 58, s. 380–382. Ucelený přepis *probírané zprávy* byl poprvé uveřejněn právě v tomto Prečanově článku. *Tamtéž*, s. 367–382. Zpráva je uložena v NAČR, f. ÚV KSCĚ, K. Gottwald, k. 173, a. j. 1538, s. 208–220. Je možné proto usuzovat, že čs. komunistické vedení v Moskvě bylo s Husákovou zprávou obeznámeno.

tak i na koncepci exilové vlády v Londýně v čele s prezidentem Edvardem Benešem. Hlavní slovo měl samozřejmě Sovětský svaz, který měl odlišné zájmy, proto se ukázala vize sovětského Slovenska jako neživotaschopná (obdobná úvaha se vyskytla ve stejný čas i u některých bulharských komunistů, která rovněž nenalezla v Moskvě pozitivní odezvu).⁷⁹⁷ Po skončení války se navíc objevila teze u části ľudácké emigrace, že Sověti nabídli slovenskému prezidentovi Jozefu Tisovi, aby se připojil na jejich stranu s tím, že existovala možnost udržení státoprávně samostatného Slovenska. Tato vcelku reflektovaná tvrzení však vyvrátil logickou argumentací historik Jan Rychlík.⁷⁹⁸

Zůstává nezodpovězena ovšem jiná otázka, do jaké míry Karol Šmidke prosazoval v Moskvě zmiňované stanovisko. Podle sovětských záznamů, pořízených z rozhovorů se Šmidkem ze 7. a 8. srpna, vyplynulo, že Slovensko bylo „*ochotno náležet do československého státu pouze na federativním základě*“. O variantě sovětského Slovenska není v záznamech zmínky.⁷⁹⁹ 16. srpna se konečně setkal Šmidke s Dimitrovem a Gottwaldem a následně se účastnil jednání s celým moskevským vedením KSČ, jež vedla 23. srpna k přijetí stranického stanoviska,⁸⁰⁰ které vycházelo z obnovy Československa „*jakožto demokratického státu tří rovnoprávných národů – Čechů, Slováků a Karpatských Ukrajinců. Definitivní řešení o postavení Slovenska v jednotném státě bude učiněno v bratrské dohodě s českým národem na podkladě zásady rovný s rovným a na podkladě přání samostatného slovenského národa,*“ který reprezentovala Slovenská národní rada a po osvobození celoslovenský sjezd Národních výborů.⁸⁰¹ V této souvislosti je stále na místě hypotéza, kterou vnesl již před značnými lety historik Vilém Prečan, zda totiž nebyl Šmidke „*snad také za pomoci Dimitrova, nejdříve přesvědčen a 'přeškolen', aby přijal státoprávní platformu obnovení Československé republiky*“.⁸⁰² Podrobnějších dokumentů sovětské provenience, které by vrhly na tuto záležitost jasnější světlo, se žel dosud nedostává.

Karol Šmidke poté prosazoval federativní asymetrické řešení státoprávní otázky Slovenska. Na poradě komunistů a československé vládní delegace se 29. srpna vyjádřil, že

⁷⁹⁷ Polja MEŠKOVA – Dinju ŠARLANOV: *Bălgarskata gilotina. Tanite mehanizmi na narodnija sad*, Sofia 1994, s. 69.

⁷⁹⁸ J. RYCHLÍK: *Češi a Slováci*, I., s. 224–226.

⁷⁹⁹ Záznamy z rozhovorů publikoval V. PREČAN: *Sovětský svaz*, s. 391–401, d. 5 a 6.

⁸⁰⁰ Dle deníkových záznamů Dimitrova se setkal společně se Šmidkem a Gottwaldem 16. a 28. 8., kdy se účastnil i Šverma. Záznamy jsou bohužel lakonické a nevyplývají z nich konkrétní informace ohledně státoprávní otázky, která byla pravděpodobně také projednávána. Ivo BANAC (ed.): *Diary of Georgi Dimitrov 1933–1949*, New Haven – Londýn 2003, s. 327–329.

⁸⁰¹ Stanovisko moskevského vedení KSČ k úlohám národně-osvobozujícího hnutí na Slovensku z 23. 8. 1944, in: V. PREČAN (ed.): *Slovenské národné*, s. 310–311, d. 146. V 60. letech se toto stanovisko vyzdvihovalo jako důkaz shody mezi KSS a KSČ a proti existenci dvojí linie uvnitř KSS. Zveřejnění dokumentu nepřímou službu k rehabilitaci povstaleckého vedení KSS. Jozef JABLONICKÝ: *Povstanie bez legend: dvadsať kapitol o príprave a začiatku Slovenského národného povstania*, Bratislava 1990, s. 104.

⁸⁰² V. PREČAN (ed.): 'O vývoji a situácii na Slovensku', in: *Svědectví*, roč. 15, 1979, č. 58, s. 366.

vedle autonomních vlád na Slovensku a na Podkarpatské Rusi by měla existovat ústřední vláda, která by řídila i české země a měla v celostátní kompetenci ministerstvo zahraničních věcí, národní obrany a financí.⁸⁰³ Uvedené stanovisko zastávali slovenští komunisté až do března následujícího roku. Výsledky moskevského rokování znamenaly zkonkretizování, ale i velký posun v představách o státoprávní otázce. Gottwald se totiž předtím snažil ponechávat věc otevřenou, obecně operoval se zásadou *rovný s rovným* a institucionálně pouze se zemskými národními výbory s rozšířenou působností.⁸⁰⁴

Slovenská národní rada se prosadila 1. září 1944 jako vrcholný mocenský orgán domácího slovenského odboje, vyhlásila sebe sama za zdroj veškeré moci. Podle pozdějších Husákových vzpomínek bylo živě debatováno o názvech nových orgánů, aby nedošlo ke komplikování mezinárodního postavení československé exilové vlády v Londýnu a zároveň byl vyjádřen distanc od Ťudácké vlády, pojmenovali povstalci svá ministerstva jako „pověřenectva“.⁸⁰⁵ Rada se deklarativně přihlásila k Československu, ale vymezila se vůči ideji čechoslovakismu a představě o návratu k předmnichovskému režimu. Navíc přejímala státní moc na Slovensku jako svrchovaný orgán svrchovaného státu, nikoliv jako státní orgán Československé republiky pro území Slovenska, proto nenavazovala na předválečné Československo. Na povstaleckém území se zrodil de facto nový stát.⁸⁰⁶

Jelikož Londýn, ztělesněný prezidentem Edvardem Benešem, nebyl schopen čechoslovakistická východiska jednoznačně opustit, Slovenská národní rada upozorňovala, že se rozmáhá úsilí o přičlenění Slovenska jako samostatné jednotky do Sovětského svazu. „*Nezáleží na tom, že za daných okolností nemá také to úsilie výhľadu na úspech na medzinárodných fórach,*“ sdělovala do Londýna s argumentací, že projevy exilové reprezentace v duchu čechoslovakismu neodpovídají realitě a navíc nahrávají Ťudácké propagandě.⁸⁰⁷ Husák a Novomeský se dokonce kvůli tomu vymezovali i vůči rozhlasovým projevům Vladimíra Clementise, jenž pracoval jako redaktor československého vysílání BBC v Londýně.⁸⁰⁸ Během povstání se slovenští komunisté sice stavěli v oficiálních dokumentech

⁸⁰³ Ze zprávy F. Uhlíře o zkušenostech a dojmech z cesty čs. vládní delegace do SSSR a na Slovensko přednesené v Státní radě, Londýn 14. 12. 1944, in: TÝŽ (ed.): *Slovenské národné*, s. 881, d. 563.

⁸⁰⁴ Návrhy moskevského vedení KSČ předložené E. Benešovi K. Gottwaldem z 16. 12. 1943, in: M. KLIMEŠ a kol. (eds.): *Cesta ke květnu*, s. 38–39, d. 1.

⁸⁰⁵ G. HUSÁK: *História Sboru povereníkov – boj a práca*, in: *Nové slovo*, roč. 5, 25. 6. 1948, č. 26, s. 371.

⁸⁰⁶ Jan RYCHLÍK: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945*, Bratislava 1997, s. 246.

⁸⁰⁷ Odpověď SNR na vzkazy prezidenta E. Beneše z konce července 1944, in: V. PREČAN (ed.): *Slovenské národné*, s. 260–261, d. 112.

⁸⁰⁸ Souhrnná zpráva H. Ripky o pobytu delegace SNR v Londýně z konce roku 1944, in: TÝŽ: *Delegace*, s. 179; P. DRTINA: *Československo můj osud*. Svazek první. Kniha 2, s. 670–672. NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 39, *záznam pohovoru s L. Novomeským z 13. 7. 1956*, s. 66; ABS, f. MNB, ZV 2/2, k. 16, složka č. 1480-333, *výpověď V. Clementise k osobě G. Husáka z 28. 1. 1952*, s. 420. Clementis později uvedl, že ne vždy zaujímal ve

a vyjádřeních za česko-slovenské soužití na federativní bázi,⁸⁰⁹ ale souběžně nalézáme u nich i koketování s variantou *sovětského Slovenska*, kterou patrně zcela nevyklučovali⁸¹⁰ a kterou byla rovněž upozorňována česká politická reprezentace, že v případě jejího nesouhlasu se slovenskými požadavky není pro Slováky obnova Československa jediným možným řešením.⁸¹¹

Taková vyjádření nesporně zapůsobila jako forma nátlaku na neoblomného Edvarda Beneše za účelem lehčího prosazení představy federalizace země a uznání Slováků jako nacionálně svébytného národa. Ostatně napětí mezi Londýnem a Slovenskou národní radou je možné zaznamenat i ve vzájemné komunikaci z léta 1944.⁸¹² Stěžejní komunističtí aktéři Husák a Novomeský později opakovaně vysvětlovali záležitost tím, že kvůli postojům londýnského exilu se dostali do „*obranného postavenia opatrnosti na všetky strany*“ a dokumenty a vyjádření z té doby byly tím ovlivněny, „*pri koncipovaní som myslel na Beneša*,“ vyslovil se Husák, jenž po válce kontinuálně tvrdil, že slovenské komunistické vedení jednoznačně vycházelo z česko-slovenské orientace.⁸¹³ Uvedenou motivaci potvrzují i zprávy prolondýnských zpravodajců i další svědectví.⁸¹⁴

Vyskytují se i rozdílná svědectví, avšak z druhé ruky.⁸¹⁵ Mezi směrodatnější zdroje patří vyjádření jednotlivých členů československé vládní delegace pro osvobozené území, kteří se na slovenské půdě zdržovali od 7. října 1944. Například podle sociálnědemokratického politika Bohumila Laušmana byl Husák opojený sovětofilskou náladou obyvatelstva do takové míry, že usiloval o začlenění Slovenska do Sovětského svazu, což údajně následně zamítnul čerstvě z Moskvy přicestovalý Jan Šverma. Ještě poté však

svých londýnských projevech správná stanoviska k česko-slovenskému poměru. Vladimír CLEMENTIS: *Odkazy z Londýna*, Bratislava 1947, s. 509. Na obsah vysílání měla zásadní vliv čs. exilová vláda.

⁸⁰⁹ Leták s programovým vyhlášením KSS z 2. 9. 1944, in: V. PREČAN (ed.): *Slovenské národné*, s. 398, d. 219; též Provolání ÚV KSS k slovenskému národu z 8. 10. 1944, in: *Tamtéž*, s. 645, d. 398.

⁸¹⁰ Novomeský údajně sdělil v říjnu 1944 Clementisovi v Londýně, „*že otázka eventuálního přímého spojení Slovenska se SSSR není již nereálná*,“ což byl i Husákův názor. ABS, f. MNB, ZV 2/2, k. 16, složka č. 1480-333, *výpověď V. Clementise k osobě G. Husáka z 28. 1. 1952*, s. 420. Husák se prý rovněž zmínil před Ursínym, že „*keď sa s Čechmi nedohodneme, že pôjdeme tam, kde dajú viacej*“. NAČR, ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 878, *záznam o výpovědi J. Ursínyho u náměstka generálního prokurátora L. Geša z 22. 3. 1954*, s. 14.

⁸¹¹ RGASPI, f. 17, op. 128, d. 774, *Zpráva G. Husáka „Politická situace na Slovensku ke konci roku 1944“ z 2. 2. 1945*, s. 67–69; Rezolúcia Sjednocovacieho sjazdu KSS a Sociálnedemokratickej strany na Slovensku, in: *Pravda*, roč. 25, 17. 9. 1944, č. 8, s. 1. V obdobném duchu zněl projev L. Novomeského na mimořádné plenární schůzi Státní rady z 18. 10. 1944. V. PREČAN (ed.): *Delegace*, s. 226; též viz Ján ZELINKA: *Od romantiky k vede a politike (Spomienky, události, úvahy)*, Bratislava 2000, s. 66.

⁸¹² J. ŠOLC: *Slovensko*, s. 186–187; též J. LETTRICH: *Odboj a povstanie*, in: M. Kvetko – J. M. Ličko (eds.): *Zborník*, s. 88; Rudolf FRAŠTACKÝ: *Zo Slovenska cez Freya*, in: *Tamtéž*, s. 54–55.

⁸¹³ SNA, f. ÚV KSS, k. 1823, Úplný protokol ze zasedání ÚV KSS 6.–7. 4. 1950. Kniha I., s. 32 a 49–50; G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 554; AMSNP, f. 12, p. č. 37/96, *vzpomínky J. Púlla, ilegální činnost 1938–1944*, s. 15.

⁸¹⁴ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 6, a. j. 138, *Zprávy z domova z 23. 11. 1944 J. Smutnému*, s. 9; L. ŠTROUGAL: *Paměti*, s. 137.

⁸¹⁵ Např. NAČR, f. MV, k. 24, II. Dr. G.. Husák, cizí spisy – protokoly, z *výpovědi E. Otty k osobě G. Husáka ze začátku roku 1950*, s. 163; A. JAMNICKÝ: *Oprášené histórie*, s. 226.

Husák údajně neúspěšně přesvědčovat o své vizi generálplukovníka Rudé armády Lva Zacharoviče Mechlise v Novém Targu (nepodařilo se mi nalézt potvrzující zdroj, který by alespoň informoval o uvedeném setkání).⁸¹⁶ Negativní sovětský postoj, o kterém referoval povstalcům Jan Šverma, Karol Šmidke či sovětské důstojníci, umírnil zprvu horlivé sovětofilské nálady i podle Prokopa Drtiny, který posílal depeše z povstaleckého území Edvardu Benešovi do Londýna: Vedení slovenských komunistů vycházelo z česko-slovenské orientace a již jen menšina slovenských komunistů setrvala ve víře, že dosavadní sovětská politika je „*kamufláž*“, a když se jim podaří nastolit sovětský režim, Moskva to uvítá a přičlení k sobě Slovensko.⁸¹⁷ František Uhlíř poznamenává, že lidé měli rozličné a nejednoznačné představy o budoucím státoprávním uspořádání Slovenska včetně o jeho připojení k Sovětskému svazu zvláště v prvních dnech jeho pobytu na povstaleckém území. „*Vše bylo ve varu, tedy i názory lidí na budoucnost,*“ ale nakonec převládli zastánci obnovy Československa, kteří se lišili v názoru na jeho vnitřní uspořádání.⁸¹⁸

Představy o sovětizaci ovšem stále rezonovaly u části komunistů i slovenského obyvatelstva. Dokládá to průběh celostátní odborářské konference, která se konala v Podbrezovej 15. října, kde zaznělo krom požadavků na zlepšení postavení pracujících a zestátnění výrobních prostředků i „*heslo socialistická republika, heslo sovětské Slovensko nebo sovětské Československo*“. Ač Šverma společně s Husákem proti tomu veřejně vystoupili,⁸¹⁹ přesto tyto snahy nevymizely. Svědčí o tom Gottwaldovy reakce z Moskvy, ve kterých bylo nabádáno „*rázně potírat tendence, namířené proti myšlence Československé republiky*“ a „*likvidovat hesla: 'sovětské Slovensko' nebo 'sovětské Československo'*“.⁸²⁰

Koncem roku 1944 se konala návštěva českých a slovenských komunistů u Dimitrova, kterého dotyční podrobně seznámili se situací na Slovensku a Podkarpatské Rusi a se stanoviskem k slovenské otázce, které se lišilo od Benešových představ.⁸²¹ Na otázku

⁸¹⁶ Bohumil LAUŠMAN: *Pravda a lož o slovenskom národnom povstaní*, Petrovec 1951, s. 34–35 a 58; obdobně TÝŽ: *Kdo byl vinen*, s. 41. Mechlis byl na přelomu let 1944/1945 v kontaktu s delegací SNR pro východní Slovensko a i s vládní delegací pro osvobozené území, čehož byl Laušman účasten, Husák nikoliv. Laušman reagoval svým svědectvím proti obviněním Husáka z buržoazního nacionalismu a antisovětismu.

⁸¹⁷ Zpráva P. Drtiny prezidentu E. Benešovi o vojenské a politické situaci na povstaleckém území z 11. 10. 1944, in: V. PREČAN (ed.): *Slovenské národné*, s. 660–661, d. 409.

⁸¹⁸ Ze zprávy F. Uhlíře o zkušenostech a dojmech z cesty čs. vládní delegace do SSSR a na Slovensko přednesené v Státní radě, Londýn 14. 12. 1944, in: *Tamtéž*, s. 903, d. 563.

⁸¹⁹ SNA, f. ÚV KSS 1950, k. 795, a. j. 10, *protokol ze zasedání PÚV KSS z 3. 4. 1950, vyjádření G. Husáka*, s. 7; NAČR, ÚV KSČ, 03/10, sv. 12, a. j. 227, Zpráva komise pro přezkoumání IX. sjezdu KSS z hlediska kritiky buržoazního nacionalismu, *depeše pro G. Dimitrova a K. Gottwalda od J. Švermy a R. Slánského z 17. 10. 1944*, s. 234.

⁸²⁰ *Tamtéž, depeše pro K. Šmidkeho, J. Švermova a R. Slánského od K. Gottwalda a V. Kopeckého z 23. 10. 1944*, s. 237.

⁸²¹ Záznam z 29. 12. 1944, in: I. BANAC: *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 350.

Ladislava Novomeského ohledně hypotetické možnosti připojení Slovenska k Moskvě⁸²² Dimitrov zareagoval, že by „bylo chybou, jestliže by si slovenští komunisté mysleli, že snad je v zájmu Sovětského svazu oddělení Slováků od Čechů. Nikoliv!“ Československo mělo žít v „bratrském svazku se Sovětským svazem, přičemž by tento svazek mohl se vyvinout až do té míry, aby, [...] mohl býti jednou skutečně konfederativní vztah demokratických států k SSSR.“ Dále Dimitrov označil nastolování sovětizace za předčasné a doporučoval federativní řešení státoprávní otázky Československa a „nepřekážet“ přičlenění Podkarpatské Rusi k Sovětskému svazu.⁸²³

Právě události na Podkarpatské Rusi aktivovali novou vlnu za připojení k Sovětskému svazu i v některých východoslovenských okresech. O obavách o Slovensko svědčí i série radiodepeší z ledna 1945 od československé vládní delegace, která pobývala v zakarpatsko-ukrajinském Chustu. Nervozita a nepřehlednost situace přiměly představitele Slovenské národní rady přijmout 24. ledna 1945 prohlášení, aby vláda urychleně stvrdila připojení Zakarpatské Ukrajiny k Sovětskému svazu, resp. sovětské Ukrajině, neboť „protahování této otázky by mohlo narušit dobré vztahy Sovětského svazu a ČSR, což by mohlo mít špatný vliv na zabezpečení předmnichovských území Slovenska“.⁸²⁴ Pole vzpomínek londýnského ministra zemědělství Jána Lichnera se prezident Edvard Beneš ještě v únoru 1945 obával, že se Slovensko může pod vedením komunistů odtrhnout od republiky a připojit k Sovětskému svazu.⁸²⁵ Beneš nechtěl riskovat nové konflikty, a proto ustoupil. Uznal připojení Zakarpatské Ukrajiny a vládnímu delegátu Františku Němcovi, jenž formálně převzal od sovětské armády správu nad osvobozeným územím, nařídil, aby ji odevzdal Slovenské národní radě. Verbální nátlak tak splnil očekávání. Komunistická vedení uznávala integritu území Slovenska a uvedené separační tendence považovala za komplikaci československo-sovětských vztahů, proto je kategoricky odmítla a kritizovala je například na společné poradě v Košicích 8. dubna 1945, kde v tomto duchu vystoupil i Gustáv Husák.⁸²⁶

I po válce je možné se setkat s různými představami o změnách ve státoprávním postavení zemí východního bloku včetně reminiscencí na vizi sovětského Slovenska, které

⁸²² NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, poznatky E. Friše o stycích s L. Novomeským pro kádrové odd. Ústředního sekretariátu ÚV KSČ B. Köhlerovi z března 1951, s. 189; též SNA, f. ÚV KSS, k. 1823, Úplný protokol ze zasedání ÚV KSS 6.–7. 4. 1950. Kniha I., vyjádření J. Vala, s. 57.

⁸²³ Vyjádření G. Dimitrova k česko-slovenským vztahům na poradě s představiteli KSČ [prosinec 1944], in: K. KAPLAN (ed.): *Pražské dohody*, s. 10–11, d. 1; též viz Edo FRIŠ: *Myšlienka a čin. Úvahy o Československu 1938–1948*, Bratislava 1968, s. 111–112.

⁸²⁴ Jindřich MAREK: Radiostanice VLADISLAV v marném boji o Podkarpatskou Rus, in: *Historie a vojenství*, roč. 60, 2011, č. 4, s. 64. Studie obsahuje i ukázky zmiňovaných depeší. Viz depeše č. 9 a 11.

⁸²⁵ Ján LICHNER: Paměti, in: V. BYSTRICKÝ – R. LETZ – O. PODOLEC (eds.): *Vznik Slovenského štátu, I. díl*, s. 269.

⁸²⁶ Vilém PREČAN (ed.): Záznam z konference (aktivu) funkcionářů KSS 8. 4. 1945 v Košicích, in: *Československý časopis historický*, roč. 14 [64], 1966, č. 2, s. 248.

často byly spojovány s osobou Gustáva Husáka, jenž byl považován za stoupence těchto snah. Povědomí o tom dlouho existovalo u domácího obyvatelstva⁸²⁷ a věc reflektoval i zahraniční tisk⁸²⁸ a historiografie,⁸²⁹ snad mnohdy i s cílem Husáka zdiskreditovat. V těchto souvislostech měl zajímavou dohru i osud Husákovy zprávy z července 1944. Historik Vilém Prečan, kterému opis zprávy věnoval v lednu 1964 sám Husák, ji chtěl uveřejnit ve své edici pramenů týkajících se Slovenského národního povstání. Zveřejnění nebylo ovšem doporučeno posuzovatelem knihy, protože některé pasáže dokumentu vyvolávaly asociace na kauzu slovenského buržoazního nacionalismu, a to by tenkrát nahrávalo politickému táboru Antonína Novotného. V březnu 1969, kdy již vládly docela nové poměry, se postavil proti publikaci zprávy sám Husák,⁸³⁰ který jí následně dovolil uveřejnit na popud historika Viliama Plevzy v časopise *Nové slovo*⁸³¹ „až na časti, ktoré by mohli vzbudit' zbytočné vzruchy a dohady. A to aj preto, že v úvode chceme uviesť, že správu si fakticky koncipoval Ty, a že po jej prerokovaní so Šmidkem a Novomeským bola vypracovaná definitívna verzia,“ písemně adresoval Plevza Husákovi.⁸³² V celém rozsahu, i s částmi o sovětském Slovensku, byla zpráva publikována na domácí půdě až v roce 1984,⁸³³ tedy čtyřicet let od jejího sepsání.

⁸²⁷ Např. AÚPN, f. B8/II., k. 4, inv. j. 173, zprávy SNB hlavního města Bratislavy a Západoslovenského kraje, zprávy StB BA, denní zprávy o situaci v ČSR za rok 1968–1969, *zprávy z ledna 1969*, s. 91, 114, 122, 127.

⁸²⁸ Husák od Česka. Už i slovenskí komunisti banují za Tisom, in: *Slovák v Amerike*, roč. 58, 25. 11. 1948, č. 95, s. 1; též Peter RACKOVSKÝ: K prvému výročiu komunistického puču v Československu, in: *Hlas*, roč. 2, 1949, č. 1–2, s. 17; Slovenské povstání a SSSR, in: *Čechoslovák v zahraničí*, roč. 13, 11. 9. 1964, č. 34, s. 2.

⁸²⁹ F. VNUK: *Kapitoly z dejín*, s. 61.

⁸³⁰ V. PREČAN (ed.): 'O vývoji a situácii na Slovensku', in: *Svĕdectví*, roč. 15, 1979, č. 58, s. 363–364.

⁸³¹ Čo bolo pred Povstaním. Neznámy dokument z Povstania, in: *Nové slovo*, roč. 14, 14. a 21. 8. 1969, č. 32–33.

⁸³² Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 1520, *koncept listu V. Plevzy G. Husákovi z 23. 7. 1969*, s. 3–4.

⁸³³ V. PLEVZA a kol. (eds.): *Dejiny slovenského národného povstania 1944. Dokumenty. 3. Zväzok*, Bratislava, s. 335–343, d. 228. Nejnověji a nejdůkladněji zprávu publikoval a opatřil komentářem opět Vilém PREČAN (ed.): Slovensko od Mnichova 1938 do porážky povstání očima Gustáva Husáka, in: Vladimír GONĚC – Roman HOLEC (eds.): *Česko-slovenská historická ročenka 2012*, Bratislava 2013, s. 247–266.

3. ZÁPASNÍK O SLOVENSKO (1945–1948)

„Jsme příliš na Západě, než abychom se automaticky bez našeho přičinění dostali do sféry socialismu, a jsme příliš na Východě, než aby imperialistické mocnosti mohli účinně bránit projevům skutečné vůle... Záleží tedy jedině na naší schopnosti prosadit svoji vůli.“

Z komunistického ilegálního časopisu Předvoj (1944)

Druhá světová válka proměnila zřetelně nejenom politickou mapu Evropy, ale i myšlení lidí – včetně politiků. Podobná událost se již nesměla opakovat. Chyby se přirozeně hledaly v příčinách konfliktu a kritice přitom nešlo společenské zřízení doby meziválečné, přičemž ve veřejném prostoru rezonovaly sociální otázky. Společnost se výrazně nacionalizovala a posunula do leva. Nahrávala tomu také skutečnost, že vavříny vítězství si z války odnesl Sovětský svaz, který ztělesňoval komunistické řešení. Prosazovala se interpretace fašismus jako nejvyššího stádia kapitalismu, a tedy jako jeho nejvýraznější antipól sovětské zřízení. V očích nekomunistů nabývala na síle naděje na jeho liberalizaci díky vazbám se západními parlamentními demokraciemi. U komunistů byla prohloubena víra ve správnost jimi zvolené cesty, rostlo jejich sebevědomí a touha po politické dominanci. Hybnou silou se staly komunistické politické strany, jejichž činnost koordinovala Moskva.⁸³⁴

V obnoveném Československu se výše uvedené potvrzovalo jasnou zahraničně-politickou orientací na Sovětský svaz, které nahrávalo tradiční rusofilství a slovanofilství slovenské a české společnosti. Mnichovský syndrom byl stále velmi živý a na Německo se stále tradičně hledělo jako na největší potencionální hrozbu. Po zkušenostech z konce 30. let se západními spojenci byl spolehlivý ochránce a garant československé státnosti spatřován právě v Moskvě, která si toho byla dobře vědoma a často oné skutečnosti ve sporných momentech argumentačně využívala. Souběžně existovala snaha nechat si otevřené dveře i na Západ, s nímž byla republika silněji provázána hospodářskou spoluprací a kulturními vzorci. Vize Československa jako „mostu mezi Západem a Východem“ zosobňovaná prezident Edvardem Benešem byla však reálná a udržitelná jen za podmínky trvající poválečné spolupráce Spojenců.

Jedním ze závažných nedořešených problémů zůstávalo státoprávní uspořádání. Slovenská otázka se vyznačovala svou citlivostí pro obě strany. Češi viděli ve slovenských

⁸³⁴ O tehdejším vztahu mezi KSČ a VKS(b) viz Valentina V. MARJINA: Od důvěry k podezíravosti. Sovětští a českoslovenští komunisté v letech 1945–48, in: *Soudobé dějiny*, roč. 5, 1997, č. 3–4, s. 451–467.

nacionálních snahách odkaz směřující k opětovnému rozbití státu a Slováci si toužili udržet vydobyté postavení. Silně nacionalizovaná komunistická strana pojímala národnostní otázku účelově, její řešení mělo primárně přispět k diktatuře proletariátu – politickému monopolu moci. Přesto můžeme nalézt rozdílné přístupy mezi stranickými představiteli, přičemž odlišný náhled měla zvláště komunistická povstalecká garnitura na čele s Gustávem Husákem.

3.1. Energický a neklidný

Gustáv Husák se po ústupu do hor ukrýval ve vísce Dolní Žemberovce, kterou Rudá armáda osvobodila 21. prosince 1944. Ještě tentýž den se přihlásil u tamějšího politického komisaře s žádostí informovat Moskvu a vycestovat na východní Slovensko. Následně odcestoval, až se dostal do štábu politického oddělení II. ukrajinského frontu, v němž měsíc pobýval: „*Viac ráz som precestoval oslobodené maďarské územie. Pozoroval som boje o Budapešť,*“ velmi kuse vzpomínal a úmyslně odmítal udat podrobnosti.⁸³⁵ Myslím, že blízko k pravdě je interpretace historika Františka Vnuka či Pavla Čarnogurského, kteří soudí, že Husák byl vlastně zajatcem NKVD, sovětské tajné policie, která ho zadržovala do doby, než si ověřili jeho totožnost.⁸³⁶

26. ledna 1945 se z Maďarska vypravil do východoslovenských Michalovců, odkud odcestoval na sovětský pokyn do Moskvy, aby poreferoval o probíhajícím osvobozeneckém zápase. Tam strávil tři týdny. Oficiálně pracoval v sovětském vědecko-výzkumném institutu, kde byl analyzován politický vývoj a postup příslušných komunistických stran,⁸³⁷ a tak Husák strávil značnou část svého vůbec prvního pobytu v Sovětském svazu v izolaci a psaním informativních zpráv⁸³⁸ podle pokynů sovětských důstojníků a Klementa Gottwalda, kteří ho navštěvovali.⁸³⁹

Po skončení vytěžování se mohl již volněji pohybovat a zapojoval se téměř denně do probíhajících rozhovorů ohledně budoucí vnitropolitické podoby Československa, zvláště pak

⁸³⁵ Zpráva G. Husáka O situácii na Slovensku' z 5. 2. 1945, in: V. PREČAN (ed.): *Slovenské národné*, s. 958, d. 576; G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 515.

⁸³⁶ František VNUK: O Husákoví znova a viacej, in: *Kalendár jednota*, roč. 71, 1968, s. 94; Pavol ČARNOGURSKÝ: *Svedok čias*, Bratislava 1997, s. 134.

⁸³⁷ NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, a. j. 10, *potvrzení G. Husáka, že je zaměstnancem Vědecko-výzkumného institutu č. 100, vystaveno 3. 2. 1945*. Za informací k institutu děkuji historiku Emilu Voráčkovi.

⁸³⁸ Jednu kratší zprávu s názvem *Politická situace na Slovensku (ke konci roku 1944)* napsal Husák v německém jazyce. Výzvědná služba Generálního štábu Rudé armády ji předala oddělení mezinárodních informací ÚV VKS(b) 2. února 1945. Další zpráva je s datací 5. února 1945 a nese název O situácii na Slovensku, in: V. PREČAN (ed.): *Slovenské národné*, s. 944–976, d. 576. Překlad dokumentu poslal Bedřich Geminder oddělení mezinárodních informací ÚV VKS(b) 20. 2. 1945. Text obsahoval o dost méně radikální hodnocení a názory v porovnání s předchozí zprávou. Anotace obou zpráv byly zaslány 8. 3. 1945 G. Dimitrovi, jenž je pozorně prostudoval. V. V. MARJINA: Sovietski a československi komunisti na prahu mieru: Vypracovanie spoločného politického algoritmu, in: *Historický časopis*, roč. 46, 1998, č. 4, s. 622. Husákovy zprávy a jejich zhodnocení jsou uloženy v RGASPI, f. 17, op. 128, d. 774, s. 54–70, 108–118 a 234–253.

⁸³⁹ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 266, *záznam o pohovoru s G. Husákem z 19. 11. 1963*, s. 1–2.

státoprávního postavení Slovenska, kdy vycházel z federativního modelu. Gottwald osobně se zřízením federace souhlasil, ale spíše až v dlouhodobém horizontu, argumentoval nepříznivými okolnostmi: zarytým odporem prezidenta Edvarda Beneše, s kterým se na žádost sovětského lídra Josifa Vissarionoviče Stalina mělo vycházet, a citlivostí tohoto řešení pro Čechy, u nichž probouzelo ještě čerstvé reminiscence na chování slovenských činitelů v dobách rozbití Československa Adolfem Hitlerem. Prozatím si v této otázce ponechával manévrovací prostor. Husák se vyjádřil k jednáním s Gottwaldem takto: *„V našich rozhovoroch bolo jedno nesporné: z pozície, vybojovanej za povstania, ustupovať sa nebude [...] [...] faktický i právny stav riešenia rozhodujúcich otázok na oslobodenom slovenskom území bol mocný argument pre dosiahnutie takýchto riešení pri rokovaníach s londýnskymi činiteľmi o 'vládnom programe'.*“⁸⁴⁰ Jinak řečeno slovenská karta se stala trumfem v rukou Gottwalda proti Benešovi, kterého tlačila k tomu, aby hrál podle pravidel komunistů. Husák byl postupně zasvěcován do hry a zpočátku považoval Gottwaldův přístup za neadekvátně málo radikální,⁸⁴¹ proto během dalších jednání došlo k několika názorovým střetům. Husák marně usiloval o zavedení hlubších socializujících opatření či ostře nesouhlasil s Václavem Kopeckým, jenž prosazoval zřízení zemských národních výborů,⁸⁴² které by odsouvaly vizi federace na vedlejší kolej.

V Moskvě se také Husák konečně shledal s manželkou Magdou a vůbec poprvé s tříměsíčním synem Vladimírem, kteří již od října předešlého roku pobývali v tamějším hotelu, jež využívaly rodiny exilových představitelů komunistického hnutí. Na výpomoc s dítětem byla matce přidělena ruská opatrovnice,⁸⁴³ a tak Magda Husáková měla čas navštěvovat divadelní představení a také přednášky, nejpravděpodobněji na Státním institutu divadelního umění. Měla na co navazovat – v letech 1941 až 1944 totiž studovala při zaměstnání dramatický obor na Státní konzervatoři v Bratislavě. *„[...] všetky tieto zážitky pravdepodobne posilnili rozhodnutie Magdy Husákovej definitívne sa vrátiť k vlastným dievčenským túžbam a stať sa divadelníčkou,*“⁸⁴⁴ což se nakonec také stalo.

Před návratem na Slovensko se setkal Husák společně s Eduardem Frišem a Gottwaldem, který pověřil Husáka výkonem předsednické funkce za dočasně nepřítomného Karola Šmidkeho a také jim dal instrukce, které vycházely ze zásady využít nabízené *„revoluční provizorium“*, ale zároveň aby nepodlehli *„psychóze politického maximalizmu“* – prosazovaná opatřeními neměla překročit *„mez národní a demokratické revoluce“*, což se

⁸⁴⁰ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 40–42; G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 549 a 553–556.

⁸⁴¹ SNA, f. ÚV KSS, k. 1823, Úplný protokol ze zasedání ÚV KSS 6.–7. 4. 1950, *Knih I.*, s. 37.

⁸⁴² V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 42–44.

⁸⁴³ N. LINDOVSKÁ a kol.: *Magda*, s. 377.

⁸⁴⁴ *Tamtéž*, s. 41.

zejména týkalo otázky vlastnických práv.⁸⁴⁵ Husák s Frišem se vydali 18. února s novými stranickými instrukcemi zpátky na Slovensko a po dvou dnech dorazili do Košic. Husák opět usednul v předsednictvu Slovenské národní rady, které zde úřadovalo již třetí týden, a znovu se ujal funkce pověřence pro věci vnitřní.⁸⁴⁶

Po Husákově návratu svolalo slovenské komunistické vedení pracovní konferenci strany, na které Husák obeznámil delegáty se stranickou linií. Ve svém úvodním referátu věnoval pozornost také státoprávní otázce: „*Vychádzajúc zo skutočnosti dvoch rovnoprávných národov želáme si federatívny štát, štát jednotný a spoločný, v ktorom by si však každý z národov vládol sám, ale spoločným zostalo, čo je nevyhnutne potrebné pre zachovanie silného a jednotného štátu. Na Slovensku má mať slovenský národ svoju slovenskú demokratickú vládu a svoj slobodne volený parlament, ktoré by rozhodovali o všetkom, čo sa nedotýka spoločného záujmu oboch národov. O veciach spoločných má rozhodovať spoločná vláda a spoločný parlament. Až do ustanovenia demokraticky volených orgánov funkciu slovenskej vlády a parlamentu má zastávať Slovenská národná rada, ktorá je nateraz jediná oprávnená hovoriť a rokovať v mene nášho národa.*“⁸⁴⁷ Toto stanovisko odpovídalo manifestu Slovenské národní rady ze 4. února, které také stavělo na federativním uspořádání státu. Husák se dotkl ve svém projevu i dalších otázek. Konference slovenských komunistů Husákův referát schválila jako svou politickou linii.

Některé teze ovšem vzbudily negativní reakci u moskevských funkcionářů a také se zařadily do výčtu pozdějších obvinění Husáka z ideologického úchylkářství v padesátých letech. Už tehdy však deník *Pravda* otiskl uvedený referát bez pasáže, ve které Husák přímo hovořil o federaci – Gottwald se tomuto pojmu obezřetně vyhýbal.⁸⁴⁸ Je těžké soudit, do jaké míry se jednalo o Husákovu nedisciplinovanost, či jak později argumentoval, že správně nepochopil Gottwaldovy směrnice,⁸⁴⁹ které si navíc zapsal v Moskvě jen v bodech, čili existoval prostor k improvizaci a nepřesnostem. Nehledě z pracovní konference nebyl

⁸⁴⁵ Eduard FRIŠ: *Povstanie zďaleka i zblízka*, Bratislava 1964, s. 139.

⁸⁴⁶ Od 7. 2. 1945 řídili rezort Ján Púll a Štefan Kočvara. Husák post zastával od 24. 2. 1945 až do 18. 9. 1945. V úřadu ho zastupoval Ivan Pietor, který také fakticky vykonával funkci pověřence od 7. 3. 1945 do 3. 4. 1945, kdy byl Husák jako člen delegace SNR v SSSR.

⁸⁴⁷ Hlavní referát G. Husáka na konferenci KSS v Košicích 28. 2. 1945, in: Marta VARTÍKOVÁ (ed.): *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944–1948*, Bratislava 1971, s. 83–84, d. 23.

⁸⁴⁸ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 11, *záznam pohovoru s E. Frišem z 28. 8. 1963*, s. 26.

⁸⁴⁹ SNA, f. ÚV KSS, k. 795, a. j. 10, zasedání PÚV KSS duben 1950, *protokol ze zasedání PÚV KSS z 3. 4. 1950*, s. 13. Srov. E. FRIŠ: *Myšlienka*, s. 137–141.

pořizován stenoáznam a posléze bylo vycházeno ze zápisů přítomných novinářů, které nebyly dány k autorizaci.⁸⁵⁰

Kromě státoprávní otázky vzbuzovala silnou pozornost také příprava pozemkové reformy na Slovensku. Komunisté se totiž s demokraty snadno dohodli na její radikální podobě ve Slovenské národní radě, což se však nelíbilo v Moskvě. Jak ukazují dokumenty sovětské provenience, Sověti s věcí obeznámili Gottwalda, jenž 5. března poslal Husákovi telegram: slovenský návrh pozemkové reformy se v zásadních bodech „*odkláňa od nášho názoru, ktorý ste v Moskve akceptovali. Ak ste tento návrh ešte nezverejnili, zadržte jeho uvedenie a verejné posúdenie pred definitívnym rozhodnutím tejto otázky v Moskve s predstaviteľmi Slovenskej národnej rady.*“⁸⁵¹ Však již tragicky zesnulý Jan Šverma se dotkl během povstání této otázky při hodnocení Husáka: „*Husák je dobrý a energický, ale potrebuje ešte ideologického propracování (v roľnícké věci s ním máme 'trable')*.“⁸⁵² Šverma kritizoval, že ze zkonfiskovaných velkostatků mínili slovenští komunisté rovnou vytvářet družstva, nebo státní statky, aniž by došlo k parcelaci půdy, čímž by byl promarněn potenciál si získat příznivce u „obdarovaného“ obyvatelstva.⁸⁵³ Šlo však jen o nerealizované návrhy,⁸⁵⁴ jelikož pozemková reforma se na povstaleckém území nakonec neuskutečnila vzhledem k vojenské porážce povstání. Jak si však vysvětlit uvedené tlumící tlaky z Moskvy? Kremelská politika měla zájem stabilizovat a upevnit dosavadní pozice komunistů v Československu a nepřála si zbytečně riskovat předčasné střety. Husák si uvědomoval význam pozemkové reformy, ostatně sám se o tuto otázku odborně zajímal,⁸⁵⁵ jako nástroj k získání příznivců z řad rolnictva, které tvořilo většinu slovenského obyvatelstva. Problém ovšem spočíval v tom, že na rozdíl od českých zemí, kde byly rozdělovány majetky Němců, tak na Slovensku nebylo z čeho brát (v rozporu s původními očekáváními nakonec nedošlo k odsunu Maďarů).

⁸⁵⁰ ABS, f. MNB, sign. 62/2, k. 208, *Stenoáznam z hlavného pojednávania trestné věci proti obviněnému Husákovi a spol., ktoré sa konalo pred Nejvyšším súdom v Bratislave ve dnech 21.–24. 4. 1954*, s. 136; též viz G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 566, pozn. 15.

⁸⁵¹ V. V. MARJINA: *Sovietski a československi komunisti*, s. 622–623. Srov. G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 568–570; NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 266, *záznam o pohovoru s G. Husákem z 19. 11. 1963*, s. 4–5. Husák později argumentoval, že návrh reformy byl dohodnut ještě před jeho příjezdem na Slovensko.

⁸⁵² Zpráva J. Švermy moskevskému vedení KSČ ze 14. 10. 1944, in: V. PREČAN (ed.): *Slovenské národné*, s. 691, d. 433.

⁸⁵³ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 266, *záznam o pohovoru s G. Husákem z 19. 11. 1963*, s. 68.

⁸⁵⁴ Viz Michal FALŤAN: S půdou nešpekulovat, in: *Pravda*, roč. 25, 27. 9. 1944, č. 16, s. 1.

⁸⁵⁵ G. HUSÁK: *K roľníckej otázke na Slovensku*, Bratislava 1948. Publikace vychází z článků, které Husák předtím uveřejňoval na pokračování v časopise *Nové slovo*. Husák se začal věnovat rolnické otázce již před rokem 1944. G. HUSÁK: *K roľníckej otázce na Slovensku*, in: *Nové slovo*, roč. 3, 1946, č. 6, s. 13.

V březnu 1944 se konaly moskevské rozhovory na nejvyšší politické úrovni, ke kterým byla přizvána Slovenská národní rada. Její sedmičlenná delegace⁸⁵⁶ odletěla 7. března s jasnou směrnicí⁸⁵⁷ prosazovat ustanovení velice volné federace, přestože se účelově ono slovo nepoužívalo, mělo totiž negativní náboj. Podle svého usnesení měla rada vykonávat veškerou zákonodárnou a výkonnou moc na Slovensku a ústřední vládě přiznávala výlučné kompetence pouze v zahraniční politice, zahraničním obchodu a národní obraně. Také se trvalo na tom, aby na přechodnou dobu zůstalo Slovensko samostatnou hospodářskou jednotkou, čili aby mezi českými zeměmi a Slovenskem existovala celní a měnová hranice.

V hlavním městě Sovětského svazu se oficiálně sešly tři politické subjekty: exiloví zástupci z Londýna, zástupci KSČ a delegáti Slovenské národní rady. Fakticky se však jednalo o střet Londýna, ztělesňovaného prezidentem Edvardem Benešem, s komunisty, kterým přitakávala Slovenská národní rada. Ta vystupovala jednotně, ačkoliv se skládala ze zástupců komunistů a demokratů, které komunisti zákulisně zpracovávali. Jednalo se o úspěšnou Gottwaldovu taktiku, kterou později velmi otevřeně popsal Husák: „*Takže technika byla taková. Příkladně řeknu. Večer jsme seděli s Gottwaldem. Dohodli jsme se, co druhý den. Vrátili jsme se, bydleli jsme v jednom hotelu... večer jsme je [zástupce demokratů] sebrali, často si tam i legraci dělali Slováci – pijí po večerech, a to pití bylo v tom, že tam byl Viktor [komunista], který na to šel, že i Šrobára jsme museli uvařit, i Ursínyho jsme tam museli uvařit a ten večer jsme tolik s nimi dělali, dokud nebylo [stanovisko] jednotné. [...] A na druhý den Slováci vystupovali jako jedna fronta [...], když oni vyskakovali, tak jsme vždy řekli, dobře, tu můžete postupovat, jak chcete, ale nezapomeňte na to, co je na Slovensku. A oni docela dobře věděli, co je na Slovensku. Tam byla Sovětská armáda.*“⁸⁵⁸

Za takového rozložení sil byl přijat vládní program, později známý jako košický. Bodem s největší třecí plochou se nijak překvapivě stala slovenská otázka. Londýn nesouhlasil se stanoviskem Slovenské národní rady. Obdobně Gottwalda nenadchla zarputilost slovenských požadavků, svazovala mu ruce a přece jen musel brát nějaký ohled na Beneše, proto zákulisně nabádal Slováky k ústupkům. „*Nevieme, čo nás čaká doma,*“ opakoval Gottwald Husákovi. „*Neskoršie uvidíme, aká bude situácia, môžeme sa k otázke zase vrátiť,*“ údajně dodával.⁸⁵⁹ A tak neuspěl požadavek k ochraně slovenského hospodářství,

⁸⁵⁶ Za KSS: Gustáv Husák, Ladislav Novomeský, Jozef Šoltész; za DS: Vavro Šrobár, Ján Ursíny, Jozef Styk; za armádu Mikuláš Ferjenčík.

⁸⁵⁷ Směrnice byla totožná s usnesením pléna SNR z 2. března 1945, které se odvolávalo na Vánoční dohodu z prosince 1943 a nařízení SNR č.1/1944. Viz K. KAPLAN (ed.): *Pražské dohoda*, s. 12–15, d. 2.

⁸⁵⁸ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 266, *záznam o pohovoru s G. Husákem z 19. 11. 1963*, s. 39–41; též viz P. DRTINA: *Československo můj osud*. Svazek druhý. Kniha 1., s. 20; AMSNP, f. 12, S53/2010, *vzpomínky a deníkové záznamy V. Šrobára na rok 1945*, s. 538.

⁸⁵⁹ G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 584.

aby Slovensko přechodně fungovalo jako samostatná celní a měnová jednotka či byl stanoven silnější kurz Slovenské koruny k protektorátní měně, pro což se neúspěšně zasazoval Husák,⁸⁶⁰ který si v jednáních bral slovo častěji. Například si postěžoval, že se Londýn hned a jasně nepostavil za etnickou samostatnost slovenského národa a rovněž razantně vystoupil proti národním socialistům, kteří zastávali nejvíce centralistické stanovisko. „*Proč stále vystrkovat tu provisornost, proč stále zdůrazňovat jeden moment, který má zastřít momenty jiné. Zase to budou lidé vykládat jako chytristiku,*“ vymezil se vůči navrhované právní kodifikaci státoprávní otázky. „*Musíme mít na zřeteli ľudáckou propagandu. Ohlas jistý je, když tvrdí, že se vše vrátí do starých kolejí. Proto žádáme, aby konstituční příslib tu byl dán jako věc trvalá. Nedosáhne-li se dohody, zůstane na Slovensku nový zárodek nespokojenosti a také zárodek jisté nenávisti vůči českým lidem,*“ varoval. Po vypjatých jednáních byl nakonec přijat kompromis, aby mohlo dojít k celkovému schválení vládního programu. Nejvýznamnějším výsledkem se stalo oficiální uznání Slováků jako svébytného národa českou politickou reprezentací, čímž utrpěl politickou porážku meziválečný koncept čechoslovakismu. Navíc bylo potvrzeno dosavadní postavení Slovenské národní rady,⁸⁶¹ o definitivní podobě ovšem měli rozhodnout až legitimně zvolení zástupci českého a slovenského národa, přičemž vláda slíbila, že se přičiní o kodifikaci slovenských národních orgánů do budoucí ústavy.⁸⁶² Slovenská otázka tak byla odložena na čas budoucí.

Vše zastřešilo personální schválení jednotlivých zástupců vlády, přičemž Slováci obsadili devět postů. Za Komunistickou stranu Slovenska to byli Viliam Široký, Július Ďuriš, Jozef Šoltész a Vladimír Clementis. Gottwald si přál, aby křesla obsadili funkcionáři, kteří se nemohli účastnit povstání a naopak přímí aktéři měli nadále působit na Slovensku. Nejjobtížnější byla kandidatura Vladimíra Clementise na post tajemníka ministerstva zahraničních věcí; prosadilo ho komunistické povstalecké vedení, resp. Slovenská národní rada a Edvard Beneš, a to i přes kritické hlasy některých komunistů, kteří si stále pamatovali jeho „nepřijatelné“ protisovětské postoje z roku 1939 (Clementis byl až v červenci 1945, po

⁸⁶⁰ „Často jsme se střetli s Husákem,“ vzpomíná v této souvislosti tehdejší československý velvyslanec v Moskvě a následně první poválečný premiér Zdeněk Fierlinger, „*pamatuji si na jeho slova, slovenská koruna, to je přece valuta, kdežto my máme tady [v českých zemích] ondatry.*“ NACR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 258, *záznam o pohovoru se Z. Fierlingerem z 25. 10. 1963*, s. 7.

⁸⁶¹ SNR vykonávala veškerou výkonnou a zákonodárnou moc na Slovensku až do 21. dubna 1945, kdy vydala nařízení, kterým zákonodárnou moc ve věcech celostátního významu také vykonával prezident formou svých dekretů po dohodě se SNR. Aby byl opatření přiznán celostátní charakter, byla nezbytná dohoda mezi čs. vládou a předsednictvem SNR.

⁸⁶² Viz Záznamy z moskevských jednání o VI. kapitole (slovenská otázka) návrhu vládního programu z 24.–26. 3. 1945, in: V. PLEVZA a kol. (eds.): *Dejiny slovenského národného povstania 1944. 3. Zväzok*, s. 596–598 a 605–614, d. 521, 523 a 525; též viz B. LAŠTOVIČKA: *V Londýně za války. Zápas o novou ČSR 1939–1945*, Praha 1978, s. 664–668 a 678–692; srov. s vydáním této knihy z roku 1961, s. 536–538.

sebekritice, opětovně přijat do strany).⁸⁶³ Úřad státních tajemníků byl nově zřízen u ministerstva zahraničních věcí, zahraničního obchodu a národní obrany, přitom platila inovativní zásada, že pokud byl ministr Čech, státním tajemníkem, který byl také automaticky členem vlády, se stal Slovák a naopak.⁸⁶⁴

Tečku za moskevskými jednáními udělala slavnostní večeře v Georgijevském sále v Kremlu za účasti hostitele Josifa Stalina. Husák, jenž si musel narychlo vypůjčit oblek, podává svědectví: „*Stalin mal vedľa seba z jednej strany Beneša a z druhej – iste nie náhodou – Šrobára. Celý večer sa zabával so Šrobárom. Páčil sa mu tento vznešene vyzerajúci starec: veselý, fajčil cigarety a stačil piť zarovno so Stalinom. Beneš si pri nekonečných prípitkoch vždy zdvorilo omočil ústa a pohár položil. Stalin i Šrobár vypili poctivo. Stalin, už zostarnutý, šedivý obdivoval vitalitu skoro 80ročného Šrobára. Po večeri nás pozval do kina. Šrobára vzal pod pazuchu, viedol ho a posadil vedľa seba. Premietali dokumentárne zábery z dobývania Budapešti. Šrobár počas večere veľmi hromžil na Maďarov. Po filme sa ho Stalin s úsmevom spýtal: dobre sme rozbili Budapešť? Stačí vám to, či ešte treba? Táto Stalinova demonštratívna pozornosť voči Šrobárovi bola príčinou toho, že niektorí činitelia (napríklad Kopecký) začali vidieť v Šrobárovi veľkú politickú osobnosť. Nemohli pochopiť, keď sme tvrdili, že Šrobárov politický vplyv na Slovensku sa rovná nule. [...] My sme v Stalinovom geste videli aj tichú demonštráciu proti Benešovi.*“ Husák v této souvislosti ještě vzpomenu, jak na něj „*neobyčajne mocne*“ zapůsobila Stalinova řeč, v níž prosil za prominutí Rudoarmějcům, kteří se dopustí během osvobozování nepřistojností.⁸⁶⁵

Ti zatím rychle postupovali slovenskou krajinou, a tak již navečer 27. března mohl přednést Husák rozhlasový projev k osvobození Banské Bystrice⁸⁶⁶ a koncem tohoto měsíce zamířit zpátky do Košic, aby se podílel na přípravách k uvítání prezidenta Beneše, ostatních exilových politiků a sovětských činitelů. Prakticky to znamenalo přijetí penza bezpečnostních opatření, jako například vystěhování z města „*podozrivých a zkompromitovaných osôb nemecké a maďarské národnosti*“.⁸⁶⁷ Hosty oficiálně přivítal za předsednictvo Slovenské národní rady Husák v budově tamějšího divadla 3. dubna.⁸⁶⁸ Husák vystupoval v Košicích „*ako keby bol nástupcom Tisovým*“, vzpomíná Pavol Čarnogurský s tím, že největší aplaus

⁸⁶³ G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 587; srov. V. KOPECKÝ: *ČSR a KSČ*, s. 375–382.

⁸⁶⁴ Ústavní dekret prezidenta republiky o nové organizaci vlády a ministerstev v době přechodné z 2. dubna 1945 č. 1/1945 Sb. z. a n.

⁸⁶⁵ G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 588–589. Srov. AMSNP, f. 12, S54/2010, *vzpomínky a deníkové záznamy V. Šrobára*, s. 540–542. Svědectví se až překvapivě shodují.

⁸⁶⁶ Projev G. Husáka k osvobození Banské Bystrice přednesený v moskevském rozhlasu 27. 3. 1945, in: V. PLEVZA a kol. (eds.): *Dejiny, 3. Zväzok*, s. 617, d. 527.

⁸⁶⁷ SNA, f. Pověřenecko vnitřní 1945–1950, prezídium, k. 1, inv. č. 1, *příkaz pov. vnitřní z 1. 4. 1945*, s. 1.

⁸⁶⁸ Viz Miroslav PÁCALT (ed.): *Prezident opäť medzi nami*, Bratislava 1945, s. 27–29.

však sklídil nový ministr zemědělství Július Ďuriš, když řekl: „*Pán prezident, národ ktorý sa naučil vládnúť už sa nedá ovládnúť*“.⁸⁶⁹

Dva dny nato nový ministerský předseda Zdeněk Fierlinger přednesl Košický vládní program a ubezpečil Slováky, že Slovenská národní rada je nositelkou státní moci na Slovensku. Gottwald přečetl šestou kapitolu programu, kterou vzletně nazval „Magnou chartou slovenského národa“, čímž slovenskou reprezentaci nemile překvapil. „*Nepáčilo sa nám,*“ vyjádřil se později Husák, „*slovo 'magna' (veľká) sme považovali za nadsadené. A charty (listiny slobôd) dávali feudálni panovníci svojim poddaným. Riešenie slovenskej otázky, ako bolo formulované vo vládnom programe, si slovenský ľud vybojoval. Nikto mu ho nedaroval.*“⁸⁷⁰ Až do 21. dubna vykonávala Slovenská národní rada veškerou výkonnou a zákonodárnou moc na Slovensku, v ten den vydala nařízení o tom, že zákonodárnou moc ve věcech celostátního významu vykonává po dohodě s radou formou dekretů prezident republiky. Aby byl opatření přiznán celostátní charakter, byla nutná dohoda československé vlády s předsednictvem rady.⁸⁷¹

3.1.1. První rány z vlastních řad

V Košicích se také odehrálo setkání vedoucích komunistických funkcionářů a byl dojednáán vznik jednotného Ústředního výboru Komunistické strany Československa, který zastřešoval KSČ a KSS, jež ovšem vystupovaly v rámci poválečného politického systému jako samostatné strany.⁸⁷² Opatření mělo sloužit k posílení stranického centralismu, a přesto mělo zachovat existenci obou subjektů za účelem většího politického vlivu. Jak v té době hodnotily špičky KSČ své slovenské soudruhy, si můžeme přiblížit pomocí zpráv sovětského velvyslance Valeriana Alexandroviče Zorina, jenž vedl rozhovory s československými politiky. Podle Klementa Gottwalda „*Slováci udělali v prvém období činnosti Slovenské národní rady řadu chyb, pretože slovenské stranické vedení nebylo dostatečně připraveno na řešení závažných státních otázek, kádry řídicích pracovníků z řad Slováků jsou příliš mladé [Husák byl v té době stár 32 let] a nemají dost politických zkušeností, teď se musí chyby napravovat. Přitom jsou tito vedoucí činitelé veľmi nevráživí vůči jakémukoli vměšování do*

⁸⁶⁹ P. ČARNOGURSKÝ: *Svedok čias*, s. 155.

⁸⁷⁰ G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 595.

⁸⁷¹ Toto nařízení SNR č. 30/1945 Sb. n. SNR z 21. 4. 1945 zrušilo § 1 nařízení SNR č. 1/1944 Sb. n. SNR z 1. 9. 1944, na základě kterého SNR vykonávala veškerou zákonodárnou a výkonnou moc na Slovensku.

⁸⁷² Prozatímní ÚV KSČ se skládal z devíti zástupců KSČ (Gottwald, Kopecký, Slánský, Nosek, Švermová, Krosnář, Laštovička, Procházka a Harus) a osmi za KSS (Šmidke, Husák, Novomeský, Široký, Ďuriš, Šoltész, Friš a Bacílek). Rovněž bylo utvořeno předsednictvo ÚV KSČ ve složení: Gottwald (předseda), Šmidke (místopředseda), Slánský (generální tajemník), Kopecký, Široký a Nosek. Husák měl zastupovat Šmidkeho po dobu jeho nepřítomnosti. Postupem času byli kooptováni do ÚV KSČ i jeho předsednictva další členové.

své činnosti, což neprospívá vzájemnému pochopení. Gottwald si myslí, že po příjezdu Šmidkeho a Širokého se situace zlepší,“ referoval sovětský velvyslanec.⁸⁷³ O slovenských komunistech obdobně mluvil i Rudolf Slánský, který více personifikoval: „Husák je energický pracovník, ale je to ještě mladý člen strany a bezpochyby potřebuje vedení. Novomeský je typický intelektuál a snadno podléhá vlivům, jmenovitě demokratů.“⁸⁷⁴ Je třeba dodat, že Husák byl do povstání pro zahraniční komunistické vedení v Moskvě převážně neznámá postava.⁸⁷⁵

Dne 4. dubna vstoupila Rudá armáda do Bratislavy, proto se tam předsednictvo Slovenské národní rady rozhodlo vyslat delegaci s plnou mocí pro správu západního a zčásti i středního Slovenska.⁸⁷⁶ Delegace, kterou vedl Husák a za demokraty pověřenec financí Tomáš Tvarožek, přicestovala do Bratislavy 11. dubna a hned přistoupila k obnovení státní správy, v prvé řadě se musela vypořádat se samozvanými místními vládci.⁸⁷⁷ Tento postup však vyvolal kritiku na pozdějším zasedání slovenského komunistického vedení: „Dvaja členovia predsedníctva SNR rozhodujú o najvážnejších otázkach. To nie je ľudová demokracia,“ vystoupil Viliam Široký. „Ako je možné, že jeden člen vedenia KSS 2 týždne bez kontroly strany robí na 2/3 Slovenska, čo chce. To je politicky nemožný stav,“ vyjádřil se Július Ďuriš, kterému sekundoval Karol Bacílek. Husáka se zastal Friš a Šmidke.⁸⁷⁸

Ústřední státní orgány se z Košic do Bratislavy postupně přesunuly v první polovině května. Prezident Beneš odjel na Pražský hrad 12. května a Slovenská národní rada začala úřadovat v hlavním městě Slovenska 15. května. Po osvobození zbytku Čech se začalo stanovisko KSČ přiklánět k centralistické koncepci. Vlivem přehnaných avíz o značné podpoře komunistů na Slovensku se totiž moskevští komunisté domnívali, že by se sociální změny mohly šířit právě ze Slovenska. Radikální nálada však rychle opadala. Rovněž zesílila obava ze slovenského separatismu.

Slovenská národní rada například přijala v květnu 1945 nařízení o postátnění škol a školního majetku na Slovensku, což samozřejmě vzbudilo silnou nevoli a aktivizaci církve. Toto závažné opatření rada přitom vůbec nekoordinovala s československou vládou a ani vedení slovenských komunistů neobeznámilo vedení KSČ. Stojí za připomínku, že

⁸⁷³ Záznam V. A. Zorina o rozhovoru s K. Gottwaldem v Košicích z 14. 4. 1945, in: Vilém PREČAN (ed.): 'Iz dnevnika V. A. Zorina'. Záznam o rozhovorech sovětského velvyslance s českými a slovenskými politiky v dubnu 1945 v Košicích, in: *Česko-slovenská historická ročenka 2000*, Brno 2000, s. 259.

⁸⁷⁴ Záznam V. Zorina o rozhovoru s R. Slánským v Košicích z 17. 4. 1945, in: *Tamtéž*, s. 266.

⁸⁷⁵ E. FRIŠ: Pravda našej mladosti, in: K. ROSENBAUM (ed.): *DAV*, s. 435.

⁸⁷⁶ Předsednictvo SNR požádalo 6. 4. 1945 sovětského posádkového velitele v Košicích podplukovníka Dvorkina o povolení na odcestování delegace. J. JABLONICKÝ: *Slovensko na prelome*, s. 219.

⁸⁷⁷ Viz *Tamtéž*, s. 261–262; G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 601–604; Ladislav ŠIMOVIČ: *Žatva a úhrabky. Z mého života* (nepublikované paměti), s. 137–138.

⁸⁷⁸ SNA, f. ÚV KSS, k. 788, zasedání PÚV KSS 1945–1949, *zápis ze zasedání PÚV KSS 25. 4. 1945*, s. 3–7.

slovenským protějškem ministra školství a osvěty Zdeňka Nejedlého byl jeho spolustraníkem Ladislav Novomeský. Slovenská národní rada také odmítla akceptovat dekret prezidenta republiky o národní správě s tím, že na Slovensku uplatní vlastní normu. Jmenovitě Gustáv Husák se postavil během jednání kategoricky proti vydání dekretu a zdůraznil, „že je proti tomu, aby se majetek vracel Čechům a židům“.⁸⁷⁹ Tehdejší místopředsedové vlády Ján Ursíny a Viliam Široký, kteří kvůli přijetí dekretu navštívili Bratislavu, o průběhu jednání se zástupci rady následně referovali na schůzi vlády s tím, že Slovenská národní rada hlavně vystupuje proti paragrafu č. 1 zmiňovaného dekretu, který se týkal neplatnosti převodů a majetkoprávního jednání uskutečněných za války. Vavro Šrobár upozornil, že s uvedeným paragrafem jsou obtíže proto, že je spojen s otázkou židovského majetku a že „Slováci“ nechtějí, aby byl vracen židům, kteří se nehlásili k slovenské národnosti. Navíc dodal, že v radě se uplatňuje okolnost, že „mladší členové jsou do určité míry pod vlivem šestileté agitace v tzv. samostatném slovenském státě“. Na schůzi vlády byl stav označen za „neudržitelný“ a „chaotický“, zazněla i kritika Slovenské národní rady, přičemž Ursíny si neodpustil poznámku, že odpor proti přednesenému celostátnímu návrhu „nevyšel z občanských skupin ve SNR“, tedy jinými slovy sdělil, že vzešel z řad slovenských komunistů, což rozčílilo Gottwalda, který si to zapamatoval a při první příležitosti to slovenským straníkům vytkl. Nakonec se vláda dohodla, že dekret bude prozatím vyhlášen jen pro české země a že v nejbližší době pozve předsednictvo Slovenské národní rady do Prahy, aby byly upřesněny kompetence mezi vládou a radou.⁸⁸⁰

Vedoucí slovenští komunisté jednotně vycházeli z federativního řešení⁸⁸¹ a usilovali o co možná nejširší kompetence pro slovenské národní orgány, přičemž existovala díky zkušenostem jistá rezervovanost a nedůvěra vůči „Čechům“.⁸⁸² Federativní stanovisko rovněž uplatňovali komunisté při jednání s Demokratickou stranou a dokonce se ukazuje, že byli radikálnější. Ještě před samotným rokováním s vládou měl dle Jána Ursínyho vystupovat Gustáv Husák proti postoupení slovenské zákonodárné moci československé vládě tak tvrdě, že i Jozef Lettrich byl jeho vystupováním překvapen,⁸⁸³ a demokraté, jak později sami

⁸⁷⁹ ABS, f. MNB, sign. 62/2, k. 208, č. j. B/4-V-1441, *protokol o výpovědi J. Ursínyho z 24. 7. 1953*, s. 42.

⁸⁸⁰ Zápis ze schůze československé vlády ze 17. května 1945. Diskuze o kolizi se stanoviskem SNR ve věci platnosti dekretu o národní správě jako celostátní zákonné normy, in: V. PREČAN (ed.): *Záznam o zasedání*, s. 275–278.

⁸⁸¹ Protokol z jednání ústředních výborů KSČ a KSS 17.–18. července 1945, in: *Tamtéž*, s. 249 a 260; NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 9, *záznam o pohovoru s J. Ďurišem z 9. 10. 1963*, s. 8–9 a 12.

⁸⁸² NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 1, *vyjádření K. Bacílka k situaci na Slovensku před a po SNP z r. 1963*, s. 117.

⁸⁸³ ABS, f. MNB, sign. 62/2, k. 208, č. j. B/4-V-1441, *protokol o výpovědi J. Ursínyho z 24. 7. 1953*, s. 42.

přiznávali, jednali pod Husákovým tlakem.⁸⁸⁴ A tak Slovenská národní rada schválila směrnice pro jednání s vládou, které vycházely z federativního uspořádání. V ten čas však přišel slovenským komunistům příkaz od pražského komunistického předsednictva, aby posečkali s jejich uveřejněním a otázku s ním předem zkoordinovali.⁸⁸⁵

V odpoledních hodinách 30. května 1945 odletělo předsednictvo Slovenské národní rady do Prahy, kde jej přivítali zástupci vlády v čele s premiérem Zdeňkem Fierlingerem. „[...] v Praze nás přivítali jako delegaci nějaké[ho] cizího státu, budili jsme pozornost všude, kde jsme se ukázali,“⁸⁸⁶ vzpomíná Karol Bacilek. Slovenští zástupci byli ubytováni v hotelu Alcron a následně povečeřeli, jak se v oficiálním programu uvádělo, s „ústřední vládou“. Již od časů povstání se velmi obezřetně přistupovalo k užívané terminologii – ze sousloví „ústřední vláda“ se totiž dalo odvozovat, že Sbor pověřenců je tedy slovenskou vládou, což uspokojovalo jak slovenskou reprezentaci, tak veřejnost.⁸⁸⁷ Husák tak nebýval oslovován pouze jako „pověřenec“, ale též jako „ministr“.⁸⁸⁸

Ryze pracovní program zavládl v následujících třech dnech. Ještě před samotným jednáním se sešla komunistická předsednictva. KSČ zatlačila na představitele slovenských komunistů, aby na jednání československé vlády se Slovenskou národní radou neprosazovali jako programový bod státoprávní otázku dle směrnic Slovenské národní rady, nýbrž aby se místo toho soustředila na vyjasnění otázek kompetencí mezi nimi.⁸⁸⁹ K přijetí tohoto stanoviska rozhodl fakt, že komunistické pozice ve vládě a v českých zemích byly silnější než na Slovensku, přičemž došlo ke střetu mezi Kopeckým a Husákem, „který vnesl zaprvé překvapení a za druhé rozhořčení. Bylo by to bývalo tehdy již bojové. Zabránila tomu jedna

⁸⁸⁴ J. BEHARKA: Moje reminiscencie na SNP. Kto robil odboj a povstanie, in: M. Kvetko – J. M. Ličko (eds.): *Zborník*, s. 159; Zápis ze schůze zástupců stran České národní fronty o vymezení kompetencí mezi ústředními a slovenskými orgány z 12. 6. 1946, in: K. KAPLAN (ed.): *Pražské dohody*, s. 87, d. 17.

⁸⁸⁵ Zápis o schůzi PÚV KSČ z 26. května 1945. Usnesení k slovenské otázce, in: V. PREČAN (ed.): *Záznam o zasedání*, s. 279. Ze Šmidkeho tehdejších zpráv adresovaných Moskvě jsou zřejmé obavy z oslabení státoprávní postavení Slovenska na administrativní autonomii. *Tamtéž*.

⁸⁸⁶ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 1, *vyjádření K. Bacílka k situaci na Slovensku před a po SNP z r. 1963*, s. 111.

⁸⁸⁷ NAČR, f. H. Ripka, k. 194, sign. 1-53-5-2, *Zpráva F. Uhlíře o zkušenostech a dojmech z cesty československé vládní delegace do SSSR a na Slovensko ve dnech 22. 8. 1944 až 4. 12. 1944, v Londýně 20. 1. 1945*, s. 348.

⁸⁸⁸ SNA, f. Pověřenectvo vnitra 1945–1950, prezidium, k. 9, sign. PV 5/1945, *Seznam zaměstnanců z r. 1945*.

⁸⁸⁹ Historik Vilém Prečan vyslovil pochybnost, zda se tohoto zasedání Husák účastnil, jelikož jeho jméno je sice napsáno na prezenční listině, ale nejedná se o vlastnoruční podpis. Později v šedesátých letech Husák nepravdivě tvrdil, že stanovisko k přípravě první pražské dohody nebylo předběžně připraveno na stranické půdě. V. PREČAN (ed.): *Záznam o zasedání*, s. 282. V zápisu je uvedeno, že se udála „velmi obsáhlá debata“, o jejímž průběhu se bohužel blíže nehovoří. Domnívám se, že se Husák zasedání účastnil, neboť jeho jméno figuruje i na soupisu účastníků delegace SNR, která odletěla 30. května do Prahy, a navíc se i aktivně zapojil do jednání mezi čs. vládou a SNR, která probíhala i v inkriminovaný den. NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, a. j. 53, *organizační informace k návštěvě předsednictva SNR v Praze z 29. 5. 1945*.

okolnost, že prišli soudruzi Zápotocký, Kliment z koncentračního tábora,“ vzpomíná Eduard Friš.⁸⁹⁰

O původním návrhu Slovenské národní rady na federativní uspořádání se proto nejednalo. Namísto toho došlo ke konkrétnějšímu vymezení kompetence slovenských národních orgánů, jejichž svébytné postavení národně orientovaní slovenští zástupci hájili. Tenkrát je ještě v leccčem podpořil Klement Gottwald. Husák několikrát razantně zasáhl do debaty. „*Společné věci si chceme vyřešiti společně s Čechy. Nesmí se však v nás vzbuzovat obava, že se SNR má státi pouhým administrativním orgánem. To bychom ji mohli hodit do Dunaje,*“ bránil Husák rozšíření kompetencí vlády na úkor Slovenské národní rady. „*Slováci zastávají od bánsko-bystrického povstání po celých osm měsíců ideu jednoty a nedělitelnosti státu a nedopouští na Slovensku protičeských hlasů. Nelze říci totéž o české straně.*“⁸⁹¹ Po třech společných jednáních se 2. června 1945 zrodila první pražská dohoda, která zavrhlá zřízení samostatných českých národních orgánů. Partnerem Slovenské národní rady se stala československá vláda, ve které slovenští ministři ze Slovenska mohli nově rozhodovat o společných celostátních záležitostech.⁸⁹²

Dohodu schválilo plénum Slovenské národní rady 5. června. V souladu s tím, jak se v ní také uvádělo, Husák prohlásil, že přijatý stav je provizorium, než vznikne celonárodní zákonodárny sbor. „*Je to závažný krok, ktorým sa plénum SNR zbavuje svojho práva,*“ uvedl, přesto se vyslovil pro přijetí návrhu, aby byla usnadněna technická stránka věci.⁸⁹³ V tisku pak sice označil federativní model za jednodušší a logičtější, ale vzápětí dodal, že jej českému národu nechce předpisovat. Stále mylně věřil, že otázka federace bude později znovu otevřena.⁸⁹⁴ O provizorium skutečně nešlo. První pražská dohoda bezpochyby ponechala slovenským národním orgánům velkou pravomoc, která však, jak uvidíme, byla postupně oslabována a stále více vzdalována federativnímu řešení.

Situace na Slovensku se zatím proměnila. Chování sovětských vojsk vyvolalo antikomunistické nálady. Postavení slovenských komunistů se zhoršovalo a demokraté sílili, například již v létě dostihli komunisty v počtu členů. Komunistická strana Slovenska se pokusila odpovědět radikalizací. Nadále rázně operovala s národní otázkou a řešila slovenské věci po svém. Chovala se jako samostatný subjekt a svou činnost zřídka koordinovala

⁸⁹⁰ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 11, *záznam pohovoru s E. Frišem z 28. 8. 1963*, s. 26.

⁸⁹¹ Zápis z 1. společné schůze československé vlády a delegace SNR o některých otázkách česko-slovenských vztahů z 31. 5. 1945, in: K. KAPLAN (ed.): *Pražské dohody*, s. 29 a 30, d. 5. Těž viz *Tamtéž*, s. 34 a 38.

⁸⁹² Viz J. RYCHLÍK: *Češi a Slováci*, II., s. 28–30.

⁸⁹³ Stenoprotokol ze schůze pléna SNR z 5. 6. 1945, in: *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, online: <http://www.psp.cz/eknih/1945snr/stenprot/006schuz/s006001.htm>.

⁸⁹⁴ Gustáv HUSÁK, „Kam ide Slovensko?“ [Nové Slovo 8. 6. 1945], in: TÝŽ: *Zápas o zajtrajšok*, Bratislava 1948, s. 105–108.

s vedením KSČ, které však takový přístup považovalo za nepřijatelný. Zeslaboval totiž její vliv a také potenciálně ohrožoval dosud aplikovanou politiku spolupráce s českými nekomunistickými stranami.

Druhou důležitou roli sehrály osobní vztahy mezi předními komunistickými funkcionáři. Někteří spolupracovali s Husákem v ilegality, mu nehodlali zapomenout jeho zdrženlivost, kterou v prvních letech odboje projevoval.⁸⁹⁵ Viliam Široký, Július Ďuriš či Karol Bacílek se cítili bezprizorní, nedocení a zastínění novým „omlazeným“ vedením,⁸⁹⁶ kterému navíc kladli za vinu nezdařilý útěk z ľudáckého vězení, kvůli čemuž se nemohli účastnit povstání. Podle Husáka byl Široký „*uražený, že nestojí v čele*,” a při jejich prvním setkání během jednání v Moskvě působil vůči němu „*ledově*“.⁸⁹⁷ Širokého jako byvšího lídra slovenských komunistů se také údajně dotklo, že Husák vystupoval jako hlavní komunistický protagonista na veřejných akcích či byl tak prezentován v tisku. Gustáv Husák, jenž hleděl na něho přezíravě, posléze hledal k Širokému cestu, aby snížil napětí.⁸⁹⁸ Osobní konflikty mezi nimi ovšem zůstali v této době interní záležitostí a nepřekročily únosnou mez, aby z nich nemohli těžit oponenti z ostatních politických stran.

U pražského vedení KSČ vzbuzovalo nevoli někdy až přehnaně suverénní chování slovenských soudruhů. Například se to projevilo v nešťastně pojatém přípitku Karola Šmidkeho při slavnostní večeři komunistického vedení v červnu 1945, v němž se pasoval na roveň Klementa Gottwalda s přáním, aby i on měl na následujícím rokování za sebou český národní orgán. Do nesouhlasných výkřiků Václava Kopeckého se vůči tomu ironicky ohradil i Gottwald s tím, že tedy doufá, že s ním bude Šmidke ochotný jednat jako „*rovný s rovným*“.⁸⁹⁹ Husák, navyknutý na vůdčí postavení, se samozřejmě s nelibostí podřizoval.⁹⁰⁰

Otázkou Slovenska se zabývalo předsednictvo Ústředního výboru KSČ 12. července 1945 a shodlo se na nutnosti změn. Široký hovořil o problémech v zásobování a o neuplatňování vůdčí role strany. Ďuriš kritizoval nacionální linii KSS a vyslovil se pro odvolání Husáka a Šmidkeho z pozic na Slovensku. „*Vřed dozrál k operaci*,” konstatoval Gottwald a dále představil východiska: „*Co nejrychleji partijní konference. A do té doby*

⁸⁹⁵ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 51, *záznam pohovoru s P. Stahlem z 27. 9. 1963*, s. 6.

⁸⁹⁶ Tamtéž, sv. 1, a. j. 1, *vyjádření K. Bacílka k situaci na Slovensku před a po SNP z r. 1963*, s. 7; Tamtéž, sv. 1, a. j. 119, *záznam o pohovoru s J. Ďurišem z 9. 10. 1963*, s. 10.

⁸⁹⁷ Tamtéž, sv. 26, a. j. 266, *záznam o pohovoru s G. Husákem z 19. 11. 1963*, s. 98, 102–103.

⁸⁹⁸ Tamtéž, sv. 1, a. j. 11, *záznam pohovoru s E. Frišem z 28. 8. 1963*, s. 30 a 33; Srov. NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, *záznamy a zprávy, Poznátky E. Friše o stycích s G. Husákem pro kádrové odd. Ústřednímu sekretariátu ÚV KSČ B. Köhlerovi z 3. 3. 1951*, s. 182–183.

⁸⁹⁹ E. FRIŠ: *Myšlienka*, s. 77; ABS, f. MNB, sign. 62/2, k. 208, č. j. B/4-V-1441, *příznání G. Husáka z 6. 4. 1951*, s. 29.

⁹⁰⁰ Viz L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK (ed.): *Svědék*, s. 98; NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 11, *záznam pohovoru s E. Frišem z 28. 8. 1963*, s. 30 a 33; M. ŠVERMOVÁ: *Vzpomínky*, s. 193.

připravit změnu vedení. A připravit tak, že to vyšlo ze Slovenska. Před tím zavolat celé bratislavské předsednictvo,“⁹⁰¹ které si v Praze vyslechlo ostrou kritiku 17. a 18. července.⁹⁰² Ta byla často vztahována na otázku zásobování, ale také na projevy antisemitismu. Řada příspěvků charakterizovala dosavadní politickou linii slovenských komunistů za separatistickou a nahrávající reakci. Nejednou zazněla slova o nedostatečné koordinaci, neinformovanosti a nejednotnosti mezi českým a slovenským komunistickým vedením. Nejpříkřejší stanovisko razil Václav Kopecký, jenž dokonce žádal, aby každá protičeská urážka byla chápána jako projev antisovětského smýšlení.⁹⁰³ Dotyčný navíc připomenul jako důkaz neúcty Slováků k vládě, že jí nezajistili adekvátní zásobování potravinami v Košicích.⁹⁰⁴

Kritice neušel ani Husák, jenž se neúspěšně snažil napomenutí různými argumenty vyvrátit.⁹⁰⁵ Obdobně se zachovali i ostatní Slováci, vyjímaje útočícího Ďuriše a Širokého, který požadoval zvýšit vliv sebe a staré gardy funkcionářů na úkor povstaleckého vedení, jež mělo navíc podstoupit sebekritiku.⁹⁰⁶ Jednání ukončil Gottwald jasně: „*Vy sice slovy hlásáte československou jednotu, o tom není sporu, ale prakticky se podle toho neřídíte. [...] bude potřeba, abychom vzali všechen rozum do hrsti a postupovali jednotně, aby z toho naši partneři nemohli těžit. Toho dosud nebylo. A v tom je ta separátní linie [...]. Váš postoj dosud byl takového druhu, že nám pozici ztěžoval a vám také. Bud'te si vědomi, že takovýmto nepřátelským postojem vůči centrální vládě ležete vodu na mlýn reakčním živlům.*“ Komunisté přijali změny v Gottwaldově duchu. Navíc doporučovali, aby Široký přenesl svou pracovní pozornost na Slovensko, po čemž ovšem volali i mnozí slovenští diskutéři včetně Husáka, a dosavadní politika se měla dostat „na přetřes“ na celoslovenské stranické konferenci.⁹⁰⁷

Ta se konala 11. a 12. srpna v Žilině, kde byla také oficiálně po stranické linii podřízena Komunistická strana Slovenska Komunistické straně Československa. V projevech zazněla kritika dosavadního slovenského vedení včetně Husáka a Viliam Široký volal po pevnější státní jednotě Čechů a Slováků. Radikální podoba pozemkové reformy, kterou slovenští komunisté prosazovali, byla označena za neaktuální. Personální změny nenechaly na sebe dlouho čekat. Funkcionáři, kteří se aktivně účastnili povstání, byli odsunuti na vedlejší

⁹⁰¹ Soukromý záznam Bohuslava Laštovičky o průběhu zasedání ÚV KSČ z 12. 7. 1945, in: V. PREČAN (ed.): *Záznam o zasedání*, s. 293–296.

⁹⁰² Viz Protokol z jednání ústředních výborů KSČ a KSS 17.–18. 7. 1945, in: *Tamtéž*, s. 219–274.

⁹⁰³ *Tamtéž*, s. 241.

⁹⁰⁴ AMSNP, f. XII, p. č. 37/96, Vzpomínky J. Púlla, *SNP*, s. 47. Srov. G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 592. Dle historika Viléma Prečana pronikla během práce v barnabitské komisi zpráva, že rozladěnost členů vládní delegace v Košicích byla zapříčiněna malými porcemi řízků. V. PREČAN: *Záznam o zasedání*, s. 239.

⁹⁰⁵ Viz *tamtéž*, s. 255–258.

⁹⁰⁶ *Tamtéž*, s. 255.

⁹⁰⁷ *Tamtéž*, s. 269–274.

kolej. Ztratili dominantní zastoupení jak v předsednictvu, tak v sekretariátu či v samotném Ústředním výboru Komunistické strany Slovenska. Pro stranické vedení KSCŠ spolehlivější a i zkušenější Viliam Široký obsadil předsednické křeslo. Degradovaný Karol Šmidke⁹⁰⁸ se stal místopředsdou strany a zůstal v devítičlenném předsednictvu společně s Husákem.⁹⁰⁹ Štefan Bašťovanský, blízký spolupracovník Širokého, vystřídal Eduarda Friše na postu generálního tajemníka.⁹¹⁰

Funkcionář František Čáp později potvrdit, že Široký, který u něho tenkrát pobýval, už tehdy označil Husáka za nacionalistu. Avšak veřejně se o „*nebezpečí nacionalistické úchylny*“ nemluvalo, ačkoliv to Gottwald údajně uložil Širokému, což později v době politických procesů se straníky bylo hodnoceno jako chyba. Široký tenkrát argumentoval nedostatečnými zkušenostmi a také osobní nejistotou: „*Kto tam bol, musí potvrdiť, že túto istotu sme nemali ani druhý deň. Či nás nevyhodia alebo niečo podobného,*“ vzpomíná.⁹¹¹ Komunistická strana Slovenska prošla během války radikální proměnou, neboť její 12tisícové členstvo za tuto dobu vzrostlo asi 15krát,⁹¹² a měla i rozličnější složení – přibyli bývalí sociální demokraté, antifašisté z různých názorových proudů a samozřejmě kariéristé. Nové členstvo bylo přirozeně srostlejší s povstaleckým komunistickým vedením než s předmnichovskou garniturou v čele s Širokým. „*V r. 1945 v létě on ve straně na Slovensku měl relativně malé pozice,*“ konstatoval později Husák. „*Takže kdyby ta povstalecká garnitura byla chtěla, tak mezi těmi delegáty byla taková situace, že hravě tu záležitost odmítne. A pravděpodobně se Široký bál, tak si požádal s. Gottwalda,*⁹¹³ *aby tam přišel na pomoc. Ovšem nikdo obstrukce proti tomu nějaké jiné tendence nevyvolával. Prosím, chce to soudruh Gottwald, je to taková autorita, před ním jsme sklapli,*“ dodává.⁹¹⁴ K ventilaci sporů či otevřenému konfliktu uvnitř komunistických řad tak nedošlo, jako stmelující faktor působily stranická disciplína a

⁹⁰⁸ Šmidkeho připravili na politický odsun Novomeský s Frišem, kterého pak zase přesvědčoval Novomeský, aby přijal, že již nebude ústředním tajemníkem. NAČR, f. ÚV KSCŠ, 03/10, sv. 1, a. j. 11, *záznam pohovoru s E. Frišem z 28. 8. 1963*, s. 29.

⁹⁰⁹ Složení nového předsednictva ÚV KSS: Viliam Široký, Karol Šmidke, Štefan Bašťovanský, Július Ďuriš, Jozef Šoltész, Gustáv Husák, Ladislav Holdoš, Martin Valachovič, František Zupka.

⁹¹⁰ Michal BARNOVSKÝ: *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945–1948*, Bratislava 1993, s. 55–58.

⁹¹¹ SNA, f. ÚV KSS, k. 795, a. j. 10, *protokol ze zasedání PÚV KSS z 3. 4. 1950*, s. 57–58.

⁹¹² Tamtéž, k. 795, a. j. 10, zasedání PÚV KSS duben 1950, *protokol ze zasedání PÚV KSS z 3. 4. 1950*, s. 58. Eduard Friš odhadoval stav členstva v KSS (součet členů a kandidátů) v červenci 1945 na 180 tisíc. V. PREČAN (ed.): *Záznam o zasedání*, s. 228. Podle policejních záznamů činil v říjnu 1938 stav komunistického členstva na Slovensku necelých 6 tisíc osob. Úřední policejní záznam o zabavených stranických materiálech KSCŠ na Slovensku z 29. 10. 1938, in: J. CHREŇOVÁ (ed.): *Dokumenty*, I., s. 59, d. 11.

⁹¹³ Viz NAČR, f. ÚV KSCŠ, K. Gottwald, k. 41 (mikrofilm č. 8539), *list PÚV KSS K. Gottwaldovi z 27. 7. 1945*, s. 2. Předsednictvo zvalo tímto listem Gottwalda na žilinskou konferenci. Široký ručně vepsal vedle podpisů jednotlivých členů výmluvnou poznámku: „*I osobne Ťa prosím, Klemo, ak môžeš, príď do Žiliny. Pre ujasnenie atmosféry a pre poznanie problémov našich by bola Tvoja prítomnosť veľmi užitočná.*“

⁹¹⁴ Tamtéž, 03/10, sv. 26, a. j. 266, *záznam o pohovoru s G. Husákem z 19. 11. 1963*, s. 102–103.

společný zápas o budoucnost proti nekomunistickým stranám.⁹¹⁵ Ovšem, že změny nebyly povstalecké garnituře příliš po chuti, dokládají interní rozmluvy mezi Šmidkem, Husákem či Frišem s radou sovětského velvyslanectví v Československu Demjanovem, kterému si dotyční stěžovali na postup pražských soudruhů, hlavně Václava Kopeckého, ve státoprávní otázce, ba na jejich nepřátelský vztah ke Slovensku.⁹¹⁶

Nový předseda slovenských komunistů Viliam Široký si vytvořil okolo sebe okruh věrných stoupců, kteří se scházeli v jeho bratislavském bytě, kde byly předjednávány stranické otázky. Mezi časté návštěvníky patřil Karol Bacílek, Štefan Bašťovanský, Ladislav Holdoš, Július Bránik či Koloman Moškovič. Na druhé straně Husák a jeho okruh přátel zpravidla nepatřili mezi zvané hosty. Husák však poskytnul své prostory ve vile v bratislavské Dankovského ulici, které se stávaly svědkem pravidelných „čtvrtečních večerů“, kam přicházeli diskutovat povstalečtí komunističtí funkcionáři, Husákův okruh známých a blízkých spolupracovníků, zvláště redaktoři obnoveného časopisu *Nové slova*,⁹¹⁷ například Eduard Friš, Felix Vašečka, Ladislav Novomeský, Michal Falťan, Ivan Horváth. Ladislav Šimovič, Samuel Takáč, Dobroslav Chrobák, Alexander Matuška, Vladimír Houdek, Andrej Bagár, Odrej Pavlík, Daniel Okáli, Karol Rebro, Michal Chorvát, Miro Hysko či Anton Rašla. Gustáv Husák navázal de facto na schůzky levicových intelektuálů v Tajovského vile za války a podvědomou inspiraci patrně čerpal i v setkávání Masarykových Pátečníků. V tomto kruhu si mohl Husák také otevřeněji postěžovat na přístup českých soudruhů ve slovenské otázce a diskutovat o dalších aktuálních problémech.⁹¹⁸

Gustáv Husák nadále řídil pověřenectvo pro věci vnitřní, do jehož kompetence spadaly otázky státní správy včetně bezpečnostních orgánů. Husák tak pokládal základy nového „lidově-demokratického“ režimu, přičemž v některých momentech si nelze nevšimnout snah o částečné přebírání či inspiraci prvky předchozího ľudáckého režimu, které se plněji projeví po dobytí monopolu moci po únoru 1948.⁹¹⁹ Husák například konkrétně stál u budování slovenské Státní bezpečnosti, politické policie, která byla hned od svého vzniku pod

⁹¹⁵ „Nikdy som na pr. nepočul od Husáka alebo od Novomeského, aby sa čo i len slovom kriticky dotkli pražského alebo moskevského vedenia. To bolo pre nich tabu.“ AÚPV, f. M. Kvetko, složka J. Lettrich, *osobní list J. Lettricha M. Kvetkovi z 12. 2. 1958*.

⁹¹⁶ V. V. MARJINA a kol.: *Nacional'naja politika v stranach formirujuščegosja sovětskogo bloka. 1944–1948*, Moskva 2004, s. 136–137; též ABS, f. MNB, sign. 62/2, k. 208, č. j. B/4-V-1441, *přiznání G. Husáka z 6. 4. 1951*, s. 50.

⁹¹⁷ *Nové slovo* bylo obnoveno 1. června 1945 z iniciativy Husáka, jenž do něj také často přispíval a byl i do roku 1948 jeho majitelem. Týdeník měl v průměru náklad 10 tisíc kusů a zaměřoval se na levicové intelektuály. Velmi agilně se také podílel na kampani proti demokratům.

⁹¹⁸ Viz L. ŠIMOVIČ: *Gustáv Husák*, s. 40 a 44; Anton RAŠLA – Ernest ŽABKAY: *Proces s dr. J. Tisom. Spomienky*, Bratislava 1990, s. 28; SNA, f. Tajemník ÚV KSS L. Benada, k. 2423, a. j. 18, spisy o šetření G. Husáka (1950–1951), *zpráva Alexandra Kaliny z 20. 3. 1951*, s. 11–12.

⁹¹⁹ K tomu viz Katarína ZAVACKÁ: O společných témach: zo života povereníka vnitra, in: N. Kmeť – M. Syrný a kol.: *Odváľujem balvan*, s. 257–260.

silným vlivem komunistů, kterým posloužila k ovládnutí mocenských pozic a v zápasu s politickými protivníky.⁹²⁰ Husák jako pověřenec obsazoval úřad známými lidmi, kteří často již s ním spolupracovali v časech povstáním, na druhou stranu inklinoval spíše k výběru podřízených na základě odbornosti než politického klíče, za což také sklízel kritiku.⁹²¹

Na zasedání předsednictva slovenských komunistů 19. června 1945 Husák referoval o tvorbě nového bezpečnostního aparátu. Zmínil neúspěšný pokus o vybudování milic a to, že polovinu zaměstnanců v Národní bezpečnosti tvoří bývalí četníci, protože novým lidem chybí odbornost a vojenská disciplína. Široký, Bašťovanský a Bacílek při tom upozorňovali na nedostatečnou spolupráci komunistů působících v Národní bezpečnosti se stranickými organizacemi a na nedostatečnou očistu bezpečnostního sboru od osob spjatých s předchozím ľudáckým režimem. Kritizována také byla nedostatečná informovanost veřejnosti a nezřízení funkce osvětových důstojníků. Bašťovanský navíc zdůraznil potřebu sebekritiky, v čem mu sekundoval Široký.⁹²² Na nedostatky na pověřenectvu vnitra a jmenovitě u Husáka, že například zanedbává místní stranickou organizaci a je neobezřetný v kádrové politice, několikrát upozorňoval i jeho starý kritik z ilegality Oto Klein-Krajňák.⁹²³ Na druhou stranu se objevily stížnosti i z řad demokratů, že Husák účelově vyvolával neustálé reorganizace Národních výborů, proto žádali jeho odvolání.⁹²⁴

Předsednictvo konstatovalo 31. srpna, že situace v Národní bezpečnosti je vážná a že za stav věcí nese kolektivní odpovědnost strana, zejména Husák a přednosta bezpečnostního odboru na pověřenectvu Jozef Lietavec. V souvislosti s celkovými změnami v předsednictvu Slovenské národní rady a v Sboru pověřenců se uvažovalo o personální změně ve vedení pověřenectva pro věci vnitřní a také byl doporučen vznik komise, která by přešetřila výsledky v bezpečnostním aparátu.⁹²⁵ Na Širokého popud byl Husák 18. září uvolněn z funkce pověřence pro věci vnitřní a převzal rezort dopravy a veřejné práce. Jednalo se o důležité pověřenectvo, o čemž svědčí i delší přetahování s demokraty⁹²⁶ a i osobní zájem Gottwalda na

⁹²⁰ Na Slovensku byly základy StB položeny 23. února 1945, v českých zemích 30. června 1945. Česká StB spadala pod ministerstvo vnitra a její slovenský protějšek pod pověřenectvo pro věci vnitřní. Viz Matej MEDVECKÝ: *Za červené Slovensko. Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku v rokoch 1945–1948*, Bratislava 2011, s. 1–67.

⁹²¹ Dopis pověřence vnitra J. Lietavce ministru národní bezpečnosti K. Bacilkovi z 10. 9. 1953, in: J. RYCHLÍK: *Češi a Slováci*, II., s. 427, d. 18; též NAČR, f. MV, k. 23, I. Husák Gustáv, *protokol o výpovědi J. Svikruhou k osobě G. Husáka ze 17. 12. 1953*, s. 98–99.

⁹²² SNA, f. ÚV KSS, k. 788, zasedání PÚV KSS 1945–1949, *zápis ze zasedání PÚV KSS 19. 6. 1945*, s. 1–3.

⁹²³ Tamtéž, Tajemník ÚV KSS Š. Bašťovanský, k. 2121, spis 44/15, *Zpráva O. Klein-Krajňáka V. Širokému o stavu na pověřenectvu vnitra z 31. 8. 1945*, s. 1.

⁹²⁴ M. KVETKO: Končí Husákova éra, in: *Naše snahy*, roč. 25, leden – únor 1988, č. 1, s. 3.

⁹²⁵ SNA, f. ÚV KSS, k. 789, zasedání PÚV KSS 1945–1948, *zápis ze zasedání PÚV KSS 31. 8. 1945*, s. 1.

⁹²⁶ Tamtéž, *zápis ze zasedání PÚV KSS 14. a 17. 9. 1945*, s. 1.

získání tohoto rezortu.⁹²⁷ Za připomenutí stojí fakt, že raně poválečné Slovensko trpělo značně poničenou infrastrukturou, čímž přirozeně vznikaly i problémy se zásobováním, které dále řetězově vyvolávaly sociální otřesy, včetně opětovné aktivizace antisemitismu. Husák navázal na svého předchůdce a pod jeho vedením se dosáhlo úspěchů zvláště v rekonstrukci a budování nových železničních tratí, čehož se také snažil propagačně využít, osobně se rovněž zabýval tíživou otázkou zásobování východního Slovenska.⁹²⁸

Je třeba však připustit, že nový pověřenecký post byl méně prestižní ve srovnání s předchozí funkcí, a Husák navíc ztratil ve stejnou dobu i místopředsednictví Slovenské národní rady. Kariérní sestup se udál v časech výročí povstání, což u Husáka mohlo vzbudit zamyšlení, co po uplynutí jednoho roku zbylo z jeho povstalecké pozice a vizí. Později přiznával, že se ho změny samozřejmě osobně dotkly a cítil se uraženě.⁹²⁹ Husákova manželka Magda jeho tehdejší stav přibližuje v dopisu společné přítelkyni z mládí Viere Mouralové-Úlehlové: „*Gusto se šíleně dře. Je hubený, zničený a myslím nešťastný – pro to všechno o čem se nemluví. Je mi ho líto, protože jsem přesvědčená, že je nejschopnější ze všech a že má pravdu. Říkám jim všem, že jejich pravda v historii zvítězí, ale žerou se každý ve svém oboru a je to na nich vidět.*“⁹³⁰

3.1.2. Rudým Ťudákem ve hře o voliče

Květnové volby roku 1946 do Ústavodárného národního shromáždění bývají všeobecně zařazovány mezi nejdůležitější milníky poválečných československých dějin. O jejich směřovatnosti pro další dějinný vývoj můžeme mít sice pochybnosti, uvědomíme-li si, že i v zemích osvobozených Rudou armádou, kde komunistické kandidátky výrazně neuspěly, komunisté nakonec stejně nastolili svůj monopol moci, přesto by bylo chybou toto téma z našeho povídání o Husákovi vyřadit. Nejednalo se totiž jen o volby samotné a z nich plynoucí výsledek, nýbrž také o předvolební období, ve kterém probíhala kampaň, politická jednání o předvolebních spojenectvích i legalizaci dalších politických subjektů vedle již fungujících Komunistické strany Slovenska a Demokratické strany.

Poválečná politická struktura na Slovensku byla výrazně odlišná od situace v českých

⁹²⁷ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 1, vyjádření K. Bacilka k situaci na Slovensku před a po SNP z r. 1963, s. 98.

⁹²⁸ Viz Ludovít HALLON – Miroslav SABOL: Úloha Gustáva Husáka v hospodářském vývoji Slovenska 1945–1948, in: S. Michálek – M. Londák a kol.: *Gustáv Husák*, s. 321–328.

⁹²⁹ SNA, f. ÚV KSS, k. 1823, Úplný protokol ze zasedání ÚV KSS 6.–7. 4. 1950, s. 37; též L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK (ed.): *Svědék*, s. 112; NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, poznatky E. Friše o stycích s G. Husákem pro kádrové odd. Ústřednímu sekretariátu ÚV KSČ B. Köhlerovi z května 1951, s. 199.

⁹³⁰ *List Magdy Husákové-Lokvencové Viere Mouralové-Úlehlové ze 17. 1. 1946* (ve vlastnictví paní Slávy Daubnerové, které děkují za poskytnutí).

zemích. Existovaly tam pouze dvě již zmíněné politické strany, jejichž představitelé včetně Husáka se shodně domnívali od časů povstání, že disponují silným potenciálem na to, aby se staly politickými hegemony. Komunisté kalkulovali s konfesijní otázkou, totiž že katolíci, kteří tvořili tehdy okolo 80% slovenského obyvatelstva, raději budou volit je, než pod převážně evangelíky vedenou Demokratickou stranu. Demokraté si zase slibovali úspěch od slovenského antikomunismu. Obě partaje proto ve shodě striktně odmítaly vznik nových politických subjektů a široce rozevíraly politickou náruč obyvatelstvu včetně ľudáckým sympatizantům i méně zkompromitované ľudácké elitě.⁹³¹

Události druhé světové války utvrdily Gustáva Husáka ve správnosti a fatalismu vysněné komunistické cesty.⁹³² Podle jeho názoru dosavadní kapitalistický společenský pořádek, který byl založený na sobectví a formální demokracii, vedl k fašizaci společnosti a vyčerpání své možnosti.⁹³³ Pozitivní vývoj si proto žádal kvalitativní změny. Cesta modernizace, zvýšení životní úrovně, sociálních jistot a spokojenosti většiny obyvatelstva měla být nastoupena pomocí plánovaného hospodářství, industrializace Slovenska⁹³⁴ a v úzkém svazku s „pokrokovějším“ i dějinně spřízněným českým a ruským národem v rámci velké slovanské rodiny národů.⁹³⁵

Jak jsme si už ukázali, Gustáv Husák se ovšem veřejně i v interních diskuzích neprojevoval pouze jako uvědomělý komunist, ale současně i jako horlivý slovenský národovec. Pochopil, že Komunistická strana Slovenska může uspět a nabýt většinové lidové podpory sklopením socialistického a národního programu, že se musí stát stranou národní. Mimo již rozebíranou státoprávní otázku se proto snažil operovat také s historizujícími motivy, s oblibou se dovolával „progresivních“ příkladů ze života slovenských obrozenců, ba cyrilometodějské tradice a evangelií, nevyjímal přitom z přímého oslovení katolíky i sympatizanty ľudáctva, zároveň se však nezapomínal vymezovat vůči šovinistickému nacionalismu a předchozímu ľudáckému režimu.⁹³⁶ „*Sme oprávnení, ba povinní ostro postupovať proti zradcom a kolaborantom. Naproti tomu ľudia, ktorí sa neprevinili na národe,*

⁹³¹ Ze zprávy poslance Františka Uhlíře o zkušenostech a dojmech z cesty čs. vládní delegace do SSSR a na Slovensko z 14. 12. 1944, in: V. PREČAN (ed.): *Slovenské národné*, s. 899, pozn. 33; též viz Marek SYRNÝ: Vztah komunistické strany Slovenska a politického katolicizmu na Slovensko v rokoch 1945–1947, in: Xénia Šuchová (ed.): *Ľudáci a komunisti*, s. 137.

⁹³² G. HUSÁK: Cesta Europy k socializmu, in: *Nové slovo*, roč. 3, 23. 11. 1946, č. 45, s. 1–2.

⁹³³ TÝŽ: O myslení a politike [Nové slovo 22. 2. 1946], in: TÝŽ: *Zápas*, s. 150–153; TÝŽ: O ľudovej demokracii [Nové slovo 7. 7. 1945], in: *Tamtéž*, s. 116–118.

⁹³⁴ TÝŽ: Úvaha vianočná [Nové slovo z Vánoc 1945], in: *Tamtéž*, s. 133–138; TÝŽ: Kľúč k pokladu [Nové slovo 2. 8. 1946], in: *Tamtéž*, s. 193–198.

⁹³⁵ TÝŽ: Sila slovanskej vzájomnosti [Pravda 5. 7. 1945], in: *Tamtéž*, s. 113–115.

⁹³⁶ Např. TÝŽ: O kultúre a politike [Nové slovo 20. 4. 1946], in: *Tamtéž*, s. 163–167; TÝŽ: Ľudácka zrada na Slovanstve [Nové slovo 6. 7. 1945], in: *Tamtéž*, s. 53–60. Srov. TÝŽ: Spomienky na Vlada Clementisa I., in: *Kultúrny život*, roč. 22, 4. 8. 1967, č. 31, s. 2.

nech už bola ich príslušnosť akákoľvek, nemajú sa čoho obávať. Aktívni pomáhači fašizmu budú potrestaní. V Hlinkovej strane bolo však mnoho roľníkov a robotníkov, ktorí boli zavedení, za vývoj vecí nie sú zodpovední z národného hľadiska. Je našou úlohou tieto masy presvedčiť, že sa mýlili, a získať ich pre spoluprácu,“ vyslovil se na stranickém aktivitu v únoru 1945.⁹³⁷

Za rok, během vrcholící volební kampaně do Ústavodárného Národního shromáždění, Husák také rétoricky využíval paralely o údajném společném „trpění“ Ľudáků a komunistů v pod agrárníky (asociováni však demokraté a evangelíci) ovládaném meziválečném Československu a že Ľudáci jsou vlastně „bílé komunisté“ a komunisté „rudí Ľudáci“⁹³⁸ a on tedy „rudý Ľudák“.⁹³⁹ Husák stejně jako slovenská politická reprezentace, která se také snažila oslovit bývalý Ľudácký elektorát, si za své postoje vysloužili nařčení z přebírání „Ľudáckého nacionalismu“ z úst českých národních socialistů, vůči jejichž čechoslovakistickým reminiscencím se Husák opakovaně vymezoval.⁹⁴⁰ Paradoxem dějin je, že podobné vyostřenější obvinění mířilo na Husáka tentokrát od vlastních soudruhů v 50. letech.⁹⁴¹

Komunisté, Husáka nevyjímaje, nebránili bývalým Ľudákům vstupu do svých řad a ani při navrhování poslanců do zákonodárných sborů nebylo překážkou předcházející členství v Ľudáckých organizacích.⁹⁴² Ostatně už koncem roku 1944 nabádal Klement Gottwald slovenské soudruhy: „Získávejte všechny, i nekompromitované ľudáky a kněze.“⁹⁴³ Husák se v těchto intencích také snažil získat loajalitu katolické církve k novému zřízení a budovat korektní vztahy mezi ní a komunistickou stranou, a to i za využití konfesionální argumentace, respektive onálepkováním demokratů jako evangelíků a komunistů jako jejich prokatolické protiváze. Dobrou vůli pak demonstroval například tím, že se přičinil o zřízení Katolické kanceláře a vydávání Katolických novin, shovívavým vztahem k biskupu Jánovi Vojtaššákovi či výměnou pověření pro školství a osvětu Ondreje Pavlíka, jenž prosazoval radikální

⁹³⁷ G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 570.

⁹³⁸ M. BARNOVSKÝ: *Na ceste*, s. 67; Konštantín ČULEN: *Vznik a zánik Demokratickej strany na Slovensku*, Middletown 1950, s. 21.

⁹³⁹ Zápis ze schůze zástupců stran české Národní fronty z 12. 6. 1946, in: K. KAPLAN (ed.): *Pražské dohody*, s. 81; Peter RACKOVSKÝ: K prvnímu výročí komunistického puču v Československu, in: *Hlas*, roč. 2, 1949, č. 1–2, s. 14; M. MUDRY-SEBIK: Czechoslovakia. Husak Takes the Helm, in: *East Europe*, roč. 18 (1969), č. 5, s. 4.

⁹⁴⁰ G. HUSÁK: Hřadajú incidenty [Nové slovo 11. 1. 1946], in: TÝŽ: *Zápas*, s. 143–148.

⁹⁴¹ SNA, f. ÚV KSS, k. 1824, a. j. 12, *Stenoprotokol ze zasedání ÚV KSS z 18.–20. 4. 1951*, s. 183.

⁹⁴² SNA, f. Generální tajemník ÚV KSS Š. Bašťovanský, k. 2121, a. j. 42/7, *náměty k některým kádrovým problémům bývalých členů HSLS a HG a odpis některých vládních nařízení ze Slovenského státu*, s. 5.

⁹⁴³ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 12, a. j. 227, *depeše pro G. Husáka a Š. Bašťovanského od K. Gottwalda z 16. 12. 1944*, s. 238.

sekularizaci školství, za zdánlivě přístupnějšího Ladislava Novomeského.⁹⁴⁴ Tato taktika se slovenským komunistům vyplatila a přivodila v polovině roku 1945 jejich převážné vítězství ve volbách do místních a okresních Národních výborů, tehdejších orgánů samosprávy.⁹⁴⁵

Gustáva Husáka ovšem nevedla k takovémuto přístupu smířlivost, nýbrž rozumové důvody. Stále církev a zvláště část její hierarchie považoval za ideologického nepřítel a často se choval vůči ní z titulu státní moci autoritativně i obratně využíval metodu cukru a biče. Veřejně sice hlásal snahu se dohodnout a že komunisté plně uznávají náboženské svobody, interně ovšem nabádal k odstranění diskreditovaných církevních funkcionářů, očistě církve od její „protidemokratičnosti“ a k ostrým zásahům do katolických institucionálních struktur se snahou v nich vyvolat „obrodné hnutí“.⁹⁴⁶ Za tím účelem byl také založen Slovanský katolický výbor, který měl vytvářet pozitivní vnímání Sovětského svazu pomocí akcentace slovanofilství.⁹⁴⁷ Vztah slovenských komunistů a katolické církve se vyvíjel vcelku pozitivně až do května 1945, kdy Slovenská národní rada přijala nařízení o postátnění škol a školního majetku na Slovensku, což překvapivě vzbudilo silnou nevoli a aktivizaci slovenského biskupského sboru. Komunisté včetně Husáka považovali tento akt za hozenou rukavici, kterou hbitě zdvihli. Spatřovali za ním svojí dosavadní blahosklonnost, kterou církev interpretuje jako slabost, a využili ji jak k rétorické,⁹⁴⁸ tak praktické ofenzivě. Husák úspěšně navrhoval represivní opatření vůči exponovaným jednotlivcům či rozpuštění katolických spolků a sdružení,⁹⁴⁹ čehož se následně ujal jako pověřenec vnitra.⁹⁵⁰ Je třeba však dodat, že církevní aktivity jednomyslně odmítla také Národní fronta, ve které byly po válce nuceny se sdružovat všechny politické strany a i ostatní společenské organizace. Stalo se tomu na podnět komunistů kvůli tomu, aby za přijatá represivní opatření přijala politickou odpovědnost i Demokratická strana. Zaznívala přitom kritika politizace církve, mimo jiné i s argumentací, že součástí jejích protestů byl též požadavek na vznik třetí slovenské politické strany.⁹⁵¹

Do té doby byly všechny pokusy o založení další strany zmařeny, ať už se jednalo o

⁹⁴⁴ P. ČARNOGURSKÝ: *Svedok*, s. 135–137, 142–143, 163, 180.

⁹⁴⁵ Tamtéž, s. 186; J. JABLONICKÝ: *Slovensko na prelome*, s. 236–239; Jozef STASKO: *Slovensko po druhej svetovej vojne. Aprílová dohoda r. 1946*, Cambridge [Kanada] 1977, s. 17.

⁹⁴⁶ Zpráva G. Husáka O situácii na Slovensku z 5. 2. 1945, in: V. PREČAN (ed.): *Slovenské národné*, s. 947–948, d. 576; G. HUSÁK: Slepá ulička slovenského katolicizmu [Nové slovo 20. 7. 1945], in: *Zápas*, s. 78–79.

⁹⁴⁷ K tomu viz Ivan PETRANSKÝ: *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945–1946*, Nitra 2001, s. 48–53.

⁹⁴⁸ G. HUSÁK: Slepá ulička slovenského katolicizmu [Nové slovo 20. 7. 1945], in: TÝŽ: *Zápas*, s. 74–80.

⁹⁴⁹ V. PREČAN (ed): *Záznam o zasedání*, s. 223; též viz Zápisnici ze zasedání rozšířeného předsednictva ÚV KSS z 13. 7. 1945, in: František VNUK (ed.): *Dokumenty o postavení katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1945–1948*, Martin 1998, s. 7–10.

⁹⁵⁰ K tomu viz I. PETRANSKÝ: *Štát a katolícka cirkev*, s. 178–188.

⁹⁵¹ V. PREČAN (ed): *Záznam o zasedání*, s. 297–300.

snahy vyskytující se již v povstalecké Banské Bystrici,⁹⁵² nebo z popudu osob okolo Vavra Šrobára v čerstvě osvobozených Košicích, ve kterých Husák spatřoval kvůli Šrobárově slabosti nebezpečí přerodu v oficiální politickou ľudáckou platformu.⁹⁵³ Obdobně narazilo úsilí o obnovení sociálnědemokratických organizací na východním Slovensku, které nesouhlasily se sjednocením s komunisty. Vůči této dle Husákových slov „*rozbíječské akci*“ byla uspořádána konference, kde se za účasti komunistických zástupců včetně Husáka, ovšem i představitele sociální demokracie Bohumila Laušmana a snad i NKVD silově usneslo rozpustit nově vzniklé organizace a doporučit jejich členům přestoupení ke komunistům.⁹⁵⁴ Husák se také stavěl v těchto souvislostech proti rozšíření působnosti Demokratické strany do českých zemí nebo opačně českých stran na Slovensko, což zejména platilo právě v případě sociálních demokratů.⁹⁵⁵ Paradoxem je, že z rámce tohoto uvažování byli vyjmuti sami komunisté, kteří bez problémů a účelově působili v obou částech republiky jako samostatné subjekty.

Demokratická strana a slovenští komunisté ve shodě dbali na zastoupení obou politických subjektů v národních výborech, i když ne všude byla tato zásada zvláště z praktických důvodů uplatněna.⁹⁵⁶ Uvedený přístup aktivně prosazoval i Gustáv Husák, jenž se dokázal postavit i vůči spolustraníkům, jmenovitě Pavolu Davidovi, předválečnému členovi KSČ dobře zapsanému v Moskvě, který převzal koncem války správu nad územím východního Slovenska.⁹⁵⁷ Husák se rovněž zasazoval za paritní zastoupení v Slovenské národní radě⁹⁵⁸ a spolupráci s Demokratickou stranou chápal jako samozřejmost.⁹⁵⁹

Felix Vašečka, tehdejší vedoucí Úřadu Předsednictva Slovenské národní rady, personifikoval právě Husáka a Lettricha jako „*motor*“ úzké spolupráce mezi komunisty a

⁹⁵² SNA, f. ÚV KSS, k. 1823, Úplný protokol ze zasedání ÚV KSS 6.–7. 4. 1950, Kniha I., *vyjádření Š. Baššovanského*, s. 172.

⁹⁵³ ABS, f. MNB, sign. 62/2, k. 208, č. j. B/4-V-1441, *Přiznání G. Husáka z 6. 4. 1951*, s. 35; Srov. I. PETRANSKÝ: *Štát a katolícka cirkev*, s. 81–87.

⁹⁵⁴ Rudolf DOBIÁŠ (ed.): *Triedni nepriatelja. Svedectvá o brutalite komunistického režimu*, Prešov 2007, s. 223. Srov. G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 561.

⁹⁵⁵ TÝŽ: O politických stranách [Nové slovo 16. 11. 1945], in: TÝŽ: *Zápas*, s. 48–53; TÝŽ: Na mrtvom bode [Pravda 16. 1. 1946], in: *Tamtéž*, s. 138–143; TÝŽ: Dve otázky na programe, in: *Nové slovo*, roč. 3, 1946, č. 3, s. 1.

⁹⁵⁶ Štefan ŠUTAJ: *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944–1948*, Bratislava 1999, s. 44–47.

⁹⁵⁷ K. KAPLAN: *Pravda o Československu*, s. 206; NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26A, a. j. 255, *záznam pohovoru s P. Davidem ze 24. 10. 1963*; G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 600–601. J. JABLONICKÝ: *Slovensko na prelome*, s. 200–201. Pavol David tuto epizodu Husákovi nezapomněl a s chutí se angažoval v kampani proti němu v 50. letech.

⁹⁵⁸ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 1, *vyjádření K. Bacílka k situaci na Slovensku před a po SNP z r. 1963*, s. 125.

⁹⁵⁹ G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 563.

demokraty, jelikož si byli názorově blízcí.⁹⁶⁰ O počátečních dobrých vztazích, které utužil společný odbojový zážitek, svědčí i dochovaná korespondence mezi oběma politiky z podzimu 1945. V jednom z listů se například Lettrich Husákovi omlouval za osobní útok proti jeho osobě, který se odehrál na stránkách deníku Čas, jehož byl Lettrich odpovědným redaktorem, a sliboval, že zjedná opatření, aby se to již neopakovalo, a veřejně zaujme omluvné stanovisko, což se také skutečně stalo.⁹⁶¹ Ve druhém případě Lettrich až intimně a na Husákovu adresu adoračně rekapituloval dosavadní společné úsilí a povzbuzoval Husáka, aby se nenechal odradit od politické činnosti v souvislosti s odstavením povstalecké komunistické garnitury.⁹⁶² Při psaní tohoto listu byl Jozef Lettrich v diametrálně odlišné situaci, stál v čele Slovenské národní rady a navíc byl zvolen prvním celonárodním sjezdem Demokratické strany namísto Jána Ursínyho předsedou strany, což komunisté, zejména povstalecká garnitura, povětšinou kvitovali jako vítězství „demokratického křídla“ nad po povstání „vybarvujícími“ se „reakčníky“ reprezentovanými Jánem Ursínym a Jozefem Stykem. Ostatně na adresu povstalecké garnitury včetně Husáka se vyskytovala kritika za přílišnou spřízněnost s demokraty na úkor „třídního“ přístupu,⁹⁶³ zejména v souvislosti ve státoprávní otázce.

Je však přirozené, že k ideálnosti měly vztahy mezi Demokratickou stranou a komunisty daleko. Od počátků existovaly třecí názorové a zájmové plochy, které vyvažovala společná protifašistická minulost korunovaná povstáním a z toho pramenící legitimizace a participace na vládě v rámci „lidově-demokratického“ režimu. Rovněž přibližující se termín voleb zvyšoval na politické scéně nejistotu a zesiloval taktizování včetně radikálního vymezování. Komunisté nakonec vsadili na rozštěpení demokratů na dvě politické strany, které by nabídly komunistům širší manévrovací prostor.⁹⁶⁴

V této otázce ovšem neměli jednotné stanovisko, z interních zápisů z léta 1945 vyplývá, že čeští komunisté jako Klement Gottwald či Rudolf Slánský, ale například i Viliam Široký se nestavěli proti za předpokladu, že by nová strana vznikla „na účet“ demokratů.⁹⁶⁵ V tomto duchu byla také následně zahájena konkrétnější jednání. Představitelé povstalecké garnitury jako Šmidke, Husák či Friš názor svých nadřízených soudruhů v konečných

⁹⁶⁰ Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 1613, *vzpomínky F. Vašečky na G. Husáka z 29. 11. 1990*, s. 4–5; též V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 38.

⁹⁶¹ NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husáka, k. 2, inv. j. 54, *osobní list J. Lettricha G. Husákovi z 27. 9. 1945*.

⁹⁶² Tamtéž, *osobní list J. Lettricha G. Husákovi z 15. 9. 1945*.

⁹⁶³ SNA, f. Tajemník ÚV KSS Š. Bašťovanský, k. 2120, a. j. 41/73, *záznam o projevech některých soudruhů na všepolenární schůzce v Bratislavě z 13. 6. 1946*, s. 1; Srov. SNA, f. ÚV KSS, k. 795, a. j. 10, *zasedání PÚV KSS apríl 1950, protokol ze zasedání PÚV KSS 3. 4. 1950*, s. 10–11.

⁹⁶⁴ RGASPI, f. 495, op. 272, d. 51, *list K. Gottwalda a R. Slánského L. Baranovu z 27. 2. 1946*, s. 108.

⁹⁶⁵ V. PREČAN (ed.): *Záznam o zasedání*, s. 231, 261, 264, 272.

důsledcích respektovali, i když interně zastávali rezervovanější až odmítavé stanovisko, které vyslovili i radovi sovětského velvyslanectví v Československu Demjanovovi: „*Slovenští komunisti považují založení třetí strany za momentálně nevhodné, protože by se mohla projevit jako reakční a nejít v bloku s komunisty,*“ zapsal si sovětský činitel. „*Slovenští komunisté se neobávají porážky ve volbách; doufají ve vítězství.*“⁹⁶⁶

Husák s nelibostí přistupoval k taktice třetí strany, ale rovněž varoval před opětovnou aktivizací lidáctva přes Demokratickou stranu, raději upřednostňoval podporu jejího „progresivního“ „luteránsko-agrárního“ vedení, které by se neotevřelo lidáctvu a bude s ním možné nadále pokračovat ve spolupráci i po volbách. Podle jeho názoru by pak část lidáctva volebně upřednostnila komunisty, či hlasovala bílými lístky.⁹⁶⁷ V tomto duchu také veřejně vystupoval⁹⁶⁸ a ještě začátkem roku 1946 se stavěl za neutralizaci politického katolicismu, jelikož se obával toho, že třetí strana prakticky sdruží bývalé lidáky, „*ide o pokus skôr policajného než politického dosahu*“.⁹⁶⁹ Jak uvidíme, současně s tím kalkuloval s ještě jedním nevšedním řešením. Obdobně jako Husák uvažoval i předseda demokratů Jozef Lettrich, jenž politickou legitimitu i program demokratů odvolával od povstání a vyjadřoval se pro „*čo najužší spolupráci*“ se slovenskými komunisty,⁹⁷⁰ doufaje, že katolíci i bývalí lidáci nakonec demokraty u voleb většinově podpoří.

První měsíce roku 1946 nabylo taktizování nových poloh. Obavy demokratů byly znásobeny vyjednáváním komunistů s představiteli politického katolicismu o ustanovení nové politické strany a rovněž stanoviskem českého Národního frontu z konce ledna, který zamítl rozšíření činnosti Demokratické strany do českých zemí, na což také spoléhali zejména mnozí čeští agrárníci, činnost jejichž strany nebyla po válce povolena. Koncem ledna 1946 se Lettrich veřejně ohradil proti útokům komunistů a zmínil, že oproti slibům o spolupráci a souznění v Národní frontě již přicházejí složitější časy.⁹⁷¹ V polovině února 1946 již hovořil o tom, že systém dvou stran byl přijat jako předběžné řešení a zároveň se vymezil proti snahám politického katolicismu, argumentoval přitom dohodou slovenské Národní fronty, že nebude

⁹⁶⁶ AVPRF, f. 0138, op. 26a, p. 139, d. 4, I. tom, záznamy o rozhovorech generálního konzula SSSR v Bratislavě N. Demjanova s G. Husákem, K. Šmidkem a E. Frišem, vyhotovené 13. 8. 1945. Převzato *tamtéž*, s. 268.

⁹⁶⁷ ABS, bývalý Studijní ústav MV, sv. S-552-2, složka č. 5, *Žádost G. Husáka o stranickou rehabilitaci zasláná ÚV KSČ 1. 5. 1963*, s. 36–38; ABS, f. MNB, sign. 62/2, k. 208, č. j. B/4-V-1441, *přiznání G. Husáka z 6. 4. 1951*, s. 35. Husákova úvaha nemusela být zase tolik od věci, např. biskup Andrej Škrábik se údajně vyslovil v březnu 1946 během diskuze tábora politického katolicismu, že „*možnože komunisti, za istých okolností môžu urobiť viac pre katolícku Cirkev ako ktokoľvek iný*“. J. STASKO: *Slovensko*, s. 29.

⁹⁶⁸ Viz Husákovy články z druhé poloviny roku 1945 publikované v časopisu *Nové slovo*. G. HUSÁK: *Zápas*, s. 34, 48–53, 131–132. Srov. TÝŽ: *Na mítvom bode* [Pravda 16. 1. 1946], in: *Tamtéž*, s. 138–143.

⁹⁶⁹ TÝŽ: *Dve otázky na programe*, in: *Nové slovo*, roč. 3, 1946, č. 3, s. 1–2.

⁹⁷⁰ Jozef LETTRICH: *Na slávnostnej inštalácii mesta Piešťan* (23. 10. 1945), in: Ivan Guba – Marek Syrný (eds.): *Jozef Lettrich. Publicistika (1945–1948). Články – projevy – rozhovory*, Banská Bystrica – Bratislava 2014, s. 67.

⁹⁷¹ J. LETTRICH: *Chceme, aby vo voľbách zvíťazili myšlienky slobody* (20. 1. 1946), in: *Tamtéž*, s. 105.

připuštěna strana na čistě konfesionálním základu, rovněž se vymezil, že dohoda mezi fašizoidní či klerikální reakcí a současnou demokratickou reprezentací je vyloučený. Ačkoliv souběžně uvedl, že jeho vyjádření se nevztahuje na bývalé členy Hlinkovy slovenské ľudové strany, kteří jsou loajální nové republice,⁹⁷² jeho výroku hbitě využili k získání kladných katolických bodů komunisté: „*Lettrich hádže všetko do jedného vreca, aj podzemie, aj čestných katolíkov, aby zahriakol katolíckej hlasy v DS a aby diskreditoval novú, tvoriacu sa stranu.*“⁹⁷³

Demokratické vedení Lettricha nevyjímaje si uvědomovalo význam katolicismu, a proto se veřejně stylizovalo obdobně jako komunisté do pozice ochránců katolíků a katolické církve. Lettrich také vedl v lednu 1946 sondáže u slovenských biskupů a i v dalších kontaktech s reprezentanty politického katolicismu naznačoval ochotu se dohodnout na společném postupu. Na druhou stranu rázně odmítl na stranických grémiích ústupky v personálních otázkách, a to ještě v druhé polovině února. Rovněž reprezentanti politického katolicismu si udržovali k převážně evangelickému vedení demokratů rezervovanost, a proto zároveň pokračovali v jednáních s komunisty o vzniku samostatného subjektu a začátkem března pak podali oficiální návrh slovenské Národní frontě. Aby měl návrh šanci na úspěch, nová strana neměla mít čistě katolický charakter, musela se v mnohých stěžejních otázkách programově přizpůsobit a v jejím čele měl stát Vavro Šrobár, jenž byl ovšem považován za prodlouženou ruku prezidenta Edvarda Beneše a navíc bezvěrce, což katolické představitele od spolupráce odrazovalo (tato strana nakonec opravdu vznikla pod názvem Strana slobody, ale bez účasti klíčových představitelů politického katolicismu a podpory vysokého katolického kléru).⁹⁷⁴

V této zjitřené době se rovněž odehrály nezávazné sondáže mezi Lettrichem a Husákem, jenž spatřoval východisko v důsledné podpoře povstalecké linie Demokratické strany prezentované právě Lettrichem a Milanem Polákem. Dokonce padl návrh na předvolební dohodu o jednotné kandidátce demokratů a komunistů, kteří by si pak paritně rozdělili mandáty. Viliam Široký však následně ukončil takto orientovaná jednání, jelikož již vsadil na variantu založení katolické strany. Zmiňovaná událost se stala posléze v 60. letech

⁹⁷² TÝŽ: Politické aktuality v predvolenom období (17. 2. 1946), in: *Tamtéž*, s. 111–113.

⁹⁷³ Deník *Pravda* z 22. února 1946, citováno dle M. BARNOVSKÝ: *Na ceste*, s. 75.

⁹⁷⁴ Š. ŠUTAJ: *Občianske politické strany*, s. 110–111; I. PETRANSKÝ: *Štát a katolícka cirkev*, s. 89–91; Marek SYRNÝ: *Slovenskí demokrati '44–48. Kapitoly z dejín Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944–1948*, Banská Bystrica 2010, s. 223–224.

politickou záležitostí, jelikož Husák pomoci ní reagoval během svého rehabilitačního řízení na přisuzovanou vinu za komunisty prohrané volby.⁹⁷⁵

Viliam Široký⁹⁷⁶ i Jozef Lettrich později označil možnost společné kandidátky za „nelogickou a nerealistickou“ s tím, že předvolební atmosféra ji již vylučovala.⁹⁷⁷ Husákova tvrzení naopak potvrdili s menšími odchylkami další aktéři událostí Eduard Friš,⁹⁷⁸ Anton Rašla,⁹⁷⁹ či Ladislav Novomeský. Husák se také projevoval podle dotyčných velmi iniciativně, obával se spojení politického katolicismu s demokraty, ale také snahy o vznik katolické strany ho stejně jako Lettricha znepokojovaly.⁹⁸⁰ „V soukromých osobních rozhovorech si [Lettrich] stěžoval na to, že s ním hrajeme nějakou nepoctivou hru, že by se ty věci daly vyrovnat a že by nebylo zatěžko, kdybychom se společnou kandidátkou podle nějakého klíče vystoupili ve volbách,“ vzpomíná Novomeský. Taková nabídka dost možná vyzněla i jako znak bezradnosti demokratů, a tak se slovenští komunisté pod vedením, snad i tlakem Viliama Širokého a pražského komunistického vedení, jednosměrně orientovali na vznik nové strany, což za výhodnou variantu nakonec označil 11. března na zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Slovenska i jinak rezervovaný Husák.⁹⁸¹ Ukolébání komunisté jednali se skupinou představitelů politického katolicismu Jána Kempného a Miloše Bugára, kteří disponovali důvěrou katolického kléru, a společně s indiferentním politickým kruhem kolem Jána Ševčíka licitovali mezi komunisty a demokraty. Jak získali „sliby od Širokého a Bašťovanského, hned utíkali k Lettrichovi a řekli, co jim komunisté slibují,“ rekonstruuje tehdejší dění Ladislav Novomeský. „Na základě příslibu, který dostali ze strany komunistů, vyrevolverovali na Lettrichovi takové pozice v Demokratické straně, které potom i uskutečnili.“⁹⁸²

⁹⁷⁵ ABS, bývalý Studijní ústav MV, sv. S-552-2, složka č. 5, *Žádost G. Husáka o stranickou rehabilitaci zasláná ÚV KSČ I. 5. 1963*, s. 38; též V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 53. Srov. Š. ŠUTAJ: *Občianske politické strany*, s. 139–140.

⁹⁷⁶ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 55, *záznam pohovoru s V. Širokým z 3. 10. 1963*, s. 11–12.

⁹⁷⁷ LASNK, f. J. Lettrich, k. 19, *list J. Lettricha historiku Vojtechu Čelkovi ze 4. 12. 1968*; též J. LETTRICH: *Spoločná kandidátka DS. a KSS. roku 1946?* in: *Naše snahy*, roč. 5, březen – duben 1969, č. 2, s. 7–8.

⁹⁷⁸ NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, *záznamy a zprávy, poznatky E. Friše o stycích s G. Husákem určené kádrovému oddělení Ústřed. sekretariátu ÚV KSČ B. Köhlerovi z 3. 3. 1951*, s. 183; NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 11, *záznam pohovoru s E. Frišem z 28. 8. 1963*, s. 17–18.

⁹⁷⁹ Anton RAŠLA: *Zastupoval som československý štát. Vyznanie*, Prešov 1999, s. 121–122 a 169–171. Srov. Martin KRNO (ed.): *Každá historická paralela pokrívá (rozhovor s Antonem Rašlou)*, in: Emil Polák (ed.): *Nezopakovateľné rozhovory*, Bratislava 2014, s. 44–45.

⁹⁸⁰ Viz Imrich KRUŽLIAK: *Dva slovenské svety. Čo viedlo k Aprílovej dohode a májovým voľbám 1946*, in: Matej Medvecký (ed.): *Posledné a prvé slobodné (?) voľby – 1946, 1990. Zborník z odborného seminára*, Bratislava 2006, s. 222–224.

⁹⁸¹ I. PETRANSKÝ: *Štát a katolícka cirkev*, s. 91 a 94.

⁹⁸² NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 40, *záznam pohovoru s L. Novomeským z 5. 9. 1963*, s. 9–10. Srov. AÚPV, f. M. Kvetko, složka Radio Free Europe, *záznam z vysílání M. Kvetka z 19. 10. 1985*, s. 16.

Nervózní luteránsko-agrárnické vedení demokratů tak uzavřelo s představiteli politického katolicismu dohodu, známou jako Dubnová, s pragmatickým kalkulem, aby dosáhlo volebního vítězství. Dohoda však zároveň přivodila včlenění reprezentantů politického katolicismu do oficiálního politického života, kteří získali vlivnou pozici v Demokratické straně, což ji prakticky vychylovalo k antikomunismu. Silně a úmyslně tak došlo k narušení povstaleckého spolenectví ztělesňované Husákem a Lettrichem,⁹⁸³ jenž byl novými okolnostmi na to nucen přistoupit. „*Dnes ide o to, či komunizmus, alebo demokracia,*“ již otevřeně konfrontačně se projevil na předvolební schůzi koncem dubna 1946⁹⁸⁴ a dále připojoval argumentaci, že dohodou se podařilo odvrátit stupňující snahu rozbít Demokratickou stranu pomocí konfesijní otázky a že se tak podařilo udržet náboženskou a stavovskou jednotu slovenského národa.⁹⁸⁵

Choulostivým motivem jednoty rétoricky šermoval i Husák, přirozeně z opačných pozic: Komunisté nedovolí rozbít „národní“, „protifašistickou“ a „demokratickou jednotu“ „pod náboženskými hesly“, hřímal na parlamentní půdě. Dubnovou dohodu vnímal i označil za odchýlení demokratů od dosud uplatňované povstalecké linie, za porušení Vánoční dohody a „*maskovaný pokus uvedenia reakčných elementov do politického života*“, kteří nemají morální právo hovořit jménem katolíků.⁹⁸⁶ Kardinální otázkou bylo podle Husákových textů, jaká část v demokratické straně nabude po volbách dominance, vzhledem k pozicím obou politických stran předpokládal pokračování spolupráce.⁹⁸⁷

Uvedená hodnocení však neodpovídala zcela pravdivému stavu Husákovy mysli, Viliam Široký totiž nedal k publikování jeho ostřejších komentářů souhlas.⁹⁸⁸ Husák se totiž mínil vymezit vůči zásadnímu článku představitele politického katolicismu Jána Kempného, jenž v tisku až ostentativně zpropagoval přijatou dohodu a agitoval za volbu demokratů jako autentických představitelů křesťanstva a slovenských národních zájmů, přičemž oslovoval bývalé řudáky a přitom si umně vypomohl i dřívějšími smířlivými projevy Husáka na jejich adresu.⁹⁸⁹ Dost možná z toho pak pramenila Husákova nevráživost vůči Kempnému osobě i

⁹⁸³ J. STASKO: *Slovensko*, s. 9–11; též Emanuel BÖHM: *Vlast' za SNR v Z*, in: *Slovenský národ – La Nation Slovaque*, roč. 1, 15. 2. 1949, č. 3, s. 1.

⁹⁸⁴ M. SYRNÝ: *Demokratická strana a volby 1946 na Slovensku*, in: M. Medvecký (ed.): *Posledné a prvé slobodné (?)*, s. 89.

⁹⁸⁵ Jozef LETTRICH: *Naša Veľká noc* (20. 4. 1946), in: I. Guba – M. Surný (eds.): *Jozef Lettrich*, s. 141.

⁹⁸⁶ Vystoupení G. Husáka na 46. schůzi Prozatímního Národního shromáždění ČSR z 10. 4. 1946, in: *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, online:

<http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/046schuz/s046005.htm>.

⁹⁸⁷ G. HUSÁK: *Před volbami a po nich*, in: *Nové slovo*, roč. 3, 1946, č. 18, s. 2.

⁹⁸⁸ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 53; NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 30, a. j. 322, *omluvný list J. Kleina G. Husákovi z 2. 5. 1946*, s. 34; ABS, bývalý Studijní ústav MV, sv. S-552-2, složka č. 5, *Žádost G. Husáka o stranickou rehabilitaci zaslaná ÚV KSČ 1. 5. 1963*, s. 40–41.

⁹⁸⁹ Ján KEMPNÝ: *Aby bolo jasno na všetky strany*, in: *Čas*, roč. 3, 9. 5. 1946, č. 105, s. 1–2.

Miloši Bugárovi, jenž se obdobně vymezil a zesměšnil Husáka replikou na jeho dřívější článek s názvem „Slepá ulička slovenského katolicizmu“: „*A dnes ktože je v slepej uličke? Autor tohoto výroku!*“⁹⁹⁰ Každopádně Dubnová dohoda Gustáva Husáka velmi osobně zasáhla, v jeho očích se jednalo o „*podraz*“, radikálně za ní odsuzoval vedení Demokratické strany včetně jejího povstaleckého křídla, se kterým se tímto vnitřně rozešel. Neúspěšně navrhoval represivní opatření a oproti původním očekáváním předvídal volební krach slovenských komunistů.⁹⁹¹

„*Tiso a spol. vo väznici si zaspievali Hej, Slováci,*“ mohl se Husák již naplno projevit po květnových volbách, ve kterých slovenští komunisté obdrželi 30% hlasů oproti 62% pro demokraty; zbylá marginální procenta si podělily nově vzniklé Šrobárova Strana slobody a sociálnědemokratická Strana práce. Gustáv Husák přisuzoval úspěch demokratů jejich „*zľudakizování*“ a aktivizaci politizujícího kléru, který byl legitimizován společně s „*novou garniturou*“ Hlinkovců. „*Žalúdok sa obracal každému človekovi, ktorý bojoval proti tisovskému režimu, za ČSR, za demokraciu,*“ pokračoval ve svém hněvu na adresu Demokratické strany. „*Výhrala voľby, ale prehrala svoju tradíciu, svoju demokratickú líniu, svoju česť,*“ přičemž podle něho vlastně volby nevyhrála, nýbrž pouze dosáhla na Slovensku nadpoloviční většiny. V českých zemích totiž obdrželi komunisté 40% a sociální demokraté 16% hlasů (národní socialisté pak 24% a lidovci 20%), a tak společně se slovenskými komunisty opanovali těsnou většinu v Ústavodárném Národním shromáždění. Husák proto interpretoval celorepublikové výsledky jako vítězství socialistické cesty, která je ostatně zákonitá a z níž není cesty zpět.⁹⁹²

Později břitce relativizoval i sílu jednotlivých hlasů, jelikož „*i politický začiatovník vie, že v rozhodujúcich chvíľach popri počte prívržencov váži sa aj sociologická kvalita. Dvadsať dedinských babičiek, ktoré volili podľa pokynu farára, nevyváži pozíciu uvedomelého továrenského robotníka.*“⁹⁹³ Ještě lapidárněji údajně shrnul Gustáv Husák povolební situaci bývalému spolužáku a ľudáckému funkcionáři Jánovi Mikulovi: „*Aby som ti pravdu povedal, tú dohodu si môžete strčiť do zadku! Čo záleží na voľbách? Ty dobre vieš, že Československo*

⁹⁹⁰ Polemický příspěvek M. Bugára z dubna či května 1946, in: F. VNUK (ed.): *Dokumenty*, s. 98, d. V/4. Husák se seznámil s Bugárem již za války, jenž mu údajně dopomohl k pracovní pozici v Ústředním svazu špeditérů a intervenoval za jeho propuštění z vězení. NAČR, f. H. Ripka, k. 182, sign. 1-49-27-5, *vlastní životopis M. Bugára zaslaný H. Ripkovi v souvislosti s jeho vydáním k trestnímu stíhání z 9. 10. 1947*, s. 4 a 8. Husák Bugárovy zásluhy bagatelizoval. G. HUSÁK: Kurzíva kolaborantská, in: *Nové slovo*, roč. 3, 1946, č. 25, s. 11; NAČR, f. MV, k. 23, G. Husák, *protokol o výslechu svědka G. Husáka ze 17. 3. 1959*, s. 5.

⁹⁹¹ M. KRNO (ed.): *Každá historická paralela pokríváva (rozhovor s A. Rašlou)*, s. 45–46; NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, *poznatky E. Friše o stycích s G. Husákem pro kádrové odd. Ústřednímu sekretariátu ÚV KSČ B. Köhlerovi z 3. 3. 1951*, s. 183–184.

⁹⁹² G. HUSÁK: Po volbách důsledněji za principy, in: *Nové slovo*, roč. 3, 1946, č. 20, s. 1–4.

⁹⁹³ TÝŽ: Rok skůšky, in: *Nové slovo*, roč. 4, 4. 1. 1947, č. 1, s. 2.

*patří do zájmové sféry Sovětského svazu a je jen otázka času, kdy se tu změní systém. Volby nám právě ukázali, že s touto změnou se bude třeba poponáhlet.*⁹⁹⁴

3.2. Proti demokratům

Husákem zatracovaná Dubnová dohoda a v té souvislosti náboženské citění se na komunistické volební prohře na Slovensku zajisté podepsaly, ale netřeba uvedené faktory přeceňovat. Mezi hlavní důvody také patřila sociální struktura, vysoký podíl rolnictva, které tvořilo základ elektorátu demokratů jako nástupců agrární strany. Přitom pozemková reforma, agitační triumf komunistů, proběhla na Slovensku v zdatelně skromnější míře než v českých zemích, kde bylo díky odsunu Němců hojně z čeho rozdávat, a také se dostával lepší obraz Rudé armády – Sovětského svazu,⁹⁹⁵ ne nadarmo se v Čechii hovořilo o osvobození a na Slovensku o přechodu frontu. Karol Šmidke pojmenoval poslední zmiňovaný moment pregnančně: „*Co jsme udělali za 25 let, to Rudá armáda zničila přes noc.*“⁹⁹⁶

Komunisté si však příliš nelámali hlavu s hledáním příčin své porážky, raději se pohotově zaměřili na řešení následků. Ještě v pozdních nočních hodinách dne, kdy byly vyhlášeny volební výsledky, zvažovalo komunistické vedení řadu opatření, kterými by paralyzovalo vítězství Demokratické strany. „*Nie je dôležité, ako hodnotíme výsledky, ale ako naše strana reaguje na volebné výsledky. Naša línia musí byť bojová,*“ následně referoval o nastupující taktice Viliam Široký na schůzi vedení slovenských komunistů. Cílem bylo vyvolat krizi v Demokratické straně a rozbít ji, za tím účelem soudruzi prosazovali kampaň za očistu veřejného života či podání trestních oznámení za nepřipustnou volební agitaci na církevní představitele, a tím zastrašit faráře. Zazněl rovněž požadavek na odchod části demokratických politiků, konkrétně generálních tajemníků Jána Kempného a Miloše Bugára, se kterými jako „pokrokovými katolíky“ jednali komunisté ještě před pár měsíci ohledně vzniku katolické strany a vůči nimž jako „fašistickým agentům“ vedli od této chvíle permanentní ostrakizační kampaň. Gustáv Husák také podal návrh na sjednocení strany slovenských komunistů se Stranou práce, což nenašlo odezvu.

Hlavním východiskem na marginalizaci vítězství demokratů však byla centralizační opatření, podřízení slovenských národních orgánů, ve kterých demokraté disponovali většinou, ústřední vládě v Praze. Manévrovací prostor k tomu nabízela Národní fronta, která

⁹⁹⁴ Ján MIKULA: *Cesta života trnistá*, Bratislava 1992, s. 68–69.

⁹⁹⁵ M. SYRNÝ: *Slovenský demokrati*, s. 249–250.

⁹⁹⁶ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 55, *záznam z pohovoru s V. Širokým z r. 12. 7. 1963*, s. 14.

zastřešovala legální politický život poválečného Československa a v níž probíhala jednání všech politických stran o povolební spolupráci, přitom komunisté hodlali předložit Demokratické straně podmínky pro její vstup do vlády, jejichž vypracováním se ujal Gustáv Husák, Eduard Friš a Štefan Baš'ovanský. „*Keby demokrati neprijali podmienky, utvoríme vládu bez nich, lebo si nerobím ilúzie, že sa nám do 15. júna podarí rozbiť DS. Akú ozvenu vyvolá v radoch DS, keď bude odmietnutá?*“ Vyjádřil se otevřeně Viliam Široký. „*V tom prípade, keď vláda nevysloví tézu, že DS je štátne nespoľahlivá, môže vláda stranu rozpustiť.*“⁹⁹⁷ Július Ďuriš si udělal z popisovaného zasedání komunistů důležitou poznámku: „*Kapituloval již i Husák, Novomeský, Clementis. Žádají také centralizaci, pomoc Prahy, zmenšení moci Slovenské národní rady, pověřeníky podříditi ministrům atd. Ovšem vždy [je] ještě nedůslednost, bude třeba ještě opatření proti Husákovi a Novomeskému,*“ vůči kterým očividně nechoval Ďuriš plnou důvěru.⁹⁹⁸ Odhlédneme-li od tohoto případu, můžeme konstatovat, že se vedlejším, leč důležitým produktem volební porážky komunistů na Slovensku stalo jejich stmelení, potlačení či odpadnutí vnitrostranických a osobních sporů, které přehlušil společný boj proti demokratům.⁹⁹⁹

Komunisté zvolili v Národní frontě společný postup s ostatními českými stranami, jejichž tradiční obavu ze slovenského separatismu, čechoslovakistické reminiscence na státoprávní stav v meziválečném období a v té souvislosti nesmíření se s poválečným vývojem využili k prohloubení centralismu. „*Bohužel vystupoval tehdy [v roce 1945] velice ostře pro separatistické stanovisko též dr. Husák, který šel tak do krajnosti, že ostatní prostě musili jít s ním. Dnes je ovšem vhodná chvíle, abychom poměry upravili,*“ vyjádřil se během jednání například představitel lidovců František Hála.¹⁰⁰⁰ Předseda demokratů Jozef Lettrich následně přímo upozornil na oportunistus komunistů: „*Komunistická strana jde z jedné krajnosti do druhé. Nejprve byla pro separatistické řešení, nynější návrh je zase naprosto centralistický*“ a navíc neopomenul Gottwaldovi připomenout jeho dřívější okázalou propagaci „*Magny Charty slovenského národa*“, tj. šestého článku Košického vládního programu, který se explicitně týkal národních práv Slovenska a byl nyní pošlapáván. Lettrich, respektive Demokratická strana zůstali však osamoceni a pod tlakem nucení se podříditi.¹⁰⁰¹

Gustáv Husák se jednání Národní fronty Čechů a Slováků neúčastnil, za slovenské komunisty vystupoval zejména Július Ďuriš a Viliam Široký, kteří se vyslovili pro

⁹⁹⁷ SNA, f. ÚV KSS, k. 788, zasedání PÚV KSS 1945–1949, *zápis ze zasedání PÚV KSS 29. 5. 1946*, s. 1–6.

⁹⁹⁸ AMSNP, f. XII, sign. S47/2004, *vzpomínky J. Ďuriše*, s. 506.

⁹⁹⁹ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 11, *záznam pohovoru s E. Frišem z 28. 8. 1963*, s. 31.

¹⁰⁰⁰ Viz *Zápis ze schůze zástupců stran české Národní fronty z 12. 6. 1946*, in: K. KAPLAN (ed.): *Pražské dohody*, s. 75–94, d. 17.

¹⁰⁰¹ *Zápis z jednání představitelů stran Národní fronty Čechů a Slováků z 14. 6. 1946*, in: *Tamtéž*, s. 101, d. 19.

centralistická opatření, a jako hlavní řečník Klement Gottwald, jenž se zaštiťoval podporou právě slovenských komunistů. Husák se ovšem přímo činil během zasedání slovenské Národní fronty, kde Demokratická strana podala protinávrh, který měl být základem pro jednání s českou stranou. Husák se vyslovil proti návrhu demokratů a prosadil, aby základem dohody se staly návrhy české Národní fronty, přičemž byly přijaty drobné změny, které mírnily centralizační opatření českého návrhu.¹⁰⁰²

Konečný výsledek se nazýval *třetí pražská dohoda*, kterou byl Sbor pověřenců podřízen československé vládě, jež nově mohla rozhodovat o tom, zda se osnovy přijímané Slovenskou národní radou netýkají věci celostátní povahy. Pokud tomu tak bylo, nesměla rada o věci jednat. Dohoda nejenom degradovala dosavadní postavení slovenských národních orgánů,¹⁰⁰³ ale rovněž byla v příkrém rozporu s předvolebními stanovisky slovenských komunistů.¹⁰⁰⁴ Dohoda však nebyla zcela uplatňována. Svědčí o tom záznam z jednání vedení slovenských komunistů z prosince 1946, které uložilo komunistickým ministrům, aby „s plnou vahou zasahovali do slovenských vecí a vynucovali si rešpektovanie vládnej moci“.¹⁰⁰⁵ Jednalo se o reakci na konání demokratických pověřenců, kteří se snažili vzdorovat centralistickým tendencím. Nejmarkantnější spory vládly mezi ministrem zemědělství Júliem Ďurišem a jeho rezortním protějškem na Slovensku Martinem Kvetkem.¹⁰⁰⁶

Gustáv Husák jako přední zastávce a prosazovatel federace se nacházel v schizofrenním rozpoložení: „*I keď sme nakoniec s dohodou súhlasili, a ja som ju aj v Národnom fronte proti DS prebojoval, neboli sme vnútorne presvedčení o nevyhnutelnosti tak radikálneho zásahu.*“¹⁰⁰⁷ Převážila u něho stranická disciplinovanost a vědomí, že bez pomoci Prahy by byla pozice komunistů na Slovensku vůči demokratům velmi limitovaná, přijal to jako taktické východisko. Centralistická opatření chápal jako provizorium. Uvěřil tomu, že slovenská otázka bude dořešena, až komunisté nastolí svůj politický monopol moci.¹⁰⁰⁸ Husákovi se hůře vysvětloval obrat veřejnosti, výpady vůči umožnění centralizace nepřesvědčivě vyvracel tím, že takto se nedá otázka zúžit, de facto přiznal, že se jedná

¹⁰⁰² M. BARNOVSKÝ: *Na ceste*, s. 111–112.

¹⁰⁰³ J. RYCHLÍK: *Češi a Slováci*, II., s. 50.

¹⁰⁰⁴ K. KAPLAN (ed.): *Pražské dohody*, s. 53–54.

¹⁰⁰⁵ SNA, f. ÚV KSS, k. 789, zasedání PÚV KSS 1945–1948, *zápis ze zasedání PÚV KSS 2. 12. 1946*, s. 1; obdobně NAČR, f. ÚV KSČ, K. Gottwalda, sv. 41, *záznam telefonického rozhovoru K. Gottwalda s G. Husákem z 21. 3. 1947*, s. 345.

¹⁰⁰⁶ M. SYRNÝ: *Slovenskí demokrati*, s. 149. Kvetko vzpomíná, že při sporech o kompetence slovenských národních orgánů v Národní frontě Čechů a Slováků nacházel do voleb „tichou podporu“ u národně orientovaných komunistů. M. KVETKO: *Na prelome*, s. 135. Dle Ursínyho obhajovali po volbách slovenské zájmy spolu s demokraty Husák a Novomeský. J. URSÍNÝ: *Z môjho života*, s. 101. Hlavně se to týkalo přípravy nové ústavy.

¹⁰⁰⁷ ABS, f. MNB, sign. 62/2, k. 208, č. j. B/4-V-1441, *přiznání G. Husáka z 6. 4. 1951*, s. 41.

¹⁰⁰⁸ NAČR, f. K. Gottwalda, k. 41, *záznam telefonického rozhovoru K. Gottwalda s G. Husákem z 21. 8. 1947*, s. 279; SNA, f. ÚV KSS, k. 788, *zápis ze zasedání PÚV KSS 14. 7. 1946*, s. 2–3.

o opatření vůči Demokratické straně, aby se Slovensko nestalo „oázou konzervatismu“. Více se tematicky orientoval na hospodářský a sociální rozvoj Slovenska, který se snadněji podle jeho mínění uskuteční centralizovanou cestou.¹⁰⁰⁹

Nicméně i nadále interně poukazoval na význam národní otázky v souvislosti s bojem proti demokratům a upozorňoval, že slovenští komunisté ztrácejí „*mravní kapitál*“ kvůli zeslabení akcentace národní otázky, a tím nahrávají šovinistickým tendencím. Zákulisně se také snažil hájit slovenské zájmy v otázkách česko-slovenského přerozdělování finančních a materiálních zdrojů¹⁰¹⁰ a veřejně se nadále vymezoval vůči čechoslovakistickým projevům a také návrhům českých nekomunistických stran, které prosazovaly zemské zřízení se třemi politicko-správními jednotkami, v souvislosti s přípravou nové ústavy.¹⁰¹¹ Názorové neshody na státoprávní otázku byly mezi politickými stranami tak rozdílné, že ústavní výbor Ústavodárného Národního shromáždění nezformuloval konečný návrh ještě ani v únoru 1948.¹⁰¹²

Slovenští komunisté zpočátku prosazovali federalistický, či autonomistický model, přičemž inspiraci čerpali v sovětské ústavě z roku 1936, která operovala se svazovými a autonomními republikami, a zvláště v jugoslávské federativní ústavě z ledna 1946. To však KSČ odmítla.¹⁰¹³ Husák se činil v otázce na několika frontách. Byl členem právníké komise sekretariátu Ústředního výboru KSS, kde byl připravován ústavní návrh na řešení státoprávního postavení Slovenska,¹⁰¹⁴ a též zastupoval slovenské komunisty v ústavněprávním výboru Prozatímního Národního shromáždění, kam ovšem docházel velmi sporadicky, na druhou stranu párkrát i poté, co již nebyl jeho členem. Během jednání o ústavním zákonu o Ústavodárném Národním shromáždění se snažili zástupci slovenských komunistů prosadit zákaz majorizace, nemožnosti v klíčových otázkách přehlasovat slovenské poslance českou většinou.¹⁰¹⁵ Husák prosazoval, aby byl do ústavního zákona vtělen článek o slovenských národních orgánech, s čímž nebylo původně vůbec kalkulováno.¹⁰¹⁶ Nový návrh nakonec schválilo i Prozatímní Národní shromáždění, a tak slovenské národní orgány získaly

¹⁰⁰⁹ G. HUSÁK: Práce na programe, in: *Nové slovo*, roč. 3, 1946, č. 25, s. 1–2.

¹⁰¹⁰ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 30, a. j. 322, list G. Husáka V. Širokému z 31. 5. 1947, s. 69.

¹⁰¹¹ Např. G. HUSÁK: Strašidla v československom pomere [Nové slovo 1. 3. 1947], in: TÝŽ: *Zápas*, s. 214–218; TÝŽ: Národní socialisti a slovenský národ [Nové slovo 21. 2. 1948], in: *Tamtéž*, s. 249–255.

¹⁰¹² K otázce viz Jiří KOCIAN: Ústavní poměr Čechů a Slováků v návrzích politických stran při přípravě Ústavy ČSR v letech 1946–1948, in: *Soudobé dějiny*, roč. 2, 1995, č. 2–3, s. 399–471. Příspěvek obsahuje i edici dokumentů.

¹⁰¹³ Katarína ZAVACKÁ: Metamorfózy štátoprávneho postavenia Slovenska v Československu v rokoch 1948–1967. Od ústavy k ústave (1948–1960), in: Vladimír GONĚC a kol. (eds.): *Česko-slovenská historická ročenka 1998*, Brno 1998, s. 17–18.

¹⁰¹⁴ SNA, f. ÚV KSS, k. 788, *zápis ze zasedání PÚV KSS 22. 11. 1945*, s. 1.

¹⁰¹⁵ APSČR, f. PNS, Ústavněprávní výbor, k. 22, *zápis z 25. a 26. schůze z 3. 4. a 4. 4. 1946*.

¹⁰¹⁶ *Tamtéž*, *zápis z 28. schůze z 11. 4. 1946*. Husák také prosazoval, aby byly užity slovenské názvy u rýze slovenských institucí ve znění zákona o stavební obnově.

ústavní zakotvení, o což Husákovi šlo.¹⁰¹⁷ Kvůli volebnímu vítězství Demokratické strany pak manévrovala Komunistická strana Slovenska v otázce ústavy a snažila se konečné řešení oddalovat. Sami komunisté však otázku řešili. Předsednictvo Ústředního výboru KSS zřídilo 7. srpna 1946 komisi pro přípravu částí ústavy, které se týkaly Slovenska. Komise zejména prosazovala, aby nebylo zavedeno samosprávné krajské zřízení, československá vláda nevykonávala nad slovenskými národními orgány kontrolu, přičemž měl být zřízen speciální smírčí orgán pro případ kompetenčních sporů. Komise také usilovala, aby Sbor pověřenců byl přejmenován na „Národní slovenskou vládu“, v které by zasedali „národní slovenští ministři“.

Právní expert KSČ a hlavní zpravodaj ústavního výboru Ústavodárného Národního shromáždění Vladimír Procházka nesouhlasně referoval o jednáních s ústavní komisí předsednictva Ústředního výboru KSS Gottwaldovi v dubnu 1947: „[...] *jim jde spíše o vnější atributy moci než o moc samu. Musí prý na Slovensko přijít s něčím, co by vypadalo jako velká vymoženost oproti III. dohodě, aby se mohli ubránit demagogii demokratů. Soudruzi z KSS tvrdí, že podřízenost slovenských orgánů pražské vládě je pro ně neúnosná.*“¹⁰¹⁸ KSČ nesouhlasila a slovenské komunistické vedení se podřídilo. Jeho experti se poté zapojili do činnosti ústavní komise při předsednictvu ÚV KSČ, kde nakonec vznikl společný ústavní návrh, který již vycházel z již zmiňované třetí pražské dohody, jež byla přijata po volbách.¹⁰¹⁹

V souvislosti s jejich výsledkem se také naskytlá otázka ohledně personálního obsazení vrcholných exekutivních a vládních politických postů. Vedení demokratů upřednostňovalo, aby funkcionářské pozice přiřčené Komunistické straně Slovenska obsadila komunistická povstalecká garnitura, a tak rezort průmyslu a obchodu obsadil Ján Púll, dopravy Kazimír Bezek, sociální péče Jozef Šoltész a školství a osvěty Ladislav Novomeský. Demokraté na Lettrichův návrh rovněž přenechali kvůli zklidnění situace post předsedy Sboru pověřenců komunistům,¹⁰²⁰ konkrétně Karolu Šmidkemu. Komunistické vedení ovšem takové řešení nepřijalo a Klement Gottwald raději nabídl pozici Viliamu Širokému, jenž však odmítnul přesunout svou politickou činnost z Prahy do Bratislavy¹⁰²¹ a nakonec podpořil na

¹⁰¹⁷ Vystoupení G. Husáka na 46. schůzi Prozatímního Národního shromáždění ČSR z 10. 4. 1946, in: *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, online: <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/046schuz/s046006.htm>.

¹⁰¹⁸ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 24, a. j. 49, *záznam V. Procházky „Zda a jak se při ústavním jednání projevíly v řadách příslušníků KSS nacionalistické úchytky nebo separatistické tendence?“ z 1. 3. 1950*, s. 45–46.

¹⁰¹⁹ Karel KAPLAN: *Pravda o Československu 1945–1948*, Praha 1990, s. 190.

¹⁰²⁰ NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, *zápisy a zprávy, poznámky StB dle výpovědi J. Ursínyho na G. Husáka*, s. 108.

¹⁰²¹ AMSNP, f. XII, sign. S47/2004, *vzpomínky J. Ďuriše*, s. 508 a 523.

hledané místo Gustáva Husáka, údajně pro jeho agilnost a energičnost,¹⁰²² což Husák, jenž tak díky volební prohře paradoxně politicky povýšil, následně také prokázal. Na druhou stranu, komunisté v novém Sboru pověřenců nedisponovali většinou hlasů a rovněž ztratili vlivné pověření vnitra ve prospěch bezpartijního Mikuláše Ferjenčíka, který se však nechal ovlivňovat Husákem a navíc byl limitován ministerstvem vnitra v čele s komunistou Václavem Noskem.¹⁰²³ Ferjenčík se snažil zaujímat politicky rezervovaný postoj, „*toto ušľachtilé gesto nebolo však vtedy na mieste, pretože hrať sa na neutrála znamenalo prihrávať komunistom na gól*“.¹⁰²⁴

Útoky proti demokratům i přes takto vstřícné postoje neutuchaly, nýbrž je komunisté stupňovali. Jako záminka posloužilo hledání protičeskoslovensky orientovaných nepřátel, posléze vykonstruovaného protistátního spiknutí. Komunisté se rozhodli, že budou vůči demokratům využívat problém očisty veřejného života, a proto se orientovali na sběr kompromitujících materiálů na jejich demokratické funkcionáře, v první řadě nově zvolené poslance. Na tomto procesu se aktivně podílel Husák, jemuž Široký uložil v té souvislosti řídit bezpečnostní agendu na Slovensku a komunisticky orientovaný bezpečnostní aparát i monitorovat činnost pověřence Ferjenčíka.¹⁰²⁵ Na půdě Národní fronty byla následně vytvořena komise, která přeshetřovala spolehlivost některých demokratických poslanců, přičemž vedení slovenských komunistů zaslalo koncem listopadu 1946 písemné obvinění proti Jánú Kempnému, Jozefu Staškovi a Miloši Bugárovi, na něhož také podali trestní oznámení.¹⁰²⁶

Komunisté rozpoutali proti Demokratické straně soustavnou veřejnou kampaň, přičemž Husák kontinuálně útočil vůči jejím exponentům v tisku. Na podzim 1946 uveřejnil komunistický deník Pravda seriál článků o údajných hospodářských machinacích demokratů, přičemž první tři útočící články zplodil Husák. Vydávaje se za bývalého agrárníka pod pseudonymem Peter Oravský například obvinil demokraty a jmenovitě Jána Ursínyho a Mateje Joska, že chtěli pod cenou získat a monopolizovat bývalé arizované hospodářství na

¹⁰²² NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 2, a. j. 37, *záznam o pohovoru s K. Moškovičem z 24. 10. 1963*, s. 34. Srov. V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 55.

¹⁰²³ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 48, *záznam pohovoru s Ervinem Polákem ze 4. 11. 1963*, s. 22 a 24. Husák interně hodnotil Ferjenčíka jako čestného člověka. Zpráva G. Husáka 'O situaci na Slovensku' z 5. 2. 1945, in: V. PREČAN (ed.): *Slovenské národné*, s. 974, d. 576.

¹⁰²⁴ Historicus [Jozef ŠPETKO]: *Krvavé ívery*, Curych 1979, s. 22; Jozef JABLONICKÝ: *Podoby násilia*, Bratislava 2000, 114. Též viz Stephan BLAŠKO: *Slovakia in Blood and Shackles. General Mikulas Ferjencik's part in the conquest of Slovakia by the communists*, New Jersey 1954.

¹⁰²⁵ NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, a. j. 57, *list V. Širokého G. Husákovi ze 7. 6. 1946*; Tamtéž, 03/10, sv. 2, a. j. 25, *záznam pohovoru s G. Husákem z 26. 8. 1963*, s. 3. K problematice kriminalizace demokratů viz M. Medvecký: *Za červené Slovensko*, s. 209–271; Jozef JABLONICKÝ: *Podoby násilia*, Bratislava 2000.

¹⁰²⁶ Václav VONDRÁŠEK: *Kriminalizace Demokratické strany Slovenska v předúnorovém období*, in: Jiří Pernes – Jan Foitzik (eds.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“*: Praha 14.–16. dubna 2003, Brno 2003, s. 134–135.

Slovensku pro jim spřízněný Svaz rolnických vzájemných pokladen. Rovněž poukazoval na provázanost vazeb mezi demokraty a bývalými Ľudáky,¹⁰²⁷ v čemž pokračoval od roku 1947 pod pseudonymem *Historicus* v časopisu *Nové slovo*, zejména přitom agresivně útočil na Jána Kempného.¹⁰²⁸ Od konce roku 1946 následovala odhalení několika ilegálních skupin, které údajně byly napojeny na demokraty. Jako důležitý důkaz posloužily *Kosorínovy zápisky*,¹⁰²⁹ jež Husák získal a využil při tvorbě zmiňovaných diskreditačních článků. Na tvorbě fiktivních odhalení spolupracovala Státní bezpečnost, která mimo jiné vykonstruovala zprávu o přípravě atentátu na Gottwalda, Širokého a Husáka.¹⁰³⁰

Je třeba však dodat, že ani Demokratická strana nezůstávala v pasivitě, snažila argumentovat a čelit komunistickým útokům. Na mušku si brala i Gustáva Husáka a snažila se narušit jeho obraz protifašistického odbojáře připomínáním jeho působení za války v „německém“ Ústředním svazu špeditérů, kde bral peníze od „hitlerovců“.¹⁰³¹ Na Husákovu údajně pochybnou milost poukazoval, třeba dodat pomocí prokazatelných polopravd, i český týdeník *Dnešek*, vůči čemuž se Husák ohradil osobním listem, který adresoval jeho šéfredaktorovi Ferdinandu Peroutkovi.¹⁰³² Nepřímé mediální výpady na Husáka také dopadly po vynesení rozsudku nad bývalými Ľudáckými činiteli Jozefem Tisem a Alexandrem Machem.

3.2.1. Za smrt prezidenta a ministra aneb O přátelích z bratislavských vináren

Zápas mezi komunisty a demokraty se rovněž citelně dotýkal otázky potrestání bývalých politických představitelů Slovenské republiky, kterou zakotvoval Košický vládní program. Již tak zpolitizovaný případ nabyl nové dimenze. Pokud generalizujeme výpovědi slovenských komunistů z různých informativních zpráv napsaných před vypuknutím povstání, včetně Husákových, vychází Ľudácký režim jako nepřátelský, leč benevolentní v represivních

¹⁰²⁷ Husákovy články viz G. HUSÁK: *Z bojov o dnešok 1944–1950*, Bratislava 1973, s. 176–192.

¹⁰²⁸ Viz příslušné články TÝŽ: *Zápas*, s. 98–102, 228–236, 246–249. Srov. O jednej čiernej opozícii proti štátu, in: *Nová generácia*, roč. 2, srpen 1947, č. 13–14, s. 172–177.

¹⁰²⁹ Ľudácký činitel Jozef Kosorín se na podzim 1944 zúčastňoval schůzek slovenských intelektuálů různého zaměření (včetně Ľudáků a budoucích členů Demokratické strany), kteří debatovali o různých otázkách, včetně možnostech, jak zachovat samostatné Slovensko, či alespoň jeho širokou autonomii v obnoveném Československu. Kosorín si ze schůzek pořizoval zápisky, které koncem roku 1945 zpracoval a jako svědek v procesu s Jozefem Tisou je předložil Národnímu soudu. Kosorín se také vůči *Historicusovým* článkům neúspěšně ohradil, jelikož obsahovaly „mnoho nepráv, skreslení a výmyslov“. AKPR, f. G. Husák, k. 25, a. j. 4, *diskuzní příspěvek J. Kosorína „Dva pohľady na SNP – z druhej strany“ z roku 1966*, s. 4 a 25.

¹⁰³⁰ R. LETZ: *Slovensko v rokoch 1945–1948*, s. 120–121.

¹⁰³¹ Na okraj štvanic proti DS, in: *Čas*, roč. 3, 15. 6. 1946, č. 132, s. 4; Srov. G. HUSÁK: *Kurzíva kolaborantská*, in: *Nové slovo*, roč. 3, 1946, č. 25, s. 11. Těž *Šidlo*, roč. 1, č. 40, 11. 10. 1947, titulní strana.

¹⁰³² G. HUSÁK: *Reakce na článek „Hledání pravdy o Slovensku“*, in: *Dnešek*, roč. 1, 31. 8. 1946, č. 21, s. 335.

opatřeních vůči komunistům v konfrontaci s okolními státy,¹⁰³³ a slovenský prezident Jozef Tiso jako představitel umírněného ľudáctva. Pod tímto dojmem také bylo nazíráno na poválečné tresty, například ze Šmidkeho pobytu v Moskvě ze srpna 1944 vyplynulo, v kontrastu s českými exilovými stanovisky, že se musí „*počítat se shovívavostí slovenských lidí k Tisovi, a že vlastně jde jen o to, aby Tiso po válce byl dán do kláštera*“.¹⁰³⁴ Změnu přivodil Tisův nepřátelský postoj k povstání, přičemž zejména byla připomínána jeho účast na slavnostní vojenské přehlídce a mši v nacisty dobyté Banské Bystrici.

Gustáv Husák se zostrá vymezoval vůči bývalému ľudáckému režimu a osobě slovenského prezidenta. Jozefu Tisovi, kterého veřejně ironizoval jako neprozíravého a před vznikem Československa v roce 1918 národnostně indiferentního politika a nazýval ho „*nacistickým agentem*“, zejména zazlívá spojení s hitlerovskou třetí říší „*proti Slovanstvu*“ a povstání, což interpretoval jako „*zradu a zločin na vlastnom národe*“.¹⁰³⁵ Nikoliv náhodou. Slovenská národní rada totiž schválila 15. května 1945 nařízení „*o potrestanie fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdництва*“, které přímo obsahovalo paragraf o zradě na povstání (argumentace podílem na rozbití československého státu byla zpočátku slovenskou stranou upozadována).¹⁰³⁶

Vzápětí uložil státní tajemník ministerstva zahraničních věcí Vladimír Clementis velvyslancům v Londýně a Washingtonu, aby zařídili u vrchního spojeneckého vedení vydání představitelů bývalého slovenského režimu, kteří koncem války utekli na jimi spravované území. V této souvislosti také adresoval Gustáv Husák československé vládě dopis, ve kterém rozšiřoval seznam hledaných mimo jiné o Tisovo jméno. Koncem října 1945 vydali Američané bývalého slovenského prezidenta společně s bývalým ministrem vnitra Alexandrem Machem a dalšími osobami do Československa.¹⁰³⁷ Příprava hlavního soudního procesu trvala vzhledem ke složitosti a delikátnosti případu jeden rok, a tak až začátkem prosince 1946 zahájil Národní soud v Bratislavě soudní proces proti Jozefu Tisovi, Alexandru Machovi a v nepřítomnosti bývalému slovenskému ministru zahraničních věcí Ferdinandu Ďurčanskému.

¹⁰³³ Např. Záznam rozhovoru náčelníka odd. zvláštních úkonů Generálního štábu Rudé armády Nikolaje Slavina s K. Šmidkem z 8. 8. 1944, in: V. PREČAN (ed.): *Sovětský svaz*, s. 393, d. 5.

¹⁰³⁴ Zpráva F. Hály E. Benešovi z 2. 9. 1944, in: TÝŽ: *Slovenské národné*, s. 400, d. 221.

¹⁰³⁵ G. HUSÁK: Ľudácka zrada na Slovanstve [Nové slovo 6. 7. 1945], in: TÝŽ: *Zápas*, s. 53–60; TÝŽ: Slepá ulička slovenského katolicizmu [Nové slovo 20. 7. 1945], in: *Tamtéž*, s. 74–79.

¹⁰³⁶ Souhrnná zpráva H. Ripky o pobytu delegace SNR v Londýně z konce roku 1944, in: V. PREČAN (ed.): *Delegace*, s. 179.

¹⁰³⁷ Jan PEŠEK – Václav VONDRÁŠEK: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945–1970. Mýty a realita*, Bratislava 2011, s. 121–125.

Komunisté hodlali soudního procesu využít proti demokratům, přáli si její představitele politického katolicismu a luteránsko-agrárního křídla mezi sebou rozeštvat a následně Demokratickou stranu rozložit.¹⁰³⁸ Existoval totiž nikoliv neopodstatněný předpoklad, že Dubnová dohoda zavazovala všechny signatáře k tomu, že se postarají o opatření, aby nad bývalým prezidentem a katolickým knězem Jozefem Tisem nebyl vykonán trest smrti,¹⁰³⁹ který komunisté z toho důvodu kategoricky prosazovali.¹⁰⁴⁰ Záležitost se tak stala jejich politickým kapitálem a plánovaně i rozbuškou politické krize na Slovensku.

Vedení demokratů si uvědomovalo nepříznivé politické důsledky, které by ji Tisova poprava mohla přivodit, proto se snažilo neúspěšně intervenovat v Tisův prospěch na různých vlivných místech, mimo jiné i u prezidenta Edvarda Beneše. Předseda demokratů Jozef Lettrich se mimo jiné snažil přimět slovenské komunisty, aby Jozef Tiso, třeba i s velkým trestem, byl dán do kláštera, a popraven Alexander Mach. Obdobně intervenoval i předseda strany lidové Jan Šrámek (uvažovalo se tak, že alespoň jeden trest smrti by měl být vykonán).¹⁰⁴¹ V těchto souvislostech se následně dostali demokraté i do sporu s vládou ve věci výměny předsedy Národního soudu v Bratislavě Igora Daxnera.¹⁰⁴² „*Už vtedy sa mi zdal podozrivý veľký nátlak so všetkých strán, aby Mach bol popravený za každú cenu. Tento nátlak šiel hlavne zo strany demokratov,*“ vzpomíná Daxner, jenž si věc vysvětloval tím, že se jednalo jednak o pokus zachránit bývalého prezidenta, jednak že na tom měli osobní zájem Husák s Lettrichem, první jmenovaný že se chtěl v Machovi zbavit nepohodlného svědka o svém počínání za války, a druhý pro své homosexuální styky.¹⁰⁴³

Gustáv Husák se také činil v přípravách i realizaci a v politickém využití Tisova procesu, podílel se na jeho propagaci, na sběru důkazního materiálů či se snažil získávat interní informace a ovlivňovat technickou stránku soudního líčení, například naléhal na předsedu soudu, aby zkrátil lhůtu na vyhlášení rozsudku. Rovněž informoval o průběhu, náladách a možných eventualitách dalšího vývoje Klementa Gottwalda, kterému posílal od prosince 1946 pravidelné reporty o situaci na Slovensku.¹⁰⁴⁴ Husák mimo jiné apeloval na to, aby rozsudek v souběžně vedeném procesu se členy česko-slovenských pomnichovských vlád

¹⁰³⁸ M. BARNOVSKÝ: *Na ceste*, s. 125.

¹⁰³⁹ P. ČARNOGURSKÝ: *Svedok*, s. 241; Výtah z policejní zápisnice řeholníka Ernesta Bindáča z 3. 12. 1946, in: F. VNUK (ed.): *Dokumenty*, s. 99, d. V/5.

¹⁰⁴⁰ NAČR, f. ÚV KSČ, K. Gottwalda, sv. 41, *záznam telefonického rozhovoru K. Gottwalda s G. Husákem z 21. 3. 1947*, s. 345.

¹⁰⁴¹ Tamtéž, 03/10, sv. 3, a. j. 40, *záznam pohovoru s L. Novomeským z 5. 9. 1963*, s. 95.

¹⁰⁴² Viz Karel KAPLAN (ed.): *Dva retribuční procesy. Komentované dokumenty (1946–1947)*, Praha 1992, s. 23–33; Igor DAXNER: *Ludáctvo před národním soudem 1945–1947*, Bratislava 1961, s. 172–177.

¹⁰⁴³ NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, *záznamy a zprávy, Stanovisko I. Daxnera odeslané ministru národní bezpečnosti L. Kopřivovi k případu G. Husáka a spol. z 12. 5. 1951*, s. 216–219; NAČR, f. ÚV KSČ, 03/20, sv. 2, a. j. 24, *list I. Daxnera ministru spravedlnosti Š. Raisovi ve věci případu G. Husáka z 26. 5. 1953*, s. 4.

¹⁰⁴⁴ K. KAPLAN (ed.): *Dva retribuční procesy*, s. 20–21.

nebyl „za žiadnu cenu“ vyneseny před rozsudkem bratislavského soudu, který aby tak nebyl ovlivněn mírnějšími tresty, které byly očekávány (premiéři Rudolf Beran a Jan Syrový si nakonec odnesli o týden později než Tiso 20 let žaláře a další tři osoby osvobození). Ze zmiňovaných zpráv adresovaných Gottwaldovi implicitně vyplývá, že Husák kalkuloval ve slovenských případech s vykonáním trestů smrti,¹⁰⁴⁵ také dle dalších svědectví se projevoval v tomto ohledu jako radikál.¹⁰⁴⁶ Velmi ostře se například vymezil vůči aktivizaci katolických biskupů, které nabádal pod pohrůzkou možného nástupu horších časů, například pozemkovou reformou či konfiskacemi církevního majetku, aby veřejně vyjádřili loajálnost novému režimu a osvědčili se proti Tisovi, v jehož prospěch se dosud stavěli.¹⁰⁴⁷

Po zaznění očekávaného nejvyššího ortelu nad Jozefem Tisem se stal osud dotyčného již zcela politickou záležitostí. Žádost odsouzence o milost prezidenta republiky, který ji výlučně mohl udělit, napřed projednávalo předsednictvo Slovenské národní rady. Husák se ještě předtím veřejně implicitně vyslovil proti udělení milosti: „*Kto je s Tisom a jeho režimom, je jasným nepriateľom nášho obnoveného štátu,*“ je třeba „*dokončiť povstanie*“ a „*očistiť Slovensko od nepriateľských živlov*“.¹⁰⁴⁸ Ačkoliv demokraté disponovali v předsednictvu většinou jednoho hlasu, právě ten se jim v této záležitosti díky postoji demokrata a předsedy Svazu vojáků Slovenského národního povstání Milana Poláka nedostávalo. Proto bylo přistoupeno k tomu, že předsednictvo bez vlastního komentáře postoupilo československé vládě pouze kladné stanovisko pověřence spravedlnosti Ivana Štefánika podpořené žádostí vedoucího obžaloby.¹⁰⁴⁹

Během jednání vlády přečetl premiér Klement Gottwald nesouhlasný telegram Gustáva Husáka, jenž jako předseda Sboru pověřenců označil Štefánikovo stanovisko za osobní iniciativu dotyčného, které se událo bez vědomí Sboru pověřenců, a vyslovil s ním nesouhlas. Pro udělení milosti hlasovali pouze demokraté a lidovci, a tak vláda zaujala negativní postoj, který předložila prezidentovi. Edvard Beneš k přijetí milosti nebyl osobně nakloněn,¹⁰⁵⁰ nakonec ale avizoval, dost možná alibisticky, že pro něho bude směrodatné stanovisko československé vlády, které bez ohledu na intervence zejména demokratů také

¹⁰⁴⁵ NAČR, f. K. Gottwald, k. 41, *zpráva G. Husáka K. Gottwaldovi o situaci na Slovensku z 3. 3. 1947*, s. 270–271.

¹⁰⁴⁶ NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, *záznamy a zprávy, Stanovisko J. Púlla k případu Clementise, Husáka a Novomeskému (pravděpodobně z jara 1951)*, s. 213; NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 27, a. j. 283, *záznam pohovoru s J. Púlleem ze 17. 10. 1963*, s. 13. Srov. P. ČARNOGURSKÝ: *Svedok*, s. 239.

¹⁰⁴⁷ I. PETRANSKÝ: *Štát a katolícka cirkev*, s. 74

¹⁰⁴⁸ G. HUSÁK: *Čo ďalej* [Nové slovo 5. 4. 1947], in: TÝŽ: *Zápas*, s. 225 a 228.

¹⁰⁴⁹ K. KAPLAN (ed): *Dva retribuční procesy*, s. 26.

¹⁰⁵⁰ Viz např. NAČR, f. K. Gottwald, k. 41, *opis důvěrné zprávy L. Novomeského K. Gottwaldovi o rozhovoru s E. Benešem, z 27. 10. 1945*, s. 223; M. BARNOVSKÝ: *K niektorým otázkam súdneho procesu s Jozefom Tisom*, in: Valerián Bystrický – Štefan Fano (eds.): *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu. Zborník materiálov z vedeného sympózia Časť – Papiernička, 5.–7. mája 1992*, Bratislava 1992, s. 309.

akceptoval.¹⁰⁵¹ Poprava bývalého slovenského prezidenta byla vykonána před východem slunce 18. dubna 1947. Rudolf Slánský následně sebeckvalně referoval sovětským soudruhům, že smrtí Tisa komunisté „uštědřili těžký“ úder slovenské reakci a demokratům, kteří si do poslední chvíle mysleli, že exekuce nebude uskutečněna a hrozili vládní krizí. Nadto české strany údajně do poslední chvíle „váhaly“, rovněž i prezident Beneš, kterého zastrašili výhružkou masové kampaně.¹⁰⁵²

K velkému překvapení veřejnosti i nelibosti politiků byl s Jozefem Tisem souzený Alexander Mach, který byl všeobecně znám na rozdíl od Tisa jako představitel radikálního ľudáctva a antisemitismu, účelově přeřazen ke konci probíhajícího procesu v samostatné soudní konání, které ho o měsíc později odsoudilo k 30 letému vězení. Kolem této záležitosti se za uplynulý čas nakupilo množství nejrůznějších interpretací. Podle jedné patrně nejvíce frekventované verze zachránili Macha Husák a Novomeský za to, že nad nimi a dalšími komunistickými intelektuály držel ochrannou ruku za války.¹⁰⁵³ Na uvedené vazby bylo poukazováno v politickém prostředí již během povstání,¹⁰⁵⁴ ostatně Ladislav Novomeský se jimi nijak netajil,¹⁰⁵⁵ a následně v souvislosti s rozsudky nad Tisem a Machem začala takto podbarvené informace ventilovat Demokratická strana.¹⁰⁵⁶ Komunisté se ohradili, připomněli, že sami demokraté se snažili do soudního řízení zasahovat a od rozhodnutí Macha vyčlenit se veřejně distancovali, že mezi ním a Tisem nevidí rozdíl, ale že patrně rozhodly polehčující okolnosti a rozhodnutí „nezávislého“ soudu na rozdíl od nich respektují.¹⁰⁵⁷

Obvinění nabylo kriminální roviny a kulminovalo v období propagandistické kampaně proti „slovenskému buržoaznímu nacionalismu“ v 50. letech a přetrvává dodnes, žel, i v odborné literatuře a v historických kruzích: „[Husák], *Machův známý a dá se říci i přítel. Byl s ním často viděn v bratislavských vinárnách a kavárničkách. Říkalo se tehdy, že 'co politika rozdvojuje, slivovička spojuje'. Jednomu z hlavních strůjců genocidy slovenských židů*

¹⁰⁵¹ M. BARNOVSKÝ: *Na ceste*, s. 131–134; AÚPV, f. M. Kvetko, složka Radio Free Europe, *záznam z vysílání M. Kvetka z 19. 10. 1985*, s. 17–19. Podle Kvetka Beneš již předem také avizoval, že na doporučující stanovisko slovenských národních orgánů nebude brát zřetel, jelikož jejich postavení není zakotveno v ústavě.

¹⁰⁵² RGASPI, f. Informbyro, opis 1, d. 39, *zpráva R. Slánského o situaci v Československu ze září 1947*, s. 104.

¹⁰⁵³ Takto později obvinil dotyčné např. Juraj Šujan, jenž byl jeden ze žalobců v Tisově procesu (je ovšem možné, že jeho výpověď upravili vyšetřovatelé). NACR, f. MV, k. 23, podsvazek G. Husáka č. j. B/4-V-2425, protokoly o výpovědích svědka J. Šujana z 21. 11. 1951, s. 217. Šujan totiž posléze tvrdil, že se to pouze proslýchalo. Tamtéž, *protokoly o výpovědích svědka J. Šujana z 15. 5. 1953*, s. 212.

¹⁰⁵⁴ Ze zprávy F. Uhlíře o zkušenostech a dojmech z cesty čs. vládní delegace do SSSR a na Slovensko; předneseno v Státní radě 14. 12. 1944, in: V. PREČAN (ed.): *Slovenské národné*, s. 900, d. 563. Srov. AMSNP, f. 12, S53/2010, *vzpomínky a deníkové záznamy V. Šrobára na rok 1944*, s. 478.

¹⁰⁵⁵ Souhrnná zpráva H. Ripky o pobytu delegace SNR v Londýně z konce roku 1944, in: V. PREČAN (ed.): *Delegace*, s. 178–179.

¹⁰⁵⁶ Strannícka justícia, in: *Čas*, roč. 4, 17. 5. 1947, č. 112, s. 1; Šaňo Mach o sebe a o terajších pomeroch, in: *Šídlo*, roč. 1, 7. 6. 1947, č. 22, s. 4.

¹⁰⁵⁷ M. BARNOVSKÝ: *Na ceste*, s. 129; Po rozsudku nad Machom, in: *Pravda*, 20. 5. 1947, č. 115, s. 1–2.

tak Gustáv Husák zachránil život.“ Soudobé vyjádření historika Jána Mlynárika¹⁰⁵⁸ si v mnohém nezádá se starými propagandistickými výklady z per komunistického politika Václava Kopeckého či historika Václava Krále¹⁰⁵⁹ a patrně z nich vychází, což přinejmenším dokládá sílu jejich vlivu.

Když v roce 1990 obdobně obvinil Gustáva Husáka bývalý ministr vnitra Rudolf Barák,¹⁰⁶⁰ Husák zareagoval: „*Pokiaľ ide o styky s bývalým ministrom Machom, nikdy som žiadne nemal: ani osobné, ani spoločenské. V podstate som sa s ním ani fyzicky nestretol, ani priamo, ani nepriamo žiadne kontakty neudržiaval. Tvrdenie o nejakom stretaní vo vinárni je úplne vymyslené. [...] Je to drzý výmysel a pokus o kompromitáciu,*“¹⁰⁶¹ přičemž Husák spatřoval za obviněním Barákovu „*mstu*“ za to, že se postavil po roce 1968 proti jeho politické rehabilitaci.¹⁰⁶² Husákovu výpověď ohledně styků s Machem potvrzuje samotný Mach, kterému byly předloženy Husákovy fotografie při vyšetřování v padesátých letech. Mach neidentifikoval Husáka s odůvodněním, že ho „*nikdy osobně nepoznal*“,¹⁰⁶³ na druhou stranu při osobní konfrontaci připustil, že již „*ho někdy viděl*“.¹⁰⁶⁴ Ač Mach i Husák popřeli, že by se osobně znali, přetrvávají určité pochybnosti. Intelektuální prostředí meziválečné Bratislavy bylo totiž tak malé a provázané, že se jeví téměř jako nemožné, že by na sebe již tenkrát nenarazili. Mach sice považoval komunistické intelektuály za pomýlence, ale byla mu sympatická jejich nezištnost i zapálenost a chodil se s nimi přit na veřejná shromáždění.¹⁰⁶⁵ Domnívám se proto, že o sobě alespoň věděli. Možnost hlouběji se poznat měli až během společného pobytu v leopoldovské věznici, kde v padesátých letech po určitý čas sdíleli celu.¹⁰⁶⁶

Blízký vztah neměl Alexander Mach s Husákem, nýbrž s Ladislavem Novomeským, k němuž se rád hlásil. Zběžně se znali již od druhé poloviny dvacátých let a vzájemný vztah utužili za války, kdy Novomeský mimo jiné publikoval v časopisu *Budovatel* a *Elán* a byl i členem Spolku slovenských spisovatelů (vyloučen byl až 11. ledna 1945, tedy skoro půl roku

¹⁰⁵⁸ Milan KALINA (ed.): Kdopak by se Danubia bál...? Rozhovor s historikem doc. PhDr. Jánem Mlynárikem, CSc., in: *Věstník Maskil*, roč. 4, červen/červenec 2005, s. 4.

¹⁰⁵⁹ V. KOPECKÝ: *ČSR a KSČ*, s. 349–351; V. KRÁL: *Pravda o okupaci*, s. 310 a 315.

¹⁰⁶⁰ Ze vzpomínek ministra vnitra. Svědectví o Gustávu Husákovi, in: *České noviny*, roč. 1, 5. 12. 1990, č. 28, s. 7. Barák vystavěl svá vyjádření na údajném svědectví bývalého předního pracovníka ÚŠB Imricha Suckého, kterého vyšetřoval koncem 50. let a s nímž také paradoxně sám sdílel začátkem 60. let celu v opavské věznici.

¹⁰⁶¹ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 31.

¹⁰⁶² Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 2016, *záznam rozhovoru V. Plevzy s G. Husákem k obvinění R. Baráka z 6. 1. 1991*, s. 1.

¹⁰⁶³ ABS, f. MNB, sign. 62/2, a. j. ZV-62, k. 208, č. j. B/4-V-1441, *protokol o výpovědi A. Macha z 16. 7. 1953*, s. 49–55.

¹⁰⁶⁴ Tamtéž, *protokol konfrontace mezi G. Husákem a A. Machem z 20. 8. 1953*, s. 36.

¹⁰⁶⁵ Viz *Před súdom národa*, 4, s. 249. Srov. Anton HRUBOŇ: Alexander Mach a slovenskí komunisti, in: B. Kinčok a kol.: *Gustáv Husák*, s. 72–75.

¹⁰⁶⁶ Viz A. MACH: *Z ďalekých ciest*, s. 151–152, 251, 263.

od vypuknutí povstání na Slovensku!).¹⁰⁶⁷ Novomeský chodil soukromě navštěvovat předsedu svazu Valentína Beniaka, v jehož bytě se setkával i s Machem, se kterým se vídal i na jiných společenských akcích. Často se tak dělo za účelem různých intervencí ve prospěch komunistů, například se takto podařilo zajistit návrat Viliama Širokého a Júlia Ďuriše z Protektorátu, kde je vyšetřovalo gestapo.¹⁰⁶⁸

Ladislav Novomeský se také před Machem otevřeně hlásil ke svému komunistickému přesvědčení a posléze kalkuloval i s jeho participací na povstání. Mach ho považoval za přítele, kolegu novináře a rozumného, nikoliv nekompromisního bolševika, jenž v případě sovětského vítězství převezme vládní otěže. Je rovněž dost možné, že si Mach tímto způsobem cíleně zadělával na alibi pro poválečné období. Nadnesenými slovy tehdejšího šéfa slovenského Úřadu propagandy Jozefa Tida Gašpara vyřčenými v březnu 1943 na Novomeského adresu: „*My Slovinci máme dve divize, jednu bojovú a druhú zaistovaciú. My bojujeme v prvej, ty si v tej zaistovacej. Báruška Stalin nebude robiť rozdiely!*“ Zdá se, že v tomto ohledu existovala mezi dotyčnými symbióza,¹⁰⁶⁹ která byla v pozdější době oficiálně překrucována či tabuizována,¹⁰⁷⁰ což zároveň vedlo k posílení různých spekulací a dohadů.

Zářným příkladem toho bylo po válce dění kolem Národního soudu v Bratislavě, který si nechal předvolat Ladislava Novomeského jako svědka v Machově případu. Novomeskému to nebylo zrovna dvakrát příjemné,¹⁰⁷¹ ovšem na doporučení Husáka a Baš'ovanského se dostavil k přípravnému soudnímu řízení¹⁰⁷² a vypovídal, třeba dodat, že korektně. Konečně svědectví před soudem pak Novomeský pod tlakem a v koordinaci se Širokým i Husákem ochudil od osobnějších údajů.¹⁰⁷³ Přesto Mach kvitoval, že vypovídal v jeho prospěch a že ze způsobu jeho mluvy „*cítil staré priateľstvo*“,¹⁰⁷⁴ o čemž svědčí i to, že redakce komunistického deníku Pravda, která o procesu referovala, některé části záměrně vynechala či přestylizovala.

Novomeský také umožnil podle pozdějších svědectví Jána Ursínyho a Jána Lichnera, aby se Alžbeta Machová ubytovala v blízkosti vězení a mohla manžela často navštěvovat.¹⁰⁷⁵

¹⁰⁶⁷ J. JABLONICKÝ: *Samizdat o odboji*, s. 280.

¹⁰⁶⁸ *Pred súdom národa*, s. 228–230; A. MACH: *Z ďalekých ciest*, s. 212; Srov. I. KAMENEC (ed.): *Svedectvo Ladislava Novomeského*, s. 558–559.

¹⁰⁶⁹ M. GACEK: *Surová*, s. 107, 184 a 274; A. MACH: *Z ďalekých*, s. 254.

¹⁰⁷⁰ Uvedené vztahy například měly původně nalézt odraz v televizním seriálu *Povstalecká história* (1984), avšak výsledné dílo se neobešlo bez zásahu cenzury. Daniel RŮŽIČKA: *Povstalecká historie: televizní epopěj o Slovenském národním povstání*, in: Petr Kopal (ed.): *Film a dějiny 4. Normalizace*, Praha 2014, s. 239–240.

¹⁰⁷¹ A. RAŠLA – E. ŽABKAY: *Proces s dr. J. Tisom*, s. 56.

¹⁰⁷² NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 40, *záznam pohovoru s L. Novomeským z 5. 9. 1963*, s. 94.

¹⁰⁷³ I. KAMENEC (ed.): *Svedectvo Ladislava Novomeského*, s. 555.

¹⁰⁷⁴ Alexander MACH: *Očakávania s nádejou... Denníky, odkazy a listy. Marec 1945 – júl 1947*, in: *Kultúra*, roč. 17, 2. 4. 2014, č. 7, s. 10. Srov. *Pred súdom národa*, s. 225–232.

¹⁰⁷⁵ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 39, *kádrový posudek MV na L. Novomeského z konce roku 1949*, s. 50.

Rovněž se zmínil v čase přibližování konce procesu, „že by bolo účelné rozlišovať pri vynesení rozsudku medzi Tisem a Machem a neodsúdiť na trest smrti Macha,“ pričom zejména poukazyval na jeho kajnicné chováni během procesu, které kontrastovalo s Tisovou zaťatostí. Eduard Friš tento názor považoval i za dobrou taktiku na rozeštvání demokratů.¹⁰⁷⁶ Nabízí se přitom i vcelku logická úvaha, že živý Mach byl pro komunisty cennější jako potencionální zdroj nejrůznějších informací, například pro diskreditační kampaň proti demokratům.¹⁰⁷⁷

Klíčový aktéři procesu předseda soudu Igor Daxner i jeden ze žalobců Anton Rašla však motivace uvedeného druhu nepotvrzují, ba naopak, že pro Macha trest smrti prosazoval Husák, podle jehož tvrzení se Daxner vzepřel komunistickému vedení.¹⁰⁷⁸ Schovívavost k Machově osobě rozhodly podle různých svědectví projevená lítost, součinnost během vyšetřování i soudního líčení, ale rovněž lidský rozměr, že byl otcem několika malých dětí. Velmi emotivně zapůsobila Machova závěrečná řeč a rovněž přítomnost paní Alžbety Machové s dětmi během soudního projednávání, soucit a zastání si Mach vysloužil i u manželek Rašly a Daxnera. Brána v potaz rovněž byla okolnost, že od povstání nevykonával trestnou činnost, mnohým odbojářům pomohl,¹⁰⁷⁹ což se týkalo i samotného Igora Daxnera a jeho švagrové, manželky jeho mladšího bratra Cyrila Daxnera,¹⁰⁸⁰ se kterým se Mach dokonce přátelil. Pikantní je, že tenkrát za války byla Daxnerovi účelově diagnostikována tuberkulóza a byl umístěn do nemocnice, ze které následně utekl.¹⁰⁸¹

Daxner v kooperaci s Rašlou totiž vydal před vynesení rozsudku usnesení, že trestnou věc Alexandra Macha vylučuje z konání pro jeho vážný zdravotní stav. Jednalo se rovněž o záminku, jelikož k oprátce neodsouzení Macha by příliš kontrastovalo s Tisovou popravou (Rašlův známý lékař vystavil potvrzení o akutním ochoreni na plicní chorobu). V samostatném soudním konání pak soud odsoudil 15. května 1947 Macha k 30. letům žaláře,¹⁰⁸² ve kterém se setkal za několik let i s Novomeským a Husákem.

¹⁰⁷⁶ NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, poznatky E. Friše o stycích s L. Novomeským pro kádrové odd. Ústřednímu sekretariátu ÚV KSČ B. Köhlerovi z března 1951, s. 193.

¹⁰⁷⁷ A. HRUBOŇ: *Alexander Mach*, s. 82.

¹⁰⁷⁸ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 884, *Žádost o prověření procesu a rehabilitaci G. Husáka A. Novotnému z 20. 12. 1962*, s. 26; NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 266, *záznam o pohovoru s G. Husákem z 27. 8. 1963*, s. 14. Podle Husáka byl Daxner kariérista, kterému odmítl v době povstání vydat stranickou legitimaci, a tím také byly zatíženy jejich vztahy, což potvrzuje i Daxner.

¹⁰⁷⁹ I. DAXNER: *Ludáctvo*, s. 175–176; A. RAŠLA – E. ŽABKAY: *Proces s dr. J. Tisom*, s. 52–55, 102; Ladislav VLACH: K rozsudku nad Machem, in: *Odkaz*, roč. 2, 15. 5. 1947, č. 9, s. 129–130; AMSNP, f. 12, S73/80, *vzpomínky Juraje Šujana na proces s J. Tisem (konec 70. let)*, II. díl, s. 894–897.

¹⁰⁸⁰ J. URSÍNÝ: *Z mého života*, s. 128–129. Bez větší specifikace hovoří i Čulen, že Daxner byl Machovi zavázaný z minulosti. Konstantín ČULEN: *Po Svätoplukovi druhá naša hlava (Život Dr. Jozefa Tisu)*, Partizánske 1992, s. 418.

¹⁰⁸¹ A. MACH: *Z ďalekých*, s. 181.

¹⁰⁸² A. RAŠLA – E. ŽABKAY: *Proces s dr. J. Tisom*, s. 102, 53–55.

Ten, když byl dotazován na Machův případ v šedesátých letech během veřejných diskuzí, odmítl, že na jeho záchraně nese nějaký podíl. Naopak tvrdil, že podle jeho názoru si měl odnést trest nejvyšší, což mu také osobně sdělil, když sdíleli vězeňskou celu.¹⁰⁸³ Ohledně výše trestu v případě prezidenta Jozefa Tisa pak tvrdil, že by ho v tehdejší atmosféře opět prosazoval, avšak že „*s odstupom času, keď už človek zabúda na vtedajšie útrapy, bol by som možno zhovievavejší*“.¹⁰⁸⁴

3.2.2. Dobyvatel monopolu moci

Poprava bývalého slovenského prezidenta sice narušila jednotu Demokratické strany, ovšem nepřivodila jí komunisty očekávaný rozklad. Soudruzi proto hledali nové možnosti k diskreditaci demokratů. Kalkulovali a realizovali tlak pomocí Sboru pověřenců, komunisty spřízněných organizací i zásahy ústřední vlády, v této souvislosti prosazovali další centralizační opatření na úkor slovenských národních orgánů.¹⁰⁸⁵

Sovětský svaz přesto hodnotil politiku československých komunistů jako „smířlivou a kompromisní“ a byl znepokojen aktivizací „reakčních sil“. Ostatně jednalo se již o dobu, kdy se projevovaly znatelné rozpory mezi spojenci protihitlerovské koalice a v této souvislosti se také dotvářela politická mapa poválečné Evropy. Winston Churchill hovořil již před rokem o spuštění „železné opony“, Spojené státy Americké začínaly aplikovat politiku zadržování šířícího se vlivu Sovětského svazu, který se snažil konsolidovat své pozice ve střední a východní Evropě také za pomoci diskreditace a kriminalizace nekomunistických stran a podporou spřízněných politických subjektů v jednotlivých zemích. Tento pohyb zákonitě poznamenal i zatím aplikovanou spolupráci politických stran v Československu.

Do Prahy byl proto vyslán vedoucí odboru zahraniční politiky Ústředního výboru Všesvazové komunistické strany bolševiků P. Guljajev, jenž se v polovině června 1947 setkal s řadou vedoucích komunistických funkcionářů a následně referoval o nabytých poznacích do Moskvy. Mimo jiné se věnoval i situaci na Slovensku, upozorňoval přitom na „reakčnost“ demokratů, na jejich značný vliv mezi obyvatelstvem a kontakty se zahraničím. Současně zdůraznil slabé postavení slovenských komunistů. Za nedostatečnou označil její organizační činnost, zkušenosti a ideologickou vyspělost u vedoucích pracovníků, jmenovitě u Viliama Širokého a Júlia Ďuriše také to, že nevěnují dostatečnou pozornost stranickým věcem.

¹⁰⁸³ AÚPN, f. A212, inv. č. 233, k. 6, *Poznatky z besedy o SNP v internátu Mladá garda v Bratislavě z 27. 5. 1964*, s. 3; Srov. A. RAŠLA – E. ŽABKAY: *Proces s dr. J. Tisom*, s. 47.

¹⁰⁸⁴ J. VAVRINEC (ed.): *Čo zaujíma našich vysokoškolákov. Prečo spálili Gottwalda?* in: *Pravda*, roč. 49, 21. 3. 1968, č. 80, s. 2.

¹⁰⁸⁵ RGASPI, f. Informbyro, opis 1, d. 39, *zpráva R. Slánského o situaci v Československu ze září 1947*, s. 104.

Otevřenou kritiku a výzvy k akceschopnosti si vedoucí představitelé KSČ také vyslechli následně na zasedání nově ustanoveného Informbyra, organizace, která koordinovala pod vedením Sovětů jednotlivé komunistické strany, konaném koncem září 1947.¹⁰⁸⁶

Tlak Moskvy jen utvrdil československé komunistické vedení v realizaci rozhodujícího úderu proti Demokratické straně, vůči které byl shromažďován diskreditační materiál v rukou Husáka, jenž o něm referoval Klementu Gottwaldovi. „*Když jsem ho už moc s tím otravoval, řekl, tak to celé sestav, hodíme to na Národní frontu,*“ vzpomíná Husák, „*tam jsme chtěli tu otázku zlomit.*“¹⁰⁸⁷ Komunisté tak učinili 11. června 1947, přičemž vyzvali vládu, aby zakročila proti podzemnímu separatistickému hnutí na Slovensku, jež údajně bylo provázáno s Demokratickou stranou, a požadovali mimo jiné zrušení Dubnové dohody a odstoupení Jána Kempného, Miloše Bugára a dalších demokratických činitelů pod hrozbou vyloučení celé strany z vlády či vládní krize.¹⁰⁸⁸ Husák vznesené požadavky veřejně podpořil a hovořil o narušování konsolidace Slovenska, „klidu na práci“, a neodkladné potřebě očisty Demokratické strany, v opačném případě vyzýval, aby vzal věc do rukou lid.¹⁰⁸⁹ Následně 14. září oznámilo pověřenectvo vnitra, že bylo odhaleno protistátní spiknutí v Žilině, přičemž ve skutečnosti se jednalo z velké části o provokaci bezpečnostních složek.¹⁰⁹⁰

Hlavním cílem komunistů bylo pozměnit politickou strukturu na Slovensku, složení Sboru pověřenců a dalších orgánů, a tím oslabit demokraty, uvažovalo se přitom i s možností jejího vyloučení z vlády či dokonce rozpuštění. Významnou úlohu přitom sehrály komunistům spřízněné organizace, zejména Svaz slovenských partyzánů, jenž apeloval na vládu a Národní frontu v přijetí požadovaných opatření, a také závodní zaměstnanecké rady,¹⁰⁹¹ jejichž sjezd se sešel za účasti asi 1 800 delegátů v Bratislavě 30. října a rovněž podpořil komunistické požadavky, včetně toho, aby došlo k reorganizaci Sboru pověřenců, ve kterém měli být nově zastoupeni zástupci masových organizací, a odstoupení demokratických zástupců v rezortech zemědělství a spravedlnosti. O těchto požadavcích ovšem rozhodlo vedení slovenských komunistů již 25. října,¹⁰⁹² proto je zřejmé, že celá akce byla přímo řízena komunisty, kteří využívali masových organizací ke stupňování nátlaku a k zvýšení váhy svých

¹⁰⁸⁶ V. V. MARJINA: *Od důvěry k podezíravosti*, s. 464–467.

¹⁰⁸⁷ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 266, *záznam o pohovoru s G. Husákem z 19. 11. 1963*, s. 85.

¹⁰⁸⁸ M. SYRNÝ: *Slovenskí demokrati*, s. 324–325; M. BARNOVSKÝ: *Na ceste*, s. 140.

¹⁰⁸⁹ G. HUSÁK: *Zabezpečit' pokojnú výstavbu* [Pravda 19. 6. 1947], in: TÝŽ: *Zápas*, s. 183–187. Je zajímavé, že tento text v mnohém asociuje Husákovu vyjadřováním po roce 1969.

¹⁰⁹⁰ V. VONDRÁŠEK: *Kriminalizace*, s. 135–137, 146.

¹⁰⁹¹ SNA, f. ÚV KSS, k. 788, *zasedání PÚV KSS 1945–1949, zápis ze zasedání PÚV KSS 11. 10. 1947*, s. 1.

¹⁰⁹² Tamtéž, *zápis ze zasedání PÚV KSS 25. 10. 1947*, s. 1.

požadavků. Nehledě Gustáv Husák řídil politickou přípravu uvedeného sjezdu,¹⁰⁹³ kterého se také pak účastnil a ztotožnil se s tam vyhlášenými požadavky.

Na základě předestřené scénáře podali 31. října demisi pověřenci za slovenské komunisty, bezpartijní pověřenec vnitra Mikuláš Ferjenčík i předseda Sboru Gustáv Husák, jenž oznámil předsednictvu Slovenské národní rady a současně předsedovi vlády Gottwaldovi, že se jedná o demisi celého Sboru pověřenců, jelikož není způsobilý plnit svou úlohu. Učinil tomu proti vůli Demokratické strany, která ve Sboru měla většinu. V rozhlasovém projevu později svůj krok demagogicky zdůvodnil: „*Keď zjazd závodných rad vyslovil požiadavku odstúpenia Zboru povereníkov, považoval som toto za príkaz, lebo v demokratickom štáte si neviem predstaviť seba vyšší orgán, ktorý by mohol spravovať verejné veci proti vôli širokých vrstiev obyvateľstva.*“¹⁰⁹⁴ Husák následně začal s reorganizací Sboru ve smyslu návrhu odborů.

Demokraté ovšem rovněž nezháleli, mobilizovali svoji členskou základnu i veřejnost, rovněž vyjednávali se Stranou práce a Stranou slobody, kterým nabídli komunisty požadovaná pověřenectva výměnou za odmítnutí přímé účasti masových organizací, které by jinak přirozeně fungovali jako prodloužené ruce komunistů. Demokraté se také distancovali od vznesených obvinění, odsoudili pokusy o její diskreditaci a demonstrovali svou sílu, a tak kauza pronikla na celostátní úroveň. Svévolné a agresivní jednání komunistů vyvolalo nepříznivou reakci nejen u Demokratické strany, ale i u českých nekomunistických stran, zejména národních socialistů a lidovců, kteří pochopili, že oslabování pozic demokratů je z celorepublikového hlediska jejich vlastním.

Vláda nakonec vyslala přímo na Slovensko vyřešit vzniklou krizi svého předsedu Klementa Gottwalda, jenž zprostředkoval jednání obou stran, kterých se za slovenské komunisty účastnil Viliam Široký a Gustáv Husák, za demokraty Jozef Lettrich a Martin Kvetko. Následně 18. listopadu byla dojednána účast zástupců demokratů v novém Sboru pověřenců, avšak za cenu jejího personálního oslabení a odvolání tolik komunisty dehonestované Dubnové dohody.¹⁰⁹⁵ Demokraté sice ztratili většinu hlasů ve Sboru pověřenců, ale jelikož pozbytá pověřenectva získala Strana slobody a Strana práce, tak ani komunisté nedisponovali většinou. Demokratická strana se tak udržela jako plnohodnotná

¹⁰⁹³ Tamtéž, *zápis ze zasedání PÚV KSS 18. 10. 1947*, s. 1.

¹⁰⁹⁴ Rozhlasový projev předsedu Zboru povereníkov G. Husáka [22. 11. 1947], in: *Pravda*, roč. 28, 25. 11. 1947, č. 270, s. 1.

¹⁰⁹⁵ K podzimní politické krizi podrobněji viz Marek SYRNÝ: Jesenná politická kríza na Slovensku v roku 1947, in: Ondrej Podolec (ed.): *Február 1948 a Slovensko. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 14.–15. február 2008*, Bratislava 2008, s. 127–176.

politická síla a rovněž se ubránila participaci zájmových prokomunistických organizací na slovenské exekutivě.

Z pohledu komunistů se jednalo o Pyrrhovo vítězství. Gustáv Husák, jenž podle vícero svědectví prakticky řídil podzimní ofenzivu proti demokratům,¹⁰⁹⁶ byl nespokojený, jelikož se vyskytovaly snahy, aby se politická situace již „zhoupla“ k monopolu komunistické moci, „à la Únor“, avšak Klement Gottwald ještě nechtěl a považoval konflikt na Slovensku teprve za „generální zkoušku“ na blížící se celostátní střet. „A vylezl z toho jeden blbý kompromis... Byli jsme dost zklamáni, řekli jsme si: takovou práci jsme si s tím dali a nevyšlo z toho dohromady nic,“¹⁰⁹⁷ dodává Husák, který se údajně kvůli tomu dokonce dostal s Gottwaldem do konfliktu.¹⁰⁹⁸ Také se veřejně vyjádřil, že komunisté „viac-menej so sebazaprením prijali kompromis“ a ohradil se vůči námitkám, že se podařilo na Slovensku ubránit totalitním praktikám, přitom si posteskl nad přístupem některých zástupců českých stran: „Ti ľudia, ktorí radi hovoria o totalite, zabúdajú, že boli sme to my, ktorí demokraciu v Československu zachraňovali, že sme zachraňovali a zachraňujeme demokraciu pred zbytkami fašistických elementov ľudáckych,“¹⁰⁹⁹ které označoval společně se spekulanty za zdroj těžkostí, jelikož pracují v duchu pokynů fašistické emigrace a ve špionážních službách cizích nepřátelských mocností, přičemž jmenoval Jozefa Staška a Jána Kempného, kteří by správně měli být potrestáni soudy.¹¹⁰⁰ Bezpečnostní orgány totiž provedly během podzimní krize sérii zatýkání, při kterých bylo zajištěno 587 osob, z nichž na většinu bylo také podáno trestní oznámení, což se týkalo i generálních tajemníků Demokratické strany Kempného a Bugára.¹¹⁰¹

Slovenští komunisté se dále orientovali na přípravu svého stranického sjezdu, který byl naplánován na březen 1948 a měl vyznít jako demonstrace síly před květnovými volbami do Národního shromáždění. Husák byl v této souvislosti v předstihu delegován na oblastní výbory a stranické konference,¹¹⁰² ze kterých nakonec díky známým důvodům sešlo. Komunisté se snažili hrát s demokraty dvojí hru, jednak podporovali jejich „pokrokové síly“

¹⁰⁹⁶ NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, *posudek T. Baláže k osobě G. Husáka asi z konce roku 1949*, s. 223; též V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 56. Dotyční rovněž přisuzovali Husákovi vůdčí úlohu v bezpečnostní oblasti v průběhu únorových dnů roku 1948, což je však již zvětšené tvrzení. Jan PEŠEK: *Gustáv Husák a február 1948 na Slovensku – na hranici demokracie a totality*, in: S. Michálek – M. Londák a kol.: *Gustáv Husák*, s. 398–399.

¹⁰⁹⁷ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 266, *záznam o pohovoru s G. Husákem z 19. 11. 1963*, s. 82–85.

¹⁰⁹⁸ Tamtéž, sv. 1, a. j. 11, *záznam pohovoru s E. Friše z 28. 8. 1963*, s. 14–15.

¹⁰⁹⁹ Vystoupení G. Husáka na 85. schůzi Ústavodárného Národního shromáždění ČSR z 11. 12. 1947, in: *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, online: <http://www.psp.cz/eknih/1946pns/stenprot/085schuz/s085016.htm>.

¹¹⁰⁰ Rozhlasový projev předsedu Zboru poverenikov G. Husáka [z 22. 11. 1947], in: *Pravda*, roč. 28, 25. 11. 1947, č. 270, s. 1.

¹¹⁰¹ V. VONDRÁŠEK: *Kriminalizace*, s. 135–137, 146.

¹¹⁰² NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 30, a. j. 322, *Oznámení sekretariátu ÚV KSS o delegování G. Husáka na zasedání oblastních výborů KSS a okresní konference KSS z 16. a 17. 12. 1947*, s. 72–73.

typu Milana Poláka a Jána Ševčíka, okrajově i Jozefa Lettricha. Jednak kalkulovali s možností vzniku nové strany na úkor demokratů a zároveň se snažili o neutralizaci katolické církve tím, že doporučovali pozdržet revizi pozemkové reformy týkající se církevního majetku až na podzim, za což byl zodpovědný Novomeský a Husák,¹¹⁰³ jenž již předtím vyvíjel tímto směrem tlak na církevní představitele.¹¹⁰⁴ Komunistické vedení, zejména Gottwald, se ovšem zároveň připravovalo na finální politický střet. Na začátku roku 1948 se stal totiž politický stav v Československu anomálií. Jednalo se totiž o poslední stát v sovětské sféře vlivu, kde komunistická strana ještě neměla monopol politické moci.

Politickou krizi samy uspíšily nekomunistické parlamentní strany, které se neuváženě pokusily převzít iniciativu, přičemž 20. února 1948 podali demisi národněsocialističtí a lidovečtí ministři, k nimž se přidali i ministři za Demokratickou stranu. Předseda Sboru pověřenců Gustáv Husák aktu využil a vyhlásil demisi demokratických členů vlády rovněž za demisi jejich zástupců ve Sboru pověřenců.¹¹⁰⁵ Na základě Husákova rozhodnutí byli 23. února zbaveni za asistence bezpečnostních složek demokratičtí pověřenci výkonu funkce. Husák osobně převzal resort zemědělství, o čemž podal svědectví u rehabilitační komise: „*Šel jsem tam já, potom Falt'an, který pracoval v zemědělství, a asi tři bezpečáci. [...] Tak jsem mu [pověřenci zemědělství Jozefu Stykovi] řekl, co je, jak je, že jako tedy aby odešel, taková je situace, začal se vykrucovat, telefonovat a telefonovat [...]. [...] pak jsme spolu hovořili, on celý rozklepaný vytáhl lahev koňaku a říká: vypijeme si na to a toto. No a teď jsem do něho hučel, jak se lidově říká. Podívej se, co to má za smysl, co v Praze a tak, do čeho se chceš dostat, když jsem se do něho pustil, výsledek byl, prosím, já odtud odejdu, dělej si, co chceš, tak jsi mně to mohl hned říci, že i Gottwald tak myslí a tak. Svolal vedoucí pracovníky, těm jsem oznámil, že já přebírám resort,*“¹¹⁰⁶ a že kdo se nepodřídí, bude okamžitě a bez náhrady propuštěn.¹¹⁰⁷ Uprázdňené rezorty nechal Husák spravovat zbylými pověřenci, sám se ujal zmiňované zemědělské agendy a následně i pověřenectva vnitra po Mikuláši Ferjenčíkovi, který se pod tlakem atmosféry raději vzdal funkce.¹¹⁰⁸

¹¹⁰³ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 266, *záznam o pohovoru s G. Husákem z 19. 11. 1963*, s. 86; Usnesení předsednictva ÚV KSS o postoji ke katolické církve z 9. 1. 1948, in: F. VNUK (ed.): *Dokumenty*, s. 104, d. V/9.

¹¹⁰⁴ *Záznam o jednání G. Husáka s trnavským apoštolským administrátorem A. Lazíkem z 17. 12. 1947*, in: *Tamtéž*, s. 169–170, d. VIII A/14.

¹¹⁰⁵ „List predsedu SP Dr. Husáka členom Zboru poverenikov za DS“ [z 21. 2. 1948], in: *Pravda*, roč. 29, 24. 2. 1948, č. 46, s. 2.

¹¹⁰⁶ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 266, *záznam o pohovoru s G. Husákem z 19. 11. 1963*, s. 75–76.

¹¹⁰⁷ *Tamtéž*, sv. 31, a. j. 341, Zpravodajská agentura na Slovensku, *zpráva o převzetí pověřenectva zemědělství komunisty z února 1948*, s. 10.

¹¹⁰⁸ Ferjenčík podal demisi až 26. února i odmítl nabídku, aby se stal členem nové vlády. Za jeho předchozí činnost mu komunisté veřejně poděkovali. *Pravda*, 29. 2. 1948, č. 50, s. 2. Brzy po svém odchodu napsal Husákovi list, ve kterém vyjádřil „*skromnú a úprimnú vďaku za mimoriadne porozumenie a všetku podporu, ktorej sa mi v tejto funkcii od Teba dostalo, so súčasným uistením oddanosti voči Tvojej osobe, ako aj vernosti*“

Večer téhož dne se v sále bratislavské Reduty konala manifestace pod heslem „Slovensko je za Gottwaldovu vládu bez reakčních ministrů“, kde Husák ve svém projevu obvinil vedení demokratů ze spekulantství, že bude dále vládnout na Slovensku, i když její zástupci podali v Praze vládní demisi: „*Nebudeme každý mesiac riešiť nejakú krízu iba preto, že vedenie DS si nechce uvedomiť, že máme republiku demokratickú a ľudovú. Urobíme poriadok s domácou reakciou!*“ Jednalo se o sebevědomý projev vítěze nad poraženým protivníkem, jehož Husák navíc obvinil z oportunistu v národní otázce pro jeho spolupráci s čechoslovakisticky orientovanými národními socialisty,¹¹⁰⁹ které komunisti zobrazovali v souvislosti s politickou krizí jako neúspěšné organizátory puče.¹¹¹⁰

Předseda demokratů Jozef Lettrich reagoval tím, že svolal na 23. února mimořádné zasedání předsednictva Slovenské národní rady, na které se však komunističtí zástupci nedostavili. Neúplné předsednictvo komentovalo předešlé události jako nezákonné a označilo Husákovo odvolání pověřenců za protiprávní, a tím za neplatné. Dle zákona je totiž mohlo odvolat výhradně předsednictvo Slovenské národní rady, a nikoliv předseda Sboru pověřenců. Jednalo se však ze strany demokratů o labutí píseň, jež navíc ani nemohla být uveřejněna, jelikož komunisté jim zastavili za pomoci odborů tiskoviny,¹¹¹¹ následně obsadili jejich redakce a stranická sídla i ovládli rozhlas a komunikační spojení. Na otázku historika Viliama Plevzy, proč se rozhodl odvolat demokratické pověřence, Husák posléze odpověděl: „*Považoval som za nelogické, aby zástupcovia Demokratickej strany sedeli v slovenskom vládnom orgáne, keď ich ministri v pražskej vláde podali demisiu. Rozhodol som sa odvolať ich z funkcií. Zavolať som Gottwaldovi, informoval som ho o mojom zámere a on mi povedal: 'Tak prečo ich tam držíš?' Zákony a ústavu som v tomto prípade nemohol aplikovať, volil som teda politické riešenie. Keď s ním odmietli súhlasiť, musel som ich odvolať.*“¹¹¹²

Jak je i díky uvedenému svědectví zřejmé, dění na Slovensku bylo řízeno v kooperaci s Prahou,¹¹¹³ která zase běh událostí konzultovala s Moskvou a ta Gottwalda nabádala k větší rozhodnosti a nekompromisnosti. Ostatně v té době pobýval nikoliv náhodou v Praze

ideálom za ktoré sme v národnom povstaní bojovali.“ NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, a. j. 66, *Děkovný list M. Ferjenčíka G. Husákovi ze 7. či 8. 3. 1948*. Přes ony slova Ferjenčík nakonec raději emigroval do USA, kde v ústraní strávil zbytek života. Viz František HANZLÍK – Karel KONEČNÝ (ed.): *Opožděná svědectví generála Ferjenčíka*, in: *Vojenská história*, 2004, č. 1, s. 95–109.

¹¹⁰⁹ G. HUSÁK: *Povereníci za DS nedodržali záväzky*, in: *Pravda*, roč. 5, 24. 2. 1948, č. 46, s. 3.

¹¹¹⁰ Např. viz *Tamtéž*, 25. 2. 1948, č. 47, s. 1; Projev G. Husáka na konferenci odbojových svazů Slovenska z 21. 3. 1948, in: *TÝŽ: Z bojov o dnešok*, s. 307–311.

¹¹¹¹ NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, a. j. 61, *Postoj zaměstnanců knihtiskárny Slovenská grafia k politické situaci z 23. 2. 1948*.

¹¹¹² V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 58–59.

¹¹¹³ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 266, *záznam o pohovoru s G. Husákem z 19. 11. 1963*, s. 75.

sovětský emisar Valerian Zorin,¹¹¹⁴ který podle pozdějšího svědectví Husáka, jenž zároveň vnímal i aktivizaci „Západních“ zpravodajských složek, jednal jak s ním, tak Gottwaldem či ministrem zahraničních věcí Janem Masarykem.¹¹¹⁵ Nedůvěřivé pražské komunistické vedení vyslalo s instrukcemi pro jistotu do Bratislavy Júlia Ďuriše, kterému se měli podřídit slovenští soudruzi. Husák a Široký mu měli jet naproti do Břeclavi. Realita však vypadala jinak: „*Pan ministr Ďuriš má jet s R 10 bezpodmínečně až do Bratislavy na příkaz pana náměstka předsedy vlády Širokého a Husáka,*“ tato zpráva z Bratislavy jasně deklarovala, kdo se cítí být na Slovensku pánem.¹¹¹⁶ Slovenský *Vítězný únor*¹¹¹⁷ nakonec úspěšně řídil triumvirát Ďuriš – Široký – Husák. Poslední dva jmenovaní byli rovněž členy politické komise. Husák prováděl nová opatření v bezpečnostních orgánech, politických stranách a na úradech.

25. února prezident Edvard Beneš přijal pod tlakem demisi nekomunistických ministrů a jmenoval novou Gottwaldovu vládu. Husák vzpomíná, že slovenští komunisté různě kombinovali v průběhu vládní krize sestavení nového Sboru pověřenců, probíhala přitom zákulisní jednání s Milanem Polákem, Jánem Ševčíkem a dalšími spřátelenými demokraty. Návrh na nové složení Sboru pak komunisté telefonovali již po jmenování nové vlády Gottwaldovi, jenž povídal: „*Neblbněte, vy jste sto let za vopicema, už je to překonaný.*“ Čímž patrně upozorňoval na to, že vzhledem k jasnému vítězství v Praze se jedná ze strany slovenských komunistů o zbytečně kompromisní řešení.¹¹¹⁸ 28. února zkonsolidované předsednictvo Slovenské národní rady odvolalo pověřence za demokraty ze svých funkcí se zpětnou platností k 23. únoru a Husák informoval Gottwalda o rekonstrukci Sboru pověřenců. Gottwald dal předběžný souhlas¹¹¹⁹ a vláda stav potvrdila 5. března. O tři dny později vzal Sbor pověřenců Husákův předchozí postup formálně na vědomí, čímž byla záležitost z právního hlediska uzavřena. Tehdejší britský konzul v Bratislavě John A. Grant následně hlásil svému velvyslanectví do Prahy, že díky Husákově osobě se převrat na Slovensku uskutečnil s ještě větší precizností a rychlostí než v českých zemích.¹¹²⁰

Komunisté tak nabyli dominantní politické postavení v celém Československu, které neváhala stále radikálněji celospolečensky uplatňovat. Demokratická strana byla přetvořena

¹¹¹⁴ Viz Galina Pavlovna MURAŠKO (ed.): Únorová krize roku 1948 v Československu a sovětské politické vedení, in: *Soudobé dějiny*, roč. 5, 1998, č. 2–3, s. 314–317.

¹¹¹⁵ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 58.

¹¹¹⁶ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 119, *záznam o pohovoru s J. Ďurišem*, s. 52–54; Srov. AMSNP, f. 12, S47/2004, *vzpomínky J. Ďuriše*, s. 670.

¹¹¹⁷ Ke slovenskému Únoru podrobně viz O. PODOLEC (ed.): *Február 1948 a Slovensko*.

¹¹¹⁸ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 266, *záznam o pohovoru s G. Husákem z 19. 11. 1963*, s. 75; Tamtéž, sv. 3, a. j. 42, *záznam pohovoru s V. Novým z roku 1963*, s. 23.

¹¹¹⁹ NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, a. j. 62, *předběžný souhlas K. Gottwalda s návrhy G. Husáka na rekonstrukci Sboru pověřenců z 28. 2. 1948*.

¹¹²⁰ Edita IVANIČKOVÁ: Slovensko-český vztah v mocenskom zápase v ČSR 1945–1948 z pohľadu britskej diplomacie, in: *Soudobé dějiny*, roč. 6, 1998, č. 2–3, s. 280.

na bezvýznamnou Stranu slovenské obrody¹¹²¹ a na většinu nekolaborujících představitelů čekala emigrace (Jozef Lettrich, Martin Kvetko, Rudolf Fraštacký, Michal Múdry-Šebík, Mikuláš Ferjenčík...), či vězení (Ján Ursíny, Miloš Bugár či Ján Kempný). Gustáv Husák se loučil s bývalými politickými partnery a poraženou Demokratickou stranou ironickými nekrology, jako se zpátečníky a zrádci národa, následně také umně poukazoval na rozpory i spolupráci exulantů mezi sebou i se v zámoří již od konce války žijící česko-slovenskou protibenešovskou elitou.¹¹²² V kontrastu s příkrým soudem nad poraženými politiky zaujali komunisté včetně Husáka kvůli zklidnění atmosféry zpočátku smířlivý tón k náboženským otázkám, církvi¹¹²³ i bývalým řadovým členům demokratů, kterým široce otevírali svou stranickou náruč¹¹²⁴ – historie hromadných politických přestupů se tak během deseti let opakovala již potřetí.

V souvislosti s touto končící kapitolou může působit až absurdně o dva roky později vznesené obvinění, že se Gustáv Husák paktoval s demokraty. Když Viliam Široký poprvé otevřeně vyřknuv tuto tezi, Husák zareagoval: „[...] *súdruhovia vedia, že kde šlo o boj proti reakcii u nás, či to boli ľudáci, gardisti, katolícka cirkev, DS, Lettrich, Fraštacký, Kvetko atď., že tam nielen že som osobne ani minútu neváhal, ale veľmi vehementne s celým srdcom, s celou dušou som sa do toho vrhol. [...] Prečo sa tak bránili, keď som mal byť predsedom Zboru povereníkov? Nie, že by to nadšene prijali, ale vedeli, že budú mať pekelný život a mali tento pekelný život [...]. Keď si spomeniem na to sprisahanie, len ich do vreca dostať a hodiť do Dunaja.*“¹¹²⁵

¹¹²¹ J. RYCHLÍK: *Češi a Slováci*, II., s. 118–119.

¹¹²² Historicus [G. HUSÁK]: Emigrácia bez cti a programu, in: *Nové slovo*, roč. 5, 18. 6. 1948, č. 25, s. 355–356; G. HUSÁK: Z vlády do emigrace [Nové slovo 23. 4. 1948], in: TÝŽ: *Zápas*, s. 263–269.

¹¹²³ TÝŽ: Slovenská politická jar [Pravda z Velikonoc 1948], in: *Tamtéž*, s. 255–259.

¹¹²⁴ „*Otvárame brány KSS pre všetkých dobrých Slovákov a Slovenky,*“ oficiálně vyhlašovalo slovenské komunistické vedení. „*Oslovujeme osobitne príslušníkov a pracovníkov bývalej DS, ktorí prešli toľkými sklamaním a z ktorých mnohý prežíva dnes ťažký duševný boj. Z hriechov a zločinov Vašich nehodných vodcov nikdy sme nevinili Vás, široké masy členov a funkcionárov DS. Vime, že vedenie Vašej strany rozhodovalo vždy bez Vás a skoro vždy proti Vám.*“ Ohlas Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska, in: *Pravda*, 4. 3. 1948, č. 53, s. 1.

¹¹²⁵ SNA, f. ÚV KSS, k. 795, a. j. 10, *protokol ze zasedání PÚV KSS 3. 4. 1950*, s. 10–11.

4. BURŽOAZNÍ NACIONALISTA (1948–1960)

“Úloha osobnosti v dějinách sestává prakticky z ochoty dotyčné osobnosti zemřít nebo nechat se zabít dříve, než stačila odvolat.” Karel Kryl¹¹²⁶

Únorovými dny byl dovršen nejen podle Gustáva Husáka nástup na cestu dějinně zákonitého socialistického vývoje, pracující lid pod vedením komunistické strany porazil kontrarevoluční síly, a proto mohlo dojít k prohlubování socializujících opatření a s nimi souvisejícímu blahobytu. *„Nadávky a hnev západných kapitalistov sú svedectvom víťazstva progresívnych síl u nás. Keď veľkostatkári ovládali väčšinu pôdy – to bola demokracia. Keď túto zem dostávajú malí roľníci – to je červený teror. Keď pár kapitalistických rodín ovládalo celý priemysel – to bola sloboda. Keď priemyselná výroba má slúžiť miliónom občanov – to je znásilnenie slobody. Keď exekútor a žandár ničili drobného človeka, to bolo vzájomne poriadku, keď naša bezpečnosť chráni ľudový režim – to je obmedzovanie slobody človeka. Široké vrstvy ľudu prezrely túto podvodnú hru vrstiev, naučených blahobytno žiť z mozoľov pracujúcich,“* utahoval si Husák z pokrytectví liberálně kapitalistického systému a jeho propagandy. *„Sú takí, čo počúvajú zahraničné klebety, sú ľudia, čo strašia vojnou, sú blázni, čo chcú hlavou preraziť múr spoločenského vývoja. Je ich málo a presvedčia sa skoro o sile a úspešnosti nového nášho usporiadania. Presvedčia sa o tom, že sa u nás bude žiť lepšie, ľudskejšie, spokojnejšie a radostnejšie.“¹¹²⁷* Ačkoliv se jednalo o slova patrně poctivě míněná a pozitivní posun v materiální oblasti skutečně následně zaznamenala značná část společnosti, tak zároveň nezanedbatelné skupině lidí včetně samotnému Gustávu Husákovi nastupující čas mnoho radostného nepřinesl. Kromě dočasné a navíc i relativní politické moci si posléze vysloužil od svých soudruhů označení s dalekosáhlými důsledky: „buržoazní nacionalista“.

Při řešení této tragické kapitoly Husákova života je nutné si přednostně vysvětlit, co se pod uvedeným pojmem skrývá. Marxisticko-leninská ideologie považuje nacionalismus za nežádoucí produkt kapitalismu, protože jejím hlavním úsilím je vybudovat beztřídní společnost na internacionální bázi. Pokud jsou národní zájmy nadřazovány nad třídní hledisko, pak je chápe jako úchylku, kterou nazývá buržoazním či maloměšťáckým nacionalismem. V politické praxi se jím ovšem častovala neochota se bezpodmínečně podvolit bolševickému hierarchickému systému (demokratickému centralismu), na jehož vrcholu stál Kreml. Obvinění spočívala v tom, že uvedená osoba či skupina osob klade zájmy

¹¹²⁶ Z písne Karla Kryla *Marat ve vaně*, hudební album *Rakovina*, 1969.

¹¹²⁷ G. HUSÁK: *Náš cieľ – socializmus* [Práca 1. 5. 1948], in: TÝŽ: *Zápas*, s. 281–284

vlastního národa, respektive vlastní země nad zájmy Sovětského svazu, a tudíž nad zájmy celého socialistického společenství, přičemž toto nařčení často sloužilo k odůvodnění momentálních politických potřeb.¹¹²⁸

4.1. Hledaný vnitřní nepřítel

Spojené státy americké a Sovětský svaz se prosadily v poválečném světě jako supervelmoci, jejichž působením se zrodila studená válka a bipolární svět, v nichž se významně spoluutvářel také běh evropských událostí. Obě mocenská centra se snažila konsolidovat vlastní a naopak oslabit soupeřovy pozice za použití rozličných prostředků. Vzájemně na sebe chrlily nenávistnou a hysterickou propagandu, která neodmyslitelně prodchla tehdejší každodennost.

V této situaci se jen malý počet zemí aktivně snažil o vlastní politiku, která by byla nezávislá na vnějších centrech. Mezi takové státy patřila Jugoslávie. Její politický představitel Josip Broz-Tito respektoval vůdčí postavení Moskvy, ovšem zároveň se snažil provádět ambiciózní zahraniční politiku, přičemž se nepokrytě vměšoval do vnitřních záležitostí sousedních států s vizí ustanovení balkánské federace. Nový silný stát na Balkáně pod Titovým vedením potencionálně ohrožoval monopolní postavení Sovětského svazu v Evropě. Navíc hrozil dominový efekt, kdy by mohli usilovat o samostatnější postavení i ostatních komunističtí vůdci. Sovětský lídr Josif Stalin byl značně znepokojen a začal od jara 1948 rázně jednat, přitom došlo k vyhocené konfrontaci. Tito se mu odmítl podřídit a Moskva přenesla celou záležitost k projednání Kominformě,¹¹²⁹ jejíž rezoluce z 28. června 1948 označila jednání jugoslávského stranického vedení za nemarxistické a vyzývala k jeho svržení. Dále přijala zásady teorie o zostřování třídního boje, položila rovnítko mezi věrností Sovětskému svazu a věrností socialismu, navíc nově odsoudila politiku specifických cest k socialismu a klasifikovala ji jako projev *buržoazního nacionalismu*, proti kterému vyhlášovala rozhodný boj.¹¹³⁰

¹¹²⁸ Využívám slovní spojení *buržoazní nacionalismus* jako pomocný technický termín, jelikož se označení vžilo a nedostává se za něj adekvátní náhrady. Historiografie v reakci na stranickou revizi ideologických závěrů IX. sjezdu KSS z prosince 1963, a aby upozornila na problematičnost tohoto termínu, si vypomáhá přídávkem *tzv. (tak zvaný) buržoazní nacionalismus*. Pokud na to přistoupíme, pak by se muselo v zájmu konzistentnosti psát přídavné označení i k dalšímu nepřebornému množství slov a slovních spojení, které nedisponují zcela jasným či nestatickým obsahem, po provedené kritice nevidím proto důvod, proč jej užívat.

¹¹²⁹ Kominforma (Informbyro), oficiálně Informační byro komunistických a dělnických stran vzniklo v září 1947 a navazovalo na činnost Kominterny zrušené roku 1943. Jednalo se o Moskvou řízené sdružení komunistických a dělnických stran Bulharska, Československa, Francie, Itálie, Maďarska, Polska, Rumunska, Sovětského svazu a až do vyloučení v roce 1948 také Jugoslávie a Svobodného území Terstu. Kominforma byla rozpuštěna roku 1956 v souvislosti s procesem destalinizace a se sovětským opětovným sblížením s Jugoslávií.

¹¹³⁰ Karel KAPLAN: Zamyšlení nad politickými procesy, in: *Nová mysl*, roč. 22, 1968, č. 6, s. 770.

Dovršení kampaně proběhlo v listopadu 1949 na zasedání Kominformy v Budapešti, na němž byla prezentována i přijata představa, že imperialistický tábor se připravuje na válečný konflikt, snaží se proniknout prostřednictvím svých zpravodajských agentur do jednotlivých komunistických stran, a usiluje tím po jugoslávském vzoru o jejich odtrhnutí od spolenectví s Moskvou. V Budapešti přijatá rezoluce s názvem *Jugoslávská komunistická strana v moci vrahů a špiónů* pak vyhlásila zesílený boj na ideologickém poli a za nejdůležitější úlohu komunistických stran, „aby všemožne zvyšovaly revolučnú bdelosť vo svojich radoch, odhaľovali a odstraňovali buržoáznonacionalistické živly a agentov imperialismu, nechť by sa skrývaly pod hocakú zástavu.“¹¹³¹ Sovětský svaz silně omezil diplomatické styky a přerušil všechny ekonomické kontakty s Jugoslávií, jejíž politické vedení označil za fašistické a agenturu imperialismu, v čemž ho poslušně následovali ostatní země východního bloku.

Vyhrocená mezinárodní situace vygradovala v nevídanou protititovskou kampaň, na které se také podílelo Československo. Gustáv Husák přes počáteční rozpaky na ni též přistoupil a veřejně označil dle sovětské rétoriky jugoslávské stranické vedení za „nacionalisty“, „titovské bandity“, „špióny a agenty kapitalistů“.¹¹³² V kontrastu s tím stojí za pozornost, že z Husákovy iniciativy vznikla po válce *Společnost přátel Federativní lidové republiky Jugoslávie na Slovensku*, která si kladla za cíl prohlubování a utužování československo-jugoslávské vzájemnosti a v níž se znatelně angažovala povstalecká garnitura slovenských komunistů. V předvečer sovětsko-jugoslávského konfliktu se konalo první řádné zasedání této společnosti, na kterém došlo aklamací ke zvolení Gustáva Husáka a Karola Šmidkeho čestnými předsedy a také byl změněn název spolku na *Svaz přátel Titovy Jugoslávie na Slovensku*.¹¹³³ Není asi nutné zdůrazňovat, že zmíněná spolková činnost následně nepůsobila zrovna pozitivně v kádrových profilech zainteresovaných osob.

Jak bylo uvedeno, Moskva, aby předešla případným obdobným jevům jako v Jugoslávii, nařídila zostřit boj proti vnitřním nepřítelům ve státech sovětského bloku. Nepřátelská činnost měla být odhalena a stranický i veřejný život očištěn. Přitom byla vznášena obvinění, jejichž pojmenování a zdůvodňování se často měnilo. Jednou se mluvilo o trockistických kruzích, jindy o buržoazních nacionalistech či přísluhovačích titoismu, později

¹¹³¹ *Porada Informačného byró komunistických strán v Maďarsku v druhej polovici novembra 1949*, Bratislava 1950, s. 71–72.

¹¹³² NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 871, 6. 6. 1950 článek pro „Novou mysl“ o nacionalistické úchylce, s. 12.

¹¹³³ AHMSRB, f. Spolky, policejní ředitelství, sign. 249, k. 66, *Společnost přátel FLR Jugoslávie na Slovensku, Zápisnice z valného shromáždění Společnosti přátel FLR Jugoslávie z 5. 4. 1948*, s. 52–56.

sionistech apod. V této terminologii netřeba hledat hlubší smysl, nýbrž jasný cíl obnovit teorii o mezinárodním imperialistickém spiknutí po vzoru sovětských monstrprocesů třicátých let.

Důraz byl kladen na prošetření minulosti jednotlivých straníků, jež mnohdy nabyly nových interpretací. Klíčovou úlohu sehrála navozená atmosféra strachu a podezřívavosti za přispění nekritičnosti, horlivosti, ale také kariérismu. Po tažení proti skutečným i potencionálním nepřátelům a čistkám v komunistických stranách následovala dle sovětského vzoru mašinérie provázaných politických monstrprocesů, při nichž byli v jednotlivých zemích politicky odstraněni nebo popraveni přední komunističtí funkcionáři.¹¹³⁴ Z nejvýznamnějších Koçi Xoxe v Albánii (†11. června 1949), Lászlo Rajk v Maďarsku (†15. října 1949), Trajčo Kostov v Bulharsku (†14. prosince 1949), Władysław Gomułka v Polsku (vězněn 1951–1954), Rudolf Slánský v Československu (†3. prosince 1952) a Lucrețiu Pătrășcanu v Rumunsku (†17. dubna 1954).

Kampaň proti buržoaznímu nacionalismu pevně spojená s bojem proti titoismu však započala již před oficiální roztržkou s Jugoslávií. Pătrășcanu byl zatčen již v dubnu 1948 a Gomułka vyslechl sovětskou kritiku 3. června 1948. V Československu se začalo otevřeně hovořit o buržoazním nacionalismu až po publikaci rezoluce Kominformy v létě 1948. V souvislosti s případem maďarského politického představitele Lászlo Rajka¹¹³⁵ čím dál častěji zaznívalo, že vůdčím problémem je titovská agentura v Československu. Československá verze obvinění z buržoazního nacionalismu směřovala zejména na Slovensko. Klasická nařčení z nedůvěry v Sovětský svaz a z podpory Titovy Jugoslávie doplnil, ba zastínil protičeský a protičeskoslovenský aspekt, jímž byly označeny slovenské snahy o svébytnost, roli přitom také sehrávaly české předsudky a tradiční obavy ze slovenského separatismu.

Málo známý je ovšem fakt, že původní zdroj obvinění z buržoazního nacionalismu pramenil z maďarské strany v souvislosti s československou politikou vůči maďarské menšině, s jejíž eliminací se kalkulovalo až do léta 1948 (obdobně jak se stalo s německou menšinou v českých zemích s tím rozdílem, že Postupimská a následně Pařížská mírová konference přenechaly maďarskou otázku na bilaterálním vypořádání mezi Československem a Maďarskem). Obecně můžeme hovořit o silné nacionalizaci KSČ a KSS, které se toužily stát politickými hegemony a jejichž mocenský vzestup se odehrával na nacionální vlně válečné a poválečné doby. Maďarští komunisté si na československá diskriminační opatření

¹¹³⁴ Karel KAPLAN – Pavel PALEČEK: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*, Brno 2001, s. 107–108.

¹¹³⁵ O Rajkově procesu a jeho vztahu k Československu viz Lászlo VARGA: *Rajkův proces*, in: J. Pernes – J. Foitzik (eds.): *Politické procesy v Československu*, s. 273–281; též Nária SCHMIDT: *Zákulisní taje. Nové aspekty historie procesů s Algerem Hissem (USA), László Rajkem (Maďarsko) a inscenovaných procesů ve východní a střední Evropě*, Praha 2005, s. 74–91.

proti maďarské menšině a s tím souvisejícím sporům pravidelně stěžovali do Moskvy, u níž vzbuzovali vůči československým představitelům, zvláště slovenským komunistům, kteří včetně Husáka odsun či alespoň výměnu obyvatelstva podporovali,¹¹³⁶ nedůvěru. Iniciativu zejména vyvíjeli vedoucí představitelé maďarských komunistů Mátyás Rákosi a Mihály Farkas, jenž působil v meziválečném období v Československu.¹¹³⁷

Sověti se nakonec postavili pod tlakem maďarské argumentace proti odsunu maďarské menšiny a následně kritizovali české a slovenské komunisty za provádění nesprávné nacionální politiky,¹¹³⁸ která byla následně revidována. Gustáv Husák¹¹³⁹ a jeho okruh spolupracovníků se nelehce vzdávali předešlých postojů, a ačkoliv na změnu veřejně přistoupili,¹¹⁴⁰ stále docházelo s maďarskou stranou ke konfliktním situacím.¹¹⁴¹ Není proto náhodné, že mnozí slovenští aktéři, kteří byli nějak spjati s řešením maďarské otázky, nakonec uvízli v osidlech politických procesů. V souvislosti s procesem s bývalým maďarským ministrem zahraničních věcí László Rajkem se vyskytla snaha vykonstruovat provázanou mezinárodní síť buržoazních nacionalistů, přičemž se objevovala jména českých a slovenských komunistů. Existovala koordinace mezi maďarským směrem vyšetřování proti ministru Rajkovi a Moskvou. Obvinění z nesprávně prováděné politiky vůči maďarské menšině našlo odezvu i v počátcích veřejné kritiky Husáka,¹¹⁴² paradoxně později v soudní obžalobě proti skupině *G. Husáka a spol.* byl pak využit maďarský faktor již poskromnu.

Husákova kauza také našla provázání s případem Vladimíra Clementise, jenž obdobně byl z titulu svých funkcí v konfliktech s maďarskými soudruhy. Navíc mu Sověti nezapomněli jeho kritický postoj k paktu Ribbentrop-Molotov za války, negativně hodnotili rovněž jeho personální politiku na svěřeném rezortu a jeho úzké napojení na Edvarda Beneše a Jana Masaryka, kterého po smrti v březnu 1948 nahradil na postu ministra zahraničních

¹¹³⁶ G. HUSÁK: K otázce národnostních menšin, in: *Nové slovo*, roč. 2, 29. 7. 1945, č. 5, s. 4; TÝŽ: Poučenia z jesene 1938, in: *Tamtéž*, 12. 10. 1945, č. 20, s. 1–3.

¹¹³⁷ Kaori KIMURA: *The influence of L. Rajk's trial on Hungarian foreign policy in the late 1940s to the early 1950s. The role of Mátyás Rákosi and the Soviet counsellors in the process of preparation for L. Rajk's trial in 1949* [disertační práce], Lomonosova Moskevská státní univerzita 2012, s. 18–19.

¹¹³⁸ RGASPI, f. 575, op. 1, d. 39, *O některých chybách KSC z 5. 4. 1948*, s. 181.

¹¹³⁹ Podrobněji k otázce postojů Husáka k maďarské otázce viz Štefan ŠUTAJ: Husák a slovenský Maďari v letech 1945–1949, in: S. Michálek – M. Londák a kol.: *Gustáv Husák*, s. 282–311.

¹¹⁴⁰ Z referátu G. Husáka na zasedání ÚV KSS z 27. 9. 1948, in: G. HUSÁK: *Z bojov o dnešok*, s. 362–366. Husák též podpořil uzavření československo-maďarské spojenecké smlouvy z 16. 4. 1949, přitom se dovolával slov tehdy ještě nezavřeného Rajka. TÝŽ: Historický mezník [Pravda 24. 4. 1949], in: *Tamtéž*, s. 389–392.

¹¹⁴¹ Soňa GABZDILOVÁ: Prístup vedenia KSS k maďarským komunistom na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov 20. storočia, in: *Historický časopis*, roč. 62, 2014, č. 2, s. 268–269; též viz NAČR, f. ÚV KSC, 03/10, sv. 26, a. j. 266, *záznam o pohovoru s G. Husákom z 19. 11. 1963*, s. 112–114.

¹¹⁴² Zneškodnili sme zákerných agentov imperialistov, in: *Bojovník*, roč. 4, 11. 3. 1951, č. 11, s. 7.

věcí. Sověti charakterizovali Clementisovo působení jako „nepřátelské“ nejméně rok a půl před jeho zatčením¹¹⁴³ a od něho také nebyla daleká cesta ke Gustávu Husákovi.

4.1.1. Zklamání vítěz

Vzhledem k politické dominanci komunistů dospěl po únoru Gustáv Husák i další vedoucí slovenští komunisté k závěru, že důvody pro centralizaci již pominuly, a snažili se začlenit rozšířené kompetence slovenských národních orgánů do připravované ústavy.¹¹⁴⁴ Již během skládání slibu premiérovi Klementu Gottwaldovi se v tomto smyslu vyjádřil Husák jako staronový předseda Sboru pověřenců.¹¹⁴⁵

První krok učinilo slovenské komunistické vedení, když předložilo na zasedání předsednictva Ústředního výboru KSČ 5. dubna 1948 návrh na rozšíření pravomoci slovenských národních orgánů s argumentací, že vládní zásahy na Slovensku již nejsou nutné a že je třeba lámat nacionalistické protičeské předsudky. Následovala ostrá polemika, při níž pražské vedení strany v čele s Gottwaldem razantně odmítlo slovenskou iniciativu, kterou údajně komentoval Václav Kopecký jako „buržoazní separatistický nacionalismus“.¹¹⁴⁶ Za pozornost stojí též fakt, že slovenský návrh hájil i Viliam Široký, ze Slováků se vyjádřil proti pouze Július Ďuriš, který si učinit z průběhu zasedání výmluvný zápisek: „*Separatistické tendence za souhlasu Vila, který ted' již 'nepotřebuje' Prahu, hoví mu, že je bez Demokratické strany sám na Slovensku (předseda KS na Slovensku). Budou z toho těžké politické problémy s komunistickou stranou na Slovensku. Je to slabost strany – linie Clementis – Husák, maloměšťáci, kompromisníci podléhají buržoaznímu nacionalismu, nepotřebují, nemilují stranu.*“¹¹⁴⁷ V této souvislosti je rovněž zajímavé a možná nikoliv náhodné, že poslanecký klub Komunistické strany Slovenska kritizoval špatnou docházku svých členů do výborů a na pléna Ústavodárneho Národního shromáždění se zdůvodněním, že „*vec vypadá tak, ako kedy*

¹¹⁴³ RGASPI, f. 495, op. 272, d. 75, *Charakteristika V. Clementise z 31. 5. 1949*, s. 21–25. Srov. Eugen LÖBL: *Svedectvo o procese s vedením protištátného sprisahaneckého centra na čele s Rudolfom Slanským*, Bratislava 1968, s. 59; NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 2, *záznam z pohovoru s T. Balážem, O. Valáškem, R. Viktorínem dne 1. 10. 1963*, s. 45. Za připomenutí stojí fakt, že Moskva opakovaně neudělila Clementisovi jako členovi oficiální československé delegace tranzitní vízum v roce 1944. V. PREČAN (ed.): *Delegace*, s. 196.

¹¹⁴⁴ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 40, *záznam pohovoru s L. Novomeským z 5. 9. 1963*, s. 45; též NAČR, f. MV, k. 23, Podsvazek G. Husáka č. j. B/4-V-2425, *vyhodnocení protokolu V. Clementise ze 17. 7. 1953*, s. 199; ABS, f. MNB, sign. 62/2, k. 208, č. j. B/4-V-1441, *příznání G. Husáka z 6. 4. 1951*, s. 56.

¹¹⁴⁵ G. HUSÁK: *Ani slovenská separatistická, ani česká centralistická reakcia* [projev z 10. 3. 1948], in: *Nové slovo*, roč. 5, 13. 3. 1948, č. 11, s. 179–180. Je signifikantní, že projev nebyl publikován v jiných tiskovinách, ba marně bychom ho hledali i v posléze vydaném souboru Husákových textů *Zápas o zajtrajšok*, Bratislava 1948.

¹¹⁴⁶ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 119, *záznam o pohovoru s J. Ďurišem z 9. 10. 1963*, s. 16–17.

¹¹⁴⁷ AMSNP, f. 12, S47/2004, *vzpomínky J. Ďuriše*, s. 707.

Slováci tu alebo onu osnovu zákona bojkotovali“, pričomž byli konkrétne jmenováni jako největší absentéři Karol Šmidke, Ladislav Novomeský, Ján Púll a Gustáv Husák.¹¹⁴⁸

Na přelomu dubna a května 1948 si pozval Gottwald v souvislosti s přípravou nové ústavy několik předních straníků včetně Husáka a Novomeského do svého pražského bytu, kde vznikla hádka zejména kvůli sporu o exekutivní kompetence ve vysokém školství. Otázky však zůstaly nedořešeny, proto Gottwald dal následně privátně přečíst dotyčným tenkrát ještě neznámou Stalinovu kritikou Titovy Jugoslávie. „[Gottwald] říkal nám oběma: Tak vidíte, [Stalin] je přesvědčen, že Tito je skoro v náručí imperialistů a dejte si i vy pozor;“ vzpomíná Novomeský a obdobně i Husák,¹¹⁴⁹ jenž, když byl následně poprvé nařčen ze separatistických tendencí, uznal, že ohledně podoby nové ústavy *“sa hádal”*, ale po sovětsko-jugoslávské roztržce postoj přehodnotit.¹¹⁵⁰

Přesto Husák a Novomeský se ještě pokusili alespoň trochu věc zvrátit a na poslední chvíli podali návrh na rozšíření ústavní pravomoci slovenských národních orgánů, který údajně dohodnuli s Gottwaldem. Ladislav Holdoš návrh přednesl 3. května na půdě ústavního výboru Ústavodárného Národního shromáždění,¹¹⁵¹ jenž měl formálně v rukách konečné rozhodnutí. České zástupce záležitost překvapila, proto přerušili jednání a rovnou šli na předsednictvo ÚV KSČ, které v té době zasedalo. Teze návrhu tam byly projednány a z velké části zamítnuty. Na Holdošovu námitku, že předtím Gottwald s věcí souhlasil, „*Gottwald reagoval jen 'mávnutím rukou'*“.¹¹⁵² Slovenská iniciativa ho údajně rozčílila.¹¹⁵³ V komunistickém vedení převážilo přesvědčení, že Slovensko je stále „slabým článkem republiky“ a že státoprávní otázka Slovenska již pozbyla na svém významu díky komunistické dominanci, ba se vyskytl názor, že slovenské národní orgány by mohly být proto zrušeny. Pozornost byla upínána na hospodářskou otázku – industrializaci Slovenska, která měla být snadněji dosažena pomocí centralismu.¹¹⁵⁴

Nová ústava sice nakonec kodifikovala slovenské národní orgány, ale omezovala zákonodárnou pravomoc Slovenské národní rady jen na otázky nepolitického charakteru a Sbor pověřenců se prakticky stal regionálním orgánem státní správy, jehož členové byli

¹¹⁴⁸ SNA, f. ÚV KSS, Generální tajemník ÚV KSS Š. Bašťovanský, k. 2126, sign. 114/3, *stížnost klubu poslanců KSS na špatnou docházku slovenských poslanců z 20. 4. 1948*, s. 35.

¹¹⁴⁹ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 40, *záznam pohovoru s L. Novomeským z 5. 9. 1963*, s. 44–45. Srov. G. HUSÁK: *Svetlá a tiene. Spomienky na Vlada Clementisa*, in: *Kultúrny život*, roč. 22, 6. 9. 1967, č. 36, s. 3.

¹¹⁵⁰ SNA, f. ÚV KSS, k. 795, a. j. 12, *záznam ze zasedání PÚV KSS 29. 4. 1950*, s. 35.

¹¹⁵¹ APSČR, f. ÚNS, ústavní výbor, k. 61, *zápis z 25. schůze výboru z 3. 5. 1948*.

¹¹⁵² NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 2, a. j. 21, *záznam o pohovoru s L. Holdošem z 26. 8. 1963*, s. 12. Protokol z jednání PÚV KSČ z 3. 5. 1948 viz: J. RYCHLÍK: *Češi a Slováci*, II., s. 406–411, d. 12. Z protokolu plyne, že se jednalo o osobní iniciativu uvedených osob, které konaly v některých momentech bez vědomí předsednictva KSS i Viliama Širokého.

¹¹⁵³ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 42, *záznam pohovoru s V. Novým z roku 1963*, s. 7–8, 44.

¹¹⁵⁴ J. GROSPÍČ – Z. JIČÍNSKÝ: *Státoprávní uspořádání*, s. 38.

jmenování vládou, přičemž každý ministr mohl provádět opatření bez koordinace s příslušným pověřenectvem. Navíc došlo k zrušení úřadu státních tajemníků a zákazu majorizace v Národním shromáždění.¹¹⁵⁵ Nová ústava byla následně slavnostně a manifestačně schválena Ústavodárným Národním shromážděním 9. května 1948.

Ústavu však odmítl podepsat Edvard Beneš, který na protest proti její faktické nedemokratičnosti abdikoval 2. června 1948 na prezidentský post. Na jeho místo byl vzápětí zvolen první muž KSČ Klement Gottwald, kvůli čemuž byla rovněž reorganizovaná vláda. V této souvislosti se neúspěšně snažil prosadit Gustáv Husák, aby uvolněný premiérský úřad přezval Viliam Široký, přičemž užíval nacionální argumentaci, že když prezidentem bude Čech, tak předsedou vlády by měl být Slovák.¹¹⁵⁶ Husákovi se příliš nezamlouvalo i další personální složení nové vlády, vyslovil se například proti Gottwaldovu návrhu, aby se stal za Slovensko náměstkem předsedy vlády Vavro Šrobár, jelikož se údajně nejednalo o reprezentativního zástupce. Obdobně se vyskytla kritika kandidatury bývalého „přeběhnutého“ demokrata Jána Ševčíka na post ministra unifikací i požadavek na vyšší zastoupení Slováků, a navíc aby byl zachován úřad státních tajemníků. Gottwald námítky slovenské strany odmítl a Šrobára podpořil: „*Pomohl nám a poslouchá,*“ vyslovil se. Ostatní čeští komunisté sekundovali tomuto vyjádření s tím, že „*dodá vládě demokratický lesk*“ a „*pro všechno hlasuje a má jméno*“.¹¹⁵⁷

Poúnorový vývoj státoprávní otázky musel znamenat pro Husáka hořké zklamání a snad i lítostivé reminiscence nad nezrealizováním vize Slovenska jako sovětské svazové republiky,¹¹⁵⁸ přesto respektoval realitu a v projevech určených veřejnosti loajálně podporoval stranickou linii. Plně se také postavil za nové pořádky i ústavu a hlásal, že byl dovršen „*zápas o národní práva*“¹¹⁵⁹ a vytvořeny „*podmienky definitívneho vyriešenia štátneho spoluzitia Čechov a Slovákov*“. Podřízenost slovenských národních orgánů centrálním orgánům zdůvodňoval tím, že rychleji pomůže dosáhnout ekonomického, sociálního a kulturního dohnání českých zemí a hlavního cíle – socialistického uspořádání.¹¹⁶⁰

¹¹⁵⁵ NAČR, f. ÚV KSČ, 02/3, sv. 2, a. j. 112, *zápis ze schůze PÚV KSČ z 30. 3. 1948*, bod 6, s. 2.

¹¹⁵⁶ ABS, f. MNB, sign. 62/2, k. 208, č. j. B/4-V-1441, *přiznání G. Husáka z 6. 4. 1951*, s. 57; též NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 2, a. j. 37, *záznam o pohovoru s K. Moškovičem z 24. 10. 1963*, s. 35.

¹¹⁵⁷ NAČR, f. ÚV KSČ, 02/3, sv. 2, a. j. 123, bod 1–2, *zápis ze schůze PÚV KSČ z 9. 6. 1948*, s. 1–5; též L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK (ed.): *Svědék*, s. 98.

¹¹⁵⁸ NAČR, f. MV, k. 23, G. Husák, *zpráva o názorech I. Karvaše na V. Clementise a G. Husáka ze 4. 8. 1958*, s. 2.

¹¹⁵⁹ G. HUSÁK: *História Sboru poverenikov – boj a práca*, in: *Nové slovo*, roč. 5, 25. 6. 1948, č. 26, s. 372; TÝŽ: *Úlohy slovenskej inteligencie* [Pravda 17. 4. 1948], in: TÝŽ: *Zápas*, s. 261.

¹¹⁶⁰ TÝŽ: *Ústava a Slovensko* [vystoupení na plénu Ústavodárného Národního shromáždění 7. 5. 1948], in: *Tamtéž*, s. 269–274; o Husákově projevu referoval tisk šr: *Vól'a ľudu stala sa zákonom*, in: *Pravda*, roč. 5, 12. 5. 1948, č. 109, s. 3.

Centralistická linie se také projevila sloučením slovenských komunistů s KSČ. Komunistická strana Slovenska tak oficiálně přestala fungovat jako samostatná strana a přetrvala jako oblastní stranická organizace, jež byla plně podřízena celostátnímu vedení KSČ. „*Klema právě prohlásil, že 'dozrál čas, aby dvě komunistické strany se spojily'. Potlesk a povstali jsme. Jen naši známí Slováci netleskali,*“ zaznamenal si dojmy z rozhodnutí o sloučení Július Ďuriš. „*Vilo se mi stěžuje, že naši na Slovensku jeho podezřívají, že spaktoval sjednocení dvou stran. Tedy ne všem je to zřejmé a dobré.*“¹¹⁶¹ Také v této souvislosti poukazoval Husák na nepoměrné zastoupení Slováků v ústředních stranických orgánech.¹¹⁶² Vrcholní slovenští straníci včetně jeho osoby měli být původně kooptováni do Ústředního výboru KSČ¹¹⁶³ i jeho předsednictva. Záležitost ovšem „zamrzla“ až do IX. sjezdu KSČ v květnu 1949, kdy v předsednictvu našli místo slovenští zástupci ovšem bez Clementise a Husáka, kteří usedli jen v Ústředním výboru KSČ jako řadoví členové.

Paralelně totiž probíhalo disciplinární řízení s některými slovenskými představiteli¹¹⁶⁴ v souvislosti s vyšetřováním novinářky Věry Hložkové, jejíž životní příběh by sám o sobě vydal na pikantní monografii.¹¹⁶⁵ Koncem roku 1947 dotyčná pracovala jako redaktorka a následně se stala pražskou dopisovatelkou slovenského deníku *Pravda*, a tak často přicházela do styku – nutno dodat, že nejen pracovního – s vysoce postavenými straníky.¹¹⁶⁶ K jejímu zatčení došlo 16. srpna 1948 pro podezření ze špionáže a z vyšetřování vyplynulo množství kompromitujících poznatků vůči komunistickým politikům, rovněž Husákovi, jenž následně „*byl jednou u s. Gottwalda, který mu dal přečíst část výpovědi Hložkové, vztahující se k němu. Všechny výpovědi rozhodně odmítl.*“¹¹⁶⁷ Podle jeho pozdějšího vyjádření se seznámili na parlamentní půdě v dubnu 1948, někdy zašli společně s přáteli na večeři a jednou se chvilkově intimně sblížili.¹¹⁶⁸ Státní bezpečnost nejdříve vyhodnotila případ jako nedůvěryhodný, jelikož dotyčnou pokládala za lehkomyšlnou a upovídanou ženu, která se snaží na sebe upoutat pozornost,¹¹⁶⁹ avšak o rok později se k jejímu případu vrátila a využila

¹¹⁶¹ AMSNP, f. 12, S47/2004, *vzpomínky J. Ďuriše*, s. 721–722.

¹¹⁶² NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 30, a. j. 322, *přeposlání referátu V. Širokého G. Husákovi Š. Bašťovanským z 24. 9. 1948*, s. 80.

¹¹⁶³ M. VARTÍKOVÁ (ed.): *Komunistická strana*, s. 703–704.

¹¹⁶⁴ NAČR, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 2, a. j. 135, *schůze PÚV KSČ 18. 11. 1948*. Srov. NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 2, *záznam rozhovoru s R. Viktorínem 1. 10. 1963*, s. 29–30; *Tamtéž, zápis z pohovoru se soudruhy T. Balážem a O. Valáškem z 27. 8. 1963*, s. 1.

¹¹⁶⁵ O úloze Hložkové v celé kauze viz Ján UHER: *Zo zákulisia rehabilitácií. Tajomstvo Kolderovej komisie*, Bratislava 2001, s. 105–112; též Artúr SOLDÁN: *Odsúdení na špionáž*, Bratislava 2011, s. 79–122.

¹¹⁶⁶ ABS, bývalá Studijní ústav MV, sv. 310-76-3, *V. Hložková a její styky se soudruhy*, s. 61–62.

¹¹⁶⁷ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 68, *záznam z pohovoru s G. Husákem 25. 2. 1963*, s. 5.

¹¹⁶⁸ *Tamtéž*, Komise I., sv. 35, a. j. 881, *záznam o výsledku G. Husáka 5. a 6. 5. 1955*, s. 37.

¹¹⁶⁹ ABS, bývalý Studijní ústav MV, sv. 310-76-3, *posudek o V. Hložkové z roku 1948*, s. 182; ABS, personální spis Vladimíra Kohoutka (1. 8. 1912), *záznam o výsledku V. Hložkové z 6. 9. 1954*, s. 136–137.

ho k tvorbě důkazného materiálu také proti Husákovi.¹¹⁷⁰ Hložková pak pod nátlakem plnila funkci konfidentky a univerzální svědkyně.

Nešlo však jen případ Hložkové, v souvislosti se sovětsko-jugoslávským konfliktem byly již od léta 1948 předcházející pokusy o rozšíření pravomocí slovenských národních orgánů interpretovány jako separatistické a nacionalistické tendence s tím, že je potřebné vyvodit závěry z vlivu „*malomeštiackeho nacionalizmu vo vlastných radoch*“, což souviselo i s přehodnocením politiky vůči maďarské menšině. Předsednictvo slovenských komunistů proto zorganizovalo velkou vnitrostranickou i veřejnou kampaň.¹¹⁷¹ Viliam Široký vystoupil razantně v tomto duchu na zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Slovenska koncem září, kde připomněl, že „*vplyvu malomeštiackeho nacionalizmu neubránili sa ani vedúce orgány strany*“.¹¹⁷² Do kampaně se zapojil i Husák, který veřejně podpořil stranické stanovisko,¹¹⁷³ což později interpretoval jako projev sebekritiky.¹¹⁷⁴ Ačkoliv tehdy ještě nikdo nebyl konkrétně jmenován, adresát byl údajně obecně zřejmý.¹¹⁷⁵ V souvislosti s tím stojí za zmínku, že v jednom ze zachovaných listů adresovaném 24. září 1948 Stalinovi, představitel maďarských komunistů Mátyás Rákosi referoval o frakcionářství uvnitř Komunistické strany Slovenska a konkrétněji mimo jiné o Husákově skupině, ve které „*je Clementis, Novomeský a celá slovenská inteligencia a studenstvo. Frakce má ostrý nacionalistický, antisemitský a protimaďarský charakter*“.¹¹⁷⁶

Již v této době si osobnost Gustáva Husáka totiž vydobyla pověst obhájce slovenských národních zájmů a byla stavěna do protikladu vůči pražskému komunistickému vedení a zvláště Viliamu Širokému, o čemž referoval zahraniční tisk i existovalo obecnější povědomí. Husák si toho byl vědom a řeči o dvou stranických liniích ho znepokojovaly a kritizoval je.¹¹⁷⁷ Mohlo se přitom jednat i o součást snahy Husáka zdiskreditovat ze strany americké

¹¹⁷⁰ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 12, a. j. 202, *Zpráva o činnosti Státní bezpečnosti v letech 1949–1954 z hlediska nesprávnosti v zaměření a metodách práce*, s. 8–9.

¹¹⁷¹ SNA, f. ÚV KSS, k. 788, Zasedání PÚV KSS 1945–1949, *zápis ze zasedání PÚV KSS 2. 7. 1948*; Srov. NAČR, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 2, a. j. 135, *zasedání PÚV KSČ 28. 6. 1948*.

¹¹⁷² Z referátu V. Širokého na zasedání ÚV KSS 27. 9. 1948, in: V. ŠIROKÝ: *Za šťastné Slovensko v socialistickém Československu*, Praha 1953, s. 166–169. Husák byl předem obeznámen se zněním Širokého projevu, na jehož výsledné podobě se podílel. NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 30, a. j. 322, *přeposlání referátu V. Širokého G. Husákovi Š. Bašťovanským z 24. 9. 1948*, s. 80.

¹¹⁷³ Z referátu G. Husáka na zasedání ÚV KSS z 27. 9. 1948, in: M. VARTÍKOVÁ (ed.): *Komunistická strana*, s. 728–732, d. 97; G. HUSÁK: *Internacionalismus a vlastenectví* [Nové slovo 8. 10. 1949], in: TÝŽ: *Zápas*, s. 275–280.

¹¹⁷⁴ SNA, f. ÚV KSS, k. 1823, Úplný protokol ze zasedání ÚV KSS 6.–7. 4. 1950, s. 39.

¹¹⁷⁵ Tamtéž, *vyjádření Š. Bašťovanského*, s. 175.

¹¹⁷⁶ Galina Pavlovna MURAŠKO a kol. (eds.): *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953 gg. Tom 2. 1949–1953 gg.*, Moskva – Novosibirsk 1998, s. 331, pozn. 2.

¹¹⁷⁷ NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, *posudek T. Baláže k osobě G. Husáka asi z konce roku 1949*, s. 222–223.

zpravodajské služby,¹¹⁷⁸ která pomocí svých agentů postrkovala československé zpravodajské službě například informaci, že Husák tajně podporuje slovenskou emigraci a je ve spojení se zpravodajci Slovenského akčního výboru vedeného bývalým slovenským ministrem zahraničních věcí Ferdinandem Ďurčanským.¹¹⁷⁹ Obdobná diskreditační záležitost byla dokonce řešena na zasedání vedení slovenských komunistů v únoru 1949, jelikož informace o „staré generaci Širokého“ a „mladé Husákově“ byly zadrženy u protikomunistické skupiny Alberta Púčika. Gustáv Husák se vyjádřil na zasedání pro „*veľmi exemplárne tresty*“, přičemž za těmito řeči spatřoval snahu nepřátel „*oslabiť, rozoštvat', rozložit'*“ komunisty. Rovněž upozornil na „senzační“ články v amerických novinách, které referovaly o jeho údajném úsilí připojit Slovensko k Sovětskému svazu.¹¹⁸⁰ I ostatní členové předsednictva zpočátku odmítli tyto řeči jako nesmysly a provokaci,¹¹⁸¹ jejich vyjádření zanedlouho dozná změny.

4.1.2. V soukolí, z něhož musí někdo ven

Praktická politika strany směřovala k „očistě“ ve vlastních řadách, což nesouviselo pouze s mezinárodním děním, nýbrž i značným zalidněním KSČ, která v této době čítala kolem 2,5 miliónů členů, z čehož asi 400 tisíc osob připadalo na Slovensko. Do konce roku 1948 pak proto probíhaly všeobecné stranické prověrky, jejichž součástí byla i otázka sebekritiky.¹¹⁸² Konkretizovanou výzvu k její aplikaci vznesl Václav Kopecký za podpory Júlia Ďuriše na adresu slovenských komunistických představitelů v čele s Viliamem Širokým na zasedání předsednictva Ústředního výboru KSČ 13. ledna 1949,¹¹⁸³ kde byla projednávána zásobovací otázka na Slovensku, ale rovněž bylo patrně diskutováno o setrvání Husáka a Clementise v exekutivních funkcích.¹¹⁸⁴ Do zjitřeného prostředí zasáhl Gottwald, jenž „*oznámil, že otázka Clementisa a Husáka sa posudzuje poslednýkrát. Obrátil sa na Širokého a jemu*

¹¹⁷⁸ Faktor vlivu západních zpravodajských služeb na politické procesy ve východním bloku bych rozhodně nepodceňoval, ale podle mého názoru spíše usměrňovaly některé jednotlivé případy. Srov. Stewart STEVEN: *Výbušnina*, Praha 1991.

¹¹⁷⁹ Martin MOCKO: Ladislav Nižňanský, CIC a Gustáv Husák, in: *Nové slovo*, 25. 1. 2016, online: http://www.noveslovo.sk/c/Ladislav_Niznansky_CIC_a_Gustav_Husak; NAČR, f. MV, k. 24, II. Dr. G. Husák, cizí spisy – protokoly, *souhrn informací k osobě G. Husáka asi ze začátku r. 1950*, s. 293–294; Tamtéž, I. Gustáv Husák, Poznátky k osobě G. Husáka, *zpráva A. Schramma z 26. 3. 1948*, s. 61.

¹¹⁸⁰ Tamtéž, Juraj ZÁVOĐAN: *Slovensko predsa do SSSR? Husák vydal rozkaz na podpisovú akciu pripojenia Slovenska k Rusku* [neidentifikovatelný novinový titul; článek byl napsán v říjnu 1948]; též Husák chce odtrhnout Slovensko od Česka, in: *Slovák v Amerike*, roč. 58, 25. 11. 1948, č. 95, s. 1. Husák si nechával po válce posílat „západní“ literaturu a tisk přes pracovníky MZV Eugena Klingera a Vladimíra Húsku.

¹¹⁸¹ SNA, f. ÚV KSS, k. 788, *protokol ze zasedání PÚV KSS 5. 2. 1949*, s. 1–15. Výpovědi Alberta Púčika byly využity později během Husákova šetření Státní bezpečností.

¹¹⁸² Za šest poúnorových měsíců vstoupilo nebo bylo včleněno do KSČ více jako 800 tisíc osob. Jaroslav CUHRA: „Nechci dnes psát o tom, co všechno dobrého již přineslo straně prověřování.“ Stranické prověrky 1948 a 1950, in: TÝŽ – Marie Černá a kol.: *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí. Československo 1948–1989*, Praha 2012, s. 13.

¹¹⁸³ NAČR, f. ÚV KSS, 03/10, sv. 1, a. j. 119, *záznam o pohovoru s J. Ďurišem z 9. 10. 1963*, s. 18–19.

¹¹⁸⁴ Tamtéž, 02/1, sv. 8, a. j. 157, *schůze předsednictva ÚV KSČ 13. 1. 1949*, s. 20–21.

priamo postavil otázku, či existuje buržoázny nacionalizmus na Slovensku. Široký odpovedal záporne. Gottwald zopakoval otázku a Široký aj druhýkrát odpovedal, že neexistuje.¹¹⁸⁵ Na to Gottwald ukončil ďalšiu debatu a Široký sa zavázal, že zjedná nápravu v zásobovaní, ktoré nalezla negatívnu odevu v bratislavských výtržnostech s antisemitskými prvky, pri nichž údajne bolo vyzývané Husákovo meno. V tejto súvislosti je dobré zmieniť, že Husák sa predtým stavěl proti zavedení jednotného výkupu produktů a prídělového systému na Slovensku, ktoré považoval za samozásobiteľné, a dostával sa tak do sporů s Michalem Chudíkem,¹¹⁸⁶ ktorý bol nyní nucen odejít z funkce pověřence výživy a vedoucího rolnického oddělení sekretariátu Ústředního výboru KSS. Řízení problematického rezortu postupně převzal právě Husák,¹¹⁸⁷ jenž se zejména soustavně zaměřoval na propagaci jednotných zemědělských družstev.

V této době již probíhaly přípravy na politický monstrproces proti titoismu v Maďarsku. Na jaře 1949 byla odhalena údajná protistátní buržoazně nacionalistická skupina v čele s maďarským ministrem zahraničí László Rajkem. Československá Státní bezpečnost udržovala v této souvislosti s maďarským ministerstvem vnitřním čím dál intenzivnější styk a byla o vyšetřování průběžně informována, ba na něm částečně participovala. Na žádost maďarské strany, za kterou byl schován i tlak Sovětů, vylákala a zadržela několik osob, například amerického novináře Noela Fielda, které předala maďarským vyšetřovatelům. Na základě následně vynucených výpovědí vytvořila maďarská bezpečnost společně se sovětskými bezpečnostními poradci konspirační konstrukci o mezinárodním charakteru nepřátelského spiknutí, které je provázáno i s Československem, v té souvislosti bylo hovořeno mimo jiné o nacionalistických postojích Gustáva Husáka.¹¹⁸⁸

Mátyás Rákosi napsal 3. září 1949 osobní dopis Klementu Gottwaldovi, v němž ho obeznámil s dosavadními výsledky vyšetřování a odhalení rozsáhlé „titovské“ a špiónážní spiklenecké sítě, přitom ho varoval, že v KSČ je plno špiónů a československý bezpečnostní aparát bojkotuje vyšetřování, za což kritizoval ministra vnitřních věcí Václava Noska, ministra národní obrany Ludvíka Svobodu a šéfredaktora deníku Rudé právo Viléma Nového. Jako

¹¹⁸⁵ Takto Ďuriš obeznámil 31. 3. 1951 sovětského velvyslance. Taťjana Vladimirovna VOLOKITINA a kol.: *Moskva i Vostočnaja Jevropa. Stanovlenije političeskich režimov sovětskogo tipa. 1949–1953. Očerki istorii*, Moskva 2002, s. 532. V oficiálním záznamu diskuze z PÚV KSČ o tom není zmínka. Srov. AMSNP, f. 12, S47/2004, *vzpomínky J. Ďuriše*, s. 735; též NAČR, f. MV, k. 24, I. Gustáv Husák, Poznatky k osobě G. Husáka, z výpovědi E. Otty k osobě G. Husáka a E. Friše ze začátku roku 1950, s. 168–169.

¹¹⁸⁶ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 267, *záznam pohovoru s M. Chudíkem ze 23. 10. 1963*, s. 23–26; Tamtéž, sv. 1, a. j. 1, *vyjádření K. Bacílka k situaci na Slovensku před a po SNP z r. 1963*, s. 111; Tamtéž, sv. 3, a. j. 42, *záznam pohovoru s V. Novým z roku 1963*, s. 9; Tamtéž, Komise I., sv. 35, a. j. 881, *záznam o pohovoru s L. Bortelem z 12. 10. 1955*, s. 24.

¹¹⁸⁷ SNA, f. ÚV KSS, k. 788, *protokol ze zasedání PÚV KSS 25. 4. 1949*, s. 4.

¹¹⁸⁸ Jaroslav VOREL – Alena ŠIMÁNKOVÁ (eds.): *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech. Díl I.*, Praha 2003, s. 231.

vyložený nátlak, aby Praha úpěnlivěji hledala vnitřní nepřátele, Rákosi hodlal zveřejnit jména podezřelých osob v připravovaném maďarském procesu.¹¹⁸⁹ Gottwald přistupoval k vzneseným obviněním se značnou nedůvěrou,¹¹⁹⁰ o čemž byl obeznámen také Josif Stalin, jenž rovněž obdržel od Maďarů seznam „anglo-amerických špiónů“ v Československu, na kterém stálo i Husákovo jméno.¹¹⁹¹

Neúspěchy v odhalování československého křídla mezinárodního spiknutí postupně zesilovaly vnější nespokojenost. Objevovalo se podezření, že se v Praze podceňuje nebezpečí a vedoucí místa nemají zájem v odhalování nepřátel, přičemž bylo československé straně doporučováno i Stalinem, aby si vyžádala na pomoc sovětské bezpečnostní poradce. „Gottwald musel souhlasit, protože kdyby nabídku odmítl, chápal by to Stalin jako projev neprosté Gottwaldovy nespolehlivosti,“ vzpomíná blízký Stalinův spolupracovník Nikita Chruščov.¹¹⁹² 16. září 1949 Gottwald a Slánský ač neradi odeslali telegram s žádostí o poskytnutí poradců,¹¹⁹³ které Moskva přirozeně vyhověla.

Příchodem sovětských poradců, plukovníků Nikolaje Ivanoviče Makarova a Michaila Timofejeviče Lichačeva, kteří se již „osvědčili“ v Maďarsku a Bulharsku, byla započata nová etapa. Českoslovenští činitelé k sovětským odborníkům vzhlíželi s téměř nábožnou úctou a jejich rady, domněnky a názory přijímali, jako by je dával sám Stalin. Hlavním úkolem poradců bylo nekompromisně splnit politické zadání a odhalit „československého Rajka“. Za tím účelem zavedli do činnosti Státní bezpečnosti sovětský způsob řízení a vnesli sovětskou praxi, což znamenalo, že k dosavadním nezákonným vyšetřovacím metodám přibyly další. Sovětští odborníci kritizovali dosavadní práci Státní bezpečnosti za přílišnou měkkost, proto vyšetřovatelé zdokonalovali metody psychického a fyzického týrání zajištěných vyšetřovaných.¹¹⁹⁴ Reálná fakta účelově překrucovali a interpretovali tak, aby zapadla do

¹¹⁸⁹ List M. Rákosiho K. Gottwaldovi z 3. 9. 1949, in: G. P. MURAŠKO a kol. (eds.): *Vostočnaja Jevropa*, T. 2, s. 221–224, d. 69.

¹¹⁹⁰ Záznam Z. Birem o rozhovorech s K. Gottwaldem a R. Slánským z 5. a 6. 9. 1949, in: *Tamtéž*, s. 219–221, d. 69; NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 27, a. j. 291, *záznam o pohovoru s J. Veselým z 23. 10. 1963*, s. 4.

¹¹⁹¹ V seznamu byl též uveden Vladimír Clementis, Ladislav Novomeský, Eduard Friš, Ivan Horváth, Michal Falťan, František Zupka, Ladislav Holdoš, Václav Nosek, Vilém Nový, Eugen Löbl, Otto Šling, Koloman Moškovič, Július Bránik, Eduard Goldstücker, Rudolf Slánský, Jozef Valo či Štefan Rais. J. VOREL – A. ŠIMÁNKOVÁ: *Československá justice*, s. 232–233.

¹¹⁹² Nikita Sergejevič CHRUŠČOV: *Vzpomínky Nikity Sergejeviče Chruščova. Magnetofonové nahrávky v období glasnosti*, Brno 2000, s. 146.

¹¹⁹³ Karel KAPLAN: *Sovětští poradci v Československu 1949–1956*, Praha 1993, s. 18–19. Srov. Nikita V. PETROV: *Po scenariju Stalina: rol' organov NKVD – MGB SSSR v sovetizacii stran Central'noj i Vostočnoj Jevropy 1945–1953 gg.*, Moskva 2011, s. 250.

¹¹⁹⁴ Jednalo se o nepřetržitě několikadenní výslechy spojené s fyzickým násilím, zákazem sezení a v krátkých intervalech pravidelně přerušovaným spánkem. Aplikována také byla sovětská technologie politických procesů; Vyslýchání měli podepsat předem sestavené protokoly a následně již v roli obžalovaných se pečlivě připravovali na soudní přelíčení, předem byli seznámeni s otázkami, které budou u soudu kladeny, a nazpaměť se na ně učili odpovídi, přičemž vyšetřovatelé běžně pracovali s neověřenými důkazy a apelovali na stranickou disciplínu.

předem připravené teorie spiknutí. Pracovní praktiky poradců byly postupně přejímány jako osvědčené sovětské zkušenosti, až nakonec v činnosti československé bezpečnosti nadlouho zdomácněly. Jejich „preciznost“ zanedlouho poznal Gustáv Husák doslova na vlastní kůži.

Lichačev a Makarov se hned po příjezdu do Československa pokoušeli přesvědčit Gottwalda o nutnosti prověřit celou řadu podezřelých funkcionářů ze stranického vedení, přitom zejména hovořili o Vladimíru Clementisovi. Předseda KSČ sice kategoricky odmítl podezření, že by někdo z jeho nejbližších spolupracovníků mohl skrytě sloužit nepřátelům a vyjádřil přesvědčení, že žádný nepřítel v nejvyšších patrech československé politiky není,¹¹⁹⁵ avšak jako projev dobré vůle souhlasil v říjnu 1949 se zřízením zvláštního oddělení pro odhalování nepřátel v KSČ při Státní bezpečnosti, které nepodléhalo ministerstvu vnitra, nýbrž bylo pouze usměřňováno po stranické linii Rudolfem Slánským. Jednalo se prakticky o samostatný pracovní úsek, který vedl Karel Šváb, bratr pravé ruky Rudolfa Slánského Marie Švermové, a dominantní postavení v něm požívali právě sovětští poradci. Pracovní pozici zde později našel i nechvalně známý vyšetřovatel Bohumil Doubek. Nový útvar vyhodnocoval protokoly již dříve zadržených osob či materiály vztahující se k Rajkovu případu, rovněž prováděl nové výsledky a udržoval styky s bezpečnostními orgány z okolních spřátelených zemí. Následně na přelomu let 1949/1950 se tento útvar reorganizoval, a v rámci něho vznikl samostatný referát, který konstruoval z národně orientovaných komunistů Gustáva Husáka, Ladislava Novomeského, Vladimíra Clementise či Karola Šmidkeho nepřátelskou skupinu buržoazních nacionalistů,¹¹⁹⁶ ale to bychom krapet předbíhali.

Obdobný orgán pro odhalování vnitřních nepřátel v KSČ byl zřízen po poradě Širokého, Švába a vedoucího kádrového oddělení Ústředního výboru KSČ Ladislava Kopřivy, jistě s vědomím Slánského, také na Slovensku,¹¹⁹⁷ jehož činnost řídil v koordinaci s Prahou bezpečnostní pracovník Teodor Baláž a politicky zaštiťoval Viliam Široký. Existence nových útvarů byla přísně utajená a získané informace o vedoucích komunistických funkcionářích proudily občas k Balážovi, Štefanu Bašťovanskému a bezpečnostnímu referentovi Ústředního výboru KSS Oskaru Valáškovvi, který zabezpečoval spojení s Prahou, ale zejména Karlu Švábovi a posléze Ladislavu Kopřivovi, jenž Švába nahradil, a Širokému,¹¹⁹⁸ v jehož

¹¹⁹⁵ Zpráva M. T. Lichačeva a N. I. Makarova V. S. Abakumovovi, přeposlána J. V. Stalinovi 16. 3. 1950, in: Tat'jana Vladimirovna VOLOKITINA a kol. (eds.): *Sovetskij faktor v Vostočnoj Jevrope 1944–1953. T. 2. 1949–1953. Dokumenty*, Moskva 2002, s. 286, d. 99.

¹¹⁹⁶ J. VOREL – A. ŠIMÁNKOVÁ: *Československá justice*, s. 241; Jiřina DVOŘÁKOVÁ: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953. (Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek)*, Praha 2007, s. 153–155.

¹¹⁹⁷ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 13, a. j. 231, I. varianta. Období po únoru 1948, *opis záznamu o rozhovoru V. Širokého, L. Kopřivy a K. Švába z 10. 10. 1949*, s. 152–153.

¹¹⁹⁸ Tamtéž, sv. 3, a. j. 53, *fotokopie dopisů V. Širokého K. Švábovi k otázkám bezpečnosti z r. 1950*, s. 1–4.

bratislavském bytě se někdy projednávaly jednotlivé případy.¹¹⁹⁹ Patrně koncem roku 1949 pak vydal Šváb s vědomím Viliama Širokého rozkaz Balážovi, aby se orientoval na buržoazní nacionalisty, přičemž do této souvislosti uvedl i jméno Gustáva Husáka, kterého měl Baláž s Valáškem také sledovat a vyhledat materiály spojené s jeho cestou na Ukrajinu za války a Alexandrem Machem.¹²⁰⁰

Není proto bez souvislosti, že Kominforma označila v listopadu Komunistickou stranu Jugoslávie za agenturu imperialismu, vyhlásila za úhlavního ideologického nepřítele buržoazní nacionalismus a vyzvala jednotlivé komunistické strany k ostráživosti, odhalování a odstraňování agentů imperialismu a „buržoazně nacionalistických“ živlů z vlastních řad, přičemž zaznělo, že vůdčím problémem je „titovská agentura“ v Československu. Vedení KSČ na uvedené teze plně přistoupilo. „*Nemůžeme se spokojit s tím, že nemáme Rajka nebo Kostova, máme jich nasazeno dost,*“ promluvil v reakci na mezinárodní dění Rudolf Slánský na poradě krajských tajemníků KSČ 8. prosince 1949. „*Musíme vědět, že jsme zdaleka ještě neodkryli a neodhalili celou síť agentů v našich řadách a státním a hospodářském aparátu. [...]. [...] je třeba dělat mnohem bdělejší kádrovou politiku. Dívat se na minulost každého člena, zejména na temná místa v jeho minulosti. [...] Objasnit všechna taková temná místa u každého člena, dívat se na jeho život, jestli nežije dvojím životem.*“¹²⁰¹ Klement Gottwald sice nadále zůstával zdrženlivý, ovšem koncem listopadu souhlasil pod tlakem atmosféry s požadavkem bezpečnostních orgánů s vazbou šéfredaktora *Rudého práva* Viléma Nového, náměstka zahraničního obchodu Eugena Löbla¹²⁰² či Ernesta Otty, osobního tajemníka pověřence školství a osvěty Ladislava Novomeského. Dotyčné následně nutila Státní bezpečnost za přispění sovětských poradců k výpovědím, za účelem rozkrytí údajné vnitřní nepřátelské sítě.

Dá se přitom usuzovat, že bezpečnostní pracovníci nedisponovali zcela jasnou představou o směřování vyšetřování a spíše široce sondovali informace k dalšímu zpracování. Zpočátku se totiž orientovali na londýnskou emigraci KSČ za války a až poté na slovenské národně orientované komunisty, o jejichž rozepřích s „Prahou“ se Vilém Nový rozpovídal.¹²⁰³

¹¹⁹⁹ Kto rozkrútil mlyn? II. [rozhovor J. Smolce a T. Procházky s O. Valáškem], in: *Smena*, roč. 21, 6. 6. 1968, č. 155, s. 3.

¹²⁰⁰ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 2, *záznam z pohovoru s T. Balážem a R. Viktorínem z 1. 10. 1963*, s. 30 a 34; Tamtéž, *záznam z pohovoru s T. Balážem a O. Valáškem z 27. 8. 1963*, s. 2–10.

¹²⁰¹ Karel KAPLAN: Zamyšlení nad politickými procesy, in: *Nová mysl*, roč. 22, 1968, č. 7, s. 912–914.

¹²⁰² „*V druhej polovici decembra som sa stal slovenským buržoáznym nacionalistom. Bol som členom vedenia slovenskej buržoázno-nacionalistickej frakcie. Vedúcim bol Clementis a členmi vedenia boli Novomeský, Husák a ja.*“ E. LÖBL: *Svedectvo o procese*, s. 56.

¹²⁰³ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 42, *záznam pohovoru s V. Novým z r. 1963*, s. 2–3. Ze zprávy určené pozdějšímu ministru vnitra Rudolfu Barákovi z 8. 3. 1954 vyplývá, že Nový velmi ochotně s vyšetřujícími orgány spolupracoval a byl využíván proti ostatním obviněným, což také posloužilo jako argument k jeho

Podle vyšetřovatele Doubka díky různým výpovědím „vznikla teorie, že Rajka je třeba hledat mezi Slováky, kteří měli do Maďarska blíže a měli také užší styky s Maďary.“¹²⁰⁴ Vliv domácích faktorů na vzniku této konstrukce potvrdil i Oskar Valášek s tím, že sovětští poradci usměrňovali vyšetřování,¹²⁰⁵ které bylo orientováno k získání kompromitujících materiálů na slovenské funkcionáře. Znovu byly vyslýchány již vězněné osoby jako zaměstnanec ministerstva zahraničních věcí Eugen Klinger, levicový intelektuálové Závaš Kalandra a Moric Mittlemann-Dedinský či Věra Hložková, ale také bývalý slovenský ministr vnitra Alexander Mach.¹²⁰⁶

V dodatcích vyšetřujícího zápisu o výpovědích dotčených z ledna 1950 nabyt Gustáv Husák společně s Ladislavem Novomeským charakteristiku slovenského nacionalisty. Vězněný Ernest Otto, na němž vyšetřovatelé aplikovali násilí,¹²⁰⁷ souvisle a podrobně vypovídal o jejich politické činnosti a vlastnostech. Navíc hovořil o třech uskupeních ve vedoucích strukturách slovenských komunistů, židovské v čele s Širokým orientující se na Slánského, druhé národní pod vedením Husáka kooperující s Gottwaldem a třetí nevyhraněné, kam řadil Šmidkeho či Bacílka. Uvědomíme-li si, že v této době rovněž vrcholila kampaň proti sionismu, mohl být úmysl sovětských poradců mít v záloze výpovědi proti všem významným československým vedoucím soudruhům. Vyšetřovatelé nakonec přišli s tvrzením, že zadržené osoby vypovídaly o činnosti buržoazně nacionalistické spiklenecké skupiny Vladimíra Clementise, která se snažila Československo připojit k imperialistickému bloku.¹²⁰⁸

Na základě těchto konstrukcí sepsali 11. ledna 1950 Karel Šváb v součinnosti se sovětskými poradci soupis negativních poznatků o řadě vedoucích funkcionářů. Na Klementa Gottwalda však tato narychlo vzniklá písemnost příliš nezapůsobila, reagoval argumentací, že nacionalistické sklony Clementise, Husáka a Novomeského jsou mu dobře známy, ale že se už jedná o minulost, a předložené důkazy označil za nedostatečné, na druhou stranu dal souhlas s uvězněním a vyšetřováním Theodora Florina, osobního tajemníka Vladimíra Clementise.¹²⁰⁹

podmíněnému propuštění z vězení v témže roce. Tamtéž, 02/5, Politický sekretariát ÚV KSČ 1951–1954, sv. 79, a. j. 205, bod 18. Srov. L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK (ed.): *Svědék Husákova procesu*, s. 113.

¹²⁰⁴ Karel KAPLAN (ed.): *StB o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*, Praha 2002, s. 57.

¹²⁰⁵ Kto rozkrátil mlyn? II. [rozhovor J. Smolce a T. Procházky s O. Valáškem], in: *Smena*, roč. 21, 6. 6. 1968, č. 155, s. 3.

¹²⁰⁶ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise II., sv. 33, a. j. 519, *Zpráva generálního prokurátora a předsedy Nejvyššího soudu z 8. 11. 1962 o přezkoumání trestné věci proti G. Husákovi a spol.*, s. 12–13; A. MACH: *Z dalekých ciest*, s. 228. Srov. J. PEŠEK – V. VONDRÁŠEK: *Slovenský poválečný exil*, s. 497.

¹²⁰⁷ K. KAPLAN (ed.): *StB o sobě*, s. 56.

¹²⁰⁸ NAČR, f. MV, k. 24, I. Gustáv Husák, *Poznatky k osobě G. Husáka, z výpovědi E. Otty k osobě G. Husáka a E. Friše ze začátku roku 1950*, s. 168–169.

¹²⁰⁹ RGASPI, f. 82, op. 2, d. 1361, *zpráva M. T. Lichačeva a N. I. Makarova V. S. Abakumovovi o případu V. Clementise z 16. 1. 1950*, s. 23–29. Pozdější výpovědi svědčí o rezervovaném postoji vůči zatýkání předních straníků i ze strany Švába, tj. Slánského, což následně sovětští poradci interpretovali jako úmyslnou sabotáž

Vyšetřovatelé zahájili tvorbu kvalitnějšího dokumentu, Šváb si kvůli tomu vyžádal veškeré personální materiály z evidenčního oddělení ÚV KSČ na jedenáct slovenských představitelů, mimo jiné i na Husáka, Novomeského a Šmidkeho,¹²¹⁰ navíc vyšetřovatelé znovu cíleně vyslychali již zadržované osoby na údajnou nepřátelskou činnost Clementisovy skupiny. Taktéž si vyžádali odborný posudek na to, jak se projevovaly slovenské nacionalistické tendence během předcházejících jednání o nové ústavě. Autor následně dodaného elaborátu komunistický právník Vladimír Procházka však objednavatele moc nepotěšil, příčinu sporů zejména spatřoval v jejich soupeření s demokraty, a naopak poukázal na uzurpátorské projevy české strany.¹²¹¹ Sovětští poradci zároveň vyvíjeli na pracovníky bezpečnosti i Gottwalda a Slánského tlak,¹²¹² obdobně se znovu činil Mátyás Rákosi, jenž si stěžoval Sovětům, že českoslovenští představitelé stále nezakročili vůči odhaleným agentům Západu.¹²¹³

Výsledkem s dalekosáhlými důsledky se stala *Zpráva o výsledku šetření straně nepřátelských zjevů na Slovensku z 8. března 1950*,¹²¹⁴ kterou vyhotovil Karel Šváb v součinnosti se sovětskými poradci a přinejmenším s vědomím Viliama Širokého a Rudolfa Slánského. Zpráva „odhalovala“ skupinu buržoazních nacionalistů ve vedení komunistické strany na Slovensku a stala se základním kamenem následných oficiálních obvinění až do začátku 60. let. Z jejího textu se dozvídáme o nepřátelské skupině Vladimíra Clementisem, Gustáva Husáka, Ladislava Novomeského a dalších osob, kteří údajně podporovali specifickou slovenskou cestu ke komunismu, hájili za podpory demokratů kompetence slovenských národních orgánů, čímž usilovali o federalizaci Československa, od kterého chtěli posléze odtrhnout Slovensko a připojit ho k Titově balkánské federaci. Ideové základy buržoazního nacionalismu byly spatřovány již v působení dotyčných v meziválečném období, kdy byli odtrženi od dělnické třídy a podléhali nacionalistickým vlivům, což vyvrcholilo za války v jejich kolaboraci s ťudáckým režimem. Husákovi se konkrétněji vyčítalo, že nerušeně

vyšetřování a dotyční byli mimo jiné za to popraveni. ABS, personální spis Vladimíra Kohoutka (1. 8. 1912), *záznam o výsledku V. Hložkové z 25. 5. 1954*, s. 126.

¹²¹⁰ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 9, a. j. 197, *žádost K. Švába o zaslání poznatků k některým slovenským funkcionářům z 11. 1. 1950*, s. 1–5. Též se jednalo o Bezecka, Rašlu, Bránika, Šoltésze, Púlla, Poničana, Faltána a Daniela Okáliho. Při pokračování vyšetřování byly využívány i předešlé výpovědi Věry Hložkové, Alexandra Macha, Jána Ursínyho, partyzánů a prokomunistické skupiny Alberta Púčika.

¹²¹¹ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 24, a. j. 49, *záznam Vladimíra Procházky „Zda a jak se při ústavním jednání projeví v řadách příslušníků KSS nacionalistické úchylnky nebo separatistické tendence?“ z 1. 3. 1950*, s. 49.

¹²¹² RGASPI, f. 82, op. 2, d. 1361, *zpráva M. T. Lichačeva a N. I. Makarova V. S. Abakumovovi o případu V. Clementise, přeposlána J. V. Stalinovi 28. 2. 1950*, s. 44–52.

¹²¹³ Zpráva S. N. Kartašova V. S. Abakumovovi z 10. 2. 1950, in: T. V. VOLOKITINA a kol. (eds.): *Sovetskij faktor*, T. 2, s. 259, d. 92.

¹²¹⁴ Podkladový materiál viz NAČR, f. MV, k. 24, I. Gustáv Husák, *poznatky k osobě G. Husáka*, s. 14–46. Mezi podklady patřilo i ideologické vyhodnocení sborníku Husákových textů *Zápas o zajtrajšok* a Husákovy brožury *O rolnickej otázce na Slovensku*, které provedl Pavel Reiman. Tamtéž, *vyhodnocení textů G. Husáka od P. Reimana z 28. 2. 1950*, s. 47–51.

provozoval advokátní kancelář, zastupoval německou speditérskou firmu Schenker, která kryla německou zpravodajskou službu, a účastnil se propagandistické výpravy na Ukrajinu organizovanou Alexandrem Machem, se kterým udržoval úzké kontakty Novomeský. Text vyplňovala celá řada odkazů na protičeské, protisovětské, protimaďarské, protipolské a dokonce i protibulharské a antisemitské projevy u uvedené skupiny. Závěr dokumentu opeřili jeho autoři výčtem pikantních historek Věry Hložkové, které vykreslovali obviněné jako zhýralce s nepřátelským osobním poměrem ke Klementu Gottwaldovi, Rudolfu Slánskému, Václavu Kopeckého či Viliamu Širokého, jistě nikoliv náhodou právě proti těm, kteří o jejich dalším osudu rozhodovali. Celkově se jednalo o falešná i reálná, ale zejména účelově překroucená tvrzení, nebezpečné polopravdy.¹²¹⁵

Jak vyplývá z výše uvedených informací, československé komunistické vedení se značným znepokojením sledovalo probíhající stranické čistky v okolních zemích a nepřálo si, aby ho potkal obdobný osud, kterému se nakonec stejně neubránílo. Proto se snažilo přeměřovat pozornost od svých řad. A tak v atmosféře strachu vítězil pud sebezáchovy a prospěchářská horlivost i za cenu mlčení či nápomocné činnosti v obviňování druhých. Nahrávaly tomu také staré nezapomenuté křivdy, osobní animozity i věcné spory, které vytvářely napětí mezi některými komunistickými funkcionáři, v tomto případě zejména mezi Gustávem Husákem, Vladimírem Clementisem a Karolem Šmidkem na straně jedné, a Viliamem Širokým a Júliem Ďurišem na té druhé.¹²¹⁶

Podle dochované dokumentace sovětsští poradci i diplomaté rovněž přímo sondovali poznatky ohledně potenciálně podezřelých osob u některých československých stranických funkcionářů, které pak průběžně zasílali k informaci do Moskvy ministru státní bezpečnosti Viktoru Semjonoviči Abakumovovi, jenž je po vyhodnocení předával Josifu Stalinovi.¹²¹⁷ Může překvapit, že zpočátku většina aktérů včetně Viliama Širokého zaujala ryze Gottwaldovskou linii, například v září 1949 se Široký vyjádřil sovětskému velvyslanci, „že *Rajk nemohol mať nejaké zvláštne styky s československými súdruhmi a že v Československu podobný prípad neprichádza do úvahy*,“¹²¹⁸ obdobně hovořil v tuto dobu i v kruhu blízkých

¹²¹⁵ ABS, bývalý Studijní ústav MV, sv. S-552-2, složka č. 10, *Zpráva o výsledku šetření straně nepřátelských zjevů na Slovensku z 8. 3. 1950*, 63s.

¹²¹⁶ Viz L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK (ed.): *Svědék*, s. 98; NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 11, *záznam pohovoru s E. Frišem z 28. 8. 1963*, s. 30 a 33; M. ŠVERMOVÁ: *Vzpomínky*, s. 193; Jan PEŠEK: *Konflikty a spory vo vedení KSS v letech 1945–1950*, in: J. Kalous – J. Kocian (eds.): *Český a slovenský komunismus*, s. 94–105.

¹²¹⁷ N. S. CHRUŠČOV: *Vzpomínky*, s. 147. Mezi Novikovem a Husákem měli být napjaté vztahy. NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, *záznamy a zprávy, záznam z rozhovoru s vedoucím tajemníkem Svazu přátel SSSR na Slovensku Mozolákem z 10. 1. 1951*, s. 174.

¹²¹⁸ Michal BARNOVSKÝ: *Proces s takzvanými slovenskými buržoáznými nacionalistami*, in: J. Pernes – J. Foitzik (eds.): *Politické procesy*, s. 161–162.

spolupracovníků.¹²¹⁹ Naopak za horlivého informátora sovětské strany můžeme najisto považovat Júlia Ďuriše, který se nezdráhal donášet a kritizovat i Gottwalda. Ďuriš považoval národně orientované slovenské soudruhy za buržoazní nacionalisty, ba možné Titovy následovníky, přitom později, kdy již byla obvinění oficiálně vynesena, byl ve svých vyjádřeních fanatičtější než Široký.¹²²⁰ Ostatně Husáka charakterizoval sovětské straně již koncem roku 1947 jako sice „*schopného člověka, ale vůbec ne komunistu, nýbrž kariéristu*“, „*kompromisníka*“ a „*zlého ducha*“ slovenských komunistů.¹²²¹

Aktivitu ovšem vyvíjela i „druhá strana“. Karol Šmidke, nad kterým se vznášelo nařčení z frakční činnosti a úzkých vazeb na Jugoslávii,¹²²² v rozhovoru s generálním sovětským konzulem v Bratislavě N. G. Novikovem iniciativně prohlásil 4. října 1949, že „*medzi slovenskými komunistami musia byť ľudia, ktorí boli v spojení s maďarskými zradcami*“, a konkrétně vzpomenu Eduarda Friše a Viléma Nového,¹²²³ k jehož následnému zatčení Šmidkeho výřečnost dost možná přispěla. Dosud neznámou skutečností je fakt, že Karol Šmidke pak 28. února 1950 informoval Novikova o existenci kompromitujících materiálů na Viliama Širokého, Štefana Bašťovanského a dalších osob z období války a přitom vyslovil obavu, aby se písemnosti nedostaly do rukou anglo-americké rozvědky, která by na jejich základě mohla získat své agenty! Šmidke také podrobně vyprávěl sovětskému konzulovi o Širokém, že vyzradil za války gestapu tajné šifry z Moskvy¹²²⁴ a další informace a že Bašťovanský vyzradil jména osmadvaceti komunistů, kteří pak byli postříleni. O Širokém se vyjádřil jako o ješitném a ambiciózním člověka, jenž „*nemá rád, pokud někdo jiný je na Slovensku populární*“, a proto v něm jako účastníkovi povstání vidí konkurenta a vládne mezi

¹²¹⁹ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 27, a. j. 273, *záznam o pohovoru s O. Krajňákem ze 4. 10. 1963*, s. 74; Tamtéž, sv. 13, a. j. 231, I. varianta. Období po únoru 1948, *opis záznamu o rozhovoru V. Širokého, L. Kopřivy a K. Švába z 10. 10. 1949*, s. 152.

¹²²⁰ Viz spisy čs. funkcionářů in RGASPI, f. 495, op. 272; též AMSNP, f. 12, S47/2004, *vzpomínky J. Ďuriše*, s. 712, 727 a 728; Ladislav ŠIMOVIČ: Z nepublikovaných vzpomínek, in: *Listy*, roč. 37, 2007, č. 2, online: <http://www.listy.cz/>. Ďuriš kritizoval Gottwalda jako autora teorie o specifické československé cestě k socialismu a dokonce avizoval Sovětům zájem v této otázce vystoupit na PÚV KSČ. Záznam rozhovoru tajemníka sovětského velvyslanectví Krekotena s J. Ďurišem z 23. 9. 1951, in: T. V. VOLOKITINA (ed.): *Sovetskij factor*, T. 2, s. 476–480, d. 176.

¹²²¹ Ze zápisů pracovníka Slovanského výboru SSSR S. A. Šmerala pro MZV SSSR „O situaci v Československu“ z 29. 12. 1947, in: T. V. VOLOKITINA (ed.): *Sovetskij factor*, T. 1, s. 520–521, d. 183. O Husákovi se také negativně vyjádřili Igor Daxner a další nižší komunističtí funkcionáři, jejichž řady se rozrostli po oficiálním vznesení obvinění v roce 1950 např. o Rudolfa Strechaje či Ondreje Klokoče. Michal ŠTEFANSKÝ: *Studená vojna. Slovensko 1946–1954*, Bratislava 2008, s. 141–142.

¹²²² NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 13, a. j. 231, I. varianta. *Období po únoru 1948*, s. 44–45.

¹²²³ G. P. MURAŠKO a kol. (eds.): *Vostočnaja Jevropa*, T. 2, s. 244, d. 77.

¹²²⁴ Viz Marek SYRNÝ – Matej MEDVECKÝ: Zápisnice o výsluchu Viliama Širokého na Ústřední štátnej bezpečnosti, in: *Soudobé dějiny*, roč. 17, 2010, č. 1–2, s. 238–268. Materiály kontinuálně komplikovaly a limitovaly Širokého politickou kariéru, např. mu zabránily v zisku prezidentského postu v roce 1957.

nimi napětí. Informace o tomto rozhovoru byly 13. března poslány předním sovětským potentátům včetně Stalina do Moskvy.¹²²⁵

Šmidkeho počínání však již nemohlo sehrát tak významnou roli ve směřování bezpečnostních orgánů, neboť v této době se jednoznačně orientovaly na Clementise a Husáka, avšak bezesporu se nabyté informace potenciálně hodily k budoucímu využití. Je těžké soudit, zda se jednalo o čistě Šmidkeho iniciativu, či za ní stál zároveň okruh osob kolem Gustáva Husáka se snahou přesměrovat blížící se obvinění, ačkoliv Husák později tvrdil, že odmítnul dělat proti Širokému „trojského koně“. ¹²²⁶ Dotyční přirozeně nežili ve vzduchoprázdnu a měli povědomí i přímé informace, že jsou v hledáčku Státní bezpečnosti. Nejednou zmíněný vyšetřovatel Teodor Baláž totiž patřil mezi blízké a loajální spolupracovníky Husáka, jehož se skutečnostmi obeznámil. ¹²²⁷

Potvrzuje se proto názor historika Karla Kaplana, že Viliam Široký byl vystrašen Rajkovým procesem stejně, ne-li ještě víc než Husák. „*A právě toto poznání a strach vyprovokovaly Širokého k nadměrné iniciativě v politickém a bezpečnostním tažení proti jeho odpůrcům. Byla to aktivita sebezáchrany, vedená podle zásady, které se naučil v Kominterně: aby nebyl pokládán za nositele nacionalismu on, musí nastrčit někoho jiného. A v tomto zápase 'kdo s koho' uplatnil Široký plně svou mocenskou převahu.*“ ¹²²⁸ Sovětští poradci si ostatně obstarali zmíněné výslechové protokoly Širokého pořízené brněnským gestapem ¹²²⁹ a nelichotivě se o něm vyjadřovali, ¹²³⁰ proto se nakonec snažil přesměrovat vyšetřování na Husáka. ¹²³¹ Vyvaroval se tak role obviněného, a namísto toho byl po dlouhou dobu prezentován jako odhalitel a velký bojovník proti buržoaznímu nacionalismu na Slovensku. ¹²³²

Jak ovšem vyjádřil politik Zdeněk Mlynář, je dost možné, že kdyby tenkrát zvítězil Husák, tedy podle nově zjištěných informací Šmidkeho iniciativa, tak se lehce mohlo stát, že na místech kajcníků stáli Ďuriš a Široký, čímž se ale samozřejmě následný dějinný vývoj i

¹²²⁵ RGASPI, f. 82, op. 2, d. 1362, zpráva N. Novikova V. A. Zorinovi ze 4. 3. 1950, s. 92–93.

¹²²⁶ L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK (ed.): *Svědék*, s. 113. Srov. G. HUSÁK: Případ na zamyslenie. Spomienky na Vlada Clementisa VI., in: *Kultúrny život*, roč. 22, 22. 9. 1967, č. 38, s. 1.

¹²²⁷ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 2, záznam z pohovoru s T. Balážem a R. Viktorínem z 1. 10. 1963, s. 30 a 34. Baláž charakterizoval Husáka jako svědomitého, výkonného a ideologicky uvědomělého pracovníka, který je oddán straně, Sovětskému svazu a uznává Širokého autoritu. NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, posudek T. Baláže na G. Husáka patrně z konce r. 1949, s. 222–225.

¹²²⁸ K. KAPLAN: *Zpráva o zavraždění*, s. 81.

¹²²⁹ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 27, a. j. 271, záznam o pohovoru s L. Kopřivou z 24. 10. 1963, s. 39.

¹²³⁰ Tamtéž, sv. 1, a. j. 2, *záležitost T. Baláža, jeho poznatky z r. 1949 a dalších*, s. 16–17.

¹²³¹ Tamtéž, záznam z pohovoru s T. Balážem, O. Valáškem, R. Viktorínem z 1. 10. 1963, s. 29–31, 44–45; Tamtéž, zápis z pohovoru s T. Balážem a O. Valáškem z 27. 8. 1963, s. 1. Srov. Tamtéž, sv. 3, a. j. 55, *Dopis V. Širokého B. Laštovičkovi z 11. 11. 1963*, s. 117 a 127.

¹²³² Viz např. *K pětadesiatym narodeninám súdruha Viliama Širokého*, Bratislava 1952.

osobní zodpovědnost dotyčných nedá omlouvat.¹²³³ Soupeření komunistických funkcionářů o přízeň Sovětů jako nástroj oslabování pozic konkurentů se stala přirozenou součástí politického boje, který ovšem nekončil v této době pouze politickou porážkou soupeře, tj. jeho odstoupením z funkcí, nýbrž kriminalizací, ba popravou.¹²³⁴

4.1.3. Kajcíník

V únoru 1950 se uskutečnilo posezení třech starých přátel v pražském Černínském paláci. Všichni zdánlivě prožívali vrchol svých kariér. Gustáv Husák, čerstvý sedmatřicátník, stál v čele Sboru pověřenců, Svazu československo-sovětského přátelství na Slovensku, byl i místopředsedou této organizace na celostátní úrovni, a rovněž řídil církevní či lépe řečeno proticírkevní politiku na Slovensku,¹²³⁵ za což si také vysloužil ironické označení „červený papež“.¹²³⁶ Další účastník setkání na Hradčanech Ladislav Novomeský spravoval pověřenectvo školství. Hostitel, ministr zahraničních věcí Vladimír Clementis se zrovna vrátil ze Spojených států, kde se účastnil zasedání valného shromáždění OSN a svým přátelům vyprávěl, jak ho v zahraničí varovali, že mu v Československu hrozí zatčení. „*Clementis sa vysmieval z tohto poplachu, pozval ženu do New Yorku a demonštratívne sa po skončení práce vrátil do Prahy. Rozprával, ako o tom všetkom referoval Gottwaldovi, aký bol k nemu pozorný, ako sa spolu smiali, že sa podarilo 'vypieť' západnú propagandu. Clementis veril Gottwaldovi, veril, že má jeho plnú dôveru. Na tom posedení sa uvoľnil, akoby z neho padlo dáke bremeno. Rozveselili sme sa, čosi vína popili, ba aj dáku horehronskú pesničku zatiahli. Netušili sme, že je to naše posledné priateľské posedenie.*“¹²³⁷ Clementis si zapsal zpěv pro zapamatování slov písní na magnetofon. O rok později poslouchal tuto pásku Husák ve vězení jako usvědčující materiál o jejich spikleneckých setkáních a naposledy tak slyšel přítelův hlas...¹²³⁸

Vyšetřovatelé již shromažďovali i konstruovali kompromitující materiály a splétali z nich nepřátelské sítě, které dodávaly energii mašinérii politických procesů, do kterých bylo dosazeno také zmiňované trio přátel. Gustáv Husák stejně jako jeho druhové o své loajalitě vůči straně a Sovětskému svazu nepochyboval, naopak ji při každé příležitosti veřejně demonstroval; vyzvedával československo-sovětské spojenectví, Moskvu nazýval „hlavní

¹²³³ Z. MLYNÁŘ: *Mráz přichází*, s. 243.

¹²³⁴ M. ŠTEFANSKÝ: *Studená vojna*, s. 141.

¹²³⁵ K tomu viz Jan PEŠEK: Vo funkcii povereníka – predsedu Slovenského úradu pre veci cirkevné, in: S. Michálek – M. Londák a kol.: *Gustáv Husák*, s. 403–422; též R. LETZ: *Postoj Gustáva Husáka*, s. 168–186.

¹²³⁶ Božie Mlyny, in: *Slovenské noviny* [Cleveland], roč. 2, 8. 6. 1950, č. 25, s. 2.

¹²³⁷ G. HUSÁK: Svetlá a tiene. Spomienky na Vlada Clementisa V., in: *Kultúrny život*, roč. 22, 8. 9. 1967, č. 36, s. 3.

¹²³⁸ TÝŽ: Spomienky okolo Davu, in: K. Rosenbaum (ed.): *DAV*, s. 419.

silou míru a pokroku“ či „nadějí celého lidstva“ i strůjcem a garantem československé nezávislosti, rozvoje a svobody. Čím dále častěji se také dovolával sovětské zkušenosti a Stalinových výroků, vyzíval přitom k ostrážitosti a nesmiřitelnému zápasu s narušiteli nového poúnorového pořádku a světem imperialismu.¹²³⁹

Atmosféra doby propuknuté studené války charakterizovaná zostřeným ideologickým bojem umocňovala Husákovu nekompromisnost také ve výkonu praktické politiky. Později se sám o sobě vyjádřil, že nejenomže se tehdy považoval za věrného komunistu, nýbrž že „*přímo patřil k fanaticům*“,¹²⁴⁰ což se projevovalo v jeho horlivosti a zanícenosti v plnění stranických úloh. Vůči aktivním i potenciálním oponentům neváhal přitom prosazovat a následně aplikovat i silová řešení, podílel se na přípravách násilné likvidaci klášterů či řízené konverzi řeckých katolíků žijících převážně na východním Slovensku na pravoslaví, ačkoliv je nutné dodat, že s přijatými opatřeními se ne vždy vnitřně ztotožňoval.¹²⁴¹ V ideologickém zaslepení a zároveň latentní pochybovačnosti spočívala Husáková slabost, ale i síla, které vysvětlují jeho následující postoje, když jeho ideologickou čistotu začali otevřeně zpochybňovat jiní.

Spouštěčem dalekosáhlých událostí se pro Husáka stala již zmíněná *Zpráva o výsledku šetření straně nepřátelských zjevů na Slovensku* z 8. března 1950, která „odhalovala“ buržoazní nacionalisty ve vedení komunistické strany na Slovensku. Podle referencí sovětských poradců zaslaných do Moskvy si Klement Gottwald uvědomil během seznamování s jejím textem, „že materiály o zločinné činnosti Clementise a absence rozhodnutí k nim budou známy Moskvě prostřednictvím nás, tak se Gottwald vyjádřil, že tyto materiály projednají a přijmou adekvátní rozhodnutí,“ což se také stalo. Vedené KSČ oficiálně obvinilo 13. března Vladimíra Clementise z buržoazního nacionalismu, který kvůli tomu skončil v ministerské funkci, poradci se proto zeptali šéfa Státní bezpečnosti Jindřicha Veselého a Karla Švába, zda bude společně se svými spolupachateli zatčen. Odpovědí jim bylo, že Gottwald „je odpůrcem jakýchkoliv veřejných soudních řízení a vůbec těžko dává

¹²³⁹ Viz Husákovy tehdejší novinové články a projevy, in: G. HUSÁK: *Z bojov o dnešok*, s. 367–396.

¹²⁴⁰ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 2, a. j. 25, *záznam z pohovoru s G. Husákem z 27. 8. 1963*, s. 11. Husák se dokázal vyjádřit i takto na adresu bývalého sekretáře nitranského biskupského úřadu Pavla Beňušky, jenž byl odsouzen k pěti měsícům vězení: „*Za chvíľu vyjde von na slobodu. Mohol byť odsúdený na 5 rokov.*“ SNA, f. ÚV KSS, k. 794, a. j. 5, *záznam ze zasedání PÚV KSS z 3. 2. 1950*, s. 9.

¹²⁴¹ Husák spatřoval v iniciativních násilných akcích proti církvi riziko zbytečného vzrůstu opozičních nálad mezi obyvatelstvem. Ján MLYNÁRIK: *Osud banderovců a tragédie řeckokatolické církve*, Praha 2005, s. 71–72; *Zpráva V. S. Karpoviče z 30. 12. 1949 o rozhovoru s G. Husákem*, in: T. V. VOLOKITINA a kol. (eds.): *Vlast' i cerkov v Vostočnoj Jevrope 1944–1953. Dokumenty rossijskich archivov. T. 2. 1949–1953*, Moskva 2009, s. 336–337, d. 102. Husák se např. také snažil zapojit do procesu kolektivizace zkušené hospodáře, často ovšem komunistickou terminologií řečeno „vesnické boháče“, což bylo následně zařazeno mezi jeho obvinění. Viera HLAVOVÁ: *Kulak triedny nepriateľ. „Dedinský boháč“ v kontexte kolektivizácie na Slovensku (1949–1960)*, Bratislava 2010, s. 25–26.

souhlas na zatknutí lidí, které osobně zná. Proto je bezpečnostním orgánům zakázáno na základě stávajících důkazů provádět zatýkání.“ Poradci si také stěžovali na nedostatečnou aktivitu Státní bezpečnosti a uvedli „pevné přesvědčení“, že Gottwald a Slánský si nepřejí přítomnost sovětských poradců, kteří by o československém dění informovali Moskvu.¹²⁴²

Gottwald se čím dál více dostával pod tlak zastánců zásahu, nakonec polevil a alespoň povolil ideologické pranýřování vedoucích slovenských představitelů. Nabízí se úvaha, že ve věci též intervenoval Josif Stalin, který byl s děním průběžně obeznamován a proti jehož vůli se Gottwald nikdy nedokázal postavit. Ruští historici nicméně dávají ke zvážení i fakt, že mohla změnu jeho postoje přivodit zpráva Mátyáse Rákosiho, ve které byl Husák společně s ministrem vnitra Václavem Noskem nařčen z příprav Gottwaldova odstranění.¹²⁴³

Na zasedání předsednictva Ústředního výboru KSS 3. dubna 1950 následovali Clementisův osud Ladislav Novomeský a Gustáv Husák (časovým odstupem mělo být zabráněno případné vzájemné solidaritě a nepoddajnosti).¹²⁴⁴ Všichni přišli o své exekutivní funkce a káli se formou sepisování stále graduujících sebekritik. Kauza pak našla koncem května širokou odezvu na IX. sjezd Komunistické strany Slovenska, kde mezi obviněné přibyl, ovšem jako samostatný případ, Karol Šmidke, jelikož obvinění ze slovenského nacionalismu na něho jako rodilého slezského Němce, navíc dělnického původu bylo těžko aplikovatelné. Husákovu a Novomeského veřejnou sebekritiku¹²⁴⁵ předsednictvo KSS přijalo, na rozdíl od Clementisovy a Šmidkeho, a dalo jim „možnosť v inej funkcii napraviť svoje chyby, osvojiť si marx-leninskú teóriu a dokázat, že si zasluhujú dôveru strany“,¹²⁴⁶ mandátová komise je však rozhodla nenominovat do vrcholných orgánů KSS.¹²⁴⁷ Tím bylo dokončeno vyřazení bývalého povstalecké vedení KSS z politického života, a naopak posilněna pozice Viliama Širokého, jehož „odhalitelské“ referáty vycházely ze zmiňované zprávy Státní bezpečnosti. Obsah kritiky se brzy rozšířil ze stranické půdy do veřejného prostoru přes celostátní kampaň za názorovou nápravu a očistu.

¹²⁴² Zpráva M. T. Lichačeva a N. I. Makarova V. S. Abakumovovi, přeposlána Stalinovi a spol. 16. 3. 1950, in: T. V. VOLOKITINA a kol. (eds.): *Sovetskij faktor*, T. 2, s. 285–289, d. 99.

¹²⁴³ *Tamtéž*, s. 290.

¹²⁴⁴ AMSNP, f. 12, S47/2004, *vzpomínky J. Ďuriše*, s. 807–808.

¹²⁴⁵ Sebekritické vystoupení G. Husáka na IX. sjezdu KSS v Bratislavě, in: J. RYCHLÍK: *Češi a Slováci*, II., s. 413–418. Kajícíci byli veřejně pranýřováni také pomocí tisku. Husák dostal za úkol napsat sebekritický článek, který konzultoval s vedoucím kádrového oddělení sekretariátu ÚV KSČ Brunem Köhlerem. Gustáv HUSÁK: O nacionalistickej úchylke v strane, in: *Nová mysl*, roč. 4, 1950, č. 5–6, s. 516–525. Podrobněji k otázce sebekritiky viz M. MACHÁČEK: *Gustáv Husák v kauze*, s. 110–119.

¹²⁴⁶ Projev soudruha Viliama Širokého na IX. sjezdu KSS, in: *Rudé právo*, roč. 30, 25. 5. 1950, č. 124, s. 3–4.

¹²⁴⁷ Fakticky bylo rozhodnuto dříve, jelikož již v březnu 1950 sdělil Rudolf Slánský sovětskému velvyslanci M. A. Silinovi, že nositelé buržoazního nacionalismu, včetně Husáka nebudou kandidováni do ÚV KSS. G. P. MURAŠKO a kol. (eds.): *Vostočnaja Jevropa*, T. 2, s. 328, d. 108.

Nabízí se otázka, do jaké míry myslel Gustáv Husák svou sebekritiku vážně a jak se s ní vyrovnával. Pro člověka jeho charakterových vlastností musel být ze začátku šok, veřejně své politické přesvědčení označit za chybu, sám sebe potupit a navíc glorifikovat Viliama Širokého, to znamenalo zatím největší politickou porážku. V Husákově nitru patrně probíhaly vážné rozpory a rozpaky. Ze začátku se snažil obhajovat a věcně argumentovat, ale poté, co rozpoznal beznadějnost své situace, stále více ustupoval, až se nakonec plně disciplinovaně podřídil. Široký mu jinak údajně hrozil vyloučením ze strany. Husák prý soukromě označil obvinění za nepravdivé či zveličené, na svou budoucnost hleděl skepticky a dokonce uvažoval o odchodu z politiky a práci velvyslance.¹²⁴⁸ Snad kritice i částečně uvěřil, třebaže to v pozdější době popíral.¹²⁴⁹ Nicméně s pověstným zápalem začal pracovat jako vedoucí rolnického oddělení Ústředního výboru KSS bez znalosti toho, jaký směr kampaň nakonec nabude. Mnozí vedoucí funkcionáři ho totiž utěšovali, že se jedná pouze o přechodná opatření a po čase se bude moci plně navrátit ke stranické práci.¹²⁵⁰

Záležitost byla uzavřena jen zdánlivě. O československé dění se stále zajímala Moskva, která vyjadřovala nespokojenost s obsahovou stránkou IX. sjezdu KSS. Vadilo jí, že se vůbec nemluvilo o nebezpečí celostátního nacionalismu a že kritika protičeského smýšlení zastínila antisovětské chyby Vladimíra Clementise.¹²⁵¹ 14. června rozhodl Josif Stalin vyslat novou skupinu sovětských poradců v čele s Vladimírem Bojarským, jenž přezkoumal práci československých bezpečnostních orgánů a 17. září informoval politbyro VKS(b) „o neexistenci patričního potírání nacionalistického podzemí zejména na Slovensku a rovněž o tom, že státní aparát je plný nevhodných lidí“.¹²⁵² Jako sonda do tehdejšího vyšetřování může posloužit záznam, v němž vyšetřovatelé sice konstatují, že ačkoliv Husákovi nelze aktivní protistranickou činnost dokázat, disponuje nejlepšími předpoklady k „titovštině“, jelikož získal glorii slovenského patriota, a tím vzbuzuje sympatie u široké veřejnosti i opozičních kruhů.¹²⁵³

Ještě v červenci se objevila znovu snaha zatknout Clementise, ale opětovně zasáhnul Klement Gottwald s negativním stanoviskem.¹²⁵⁴ Československý prezident se snažil celou

¹²⁴⁸ L. ŠIMOVIČ: *Gustáv Husák*, s. 40–41.

¹²⁴⁹ Husák svou sebekritiku oficiálně odvolal až koncem roku 1962. NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 884, *Žádost o prověření procesu a rehabilitaci G. Husáka A. Novotnému z 20. 12. 1962*, s. 11. Husák zpochybňoval v předešlých žádostech o revizi svého procesu pouze trestněprávní rovinu kauzy.

¹²⁵⁰ *Tamtéž*, s. 8.

¹²⁵¹ M. BARNOVSKÝ: *Proces s takzvanými*, s. 166.

¹²⁵² Nikita Vasiljevič PETROV: Sovětští poradci ministerstva státní bezpečnosti a příprava procesu s R. Slánským (podle dokumentů státní bezpečnosti), in: *Tamtéž*, s. 102.

¹²⁵³ NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, *poznatky k osobě G. Husáka ze 7. 12. 1950*, s. 160–161.

¹²⁵⁴ T. V. VOLOKITINA a kol.: *Moskva i Vostočnaja Jevropa*, s. 536.

záležitost od začátku tlumit a opakovaně odmítal dát souhlas se zatčením Clementise, Husáka a jejich přátel, proto také byla kauza slovenských buržoazních nacionalistů hodnocena v roce 1950 pouze jako politickoideologická úchylka a až následně nabyla zrádčovského charakteru, ačkoliv ji bezpečnostní orgány tak klasifikovaly od samého začátku a s využitím slovenských úchylkářů počítaly i po IX. sjezdu KSS.¹²⁵⁵ Ostatně Rudolf Slánský již tehdy interně nevyklučoval soudní proces.¹²⁵⁶

4.2. Na lavici obžalovaných

Vyšetřovatelé vytvořili ve druhé polovině roku 1950 koncepci propojeného spiknutí, přičemž jednu jeho větev představoval na podzim zajištěný brněnský krajský tajemník KSČ Otto Šling a zástupkyně generálního tajemníka ÚV KSČ Rudolfa Slánského Marie Švermová, kteří údajně chtěli převzít moc a přidat se do protisovětského tábora, druhou odnož pak představovali slovenští buržoazní nacionalisté v čele s Clementisem, Husákem a Novomeským, údajně rovněž usilující o převzetí moci a rozbití republiky odtrhnutím Slovenska. Oficiální odhalení se událo v prostorách Vladislavského sálu Pražského hradu na zasedání Ústředního výboru KSČ 21. února 1951, kde bylo vyhlášeno, že jsou dotyční zbaveni poslaneckých mandátů, členství v ÚV KSČ a vyloučení ze strany.¹²⁵⁷ Jednalo se ovšem o dodatečný akt, jelikož všichni až na Švermovou již dleli několik dní v sklepních věžeňských kopcích zámku v Kolodějích.

Záminkou k zajištění Clementise, Husáka a Novomeského se stala falešná zpráva o jejich zamýšleném útěku na Západ, k níž se však vyšetřování ani soudní líčení nikdy nevrátilo.¹²⁵⁸ Dne 6. února se nic netušící Husák dostavil do kanceláře generálního tajemníka slovenských komunistů Štefana Baš'ovanského, kde již čekali pracovníci Státní bezpečnosti. Po letech vzpomíná: „*Traja muži s namierenými revolvermi mi oznámili, že na rozkaz ministra bezpečnosti ma zatýkajú. Na ruky dali puta, oči zaviazali a odvliekli*“¹²⁵⁹ do Ruzyňské věznice, kde absolvoval ponižující lékařské vyšetření a odevzdal osobní

¹²⁵⁵ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise II., sv. 33, a. j. 519, *Zpráva generálního prokurátora a předsedy Nejvyššího soudu z 8. 11. 1962 o přezkoumání trestné věci proti G. Husákovi a spol.*, s. 13.

¹²⁵⁶ G. P. MURAŠKO a kol. (eds.): *Vostočnaja Jevropa*, T. 2, s. 327–328, d. 108.

¹²⁵⁷ Viz *Zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa ve dnech 21.–24. února 1951 na Hradě pražském*, Praha 1951.

¹²⁵⁸ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 13, a. j. 231, *I. varianta. Období po únoru 1948*, s. 76–78. StB se soustředila během sledování Husáka mimo jiné na jeho pohyb v pohraničním pásmu, který patrně souvisel s jeho návštěvami rodné Dúbravky. NAČR, f. MV, k. 24, sv. I. G. Husák, záznamy a zprávy, *poznatky k osobě G. Husáka z 9. 2. 1951*, s. 163.

¹²⁵⁹ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 884, *žádost o prověření procesu a rehabilitaci G. Husáka A. Novotnému z 20. 12. 1962*, s. 3.

doklady.¹²⁶⁰ Husák disponoval poslaneckou imunitou, tak už jen z tohoto hlediska bylo zajištění jeho osoby nezákonné. Vyšetřovatelé mu následně dali k podepsání antidatované prohlášení, že se vzdává „dobrovolně, ze zdravotních důvodů, poslaneckého mandátu“.¹²⁶¹ Asi to bude znít zvláště, ale zatčení znamenalo pro Gustáva Husáka i určité osvobození od tísnivé nejistoty, vyjasnění situace. Nežil ve vzduchoprázdnu a zaznamenával, že je sledován a že stále více osob včetně jeho přátel a spolupracovníků padá do osidel Státní bezpečnosti, také jeho okolí se mu snažilo vyhybat, aby se s ním nekompromitovalo.¹²⁶²

4.2.1. Železný Gustáv

V Ruzyni Husák dlouho nepobyl, hned na druhý den ho čekal převoz do již zmíněných Kolodějů, kde prožil nejbrutálnější období své vězeňské anabáze. Zezačátku se „choval sebevědomě a protestoval proti svému zatčení. Kategoricky odmítal obvinění z nepřátelské činnosti a odvolával se na rozhodnutí IX. sjezdu KSS,“¹²⁶³ ale tamější podmínky ho zlomily. V dřevěné sklepní cele mu omrzly ruce, nohy i tvář, žádosti o teplé šatstvo zůstaly bez reakce. První tři dny nesměl spát a musel nepřetržitě stát na nohou. Následujících pět dní mohl spát jen za přerušovaného buzení. Na výslech byl předváděn v zimmíku do silně vytopené místnosti, kde se po celou dobu nesměl posadit. Vyšetřovatelé Husáka bili, škrtili a mlátili s ním o zeď,¹²⁶⁴ fyzické násilí doplňovali zastrahováním a vyhrožováním. „*To mi tak vyčerpalo celý organismus,*“ vzpomíná Husák, „*že mi přestávaly fungovat smysly, nohy jsem měl opuchlé, omrzlé, srdce vynechávalo, dostavovaly se záchvaty mdloby. Vynechával mi zrak i sluch. Poprvé v životě jsem viděl, jak vzorce na koberci ožily, pohybovaly se, červené myšky lezly po zdech. Nemohl jsem hýbat jazykem. Taktak že jsem vykoptal nejasné slovo. Přestával fungovat rozum, vůle se ztrácela. Roste jediná živočišná touha: zavřít na chvíli oči, na chvíli si lehnout.*“¹²⁶⁵ V úplné fyzické vyčerpanosti podlehl a podepsal předem sestavený protokol,

¹²⁶⁰ Tamtéž, Komise I., sv. 35, a. j. 884, *Žádost G. Husáka ÚV KSČ o úplnou rehabilitaci z 1. 5. 1963*, s. 63.

¹²⁶¹ APSPČR, osobní složka G. Husáka, inv. č. 899, *prohlášení G. Husáka o vzdání se poslaneckého mandátu z 6. 2. 1951, Bratislava*. Husákova rezignace na poslanecký mandát byla oznámena na schůzi Národního shromáždění 9. 3. 1951. Vzhledem k tomu, že Husák vzdoroval vyšetřovatelům až do 13. 2. 1951, prohlášení bylo patrně antidatováno, zdá se, že se jednalo o běžnou praxi. NAČR, f. MV, k. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, *žádost V. Kohoutka V. Doubkovi z 12. 3. 1951*, s. 226.

¹²⁶² Ján ROZNER: *Sedem dní do pohrebu*, Bratislava 2009, s. 58.

¹²⁶³ ABS, Personální spis Stanislava Semínka (9. 8. 1922), *výpis z protokolu V. Kohoutka z 3. 10. 1955 a B. Doubka z 18. 1. 1956*, s. 3.

¹²⁶⁴ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I. sv. 35, a. j. 881, *zápis sepsaný s obviněným G. Husákem při předvedení k prokurátorovi z 12. 11. 1953*, s. 27.

¹²⁶⁵ G. HUSÁK: *Dopis o pravdě. Nezákonný soud – nezákonný rozsudek*, in: *Kulturní tvorba*, roč. 6, 4. 7. 1968, č. 27, s. 7.

ve kterém doznal členství v „rozvratné organizace 'Slovenských nacionalistů', kteří vytvářeli záškodnickou frakci v Komunistické straně Slovenska“.¹²⁶⁶

Koncem února se Husák již v cele Ruzyňské věznice zmátořil a vynucený podpis odvolal a dožadoval se napsat list stranickému vedení, či přímo Klementu Gottwaldovi. Namísto psaní následovala již známá vlna násilností, které vydržel snášet dalších třicet dní a v totální vyčerpanosti sepsal rozsáhlé doznání.¹²⁶⁷ Po nabytí sil svůj podpis znovu stáhl a nový protokol, který vyšetřovatelé vydávali za stranou schválený dokument, odmítl v srpnu potvrdit. Opět se vše opakovalo, Husák byl několikrát umístěn do temnice a podroben několikahodinovým nočním výslechům,¹²⁶⁸ zejména brutálně se k němu choval vyšetřovatel Bohumil Doubek, který ho přitom poranil na krku.¹²⁶⁹ „Doubek mu domlouval a přitom ho držel za límec vězeňské blůzy a občas zakroutil rukou. Při jednom takovém zákrutu Husák lehce sykl, když se Doubkův palec dotkl jeho krku. Doubek se za to Husákovi omluvil a s držení jej za blůzu přestal,“ později bagatelizoval incident vyšetřovatel Karel Košťál, jenž odmítal, že by se na Husákovi dopouštěli fyzického násilí, a za Husákovým svědectvím spatřoval snahu o politicky profit.¹²⁷⁰ Je sice pravdou, že samotný Košťál neužíval násilí a volil jiné formy nátlaku, avšak o Doubkových násilnických sklonech hovoří i jiná svědectví, ostatně uvedené Husákovo krční zranění bylo zaevidováno ve vězeňských záznamech.¹²⁷¹ Do Husákovy cely rovněž přibyl zlomený spoluvězeň, bývalý diplomat Jaromír Kopecký, jenž sloužil vyšetřovatelům jako informátor.

V nejkrušnějších vězeňských chvílích se Husák inspiroval počínáním přítele Vladimíra Clementise, jenž v internaci na počátku války čerpal optimismus z recitace básní. A tak si například opakoval Puškinovy verše:

*„V sibiřských dolech v hlubině
s hrdostí vytrvejte v dáli,
váš trpký počín nezhyne
ni vaše velké ideály.*

¹²⁶⁶ ABS, f. MNB, sign. 62/2, k. 208, sv. 3–7, zápis o výpovědi G. Husáka z 13. 2. 1951, s. 1–8.

¹²⁶⁷ Tamtéž, G. Husák: *Moje priznanie* z 6. 4. 1951, s. 9–96.

¹²⁶⁸ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise II., sv. 33, a. j. 519, *Zpráva generálního prokurátora a předsedy Nejvyššího soudu z 8. 11. 1962 o přezkoumání trestné věci proti G. Husák a spol.*, s. 14; Tamtéž, Komise II., sv. 4, a. j. 41, *Záznamy o pohovorech s pracovníky MV, záznam o pohovoru s V. Volkánem z 29. 7. 1955*, s. 239.

¹²⁶⁹ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I. sv. 35, a. j. 879, Gustáv Husák, *opis dopisu G. Husáka prezidentu republiky z 18. 3. 1954*, s. 1.

¹²⁷⁰ Karel KOŠTÁL: *Pravda o procesu s Rudolfem Slánským a jeho společníky. Kritické výhrady k „Výpovědi“ B. Doubka a k Historikům 92, dodatek ke knížce Svědectví plukovníka*, Praha 2009, s. 78 a 116.

¹²⁷¹ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I. sv. 35, a. j. 879, *zpráva o zdravotním stavu G. Husáka z 2. 3. 1954*. s. 12.

[...]

*Okovy, jež vás poutají,
i žalář – padne nečekaně,
svoboda uvítá vás v bráně
a bratři meč vám podají.*¹²⁷²

„Pomáhalo to. Niet takého bahna, aby človeku sila myšlienky aspoň veriť nedovolila,“ konstatoval později Husák. „Tak stoja veci: s tvojou pravdou – bez krku. S cudzou a falošnou – s krkom, hádam s krkom. [...] Bojuješ sám so sebou viac ako s druhým. Potom príde diablovo pokušenie v inej forme: zľav aspoň trochu z tej svojej tvrdohlavosti, t. j. z pravdy, idey, zásady, nepál' všetky mosty za sebou – môžeš uchovať krk. Luhaj o sebe a o druhých aspoň trochu, hoci len päť percent, bude sa ti to honorovať. Všetci tak postupujú, nebud' idiot,“¹²⁷³ emotivně se snažil zachytit své tehdejší myšlenkové procesy. Husák podepsal ještě protokol z listopadu 1951,¹²⁷⁴ ale po zotavení se odvolal a ve vzdoru se zatvrdil.

Jelikož zůstával neoblomným, vyšetřovatelé zvolili jinou taktiku, dali ho „k ledu“, což ovšem také souviselo s novými událostmi. Během vyšetřování se totiž začalo hovořit o stále neodhalené výše postavené hlavě vnitrostranického spiknutí. Vyšetřovatelé pokládali jeho dosavadní představitele za málo reprezentativní.¹²⁷⁵ Navíc v důsledku mezinárodního vývoje byl označen za hlavní ideologické nebezpečí sionismu (židovský buržoazní nacionalismus). Prvotní koncepce nepřátelské sítě nabyla modifikované podoby a následovala nová vlna zatýkání stranických funkcionářů včetně bývalého generálního tajemníka ÚV KSČ Rudolfa Slánského, jenž byl uvězněn 24. listopadu 1951. Po uplynutí jednoho roku vynesl soud v nejmonstróznějším politickém procesu v dějinách KSČ, *procesu s vedením protistátního spikleneckého centra*, nad třemi obžalovanými doživotní trest a nad jedenácti včetně Rudolfa Slánského a Vladimíra Clementise trest nejvyšší, který byl také vykonán.

Po skončení procesu vystávala otázka, co s neodsouzenými vězni. 10. února 1953 předložil nový ministr národní bezpečnosti Karol Bacílek politickému sekretariátu ÚV KSČ odpověď. Ke zbylým vyšetřovancům bylo přistupováno jako k součásti *protistátního spikleneckého centra* a bezpečnostní orgány je roztrídily do sedmi skupin, mezi které patřila i skupina *slovenských buržoazních nacionalistů v čele s Gustávem Husákem*, zkráceně

¹²⁷² Alexander Sergejevič PUŠKIN: V sibiřských dolech v hlubině, in: *Vyšel jsem dřív než hvězda ranní*, Praha 1962, s. 73. V překladu Kamila Bednáře.

¹²⁷³ Gustáv HUSÁK: Spomienka, in: *Kultúrny život*, roč. 21, 25. 2. 1966, č. 9, s. 7.

¹²⁷⁴ ABS, f. MNB, sign. 62/2, k. 208, sv. 3–7, *protokol o výslechu G. Husáka ze 7. 11. 1951*, s. 97–135.

¹²⁷⁵ E. LÖBL: *Svedectvo o procese*, s. 56.

označovaná jako skupina *G. Husák a spol.*¹²⁷⁶ Husák se neobjevil na lavici obžalovaných, ani, na rozdíl například od Ladislava Novomeského, mezi svědky Slánského procesu, přestože jeho jméno tam vícekrát zaznělo,¹²⁷⁷ narušoval by vzhledem k nepoddajnému postoji celkové vyznění.

Do skupiny *G. Husák a spol.* byli zařazeni bývalí komunističtí funkcionáři a Husákovi spolupracovníci Ladislav Novomeský, Daniel Okáli, Ivan Horváth a Ladislav Holdoš. Spojení uvedených osob nastalo až v závěrečném stádiu vyšetřování a záviselo do značné míry na libovůli pracovníků bezpečnosti. Okáli byl totiž jednu dobu vyšetřován jako sionista a Holdoš jako španělský interbrigadista – trockista. Zajímavé ovšem je, že všichni jmenovaní až na Holdoše se nějakým způsobem angažovali po válce v maďarské otázce. Málo známá je dnes také skutečnost, že v prvních konceptech procesu se předpokládalo jejich spojení se skupinou bývalých pracovníků bezpečnostního aparátu na Slovensku *Valášek a spol.*,¹²⁷⁸ jež byla nakonec souzena samostatně.

„*Gusta nám to svým jednáním komplikuje, něco nám kazí,*“ myslel si Holdoš o Husákově vzdoru. „*Neústupný postoj se mi nezdál dobrý, nebylo podle mě moudré nepřizpůsobit se tomu, co chtěl vrcholný orgán. Nebyl pro mě nijak anonymní, byl v něm Gottwald, Široký, stále jsem vůdce strany zcela neodvrhl.*“¹²⁷⁹ Vyšetřovatelé právě takové smýšlení zneužívali. Důrazně se oháněli autoritou strany a jmény jejich vedoucích představitelů, že se vlastně jedná o stranický úkol označit nacionální úchylku za nepřátelskou činnost a doznat se. Přiznání bylo navíc prezentováno jako polehčující okolnost, která straně pomůže a pozitivně ovlivní i výši trestu, vzdor naopak znamenal setrvávání na nepřátelských pozicích. Obvinění nakonec na tuto hru přistoupili, ba dokonce uvěřili překrouceným interpretacím. Pokud měli nějaké pochybnosti, tak je přebíjelo vědomí, že se obětují v zájmu strany a komunistické budoucnosti.¹²⁸⁰ Vystává proto otázka, proč tato zvlášť účinná forma psychického nátlaku rovněž nezafungovala na Gustáva Husáka?

Husák si vysvětloval zezačátku svou situaci jako „*těžký omyl vyšetřujících orgánov*“, později jako křivdu, nespravedlnost a zaujatost. Snažil se vyšetřovatelům osvětlit situaci, když

¹²⁷⁶ Karel KAPLAN: Zamyšlení nad politickými procesy, in: *Nová mysl*, roč. 22, 1968, č. 7, s. 940.

¹²⁷⁷ *Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským*, Praha 1953, s. 149–150 a 168.

¹²⁷⁸ Skupina *Valášek a spol.* se skládala z Oskara Valáška, Viktora Sedmíka, Rudolfa Viktorína, Teodora Baláže, Mateje Béla, Šimona Čermáka, Mikuláše Horského, Juraje Glasera, Martina Krause a Mikuláše Fodora, kteří byli obviněni za propojení s mezinárodním sionismem a Husákovou skupinou. 9. prosince 1953 byli dotyční odsouzeni k trestům v rozpětí čtyř až 15 let vězení. V roce 1958 došlo ke snížení trestů a v říjnu 1963 byl celý rozsudek zrušen a všichni obžalovaní osvobozeni. Jan KALOUS: „Nepřítelé“ ve Státní bezpečnosti, in: J. Pernes – J. Foitzik (ed.): *Politické procesy*, s. 287–288.

¹²⁷⁹ K. BARTOŠEK – L. HOLDOŠ: *Svědék*, s. 56–57.

¹²⁸⁰ Tamtéž, s. 57; NÁČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 39, *dopis L. Novomeského A. Novotnému z 23. 3. 1963*, s. 109–110; A. MACH: *Z dálekých cest*, s. 230.

zjistil, co jsou zač, že „*se socialismem nemají nic společného*“, vsugeroval si, že se jedná o nepřátele strany, o fašisty, a podle toho se k nim také choval. Alespoň takto vysvětloval po propuštění z vězení své počínání švagrovi Vladimíru Lokvencovi.¹²⁸¹ Stěžejní roli sehrála Husákova osobnost. Ačkoliv byl, paradoxně až na tento případ, vždy v konečném důsledku disciplinovaným komunistou, důležité rysy jeho povahy tvořilo kritické myšlení, individualismus, houževnatost i jistý druh mesianismu. Pro Husáka nebyla strana rovněž anonymní, jenže na rozdíl od Holdoše si nedělal o některých jejích příslušnicích iluze, a proto si ji v tomto ohledu zcela nezbožstil.¹²⁸² Zprvu se domníval, že rozhodli na základě jeho vynucených doznání,¹²⁸³ až když pochopil, že vše se děje s jejich souhlasem, snažil se, aby jejich jména byla uváděna do výslechových protokolů.¹²⁸⁴ Bojkotem vyšetřování chtěl na sebe upozornit a dovolat se přešetření svého případu. Uvažoval tak, že doznáním by ho neminul nejvyšší trest; byl obeznámen s moskevskými procesy z 30. let, antikomunistickými texty a konečně disponoval vlastní zkušeností. Rovněž se dozvěděl, jak dopadl doznavší se Vladimír Clementis, což mu vedle ideologického zanícení přidávalo na síle, chápal to jako velké selhání svého politického vzoru a mentora, o kterém skálopevně věděl, že žádným zrádcem nebyl, a musí proto tuto dějinnou nespravedlnost napravit a jeho i své jméno očistit, přinejmenším se nepodvolit. A tak se s nadějí odhodlal „*radšej nebyť, ako byť otrokom lži a podvodu*“, když zemřít, tak čestně.¹²⁸⁵

Je nutné doplnit informaci, že od uvedeného incidentu s krkem se již vyšetřovatelé nedopouštěli na Husákovi fyzického násilí a volili jiné metody.¹²⁸⁶ Došlo k snížení frekvence výslechů, na druhou stranu Husák hojně absolvoval vězeňské tresty jako uzavření do temnice, zákaz kouření, vycházek na čerstvý vzduch, čtení či písemného styku s rodinou apod. Státní bezpečnost také zneužívala Husákova spoluvězně, aby narušoval jeho psychiku a také jako zdroj informací. Ostatně na mnohých celách byla umístěna odposlechová zařízení.¹²⁸⁷ Uvedená praxe se podepsala na Husákově zdraví. Dostavil se silný kašel, fyzická slabost a rapidní snížení jeho hmotnosti, přičemž v jeden čas Husák vážil pouhých 56 kg.¹²⁸⁸

¹²⁸¹ Vyjádření Vladimíra Lokvence v TV dokumentu Rudolfa Urce *Svedectvo o dr. G. Husákovi*, STV 2000.

¹²⁸² L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK (ed.): *Svědék*, s. 113.

¹²⁸³ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 879, *opis dopisu G. Husáka prezidentu republiky. Stížnost na protizákonné způsoby vyšetřování z 18. 3. 1954*, s. 1 a 5.

¹²⁸⁴ Tamtéž, *záznam J. Čejky o chování G. Husáka při výslechu z 5. 2. 1954*, s. 75.

¹²⁸⁵ Gustáv HUSÁK: Případ na zamyslenie. Spomienky na Vlada Clementisa VI., in: *Kultúrny život*, roč. 22, 22. 9. 1967, č. 38, s. 10.

¹²⁸⁶ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I. sv. 35, a. j. 881, *zápis sepsaný s obviněným G. Husákem při předvedení k prokurátorovi z 12. 11. 1953*, s. 28.

¹²⁸⁷ Tamtéž, Komise II., sv. 4, a. j. 41, *Záznamy o pohovorech s pracovníky MV (komise 1955–1957), záznam o pohovoru s Miladou Bernáškovou z 8. 10. 1955*, s. 81.

¹²⁸⁸ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I. sv. 35, a. j. 879, *zpráva o zdravotním stavu G. Husáka z 2. 3. 1954*, s. 13; V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 73–74.

V březnu 1953 zemřeli Stalin a Gottwald. Novým československým prezidentem se stal Antonín Zápotocký, jehož ve funkci předsedy vlády vystřídal Viliam Široký, post šéfa strany postupně obsadil bývalý předseda pražské krajské organizace KSČ Antonín Novotný. Ještě předtím spáchal sebevraždu jeden z nejhrolivějších představitelů kampaně proti Husákovi, Štefan Baš'ovanský, jenž se obával, že by mohl kopírovat jeho vězeňský osud. Ačkoliv lze nejen z těchto důvodů mluvit o jistém zklidnění celospolečenské atmosféry, oficiální postoj k buržoaznímu nacionalismu se neměnil.

Další vyšetřování bylo orientováno na jednotlivá obvinění, jež se táhla s Husákem od IX. sjezdu KSS. Koncem února 1953 byli dožadováni Viliam Široký a Štefan Gažík o vyjádření ve věci neúspěšného osvobození Nitry ze srpna 1944, přičemž Karol Bacílek doporučoval vyšetřit, z čí iniciativy dal Husák pokyn, aby tamější věznice nebyla osvobozena.¹²⁸⁹ 23. dubna 1953 předložilo ministerstvo národní bezpečnosti návrh trestního oznámení na Husáka a spol., které však předsednictvo ÚV KSS odmítlo, a namísto toho zřídilo komisi ve složení Karol Bacílek, Ľudovít Benada, Štefan Gažík a Štefan Rais, jež trestní oznámení měla přepracovat a doplnit o nová svědectví. Ve věci se však rovněž angažoval Viliam Široký, který napsal vlastní připomínky a zaslal je Bacílkovi. Obžaloba dle nich neměla vzbuzovat dojem, že obvinění jsou trestáni za porušování stranické linie, nýbrž za kriminální činnost. Proto neměla vycházet z usnesení IX. sjezdu KSS, nýbrž z porušování Košického vládního programu a ústavy, a rovněž měla poukazovat na kolaboraci obviněných s tisouským režimem, na jejich napojení na Vladimíra Clementise a nacionální šovinismus vůči českému národu, tak občanům maďarské a ukrajinské národnosti.¹²⁹⁰

Mezi důležité podklady vyšetřovatelů patřily výpisy z výpovědí již odsouzených osob ze Slánského procesu a svědecké protokoly, které vesměs vznikly ve druhé polovině roku 1953.¹²⁹¹ V té době bylo také přistoupeno k novým výsledkům Gustáva Husáka, jichž se opět zhostil Bohumil Doubek. Začal ho usvědčovat zmíněnými protokoly a s předem secvičenými osobními konfrontacemi zlomených lidí, na které nesměl Husák reagovat. A tak protokoly odmítl podepsat.¹²⁹² *Doubek trestal, prskal, sliny mu tiekli jak besnému psovi, šibeníc mal v ústach stále. Ačkoľvek som češtinu dosť dobre ovládal, nikdy som nevedel, že je tak bohatá*

¹²⁸⁹ ABS, bývalý Studijní ústav MV, sv. S-552-2, složka č. 1, *dožadání vyjádření k vyšetřování G. Husáka*. K tomu viz závěr podkapitoly 2.3.2. *Organizátor povstání*.

¹²⁹⁰ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 2, a. j. 24, *poznámky V. Širokého k obžalobě skupiny G. Husák a spol.* z 6. 6. 1953, s. 1–4.

¹²⁹¹ Tamtéž, Komise II., sv. 33, a. j. 519, *zpráva generálního prokurátora a předsedy Nejvyššího soudu z 8. 11. 1962 o přezkoumání trestné věci proti G. Husákovi a spol.*, s. 9.

¹²⁹² Konfrontační protokoly viz ABS, f. MNB, sign. 62/2, k. 208, s. 36–87. K tomu viz předem připravené konfrontační protokoly: ABS, bývalý studijní ústav MV, ZV-123/7, *Dokumenty ke zprávě o přešetřování příčin porušení socialistické zákonnosti v letech 1949–1954*, s. 184–187; též svědectví: Tamtéž, *Doplňk k výpovědi V. Hložkové z 15. 1. 1963*, s. 228; K. BARTOŠEK – L. HOLDOŠ: *Svědék*, s. 60.

na vulgárne a sprosté výrazy. Doubek mi dal školu,“ vzpomíná Husák na jednoho ze svých žaláříků.¹²⁹³ Výsledky později přirovnal k pokerové partii, jelikož „obě strany při něm blufují“.¹²⁹⁴

Bacílek poslal 10. září 1953 Antonínu Novotnému a také Antonínu Zápotockému dopis, ve kterém dotyčné informoval, že Husák odmítl podepsat protokoly, jejichž opis k dopisu připojil,¹²⁹⁵ a jelikož žádnou trestní činnost nedoznává, navrhoval posečkat s vypracováním obžaloby.¹²⁹⁶ Časová prodleva měla být využita k zajištění doplňujících důkazů. Ale nestalo se tak pouze kvůli Husákově neochotě se přiznat, nýbrž také pro nespokojenost sovětských poradců s věcnou slabostí obžaloby.¹²⁹⁷ Neúspěšného Doubka proto vystřídal Vladimír Kohoutek, na jehož hrudi se již několik měsíců blýskal Řád práce, který získal společně s peněžitou odměnou 30 000 Kčs za participaci na procesu se Slánským a spol. Ale ani on Husáka neobměkčil, a tak společně s referentem Josefem Čejkou sami sepsali asi 80straný protokol. „Domnieval som sa, že ani v Kongu by s takýmto protokolom nemohli niekoho podat' k súdu,“¹²⁹⁸ vyjádřil své tehdejší mylné mínění Husák.

Z dalšího vývoje je zřejmá snaha vyšetřovatelů získat nový důkazní materiál, a tím zesílit obžalobu. Bacílek požádal pověřence vnitra Jozefa Lietavce o vyhledání úředních dokumentů, které vydávali Husák a Okáli v době, kdy zastávali jeho funkci. Lietavec následně referoval o nevalných výsledcích a dále podával vlastní svědectví o Husákově činnosti,¹²⁹⁹ ke kterému následně přidal ještě jedno širší.¹³⁰⁰ Bacílek se rovněž snažil vyžádat na Rudolfu Barákovi vyslání vyšetřovatele do Bratislavy, jenž by byl nápomocný v komisi jmenované ÚV KSS pro přípravu dokumentačního materiálu,¹³⁰¹ ve které pracoval Jozef Ilčík a stranický historik Miloš Gosiorovský a kde se sbíhaly nejrůznější podkladové dokumenty, které měly být nápomocny prokurátorovi.¹³⁰² Do Bratislavy nakonec přicestovali

¹²⁹³ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 884, *žádost o prověření procesu a rehabilitaci G. Husáka A. Novotnému z 20. 12. 1962*, s. 15.

¹²⁹⁴ Rodinný archiv G. Husáka, *písemné poznámky G. Husáka z roku 1966*.

¹²⁹⁵ ABS, bývalý Studijní ústav MV, sv. S-552-2, složka č. 4, *protokol o výpovědi G. Husáka z 22. a 26. 7. a 10. 8. 1953*, 36s.

¹²⁹⁶ Dopis je přeškrtnutý Zápotockého parafou. Z protokolů vyplývá, že Husák odmítl veškerá obvinění, ale i jasně prokazatelné skutečnosti. *Tamtéž*.

¹²⁹⁷ K. KAPLAN (ed.): *Stb o sobě*, s. 278.

¹²⁹⁸ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 884, *Žádost o prověření procesu a rehabilitaci G. Husáka A. Novotnému z 20. 12. 1962*, s. 15.

¹²⁹⁹ Dopis pověřence vnitra J. Lietavce ministru národní bezpečnosti K. Bacílkovi z 10. 9. 1953, in: J. RYCHLÍK: *Češi a Slováci*, II., s. 426–428, d. 18.

¹³⁰⁰ Vyjádření J. Lietavce o „nepřátelské“ činnosti G. Husáka z 15. 10. 1953, in: *Tamtéž*, s. 429–439, d. 19.

¹³⁰¹ ABS, bývalý Studijní ústav MV, sv. S-552-2, složka č. 3, *žádost o vyslání vyšetřovatele ve věci případu G. Husáka do Bratislavy z 1. 10. 1953*.

¹³⁰² Jednalo se o různé fotokopie novinových článků a také posudky historika Miloše Gosiorovského k trenčiansko-teplíckému sjezdu mladé slovenské generace, ke skupině DAV a sborníku Husákových textů *Zápas o zajtrajšok*. NAČR, f. ÚV KSČ, Komise II., sv. 33, a. j. 519, *zpráva generálního prokurátora a předsedy*

vyšetřovatelé František Homolka a Vlastimil Volkán, kteří zde v polovině prosince 1953 prováděli výslechy nových svědků. Obezřetný Bacílek však odmítl dát souhlas s výslechem stranických funkcionářů Jána Púlla, Ondreje Pavlíka, Júlia Bránika, Jozefa Šoltésze a Jozefa Lietavce s odůvodněním, že „*jmenovaní nemají s Husákem a jeho společníky nic společného*“, dal pouze souhlas, aby starý Husákův přítel Eduard Friš napsal vyjádření.¹³⁰³ Dále byli vyslýcháni noví svědkové: Miloš Bugár, Jozef Štaudinger, Ferdinand Dvorín, Ota Klein-Krajňák, Štefan Hýll, Emilie Lokvencová, Jozef Ivanič či bratři František a Josef Hagarovi.¹³⁰⁴ Výslechy se tematicky zabývaly Husákovou činností v období slovenského povstání a Slovenské republiky. Vyšetřovatelé Homolka a Milan Moučka pak připravili nástin obžaloby, který následně předali prokurátoru Ladislavu Gešovi.

Gešo byl přibrán ke spolupráci v září 1953, posléze ho generální prokurátor Václav Aleš oficiálně přidělil ke generální prokuratuře a pověřil případem *G. Husáka a spol.*,¹³⁰⁵ přičemž během setkání poznamenal, že „*je nutné a politicky správné, aby jak prokurátor, tak aj sudca boli slovenskej národnosti*“.¹³⁰⁶ Snaha zamezit nacionálnímu vyznění procesu ve smyslu, že Češi soudí Slováky, je ostatně patrná i z toho, že soudní líčení se nakonec odehrálo v Bratislavě, nikoliv v Praze, kde se přitom nalézali obvinění i část svědků. Na Gešově participaci nejspíše hrál roli posun v tehdejší právní praxi. Na podzim 1953 byl totiž vydán zvláštní řád prokurátorského dozoru nad zákoností v činnosti vyšetřovacích složek ministerstva vnitra. Do té doby prokurátorský dozor neexistoval a zásahy prokurátora se omezovaly jen na ryze formální rozhodnutí o ponechání osob ve vazbě a na povolování výkonu vazby. Uvedené úkony ve věci Husákovy kauzy až do konce roku 1952 prováděl tehdejší státní prokurátor Antonín Havelka, v některých případech státní prokurátor Bohumil Ziegler, a po zrušení státní prokuratury k roku 1953 prokurátor Miroslav Bednařík za zvláštní oddělení generální prokuratury. Husák byl držen až do 22. listopadu 1951 ve vazbě bez vědomí prokurátora, čili až po skoro deseti měsících obdržel písemné oznámené prokuratury

Nejvyššího soudu z 8. 11. 1962 o přezkoumání trestné věci proti G. Husákovi a spol., s. 18–19; Tamtéž, Komise I., sv. 35, a. j. 870, *posudky M. Gosiorovského a jiný materiál pro prokuraturu*, s. 1–17.

¹³⁰³ NAČR, f. ÚV KSČ, Kancelář A. Novotného, G. Husák, *Zpráva o průběhu šetření v Bratislavě ke skupině G. Husáka a spol. ze 17. 12. 1953.*

¹³⁰⁴ NAČR, f. MV, k. 23, Podsvazek G. Husáka č. j. B/4-V-2425, *protokoly o výpovědích svědků k osobě G. Husáka z prosince 1953*, s. 188–196; Tamtéž, I. Husák Gustáv, *protokoly o výpovědích svědků k osobě G. Husáka z prosince 1953*, s. 207–209.

¹³⁰⁵ NAČR, personální spis Ladislava Geša, složka č. 80-4/51, *přidělení L. Geša ke generální prokuratuře z 30. 11. 1953.*

¹³⁰⁶ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 13, *vyjádření L. Geša k přípravě procesu G. Husák a spol. z 20. 2. 1963*, s. 8.

o uvalení vazby, jež mu byla ještě 12krát prodloužena.¹³⁰⁷ Došlo tak k porušení tehdy platného §100 trestního řádu z roku 1950.¹³⁰⁸

Prokurátor Gešo se snažil rychle etablovat na svém novém pracovišti, ve věznici Ruzyně, kde dokonce i přebýval. Při studiu materiálu zjistil, že všechny protokoly až na Husákův jsou podepsány, a proto si ho nechal několikrát předvést. „*Nechcel som veriť, že ide o justičný orgán. Choval sa úplne v ruzynskom štýle,*“ vzpomíná Husák na setkání,¹³⁰⁹ na první Gešovy otázky „*odpovedal nervózne a podráždene, že sa nedopustil žiadneho trestného činu len politických chýb, a preto sa necíti byť vinným a odmieta v tomto smere odpoveď na akékoľvek otázky*“. Posléze začal Husák podrobněji hovořit o prodělaných vězeňských zkušenostech a stěžoval si na dosavadní praxi vyšetřovatelů, přičemž mu Gešo dovolil zformulovat vyjádření¹³¹⁰ a stížnost generální prokuratury, jejímž vyřízením Husák podmiňoval své další výpovědi. Podle Husáka se tak ale stalo až poté, když pohrozil, že zahájí hladovku.¹³¹¹ Každopádně Gešo stížnost odevzdal ještě tentýž den Václavu Alešovi, od kterého si údajně za to vysloužil odmítavou reakci. Obdobně reagovali i ruzyňští vyšetřovatelé, z nichž Bohumil Doubek si dokonce vyžádal konfrontaci s Husákem. „*Po týchto konfrontáciách a výsluchoch, ako aj konfrontáciami Husáka so svedkami, prestali moje pochybnosti o opodstatnenosti Husákovho tvrdenia a počínania,*“ vysvětloval své další počínání Gešo v 60. letech, pro kterého bylo směrodatné, že na Husákově odhalení participovala strana.¹³¹²

Vypracoval tedy nástin obžaloby podle podkladů bezpečnosti a Bacílkova konceptu.¹³¹³ Nástin byl předán Barákovi a Alešovi, kterým vyšetřovatel Moučka v doprovodném dopise navrhoval, aby soudní líčení proběhlo raději jako neveřejné: „*Obviněný Husák totiž bude určitě během soudu provokovat a pomlouvat vedoucí představitele strany, hlavně soudruha předsedu vlády [Širokého],*“ kterému předal Barák

¹³⁰⁷ Viz ABS, f. MNB, sign. 62/2, k. 208, *žádosti o prodloužení výkonu vazby u MNB – Velitelství StB v případě G. Husáka (1951–1954)*, s. 9–20.

¹³⁰⁸ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise II., sv. 33, a. j. 519, *zpráva generálního prokurátora a předsedy Nejvyššího soudu z 8. 11. 1962 o přezkoumání trestné věci proti G. Husákovi a spol.*, s. 8 a 16.

¹³⁰⁹ Tamtéž, Komise I., sv. 35, a. j. 884, *Dopisy, Žádost G. Husáka ÚV KSČ, prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ o přešetření svého odsouzení z 27. 4. 1956*, s. 9.

¹³¹⁰ Tamtéž, a. j. 879, *Zápis sepsaný s obviněným G. Husákem při předvedení k prokurátorovi z 12. 11. 1953*, s. 67–68.

¹³¹¹ G. HUSÁK: *Dopis o pravdě. Nezákonný soud – nezákonný rozsudek*, in: *Kulturní tvorba*, roč. 6, 4. 7. 1968, č. 27, s. 8.

¹³¹² NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 13, *vyjádření L. Geša k přípravě procesu G. Husák a spol. z 20. 2. 1963*, s. 9–12.

¹³¹³ Tamtéž, sv. 20, a. j. 234, *Dokumenty, koncept obžaloby proti G. Husákovi a spol. zaslaný K. Bacílkem L. Gešovi 1. 10. 1953*, s. 93–97. Dle Pavola Davida participoval na konečných úpravách obžaloby též Ján Púll. NAČR, f. ÚV KSČ, Pillerova komise, k. 3A, *kopie listu P. Davida A. Dubčekovi z června 1968*, s. 22.

obžalobu.¹³¹⁴ Politický sekretariát ÚV KSČ ovšem nebyl s jejím zněním spokojen a nechal ji přepracovat. Začátkem roku 1954 pak Ladislav Gešo obdržel Alešem již politicky schválenou verzi společně s písemnými připomínkami Viliama Širokého, podle kterých se měl řídit a obžalobu doladit.¹³¹⁵

Hlavní pozornost se průběžně soustředila na neoblomného Husáka, který byl znovu předveden k výslechu 4. a 5. února, z čehož vznikl záznam o jeho stížnostech, neochotě spolupracovat a „provokativním“ chování. Domáhal se totiž, aby jména představitelů strany „byla uváděna do protokolů v souvislosti s jeho trestnou činností“.¹³¹⁶ Po několika dnech Husák žádal, aby byl předveden před hlavního vyšetřovatele Vladimíra Kohoutka kvůli další sérii stížností.¹³¹⁷ Vyšetřovatelé nakonec změnili taktiku a použili školácký podvod. Položili Husákovi několik periferních otázek a jeho odpověď správně zapsali, proto Husák protokol podepsal. „Tyto tři čtyři mnou podepsané stránky jednoduše přišli, připojili je asi k 80 stránkám podvodně vyrobeným,“ vzpomíná Husák. „Tento protokol předložili generální prokuratuře, na základě tohoto podvodu byla proti mně vypracována žaloba.“¹³¹⁸ Začátkem března 1954 navrhl Rudolf Barák nový text obžaloby politickému sekretariátu ÚV KSČ, který ji schválil, a Václav Aleš ji poté podal Nejvyššímu soudu v Praze. V obžalobě byli vyšetřovanci obviněni z toho, že ve „službách západních imperialistů a ve spojení s protistátním spikleneckým centrem, vedeným Rudolfem Slánským, tvořili rozvratnou buržoasně nacionalistickou skupinu na Slovensku a takto společně prováděli trestné činy velezrady, sabotáže a obviněný Horváth a Holdoš též trestný čin vyzvědačství.“¹³¹⁹

Husák zareagoval na novou situaci 17. března, když byl seznamován s protokoly o výsledcích vyšetřování. K protokolu připojil písemný dovětek, že jeho podpisy na předešlých protokolech byly vynuceny násilím a stěžoval si na praktiky vyšetřovatelů,¹³²⁰ kteří přirozeně Husákovým tvrzením oponovali a označili jej za lháře a věčného provokatéra.¹³²¹ Husák také opětovně žádal, aby mohl napsat prezidentu republiky, ministru národní bezpečnosti či generální prokuratuře, čemuž bylo posléze skutečně vyhověno.

¹³¹⁴ ABS, bývalý Studijní ústav MV, sv. S-552-2, složka č. 7, *doprovodný dopis k žalobě na G. Husáka a spol. od M. Moučky pro R. Baráka z 23. 12. 1953*. Nástin obžaloby *tamtéž*, s. 1–26.

¹³¹⁵ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 13, *vyjádření L. Geša k přípravě procesu G. Husák a spol. z 20. 2. 1963*, s. 12.

¹³¹⁶ *Tamtéž*, Komise I., sv. 35, a. j. 879, *záznam J. Čejky o chování G. Husáka při výslechu z 5. 2. 1954*, s. 75.

¹³¹⁷ *Tamtéž*, *záznam o stížnostech G. Husáka z 9. 2. 1954*, s. 74.

¹³¹⁸ G. HUSÁK: *Dopis o pravdě. Nezákonný soud – nezákonný rozsudek*, in: *Kulturní tvorba*, roč. 6, 4. 7. 1968, č. 27, s. 7.

¹³¹⁹ Návrh textu obžaloby na „rozvratnou skupinu buržoazních nacionalistů na Slovensku“ předložený ke schválení politickému sekretariátu ÚV KSČ 4. 3. 1954, in: J. RYCHLÍK: *Češi a Slováci*, II., s. 441–460, d. 20.

¹³²⁰ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise II., sv. 33, a. j. 519, *zpráva generálního prokurátora a předsedy Nejvyššího soudu z 8. 11. 1962 o přezkoumání trestné věci proti G. Husákovi a spol.*, s. 8–9.

¹³²¹ *Tamtéž*, Komise I., sv. 35, a. j. 879, *vyjádření k vyšetřování případu G. Husáka z 3. a 8. 3. 1953*, s. 70–72.

V listě prezidentovi republiky popsal prodělané zkušenosti a dále požádal o přezkoumání svého případu, přeložení do soudní vazby, umožnění dokázat svou nevinu a povolení návštěvy manželky Magdy s dětmi, kterým také měly být vydány neprávem zabavené věci a peníze. Na úplný závěr uvedl, že uznává kritiku IX. sjezdu Komunistické strany Slovenska, tj. obvinění z ideologické úchytky buržoazního nacionalismu, avšak odmítá pozdější kriminální rovinu celé kauzy.¹³²² Je otázkou, zda prezident žádost obdržel, jelikož v Archivu Kanceláře Prezidenta republiky se jí nepodařilo dohledat. Obdobný list vyhotovil Husák i pro generální prokuraturu, ke kterému vyšetřovatelé přiložili sérii výpisů, jimiž chtěli deklarovat neopodstatněnost stížnosti. Plyne z nich například, že Husák celkem absolvoval od svého zatčení 6. února 1951 do 26. února 1954:

1 438 výslechových hodin
433 výslechových dnů
3 hodiny 20 minut trval v průměru denní výslech
14 hodin 40 minut trval nejdelší výslech
16 výslechů trvalo přes 10 hodin.¹³²³

Těžko představitelné počty, respektive to, co se za nimi skrývalo, ovšem prokuraturu neohromily a jako odpověď se Husákovi dostalo oznámení, „*že sa ma strana zriekla, že ma hodila cez palubu a že prezident rozhodol, aby som bol súdený a prísne odsúdený. Na to bol podniknutý nový útok, aby som sa 'priznal' a zachránil si život.*“¹³²⁴ Vyšetřovatelé a zejména prokurátor Ladislav Gešo se tímto způsobem pokusili Husáka zlomit, ale hlavně získat rámec jeho budoucí obrany u soudního líčení, dobře si uvědomovali, že její neznalost by velmi narušovala předem připravený scénář.¹³²⁵

4.2.2. Soudní partie vlka v beránčím rouše

Gešo připravoval zatím ve spolupráci s ministerstvem spravedlnosti a orgány ministerstva vnitra neveřejné soudní líčení.¹³²⁶ Striktní omezení přístupu lze demonstrovat na skutečnosti,

¹³²² Tamtéž, *opis stížnosti G. Husáka prezidentu republiky na protizákonné způsoby vyšetřování z 18. 3. 1954*, s. 1–5.

¹³²³ Tamtéž, *výpis z odchodů G. Husáka k výslechu*, s. 25. Domnívám se, že jde o vcelku relevantní údaje, i když reálná čísla byla ještě vyšší, např. nebyla započítána data z Husákova pobytu v Kolodějích.

¹³²⁴ Tamtéž, a. j. 884, *žádost G. Husáka ÚV KSČ a I. tajemníkovi ÚV KSČ o přešetření svého odsouzení z 27. 4. 1956*, s. 8.

¹³²⁵ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 13, *vyjádření L. Geša k přípravě procesu G. Husák a spol. z 28. 3. 1963*, s. 4.

¹³²⁶ SNA, f. Generální prokuratura, k. 23, spis č. Se IV 2/54, *pokyny V. Aleše L. Gešovi z 11. 3. 1954*, s. 1.

že nebyl umožněn ani stranickému historikovi Miloši Gosiorovskému, jenž se mínil obeznámit se „záškodnickou činnosťou buržoázných nacionalistov v národnooslobodzovacom boji“, aby nové poznatky zahrnul do své nejnovější publikace připravované k 10. výročí povstání.¹³²⁷ Do příprav procesu rovněž zasahovalo politické byro ÚV KSS a speciálně nově ustanovená komise sekretariátu ÚV KSS, která měla konečné slovo ve všech organizačních i věcných stránkách procesu, například rozhodovala o personálním obsazení, a to i co do konečného výběru svědků či obsahové podoby. V čele komise stál zvláště iniciativní Pavol David a členy byli Augustín Michalička, Ondrej Klokoč, Jan Melichar a Milan Moučka.¹³²⁸

Vrcholící přípravy však narušovala obava ze slabosti obžaloby, proto Gešo ještě znovu vyslechl svědky a obviněné, kteří setrvali či nepodstatně usměrnili své předchozí výpovědi, a rovněž nařídil vyslechnout nové svědky.¹³²⁹ Jednalo se o tehdejšího přednostu Slovenské národní rady Jozefa Ilčíka, evangelického faráře Ľudovíta Bortela, bývalého přednostu Národního soudu v Bratislavě Igora Daxnera, bývalého zpravodajce Jána Staneka a také bývalého ministra národní obrany Slovenské republiky Ferdinanda Čatloše, v rozporu s jehož výpovědí a na základě údajného svědectví Staneka nechal sestavit Gešo protokol obsahující informaci, že Čatloš sestavil v létě 1944 své memorandum určené Sovětům na Husákovu žádost.¹³³⁰

Konání soudního procesu bylo původně stanoveno na 5.–8. dubna 1954 do bývalé porotní síně Justičního paláce v Bratislavě. Dva dny před zahájením přišel z Generální prokuratury dálnopis, kterým byl proces odročen na neurčito. Stalo se tak pravděpodobně kvůli zdržení sběru některých dodatečných svědeckých výpovědí a snaze ještě Husáka obměkčit.¹³³¹ Svědkové však již dleli v Bratislavě a trénovali nazpaměť své výpovědi. „*A tak sme sa dozvedeli, že proces odložili pre Husákovu tvrdosť. Zaťal sa a nechce sa pohnúť z miesta. Pochvaľovali si rozumnosť Novomeského, páčil sa im Ivan Horváth i Holdoš a Okáli, ale Husák všetko kazil. Roztrpčovali sa, že im vzal desať rokov zo života,*“¹³³² vzpomíná jeden ze svědků obžaloby Alexander Mach. Zákulisní dění rovněž přibližuje Věra Hložková: „*Věděla jsem od Kohoutka, že se průběhu procesu obávají. Netajil se tím, že všichni obžalovaní už zkrotli a vypovídají, jak se od nich očekává. S výjimkou Husáka. Na toho všichni nadávali. Hovořili nepokrytě o tom, že by za své zločiny a tvrdohlavost*

¹³²⁷ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 14, *dopis M. Gosiorovského L. Gešovi z 23. 4. 1954*, s. 109.

¹³²⁸ Tamtéž, a. j. 13, *vyjádření L. Geša k přípravě procesu G. Husák a spol. z 22. 10. 1963*, s. 54.

¹³²⁹ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 878, *záznamy o výpovědích u L. Geša z března 1954*, s. 1–16.

¹³³⁰ Viz NAČR, f. MV, k. 23, I. Husák Gustáv, *protokol o výpovědi J. Staneka z 3. 4. 1954*, s. 401. K tomu viz podkapitola 2.3.2. *Organizátor povstání*.

¹³³¹ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 884, *Žádost G. Husáka ÚV KSČ a I. tajemníkovi ÚV KSČ o přešetření svého odsouzení z 27. 4. 1956*, s. 8–9.

¹³³² A. MACH: *Z dalekých ciest*, s. 234.

zasluhoval trest smrti. Ze strachu před reakcí slovenské veřejnosti má být odsouzen jen na doživotí.¹³³³ Nikoliv náhodu si tak vysloužil Husák od svých žalávníků přídomek *železný Gustáv*.¹³³⁴

Soudní proces se nakonec uskutečnil až ve dnech 21.–24. dubna 1954 za přísných bezpečnostních opatření. Na vnitřní ostraze soudní budovy, ochranně funkcionářů soudu a eskortě obviněných se podílelo čtyřicet osob společně s dvanácti pracovníky Státní bezpečnosti pod vedením Milana Moučky.¹³³⁵ Kolegiu Nejvyššího soudu předsedal Juraj Uhrín (předseda Krajského soudu v Bratislavě) a jeho dalšími členy, „*soudci z lidu*“ byli Michal Kekeňák (tajemník KNV v Košicích) a Matej Cheben (referent ONV Rožumberok). Funkce hlavního prokurátora se zhostil nám již známý Ladislav Gešo, kterému byl k ruce pomocný prokurátor Viliam Polačko (pomocný prokurátor na generální prokuratuře v Praze). Roli obhájců přijali členové advokátní poradny v Košicích Konrád Glats (Husák), Štefan Fényes (Horváth a Holdoš) a Mikuláš Gaško (Novomeský a Okáli). V konečném součtu se na soudním procesu podílelo kolem 75 osob.

Předsedovi soudu Juraji Uhrínovi bylo uloženo provést zkušební proces v kostce¹³³⁶ a poučit obviněné, kteří byli podrobeni „*vykrmovacej kúre*“, o „správném“ chování během soudního líčení, zákazu uvádět jména vedoucích stranických funkcionářů a ujistit je o pak pro ně příznivém rozsudku.¹³³⁷ Předběžný organizační rozvrh soudního líčení sestavila v polovině března komise sekretariátu ÚV KSS,¹³³⁸ avšak v některých ohledech ještě doznal změn.¹³³⁹ Všichni obvinění byli v prvních třech dnech vyslechnuti a konfrontováni mezi sebou a se čtenými svědeckými výpověďmi či svědky, mezi kterými se objevili: Věra Hložková, Jozef Ilčík, Oto Klein-Krajňák, Eugen Löbl, Alexander Mach, Vilém Nový, Jozef Štaudinger, Juraj Šujan a Ján Ursíny, jehož jméno chybělo na původním soupisu svědků. Naopak v soudní síni nakonec scházeli Imrich Karvaš, údajně pro nemoc, a Oskar Valášek, kterého sice převezli do Bratislavy, avšak dotyčný odmítnul vypovídat a navíc se začal dovolávat spravedlnosti ve svém vlastním případě.¹³⁴⁰ Karvašova výpověď byla pouze před soudem přečtena. Ještě v noci před samotným procesem se snažil vyšetřovatel Kohoutek Husáka obměkčit, „*oznámil,*

¹³³³ ABS, bývalý studijní ústav MV, f. A8, a. j. 1110, *stručné vyličení případu V. Hložkové z 23. 5. 1963*, s. 31–32.

¹³³⁴ L. ŠTROUGAL: *Ještě pár odpovědí*, s. 67.

¹³³⁵ SNA, f. Generální prokuratura, k. 23, spis č. Se IV 5/54, *Proces s G. Husákem, seznam osob Krajské správy MV, kteří se zúčastní procesu G. Husák a spol. z 25. 3. 1954*, s. 7.

¹³³⁶ SNA, f. ÚV KSS, k. 859, a. j. 11, *Zasedání předsednictva ÚV KSS z 18. 3. 1954, usnesení o přípravě procesu G. Husák a spol.*, s. 5.

¹³³⁷ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 43, *žádost D. Okáliho o stranickou rehabilitaci z února 1963*, s. 25.

¹³³⁸ *Zpráva o organizačním zajištění procesu proti G. Husákovi a spol. z 18. 3. 1954*, in: J. RYCHLÍK: *Češi a Slováci*, II., s. 462–463, d. 21.

¹³³⁹ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 880, *časový plán procesu s G. Husákem a spol.*, s. 1.

¹³⁴⁰ Tamtéž, 03/10, sv. 3, a. j. 68, *záznam o pohovoru s O. Valáškem z 21. 2. 1963*, s. 37.

že hovorí zo zmocnenia vedenia strany a vlády: ak chcem si zachrániť hlavu, aby som pri procese neprovokoval a zmenil svoje stanovisko.“ Gustáv Husák odmítl.¹³⁴¹

Následné čtyři dny již patřili soudnímu líčení, přičemž první den se soustředil na obviněného Husáka, následně na Ladislava Novomeského, Ivana Horvátha, Daniela Okáliho a Ladislava Holdoše, poslední den byl věnován závěrečným řečem a vynesení rozsudku. V úvodu prvního dne přečetl Ladislav Gešo obžalobu.¹³⁴² Husák se vyjádřil, že jí porozuměl, ale že se rozhodně necítí být vinen. Rovněž odmítl ex offio přiděleného obhájce Konráda Glatze pro zaujatost, jelikož mu neumožnil se seznámit s celým textem obžaloby, odmítl předložit soudu jeho návrhy na důkazy a opatřit trestní zákon a zákoník. Glatz přesto seděl na hlavním přelíčení jako jeho zástupce a nakonec pouze přednesl závěrečnou obhajobu.¹³⁴³ Husák se snažil průběžně obhajovat sám, prokázal přitom svou houževnatost a fenomenální paměť, velkou výhodou samozřejmě bylo jeho právní vzdělání a také víra, že krom své cti nemá co ztratit, předpokládal trest smrti.¹³⁴⁴ Následovala série výslechů svědků a konfrontace Husáka s dalšími důkazy. Jednalo se o soubor obvinění, která vycházela ze starých ideologických nařčení z roku 1950, místy hraničících až s absurditou. Pokud byla obvinění zakládána na pravdě, dala by se spíše kvalifikovat jako politické chyby než kriminální činy.

Soud zpočátku okrajově soustředil svou pozornost na Husákovu počínání v meziválečném období, kde byly hledány kořeny záškodnické činnosti v Husákově publicistické tvorbě a propojení s Vladimírem Clementisem. Rychle se však přešlo a zabředlo v období války, snahou bylo Husáka prezentovat jako kariéristu, který dezertoval z odbojové činnosti a stavěl na svazcích s ľudáckým režimem. Jako důkaz sloužily fakta typu, že byl zaměstnán ve „fašistickém“ Ústředním svazu špeditérů, účastnil se propagandistické výpravy na Ukrajinu a stýkal se s guvernérem Slovenské národní banky Imrichem Karvašem či Alexandrem Machem, jehož obecně pojatá výpověď měla budit dojem, že se s Husákem znají a politicky souzní již od meziválečných časů.¹³⁴⁵ Pro názornost byl také přečten protokol sepsaný s Husákem na Ústředně státní bezpečnosti, ve kterém popíral svou komunistickou

¹³⁴¹ Tamtéž, Komise I., sv. 35, a. j. 884, *žádost G. Husáka ÚV KSČ a I. tajemníkovi ÚV KSČ o přešetření svého odsouzení z 27. 4. 1956*, s. 8–11.

¹³⁴² Tamtéž, a. j. 880, *obžaloba*, s. 3–32.

¹³⁴³ ABS, f. MNB, sign. 62/2, k. 208, *Stenozáznam z hlavního projednávání trestné věci proti obviněnému Husákovi a spol., které se konalo před Nejvyšším soudem v Bratislavě ve dnech 21.–24. 4. 1954*, s. 3 a 435–438. Srov. G. HUSÁK: *Dopis o pravdě. Nezákonný soud – nezákonný rozsudek*, in: *Kulturní tvorba*, roč. 6, 4. 7. 1968, č. 27, s. 8.

¹³⁴⁴ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 884, *Žádost o prověření procesu a rehabilitaci G. Husáka A. Novotnému z 20. 12. 1962*, s. 29.

¹³⁴⁵ ABS, f. MNB, sign. 62/2, a. j. ZV-62, k. 208, *Stenozáznam z hlavního projednávání trestné věci proti obviněnému Husákovi a spol. před Nejvyšším soudem v Bratislavě ve dnech 21.–24. 4. 1954*, s. 235–236.

orientaci.¹³⁴⁶ O Husákově bojkotu a nedostacích v ilegální práci, zmíněna byla například jeho neochota spolupracovat s Vavro Šrobárem, údajně svědčily přečtené výpovědi bývalých ilegálních komunistických pracovníků Jozefa Ivaniče a Jozefa Lietavce a svědectví Oty Klein-Krajňáka. Jozef Ilčík zmínil Husákovu odpovědnost ve věci neúspěšné osvobozovací akce významných komunistických funkcionářů z věznice Krajského soudu v Nitre a Jozef Štaudinger nařknul Husáka z toho, že držel ochranářskou ruku nad zajištěnými „fašisty“, které nechal v závěru povstání propustit,¹³⁴⁷ a navíc že nechal popravit partyzány v Hájnikách.

Husák se snažil obvinění vyvrátit a uvedl, že oni partyzáni ve skutečnosti povraždili nevinné osoby, a že s jejich popravou souhlasil sovětský partyzánský velitel nadporučík Petr Alexejevič Velička. Tohoto tvrzení se hbitě zmocnil prokurátor Gešo a nasměroval další otázky k partyzánskému hnutí, jehož činnost Husák tlumil. Na další důkazný materiál reagoval Husák negací, vysvětlováním či výpadkem paměti, patrně fingoanými,¹³⁴⁸ a nesčetnými návrhy výsledků dalších svědků, neúspěšně jich celkově vznesl okolo šedesáti.

Husákova zpráva *O situaci na Slovensku*,¹³⁴⁹ výpovědi Jána Ursínyho a Jána Staneka sloužily jako důkaz o paktování s „reakčníky“ a „buržoazii“. Stanek poukazoval na Husákovu autorství k Čatlošovu memorandu a na obstarání letadla pro Šmidkeho právě u Ferdinanda Čatloše. Husák tvrzení odmítl a navrhl vyslechnout Františka Lipku a Karola Šmidkeho! V tomto případě by byl neúspěšný, i kdyby Juraj Uhrín s návrhem souhlasil, jelikož Šmidke zemřel za nevyjasněných okolností v prosinci 1952,¹³⁵⁰ což Husák nevěděl. Obdobná situace se pak ještě vyskytla v případě Štefana Baš'ovanského.

Z Husákových reakcí je znát, že odmítal jakékoliv sebemenší obvinění, i pokud se zakládalo na pravdě. Je například všeobecně známo, že Husák pomáhal získat letadlo pro Šmidkeho přes Čatloše a snažil se brzdit rozvoj partyzánských akcí. V rozporu bylo i jeho tvrzení, že při jednáních v Moskvě o Košickém vládním programu a i později nikdy neusiloval o federativní uspořádání Československa. Husák patrně nechtěl nic potvrzovat, protože věděl, že by se skutečnost interpretovala v jeho neprospěch.

¹³⁴⁶ ABS, bývalý Studijní ústav MV, sv. S-552-1, *Zápis výsledku G. Husáka na ÚŠB z 26. 6. 1941*, s. 35–37.

¹³⁴⁷ NAČR, f. MV, k. 23, Podsvazek G. Husáka č. j. B/4-V-2425, *protokol o výsledku J. Štaudingera z 14. 12. 1953*, s. 88–90. K tomu viz podkapitola 2.4.1. *Na hřebenech Nízkých Tater*.

¹³⁴⁸ Pasáž o Veličkovi byla využita propagačně a mediálně reprodukována jako jediný Husákovův přímý výstup. Archiv Slovenského rozhlasu, sign. BA-AFR 11853, *reportáž Prierez procesom Husák a spol. z 29. 4. 1954* (též dostupné online: <http://www.esbirky.cz>); Z procesu s rozvratnou skupinou buržoázných nacionalistů na Slovensku, in: *Pravda*, roč. 35, 27. 4. 1954, č. 115, s. 3.

¹³⁴⁹ Zpráva G. Husáka „O situaci na Slovensku“ z 5. 2. 1945, in: V. PREČAN (ed.): *Slovenské národní*, s. 944–976, d. 576.

¹³⁵⁰ Dle vyjádření Anny Šmidkeové, snachy Karola Šmidkeho, byl otráven. TV dokument Rudolfa Urce *Karol Šmidke, hrdina a oběť Kominterny*, Slovenská televize, Bratislava 1997. Z dochovaných lékařských záznamů nelze dovést jednoznačnou odpověď. Viz osobní archiv Viliama Plevzy.

Některá obvinění působila absurdně. Gešo se například orientoval na obvinění ze sabotáže. Svědek Eugen Löbl mluvil v té souvislosti o schůzce v Husákově bratislavské vile, kde se prý dohodli o sabotáži zásobování. Husák se ho vzápětí u soudu optal, zda se náhodou nejednalo o přátelské posezení v bytě Jána Púlla, kde u černé kávy byli přítomni i další straničtí pracovníci s manželkami. Löbl skutečnost potvrdil a Husák k nelibosti Uhrína a Geša opět neúspěšně navrhl vyslechnout všechny účastníky setkání jako svědky. Dále byla přečtena výpověď Jozefa Lietavce o poválečné situaci na pověřenectvu vnitra a pověřenecké směrnice, které údajně dokazovaly, že Husák fakticky zachoval původní notářský systém a neudělal personální očistu v bezpečnostním aparátu. Jako důkaz předložil Gešo jmenovací dekret Juraje Kazára do čela Národního výboru ve Zlatých Moravcích s datací 23. března 1945.¹³⁵¹ „*Od 5. března do konce března 1945 jsem byl v Moskvě, nemohl jsem proto doklad podepsat,*“ zareagoval pohotově Husák.¹³⁵²

Průběžně se též vyskytla snaha zobrazit Husáka jako hochštaplera a opilce,¹³⁵³ což demonstrovaly výpovědi Ludovíta Bortel'a, Ladislava Holdoše a Věry Hložkové, jež byla navíc prezentována jako Husákova milenka a agentka, jež pro něho vyzvídala na Viliama Širokého. „*Uhrín, který soudu předsedal, se ptal: 'Jak je možné, že člověk tak vysoce postavený, jako byl Gustáv Husák, vám sděloval i nejtajnější věci?' A ona udělala takovou naivku, dala si prst k puse a rozpačitě pravila,*“ vzpomíná po letech již s úsměvem Ladislav Holdoš, „*'ked' je človek zamilovaný – a Gustáv Husák bol do mňa veľmi zaľúbený – povie všetko.' Gustáv protestoval, Novomeský, proti němuž svědčila taky, se trošku zajíkal, když na výpověď Hložkové měl reagovat: 'Ja ja ja prosím, ja ja tu paní vôbec nepoznám.'*“¹³⁵⁴

Dále soud vinil Husáka za protimaďarskou politiku na jižním Slovensku, přičítal mu odpovědnost za útěk Jozefa Lettricha a dalších nekomunistických politiků za hranice po únoru 1948 a nařknul ho z maření revize retribuice. Citlivěji mohla působit přímá konfrontace s Ladislavem Novomeským ohledně „konspiračních“ porad u Vladimíra Clementise. Husák

¹³⁵¹ Viz NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 4, *Gustáv Husák. Doličný materiál MV*, s. 61.

¹³⁵² G. HUSÁK: Dopis o pravdě. Nezákonný soud – nezákonný rozsudek, in: *Kulturní tvorba*, roč. 6, 4. 7. 1968, č. 27, s. 8.

¹³⁵³ „*Urobili zo mňa nielen zradca a zločinca, ale nalepili na moje meno všetky možné negatívne vlastnosti: karieristu, alibistu, zbabelca, alkoholika, záletníka atď.*“ konstatoval později Husák. Tento obraz našel odezvu již během prvomájových oslav v Bratislavě v roce 1951, kde se objevil v průvodu alegorický vůz, „*na ktorom sa viezli dvaja ožrani s fľašami v rukách, s cylindrami na hlave – tak musia vyzerat' agenti imperializmu – a tento cirkus publiku zrozumiteľným robili nápisy na ožranoch: Husák a Novomeský.*“ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 890, list G. Husáka ÚV KSČ z 2. 1. 1964, s. 24. Srov. V. DOČKALOVÁ: Bratislavský prvý máj, in: *Kulturný život*, roč. 6, 6. 5. 1951, č. 18, s. 2.

¹³⁵⁴ K. BARTOŠEK – L. HOLDOŠ: *Svědék*, s. 113. Srov. ABS, f. MNB, sign. 62/2, k. 208, *Stenozáznam z hlavného pojednávani trestné věci proti obviněnému Husákovi a spol., které se konalo před Nejvyšším soudem v Bratislavě ve dnech 21.–24. 4. 1954*, s. 373–390. Oficiální záznam je méně barvitý.

k tomu však přistoupil s rutinou nabytou během vyšetřování a rozhodně odmítl jeho výpovědi pronesené ladnou slovenštinou.

„*Pokud Gustáv mluvil v mé přítomnosti, zdál se mi velmi vyčerpaný, mluvil spíš vyhasle,*“ vzpomíná Holdoš.¹³⁵⁵ Není se čemu divit, již během prvního dne jednání, které ostatně skončilo až po půlnoci, si Husák opakovaně stěžoval na vyčerpanost, únavu a neschopnost vnímat. „*Obvinený tvrdí, že je vyčerpaný. Ja mu verím. Iste, že by nebol Husák vyčerpaný, keby nemusel svoj fiškálsky mozog namáhať tým, ako má reagovať na jednotlivé otázky,*“ zněla uštěpačná reakce Geša. „*Husák to iste aj cíti pri vyčerpanosti tým, že každé jeho slovo predchádza rôznymi trikmi a spôsobmi, ako to možno nazvať len husákovskými.*“¹³⁵⁶

Procesu se též účastnili členové již zmiňované komise Ústředního výboru KSS, kteří zákulisně ovlivňovali Uhrína a Geša přes posílané papírky s různými direktivními připomínkami.¹³⁵⁷ Jedna taková instrukce se našla během pozdějších rehabilitačních šetření. Husák ji takto okomentoval: „*Když jsem se bránil proti falešným obviněním, poslal Strechaj předsedovi senátu Uhrínovi lístek papíru s touto instrukcí: 'Drž tu svini!' Tento papír byl určitou dobu v soudních spisech. Přitom Strechaj tu 'svini' dobře znal z ilegální stranické práce.*“¹³⁵⁸

Poslední, čtvrtý den, patřil představení obsahu důkazního materiálu¹³⁵⁹ a závěrečným řečem prokurátora, obhájců, obviněných a nakonec samozřejmě rozsudku. Události dramaticky zkomplikoval Gešo, jenž se den předtím nervově zhroutil z vyčerpání. Závěrečnou řeč tak pomáhali dopilovat členové politické komise ÚV KSS a celou noc do Geša „*ládovali injekce*“ ze Státního sanatoria, aby byl schopen ráno hovořit. Ale i pak se u něho projevil problémy s hlasem, cítil se „*jako opilý*“,¹³⁶⁰ přesto obsah jeho řeči nijak nepřekvapil a ukázkově zapadl do dobového kontextu: „*Náš statočný ľud rozpoznať vlka i keď bol i v baranom rúchu [...] pred jeho zrakom a zrakom jeho bezpečnostných orgánov sa neschová ani jeden zradca. Neschoval sa ani Husák a jeho spoločníci. [...] chyby a úchylky nie sú ešte zločinom, to vie dobre i obvinenie Husák, a preto snažil sa vydávať svoje zločiny za úchylky. No, za chyby a úchylky ani Husáka ani jeho spoločníkov nesúdime, súdime ich za dokázané*

¹³⁵⁵ K. BARTOŠEK – L. HOLDOŠ: *Svědék*, s. 61–62.

¹³⁵⁶ ABS, f. MNB, sign. 62/2, k. 208, *Stenozáznam z hlavného pojednávania trestné věci proti obviněnému Husákovi a spol., ktoré se konalo před Nejvyšším soudem v Bratislavě ve dnech 21.–24. 4. 1954*, s. 156.

¹³⁵⁷ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 13, *vyjádření L. Geša k přípravě procesu G. Husák a spol. z 22. 10. 1963*, s. 57.

¹³⁵⁸ G. HUSÁK: *Po deseti letech vězení: amnestie*, in: *Kulturní tvorba*, roč. 6, 11. 7. 1968, č. 28, s. 6.

¹³⁵⁹ Důkazní materiál viz NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 4, *Gustáv Husák. Doličný materiál MV*.

¹³⁶⁰ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 13, *vyjádření L. Geša k přípravě procesu G. Husák a spol. z 22. 10. 1963*, s. 34 a 76.

zločiny [...]. Žiadam súdružský senát, aby vyniesol nad týmito zradcami, špióny a rozvracači nášho ľudovodemokratického štátu prísny a spravodlivý rozsudok. ¹³⁶¹

Husák se nyní nacházel v nepředstavitelném rozpoložení, očekával trest smrti. Zároveň ho však provázela hluboká víra, že „komunistické hnutie i toto obdobie prekoná, tieto tragické deformácie odhalí a odhodí, a potom i moje meno a moja česť budú očistené“.¹³⁶² Poslední slovo využil k opětovné obhajobě, v jejímž závěru se emotivně vyjádřil, „i v tejto mojej osobne ťažkej situácii a snád' v poslednom slove, či už pred súdom alebo kdekoľvek mám úprimnou radosť zo všetkých úspechov, ktoré má ľudová demokracia, ktoré sú pri výstavbe socializmu u nás. Nech je môj osud akýkoľvek, mojím želaním je krajšia budúcnosť pracujúceho ľudu Československa, mojím úprimným poctivým želaním je rozkvet nášho ľudovodemokratického zriadenia a socializmu u nás. Pokiaľ ide o trestnú činnosť ani v závere, pán predseda, cez vaše láskavé odporúčenie nemôžem inak povedať, že sa zo sabotáže a velezrady vinným necítim, a preto nič iné nemôžem, ako Najvyššie súd prosiť o oslobodenie.“¹³⁶³

Zbývající obvinění se ukázkově káli. Poté následovala tří hodinová pauza na poradu soudního kolegia o rozsudku, o jehož přibližné podobě však už dávno předtím rozhodly stranické orgány. Politický sekretariát ÚV KSČ uložil 8. března Rudolfu Barákovi a Václavu Alešovi, aby mu předložili návrh na vyšší trestů.¹³⁶⁴ Aleš si vyžádal stanovisko Geša,¹³⁶⁵ jenž záležitost projednal s komisí ÚV KSS. „Tam šlo o to, že u Husáka a nevím, zda ještě u některého, že by seděl trest smrti. Já jsem tvrdil,“ vzpomíná Gešo, „že tam prostě není tak pádný argument, aby absolutní trest byl zdůvodněný.“ Asi nepřekvapí, že nejvíce pro nejvyšší trest horlil Pavol David,¹³⁶⁶ přitom ještě na dokumentu o přípravě procesu z 18. března se u Husákova jména uvádí: „trest smrti, alebo doživotne“.¹³⁶⁷ V reakci na vcelku rozšířené tvrzení, že k popravě nemohlo dojít z důvodu uvolněných poměrů po smrti Josifa Vissarionoviče Stalina, se hodí upozornit na případ bývalého velitele StB Osvalda Závodského, jenž byl právě v této době odsouzen v provázanosti s politickým procesem

¹³⁶¹ ASR, sign. BA-AFR 11853, reportáž *Prierez procesom Husák a spol.* z 29. 4. 1954.

¹³⁶² NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 884, *Žádost o prověření procesu a rehabilitaci G. Husáka A. Novotnému* z 20. 12. 1962, s. 29.

¹³⁶³ ABS, f. MNB, sign. 62/2, k. 208, *Stenozáznam z hlavního projednávání trestné věci proti obviněnému Husákovi a spol., které se konalo před Nejvyšším soudem v Bratislavě ve dnech 21.–24. 4. 1954*, s. 467.

¹³⁶⁴ ABS, bývalý Studijní ústav MV, sv. S-552-2, složka č. 7, *usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ* z 8. 3. 1954.

¹³⁶⁵ SNA, f. Generální prokuratura, k. 23, spis č. Se IV 2/54, *pokyny V. Aleše L. Gešovi* z 11. 3. 1954, s. 1.

¹³⁶⁶ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 13, *vyjádření L. Geša k přípravě procesu G. Husák a spol.* z 22. 10. 1963, s. 63.

¹³⁶⁷ SNA, f. Generální prokuratura, k. 23, spis č. Se IV 3/54, *zpráva L. Geša pro V. Aleše a V. Škodu o přípravě procesu G. Husák a spol.* z 18. 3. 1954, s. 3.

s Rudolfem Slánským k trestu smrti a popraven.¹³⁶⁸ 31. března 1954 pak politický sekretariát Ústředního výboru KSČ znovu jednal o organizačním zajištění Husákova procesu a o předložených návrzích trestů, které zněly:

Husák na doživotí
Okáli do 25 let
Horváth do 23 let
Holdoš do 20 let
Novomeský do 16 let

Politický sekretariát Ústředního výboru KSČ vzal návrhy na vědomí ve svém závěrečném usnesení a navíc doporučil dát Novomeskému nižší trest, aby po odpykání pěti let (včetně vazby) mohlo dojít k jeho propuštění.¹³⁶⁹ Novomeského nižší trest byl i přímo zdůvodněn v rozsudku, podle kterého nesl nejmenší odpovědnost, jelikož byl „*poslušným nástrojem v rukách autoritativního a diktátorského obv[ineného] Husáka, který charakterově slabost, povolnost, nízkou politickou vyspelost a malomeštiacke cítenie obv. Novomeského využíval.*“ Husákovi naopak údajně zjištěné okolnosti jen přitěžovat a soud považoval za potřebné mu jako vůdci skupiny uložit „*prísny trest*“.¹³⁷⁰ Konečný rozsudek Nejvyššího soudu nakonec odsoudil jménem republiky:

Husáka na doživotí¹³⁷¹
Horvátha na 22 let
Okáliho na 18 let
Holdoše na 13 let
Novomeského na 10 let

Husák, Okáli a Horváth při tom ztratili státní občanství¹³⁷² a byl jim také zakázán výkon funkcí v státních úřadech a hospodářských orgánech na deset let. Holdošovi

¹³⁶⁸ Jan KALOUS: Osvald Závodský – aktér i oběť politických procesů, in: *Paměť a dějiny*, 2013, roč. 7, č. 3, s. 92–94.

¹³⁶⁹ ABS, bývalý Studijní ústav MV, sv. S-552-2, složka č. 8, *usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ z 31. 3. 1954.*

¹³⁷⁰ ASVJS, Osobní vězeňský spis G. Husáka, *rozsudek Nejvyššího soudu nad skupinou G. Husáka spol. z 24. 4. 1954*, s. 13 a 36.

¹³⁷¹ G. Husák byl odsouzen za velezradu dle § 78 odst. 1 písm. a) c), odst. 2 písm. a) a za sabotáž dle odst. 3 písm. b) a § 85 odst. 1 písm. a) b), odst. 2 písm. a) b) c) a odst. 3 písm. b) trestního zákona č. 86/1950 Sb.

¹³⁷² *Ztráta státního občanství* dle tenkrát platného § 42 trestního zákona 86/1950 Sb. z. v sobě zahrnovala „*ztrátu čestných práv občanských, vyloučení z vojska a propadnutí celého jmění*“.

a Novomeskému propadnul celý majetek a ještě byli zbaveni čestných práv na pět let. Všichni navíc museli uhradit náklady trestního řízení a náklady na obhájce.¹³⁷³

Obvinění byli souzeni a odsouzeni také za čin velezrady § 78 trestního zákona č. 86/1950, který mimo jiné charakterizoval takové konání, které se pokoušelo zničit ústavní jednotu republiky. Naplnění této objektivní stránky trestního činu velezrady bylo spácháno v souběhu „*s pokusem zničit anebo rozvrátit lidovědemokratické státní zřízení anebo společenský pořádek republiky, který je zaručený Ústavou*“. Uvedená konstrukce skutkové podstaty umožňovala stíhat jakýkoliv pokus zničit ústavní jednotu – unitární stát. Naplnění skutkové podstaty v tomto bodě obžaloby bylo spatřováno v údajné dohodě mezi Clementisem a Novomeským z podzimu 1944, jež vznikla během jejich setkání v Londýně. Za stejně zločinnou pak byla označena dohoda mezi všemi obviněnými a Clementisem na jedné straně a představiteli demokratů Jozefem Lettrichem a Jánem Ursínym, která rovněž směřovala proti unitárnosti Československa s konečným cílem obnovit samostatné Slovensko, což se prý projevilo při jednáních o třech pražských dohodách a nové ústavě. Ohledně sabotáže byl Husák odsouzen za záměrné nepřipouštění dělnické třídy a partyzánů do bezpečnostního aparátu a naopak za udržování starých fašistických živlů, v době, když zastával funkci pověřence vnitra, a za znemožňování celostátního plánování a rozvoje výrobních sil na Slovensku. Údajné činy, za něž byli všichni obvinění odsouzeni, byly spáchány ještě před přijetím výše zmiňovaného zákona, soud tedy nezákonně uplatnil generální zpětnou účinnost, na což až upozornila revize procesu z roku 1962. Soudobý právní historik Jozef Beňa v této souvislosti upozorňuje, že právní konstrukce, která vyplývala z obžaloby a rozsudku, „*principiálne blokovala ústavnoprávne riešenie až do roku 1968*“.¹³⁷⁴

Soudní líčení v konečném důsledku nemělo vliv jenom na odsouzené a jejich rodiny, ale také na osnovatele procesu. Generální prokurátor Aleš vyslovil pochvalu Gešovi „*za vzorné vystoupení*“.¹³⁷⁵ Gešo se vzápětí stal náměstkem prokurátora pro Slovensko a soudce Juraj Uhrín pověřencem spravedlnosti. Z kladného hodnocení se mohli těšit i vyšetřovatelé. Zcela opačně vyzněl proces pro aktivní slovenské komunistické funkcionáře, na které se Gustáv Husák během procesu odvolával. Jak víme, jejich jména se přitom nesměla uvádět ani

¹³⁷³ ASVJS, Osobní vězeňský spis G. Husáka, *rozsudek Nejvyššího soudu nad skupinou G. Husáka spol. z 24. 4. 1954*, s. 40.

¹³⁷⁴ Jozef BEŇA: Rozsudok nad slovenskými "buržoáznymi nacionalistami" z roku 1954 a forma štátneho zriadenia ČSR a ČSSR v rokoch 1948–1967, in: *Česko-slovenská historická ročenka 1998*, Brno 1998, s. 68 a 71. K otázce trestně-právní roviny kauzy viz Ján ŠTEFANICA: Vybrané právne aspekty procesu G. HUSÁK a spol., in: Ladislav Vojáček – Jaromír Tauchen (ed.): *Acta Universitatis Brunensis. Iuridica*. Editio S. No 449, Brno 2013, s. 346–362.

¹³⁷⁵ NAČR, personální spis Ladislav Gešo, Osobní spis Spr 106/53, *vyslovení pochvaly L. Gešovi od V. Aleše z 12. 5. 1954*.

do výslechových protokolů¹³⁷⁶ natož při soudu. Po jeho skončení požádal Karol Bacílek Geša, aby udělal výpisy z výpovědí obžalovaných a svědků, kde se ona jména vyskytla.¹³⁷⁷ Příležitost využil Pavol David, jenž referoval sovětskému generálnímu konzulovi „o nepřátelské činnosti“ dotyčných,¹³⁷⁸ s nimiž následně také bylo vedeno stranické řízení,¹³⁷⁹ které pro mnohé skončilo oslabením politických pozic a ztrátou exekutivních funkcí.¹³⁸⁰

Ministr spravedlnosti Václav Škoda předložil 7. srpna 1954 politickému byru ÚV KŠC informativní zprávu o průběhu a výsledku trestního řízení proti G. Husákovi a spol., ve které konstatoval, že proces probíhal dle předtím stanovených zásad, pouze výše trestu u Holdoše se zdála být příliš mírná, a byro se zprávou vyslovalo souhlas.¹³⁸¹ Znění tiskových zpráv o procesu, jakož i návrh na zveřejnění některých částí procesu, připravila již zmiňovaná komise Ústředního výboru KSS a Gešo. O procesu byly publikovány zprávy v tisku, na Slovensku obsáhlejší¹³⁸² než v českých zemích,¹³⁸³ a rovněž bylo průběžně referováno rozhlasovým zpravodajstvím, taktéž obsáhlou rozhlasovou reportáží, která zahrnovala i vstupy ze soudního procesu.¹³⁸⁴ Kauza vzbudila pochopitelně diametrálně odlišný ohlas v zahraničí, už sama skutečnost, že proces se konal jako neveřejný, zadávala prostor k různým spekulacím, že se jednalo o vykonstruovanou manipulaci,¹³⁸⁵ Husák se u soudu bránil¹³⁸⁶ apod., přičemž slovenský exilový tisk akcentoval i nacionální rovinu obvinění, že se jednalo o důsledek zápasu mezi národně orientovanými komunisty a centralisty.¹³⁸⁷

Na závěr této podkapitoly se hodí zmínit ještě jednu zajímavost. V roce 1954 se ve skutečnosti uskutečnily dva soudní procesy s Gustávem Husákem. Druhý, významem nesouměřitelně menší, se zabýval žalobou Slovenských hotelů a restaurací, jež po Husákovi

¹³⁷⁶ NAČR, f. ÚV KŠC, Komise II., sv. 4, a. j. 41, Záznamy o pohovorech s pracovníky MV (komise 1955–1957), *záznam o pohovoru s V. Kohoutkem z 1. 7. 1955*, s. 363.

¹³⁷⁷ Jednalo se o Jána Púlla, Michala Falšana, Júlia Bránika, Eduarda Friše, Jozefa Lietavce, Kazimíra Bezeka, Ondreje Pavlíka, Jozefa Šoltésze a Karola Šmidkeho. SNA, f. Generální prokuratura, k. 23, spis č. Se IV 5/54, *pasáže z výpovědi G. Husáka, kde se objevila jména funkcionářů*, s. 26–36.

¹³⁷⁸ RGASPI, f. 495, op. 272, d. 81, *zápis o rozhovoru V. D. Karjakina s P. Davidem z 9. 5. 1954*, s. 3. Pavol David patřil mezi přední informátory Sovětů, přičemž se často snažil poškodit spolustraníky.

¹³⁷⁹ AÚPN, f. Sekretariát náměstka FMV Praha A2/1, k. 3, a. j. 136, *Charakteristiky na členy a kandidáty ÚV KŠC a jejich vyjádření k obviněním, které vznesl G. Husák během soudního procesu*.

¹³⁸⁰ Politické byro ÚV KŠC rozhodlo nekandidovat J. Bránika, J. Púlla a M. Falšana do politického byra ÚV KSS a navíc odvolala první dva jmenované z postů pověřenců. NAČR, f. ÚV KŠC, 02/2, sv. 2, a. j. 2, bod 15, *Zpráva o obviněních, které vznesl G. Husák během procesu na některé funkcionáře strany*, s. 4–5.

¹³⁸¹ Tamtéž, sv. 10, a. j. 13, bod 30, *Zpráva o průběhu a výsledku trestního řízení proti G. Husákovi a spol.*

¹³⁸² První článek se věnoval obžalobě a rozsudku, které analyzoval. Rozsudek nad rozvratnou skupinou buržoázních nacionalistů na Slovensku, in: *Pravda*, roč. 35, 25. 4. 1954, č. 113, s. 3–4. Následný text přinášel patřičně vybrané úryvky ze soudního líčení a komentář. Z procesu s rozvratnou skupinou buržoázních nacionalistů na Slovensku, in: *Tamtéž*, 27. 4. 1954, č. 115, s. 3–5.

¹³⁸³ Rozsudek nad rozvratnou skupinou buržoázních nacionalistů na Slovensku, in: *Rudé právo*, roč. 34, 25. 4. 1954, č. 113, s. 2.

¹³⁸⁴ ASR, sign. BA-AFR 11853, *reportáž Priezrev procesom Husák a spol. z 29. 4. 1954*.

¹³⁸⁵ MON: Dr. G. Husák odsouzen na doživotí, in: *Čechoslovák v zahraničí*, roč. 6, 30. 4. 1954, č. 17, s. 1.

¹³⁸⁶ Rozsudek nad Husákovci, in: *Čas*, 1. 5. 1954, č. 118, s. 2.

¹³⁸⁷ Na okraj bratislavského procesu, in: *Slobodné Slovensko*, roč. 9, květen 1954, č. 5, s. 1 a 3.

vymáhaly starou pohledávku za tamější pobyt Husákovy rodiny z léta 1950. Soud se konal v Husákově nepřítomnosti 15. února 1954 a uložil mu zaplatit částku necelých 2 tisíc Kčs plus úroky.¹³⁸⁸

4.3. Vězeň číslo...

Než budeme pokračovat v chronologickém vyprávění, poohlédněme se ještě opačným směrem a přibližme si, čím si Gustáv Husák dosud ve vězení krom vyšetřování prošel. Jak již bylo řečeno, v březnu 1954 napsal stížnost generální prokuratuře, ke které vyšetřovatelé přiložili dokumentaci, jíž chtěli deklarovat neopodstatněnost Husákových výtek. Jednalo se o výpisy z knihy výhod, osobního konta vyšetřovance či jeho zdravotní karty,¹³⁸⁹ a tak se například dozvídáme:

- 2. listopadu 1951 povoleno kouření a čtení na cele
- 31. července 1952 povoleny brýle při čtení
- 9. října 1952 povolena jedna knížka
- 24. prosince 1952 povoleno nošení svetru na cele
- 26. listopadu 1953 povoleno nošení brýlí na cele a čtení

To, že se některé výhody opakují, vypovídá o jejich průběžném odebrání, které působilo jako trest a zároveň forma nátlaku. Radost Husákovi pochopitelně přivozovaly rodinou zasílané balíky s potravinami či uvolnění peněz z osobního konta,¹³⁹⁰ jimiž si mohl přilepšovat nákupem zejména pečiva, margarínu, také hygienických potřeb či cigaret.

O zdravotní stav ruzyňských vězňů se staral nechvalně známý lékař Josef Sommr. Gustáv Husák celkově prodělal 65 různých zdravotních zákroků,¹³⁹¹ z čehož 28krát byl předveden přímo k Sommrovi, který ho vícekrát prohlédl a pětkrát u něho provedl rtg. Nejčastěji se Husák hlásil s běžným onemocněním: katarom spojivek, „*nepatrnou oděrkou na krku způsobenou škrábnutím*“,¹³⁹² s ekzémem pat na obou nohou, prochlazením a zejména zubními kazy. Kvůli kataru průdušek byl ozařován horským sluncem a dán do vzdušnější cely. Na snížení váhy, v polovině roku 1953 se pohybovala kolem 56 kg, lékař reagoval zvýšením přidělu potravin. Husákův stav a problémy označil Sommr za standardní,¹³⁹³ což samozřejmě

¹³⁸⁸ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 879, *rozsudek Lidového soudu v Bratislavě z 15. 2. 1954*, s. 43.

¹³⁸⁹ Tamtéž, *přípis útvaru DUB generálnímu prokurátorovi z 23. 3. 1954*, s. 1.

¹³⁹⁰ Tamtéž, *výpis z knihy výhod G. Husáka*, s. 26.

¹³⁹¹ Tamtéž, *výpis o poskytnutém lékařském ošetření G. Husákovi*.

¹³⁹² Viz podkapitola 4.2.1. *Železný Gustáv*.

¹³⁹³ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 879, *výpis ze zdravotní karty G. Husáka z 16. 3. 1954*, s. 2–3.

mínil v kontextu poměrů ruzyňské věznice, kde Husák strávil skoro všechny čas od svého zatčení v únoru 1951 až po odsouzení v dubnu 1954. Následné vězeňské období trvalo šest let, které prožil již střídavě v několika věznicích:

- 25. duben – 11. červenec 1954 Pankrác
- 12. červenec 1954 – 29. duben 1955 Leopoldov
- 30. duben – 1. červen 1955 Pankrác
- 2. červen 1955 – 27. březen 1958 Leopoldov
- 28. březen 1958 – 22. leden 1959 Pankrác
- 23. leden – 10. listopad 1959¹³⁹⁴ Ruzyně
- 11. listopad 1959 – 6. květen 1960 Mírov
- 7. květen 1960 – 10. květen 1960 Bratislava¹³⁹⁵

Pojďme se podívat na předestřená léta detailněji. „*Po soudu nás odvezli nejprve do Prahy, do věznice na Pankráci. Zajímavé bylo, že nás dali na takzvanou provazárnu, to bylo oddělení pro odsouzení k smrti. Každý jsme měli zvláštní celu, nemohli jsme spolu mluvit. Bylo tam ticho jako v hrobě, nic tam nešustilo, okénko ve dveřích cely bylo stále otevřené, v tom hrobovém tichu bylo slyšet jen kroky poručíků, kteří nás tam hlídali,*“ vzpomíná s Husákem odsouzený Ladislav Holdoš. „*Občas nás vyvedli na dvůr, na procházku, i tam jsme však museli chodit ve velkých odstupech. Pak nás z Pankráce převezli na Slovensko, do věznice v Leopoldově,*“¹³⁹⁶ kam se Gustáv Husák dostal s nepříliš lichotivou charakteristikou: „*Obviněný je nepřátelsky zaměřen proti dělnické třídě a možno říci, že děl[nickou] třídu nenávidí. Jest rafinovaný a neurvalý. Jde o buržoasního nacionalistu, který nenávidí český národ.*“¹³⁹⁷ Na základě zmíněného posudku byl Gustáv Husák zařazen do nejtěžší kvalifikační skupiny vězňů.

První leopoldovskou zkušenost tak prodělal znovu v samovazbě, kde vykonával různé domácí práce, například trhání peří. Katolický kněz a řeholník Josef Petr Ondok, jenž udělal stejnou zkušenost, přirovnal toto místo k poslednímu patru Dantova Pekla: „*Nic horšího už v komunistickém vězeňském systému neexistovalo. Kdyby tato budova mohla vyprávět, slyšeli bychom smutné příběhy o lidské beznaděži, ale také o zoufalém hrdinství pramenícím z*

¹³⁹⁴ Dle spisů byl Husák eskortován z Ruzyně 6. listopadu, avšak přijat na Mírově až 11. listopadu 1959. O místě, kde trávil čtyřdenní mezičas, není v záznamech zmínka.

¹³⁹⁵ ASVJS, Osobní vězeňský spis G. Husáka; NAČR, f. Kanceláře A. Novotného, G. Husák, *zpráva o pobytu odsouzeného G. Husáka ve výkonu trestu ze 7. 12. 1959.* s. 1–2.

¹³⁹⁶ K. BARTOŠEK – L. HOLDOŠ: *Svědék*, s. 78.

¹³⁹⁷ ASVJS, Osobní vězeňský spis G. Husáka, *vyhodnocení odsouzeného G. Husáka pro výkon trestu ze 7. 6. 1954.*

nepřekonatelného lidského vzdoru a hněvu.“¹³⁹⁸ Na druhou stranu se objevilo i pozitivní novum, 7. února 1955, tj. přesně čtyři roky a jeden den od svého zatčení, se mohl vůbec poprvé setkat Gustáv Husák s rodinou. Vězeňské návštěvy manželky Magdy, stále více odrostlejších synů Vladimíra a Jána, jejichž fotografii měl vystavenou na celách,¹³⁹⁹ i důbravské rodiny se pak postupem času čteněji opakovaly a patřily k těm nejlepším chvílím, které Husák za zdmi věznic prožíval. Magda Husáková-Lokvencová se i přes nátlak a perzekuci spočívající například v nemožnosti výkonu divadelní profese odmítla s manželem rozvést a v rámci možností se ho snažila materiálně i morálně podporovat. Vědomí rodinné sounáležitosti dodávalo Husákovi v těchto těžkých časech potřebnou psychickou oporu.¹⁴⁰⁰

Další soubor změn způsobilo dění na mezinárodním poli. Po zápasu o Stalinovo nástupnictví skončil na popravišti obávaný Lavrentij Pavlovič Berija společně s blízkými spolupracovníky jako bývalým sovětským ministrem státní bezpečnosti Viktorem Abakumovovem i sovětskými poradci dříve působícími v Československu Michaiilem Lichačevem a Nikolajem Makarovem, jejich činnost byla shledána rovněž za zločineckou. Nové sovětské vedení mnohé politické kauzy přehodnotilo, začalo normalizovat vztahy s Titovou Jugoslávií a utlumilo ideologické tažení proti buržoaznímu nacionalismu – zvedala se první vlna destalinizace. Revize sovětské politiky měla samozřejmě vliv i na ostatním státy východního bloku, kde obdobně docházelo k přešetřování politických procesů se straníky a k sérii rehabilitačních řízení. Vězení například opustili budoucí první muži Maďarska a Polska János Kádár a Władysław Gomułka. V listopadu 1954 oznámila maďarská a také polská tisková kancelář, že obvinění proti Noelu Fieldovi byla vykonstruovaná¹⁴⁰¹ (v souvislosti s tím je nutné připomenout, že právě nad ním vynucenými výpověďmi došlo k zatčení Eugena Löbla, Viléma Nového a dalších osob, jejichž následná svědectví využila Státní bezpečnost a sovětští poradci na tvorbu nepřátelské skupiny slovenských buržoazních nacionalistů).

Od tohoto dění proto přirozeně nezůstalo stranou ani Československo. Tlak Moskvy nakonec vedl k ustanovení vyšetřovací komise Ústředního výboru KSČ, která měla za úkol „*přezkoumání a překontrolování některých soudních případů od roku 1948 z hlediska výše trestu*“. Komisi v čele s ministrem vnitra Rudolfem Barákem ustanovilo politické byro Ústředního výboru KSČ 10. ledna 1955. „*Od samého začátku nešlo o rehabilitační činnost, ani o snahu objektivně a pravdivě objasnit nezákonnosti, jakož i příčiny, jež je způsobovaly,*

¹³⁹⁸ Josef Petr ONDOK: *Muklovský Vatikán*, Brno 2005, s. 68–69.

¹³⁹⁹ J. MASTILIAK: *Hrst' spomienok*, s. 42.

¹⁴⁰⁰ Podrobnosti o tom, jak se rodina Gustáva Husáka, zejména Magda Husáková-Lokvencová vyrovnávali s Husákovou kriminalizací, viz: M. MACHÁČEK: *Gustáv Husák v kauze*, s. 177–188. Věřím, že tato problematika se ještě dočká hlubšího samostatného textového zpracování.

¹⁴⁰¹ Muriel BLAIVE: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*, Praha 2001, s. 40–51.

ale hlavně o to, tuto věc k uklidnění svědomí politického byra 'politicky ukončit'. Proto činnost této prvé Barákovy komise byla od počátku omezena tím, že měla za úkol zabývat se politickými procesy kromě procesu s tzv. centrem. Vedení strany vycházelo totiž tehdy ze zásady, že se s tímto procesem 'nemá hýbat'.¹⁴⁰²

Husákovým případem se speciálně zabírala tříčlenná pracovní skupina, jež přezkoumala již existující materiál a také provedla výslechy jednotlivých odsouzenců, kvůli čemuž byl Husák převezen koncem dubna 1955 z Leopoldova znovu do Pankrácké věznice,¹⁴⁰³ kde ho na cele navštívil i Rudolf Barák.¹⁴⁰⁴ Pracovní skupina nakonec vytkla soudnímu řízení s Husákem a spol., že bylo potlačeno právo obviněného na obhajobu, a proto vyslechla Jána Púlla. „Při přezkoumávání věci byla tedy otázka, nemají-li být vyslechnuti i další svědci, které Husák navrhoval při hlavním líčení a kteří nebyli vyslechnuti ani v průběhu vyšetřování. Po výslechu s. Púlla,“ jenž byl v této době velmi obezřetný až ustrašený,¹⁴⁰⁵ „ani v jednom bodě obhajobu Husákovu nepotvrdil a naopak vypovídal shodně se zjištěními nejvyššího soudu, bylo od výslechů dalších svědků upuštěno.“ Zúžení počtu vyslýchaných svědků také patrně napomohl fakt, že Husákoví spoluodsouzenci, kromě Daniela Okáliho, pouze některé své předcházející výpovědi upravili, vytrvali na kajícím postoji, stále sami sebe označovali za buržoazní nacionalisty a část vlastních obvinění se snažili svalit zejména na Husáka.¹⁴⁰⁶ Navíc se ještě objevilo nové podezření, že Husák a Novomeský fungovali za války coby konfidenti. Komise proto dospěla k závěru ponechat rozsudek beze změny, aniž by alespoň upozornila na zjištěné procedurální nedostatky během soudního líčení.¹⁴⁰⁷ Politické vedení KSČ s tímto stanoviskem vyslovilo souhlas 7. června 1955.¹⁴⁰⁸

Přezkoumání Husákova případu tak dopadlo bezvýsledně, jednak kvůli silné provázanosti se Slánského procesem, se kterým bylo předem rozhodnuto „nehýbat“, ale i

¹⁴⁰² *O procesech a rehabilitacích. Zpráva „Pillerovy komise“*, s. 86, 117–118.

¹⁴⁰³ Viz NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 881, *záznam o výslechu G. Husáka z 5. a 6. 5. 1953*, s. 49–54.

¹⁴⁰⁴ Tamtéž, 03/10, sv. 3, a. j. 68, *záznam z pohovoru s G. Husákem 25. 2. 1963*, s. 6. V roce 1968 Barák tvrdil, že ústně navrhoval Husákovo propuštění, ale stranické politbyro věc neodsouhlasilo. Takto argumentoval v době, kdy již Husák zaznamenával velký politický comeback, a on se chtěl rovněž vrátit do politiky, od které byl odstaven začátkem 60. let. O R. Barákově trochu jinak, in: *Rudé právo*, roč. 48, 21. 7. 1968, č. 200, s. 2.

¹⁴⁰⁵ Viz Tamtéž, Komise I., sv. 35, a. j. 881, *záznam o rozhovoru s J. Püllem z 29. 4. 1955*, s. 74–77. Púllovi nebylo řečeno, že jde o revizi Husákova procesu, o jehož správnosti však tenkrát stále nepochyboval. Pokud měl nějaké výhrady, tak je kvůli předešlé kritice své vlastní osoby neventiloval. Púll byl totiž v červnu 1954 potrestán právě za nedostatek bdělosti a ostražitosti vůči Husákově. V souvislosti s tím, že jeho jméno zaznělo u soudu s Husákem, byl odvolán z funkce pověřence a nezvolen do byra ÚV KSS a obával se proto, že mu hrozí obvinění z buržoazního nacionalismu a ztráta členství v KSČ. Tamtéž, 03/10, sv. 27, a. j. 283, *záznam pohovoru s J. Püllem z 24. 7. 1963*, s. 3.

¹⁴⁰⁶ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 882, *záznamy pohovorů s odsouzenci z procesu G. Husák a spol. z května 1955*.

¹⁴⁰⁷ Tamtéž, *návrh na ponechání rozsudku G. Husákově beze změny*, s. 4–6.

¹⁴⁰⁸ Tamtéž, 02/2, sv. 45, a. j. 61, bod 9, *návrh na ponechání v trestné věci proti slovenským buržoazním nacionalistům – G. Husák a spol. beze změny*, s. 2.

květnové amnestii, jež všeobecně snižovala doživotní tresty uložené za velezradu na 25 let vězení. Alespoň tuto radostnou zprávu muselo Husákovi vzápětí zhatit vědomí, že vytouženou svobodu by tedy přinesl až rok 1976, ve skutečnosti čas, kdy již sám jako československý prezident uděloval milosti.

Novým významným mezníkem se brzy nato stal XX. sjezd sovětských komunistů, který se konal v únoru 1956 a na kterém generální tajemník ÚV KSSS Nikita Sergejevič Chruščov nejen prezentoval svou teorii o mírovém soužití a soupeření s kapitalistickým světem, ale také kritizoval Josifa Stalina a vyslovil se za odstranění důsledků jeho „*kultu osobnosti*“, čímž vrcholila první vlna destalinizace. Této významné události se účastnila i československá delegace v čele s Antonínem Novotným, jenž se sice v rozhovoru s Chruščovem postavil proti revizi politických procesů v Československu a zarputile trval na jejich oprávněnosti,¹⁴⁰⁹ avšak nakonec přece jen povolil a záležitost využil i politicky. Na zasedání Ústředního výboru KSČ v březnu 1956 prohlásil, že řada osob byla nesprávně odsouzena a k výpovědím donucena fyzickým násilím. Následně jako první politická „oběť“ československé destalinizace politicky padl ambiciózní ministr národní obrany Alexej Čepička a ve stejnou dobu také začala pracovat další přešetřovací komise pod opětovným Barákovým vedením, která již prošetřovala i proces s Rudolfem Slánským, a dospěla přitom k závěru, že došlo k řadě závažných pochybení a nejednalo se o organizované spiknutí.¹⁴¹⁰

Na Slovensku se zatím aktivizovaly okruhy povětšinou komunistických intelektuálů, kteří v souvislosti s mezinárodním děním, ale také osobní deziluzí a pocitem studu za aktivní účast na dosavadním politickém vývoji včetně účasti na kampani proti buržoazním nacionalistům (dost často svých přátel a známých)¹⁴¹¹ kritizovali slovenské i československé politické vedení za uplatňovanou politickou praxi strany, zejména mechanické přijímání sovětských zkušeností, mimo jiné silně volali i po revizi politických procesů a rehabilitaci literární skupiny DAV a odsouzenců za buržoazní nacionalismus. Konkrétně se jednalo o Júlia Šefránka, Ladislava Mňačka, Vladimíra Mináče, Ivana Kupce, Ctibora Štítnického, Štefana

¹⁴⁰⁹ S. N. CHRUŠČOV: *Vzpomínky Nikity*, s. 149–151. Srov. Rudolf ČERNÝ: *Antonín Novotný. Vzpomínky prezidenta*, Česká Kamenice 2008, s. 130–138; Karel KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Antonín Novotný*, s. 86–93; AMSNP, f. 12, S47/2004, *vzpomínky J. Ďuriše*, s. 1074–1076 a 1081. K tématice první vlny destalinizace v ČSR viz Jiří PERNES: *Československý rok 1956. K dějinám destalinizace v Československu*, in: *Soudobé dějiny*, roč. 7, č. 4, 2000, s. 594–618.

¹⁴¹⁰ K problematice roku 1956, jeho příčin a konsekvencí viz M. BLAIVE: *Promarněná příležitost*.

¹⁴¹¹ Členové politického byra KSS, kteří přímo neparticipovali na soudním procesu s G. Husákem a spol., se dozvěděli o něm podrobnosti až z tisku. Proto si vynutili přehrání audiozáznamu z hlavního líčení, což se také stalo, ovšem s tím, že byly vynechány přímé Husákovy výpovědi. Proto vznikly pochybnosti o jeho věrohodnosti. Rovněž právník Ján Feješ, jenž se přímo účastnil procesu, obeznámil okruh známých s jeho vykonstruovaností i Husákovým nebojácným postojem. Osobní archiv rodiny Felixe Vašečky, *vzpomínky F. Vašečky* (1997).

Raise, Michala Falt'ana či Juraje Špitžera a zvláště pak o Ondreje Pavlíka¹⁴¹² a Eduarda Friše, jenž navíc vymezil vůči nedostatečnému postavení slovenských národních orgánů.¹⁴¹³ Dotyční se projeví také na schůzích základních komunistických organizací či plenárním zasedání Svazu slovenských spisovatelů v červnu 1956.¹⁴¹⁴

Činili se i předváleční trockistické, kteří spolupracovali se Spolkem socialistických akademiků a Davem, Karol Terebessy, Jozef Ondruš či k nim nově přidružený Michal Tušera,¹⁴¹⁵ kteří pomáhali příbuzným vězňům komunistů a vydávali ilegální letáky a elaboráty, ve kterých volali po demokratizaci režimu a svolání mimořádného sjezdu slovenských komunistů.¹⁴¹⁶ Samozřejmě se jednalo o větší počet osob, které se soudobým stavem nebyly spokojeny a volaly po změnách. Podle mého názoru dokonce můžeme hovořit o širším mínění, které očekávalo pád stávající politické garnitury a dle maďarského či polského vzoru Husákův politický comeback.¹⁴¹⁷

A jak dění kolem XX. sjezdu prožíval Gustáv Husák? Od června 1955 pobýval znovu v Leopoldově, ovšem již mimo samovazbu. Pracoval v tzv. nové Hale, kde dělal kompletaci zbraní, a následně působil pro podnik Agrostroj jako plánovač a dispečer. V této době měl rovněž již přístup k novinám a rozhlasu, nabyté informace se pak stávaly námětem četných debat se spoluvězni a vyvolávaly naděje. „*Už som bol riadne unavený z roboty aj z nadávania nevinnému lisu i vinnému svetu,*“ vzpomínal Husák na jeden z pozdních únorových dnů roku 1956, „*keď sa prikradol ku mne priateľ, čo robil v knižnici a mal medzi prvými prístup k novinám.*“¹⁴¹⁸ *Tajnostkársky, ako vždy, mi pošepkal: poviem ti senzáciu, pôjdeme domov. Stroj rapľoval, do žartov mi nebolo. Odvrkol som surovo: ja ti tiež poviem senzáciu, pôjdeme do.... Priateľ sa nedal odbiť: teraz je vážne úplný obrat v situácii, správa z XX. zjazdu. Napálený mu hovorím: neotravuj, už som počul tristo tvojich prorocíev, aj zjazdy boli, a my sedíme veselo ďalej. [...] Priateľ mi tajne strká do ruky noviny: ponáhľaj, o chvíľu ma budú hľadať.*

¹⁴¹² Viz Ondrej PAVLÍK: *Svedectvo dokumentov o akademikovi Pavlíkovi a tých ďalších*, Bratislava 1968.

¹⁴¹³ ÚASAV, f. THS ÚSV SAV, osobní spisy, Eduard Friš, *posudek o E. Frišovi napsaný S. Falt'anem z 29. 3. 1961.*

¹⁴¹⁴ J. MARUŠIAK: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*, Brno 2001, s. 21–23.

¹⁴¹⁵ Dle jedné agenturní zprávy Tušera napsat pro Magdu Husákovou žádost o rehabilitaci manžela. SNA, f. Tajemník ÚV KSS K. Bacílek, k. 24, a. j. 54, *Akce 'Opozice'. Poznatky patrně z roku 1958*, s. 320.

¹⁴¹⁶ SNA, f. Tajemník ÚV KSS P. David, k. 2248, a. j. 316, *Trockistická skupina. Vyhodnocení zpráv KS – MV v Bratislavě (bez datace)*, s. 1–3. V srpnu 1957 byla zmiňovaná „trockistická skupina“ ještě i s Antonem Rašlou, osobním přítelem Tušery, zatčena a v prosinci odsouzena za protistátní činnost k několika letům trestu vězení. Dozvukem tohoto procesu bylo disciplinární řízení se 17 členy KSS, kteří předtím odsouzeným poskytovali pomoc či s nimi přišli do styku. K tomu viz J. MARUŠIAK: *Slovenská literatúra*, s. 135–140.

¹⁴¹⁷ Viz SNA, f. Tajemník ÚV KSS P. David, k. 2253, a. j. 40, *Zpráva o veřejném mínění z října a listopadu 1956*, s. 12, 32 a 115.

¹⁴¹⁸ V leopoldovské vězeňské knihovně pracoval Richard Slánský, odsouzený bratr Rudolfa Slánského, se kterým Husák jako vášnivý čtenář často přicházel do styku. Ivan SZABÓ: *Pokojný vězeň Gustáv Husák*, in: *Život, rodinný týždenník*, 1. 1. 1995, s. 18.

Čítaj iba zatrhnuté vety. Čítam, vstrebávam slova a vety. Po toľkých sklamaniach veriť sa nechce. Nie je to ono, ale je to aj o nás, veď súvislosti poznáme. Čo mávalo v hlave za tisíce dní a nocí, čo zamotávalo rozumové úvahy, ľudské vzťahy a city, čo robilo chaos v pojmoch pravdy a lži, spravodlivosti a bezprávia, čo dávalo či bralo zmysel životu, ľudskému snaženiu – je v riadkoch XX. zjazdu odhalené a vysvetlené. [...] A človek proti zvyku i predpisu opiera sa o stroj, divá sa do špinavého väzenského okna, cez ktoré ohmatáva hviezdne obzory nového života. ¹⁴¹⁹

Husák se chopil iniciativy a napsal asi 60 stránkovou zprávu o prodělaných zkušenostech s metodami Státní bezpečnosti. Bylo mu zprvu přislíbeno, že písemnost převezme Generální prokuratura nebo Nejvyšší soud, ale za několik dní mu oznámili, že ji odeslat nemohou, protože přesahuje maximálně povolený rozsah šesti stran. Současně mu vytkli, proč se tak nepěkně vyjadřuje na adresu bezpečnostních orgánů.¹⁴²⁰ Rovněž napsal žádost o přešetření svého případu, kterou adresoval Ústřednímu výboru KSČ a jeho prvnímu tajemníkovi Antonínu Novotnému:

„S hlbokým pohnutím som čítal správy o XX. zjazde KSSS a o zasadnutí ÚV KSČ, ktorý je odhodlaný vyvodit' dôsledné závery z poučení zjazdu, napraviť omyly a prechmaty z minulosti. [...] Preto sa teraz obraciam na ÚV KSČ s prosbou, aby môj prípad bol prešetrený. [...] prosím, aby rozsudok [...] bol zrušený ako protiprávny, a aby som bol zo všetkých tvrdých obvinení oslobodený a rehabilitovaný. [...] Napriek všetkému, čo som prežil, zostal som neochvejne verný strane a jej marx-leninskému učeniu a ničím ani vo väzení som strane neublížil. Usiloval som, potiaľ mi to bolo možné, doplniť si teoretické vedomosti z marxizmu. Bol by som nevýslovne šťastný, keby mi bolo umožnené byť zase členom strany, a v jej radoch pracovať a bojovať za splnenia úloh a programu strany a medzinárodného komunistického hnutia. ¹⁴²¹

Opakoval se problém s rozsahem textu, třináct stran bylo příliš, Husák však na odeslání žádosti trval¹⁴²² a vězeňská administrativa ji nakonec postoupila adresátu 22. května 1956.¹⁴²³ Také Magda Husáková napsala ve stejné době žádost o milost pro manžela

¹⁴¹⁹ G. HUSÁK: Spomienka, in: *Kultúrny život*, roč. 21, 25. 2. 1966, č. 9, s. 6–7.

¹⁴²⁰ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 68, *záznam z pohovoru s G. Husákem 25. 2. 1963*, s. 6.

¹⁴²¹ Tamtéž, Komise I., sv. 35, a. j. 884, *Žádost G. Husáka ÚV KSČ a A. Novotnému o přešetření svého odsouzení z 27. 4. 1956*, s. 12–14.

¹⁴²² ASVJS, Osobní vězeňský spis G. Husáka, *vybavení žádosti G. Husáka z 5. 5. 1956*.

¹⁴²³ Tamtéž, *pokyn k vyrozumění G. Husáka z 29. 5. 1956*.

prezidentovi Antonínu Zápotockému,¹⁴²⁴ ovšem ani tento list se nedočkal pozitivní odezvy a Husákův život tak plynul dál za zdmi leopoldovské věznice.

O paradoxní setkání tam však nebylo nouze. Snad šlo o zlomyslnost či snahu něco vyzvědět ze strany dozorců,¹⁴²⁵ ale na podzim 1956 se na jedné cele sešli dva muži, jejichž osudy se stále proplétaly, Gustáv Husák a Alexander Mach. „*Dlho som bol s Gustávom Husákom, no – hlavy sme si neprebíjali, ale sme sa ani nezblížili. Keď bola v Leopoldove hromadná hladovka,*¹⁴²⁶ *ktorú oficiálne nazvali vzburou a vinníkov súdili ako vzbúrencov, Husák nedržal s nami, zachoval sa ako vzorný komunista ba ako vzorný väzeň. Vidím ho a počujem jeho názory. Vždy zaťatý, vždy dôsledne najprv komunista, potom komunista a až kdesi na posledných miestach to ostatné,*“ vzpomíná bývalý ministr. „*Osobne sme sa znášali dosť dobre, iba politicky sme si boli navzájom neznositelní,*“ například, když se Husák „*postavil tvrdo za Moskvu, za Kádára, že ma išiel šľak trafiť.*“¹⁴²⁷ Zdálo se, že mráz ze studené války ve východním bloku čím dál více taje. V červnu 1956 vyústila stávka poznaňských dělníků v masovou protisovětskou demonstraci. Komunisté předvedli učebnicový příklad ke zklidnění situace, nespokojeným Polákům nabídli politika s puncem mučedníka Władysława Gomułku, který se stal jejich generálním tajemníkem. Přibližně ve stejný čas byl veřejně rehabilitován i jiný muž, začátkem října prožívala Budapešť státní pohřeb Lászla Rajka. Situace, povzbuzena také polským děním, nakonec vygradovala v říjnu v otevřenou revoltu vůči Moskvě, která reagovala vojenskou intervencí a ustanovením prokremelské vlády v čele s Jánosem Kádárem, jenž se stal prvním mužem Maďarska na příští tři desetiletí.

Dopad polských a maďarských událostí pozastavil první vlnu destalinizace, a tak i šance na Husákovo propuštění z vězení. Československé politické vedení se obávalo, že by radikální revize politických procesů mohla vyvolat obdobné následky. A tak ačkoliv během šetření Slánského případu vyšly najevo skutečnosti, které svědčily o umělém konstruktu přidružené skupiny buržoazních nacionalistů, odsouzené osoby navíc již otevřeně vznesly námitky proti věcné i právní stránce rozsudku a způsobu vyšetřování, ba odvolaly své výpovědi ze soudu jako lživé a vynucené, k tomuto případu jako k celku se komise již

¹⁴²⁴ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 884, *žádost M. Husákové o udělení milosti pro G. Husáka z 29. 4. 1956*, s. 16–18.

¹⁴²⁵ Ivan SZABÓ: *Pokojný väzeň Gustáv Husák*, in: *Život, rodinný týždenník*, 1. 1. 1995, s. 18.

¹⁴²⁶ *Protestní hladovka se uskutečnila v srpnu 1955. Viz SNA, f. Tajemník ÚV KSS P. David, k. 2248, a. j. 267 a 269, Zprávy o vzpouře v NPT Leopoldov z 29. 8. a 15. 9. 1955.*

¹⁴²⁷ A. MACH: *Z ďalekých ciest*, s. 151–152, 251 a 263. Srov. ÚPN, f. Sekretariát náměstka FMV Praha A2/1, k. 1, a. j. 4, A. Mach. *Agenturní zprávy z cely podávané J. Vicenem, rozhovory z 19.–21. 1. 1959*, s. 19–21. Podle vzpomínek dalších spoluvězňů si Husák držel od většiny z nich povýšenecký odstup, k Machovi se však choval více jako k sobě rovnému. Vyjádření Jiřího Materny v TV dokumentu Petra Lokaje *Ta lidská bezmoc moci*, ČT 2006; František RŮŽIČKA: *Strejda. Muž, který drhnul Husáka*, in: *Reflex*, roč. 3, 30. 3. 1992, č. 14, s. 76.

nevrátila a politické vedení považovalo záležitost za uzavřenou. Revize by totiž zároveň potenciálně znamenala rehabilitaci jejich politických představ, čili i otevření státoprávní otázky. Nehledě politickou reprezentaci stmelovala přirozená snaha o udržení si mocenských postů, a tedy strach z eventuálního příchodu československého Gomulky. Politická odpovědnost za uznané deformace byla obcházena a přesunuta na Rudolfa Slánského, jenž se nově stal československým Berijou, který se snažil uchvátit moc, a také na bezpečnostní aparát, nám již známé Husákovy vyšetřovatele Vladimíra Kohoutka, Bohumila Doubka, Milana Moučku, Antonína Prchala či Karla Košťála.¹⁴²⁸ Aktivita za Husákovu rehabilitaci byly potlačeny, naopak byl znovu oficiálně pozdvížen prapor zápasu proti slovenskému buržoaznímu nacionalismu a přívrženci rehabilitačních snah politicky odstaveni či uvězněni.¹⁴²⁹

Kladné vyřešení případu se tak opětovně ocitlo v nedohlednu a Gustáv Husák nadále zůstával v Leopoldově, kde se dostával do kontaktů nejen s již zmíněným Alexandrem Machem. Jak už to v životě bývá, pokud se naskytla možnost, shlukovali se i zde lidé názorově blízcí, uzavřenější skupiny si vytvářeli duchovní, protikomunističtí odbojáři, národní socialisté, sociální demokraté i komunisté, kam vedle Husáka patřil Ivan Horváth, Vavro Hajdů, Eduard Goldstücker, Arthur London nebo Richard Slánský, bratr známějšího Rudolfa Slánského, s nímž se Husák sblížil.¹⁴³⁰

Spoluvězni později charakterizovali Husáka jako zapáleného a tvrdého komunistu, který chápal své odsouzení jako nespravedlnost a vinu za to kladl jednotlivcům nikoliv systému či Sovětského svazu, které naopak bránil, vsugeroval si, že ho strana zkouší. Když spoluvězni vedli diskuzi o tom, co kdo bude dělat, až bude „venku“, tak Husák se viděl v politických funkcích, ba předběžně již uděloval svým vězeňským druhům prezidentské milosti, které pomohl sepsat i některým odsouzencům. Nebyl ovšem příliš družný, uchovával si od většiny spoluvězňů odstup, zároveň se však choval čestně: nedonášel či odmítal podvádět při plnění norem, což bylo běžnou praxí.¹⁴³¹

¹⁴²⁸ K tomu viz M. BLAIVE: *Promarněná příležitost*, s. 102–116.

¹⁴²⁹ K tématu viz Jan PEŠEK: *Slovensko na prelome 50. a 60. rokov. Politicko-mocenské aspekty vývoja*, Brno 2005, s. 9–17; Jan RYCHLÍK: Recidiva boje proti tzv. buržoaznímu nacionalismu v letech 1956–1962, in: V. Goněc (ed.): *Česko-slovenská historická ročenka 2006*, Brno 2006, s. 303–314; Mária RUSKOVÁ: Tzv. „slovenský buržoazny nacionalizmus“ v politike KSC po XX. zjazde KSSZ (1956–1960), in: X. Šuchová (ed.): *Ludáci a komunisti*, s. 181–192.

¹⁴³⁰ Jiří HEJDA: *Žil jsem zbytečně. Román mého života*, Praha, 1991, s. 348–349; Marie Rút KRÍŽKOVÁ: *Žít jako znamení. Rozhovory s Josefem Zvěřinou*, Praha 1997, s. 70.

¹⁴³¹ Vojtěch VLČEK (ed): *Totalitám navzdory*, Kostelní Vydří 2011, s. 226 a 278; Bohumil Vít TAJOVSKÝ: *Bohumil Vít Tajovský v rozhovoru s Alešem Palánem a Janem Paulasem. Člověk musí hořet*, Kostelní Vydří 2009, s. 298. Též viz vzpomínky Husákových spoluvězňů Ignáce Bilíka, Miroslava Káchy, Jaroslava Karla, Milana Krajčoviče, Jiřího Materny, Otty Neumana či Josefa Skohoutila, online: <http://www.pametnaroda.cz>.

Volné chvíle si s oblibou krátil četbou dostupných periodik a klasických děl světových a domácích autorů, rovněž marxisticko-leninské literatury.¹⁴³² Později také vypomáhal ve vězeňské knihovně, připravoval relace pro vězeňský rozhlas i mnohé příspěvky, také sám do éteru předčítal¹⁴³³ a ještě si našel jednu zálibu – šachy. „*Hráli jsme spolu jednu nebo dvě partie denně a pak jsme debatovali o socialismu a dvacátém sjezdu. V šachu neměl úspěch; byl úporný hráč, ale chyběla mu představitivost,*“ vzpomíná Jaroslav Brodský, jenž byl odsouzen za protikomunistickou činnost obdobně jako Zbyněk Roušar či Adolf Petrovský, s nimiž Husák rovněž po jeden čas sdílel celu.¹⁴³⁴ Vyloženě negativní charakteristiky vězně Husáka jako náfukey či odchovance fešáckém kriminálu se začaly objevovat až v době, kdy již byl opět politicky aktivní, rovněž během sametového předání moci koncem roku 1989. Zdají se však být spíše zveličené či nepříliš důvěryhodné nejen v konfrontaci s jinými prameny, ale i z čistě faktografického hlediska, kdy jsou například zasazovány do věznic, ve kterých Husák nikdy nepobýval.¹⁴³⁵

Vězeňští pracovníci hodnotili Gustáva Husák jako ukázněného a disciplinovaného, který projevoval zájem o práci, zodpovědnost a snažil se podat co nejlepší pracovní výkon, „*povahy je tichej, je kamarátsky a z kolektívom sa znáša*“. Profil mu pouze kontinuálně kazila skutečnost, že se nesmířil s rozsudkem a cítil se být nespravedlivě odsouzený.¹⁴³⁶ Husák tvrdil, že vězeňské orgány se chovaly k němu neutrálně, ale dávaly i volné pole působnosti k provokacím a násilnostem spoluvězňů, hodnotil je jako prosté vykonavatele politické moci. K zajímavým až paradoxním situacím následně docházelo, když Gustáv Husák stál v čele Československa. Například během okresní stranické konferenci v Trnavě, když se delegáti ze zaměstnanců leopoldovské věznice dozvěděli, že bude přítomen, tak raději přišli na konferenci v civilním oblečení, což také Husák neopomenul s nadhledem okomentovat, a na druhý den již všichni dorazili v uniformách.¹⁴³⁷

A jak on vnitřně prožíval vězeňské období? Jeho pohled zapadá do celkové mozaiky již vyslechnutých vzpomínek spoluvězňů: „*Byli jsme hozeni na pospas politicky zfanatizovaným, skutečným nepřátelům strany a státu, kteří tvořili většinu osazenstva věznic a svou nenávist k režimu a komunismu si vybíjeli na nás, co jsme se i nadále hlásili ke svému komunistickému přesvědčení. Dny a noci prožívat v tomto prostředí plném zloby a nenávisti ke*

¹⁴³² Rodinný archiv G. Husáka, *vězeňská korespondence G. Husáka a M. Husákové z r. 1957*.

¹⁴³³ Ivan SZABÓ: Pokojný väzeň Gustáv Husák, in: *Život, rodinný týždenník*, 1. 1. 1995, s. 18.

¹⁴³⁴ Jaroslav BRODSKÝ: *Řešení Gama*, Ústí nad Labem 2007, s. 60–61.

¹⁴³⁵ Např. Zlatko ČERVENÝ: Téma dne: prezident, in: *Jihočeská pravda*, 15. 12. 1989.

¹⁴³⁶ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 884, *posudek NPT č. 1 Leopoldov na odsouzeného G. Husáka z 5. 1956*, s. 19. Srov. Ivan SZABÓ: Pokojný väzeň Gustáv Husák, in: *Život, rodinný týždenník*, 1. 1. 1995, s. 18.

¹⁴³⁷ Tamtéž, s. 18–19.

komunismu a komunistům při vlastních starostech a depresích, mimořádně ztěžovalo i tak dost těžká léta věznění. Reakční vězni se vysmívali, ponižovali a bili bývalé komunistické funkcionáře. Ochrany ani pomoci nebylo. Byly jsme štvanci, párii i mezi vězni.“¹⁴³⁸ „Všetky zuby mal vybité,“ vzpomíná na svého švagra po návratu z vězení Agneša Husáková,¹⁴³⁹ pročež si také nechal zhotovit umělé.¹⁴⁴⁰

Není se zase tolik čemu divit, uvědomíme-li si, že se ve stejném vězeňském zařízení nacházeli vedle bývalých představitelů komunistické strany také osoby, které byly odsouzeny ještě v době jejich funkcionářství. Ti v komunistech přirozeně viděli strůjce nového režimu a svého utrpení, za co se někteří „revanšovali“ fyzickým násilím.¹⁴⁴¹ „Probíhalo to tak, že se počkalo, až bude večer, a pak se jim hodila přes hlavu nějaké pokrývka, aby nemohli poznat, kdo je bije,“ vzpomíná želivský opat Vít Tajovský, jenž potvrzuje, že násilnostmi byl postížen i přímo Husák. Dozorci pak kvůli zklidnění atmosféry raději přiřazovali bývalé prominentní komunisty do cel k duchovním, u kterých logicky předpokládali větší tolerantnost. A tak se Husák dostal do kontaktu například s řeholníkem Jánem Mastiliakem, biskupy Vasilem Hopkem, Pavolem Peterem Gojdičem či Jánem Vojtaššákem, za jejichž perzekuci nesl spoluodpovědnost. Paradoxně tím byly vytvořeny podmínky pro rovnocenný dialog mezi představiteli křesťanství a marxisticko-leninské ideologie, přičemž se samozřejmě nehovořilo pouze o vážných věcech. Někteří se otevřeli, jiní zůstali spíše uzavření a ve spoluvězních spatřovali skutečně a po právu odsouzené kriminálníky, což byl i Husákův případ.¹⁴⁴²

Jak již samotný název vězeňských zařízení *nápravný pracovní tábor* napovídá, měla vězňům k převýchově sloužit práce. Husák se jí vskutku nevyhýbal, utrženými penězi se snažil přispívat rodině, přičemž vystřídal několik zaměstnání. Pracoval v podniku Konopa, ve vazárně provazů pro samovazy, a asi nejdéle v továrně Agrostroj jako plánovač, kde vyráběl součástky do žacích a sklízecích zemědělských strojů.¹⁴⁴³ „Husák pracuje pri starom

¹⁴³⁸ Gustáv HUSÁK: Po deseti letech vězení: amnestie, in: *Kulturní tvorba*, roč. 6, 11. 7. 1968, č. 28, s. 6; též NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 884, *Žádost G. Husáka ÚV KSČ, prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ o přešetření svého odsouzení z 27. 4. 1956*, s. 12.

¹⁴³⁹ Rozhovor autora s Agnešou Husákovou z 8. 6. 2011.

¹⁴⁴⁰ Rozhovor autora s Vladimírem Husákem z 28. 11. 2012.

¹⁴⁴¹ František RŮŽIČKA: Strejda. Muž, který drhnul Husáka, in: *Reflex*, roč. 3, 30. 3. 1992, č. 14, s. 76.

¹⁴⁴² Jan SYNEK: *Svobodni v nesvobodě. Náboženský život ve věznicích v období komunistického*, Praha 2013, s. 63; J. MASTILIAK: *Hrst' spomienok*, s. 40–41; Bohumil Vít TAJOVSKÝ: *Bohumil Vít Tajovský v rozhovoru s Alešem Palánem a Janem Paulasem. Člověk musí hořeti*, Kostelní Vydří 2009, s. 300; též Bedřich FUČÍK – Karel BARTOŠEK: *Zpovídání. Pražské rozhovory 1978–1982*, Toronto 1989, s. 57.

¹⁴⁴³ Nejen o práci s lisem napsal Husák nevšední filozofující vzpomínku: „*Niekedy je robota ľahká i zábavná. Zapneš automat, poťahuješ pásik plechu, stroj pravidelne pracuje, bzučí aj spieva: robí za teba, človeka, halieriky padajú do nádoby, normu ľahko splníš, deťom pošleš pár korún, nemorduj si dušu. Milosrdný stroj svojim hukotom vytvára okolo človeka izolačný múr. Ľudí nepočuješ a nevidíš. A to je dobre, lebo ľudia ťa na každom kroku zraňujú. Mysle' sa poddáva rytmu stroja, vyberá spomienky z veselších šuplíkov mozgovej registratúry. Prihody zo zabudnutého života, zbojnícke pesničky, furiantské nápady a fanfárie. Mnohoročný monológ so sebou nahradzuje rozhovorom s kamarátom – strojom. Ten zhovievavo pritakáva hocako bláznivým*

zabijackom lise, ktorý mal byť dávno vyradený, ved' ohrozuje život, ale práve o to ide, aby ohrozoval život,“ priblížil situaci spoluvězeň Alexander Mach.¹⁴⁴⁴ Husákovi sice nezpůsobil starý vysloužilý stroj životu ohrožující zranění, přesto ho několikrát poranil. Jednou se mu při práci sesunula na levou nohu opodál stojící hromada těžkých železných úhelníků. Nestalo se nic vážného. Husák si pohmoždil bérec a nárt levé nohy a lékař mu naordinoval octové obklady i asi týdenní pracovní neschopnost.¹⁴⁴⁵ Začátek roku 1957 zřejmě nebyl z nešťastnějších, o měsíc později Husák zapřičil ruku v stroji a utržil řezné rány na prstech.¹⁴⁴⁶ Ale jinak se v Leopoldově těšil vcelku dobrému zdraví. Pomineme-li okolnost velmi defektního chrupu, jenž zapříčinil rozvoj paradentózy a který pravděpodobně též mohli mít na svědomí radikální spoluvězni.

28. března 1958 opustil Husák Leopoldov a nové prostory mu poskytla izolovaná cela na Pankráci. V pozadí jeho přesunu stálo rozhodnutí ministra vnitra Rudolfa Baráka. Politické vedení se totiž rozhodlo využít bývalé prominentní osoby pro vytěžení informací i agitační účely. Vybraní odsouzenci z řad bývalých politických prominentů dostali možnost sepsat vzpomínky na veřejnou činnost.¹⁴⁴⁷ „Bylo mi řečeno, že tyto vzpomínky mají sloužit archivně historickým účelům. Týral jsem proto dva a půl měsíce svůj unavený mozek a otupělou paměť, abych dal poctivě k dispozici své vědomosti a zkušenosti o událostech vzpomenuťého období,“ napsal Husák v závěru zmiňovaného elaborátu, který dopsal koncem září 1958.¹⁴⁴⁸ Vypracoval rozsáhlou vzpomínkovou studii o odboji a povstání z roku 1944, která čítala 355 rukopisných stran¹⁴⁴⁹ a jež byla následně předána sekretariátu ministra vnitra, kde byla připravována propagandistická kampaň proti slovenským exilovým aktivistům a opětovně

*nápadom človeka. Ilúzia slobody a hádam aj šťastia. [...] Vyrázať hranaté otvory na dvojmetrových ťažkých uholníkoch. Kus dobrých dvadsať kíľ. Stovky kusov za šichtu. Tóny materiálu. Zdvihneš, založíš do raznice, nohou zaprieš pedál, stroj s rachotom preráza kov, otriasa ruky a celé tele. Vyberieš, zacvičíš a uholníkom vo vzduchu, založíš druhý koniec, pedál, rachot, otras. Potom uprostred. Kus za kusom. Stroj vzdychá, hnevá sa, zúri. Už nie je kamarát, ohrozuje ruky, oči, všetko. Piliny a odstrelky kovu zabodáva do kože. Keď mu dôjde trpezlivosť, zasekne sa ako somár, zostane trčať v materiáli. Potom ho odprosuje, rozoberaj, drúkmi vytáčaj koleso správnym smerom. A umordovaný típni, aby sa zase nespriecil. Stroj i človek bojuje a preklína takú robotu a s ňou celý svet. [...] Trucuješ, sviniar, zasekávaš sa, myslíš, že ti to pomôže. Aj ja som sa zasekol, a bol som na kozí chlpe od šibenice. A teraz sa mordujem s tebou. Hory železa prešli mojimi rukami a tvojou papuľou. [...] A prečo sú pre stroje ľahšie a jasnejšie kritéria únavy a morálnej opotrebovanosti ako pre ľudí? Preto je to tak, braček, lebo človek musí vydržať a naučil sa to tak, že to znáša aj vtedy, keby stačil jeden pohyb hlavou do tвоеj papule a v sekunde by všetko skončilo. Znáša všetko, lebo má vieru, že utrpenie skončí [...].“ Gustáv HUSÁK: Spomienka, in: *Kultúrny život*, roč. 21, 25. 2. 1966, č. 9, s. 6–7.*

¹⁴⁴⁴ A. MACH: *Z ďalekých ciest*, s. 172.

¹⁴⁴⁵ ASVJS, Osobní vězeňský spis G. Husáka, *ohlášení úrazu G. Husáka z 12. 2. 1957*.

¹⁴⁴⁶ Tamtéž, *Ordinační list G. Husáka*.

¹⁴⁴⁷ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 68, *záznam o pohovoru s G. Husákem z 25. 2. 1963*, s. 4.

¹⁴⁴⁸ NAČR, f. ÚV KSČ, A. Novotný, G. Husák, *Poznámky a vzpomínky k politickým událostem na Slovensku v letech 1938–1945 (II. část) z 28. 9. 1958* (neinventarizováno), s. 134. Husák psal text od 18. srpna do 28. září 1958.

¹⁴⁴⁹ ASVJS, Osobní vězeňský spis G. Husáka, *sdělení NPT Mírov pro správu nápravného zařízení MV o G. Husákovi z 5. 12. 1959*.

slovenskému buržoaznímu nacionalismu.¹⁴⁵⁰ Husákovi byl rukopis navrácen později během rehabilitačního řízení a stal se podkladem pro jeho známou knihu *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Zpátky však ještě do pankrácké věznice, kde Husák rovněž narázově pracoval jako překladatel, a v červenci 1958 byl vyslýchán na přání historika Miloše Gosiorovského na téma ztracených zpravodajských depeší, jež zasílal Jaroslav Krátký za války do Londýna a kterými Husák údajně naposledy disponoval.¹⁴⁵¹

Na nový rok 1959 byl Husák přemístěn do „staré známé“ ruzyňské věznice, kde vládl předchozí režim s tím rozdílem, že nepracoval, neboť většinu času přebýval na nemocniční cele pod lékařským dohledem,¹⁴⁵² v dubnu totiž prodělal zápal plic.¹⁴⁵³ V tamějším zařízení ho opět vyslýchali v souvislosti s kauzou bývalého slovenského zpravodajce Imricha Suckého, kterého Státní bezpečnost na politický příkaz unesla z Rakouska a informačně vytěžovala.¹⁴⁵⁴ Není bez zajímavosti, že v této době nasadila bezpečnost na celu Alexandra Macha rovněž vězněného antikomunistu Jozefa Vicena, jehož pověřila, aby stácel hovor mimo jiné na Husáka.¹⁴⁵⁵ Zmíněné události přinejmenším vypovídají o zájmu, který na Husákovi byl ze strany bezpečnostních, potažmo politických kruhů ještě v roce 1959.

V září se Gustáv Husák znovu odhodlal a napsat dopis Antonínu Novotnému, jenž se stal po smrti Antonína Zápotockého v listopadu 1957 prezidentem. V listu žádal o revizi svého případu či alespoň prezidentskou milost, přičemž emotivně líčil své momentální rozpoložení: „[...] *trčím zase celé dni sám vo väzenskej cele [...] bez práce, bez vyšetřovanie, bez možnosti rozptýlenie a prakticky bez prístupu na čerstvý vzduch. Hovorím si každý deň, musím byť trpezlivý, čakať, veriť, že sa aj moja vec vyrieši. Ale ľudské sily majú svoje hranice. [...] Keď som bol uväznený, bolo mi 38 rokov a cítil som sa mladý a plný telesných a duševných síl. Tých 9 rokov väzenia, v prísnych podmienkach, aké boli určené mne, je trest viac ako dvojnásobnej. Dnes, po tom všetkom, som starý človek, so schátralým a vyčerpaným telesným organizmom, duševne podlomený a ubitý. To vedie u mňa stále častejšie k nervovým krízam, depresiám, zúfalstvu a beznádejnosti, začínam cítiť, že sa mi už niekedy nedostáva síl*

¹⁴⁵⁰ Viz J. PEŠEK – V. VONDRÁŠEK: *Slovenský poválečný exil*, s. 466–471.

¹⁴⁵¹ SNA, f. Tajemník ÚV KSS K. Bacílek, k. 2, a. j. 11, *list M. Gosiorovského K. Bacílkovi z 8. 7. 1958*, s. 739. Husák těchto depeší využil ve svém novinovém článku jako příkladu intrik ze strany londýnského exilu, které oddálilo a ztížilo koordinaci povstání se SSSR. G. HUSÁK: *Povstanie a ZSSR*, in: *Nové slovo*, roč. 6, 29. 8. 1949, č. 34–35, s. 529–531. Výslech viz NAČR, f. MV, k. 23, G. Husák, *protokol o výslechu svědka G. Husáka z 30. 7. 1958*, s. 1–4.

¹⁴⁵² NAČR, f. ÚV KSČ, A. Novotný, G. Husák, *Zpráva o pobytu odsouzeného G. Husáka ve výkonu trestu ze 7. 12. 1959* (neinventarizováno), s. 1–2.

¹⁴⁵³ ASVJS, Osobní vězeňský spis G. Husáka, *Průvodní zdravotní záznam*.

¹⁴⁵⁴ K tomu viz M. MEDVECKÝ: *Spravodajské eso*, s. 189–198; Martin MOCKO: *Gustáv Husák vo výpovediach Imricha Suckého*, in: B. Kinčok a kol.: *Gustáv Husák*, s. 239–283.

¹⁴⁵⁵ ÚPN, f. Sekretariát náměstka FMV Praha A2/1, k. 1, a. j. 4, A. Mach. Agenturní zprávy z cely podávané J. Vicenem. Vicen údajně o svém poslání Macha informoval. Jozef VICEN: *Vo víroch rokov 1938–1988*, Bratislava 1999, s. 53–55.

znášat tento osud.“¹⁴⁵⁶ Ačkoliv Husákovu sklíčenost dokládají i další prameny,¹⁴⁵⁷ není vyloučeno, že za lítostivou sebecharakteristikou mohla být i taktika, nepřímé ujištění komunistického vedení, že z jeho strany nehrozí po případném propuštění na svobodu politická aktivizace. Antonín Novotný záležitost předložil na pořad jednání politickému byru Ústředního výboru KSČ, jež 8. prosince rozhodlo, že se k Husákovu případu vrátí, až budou za pár měsíců projednávány prezidentské milosti u příležitosti 15. výročí osvobození Československa. Novotný navíc požádal o nápravu ve věci Husákovy stížnosti na vězeňské podmínky.¹⁴⁵⁸

Poslední vězeňská zkušenost čekala Husáka na Nápravném pracovním táboře v Mírově, kde nastoupil do dílny podniku MEZ Mohelnice, následně podniku Tatra jako vrtač a prokazoval nadprůměrné pracovní výsledky.¹⁴⁵⁹ Na Štědrý den 1959 Husáka přemístili do jiné cely: „*Nová cela má do štyridsať ľudí, nepoznáš nikoho. Voľný zostal len jeden slamník, pod povalou, hore na trojitom lôžku. Po horolezeckej túre ležíš, rozmýšľaš a počúvaš hlasy v sebe a hlasy z tohto cudzieho sveta. Nič iného nezostáva. O čom hovoria ľudia v takýto večer? Že neboli povolené balíky, čo píšu či nepíšu z domova, či sú to posledné Vianoce v krimináli, zle-nedobre o politike a svetu, spomienky, zážitky, hlúposti. Spoločná je roztrasená nitka túžby po blízkych ľuďoch, po slobode, po normálnom živote. Tenká niť ilúzie a nádeje tolko ráz sklamaných a popretrhaných.*“¹⁴⁶⁰ Husáková rezignace je pochopitelná, zklamání z bezvýsledných rehabilitací doplňovala celá série neúspěšných žádostí stranickým orgánům, generální prokuratuře či prezidentům republiky, navíc na Mírově trpěl malátností, únavou a prodělal zánět pohrudnice, a přece se již schylovalo ke konci této Husákovy kalvárie.

¹⁴⁵⁶ ASVJS, Osobní vězeňský spis G. Husáka, *žádost G. Husáka o vyřešení svého případu A. Novotnému* z 23. 9. 1959, s. 3–4.

¹⁴⁵⁷ Tamtéž, *posudek strážmistra Janíka na G. Husáka* z 30. 3. 1960. Podle jedné starší agenturní zprávy se Husák vyjádřil během návštěvy svých příbuzných, „že on sa už nikdy neoslobodí a vo väzení aj zahynie“. SNA, f. Tajemník ÚV KSS P. David, k. 2250, a. j. 461, *Zpráva o odsouzeném G. Husákovi od Krajské správy MV* z 26. 2. 1958, s. 1.

¹⁴⁵⁸ AKPR, sign. PT103/61 – T1836/56 (G. Husák); NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 882, *Informační zpráva k případu G. Husáka* ze 7. 12. 1959, s. 80–83; Tamtéž, 02/10, sv. 241, a. j. 322, b. 5, jednání PÚV KSČ k dopisu G. Husáka z 8. 12. 1959.

¹⁴⁵⁹ ASVJS, Osobní vězeňský spis G. Husáka, *posudek strážmistra Janíka na G. Husáka* z 30. 3. 1960.

¹⁴⁶⁰ Gustáv HUSÁK: O rokoč a ľuďoch, in: *Kultúrny život*, roč. 21, 23. 12. 1966, č. 52, s. 3.

5. MUŽ BUDOUCNOSTI (1960–1968)

„- *Tak sklamali ťa sny?!*

- *Brr, to sú plané slová!*

Len zlé, len zlé sa meria iba bolesťami.

A nech aj tak sa stalo, jak sa stalo s nami,

tam, kde sme začínali, začal by som znova

a rád. Jak vedec hľadajúci svoje bacily,

ktoré ho zabili.“ Ladislav Novomeský¹⁴⁶¹

Otázka revize procesu *G. Husák a spol.*, respektive ideologického tažení proti slovenskému buržoaznímu nacionalismu znamenala pro politické vedení KSČ velmi citlivé téma, které ohrožovalo stabilitu režimu, respektive s ním spojené mocenské elity.

Aplikováno proto bylo politicky schůdné řešení, postupná cesta amnestií.¹⁴⁶² Již koncem roku 1955 byl přerušen výkon trestu Ladislavu Novomeskému, následně v únoru 1956 rozhodla Generální prokuratura o jeho podmíněčném propuštění se zdůvodněním, že se „*při soudním líčení i v době výkonu trestu choval dobře*“,¹⁴⁶³ nejspíše však také pomohly četné intervence Novomeského přátel a rodiny u politiků.¹⁴⁶⁴ Novomeský ovšem poté nesměl pobývat na Slovensku a žil v „*pražském vyhnanství*“, ve kterém pracoval jako kurátor výstav v Památníku národního písemnictví. V dubnu 1957 byla udělena prezidentská milost Ladislavu Holdošovi¹⁴⁶⁵ a až v roce 1959 kopíroval jeho osud Ivan Horváth, jenž v důsledku dlouholetého věznění zemřel již v září 1960. Dva zbývající spoluodsouzenci Daniel Okáli a Gustáv Husák si na pobyt mimo vězeňské cely museli ještě počkat.

Zlom přineslo až 15. výročí osvobození Československa v květnu 1960, kdy se rozhodlo politické vedení vyhlásit všeobecné a individuální amnestie, které se mimo jiné týkaly osob, jež byly odsouzeny za protistátní trestnou činnost a požádaly o milost, speciálně se vztahovaly na předválečné členy KSČ. K provedení byly vypracovány jmenné seznamy a stanoviska ministerstva spravedlnosti k jednotlivým osobám. Ministerstva vnitra a Generální

¹⁴⁶¹ L. NOVOMESKÝ: Pošušky (Stamodtiaľ a iné), in: Ján Gavura (ed.): *Laco Novomeský. Básne a úvahy*, Bratislava 2010, s. 220.

¹⁴⁶² K. KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Antonín Novotný*, s. 306.

¹⁴⁶³ NAČR, f. ÚV KSČ, 02/2, sv. 76, a. j. 93, bod 29, *Přerušení výkonu trestu a podmíněčné propuštění L. Novomeského*.

¹⁴⁶⁴ Tamtéž, 03/10, sv. 3, a. j. 40, *záznam pohovoru s L. Novomeským z 5. 9. 1963*, s. 92–93.

¹⁴⁶⁵ *O procesech a rehabilitacích. Zpráva „Pillerovy komise“*, s. 158.

prokuratury.¹⁴⁶⁶ 12. dubna 1960 politické byro ÚV KSČ schválilo „seznam významných vězňů“ k amnestování. Mezi plejádou nám již známých jmen jako Teodor Baláž, Eugen Löbl, Oskar Valášek, Jan Kopecký, Jan Surový, Prokop Drtina, Ján Lichner či Imrich Karvaš se nacházelo jméno Daniela Okáliho a Gustáva Husáka,¹⁴⁶⁷ na něhož přiložený posudek vypovídá o váhavosti politických míst, zda na něho amnestii rovněž uplatnit.¹⁴⁶⁸ Karol Bacílek údajně Husákovi následně sdělil, aby byl rád, že je na svobodě, jelikož pouze ve dvou případech politické byro zvažovalo, zda amnestii udělí, v jeho a Alexandra Macha,¹⁴⁶⁹ jenž byl nakonec propuštěn až v květnu 1968. O Husákově propuštění na amnestii definitivně rozhodli členové politického byra Ústředního výboru KSČ teprve 12. dubna 1960. Podle záznamů v diskusi vystoupili Pavol David, Václav Kopecký, Karol Bacílek a Viliam Široký. Ačkoliv se všichni dotyční v různé míře podíleli na předchozí kampani proti Husákovi a slovenskému buržoaznímu nacionalismu, vyslovili se pro jeho propuštění. Debatu souhlasně shrnul Antonín Novotný, jenž prohlásil, že je nutné „udělat gesto“, kterým se podtrhne síla a humánnost lidově demokratického zřízení.¹⁴⁷⁰

Dne 7. května byl Gustáv Husák eskortován z Mírova do bratislavské vyšetřovací věznice č. 1¹⁴⁷¹ a 10. května ho po odevzdání osobních věcí, po devíti letech a třech měsících propustili. Ještě v den návratu se večer uskutečnila rodinná sešlost, na níž svého bratra přišli přivítat sourozenci. Radostnou atmosféru ovšem narušovala nezodpovězená otázka,¹⁴⁷² Magda Husáková se totiž citově sblížila s hercem Ctiborem Filčíkem, který jí byl během Husákova věznění silnou oporou, a nyní stála před těžkým rozhodnutím. Podle některých svědectví Husák vznesl požadavky k udržení manželství. Na prvních místech figurovalo ukončení tohoto vztahu a opuštění divadla, což ovšem předznamenávalo rozvodové řízení.¹⁴⁷³ „Podľa názorov blízkych ľudí,“ vzpomíná jejich syn Vladimír Husák, „mama plánovala po návrate otca spoločnú budúcnosť. Pravdepodobne dôsledky ich naakumulovaného strádania z uplynulého obdobia, dopady a neistota perspektívy u oboch iného druhu, mierili k inému

¹⁴⁶⁶ NAČR, f. ÚV KSČ Komise II., sv. 21, a. j. 473, *Návrh zásad amnestie k 15. výročí osvobození ČSR sovětskou armádou ze 7. 1. 1960*, s. 2–5.

¹⁴⁶⁷ Tamtéž, *Usnesení politického byra ÚV KSČ z 12. 4. 1960*, s. 11–14.

¹⁴⁶⁸ Tamtéž, *Seznam odsouzených pro protistátní a kriminálně trestné činy, kteří byli členy KSČ před rokem 1945*, s. 36.

¹⁴⁶⁹ G. HUSÁK: O odpovědnosti a vině A. Novotného, in: *Kulturní tvorba*, roč. 6, 13. 6. 1968, č. 24, s. 14. Srov. Zdeněk DOSKOČIL: *Poslední léta Gustáva Husáka ve vězení a jeho klopotná cesta ke svobodě (1958–1960)*, in: *Východočeské listy historické*, 2014, č. 31, s. 35–36.

¹⁴⁷⁰ Karel KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968. Společnost a moc*, Brno 2008, s. 253.

¹⁴⁷¹ ASVJS, Osobní vězeňský spis G. Husáka, *Eskortní příkaz na G. Husáka ze 7. 5. 1960*.

¹⁴⁷² Rozhovor autora s Agnešou Husákovou z 8. 6. 2011; Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 1679, Text H. Dvořákové o mládí G. Husáka sestavený na základě vyprávění jeho sourozenců z 2. 9. 1981 [strojopis], s. 9.

¹⁴⁷³ Vyjádření Viliama Plevzy a Stanislavy Vaničkové v TV dokumentu Roberta Sedláčka *V hlavní roli Gustáv Husák*, ČT 2008. Srov. Kol.: *Štrougal o Husákovi a jiné vzpomínky na minulost*, Praha 2009, s. 52.

vyústeniu. *Išlo o veľa u každého z nich, o všetko podstatné. Minulosť poznali, budúcnosť nie. Východisko a rozhodnutie, k akému dospeli, rozumovo nebolo nesprávne. Ale zároveň nesmierne bolestné. Veľkú úľavu im neprinieslo a obávam sa, že mama naň fakticky doplatila. Nepochybne mala na zreteli vlastné záujmy, ale tiež sa zachovala veľkoryso, ako vždy. Spočiatku unikala z Bratislavy,*¹⁴⁷⁴ mimo tamější Novou scénu prijala angažmá ve zvolenskom Divadle Jozefa Gregora Tajovského a Krajskom divadle ve Spišskej Novej Vsi. Dvaadvacetileté manželství bylo oficiálně rozvedeno 22. září 1960,¹⁴⁷⁵ přesto všichni dotyční nadále bydleli pohromadě v bytě na dnešní bratislavské Štefánikově ulici, Gustáv Husák neměl ze začátku kam jinam jít a odstěhoval se až po uplynutí čtyř let. Pomalu se rozkoukával a volný čas věnoval zejména svým synům,¹⁴⁷⁶ ke kterým si hledal cestu. Vladimír Husák zrovna dokončoval střední školu, tak mu otec pomáhal s latinou.¹⁴⁷⁷

Gustáv Husák se vyrovnával kromě rodinných vztahů také se vstupem do staronového prostředí. „*Ak sa vrátiš, s čím sa doma stretneš? Čím prešli a ako sa pomenili ľudia, ktorých si poznal? Pracujú, milujú sa, pijú, o čo sa usilujú? Existuje aj istý, nezištný vzťah človeka k človeku? Treba sa báť ľudí, alebo im možno zase veriť?*“ Tážal se Husák, který si naposledy komplexněji pamatoval svět z přelomu 40. a 50. let, svět ideologické bigotnosti, strmých sociálních sestupů, ale i vzestupů či budovatelského nadšení. Mnoho se za uplynulá léta změnilo. Slovensko bylo značně industrializováno a životní úroveň se zvýšila. Do produktivního věku se již dostávala generace, která válku vědomě neprožila a disponovala tedy rozdílnými životními zkušenostmi a hodnotami. Víze brzkého příchodu komunismu byla zastíněna soupeřením se Západem v technickém pokroku a hospodářské produktivitě. V Československu se utvářela konzumní společnost, která toužila dle západních vzorců po materiálním blahobytu. „*Svet išiel ďalej, zaostal si, musíš sa učiť. Treba zúžiť nielen nohavice podľa novej módy, ale aj meniť kritéria. Pozoruješ svet takmer ako turista,*“ poznamenal Husák k mapování nové doby. „*Ľudia žijú materiálne lepšie, vidno to na každom kroku, a predsa sa ti zdá, že čosi s nimi nie je v poriadku...*“ Podle jeho úsudku lidé zpohodlněli, uzavřeli se do vlastních světů, individualizovali se a utíkali od zodpovědnosti za celospolečenské dění, jeho mysl si udržela poválečný budovatelský étos.¹⁴⁷⁸

¹⁴⁷⁴ Archiv autora, Vladimír Husák: *Spomienky, poznámky, zamyslenie*, s. 13.

¹⁴⁷⁵ Archiv matričního úřadu městské části Bratislava – Staré Město, Kniha manželství, sv. 63, ročník 1938, por. č. 976, s. 117.

¹⁴⁷⁶ SNA, f. Tajemník ÚV KSS P. David, k. 2244, a. j. 59, Ohlas na amnestii vyhlášenou 9. 5. 1960, *Zprávy získané k 19. 5. 1960 v Bratislavském kraji*, s. 35.

¹⁴⁷⁷ Rozhovor autora s Vladimírem Husákem z 18. 6. 2011.

¹⁴⁷⁸ Gustáv HUSÁK: O rokoch a ľuďoch, in: *Kultúrny život*, roč. 21, 23. 12. 1966, č. 52, s. 3; Rozhovor autora s Vladimírem Husákem z 16. 6. 2011.

Husák nadále zůstal stoupencem marxisticko-leninské ideologie. Nejen v souvislosti s ním, ale i obecně s bývalými funkcionáři KSČ, kteří opustili komunistický kriminál, se často objevovala a i dnes objevuje otázka, jak je možné, že přes to, co prožili, zůstali věrni svým původním ideálům a komunistickou myšlenku nezatratili. Husákovi byla tato otázka položena v březnu 1968 na jednom z veřejných bratislavských meetingů. Jakou dal odpověď? „*Mojím svetónázorom bol marxizmus: nemôžem a nechcem sa ho vzdať. Niektorí ľudia tvrdia, že sme mesiáši a nevieme sa toho zbaviť. Lenže ušľachtilých myšlienok a cieľov sa človek len tak ľahko nevzdá. U mňa je to ako s láskou mladých ľudí. A bez lásky nemožno žiť. Moja tkvie v socialistickom usporiadaní spoločnosti.*“¹⁴⁷⁹ Gustáv Husák snad nikdy nezapochoyboval, alespoň se k tomu nikdy nepřiznal a ani se o tom, pokud je mi známo, nezachovalo žádné jiné svědectví.

Naopak, jak jsme si ukázali v předchozí kapitole, jeho počínání během pobytu ve vězení svědčí o nekolísavém a pevném postoji, ve kterém se utvrdil. Upínal se přitom k „*víre v silu a čistotu komunistického učenia*“,¹⁴⁸⁰ za jehož světlohoše považoval komunistické hnutí na čele se Sovětským svazem. „*Strana bola pre neho nespochybniteľnou autoritou, ktorá jediná je schopná doviest' ľudí k vytúženým métam. Pritom keď hovoril o Strane mal vždy na mysli KSSZ, za najvyššiu autoritu uznával Moskvu. Veľmi mi pripomínal bigotného katolíka, ktorý hlboko verí v samospasiteľnosť cirkvi, rozhodnutia Ríma považuje za nespochybniteľné,*“ vzpomíná paní Taťjana Pecháčová, tehdejší Husákova spolupracovnice, u které si s oblibou chodil vypít kávu a popovídat si.¹⁴⁸¹ Husák přitom přebíjel případné pochyby racionalizací: Zápas s reakcí a kapitalismem je obtížný proces, který se neobejde bez přehmatů a chyb, ovšem kritika kultu osobnosti po XX. sjezdu KSSS „*potvrdila silu komunistické myšlienky*“ a uskutečnila její obrodu. „*Budúcnosť patrí komunizmu,*“ vyjádřil se Husák v jednom ze svých prvních po vězeňské anabázi publikovaných textů, který nesl název „*Sila komunistickej myšlienky*“ a byl věnován oslavě výročí bolševické revoluce v Rusku a Vladimíru Iljiči Leninovi.¹⁴⁸² Podle neuropatologa Františka Koukolíka je lidskou přirozeností harmonie myšlenek a řešení myšlenkových rozporů racionalizací, pokud nastane

¹⁴⁷⁹ J. VAVRINEC (ed.): Čo zaujíma našich vysokoškolákov. Prečo spálili Gottwalda? in: *Pravda*, roč. 49, 21. 3. 1968, č. 80, s. 1.

¹⁴⁸⁰ NAČR, f. ÚV KSČ Komise I., sv. 35, a. j. 884, *Žádost G. Husáka ÚV KSČ o úplnou rehabilitaci z 1. 5. 1963*, s. 2.

¹⁴⁸¹ Osobní archiv autora, Taťjana Pecháčová: *Moje stretnutie s Dr. Gustavom Husákom* (květen 2015, rukopis vzpomínek), s. 4.

¹⁴⁸² G. HUSÁK: Sila komunistickej myšlienky, in: *Kultúrny život*, roč. 18, 9. 11. 1963, č. 45, s. 1–2.

naprosté selhání předpovědi, které plyne z libovolného druhu víry, u velkého podílu „věřících“ je víra posílena a to tím více, čím byla víra hlubší.¹⁴⁸³

Avšak proč si neklást uvedenou otázku obráceně? Z jakého důvodu by neměl být Husák věrný původním ideálům a měl zatratit vše, co bylo ve jménu „světlych zítřků“ vykonáno? Prvotně předkládanou otázku je z toho důvodu také možné vnímat jako schématickou, ba účelově stavěnou, neb v sobě již absorbuje podtext, že socialistické ideály jsou vlastně nenormální a amorální. Gustáv Husák disponoval vlastní, do určité míry přímo generační zkušeností a v hypotetickém mechanickém návratu před únor 1948, či dokonce rok 1938, pomineme-li, že by byl z praktického hlediska nemožný, neviděl, a ani nemohl spatřovat pokrok, nýbrž popření svých dosavadních názorů a veřejné činnosti.¹⁴⁸⁴ Tento stěžejní myšlenkový axiom si uchoval Husák až do konce svého života. V interních rozhovorech s přáteli přistupoval ke kritice režimu oproti nim o dost smířlivěji a optimističtěji, jelikož jeho slovy řečeno „*i shnilý sloup je dobrý, když správně ukazuje směr*“.¹⁴⁸⁵

A jak tedy vězení Husáka změnilo, zdali vůbec? Stal se tvrdším a obezřetnějším člověkem, snad také byl u něho posílněn pocit vyvolenosti. „*Z vězení propuštěný Husák se podobal spíše než demokratickému politikovi silné politické osobnosti, která je přesvědčena o svém mesiášském poslání a chce od moci odstranit darebáky a hlupáky, aby pak sama předvedla, jak se správně dělá politika.*“¹⁴⁸⁶ Husáka iritovalo, že plno funkcionářů z 50. let, jako předseda vlády Viliam Široký, I. tajemník ÚV KSS Karol Bacílek či tajemník ÚV KSS Pavol David, si vybudovalo kult osobnosti a je stále na vedoucích postech. Jednak většinu považoval v porovnání se sebou za neschopné, jednak jim samozřejmě právem přičítal odpovědnost za svá krušně prožitá léta v kriminálech.¹⁴⁸⁷ Rovněž jim zazlíval, že státoprávní otázku Slovenska nedokázali uspokojivě řešit. Politické vedení totiž přijalo 11. června 1960 novou československou ústavu, již bylo nejen vyhlášeno dobudování socialismu, což se

¹⁴⁸³ František KOUKOLÍK: *Jak si zamilovat systém a být spokojený*, 5. 12. 2012, online: technet.idnes.cz/jak-si-zamilovat-system-Osw-/veda.aspx?c=A121204_153944-veda_mla.

¹⁴⁸⁴ Domnívám se, že tento způsob uvažování ještě lépe vystihuje následné vyjádření Ladislava Novomeského: „*To presvedčenie by nebolo veľmi veľké, pevné a dôstojné, keby neobstálo pri takej skúške, akej som bol – nielen ja – podrobený. Nechcem ju bagatelizovať. Ale predsa len bola malá na to, aby som smel mávnuť rukou nad ideálmi, v ktorých som vyrástol. [...] Rozumeli by ste vy tomu, keby som vám povedal, že moja účasť v predvojnovom komunistickom hnutí nebola namieste a moja účasť v Slovenskom národnom povstaní bola omylom len preto, že keď socialistická moc zvíťazila, čakal ma kriminál? [...] Z toho – čo bolo – pred vojnou alebo počas nej – niet čo odvolávať.*“ Jiří LEDERER (ed.): *Všichni řekli – přijďte!* Bratislava 1968, s. 206.

¹⁴⁸⁵ NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, k. 251, Svazek informací KS SNB Bratislava, příloha č. 3, *agenturní zpráva StB – O. Pavlík z konce r. 1961*, s. 4.

¹⁴⁸⁶ Z. MLYNÁŘ: *Mráz přichází*, s. 243.

¹⁴⁸⁷ Gustáv HUSÁK: O rokoč a ľudoch, in: *Kultúrny život*, roč. 21, 23. 12. 1966, č. 52, s. 3; SNA, f. Tajemník ÚV KSS P. David, k. 2244, a. j. 59, Ohlas na amnestii vyhlášenou 9. 5. 1960, *Zprávy získané k 27. 5. 1960 v Bratislavském kraji*, s. 16.

promítlo i ve změně názvu státy na Československou socialistickou republiku, ale také došlo oficiálně k dosavadnímu završení jeho centralizace. Pravomoc Slovenské národní rady byla minimalizována a Sbor pověřenců zrušen.¹⁴⁸⁸ Vedoucí političtí činitelé se tímto opatřením neúspěšně pokusili upevnit státní jednotu, ovšem ústavou kodifikovaný centralismus nemohl česko-slovenský poměr trvale vyřešit, a naopak se postupně stal příčinou mobilizace slovenské společnosti k zápasu za národní emancipaci i součástí demokratizačního procesu.¹⁴⁸⁹

Také v těchto souvislostech byl Husák, stejně jako ostatní potencionální opozičníci zvláště z řad inteligence, sledován orgány Komunistické strany Slovenska, zejména Státní bezpečností.¹⁴⁹⁰ „*Eštébé pracovala. Prehliadky mi síce nerobili, ale fízlovali. Vyhýbali sa surovostiam, ale dávali mi znať, že žijú. Politická polícia vždy robila svinstvá, na Slovensku bola – navyše – dosť negramotná,*“¹⁴⁹¹ vzpomíná Husák. Z činnosti Státní bezpečnosti se nám také zachovaly různé zprávy, které mohou posloužit k částečné rekonstrukci Husákovo počínání. Nasnadě je přirozeně otázka jejich relevantnosti. To, že se jedná o námitku opodstatněnou, nám vzorově dokládá případ Antona Rašly. Starý Husákův přítel trávil léta od roku 1952 v kriminále jako buržoazní nacionalista. V prosinci 1956 byl sice podmíněčně propuštěn, ale ani ne rok poté byl znovu zatčen kvůli stykům s opozičníky a odsouzen ke čtyřem letům vězení za neoznámení trestné činnosti. Po odpykání jednoho roku na něho čekalo propuštění v souvislosti s prezidentskou amnestií, které však nebylo zadarmo. Rašla totiž musel přistoupit na spolupráci se Státní bezpečností.¹⁴⁹² Bezpečnostním složkám pak mimo jiné poskytoval informace o Husákovi, kterého později, když opět vstoupil do vrcholné politiky, obeznámil o skutečnosti bývalý ministr vnitra Lubomír Štrougal. Husákova reakce však prý byla překvapivá, jen se usmál a řekl: „*Však ja som mu to diktoval.*“¹⁴⁹³

Je dobré si v této souvislosti připomenout fakt, že prezidentská milost, která se vztahovala na Husáka, obsahovala podmínku, že se během pěti až deseti let nesmí

¹⁴⁸⁸ Vasil Biľak, jenž pracoval jako pověřenec školství a umění a stoupal v hierarchii KSS, byl kvůli tomu s předním funkcionářem KSS Rudolfem Strechajem v Praze: „*Strechaj bránil Zbor povereníkov, ako náhle mu prisľúbili, že bude predsedom SNR a že bude kandidátom politbyra, tak dal súhlas.*“ AÚPV, f. Komise, *záznam rozhovoru s V. Biľakem z 3. 10. 1990*, s. 10.

¹⁴⁸⁹ J. RYCHLÍK: *Češi a Slováci*, II., s. 187.

¹⁴⁹⁰ K akcím, které byly využívány na sledování Husáka StB, viz Pavel ŽÁČEK: Husák jako objekt zájmu Státní bezpečnosti, in: S. Michálek – M. Londák a kol.: *Gustáv Husák*, s. 543–558.

¹⁴⁹¹ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 88.

¹⁴⁹² Viz Anton RAŠLA: *Spomienky spoza mreží*, Banská Bystrica 1998, s. 190–196.

¹⁴⁹³ Rozhovor autora s Viliamem Plevzou z 13. 6. 2011. Rašla tvrdí, že byl hned po amnestii v roce 1960 vybidnut, aby informoval bezpečnost o propuštěných „buržoazních nacionalistech“, proti čemuž se údajně vzepřel. A. RAŠLA: *Spomienky*, s. 241–242. V záznamech bezpečnosti byl ovšem Rašla evidován pod krycím jménem Anton, přičemž je zachováno jeho hlášení k Husákově osobě ze srpna 1963. Vladimír Husák naopak tvrdí, že jeho otec byl z toho velmi zklamaný a rozešel se kvůli tomu s ním. Rozhovor autora s Vladimírem Husákem z 24. 6. 2011.

amnestovaná osoba dopustit úmyslného trestního činu, jinak bude nařízen výkon zbytku trestu, a navíc nerušila vedlejší tresty. Až na základě rozhodnutí politického byra ÚV KSC ze 7. února 1961 prominul prezident Antonín Novotný Husákovi „vedlejší trest ztráty československého státního občanství s výjimkou jeho části spočívající v propadnutí jmění“.¹⁴⁹⁴ O to více se Husák choval obezřetně, spíše se snažil žít v ústraní a až postupně se otevíral okolí, které se mu rovněž zpočátku raději vyhýbalo.¹⁴⁹⁵

Husákovu izolaci narušovalo pracovní přiřazení na místo nekvalifikovaného dělníka – baliče v zakázkovém závodě Vkus, kam byl přiřazen po propuštění z vězení při platu 800 Kčs měsíčně a s omezením, že má prozatím disponovat za účinné kontroly nanejvýš okrajovým vlivem na pracovní kolektiv.¹⁴⁹⁶ Vzhledem k tomu, že se jednalo o vyhlášený krejčovský salon, do něhož docházela movitější klientela, tj. zejména vyšší komunističtí funkcionáři, není se čemu divit, že Husákovi takové pracovní zařazení nevyhovovalo a úspěšně požádal Karola Bacílka o přeložení.

Jelikož se vyučil v Leopoldově na zámečníka, nalezl již začátkem června 1960 zaměstnání v národním podniku Pozemní stavby v Bratislavě, kde vyráběl AGY-příchytky (drobné kování na montáž vodičů pod omítku) a zároveň pracoval jako pomocný skladník na stavbě Závodu technického skla v Bratislavě-Dúbravce. Od konce roku 1961 mu pak stranické orgány povolily, aby povýšil, a tak jako právník vykonával agendu referenta hospodářských smluv v tamějším podnikovém závodě Stavovýroba.¹⁴⁹⁷ „*Odpracovaná léta mi na základě nějakého opatření nezapočítávali, dovolenou mi přiznali jako začínajícímu učňovi,*“ vzpomíná na pracovní podmínky.¹⁴⁹⁸ Finančně si však postupně polepšil až na 1 800 Kčs, přesto mu tamější práce i poměry plně nevyhovovaly, proto se znovu pokusil o změnu. V červnu 1962 se usneslo vedení slovenských komunistů, že nemá námitek proti jeho zařazení jako vedoucího výrobních dílen Slovenského národního divadla. „*Od prepustenja sa chová slušne,*“ referoval Karol Bacílek, ovšem s důležitým dovětkem: „*O rehabilitácii nemôže byť reči.*“¹⁴⁹⁹

¹⁴⁹⁴ AKPR, sign. PT103/61, *Rozhodnutí prezidenta republiky o udělení milosti ze 17. 2. 1961.*

¹⁴⁹⁵ J. ROZNER: *Sedem dní*, s. 58.

¹⁴⁹⁶ SOB, Návrh Krajského výboru KSS v Bratislavě z 20. 5. 1960 o zařazení do práce amnestovaných osob, které se dopustily vážnějších politických trestních činů (neuspořádáno). G. HUSÁK: O odpovědnosti a vině A. Novotného, in: *Kulturní tvorba*, roč. 6, 13. 6. 1968, č. 24, s. 14.

¹⁴⁹⁷ Osobní archiv autora, Tatjana Pecháčková: *Moje stretnutie s Dr. Gustavom Husákom* (květen 2015, rukopis vzpomínek), s. 1–2.

¹⁴⁹⁸ G. HUSÁK: Po deseti letech vězení: amnestie, in: *Kulturní tvorba*, roč. 6, 11. 7. 1968, č. 28, s. 6.

¹⁴⁹⁹ SNA, f. ÚV KSS, PÚV KSS, k. 1084, a. j. 147, bod 13, Zasedání PÚV KSS z 1. 6. 1962, *Pracovní zařazení G. Husáka*. Srov. Zdeněk DOSKOČIL: *Návrat Gustáva Husáka z vězení a jeho první léta na svobodě (1958–1962)*, in: B. Kinčok a kol.: *Gustáv Husák*, s. 311–313.

5.1. Rehabilitovaný

Ani snaha Gustáva Husáka o nové zaměstnání nakonec nenašla pozitivní odezvu stranických míst s tím, že je ho více potřeba ve stavebnictví, hlavní roli patrně hrála obava, aby se nedostal do intenzivního kontaktu s nevyzpytatelným intelektuálním prostředím, zaměstnaneckou kauzu navíc následně přehlušily nové události. Sovětský vůdce Nikita Sergejevič Chruščov totiž zahájil v říjnu 1961 na XXII. sjezdu sovětských komunistů druhou vlnu destalinizace. Například došlo k rehabilitaci vysokých komunistických funkcionářů, kteří byli odsouzeni za ukrajinský buržoazní nacionalismus, o čemž se zprávy dostaly na veřejnost. Obdobný proces se snažil Chruščov implementovat i do zemí východního bloku. Navíc varoval Antonína Novotného, že když to neudělá on, udělají to za něho jiní.¹⁵⁰⁰ Za přátelským vybidnutím se patrně skrývala narážka na ambiciózního ministrana vnitra Rudolfa Baráka, jenž průběžně shromažďoval kompromitující materiály na přední komunistické funkcionáře včetně Novotného, vůči kterému v příhodný čas hodlal otevřeně vystoupit a souběžně neúspěšně se snažil podrývat nejen jeho autoritu u Sovětů.¹⁵⁰¹

5.1.1. Objektem Kolderovy komise

Stranický šéf a současně československý prezident Antonín Novotný vycítil neodkladnost otázky rehabilitací a převzal iniciativu. Politicky degradoval a následně v únoru 1962 nechal zatknout oficiálně za nezákonné finanční obohacování Rudolfa Baráka. Novotný následně prosadil 30. srpna v politickém byru Ústředního výboru KSČ ustanovení komise *pro přešetření politických procesů v období 1949–1954 pro rehabilitaci politických procesů* v čele s tajemníkem ÚV KSČ Drahomírem Kolderem,¹⁵⁰² přičemž za viníka dosavadních průtahů kolem rehabilitací označil právě Baráka. V uvedené komisi také působila pracovní skupina pod vedením slovenského komunistického funkcionáře Jozefa Lenárta,¹⁵⁰³ která se speciálně věnovala případu slovenských buržoazních nacionalistů v řadách komunistické strany.

¹⁵⁰⁰ K. DURMAN: *Útěk od praporů*, s. 73.

¹⁵⁰¹ NAČR, f. ÚV KSČ, Pillerova komise, k. 20, *záznam o rozhovoru s R. Barákem z 28. 5. 1968*, s. 7; *Tamtéž, záznam o rozhovoru s V. Janyšem z 28. 5. 1968*, s. 1; Miloš JAKEŠ: *Dva roky generálním tajemníkem*, Praha 1996, s. 34. Srov. Vojtěch N. DUBEN: *Ledy se hnuly. Československý a politický kvas 1963*, New York 1964, s. 17–18. Ke kauze R. Baráka viz Prokop TOMEK: *Rudolf Barák a jeho doba*, Praha 2009. Srov. Pavel BARÁK: Špatná kniha, která si nezaslouží být v žádné knihovně, in: *Britské listy*, 17. 6. 2009, online: <http://blisty.cz/art/47452.html>.

¹⁵⁰² Dalšími členy komise byli: Alexander Dubček, Pavol Hron, Jozef Lenárt, Pavol Majling, Václav Prchlík, Lubomír Štrougal, Bohuslav Laštovička, Helena Leflerová, Miroslav Mamula, Marie Kunštátová a Václav Škoda.

¹⁵⁰³ Dalšími členy pracovní skupiny byli: zástupce vedoucího prvního oddělení ÚV KSS Ján Paško, zástupce vedoucího oddělení pro ideologickou práci ÚV KSČ Ján Uher, pracovník mezinárodního oddělení ÚV KSČ Eugen Palonczy a řadový zaměstnanec stranického aparátu Václav Rovný a Václav Vovsík.

Jako zásadní faktor obratu se ukázalo personální obsazení komise mladšími energetickými funkcionáři, jako bratislavským krajským tajemníkem Alexandrem Dubčekem,¹⁵⁰⁴ do značné míry také Drahomírem Kolderem,¹⁵⁰⁵ Jozefem Lenártem¹⁵⁰⁶ či Lubomírem Štrougalem,¹⁵⁰⁷ jenž vystřídal ve funkci ministra vnitra Rudolfa Baráka. V pracovních skupinách působili mladí straničtí, ale také vědečtí pracovníci, kteří byli díky přístupu k citlivé stranické dokumentaci k případu otřesení a snažili se nepravosti v životě strany a společnosti i často ve vlastní politické činnosti co nejrychleji odčinit.¹⁵⁰⁸ Husákův případ považovali pro přešetření za nejsložitější,¹⁵⁰⁹ přičemž je zejména omezoval čas. Komise měla totiž za úkol předložit výslednou zprávu do konce listopadu, posléze do prosincového sjezdu strany, avšak díky zanícenému a pečlivému přístupu se její agenda stále rozšiřovala.

XII. sjezd KSČ proběhl začátkem prosince 1962, vyslovil se pro přešetření nedořešených případů politických procesů se straníky, demontáž kultu osobnosti a prodloužil činnost Kolderovy komise o další čtyři měsíce. Nastavený čas využila pracovní skupina k studiu dalších písemností a rovněž k pohovorům s tehdejšími aktéry, přičemž si předvolala i Gustáva Husáka¹⁵¹⁰ či Ladislava Novomeského, což na ně hluboce zapůsobilo. „*Husák pôsobil ráznejšie, politickejšie, sebavedomejšie, i keď vcelku ešte skromne, presvedčivo,*“ vzpomíná přímý účastník a člen Lenártovy pracovní skupiny Ján Uher. Husák si díky svému statečnému postoji vydobyl nejen u značné části členů a pracovníků komise,¹⁵¹¹ nýbrž také svých druhů, kterým v případě jejich participace na jeho vězeňské anabázi nic otevřeně – patrně až též takticky – nevyčítal, nesmírně silnou pozici, stal se prakticky jejich mluvčím a nekriticky se k němu upínali jako k pretendentovi politické moci a v naději na změnu poměrů, což mělo zásadní vliv pro budoucí časy.

¹⁵⁰⁴ A. DUBČEK: *Naděje*, s. 93.

¹⁵⁰⁵ Podle ekonoma a komunistického funkcionáře Oty Šika existovali skryté spory mezi Novotným a Kolderem, jenž byl po pádu Baráka považován za možného hlavního oponenta Novotného. Kolder zahrnul do závěrečné rehabilitační zprávy i různá Novotnému nepříjemná zjištění. Ota ŠIK: *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*, Praha 1990, s. 102 a 104. Na druhou stranu Kolder byl v této době v nejvyšších funkcích spíše nováčkem, do kterých ho navíc přivedl sám Novotný.

¹⁵⁰⁶ Lukáš CVRČEK: *Jozef Lenárt a jeho doba* [disertační práce], Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2015, s. 59–60. Jozef Lenárt se údajně privátně setkal dva roky před rehabilitacemi s Husákem a Novomeským v ateliéru sochaře Jána Kulicha. Ladislav STÍSKAL: *Veci a vecičky Jozefa Lenárta*, Bratislava 2003, s. 43.

¹⁵⁰⁷ Viz L. ŠTROUGAL: *Paměti*, s. 105–106.

¹⁵⁰⁸ J. UHER: *Zo zákulisia*, s. 27 a 31.

¹⁵⁰⁹ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise II., sv. 22, a. j. 489, *vyjádření J. Lenárta na zasedání komise ÚV KSČ k přešetření politických procesů z 27. 9. 1962*, s. 65.

¹⁵¹⁰ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 68, *záznam o pohovoru s G. Husákem z 25. 2. 1963*.

¹⁵¹¹ J. UHER: *Zo zákulisia*, s. 102 a 122.

A jak nové dění přivítal samotný Husák? Zaktivizoval se. Přišla totiž chvíle, na kterou tak dlouho čekal. Ještě 20. prosince 1962 napsal dopis Antonínu Novotnému,¹⁵¹² kterého žádal o rehabilitaci své osoby i svých druhů a navrácení členství KSČ. Navíc odvolal svou stranickou sebekritiku z roku 1950. V personifikaci viníků se přitom přidržel oficiální argumentace a jmenoval prozíravě zatím jen sesazeného Rudolfa Baráka či již zesnulé vysoké funkcionáře. Činil se současně na více místech, kopii tohoto listu poslal Jozefu Lenártovi a o měsíc později navíc zhotovil osobitý dopis pro sovětskou stranu, který adresoval přímo Ústřednímu výboru KSSS, „*aby sa očistilo moje meno aj vo vzťahu k SSSR, aby bolo zrejmé, že som vždy bol a navždy zostal verným prívržencom Sovietskeho Sväzu, nadšeným podporovateľom dnešnej línie KSSS a uvedomelým príslušníkom svetovej komunistické myšlienky. Tým tiež navždy zostanem.*“¹⁵¹³ K tomuto listu přiložil již zmiňovanou žádost Novotnému, kterého sovětské velvyslanectví o Husákově aktivitě informovalo, o což Husákovi patrně také šlo. Sovětský velvyslanec v Praze Michail Vasiljevič Zimjanin vzápětí obeznámil s věcí rovněž Moskvu, konkrétně Jurije Vladimiroviče Andropova, jenž tehdy řídil v sovětském aparátu Oddělení pro styk s komunistickými a dělnickými stranami v socialistických zemích a který byl o vývoji Husákovy žádosti dále informován a s nímž také byly konzultovány výsledky uvedeného plenárního zasedání Ústředního výboru KSČ a souvisejících ideologických otázek.¹⁵¹⁴

V polovině března 1963 Lenártova pracovní skupina dokončila závěrečnou zprávu, přičemž konstatovala, že kriminalizace obviněných osob z buržoazního nacionalismu byla vykonstruována. Navzdory Kolderovy komise však zpráva narazila v předsednictvu Ústředního výboru KSČ, v němž zasedalo stále ještě dost funkcionářských tváří z 50. let.¹⁵¹⁵ V takovém rozpoložení sil Drahomír Kolder a zejména Alexander Dubček neprosadili ucelenou zprávu, a tedy úplnou rehabilitaci postižených straníků, Jozef Lenárt se tradičně držel konfliktu stranou. Nakonec se předsednictvo dohodlo o udělení občansko-právní rehabilitace a navrácení stranických legitimací, ovšem postavilo se proti úplné stranické

¹⁵¹² NAČR, f. ÚV KSČ, A. Novotný, *Žádost o prověření procesu a rehabilitaci G. Husáka A. Novotnému z 20. 12. 1962.*

¹⁵¹³ Tamtéž, *list G. Husáka sovětskému velvyslanci M. V. Zimjaninovi z 28. 1. 1963.*

¹⁵¹⁴ NAČR, f. ÚV KSČ, A. Novotný II., k. 200, *Záznamy o rozhovorech představitelů velvyslanectví ČSSR v Moskvě se sovětskými představiteli, Zpráva čs. velvyslance v SSSR Oldřicha Pavlovského A. Novotnému o rozhovoru s J. V. Andropovem z počátku dubna 1963; též tamtéž, list O. Pavlovského A. Novotnému z 9. 7. 1963.*

¹⁵¹⁵ Složení tehdejšího předsednictva ÚV KSČ: Karol Bacílek, Jaromír Dolanský, Zdeněk Fierlinger, Jiří Hendrych, Drahomír Kolder, Jozef Lenárt, Antonín Novotný, Otakar Šimůnek a Viliam Široký; kandidáti: Antonín Dubček, Ludmila Jankovcová a Antonín Kapek.

rehabilitaci a obvinění z buržoazně nacionalistické úchyvky tak přetrvalo.¹⁵¹⁶ Ján Uher a Ján Paško se poté odhodlali a neúspěšně si písemně stěžovali Lenártovi, Kolderovi a Dubčekovi, že pracovní skupina komise doporučila, aby Husákovi a Novomeskému byla navracena členská legitimace KSČ, což se v usnesení neuvádělo, ba naopak se explicitně potvrzovalo jejich vyloučení z Ústředního výboru KSČ.¹⁵¹⁷ Ve slovenských intelektuálních kruzích bylo udělení jen částečné rehabilitace již předem interpretováno jako záměr, který měl ztížit nástup dotyčných osob do vysokých politických funkcí.¹⁵¹⁸

Dle zmíněného usnesení ÚV KSČ byly za účasti Alexandra Dubčeka předány 17. dubna v bratislavské budově Ústředního výboru KSS členská legitimace KSČ rehabilitovanému Gustávu Husákovi, Ladislavu Novomeskému, Ladislavu Holdošovi, Danielu Okálimu či Eugenu Löblovi a v zastoupení manželky zesnulému Ivanu Horváthovi. „*Bol som hlboko dojatý*“, vyjádřil se později Husák, při té příležitosti se mu totiž vybavily vzpomínky na samotné zatčení, které se událo ve stejné budově před třinácti lety.¹⁵¹⁹ „*Vysoko si cením a hodnotím práci, ktorou vykonala komise ÚV KSČ, a jsem vděčný ústřednímu výboru KSČ za to, že řešil mou otázku. Byl jsem přesvědčen o tom po celých 13 let, že k takovému to řešení dojde*“, prohlásil Husák v následném pohovu, ovšem od zdvořilostního proslovu rychle přešel k jádru věci: „*Pokud jde o tu část v závěrech ÚV KSČ, které se týká buržoazního nacionalismu, ta by měla být projednána hlouběji. Pokusím se o to, abych některé otázky rozvedl písemně. Buržoazním nacionalistou jsem nikdy nebyl a zdá se mi, že je to zkreslené*“, konstatoval Husák, který již neopomněl zmínit politickou odpovědnost Viliama Širokého a navíc se vymezil vůči po Slovensku kolujícímu elaborátu historika Miloše Gosiorovského, jenž se stavěl za vznik česko-slovenské federace a byl dáván do souvislosti s Husákem.¹⁵²⁰ Na konci pohovoru vznesl ještě přání, aby se vyřešila otázka vyloučení z KSČ

¹⁵¹⁶ A. DUBČEK: *Naděje*, s. 94; Srov. K. KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy*, s. 169–171 a 250; SNA, f. Tajemník ÚV KSS A. Dubček 1963–1968, k. 2396, a. j. 18, *připomínky ke „Zprávě komise pro přešetření politických procesů v období 1949–1954“*, s. 1.

¹⁵¹⁷ *Tamtéž*, s. 1–4.

¹⁵¹⁸ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 28, a. j. 295, Zápis z jednání komise z 13. 9. 1963, *diskuzní příspěvek V. Biláka*, s. 1.

¹⁵¹⁹ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 884, *žádost G. Husáka ÚV KSČ o úplnou rehabilitaci z 1. 5. 1963*, s. 63.

¹⁵²⁰ Miloš Gosiorovský poslal 23. března 1963 členům předsednictev ÚV KSČ a ÚV KSS, některým předním společenskovedním pracovníkům a redakci časopisu *Nová mysl* studii, ve kterém předkládal k diskuzi otázku federalizace Československa, či alespoň vznik slovenské autonomie. Redakce článek neuveřejnila. Gosiorovský se tímto činem patrně chtěl distancovat od kampaně proti slovenskému buržoaznímu nacionalismu, na které se značně podílel. Husák považoval jeho vystoupení za nešťastné, ba účelové, protože vyvolalo u české strany staré nálady vůči slovenským národním tužbám a komplikovalo jeho rehabilitaci. NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, k. 903, Vnitro a bezpečnost. Příloha č. 2a, *agenturní zpráva o G. Husákovi z 2. 8. 1963*; *Tamtéž*, k. 251, Svazek informací KS SNB Bratislava, příloha 2, *agenturní zpráva KS-MV Bratislava Dr. G. Husák – poznatky z 14. 8. 1963*, 2s.; Ivan KUPEC: *Denník 1962–1968*, Bratislava 1999, s. 133. Gosiorovský následně v souvislosti s dalším vývojem, zejména rehabilitačním procesem buržoazních nacionalistů přepracoval příspěvek a 29.

jeho bývalé manželky Magdy, bylo jí vzápětí vráceno, a starého přítele Antona Rašly. Novomeský a Holdoš rovněž nesouhlasili s potvrzením vyloučení z Ústředního výboru KSČ a postavili se za Husáka.

Otázka Husákova nového pracovního zařazení byla otevřená,¹⁵²¹ přičemž stranické vedení uvažovalo v horizontu postu ředitele slovenského turistcentra,¹⁵²² nebo náměstka ministra dopravy.¹⁵²³ Husáka takové nabídky samozřejmě neuspokojovaly, ba spíše urážely. Chápal je jako zlý žert. Ačkoliv se podle vícera svědectví vyjadřoval, že politika je „*svinstvo*“ a nemá o návrat do ní zájem,¹⁵²⁴ tak o politický comeback usiloval, navíc ho chápal jako završení své rehabilitace. Uvolněnější atmosféru přesto již využil k pracovní změně, opustil úřednickou pozici v bratislavské Stavovýrobě a od května 1963 zakotvil na Ústavu státu a práva SAV, kde se nacházel v centru slovenského intelektuálního dění (podrobněji viz podkapitola 5.2. *Historik*).

Důsledky zprávy Kolderovy komise také způsobily personální zemětřesení ve stranickém aparátu. Politicky padli Pavol David, Bruno Köhler a Karol Bacílek, kterého 8. dubna 1963 ve funkci prvního tajemníka ÚV KSS nahradil Alexander Dubček. Ten se také proto stal právoplatným členem předsednictva ÚV KSČ. Davidovi nepomohlo, že se schovával za mrtvé osoby, a ani pokus odstranit kompromitující materiál se mu zcela nevydařil.¹⁵²⁵ Bacílek neskončil nejhůř, jako vysloužilý politik dostal slušnou finanční rentu 4 500 Kčs, příspěvek na bydlení a nárok na bezplatné užívání osobního vozu s limitem 12 000 km ročně.¹⁵²⁶ Cítil se být, tak jako i ostatní vysloužilí funkcionáři, zneuznán. Když mu v roce 1968 bylo pozastaveno členství, tak si stěžoval, že si nikdo nevzpomněl na jeho 70. narozeniny, a že děti na něho hanlivě křičí na ulici a dospělí mu rozbíjí okna a vyhrožují.¹⁵²⁷

Husákův prokurátor Ladislav Gešo raději vyklidil post pověřence spravedlnosti s několikadenním předstihem,¹⁵²⁸ vystřídal ho právník a akademik Peter Colotka. O

července 1963 ho opět odeslal politickým představitelům, což znovu vyvolalo jejich nevoli. Rozhovor s profesorem M. Gosiorovským, in: *Práce*, roč. 24, 28. 3. 1968, č. 87, s. 1.

¹⁵²¹ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 67, *Informace o pohovorech se soudruhy, kterým byly 17. 4. 1963 odevzdány stranické legitimace v souvislosti s jejich rehabilitací*, s. 3–5.

¹⁵²² Záznam z 16. 10. 1967, in: Ivan KUPEC: *Denník 1962–1968*, Bratislava 1999, s. 220.

¹⁵²³ K. KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Antonín Novotný*, s. 227.

¹⁵²⁴ Bedřich PLACÁK: *Partyzáni bez legend*, Praha 1992, s. 8; též záznam rozhovoru autora s důbravskou starousedlicí Katarínou Jakubčíkovou z 8. 6. 2011.

¹⁵²⁵ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 68, *záznam o studiu v archivu ÚV KSS a doporučení k provedení pohovorů*, s. 1–2. Snaha zničit část stěžejních materiálů z Husákova případu se vyskytla již předtím ze strany ministerstva vnitra. AÚPN, f. A24, inv. č. 49, k. 1, *Zpráva o prohlédnutí zvláštního fondu operativního archivu MV z 24. 2. 1962*, s. 6.

¹⁵²⁶ M. LONDÁK – S. SIKORA – E. LONDÁKOVÁ: *Predjarie*, s. 45.

¹⁵²⁷ NAČR, f. ÚV KSČ, Pillerova komise, k. 20, *záznam o rozhovoru s K. Bacílkem z 12. 6. 1968*, s. 1; Emil REMEŇ – Milan VÁROŠ: 54 otázok pre Karola Bacílka, in: *Smena*, roč. 3, č. 131, 13. 5. 1968, s. 3.

¹⁵²⁸ SNA, f. ÚVKSS, k. 1103, a. j. 8, Zasedání byra ÚV KSS z 29. 3. 1963, *list L. Geša J. Lenártovi z 28. 3. 1963*, s. 5.

stranickou legitimaci přišli bývalý ministr národní bezpečnosti Ladislav Kopřiva a Alexej Čepička, kteří však už v politice nic neznamenal. Některé další zainteresované osoby, například Rudolf Strechaj či Václav Kopecký, důsledky nedostihly, jelikož již zemřeli. Záležitost se ovšem také dotkla některých pracovníků bezpečnosti, proti kterým bylo zahájeno stranické disciplinární řízení, na jehož konci byla udělena důtka například Husákovým vyšetřovatelům Jaroslavu Čejkovi či Stanislavu Semínkovi, vyloučení ze strany se pak nevyhnulo Milanu Moučkovi nebo vězeňskému lékaři Josefu Sommerovi, jenž později spáchal sebevraždu.¹⁵²⁹

5.1.2. Objektem Barnabitek

Očekávání Antonína Novotného, že se Husákova kauza tímto přešetřením uzavře, se nenaplnilo. Gustáv Husák rozhodně nepovažoval svůj případ za skončený, vycítil, že se stranické ledy pohnuly i podporu u části vlivných komunistických funkcionářů. Proto se odhodlal k ofenzivě a již 1. května znovu napsal žádost Ústřednímu výboru KSČ, ve které se ohradil vůči ponechaným obviněním z buržoazního nacionalismu a požadoval dokončení rehabilitace. Ve více než 100stránkovém dopise¹⁵³⁰ vyvracel jednotlivá obvinění, přičemž již soustavně útočil na Viliama Širokého jako konstruktéra obvinění a nacionálního nihilistu. Jako Širokého sekundanty konkrétně jmenoval Štefana Baš'ovanského, Júlia Bránika, Kolomana Moškoviče či Karola Bacílka, neopomenul zmínit také vliv Rudolfa Slánského a Václava Kopeckého, za manipulace během svého procesu obvinil Rudolfa Strechaje a Pavola Davida. Gustáv Husák žádal ústřední výbor, aby dotyčné, pokud je to ještě aktuální, odvolal ze stranických a státních funkcí, aby rozhodl o úplné stranické rehabilitaci jeho osoby, Ladislava Novomeského, Karola Šmidkeho a Vladimíra Clementise. Rovněž odvolal obvinění z buržoazně nacionalistické úchylnky přednesené na IX. sjezdu KSS v květnu 1950 jako neoprávněné a uměle vykonstruované i zrušil vlastní rozhodnutí o vyloučení postižených z Ústředního výboru KSČ.¹⁵³¹

Husák zároveň opětovně neopomenul informovat o vývoji své kauzy sovětského velvyslance, přes kterého adresoval Ústřednímu výboru KSSS list a kopii své nejnovější žádosti. Husák tím chtěl doložit oprávněnost svého požadavku na úplnou rehabilitaci se záměrem, aby „*jeho jméno bylo očištěno i v očích sovětských soudruhů*“. V závěru listu upozornil na nedůslednost československé politiky ve věci náprav dřívějších přehmatů,

¹⁵²⁹ NAČR, f. ÚV KSČ, Pillerova komise, k. 47A, *Stranické řízení za odpovědnost pracovníků bezpečnosti, soudců a počet stranicky rehabilitovaných*.

¹⁵³⁰ Tamtéž, Komise I., sv. 35, a. j. 884, *Žádost G. Husáka ÚV KSČ o úplnou rehabilitaci z 1. 5. 1963*, s. 62–180.

¹⁵³¹ Tamtéž, s. 69.

naopak se dovolával sovětského vzoru a neopomenul zdůraznit svou oddanost Sovětskému vztahu. Tento list doputoval do Moskvy do rukou náměstka ministra zahraničních věcí Sovětského svazu Nikolaje Pavloviče Firjubina, který se o záležitost blíže zajímal, a na Mezinárodní oddělení Ústředního výboru KSSS.¹⁵³²

Je nasnadě, že se Husák pokoušel o intervenci Moskvy u Novotného ve svém případě,¹⁵³³ ale zároveň tím demonstroval vůči vedení KSČ svou odhodlanost a kontakty.¹⁵³⁴ Komunikace a porady československé a sovětské strany ve věci ideologických otázek pokračovaly, ovšem nepodařilo se mi objevit přímý důkaz, že by sovětské vedení vyvinulo v Husákově záležitosti tlak na československou stranu, vyloučit se to však vzhledem k dalšímu vývoji nedá. Již koncem června 1963 totiž předsednictvo Ústředního výboru KSČ ustanovilo novou komisi, jejímž úkolem bylo Husákovu kauzu přešetřit.

(Spolu)hybatelem událostí však stejně dobře mohla být paralelní aktivizace slovenských zejména bratislavských intelektuálů, mezi něž se šířila Husákova rozsáhlá žádost o úplnou rehabilitaci, posléze části textu byly též publikovány v zahraničí, a u kterých se Husák začínal etablovat. Jedním z těch, kdo list roznášel, byl i historik a publicista Ivan Laluha, který vzpomíná, že Husákovo charisma, gestikulace a názory na Novotného jen korespondovali s tím, jaký obraz si udělal o Husákovi ještě předtím, než jej poznal: „*Vzniknul taký názor mezi těmi, který ho počúvali, že vlastně ten Husák je taký náš novodobý Jánošík.*“¹⁵³⁵ Sympatie ovšem začal vzbuzovat i u velké části slovenské veřejnosti, která do něho rovněž vkládala naděje v souvislosti s reformou tehdejšího režimu a hlavně státoprávní otázky Slovenska, kde byl případ *G. Husáka a spol.* chápán hlavně v přímé souvislosti s národním cítěním.¹⁵³⁶

¹⁵³² RGANI, f. 5, op. 109, d. 11998, list *G. Husáka M. V. Zimjaninovi* z 21. 5. 1963, s. 3–4.

¹⁵³³ „*Jednak jsem to udělal proto, že jsem pro Sovětský svaz rostl a se sovětskými lidmi přicházel do styku, radil se s nimi, tak jsem se odvolával i na sovětské soudruhy. Počítal jsem i s tím, že se sovětských soudruhů zeptají. Po osvobození v Košicích byl generál Probin, Petrov byl na ministerstvu vnitra, s nimi jsem často přicházel do styku. Myslel jsem, snad si soudruzi vzpomenou, že ten Husák takovým zrádcem nebyl. Že mohou nějaké svědectví vydat, když budou chtít, když ne, tak ne. Druhý list byl psán jako doplněk. Byl jsem zvyklý před sovětskými soudruhy žádné tajnosti nevést. Začátkem r. 1945 se to přímo žádalo, abychom před sovětskými soudruhy tajnosti neměli. Byl jsem z toho všeho zatrpklý, v první věci jsem psal, že se neobrácím o pomoc.*“ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 2, a. j. 25, záznam z pohovoru s *G. Husákem* z 27. 8. 1963, s. 1.

¹⁵³⁴ Historik Jan Tesař se domnívá, že Sověti – KGB si již v této době mohli vytipovat Husáka jako potenciálního lídra KSČ a jeho tehdejší aktivity kryli, či Husák se alespoň snažil budit takovýto dojem. Jan TESAŘ: Československo 1968. Strukturální reforma nebo politická revoluce? in: *Dialogy*, roč. 6, 1983, č. 2, s. 18–19.

¹⁵³⁵ Vyjádření Ivana Laluhy v TV dokumentu Roberta Sedláčka *V hlavní roli Gustáv Husák*, ČT 2008.

¹⁵³⁶ M. LONDÁK – S. SIKORA – Elena LONDÁKOVÁ: *Predjarie*, s. 42 a 44.

Intelektuálové, zvláště spisovatelé a novináři, z nichž mnozí participovali na deformacích 50. let,¹⁵³⁷ se snažili takto odčinit pocit viny,¹⁵³⁸ mnozí navázali na kritiku z roku 1956, či se z konjunkturalistických důvodů v předstihu přeorientovávali na nový politický kurz. Na konferenci slovenských spisovatelů (22.–24. dubna) bylo slavnostně obnoveno členství Ladislavu Novomeskému, jenž tam přednesl emotivní projev. Ten se stal hlavní událostí sjezdu. Následně koncem května se již otevřeně vyjádřili účastníci sjezdu československých spisovatelů a sjezdu slovenských novinářů, na kterých zazněla personifikovaná kritika. Sebekriticky se například činil Ladislav Mňačko nebo Mieroslav Hysko, jenž konkrétně obvinil Viliama Širokého, Štefana Baš'ovanského a Václava Kopeckého za kampaň proti buržoaznímu nacionalismu. Roman Kaliský se vyslovil proti pokřiveným výkladům povstání a dokonce začal sbírat mezi přítomnými podpisy pod petici za pozvání Gustáva Husáka, Ladislava Novomeského a Ondreje Pavlíka, aby mohli veřejně obhájit své názory, od čehož nakonec bylo opuštěno. Sjezd novinářů vyjádřil politování za spoluodpovědnost na deformacích, poslal dotyčným omluvné listy a minutou ticha uctil již zesnulé soudruhy.¹⁵³⁹ Rovněž se opět aktivizoval historik Miloš Gosiorovský, jenž sebekriticky vystoupil na shromáždění Slovenské historické společnosti, kde také vyzdvihl za rehabilitace se angažující intelektuály i se ohradil vůči setrvávání zdiskreditovaných politických činitelů ve svých funkcích.¹⁵⁴⁰

Část Hyskova vystoupení vyšla díky benevolenci Ondreje Klokoče v deníku *Pravda* a rovněž „obrodné“ myšlenky ze sjezdů novinářů našly široký prostor na stránkách časopisu Svazu slovenských spisovatelů *Kultúrny život*,¹⁵⁴¹ čímž pronikly na veřejnost. Hysko si za svůj postoj vysloužil disciplinární řízení, na jehož konci bylo stranické napomenutí, jelikož se totiž také ostře ohradil vůči následným výpadům Antonína Novotného.¹⁵⁴² Ten vystoupil 12. června s veřejným projevem proti opozičníkům v Košicích, přičemž vzal Viliama Širokého v ochranu a vyjádřil přesvědčení, že na IX. sjezdu Komunistické strany Slovenska byla kritika nacionalismu na Slovensku správná a také se nešikovně dotkl otázky sblížení českého a

¹⁵³⁷ Viz např. Juraj ŠPITZER: *Proti buržoaznému nacionalizmu a kozmopolitizmu – za vyššiu ideovosť slovenskej literatúry*, Bratislava 1951; M. HYSKO: *Slovenské národné povstanie*, Bratislava 1954; též viz články publikované v časopisu *Kultúrny život* začátkem 50. let.

¹⁵³⁸ Juraj ŠPITZER – Štefan DRUG (ed.): *Všedné dni. I.*, Bratislava 2001, s. 257.

¹⁵³⁹ Viz M. LONDÁK – S. SIKORA – E. LONDÁKOVÁ: *Predjarie*, s. 278–291; Jan MERVART: *Naděje a iluze. Čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí šedesátých let*, Brno 2010, s. 28–59.

¹⁵⁴⁰ K. KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy*, s. 179.

¹⁵⁴¹ *Kultúrny život*, roč. 18, 1. 6. 1963, č. 22.

¹⁵⁴² NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 33, a. j. 386, *dopis M. Hyska ÚV KSČ a ÚV KSS z 9. 7. 1963*. Hysko dokonce označil Novotného tezi o splývání národů za nemarxistickou.

slovenského národu, což vzbudilo negativní reminiscence na čechoslovakismus a vyvolalo na Slovensku nevoli.¹⁵⁴³

Slovenské komunistické vedení se pod Novotného tlakem ústy Alexandra Dubčeka přihlásilo k oficiálním stranickým závěrům ve věci revize buržoazního nacionalismu a rovněž ve zmírněné podobě zkritizovalo Hyska či Kaliského s tím, že jejich závěry jsou předčasné a vnitrostranické otázky řeší na nestranických fórech. Na druhou stranu interně dalo podnět (6. června mu to uložil Ústřední výbor KSS), aby politické závěry IX. sjezdu KSS byly přezkoumány.¹⁵⁴⁴ Pod tímto tlakem, zesíleným společenskou atmosférou na Slovensku a snad i Moskvou a se snahou převzít iniciativu předsednictvo Ústředního výboru KSČ schválilo 25. června 1963 ustanovení nové komisi, která se dostala do povědomí jako „barnabitská“, jelikož úřadovala ve zrušeném klášteře řádových sester barnabitek na Hradčanském náměstí v Praze. Komisi bylo uloženo „*objektivně politicky a ideově zhodnotit oprávněnost kritiky buržoazního nacionalismu, která byla vznesena na IX. sjezdu KSS a po něm*“.¹⁵⁴⁵

V komisi byly vytvořeny tři základní a čtyři specializované pracovní skupiny z řad historiků, ekonomů a právníků, vesměs se jednalo o pracovníky stranických institucí a ústředních úřadů jako Vysoké školy politické, Vojenského historického ústavu a dalších vědeckých institucí.¹⁵⁴⁶ Základní pracovní skupiny se rozlišovaly výsečí chronologického úseku (1938–1945, 1945–1948, 1948–1954) a tematickým zaměřením. Pracovníci využívali rozsáhlého písemného materiálu z různých stranických i institucionálních archivů, udělali obsáhlé pohovory s téměř 50 osobami¹⁵⁴⁷ a vyprodukovali další velké množství materiálu historiografického charakteru.¹⁵⁴⁸

Případem *G. Husák a spol.* se paralelně zabýval z právního hlediska i justiční aparát. Již zpráva předsedy Nejvyššího soudu Josefa Urválka a generálního prokurátora Jana

¹⁵⁴³ J. RYCHLÍK: *Češi a Slováci*, II., s. 195–196; Jan PEŠEK: *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953–1970*, Bratislava 2000, s. 78. Audiozáznam projevu A. Novotného z 12. 6. 1963 je dostupný online: <http://www.esbirky.cz/predmet/300247>.

¹⁵⁴⁴ M. LONDÁK – S. SIKORA – E. LONDÁKOVÁ: *Predjarie*, s. 45–46; Srov. A. DUBČEK: *Naděje*, s. 97–101.

¹⁵⁴⁵ Personální složení politické komise: Vasil Biľak, Jozef Valo, Rudolf Cvik, Matej Lúčan, Jozef Valo, Bohuslav Graca, Peter Colotka, Josef Macek, Jaroslav Kladiva, Viliam Šalgovič, Jan Šimek, Ivan Skála a Miroslav Klír. Jozef Lenárt vedl komisi do 17. září 1963, kdy ho vystřídal Vladimír Koucký.

¹⁵⁴⁶ Členy pracovní komise, která podléhala politické komisi a fakticky všechno zpracovávala, byli: Jaroslav Kladiva (vedoucí), Jiří Poláček (tajemník), Ferdinand Beer, Antonín Benčík, Miroslav Caha, Miloš Červený, Bohuslav Graca, Jiří Grospič, Miloš Hájek, Milan Hübl, Oldřich Jaroš, Karel Jech, Zdeněk Jičínský, Karel Kaplan, Jan Křen, Miroslav Klír, Josef Krylek, Ladislav Martinák, Viktor Pavlenda, Michal Reiman, Jaroslav Šolc, Július Šefránek, Ján Šulič, Ján Tosecký, Bohumil Urban či Antonín Václavů (celkem komise čítala okolo 30 osob).

¹⁵⁴⁷ Se samotným Gustávem Husákem bylo pořízeno několik záznamů. Viz NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 266, *záznamy o pohovoru s G. Husákem z 26.–28. 8. a 19. 11. 1963*, 146s.

¹⁵⁴⁸ Viz Tamtéž, sv. 12, a. j. 227, *Předmluva zprávy komise pro přezkoumání IX. sjezdu KSS z hlediska kritiky buržoazního nacionalismu*, s. 2–9. Podrobněji k činnosti barnabitské komise viz Hana GRISOVÁ: „*Barnabitská*“ komise. *Její činnost a výsledky* [diplomová práce], Olomouc 2011.

Bartuška z 8. listopadu 1962 klasifikovala všechna obvinění za nezákonná a stala se jedním z podkladů pro Kolderovu komisi,¹⁵⁴⁹ na základě jejíchž závěrů se Ústřední výbor KSČ usnesl počátkem dubna 1963, aby byla rovněž provedena oficiální justiční revizi politických procesů. Prezidium Nejvyššího soudu následně rozhodlo, že *protistátní spiklenecké centrum Rudolfa Slánského* bylo vykonstruováno, a proto rovněž zprostito žaloby Vladimíra Clementise. 28. června 1963 pak rovněž rozhodlo o úplné soudní rehabilitaci údajných členů přidružené Husákovy skupiny, zrušilo soudní rozsudek Nejvyššího soudu z 24. dubna 1954 v celém rozsahu a současně i všechna rozhodnutí na něj navazující, dotyčné zprostito obžaloby.¹⁵⁵⁰ Ještě před vynesením tohoto rozhodnutí požadoval Husák, Holdoš a Okáli, aby byla s výsledkem revize obeznámena i veřejnost,¹⁵⁵¹ po uplynutí jednoho měsíce referoval o události rozhlas a tisk.¹⁵⁵² Jednalo se nejen o Husákovo další morální vítězství, ale rozsudek v důsledku znamenal i finanční odškodnění ve výši 230 000 Kčs,¹⁵⁵³ které Husák využil ke splacení dluhů hospodyni Heleně Kyselicové, která mu finančně vypomáhala, posléze si také pořídil automobil a vilu na bratislavské Kalvárii.

Ministerstvo spravedlnosti považovalo Husákovy finanční nároky za „umírněné“, dohodnuté finanční odškodnění vyhodnotilo okolo 50% skutečné zjištěné škody. Gustáv Husák se spíše orientoval v této souvislosti na otázku dalšího vývoje, přičemž zkritizoval fakt, že jeho bývalý prokurátor Ladislav Gešo stále působí na vysokých postech, ohradil se také proti vystoupení Antonína Novotného v Košicích a jmenoval Karla Bacílka, Viliama Širokého a Rudolfa Strechaje za to, že naopak oni rozdmýchávali nacionalismus. Za Husákovými vcelku nízkými finančními nároky byla spatřována snaha po úplné stranické rehabilitaci a vyžádání si osobního setkání s Novotným.¹⁵⁵⁴

Gustáv Husák se totiž osmělil a písemně ho požádal koncem června o rozhovor: *Jelikož revize buržoazního nacionalismu se stala veřejnou záležitostí, „bolo, by nepochopiteľným, keby som k diskutovaným otázkam v súvislosti s mojou osobou nezaujal verejné stanovisko. [...] Bol by som veľmi rád, keby som predtým mohol s Vami hovoriť. Domnievam sa, že by sa mnohé otázky mohli vyjasniť.“* Antonín Novotný odmítnul Husákovu

¹⁵⁴⁹ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 885, *Zpráva generálního prokurátora a předsedy Nejvyššího soudu z 8. 11. 1962 o přezkoumání trestné věci proti slovenským buržoazním nacionalistům (G. Husák a spol.)*, s. 52.

¹⁵⁵⁰ Tamtéž, a. j. 889, *Rozsudek prezidia Nejvyššího soudu ve věci G. Husáka a spol. z 28. 6. 1963*, 15s.

¹⁵⁵¹ NAČR, f. ÚV KSČ Komise I., sv. 3, a. j. 888, *protokol o pohovoru s G. Husákem, D. Okálím a L. Holdošem s členy prezidia Nejvyššího soudu z 26. 6. 1963*, s. 2.

¹⁵⁵² *Rudé právo*, roč. 43, 22. 8. 1963, č. 231, s. 2.

¹⁵⁵³ NAČR, f. ÚV KSČ Komise II., sv. 21, a. j. 475, *Náhrady likvidované mimosoudními narovnáními osobám rehabilitovaným z politických procesů*, s. 3.

¹⁵⁵⁴ Tamtéž, Pillerova komise, k. 51 D, složka č. 7, *Průběžná zpráva o postupu při odškodňování rehabilitovaných osob v politických procesech podle stavu ke dni 31. 10. 1963*, vyhotovil I. náměstek min. spravedlnosti 4. 11. 1963.

prosbu s odkazem na ustanovení barnabitské komise: „*V současné době myslím, že rozhovor není potřebný a podle průběhu jednání této komise já sám Vás vyzvu k rozhovoru.*“¹⁵⁵⁵ Husák si dobře uvědomoval, že Novotný bude mít ve věci jeho případu rozhodující slovo, proto ho patrně mýnil přesvědčit, že se osobně nemusí obávat jeho politických aspirací, a naopak se mu může stát užitečným politickým spojencem, který uklidní situaci na Slovensku.¹⁵⁵⁶ Novotný si však uvědomoval, jak vysokou hru Husák hraje a že na jejím konci by mohl být i jeho politický pád.

Husák se neúspěšně pokoušel Novotného také kontaktovat prostřednictvím Viléma Nového¹⁵⁵⁷ či Josefa Smrkovského, kteří sdíleli Husákův osud postižených padesátými lety a již opětovně nabyli určité pozice ve stranickém aparátu. Vilém Nový, rektor Vysoké školy politické Ústředního výboru KSČ, velmi agilně spolupracoval s vyšetřujícími orgány a i při rehabilitačním řízení hleděl na Husáka v některých momentech kriticky, přesto Husák nakonec Novému zaslal „*pozdrav s tím, co jsme si, odpustíme si*“¹⁵⁵⁸ a vyslal za ním na politickou sondáž Eduarda Friše.¹⁵⁵⁹ Josef Smrkovský, jeden z představitelů květnového pražského povstání, tehdejší člen zemědělské komise Ústředního výboru KSČ a náměstek předsedy Ústřední komise lidové kontroly a statistiky, udržoval kontakt s historiky a rehabilitovanými straníky, jejichž návrat do veřejného života prosazoval, několikrát se také sešel s Husákem,¹⁵⁶⁰ jako spojka mezi dotyčnými fungoval Eugen Löbl.

Novotný však opětovně odmítl¹⁵⁶¹ a zvolil jinou taktiku, atmosféru se pokusil zklidnit odvoláním Viliama Širokého ze všech významných funkcí. Po plných deseti letech ho v úřadu ministerského předsedy nahradil Jozef Lenárt, kterého v čele barnabitské komise nahradil Vladimír Koucký. V nové československé vládě rovněž chyběl Július Ďuriš, který předtím

¹⁵⁵⁵ K. KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Antonín Novotný*, s. 228. V kontrastu s tím je fakt, že Novotný osobně jednal začátkem května 1963 například s Holdošem. AÚPN, Vyšetřovací spis J. Jablonického č. V15232, IV., list L. Holdoše A. Dubčekovi z 30. 12. 1963, s. 289–292.

¹⁵⁵⁶ K. KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy*, s. 189–190.

¹⁵⁵⁷ Vyjádření Karla Kaplana v TV dokumentu Bohuslava Musila *První a poslední*, ČT 1992. Srov. H. GRISOVÁ: „*Barnabitská komise*“, s. 146. Husák se snažil po rehabilitaci udržovat kontakt přes Eduarda Friše s Vilémem Novým a Marií Švermovou. Rozhovor autora s Karlem Kaplanem z 22. 12. 2011.

¹⁵⁵⁸ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 42, *záznam pohovoru s V. Novým z roku 1963*, s. 57. K. KAPLAN: *Mocní a bezmocní*, s. 133. Podle Holdoše se zmínil Husák v kruhu přátel, že jim nezazlívá, že se pod tlakem podíleli na jeho procesu, avšak že to nikdy nezapomene jen „*té svini Vilému Novému*“. L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK (ed.): *Svědék Husákova procesu*, s. 113. Srov. Jan TESAŘ: *Zamlčená diagnóza*, Praha 2003, s. 77. „[...] *kdo si v jeho očích zadal, tím pohrdal, nedávaje to najevo jen z důvodů politické oportunitity a vždy připraven využit to k politickému vydírání,*“ přičemž Tesař zmiňuje jako případ Novomeského či právě Holdoše.

¹⁵⁵⁹ K. KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Antonín Novotný*, s. 219; TÝŽ: *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy*, s. 749.

¹⁵⁶⁰ Václav VRABEC: *Vybočil z řady. Medailón Josefa Smrkovského a doby, v níž žil*, Praha 1991, s. 101–102; Jiří HÁJEK: *Přelet přes území nikoho*, Praha 2011, s. 65; Ondřej PETR (ed.): *Mluví Josef Smrkovský*, in: *Listy*, roč. 5, březen 1975, č. 2, s. 7.

¹⁵⁶¹ Husák patrně kladl Smrkovskému za vinu neuskutečnění schůzky s Novotným a přičetl mu to k dalším „*hříchům*“ i jako ospravedlnění, když proti němu jako předsedovi Národního shromáždění vystoupil na přelomu let 1968/1969. Rodinný archiv G. Husáka, *deníkové záznamy G. Husáka z prosince 1968*.

zastával post ministra financí. Na zasedání Ústředního výboru KSČ 20. září 1963 bylo potvrzeno odvolání Širokého z postu předsedy vlády a Ďuriš kriticky vystoupil proti Novotnému, upozornil také na jeho odpovědnost za předcházející politickou činnost i politické procesy, v souvislosti s přijetím nové ústavy v roce 1960 zpochybnil jeho prezidentský mandát, ba dal do úvahy otázku rozdělení prezidentského postu a funkce prvního tajemníka ÚV KSČ i naznačil politické motivaci při zatčení Rudolfa Baráka. Jednalo se o Ďurišovu tečku za vrcholovou politickou kariérou.¹⁵⁶²

Oba vysloužilí politici zůstali až do smrti vůči Husákovi zatrpklí, stejně jako Antonín Novotný považovali obvinění Husáka z úchylnosti za správná a navíc s nimi cloumaly osobní animozity z minulosti. Ačkoliv Široký již v této době nepožíval politické síly a funkci ministerského předsedy si stejně udržoval jen ze setrvačnosti, přesto ho odvolání citelně zasáhlo. Husákovu rehabilitaci chápal jako svou prohru a nikdy veřejně nepřiznal svůj díl odpovědnosti, nadále byl „*presvedčený, že stranický boj proti buržoáznemu nacionalizmu bol nielen oprávnený, ale tiež nevyhnutný a že tiež jeho výsledky boli pozitívne.*“¹⁵⁶³ PÚV KSČ nakonec rozhodlo o jeho dalším stranickém životě v lednu 1964. Odmítlo Širokého obhajobu a potvrdilo, že jednoznačně nese za chyby spoluzodpovědnost, jelikož však „*celý svůj život věnoval straně a věci dělnické třídy*“ a také s ohledem na jeho zdravotní stav bylo rozhodnuto, aby odešel do penze.¹⁵⁶⁴ Do roku 1966 sice ještě formálně zůstával členem Ústředního výboru KSČ, ale z vysoké politiky vypadl již nadobro. Ztratil tak smysl svého života, jehož zbytek prožíval v ústraní, jeho manželka Margarita spáchala sebevraždu. Během československého jara mu bylo dokonce pozastaveno členství v KSČ, což jistě těžce nesl, alespoň se utěšoval skutečností, že vstup sovětských vojsk se nestal za jeho funkcionáře. Odpovědnost za politické procesy si navenek nepřipouštěl ani v této době. Viníka spatřoval v skrytém mechanismu moci a tehdejší atmosféře strachu,¹⁵⁶⁵ až na smrtelné posteli se prý u něho objevily výčitky svědomí.

Těžko dnes říct, co je pravdy na tomto svědectví Júlia Ďuriše, jenž z politiky rovněž odešel rozhořčený a podrážděný. S velkým zájmem sledoval a studoval domácí i světové dění a čím dál kritičtěji rekapituloval svůj život, litoval Clementisovy smrti a přehodnotil k němu svůj dřívější negativní vztah. Navíc se dokázal na rozdíl od Širokého s KSČ zcela rozejít. Na

¹⁵⁶² NAČR, f. ÚV KSČ, 01, sv. 108, a. j. 91, *Stenografický zápis ze zasedání ÚV KSČ z 20. 9. 1963*, s. 22–24. Srov. K. KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Antonín Novotný*, s. 207.

¹⁵⁶³ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 3, a. j. 55, *dopis V. Širokého B. Laštovičkovi z 11. 11. 1963*, s. 117 a 127.

¹⁵⁶⁴ Tamtéž, sv. 33, a. j. 388, *Závěry k vystoupení V. Širokého na plenárním zasedání ÚV KSČ ve dnech 18.–19. 12. 1963*, s. 10–14.

¹⁵⁶⁵ K. KAPLAN: *Mocní*, s. 166–168; Hela VOLANSKÁ: *Ako na cudzej svadbe*, Bratislava 2009, s. 196–198; AMSNP, f. XII, S47/2004, *vzpomínky J. Ďuriše*, s. 800.

protest proti kurzu KSČ pod vedením nenáviděného Husáka se fakticky zřekl v srpnu 1969 stranické legitimace a v Sovětském svazu začal spatřovat carské Rusko se staronovou imperialistickou politikou, přičemž se zájmem sledoval opoziční hnutí, ba se stal „neveřejným“ signatářem Charty 77.¹⁵⁶⁶ Tolik v předstihu o konečných osudech Husákových dlouhodobých stranických odpůrců.

Práce barnabitské komise bylo ovlivněno celospolečenským klimatem lačným po změnách, mladou generací politiků a zvláště zanícením historiků a dalších odborných pracovníků, z nichž většina již vstupovala do činnosti komise s přesvědčením, že ideologické obvinění z buržoazního nacionalismu je neudržitelné. Ti argumentačně působili na členy politické komise, kteří jim zase vyčítali, že podlehli euforii a nekritičnosti, což později někteří historici jako Karel Kaplan i připustili,¹⁵⁶⁷ rovněž to, že „stopili“ řadu písemností, které „nesvědčily ve prospěch čistoty Husákových politických metod“, aby snadněji prosadili jeho rehabilitace, ač už z lítosti nad jeho osudem, či s dalšími záměry. Hlavní hybatel, člen odborné komise Milan Hübl zamýšlel totiž na spojenectví s Husákem¹⁵⁶⁸ vybudovat základní linii protinovotnovské opozice, potenciál Alexandra Dubčeka v této době podceňovali, proto také s Husákovou celou minulostí zůstal obeznámen jen úzký okruh osob.¹⁵⁶⁹

Přílišná euforie a postoje Novotného vzbuzovaly naproti tomu v jednu chvíli obavy, aby odborné týmy nebyly rozpuštěny.¹⁵⁷⁰ Zvrat místo toho přivodil Novotného výrok členům komise: „padni komu padni, řešte to s nejpoctivějším svědomím“,¹⁵⁷¹ přičemž Novotný umožnil členům komise studium do té doby nepřístupných materiálů ze svého sekretariátu, jehož byl též součástí bývalý Gottwaldův či Slánského archiv,¹⁵⁷² „zlomyslené jazyky nazývaly tuto kancelář zkratkou OSS, což znamenalo oddělení stranické špíny“, vzpomíná historik Jan Křen. Novotný potřeboval tuto problematiku konečně vyřešit, jelikož již neúměrně zatěžovala stranickou práci, nehledě byl skálopevně přesvědčen, že obvinění Husáka z buržoazněnacionalistické úchyvky je pravdivé a bude přešetřením potvrzeno,¹⁵⁷³

¹⁵⁶⁶ Dominik FORMAN – Štěpán TESAŘ (eds.): Interview s Petrem Uhlem, in: *Solidarita*, 18. 11. 2014, č. 93–95, dostupné online: <http://solidarita.socsol.cz/2014/rozhovory/interview-s-petrem-uhlem>. Srov. Ladislav ŠIMOVÍČ: Z nepublikovaných vzpomínek, in: *Listy*, roč. 37, 2007, č. 2.

¹⁵⁶⁷ Pavel PALEČEK (ed.): *Exil a politika. Historici o nejnovějších dějinách a o sobě*, Tišnov 2004, s. 41.

¹⁵⁶⁸ O vztazích dotyčných podrobně viz Z. DOSKOČIL: *Milan Hübl – historik*, s. 750–801.

¹⁵⁶⁹ Michal REIMAN: *Rusko jako téma a realita doma a v exilu. Vzpomínky na léta 1968–1990*, Praha 2008, s. 23 a 77.

¹⁵⁷⁰ Ján TOSECKÝ: Čo sa dialo v Barnabitskách, in: *Práca*, roč. 22, 6. 5. 1968, č. 125, s. 2; Rozhovor autora s Karlem Kaplanem z 30. 11. 2011; Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 218, *Kauza Peter Colotka (Dialóg pod Slavínom)*, s. 32–35.

¹⁵⁷¹ NAČR, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 26, a. j. 258, záznam o pohovoru se Z. Fierlingerem z 25. 10. 1963, *vyjádření člena komise J. Klady*, s. 57; Ferdinand BEER – Antonín BENCÍK – František JANÁČEK – Jan KŘEN: Svědectví z barnabitek, in: *Kulturní tvorba*, roč. 6, 2. 5. 1968, č. 18, s. 4–5; M. HÁJEK: *Paměť*, s. 188.

¹⁵⁷² J. CUHRA – M. KOPEČEK (eds.): *Jde o to, jestli se k pravdě přibližujete*, s. 13.

¹⁵⁷³ Jan KŘEN: *Historik v pohybu Jan Křen*, Praha 2013, s. 411.

navíc se novými členy politické komise stali Michal Sabolčík a Bohuslav Laštovička,¹⁵⁷⁴ kteří fungovali jako Novotného přímá spojka.

Když na posledním zasedání barnabitské komise byla schvalována závěrečná zpráva, tak se nevědělo, jaký přijme hlavní závěr. Proto Novotný poslal Laštovičku pro jistotu s dvěma rozdílnými stanovisky.¹⁵⁷⁵ Komise nakonec k jeho velké nevěli potvrdila závěry Kolderovy komise a jednoznačně odmítla kritiku pronesenou na IX. sjezdu KSS vůči Gustávu Husákovi a dalším komunistickým funkcionářům. Následně 5. prosince 1963 o výsledku jednalo stranické vedení. „*Najednou se dveře rozletěly, do místnosti doslova vběhl Antonín Novotný,*“ vzpomíná Karel Kaplan, jenž čekal s kolegy z komise v předpokoji. „*Uviděl nás, zarazil se a zvýšeným hlasem povídal: 'Znáte Husáka? Tak si ho nepřejte poznat.' Otočil se a zase zmizel za dveřmi, za nimiž jednání pokračovalo.*“¹⁵⁷⁶ Novotný i další starší komunističtí funkcionáři, kteří znali Husáka již z časů války, „*argumentovali tím, že byl bez skrupulí a zůstal vypočítavým a po moci toužícím, nebezpečným člověkem*“¹⁵⁷⁷ a navíc se jedná o slovenského nacionalistu¹⁵⁷⁸ se značným vlivem mezi inteligencí, kterou diriguje.¹⁵⁷⁹

Navzdory tomu plénum Ústředního výboru KSČ přijalo v polovině prosince 1963 rezoluci, ve které v duchu závěrů barnabitské komise označilo obvinění Husáka a dalších slovenských funkcionářů z buržoazního nacionalismu za nesprávná a nezákonná, že se sice dopustili při výkonu politické práce řady chyb, připomínána byla zejména Husákova účast na propagandistickém zájezdu na Ukrajinu za války, a objevili se u nich do určité míry i nacionalistické tendence, zvláště v politice vůči maďarské menšině. Nejednalo se ovšem o protistranické postoje a plénum zrušilo v této souvislosti v celé šíři rozhodnutí stranických orgánů z let 1950 a 1951.¹⁵⁸⁰

A tak byla oficiálně sejmuta z dotyčných osob ideologická obvinění z buržoazního nacionalismu. Avšak jedna rezoluce přirozeně nestačila na nápravu, ba vymazání přes deset let trvající masivní kampaně, která postihla doslova všechny oblasti života na Slovensku a hlavně poškodila česko-slovenské vztahy.¹⁵⁸¹ Se zprávou byly seznámeny základní organizace

¹⁵⁷⁴ Laštovička napsal dva roky předtím knihu, ve které negativně vykreslil Husákovu činnost za války. Své názory zopakoval i během šetření barnabitské komise. Bohuslav LAŠTOVIČKA: *V Londýně za války. Zápas o novou ČSR 1939–1945*, Praha 1961, s. 536–538.

¹⁵⁷⁵ J. CUHRA – M. KOPEČEK (eds.): *Jde o to, jestli se k pravdě přibližujete*, s. 14.

¹⁵⁷⁶ J. PERNES: *Takoví*, s. 252; Rozhovor autora s Karlem Kaplanem z 30. 11. 2011.

¹⁵⁷⁷ A. DUBČEK: *Naděje*, s. 103; Čestmír CÍSAŘ: *Moji českoslovenští presidenti*, Praha 2006, s. 102.

¹⁵⁷⁸ Ota ŠIK: *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*, Praha 1990, s. 149.

¹⁵⁷⁹ H. GRISOVÁ: „*Barnabitská komise*“, 145–146.

¹⁵⁸⁰ SNA, f. Tajemník ÚV KSS A. Dubček, k. 2391, a. j. 50, *Rezoluce ÚV KSČ O přezkoumání kritiky buržoazního nacionalismu vznesené na IX. sjezdu z 18.–19. 12. 1963*, s. 5–6.

¹⁵⁸¹ Ján UHER: *Kampaň proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu*, in: M. Barnovský (ed.): *Od diktatúry k diktatúre*, s. 113.

Komunistické strany Slovenska a až s dvouměsíčním zpožděním o ní referoval tisk.¹⁵⁸² „Rezolúcia bola všade uvítaná s určitým uvoľnením. Súdruhovia vyjadrovali pocity úľavy, zvýšenie dôvery, pokračovanie obrodného procesu,“ hlásil tehdejší stranický monitoring veřejného mínění. „Všetci súhlasia s podstatou a snád' všetci nesúhlasia so záverečnou formuláciou rezolúcie, ktorá hlási, že ňou je učinená 'definitívna bodka'.“¹⁵⁸³

5.1.3. Předčasná ofenzíva

Rehabilitace otevřela prostor pro přezkoumání dalších nedořešených záležitostí z 50. let. Přeživším poškozeným osobám byl umožněn návrat do veřejného života, naopak nejexponovanější realizátoři a propagátoři kampaně museli opustit politickou scénu, a tak došlo k uvolnění prostoru pro novou generaci slovenských straníků, která nakonec participovala na protinovotnovské opozici. Nejdůležitějším produktem rehabilitace byla však posilování kritického myšlení, odbourání tuhé vrstvy ideologična, kladení si nepříjemných otázek i aktualizování přidušované státoprávní problematiky, což přispělo k vznesení požadavků demokratizace společnosti a narušení rigidity režimu.¹⁵⁸⁴ Jak se ovšem vzápětí ukázalo, na radikální politické změny ještě zcela nedozrál čas.

Během jednání o závěrečné zprávě barnabitské komise prosazovali někteří její členové jako Bohuslav Graca, Karel Kaplan, Karel Jech či Zdeněk Jičínský, aby rehabilitovaným osobám Husáka nevyjímaje byly navraceny pozbyté stranické funkce, které původně zastávali, tedy také členství v Ústředním výboru KSČ,¹⁵⁸⁵ a tím návrat do vrcholné politiky. Šalamounské východisko, které převážilo, nalezl Vasil Biľak, totiž že rozhodnutí o ztrátě jejich členství má být zrušeno, ovšem současně tento mandát již vypršel.¹⁵⁸⁶ Historici Antonín Benčík, Jan Křen, Ferdinand Beer a Bohuslav Graca následně napsali Antonínu Novotnému list, ve kterém bránili Husáka a snažili se argumentačně zmírnit negativní charakteristiky o jeho osobě v přijaté stranické rezoluci, de facto s ní polemizovali.¹⁵⁸⁷ Otevřená nesouhlasná stanoviska se rovněž vyskytla v osmi základních komunistických organizacích v Bratislavě,

¹⁵⁸² Významný krok na leninské cestě naší strany, in: *Rudé právo*, roč. 44, 29. 2. 1964, č. 60, s. 2.

¹⁵⁸³ SNA, f. Tajemník ÚV KSS A. Dubček, k. 2392, a. j. 74, *Zpráva o průběhu jednání o rezoluci z prosincového zasedání ÚV KSČ a o politické situaci v stranických organizacích bratislavské inteligence*, s. 2.

¹⁵⁸⁴ Jan MĚCHÝŘ: Jak jsem poznal K. K. – a málo i o něčem jiném, in: J. Pernes (ed.): *Po stopách*, s. 30–32; Karel JECH: První „padák“ Zdeňka Jičínského, in: Vladimír Mikule – Radovan Suchánek (eds.): *Pocta Zdeňku Jičínskému k 80. narozeninám*, Praha 2009, s. 292; J. CUHRA – M. KOPEČEK (eds.): *Jde o to, jestli se k pravdě přibližujete*, s. 46–47; A. DUBČEK: *Naděje*, s. 101–102.

¹⁵⁸⁵ P. PALEČEK (ed.): *Exil a politika*, s. 42. Karel JECH: Poučná zpráva o odstřelech historiků, in: Milena Janišová – Jan Křen (eds.): *Křižovatky dvou životů. Sborník k poctě Hany Mejdrové a Miloše Hájka*, Praha 2008, s. 62–65.

¹⁵⁸⁶ H. GRISOVÁ: „Barnabitská“ komise, s. 82.

¹⁵⁸⁷ NAČR, f. ÚV KSČ, A. Novotný, k. 39, *dopis pracovní skupiny historiků A. Novotnému z prosince 1963*, 4s.

například při předsednictvu Slovenské národní rady, Slovenské plánovací komise či vysokoškolských a akademických pracovištích,¹⁵⁸⁸ které si přály návrat postižených osob do vysoké politiky a navíc konkrétně podpořily Husákovu kandidaturu na poslance do Národního shromáždění. Na zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Slovenska pak zazněl neúspěšný návrh Antona Ťažkého, aby se Husák a Novomeský mohli zasedání účastnit.¹⁵⁸⁹ Zmíněné události vypovídaly o relativně silné pozici Gustáva Husáka, které se v této době těšil mezi inteligencí a komunistickými funkcionáři.

Stranické vedení proto hodlalo Husákův vliv eliminovat jeho pracovním zařazením do ústředního vládního aparátu, aby dlel mimo Slovensko, kde disponoval zázemím.¹⁵⁹⁰ Již den po zasedání prosincového pléna Ústředního výboru KSČ informoval Alexander Dubček, jenž společně s Drahomírem Kolderem a Václavem Kouckým dostal otázku Husákova nového zaměstnání na starost, dotyčného o stranickém rozhodnutí, přičemž mu nabídl funkci prvního náměstka ministra financí. Husák vzápětí vyjádřil v písemné reakci radost a vděčnost, přičemž vyzdvihl pozitivní úlohu Antonína Novotného a českých členů barnabitské komise ve věci revize jeho případu, zároveň však vyslovil nesouhlas s tím, že rezoluce zveličila chyby a nedostatky u rehabilitovaných osob ve srovnání s benevolentním přístupem k proviněnému Viliamu Širokému a dalším funkcionářům, což dle jeho mínění zkreslilo skutečnost. Naproti tomu se zastal svých nynějších stoupenců Ondreje Pavlíka, Miloše Gosiorovského a Jána Roznera, jejichž činnost v rámci kampaně proti buržoaznímu nacionalismu označil za nesměrodatnou. Stranickou rezoluci chápal jako dobrý začátek k nápravě deformací komunistické politiky a v této souvislosti žádal, aby byla o revizi širěji informována veřejnost a také důsledně dořešena rehabilitace dalších postihnutých straníků. Otázku nového zaměstnání nechával otevřenou: „*Nechcem sa vrátiť do politického a verejného života pošpinený, zadnými dverami, za okolností, ktorým by verejnosť nerozumela*“, přičemž vyjádřil přání, že upřednostňuje politické působení v Bratislavě, kde by „*konsolidačnému procesu tu o veľa viacej mohol pomôcť, ako zahrabaný v administratívnej práci námestka ministra*“.¹⁵⁹¹

Husákův dopis koloval společně s dalšími pro stranické vedení nepřijemnými písemnostmi v opisech mezi slovenskou inteligencí.¹⁵⁹² Sám Husák byl ovšem v otázce šíření svých textů obezřetný, nepředával je přímo, nýbrž přes prostředníka z okruhu blízkých

¹⁵⁸⁸ M. LONDÁK – S. SIKORA – E. LONDÁKOVÁ: *Predjarie*, s. 60–61.

¹⁵⁸⁹ Ladislav ŤAŽKÝ: *Literárne vrásky. Spomienkové eseje*, Bratislava 1996, s. 154–155.

¹⁵⁹⁰ H. GRISOVÁ: „*Barnabitská komise*“, s. 147–148.

¹⁵⁹¹ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 890, list G. Husáka ÚV KSČ z 2. 1. 1964, s. 3–31.

¹⁵⁹² AÚPN, f. B8/II. Správa SNB BA a Západoslovenského kraje – situační zprávy ŠtB 1964, inv. č. 141, k. 3, zprávy z 16.–22. 1. 1964, s. 27; SNA, f. ÚV KSS, A. Dubček, k. 2391, a. j. 69, záznam o oběhu magnetofonového záznamu z Městské konference KSS v Bratislavě z 14.–15. 3. 1964.

osob,¹⁵⁹³ aby se vyhnul případnému obvinění z porušování stranické disciplíny, rovněž se je snažil rozšířit do zahraničí, kde skutečně našly ohlas.¹⁵⁹⁴ Husák například přeposílal své texty polskému historikovi Josefu Lewandowskému, aby je uveřejnil v polském tisku a dále distribuoval na Západ.¹⁵⁹⁵ Rovněž ruská historička Valentina Vladimirovna Marjina vzpomíná, že když koncem roku 1963 pobývala v Bratislavě, obdržela od okolí historika Miloše Gosiorovského různé písemnosti spojené s kauzou Husáka, s nímž se tenkrát společně s Gosiorovským i setkala, k další distribuci v Moskvě.¹⁵⁹⁶

Komunistické vedení se s Husákovým listem zaobíralo koncem ledna: „*Měl jsem pravdu,*“ utvrzoval sám sebe Novotný, „*Husák zvedl prapor – jestli se jen tak budete dívat, za tři měsíce ani jeden tu nebudete*“ s tím, že Husák se naplno odkryl jako ambiciózní a velikášský člověk, za kterým stojí inteligence a jenž se stal „*organizátor všech opozičních sil!*“ Husák bude chtít být prvním tajemníkem Ústředního výboru KSS či předsedou Slovenské národní rady, vyjádřila se a podpořila Novotného jeho pravá ruka tajemník ÚV KSČ Jiří Hendrych, přičemž zaznělo vyčínění na adresu Vasila Biľaka a Alexandra Dubčeka jako politických představitelů Slovenska, že proti Husákovi a nedisciplinovaným stranickým projevům hraničícím s frakční činností veřejně nevystoupili.¹⁵⁹⁷ Novotný tak učinil a mimo jiné se přitom nechal slyšet, že vyrovnávání s „*kultem osobnosti*“, tj. revizí politických procesů se strana již prakticky vypořádala. Nekonkrétně při tom zdůraznil, že „*nikdy nedovolíme, aby si kdokoli na stranické kritice kultu osobnosti chtěl organizovaně budovat své osobní ambice nebo narušovat autoritu ústředního výboru a jednotu celé naší strany*“.¹⁵⁹⁸ Novotného reakce vybědla k ohrazení v Husákových intencích, možná i v koordinaci,

¹⁵⁹³ Když např. historik Vilém Prečan žádal Husáka o jeho listy, tak mu je dotčným odmítl dát osobně a vybídl ho, aby se pro ně zastavil u Eduarda Friše. Rozhovor autora s Vilémem Prečanem z 13. 7. 2015. 15. června 1964 předsednictvo ÚV KSS uložilo stranický trest „pokárání s výstrahou“ kvůli šíření Husákových textů redaktor Kulturneho života Pavlu Ličkovi a vyšetřován byl i Pavol Pollák, jemuž list předal Ladislav Holdoš, a který znění listu nahrál na magnetofonový pásek. SNA, f. ÚV KSS, PÚV KSS, k. 1130, *důvodová zpráva o výsledku disciplinárního pokračování proti P. Ličkovi, předloženo 3. 6. 1964*, s. 4–5.

¹⁵⁹⁴ Např. *Svědectví*, roč. 7, č. 28, jaro 1966, s. 388–389; *Nový domov*, 30. 4. 1966, č. 700; *Experiences of a Communist*, in: *New Digest International*, roč. 4, září 1966, č. 3, s. 55–57.

¹⁵⁹⁵ Lewandowský připomněl začátkem 70. let Husákovi jeho aktivity otevřeným dopisem v souvislosti s perzekucemi v Československu. „*Musím Ti v té souvislosti připomenout, že jsi sám a za pomoci nejednoho z odsouzených rozšiřoval v šedesátých letech své materiály proti režimu v Československu, že byly s Tvým vědomím posílány za mnou do Polska, aby se touto cestou dostaly i na Západ. To přece Ty jsi tenkrát vymyslel pro kolující letáky a materiály název 'ilegální komunistický tisk', označoval jeho existenci za 'největší pokrok' v Československu posledních let a bouřil se nad tím, že se komunisté musí projevovat tímto způsobem, když i za buržoazní republiky byl komunistický tisk svobodný!*“ Nepříjemná připomínka Husákovi, in: *Listy*, roč. 3, únor 1973, č. 1, s. 51 (Lewandowský publikoval text v Paříži vycházejícím polském časopisu *Kultura*, č. 9, 1972).

¹⁵⁹⁶ Korespondence autora s historičkou Valentinou Vladimirovnou Marjinou z 25. 3. 2014.

¹⁵⁹⁷ NAČR, f. ÚV KSČ 02/1, sv. 51, a. j. 53, bod 20, *záznam ze zasedání PÚV KSČ k otázce dopisu G. Husáka z 28. 1. 1964*, s. 6–9, 17.

¹⁵⁹⁸ Projev soudruha A. Novotného na aktivu komunistů Severomoravského kraje, in: *Rudé právo*, roč. 44, 30. 1. 1964, č. 30, s. 4.

Ladislava Novomeského, že mu to připomíná začátek kampaně, která již jednou proti nim byla vedena.¹⁵⁹⁹

Slovenské vedení se postavilo za stanovisko Novotného a následně Alexander Dubček společně s předsedou Kontrolní a revizní komise Pavlem Hronem, jak jim také bylo uloženo stranickým vedením, uvědomili Husáka, že pokud bude ve svých „nepřístupných“ aktivitách pokračovat, budou považovány za stranickou nedisciplinovanost, z čehož budou vyvozeny závěry, a že na rezoluci Ústředního výboru KSČ z prosince se nic měnit nebude. Husák omlouval své chování tím, že chtěl pouze pomoci s rozvojem iniciativy „zdola“ a „obrodným procesem“, jak nejen on označoval dění odstartované rehabilitacemi. Dožadoval se přitom, aby byl poslán na některé schůze stranických organizací, odkud pocházely nesouhlasné rezoluce k revizi jeho případu, což Dubček na místě odmítl s argumentací, že ještě neprokázal, že se závěry prosincového stranického rozhodnutí souhlasí, Husák nakonec vyslovil s nimi souhlas. Ohledně pracovního uplatnění mu byla nabídnuta funkce předsedy vládního výboru pro cestovní ruch či náměstka ministra spravedlnosti. Husák několikrát položil otázku, zda vedení strany kategoricky trvá na tom, že nemůže zůstat na Slovensku, a vyžádal si několik dní na rozmyšlenou.¹⁶⁰⁰

Po třech dnech znovu pozval Dubček Husáka na pohovor kvůli jeho pracovnímu zařazení. Husák mu oznámil, že se dává straně „plně k dispozici“ a přijímá funkci náměstka ministra spravedlnosti s tím, že ještě požádal, aby vedení strany uvážilo, zda by přece jen nebyl politicky potřebnější na Slovensku, a vyjádřil představu, že po určitém čase a po získání zkušeností na ministerstvu by byl pracovníčně zařazený zpátky na Slovensko. Dubček souhlasil a vyjádřil se, že bude prospěšné, když nabude celostátní pohled na soudobé problémy. Tak jako na minulé schůzce vyslovil Husák starou prosbu, aby ho osobně přijal Antonín Novotný, jelikož setkání by pomohlo „*k vzájomnej dôvere*“. Dubček se také vyslovil k situaci, že obrodný proces musí být postupný, nabádal k obezřetnosti, uváženosti, disciplinovanosti a trpělivosti, přičemž zmínil polskou a maďarskou zkušenost a nutnost kritického postupu vůči negativním jevům v publicistice a radikalismu, jako by nepřímo nabádal Husáka, aby uplatnil v těchto kruzích svůj vliv.¹⁶⁰¹

¹⁵⁹⁹ List L. Novomeského A. Novotnému ze začátku února 1964, in: Š. DRUG (ed.): *Umenie politiky*, s. 377–386. Novomeskému byl nabídnut post náměstka ministra školství, což odmítl s tím, že by se raději věnoval tvůrčí práci než administrativě.

¹⁶⁰⁰ NAČR, f. ÚV KSČ 02/1, sv. 52, a. j. 44, k informaci 7, *Zpráva o pohovoru A. Dubčeka a P. Hrona s G. Husákem z 5. 2. 1964*, s. 3–6.

¹⁶⁰¹ Tamtéž, sv. 52, a. j. 44, k informaci 7, *záznam z pohovoru A. Dubčeka s G. Husákem z 8. 2. 1964*, s. 7–11. Podle vzpomínek Dubčeka se tvářil Husák v této době již „*velmi sebejistě, dost povýšenecky a chladně jako vždy*“, přičemž si myslel na vysokou stranickou či státní funkci a na následném setkání 13. března pak funkci

V březnu 1964 rozhodlo slovenské komunistické vedení kandidovat Husáka za poslance Národního shromáždění a předsednictvo Ústředního výboru KSCŠ schválilo Husáka do pozice náměstka ministra spravedlnosti,¹⁶⁰² v jehož kompetenci bude otázka rehabilitací na nižší úrovni,¹⁶⁰³ přičemž Novotný údajně počítal s tím, že pokud se Husák ve funkci osvědčí, povýšil by ho na ministra.¹⁶⁰⁴ Podle vzpomínek Josefa Smrkovského, s nímž Husák svůj případ komunikoval, Husák interně kategoricky požadoval, aby se stal „prvním“ náměstkem ministra spravedlnosti a aby ho Antonín Novotný veřejně přijal na Hradě, o čemž by přinesla zprávu média. Novotný odmítl druhou podmínku, což přivedilo Husákův obrat,¹⁶⁰⁵ ke kterému mu patrně rovněž dopomohlo vzednuté sebevědomí a pokus o hlubší sondáž politické situace a možných vyhlídek. „*Nechcel som robiť poskoka, úradníka. Nedal som sa kúpiť. Obvinili ma, že sa predieram do politiky. Bojoval som tvrdo, oni mi to vrátili ešte tvrdšie,*“ vyjádřil se Gustáv Husák poněkud neúplně ke sklonku života k této situaci s narážkou na další vývoj.¹⁶⁰⁶

15. března 1964 totiž přednesl projev na bratislavské městské konferenci Komunistické strany Slovenska, které se účastnil jako delegát stranické základní organizace při Slovenské akademie věd, kde již rok pracoval. Jednalo se o Husákovo vůbec první takto významné veřejné vystoupení od pro něj ponižujícího IX. sjezdu KSS, který se navíc udál před necelými čtrnácti lety na stejném místě, v bratislavském Parku kultury a oddychu, což umocňovalo emocionalitu Husákova z patra předneseného vystoupení.¹⁶⁰⁷ Husák se snažil nepřímo stylizovat do světlohoře nových časů, vybídl v úvodu přítomné, aby uctili minutou ticha zesnulého Vladimíra Clementise, Karola Šmidkeho, Ivana Horvátha a Ernesta Ottu, následně vyzvedl úlohu stranického vedení ve věci rehabilitací, avšak zároveň si postěžoval, že je pokrytecké se domnívat, že byly dotaženy včetně jeho případu do konce. Kriticky hodnotil dosavadní stranickou politiku také v dalších oblastech, poukázal na podhodnocení investic pro zemědělství či uzavřenost i pohodlnost v ekonomickém myšlení, na strach z otevřené diskuze a reflexe dosavadní politiky. „*Treba hľadať nové cesty*“ a získat důvěru lidí. Vyjádřil se, přičemž se ale vymezil proti albánské či čínské variantě, a naopak vyzvedl

ministrského náměstka přímo odmítl. A. DUBČEK: *Naděje*, s. 104. Srov. K. KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Antonín Novotný*, s. 237.

¹⁶⁰² NAČR, f. ÚV KSCŠ, 02/10, sv. 56, a. j. 59, b. 11, *usnesení PÚV KSCŠ z 10. 3. 1964 o rozšíření počtu náměstků ministra spravedlnosti a schválení G. Husáka do této funkce*.

¹⁶⁰³ L. ŠTROUGAL: *Ještě pár odpovědí*, s. 69 a 70; A. DUBČEK: *Naděje*, s. 104.

¹⁶⁰⁴ K. KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Antonín Novotný*, s. 312.

¹⁶⁰⁵ Ondřej PETR (ed.): *Mluví Josef Smrkovský*, in: *Listy*, roč. 5, březen 1975, č. 2, s. 7.

¹⁶⁰⁶ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 88.

¹⁶⁰⁷ Miloš HÁJEK: *Paměť české levice*, Praha 2011, s. 193; Rozhovor s Annou Kretovou z prosince 2003 a února 2004, in: M. VANĚK – P. URBÁŠEK (eds.): *Vítězové? Poražení? Životopisná interview II. díl*, s. 385. Srov. M. LONDÁK – S. SIKORA – E. LONDÁKOVÁ: *Predjarie*, s. 65.

podnětnost myšlenek vůdce italských komunistů Palmira Togliattiho.¹⁶⁰⁸ Na paškál si pritom vzal i kádrovou politiku, zmínil, že v řídicích funkcích se často nacházejí neschopní a „pologramotní“ lidé, že při výběru má být důležitějším kritériem odbornost, nikoliv třídní původ.¹⁶⁰⁹ Mimo to se zastal intelektuálů kolem časopisu *Kultúrny život* a podotkl, že je snaha, aby zmizel z Bratislavy do Prahy.¹⁶¹⁰ Husákova řeč „předběhla“ dějinný vývoj o čtyři roky a vysloužila si opakovaný potlesk sálu, postavilo se za něj několik stranických organizací Slovenské akademie věd i někteří jedinci z dalších organizací, také se objevil návrh, aby byli Viliam Široký, Karol Bacílek a Pavol David vyloučeni z Ústředního výboru KSČ a Gustáv Husák naopak do něho kooptován, ba aby se stal jeho „*druhým tajemníkem*“ mimo jiné kvůli utužení česko-slovenské jednoty.¹⁶¹¹

Husákův projev v souvislosti s děním ve spřízněných intelektuálních kruzích sklídl příkře odmítavou reakci, ba vůči jeho osobě byla vyvolána série opatření a krátká, leč intenzivní kampaň ze strany stranického vedení, které ho vyhodnotilo jako „protistranický, demagogický, destruktivní a dezorientující“, a pritom zamítlo jmenování Husáka na post náměstka ministra spravedlnosti a jeho poslaneckou kandidaturu.¹⁶¹² Antonín Novotný chápal Husákovo vystoupení jako předem zorganizované opozičníky, pro které se stal Husák nástrojem a symbolem. Husákovu persónu v celé kauze proto spíše zlehčoval, avšak už to, že věnoval pozornost této události v rozhovorech i se sovětským velvyslancem, ba sovětským lídrem Nikitou Sergejevičem Chruščovem je důkazem toho, jaký význam mu přikládal. „*Husáka čeká úplná politická porážka*“, vyjádřil se sebevědomě Novotný sovětskému velvyslanci několik dní poté.¹⁶¹³

¹⁶⁰⁸ Husák si nechával s velkým zájmem překládat texty italských komunistů, zejména Palmira Togliattiho o specifických cestách k socialismu, občas ho pak i citoval, u spisovatelky Hany Ponické. HANA PONICKÁ: *Lukavické zápisky*, Prešov 2004, s. 44. Dle Holdoše byl však Husák „rezervovaný“, spíše „provinciální“ a „málo otevřený novému myšlení, které se objevilo v západním komunistickém hnutí“. L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK (ed.): *Svědék*, s. 114.

¹⁶⁰⁹ Husák apeloval na projev důvěry vůči nestraníkům a nekomunistům již dříve. G. HUSÁK: *Revolučné tradície Slovenského národného povstania*, in: *Kultúrny život*, roč. 18, 31. 8. 1963, s. 1 a 10.

¹⁶¹⁰ NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 891, *diskuzní příspěvek G. Husáka na bratislavské městské konferenci z 15. 3. 1964*, s. 10–30.

¹⁶¹¹ SNA, f. ÚV KSS, A. Dubček, k. 2393, a. j. 98, *záznam o pohovoru s Jánem Frtúsem na ÚV KSČ z 24. 3. 1964*, s. 1.

¹⁶¹² AÚSD, Sbírka Oldřich Jaroš, k. 3, inv. j. 38, *Stanovisko PÚV KSS z 19. 3. 1964 k diskuznímu příspěvku G. Husáka na Městské konferenci KSS v Bratislavě*, 4s.

¹⁶¹³ RGANI, f. 5, op. 109, d. 11998, *záznam o rozhovoru M. V. Zimjanina s A. Novotným z 26. 3. 1964*, s. 36; RGANI, f. 52, op. 1, d. 541, *záznam rozhovoru mezi sovětskou a československou stranicko-vládní delegací z 31. 8. 1964 v Praze*, s. 13–15 a 28. Srov. NAČR, f. A. Novotný, II. část, k. 195, *Souhrnný záznam z jednání se stranickou a vládní delegací SSSR vedenou N. S. Chruščovem z 31. 8. 1964*, s. 12–14 (cituje K. KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Antonín Novotný*, s. 220.). Chruščov v rozhovoru s Novotným přímo na Husákovu kauzu nereagoval, resp. pouze opáčil tím, že obdobné tendence jsou i v SSSR a zmínil případ Ilji Grigorjeviče Erenburga, jenž odmítl na jeho doporučení cenzurovat své vlastní paměti.

Novotného vedení přiřazovalo Husáka ke skupině slovenských nacionalistických kruhů, spojovalo ho jednak s případy Miloše Gosiorovského, Ondreje Klokoče, Mieroslava Hyska či Ondreje Pavlíka, jednak s intelektuály kolem časopisu *Kultúrny život*, ale rovněž s aktivizací ekonomů Hvezdoně Kočtúcha a Viktora Pavlendy.¹⁶¹⁴ Zároveň spatřovalo souvislost pohybů na Slovensku s aktivitami pražských opozičně naladěných intelektuálů, literátem Antonínem Liehmem, filozofem Ivanem Svitákem a zejména s okruhem osob z prostředí Vysoké školy politické při Ústředním výboru KSČ na čele Milanem Hüblem,¹⁶¹⁵ jenž udržoval s Husákem kontakt a několikrát se s ním setkal v Bratislavě, též pár dní po jeho projevu, o čemž referovala Novotnému Státní bezpečnost. Hübl navíc vzápětí publikoval v *Literárních novinách* polemický článek o procesech v Sovětském svazu ve třicátých letech.¹⁶¹⁶ Ovšem o přímou koordinaci akcí se patrně nejednalo, razance Husákova vystoupení jmenované opozičně laděné osoby překvapila.¹⁶¹⁷ Novotný následně nechal odvolat Hübla z funkce prorektora pro vědeckou práci i docenta katedry dějin mezinárodního dělnického hnutí Vysoké školy politické, a jelikož se ho většina jeho kolegů na stranické schůzi zastala, v odchodu ze školy ho následovali mimo jiné jeho manželka Eliška, Zdeněk Jičínský, Karel Kouba, Miroslav Kadlec či Miloš Hájek, kteří ovšem mohli nadále působit na akademických postech.¹⁶¹⁸

Novotného hněv ovšem také tradičně mířil na slovenské komunistické vedení, za jejich benevolenci a nezvládnutí situace, a tlačil ho k razantnímu ohrazení vůči Husákovi a slovenským intelektuálním kruhům. Vedoucí špičky Komunistické strany Slovenska na čele s Alexandrem Dubčekem a Vasil'em Biľakem, mezi kterými v této době panovalo politické spojenectví i blízké vztahy,¹⁶¹⁹ reagovalo v Novotného intencích, nebylo je ostatně ani příliš nutné přemlouvat. Husák u nich vzbuzoval obavu, že naruší jejich pozvolné úsilí o posílení slovenských národních zájmů a navíc zákonitě nebylo dost dobře možné, aby si Husákova kritická slova nevztahovalo i na sebe. „*Husák nám podrazil nohy a do politiky se víc nevrátí*“, údajně rozhořčeně prohlásil podle Biľaka Dubček, jelikož „*zaútočil předčasně a sólo*“.¹⁶²⁰ Husák znamenal pro ně potencionální hrozbu, převyšoval je intelektuálně i politickým umem

¹⁶¹⁴ AÚSD, Sbírnka Oldřich Jaroš, k. 3, inv. j. 38, *záznam diskuze z PÚV KSČ z 26. 4. 1966*, s. 111–112.

¹⁶¹⁵ Tamtéž, *záznam porady vedoucích tajemníků KV strany ze 7. 5. 1964, vystoupení J. Svobody*, s. 7–9. Komunistický funkcionář Jan Svoboda fungoval jako Smrkovského spojka na Novotného ve věci Husákova případu.

¹⁶¹⁶ Viz Z. DOSKOČIL: *Milan Hübl*, s. 763–765; též J. BOUČEK: *Historik*, s. 502–503.

¹⁶¹⁷ Rozhovor s Annou Kretovou z prosince 2003 a února 2004, in: M. VANĚK – P. URBÁŠEK (eds.): *Vítězové? Poražení? Životopisná interview II. díl.*, s. 385; M. HÁJEK: *Paměť*, s. 193.

¹⁶¹⁸ *Tamtéž*, s. 190–191; Milan HÜBL: „Netáraj, Vilo!“ [2. 9. 1988], in: E. Skřenková (ed.): *Cesty k moci*, Praha 1990, s. 39–40; Miloš HÁJEK: Spolubojovník, in: V. Mikule – R. Suchánek (eds.): *Pocta Zdeňku Jičínskému*, s. 286; K. JECH: První „padák“ Zdeňka Jičínského, in: *tamtéž*, s. 292–293.

¹⁶¹⁹ Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 218, *Kauza Peter Colotka (Dialóg pod Slavínom)*, s. 43.

¹⁶²⁰ V. BIĽAK: *Paměti*, I., s. 80.

a navíc disponoval aurou slovenského národního mučedníka, která kontrastovala s jejich funkcionářskými kariérami započatými v padesátých letech.

Dubček považoval Husáka za kariéristu, jeho neřízený projev stejně jako Biľak za protistranický a demagogický s tím, že se u něho projevil „*nedobré charakterové vlastnosti*“ a vydal se na cestu „*politického dobrodružstva*“, Dubčekovo mínění bylo patrně také ovlivněno negativními referencemi o Husákově minulosti za války.¹⁶²¹ Biľak charakterizoval Sovětům Husáka jako „*chytrého, ale mazaného*“ člověka a do jeho vystoupení mu byl i vcelku nakloněn, pak však se dokonce neúspěšně pokusil přimět Ladislava Novomeského, aby se angažoval v protihusákovské kampani,¹⁶²² na kterou agilně krom Dubčeka a Biľaka přistoupili i další vedoucí představitelé slovenských komunistů jako Michal Chudík, Milan Sabolčík, Viliam Šalgovič, Miloslav Hruškovič, Ján Janík, Jozef Lenárt, Matej Lúčan či Gejza Šlapka, většina z nich se posléze, zejména po dubnu 1969 stala Husákovými přívrženci a spolupracovníky.¹⁶²³

Slovenské stranické vedení si následně pozvalo „na kobereček“ Husáka, jemuž přehrálo jeho projev z magnetofonového pásku a požádalo ho o vysvětlení. Gustáv Husák se snažil vyznění svého vystoupení zlehčit, že je zbytečně „dramatizováno“ a bylo špatně pochopeno. Uznal, že udělal i chyby a nechal se poněkud unést, „*mám trochu živšiu náтуру a v zápalu človek niekedy povie viac, keď nie je pripravený, nemá to napísané, niekedy sa utrhne*“, vyslovil se a odmítl, že by se stavěl proti stranické linii, „*bol som presvedčený, že hovorím jedným jazykom ako s. Novotný*“, ba přešel do protiofenzívní argumentace, že ať si uvědomí, že proti němu bylo čtrnáct let útočeno, nikdo za to nebyl hnán k zodpovědnosti a jestli je nyní snaha ho opět zlikvidovat, ať mu to řeknou narovinu, což Dubček odmítl a zakončil pohovor s tím, že Husákově vystoupení poškodilo zájmy strany a považuje ho za „*svérázný způsob, jak se vrátit do politického života*“.¹⁶²⁴

¹⁶²¹ AÚSD, f. Komise, R81, *záznam rozhovoru s A. Dubčekem z 20. a 21. 8. 1990*, s. 20; též A. DUBČEK: *Naděje*, s. 60–61 a 103. Dubčekův otec byl vězněn společně s dalšími komunisty v roce 1944 v nitranské věznici, za jejíž neúspěšné osvobození nesl Husák odpovědnost. Viz podkapitola 2.3.2 *Organizátor povstání*.

¹⁶²² RGASPI, f. 495, op. 272, d. 31, *zápis o rozhovoru I. S. Kuzněcova s V. Biľakem z 10 a 11. 3. 1964*, s. 17; Tamtéž, d. 39, *výtazek ze zprávy M. V. Zimnjanina o pobytu na Slovensku 30. 6. – 4. 7. 1964 (vyhotoveno 4. 8. 1964)*, s. 91; RGANI, f. 5, op. 109, d. 11998, *výňatek z rozhovoru I. S. Kuzněcova s A. Dubčekem z 21 a 27. 3. 1964*, s. 45. K postoji Novomeského srov. SNA, f. ÚV KSS, PÚV KSS, k. 1130, *záznam V. Biľaka o rozhovoru s L. Novomeským z 22. 5. 1964 (vyhotoveno 25. 5. 1964)*, s. 146.

¹⁶²³ M. LONDÁK – S. SIKORA – E. LONDÁKOVÁ: *Predjarie*, s. 65.

¹⁶²⁴ K. KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy*, s. 200–203; K. KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Antonín Novotný*, s. 237–240. Srov. NAČR, f. ÚV KSČ 02/1, sv. 60, a. j. 63, bod 12, *záznam z pohovoru vedoucích představitelů KSS s G. Husákem, E. Polákem a D. Okálym z 2. 4. 1964*, s. 5–11; též AÚSD, Sbírka Oldřich Jaroš, k. 3, inv. j. 38. Srov. NAČR, f. ÚV KSČ 10/05, sv. 2, a. j. 11, *zápis ze zasedání Ideologické komise ÚV KSČ z 10. 4. 1964*, s. 80–81. Slovenské stranické vedení interně kritizovalo Husáka ostřeji, než přímo v jeho přítomnosti.

Příležitost k nápravě se Husákovi naskytla začátkem dubna na krajských stranických konferencích, na kterých bylo jeho vystoupení kritizováno a demonstrativně podpořen postoj stranického vedení. Na konferenci Středoslovenské krajské organizace v Banské Bystrici, které se účastnil i Antonín Novotný, bylo zmíněno, že ho prosit nebudou, ale upozorňují, že „není na dobré cestě, když odmítá doporučení ÚV a dává přednost různým pochlebovačům a našeptávačům ze svého okolí, kteří s jeho osobou spojují různé spekulace i své osobní ambice.“¹⁶²⁵ Gustáv Husák opět řečnil na konferenci Západoslovenské krajské organizace, jejíž průběh byl již značně přizpůsoben nové situaci, účastnilo se jí však pouze asi 80 delegátů, což kontrastovalo s účastí kolem 1 200 osob na předchozí městské konferenci v Bratislavě, navíc Husák dostal pouze čtvrt hodinový prostor, ba z dosavadního průběhu údajně uvažoval, že odejde. Nakonec zůstal a snažil se omlouvat své předchozí vystoupení, že nebylo správně pochopeno a že nic zlého jím nezamýšlel a kritika plyne z apriorní averze vůči jeho osobě. Hrál na city delegátů, které žádal, aby se vžili do jeho pocitů, přičemž hovořil o své minulosti a neochvějně věrnosti komunistické straně, kajícíjší věty propletl s polemikou s některými kritickými vystoupeními. Tamější delegáti spontánně přijali Husákova slova se zájmem a kladně. „Intenzita potlesku po jeho vystoupení byla větší než po diskusních příspěvcích těch delegátů, kteří kritizovali jeho názory proslovené na městské konferenci,“ přičemž hlavního protihusákovského referátu se zhostil Jozef Lenárt. Konference nakonec Husákovy aktivity odsoudila a přijala jeho ujištění, že bude vždy bojovat za linii strany a distancovat se od těch, kteří by ho chtěli zneužívat.¹⁶²⁶

Gustáv Husák se projevoval po neúspěšné ofenzivě obezřetně a stranicky disciplinovaně, uvědomil si, že současná situace není zralá na jeho politický vzestup a navíc nemá na své straně střední generaci komunistických funkcionářů,¹⁶²⁷ a tak se snažil nezadat záminku pro možnou perzekuci a znovu započal čekat na vhodnou příležitost. „Ja sa už zavrieť nedám,“ údajně se vyjádřil.¹⁶²⁸ Nejednalo se o bezdůvodné obavy. Během hodnocení Husákova vystoupení bylo nejednou zmíněno, že nepřispělo k upevnění jednoty ve straně a částečně se jednalo o frakční činnost, která je podle stranických stanov neslučitelná

¹⁶²⁵ SNA, f. ÚV KSS, A. Dubček, k. 2391, a. j. 50, výpis z některých listů a stanovisek k G. Husáku, s. 17–18.

¹⁶²⁶ NAČR, f. ÚV KSČ 02/1, sv. 59, a. j. 62, k informaci 6, zprávy informátorů ÚV KSČ o průběhu krajských konferencí KSČ z 4.–5. 4. 1964, s. 2–6 a 46–59. Srov. Ladislav STÍSKAL: *Veci a vecičky Jozefa Lenárta*, Bratislava 2003, s. 45.

¹⁶²⁷ Po skončení městské bratislavské konference tajemník krajského výboru KSS Dvorský řekl Husákovi, že ať se podívá, kdo za ním stojí, a jestli bude pokračovat v podobném tónu, že s ním střední generace straníků znemožní politicky a ostře s jeho skupinou zatočí. AÚSD, Sbirka Oldřich Jaroš, k. 3, inv. j. 38, *záznam diskuze z PÚV KSČ z 26. 4. 1966*, s. 125–126. Husák disponoval silnou podporou u některých intelektuálních kruhů, naopak negativní reakce prý vyvolal u dělnicky se profilujících stranických organizací.

¹⁶²⁸ H. PONICKÁ: *Lukavické zápisky*, s. 262.

s členstvím v KSČ.¹⁶²⁹ Nehledě na tom Antonín Novotný údajně vyslal na Slovensko prvního náměstka ministra vnitra Jaroslava Kudrnu spolu se sovětským poradcem J. G. Nazarovem, aby s tamější krajskou správou prodiskutovali opatření vůči Husákovi a jeho kruhu stoupenců.¹⁶³⁰

Podle zpravodajce Františka Augusta dostal vedoucí tajemník městské výboru KSS v Bratislavě pokyn k odstranění nespokojených delegátů z městské konference a jejich uvěznění. Tajemník si pozval zástupce krajské správy ministerstva vnitra a krajské prokuratury a předal jim seznam osob. Zástupci ovšem odmítli na sebe vzít vydání zatykače, proto nakonec k zlosti Novotného k ničemu nedošlo.¹⁶³¹ Nepodařilo se mi objevit potvrzující prameny k Augustově svědectví a vzhledem k tomu, že informace o této zamýšlené akci nebyly později využity proti Novotnému, na důvěryhodnosti informaci nepřidává. Na druhou stranu byla skutečně zavedena řada jiných opatření, vyvozeny byly personální změny v „neposlušných“ redakcích či byl odvolán z funkce bratislavský tajemník O. Prokop, nahradil ho paradoxně Husákův stoupenec Jozef Zrak, a rovněž byla restrukturována bratislavská městská organizace, aby převážila váha dělnických zástupců nad intelektuály.¹⁶³²

Bezpečnost také zavedl sofistickovanější monitoring nepohodlných osob, přičemž například u Husáka bylo nainstalováno odposlouchávací zařízení, vyhodnocování takto získaných zpráv se zhostila speciální skupina na sekretariátu ministerstva vnitra, která je posílala přímo Novotnému.¹⁶³³ Jak již bylo dříve řečeno, sledování potenciálně nespolehlivých osob včetně Husáka probíhalo dávno předtím, čehož pokračování dále blokovala jeho stranická rehabilitace, jelikož ministr vnitra Lubomír Štrougal zakázal „rozpracovávat“ rehabilitované osoby a prosazoval racionalizaci v takto získávání poznatků. Nová opatření tak byla naroubována nikoliv přímo na Husáka, nýbrž na jemu blízké osoby, zejména akademika Ondřeje Pavlíka.¹⁶³⁴ Na těchto opatřeních se podílel i Štrougal, jenž Husáka považoval v této době za reprezentanta „*liberálních a možných protistranických*

¹⁶²⁹ AÚSD, Sbírka Oldřich Jaroš, k. 3, inv. j. 38, *záznam plenárního zasedání ÚV KSS z 20. 3. 1964*; SNA, f. ÚV KSS, A. Dubček, k. 2391, a. j. 50, *výpis z některých listů a stanovisek k G. Husáku*, s. 17–18.

¹⁶³⁰ František KOUDELKA: *Státní bezpečnost 1954–1968 (Základní údaje)*, Praha 1993, s. 137–138.

¹⁶³¹ František AUGUST: *Ve znamení temna. Sovětská špionážní a podvratná činnost proti Československu v letech 1918–1969*, Praha 2001, s. 327.

¹⁶³² M. LONDÁK – S. SIKORA – E. LONDÁKOVÁ: *Predjarie*, s. 67.

¹⁶³³ František KOUDELKA: *Státní bezpečnost 1954–1968 (Základní údaje)*, Praha 1993, s. 137–138.

¹⁶³⁴ NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, k. 251, Svazek informací KS SNB Bratislava, příloha č. 2, *Zpráva o nasazování operativní techniky ze strany pracovníků 6. odboru Správy ŠtB – KS ZNB Bratislava z 14. 8. 1968*, s. 1–4; Tamtéž, *Záznam o pohovoru s náčelníkem IV. odboru KS ZNB Bratislava Pafčem z 9. 8. 1968*, 3s.; F. KOUDELKA: *Státní bezpečnost*, s. 137–138.

tendenci na Slovensku“.¹⁶³⁵ Když se pak oba stali v dubnu 1968 místopředsedy vlády, tak Štrougal o tom Husákovi řekl a jeho upřímnost je paradoxně lidsky sblížila.¹⁶³⁶

Gustáv Husák tak byl pod drobnohledem, dokonce se vyskytla snaha získat za informátory Husákovi blízké osoby jako například jeho hospodyně Helenu Kyselicovou.¹⁶³⁷ Kromě odposlechů jeho domova či redakce Kultúrného života, kam Husák začínal čím dále častěji docházet, byla monitorována i jeho veřejná vystoupení k historickým tématům, kdy si ovšem Husák neodpustil k tomu komentář: „*Ostentatívne sa pozeral po sále a hovorí: 'No, vidím tu veľa študentov. Ale vidím tu aj 'iných' študentov!' Tak výrazne povedal to 'iných'. Samozrejme, že tam boli aj eštébáci a nie jeden...*“,“ vzpomíná tehdejší vysokoškolský posluchač, dnes historik Karol Fremal.¹⁶³⁸ Následně si Husák také stěžoval u Vasila Biľaka, že je intenzivně sledován, pod policejním dozorem a odposloucháván. „*Vyslovil počudovanie, že sa volia také metódy naňho, že nie je malý chlapec, ale že denne je sledovaný pracovníkmi bezpečnosti. Každý jeho krok sledujú, dokonca aj pred domom je stále hliadka štátnej bezpečnosti. Prehlásil, že nemá žiaden strach, ale nie je z tých, ktorá by sa zľakli, že všeličo skúsil, ale že je toho názoru, že to je nedôstojné súčasnej doby.*“ Biľak jeho tvrzení jednoznačně odmítl, že si to konstruuje a vsugerovává. Husák kontroval, že netvrdí, že ho dal sledovat Ústřední výbor, ale že se může jednat o samovolnou činnost ministerstva vnitra.¹⁶³⁹ Je třeba dodat, že Novotný projevoval obdobnou nedůvěru i vůči slovenskému komunistickému vedení, přičemž nechal sledovat i Alexandra Dubčeka a jeho partnerku, budoucí manželku Annu, ba se vyskytly snahy o získání na něho kompromitujících materiálů,¹⁶⁴⁰ což však zadělávalo na budoucí konflikt.

Husákovo vystoupení řešila stranická komise na čele se Samuelem Kodajem a Annou Kretovou, podle níž bylo pojmato smířlivě, pouze jako rozhovor, přičemž Husákovi raději ani neřekli, že se jedná o disciplinární řízení, aby ho nerozzlobili. Nakonec nepadl žádný stranický trest, což Kretová také obhájila na stranickém předsednictvu,¹⁶⁴¹ a kauza kolem Husákova vystoupení vyústila do ztracena. Tak skončil pokus stranického vedení o paralyzování Husáka nabídkou funkcí mimo Slovensko i Husákova snaha o politický

¹⁶³⁵ Štrougal se takto vyslovil v říjnu 1964v rozhovoru s představitelem KGB v Praze. Nikita PETROV: KGB a československá krize v roce 1968, in: Josef Pazderka (ed.): *Invaze 1968. Ruský pohled*, Praha 2011, s. 131. Srov. L. ŠTROUGAL: *Paměti a úvahy*, s. 178.

¹⁶³⁶ *Tamtéž.*

¹⁶³⁷ Rozhovor autora s Vladimírem Husákem z 9. 10. 2012

¹⁶³⁸ Martin LACKO (ed.): Strana určila tézy a my sme písali. Rozhovor s historikom Karolom Fremalom, in: *Pamäť národa*, roč. 8, 2012, č. 1, s. 110.

¹⁶³⁹ SNA, f. ÚV KSS, PÚV KSS, k. 1130, *záznam V. Biľaka o rozhovoru s G. Husákem z 2. 6. 1964*, s. 156–160.

¹⁶⁴⁰ A. DUBČEK: *Naděje*, s. 106 a 117.

¹⁶⁴¹ Rozhovor s Annou Kretovou z prosince 2003 a února 2003, in: M. VANĚK – P. URBÁŠEK (eds.): *Vítězové? Poražení? Životopisná interview II. díl.*, s. 385.

comeback a započala mezi nimi vleklá koexistence s nepřímým konfrontačním nábojem. Ohled na slovenské veřejné mínění zabránil Husákovu opětovnému vyloučení z KSČ, jak bylo v obdobných případech obvyklé,¹⁶⁴² ačkoliv stranického vedení hodnotilo jeho chování jako frakční činnost.¹⁶⁴³ Také v tom znatelně kontrastovaly tehdejší poměry oproti padesátým letům a byla posilována Husákova popularita i pověst reformátora.

5.2. Historik

„Čo mám robiť? Mám napísať široký traktát súdruhovi Novotnému, alebo súdruhovi Hendrychovi, že to nie je pravda?“ Ukřivdění až útočně se ohrazoval Gustáv Husák v červnu 1964 během setkání s Vasilem Biľakem kvůli tomu, že je na něho vytvářen tlak a je označován za frakcionáře, což mu vyvolává reminiscence na kampaň proti buržoaznímu nacionalismu. A přitom by stačilo, kdyby si mohl konečně promluvit s Antonínem Novotným, za kterého včetně stranického vedení se staví, pokud měl v minulosti nějaké výhrady, tak patřili pouze Viliamu Širokému, Karolu Bacílkovi a Pavolu Davidovi, hovořil Husák, jako by se snažil zpětně ospravedlnit své předchozí počínání.

Za zvláštní označil situaci, když osoby potenciálně užitečné straně jsou drženi mimo politiku a jiné nikoliv, jmenoval přitom Josefa Smrkovského, Viléma Nového či Ervína Poláka. Rétoricky reagoval na jemu nabízené ředitelské pozice v celostátním podniku Turista, Krajském podniku zemědělství a lesnicko-technických meliorací nebo Západoslovenském drůbežích závodů v Cíferi. „Netúžim po žiadnej kariére a ak nemáte pre mňa prácu, ktorú by som mohol v prospech strany vykonávať, nechajte ma na pokoji,“ odmítl Husák nově i v minulosti mu nabízené posty s tím, že financím nerozumí a na ministerstvu spravedlnosti se jednalo o „miesto z núdze“, které bylo pro něho uměle vytvořeno. „Riaditeľa Turistu nemohol preto prijať, lebo keby mu niekto ušiel za hranice, tak by sa mu to vyčítalo ako úmysel a na Združení hydinárni za uhynutie 20 kurčiat by mohol byť označený ako sabotér.“ Požádal proto o to, aby mohl zaměstnanecky setrvat na Ústavu státu a práva Slovenské akademie věd,¹⁶⁴⁴ kde působil již od května předešlého roku.

¹⁶⁴² K. KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Antonín Novotný*, s. 220.

¹⁶⁴³ RGANI, f. 5, op. 109, d. 11998, *výňatek z rozhovoru M. V. Zimjanina s J. Hendrychem z 29. 4. 1964*, s. 43.

¹⁶⁴⁴ M. LONDÁK – S. SIKORA – E. LONDÁKOVÁ: *Predjarie*, s. 68; SNA, f. ÚV KSS, PÚV KSS, k. 1130, *záznam V. Biľaka o rozhovoru s G. Husákem z 2. 6. 1964 (vyhotoveno 3. 6. 1964)*, s. 156–162. Biľak referoval stranickému vedení i o rozhovoru s Ladislavem Holdošem, jenž bránil Husáka s tím, že by bylo dobré ho přitáhnout do politické práce, že se situace změnila a požadavek Husáka zůstat v Bratislavě již není aktuální, naopak by mohl být užitečný v Praze jako ministr bez portfeje. Je dost možné podle mého názoru, že Holdošovy názory souzněly s Husákovými, ba že za jejich vyřčením přímo stál Husák.

Tamější zprvu aspirantský pobyt mu zařídil ředitel ústavu Ladislav Košťá, který zrovna sháněl novou pracovní sílu a vycítil u čerstvě rehabilitovaného Husáka potenciál i mu chtěl pomoci.¹⁶⁴⁵ Podle tehdejšího spolupracovníka Dušana Nikodýma působil Husák ze začátku skromně, po udomácnění vystupoval úderněji a sebevědomě.¹⁶⁴⁶ Jako další spolupracovníky zde našel mu staré známé Jozefa Šoltésze, Felixe Vašečku, Karla Rebra či Andreje Lantaye. Husák se tak dostal do epicentra intelektuálního dění, což ostatně souviselo i s již uvedeným vývojem jeho aktivit ústícím v ofenzivním vystoupení v Bratislavě.

Česká a slovenská historiografie sehrávala důležitou celospolečenskou roli v 60. letech, přičemž procházela závažnou přeměnou.¹⁶⁴⁷ Jedním z důležitých důsledků stranických rehabilitací se stala revize dějepisectví, jež se zvláště týkala výkladu odboje za druhé světové války a slovenského povstání,¹⁶⁴⁸ ale například i meziválečné intelektuální skupiny DAV.¹⁶⁴⁹ Značný význam v tomto procesu mimo jiné nabyl Československý výbor pro dějiny protifašistického odboje, jenž fungoval při Ústavu dějin KSČ. Paradoxně tak oficiálně nejortodoxnější ideologické pracoviště financovalo platformu, která se začala emancipovat a čím dále více odklánět od původních ideologických závěrů i východisek.¹⁶⁵⁰ Gustáv Husák se stal v listopadu 1964 členem předsednictva v nově ustanoveném a přidruženém Slovenském výboru pro dějiny protifašistického odboje, ve kterém také působili historici Jaroslav Šolc (předseda), Samuel Falťan, Bohuslav Graca, Jozef Chreňo či Jozef Jablonický. Husák se tak dostával do intenzivního kontaktu a mohl prohlubovat vazby se slovenskými a českými historiky, kteří tehdy stáli na jeho straně a podporovali ho.¹⁶⁵¹

Je vhodné dodat, že historici nebyli pouze sepisovateli suchopárných textů, nýbrž i spolutvůrci kulturně-politických aktivit a myšlení, často i stimulů, proto „obrozená“, chceme-li „reformovaná“ historiografie šedesátých let si udržela z minulé éry silný aspekt politizace a angažovanosti.¹⁶⁵² Historici navazovali i zužitkovávali svoji předchozí činnost

¹⁶⁴⁵ Ján FÜLE (ed.): *Život s ľudskou tvárou. Jarmila Košťová a Ladislav Košťá*, Prešov 2007, s. 59–60.

¹⁶⁴⁶ Vyjádření Dušana Nikodýma v TV dokumentu Roberta Sedláčka *V hlavní roli Gustáv Husák*, ČT 2008.

¹⁶⁴⁷ K tomu viz Vítězslav SOMMER: *Angažované dějepisectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Praha 2011, s. 253–257; J. RYCHLÍK: *Češi a Slováci*, II, s. 200–209.

¹⁶⁴⁸ Viz J. JABLONICKÝ: *Samizdat o odboji 2*, s. 151–171; Scott BROWN: *Rising Against Stalinism. Destalinization and the Reinterpretation of the Slovak National Uprising in Slovak Historiography of the 1960's*, in: *Slovakia*, roč. 40, č. 74–75, 2010, s. 60–80.

¹⁶⁴⁹ Viz např. články v časopisu *Nová mysl* z roku 1964, např. Viliam PLEVZA: *Davisti a KSČ*, in: *Nová mysl*, 1964, č. 6, s. 714–725; Karol ROSENBAUM (ed.): *DAV. Spomienky a štúdie*, Bratislava 1965. Sborník studií a vzpomínek byl připravován na Ústavu slovenské literatury SAV již koncem roku 1962. Redakci tvořili Karol Rosenbaum, Ivan Kusý, Juraj Špitzer, Michal Chorváth a Štefan Drug. Do sborníku přispěl i Gustáv Husák.

¹⁶⁵⁰ T. BROAD: *Ještě že člověk neví*, s. 266–267.

¹⁶⁵¹ - fb- (asi Juraj FABIÁN): *Zpráva o činnosti slovenského výboru pre dejiny protifašistického odboja za rok 1966*, in: *Odboj a revoluce, zprávy*, roč. 5, 1967, č. 2, s. 161 a 175; J. JABLONICKÝ: *Samizdat o odboji 2*, s. 166.

¹⁶⁵² V. SOMMER: *Angažované dějepisectví*, s. 437–438.

v rehabilitačních řízeních a hledali odpovědi na nakumulované problémy, přitom se také mnozí snažili odčinit svou předchozí činnost a produkci.¹⁶⁵³ „Priznám sa, že štúdium tejto literatúry a článkov o SNP mi žralo nervy oveľa viac ako odrážanie surových útokov bezpečnostných orgánov za 12 00 dní a nocí vyšetrovacej väzby v Ruzyni,“¹⁶⁵⁴ vyjádřil se v této době Husák, jenž se snažil využít zpřístupněný veřejný prostor k rehabilitaci povstalecké komunistické garnitury, přirozeně včetně vlastní osoby a myšlenek od interpretací z padesátých let.¹⁶⁵⁵ K této „osvětové“ činnosti se mu jako společenskovednímu pracovníkovi nabízela řada cest, na které se odhodlaně a s vervou vypravil.

Aktivně se účastnil vědeckých setkání, rovněž často vystupoval na besedách a přednáškách k historickým otázkám určených veřejnosti.¹⁶⁵⁶ Pro ilustraci, například podle pracovního výkazu k roku 1965 se jednalo o desítky setkání. Zejména se pak činil v souvislosti s dvacátým výročím slovenského povstání, kdy například pořádal Svaz protifašistických bojovníků veřejné přednášky a diskuze po školách, vesnicích a závodech v rámci Mezinárodních památných dní odboje.¹⁶⁵⁷ Besedy se odehrávaly také každý měsíc pod záštitou Katedry slovenského jazyka Filozofické fakulty Univerzity Komenského. Organizoval je v Koncertní síni československého rozhlasu na Dunajském nábřeží Fero Svinčák. Přednášky Gustáva Husáka budily silný zájem a byly hojně navštěvované, hovořil totiž na nich i o do té doby spíše tabuizovaných otázkách spojených nejen s povstaleckou historií, ale také politickými procesy padesátých let, o Janu Švermovy, Rudolfu Slánskému či Vladimíru Clementisovi, pokud byl dotazován, nevyhýbal se ani aktuálním záležitostem.¹⁶⁵⁸ Husák rovněž vystoupil na vysokoškolském internátu v bratislavském Horském parku i posléze pedagogicky působil na Právnické fakultě Univerzity Komenského.¹⁶⁵⁹ Ačkoliv ne vždy souzněl s názory studentů, což se nebál dát najevo, nabyl u nich značné autority a popularity za to, čím si prošel a jako symbol naděje na změnu tehdejších poměrů.¹⁶⁶⁰

Husák také neméně vstupoval do veřejného prostoru svými písemnými příspěvky uveřejňovanými v odborných periodikách či sbornících,¹⁶⁶¹ avšak zároveň se vedle toho

¹⁶⁵³ P.L.: Vyznávať historické fakty, in: *Kultúrny život*, roč. 18, 15. 6. 1963, č. 24, s. 1.

¹⁶⁵⁴ ÚASAV, f. HÚ, k. 61, Obhajoba G. Husáka z 26. 3. 1965, *Teze práce Svedectvo o SNP z 13. 3. 1965*, s. 2.

¹⁶⁵⁵ NAČR, f. ÚV KSC, 03/10, sv. 26, a. j. 266, *záznam o pohovoru s G. Husákem z 28. 8. 1963*, s. 28.

¹⁶⁵⁶ *Protifašistický bojovník*, duben 1964, č. 4, s. 3; ÚASAV, f. ÚŠaP, k. 13, *Zpráva o pracovní činnosti G. Husáka z 9. 10. 1965*.

¹⁶⁵⁷ Příhovor k MPDO, in: *Protifašistický bojovník*, duben 1964, č. 4, s. 1.

¹⁶⁵⁸ AÚPN, f. B 8/II., inv. j. 2, Správa ŠtB Bratislava, týdenní svodky za rok 1964, s. 249.

¹⁶⁵⁹ ÚASAV, f. ÚŠaP, k. 34, *Přehled pracovníků, kteří v roce 1966/67 se zúčastňovali pedagogické spolupráce na vysokých školách z 25. 11. 1966*.

¹⁶⁶⁰ M. LACKO (ed.): Strana určila tézy a my sme písali. Rozhovor s historikom Karolom Fremalom, in: *Pamät' národa*, č. 1, 2012, s. 110–111; Též rozhovor autora s Jozefem Jablonickým z 15. 9. 2012.

¹⁶⁶¹ Gustáv HUSÁK: K niektorým otázkam Slovenského národného povstania, in: Ľudovít Holotík – Miroslav Kropilák (eds.): *Slovenské národné povstanie roku 1944 (Sborník príspevkov z národnooslobodzovacieho boja*

prezentoval jako zdatný publicista, který často vcházel vstříc polemickým diskuzím. Jeho texty se objevovaly na stránkách různých tiskovin, ať už se jednalo o deník *Smena* či popularizační časopisy *Príroda a spoločnosť*, *Dějiny a současnost* nebo *Slovenka*.¹⁶⁶² Jako hlavní tribuna, kde uveřejňoval své nejzásadnější příspěvky, mu však sloužil slovenský časopis *Kultúrny život*, jehož stránky obecně budily mimořádný zájem čtenářstva a Husákovy články „vždycky znamenaly impuls k dalším úvahám“.¹⁶⁶³ *Kultúrny život* patřil od začátku šedesátých let mezi nejliberálnější a tvůrčí tiskoviny v Československu, přičemž s jeho redakčním kolektivem se Husák sblížil a udržoval pravidelný kontakt, jeho byt také nejednou posloužil k neoficiálním redakčním poradám. Na rozdíl od českých časopisů, které se svou otevřeností a nedisciplinovaností dostávaly do otevřených konfliktů se stranickým vedením KSČ, ba jejich vydávání bylo zastaveno, drželo nad *Kultúrnym životem* do značné míry ochrannou ruku slovenský stranický aparát, především fungoval pozitivní vliv spřízněných funkcionářů Jána Uhra a Ladislava Ťažkého, kteří požívali slova u Vasila Biľaka,¹⁶⁶⁴ jenž v porovnání s jinými funkcionáři z ideologického pole „*mal povest' liberála a otvorenej hlavy*“.¹⁶⁶⁵

Na druhou stranu politická citlivost Husákovy kauzy přinášela také v těchto ohledech limity. Husákovy texty se sice objevovaly na stránkách tisku od léta 1963, ovšem až do února 1968 mu byla neoficiálně zapovězena stranická periodika.¹⁶⁶⁶ Když se pak Husákovi podařilo vystoupit ve filmovém týdeníku, který se věnoval devatenáctému výročí povstání, tak byl záznam v Bratislavě promítán jen jeden den, v Praze o den déle, a stažen na zákrok vedení KSČ.¹⁶⁶⁷ Obtíže se přitom nevyvarovaly ani největšímu historiografickému počínu Gustáva Husáka, jeho knize o povstání.

5.2.1. Obháje Svědectví

Koncem roku 1963 zapsal Gustáv Husák do pracovního výkazu, že na akademii věd se hlavně věnuje tématu vzniku a vývoje slovenských národních orgánů za povstání, které zasazuje do

1938–1944), Bratislava 1965, s. 652–664 (jedná se o sborník příspěvků z vědecké konference, která se udála 8.–10. 6. 1964 ve Smolenicích; k tomu viz *Historický časopis*, roč. 12, č. 4, 1964, s. 612–613). Mimo uvedené periodikum přispěl Husák také do časopisů: *Právnické studie*, *Právní obzor* či *Slovanský přehled*. Souhrn některých Husákových textů o problematice povstání později přinesla samostatná publikace. G. HUSÁK: *O Slovenskom národnom povstaní*, Bratislava 1969.

¹⁶⁶² K tomu blíže viz M. ZEMKO: *Od stranického reformátora k normalizátorovi*, s. 532–537.

¹⁶⁶³ Jiří LEDERER: *Touhy a iluze (vzpomínání do srpna 1968)*, Toronto 1984, s. 208.

¹⁶⁶⁴ Pavol ŠTEVČEK: Fenomén *Kultúrneho života* v moderných slovenských dejinách, in: *Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov*, Bratislava 1998, s. 51–52.

¹⁶⁶⁵ Albert MARENČIN: *Čo nevošlo do dejín*, Bratislava 2012, s. 251.

¹⁶⁶⁶ Viz NAČR, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 890, list G. Husáka ÚV KSČ z 2. 1. 1964, s. 28.

¹⁶⁶⁷ Osobní archiv autora, Vilém Prečan: *Pár vzpomínek na setkání a utkání s Husákem ze 17. 11. 2011*, s. 1.

širšího historiograficko-politického díla o přípravách povstání a dějinném vývoji na Slovensku do jara 1945. Již v této době čítal rukopis práce kolem 360 stran, k nimž ještě mělo přibýt v průběhu ledna a února 1964 asi sto stran.¹⁶⁶⁸ Jednalo se o přípravu jeho knihy, která byla posléze publikována pod názvem *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*.

Gustáv Husák měl práci ulehčenou dvěma skutečnostmi. Jednak se mu podařilo zpátky získat rozsáhlý vzpomínkový příspěvek o odboji a povstání, který sepsal ještě ve vězení pro potřeby ministerstva vnitra,¹⁶⁶⁹ a který mu patrně předal některý s činovníků barnabitské komise,¹⁶⁷⁰ jednak mu vypomohl historik Vilém Prečan, jenž Husákovi zapůjčil velké množství archivního materiálu, které nashromáždil v souvislosti s tvorbou knižní edice dokumentů k povstání: „*Věděl jsem, že Husák píše knihu paměti k 20. výročí povstání, a to byl můj příspěvek. Měl jsem pocit viny, že jsem uvěřil někdejšími obviněním proti Husákovi. (Později mi vyčetl Jozef Jablonický: 'Keby si nebol Husákovi liezol do riti, bol by vydal 150stránkovú brožúru. S Tvojími dokumentami vydal 600 stránkovú knihu.'*) Za dva týdny jsem se vracel pro dokumenty a Husák mi žertem vyčítal, že málem přišel o oči, než to všechno přečetl,“ vzpomíná Prečan.¹⁶⁷¹

Rukopis se rozrostl, což posunulo jeho dokončení na březen a vyčerpávalo Husáka natolik, že uvažoval o nastoupení dovolené a lékařské prohlídce.¹⁶⁷² Hodí se dodat, že Husák poctivě odkazoval ve svém textu na Prečanem zapůjčenou pramennou materii, též mu následně výslednou knihu „*s vdakou za veľkú a nezištnú pomoc pri zbieraní materiálu*“¹⁶⁷³ věnoval a na oplátku napsal pozitivní recenzi na jeho práci. Tuto publikaci „*napísanú s vedeckou erudíciou i ľudskou poctivosťou*“ až ostentativně postavil do kontrastu s „*vymírajícím dogmatismem domácí historiografie*“ prezentovaným historikem Václavem Králem, ale to bychom předbíhali.¹⁶⁷⁴

¹⁶⁶⁸ ÚASAV, f. ÚŠaP, k. 12, Podklady pro hodnocení pracovníků 1963, *Hlášení o pracovní činnosti G. Husáka z 16. 12. 1963*.

¹⁶⁶⁹ NAČR, f. ÚV KSČ, A. Novotný, složka G. Husák, *Rukopis práce G. Husáka „Poznámky a vzpomínky k politickým událostem na Slovensku v letech 1938–1945“ (I. a II. část) z 28. 9. 1958* (neinventarizováno), 21s. a 134s. „*Rukopis je psán z marxistických pozic a obsahuje i přes některé nepřesnosti a subjektivní hodnocení poměrně cenné politicko-historické údaje,*“ napsal Lubomír Štrougal v listě, který byl společně s Husákovým rukopisem odeslán v březnu 1963 Antonínu Novotnému. Ke vzniku rukopisu viz podkapitola 4.3. *Vězeň číslo...*

¹⁶⁷⁰ Podle Karla Kaplany mohl předat Husákovi jeho rukopis historik Jaroslav Šolc či Milan Hübl. Rozhovor autora s Karlem Kaplanem z 30. 11. 2011.

¹⁶⁷¹ Osobní archiv autora, Vilém Prečan: *Pár vzpomínek na setkání a utkání s Husákem ze 17. 11. 2011*, s. 1.

¹⁶⁷² NAČR, f. ÚV KSČ 02/1, sv. 52, a. j. 44, k informaci 7, *záznam z pohovoru A. Dubčeka s G. Husákem z 8. 2. 1964*, s. 7–11.

¹⁶⁷³ Vyjádření Jana Křena a Viléma Prečana v TV dokumentu Roberta Sedláčka *V hlavní roli Gustáv Husák*, ČT 2008.

¹⁶⁷⁴ G. HUSÁK: Dokumenty o SNP, in: *Kultúrny život*, roč. 21, 1. 4. 1966, č. 14, s. 1 a 8. Rovněž Prečan věnoval Husákovi „*srdečne a priateľsky s podekovaním za veľkú pomoc a častú laskavú konzultáciu*“ svou knihu dokumentů, která má stále své místo v knihovně rodiny Gustáva Husáka.

Gustáva Husáka znepokojovalo zdlouhavé čekání na souhlasné stanovisko Správy tiskového dozoru s publikováním jeho knihy, navštívil proto Vasilu Biľaka, kterého se přímo zeptal na důvody a současně zmínil obavy, zda se nežádá zamezit její distribuci před výročním povstáním či o znemožnění vydání vůbec. Biľak odůvodňoval situaci svědomitou prací lektorů.¹⁶⁷⁵ Podle jeho pozdějších vzpomínek přicestoval tenkrát z Prahy předseda Ústřední kontrolní a revizní komise Pavel Hron se vzkazem, aby Husákova kniha byla sabotována a nedostala se do prodeje.¹⁶⁷⁶ S jejím vydáním mělo skutečně problém vedení KSČ, avšak nevolilo tak radikální opatření, jak se snažil posléze prezentovat Biľak. Husákovi patrně pomohl fakt, že publikoval již od března 1964 ukázky ze své práce časopisecky,¹⁶⁷⁷ což Biľak kritizoval jako předčasné,¹⁶⁷⁸ a tak o přípravě jeho knihy byla informována veřejnost, u níž stranické vedení nemínilo utužovat Husákovu popularitu vědomím, že je perzekuován.

Rozpaky budil obsah Husákovy knihy, kterým se zabývala v ideologické oddělení Ústředního výboru KSČ skupina recenzentů ve složení Jan Šimek, Tibor Hochsteiger, Hubert Maxa, Šedivý a Rovenský. Jejich námitky směřovaly na nedostatečně zdůrazněnou sovětskou pomoc povstání, nekritičnost k činnosti „V. ilegálního Ústředního výboru KSS“ a že Husákova ostrá kritika londýnské politické nekomunistické garnitury na čele s Edvardem Benešem zastiňovala kritiku domácího nekomunistického odboje, ba že Husák místy až idealizoval představitele slovenské armády. Recenzenti také pokládali za nevhodné vylíčení Václava Kopeckého jako „bezcharakterního člověka“, avšak za nejvážnější problém práce považovali pasáže textu o kladných postojích Georgie Dimitrova a Klementa Gottwalda k federativní státoprávní koncepci Československa,¹⁶⁷⁹ která vyznívala tak, že ústup od této varianty byl pouze dočasným řešením. Komise proto přímo navrhla tuto pasáž jako jedinou vypustit, s případným kritickým doslovem však nakonec doporučila knihu vydat. Aby neudávala tón během oslav dvacátému výročí povstání, měly být připraveny na ni kritické recenze a také přednostně měla být vydána oficiální historiografická publikace, která by vytvářela k Husákově knize protiváhu.¹⁶⁸⁰

¹⁶⁷⁵ SNA, f. ÚV KSS, PÚV KSS, k. 1130, *záznam V. Biľaka o rozhovoru s G. Husákem z 2. 6. 1964 (vyhotoveno 3. 6. 1964)*, s. 156.

¹⁶⁷⁶ Vasil BILĀK: *Paměti*, I., s. 80–81.

¹⁶⁷⁷ Viz *Kultúrny život*, roč. 19, č. 13, 18 a 28, 28. 3., 1. 5. a 11. 7. 1964, s. 9, 7 a 5; též *Dějiny a současnost*, roč. 6, č. 6–8, červen – srpen 1964, s. 1–4, 1–4 a 1–3; rovněž např. *Protifašistický bojovník*, roč. 7, červen 1964, č. 6, s. 2–3.

¹⁶⁷⁸ NAČR, f. ÚV KSČ 10/05, sv. 2, a. j. 11, *zápis ze zasedání Ideologické komise ÚV KSČ z 10. 4. 1964*, s. 80–81.

¹⁶⁷⁹ Např. G. HUSÁK: *Svedectvo*, s. 538. Srov. s druhým vydáním této knihy, s. 551–552.

¹⁶⁸⁰ NAČR, f. ÚV KSČ 02/1, sv. 66, a. j. 70, k informaci 8, *Záznam o knize G. Husáka „Svědectví o Slovenském národním povstání (vypracováno Ideologickým odd. ÚV KSČ, bez datace)*, 3s.

Předsednictvo Ústředního výboru KSČ vyslovalo souhlas se závěry ideologických pracovníků,¹⁶⁸¹ hlavním cílem bylo nezadat Husákovi příležitost využít situaci k „*osobním ambicím*“ i jiným nežádoucím projevům, a proto usměrňovat průběh oslav kolem výročí povstání, například korigovat publicitu kolem vědecké konference, na které měla být znemožněna aktivní účast Milana Hübla. Protiváhu k Husákově knize připravili historici z Ústavu dějin KSČ,¹⁶⁸² výsledná publikace s názvem *Dějinná křižovatka*¹⁶⁸³ přinesla kritičtější výklad, a ačkoliv rovněž nesměla obsahovat zmínky o federaci,¹⁶⁸⁴ vzbudila kontroverze. Například kriticky hodnotila odbojovou činnost Karola Bacílka, jenž si následně kvůli tomu stěžoval u Ústřední kontrolní a revizní komise ÚV KSS s tím, že její autoři přejali Husákova stanoviska. Spor vygradoval konfrontací mezi oběma stranami a skončil v Bacílkův neprospěch.¹⁶⁸⁵

Husákova kniha spatřila světlo v srpnu 1964, ale nebyla vyvarována zmiňovanými cenzurní zásahy týkající se zejména státoprávní otázky Československa (vypuštěné pasáže obsahuje až její druhé vydání z roku 1969).¹⁶⁸⁶ Rovněž byl omezen náklad knihy na 16 tisíc kusů, z dnešního pohledu nadstandartních, avšak v tehdejší době podhodnocených v porovnání s jinými tituly. Žánr díla je nesen na pomezí vzpomínek a historiografie usilující o syntézu a politické hodnocení období let 1943 až 1945. Předmluvu napsal Ladislav Novomeský, jenž do knihy také na Husákovu žádost přispěl vzpomínkami na pobyt a činnost delegace Slovenské národní rady v Londýně.¹⁶⁸⁷ Kniha měla především konfrontovat výklad z padesátých let,¹⁶⁸⁸ ovšem posloužila i k dalším účelům.

Gustáv Husák ji také předložil komisi pro udělování vědeckých hodností Historického ústavu Slovenské akademie věd jako dizertační kandidátkou práci, kterou úspěšně obhájil 26. března 1965. Příznivé oponentské posudky vypracovali profesor Univerzity Karlovy v Praze Jaroslav Kladiva a ředitel Ústavu dějin Komunistické strany Slovenska v Bratislavě Bohuslav

¹⁶⁸¹ Tamtéž, bod 17, *usnesení PÚV KSČ z 2. 6. 1964 k Záznamu o knize G. Husáka „Svědectví o Slovenském národním povstání“*.

¹⁶⁸² Tamtéž, sv. 60, a. j. 63, bod 12, *usnesení PÚV KSS z 10. 4. 1964*, s. 12–13; Tamtéž, k informaci 9, *Přípravy vědecké konference k 20. výročí SNP*, 4s.; AÚSD, Sběrka Oldřich Jaroš, k. 3, inv. j. 38, *záznam diskuze z PÚV KSČ z 26. 4. 1966*, s. 110.

¹⁶⁸³ Ferdinand BEER – Antonín BENČÍK – Bohuslav GRACA – Jan KŘEN – Václav KURAL: *Dejinná křižovatka. Slovenské národné povstanie – predpoklady a výsledky*, Bratislava 1964. Rovněž byla publikována česká a polská verze.

¹⁶⁸⁴ Ferdinand BEER – Antonín BENČÍK – František JANÁČEK – Jan KŘEN: *Svědectví z barnabitek*, in: *Kulturní tvorba*, roč. 6, 2. 5. 1968, č. 18, s. 5.

¹⁶⁸⁵ V. SOMMER: *Angažované dějepisectví*, s. 434–435.

¹⁶⁸⁶ G. HUSÁK: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní* [Druhé upravené vydanie], Bratislava 1969, s. 17–18.

¹⁶⁸⁷ TÝŽ: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*, Bratislava 1964.

¹⁶⁸⁸ Se soudruhem Gustávem Husákem hovoříme o odkazu SNP pro dnešek a zítřek společného státu Čechů a Slováků, in: *Rudé právo*, roč. 70, č. 201, 26. 8. 1989, s. 3.

Graca. Komise jednohlasně přiznala Gustávu Husákovi hodnost kandidáta historických věd (CSc.).¹⁶⁸⁹ Následně 7. listopadu 1965 obdržel Gustáv Husák za své Svedectvo i cenu předsednictva Slovenské akademie věd s peněžní odměnou 10 tisíc Kčs.¹⁶⁹⁰

5.2.2. Utkání a potýkání nejen s Králem Václavem

Husákova kniha vzbudila značný zájem veřejnosti, stala se dnešními slovy bestsellerem, pozitivní ohlas zaznamenala i v oficiálních odborných domácích kruzích, jelikož přinášela nové informace a interpretace, „*patří nesporně mezi základní díla usilující o všestranný a pravdivý výklad dějin SNP*“, psalo se v jedné z recenzí. Objevila se i kritika za schematicky negativní hodnocení západního a občanského odboje, vojenských velitelů a londýnské politické reprezentace ztělesněné Edvardem Benešem,¹⁶⁹¹ které Gustáv Husák uplatňoval zejména v souvislosti s otázkou česko-slovenských vztahů, i když zároveň poukazoval na dosavadní podceňování úlohy nekomunistických skupin v povstání,¹⁶⁹² za což byl, jak již víme, pro změnu kritizován stranickými recenzenty.¹⁶⁹³

Příkřejší domácí kritické ohlasy nebyly ventilovány, buď je redakce odmítly uveřejnit z důvodu jejich původců (domácí ľudácké¹⁶⁹⁴ či exulantské kruhy¹⁶⁹⁵), nebo zapůsobila kolegalita historiků k Husákovi, s vědomím, co předtím okusil, nebo z důvodu politických souvislostí. „*Kritizovat veřejně Husákovu knížku znamenalo ovšem tehdy jít s Novotným a to*

¹⁶⁸⁹ F. B.: Obhajoby kandidátských dizertácií v HÚ SAV, in: *Historický časopis*, roč. 13, 1965, č. 4, s. 643. Ve stejný den jako Husák rovněž obhájil svou již publikovanou práci Eduard FRÍŠ: *Povstanie zďaleka i z blízka*, Bratislava 1964. Podrobněji viz ÚASAV, f. HÚ, k. 61, *Obhajoba G. Husáka z 26. 3. 1965*.

¹⁶⁹⁰ ÚASAV, f. ÚŠaP, k. 13, *Zpráva o pracovní činnosti G. Husáka z 9. 10. 1965*.

¹⁶⁹¹ Antonín BENČÍK – Jaromír NAVRÁTIL: Svědectví, in: *Příspěvky k dějinám KSČ*, roč. 5, únor 1965, č. 1, s. 141–145; Rozhovor autora s Janem Křenem z 3. 11. 2016.

¹⁶⁹² M. BAHULA (ed.): Dr. Gustav Husák. „Naša história dobre vykročila...“, in: *Protifašistický bojovník*, roč. 7, květen 1964, č. 6, s. 3.

¹⁶⁹³ NAČR, f. ÚV KSČ 02/1, sv. 66, a. j. 70, k informaci 8, *Záznam o knize G. Husáka „Svědectví o Slovenském národním povstání (vypracováno Ideologickým odd. ÚV KSČ, bezdatace)*, 3s.

¹⁶⁹⁴ Např. bývalý poslanec Slovenského sněmu Pavol Čarnogurský sepsal připomínky a polemizoval s Husákovým negativním pohledem na vztah ľudáctva a představitelů politického katolicismu k přípravám a průběhu povstání. Čarnogurský odevzdal kopie svého ohrazení Historickému ústavu SAV a Ústavu dějin KSS v Bratislavě, jelikož tisk odmítl jeho reakci publikovat. AKPR, f. G. Husák, k. 25, a. j. 4, Pavol Čarnogurský: *Tvrdenia, ktoré nezodpovedajú historickej skutočnosti. (Moje poznámky k niektorým tvrdeniam dr. G. Husáka v knihe „Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní“, VPL 1964.)*, 22s; též bylo publikováno knižně. Pavol ČARNOGURSKÝ: *Súboj s komunizmom 2*, Bratislava 2015, s. 332–357. Také bývalý slovenský ministr obrany Ferdinand Čatloš či ľudácký funkcionář Jozef Kosorín napsali polemické příspěvky. AÚPN, f. A9, inv. č. 38, k. 3, *Zpráva MV o operativní situaci v období před oslavami 20. výročí SNP z 19. 8. 1964*, s. 4–8; AKPR, f. G. Husák, k. 25, a. j. 3, Jozef Kosorín: *Dva pohľady na SNP – z druhej strany [asi z r. 1966]*, 27s.

¹⁶⁹⁵ Ohrazení vůči Husákovým textům napsal Mikuláš Ferjenčík, in: *Svědectví*, 1964, č. 23, s. 261–262. Dále se zejména jednalo o historiky Františka Vnuka a Radomíra Lužu, o jejichž konfrontacích s Husákem ještě bude podrobněji řeč.

konec konců proti národněpolitickým požadavkům slovenského národa,“ přibližuje motivy mlčení u domácích historiků Vilém Prečan.¹⁶⁹⁶

Do osoby Gustáva Husáka přitom část veřejnosti vkládána značná očekávání včetně těch, že by jeho napjaté vztahy s Antonínem Novotným mohly vygradovat otevřeným konfliktem, který Moskva rozhodne v Husákův prospěch. Když ani přítomnost sovětského lídra Nikity Sergejeviče Chruščova na oslavách dvacátého výročí povstání v Československu nepřivodila obrat a jak události odeznívaly, bylo stále zřejmější, že očekávání se nenaplní a zájem částečně opadal.¹⁶⁹⁷ „*Búrlivá fáza obrodného vývoja typický pre Bratislavu*“ končí na rozhraní let 1964–1965, kdy v důsledku nesplnění ambicí se nepokojní intelektuálové stáhli do pozadí, konstatovala Státní bezpečnost,¹⁶⁹⁸ podle které byla začátkem roku 1966 situace na Slovensku konsolidovaná a Husák izolován, o čemž svědčil i fakt, že nebyl na rozdíl od minula delegován na stranické konference předcházející blížícímu se XIII. sjezdu KSČ.¹⁶⁹⁹

Zdálo se proto, že Husákova kauza včetně jeho knihy již nevyvolá větší vášně, avšak značně zčeřila vody negativně laděná recenze uveřejněna 24. února 1966 na stránkách časopisu Kulturní tvorba. Autor textu, ředitel Ústavu dějin evropských socialistických zemí Československé akademie věd a historik Václav Král, navázal v mírnější podobě na svá předešlá díla, které interpretačně vycházela z kampaně proti slovenským buržoazním nacionalistům,¹⁷⁰⁰ ačkoliv historiografie již tehdy opustila tuto linii, vůči které se naopak vymezovala. Král sice modifikoval své předešlé teze, ale na něčem z kampaně setrval a podrobil Husákovu knihu kritice, zvláště jeho výklad týkající se nacionální otázky.¹⁷⁰¹

Časová prodleva v délce půl druhého roku mezi publikováním Husákova Svedectva a Královou recenzí již tenkrát zadávala pochybnosti, zda se tak nestalo z účelového důvodu. Král spatřoval v Husákově knize „*projev ideového uklouznutí*“, které se navíc „*stále dostává podpory od celé řady naivních jednotlivců z Prahy. Rozkurážená slovenská historiografie je dnes v takovém stavu, že věcná diskuse s ní je prakticky nemožná. Pro mnohé přeborníky je již dnes Husákův výklad otázek SNP zastaralý a přechází se ke konkluzím zcela absurdním,*“¹⁷⁰² ztěžoval si v této době Král ideologickému oddělení Ústředního výboru KSČ, které si u něho

¹⁶⁹⁶ V. PREČAN: 'O vývoji a situaci na Slovensku', in: *Svědectví*, roč. 15, 1979, č. 58, s. 363.

¹⁶⁹⁷ AÚPN, f. B 8/II., inv. j. 2, *Správa ŠtB Bratislava, týdenní svodky za rok 1964*, s. 406.

¹⁶⁹⁸ AÚPN, f. A2/3, inv. č. 241, k. 7, *Státně bezpečnostní situace mezi pracovníky v oblasti kultury a umění v Západoslovenském kraji v roce 1966*, s. 6.

¹⁶⁹⁹ AÚSD, Sbírka Oldřich Jaroš, k. 3, inv. j. 38, *Zdůvodnění stanoviska ke změně ve funkci vedoucího tajemníka středoslovenského KV KSS z 21. 1. 1966*, s. 1.

¹⁷⁰⁰ V. KRÁL: *Pravda o okupaci*, Praha 1962, s. 307, 310 a 315. Král byl též spoluautorem *Přehledu československých dějin. Díl III. 1918–1945*, Praha 1960, s. 541 a 552–553.

¹⁷⁰¹ TÝŽ: O Husákově svědectví trochu jinak, in: *Kulturní tvorba*, roč. 4, 24. 2. 1966, č. 8, s. 4–5.

¹⁷⁰² Archiv Národního muzea ČR, f. V. Král, k. 3, inv. č. 235, *list V. Krále zástupci ideologického odd. ÚV KSČ J. Šimkovi z 10. 12. 1965*.

recenzi objednáno. Konkrétně tak učinil Jiří Hendrych, patrně na přání či přinejmenším s vědomím Antonína Novotného, jenž si u Krále objednal již publikaci Pravda o okupaci. Cílem bylo dehonestovat Husákovo Svedectvo, respektive Husáka zejména jako ztělesnění politické koncepce, která požadovala rovnoprávné státoprávního postavení slovenského národa v rámci Československa.¹⁷⁰³

Husákova rehabilitace totiž přispěla k uvolnění a oživení diskuzí o národnostní politice. Již závěry XII. sjezdu KSCŠ z prosince 1962, o rok starší rezoluce Ústředního výboru KSCŠ o přezkoumání kritiky buržoazního nacionalismu a zvláště pak usnesení ÚV KSCŠ a ÚV KSS z května 1964 doporučovaly zvýšit aktivitu a kompetence Slovenské národní rady při řešení otázek rozvoje Slovenska. Přestože cenzoři vypustili přímé zmínky o československém federativním vztahu z Husákova Svedectva, přeci jen některé pasáže hovořící o nacionální rovnoprávnosti vedle citací z díla Vladimíra Iljiče Lenina či argumentace sovětskou zkušeností pak sloužily k odvolávání se k federaci jako k ideálnímu státoprávnímu modelu.¹⁷⁰⁴ Hodí se přitom poukázat na skutečnost, že Husák veřejně nereflektoval tuto otázku během rehabilitačních řízení, ani ve svém ofenzivním projevu na bratislavské městské konferenci z března 1964, ba kritizoval v tomto ohledu aktivitu Miloše Gosiorovského. Choval se takticky a až svou knihou a pozdějšími vyjádřeními opatrně překračel tento Rubikon.

Není proto náhoda, že Králova recenze byla načasována¹⁷⁰⁵ tři měsíce před konáním XIII. sjezdu KSCŠ (31. května – 4. června 1966), který potenciálně mohl zafungovat jako katalyzátor slovenské otázky. Ve stejné době také publikovali straničtí ideologové Michal Pecha a Vasil' Biľak v tisku články, ve kterých se v souvislosti s připravovaným sjezdem neadresně vymezovali a reagovali na názory o nedořešení státoprávního uspořádání a vůči federativnímu státoprávnímu modelu stavěli dosavadní asymetrický jako výhodnějšího k budování socialistické společnosti.¹⁷⁰⁶ Podle komentáře exulantského časopisu Svědectví se jednalo o reakci na slovenské hlasy, že by Husák mohl být kandidován do Ústředního výboru

¹⁷⁰³ Václav KRÁL – Jan KAŠPAR: O osudu jedné recenze, in: *Kulturní tvorba*, roč. 6, 25. 4. 1968, č. 17, s. 5. Hendrych se vyjádřil v roce 1966 sovětským zástupcům, že Králova recenze „byla zveřejněna s vědomím předsednictva ÚV KSCŠ“. Timur Agabajevič DŽALILOV: Kanun „Pražskoj vesny“ glazami sovětských diplomatov, in: T. V. Volokitina – G. P. Muraško – A. A. Ulybina (eds.): *Moskva i Vostočnaja Jevropa. Neprostyje 60-e... Ekonomika, politika, kultura. Sbornik statej*, Moskva 2013, s. 342.

¹⁷⁰⁴ K. KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy*, s. 257.

¹⁷⁰⁵ Jiří Hendrych se vyjádřil 26. dubna 1966 na společné schůzi předsednictev ÚV KSCŠ a ÚV KSS, že se stala chyba v tom, že Králova recenze nebyla uveřejněna v odborném časopise a některé teze byly přehnány, ačkoliv podstata je správná. Hendrych rovněž vyslovil řečnickou otázku, zda byl zvolen k jejímu publikování vhodný čas, ovšem, že na polemiku je třeba si zvykat. K. KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy*, s. 257.

¹⁷⁰⁶ Michal PECHO: Zamyslenie nad národnostnou problematikou, in: *Nová mysl*, roč. 20, 22. 2. 1966, č. 4, s. 3–7; Vasil BILĀK: Za upevnění jednoty našich socialistických národů a národností, in: *Rudé právo*, roč. 46, 2. 3. 1966, č. 60, s. 3.

Komunistické strany Slovenska,¹⁷⁰⁷ a vůbec na kritické rezoluce k dosavadní politice přijaté slovenskými okresními a krajskými organizacemi.¹⁷⁰⁸

Stranické vedení si uvědomovalo vzestup slovenských nacionálních tendencí, proto se snažilo zamezit otevření státoprávní otázky na sjezdu, převzít iniciativu a dominovat ve veřejném prostoru svými stanovisky.¹⁷⁰⁹ Antonín Novotný se kategoricky stavěl proti federativnímu modelu jako protitřídnímu východisku, který by vedl k nacionálním nesvárům a byrokratizaci,¹⁷¹⁰ proto pokusy o změnu chápal nepřátelsky jako součást „*ideologické diverzi*“,¹⁷¹¹ na jejíž rozmáhání v Československu upozorňovali sovětští zástupci v souvislosti s přejímáním západních vlivů spojených s antisocialistickými a antisovětskými tendencemi u inteligence i v řadách KSČ. Interně kritické ohlasy na daný stav i vůči Antonínu Novotnému se přitom také objevoval ze strany slovenského vedení. Alexander Dubček již zmiňoval před sovětskými zástupci variantu federativního modelu a vyslovil obavy z vynuceného odchodu své osoby či Vasilu Biľaka z komunistického vedení.¹⁷¹² Nejednalo se o plané řeči, v této předsjezdové době proběhly konflikty mezi Dubčkem a Novotným, jenž se pokusil Dubčeka odvolat s výčitkami za předchozí přešlapy, dokonce sbíral proti němu kompromitující materiály a nechal ho sledovat. Podle Biľaka dokonce byly šířeny zprávy, že budou zatčeni,¹⁷¹³ což se nakonec nestalo a Dubček si naopak upevnil k nelibosti Novotného na slovenském stranickém sjezdu svou pozici.

Obdobně důsledky Královy recenze dopadly opačně, jelikož vyvolala celou sérii negativních reakcí jak u slovenských tak českých historiků,¹⁷¹⁴ tak Svazu protifašistických bojovníků, části slovenské veřejnosti, ba se proti ní a na podporu Husáka vyslovili tři delegáti na městské bratislavské konferenci. Politické vedení se postavilo za Krále,¹⁷¹⁵ stejně tak ideologické oddělení,¹⁷¹⁶ které se snažilo veřejnou diskuzi regulovat. Stálo ovšem proti sjednocenému frontu historiků, kteří sice s Husákovým Svedectvem ne vždy plně souzněli, ale uvědomovali si, že vlastně ani tak nejde o knihu samotnou, nýbrž mocenskopolitický a ideový zápas,¹⁷¹⁷ a tak přistoupili na politizaci záležitosti. Gustáv Husák budil dojem, že sleduje dění zpozzdálí, reagoval však zákulisně. Hned po zveřejnění Králova článku se setkal

¹⁷⁰⁷ Král historikem, in: *Svědectví*, roč. 8, č. 29, léto 1966, s. 13.

¹⁷⁰⁸ A. DUBČEK: *Naděje*, s. 118.

¹⁷⁰⁹ K. KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy*, s. 218–220.

¹⁷¹⁰ K tomu viz TÝŽ: *Kronika komunistického Československa. Antonín Novotný*, s. 199–204.

¹⁷¹¹ Podrobněji k pojmu viz F. KOUDELKA: *Státní bezpečnost*, s. 144–147.

¹⁷¹² T. A. DŽALILOV: *Kanun „Pražskoj vesny“*, s. 344–345.

¹⁷¹³ M. LONDÁK – S. SIKORA – E. LONDÁKOVÁ: *Predjarie*, s. 139–141.

¹⁷¹⁴ Viz *Odboj a revoluce, zprávy*, roč. 4, 1966, č. 2, s. 113–114 a 144–195.

¹⁷¹⁵ T. A. DŽALILOV: *Kanun „Pražskoj vesny“*, s. 342.

¹⁷¹⁶ Na okraj jednoho článku, in: *Kulturní tvorba*, roč. 4, 24. 3. 1966, č. 12, s. 7.

¹⁷¹⁷ J. JABLONICKÝ: *Samizdat o odboji 2*, s. 167–168.

s Eduardem Frišem a Ladislavem Holdošem, s nimiž domlouval taktiku protiakcí.¹⁷¹⁸ Osobně se vymežil pouze okrajově,¹⁷¹⁹ vzhledem k silné podpoře historiků a literátů, neměl k obšírnějším reakcím důvod.

Navenek se choval od časů neúspěšné ofenzívy z jara 1964 obezřetně až konformně, nemínil zadat příčinu k vznesení obvinění z frakční činnosti, která se nad ním vznášela. Odmítal proto žádosti zahraničních žurnalistů o rozhovor,¹⁷²⁰ či se zúčastnit besedy se studenty o své knize a Králově recenzi na pražské Filozofické fakultě s odůvodněním, že se nemínil veřejně projevovat v předsjezdovém období.¹⁷²¹ Naopak se chytře pustil do slovní konfrontace s představiteli slovenského a českého exilu, kteří polemizovali s oficiálním komunistickým výkladem dějin odboje, rovněž s Husákovým Svedectvem, a tak se Husák také mohl veřejně podrobněji vyslovit k nacionální otázce. „*Mohli by sme si nevšímať hlasy týchto 'suchých ratolestí', odbiť ich konštatovaním, že zriadlom ich myslenie je emigrantsky negatívny postoj ku všetkému, čím žijú naše národy doma, alebo aspoň odtrhnutosť od domova a neinformovanosť. Aj ja som tak uvažoval na jar tohoto roku, keď som dostal dva listy z rôznych prúdov emigrácie ako ohlas na moju knížku 'Svedectvo o SNP'. Nevidel som zmysol v korešpondencii s emigráciou,*“ vymezoval se Husák na stránkách Kultúrneho života vůči exilovým historikům Radomíru Lužovi¹⁷²² a Františku Vnukovi, jehož osobní dopis, ve kterém se k němu obracel jako ke kolegovi historikovi a pamětníkovi,¹⁷²³ iniciativně odevzdal Alexandru Dubčekovi, patrně proto, aby se potenciálně nekompromitoval i demonstroval stranickou disciplinovanost a uvědomělost. Husák se chytil informace, že Vnuk míní publikovat knihu o povstání i v anglickém jazyce, „*bude to zaiste zase špinavý útok na SNP, náš štát a socialistické zriadenie*“, psal Dubčekovi a navrhoval čelit rozmáhající se „*emigrantské propagandě*“ distribucí oficiální československé historiografické produkce mezi krajany a do knihoven v zahraničí i urychleným vyhotovením jejích překladů do cizích jazyků.¹⁷²⁴

¹⁷¹⁸ AÚPN, f. B 8/II, k. 3, inv. j. 65, Zprávy SNB hl. města Bratislavy a Zs kraje. Týdenní svodky za rok 1966, Svodka 6. 3. – 12. 3. 1966, s. 72.

¹⁷¹⁹ G. HUSÁK: Dokumenty o SNP, in: *Kultúrny život*, roč. 21, 1. 4. 1966, č. 14, s. 8.

¹⁷²⁰ AÚPN, f. B 8/II., inv. j. 2, *Správa ŠtB Bratislava, týdenní svodky za rok 1964*, s. 455.

¹⁷²¹ Michal MACHÁČEK: „Už předem vyzradil konání tohoto pohovoru.“ Státní bezpečnost versus Vojtech Čelko, in: *týž – Ivan Guba – Marek Syrný: Ve službách česko-slovenského porozumění/porozumenia. Pocta Vojtovi Čelkovi*, Praha 2016, s. 87–88.

¹⁷²² Viz Radomír LUŽA: *Československá sociální demokracie. Kapitoly z let exilu 1948–1989*, Praha 2001, s. 103, 285–294; P. PALEČEK (ed.): *Exil a politika*, s. 131. Luža poslal reakci na Husákovy výpady redakci časopisu *Kultúrny život*, jehož šéfredaktor mu následně slíbil, že text uveřejní za podmínky, že bude též otištěn Husákovův článek v časopisu, ve kterém Luža publikoval svůj polemický text. Archiv Hooverova institutu, Radomir Luža Papers, Box 169, list J. Špitzera R. Lužovi z 19. 4. 1966. To se také bez avizované reakce stalo. Viz *Bulletin Socialistické internacionály mládeže*, č. 31–32, 1966, s. 12–18.

¹⁷²³ SNA, f. ÚV KSS, A. Dubček, k. 2393, a. j. 100, list F. Vnuka G. Husákovu ze 17. 3. 1965.

¹⁷²⁴ Tamtéž, list G. Husáka A. Dubčekovi z 9. 4. 1965.

Gustáv Husák se vymezoval vůči ľudácké exilové historiografii a ľudáctvu kontinuálně. Rozčarování a rozčilení dával najevo, když slýchal od mladé generace pozitivní hodnocení Slovenské republiky, za čímž spatřoval neinformovanost a deziluzi způsobenou předcházejícím deformovaným výkladem dějin a vyzýval, aby byly hledány cesty ke zprostředkování zkušenosti.¹⁷²⁵ Původně však odmítal na zmíněné exilové historiky veřejně reagovat, jelikož však dotyční tak učinili jako první, rozhodl se promluvit. Ostře polemizoval s probenešovsky laděnými postoji Radomíra Luži, čehož využil k vymezení se vůči idejím čechoslovakismu a národnostní politice meziválečného Československa.¹⁷²⁶ Zároveň pozornost věnoval ľudácky orientovaným vývodům Františka Vnuka, na jehož knihu o povstání,¹⁷²⁷ kterou mu autor poslal darem, prakticky napsal břitkou recenzi, ve které ironizoval ľudáckou interpretaci dějin povstání jako pohádku o Červené Karkulce, kterou chtěl snít zlý komunistický vlk. Přívrženci Jozefa Tisa se v emigraci „za dvadsať rokov nedostali ďalej ako vyrábaniu rozprávok o 'neuveriteľných sprisahaniach', k legendám o 'podpaľovaní domu', k vydávaniu nehistorických pamfletov, ktorých hlavnou líniou je 'exulantská samolúbosť a vzdorovitá nenávisť' voči myšlienkam pokroku, demokracie a socializmu,“ napsal ve zmiňovaném textu Husák.¹⁷²⁸ Vnuk interpretoval jeho přístup jako snahu se zalíbit svými odkazy na česko-slovenskou jednotu Antonínu Novotnému, aby se mohl vrátit do politiky a za nenávisť vůči ľudáctvu nashromážděný splín a neukojená tížádnost z předchozích let. Ačkoliv hovořil o Husákovi jako o odepsaném politikovi, zároveň varoval před jeho možným návratem.¹⁷²⁹

Pokud jde o další osudy historika Václava Krále, tak Gustáv Husák se vůči němu zpětně ohradil jako o odstrašujícím příkladu historické práce v roce 1968, kdy byl Král kariéerně suspendován, a hovořil o něm jako falšovateli dějin povstání „s mnohými titulmi a ešte väčšími aspiráciami“.¹⁷³⁰ Tím větším paradoxem se stalo dění po Srpnu 1968, kdy se Král postavil na čelo normalizačního procesu v české historické obci, který znamenal pro velkou část reformě laděných historiků, kteří se za Husáka předtím stavěli, nucený odchod do nekvalifikovaných profesí, ba věznění a donucení k emigraci (Karel Bartošek, Antonín Benčík, Karel Kaplan, Jan Křen, Václav Kural, Vilém Prečan, Jan Tesař...). Václav Král se

¹⁷²⁵ M. LACKO (ed.): *Strana určila*, s. 111; G. HUSÁK: Spomienky na Vlada Clementisa. Úlohy jednej generácie, in: *Kultúrny život*, roč. 22, 11. 8. 1967, č. 32, s. 3; TYŽ: Prechádzka dejinami, in: Miloš Krno – Pavol Števíček (eds.): *Konfrontácia*, Bratislava 1968, s. 108–109 a 113–114. K osudu této knihy viz J. JABLONICKÝ: *Samizdat o odboji 2*, s. 169.

¹⁷²⁶ G. HUSÁK: Spory o zmysel našich dejín II, in: *Kultúrny život*, roč. 21, 25. 7. 1966, č. 1, s. 6.

¹⁷²⁷ František VNUK: *Neuveriteľné sprisahanie. Vojenské a politické akcie proti Slovenskej Republike v roku 1944*, Middletown 1964. Vnukova kniha byla opětovně publikována v roce 1993 v Trenčíně.

¹⁷²⁸ G. HUSÁK: Spory o zmysel našich dejín, in: *Kultúrny život*, roč. 20, 24. 12. 1965, č. 52, s. 10–11.

¹⁷²⁹ František VNUK: O Husákovi znova a viacej, in: *Kalendár jednota*, roč. 71, 1968, s. 98–99.

¹⁷³⁰ G. HUSÁK: *Prechádzka dejinami*, s. 128–131.

naopak stal za své prosovětské postoje jedním z nejvýznamnějších funkcionářů oficiální české historiografie, neb užíval ochrany sovětské strany. Dobré vazby přitom udržoval se sovětskými diplomaty a historiky Sergejem Ivanovičem Prasolovem a Ivanem Ivanovičem Udalcovem, jenž se předtím podílel na kampani proti slovenskému buržoaznímu nacionalismu i se vymezoval vůči Husákovu Svedectvu.¹⁷³¹

Král choval politické aspirace a s upevněním Husákovy pozice se rozhodl ke smířlivému kroku. Na podzim 1970 se pokusil nepřímo kontaktovat Husáka přes historiky Čestmíra Amorta a Viliama Plevzu, který považoval Krále za agenta sovětského velvyslanectví a iniciativu za dílo Udalcova¹⁷³² a jenž o tom vzápětí písemně referoval Husákovi: „Dozvedel som sa, že ho vraj veľmi mrzí tá recenzia Tvojej knihy z roku 1966, že vraj na jej napísanie dostal príkaz od Hendrycha, a že obsahovala aj pozitívne časti, ktoré však redakcia vyškrtla.“¹⁷³³ *Mám taký dojem, že Král a jeho kamoši pochopili, že robili chybu, keď sa k Tebe nehlásili už skôr a teraz to zrejme chcú napraviť. Prirodzene, k návrhom na stretnutie s Tebou som sa nevyjadroval, naopak, tvrdil som, že si to má vybaviť Král sám a tváril som sa, že ma viac zaujíma vodka.*“¹⁷³⁴ Zmíněný pokus zůstal bez úspěchu, stejně jako Královy omluvné listy.¹⁷³⁵

Husák Královi nikdy neodpustil, ba se ho snažil zpočátku politicky odstranit,¹⁷³⁶ jeho smířlivost považoval za účelovou, nehledě neměl zájem posilňovat jeho, respektive pozice „ultralevých“. Nevypřehávaný spor znamenal pro Krále řadu komplikací, blokoval mu kariérní vzestup a také vědeckou činnost, bylo mu například znemožňováno studium některých materiálů v Archivu Kanceláře prezidenta republiky. Královi nebylo nic platné odvolávání se na vyšší stranický zájem a své sovětské kontakty. O jeho žádostech byl mimo zvyklosti archivu spraven přímo prezident Husák, který jim rozhodl nevyhovět, oficiálně z administrativních důvodů.¹⁷³⁷ Potíže se také Královi dostavily v souvislosti se snahou získat

¹⁷³¹ Jiří NOVÁK: Ivánovičové, Václav Král a krize čs. historiografie, in: *Listy*, roč. 5, května 1975, č. 4, s. 33. K osobnosti Václava Krále též viz Roman ŠPERŇÁK: „Se soudružským pozdravem“ zůstávám dál. Rok 1968 v životě a díle Václava Krále, in: Bohumil Jiroušek a kol.: *Proměny diskursu české marxistické historiografie (Kapitoly z historiografie 20. století)*, České Budějovice 2008, s. 403–411.

¹⁷³² Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 218, *Kauza Peter Colotka (Dialóg pod Slavínom)* z r. 1991, s. 89.

¹⁷³³ Sama redakce Kulturní tvorby upozornila na redakční krácení Králova článku. Na okraj jednoho článku, in: *Kulturní tvorba*, roč. 4, 24. 3. 1966, č. 12, s. 7.

¹⁷³⁴ AÚSD, Komise, DIII/111, *list V. Plevzy G. Husákovi ze 4. 9. 1970*, s. 2. Srov. J. RYCHLÍK: *Češi a Slováci II.*, s. 208–209, pozn. 108.

¹⁷³⁵ Rozhovor autora s Viliamem Plevzou z 23. 10. 2014. Opisy Králových omluvných listů údajně kolovaly v akademickém prostředí. Tuto informaci, respektive že se o tom hovořilo, mi potvrdili historici Robert Kvaček, Eduard Maur a Josef Petráň.

¹⁷³⁶ Rozhovor autora s Janem Fojtíkem ze 7. 8. 2015.

¹⁷³⁷ AKPR, badatelský spis V. Krále, č. j. 400.845/76, *Informace pro G. Husáka k žádosti V. Krále z 12. 12. 1975*. Srov. ANM, f. V. Král, k. 3, a. j. 153, *Korespondence V. Krále s KPR z r. 1976*.

profesuru na pražské Filozofické fakultě, o kterou se neúspěšně pokoušel od roku 1970.¹⁷³⁸ Ačkoliv úspěšně procházel řádným schvalovacím procesem¹⁷³⁹ a návrh na Královo jmenování projednalo ministerstvo školství, průběžně kladná vyjádření patřičných odborů nakonec narazila. „*Po konzultaci s. ministra [Josefa Havlína] se s. Fojtíkem 16. 2. 75 nedoporučeno,*“ stojí lakonicky vepsáno ve spisu.¹⁷⁴⁰

Ke zlomu došlo až koncem roku 1977. Je těžké říct, zda se tomu stalo pod sovětským tlakem v kombinaci s Husákovou indispozicí způsobenou úmrtím manželky a snahou mít v této záležitosti čistý stůl, ale Gustáv Husák nakonec jmenoval Václava Krále řádným profesorem Univerzity Karlovy na návrh vlády České socialistické republiky, respektive ministra školství ČSR s účinností od 1. prosince 1977.¹⁷⁴¹ Určité vysvětlení přináší historik Ján Mlynárik: „*Bylo obecně známo, že pokaždé shodil ze stolu jmenování*“ Krále stranický ideologický pracovník Zdeněk Snítíl. „*Ve vědeckých kruzích se říkalo, že dokud bude Husák u moci, Král tuto bariéru nepřekročí, protože jde přímo o Husáka.*“ Podle Mlynárika bylo jeho jmenování „*daň*“ za Viliama Plevzu, jenž se stal akademikem Československé akademie věd. Ve stejné době byl zvolen akademikem i Zdeněk Snítíl,¹⁷⁴² který se rovněž stal členem jejího prezidia a místopředsedou, navíc ředitelem Ústavu marxismu-leninismu Ústředního výboru KSČ. Mohla přitom pomoci i skutečnost, že Václav Král učinil „pokání“ formou nové knihy, která pojednávala o mezinárodněpolitických aspektech osvobození Československa a obsahovala více jak čtyřicet odkazů na Husákovu Svedectvo,¹⁷⁴³ které se zatím stalo mantrou pro oficiální československou historiografii 70. a 80. let a na což byl Husák také upozorněn.

V těchto souvislostech došlo 18. října 1977 k absurdní situaci, jejímž aktérem byl dramatik Václav Havel, který obratně využil výše uvedenou anabázi vztahů obou dotyčných během soudního politického procesu proti své osobě, Jiřímu Ledererovi, Otovi Ornestovi a Františku Pavlíčkovi. Havel byl tenkrát obviněn z poškozování zájmů Československa v zahraničí, čehož se údajně dopustil tím, že zprostředkoval nepublikované paměti národněsocialistického politika Prokopa Drtiny na Západ. Obžaloba se opírala mimo jiné o znalecký posudek na Drtinovy vzpomínky, který vypracoval na žádost děkana pražské

¹⁷³⁸ AUK, personální spis V. Krále, list děkana filozofické fakulty K. Gally V. Královi z 22. 6. 1971. K tomu hlásil exulantský časopis *Listy*, že za tím stál Husák. Společenská rubrika, in: *Listy* 3, únor 1973, č. 1, s. 60.

¹⁷³⁹ NAČR, f. Ministerstvo školství ČSR, osobní spis dr. V. Krále, list B. Švestky J. Havlínovi z 8. 1. 1975.

¹⁷⁴⁰ Tamtéž, *Návrh rektora UK FF na jmenování V. Krále řádným profesorem pro obor československé dějiny z 8. 1. 1975.*

¹⁷⁴¹ AKPR, fascikl 4120, č. j. 300 490/77, *jmenování řádných a mimořádných profesorů vysokých škol (1977).*

¹⁷⁴² Ján MLYNÁRIK: *Diaspora historiografie. Štúdie, články a dokumenty k dejinám československej historiografie v rokoch 1969–1989*, Praha 1998, s. 515.

¹⁷⁴³ Václav KRÁL: *Osvobození Československa. Studie o mezinárodně politických aspektech*, Praha 1975.

Filozofické fakulty Václava Rába, respektive Státní bezpečnosti právě Václav Král.¹⁷⁴⁴ Havel šikovně zpochybnil Královu vědeckou erudici během soudního líčení a jako doklad přečetl Husákovo kritické vyjádření ke Králově osobě z roku 1968¹⁷⁴⁵ a plynně navázal slovy, že Králova „expertíza“ Drtinových pamětí je „jen dalším případem pseudohistoického přístupu, kterým je Král znám a který u něho dr. Husák kritizuje“.¹⁷⁴⁶

Nevšední výklad o odboji na Slovensku pak zažívali posluchači historie na pražské Filozofické fakultě, když Král využíval okenního výhledu z učebny na Pražský hrad k tomu, aby si neodpustil sarkastickou zmínku o „kavárenské společnosti“.¹⁷⁴⁷ Václav Král se však z profesury a větší vstřícnosti ze strany prezidentského archivu dlouho netěšil, trápilo ho zdraví a zemřel symbolicky na den 40. výročí od podepsání československo-sovětské smlouvy o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci.

5.3. Reformátor

Koncem roku 1967 dohasínala Novotného éra. Stále více se ohlašovaly ekonomické problémy, které vyplývaly z krachu třetího pětiletého plánu, také se otevírala diskuze o reformě a demokratizaci společenského systému, včetně úprav česko-slovenského poměru. Nespokojeností byla aktivizována část společnosti, zvláště mladá generace a intelektuálové, ale rovněž straničtí pracovníci, u nichž byly posilovány chuť i očekávání po kvalitativních změnách. Nakumulované neuspokojivě řešené záležitosti našly odezvu v sérii konfliktních událostí, celospolečenská kritika zazněla koncem června 1967 na IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů, o dva měsíce později následoval názorový střet Antonína Novotného s funkcionáři v Matici slovenské v Martině, který vyústil v hádku a odmítnutí připravených darů. Slovenská veřejnost i reprezentace chápali Novotného počínání jako projev nekulturnosti a urážku slovenského národa, prezidentův obraz jako nepřítele Slovenska byl tím umocněn. Navíc posléze proběhla v Praze srážka nespokojených studentů s bezpečnostními složkami.

Ačkoliv Novotný se apriorně nestavěl proti reformám, nedisciplinované projevy nesouhlasu s dosavadní politikou, kterou ztělesňoval, ho popouzely, a koncem října označil

¹⁷⁴⁴ ANM, f. V. Král, k. 12, inv. č. 386, *posudek V. Krále na rukopis P. Drtiny „Československo – můj osud“ z 20. 4. 1977*. Drtinovy paměti byly vydány knižně v roce 1982 exilovým vydavatelstvím Sixty-Eight Publishers v Torontu. Po změně politických poměrů je publikovalo v letech 1991 a 1992 i pražské vydavatelství Melantrich.

¹⁷⁴⁵ G. HUSÁK: *Prechádzka dejinami*, s. 129–130.

¹⁷⁴⁶ Jan ŠULC (ed.) – Václav HAVEL: *Eseje a jiné texty z let 1970–1989. Dálkový výslech. Spisy 4*, Praha 1999, s. 177–181.

¹⁷⁴⁷ Rozhovor autora s historikem Ivanem Šedivým z 21. 4. 2015, který na Filozofické fakultě UK studoval na přelomu 70. a 80. let.

situaci za kritickou. Liberalizace podle jeho názoru už zašla příliš daleko, odmítal návrhy na změny politického systému a reformy se snažil omezit pouze na ekonomickou oblast. Do otevřeného střetu přitom vygradovaly jeho vztahy s Alexandrem Dubčekem, jenž se kriticky vyslovil vůči připravované ekonomické reformě, jelikož by měla negativní důsledky pro tempo industrializace Slovenska a jeho socioekonomické vyrovnávání s českými zeměmi. Když Dubček dále hovořil o zvýšení pravomoci slovenských stranických a vládních orgánů a necitlivých zásazích Prahy do slovenských záležitostí, ta to Novotný již nevydržel a následně vyslovil s jeho vystoupením nesouhlas a obvinil Dubčeka, že podléhá nesprávným názorům, zvláště „úzkým národním zájmům“, ba si údajně neodpustil poznámku: „*Jaký je rozdíl mezi tebou a Husákem? Rozdíl je pouze v tom, že ty jednáš obezřetně a chytře!*“¹⁷⁴⁸

A právě „*slovenská otázka se stala poslední rozbuškou, jejíž odpálení uvolnilo cestu k Pražskému jaru,*“ pomohla zformovat v Ústředním výboru KSČ opozici proti Novotnému, která se skládala z různých zájmových skupin, v různé míře a oblastech proreformně orientovaných idealistů, pragmatiků a kariéristů, ekonomů-technokratů v čele s Oldřichem Černíkem, Drahomírem Kolderem a Otou Šikem, funkcionářů seskupených kolem Františka Kriegla a Josefa Smrkovského a slovenské skupiny pod vedením Alexandra Dubčeka, jenž využil ambicióznosti druhého muže strany Jiřího Hendrycha, jehož vztahy Novotným byly narušené, a na oko mu nabídl, že by se mohl stát šéfem KSČ, o což si dotyčný následně také interně řekl Brežněvovi.

Novotný pochopil závažnost situace, vyjádřil obavu z rozkolu ve straně v souvislosti s nacionální otázkou a postupem slovenských komunistů sovětskému velvyslanci a na pomoc si pozval do Prahy Leonida Iljiče Brežněva, který sondoval a snažil se uklidnit situaci. Nakonec se rozhodl nechat dění volný průběh a za Novotného se nepostavil, což byl signál pro dosud váhající funkcionáře, aby se od Novotného odvrátili.¹⁷⁴⁹ Brežněv mu patrně nezapomenul zdrženlivý postoj ve věci sesazení Nikity Sergejeviče Chruščova, neochotu umístit sovětská vojska na československém území, s čím již nesouhlasil Klement Gottwald.¹⁷⁵⁰ Brežněv rovněž kritizoval Novotného přístup k řešení slovenské otázky a jeho osobní příkrost vůči Dubčekovi, „čestnému Sašovi“,¹⁷⁵¹ kterému naopak dával najevo přízeň.¹⁷⁵² Spojovala je totiž

¹⁷⁴⁸ RGANI, f. 5, op. 109, d. 12000, *výňatky o rozhovoru s pracovníkem sekretariátu předsedy SNR Štefanem Murínem z 27. 11. 1967*, s. 131.

¹⁷⁴⁹ AÚPV, Komise, *záznam rozhovoru s V. Bilákem z 3. 10. 1990*, s. 12.

¹⁷⁵⁰ N. S. CHRUŠČOV: *Vzpomínky*, s. 148.

¹⁷⁵¹ Informace J. Kádára o telefonickém rozhovoru s L. I. Brežněvem z 13. 12. 1967, in: J. VONDRŮVÁ – J. NAVRÁTIL (eds.): *Prameny*, 4/1, s. 32, d. č. 3; A. M. ALEKSANDROV-AGENTOV: *Ot Kollontaj do Gorbačeva. Vospominanija diplomata, sovetnika A. A. Gromyko, pomoščnika L. I. Brežneva, J. V. Andropova, K. U. Černenko i M. S. Gorbačeva*, Moskva 1994, s. 145–147.

¹⁷⁵² K. KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Antonín Novotný*, s. 245.

minulost; společně studovali na stranické škole v Moskvě a pak se i soukromě navštěvovali.¹⁷⁵³ Navíc slovenští funkcionáři měli vlivné zastání u sovětského generálního konzula v Bratislavě Ivana Sergejeviče Udalcova, jenž sloužil Sovětům jako nezanedbatelný zdroj informací.¹⁷⁵⁴

Pod soustředěným tlakem se Antonín Novotný nakonec vzdal 5. leden 1968 funkce prvního tajemníka Ústředního výboru KSČ, čímž si udržel členství ve stranickém předsednictvu a prezidentský post, ba mu bylo oficiálně poděkováno za dosavadní činnost. Po diskuzích byl zvolen namísto jeho do čela KSČ Alexander Dubček.¹⁷⁵⁵

5.3.1. Proti Novotnému přes překážky ke hvězdám

Gustáv Husák nebyl přímým účastníkem zmiňovaného politického zvratu. Navíc listopad a první polovinu prosince 1967 trávil na vědecko-výzkumném pobytu v Jugoslávii, kde se v komparativní perspektivě zabýval problematikou vzniku a vývoje lidově-demokratického zřízení.¹⁷⁵⁶ Přesto pozorně sledoval politické dění a po svém návratu na československou půdu se plně aktivizoval. Účastnil se různých schůzek, přičemž se sešel například s reformním ekonomem Otou Šikem, který tenkrát považoval Husáka za odvážného člověka a reprezentanta slovenské opozice,¹⁷⁵⁷ rovněž s historikem Vilémem Prečanem, podle něhož byl Husák tak silně zainteresován do konfliktu v KSČ, že „přesně věděl, co kdo kdy říkal, jaké má stanovisko, žil tím“.¹⁷⁵⁸

Ještě o Vánocích napsal list Alexandru Dubčekovi, ve kterém se mu, respektive komunistické straně dával k dispozici a vyslovil se, že je připraven se vrátit do politického života. Následně mu také zaslal gratulaci ke zvolení do čela KSČ,¹⁷⁵⁹ kterou přivítal také článkem v Kultúrny životě. Mimo to v něm odsoudil předešlé deformace a vyslovil se pro odstranění sociálního, politického a nacionálního útlaku, pro demokratizaci a znovu

¹⁷⁵³ AÚSD, Sbirka Oldřich Jaroš, inv. j. 14, Nicholas Bethel (ed.): Father of a revolution [rozhovor se Štefanem Dubčekem], in: *The Guardian*, 31. 3. 1969.

¹⁷⁵⁴ Vladimír Konstantinovič VOLKOV: Instinkt samosochranenija: sovětskaja partokratija i „Pražská vesna“ 1968 goda, in: Jan Němeček – Emil Voráček (eds.): *Česko-ruské vztahy v 19. a 20. století / Česko-rossijskie otnošenija v 19–20 vekach*, Praha 2011, s. 107–108.

¹⁷⁵⁵ K otázce podzimní krize 1967 a politického pádu A. Novotného viz V. KURAL – J. MORAVA – F. JANÁČEK – J. NAVRÁTIL – A. BENČÍK: *Československo roku 1968. 1. díl: obrodný proces*, Praha 1993, s. 17–29; též J. RYCHLÍK: *Češi a Slováci*, II., s. 213–217; M. LONDÁK – S. SIKORA – E. LONDÁKOVÁ: *Předjari*, s. 137–152; K. KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Antonín Novotný*, s. 244–275; A. DUBČEK: *Naděje*, s. 122–137.

¹⁷⁵⁶ ÚASAV, f. ÚŠaP, k. 7, *Zpráva o vyhodnocení zahraničních styků Ústavu státu a práva SAV za rok 1967*, s. 5; Tamtéž, k. 12, *Zpráva o pracovní činnosti G. Husáka z 15. 12. 1967*.

¹⁷⁵⁷ Ota ŠIK: *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*, Praha 1990, s. 149.

¹⁷⁵⁸ Osobní archiv autora, Vilém Prečan: *Pár vzpomínek na setkání a utkání s Husákem ze 17. 11. 2011*.

¹⁷⁵⁹ AÚSD, Komise, DII/151, *záznam rozhovoru V. Biláka s G. Husákem z 10. 2. 1968*, 3s. Srov. A. DUBČEK: *Naděje*, s. 156.

zamyšlení nad českou a slovenskou otázkou i společným československým státem.¹⁷⁶⁰ Je pravda, že se Husák vyjadřoval místy obecně a spíše v náznacích, přesto jeho časopisecký článek předstihl text Josefa Smrkovského,¹⁷⁶¹ který je dnes pokládán za první signál příchodu hlubších změn.

22.–23. ledna 1968 zasedalo plénum Ústředního výboru Komunistické strany Slovenska, které vzalo s nadšením na vědomí výměnu Antonína Novotného za Alexandra Dubčeka, kterého vystřídal ve vedení slovenských komunistů Vasil Biľak, jenž ho podporoval proti Novotnému i přispěl k jeho zvolení. Plénum však proti očekávání nijak nevyřešilo politické zařazení Gustáva Husáka, kterého ani nekooptovalo za svého člena, přestože v tomto duchu vystoupilo vícero delegátů. Například Viktor Pavlenda či Ondrej Klokoč, jenž záležitost veřejně pojmenoval jako snahu o dořešení rehabilitace dotyčného.¹⁷⁶² Navíc ještě v polovině prosince navrhlo několik základních stranických organizací akademických pracovišť v Bratislavě Husáka na poslance Národního shromáždění.¹⁷⁶³ Ukázalo se však, že mezi Husákem a Dubčekem s Biľakem existovala nadále osobní averze pramenící z poloviny 60. let. Dubček opakovaně ignoroval výzvy části slovenských komunistických funkcionářů,¹⁷⁶⁴ aby byl Husák znovu zapojen do vrcholové politiky. Varoval před ním¹⁷⁶⁵ a nechal se v úzkém kruhu slyšet, že je potřeba zabránit jeho politickému návratu.¹⁷⁶⁶

Husák svoji výzvu zopakoval v lednu. Určitou odezvu našla až začátkem února, kdy se uskutečnil rozhovor s Biľakem, který Husákovi připomněl problémy, jež způsobil předsednictvu ÚV KSS svým vystoupením na městské konferenci v roce 1964. Husák kontroval tím, že mohl být ještě radikálnější, ale že potom jim už nepůsobil starosti, což Biľak uznal. Ohledně svého nového politického zařazení si nekladl žádné podmínky s tím, že ani práce v Praze by mu již nevadila. Navíc Biľaka upozornil, že by bylo dobré politicky zapojit i Ladislava Novomeského, Antona Rašlu, Felixe Vašečku a mnohé důstojníky, respektive že je potřeba k práci přitáhnout všechny poctivé komunisty.¹⁷⁶⁷

¹⁷⁶⁰ Gustáv HUSÁK: Staršie výročie a nové nádeje, in: *Kultúrny život*, roč. 23, 12. 1. 1968, č. 2, s. 5 a 8.

¹⁷⁶¹ Josef SMRKOVSKÝ: Oč dnes jde? in: *Práce*, roč. 24, 21. 1. 1968, č. 20, s. 1.

¹⁷⁶² Viz S. SIKORA: *Po jari krutá zima*, s. 11–12.

¹⁷⁶³ AÚPN, f. B8/II., inv. č. 141, Správa ŠtB Bratislava, Státně-bezpečnostní a operativní situace v Západoslovenském kraji, *měsíční a týdenní informace za rok 1967*, s. 195.

¹⁷⁶⁴ RGANI, f. 5, op. 109, d. 11998, *výňatek o rozhovoru generálního konzula SSSR v Bratislavě s M. Chudíkem z 29. 1. 1968*, s. 60.

¹⁷⁶⁵ AÚSD, Konference, *vyjádření J. Zraka*, s. 549–550.

¹⁷⁶⁶ V. BIĽAK: *Paměti*, I., s. 112; Záznam vystoupení V. Biľaka na zasedání ÚV KSČ 26. 9. 1969, in: J. VONDROVÁ – J. NAVRÁTIL (eds.): *Prameny 9/4*, s. 570, d. 363; V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 94; AÚPV, f. Komise, *rozhovor komise s L. Pezlárem z 3. 5. 1991*, s. 5.

¹⁷⁶⁷ AÚSD, Komise, DII/151, *záznam rozhovoru V. Biľaka s G. Husákem z 10. 2. 1968*, 3 s. Srov. A. DUBČEK: *Naděje*, s. 156.

Po Lednu nadále zůstával Husák mimo politické funkce a pracovní zařazen jako historik na Slovenské akademie věd, stále byl pouhým řadovým členem KSČ. Kvůli silící liberalizaci veřejného prostoru se mu však naskytla příležitost veřejně vystupovat, čehož se snažil jako zkušený rétor naplno využít. Během března prošel doslova maratónem různých rozhovorů, besed a diskuzí, které byly ve většině případů medializovány. Jeho častým tématem byla přitom úprava česko-slovenského poměru, otázka demokratizace, ale také vymezování se vůči době minulé i některým jejím představitelům: „*politickým trasařičkám*“ Milanu Chudíkovi a Jozefu Lenártovi, zejména pak „*tyranovi*“ Antonínu Novotnému.

Husák jako charismatický řečník s pověstí bývalého politického vězně i prezidentova odpůrce přitom budil značnou pozornost a sympatie veřejnosti. Největší doslova neutichající ovace sklídl na setkáních se studenty 19. března 1968 v bratislavském Parku kultury a oddechu, kde „*přistoupil k mikrofonu a čekal, až bude v sále ticho. Pak nás pozdravil. Ale neřekl 'Moji přátelé', nebo dokonce 'Soudruzi,' neřekl 'Dámy a pánové', nebo 'občané' – řekl jen velmi tiše, ale velmi pevně: 'Slováci'. Bylo to, jako by přes celou halu prošel blesk. Bylo to nepopsatelné. Lidé tleskali, křičeli, dupali nohami. Dav řval.*“¹⁷⁶⁸ Následující den také vystoupil na panelovém setkání komunistické inteligence s pražskou mládeží v tehdejším Parku kultury a oddechu Júlia Fučíka, dnešním Výstavišti, kde si vedle spisovatele Pavla Kohouta či politiků Marie Švermové a Josefa Smrkovského vícekrát vysloužil potlesk.¹⁷⁶⁹

Vůči prezidentu Novotnému jako symbolu ožehavé minulosti i křivd spáchaných na slovenském národu, který ještě zůstával prezidentem a členem předsednictva ÚV KSČ, si nejednou nebral servítek a výrazně se zapojil do kampaně za jeho úplný politický odchod. Pozornost vzbudil v této souvislosti i jeho projev na městské stranické konferenci v Bratislavě, na které ironicky hovořil o politické odpovědnosti politiků: „*Ja som veľmi za slušný prístup k ľuďom, aj vo vysokých funkciách, aj vtedy keď musia odchádzať. Ale aj trpezlivosť má svoje hranice. [...] Tak mi tiež nejaké výročia prišli na myseľ: napr. 25 rokov od založenia Slovenskej národnej rady v ilegálite, a ešte jedno staršie: tohoto roku bude tomu 350 rokov, čo sa urobila tzv. defenestrácia niektorých pánov na Pražskom hrade. Vieme, že to bolo vo feudalizme, v hlbokom stredoveku a neradi by sme napodobňovali takéto metódy. Myslím preto, že treba o to urýchlenejšie použiť politické prostriedky.*“ Pochvalně se naopak zmínil o Dubčekovi a Biľakovi v kontrastu s tím, že se „*hanbil za Chudíka a Lenárta, ktorí*

¹⁷⁶⁸ Katja KRAUSOVÁ: Fruchtbarer Schoß, in: *Die Zeit*, 10. 11. 1989, č. 46; celý záznam Husákova vystoupení viz Archiv Rozhlasu a televize Slovenska, *videozáznam Zhromaždenie vysokoškolákov v PKO 19. 3. 1968, Bratislava*. Ukázky z toho byly vícekrát využity v dokumentárním filmu Vlada Kubenka – Ladislava Kudelky – Ivana Húšťavy – Otakar Krivánka – Jaroslav Pograna *Čas, ktorý žijeme*, Slovensko 1968.

¹⁷⁶⁹ Archiv Českého rozhlasu, sign. AF06849/3, *Setkání mládeže s představiteli veřejného a politického života ve Sjezdovém paláci na pražském výstavišti 20. 3. 1968*.

prisluhovali aj naďalej súdruhovi Novotnému v týchto krízových dňoch a robili nám v podstate hanbu. Je z toho, myslím, aj také poučenie, aby politické trasorítky, ako ľudia, ktorých som spomínal, sa viac do verejného života nedostávali.“ Neopomenul si pritom ešte kopnout do již vysloužilých politiků Karola Bacílka a Viliama Širokého. „*Zánikom tyranie musia aj tyrani dolu,*“ zakončil svůj projev.¹⁷⁷⁰

Novotného pozice byla neudržitelná, působil jako vhodný terč pro kritiku všeho druhu, často také těch, kteří s ním předtím spolupracovali a které politicky „vytáhl“. Koncem března proto rezignoval na prezidentskou funkci, ve které ho nahradil Ludvík Svoboda, a zanedlouho i na členství v předsednictvu ÚV KSČ. Avšak ani potom se mu nedostávalo klidu, jelikož byl obviňován ze zodpovědnosti za politické procesy 50. let. Tato ožehavá otázka se dostala na jednání pléna Ústředního výboru KSČ 29. května, kde Jan Piller prezentoval průběžnou zprávu komise pro dokončení stranické rehabilitace, kterou vedl. Antonín Novotný ještě jako řadový člen Ústředního výboru KSČ s vyzněním zprávy polemizoval a za hlavního skutečného viníka procesů označil Klementa Gottwalda,¹⁷⁷¹ což vybudilo odmítavé reakce sálu. V průběhu diskuse se přihlásil o slovo i Gustav Husák, jenž v této době ještě nebyl členem ÚV KSČ a zasedání se účastnil jako host. Pronesl tam velmi emotivní a ostrý projev na Novotného adresu, který zakončil slovy: „*Existuje absolutně nesporná politická odpovědnost Antonína Novotného za brutální represálie, za nevinné věznění komunistů, za porušování zákonů, za podvodné rehabilitace tehdy, když už byly věci zcela jasné, za mučení a utrpení tisíců komunistů, kteří prošli Ruzyní a všeličím jiným, a také mnohých dalších nevinných lidí. Jestli dnes Novotný vystupuje tak, jak vystoupil zde, je to nejen otázka ztráty paměti, ale je to nedostatek vztahu ke straně, je to nedostatek lidského svědomí. A řeknu to, co říkávám veřejně na schůzích, kde se k nám hlásí tisíce lidí: poctiví lidé do této strany mohou přijít a mohou v ní pracovat a strana si očistí své jméno tehdy, když lidé typu Antonína Novotného z ní zmizí.*“¹⁷⁷²

Vystoupení Gustáva Husáka nemělo závažný dopad, jednalo se spíše o osobní satisfakci a kopnutí do „politické mrtvoly“, která v jeho očích ztělesňovala příčinu jeho

¹⁷⁷⁰ SNA, f. ÚV KSS, Protokoly městských konferencí KSS v Bratislavě 1968, k. 2, a. j. 8, *Zápisnice městské konference KSS v Bratislavě 15.–17. 3. 1968*, s. 197. Srov. Kto nám robil hanbu? Z prejavu dr. Gustáva Husáka na mestskej konferencii Komunistickej strany Slovenska v Bratislave, in: *Smer*, roč. 20, 19. 3. 1968, č. 67, s. 5;

¹⁷⁷¹ Ačkoliv Husákovi bylo zřejmé, že Gottwald nakonec přistoupil na politické procesy se straníky, byl nejen on v otázce jeho politické odpovědnosti velmi obezřetný. Uvědomoval si, že by jeho případné očernění snižovalo autoritu KSČ, která by tím také přišla o nenahraditelný symbol své cesty k moci (úspěchu) – „otce zakladatele“. Pro Husáka se jednalo o citlivé až nepříjemné téma, ale snažil se to nedávat najevo. Například neměl rád, když byly využívány v 70. letech Gottwaldovy citáty o boji proti revizionismu, což mu asociovalo jeho kauzu z 50. let. RGANI, f. 5, op. 109, d. 12007, *ze záznamu o rozhovoru s Z. Fierlingerem z 12. 5. 1971*, s. 83.

¹⁷⁷² NAČR, f. ÚV KSČ, 01, sv. 188, a. j. 122, *Stenografický zápis zasedání ÚV KSČ z 29. 5. – 1. 6. 1968*, s. 20, 28–30; též G. HUSÁK: O odpovědnosti a vině A. Novotného, in: *Kulturní tvorba*, roč. 6, 13. 6. 1968, č. 24, s. 14.

minulého utrpení a následné politické izolace. Razantnost vystoupení ovšem udivila ostatní přítomné. „*To nebyla kritika, ale řeč prokurátora, který kousek po kousku ukrajoval ze své oběti, až se mu protivník zcela ztratil, zničil ho,*“ vzpomíná Karel Kaplan s tím, že Španělský sál vypadat jako soudní síň a chybělo jen vynesení trestu smrti. Projev proto spíše vzbudil rozpaky přítomných a pochybnosti, zda je Husák představitelem reformistů, avšak jeho „*hvězda na nebi komunistické moci zazářila výrazněji*“.¹⁷⁷³

Bývalý první muž KSČ i státu Antonín Novotný se nezmohl na slovo a byl na uvedeném zasedání nejen vyloučen z Ústředního výboru KSČ, ale bylo mu pozastaveno i stranické členství, stejně jako Viliamu Širokému, Karolu Bacílkovi, Pavolu Davidovi či Ladislavu Gešovi.¹⁷⁷⁴ Novotný chápal Husákovo vystoupení jako politický projev – „diplomatický tah“, kterým útočil na předcházející centralistickou linii se snahou prosadit česko-slovenskou federaci.¹⁷⁷⁵

5.3.2. Duchovní otec federace

Společně s Gustávem Husákem byla postupně rehabilitována i myšlenka o česko-slovenské federaci. Husák se státoprávní otázce věnoval odborně jako vědecký pracovník Ústavu státu a práva Slovenské akademie věd, kde byl zaměstnán od května 1963. Účastnil se besed, vědeckých setkání, diskuzí a také uveřejňoval o dané problematice odborné a popularizační texty, kterým se nejednou nevyhnula cenzura. V rámci tehdejších možností se snažil prezentovat myšlenky, kterými navazoval na své představy o česko-slovenském federativním soužití z dob povstání. Veřejně hovořil o nutnosti se i v nacionální otázce držet „marxisticko-leninského východiska“, práva každého národa na sebeurčení a rovnoprávné postavení vůči jiným národům, přičemž v obecnosti vybízel k hledání nových cest a řešení.¹⁷⁷⁶

Během liberalizace veřejného prostoru po politickém pádu prvního tajemníka Ústředního výboru KSČ Antonína Novotného se Husák politicky aktivizoval a často vystupoval z pozice obhájce slovenských národních zájmů. Vymezoval se již konkrétněji vůči pozůstatkům čechoslovakismu a poválečnému asymetrickému česko-slovenskému

¹⁷⁷³ K. KAPLAN: *Mocní a bezmocní*, s. 139; též J. CUHRA – M. KOPEČEK (eds.): *Jde o to, jestli se k pravdě přibližujete*, s. 18. Zdeněk Mlynář prý poznamenal něco ve smyslu, že by se nechtěl dostat „pod Husákův nůž“. M. REIMAN: *Rusko jako téma*, s. 49.

¹⁷⁷⁴ V březnu 1971, tj. v době, kdy již stál v čele KSČ Gustáv Husák, nakonec došlo k přehodnocení tohoto rozhodnutí a dotyčným (mimo již zesnulého Pavola Davida) byly stranické legitimace navráceny. K. KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Antonín Novotný*, s. 306.

¹⁷⁷⁵ R. ČERNÝ: *Antonín Novotný*, s. 414.

¹⁷⁷⁶ Např. K dokumentom z histórie československé politiky, in: *Historický časopis*, roč. 15, 1967, č. 3, s. 432–440; Diskusia k česko-slovenským vzťahom, in: *Tamtéž*, č. 4, s. 559–572; AÚSD, f. Sbirka Oldřicha Jaroše, k. 3, inv. j. 33, *Stenografický záznam z besedy k problémům česko-slovenských vztahů, která se konala 10. 3. 1967 v Ústavu dějin KSS v Bratislavě*;

státoprávnímu vztahu, naopak otevřeně propagoval federativní model.¹⁷⁷⁷ Politický zápas proti centralismu zároveň prezentoval jako pevnou součást nastoupeného demokratizačního procesu¹⁷⁷⁸ a zároveň ho úspěšně využíval jako nástroj vlastních politických aspirací.

Gustávu Husákovi se podařilo kvůli svým medializovaným vystoupením značně zaplnit veřejný prostor a získat sympatie části veřejnosti i politických kruhů, což i negativně proti němu zaměřená politická reprezentace nemohla ignorovat. Husákův politický návrat stále zejména odmítali Alexander Dubček a Vasil Biľak,¹⁷⁷⁹ které se snažil přesvědčit ke změně stanoviska například Josef Smrkovský.¹⁷⁸⁰ Pro politické využití osob mimo vedení strany, které mají autoritu, se vyjadřoval i Lubomír Štrougal.¹⁷⁸¹

Nakonec se rozhodli Husáka politicky aktivizovat v souvislosti se sestavováním nové vlády Oldřicha Černíka, ve které mu nabídli funkci místopředsedy. Prezident Ludvík Svoboda jmenoval Černíkovu vládu včetně Husáka 8. dubna 1968 (funkci zastával do konce téhož roku). V Husákově kompetenci zejména byla příprava nové česko-slovenské státoprávní úpravy, jak se brzy ukázalo, příprava ústavního zákona o vzniku česko-slovenské federace. Husák prakticky řídil od 15. května 1968 nově vzniklý výbor pro přípravu nového státoprávního uspořádání republiky (oficiálně vedl výbor premiér Černík) a zároveň stál v čele odborné vládní komise,¹⁷⁸² která se paritně skládala z českých a slovenských zástupců. Husák často řídil komisi prostřednictvím ústavního právníka a předsedy ústavní subkomise Karola Laca, s nímž pak spolupracoval a konzultoval právní otázky až do konce 80. let.¹⁷⁸³

V průběhu léta 1968 se dostával Husák do názorových střetů ohledně konkrétní podoby federace a termínu jejího vyhlášení, přičemž striktně prosazoval dataci k 28. říjnu téhož roku s tím, že celý systém se bude moci domýšlet v perspektivně dalších dvou až tří let. Zasadil se za schválení ústavního zákona č. 77/1968 Sb. o přípravě federativního uspořádání

¹⁷⁷⁷ Např. RGANI, f. 5, op. 109, d. 11998, *Interview G. Husáka pro deník Le Peuple z 26. 3. 1968*, s. 70–71. Záznam z konference společenskovedních pracovníků o federalizaci, která se konala ve Smolenicích 6.–8. 3. 1968 [záznam vypracoval Miloš Řehůřek až v říjnu 1970], in: J. ŽATKULIAK (ed.): *Prameny*, 5/1, s. 29–34, d. č. 2. Na této konferenci čeští a slovenští intelektuálové došli k závěru, že úprava česko-slovenského státoprávního poměru ve federativním duchu je nezbytná.

¹⁷⁷⁸ O novém státoprávním uspořádání s Dr. Gustávem Husákem [beseda s redakcí Reportéra z 5. 6. 1968], in: *Reportér*, roč. 3, 26. 6. – 3. 7. 1968, č. 26, s. VI.

¹⁷⁷⁹ Ještě v roce 1988 hovořil Dubček o tom, že mu byl Husák vnucen. Michal REIMAN: Setkání s Alexandrem Dubčekem ve Vídni v listopadu 1988, in: *Soudobé dějiny*, roč. 9, 2002, č. 1, s. 142. Srov. A. DUBČEK: *Naděje*, s. 156. Zdeněk Mlynář tvrdí, že proti Husákovu jmenování byl jak Dubček a Biľak, tak Drahomír Kolder a Oldřich Černík. Z. MLYNÁŘ: *Mráz přichází*, s. 244. Srov. V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 93.

¹⁷⁸⁰ Ondřej PETR (ed.): Mluví Josef Smrkovský, in: *Listy*, roč. 5, březen 1975, č. 2, s. 7; též V. VRABEC: *Vybočil z řad*, s. 121 a 141.

¹⁷⁸¹ Poznámky z diskuze z 21. 3. 1968 na schůzi PÚV KSČ o politické situaci v zemi, abdikaci prezidenta A. Novotného a hodnocení okresních konferencí KSČ, in: J. VONDROVÁ – J. NAVRÁTIL – J. MORAVEC (eds.): *Prameny*, 9/1, s. 203, d. 29.

¹⁷⁸² K činnosti Husákovy komise viz J. ŽATKULIAK: *Činnost' tzv. Husákovy vládní komise*, s. 559–582.

¹⁷⁸³ AÚSD, Komise, R 135, *rozhovor s Vierou Muralovou z 6. 8. 1990*, s. 4.

Československa z 24. června 1968, kterým byla legalizována a uzákoněna cesta vedoucí k federalizaci unitárního státu.¹⁷⁸⁴ Husák se veřejně vyslovoval jak proti centralizovanému, tak volnému (až konfederativnímu) typu federace.¹⁷⁸⁵ Vycházel z delegování národních kompetencí federativním orgánům, odvozené suverenity federace od suverenity národní, i když tato otázka nakonec nebyla reflektována v posléze přijatém ústavním zákonu.¹⁷⁸⁶

Husák dále prosazoval paritní zastoupení Čechů a Slováků v ústředních státních a stranických orgánech a úspěšně též prosadil zřízení funkce státních tajemníků na federálních ministerstvech. Taktéž podporoval zákaz majorizace, zrušení krajského zřízení jako nadbytečného samosprávného mezičlánku vzniklého v roce 1960 a návrat k systému okresů.¹⁷⁸⁷ Značnou popularitu získal u slovenské společnosti svými vyjádřeními na podporu změny státního znaku a používání slovenské zástavy.

Husák vycházel v státoprávní úpravě z národního principu, tj. že se jedná o záležitost dohody čistě mezi Českem a Slovenskem. V této souvislosti se striktně stavěl proti zemskému východisku a požadavkům části moravské a slezské politické reprezentace i tamější veřejnosti na ustanovení trojdílné federace a též vůči autonomistickým požadavkům maďarské menšiny na Slovensku. Tyto otázky si podle Husákova názoru měly samostatně vyřešit až po vytvoření dvoudílné federace její jednotlivé části. Řešení moravsko-slezské otázky tak mělo být v kompetenci České národní rady, jejíž vznik Husák podpořil.¹⁷⁸⁸

Názorově třecí plochou mezi českou a slovenskou politickou reprezentací se zvláště staly hospodářské otázky. Husák prosazoval pod vlivem slovenských ekonomů Viktora Pavlendy či Hvezdoně Kočtúcha, aby Slovensko fungovalo jako samostatnější ekonomická jednotka, jako takzvaná integrovaná ekonomika.¹⁷⁸⁹ Zároveň stále využíval státoprávní otázku v rámci politického boje, na odstranění jemu nevyhovujících politických struktur na Slovensku. Husák prosazoval, aby sjezd Komunistické strany Slovenska se konal ještě před sjezdem KSČ, aby oslabil konzervativce a získal silný mandát pro prosazení federace.¹⁷⁹⁰

¹⁷⁸⁴ J. ŽATKULIAK: *Činnost' tzv. Husákovej vládnaej komisie*, s. 571.

¹⁷⁸⁵ SNA, f. ÚV KSS, Protokoly městských konferencí KSS v Bratislavě 1968, k. 2, a. j. 9, *Zápisnice městské konference KSS v Bratislavě 5.–7. 7. 1968*, s. 310.

¹⁷⁸⁶ Viktor KNAPP: *Proměny času. Vzpomínky nestora české právní vědy*, Praha 1998, s. 125. O hektičnosti v přípravách ústavního zákona, upřednostňování politického aspektu před odborným, časové tísní a neshodách v Husákově komisi hovořil Knapp na zasedání Národního shromáždění 27. října 1968, dostupné online: <http://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/028schuz/s028004.htm>.

¹⁷⁸⁷ O novém státoprávním uspořádání s Dr. Gustávem Husákem [beseda s redakcí Reportéra z 5. 6. 1968], in: *Reportér*, roč. 3, 26. 6.–3. 7. 1968, č. 26, s. VI.

¹⁷⁸⁸ G. HUSÁK: Zápas o pokrok trvá, in: *Kulturní tvorba*, roč. 6, 18. 7. 1968, č. 29, s. 1; Zdeněk PROVAZNÍK (ed.): Na otázky RP odpovídá soudruh Dr. G. Husák, in: *Rudé právo*, roč. 48, 17. 7. 1968, č. 196, s. 1–2. Též viz J. RYCHLÍK: *Češi a Slováci*, II., s. 235.

¹⁷⁸⁹ Rozhovor autora s Peterem Colotkou z 15. 9. 2015; AÚPV, f. Komise, záznam *rozhovoru se Samuelem Faltánem z r. 1990, či 1991*, s. 13.

¹⁷⁹⁰ Harold Gordon SKILLING: *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*, Princeton 1976, s. 280–281.

Husák trval na realizaci federace i po vstupu vojsk Varšavské smlouvy do Československa po 20. srpnu 1968, kdy byl postupně zvolen do vrcholových stranických funkcí (stal se prvním tajemníkem Ústředního výboru Komunistické strany Slovenska a členem předsednictva Ústředního výboru KSČ).¹⁷⁹¹ Ještě v září 1968 neúspěšně prosazoval, aby nový název státu v sobě obsahoval slovo „federativní“ či pomlčku ve slově „Česko-Slovensko“. Jednání prakticky probíhala do poslední chvíle, přičemž řada klíčových s federalizací souvisejících otázek, zvláště vymezení kompetencí mezi federálními a národními orgány, zůstala otevřena i po přijetí ústavního zákona č. 143/1968 Sb. o československé federaci, který schválilo Národní shromáždění 27. října 1968 a nejvyšší ústavní činitelé ho slavnostně podepsali za Husákovy účasti 30. října na Bratislavském hradě. Přelomový zákon vstoupil v účinnost k 1. lednu 1969, odkdy Československá socialistická republika byla oficiálně tvořena jako federativní svazek České socialistické republiky a Slovenské socialistické republiky.

Husák tím nabyl značné popularity a jeho zásluha o prosazení federace pak sloužila jako argument legitimacy a podpory jeho další, byť i konsolidační a prosovětské politiky (například také v kauze odchodu Josefa Smrkovského z funkce předsedy Federálního shromáždění na přelomu roku 1968 a 1969). Na Slovensku byl Gustáv Husák prezentován jako symbol, duchovní otec a strážný anděl federace a obecně emancipačních snah slovenského národa, kterému je třeba až bezmezně důvěřovat.¹⁷⁹²

V politické praxi bylo následně ustupováno od slovenských i Husákových původně prosazovaných státoprávních představ, které vycházely z rovnocenné koexistence třech partnerů (suverenity federace a jejich dvou republik). Nastoupena byla cesta k centralistické federaci s posilněnými federálními orgány a dominujícím postavením KSČ a jejího předsednictva. Nově ustanovené národní rady stále více pouze participovaly na návrzích zákonů Federálního shromáždění Československé socialistické republiky, které převzalo zákonodárnou iniciativu. Pod sovětským tlakem¹⁷⁹³ bylo ustoupeno od předpokládané

¹⁷⁹¹ „Opäť sa začínajú ozývať hlasy, akoby heslo 'federácia' bolo niečo nemiestne. Chceme povedať, že budeme pokračovať v realizovaní tejto myšlienky tak, aby ku koncu októbra bol už ústavný zákon prijatý,“ vyjádřil se veřejně Husák 6. září 1968 pro deník *Pravda*.

¹⁷⁹² „Z viacerých príčin by sme mali stát' za Husáka do akýchkoľvek dôsledkov.“ Matej SOVIAR: Kto to s nami myslí úprimne? in: *Rolnické noviny*, roč. 24, 9. 1. 1969, č. 7, s. 3; též viz texty tehdejšího časopisu *Nové slovo*.

¹⁷⁹³ Záznam z jednání delegace KSČ s vedením KSSS v Moskvě 3.–4. 10. 1968, in: J. VONDROVÁ – J. NAVRÁTIL (eds.): *Prameny*, 4/3, s. 131–132, d. 196.1; Bohumil ŠIMON: *Klobouk od Brežněva*, Praha 1997, s. 143. Husák po srpnovém návratu z Moskvy údajně vyprávěl, že Brežněv byl proti federaci: „Predstav si, že oni sú ešte aj proti tej federácii. 'Hovorím: Kto?' – Brežnev osobne. Ale to presadím, čo by sa čo robilo.“ AÚPV, Komise, *Rozhovor s A. Ťažkým* z 12. 2. 1991, s. 6–7.

federalizace Komunistické strany Československa a na samostatnější fungování národních ekonomik, což Husák původně podporoval.¹⁷⁹⁴

Silně konfliktním místem ve fungování nově ustanovené federace byla otázka vymezení kompetencí a s ní související ekonomické záležitosti. Peter Colotka dokonce hovoří o „*utajované krizi federace*“, která byla svázána s přípravou státního rozpočtu na rok 1970, jelikož předcházející rozpočet ještě vycházel z pravidel uplatňovaných v unitárním státu. Slovensku hrozil ekonomický i společenský regres. Následovalo proto bouřlivé jednání mezi českou a slovenskou vládou o přerozdělování financí se slovenským cílem, aby část zdrojů vázaných na české země byla přesunuta na Slovensko, což opětovně otevřelo citlivou otázku o doplácení Čechů na Slováky. Ti argumentovali článkem ústavního zákona o federaci, totiž že „*výraznou úlohou Československé socialistické republiky je vyrovnávání hospodářských a sociálních rozdílů mezi oběma republikami*“. Vyhrocenost tehdejší situace dokumentuje fakt, že během česko-slovenského jednání zkolaboval český premiér Josef Kempný. Federální premiér Oldřich Černík informoval o rozporech Gustáva Husáka, jenž důrazně vzkázal, aby problematika nebyla dále řešena a všichni účastníci o ní zachovali mlčenlivost. Přímý účastník jednání Peter Colotka vzpomíná, že poté se začalo „*za zavretými dverami aktivne diskutovat*“ o ústavních změnách, respektive revizi ústavního zákona o federaci, tj. posílení centralistických prvků, zvláště pravomoci federální vlády.¹⁷⁹⁵

Zejména v průběhu let 1969 a 1970 byly proto přijaty upřesňující zákony, které posílily kompetence federace na úkor národních republik (federální vláda mimo jiné získala právo zrušit rozhodnutí národních vlád), přičemž na připomínky slovenské politické reprezentace nebyl brán až na výjimky zřetel. Výsledkem novelizačních ústavních zákonů a dalších právních norem bylo ustanovení systému jednotné ekonomiky, plánování a tvorby rozpočtu. Dělo se tomu v souvislosti s revizí ekonomické reformy, návratem k centrálně plánovanému řízení, konsolidací přerozdělování financí (snaha zamezit kompetenčním sporům), posílením integrity státu a upevněním vedoucí úlohy KSČ v řízení společnosti. Zcela opuštěno bylo od původně avizovaného zřízení ústavního soudu, přijetí národních ústav či změny státních symbolů. Federativní státoprávní model tak ztrácel reálný obsah.¹⁷⁹⁶

¹⁷⁹⁴ O novém státoprávním uspořádání s Dr. Gustávem Husákem [beseda s redakcí Reportéra z 5. 6. 1968], in: *Reportér*, roč. 3, 26. 6.–3. 7. 1968, č. 26, s. III.

¹⁷⁹⁵ P. COLOTKA: *Vo víre času*, s. 160–161; též viz J. ŽATKULIAK: *Realizácia ústavného zákona o československej federácii*, s. 363 a 366.

¹⁷⁹⁶ Viz Jan RYCHLÍK: Normalizační podoba československé federace, in: Norbert Kmeť – Juraj Marušiak (eds.): *Slovensko a režim normalizácie*, Prešov 2003, s. 19–24.

Gustáv Husáka se na přijímání centralizačních změn podílel.¹⁷⁹⁷ Byl mimo jiné členem politické komise předsednictva Ústředního výboru KSČ pro otázky fungování československé federace, která konečnou podobu změn připravovala a schvalovala. Husák hovořil ve svých projevech o nutnosti posilování integračních tendencí a centrálního řízení,¹⁷⁹⁸ zároveň však bránil federativní model proti námitkám jeho apriorních odpůrcům.¹⁷⁹⁹ Státoprávní úpravy veřejně označoval za dořešení státoprávního vztahu mezi Čechy a Slováky.

Přijaté změny znamenaly velký ústupek od původně prosazovaných představ slovenské politické reprezentace a Gustáva Husáka, který však již v této době nebyl jen slovenským politikem a na problematiku tak více nahlížel celostátní optikou¹⁸⁰⁰ a též v intencích sovětských zájmů¹⁸⁰¹ (od 17. dubna 1969 stál v čele KSČ a 29. května 1975 byl navíc zvolen československým prezidentem). Ne že by se z něho stal čechoslovakista, ale uvědomoval si citlivost této otázky, kterou chtěl mít tehdejší terminologií řečeno konsolidovanou a snažil se vystupovat jako československý politik a státník.

Státoprávní federativní úprava nabídla nové možnosti zvláště slovenské elitě, která byla tak relativně saturována pracovními místy a možnostmi seberealizace. Přestože se jednalo o centralizovaný model, nastala viditelná změna v kontrastu s obdobím před rokem 1968, a to také v symbolické rovině, což vedlo k růstu sebevědomí slovenského národa.¹⁸⁰² Jak upozorňuje historik Jan Rychlík, období 70. a 80. let znamenalo paradoxně v praxi vzdalování Čechů a Slováků, do určité míry diskreditaci pojmu federace a předpoklady pro rozdělení Československa. Kvůli početnému zastoupení Slováků ve vrcholových státních orgánech vznikly silné slovenské manažerské vrstvy, na kterých se dalo budovat samostatné

¹⁷⁹⁷ Jan RYCHLÍK Gustáv Husák a česko-slovenské vztahy, postoj k otázce státoprávního uspořádání v období normalizace, in: S. Michálek – M. Londák a kol.: *Gustáv Husák*, s. 642–643.

¹⁷⁹⁸ Z projevu G. Husáka na plenárním zasedání ÚV KSS ze 4. 5. 1969, in: G. HUSÁK: *Projevy a stati. Duben 1969 – leden 1970*, Praha 1970, s. 49; Referát G. Husáka na plenárním zasedání ÚV KSČ z 29. 5. 1969, in: *Tamtéž*, s. 105–106.

¹⁷⁹⁹ Polemiky vůči federativnímu zřízení se vyskytly v průběhu roku 1970. J. RYCHLÍK: *Češi a Slováci*, II., s. 284.

¹⁸⁰⁰ Podle Lubomíra Štrougala se Husák cítil být československým politikem již v roce 1968, kdy si tvořil půdu pro celostátní politickou činnost a k státoprávní otázce přistupoval z těchto pozic. Štrougal společně s Oldřichem Černíkem ho však museli přesvědčit o vhodnosti jednotné ekonomiky, jelikož původně prosazoval požadavek zřízení slovenské banky a měny (Rozhovor autora s Lubomírem Štrougalem ze 17. 6. 2015). Naopak Černík či Zrak spatřovali u Husáka změnu v postojích po jeho zvolení do čela KSČ v dubnu 1969, jelikož předtím předpokládal, že se stane slovenským premiérem. J. ŽATKULIAK: *Realizácia ústavného zákona o československej federácii*, s. 360, pozn. 12.

¹⁸⁰¹ Moskva vyvíjela tlak na centralizovanou podobu federace, zejména nesouhlasila s federalizací komunistické strany a československé ekonomiky. NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, k. 451, Oficiální návštěva stranické a státní delegace ČSSR v SSSR 20.–28. 10. 1969, *Záznam jednání*, s. 11–12; AÚSD, DIII/146, *Záznam o přijetí S. V. Červoněnka na MZV ČSSR 18. 2. 1970*, s. 2–3. Memorandum k některým zásadním otázkám vnitropolitické situace ČSSR, předložené S. V. Červoněnkem K. V. Rusakovi v polovině července 1969, in: J. VONDROVÁ (ed.): *Prameny*, 4/4, s. 475 a 477, d. 155. Moskva se obávala, že obdobnou federativní úpravu by pak mohly požadovat i národy SSSR. Miloš PARIS: *Fakta ze zákulisí. Praha 1968 – Moskva 1991*, Praha 1991, s. 10 a 36.

¹⁸⁰² J. WANNER: *Brežněv a východní Evropa*, s. 100.

Slovensko.¹⁸⁰³ Nedá se rovněž opomenout, že důsledkem vytvoření federace také vznikly české národní orgány a oficiálně tak i moderní česká státnost.

Určitým vedlejším, avšak neméně důležitým završením státoprávní problematiky v politice Gustáva Husáka byly jeho aktivity na zahraničněpolitickém poli. Pod jeho politickým vedením se v kooperaci se Sovětským svazem podařilo v roce 1973 dojednat oficiální navázání vzájemných vztahů se Spolkovou republikou Německo, čehož součástí také bylo prohlášení o právní „nulitě“ Mnichovské dohody.¹⁸⁰⁴ O několik let později také došlo k úmluvě mezi Československem a Vatikánem na úpravě arcidiecézních hranic, které do té doby stále vycházely z období rakousko-uherské monarchie, v respektu k československé státní hranici. Hlavním důsledkem toho se stalo v červenci 1978 zřízení slovenské církevní provincie.¹⁸⁰⁵ Husák se o tuto otázku zajímal již jako místopředseda vlády, kdy měl mimo jiné v kompetenci církevní oblast,¹⁸⁰⁶ a následně v čele KSČ se osobně zasadil o její ustanovení.¹⁸⁰⁷ Úpravou církevních hranic především rozuměl posílení mezinárodněprávního zakotvení státních hranic¹⁸⁰⁸ a národní suverenity. Argumentoval údajně: „*No prece nám v této otázce nebudou vládnout z Maďarska?!*“¹⁸⁰⁹

¹⁸⁰³ J. RYCHLÍK: *Normalizační podoba československé federace*, s. 46.

¹⁸⁰⁴ K tomu viz Radko BŘACH: *Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN z roku 1973. Od prvních rozhovorů po ratifikaci smlouvy*, Praha 1994.

¹⁸⁰⁵ K problematice viz Jaroslav CUHRA: *Československo-vatikánská jednání 1968–1989*, Praha 2001, s. 91–112; Peter MULÍK: Gustáv Husák a jeho zásluhy o slovenskou církevní provincii, in: B. Kinčok a kol.: *Gustáv Husák*, s. 489–500; Emília HRABOVEC: *Slovensko a svätá stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky (1962–1989)*, Bratislava 2016, s. 109–162.

¹⁸⁰⁶ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 97.

¹⁸⁰⁷ „*Je nám dobře známo, pane prezidente, že na vyřešení této důležité církevně-politické otázky, je rozhodující Vaše zásadní směrnice, kterou především od Vás dostala delegace vlády ČSSR, která jednala o této otázce se zástupci Vatikánu.*“ AKPR, f. G. Husák, k. 23, Sekretariát prezidenta, pošta odeslaná 1975–1979, *Děkovný list administrátora olomoucké arcidiecéze Josefa Vrány G. Husákovi z 27. 7. 1978*. Husák na dopis odpověděl, že je „*přesvědčen, že v tomto konstruktivním duchu lze řešit všechny církevně politické otázky i v budoucnosti*“. Na Husákův osobní vliv v této otázce také upozorňuje B. CHŇOUPEK: *Memoáre in claris*, s. 285.

¹⁸⁰⁸ Rozhovor autora s Viliamem Plevzou z 31. 1. 2013.

¹⁸⁰⁹ Rozhovor autora s Milošem Jakešem z 16. 11. 2016.

6. NORMALIZÁTOR (1968–1977)

„I ten nejhanebnější ničema má v sobě špetku soucitu, já ale žádný soucit nemám a proto ničema nejsem.“ Richard III.¹⁸¹⁰

V září 1967 by se dožil Husákův politický mentor Vladimír Clementis pětadesát let. U této příležitosti napsal Gustáv Husák seriál zajímavých vzpomínkových článků¹⁸¹¹ a rovněž byla slavnostně odhalena na domě na bratislavském Náměstí Slovenského národního povstání, kde Clementis v meziválečném období bydlel a pracoval, pamětní deska s jeho bustou. Clementisova kamenná hlava hleděla na prázdný podstavec, který předtím patřil soše Josifa Vissarionoviče Stalina, kterou ještě před svým zatčením pomáhal Husák odhalovat. Zajímavé doznění protikladnosti doby nabízí tehdejší vtip o tom, „jak si jedna žena stěžuje druhé, k čemu jí je celá ta slavná destalinizace, když má jednoho malého Stalina doma...“

6.1. Dvojaký hráč

Gustáv Husák ovšem působil na konci šedesátých let i v průběhu československého jara v nejedné očí jako progresivní element komunistické strany, který přináší do veřejného prostoru svěží vítr. Dával mnohým lidem naději na hlubší změny, ačkoliv ve skutečnosti jen málokdo znal hloubku jeho reformního smýšlení.¹⁸¹² Tato skutečnost byla převážně dána vnějšími okolnostmi. Tím, že se radikálně vymezoval vůči nepopulárním politickým představitelům a že kvůli své minulosti disponoval aurou mučedníka a (slovenského národního) hrdiny. Jak již víme, kladné hodnocení rovněž získal u slovenské veřejnosti za své úsilí o národní emancipaci a zřízení česko-slovenské federace.

Husákův myšlenkový svět však spíše zůstával v zajetí minulosti a jeho generační zkušenosti. Gustáv Husák vycházel z negace, snahy o překonání kapitalistického systému (i v globálním smyslu), který si sice zakládal podle jeho mínění na formální rovnosti, ale ve kterém ve skutečnosti veškeré bohatství, a tak i politickou moc ovládá oligarchie. Husák především zůstával komunistou přesvědčeným o správnosti po válce nastoupené cesty, jejíž garanci odvozoval od vedoucí úlohy komunistické strany a spojení se Sovětským svazem. Správnost nastoupené cesty spatřoval v její „vědeckosti“ a životaschopnosti, jíž dokládalo

¹⁸¹⁰ Divadelní hra Williama SHAKESPEARA *Richard III.*

¹⁸¹¹ Viz G. HUSÁK: Spomienky na Vlada Clementisa, in: *Kultúrny život*, roč. 22, 4. 8. – 22. 9. 1967, č. 31–38.

¹⁸¹² Hans RENNERT – Ivo SAMSON: *Dejiny Česko-slovenska po roku 1945*, Bratislava 1993, s. 117; též K. KAPLAN: *Mocní a bezmocní*, s. 136; M. HÜBL: „Netáraj, Vilo!!“ [2. 9. 1988], in: E. Skřenková (ed.): *Cesty k moci*, s. 42.

podle jeho názoru dění po XX. sjezdu KSSS, které označoval za „obrodný proces“. To, co na ní kritizoval, byly deformace: chybně uplatňované metody, zneužívání osobní moci a neochotu hledat nové cesty a otevřeně hovořit o nedostacích jak v česko-slovenském poměru, tak direktivním řízení ekonomiky či propagandě, které by se více měly orientovat na „konzumenta“ s cílem „svobodného rozvoje člověka, jeho materiálního a kulturního rozletu“.¹⁸¹³

Husák byl obeznámen s novými myšlenkovými proudy v komunistickém hnutí. Ostatně jako vědecký pracovník Slovenské akademie věd se dostával i k zahraniční literatuře a odborně se zabýval společenským systémem Jugoslávie, zejména s akcentem na státoprávní otázku a otázku samosprávy.¹⁸¹⁴ Nechával si také překládat texty italských komunistů o specifických cestách k socialismu,¹⁸¹⁵ což patřilo k intelektuálnímu bontonu popisované doby (italské zkušenosti, zvláště pak citátů Palmira Togliattiho se také selektivně dovolával).¹⁸¹⁶ Avšak specifické cesty k socialismu jako alternativního modelu vůči stávajícímu řádu razantně odmítl.¹⁸¹⁷ Husák zůstal kritikem kapitalismu, který neztotožňoval s demokracií, stejně jako socialismus s diktaturou, přičemž vycházel z již daného zřízení, které mínil zdokonalovat. Ve skutečnosti proto nenabízel k tehdejšímu politickému systému Československa reálnou alternativu.

Pokud pozorně čteme Husákovy interní, ale i veřejné projevy,¹⁸¹⁸ zjišťujeme, zvláště v porovnání s jinými texty tzv. reformních komunistů, že Husák až ostentativně dával najevo oddanost Sovětskému svazu a kontinuálně varoval před „antikomunismem“, „antisovětském“, „anarchistickými“ a „pravičáckými“ projevy a vůbec před přílišnou liberalizací veřejného prostoru. Současně ovšem poukazoval i na nebezpečí z druhé strany, od „dogmaticko-konzervativních sil“. V Husákových vyjádřeních lze dvojakost pozorovat obecně. Na jednu stranu hovořil o zabezpečení občanských práv jednotlivce, svobodě projevu, svobodě shromažďovací, aktivnímu podílu občanů na věcích veřejných, dokonce proti

¹⁸¹³ Dvadsať rokov slovenskej žurnalistiky a dnešok. O novinách a novinároch za okrúhlym stolom, in: *Otázky žurnalistiky. Štúdie, články k problémom dejín teórie tlače, rozhlasu a televízie*, Martin 1965, s. 81–86; Gustáv HUSÁK: Úlohy jednej generácie. Spomienky na Vlada Clementisa VI., in: *Kultúrny život*, roč. 22, 11. 8. 1967, č. 32, s. 3.

¹⁸¹⁴ K tomu viz G. HUSÁK: Poznámky o Juhoslávii (Vývoj od oslobodenia), in: *Priroda a spoločnosť*, roč. 15, 1966, č. 24, s. 8–11; Husák také absolvoval v Jugoslávii v závěru roku 1967 odbornou vědeckou stáž.

¹⁸¹⁵ H. PONICKÁ: *Lukavické zápisky*, s. 44.

¹⁸¹⁶ Dvadsať rokov slovenskej žurnalistiky a dnešok. O novinách a novinároch za okrúhlym stolom, in: *Otázky žurnalistiky. Štúdie, články k problémom dejín teórie tlače, rozhlasu a televízie*, Martin 1965, s. 85; NAČR, f. ÚV KSC, Komise I., sv. 35, a. j. 891, *diskuzní příspěvek G. Husáka na bratislavské městské konferenci z 15. 3. 1964*.

¹⁸¹⁷ M. REIMAN: *Rusko*, s. 22; L. HOLDOŠ – K. BARTOŠEK (ed.): *Svědék*, s. 114.

¹⁸¹⁸ Je zajímavé a zároveň důležité vědět, že Husákovy veřejné projevy z období pražského jara byly často mediálně kráceny, což bylo k jejich délce i pochopitelné. Ovšem velmi často z nich vypadávaly právě pasáže, ve kterých kritizoval přílišnou liberalizaci veřejného prostoru a projevoval oddanost Sovětskému svazu.

existenci „železné opony“ a pro přímou demokracii (participaci zaměstnanců na správě podniků a zemědělských družstev), avšak vše v rámci „systému socialistické demokracie“, jelikož „každá sloboda i každá demokracia má svoje hranice“.

Z jeho vyjádření je vcelku jasné, co tím konkrétně myslel. Zejména se vyslovoval proti návratu kapitalistického systému, dějinnému etapovému návratu před „Únor“, a pro udržení i obranu zespolečenštěných výrobních prostředků. Odmítl také pluralizaci politického systému – vytváření opozičních stran. Vymezil se jak vůči Klubu bývalých politických vězňů (K231), Klubu angažovaných nestraníků (KAN) a přípravnému výboru sociálnědemokratické strany, tak vůči manifestu 2000 slov¹⁸¹⁹ i myšlence zákona o národním smíření.¹⁸²⁰ Navíc upozorňoval stranické novináře, že se mají při výkonu svého povolání řídit stranickou linií.

Vůči Husákovi se sice občas v interních intelektuálních kruzích, které překračovaly, či již překročily myšlenkové paradigma stávajícího totalitárního režimu, vyskytly určité pochybnosti, ale spíše kvůli jeho autoritářské povaze. Husák se dokázal například rozejít na základě názorové polemiky o čechoslovakismu s přítelem z mládí Eduardem Frišem či Zorou Jesenskou, které pak nemohl přijít na jméno.¹⁸²¹ Jeho dvojakost pak byla vykládána jako zdatné taktizování. Vítězilo vědomí toho, co prožil v 50. letech, a respekt k němu jako k hlavě reformního pohybu v Komunistické straně Slovenska.¹⁸²²

Jak je známo, Gustáv Husák byl v šedesátých letech napojen na intelektuální kruh kolem časopisu Kultúrny život. Jednalo se do určité míry o účelové spojenectví. Husák se pokusil již po své rehabilitaci založit vlastní časopis, ale to mu nebylo umožněno.¹⁸²³ Proto rád přijal nabízený prostor Kultúrneho života, kde mohl prezentovat své myšlenky i se sebe prezentovat. Redakci zase vyhovovalo, že Husákovy texty budí zájem čtenářů a jedná se

¹⁸¹⁹ RGANI, f. 5, op. 109, d. 11998, *Interview G. Husáka pro deník Le Peuple* z 26. 3. 1968, s. 70–71; Tamtéž, d. 11999, *Informace o stranické konferenci v Bratislavě* z 5. 7. 1968, s. 2. Archiv ČT, IDEC: 26853109913, *Rozhovor redaktora M. Ilka s G. Husákem* 25. 4. 1968; Z prejavu dr. Gustáva Husáka na mestskej konferencii Komunistickej strany Slovenska v Bratislave, in: *Smer*, roč. 20, 19. 3. 1968, č. 67, s. 5; SNA, f. ÚV KSS, k. 1881, *Zasedání ÚV KSS* 18. 7. 1968, s. 77; Dušan HAVLÍČEK: *Jaro na krku. Zážitky ze zákulisí sekretariátu ÚV KSČ od června do prosince 1968*, Praha 1998, s. 113–114. V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 97–101; G. HUSÁK: Po třetí raz, in: *Nové slovo*, roč. 10, 23. 5. 1968, č. 1, s. 1; Jozef HRABINA (ed.): *Slovo k súčasnosti*. Rozhovor s podpredsedom vlády Dr. Gustávom Husákom, in: *Nová mysl*, roč. 22, červen 1968, č. 6, s. 662–663.

¹⁸²⁰ Svědectví Jiřiny Kopoldové-Švermové, in: M. ŠVERMOVÁ: *Vzpomínky*, s. 296; Zákon o obecném smíru byl inspirován pozdně frankistickým Španělskem a snažil se ukončit rozdělení národa, rehabilitovat postižené nezákonnostmi režimu a stíhat pachatele. Přijetí zákona mimo jiné propagoval K231.

¹⁸²¹ Lásky je tendencia k seba prekročovaníu. Rozhovor so Soňou Čechovou, in: Zora BÚTOROVÁ (ed.): *Krehká sila. Dvadsať rozhovorov o životných cestách žien*, Bratislava 2001, s. 73; Z. DOSKOČIL: *Milan Hübl*, s. 644–649; Mirka KERNOVÁ: Dve manželky Gustáva Husáka, in: *TV OKO*, č. 31, 2005, s. IV.

¹⁸²² V. PREČAN: 'O vývoji a situácii na Slovensku', in: *Svědectví*, roč. 15, 1979, č. 58, s. 363; T. BROD: *Ještě že člověk neví*, s. 278; Ján ČOMAJ: Symbol machiavellizmu, antidemokracie a totality. Gustáv Husák, in: *Historická revue*, roč. 14, 2003, č. 4, s. 29; Rozhovor autora s Janem Křenem z 3. 11. 2016.

¹⁸²³ O novém státoprávním uspořádání s Dr. Gustávem Husákem [beseda s redakcí Reportéra z 5. 6. 1968], in: *Reportér*, roč. 3, 26. 6. – 3. 7. 1968, č. 26, s. VII.

v konečných důsledcích o spojenectví proti Antonínu Novotnému. Po jmenování místopředsedou vlády v dubnu 1968 však Husák již do redakce nikdy více nevstročil.

Jak vzpomíná Agneša Kalinová, Husák přivodil v tomto času názorového kvasu redakčnímu kruhu zklamání svými články k dvacátému výročí „Vítězného února“, ¹⁸²⁴ redakce je považovala za konzervativní. Husáka o negativních reakcích patrně informovala jeho partnerka, tamější redaktorka Viera Millerová, a z toho pak mohla pramenit jeho nedůvěra. ¹⁸²⁵ Patrně se však jednalo o zástupný důvod. Otevření veřejného prostoru Husákovi umožnilo se osamostatnit a v květnu 1968 obnovit periodikum *Nové slovo*, které založil během slovenského povstání. Husákovi se podařilo získat pro jeho redakci některé osobnosti *Kultúrneho života* i přitáhnout další významné intelektuály: Ladislava Novomeského, Miroslava Válka, Vladimíra Mináče, Viktora Pavlendu, Viliama Plevzu, Hvezdona Kočtúcha či již zmiňovanou Vieru Millerovou. V tomto aktu byla i demonstrace Husákovy síly a sebevědomí, vymezení se vůči pro něho již názorově nevábnému obsahu *Kultúrneho života*.

Jedním z nejmedializovanějších polemických témat se pro něho stala kauza spisovatele Ladislava Mňačka, který emigroval z Československa na protest proti československé kampani vůči Izraeli v souvislosti s Šestidenní válkou na Blízkém východě, která se udála v červnu 1967. Husák, který se s Mňačkem osobně znal, veřejně vůči němu nešetřil kritikou. Považoval jeho přístup za slabošský a nečestný, za spojování se s nepřítelem a ironizoval Mňačkovu snahu po lednu 1968 se navrátit do Československa, přičemž si vzal na paškál i s ním solidarizující novináře. ¹⁸²⁶ Redaktoři *Kultúrneho života* pak s Husákem polemizovali, což patrně také přispělo k jejich rozchodu. ¹⁸²⁷

Málo známý je přitom související fakt, že již v lednu 1968 Husák upozornil nové slovenské stranické vedení, aby bylo obezřetné vůči „*proizraelské skupině*“ ve straně, přičemž jmenoval Eduarda Goldstückera a právě Mňačka ¹⁸²⁸ a zmiňoval další nežádoucími projevy demokratizace, které by mohly narušit spojenectví a orientaci Československa na Sovětský svaz. Husák takto závažné projevy jistě nedělal nahodile, nýbrž ve snaze demonstrovat svoji loajalitu k Sovětskému svazu. Nemohl některé tamější kruhy již tenkrát, či

¹⁸²⁴ Gustáv HUSÁK: Poznámky k Februáru [I.–IV.], in: *Kultúrny život*, roč. 23, č. 5–8, 2.–23. 2. 1968.

¹⁸²⁵ Agneša KALINOVÁ: *Mojich 7 životov. Agneša Kalinová v rozhovoru s Janou Juráňovou*, Bratislava 2012, s. 246–247.

¹⁸²⁶ Viz Husákova vystoupení. SNA, f. ÚV KSS, Protokoly městských konferencí KSS v Bratislavě 1968, k. 2, a. j. 8, *Zápisnice městské konference KSS v Bratislavě 15.–17. 3. 1968*; Archiv Rozhlasu a televize Slovenska, *videozáznam Zhromaždenie vysokoškolákov v PKO 19. 3. 1968, Bratislava*.

¹⁸²⁷ Ján ROZNER: Ještě jednou o případu Ladislava Mňačka, in: *Literární listy*, roč. 1, 14. 3. 1968, č. 3, s. 6; Arnošt KLÍMA: Dr. Gustavu Husákovi o Ladislavu Mňačkovi, in: *Práce*, roč. 24, 29. 3. 1968, č. 88, s. 5; A. KALINOVÁ: Z redakčného zákulisia *Kultúrneho života*, čiže Příběh o desiatich malých černoškoch, in: *Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov*, Bratislava 1998, s. 113; TÁŽ: *Mojich 7 životov*, s. 250–252. Srov. Viliam PLEVZA: *Národnostná politika KSČ a česko/slovenské vzťahy*, Bratislava 1979, s. 294–297.

¹⁸²⁸ AÚSD, Komise, DII/151, *záznam rozhovoru V. Biľaka s G. Husákem z 10. 2. 1968*, 3s.

posléze tento postoj upoutat? Hodí se připomenout, že zmiňovaný konflikt na Blízkém východě aktivizoval v sovětském bloku kampaň proti sionismu a prohlubující se sovětská kritika československého vývoje mířila ostře i proti komunistickým funkcionářům židovského původu (František Kriegel, Jiří Pelikán, Ota Šik nebo již zmiňovaný Goldstücker a Mňačko).¹⁸²⁹

Gustáv Husák sledoval nejen domácí dění se značnými obavami, sice se nedomníval, že bezprostředně hrozí ze strany Sovětského svazu vojenská intervence do Československa, ale uvědomoval si nebezpečí plynoucí ze silící liberalizace veřejného prostoru, který se vymknul KSČ z rukou a narušoval její vedoucí mocenské postavení. Husák se snažil v této věci apelovat na přední funkcionáře. Na tom, že demokratizace zašla příliš daleko, se začátkem léta shodl s prezidentem Ludvíkem Svobodou,¹⁸³⁰ rovněž se snažil působit na Alexandra Dubčeka,¹⁸³¹ kterého sice veřejně hlasitě hájil, ovšem interně považoval za nedostatečně vybaveného politika na krizové situaci.¹⁸³² Již v květnu 1968 si prý neodpustil poznámku k českým zástupcům Národní fronty: „*Proč v Praze děláte z Dubčeka geroje? Je průměrný herec. Vše přivede do průseru!*“¹⁸³³

Také v těchto momentech se objevovala Husákova dvojaká hra, stejně jako během léta 1968, kdy byly v plném proudu přípravy na stranické sjezdy. Husák měl přirozeně ambice, politicky povýšit, v této době byl totiž stále pouhým řadovým členem strany a cítil podporu u členské základny, zejména inteligence a odbojářů. Rozhodl se proto pro ofenzívu, a aniž by se vzdal varovných poznámek vůči „pravému“ nebezpečí, zradikalizoval svá vyjádření vůči „levým“ a vyslovoval se za očistu stranického života od zkompromitovaných lidí i obměnu Ústředního výboru KSS.¹⁸³⁴ Vymezil se rovněž vůči komunistickému vedení v čele s Vasilem Biľakem, který se v této době již politicky rozešel s Alexandrem Dubčekem a zastával pevně prosovětské postoje. Husák se tak stavěl za Dubčeka a navzdory Biľakově zlosti pomohl prosadit, aby se sjezd KSS konal ještě před sjezdem KSČ. Oficiálně kvůli tomu, aby Slováci měli jasnou a silnou pozici při vyjednávání o česko-slovenské federaci. Ve skutečnosti také proto, aby došlo k posílení pozic reformistů o slovenské delegáty na následném celostátním sjezdu.

¹⁸²⁹ Sergej SEMANOV: *Predsedaatel KGB Jurij Andropov*, Moskva 2008, s. 87–88. Kampaň proti sionismu našla odezvu i v pozdějším výkladu československých událostí, mimo jiné i v známé propagandistické brožuře tzv. Bílé knize, a projevovala se ještě i v 70. letech. Jevgenij JEVSEJEV: Doslov, in: Jurij Ivanov: *Pozor: Sionismus (História a prax sionizmu)*, Bratislava 1970, s. 145–178; *K událostem v Československu. Fakta, dokumenty, svědectví tisku a očitých svědků*, Moskva 1968, s. 95.

¹⁸³⁰ J. PERNES: *Takoví*, s. 274.

¹⁸³¹ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 102.

¹⁸³² Srov. M. HÁJEK: *Paměť*, s. 208–209.

¹⁸³³ Karel LÖBL: *Naděje a omyly. Vzpomínky na onu dobu*, Praha 2012, s. 325.

¹⁸³⁴ G. HUSÁK: Zápas o pokrok trvá, in: *Kulturní tvorba*, roč. 6, 18. 7. 1968, č. 29, s. 1 a 3.

Gustáv Husák také veřejně zaútočil pichlavou připomínkou, že slovenské stranické vedení se sice tváří jako „progresivní“, avšak v minulosti podporovalo Novotného. Avšak dodával, že neměl na mysli Vasila Biľaka, u kterého naopak předpokládal, že bude i po sjezdu hrát významnou roli v politice.¹⁸³⁵ Husákův prudký předsjezdový nástup totiž vybudil Biľaka k aktivitě. Interně se s výhrůzkami vůči sobě vymezili, aby se nakonec domluvili, že nebudou proti sobě vystupovat a předběžně se ujednali i na personálních otázkách – „*rozdělení sfér vlivu*“. Biľak si uvědomoval, jak silnou podporou zdola Husák disponoval i jeho politické kvality. Husák zohledňoval, že Biľak se těšil důvěře Moskvy a vlivu ve stranickém aparátu. Podle sovětských záznamů Husák proto ustoupil od kandidatury na lídra Komunistické strany Slovenska a spokojil se s postem budoucího předsedy slovenské vlády, která měla být ustanovena po realizaci česko-slovenské federace. Oba by se také společně s Miloslavem Hruškovičem a Jozefem Lenártem stali členy komunistických předsednictev. Husák navíc prosazoval odchod Michala Pecha a Jána Janíka z politického života, naopak se stavěl za Jozefa Zraka, Viktora Pavlendu či Márii Sedlákovou, což Biľak akceptoval. Oba slovenští politici se tak ovšem smluvili pod podmínkou, že se nic do času konání komunistického sjezdu závažného nezmění.¹⁸³⁶ Jako by snad měli nějaké tušení.

Obecný omyl politiků československého jara byl v realitě věcí. Československo nebylo „pupkem světa“, nýbrž jeho zcela jinou částí. Již samotné pojmenování československého pokusu o reformu jako „socialismu s lidskou tvář“ vybízelo k logické reakci, kterou údajně také Brežněv učinil před Dubčekem: „*A jaký je u nás?*“¹⁸³⁷ Moskva chápala rozmachující se československé občanské hnutí a v jejich očích nedisciplinované i neschopné komunistické vedení jako potenciální hrozbu přechodu Československa ze sféry jejího vlivu a s tím případně spojeného dominového efektu. Proto se rozhodla jednat a společně s dalšími členskými státy Varšavské smlouvy vojensky zakročila. 20. srpna, v den vstupu jejich vojsk na československé území, se Gustáv Husák nacházel v Žiaru nad Hronom, kde na předsjezdovém shromáždění v Závodu SNP pronesl jeden ze svých, dáli se to tak říci, nejvíce „pravičáckých“ projevů: „*Jsou jednotlivci, kteří by chtěli přivřít dveře, kterými proudí čerstvý a zdravý vzduch do našeho politického života. [...] Jsem přesvědčen, že tento nový proud, představovaný soudruhem Dubčekem, je tak silný v českém a slovenském národě, že*

¹⁸³⁵ H. G. SKILLING: *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*, s. 280–281.

¹⁸³⁶ RGANI, f. 5, op. 109, d. 11999, z materiálu MZV SSSR o rozhovoru s J. Janíkem z 23. 7. 1968, s. 24; Tamtéž, z materiálu MZV SSSR o situaci na Slovensku na počátku srpna 1968, s. 36. O tomto jednání se v obdobném duchu také zmiňuje Vasil Biľak. AÚPV, f. Komise, záznam rozhovoru s V. Biľakem z 5. 10. 1990, s. 106–107.

¹⁸³⁷ AÚSD, Sbírnka konference Československý vývoj roku 1968 (1991), s. 555.

není síly, která by ty dveře zavřela, aby nás někdo dostal zpět, nebo nám uzavřel další vývoj a další perspektivy."¹⁸³⁸

Radikálnost a paradoxnost tohoto projevu v souvislosti s následným vývojem je důkazem toho, že i takový pragmatik jako Husák stále ještě v této době nevěřil v možnost vojenské intervence, o které se již nějaký čas veřejně spekulovalo, a domníval se, že Leonid Iljič Brežněv „blafuje“.¹⁸³⁹ Husák nepočítal s reálností vojenského zásahu, neboť Sovětský svaz by podle jeho názoru neriskoval eskalaci mezinárodního napětí a poškození vztahů v socialistickém bloku a socialismu jako ideji.¹⁸⁴⁰ „Večer jsem se vrátil do svého bydliště v Bratislavě a v noci jsem byl vzbuzen s tím, že jsou zde vojska,“ vzpomíná po letech na osudovou noc z 20. na 21. srpna 1968. „Byl jsem překvapen. O přípravě vstupu vojsk až do jeho uskutečnění jsem já osobně nic nevěděl a ani jsem neslyšel nikoho z mne známých funkcionářů o této možnosti vůbec hovořit. Stejně tak jako já byli překvapeni i předseda vlády p. Černík i místopředsedové p. Štrougal a p. Colotka,“ s nímž se časně zrána za drnčení tanků v bratislavských ulicích setkal v sídle Ústředního výboru KSS v Bratislavě, ale to bychom o několik hodin předbíhali.

Tam totiž hned po půlnoci zasedal slovenský stranický sekretariát a předsednictvo, které vedl Miloslav Hruškovič. Ten byl také instruován nepřítomným Vasilem Bil'akem do sovětského plánu na legalizaci příchodu vojsk pomocí přijetí prohlášení, že vojáci přišli na pozvání československého politického vedení. Hruškovič proto předložil členům vedení text zvacího listu a tvrdil, že v Praze byl schválen všemi členy předsednictva ÚV KSČ, včetně Dubčeka a že proti byli jenom Josef Smrkovský a František Kriegel. V následujícím hlasování hlasovalo šest z deseti přítomných členů slovenského předsednictva pro Hruškovičův návrh. Když však zanedlouho dorazil dálnopis, že v Praze byla vojenská intervence odmítnuta jako flagrantní porušení mezinárodního práva a o tom přijaté stanovisko předsednictva ÚV KSČ navíc vysílal rozhlas, vznikl v sídle slovenských komunistů zmatek, který mimo jiné vedl k telefonickému vzbuzení dosud spícího Husáka,¹⁸⁴¹ jenž se do rušného prostředí brzy dostavil, bydlel nedaleko. Označil Hruškovičovo tvrzení za dezinformaci a „*pokus o vrazenie*

¹⁸³⁸ Místopředseda vlády dr. G. Husák mezi žiarskými hutníky, in: *Rudé právo*, roč. 48, 21. 8. 1968, č. 231, s. 1; též je online dostupná rozhlasová reportáž, která je prokládána audiozáznamem z Husákova vystoupení: <http://www.ustrcr.cz/data/mp3/srpen-1968/20-08-68-zpravy-19-00.mp3>.

¹⁸³⁹ M. HUBL: „Netáraj, Vilo!“ [2. 9. 1988], in: E. Skřenková (ed.): *Cesty k moci*, s. 43.

¹⁸⁴⁰ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 101–102.

¹⁸⁴¹ Husákovi zavolal po půlnoci Samuel Fal'án s informací, že je svoláno předsednictvo a sekretariát ÚV KSS. „Telefón zobrala tá jeho kuchárka – stará pani [Helena Kyselícová] – že prišiel pred pol nocou a že spí. Tak ho zavolajte. Potom prišiel k telefónu a mu hovorím že... či vie volačo, že sa volačo deje. On, že nič nevie.“ AÚPV, f. Komise, *Rozhovor komise se S. Fal'ánem z roku 1990, či 1991*, s. 8–9. Fal'án pak trval na pozvání Husáka a Colotky jako místopředsedů vlády na zasedání předsednictva. AÚSD, Prokuratura, V45, *Záznam výpovědi S. Fal'ánem z roku 1990*, s. 4–5.

noža do chrbta A. Dubčeka“ a následně pomohl prosadit přehodnocení předcházejícího prohlášení na protestní, které vstup vojsk odmítlo a deklarovalo věrnost politickému vedení Alexandra Dubčeka.

Následně se Husák naopak snažil tlumit vášně a nabádal k rozvaze. Například pomohl na žádost komunistického vedení společně s Peterem Colotkou zklidnit shlukující se studenty.¹⁸⁴² Po příchodu vojsk se totiž už okolo 5hodiny ranní shromáždilo jen na bratislavském Náměstí Slovenského národního povstání kolem 700 osob a později došlo i k sročení asi 100–150 mladých lidí před budovou Ústředního výboru, kteří se brzy po vystoupení Husáka a jeho výzvách ke klidu rozešli. Rovněž již padly první lidské oběti.¹⁸⁴³ V tomto dramatickém čase potkal vedoucí ideologického oddělení ÚV KSS Miroslav Kusý „rozrušeného“ Husáka, který mu oznamoval, že byl na Ústředním výboru a je rozzlobený, jaká tam vládne hysterie a neschopnost cokoliv konat. A právě během pozorování Bratislavou valících se tanků dodal památnou větu: „*Ja tento národ zachránim, aj keby mňa mali všetci napľuvat' do očí.*“¹⁸⁴⁴

6.2. Očima Moskvy

„*Mám po světě sto padesát stran a jsem rád, že znám aspoň generální tajemníky, a to ještě ne všechny. A stále se objevují noví lidé, kdo se v tom má vyznat? Koho podňat, koho sňat?*“ Údajně se privátně zpovídal sovětský lídr Leonid Iljič Brežněv o břemenu imperiální moci vedoucímu tajemníkovi pražského městského výboru KSČ Bohumilu Šimonovi v listopadu 1968. Dále sovětský vůdce vzpomenu, že dříve znal z československých činitelů pouze Antonína Novotného a Jiřího Hendrycha, a když poznal v červnu tehdejšího roku boдрého tribuna lidu Josefa Smrkovského, tak by ho nejraději hned vyměnil za váhajícího Dubčeka.¹⁸⁴⁵ Škoda jen, že se koncem války zapletl s těmi Vlasovci... Brežněv naléhal, aby bylo vlídněji přistupováno k Vasilu Bil'akovi, jelikož jde o oddaného a spolehlivého člověka. Naopak Aloise Indru a Drahomíra Koldera, kteří v klíčový moment selhali a nedokázali v Praze prosadit legalizaci vstupu vojsk Varšavské smlouvy do Československa a vznik prosovětské

¹⁸⁴² AÚPV, Komise, k. Osobnosti – Zrak, Jozef Zrak: *August roku 1968. Od invázie do mimoriadneho zjazdu KSS. Spomienky, úvahy (i dohady)*, Bratislava 1991, s. 7; Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 218, *Kauza Peter Colotka (Dialóg pod Slavínom) z r. 1991*, s. 70b a 71; AÚSD, Protokoly, *Protokol o výsledku G. Husáka z 5. 6. 1990*, s. 2–3. Srov. Čestmír CÍSAŘ: *Moji českoslovenští presidenti*, Praha 2006, s. 102–103

¹⁸⁴³ AÚPN, f. B8, inv. j. 173, Zprávy SNB hl. města BA a Zs kraje, zprávy StB BA, Denní zprávy o situaci v ČSR za rok 1968–1969, *Zprávy pravděpodobně z 22. 8. 1968*, s. 252.

¹⁸⁴⁴ Vyjádření Miroslava Kusého v TV dokumentu Petra Lokaje *Ta lidská bezmoc moci*, ČT 2006. Srov. Miroslav KUSÝ: *Na vlnách slobodnej Európy*, Bratislava 1990, s. 34.

¹⁸⁴⁵ K tomu viz Ondřej PETR (ed.): *Mluví Josef Smrkovský*, in: *Listy*, roč. 5, březen 1975, č. 2, s. 7; též Jiří HOCHMAN: *První výročí smrti Josefa Smrkovského*, in: *Tamtéž*, únor 1975, č. 1, s. 7.

„dělnicko-rolnické vlády“, nebral vážně, alespoň se tak prý tvářil. Gustáv Husák na něho pozitivně zapůsobil během srpnových jednání v Moskvě i při pozdějších setkání, ačkoliv mu současně doslova nemohl přijít na jméno, které si soustavně zaměňoval s „Klusákem“.¹⁸⁴⁶ Považoval ho za možného muže budoucnosti, avšak tázal se, proč a z jakého důvodu byl tak dlouho předtím ve vězení.¹⁸⁴⁷

Pro sovětské politické vedení i samotného Brežněva byl Husák dlouhou dobu neznámou, člověkem s podivnou minulostí, který s nejasnými úmysly opětovně vtrhl do politické arény.¹⁸⁴⁸ Po prolistování spisu, který si na Husáka vedlo Mezinárodní oddělení ÚV KSSS, se není ani čemu divit. Hned první založený dokument z roku 1936 hovoří o Husákovi jako o nedisciplinovaném členovi strany, který může být pod vlivem trockismu.¹⁸⁴⁹ Zdá se, že Moskva stále brala v patrnosti některá jeho obvinění z kampaně proti slovenskému buržoaznímu nacionalismu z 50. let, navzdory Husákově justiční a stranické rehabilitaci. V písemnostech z 60. let se stále vyskytovaly pochybnosti ohledně jeho minulosti, zvláště za války. Připomínána byla Husákova účast na propagandistické výpravě na nacisty obsazenou Ukrajinu v roce 1941,¹⁸⁵⁰ odpovědnost za neúspěšné osvobození komunistických vězňů z nitranské věznice krátce před slovenským povstáním či konflikty s Gottwaldovým politickým vedením v souvislosti s nacionální otázkou.¹⁸⁵¹ Přítomny byly také negativní reminiscence spojené s poválečnou politikou proti maďarské menšině, ale též upozornění na to, že Husák udržuje styky s „*pravicově orientovanými*“ lidmi,¹⁸⁵² což byla patrně narážka na jeho kontakty s intelektuálním kruhem Kulturného života.

Ke starým hříchům se navíc připočítala kritika, kterou si Husák vysloužil od předních československých funkcionářů za své „*protistranické*“ a „*provokativní*“ vystoupení na městské konferenci KSS z března 1964. Charakteristiku o ambiciózním kariéristovi také

¹⁸⁴⁶ Milan Klusák, manžel dcery Ludvíka Svobody Zoji, byl v této době čerstvě jmenovaný náměstek ministra zahraničních věcí. Brežněv si soustavně zaměňoval jeho jméno s Husákovým již během rozhovorů z konce srpna 1968. A. DUBČEK: *Naděje umírá*, s. 201. Také v Brežněvově privátním záznamu o klíčové schůzce s Husákem z 13. dubna 1969, na které ho Sověti podpořili v záležitosti výměny Dubčeka na čele KSČ, je poznamenáno, že se setkal s „*Klusákem*“. A. CHINŠTEJN: *Skazka*, s. 490.

¹⁸⁴⁷ Bohumil ŠIMON: *Klobouk od Brežněva*, Praha 1997, s. 158–160.

¹⁸⁴⁸ Biřák v této souvislosti zmiňuje, že z minulosti „*bylo v Moskvě nemálo zkreslených informací*“ o Husákovi. V. BILÁK: *Paměti Vasila Biřáka*, II., s. 129; též AÚSD, Konference, stenozáznam, *vyjádření J. Zraka*, s. 549.

¹⁸⁴⁹ RGANI, f. 5, op. 109, d. 11997, *Hlášení soudruhů Jaroslava a Mirka z r. 1936*, s. 3.

¹⁸⁵⁰ RGASPI, f. 495, op. 272, d. 39, *Záznam o rozhovoru člena delegace SSSR v ČSSR V. Nikolajeva se zástupcem ideologického odd. ÚV KSČ J. Šimkem z 28. 2. 1964*, s. 95; RGANI, f. 5, op. 109, d. 11998, *ze záznamu o rozhovoru M. V. Zimjanina s J. Hendrychem z 29. 4. 1964*, s. 43. K tomu viz podkapitulu 2.2.1. *V Katyni? Nedobrovolný účastník zájezdu*.

¹⁸⁵¹ Tamtéž, *ze záznamu o rozhovoru M. V. Zimjanina s B. Laštovičkou z 10. 4. 1964*, s. 49–50.

¹⁸⁵² Tamtéž, *ze záznamu o rozhovoru s pracovníkem maďarského MZV L. Balážem (vyhotoveno 14. 5. 1968)*, s. 91.

doplňovala opětovná nařčení ze slovenského nacionalismu.¹⁸⁵³ Husákův negativní profil byl pak ještě oživen u Sovětů jeho aktivitami v období československého jara, konkrétně jeho vystoupením na diskuzích s mládeží, a zvláště jeho politickým zápasem s oblíbencem Moskvy Vasilem Biľakem o mocenský vliv v Komunistické straně Slovenska.

Sověti také vytýkali v dubnu 1968 Dubčekovi, že zpátky přivedl do politiky Husáka,¹⁸⁵⁴ a ještě když prezident Ludvík Svoboda konzultoval s Brežněvem složení své delegace, která nakonec odletěla 23. srpna do Moskvy, a padlo přitom Husákovo jméno, dočkal se prý reakce, proč tam chce brát „*toho kaviarenského politika*“.¹⁸⁵⁵ Husák tenkrát v Moskvě evidentně zaujal.

6.2.1. V Moskvě a Bratislavě

Zatímco vojenská intervence do Československa proběhla nadmíru podle sovětského očekávání, politickou situaci se Moskvě nepodařilo zvládnout. „Zdravé síly“, jak Sověti označovali jí neochvějně věrné československé politiky (Alois Indra, Vasil Biľak, Drahomír Kolder atd.), totálně selhaly. „*Nejsou schopné žádné akce, projevíly se jako zbabělci a schovali se na velvyslanectví,*“ hřímal v Kremlu Brežněv i předseda prezidia Nejvyššího sovětu SSSR Nikolaj Viktorovič Podgornyj, které informovalo sovětské velvyslanectví v Praze o čím dále horším vývoji politické situace. Prezident Ludvík Svoboda, jenž nadvakrát odmítl jmenovat novou prosovětskou vládu, nabídl Moskvě východisko, rozhodl se totiž vyřešit krizovou situaci setkáním se sovětským politickým vedením. Jeho hlavním cílem bylo dále neeskalovat napětí a přivést zpátky do Československa jeho představitele, které Sověti za jejich odmítavý postoj ke vstupu vojsk internovali (Alexander Dubček, Oldřich Černík, Josef Smrkovský, František Kriegel, Bohumil Šimon a Josef Špaček).¹⁸⁵⁶

Prezident nakonec odletěl do Moskvy i přes negativní stanovisko Národního shromáždění. Jeho let měl mezipřistání v Bratislavě, kde k ostatním členům prezidentovy delegace přibyl Gustáv Husák jako zástupce československé vlády a Slovenska.¹⁸⁵⁷ Husák se těšil Svobodově důvěře, přičemž během celého pobytu mezi dotyčnými fungovala úzká

¹⁸⁵³ Tamtéž, *ze záznamu o rozhovoru M. V. Zimjanina s B. Laštovičkou z 10. 4. 1964*, s. 50; RGASPI, f. 495, op. 272, d. 39, *Ze zprávy M. V. Zimjanina o pobytu na Slovensku 30. 6. – 4. 7. 1964 (vyhotoveno 4. 8. 1964)*, s. 91.

¹⁸⁵⁴ M. PARIS: *Fakta ze zákulisí*, s. 11; též Věnek ŠILHÁN: XIV. mimořádný – „Vysočanský“ sjezd KSC, in: Jiří Borek (ed.): *Srpen 1968*, Praha 1990, s. 131.

¹⁸⁵⁵ J. FŮLE (ed.): *Život s lidskou tvárou*, s. 22. V usnesení ÚV KSSS z 22. srpna 1968 stojí, že Svoboda požádal o přijetí v Moskvě a že s ním přiletí „*Indra, Biľak a Piller a další, které neznáme*“. J. VONDROVÁ (ed.): *Prameny*, 4/4, s. 213, d. 80.

¹⁸⁵⁶ V. KURAL – J. MORAVA – F. JANÁČEK – J. NAVRÁTIL – A. BENČÍK: *Československo roku 1968. 1. díl*, s. 177.

¹⁸⁵⁷ Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 218, *Kauza Peter Colotka (Dialóg pod Slavínom)*, s. 75–76; L. ŠTROUGAL: *Paměti a úvahy*, s. 195; AÚSD, Prokuratura, V46, *Záznam výpovědi H. Ďurkoviče z r. 1990*, s. 5.

spolupráce a vzájemná podpora.¹⁸⁵⁸ Hned během prvního hlavního jednání v Kremlu se Brežněv vymezil vůči konání mimořádného sjezdu KSC (Vysočanského sjezdu), který byl narychlo zahájen po příchodu vojsk a odsouval z politických pozic „zdravé síly“, rovněž nesouhlasil se sjezdem slovenských komunistů, který byl připravován a posléze i zahájen v Bratislavě. Svoboda uvedl jako hlavní československý požadavek „osvobození“ intervenovaných členů předsednictva ÚV KSC a sovětský předseda rady ministrů Alexej Nikolajevič Kosygin nabádal pod nepřímou pohružkou k hledání společného řešení přijatelné pro obě strany, jinak že hrozí v Československu občanská válka a krveprolití. Následně si o slovo také řekl Husák:

„Jsem rád, že došlo k setkání. Dva až tři dny jsem prožíval v Bratislavě – zasedali jsme v předsednictvu ÚV KSS. Všichni komunisté prožívají tyto dny jako velmi tragické. Souhlasím se soudruhem Brežněvem a soudruhem Kosyginem, že v čs. vývoji po lednu byly nedostatky, rizika i hlouposti. Mluvili jsme o tom i ve vedení, i s řadovými členy strany. Jednali jsme o tom, jak postupně likvidovat pravé nebezpečí i chyby levičáků. Bratrské země nás kritizovaly za chyby – mají na to právo. Po Čierné a Bratislavě¹⁸⁵⁹ jsem viděl, že soudruh Dubček a Černík si uvědomují nebezpečí a počítají s nutností odstranit je. Nevěděl jsem o konkrétních slibech či závazcích,¹⁸⁶⁰ ale věděl jsem, že linie udržet přátelství s SSSR a socialistickými zeměmi se daří a že se uplatňují i tendence postupně se zbavit nebezpečí zprávy.

Myslím si, že sovětští soudruzi trochu přeceňovali toto nebezpečí. My tu žijeme, jsme také komunisté – já od šestnácti let – a u nás být komunisti a přítelem SSSR bylo vždy jedno. Když k nám přišla vojska, nikdo z komunistů to nemohl pochopit. Přicházely delegace komunistů ze závodů, z řad Lidových milicí, inteligence, mládeže. Byli bychom to rádi vysvětlili, ale nikdo to nemůže pochopit. Muselo to být velké nedorozumění. Tento krok vytvořil úplně novou situaci mezi národy ČSSR. Vojska, střelba, krveprolití – to vše vytváří nemožnou atmosféru, která se každým dnem zhoršuje. V Bratislavě jsme jednali s velícím generálem. V maličkostech se snažili vyjít vstříc. Ale v zásadních otázkách ne – byla znemožněna činnost rozhlasu, televize, vlády, oficiálních orgánů. Je obecný pocit, že jde o okupační stav – i když se tomu termínu vyhýbáme. Omlouvám se za otevřenost. To vše nás jako komunisty nutí hledat politické řešení. Jsou dvě možnosti: buď totální okupační správa, nebo politická dohoda, podle níž bude nutně pracovat vláda a stranické orgány. Vítám prohlášení soudruha Brežněva a soudruha Kosygina – nejen v zájmu života našich národů, ale i mezinárodního postavení

¹⁸⁵⁸ M. PARIS: *Fakta ze zákulisí*, s. 40; RGASPI, f. 495, op. 272, d. 37, II. tom, výňatek z materiálu velvyslanectví SSSR v Praze o rozhovoru s generálním tajemníkem Svazu čs.-sovětského přátelství J. Němcem z 13. 9. 1968, s. 63; Z. MLYNÁŘ: *Mráz*, s. 240; V. BILÁK: *Paměti*, II., s. 144.

¹⁸⁵⁹ V Čierné nad Tisou (29. 7. 1968 – 1. 8. 1968) a Bratislavě (3. 8. 1968) se uskutečnila jednání československých a sovětských politických představitelů o situaci v Československu.

¹⁸⁶⁰ Podle Sovětů Dubček údajně přijal v interním rozhovoru s Brežněvem během jednání v Čierné nad Tisou politické závazky, které následně společně s dalšími sovětskými instrukcemi nesplnil.

SSSR, protože nám i na něm záleží. Vedení KSS i vláda ČSSR mi uložily: žádat to, co tlumočil již soudruh Svoboda – propustit internované činitele a umožnit normální činnost státních a stranických orgánů; aby tyto orgány mohly nějakou činnost vyvíjet. To v dané chvíli není ještě možné. Jsou obsazeny budovy vlády, neexistují spoje, telefony atd. Plně chápu, že sovětské soudruzi chtějí garancie, že Československo se bude normálně vyvíjet v socialistickém táboře, bude likvidována antisovětská a antisocialistická propaganda a budou provedeny i některé personální změny. To vše ale bylo možné i bez vojenského vměšování. Když už je situace taková, musíme dnes nalézt východisko. Političtí činitelé, kteří budou v orgánech strany či státu působit, budou mít nepochybně velice těžkou pozici. Atmosféra je taková, že za zrádce a kolaboranta je nyní označen každý, kdo se pokouší nějakým způsobem být jen dohodnout se sovětskými institucemi. Neříkám to proto, že bych se bál jednat. Ve straně byly i složitější situace a nebáli jsme se ani nepopulárních opatření. Byl bych rád, kdyby byly vytvořeny alespoň některé příznivější podmínky. Když už ne zatím pokud jde o odchod vojsk, tedy alespoň o dislokaci a nevměšování. Tyto otázky vyvolávají takovou nervozitu, že normální život je nemožný.

Pokud jde o sjezd, nebyl jsem tam. Jen z rádia jsem se dověděl, že jsem byl zvolen do ÚV i předsednictva.¹⁸⁶¹ Bylo by jednoduché prostě říci, že sjezd byl ilegální. Třeba však počítat s tím, že z českých zemí tam velká část delegátů byla a že se veřejnost postavila za sjezd. Třeba o tom hovořit, ale řešit třeba celou věc delikátně a respektovat nálady, které u nás teď jsou. My všichni – jak jsme spolu hovořili – máme nejlepší vůli dohodnout se se sovětskými soudruhy. Bylo by však dobře, kdybychom mohli oznámit domů lidem něco pozitivního. Například pokud jde o svobodu intervenovaných soudruhů, možnosti práce vlády a dalších vedoucích orgánů, změny v postavení vojsk ve velkých městech, aby byl možný normální život. S tím souvisí i zásobování obyvatelstva. Chápu, že SSSR je světová mocnost a chce, aby bylo respektováno jeho stanovisko, jeho právo ve střední Evropě. Proto se chceme domluvit o těchto otázkách. Naše národy jsou malé, měly velmi těžkou minulost a jsou značně citlivé na otázky svobody a suverenity. To, co se stalo, velmi špatně působilo. KSC bude muset mnoho let pracovat, aby to napravila.¹⁸⁶²

Husákův projev, stejně jako Svobodova slova, příliš Sověty neoslnil, nýbrž rozhněval. Brežněv nenechal Husáka ani domluvit a prudce zareagoval a udal důvody, které Sověty vedly k vojenské intervenci. Neodpustil si také narážku na to, že se Husák zaštiťuje a hovoří jménem slovenských politických orgánů, ovšem bez jeho přítomnosti se v Bratislavě koná stranický sjezd. Jednání v záchvatu rozhořčení přerušil. Během nenadálé přestávky se pak

¹⁸⁶¹ Gustáv Husák hovořil o Vysočanském sjezdu KSC, který byl zahájen 22. srpna 1968 v Praze a na němž byl v nepřítomnosti zvolen členem ÚV KSC i členem předsednictva ÚV KSC. Opětovně tak nabyl od roku 1950 vrcholného stranického postavení.

¹⁸⁶² Československý záznam o jednání mezi československou delegací vedenou L. Svobodou a sovětskými představiteli v čele s L. Brežněvem v Kremlu 23. 8. 1968, in: J. VONDROVÁ – J. NAVRÁTIL (eds.): *Prameny*, 4/2, s. 250–253, d. 157. Srov. se sovětskou verzí záznamu. J. VONDROVÁ (ed.): *Prameny*, 4/4, s. 224–226, d. 81. Uvedené edice dokumentů obsahují mimo jiné i další záznamy z oficiálních jednání v Moskvě.

uskutečnil kuloární rozhovor mezi Brežněvem a Husákem, který Vasil Biľak označuje ve svých vzpomínkách za „*historický*“ s tím, že k němu došlo jeho prostřednictvím. Údajně ještě předtím Brežněva informoval o složitosti situace v Československu a dezorientované veřejnosti, a proto mu doporučil: „*'Je třeba hledat třetího.'* I tu se potvrdilo, že Brežněv byl pohotový a moudrý politik. Nebylo mu třeba zeširoka vysvětlovat některé souvislosti. Usmál se, otočil, udělal několik kroků k soudruhu Husákovi a velmi příjemným tónem řekl: *'Jsem rád, že vás poznávám. Možná, že jsem vám dosti dobře neporozuměl. Ale metodou, jakou naše jednání začala, těžko najdeme pozitivní východiska.'* Gustáv Husák souhlasil.“¹⁸⁶³

Jednalo se o okamžik Husákova myšlenkového obratu, respektive návratu k původním východiskům. Smělost Husákova počínání a mluvy na adresu Sovětů po 21. srpnu 1968 do této doby je přitom až zarážející v porovnání s jeho předchozím i pozdějším vyjadřováním. Nešlo přitom pouze o výše citovaný projev. Husák například neváhal označit kvůli příchodu vojsk, pravda, soukromě, Brežněva za „*debila*“¹⁸⁶⁴ a rovněž během prvního letního setkání s jeho osobou, patrně během vítání po přiletu na moskevské letiště, když mu a ostatním přítomným byl prezidentem Svobodou představován, „*žertem poznamenal, že to je on, ten nacionalista*“.¹⁸⁶⁵ Avšak neskrývala se v těchto troufalých momentech i dávka pragmatismu, záměru na sebe strhnout sovětskou pozornost, odzbrojovacím způsobem rozptýlit pochybnosti ohledně své pestré minulosti a udělat si vhodnou výchozí pozici pro další jednání, které právě nadcházelo? Husák patrně rozehrál dosud svou největší politickou hru, kterou dohrál až na sklonku svého života.

„*Trval na oprávněnosti vstupu vojsk, ale sluboval, že do našich vnitropolitických poměrů sa nebudú miešať a keď sa situácia znormalizuje – odídu,*“ vzpomíná Husák na tehdejší interní rozmluvu s Brežněvem, kterou mu údajně zprostředkoval Biľak. „*Keď ma dokopal k súhlasu s dočasným pobytom vojsk, žiadal som ho, aby sa to týkalo len Sovietskej armády, ostatní aby odišli ihneď. Stačí jeden taký partner.*“¹⁸⁶⁶ „*Brežnev nebol taký tvrdý, ako to vyzeralo navonok. Bol prístupný a nebral na ľahkú váhu naše argumenty.*“ Husák sice odmítl, že by se scházel se sovětskými činovníky mimo hlavní jednání,¹⁸⁶⁷ avšak vyloučit se

¹⁸⁶³ V. BIĽAK: *Paměti*, II., s. 129. Srov. J. PAUER: *Praha 1968*, s. 245 a 254.

¹⁸⁶⁴ Husák prý reagoval 21. srpna 1968 na dotaz dezorientovaného Ladislava Novomeského, co se děje a je nového: „*Vidiš, Laco, Boha jeho, čo nám ten debil Brežnev zas narobil...*“ AÚPV, Komise, *záznam rozhovoru s A. Ťažkým z 12. 2. 1991*, s. 6.

¹⁸⁶⁵ AÚSD, Komise, DIII/158, *Dodatek velvyslance F. Dvorského k záznamu ze setkání J. Kádára a L. Svobody v Budapešti 8. 7. 1971*, s. 1. Uvedená epizoda se pravděpodobně dostala do obecnějšího povědomí. Filmový režisér Otakar Vávra na ní upozornil ve svých pamětech. Otakar VÁVRA: *Paměti aneb Moje filmové 100letí*, Praha 2011, s. 225.

¹⁸⁶⁶ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 107.

¹⁸⁶⁷ Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 1550, *záznam z rozhovoru V. Plevzy s G. Husákem z 22. 2. 1991*, s. 2. Husák se vyjádřil k otázce, zda se někdo z členů čs. delegace mohl stýkat s Brežněvem nebo s jinými členy sovětské

to nedá, spíše naopak. Už uvedená svědectví dávají v tomto ohledu leccos tušit a vyskytují se i další indicie.¹⁸⁶⁸ Navíc by se nejednalo o nic mimořádného, jelikož obdobně se sovětští představitelé privátněji stýkali přinejmenším s Ludvíkem Svobodou a Vasilem Biľakem,¹⁸⁶⁹ který se podle mnohých svědectví pohyboval v Moskvě „jako doma“, a dost možná i se všemi jmenovanými společně.

Husák došel k závěru, že bude nevyhnutelné se se Sověty dohodnout, najít společné východisko. „*Vedel som, že v situácii, ktorá sa u nás vytvorila, treba minimalizovať zásahy sovietskej armády do nášho vnútorného života a čo najrýchlejšie konsolidovať pomery,*“ vzpomíná s tím, že nechtěl riskovat další vojenské zásahy, ba nastolení sovětské vojenské správy a zabránit živelnému průběhu událostí. Hypotetické vojenské řešení z československé strany považoval za nesmysl a šílenost již vzhledem k početní převaze Moskvy, kterou navíc nepřestával respektovat jako vedoucí sílu komunistického hnutí a československého spojení.¹⁸⁷⁰ Husák uvažoval až příliš pragmaticky a přehlížel, či vůbec nebral v potaz morální dopad věci na český a slovenský národ, který se cítil být ponížěn a dokázal se vzchopit. Později, když byl dotázán „člověkem z lidu“, proč se Sověti za vojenský zásah neomluví, odpověděl: „*Zkuste o to požádat soudruha Brežněva, já proti tomu nic nemám. V politice však nemůžeme být naivní, nýbrž musíme uvažovat reálně [...]. Nejen národní hrdost, ale i politická moudrost.*“ Uvažoval v provincionálních kategoriích, že Češi a Slováci jsou „*malý národ*“, který potřebuje žít a rozvíjet se v klidu a mít velkého spojení.¹⁸⁷¹

Během pokračujících jednání se Sověty se tak Husák choval do určité míry v intencích jejich zájmů, respektive se zaměřil na dosažení dohody a zadušení nejspornějších momentů. Telefonicky se snažil (nakonec neúspěšně) zabránit konání sjezdu slovenských komunistů v Bratislavě a klíčově zpochybnil legálnost Vysočanského sjezdu v Praze. Vzdal se na něm nabytých funkcí a argumentoval, že sjezd nedisponoval dostatečným zastoupením

delegace mimo oficiální jednání, že „*to bylo pravděpodobné*“. AÚSD, Komise, Protokoly, *protokol o výpovědi G. Husáka z 5. 6. 1990*, s. 3. Navíc každý československý představitel disponoval svým apartmánem.

¹⁸⁶⁸ Michail Vjtal'jevič LATYŠ: „*Pražskaja vesna*“ 1968 g. i reakcija Kremlja, Moskva 1998, s. 284–285; vyjádření L. Štrougala v TV dokumentu Roberta Sedláčka *V hlavní roli Gustáv Husák*, ČT 2008; Sergej Aleksejevič KORNEJEV: Slovačkij faktor v chode sovětsko-čechoslovačkích peregovorov v Moskve v avguste 1968 goda, in: G. P. Muraško – T. V. Volokitina – A. S. Stykalin (eds.): *1968 god „Pražskaja vesna*“, s. 176.

¹⁸⁶⁹ Zpráva o schůzce „pětky“ z 24.–26. 8. 1968 v Moskvě (vyhotoveno 28. 8. 1968), in: J. VONDROVÁ – J. NAVRÁTIL (eds.): *Prameny*, 4/2, s. 276, d. 170.

¹⁸⁷⁰ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 109–110; Vyjádření Lubomíra Štrougala v TV dokumentu Roberta Sedláčka *V hlavní roli Gustáv Husák*, ČT 2008. O den později interně referoval Biľak Sovětům, že „*také Husák pochopil, že dokud nebude dostatečná garancie, pokud jde o pořádek, spojenecká vojska se nestáhnou*“. J. VONDROVÁ – J. NAVRÁTIL (eds.): *Prameny*, 4/2, s. 276, d. 170.

¹⁸⁷¹ AÚSD, Komise, SIV/51, Důvěrné vnitrostranické zpravodajství 13. 3. 1969, *Odpovědi G. Husákem na dotazy vznesené na stranických aktivech v Brezne a v Martine 20. a 21. 2. 1969*, s. 3; Rozhovor autora s Jaroslavem Opatem ze 4. 12. 2012. Koncem září 1968 se Husák interně vyjádřil Milanu Hüblovi: „*Můžeš si myslet o Brežněvovi, co chceš, pro mě je však základní, že je u moci na delší dobu. Je nutno s tím počítat, dělat věci s ním, ne proti němu.*“ K. BARTOŠEK: *Český vězeň*, s. 233.

slovenských delegátů, což byla sice pravdivá, leč v tento okamžik silně účelová informace.¹⁸⁷² Navíc varoval před možným z toho plynoucím slovenským separatismem. Zároveň se stavěl za kategorické požadavky československé strany, jako byla například garance odchodu vojsk a správnost připravovaných reforem.¹⁸⁷³ Nakonec se podílel i na úpravách tzv. Moskevského protokolu – dohody mezi československými a sovětskými zástupci, k jejíž akceptaci se snažil přimět váhající a přímo ji odmítající československé politiky, včetně Alexandra Dubčeka,¹⁸⁷⁴ Zdeňka Mlynáře¹⁸⁷⁵ nebo Františka Kriegla, který ji nakonec jako jediný z československé strany z noci 26. na 27. srpna 1968 nepodepsal.

Moskevský protokol odsouval zavedení sovětské vojenské správy nad Československem, což je třeba říct, nebyla nereálná varianta. Sověti uznali dosavadní československé politické vedení jako legální a všichni politici se z Moskvy mohli navrátit do Československa, přičemž většina z nich nadále pokračovala ve svých politických funkcích. To se týkalo i Alexandra Dubčeka jako prvního tajemníka ÚV KSČ, ačkoliv se například prezident Svoboda již zpočátku jednání interně stavěl za jeho odvolání. Sověti však jeho odchod považovali za nebezpečný, jelikož po něm uvolněné místo mohl obsadit „*ještě horší jedinec*“¹⁸⁷⁶ a navíc by se stal mučedníkem. Podle hrubých slov Vasilu Biľaka měl zůstat, aby se mu „*vymáchala huba v marasmu, do něhož přivedl stranu a republiku*“. Československá strana přistoupila na neuznání Vysočanského sjezdu, který ji ovšem prakticky zajistil výhodnější vyjednávací pozici.

V protokolu také nebyla uplatněna teze, která označovala československé dění za „kontrarevoluci“, což prosazovali Sověti, kteří také dali příslib, že stáhnou svá vojska. V zákulisních jednáních padaly různé termíny, ale oficiálně bylo hovořeno o „*dočasnosti*“, která měla být dosažena „*normalizací*“¹⁸⁷⁷ situace v Československu. Konkrétně uvolněním „*z funkcí těch osob, jejichž další činnost by neodpovídala potřebám upevnění vedoucí úlohy*

¹⁸⁷² Podle historika Jana Pauera se Husák nejenom snažil zavděčit Sovětům svým negativním postojem k Vysočanskému sjezdu, nýbrž zároveň usiloval o silnou vyjednávací pozici Slováků kvůli následným jednáním o česko-slovenské federaci. J. PAUER: *Praha 1968*, s. 266.

¹⁸⁷³ Z. MLYNÁŘ: *Mráz přichází*, s. 237.

¹⁸⁷⁴ M. PARIS: *Fakta ze zákulisí*, s. 40; V. BIĽAK: *Paměti*, II., s. 131.

¹⁸⁷⁵ Tamtéž, s. 139; AÚPV, f. Komise, *záznam rozhovoru s V. Biľakem z 5. 10. 1990*, s. 84.

¹⁸⁷⁶ Zpráva o schůzce „pětky“ z 24.–26. 8. 1968 v Moskvě (vyhotoveno 28. 8. 1968), in: J. VONDROVÁ – J. NAVRÁTIL (eds.): *Prameny*, 4/2, s. 276, d. 170.

¹⁸⁷⁷ Výraz „*normalizace*“ použil zřejmě jako první Alexander Dubček těsně po příletu z Moskvy ještě na pražském Ruzyňském letišti. Souviselo to prý s častým přejímáním cizích slov u Slováků. Pod tímto pojmem si Dubček představoval návrat k běžné „každodenní práci“ a uklidnění poměrů. Karel LÖBL: *Naděje a omyly. Vzpomínky na onu dobu*, Praha 2012, s. 351. Gustáv Husák dával přednost slovu „*konsolidace*“. K samotnému pojmu viz např. Kieran WILLIAMS: *The Prague Spring and its aftermath. Czechoslovak politics 1968–1970*, Cambridge 1997, s. 39–41; též Oldřich TŮMA: *Normalizace 1969–1971*, in: Petr Blažek – Lukasz Kamiński (eds.): *Polsko a Československo v roce 1968. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Varšava, 4.–5. září 2003*, Praha 2006, s. 210–212.

dělnické třídy a komunistické strany“ a ovládnutím sdělovacích prostředků „s tím, aby plně sloužily věci socialismu. Přerušit v tisku, rozhlase a televizi antisocialistická vystoupení, přerušit činnost různých skupin a organizací stojících na antisocialistických pozicích.“ Háček spočíval jednak v nejednoznačnosti užitých pojmů a zvláště v tom, jak trefně vyjádřil tehdejší vedoucí tajemník jihomoravského KV KSČ Jaroslav Šabata, že skutečná „normalizace je podmíněna odchodem vojsk, nikoli naopak“.¹⁸⁷⁸ „Konceptia normalizácie nebola mojím výmyslom. Všetci sme ju schvaľovali ako jediné možné východisko,“ vzpomíná Husák a dodává, že k dohodě přistupovali s upřímnými úmysly.¹⁸⁷⁹ Hodí se přitom zmínit, že již před vstupem vojsk vládla ve vedení KSČ většinová představa, že vývoj zašel příliš daleko a je nezbytný politický zásah, což bylo i pozvolna realizováno. Proto normalizace prakticky probíhala již před vstupem sovětských vojsk vlastní československou cestou.¹⁸⁸⁰

Po návratu z Moskvy do Prahy se Husák, stejně jako i ostatní navrátilci, krátce zdržel na Pražském hradě, kde déle hovořil s prezidentem Svobodou a Peterem Colotkou, jenž je přijel informovat o dění na Slovensku. Husák, uchválený Brežněvem, mu tvrdil, že dosáhli v Moskvě „maxima možného“, závazků, že po dovršené konsolidace československých poměrů sovětská vojska odejdou a možnosti samostatně pokračovat v polednové politice. Netajil se také tím, že jednání byla mimořádně těžká, že však jde o to, aby se zachránilo, co se zachránit dá, jelikož přítomnost vojsk znamenala bezpečnostní riziko.¹⁸⁸¹

Colotka rovněž obeznámil Biřaka o náladách, které proti němu tenkrát vládly v Bratislavě, a radil mu, aby tam raději ani nejezdil. V souvislosti s vyzrazením jeho kolaborace se Sověty se totiž o něm objevily hanlivé nápisy v bratislavských ulicích, které prakticky nabádaly k jeho likvidaci, přičemž studenti dokonce provedli jeho symbolickou popravu. Husák slíbil proto Biřakovi, že se zasadí na již zahájeném sjezdu KSS o to, aby byl zvolen do Ústředního výboru i jeho předsednictva, a také až zjistí, jaká je v Bratislavě situace, dá mu vědět, jestli má přiletět. „Na ten telefon čekám dodnes,“ konstatoval ironicky Biřak ještě po desítkách let.¹⁸⁸²

¹⁸⁷⁸ Stenografický záznam ze zasedání ÚV KSČ 31. 8. 1968, in: J. VONDRŮVÁ – J. NAVRÁTIL (eds.): *Prameny*, 9/3, s. 230, d. 179.

¹⁸⁷⁹ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 109–110; Vyjádření Lubomíra Štrougala v TV dokumentu Roberta Sedláčka *V hlavní roli Gustáv Husák*, ČT 2008. O den později referoval Biřak Sovětům, že „také Husák pochopil, že dokud nebude dostatečná garancie, pokud jde o pořádek, spojenecká vojska se nestáhnou“. J. VONDRŮVÁ – J. NAVRÁTIL (eds.): *Prameny*, 4/2, s. 276, d. 170.

¹⁸⁸⁰ Jitka VONDRŮVÁ: *Pražské jaro 1968*, in: Jiří Kocian – Oldřich Tůma (eds.): *Deset let soudobých dějin. Jednání sekce Soudobé dějiny na VIII. sjezdu českých historiků*, Praha 2001, s. 115.

¹⁸⁸¹ Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 218, *Kauza Peter Colotka (Dialog pod Slavinom) z r. 1991*, s. 78–79.

¹⁸⁸² Zpráva KGB „O činnosti kontrarevolučního podzemí v ČSSR“, in: A. A. ZDANOVÍČ a kol. (eds.): *Čechoslovenské sobytija 1968 goda*, s. 276, d. 41; AÚSD, Komise, SIV/51, *Důvěrné vnitrostranické zpravodajství* 13. 3. 1969, *Odpovědi G. Husákem na dotazy vznesené na stranických aktivech v Brezne a v Martine* 20. a 21. 2. 1969, s. 5–6; AÚPV, Komise, *záznam rozhovoru s V. Biřakem z 5. 10. 1990*, s. 80–81.

Následně Husák odcestoval vozem sovětského velvyslanectví na letiště, aby se rychle přemístil na Slovensko. Podle svědectví prvního tajemníka sovětského velvyslanectví v Československu Marata N. Kuzněcova ho přitom Husák informoval, že nemůže splnit slib, který dal v Moskvě Brežněvovi, že se Biľak udrží na postu prvního tajemníka ÚV KSS, jelikož situace na Slovensku nabrala hrozivých rozměrů a je přítomna obava o Biľakův život. Avšak že on, Husák, udělá vše proto, aby průběh slovenského sjezdu otočil tím správným směrem.¹⁸⁸³

A skutečně, v Bratislavě se Husákovi podařilo zvrátit předtím přijatá rozhodnutí schvalující Vysočanský sjezd a přesvědčit delegáty místy chladnou, místy také emotivní argumentací o nutnosti plnění Moskevského protokolu jako jediného východiska z tehdejší situace. Na zasedání sjezdu vládla stísněná atmosféra, jak například vypovídají fotografické snímky i vzpomínka novináře Jána Čomaje: „*Dodnes mám v pamäti strhané tváre za predsedníckym stolom: strapatý Ladislav Novomeský s ubolených pohľadom, profesor Viktor Pavlenda, ktorý si na protest nechával rásť bradu... Iba jeden muž bol prekvapivo živý a aktívny, akoby ani nezažil útrapy štvordenného rokovania v Kremli, únavu z cesty a zo zjazdu pri Dunaji: Gustáv Husák. Perspektíva moci mu bola enzýmom sily.*“¹⁸⁸⁴ Husáka provázelo kromě silného sebevědomí a vědomí odpovědnosti také přesvědčení, že je historicky povoláný k tomu, aby posrpnovou situaci vyřešil a odhodláním ukázat všem, „*jak se dělá politika*“. Jeho suverénní vystupování, rétorická zdatnost, smysl pro formulování slov a improvizaci byly právě v této době kapitálem, který Husák plně proměnil.¹⁸⁸⁵

Průběh sjezdu slovenských komunistů znamenal pro Gustáva Husáka osobní triumf. Byl zvolen na návrh Ladislava Novomeského namísto v Praze vyčkávajícího Biľaka do čela Komunistické strany Slovenska (podle stenozáznamu se pouze jeden delegát zdržel) a z toho titulu se také automaticky stal členem předsednictva Ústředního výboru KSČ. Na Husákův návrh bylo odsouhlaseno nové složení předsednictva a sekretariátu ÚV KSS a radikální obměnou také prošlo složení Ústředního výboru KSS (z původních jeho 69 členů bylo do nového 107členného ÚV KSS opět zvoleno jen 12 členů a 5 kandidátů). Většina funkcionářů, která byla ztotožňovaná s kolaborací se Sověty a konzervatismem, zcela politicky vypadla (Vasil Biľak, Miloslav Hruškovič nebo Michal Chudík). Naopak předsednictvo obsadili vedle Husáka převážně proreformně orientovaní komunisté Ladislav Novomeský, Viktor Pavlenda, Anton Ťažký, Ondrej Klokoč, Samuel Falt'an a Jozef Zrak. Podle následných referencí

¹⁸⁸³ S. A. KORNEJEV: *Slovackij faktor*, s. 176.

¹⁸⁸⁴ Ján ČOMAJ: Symbol machiavellizmu, antidemokracie a totality. Gustáv Husák, in: *Historická revue*, roč. 14, 2003, č. 4, s. 29.

¹⁸⁸⁵ Vyjádření Viliama Plevzy v TV dokumentu Petra Lokaje *Ta lidská bezmoc moci*, ČT 2006; Zdislav ŠULC: *Psáno inkognito. Doba v zrcadle samizdatu (1968–1989)*, Praha 2000, s. 19–20.

maďarského generálního konzulátu v Bratislavě slovenské stranické vedoucí orgány ovládla „pravice“.¹⁸⁸⁶ Paradoxně toto nově zvolené politické vedení v čele s Gustávem Husákem začalo ihned realizovat na Slovensku normalizaci veřejného života.¹⁸⁸⁷

6.2.2. Třináctá komnata aneb Brežněvův emisar

Zmiňovaný pobyt v Moskvě se stal pro Husáka zlomový. Upoutal pozornost Sovětů, zvláště Brežněva kvůli své razanci a „konstruktivnímu“ pragmatismu.¹⁸⁸⁸ Jeho osobnost ještě více vynikla v porovnání s „přepadlostí“ ostatních československých činovníků, skleslému Dubčekovi, nervóznímu Biľakovi a Indrovi, který navíc stejně jako Dubček v Moskvě zdravotně zkolaboval. Současně se jim politicky hodil, jelikož na rozdíl od „zdravého jádra“ disponoval domácí autoritou a rovněž vycítili jeho ambicióznost i možnost využít ho jako nástroj v řešení československé krize. Například také pomocí slovenského faktoru, což ostatně nebyl nápad zcela nový.¹⁸⁸⁹

Sovětské vedení si také pozorně všímalo Husákova dalšího počínání a rovněž si o něm nechalo shromáždit detailnější informace. Již koncem srpna 1968 byl vypracován Husákův politický profil na základě o něm průběžně sbíraných zpráv Mezinárodním oddělením ÚV KSSS. Husák byl v něm označen za složitou, ale velmi erudovanou osobnost se sklonem k demagogickému vystupování a nacionalismu s tím, že se „možná ještě cítí být nezasloužené ublížený“ (patrně se jednalo o narážku na Husákovu vězeňskou anabázi). Zmiňován byl jeho kladný vztah k Sovětskému svazu a socialismu, a že se angažoval v otázce federalizace Československa a otevřeně vystoupil proti opozičním silám.¹⁸⁹⁰

Moskva vysoce oceňovala jeho úlohu v zneuznání Vysočanského sjezdu, jak rychle pod jeho vedením proběhla konsolidaci Slovenska, zvláště v porovnání s českými zeměmi, a následně se těšil její přízni za nezvolení Josefa Smrkovského předsedou Federálního shromáždění, který byl u nich v nemilosti. Husák totiž pozdvihl v prosinci 1968 nacionální kartu a úspěšně nárokoval tento post pro Slovensko, jelikož další nejvyšší ústavní funkce zastávali Češi. Ostatní účastníci sporu ustoupili, neboť nechtěli vyvolávat nacionální spory a

¹⁸⁸⁶ Stanislav SIKORA: Vývoj vo vedení Komunistickej strany Slovenska od augusta 1968 do apríla 1969, in: *Historický časopis*, roč. 60, 2012, č. 2, s. 241.

¹⁸⁸⁷ Jednalo se zejména o důslednou eliminaci antisovětských projevů pomocí regulace médií. 10. září 1968 byl kvůli tomu zastaven časopis *Kultúrny život*, rovněž byl zřízen Slovenský úřad pro tisk a informace nebo následně vyměněn nepoddajný ideologický tajemník ÚV KSS Miroslav Kusý.

¹⁸⁸⁸ Podle tehdejších interních vyjádření Brežněva se Husák první den jednání v Moskvě projevil politicky správně, ale i nevhodně. „*Neznáme pozici Husáka, nevystupoval špatně, ale jak se bude držet v této situaci, nemůžeme vědět.*“ Dělal vhodná, ale současně i „*ne zcela vyhovující prohlášení*“. J. VONDROVÁ – J. NAVRÁTIL (eds.): *Prameny*, 4/2, s. 244, d. 156.

¹⁸⁸⁹ V. KURAL – J. MORAVA – F. JANÁČEK – J. NAVRÁTIL – A. BENČÍK: *Československo roku 1968. I. díl*, s. 151; J. VONDROVÁ – J. NAVRÁTIL (eds.): *Prameny*, 4/2, s. 276, d. 170.

¹⁸⁹⁰ RGANI, f. 5, op. 109, d. 11999, *charakteristika G. Husáka z konce srpna 1968*, s. 24.

nakonec se novým předsedou stal Peter Colotka.¹⁸⁹¹ Husák sice argumentoval, že se z jeho strany nejedná o nic osobního vůči Smrkovskému, avšak pravda to nebyla a vzbudil tím negativní hodnocení u veřejnosti. Jednak se jednalo o přání Sovětů, jednak Husák měl v této době se Smrkovským nedobré vztahy a vyčítal mu různé otázky z minulosti – odepsal ho.¹⁸⁹² Jak Husák čím dále více ztrácel nabytou důvěru Čechů a Slováků, tím naopak rostla přízeň Moskvy v jeho osobu a také mu nejednou byla tlumočena Leonidem Iljičem Brežněvem ve formě pochlebování, o čemž mimo jiné svědčí Husákovy deníkové záznamy z tohoto období,¹⁸⁹³ i písemnosti sovětské provenience.¹⁸⁹⁴ Nejpozději na jaře 1969 považoval již Brežněv Husáka za nejvhodnějšího adepta namísto Alexandra Dubčeka do čela KSČ, kterého chápal jako přechodné řešení a navíc ho kritizoval za polovičaté provádění normalizace.

Jak již bylo řečeno (viz podkapitola 5.2.2. *Utkání a potýkání nejen s Králem Václavem*), pracovníci sovětského velvyslanectví neměli zrovna idylické mínění o Gustávu Husákovi, jejich sympatie byly orientovány na „zdravé jádro“ na čele s Aloisem Indrou a Vasilem Biřakem.¹⁸⁹⁵ Patrně kvůli těmto předsudkům, aby bylo zamezeno případnému předčasnému úniku informací, ale zřejmě také kvůli rozšíření manévrovacího prostoru, Leonid Iljič Brežněv společně se svou pravou rukou šéfem KGB Jurijem Andropovem raději udržoval pravidelné kontakty s významnými československými politiky pomocí svých agentů. V Husákově případě přes speciální spojku Jeliseje Tichonoviče Sinicyna.

Samotný výběr tohoto muže s bohatou minulostí rozvědčíka svědčí o významu, který Brežněv a Andropov kontaktu s Husákem přikládali. Plukovník, od října 1968 generálmajor Sinicyn pracoval od konce 30. let jako přední rozvědčík rezidentur KGB v Polsku, Švédsku, Finsku či Berlíně, aktivní roli sehrál během maďarských krizových událostí roku 1956 (!)¹⁸⁹⁶ a zkušenosti též nabral prací v ústředí sovětského ministerstva zahraničních věcí a KGB.¹⁸⁹⁷

¹⁸⁹¹ K tomu viz K. WILLIAMS: *The Prague Spring*, s. 183–188; též Z. DOSKOČIL: *Duben*, s. 37–39.

¹⁸⁹² Rodinný archiv G. Husáka, *deníkové záznamy G. Husáka z prosince 1968*; Rozhovor autora s Viliamem Plevzou z 21. 11. 2013.

¹⁸⁹³ Rodinný archiv G. Husáka, *Deníkové záznamy G. Husáka z let 1968–1969*.

¹⁸⁹⁴ Usnesení politbyra ÚV KSSS 26. 12. 1969, in: J. VONDROVÁ (ed.): *Prameny*, 4/4, s. 344–346, d. 113.

¹⁸⁹⁵ Zejména se jednalo o zástupce velvyslance Ivana Ivanoviče Udalcova, jenž se jako historik podílel v 50. letech na kampani proti slovenskému buržoaznímu nacionalismu a byl přítom v kontaktu se sovětskými poradci. Po aféře kolem úmrtí jihočeského tajemníka KV KSČ Jozefa Trojana, jenž údajně intrikoval společně s „ultralevými“ v Udalcově součinnosti proti Husákovi, byl Udalcov na podzim z Prahy 1970 odvolán. M. PARIS: *Fakta ze zákulisí*, s. 22 a 52; O čem se nesmí psát, in: *Listy*, roč. 1, leden 1971, č. 1, s. 13; Jiří NOVÁK: Ivánovičové, Václav Král a krize čs. historiografie, in: *Listy*, roč. 5, květen 1975, č. 4, s. 33; AÚSD, Komise, R1, *záznam rozhovoru s L. Štrougalem z 23. 5. 1991*, s. 19.

¹⁸⁹⁶ Je již za hranicí zvoleného tématu se zabývat porovnáním mezi maďarskými (1956) a československými událostmi (1968). Rád bych však upozornil, že v několika zásadnějších momentech, včetně Dubčekovy výměny za Husáka, je znát stejný sovětský rukopis. K tomu viz Tim SAYLE: *Andropov's Hungarian Complex*, in: *Cold War History*, svazek 9, 2009, s. 427–439.

¹⁸⁹⁷ Klim DEGTYAREV – Aleksandr KOLPAKIDI: *Vnešnjaja razvedka SSSR*, Moskva 2009, online http://www.e-reading.club/bookreader.php/1015568/Degtyarev_-_Vneshnyaya_razvedka_SSSR.html.

Od května 1968 zastával post náčelníka IV. oddělení první hlavní správy (zahraniční zpravodajství) KGB, které mělo v gesci NDR, SRN a Rakousko. Jeho nadřízeným byl Alexander Michailovič Sacharovskij. Patřil do skupiny Andropovových speciálních konzultantů, složených z jemu osobně blízkých lidí, kteří vykonávali speciální úlohy.

Není zcela zřejmé, kdy přesně se Sinicyn poprvé objevil v Československu, až do konce dubna 1969 byl stále veden jako náčelník zmiňovaného IV. oddělení,¹⁸⁹⁸ ovšem zdržoval se zde již předtím. Vasil Biľak vzpomíná, že s ním udržoval kontakt v předchozím roce „asi od marca až do augusta, asi 2–3krát mesačne, vždy ráno. Chcel, aby som ho informoval o situácii na Slovensku z vlastného pohľadu a sám informoval, ako ju hodnotia z vlastných zdrojov. Priznávam sa, že mi trošku aj lichotila skutočnosť, že situáciu na Slovensku aj v Bratislave hodnotili lepšie ako sa im javila v Prahe.“¹⁸⁹⁹ Sověti disponovali styčnou kanceláří KGB při československém ministerstvu vnitra¹⁹⁰⁰ a koncem května 1968 zahájila činnost nelegální rezidentura KGB na půdě sovětského velvyslanectví v Praze, jejíž příslušníci měli za hlavní úkol koordinovat činnost nelegálů KGB (informátorů, kteří měli pronikat do „kontrarevolučních skupin“) a vyhledávat a vést tajnou komunikaci se spolehlivými prosovětsky orientovanými vrcholnými členy KSČ a příslušníky bezpečnostních složek.¹⁹⁰¹

Existují rovněž svědecké informace, že sovětští rozvědčíci kontaktovali Husáka ještě před vstupem vojsk do Československa. Zcela vyloučit se to nedá, avšak vzhledem k dějinnému vývoji se to nezdá být pravděpodobné. Pokud se tomu stalo, spíše se jednalo o letmé sondáže.¹⁹⁰² Hlubší vazby totiž vylučuje zejména Husákův postoj na předsednictvu Ústředního výboru KSS 21. srpna 1968, kde také jeho zásluhou došlo k odmítnutí legalizace vstupu vojsk. Navíc v den jejich příchodu přednesl Husák jeden ze svých nejradikálnějších prodemokratických projevů a v následném meziobdobí do svého odletu do Moskvy raději přespával kvůli své bezpečnosti mimo domov na jedné bratislavské faře.¹⁹⁰³ Rovněž se zdráhal přijmout nabídku být členem Svobodovy delegace a přijal ji s jistou obezřetností.¹⁹⁰⁴

¹⁸⁹⁸ Valentin MZAREULOV: *Istorija otečestvejnnych specislužb i pravoochranitelnych organov*, online: http://shieldandsword.mozohin.ru/personnel/sinitsyn_e_t.htm.

¹⁸⁹⁹ AÚSD, Prokuratura, V1, *záznam výpovědi V. Biľaka z 6. 6. 1990*, s. 13–14.

¹⁹⁰⁰ Dopis J. Pavla O. Černíkovi o činnosti představitelů KGB na MV z 14. 8. 1968, in: František KOUDELKA – Jiří SUK (eds.): *Prameny*, 7, d. 38, s. 212–214.

¹⁹⁰¹ Též K. WILLIAMS: *The Prague Spring*, 1997, s. 219.

¹⁹⁰² Bohuslav Graca tvrdil Janu Křenovi, že Udalcov již zkoušel v roce 1967 kontaktovat Husáka a Friše patrně ve věci hledání „druhé garnitury“. AÚSD, Komise, R67, *záznam rozhovoru s J. Křenem z 20. 6. 1990*, s. 7.

¹⁹⁰³ Peter VALO: O pátrovi Cecilovi a Gustovi Husákovi, in: *Slovenské národné noviny*, roč. 28, 2. 2. 2013, č. 4, s. 3; rozhovor autora s Vladimírem Husákem z 22. 11. 2013.

¹⁹⁰⁴ L. ŠTROUGAL: *Paměti a úvahy*, s. 195.

Pokud jde o vcelku frekventovanou informaci, že Sověti zadrželi Husáka při jeho cestě na Vysočanský sjezd a následně ho ovlivnili, což sám Husák odmítl jako nesmysl,¹⁹⁰⁵ jedná se skutečně o mystifikaci. A to již právě ze srpna 1968, kdy vysílal Československý rozhlas zprávu, že Husák s Peterem Colotkou byli zadrženi u Břeclavi během cesty do Prahy na zmiňovaný sjezd.¹⁹⁰⁶ Podle Colotky se patrně jednalo o skryté varování, buď že je někdo může zadržet, nebo byla snaha je od cesty odradit. Nicméně oba, ačkoliv předtím přislíbili svou účast,¹⁹⁰⁷ právě proto raději nikam nejeli a pobývali v Bratislavě a Husák následně od 23. srpna v Moskvě.¹⁹⁰⁸ Tento mylný fakt byl pak přebírán i seriózními autory.¹⁹⁰⁹

Jelisej Tichonovič Sinicyn sice sepsal paměti, které vyšly rok po jeho smrti, ty se však hlavně váží k období druhé světové války,¹⁹¹⁰ o jeho zvláštní misi až podezřivě mlčí i literatura. Výjimku tvoří svědectví Sinicynova syna Igora Jelisejeviče Sinicina, literáta a pracovníka aparátu ÚV KSSS (v jeden čas i asistenta předsedy KGB Jurije Andropova), o tom, že jeho otec posloužil jako prostředník tajné schůzky v Mukačevu 13. dubna 1969 mezi Brežněvem s Andropovem a Husákem, jenž „*potvrdil svou připravenost bojovat s 'revizionisty'*“, respektive se ucházel o Dubčekovo nástupnictví v čele KSČ.¹⁹¹¹ Dále Sinicin zmínil, že šifrované zprávy jeho otce o názorech vedoucích představitelů KSČ na nejzávažnější otázky přicházely přímo na stůl šéfa KGB Jurije Andropova, jenž je osobně předával Brežněvovi.¹⁹¹² Také podle Lubomíra Štrougala sehrál Sinicyn jako prostředník klíčovou úlohu v Husákově politické kariéře a nakonec i k jeho cestě do čela KSČ. Dokázal u Brežněva a Andropova vzbudit vůči němu důvěru a Husákovi posléze předal i moderní vysílačku americké výroby, přes kterou mohl udržovat přímý kontakt s Brežněvovým sekretariátem.¹⁹¹³

¹⁹⁰⁵ V. PLEVZA: Falzifikácia historickej pravdy [rozhovor s G. Husákem z 6. 1. 1991], in: *Nové slovo*, roč. 33, 1991, č. 3.

¹⁹⁰⁶ Elena BÚTOROVÁ-NOVOMESKÁ: Vzpomínání, in: *Vertigo*, roč. 2, 2014, č. 3, s. 11; Miroslav SÍGL: *Události pravdy, zrady a nadějí (1967–1971)*, Třebíč 2009, s. 194; Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 218, *Kauza Peter Colotka (Dialog pod Slavínom) z r. 1991*, s. 74

¹⁹⁰⁷ *Tamtéž*, s. 8; Miloš HÁJEK: Znali jsme se půl století, in: Josef Stehlík (ed.): *Vzpomínky přátel na Jaromíra Literu*, [vlastním nákladem] 2000, s. 4 (jeden exemplář je uložen v knihovně ÚSD).

¹⁹⁰⁸ AÚSD, Protokoly, V7, *protokol o výpovědi Petera Colotky z 12. 9. 1990*, s. 8; též Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 218, *Kauza Peter Colotka (Dialog pod Slavínom) z r. 1991*, s. 73.

¹⁹⁰⁹ Petr PITHART: *Osmadesátý*, Praha 1990, s. 88; V. PREČAN: Gustáv Husák prezidentem ČSSR [25. 5. 1975], in: M. Drápala (ed.): *V kradeném čase*, s. 152.

¹⁹¹⁰ Jelisej Tichonovič SINICYN: *Rezident svidel'stvujet*, Moskva 1996.

¹⁹¹¹ K tomu viz A. CHINŠTEJN: *Skazka*, s. 490–491. Podle privátních Brežněvových záznamů vyplývá, že ho Husák požádal o pomoc ve věci výměny Dubčeka, konkrétně aby ovlivnil v jeho prospěch Vasila Biľaka.

¹⁹¹² Igor Jelisejevič SINICIN: *Andropov vblizi. Vospominanija o vremenach „ottepeli“ i „zastoja“*, Moskva 2004, s. 210–217. Vzpomínková pasáž ohledně československého jara je problematická, jelikož autor se primárně odvolává na vyprávění svého otce a dalšího rozvědčíka Vasila Romanoviče Sitnikova, kteří však v době vzniku knihy již nebyli naživu.

¹⁹¹³ Audiozáznam rozhovoru autora s Lubomírem Štrougalem z 5. 10. 2015.

Předcházející komunikace probíhala i opačným směrem k Husákovi. Zmíněné zprávy jsou žel stále skryty v moskevských archivech, ovšem určitou rekonstrukci této nepřímé, leč četné a klíčové komunikace nám umožňují Husákovy deníkové zápisky, které byly vedeny mimo obvyklé zvyklosti pořizovatele v tomto dynamickém období. První zápisek o Sinicynovi se váže k 13. listopadu 1968 (kontakt však mohl být a zcela pravděpodobně byl navázán již předtím), v polovině března 1969 bylo Husákovi tlumočeno Brežněvem, že je již načase Dubčeka vyměnit a existuje i poznámka, která dokládá Sinicynovu roli koordinátora utajovaného dubnového setkání mezi Husákem a Brežněvem. Poslední Husákův záznam ve znění „*Sinicyn Jelisej Tichanovič rozlučka*“ udává skoro symbolickou dataci 18. dubna 1969, tj. jeden den po zvolení Gustáva Husáka do čela KSČ.¹⁹¹⁴

Sinicyn byl poté povýšen na zástupce náčelníka KGB a následně v letech 1970–1981 pracoval též na Husákovo přání jako zástupce KGB na československém federálním ministerstvu vnitra, přičemž podle badatele a sovětského disidenta Olega Nikolajeviče Grečenevského tak byl Sinicyn v této době skutečným vládcem Československa.¹⁹¹⁵ V červnu 1979 ho Husák již jako prezident republiky vyznamenal *Řádem rudé hvězdy* a o dva roky později, v souvislosti s ukončením jeho „československé mise“, *Řádem přátelství*. Příznačná je přitom skutečnost, že československé sdělovací prostředky neuveřejnily o tom žádnou zprávu.¹⁹¹⁶

6.3. V čele KSČ

Zvolením do čela Komunistické strany Československa dosáhl 17. dubna 1969 Gustáv Husák¹⁹¹⁷ nejvyšší mety ve své dosavadní politické kariéře a současně se ujal nezastupitelné role v další fázi procesu normalizace.

Jeho osoba fungovala ve veřejném prostoru jako garant únosnosti a naděje dalšího vývoje, jako nejméně špatná alternativa, kterou zpočátku uznávaly i opozičně laděné osoby.¹⁹¹⁸ Přítomno bylo především vědomí, že se jedná o bývalého politického vězně, který již nedopustí politické procesy, jak ostatně také často veřejně deklaroval. Tímto způsobem se

¹⁹¹⁴ Rodinný archiv G. Husáka, *Deníkové záznamy G. Husáka z let 1968–1969*.

¹⁹¹⁵ Oleg N. GREČENEVSKÝ: *O čekistech Andropova v práci Istoki mašego demokratičeskogo dviženija*, 11. 3. 2012; online: http://www.krotov.info/libr_min/04_g/re/chnevsky_09.htm.

¹⁹¹⁶ Otázka působení sovětských zpravodajců, zejména osobnost a aktivity Jeliseje Tichonoviče Sinicyna si v budoucnu zaslouží hlubší historiografickou pozornost.

¹⁹¹⁷ K Husákovu zvolení do čela KSČ podrobněji viz Z. DOSKOČIL: *Duben 1969*, s. 149–210; TÝŽ: *Volba Gustáva Husáka*, s. 237–246.

¹⁹¹⁸ Podle záznamů StB např. i Václav Havel údajně prohlásil, že „*situace ve státě potřebovala pevnou ruku. Dubček ji neměl, protože je to snílek a lyrik*“, zatímco Husák je jedinou osobností, „*která má skutečně pevnou koncepci a může národ vynést z krizové situace*“. Obdobně se vyjadřoval literát Václav Černý. *Tamtéž*, s. 267.

mu ostatně podařilo při volbě namísto Dubčeka sesbírat hlasy od značné části upřímně reformních komunistů. Husák po svém nástupu do čela KSČ působil velmi suverénně a zbraní mu ani tak nebyla represe, nýbrž strach, apatie a mluvené slovo, které využíval jako účelový a taktický prostředek politického zápasu.

Jednak se snažil hovořit vlídně jako starostlivý farář, kterému jde o blahobyt jeho oveček, které si zaslouží klid na práci a sociální i ekonomické jistoty.¹⁹¹⁹ Jednak dokázal mluvit velmi agresivně a útočně, přičemž velmi často užíval polarizační model „my“ („*zdravá a sebevědomá společnost*“) versus „oni“ (ti, co se rozhodli pro druhou stranu, „*proti našemu lidu*“, placení západem, „*političtí oportunisté*“ – v roce 1968 velcí demokraté, kteří předtím byli Novotnovci a exponenty 50. let). Druhou skupinu Husák diskvalifikoval a vyloučil z československého národního společenství, přičemž s oblibou užíval vůči konkrétním osobám sarkastický osten: šachovému velmistru Luděku Pachmanovi vzkázal, že mu „*pracující dali mat*“ a že jestli by hrál šachy tak, jako dělá politiku, že by mnoho tahů nevydržel. Zmiňoval se také o „*ošubaném*“ Pelikánovi či prohlašoval, že se „*nebude ani kráglovat, ani krieglovat*“.¹⁹²⁰ Jeho řeč útočila na nízké lidské pudy a zároveň tak byla v porovnání s ním filozofujícími oponenty srozumitelná.

Kromě plošné normalizace veřejného prostoru mluveným slovem nejde nezmínit Husákovu roli při násilném potlačení manifestací k prvnímu srpnovému výročí vstupu vojsk do Československa, kdy proti občanům zasáhly domácí bezpečnostní síly. Husák se snažil demonstrovat před Moskvou, že má situaci pevně v rukou. Přítomna byla totiž obava, že jinak si zajistí Sověti pořádek sami a on za nezvládnutí situace skončí v politice.¹⁹²¹ Represe ze strany státní moci či disciplinární opatření se staly nedílnou součástí režimu i v 70. a 80. letech,¹⁹²² stejně jako politické procesy, ačkoliv jejich existenci Gustáv Husák veřejně popíral.

Husák se ujímal politického vedení do určité míry jako cizí element, neměl zázemí ve stranickém aparátu, důvěru vlivných kruhů ve Státní bezpečnosti i KSČ. Vyskytovaly se proto kritické hlasy na jeho adresu z řad „*ultralevých*“ a „*zdravého jádra*“, které ho kritizovaly za

¹⁹¹⁹ Záznam vystoupení G. Husáka na zasedání ÚV KSČ ze 17. 1. 1969, in: J. VONDROVÁ – J. NAVRÁTIL (eds.): *Prameny*, 9/4, s. 190, d. 296.

¹⁹²⁰ Z projevu na aktivu komunistických novinářů v Praze z 2. 7. 1969, in: G. HUSÁK: *Projevy a stati. Duben 1969 – leden 1970*, Praha 1970, s. 156–159; též viz Z. DOSKOČIL: „Nepotřebujeme recepty ani od Šika, ani od Kriegla, ani od Ledererů a jiných podobných“ aneb příběh jednoho zapomenutého projevu Gustáva Husáka, in: Jan Mervart – Veronika Středová a kol.: *České, slovenské a československé dějiny 20. století IV.*, Hradec Králové 2009, s. 39–51.

¹⁹²¹ K. BARTOŠEK: *Český vězeň*, s. 233; AÚSD, Komise, R1, *záznam rozhovoru s L. Štrougačem z 23. 5. 1991*, s. 14. K prvnímu srpnovému výročí podrobněji viz Oldřich TŮMA a kol. (eds.): *Srpen '69. Edice dokumentů*, Praha 1996; Milan BARTA – Jan BŘEČKA – Jan KALOUS: *Demonstrace v Československu v srpnu 1969 a jejich potlačení*, Praha 2012.

¹⁹²² K otázce represe v období „normalizačního“ období s dalšími odkazy na literaturu viz M. OTÁHAL: *Normalizace*, s. 53–59; též Jaroslav CUHRA: *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972*, Praha 1997.

jeho nedůsledný přístup k normalizačnímu procesu a zároveň nabádaly Moskvu k izolaci Husáka od proreformních komunistů, jeho blízkých spolupracovníků, zvláště z řad předsednictva a členů Ústředního výboru Komunistické strany Slovenska (Viktor Pavlenda, Jozef Zrak, Samuel Falťan, Anton Ťažký a další), tvořících jemu oddanou mocenskou oporu. Po počátečním odolávání, váhání i neúspěšných osobních intervencích¹⁹²³ se Husák podvolil,¹⁹²⁴ a dotyční skončili ve vrcholných funkcích a poté i v politice vůbec, což ostatně platilo i pro dalších více než tři sta tisíc vyloučených komunistů. Husák se bývalých přátel a spolupracovníků nakonec zřekl a tvrdě a nesmlouvavě se řídil krédem: „*Musíš tak rychle utíkat, až budeš určovat směr*“.¹⁹²⁵ S cílem vyřadit ostatní pretendenty na politické vedení se snažil být radikálnější a „levější“ než oni a převzít pozici nejúspěšnějšího prosazovatele sovětských zájmů. Krok za krokem ustupoval, aby si udržel právo na nejvyšší mocenské postavení.¹⁹²⁶

Pozvolna zcela přistoupil na sovětskou interpretaci československých událostí roku 1968, vpád cizích vojsk již nebyl pro něho „*tragickým nedorozuměním*“,¹⁹²⁷ nýbrž nutnou internacionální pomocí proti kontrarevoluci, za kterou ještě „bratrským zemím“ v čele se Sovětským svazem děkoval.¹⁹²⁸ Výklad Moskvy o československých událostech byl oficiálně přijat v prosinci 1970 ve známém dokumentu *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu*, který se stal ideologickou mantrou na skoro dvě desetiletí a v němž byla dějinná úloha Gustáva Husáka hned vedle prezidenta Ludvíka Svobody v úspěšném zápasu proti „kontrarevoluci“ nejvíce vyzvedávána. „Poučení“ rozhodujícím způsobem ovlivnilo další politický vývoj, jelikož zabránilo vzniku proreformních tendencí, či proudů uvnitř KSČ, které by mohly pružněji reagovat na změnu situace, což ovlivnilo její úlohu především v době akutních krizí, jak upozorňuje historik Milan Otáhal.¹⁹²⁹

„*Pokud jsem dotazován na 'Poučení'*,“ poznamenává Husák po roce 1989, „*tak iniciátorem byl Bil'ak a snad i další členové ÚV. Já jsem s vytvořením 'Poučení' nesouhlasil, také ani Štrougal. Uvědomoval jsem si, že 'Poučení' způsobí odtržení strany od lidu a může*

¹⁹²³ AÚSD, Komise, DIII/114, list G. Husáka J. Lenártovi z 3. 11. 1970; A. RAŠLA: *Zastupoval som*, s. 262–263; Audiozáznam rozhovoru autora s Lubomírem Štrougalem 5. 10. 2015; Záznam rozhovoru I. Kuzněcova se Š. Sádovským o jeho rozhovoru s L. Brežněvem a situaci ve vedení KSS z 1. 8. 1969, in: J. VONDROVÁ (ed.): *Prameny*, 4/4 (přílohy), s. 116–117, d. 216.

¹⁹²⁴ Tamtéž, s. 113, d. 214, *záznam rozhovoru prvního tajemníka sovětského velvyslanectví v Praze Marata N. Kuzněcova s ministrem školství slovenské vlády Matejem Lúčanem z 11. 7. 1969*; Tamtéž, 4/4, s. 457–459, d. 154, *Zpráva sovětského konzula v Brně V. Maljavka o schůzkách konaných v Bratislavě k situaci ve vedení KSS koncem června 1969, vyhotoveno 11. 7. 1969*.

¹⁹²⁵ Vyjádření Oskara Krejčího v TV dokumentu Roberta Sedláčka a Radima Procházky *Tenkrát*, ČT 1999.

¹⁹²⁶ K. KAPLAN: *Mocní a bezmocní*, s. 145–146.

¹⁹²⁷ Záznam z jednání mimořádného sjezdu KSS z 28.–29. 8. 1968, in: J. VONDROVÁ – J. NAVRÁTIL (eds.): *Prameny*, 9/3, s. 145, d. 172.

¹⁹²⁸ Projev Gustáva Husáka na XIV. sjezdu KSČ, in: *Rudé právo*, roč. 51, 26. 5. 1971, č. 123, s. 3–4.

¹⁹²⁹ Milan OTÁHAL: *Normalizace 1969–1989. Příspěvek ke stavu bádání*, Praha 2002, s. 48–49.

umožnit i politické procesy. Osobně jsem se objednal k Brežněvovi, kterému jsem vysvětlil svůj postoj. Bylo to v době, když jsem byl již I. tajemníkem KSČ. V podstatě jsem nepochodil, neboť Brežněv trval na tom, že je třeba, aby takové 'Poučení' vzniklo, odkazoval i na Kádára, ale přislíbil, že 'některé osoby v Praze uklidní'.¹⁹³⁰ Vasil Biľak reaguje na Husákova slova vcelku logickým argumentem, že kdyby byl proti přijetí „Poučení“ první tajemník ÚV KSČ, tak by nemohlo vzniknout a že Husák společně s ním, Štrougalem a Indrou pracovali na konečné verzi. Ovšem dodává, že Husák měl přitom výhrady proti formulacím, že vojska Varšavské smlouvy přišla do Československa na československé pozvání a že se jednalo o internacionální pomoc. Jelikož však na této věci měli evidentní zájem Sověti a hrozilo, že se zhorší kvůli tomu jejich vztahy s Husákem, tak ten s formulací nakonec souhlasil.¹⁹³¹

Husák v této souvislosti také údajně obeznámil Brežněva, že se vzdá funkce, jelikož přijetím „Poučení“ se uzavírají perspektivy pozitivního vývoje.¹⁹³² Je těžké soudit, zda se jedná o pravdivé tvrzení, jelikož jiných podpůrných pramenů než jeho vlastních slov se nedostává. Ale i pokud by to byla pravda, tak jeho vyjádření zůstávalo spíše v rovině demonstrace nespokojenosti a nevázně míněných úvah a muselo nakonec vyznít i jako projev bezradnosti. Husák ve skutečnosti nechtěl z politiky odejít, byla pro něho hlavní náplň života, způsob seberealizace a navíc by odchod chápal jako projev slabosti a útěk od odpovědnosti. Přirozeně také mohla u něho působit oprávněná obava, jaké by tím vyvolal nejen pro sebe důsledky.

Změnu své rétoriky i postojů vysvětloval Husák veřejnosti i na stranických fórech jednak svou nedostatečnou informovaností, neb před srpnem 1968 byl „pouhým“ místopředsedou vlády a řadovým členem KSČ, rovněž pak přirozeným názorovým vývojem politika, přičemž známý se stal především jeho výrok o tom, že když „prší, chodí s otevřeným deštníkem, ale když svítí slunce, deštník odloží, jelikož by pak na něho lidé koukali jako na blázna“.¹⁹³³ Husák se tímto způsobem cíleně a nakonec i úspěšně ucházel o nezbytnou důvěru Moskvy, která na oplátku eliminovala kritiku a osobní ambice „zdravých sil“ a „ultralevých“, jež předtím využívala jako nátlakové skupiny. Ačkoliv Husák nedisponoval jednoznačnou

¹⁹³⁰ AÚSD, V6, protokol o výsledku G. Husáka z 5. 6. 1990, s. 4. „Husák nebyl příliš spokojen s Poučením, nikdy ho příliš nepropagoval.“ AÚVKSČM, Komise, záznam pohovoru s Z. Sojákem 10. 2. 1990, s. 2. Podle Štrougala Husák první verzi „Poučení“ „rozcupoval“. Biľak pak doporučil, aby byla věc konzultována se Sověty, kam odjel a vrátil se s obdobnou verzí, která prý byla schválena sovětským politbyrem. Audiozáznam rozhovoru autora s Lubomírem Štrougalem z 5. 10. 2015.

¹⁹³¹ AÚPV, f. Komise, záznam rozhovoru s V. Biľakem z 5. 10. 1990, s. 114.

¹⁹³² Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 1580, V. Plevza: *Gustáv Husák o 21. auguste 1968 a jeho dôsledkoch* (z rozhovorů z 8. dubna a 10. května 1990), s. 3.

¹⁹³³ Vyjádření Miroslava Kusého v TV dokumentu Bohuslava Musíla *První a poslední*, ČT 1992; obdobně Ivan LALUHA: *Rok 1968 v spomienke a pamäti* (Fragmenty), in: Miroslav Londák a kol. (eds.): *Rok 1968. Eto vaše delo*, Bratislava 2008, s. 12.

podporou straníků, byl přesto koncem května 1971 na čtrnáctém sjezdu KSČ jednomyslně potvrzen generálním tajemníkem strany.¹⁹³⁴

Jak se časem ukázalo, nedokázal prosadit postupnou, alespoň dílčí realizaci některých stěžejních opatření (ekonomická reforma, odchod části sovětských vojsk či znovupřijetí vyloučených straníků), s nimiž v dlouhodobější perspektivě původně kalkuloval.¹⁹³⁵ Například na jaře 1972 se zákulisně snažil přesvědčit jednotlivé členy předsednictva, aby došlo k zpětnému přijetí vyloučených straníků do KSČ.¹⁹³⁶ Zdá se, že přecenil své možnosti ve vztahu s Moskvou a že se sám stal obětí iluze o „dočasnosti“ vládnoucích poměrů, kterou zároveň spoluvytvářel i symbolizoval, ovšem také zpočátku těžil.¹⁹³⁷

Při výši své inteligence si to musel uvědomovat, což u něho vedlo k frustraci. Bohuslav Chňoupek v této souvislosti vzpomíná, jak jednou počátkem 70. let vedli spolu na ožehavé téma rozhovor: „*On zřejmě utahaný mi říká, no vidíš, co já tu musím dělat. Říkají československý Kádár, kdo to říká, tak neví, o co jde, protože Kádár, ten začínal z nuly a Kádár budoval pozitivně, kdežto já tu musím bourat, dělat negativní politiku, prověrky a všechny tyto věci. Tak vidíš, jak to potom na člověka působí. Tam jsme se o tom rozhovořili a od té doby já jsem ho považoval za člověka, který si takhle normalizaci opravdu nepředstavoval.*“¹⁹³⁸ Jak trefně poznamenává ekonom Zdislav Šulc, „označuje-li se dnes někdy toto období za 'Husákovu normalizaci', pak to nelze chápat jako firemní značku výrobce, ale prodavače,“¹⁹³⁹ což ovšem nesnímá z Gustáva Husáka politickou odpovědnost za její průběh a důsledky.

Husákova pozice byla limitována domácími faktory. Na čtrnáctém sjezdu KSČ se zformovalo jádro stranického vedení, které pak prakticky vydrželo až do konce osmdesátých

¹⁹³⁴ AÚPV, f. Komise, *záznam rozhovoru s V. Biľakem z 5. 10. 1990*, s. 103–104. Podrobněji k období od dubna 1969 do roku 1971 viz K. WILLIAMS: *The Prague Spring*, s. 226–253; Z. DOSKOČIL: *Duben 1969*, s. 272–348; k politickému vývoji na Slovensku S. SIKORA: *Po jari krutá zima*, s. 163–242.

¹⁹³⁵ L. ŠTROUGAL: *Ještě pár odpovědí*, s. 73.

¹⁹³⁶ RGANI, f. 5, op. 109, d. 12008, *ze záznamu o rozhovoru s Drahomírem Kolderem (vyhotoveno 13. 4. 1972)*, s. 21. Koncem října 1972 byla otevřena tato otázka na plenárním zasedání ÚV KSČ, které odmítlo přijmout „generální pardon“ pro vyloučené straníky. Husák se vyslovil pro „diferencovaný a citlivý“ přístup, přičemž *Rudé právo* publikovalo jeho vystoupení na rozdíl od jiných se značným zpožděním až 16. listopadu, a to ještě ve zkráceném znění. V této souvislosti údajně došlo ke střetu mezi Husákem a „zdravým jádrem“. Viz V. PLEVZA: *Vzostupy a pády*, s. 131; též Rozpory o taktice: Po „ideologickém“ plénu ÚV KSČ, in: *Listy*, roč. 3, únor 1973, č. 1, s. 5–7. Stenografický záznam ze zasedání ovšem tyto domněnky nepotvrzuje. NAČR, f. ÚV KSČ, 01, sv. 243, a. j. 144, *zápis ze zasedání ÚV KSČ z 26.–27. 10. 1972*. Pokud nastaly v tomto ohledu nějaké rozpory, pak se musely odehrát leda na předcházejícím či souběžném jednání předsednictva, ze kterého ovšem neexistuje stenozáznam.

¹⁹³⁷ Vědomí o „dočasnosti“ poměrů vedlo k útlumu občanského aktivismu a mění se až někdy kolem poloviny 70. let, kdy se začíná objevovat názor, že se nejedná o provizorium. To vytváří potenciál pro aktivizaci nové opoziční činnosti. O. TŮMA: *Normalizace 1969–1971*, s. 215–216; Zdeněk MLYNÁŘ: *Socialistou na volné noze*, Praha 1992, s. 9.

¹⁹³⁸ Záznam o výpovědi B. Chňoupka z 23. 11. 1990, in: P. ŽÁČEK (ed.): *Vypovídat pravdu*, 2, s. 306, d. B/6.

¹⁹³⁹ Zdislav ŠULC: *Psáno inkognito. Doba v zrcadle samizdatu (1968–1989)*, Praha 2000, s. 120.

let a v němž je možné s určitým zjednodušením identifikovat dvě skupiny. Do první skupiny „umírněných“ či „realistů“, jak jsou též nazýváni, patřili proreformně orientovaní, či alespoň k reformě se hlásící činitelé, kteří mocensky těžili z vývoje československého jara 1968 a kteří volili po okupaci ústupovou taktiku, když postupně přijali sovětská stanoviska (předseda slovenské vlády Peter Colotka, místopředseda federální vlády a předseda Státní plánovací komise Václav Hůla, Gustáv Husák, tajemník ÚV KSČ a později předseda České národní rady Josef Kempný, předseda české vlády Josef Korčák, tajemník ÚV KSČ a později ministr federální vlády ve funkci předsedy Výboru lidové kontroly František Ondřích, prezident Ludvík Svoboda, předseda federální vlády Lubomír Štrougal). Druhou skupinu pak tvořilo „zdravé jádro“, odpůrci reformy a apriorní zastánci stanovisek Moskvy, se kterou většinou tajně spolupracovali již během srpnové okupace a jejíž plné důvěře se těšili (tajemníci ÚV KSČ Vasil Biľak a Jan Fojtík, předseda Ústřední rady odborů Karel Hoffmann, předseda Federálního shromáždění Alois Indra, předseda Ústřední kontrolní a revizní komise KSČ a později tajemník ÚV KSČ Miloš Jakeš, šéfredaktor *Rudého práva* Miroslav Moc, tajemník ÚV KSČ a poté Mocův nástupce Oldřich Švestka, vedoucí tajemník KSČ v Praze Antonín Kapek, jenž postupně přešel k „realistům“). K nim lze přiřadit též tajemníka ÚV KSS Miloslava Hruškoviče a prvního tajemníka slovenských komunistů Jozefa Lenárta, kteří zaujímali v politickém vývoji nejednoznačnou pozici (Husák vnímal Lenártovu svázanost s „brežněvovskou skupinou“, tedy „zdravým jádrem“, o čemž zpočátku nevěděl, ale jinak se o něm vyjadřoval převážně pozitivně).¹⁹⁴⁰ Všichni jmenovaní byli zároveň členy předsednictva, sekretariátu, nebo alespoň Ústředního výboru KSČ.

Oba tábory nebyly vnitřně jednotné a hranice mezi nimi příliš zřetelné, přičemž Gustáv Husák stále více zaujímal centristickou pozici. Z vnějšího pohledu se jednalo o těžko propustný klientelistický klanový systém, ve kterém se dotyční drželi vzájemně v šachu. Poslušnost Sovětskému svazu, enormní úsilí o udržení jednoty (syndrom roku 1968) a společně prožitá ožehavá minulost (participace na konsolidační politice, likvidace pražského jara a jeho stoupenců) zabraňovaly i přes přítomné osobní animozity velkým rozporům.¹⁹⁴¹ Platila břitká, leč výstižná slova Gustáva Husáka, která vyslovil v prosinci 1987 před ostatními členy předsednictva: „*Nemusíme se milovat jako buzeranti, ale musíme soudružsky*

¹⁹⁴⁰ Viz V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 115.

¹⁹⁴¹ K tehdejší československé vládnoucí elitě a Husákově pozici viz např. H. RENNER – I. SAMSON: *Dejiny Česko-Slovenska*, s. 128–129; Z. ŠULC: *Psáno inkognito*, s. 17–23; Vladimír ČERMÁK: *Operace listopad 1989: O putování české společnosti odnikud nikam a zpět a o jejím hledání cest jinudy a jinam*, Praha 2012, s. 112–117.

spolupracovat.“¹⁹⁴² Až do tohoto roku se prakticky neprojevovala jednoznačná převaha jedné frakce nad druhou. Jak upozorňuje historik Jan Wanner, daný stav velmi vyhovoval Moskvě, která tak mohla často vystupovat v roli rozhodčího a tím stále otužovat svůj vliv.¹⁹⁴³

V tomto ohledu plnily nezastupitelnou úlohu Husákovy dvoutýdenní letní pobyty na Krymu, kde mimo rekreačních aktivit docházelo k závažným politickým konzultacím a koordinaci československé politiky. Poprvé Gustáv Husák absolvoval tuto návštěvu začátkem srpna 1969,¹⁹⁴⁴ z čehož se pak až do poloviny 80. let stala každoroční tradice (často za účasti rodinných příslušníků i dalších politických představitelů, včetně lídrů východního bloku).¹⁹⁴⁵ Hostitel Brežněv tak měl možnost na Husáka nejen intenzivněji působit, ale rovněž ho lépe osobně poznat. Jejich vztahy nabyly nadstandardní roviny v porovnání s ostatními vůdci socialistických zemí, přičemž Husák prý udělal dojem i na Brežněvovu manželku. Nešlo však pouze o osobní sympatie, nýbrž také silně přítomné vědomí o určité sounáležitosti kvůli společně prožitým krizovým událostem.¹⁹⁴⁶

6.4. Prezident

„Procházel hradními komnatami a určitě vychutnával závratnost faktu, že je zde, v sídle českých králů, právě on, Slovák z Dúbravky, se svým podivným životopisem.“¹⁹⁴⁷ Takto se vciťoval disident Milan Šimečka do mysli Gustáva Husáka, třikrát zvoleného (1975, 1980 a 1985) a jediného československého prezidenta slovenské národnosti, který zastával tento úřad

¹⁹⁴² F. KOUDELKA (ed.): *Husákův pád 1987*, č. 3, s. 518, d. 4, *zápis z jednání předsednictva ÚV KSČ z 9. 12. 1987*. Husák spatřoval za svým sesazením aktivizaci „zdravého jádra“, na jehož (a zvláště Biřakovu) adresu se vyjádřil po roce 1989 příkře: „*Patril k piatej kolóne, ktorú si tu Brežnev pestoval. Pil mi krv celý čas. Musel som ho držať, lebo ho držala Moskva. [...] Mal veľa tváří, ale vždy vedel nasadiť takú, akú potreboval. Prefikane a zákerne išiel za svojimi cieľmi. On a ďalší probrežnevovskí členovia vedenia strany hrali vysokú, tajnú hru. Každý svoju, spolu jednu. [...] Brežnev považoval našich sektárskych dogmatikov za vynikajúcich politikov, vyzýval ma upevniť spoluprácu s nimi. Bol by som uvítal, keby bol aspoň naznačil – Zbav sa tých ľudí – ale ani on, ani Gorbačov nič, ani len náznakom.*“ Husák zároveň odmítl tezi, že by v předsednictvu existovalo „reformní křídlo“. V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 123, 138, 145 a 158. Obdobně se vyjádřili Peter Colotka a Lubomír Štrougal. Osobní archiv Viliama Plevzy, a. j. 218, *Kauza Peter Colotka: Dialóg pod Slavínom*, s. 176; L. ŠTROUGAL: *Ještě pár odpovědí*, s. 75. Naopak příslušníci „zdravého jádra“ hodnotí ve svých memoárových textech spolupráci v předsednictvu převážně pozitivně, bez osobních invektiv a nezmiňují nějaké zásadní rozpory. Např. Jan Fojtík zcela odmítá tezi o „nějakých skupinách“ s tím, že to tak tenkrát vůbec nevnímal. Dle jeho názoru se jedná o snahu Štrougala a Colotky se dodatečně „dělat hezkými“ a distancovat se od společné odpovědnosti a „*Plevza bud' napsal nepravdy, anebo se Husák na stará kolena zbláznil*“. Rozhovor autora s Janem Fojtíkem 27. 10. 2015.

¹⁹⁴³ J. WANNER: *Brežněv a východní Evropa*, s. 104.

¹⁹⁴⁴ RGANI, f. 5, op. 109, d. 12003, *Informace o oddychovém pobytu G. Husáka na Krymu ze srpna 1969*, s. 110–113; Srov. Soudruzi L. Svoboda a G. Husák na Krymu, in: *Rudé právo*, roč. 49, 4. 8. 1969, č. 181, s. 1.

¹⁹⁴⁵ Přátelské setkání na Krymu, in: *Rudé právo*, roč. 51, 3. 8. 1971, č. 182, s. 1.

¹⁹⁴⁶ Vladimír MEDVEDEV: *Čelovek za spinoj*, Moskva 1994, s. 98. Rozhovor s Maratem Kuzněcovem v dokumentárním filmu Igora Vreščaka *Živaja istorija. Soveršenno sekretno. Gustav Gusak. Čužoj sredi svoich*, 5 Kanal [Rusko] 2008. Srov. V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 153.

¹⁹⁴⁷ Milan ŠIMEČKA: *Konec nehybnosti*, Praha 1990, s. 7.

čtrnáct a půl roku, nejdéle po Tomáši Garriguovi Masarykovi. Z hlediska tehdejší hierarchie politické moci měl sice Husák zajištěno významnější postavení funkcí generálního tajemníka Ústředního výboru Komunistické strany Československa, přesto o prezidentský úřad usiloval, jednak z prestižních důvodů, ale hlavně kvůli upevnění vlastní politické pozice, případně aby nedopustil mocenský vzestup někoho jiného. Pražský hrad byl však svírán v siločarách vícerých zájmů a cesta k získání této lukrativní domovské adresy nebyla přímočará, jak se na první pohled mohlo tehdy a může i dnes zdát. Šimečkův výrok proto není daleko od pravdy.

Husákovo jméno se objevilo již v souvislosti s prezidentskou volbou po pádu Antonína Novotného v březnu 1968,¹⁹⁴⁸ kdy byl nakonec zvolen armádní generál Ludvík Svoboda, se kterým se Husák zběžně znal z prvních poválečných let.¹⁹⁴⁹ Spojovala je účast na odboji a následné postižení perzekucí z let padesátých. Začátkem dubna 1968 jmenoval Svoboda Husáka místopředsedou vlády, přesto oba zprvu nezaujímali vysoké funkce v hierarchii KSČ. „*Je fakt, že Svoboda mal ku mne dobrý vzťah. Z celej tej garnitúry nejlepší,*“ vzpomínal počátkem devadesátých let Husák. „*Bol to ľudsky vzácny a seriózny človek, mal dobrý vzťah aj k slovenskej otázke. Veril mi a zrejme aj po januári 1968, keď sa stal prezidentom republiky, bol by mi doprial vysoké funkcie.*“¹⁹⁵⁰ Svoboda se následně zasloužil o to, že se Husák stal účastníkem moskevských jednání v srpnu 1968, na kterých byl přijat známý Moskevský protokol, ale také patřil mezi přední podporovatele jeho zapojení do vrcholné politiky¹⁹⁵¹ i zvolení do čela komunistické strany namísto Alexandra Dubčeka v dubnu 1969. Společně vytvořili politický tandem a přitom si údajně slíbili, že nedopustí návrat politických procesů a nástup „ultralevice“, jak se také označovali radikálně dogmatictí komunisté, kteří plošně odmítali reformní úsilí z doby pražského jara.¹⁹⁵²

¹⁹⁴⁸ Viz Záznam vystoupení A. Dubčeka na zasedání ÚV KSČ z 28. 3. 1968, in: O. FELCMAN (ed.): *Prameny*, 8/1, s. 160, d. 33; Kdo do funkce presidenta? in: *Rudé právo*, roč. 48, 28. 3. 1968, č. 87, s. 6. Vasil Bil'ak referoval Sovětům, že se dá předpokládat kandidatura Ludvíka Svobody, možná Josefa Smrkovského i Gustáva Husáka, jenž disponuje „*aurou mučedníka a hrdiny*“. RGASPI, f. 495, op. 272, d. 37, 2. tom, ze *záznamu rozhovoru sovětského generálního konzula v Bratislavě I. S. Kuzněcova s V. Bil'akem z 15. 3. 1968*, s. 78.

¹⁹⁴⁹ Viz ABS, f. MNB, sign. 62/2, k. 208, sv. 1–3, *novoroční přání L. Svobody G. Husákovi z 1. 1. 1949*, s. 47.

¹⁹⁵⁰ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 93.

¹⁹⁵¹ Viz Depeše prvního náměstka ministra zahraničních věcí SSSR Vasilije V. Kuzněcova a velvyslance v Československu Stěpana V. Červoněnka o jejich návštěvě u L. Svobody ze 7. 9. 1968, in: J. VONDROVÁ – J. NAVRÁTIL (ed.): *Prameny*, 4/3, s. 33, d. 177; RGANI, f. 5, op. 109, d. 11999, ze *záznamu o rozhovoru s diplomatem Milanem Klusákem z 10. 9. 1968*, s. 130. Klusák byl také zetěm prezidenta Svobody.

¹⁹⁵² Jako „ultralevé“ označují funkcionáře KSČ, kteří se sdružovali kolem organizací typu Levá fronta, Klub Tribuna či Kovarská skupina. Pojmenování využívám čistě jako pomocný technický termín. K tomu viz Pavel URBÁŠEK: Jak „pancéřové divize“ bránily socialismus: K úloze ultraradikální levice v letech 1968–1970, in: *Listy*, roč. 36, 2006, č. 4, s. 17–24.

6.4.1. Za fasádou jednoty

Prezident Ludvík Svoboda se však dostával od léta 1969 do stále větší izolace. Plně respektoval spojenectví se Sovětským svazem, avšak nejednou se neztotožnil s vnitropolitickým vývojem. Stížnosti „zdravých sil“ do Moskvy též mířily proti prezidentskému poradnímu sboru (zvláště Svobodově dceři Zoe Klusákové-Svobodové), jehož členové byli spojováni s reformisty a údajně měli na Svobodu značný vliv. Moskva a Gustáv Husák proto na prezidenta působili ve sporných momentech.¹⁹⁵³

Husák se začal Svobody stále více stranit a jejich vztahy ochlázaly. Navenek sice demonstroval ke Svobodovi úctu, pod fasádou oficialit se však skrýval i jistý despekt, přičemž se nezdržel pejorativních narážek v souvislosti se Svobodovým vysokým věkem. Existuje svědectví, že Husák hovořil o Svobodovi netaktně již krátce po jeho zvolení prezidentem, když nabádal bývalého velvyslance v Jugoslávii Ladislava Šimoviče, aby přijal místo prezidentova kancléře: „*Čo ma pritom nemilo prekvapilo, bola Husáková čudná argumentácia: z pozície kancelára by som vraj mohol kontrolovať a aj vopred usmerňovať – čo obzvlášť zdôraznil – niekedy 'dosť slabomyseľné' počínanie 'senilného dedka' a včas informovať o tom vedúce orgány,*“ vzpomíná Šimovič.¹⁹⁵⁴ K tomu je ovšem nutné poznamenat, že jadrnější a pichlavá vyjádření patřila do běžného repertoáru Husákovy mluvy.

Husákovi se jednalo o vymezení politického terénu i otázku prestiže. Jako stranický vůdce sice zaujímal nejvyšší mocenskou funkci, autorita jeho úřadu však byla podkopána předcházející nejednotností komunistické strany a kritickými sovětskými postoji vůči jeho předchůdci Alexandru Dubčekovi. S tímto faktem kontrastovala pozice prezidenta Svobody, který požíval značný respekt. Gustáv Husák, ale například i Vasil Bil'ak, proto vyvíjeli snahu, aby úřad prvního tajemníka Ústředního výboru KSC zнову nabyl ztracenou prestiž, což se projevovalo zvláště v symbolických rovinách.¹⁹⁵⁵

Dokumentují to i následné kroky vůči Svobodovi, které sice Husák neinicioval, ale

¹⁹⁵³ Viz Záznam rozhovoru diplomata sovětského velvyslanectví v Praze P. Ivašutina s ředitelem Československo-sovětského institutu Václavem Králem a jeho náměstkem Čestmírem Amortem z 28. 11. 1969, in: J. VONDROVÁ (ed.): *Prameny*, 4/4, s. 504, d. 165; Záznam o rozhovoru vedoucího tiskového oddělení ministerstva zahraničních věcí SSSR Leonida M. Zamjatina s ředitelem Československého rozhlasu Bohuslavem Chňoupkem z 22. 7. 1969, in: *Tamtéž*, s. 481, d. 157; Jindřich MADRY: *Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969–1970 a role ozbrojených sil*, Praha 1994, s. 125; RGASPI, f. 495, op. 272, d. 37, 2. tom, ze záznamu rozhovoru s Drahomírem Kolderem (vyhotoveno 23. 4. 1969), s. 27. Drahomír Kolder, který byl v té době po rozhodnutí tzv. Vysočanského sjezdu KSC odvolán z vysokých stranických funkcí, dělil jednotlivé proudy ve vedení KSC na dubčekovce, produbčekovce (Josef Smrkovský, Čestmír Císař), centristy (Oldřich Černík), vojenskou skupinu v čele s prezidentem Svobodou, umírněné (Gustáv Husák a Lubomír Štrougal) a „zdravé síly“.

¹⁹⁵⁴ L. ŠIMOVIČ: *Gustáv Husák*, s. 42; srov. Ladislav NOVÁK: *Kancléřem tří prezidentů*, Praha 2002, s. 107.

¹⁹⁵⁵ RGASPI, f. 495, op. 272, d. 37, 2. tom, ze záznamu rozhovoru S. V. Červoněnka s V. Bil'akem (vyhotoveno 26. 1. 1973), s. 13; Nikolaj P. SEMJONOV: *Trevožnaja Praga: Vospominanija sovětskogo vice-konsula v Čechoslovačce (1968–1972 gg.)*, Moskva 2004, s. 210; audiozáznam rozhovoru autora se Zoi Klusákovou-Svobodovou z 24. 3. 2015.

akceptoval. Ve druhé polovině roku 1969 byl rozpuštěn pod sovětským tlakem sbor prezidentových poradců¹⁹⁵⁶ a na jaře 1972 bylo zastaveno vydávání Svobodových pamětí *Cestami života*, které straničtí ideologové hodnotili jako protistranické a zneužitelné nepřátelskou propagandou. Prezidenta uvedený přístup přirozeně velmi rozhněval, přičemž údajně padla i slova: „*Syčáci! Ani s posledním kočím by si nedovolili jednat tak jako se mnou, ale já si zjednám pořádek!*“ Dal si hned zavolat Gustáva Husáka, jenž na rozhorlené výtky rozpačitě reagoval vysvětlením, že se tak stalo z rozhodnutí stranického předsednictva. Obětními beránky se stali historici Miloslav Moulis, Oldřich Janeček a Karel Richter, kteří Svobodovi s prací pomáhali.¹⁹⁵⁷ „*Pro nás všechny je situace kolem prvního dílu Tvých vzpomínek nepříjemná. Podle mého pevného názoru zavinili ji vzpomnutí tři spolupracovníci. Musíme nyní hledat východisko s nevyhnutelnou zásadovostí z hlediska linie strany a s velkým taktem k Tvé osobě a k Tvým stranickým a státním funkcím,*“ napsal poté Husák Svobodovi. „*Prosím, abys tak pochopil i tento můj dopis s tím, že na mé účtě k Tvé osobě i na našich starých přátelských vztazích tato epizoda nemůže nic změnit.*“¹⁹⁵⁸ Svobodovy paměti vyšly až za dvacet let. Aféra oslabilo prezidentův vliv, ale také vedla k dalšímu ochlazení vztahu s Husákem a pravděpodobně se podepsala i na prezidentovu zdraví.

Hra různých konstelací a představ o prezidentovi se vážala právě na Svobodův zdravotní stav, který se postupem času zhoršoval a také byl bedlivě sledován. Různé spekulace, přiživované západní propagandou a šířené šuškanou, ohledně změn ve vedení státu byly dávány do souvislosti s prezidentovým zdravím a údajnými mocenskými ambicemi federálního premiéra Lubomíra Štrougala a dají se zaznamenat od léta 1969. Gustáv Husák se snažil i s dávkou ironie vyvracet tyto „fámy“ ve svých projevech: „*Tak mu [Štrougalovi] říkám: tak už mi řekni, kdy to bude, vždyť už bych si chtěl odpočinout. Vymýšlejí všelijaké legendy, hází to mezi lidi, že Svoboda půjde do penze, že Husák přijde na jeho místo, Štrougal*

¹⁹⁵⁶ Sovětské velvyslanectví konstatovalo, že na Svobodu má negativní vliv jeho blízké okolí. „*Bylo by velmi důležité nalézt způsob, jak od něj pravicově nacionalistické a liberalistické živly odtrhnout. K tomu je nutno vyčistit okolí prezidenta republiky, aparát prezidentské kanceláře,*“ uvádělo se v memorandu, které v polovině července 1969 předložil velvyslanec v Praze Štěpan V. Červoněnko vedoucímu Oddělení spolupráce s komunistickými a dělnickými stranami ÚV KSSS Konstantinu V. Rusakovovi. J. VONDROVÁ (ed.): *Prameny*, 4/4, s. 461, d. 155.

¹⁹⁵⁷ Takto na událost vzpomíná Karel Richter v předmluvě k druhému dílu Svobodových memoárů. Karel RICHTER: *Zakázané paměti*, in: Ludvík SVOBODA: *Cestami života*, sv. 2, Praha 1992, s. 15. Viz též J. PERNES: *Takoví nám vládli*, s. 297–300. Filozof Zdeněk Vašíček z vlastní zkušenosti potvrdil, že k určitým machinacím s prezidentovými memoáry ze strany historiků opravdu docházelo. Zdeněk VAŠÍČEK: *Aporetika jako koan*, in: Jiří V. Musil a kol. (ed.): *Josef Ludvík Fischer 6. 11. 1894 – 16. 2. 1973*, Olomouc 2001, s. 35–36.

¹⁹⁵⁸ Osobní archiv Zoe Klusákové-Svobodové, *dopis G. Husáka L. Svobodovi z 5. 4. 1972*, s. 3. O otázce však bylo rozhodnuto dříve. RGASPI, f. 495, op. 272, d. 37, 2. tom, *z hlášení sovětského velvyslanectví v Praze, 13. 4. 1972*, s. 15. Ambasáda kritizovala Svobodovy paměti za to, že vycházejí z „pravicově-revizionistických“ pozic. Naopak se jim dostalo chvály v západních i československých exilových médiích.

na místo Husáka a potom, já nevím, jak všelijak to kombinují.“¹⁹⁵⁹ „Jsmo šťastní, že tam soudruh Svoboda je, a ať mu dá pánbůh zdraví sto let!“¹⁹⁶⁰ O šíření těchto zpráv mluvil Husák i na zasedáních předsednictva Ústředního výboru KSČ, kde tím prý uváděl přítomné do rozpaků.¹⁹⁶¹

Nepodařilo se mi narazit na prameny potvrzující údajné aspirace Lubomíra Štrougala, jenž je též osobně nepřipouští. Naopak zprávy shromážděné Mezinárodním oddělení Ústředního výboru Komunistické zprávy Sovětského svazu vypovídají o úzké spolupráci a vazbách dotýčných, s tím že Husák nejednou bránil Štrougala jako federálního premiéra proti námitkám Sovětů a „zdravých sil“, ba že si ho představoval a prosazoval jako svého nástupce.¹⁹⁶² Na druhou stranu si udržoval i vůči Štrougaloovi určitou obezřetnost a také často působil jako mediátor mezi ním a Biřákem, které se snažil udobřovat a nabádat je, aby se k sobě chovali „soudružsky“ a spolupracovali. Daný stav Husákovi patrně vyhovoval, neboť tak působil jako arbitr, což posilovalo jeho politické postavení i prestiž. Husák měl sice k Biřákovi jako reprezentantovi „druhé garnitury“, která je připravena ho kdykoliv nahradit, jasně daný vztah, ale snažil se i s ním, zvláště kvůli jeho silné pozici u Sovětů vycházet.¹⁹⁶³ „Husák po nástupe na ÚV KSČ zjistil, že sa nemôže bezo mňa len tak ľahko obísť. Mal som nejaké pozície v aparáte strany a mal som nejaké skúsenosti. A celé noci sme často diskutovali o mnohých otázkach a viedli spory atď. a podobne, ale nakoniec sme vždy nejako sa dopracovali k nejakému východisku,“ vzpomíná Biřák, který přitom hovoří, že se snažil s Husákem konfliktní situace minimalizovat a mezi nimi fungovala „tichá dohoda“.¹⁹⁶⁴

Začátkem 70. let se prezidentská otázka zaktualizovala. Během státní návštěvy indické premiérky Indíry Ghándiové v Československu dne 18. června 1972 totiž postihla Ludvíka Svobodu na recepci mozková příhoda, kterou následovaly další. Prezidentovi způsobily potíže

¹⁹⁵⁹ Z projevu G. Husáka na aktivu Severomoravských komunistů v Ostravě z 3. 7. 1969, in: Gustáv HUSÁK: *Projevy a stati: Duben 1969 – leden 1970*, Praha 1970, s. 174.

¹⁹⁶⁰ Záznam z vystoupení Gustáva Husáka na pražské konferenci KSČ 17. dubna 1971, na němž zazněl citovaný výrok, je dostupný na webových stránkách České televize: *Historie.cs* [online], díl *Mesiáš Husák*, premiéra 25. 4. 2015 na ČT 24, dostupné: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10150778447-historie-cs/215452801400016>.

¹⁹⁶¹ RGANI, f. 5, op. 109, d. 12008, ze záznamu o rozhovoru s redaktorem a předsedou Českého svazu novinářů Josefem Valentou z dubna 1972, s. 19.

¹⁹⁶² Viz např. tamtéž, d. 12009, ze záznamu o rozhovoru legačního rady velvyslanectví SSSR v Praze Sergeje I. Prasolova s předsedou Ústřední rady odborů Karlem Hoffmannem z 25. 7. 1973, s. 112; tamtéž, d. 12018, ze záznamu o rozhovoru s Gustávem Husákem (vyhotoveno 10. 12. 1984), s. 73; též viz AÚSD, Sbírka Komise, R1, záznam rozhovoru s Lubomírem Štrougalem z 21. 2. 1990, s. 18. Štrougalovo jméno se však okrajově objevilo v souvislosti s hledáním Dubčekova nástupce v čele KSČ v dubnu 1969.

¹⁹⁶³ RGANI, f. 5, op. 109, d. 12016, ze záznamu z rozhovoru s V. Biřákem z 21. 1. 1983, s. 15; Rozhovor autora s Lubomírem Štrougalem z 24. 11. 2014 a 17. 6. 2015 a Peterem Colotkou ze 7. 10. 2015. Husák Štrougaloovi i sovětským zástupcům přítom tvrdil, že se z role častého prostředníka udobřování cítí být unavený. Georgij Chosrojevič ŠACHNAZAROV: *S voždji i bez nich*, Moskva 2001, s. 244.

¹⁹⁶⁴ AÚPV, f. Komise, Záznam rozhovoru s V. Biřákem z 5. 10. 1990, s. 107.

v komunikaci a s pamětí, posléze se ještě přidaly poruchy krevního oběhu.¹⁹⁶⁵ Není proto divu, že se začaly objevovat úvahy na téma, kdo by mohl Ludvíka Svobodu v prezidentském úřadě nahradit. Záznamy o rozhovorech s předními československými komunistickými funkcionáři, které shromažďovalo sovětské velvyslanectví v Praze, nabízely Moskvě spektrum představ o možném řešení této otázky a zároveň vypovídají o zhoršení Husákovy pozice. Na jeho adresu zaznívala z úst příslušníků „zdravého jádra“ kritika, že si k nim nenašel cestu, vymezuje se, bez konzultace řeší kádrové otázky a nepodporuje „principiální politická řešení“. Proto bylo doporučováno, aby se stal prezidentem, případně aby byla pro něho ještě zřízena čestná funkce předsedy KSČ, čímž by se uvolnilo křeslo generálního tajemníka komunistické strany.

Na tomto názoru se „zdravé jádro“ dokázalo shodnout, ovšem řešení naráželo na problém výběru osoby, která by ho měla nahradit. Očividné aspirace Vasila Biľaka, kterého například podporoval Miloš Jakeš, narážely na nevoli většiny členů předsednictva Ústředního výboru KSČ. Klíčovou roli sehrávaly osobní vztahy a nacionální otázka. Patrná byla nechuť i obava, že Češi by těžko strávili na vrcholu státní i stranické hierarchie dva Slováky. A sám Gustáv Husák se rozhodně nehodlal vzdát funkce generálního tajemníka. Autoritářské chování Vasila Biľaka, v němž se promítalo jeho rostoucí sebevědomí i pocit nedocenění, od něj přitom postupně odradilo přívržence z řad „zdravého jádra“ a zahánělo ho do politické izolace (silně narušeny byly jeho vztahy s Aloisem Indrou, Karlem Hoffmannem či ministrem zahraničních věcí Bohuslavem Chňoupkem).¹⁹⁶⁶ Naproti tomu rostla autorita centristy Husáka, který hledal k Biľakovi cestu a svou dřívější nevráživost vůči němu otupil. To platilo i v opačném směru, což rovněž oddalovalo od Biľaka jeho dřívější spojence. Za sblížením Husáka a Biľaka stál tlak Moskvy, která spatřovala stabilitu československého politického vedení v jejich úzké spolupráci. Biľak proto nakonec obrátil, přijal postavení stranické „dvojky“ a stal se také v této otázce předním Husákovým podporovatelem.¹⁹⁶⁷

¹⁹⁶⁵ Z. KLUSÁKOVÁ-SVOBODOVÁ: *O tom, co bylo*, Praha 2005, s. 207.

¹⁹⁶⁶ Indra skončil v prosinci 1971 ve funkci člena sekretariátu a tajemníka ÚV KSČ (nahradil ho František Ondřích). Ačkoliv se nově stal předsedou Federálního shromáždění, tato změna znamenala pro něho v tehdejším systému hierarchie moci upozadění a osobní ponížení. To přivedlo zhoršení jeho vztahů s Biľakem, jenž se ho nezastal. AÚVKSČM, materiály komise ÚV KSČ pro stranické šetření činnosti bývalého vedení KSČ (1990), *písemné vyjádření Aloise Indry z 9. 1. 1990 k pozastavení členství v KSČ*, s. 25; RGANI, f. 5, op. 109, d. 12009, *ze záznamu o rozhovoru s vedoucím Politickoorganizačního oddělení ÚV KSS Vladimírem Trvalou (vyhotoveno 25. 7. 1973)*, s. 81. Biľak jako tajemník ÚV KSČ pro mezinárodní otázky se dostával do sporů s Chňoupkem v kompetenčních záležitostech a kvůli rozdílnosti názorů na řešení zahraničněpolitických otázek. B. CHŇOUPEK: *Memoáre in claris*, s. 46–49. V případě Hoffmanna pak údajně hrála roli čistě osobní animozita. Rozhovor autora s Janem Fojtíkem z 27. 10. 2015.

¹⁹⁶⁷ RGANI, f. 5, op. 109, d. 12010, *ze záznamu o rozhovoru s Karlem Hoffmannem z 24. 4. 1974*, s. 14; tamtéž, *ze záznamu o rozhovoru se Štrougalovým poradcem Zbyňkem Sojákem z 24. 4. 1974*, s. 16; tamtéž, d. 12009, *ze záznamu o rozhovoru legačního rady velvyslanectví SSSR S. I. Prasolova se zástupcem vedoucího Mezinárodního oddělení ÚV KSČ Miroslavem Müllerem z 25. 7. 1973*, s. 79; tamtéž, *ze záznamu o rozhovoru*

V sovětských zprávách narážíme též na informaci, že zástupce vedoucího Mezinárodního oddělení ÚV KSČ Miroslav Müller lobbboval za Husákův odchod na Hrad, s případným výhledem na zvolení Miloše Jakeše do čela strany.¹⁹⁶⁸ Jozef Lenárt pro změnu prosazoval s úzkým kruhem předsednictva prezidentskou kandidaturu upozadřovaného Aloise Indry, návrh však rovněž nenašel širší podporu.¹⁹⁶⁹ Husák pak prý měl s Lenártem kvůli tomu napjaté vztahy, které se údajně snažil napravit změnou svého negativního stanoviska k rozvoji automobilového průmyslu v Bratislavě.¹⁹⁷⁰

Zdravotně indisponovaný Ludvík Svoboda opakovaně nechtěl ve výkonu funkce pokračovat a po rodinné poradě napsal začátkem roku 1973 o svém stanovisku list Husákovi, jenž o záležitosti informoval pouze Lubomíra Štrougala a sovětské činitele. Ti však se Svobodovým odchodem údajně nesouhlasili. Husák poté přesvědčil Svobodu, aby ještě setrval a opětovně kandidoval na prezidentský úřad, neboť není jasné, kdo by ho nahradil.¹⁹⁷¹ Na podporu uvedeného stanoviska přijel intervenovat z Moskvy i předseda prezidia Nejvyššího sovětu SSSR Nikolaj Viktorovič Podgornij.¹⁹⁷² Existovala patrně obava, že případný spor o prezidentský úřad by mohl destabilizovat předsednictvo ÚV KSČ. Navíc osobnost generála Ludvíka Svobody stále disponovala značnou podporou veřejnosti, což přispívalo ke stabilitě celého režimu. Gustáv Husák se interně vyjádřil v listopadu 1972, že na prezidenta bude opět navržen Svoboda, jehož zdravotní stav se zlepšil, poté co zvolnil pracovní režim.¹⁹⁷³ Dvaadvacátého března 1973 byl pak Ludvík Svoboda oficiálně potvrzen ve své funkci. Stalo se tak i přes obavy, zda bude schopen se účastnit slavnostního aktu ve Vladislavském sále Pražského hradu.¹⁹⁷⁴ Místopředseda Federálního shromáždění Ján Marko nakonec oproti zvyklostem přečetl text prezidentského slibu za znovuzvoleného Svobodu.¹⁹⁷⁵

s ústředním ředitelem Československého rozhlasu Jánem Riškem z 28. 11. 1973, s. 107; AÚSD, Komise, R1, záznam rozhovoru s L. Štrougalem z 21. 2. 1990, s. 17; V. PLEVZA: Vzostupy, s. 145; též viz zasvěcený komentář „Potíže s presidentem“ v římských Listech, roč. 2, listopad 1972, č. 5–6, s. 7.

¹⁹⁶⁸ RGANI, f. 5, op. 109, d. 12007, z deníku legačního rady velvyslanectví SSSR Sergeje I. Prasolova o rozhovoru s Miroslavem Müllerem (vyhotoveno 24. 11. 1971), s. 149.

¹⁹⁶⁹ RGASPI, f. 495, op. 272, d. 37, 2. tom, ze záznamu o rozhovoru pracovníka sovětského velvyslanectví v ČSSR V. A. Nikitina s vedoucím Politickoorganizačního oddělení ÚV KSS Vladimírem Trvalou (vyhotoveno 1. 10. 1973), s. 11.

¹⁹⁷⁰ RGANI, f. 5, op. 109, d. 12008, ze záznamu o rozhovoru s V. Trvalou (vyhotoveno 14. a 28. 12. 1972, s. 78 a 86. Lenárt dle vlastních slov dlouhodobě a s obtížemi prosazoval rozvoj automobilového průmyslu. Vladimír JANCURA – Eubo RABAY (ed.): Jozef Lenárt (po troch rokoch) exkluzívne pre Pravdu, in: *Pravda*, 31. 12. 1992, s. 4. K otázce obecněji viz P. COLOTKA: *Vo víre času*, s. 250.

¹⁹⁷¹ Viz L. ŠTROUGAL: *Paměti a úvahy*, s. 170; srov. J. PERNES: *Takoví nám vládli*, s. 301.

¹⁹⁷² Audiozáznam rozhovoru autora se Zoe Klusákovou-Svobodovou z 24. 3. 2015.

¹⁹⁷³ RGASPI, f. 495, op. 272, d. 37, 1. tom, ze zprávy sovětského velvyslance Stěpana V. Červoněnka o názorech Gustáva Husáka z 10. 11. 1972, s. 60.

¹⁹⁷⁴ Tamtéž, 2. tom, záznam o rozhovoru velvyslance Stěpana V. Červoněnka s tajemníkem ÚV KSČ Vasilem Biľakem (vyhotoveno 26. 1. 1973), s. 13.

¹⁹⁷⁵ Viz Karel VANĚK: Soudruh L. Svoboda znovu presidentem, in: *Rudé právo*, roč. 53, 23. 3. 1973, č. 70, s. 2.

Ostatně již posluchači rozhlasu nemohli nepostřehnout, s jakou obtíží, až roboticky, přednesl Ludvík Svoboda tradiční novoroční projev k přivítání roku 1973.¹⁹⁷⁶

Svobodovo druhé prezidentské období bylo poznamenáno závažnými zdravotními komplikacemi. Koncem března 1974 nastoupil léčbu močových cest ve Státním sanatoriu, po propuštění do domácího léčení se však u něho dostavila série příhod plicní embolie, oboustranný zánět plic a pohrudnice. Prezident se dokonce ocitl kvůli aplikaci těžkých sedativ v kómatu, což následně přivodilo problémy s jeho vědomím. Lékaři konstatovali, že Svobodova choroba je neléčitelná, a začátkem května dokonce předvíдали jeho brzké úmrtí. „Každý z nás, když ráno předával žijícího prezidenta denní službě, byl rád, že prezident nezemřel v průběhu jeho služby,“ vzpomíná kardiolog Jiří Widimský, člen lékařského konzilia, které dohlíželo na Svobodův stav. Dokonce měly být šířeny informace o prezidentově utajované smrti, aby údajně mohly nerušeně proběhnout oslavy prvního máje.¹⁹⁷⁷ Někteří komunističtí funkcionáři doslova již psali nekrology. Začala vážná jednání o prezidentově nástupci, ve kterých se prosazovalo Husákovo jméno.¹⁹⁷⁸

Čas však ukázal, že zdravotní stav Ludvíka Svobody se podařilo lékařům za přispění rodiny konsolidovat do té míry, že mohl být v létě propuštěn do domácí péče. Svobodovi přirozeně znemožňoval jeho stav vykonávat svěřený úřad, proto údajně opakovaně jevil ochotu abdikovat. Po návratu z nemocnice koncem června 1974 napsala prezidentova dcera Zoe Klusáková-Svobodová na otcovu žádost abdikací list, který však nebyl přijat. Husák označil prezidentovu demisi za nežádoucí s tím, že by lidé nevěřili, že se tak děje z prezidentovy vlastní vůle, a nabádal k trpělivosti.¹⁹⁷⁹ Posléze se vyjádřil, že doufal v jeho uzdravení, aby mohl vykonávat alespoň některé funkce.¹⁹⁸⁰ Husákovo tvrzení korespondovalo s názorem konzilia sovětských odborníků, které bylo ustanoveno na žádost Svobodovy rodiny.¹⁹⁸¹ Podle Lubomíra Štrougala byl stále brán ohled na Svobodu a praktickou stránku věci, aby se jednalo o právně čisté řešení.¹⁹⁸² To potvrzují i další, níže zmíněné prameny.

¹⁹⁷⁶ Na Nový rok 1974 četl projev za prezidenta Svobodu komentátor a následující rok ho přímo zastoupil Gustáv Husák. Texty a v některých případech i audiozáznamy prezidentských projevů jsou k dispozici na webových stránkách Českého rozhlasu I – Radiožurnál, dostupné online:

http://www.rozhlas.cz/radiozurnal/zpravy/_zprava/1436730.

¹⁹⁷⁷ Michael ASCHERMANN (ed.): *Rozhovor s Jiřím Widimským. Cesta za poznáním srdce*, Praha 2006, s. 150–152; Vedení Státního sanatoria a lékařské konzilium čelily spekulacím tím, že začaly průběžně poskytovat o prezidentově aktuálním stavu informace domácím médiím. Viz *Rudé právo* z konce dubna a května 1974.

¹⁹⁷⁸ RGANI, f. 5, op. 109, d. 12010, ze záznamu o rozhovoru se Zbyňkem Sojákem z 24. 4. 1974, s. 16.

¹⁹⁷⁹ Viz Z. KLUSÁKOVÁ-SVOBODOVÁ: *O tom, co bylo*, s. 208–210; Osobní archiv Zoe Klusákové-Svobodové, pokyny ředitele Státního sanatoria Pavola Pudlákova pro domácí léčení Ludvíka Svobody z 25. 6. 1974; audiozáznam rozhovoru autora se Zoe Klusákovou-Svobodovou z 24. 3. 2015.

¹⁹⁸⁰ NAČR, f. ÚV KSČ, 01, sv. 266, a. j. 154, zápis ze zasedání ÚV KSČ 27. 5. 1975, s. 66.

¹⁹⁸¹ Husák informoval „ústně“ a pomocí lékařských zpráv o zdravotním stavu prezidenta Svobody předsednictvo ÚV KSČ ve dnech 22. a 29. března, 28. června a 16. listopadu 1974, 31. ledna, 7. a 28. března a 16. května 1975. Viz NAČR, f. ÚV KSČ, 02/1. Informována byla rovněž Moskva. RGASPI, f. 495, op. 272, d. 37, 1. tom, *zprávy*

Dle ústavy zastupovala prezidenta během jeho indispozice, tj. od 28. března 1974 do 29. května 1975, federální vláda, která pověřila svého předsedu Lubomíra Štrougala výkonem určených funkcí. O naplňování prezidentské agendy byl rovněž zpravován Gustáv Husák.¹⁹⁸³ Během této doby probíhala ve stranickém zákulisí diskuse o vzniklé situaci a padaly návrhy na její řešení. Okrajově se také vyskytl názor, že realita vlastně ukázala zbytnost prezidentského úřadu, který by mohl být zrušen a nahrazen kolektivní hlavou státu, jak tomu bylo například v Sovětském svazu. Převážila však úcta k tradici a autoritě, které bylo možné využívat v zájmu stranické politiky.¹⁹⁸⁴

Úsilí Gustáva Husáka o prezidentství průběžně naráželo na obecný odpor ke spojení funkcí prezidenta a generálního tajemníka vládnoucí strany, takzvané kumulaci funkcí, za což byl v minulosti kritizován Antonín Novotný a což také bylo negativně hodnoceno v dokumentu *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu*.¹⁹⁸⁵ Roli též hrál již zmiňovaný nacionální faktor. Pracovníci sovětské ambasády v Praze hlásili do Moskvy, že mnozí členové komunistického předsednictva se domnívají, že prezidentem by měl být Čech a neměla by nastat kumulace funkcí: „[...] *ne vždy se o tom mluví otevřeně a přímo, ovšem v duši nepodporují záměry s. Husáka.*“¹⁹⁸⁶ Zpočátku neměl Husák podporu v této věci ani u jinak blízkých spojenců Lubomíra Štrougala či Petera Colotky, kteří u něho vycítili obavy z možného oslabení pozice, jež by mohlo nakonec vést k jeho politickému konci (přece jen do určité míry nepřímou ovládal prezidentskou funkci prostřednictvím Ludvíka Svobody). Oba posléze změnili názor s předpokladem, že zvýšení Husákova vlivu posílí jeho vyjednávací pozici vůči Moskvě.¹⁹⁸⁷ Jako stálější odpůrci se ukázali zejména Karel Hoffmann, Miloš Jakeš, Jozef Lenárt,¹⁹⁸⁸ Alois Indra, a zvláště Antonín Kapek.

Z jejich strany nešlo pouze o ideové výhrady, ale ožívaly také starší spory. Dotyční například protestovali u příslušníků pražské styčné kanceláře Výboru státní bezpečnosti

konzilia sovětských a československých lékařů o zdravotním stavu Ludvíka Svobody z 19. a 21. 8. 1974, s. 29–33). Svoboda byl opětovně hospitalizován od začátku srpna 1974 do konce března 1975 kvůli zánětu plic v Ústřední vojenské nemocnici. Zprávy o zdravotním stavu prezidenta republiky, in: Rudé právo, roč. 54, 9. 8. 1974 a 27. 3. 1975, č. 187 a č. 73, s. 1 a 1.

¹⁹⁸² Audiozáznam rozhovoru autora s Lubomírem Štrougalem ze 17. 6. 2015.

¹⁹⁸³ Tamtéž, f. ÚV KSČ, G. Husák, k. 246, *složka Kancelář prezidenta republiky*.

¹⁹⁸⁴ Tamtéž, *Návrh na změnu ústavy v souvislosti s volbou prezidenta, list místopředsedy federální vlády Karola Laca Gustávu Husákovi z 29. 4. 1975, s. 3; tamtéž, f. 02/1, sv. 154, a. j. 158/0b, záznam diskuse předsednictva ÚV KSČ z 16. 5. 1975, s. 3 a 9.*

¹⁹⁸⁵ RGANI, f. 5, op. 109, d. 12008, *Záznam o rozhovoru s vedoucím Politickoorganizačního oddělení ÚV KSS Vladimírem Trvalou (vyhotoveno 26. 7. 1972), s. 49.*

¹⁹⁸⁶ Tamtéž, d. 12010, *ze záznamu o rozhovorech s pracovníky ambasády NDR v Praze z 26. 3. 1975, s. 73.*

¹⁹⁸⁷ Audiozáznam rozhovoru autora s Lubomírem Štrougalem 5. 10. 2015 a zápisek rozhovoru autora s Peterem Colotkou ze 7. 10. 2015. Husák měl zdůvodnit Colotkovi své aspirace řečnickou otázkou, která zároveň vyzněla jako obava: „*A čo keď sa stane prezidentom Biľak alebo Indra?*“

¹⁹⁸⁸ Viz L. STÍSKAL: *Veci a vecičky*, s. 98.

(KGB) proti Husákovým „pokusům vytlačit internacionalistické komunisty z důležitých míst“ (šlo zvláště o Aloise Indru, kterého Husák považoval za nejdůležitějšího potenciálního soupeře v prezidentské kandidatuře,¹⁹⁸⁹ a také o Miloše Jakeše, kterému Husák dlouho neodpustil jeho aktivity při pokusu o rehabilitaci bývalého ministra vnitra Rudolfa Baráka).¹⁹⁹⁰ Miloš Jakeš či Miroslav Müller se rovněž opětovně ohrazovali u Sovětů proti tomu, že Husák nařídil odposlech telefonů vedoucích straníků, které pak po večerech vyhodnocoval. Husákovi byl k ruce federální ministr vnitra Radko Kaska a po jeho tragické smrti v únoru 1973 nástupce Jaromír Obzina, jenž prý měl přímo za úkol zlomit odpůrce Husákových prezidentských ambicí.¹⁹⁹¹ Stejný tlak vyvíjela Moskva, jež chtěla předejít případnému rozkolu ve vedení KSČ, jeho rozštěpení na dvě mocenská centra. Jednoty v prezidentské otázce bylo dosaženo „ani ne tak srdcem, ale z důvodu stranické disciplíny, a především s ohledem k postoji sovětské strany“, čímž vznikla „podivná jednota“, referoval později předseda České národní rady Evžen Erban o rozhovoru s Vasilem Biľakem a Aloisem Indrou sovětským zástupcům.¹⁹⁹²

Husák přirozeně konzultoval prezidentskou otázku s generálním tajemníkem sovětských komunistů Leonidem Iljičem Brežněvem, jenž neměl námitek proti Husákovým ambicím; údajně mu opáčil informací, že sovětské vedení se rovněž vážně zabývá otázkou kumulace nejvyšších politických funkcí.¹⁹⁹³ Jednání o této věci se odehrálo během Husákovy krátké

¹⁹⁸⁹ NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, k. 4, a. j. 44, *Rukopisné poznámky k projevům, Husákovy poznámky bez datace (dle obsahu patrně z 16.5.1975)*. Podle Štrougala byl Indra jasným pretendentským funkce, což bylo nepřijatelné jak pro Husáka, tak i Biľaka, který se prý vyjádřil bez větší specifikace, že „jeho zvolení byl Husákův konec“. Rozhovor autora s Lubomírem Štrougalem z 5. 10. 2015.

¹⁹⁹⁰ Rudolf Barák se jako ministr vnitra v 50. letech podílel na Husákově kriminalizaci. V roce 1962 byl však sám zatčen, oficiálně kvůli finančním machinacím, ve skutečnosti hrály hlavní roli politické důvody. Husák společně se Štrougalem se zasazovali koncem 60. let proti jeho rehabilitaci, na které prý měly původně zájem sovětské bezpečnostní kruhy, jež kontaktovaly Jakeše jako předsedu Ústřední kontrolní a revizní komise KSČ. Ten v této věci také navštívil Moskvu, načež se stal terčem systematické kritiky i posměšků Gustáva Husáka, kterého velmi pobouřilo, že konal bez jeho vědomí. M. JAKES: *Dva roky*, s. 34; RGANI, f. 5, op. 109, d. 12005, z informačního materiálu sovětského velvyslanectví v ČSSR ze 4. 2. 1970, *výňatek o rozhovoru s členem předsednictva ÚV KSČ Janem Pillerem*, s. 66. Rozhovor autora s Milošem Jakešem z 13. 3. 2015; srov. P. TOMEK: *Život a doba ministra Rudolfa Baráka*, s. 152–154; Christopher ANDREW – Vasilij MITROCHIN: *Neznámé špionážní operace KGB: Mitrochinův archiv*, Praha 2008, s. 264.

¹⁹⁹¹ Tamtéž, s. 276; RGANI, f. 5, op. 109, d. 12007, z *deníku rady velvyslanectví SSSR Sergeje I. Prasolova o rozhovoru se zástupcem vedoucího Mezinárodního oddělení ÚV KSČ Miroslavem Müllerem z 24. 11. 1971*, s. 147. Mitrochinovy záznamy se obecně v komparaci s materiály Mezinárodního oddělení ÚV KSSS zdají být věrohodné, ovšem třeba k nim přistupovat jako ke každému jinému historickému prameni kriticky.

¹⁹⁹² RGANI, f. 5, op. 109, d. 12011, z *záznamu o rozhovoru s předsedou České národní rady Evženem Erbanem z 30. 7. 1975*, s. 16. Biľak se měl vyjádřit již v dubnu 1974 o Husákovi jako o budoucím prezidentovi. Zároveň předpokládal, že se stane jeho „zástupcem“ ve stranickém vedení a navíc převezme řízení Politickoorganizačního oddělení ÚV KSČ. Tamtéž, d. 12010, z *záznamu o rozhovoru s Karlem Hoffmannem z 24. 4. 1974*, s. 14.

¹⁹⁹³ Viz zápisky autora o rozhovoru s Husákovým synem Vladimírem Husákem 28. 1. 2015. Po sesazení Nikity S. Chruščova v říjnu 1964 se sovětské politbyro přihlásilo k principu kolektivního vedení a rozdělení nejvyšších politických funkcí. Střídající Brežněv zaujal „pouze“ post šéfa strany. Ke změně došlo v červnu 1977, kdy se stal zároveň i předsedou prezidia Nejvyššího sovětu SSSR, tedy oficiální hlavou státu, namísto Nikolaje V.

návštěvy Moskvy 3. března 1975, kdy se uskutečnil mezi oběma stranickými vůdci čtyřhodinový privátní rozhovor.¹⁹⁹⁴ Brežněv navíc prý Husákovi slíbil, že v souvislosti s jeho zvolením bude stažena část sovětských jednotek z československého území, což mělo zlepšit vnímání Husáka u československé veřejnosti. Nakonec k tomu nedošlo kvůli údajnému odporu „*sovětských maršálů*“.¹⁹⁹⁵

Husák zároveň vedl rozhovory s jednotlivými členy komunistického předsednictva, u kterých hledal podporu a pravděpodobně také nabízel „protislužby“ v různých otázkách. Sovětské velvyslanectví hovořilo o sblížení Husáka se „zdravým jádrem“, na jehož příslušníky prý zapůsobilo, že Husák veřejně ocenil jejich dosavadní práci, vystoupil proti Alexandru Dubčekovi¹⁹⁹⁶ a dokázal svou „principiální pozici“ tím, že odvrhl dřívější „pravicové“ spolupracovníky z dob pražského jara. Rovněž působila obava, že jiná alternativa než zvolení Husáka by vedla k rozkolu ve stranickém vedení, jakož i přesvědčení, že toto řešení udrží stabilitu. Podle velvyslanectví bylo žádoucí Husákovi zdůraznit, aby se více orientoval na „zdravé jádro“, zvláště Biľáka, plně jeho členy zapojil do práce a posílil jejich pozice.¹⁹⁹⁷

6.4.2. Triumf

Klíčové rozuzlení prezidentské otázky nastalo na zasedání předsednictva Ústředního výboru KSČ 16. května 1975, na kterém Lubomír Štrougal referoval o nemožnosti zlepšení zdravotního stavu prezidenta Svobody a jako „*jediné možné*“ řešení navrhl kandidaturu Gustáva Husáka.¹⁹⁹⁸ Z následné diskuse vyplývá, že volba byla již interně domluvena i technicky předem připravena. Všichni účastníci vyzdvihli osobní autoritu Gustáva Husáka, jenž si měl podržet i funkci generálního tajemníka. Bylo to prezentováno jako jediné a

Podgorného. K tomu viz Viktor V. GRIŠIN: *Ot Chruščeva do Gorbačeva: Političeskije portrety pjati gensekov i A. N. Kosygina. Memuary*, Moskva 1996, s. 42.

¹⁹⁹⁴ RGANI, f. 5, op. 109, d. 12010, *zpráva o pobytu Gustáva Husáka v Moskvě ze 4. 3. 1975*, s. 67; srov. Setkání soudruhů, in: *Rudé právo*, roč. 55, 4. 3. 1975, č. 53, s. 1. Důvod setkání byl veřejně zastírán.

¹⁹⁹⁵ „*V roku 1975 som Brežneva žiadal, aby odišla aspoň časť sovietskych vojsk. Slúbil, že odvelia letecký pluk, myslím z Olomouce. Odvelili hovno.*“ Osobní archiv Viliama Plevzy, a. j. 1580, *Gustáv Husák o 21. auguste 1968 a jeho dôsledkoch*, s. 3 (rozhovory Viliama Plevzy s Gustávem Husákem z 8. 4. a 10. 5. 1990).

¹⁹⁹⁶ Husák silně emotivně reagoval na aktivizaci Dubčeka, jehož stížnost na porušování lidských práv a vyličení vlastních zkušeností v „normalizačním“ Československu zveřejnila západní média. Za Dubčeka se veřejně postavil švédský premiér Olof Palme. Viz Projev G. Husáka na společném zasedání ÚV Národní fronty ČSSR, ČSR a SSR z 16. 4. 1975, in: *Rudé právo*, roč. 55, 17. 4. 1975, č. 90, s. 1. Tehdejší listy Alexandra Dubčeka předsednictvu Federálního shromáždění ČSSR a Slovenské národní radě byly uveřejněny a komentovány v římských *Listech* v dubnu 1975. Viz Jozef ŽATKULIAK – Ivan LALUHA (eds.): *Alexander Dubček: Od totality k demokracii. Prejavy, články a rozhovory. Výber 1963–1992*, Bratislava 2002, s. 234–246.

¹⁹⁹⁷ RGANI, f. 5, op. 109, d. 12011, *ze zprávy sovětského velvyslanectví v ČSSR (vyhotoveno 16. 9. 1975)*, s. 42; tamtéž, d. 12010, *ze záznamu o rozhovoru se Zbyňkem Sojákem z 24. 4. 1974*, s. 16.

¹⁹⁹⁸ NAČR, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 154, a. j. 158/0b, *záznam diskuse předsednictva ÚV KSČ z 16. 5. 1975*, s. 4. Celý viz Michal MACHÁČEK (ed.): *Podivná jednota. Gustáv Husák a mocenskopolitické zápasy v KSČ na příkladu prezidentské otázky (1969–1975)*, in: *Soudobé dějiny*, roč. 22, 2015, č. 3–4, s. 326–338, d. 2.

zároveň „dočasné řešení“,¹⁹⁹⁹ které však nakonec vydrželo více než dvanáct let. Převažující superlativy na Husákovu adresu narušili pouze Miloš Jakeš a Antonín Kapek, který se jako jediný jednoznačně stavěl proti navrhovanému řešení.²⁰⁰⁰ Dotyční zopakovali známé námitky, a navíc si neodpustili poznámku, že k dokonalosti kolektivního vedení ještě „velmi mnoho chybí“ (již předtím interně zaznívala kritika, že Husák řeší nejzávažnější otázky pouze s Biřákem, Štrougalem a Kempným). Proti námitkám a na Husákovu podporu rozhodně vystoupil Biřák.

Husák vyslovil poděkování za důvěru a uznal citlivost nacionální otázky s tím, že bude nutné posilovat celostátní jednotu a výchovu ke společnému československému vědomí, což se údajně zanedbávalo (Husák byl přitom „duchovní otec“ a realizátor federalizace Československa). Obavám ze zvýšení politické dominance Slováků oponoval argumentem, že v předsednictvu ÚV KSČ disponují většinou Češi, a odmítl, že by s touto otázkou byly spjaty další změny v centrálním stranickém aparátu.²⁰⁰¹ Rovněž bagatelizoval váhu prezidentského úřadu. Uvedl, že důležitější roli hraje stranické vedení, a tedy vlastně o nic nejde. Rozhodně odmítl názor, že chce koncentrovat moc do svých rukou. „*Nevidím riziko, proč by mně měly věci vstoupit do hlavy,*“ řekl. Pokud by se ale u něho vyskytly takové tendence, opakovaně žádal, aby byl na to upozorněn. „*Není to radostná chvíle, takové řešení, ale asi se jinak věci dělat nedají,*“ suše uzavřel nakonec Husák své vítězství,²⁰⁰² které na více jak desetiletí stvrdilo jeho mocenské postavení stranického vůdce.²⁰⁰³

¹⁹⁹⁹ Viz JAKEŠ, M.: *Dva roky generálním tajemníkem*, s. 65.

²⁰⁰⁰ Lubomír Štrougal se později vyjádřil, že jeden hlas byl proti. F. KOUDELKA (ed.): *Husákův pád 1987*, s. 485, d. 1. Antonín Kapek svůj tehdejší postoj komentoval slovy: „*Byl jsem proti kumulaci funkcí a byl jsem prašivou ovcí.*“ *Tamtéž*, s. 500, d. 2. Vasil Biřák naopak tvrdil Erbanovi, že Kapek nakonec hlasoval pro Husáka, ale předtím dělal nevhodné narážky k prezidentské otázce na zasedání předsednictva Městského výboru KSČ v Praze, za což by si zasloužil politickou degradaci. RGANI, f. 5, op. 109, d. 12011, *ze záznamu o rozhovoru s předsedou České národní rady Evženem Erbanem z 30. 7. 1975*, s. 16. V přijatém usnesení k prezidentské otázce se uvádí, že předsednictvo ÚV KSČ „*jednomyslně souhlasí*“ s Husákovou kandidaturou. Pamětníci přitom vzpomínají, že na zasedáních předsednictva ÚV KSČ se hlasovalo zcela výjimečně.

²⁰⁰¹ V souvislosti s řešením prezidentské otázky bylo v politickém zákulisí silně akcentováno personální zařazení Františka Ondřícha, který mimo jiné zastával od prosince 1971 funkci člena sekretariátu a tajemníka ÚV KSČ, přičemž řídil Politickoorganizační oddělení ÚV KSČ. „*Zdravé síly*“ kritizovaly Ondřícha za jeho těsnou spjatost se Štrougalem a značný vliv na Husákovu rozhodování v kádrových otázkách. Požadovaly jeho výměnu, přičemž o jeho funkci usiloval prý zejména Biřák. Sovětské velvyslanectví v Praze vyhodnocovalo tuto kauzu jako souboj mezi Biřakovou a Štrougalovou skupinou a také hlásilo do Moskvy, že se nepotvrdily předpoklady, že Husák předá po svém zvolení prezidentem některou ze svých stávajících agend. Naopak osobně převzal v červenci 1975 řízení Politickoorganizačního oddělení ÚV KSČ a své postavení ještě více posílil zvolením Václava Hůly členem předsednictva ÚV KSČ. Ondřích skončil v dubnu 1976 i jako tajemník a člen sekretariátu ÚV KSČ a nově se stal „pouze“ ministrem ve funkci předsedy Výboru lidové kontroly. Viz RGANI, f. 5, op. 109, d. 12009, *ze záznamu o rozhovoru s Františkem Ondříchem z 23. 7. 1973*, s. 76–78; *tamtéž*, d. 12010, *ze záznamu o rozhovoru s předsedou Ústřední rady odborů Karlem Hoffmannem z 24. 4. 1974*, s. 14; *tamtéž*, d. 12011, *ze záznamu o rozhovoru s Josefem Vrbou a Františkem Ondříchem, z 2. 7. 1975*, s. 1; *tamtéž, ze záznamu o rozhovoru s členem ÚV KSČ Rudolfem Peškou ze 17. 7. 1975*, s. 9; *tamtéž, ze záznamu o rozhovoru s vedoucím tajemníkem Západočeského krajského národního výboru KSČ Josefem Mevaldem z 30. 7. 1975*, s. 13.

²⁰⁰² NAČR, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 154, a. j. 158/Ob, *záznam diskuse předsednictva ÚV KSČ z 16. 5. 1975*, s. 4–12.

²⁰⁰³ Rozhovore autora s Lubomírem Štrougalem z 5. 10. 2015 a Janem Fojtíkem z 27. 10. 2015.

V dané souvislosti lze narazit na informaci, že po svém částečném zotavení se Ludvík Svoboda „*tvrdšíjně odmítal svého prezidentského úřadu vzdát*“, a proto také byla změněna ústava. Autor tvrzení, historik Jiří Pernes, dále píše ve své knize o československých komunistických prezidentech, že existují „*názny, že se režim snažil přírodě pomoci*“ a smrt Ludvíka Svobody „*uspíšit*“. Uvedená vyjádření navíc autor dává do souvislosti s tím, že Gustáv Husák v doprovodu Lubomíra Štrougala pravidelně docházel do Ústřední vojenské nemocnice informovat se na prezidentovo zdraví.²⁰⁰⁴ Pravda, jak již víme, nejrůznější dohady kolem Svobodova stavu se vyskytovaly i tenkrát. Určité spekulace též vyvolala fotografie v novinách, která zachycovala společně již nově zvoleného prezidenta Gustáva Husáka a Ludvíka Svobodu společně s jeho manželkou Irenou Svobodovou, která byla otočena zády.²⁰⁰⁵ Snímek tak nahrával hypotéze, že běh událostí se odehrál proti Svobodově vůli. Nastoloval totiž logickou otázku, proč sám nepodal demisi? Změna na Pražském hradě byla interpretována jako nový důkaz „*Husákovy dravosti po moci a proradnosti*“, a jak také poznamenal exilový časopis *Listy*, opětovným sloučením vrcholných politických funkcí byl odstraněn poslední pozůstatek pléna Ústředního výboru KSČ z ledna 1968.²⁰⁰⁶ Nabízí se tudíž otázka, zda byl Svoboda skutečně donucen nedobrovolně rezignovat.

Na již uvedené diskusi předsednictva ÚV KSČ z 16. května 1975 byla předložena lékařská zpráva konstatující nemožnost zlepšení prezidentova zdravotního stavu, tak aby mohl řádně vykonávat svěřenou funkci nebo i jen splnit podmínky normálního postupu při abdikaci. Lubomír Štrougal a Gustáv Husák, kteří prezidenta navštívili, podrobněji referovali o jeho stavu. Štrougal vyjádřil pevné přesvědčení, že Ludvík Svoboda je nepoznal, nebyl schopen vést rozhovor a reagoval jen kýváním hlavy. Ve shodě s tím referoval Husák, že prezident „*není schopen, aby sám podal resignaci. Není možné o té věci s ním ani hovořit. On nemůže podepsat ani si přečíst dokument. Kdybychom touto cestou chtěli jít, dělali bychom určitý podvod. Je proto jediné řešení doplnit článek 64 ústavního zákona.*“²⁰⁰⁷ Svobodovo prezidentské funkční období bylo předčasně ukončeno na základě ústavního zákona č.

²⁰⁰⁴ J. PERNES: *Takoví nám vládli*, s. 301. Pernes zakládá svá tvrzení na svědectví Svobodova ošetřujícího lékaře, vedoucího I. interního oddělení Ústřední vojenské nemocnice v Praze Vladimíra Dufka. Rozhovor autora s Jiřím Pernesem ze 14. 9. 2015; v citované knize není tento zdroj uveden. Dufkovo vyjádření, které však tuto tezi nijak nepotvrzuje, zaznělo v druhém dílu televizního dokumentu Karla Fukse *Takoví nám vládli*, ČT 1999. Dle názoru lékaře Jiřího Widimského stav prezidenta „*hovořil ve prospěch rezignace*“, přičemž byl nejen u něho přítomen dojem, že prezidentova rodina „*se snažila jej udržet ve funkci*“. Viz korespondence autora s Jiřím Widimským z 8. 2. 2016; též rozhovor autora s Milošem Jakešem z 5. 11. 2016.

²⁰⁰⁵ Prezident udělil členu PÚV KSČ Ludvíku Svobodovi třetí čestný titul Hrdina ČSSR, in: *Rudé právo*, roč. 55, 31. 5. 1975, č. 126, s. 1.

²⁰⁰⁶ Svoboda neabdikoval, in: *Listy*, roč. 5, srpen 1975, č. 6, s. 3.

²⁰⁰⁷ NAČR, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 154, a. j. 158/0b, *záznam diskuse předsednictva ÚV KSČ z 16. 5. 1975*, s. 2; Potvrzují to i záznamy rozhovorů autora s Milošem Jakešem z 13. 3. 2015, Zou Klusákovou-Svobodovou z 24. 3. 2015, Lubomírem Štrougalem z 17. 6. 2015, Janem Fojtíkem z 27. 10. 2015 a tehdejším pracovníkem Husákovy sekretariátu Františkem Šaldou z 9. 11. 2015.

50/1975 Sb., přijatého právě s tímto účelem, který stanovil, že pokud prezident nemůže vykonávat svůj úřad delší dobu než jeden rok, Federální shromáždění může zvolit nového prezidenta na další funkční období.²⁰⁰⁸

Vypracování dodatku k ústavnímu zákonu, pro který se vžil lidový název *Lex Svoboda*, měl na starosti místopředseda federální vlády a předseda legislativní rady vlády Karol Laco, Husákův blízký spolupracovník již od časů přípravy federalizace. Ze zachované komunikace mezi dotyčnými je znát citlivost celé záležitosti a snaha o právně čisté a nenapadnutelné řešení,²⁰⁰⁹ přesto se zvolený postup dostal do rozporu s principy ústavnosti. Ústavní dodatek byl totiž při samotné prezidentské volbě Gustáva Husáka, respektive díky zkrácení mandátu Ludvíka Svobody, fakticky uplatněn retroaktivně. V konkrétní situaci se sice jednalo o svévolný politický protiústavní čin, ale z hlediska společenské nebezpečnosti každého retroaktivního právního aktu byla jeho závažnost minimální.²⁰¹⁰

Koncem května 1975 proběhl doslova schvalovací maraton. Sedmadvacátého května zasedal Ústřední výbor KSČ, který přijal návrh předsednictva na Husákovu kandidaturu. Ještě předtím došly ústřednímu výboru zčásti anonymní ohlasy od nižších stranických funkcionářů, ve kterých byl vysloven nesouhlas s tím, aby obě nejvyšší funkce ve státě zastával Slovák a zároveň nastala kumulace těchto funkcí.²⁰¹¹ Ústřední výbor KSČ, ostatně stejně jako předsednictvo i sám Husák, se vypořádal s touto otázkou svérázně: ve svém zdůvodnění konstatoval, že vzhledem ke zkušenostem z minulých let dospěl k poznání, že spojení či rozdělení funkcí vždy závisí na konkrétní situaci a že kandidatura Gustáva Husáka „*odpovídá konkrétním podmínkám a potřebám současné etapy vývoje naší strany a společnosti*“.²⁰¹² Husák na zasedání poděkoval za důvěru a uvedl, že k jeho kandidatuře se dospělo během rok trvajících třibení názorů mezi členy předsednictva a že i on „*si nakoniec tento názor osvojil*“. Zareagoval též na interní kritické ohlasy: „*Niekde trošku, povedal by som, straší z rokov 1967–1968 otázka kumulácie, ktorá sa stala trošku takým fetišizovaným pojmom. Niektorí i dobromyselní ľudia týmto pohľadom vec posudzujú. Niektorí môžu i nedobromyselne tým*

²⁰⁰⁸ Znění důvodové zprávy: „*Vládní návrh ústavního zákona dává v případě, že toto provizorium by trvalo déle než jeden rok, Federálnímu shromáždění ČSSR ústavní oprávnění přistoupit k volbě nového prezidenta ČSSR, i kdyby se úřad prezidenta ČSSR ještě neuvolnil, pochopitelně, též včetně toho důvodu, že prezident ČSSR nemůže z jakýchkoliv příčin právoplatně projevit svou vůli vzdát se prezidentského úřadu.*“ Zpráva se též odvolávala na Ústavu 9. května z roku 1948, která tuto otázku řešila, a akcentovala, že je nutné zabezpečit výkon všech ústavních funkcí a kompetencí nejvyšších státních orgánů. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, Federální shromáždění Československé socialistické republiky 1971–1976, Tisky, tisk č. 91, dostupné online: http://www.psp.cz/eknih/1971fs/tisky/t0091_00.htm; viz též Ján GRONSKÝ (ed.): *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa 1960–1989*, sv. 3, Praha 2007, s. 314.

²⁰⁰⁹ NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, k. 246, Návrh na změnu ústavy v souvislosti s volbou prezidenta, *list Karola Laca Gustávu Husákovi z 29. 4. 1975*, s. 2.

²⁰¹⁰ Viz korespondence autora s ústavním právníkem Jánem Gronským z 30. 11. 2015.

²⁰¹¹ RGANI, f. 5, op. 109, d. 12010, *ze záznamu o rozhovoru s Františkem Ondříchem z 21. 5. 1975*, s. 100.

²⁰¹² NAČR, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 266, a. j. 154, *zápis ze zasedání ÚV KSČ z 27. 5. 1975*, s. 10 a 75.

zakrývat' možno i nejaké iné ciele,“ neadresně se vyjádřil a nakonec zopakoval, že jde vždy o konkrétní situaci; jako kladnou zkušenost kumulace nejvyšších funkcí uvedl příklad Klementa Gottwalda.²⁰¹³

Jistý podiv vzbudila skutečnost, že na Husákovu podporu přímo nevystoupil na zasedání Ústředního výboru KSČ Vasil Biľak, což bylo přikládáno jeho dřívější kritice kumulace funkcí u Antonína Novotného, a zároveň mylně vykládáno jako tichý nesouhlas. Hodno zaznamenání také bylo, že po dlouhé době se Gustáv Husák vyjádřil o Novotném jako o „*soudruhovi*“.²⁰¹⁴ Následujícího dne přijalo Federální shromáždění ČSSR zmiňovaný ústavní zákon, který nabyl též den účinnosti, a rovněž Ústřední výbor Národní fronty ČSSR přijal návrh Ústředního výboru KSČ na Husákovu kandidaturu, za který se v diskusi postavili předseda Svazarmu Otakar Rytíř, předsedkyně Ústředního výboru Československého svazu žen Marie Kabrhelová či herec Štefan Kvietik.

A konečně v dopoledních hodinách 29. května byla zahájena schůze Federálního shromáždění, jehož poslanci jednomyslně zvolili v tajném hlasování jediného navrženého kandidáta Gustáva Husáka prezidentem Československé socialistické republiky. Výsledek oznámil předseda Federálního shromáždění Alois Indra. Následovaly tradiční fanfáry ze Smetanovy *Libuše* a slavnostní příchod nově zvoleného prezidenta, jenž složil prezidentský slib, poprvé v československých dějinách vyslovený ve slovenštině. Hodinu a půl dlouhé zasedání bylo zakončeno státní hymnou a projevem Aloise Indry, který Husákovi poblahopřál. Poté nový prezident přijal gratulace, zúčastnil se vojenské přehlídky na třetím hradním nádvoří a posléze přijímal další blahopřání od příchozích delegací.²⁰¹⁵

„*Jednomyslně v souladu s vůlí lidu*“, komentoval událost úvodní titulek *Rudého práva*.²⁰¹⁶ Běžní občané se však většinou dozvěděli o nové hlavě státu až několik dní před samotnou volbou, ostatně ani o Svobodově zdravotním stavu neměli k dispozici oficiální informace.²⁰¹⁷ Postihnout tehdejší veřejné mínění je obtížné, vědecký průzkum k tématu nebyl

²⁰¹³ *Tamtéž*, s. 64–70.

²⁰¹⁴ RGASPI, f. 495, op. 272, d. 37, 2. tom, *výňatky z hlášení sovětského velvyslance v ČSSR o dění kolem prezidentské volby z 27.–29. 5. 1975*, s. 8.

²⁰¹⁵ K ceremonii a vlastnímu průběhu prezidentské volby viz NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, k. 246, *Volba prezidenta ČSSR v roce 1975*.

²⁰¹⁶ *Rudé právo*, roč. 55, 30. 5. 1975, s. 1.

²⁰¹⁷ Od druhé poloviny roku 1974 jsem zachytil v této souvislosti v tehdejších médiích pouze informaci, že Gustáv Husák s Lubomírem Štrougalem popřáli v listopadu 1974 Svobodovi jménem předsednictva ÚV KSČ v pražské Ústřední vojenské nemocnici k jeho 79. narozeninám s tím, že prezidentův stav nadále vyžaduje nemocniční péči. Článek nedoprovázela žádná fotografie. Blahopřání prezidentovi, in: *Rudé právo*, roč. 55, 25. 11. 1974, s. 1. V novoročním projevu k roku 1975 Husák pozdravil veřejnost a popřál jí i jménem „*nemocného prezidenta republiky*“. Novoroční projev generálního tajemníka ÚV KSČ a předsedy ÚV NF ČSSR soudruha Gustáva Husáka, in: *Tamtéž*, 2. 1. 1975, s. 1. Tento projev vyvolal spekulace, že Husák je pretendentským prezidentem. Otázku totiž také průběžně reflektovala zahraniční média. Viz AKPR, protokol 200 000, Volba G. Husáka, 1975, č. j. 201401/75.

proveden. Zachovaly se však informativní zprávy o ohlasech občanů, jejich názory do určité míry odrážejí také dopisy adresované novému prezidentovi. Jejich pisatelé většinou vyjadřovali mínění, že soustředění moci v Husákových rukou se dalo očekávat vzhledem k tomu, že patří ve vedení KSČ k nejschopnějším lidem.

Ambivalentně rezonoval nacionální faktor. Kvitováno zejména bylo, že se poprvé stal československým prezidentem Slovák, přičemž nechyběla slovenská hodnocení, která událost vyzvedávala jako „*hodnú sláve Veľkej Moravy*“.²⁰¹⁸ Na druhou stranu sílily v české společnosti pocity, že Slováci vládnu Čechům, což demonstrovaly i dobové vtipy, jako například: „*Štúr dal Slovákom jazyk, Hlinka a Tiso stát a Husák k němu pripojil Čechy a Moravu.*“ Stranické vedení se snažilo nacionální otázku zbytečně veřejně neventilovat.

Gustáv Husák si rovněž uvědomoval její citlivost, a tak se mimo jiné snažil mluvit slovensky i česky. Za své úsilí a občasně prolínání obou jazyků, pro které se ujalo označení „husákovština“,²⁰¹⁹ si ovšem spíše vysloužil u obou národů další várku posměšků a anekdot typu, že se „česky pořádně nenaučil a slovensky zapomněl“. Husák reagoval již dříve na svá přereknutí či dotazy ohledně své češtiny ironickou omluvou, že česky se začal učit na Pankráci a v Ruzyni, kde neměl k dispozici učebnici české gramatiky.²⁰²⁰ Interně argumentoval, že oběma jazyky hovořil i Klement Gottwald.²⁰²¹ Negativní reakce u části slovenského obyvatelstva pak vyvolal Husákův druhý novoroční projev, jelikož byl opět přednesen česky (Husák pak pravidelně rok co rok střídal slovenštinu a češtinu).

Nechyběly ani hlasy, že Husák měl být raději zvolen až po skončení řádného mandátu Ludvíka Svobody, jehož zásluhy byly během tehdejších událostí průběžně vyzdvihovány. Bývalý prezident potřetí obdržel čestný titul Hrdina Československé socialistické republiky s právem nosit Zlatou hvězdu a na jeho počest byla po něm pojmenována 4. ružomersko-fatranská tanková divize, Vysoká vojenská škola pozemního vojska ve Vyškově a řada veřejných míst. Rovněž mu byly přiznány hmotné výsluhy, za což se zvláště zasazoval Alois Indra.²⁰²²

Ludvík Svoboda formálně zůstal až do patnáctého sjezdu KSČ v dubnu 1976 členem předsednictva ÚV KSČ a poté až do své smrti dne 20. září 1979 členem ústředního

²⁰¹⁸ LASNK, sign. 153AB40, *Koncept blahopřání literátky Šáry Alexyové ke zvolení Gustáva Husáka prezidentem.*

²⁰¹⁹ Viz Míra NÁBĚLKOVÁ: *Slovenčina a čeština v kontakte: Pokračovanie príbehu*, Bratislava – Praha 2008, s. 122.

²⁰²⁰ O novém státoprávním uspořádání s Dr. Gustávem Husákem, in: *Reportér*, roč. 3, 26. 6. – 3. 7. 1968, č. 26, s. VII.

²⁰²¹ Záznam rozhovoru autora s Viliamem Plevzou z 13. 6. 2011.

²⁰²² NAČR, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 155, a. j. 161/0a, *usnesení předsednictva ÚV KSČ z 6. 6. 1975*, s. 13.

výboru.²⁰²³ Svobodovi byl vystrojen státní pohřeb, přičemž si jeho nástupce Gustáv Husák nepřál, aby smuteční průvod směřoval z Pražského hradu. Nakonec zakročil Lubomír Štrougal, jenž Husáka přiměl stanovisko přehodnotit.²⁰²⁴ Po celé délce trasy smutečního průvodu se shromáždilo podle odhadů na tři sta až tři sta padesát tisíc lidí, do Španělského sálu Pražského hradu se přišlo s armádním generálem a bývalým prezidentem rozloučit přibližně osm až deset tisíc osob.²⁰²⁵ Další a zároveň i poslední státní pohřeb československého prezidenta se týkal až Husákova nástupce.

6.5. Viera

Gustáv Husáka navázal po rozpadu manželství s Magdou Husákovou-Lokvencovou několik partnerských vztahů, které však neměly příliš dlouhého trvání.²⁰²⁶ Husák udržoval kontakty se ženami spíše obtížně, snad i proto, že je v politických záležitostech nepovažoval za rovnocenné partnery. „*Je sice mnoho věcí, které se nedají publikovat, ale lidově řečeno: za babami nikdy neběhal,*“ dodává Viliam Plevza.²⁰²⁷ Nakonec se mu však podařilo vybudovat pevný partnerský vztah s o deset let mladší novinářkou a překladatelkou Vierou Millerovou.

Viera se narodila v Bratislavě 13. června 1923 do české rodiny. Po absolvování reálného gymnázia nastoupila zaměstnání tajemnice na ministerstvu hospodářství a zároveň začala studovat právnickou fakultu v Bratislavě, kterou nedokončila. Když vypuklo koncem srpna na Slovensku povstání, odjela do Banské Bystrice, kde působila jako redaktorka Svobodného slovenského vysílače a na informačním oddělení úřadu Slovenské národní rady. Po potlačení povstání se připojila k partyzánské brigádě M. R. Štefánika a působila jako partyzánská spojka, za což následně obdržela několik ocenění. Koncem války se provdala za právníka Jozefa Millera a pracovala jako redaktorka Československém rozhlasu v Košicích. V následujících letech vystřídala několik novinářských a nakladatelských redakcí. Zlomem v jejím životě se stal rok 1950, kdy její manžel byl uvězněn za údajné falšování stranické

²⁰²³ Viz František ŠTVERÁK: *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992): Základní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany*, Praha 2010, s. 412.

²⁰²⁴ Audiozáznamy rozhovorů autora se Zoe Klusákovou-Svobodovou z 24. 3. 2015 a Lubomírem Štrougaem ze 17. 6. 2015.

²⁰²⁵ NAČR, f. ÚV KSCČ, G. Husák, k. 246, *Informace o závěrečném zasedání pracovní komise pro organizaci státního pohřbu Ludvíka Svobody*, 28. 9. 1979, s. 3.

²⁰²⁶ P. KOSATÍK: *Devět žen*, s. 325; životopisný medailon o Viere Husákové-Millerové, rozené Časlavské viz *Tamtéž*, s. 322–334.

L. ŠIMOVIČ: *Gustáv Husák*, s. 41; Dalma HOLANOVÁ-ŠPITZEROVÁ – Dušan TARAGEL (ed.): *Bol to suchár a dogmatik*, in: *SME*, příloha, 27. 5. 2015, s. 11.

²⁰²⁷ Ivan MOTÝL (ed.): *Životopisec: Pohrdal Miloušem Jakešem [rozhovor s Viliamem Plevzou]*, in: *Týden*, roč. 18, 7. 11. 2011, č. 45, s. 33.

legitimace. Také Viera byla postižena vyloučením z komunistické strany, kam vstoupila během povstání (členství znovu nabyla až na podzim 1969).²⁰²⁸ Manželství bylo úředně rozvedeno v roce 1965.

Gustáv Husák přicházel do intenzivnějšího styku s Vierou Millerovou již koncem první poloviny 60. let. Dotyčná tehdy pracovala jako redaktorka časopisu Kultúrneho život, do kterého často přispíval, a rovněž se pohybovala v intelektuálním prostředí Bratislavy. Během jednoho svého veřejného vystoupení se na ní prý Husák intenzivněji zadíval, líbila se mu, a po skončení přednášky následovalo bližší seznámení. Zpočátku se spolu scházeli tajně a oficiálně se představili jako pár až na konferenci k 20. výročí Slovenskému národnímu povstání, která se udála v červnu 1964 ve Smolenicích.²⁰²⁹ „*Utkvĕlo mi v pamĕti, jak na nĕm celou dobu visela oĕima a hltala každĕ jeho slovo,*“ vzpomíná účastník konference historik Vilĕm Preĕan.²⁰³⁰ Vztah s Gustávem Husákem byl pro Vieru Millerovou aspoň zpočátku „*romantika na kvadrát*“,²⁰³¹ o svĕm novĕm pŕiteli hovořila v kruhu kamarádek velmi hezky, až s erotickĕm podtónem, a bezmeznĕ ho obdivovala.²⁰³²

Jejich vztah se upevnil během ĕeskoslovenského jara. Viera Millerová odešla z Husákova popudu z redakce Kultúrneho života a zaĕala pracovat v jím obnovenĕm a řízenĕm časopisu Novĕ slovo. Po Husákovĕ politickĕm vzestupu nadále ŕila v Bratislavĕ, kde se starala o nemocnou matku a mohla bĕt v intenzivnĕjším kontaktu se svĕmi dvĕma dĕtmi z rozvedenĕho manželství: budoucĕ právnĕčkou Alexandrou a synem Vladimĕrem, jiŕ tehdy známĕm pĕtibojarem. Pŕes tĕden byli Viera Millerová a Gustáv Husák v intenzivním telefonickĕm kontaktu a víkendy trávil společnĕ stŕídavĕ v Praze a Bratislavĕ, kde se konaly rodinnĕ veĕery v Husákovĕ vile. Pravidelnĕm rituálem se také stalo Husákovo doprovázení Viery pŕed vchod jejího bytu, kde se s ní údajnĕ vŕdy rozlouĕil bez toho, aby zavítal dovnĕtŕ. Obĕma tento zpŕosob vztahu i s ohledem na svĕ dĕti patrnĕ vyhovoval.

Gustáv Husák považoval Vieru Millerovou za velmi inteligentní a neobyĕejnĕ pozornou ŕenu,²⁰³³ pŕesto neuvažoval o svatbĕ, což jeho partnerka pomĕrnĕ nedobŕe nesla. Husák byl ovšem pŕubĕŕnĕ vystavován v tĕto otázce tlaku svĕho okolí, pŕedevšĕm kvŕli s tím spojenĕm protokolárnĕm problĕmŕm. Aby si „*udĕlal pořádek v rodinnĕch záleŕitostech*“,

²⁰²⁸ Dokumenty z redakce Novĕho slova, a. j. 60, *zápisnice z ĕlenské schŕize ZO KSS redakce Novĕho slova z 11. 9. 1969*; Tamtĕŕ, a. j. 145, *personálnĕ spis Viery Millerové*. V drŕení badatele Martina Mocka.

²⁰²⁹ Záznam rozhovor autora s Jozefem Jablonickĕm z 28. 9. 2012 a Helenou Dvořákovou-Jancurovou z 21. 1. 2013. Srov. A. KALINOVÁ: *Mojich 7 ŕivotov*, s. 240.

²⁰³⁰ Osobní archiv autora, Vilĕm Preĕan: *Pár vzpomĕnek na setkání a utkáni s Husákem ze 17. 11. 2011*, s. 2.

²⁰³¹ J. ROZNER: *Sedem dnĕ do pohrebu*, s. 211.

²⁰³² Rozhovor autora s Helenou Dvořákovou-Jancurovou z 21. 1. 2013

²⁰³³ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 98–99; Rozhovor autora s Márií Husákovou z 30. 1. 2013.

domlouval Husákovi prezident Ludvík Svoboda²⁰³⁴ a rovněž nevšední formou Leonid Iljič Brežněv, jenž daroval na Krymu před Husákem Viere Millerové tulení kožich s průpovídkou, že by napříště „*rád nosil takéto dary manželke prezidenta*“.²⁰³⁵

„*Robili sme si vtipy, že mala najdrahšie a najhonosnejšie sobášne oznámenie*“, vzpomíná novinářka a bývalá kolegyně Viery Agneša Kalinová, veřejnost i její přátelé se totiž poprvé dozvěděli o svatbě dotyčných z titulní strany Rudého práva, které oznamovalo začátkem prosince 1973, že Gustáv Husák odcestoval na pozvání indické premiérky Indíry Ghándiové s „*manželkou Vierou*“ do Indie.²⁰³⁶ Indická politička se seznámila s Vierou Millerovou jako s Husákovým doprovodem během své návštěvy Československa v červnu 1972. Patrně jí byla sympatická²⁰³⁷ a domnívala se, že se jedná o Husákovu manželku, proto v březnu následujícího roku jí osobitě zmínila jako „*paní Husákovou*“ v oficiálním pozvání Gustáva Husáka na zmiňovanou návštěvu Indie,²⁰³⁸ což Husáka dotlačilo vyjít vstříc protokolárním pravidlům.

„*Zapomněl jsem Ti oznámit, že se zítra budeme brát*“, prý meziřečí oznámil Viere Millerové záměr i termín svatby, která proběhla velmi formálně, pouze za přítomnosti úředníků jako svědků, přičemž ani nebyly pořízeny fotografie „*Asi si to představovala jinak, ale nakonec se tomu smála*“,²⁰³⁹ stejně jako Husákův bratr Štefan, jenž se společně s Husákovou širší rodinou dozvěděl o sňatku dodatečně a na tradičním rodinném štedrovečerním setkání se bratra ironicky zeptal, kdy přijde ukázat svou nevěstu rodině.²⁰⁴⁰ A tak se Viera Millerová stala paní – soudružkou Husákovou, následně také od konce května 1975 podle dnešního slovníku první dámou.

Ačkoliv Gustáv Husák považoval politiku za ryze mužskou záležitost a veřejnost nanejvýš vnímala jeho partnerku jako jeho doprovod při oficiálních příležitostech, měla Viera na něho značný vliv a požívala jeho plné důvěry. Jednalo se tak o jednu z mála osob, snad kromě jeho syna Jána Husáka a Lubomíra Štrougala, před kterými hovořil otevřeně a již dokázali korigovat jeho názory, především pak posilovala u něho potlačovanou empatii. Viera například kritizovala stranické prověrky a snažila se i v této souvislosti intervenovat u

²⁰³⁴ Záznam rozhovor autora se Zoe Klusákovou-Svobodovou z 24. 3. 2015.

²⁰³⁵ Záznam rozhovoru autora s Viliamem Plevzou z 31. 1. 2013.

²⁰³⁶ Generální tajemník ÚV KSČ odletěl do Indie, in: *Rudé právo*, roč. 54, 3. 12. 1973, č. 287, s. 1. O manželce Gustáva Husáka jako jeho doprovodu padla rovněž zmínka ve filmové reportáži o této zahraniční cestě.

²⁰³⁷ Mirka KERNOVÁ: Dve manželky Gustáva Husáka, in: *TV OKO*, 2005, č. 31, s. IV; též J. ROZNER: *Sedem dní do pohrebu*, s. 210.

²⁰³⁸ NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, k. 355, Indie, list I. Ghándiové G. Husákovi z 9. 3. 1973.

²⁰³⁹ Vyjádření dcery Ladislava Novomeského Eleny Bútorové-Novomeské v TV filmu Petra Lokaje *Ta lidská bezmoc*, ČT 2006; vyjádření Karla Mevalda v TV filmu Roberta Sedláčka *V hlavní roli Gustáv Husák*, ČT 2008.

²⁰⁴⁰ Rozhovor autora s Agnešou Husákovou ze 17. 6. 2011.

Husáka, aby pomohl postiženým osobám,²⁰⁴¹ i když ne vždy byla vyslyšena a uskutečněné intervence automaticky znamenaly úspěch.²⁰⁴² Tehdejší ministr zahraničních věcí Bohuslav Chňoupek vzpomíná, že Husák obecně nerad holdoval oficiálním státním cestám do zahraničí, avšak právě díky iniciativnosti Viery Husákové se podařilo například zorganizovat již zmiňovanou státní návštěvu Indie, či následně v červnu 1977 Iráku. Poté Gustáv Husák „*akoby bol stratil oporu a návštevy ustali*“;²⁰⁴³ uvedený irácký pobyt byl totiž pro jeho manželku vůbec poslední zahraniční cestou.

Říjen 1977 trávil Viera Husáková v lázních v Bardejově, kde 20. října nešťastnou náhodou upadla na schodech a zlomila si klíční kost. Ačkoliv se nejednalo o vážné zranění, ředitel kliniky nechal povolát vyhlášeného chirurga Pavla Nováka, který již předtím Vieru v obdobných případech léčil, a jenž rozhodl o převozu prominentní pacientky do Bratislavy, jelikož tam měl již na druhý den naplánovanou jinou operaci. Viere Husákové se z Bardějova odjíždět příliš nechtělo, ale nakonec souhlasila a v podvečer odletěla helikoptérou do Bratislavy. Ačkoliv kvůli zhoršeným povětrnostním podmínkám byly zrušeny všechny letecké starty a zároveň přistání i plánované lety byly odkloněny, Viery vrtulník z popudu pilota pokračoval po mezipřistání v letu a následně během přistání na bratislavském letišti se „*dostal nad kukuřičné pole, kde zdvihnutím zbytků kukuřice a prachu došlo ke ztrátě kontaktu se světelnými body navigační řady a v důsledku toho ke ztrátě prostorové orientace.*“ Stroj se zřítil a dopadl mimo letištní dráhu, přičemž doslova katapultoval posádku do širokého okolí. Na vícečetná poranění zemřelo všech pět cestujících, čtyři včetně Viery Husákové namísto a lékař Novák krátce po převozu do nemocnice. Následný výsledek vládní vyšetřovací komise,²⁰⁴⁴ vyskytovaly se informace, že se jednalo o bombový útok, však zněl jednoznačně: let neměl být vzhledem k povětrnostním podmínkám uskutečněn.²⁰⁴⁵

Gustáv Husák ještě před samotným převozem radil telefonicky manželce, aby zůstala v Bardějově, a následně se opakovaně snažil zjistit, zda již dlí v pořádku v Bratislavě, jakoby ho provázela zlá předtucha. Informaci o incidentu mu jel oznámit na Hrad nejbližší spolupracovník Lubomír Štrougal: „*Gusta to vyslechl, v klidu, trošku zavzlykal, nic neřekl a*

²⁰⁴¹ Vyjádření Lubomíra Štrougala a Jana Křena v TV filmu Roberta Sedláčka *V hlavní roli Gustáv Husák*, ČT 2008; AÚSD, Komise, R 67, *záznam o rozhovoru s J. Křenem* 20. 6. 1990, s. 12; Rozhovor autora s Jozefínou Darášovou z 10. 4. 2015.

²⁰⁴² A. KALINOVÁ: *Mojich 7 životov*, s. 329–330.

²⁰⁴³ B. CHŇOUPEK: *Memoáre in claris*, s. 71.

²⁰⁴⁴ Viz Letecké neštěstí u Bratislavy, in: *Rudé právo*, roč. 58, 22. 10. 1977, č. 250, s. 2.

²⁰⁴⁵ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 140–141; Zbyněk ČEŘOVSKÝ: Smrt prezidentovy manželky, in: *Fakta & svědectví*, 2013, č. 4, s. 4–6; zvláště pak materiály z vyšetřování nehody ABS, f. A32, a. j. 43, *Letecká nehoda vrtulníku FMV, 20. 10. 1977 (Husáková Viera)*.

*odešel od nás. Povídám: 'Gusto, nepotřebuješ něco?' 'Ne, já bych ji chtěl vidět. Prosím Tě, zařid' to.'*²⁰⁴⁶ Podle některých svědectví nevěřil, že se jednalo o nešťastnou náhodu...

Poslední rozloučení s Vierou Husákovou se uskutečnilo v síni Slovenské filharmonie v Bratislavě 24. října 1977, kterého se účastnili přední straničtí a státní činitelé včetně všech jedenácti členů předsednictva Ústředního výboru KSČ, z nichž Lubomír Štrougal přednesl smuteční projev. Po skončení aktu byla rakev převezena na hřbitov ve Slavičím údolí, kde se se zesnulou rozloučil jménem komunistické strany a veřejnosti Jozef Lenárt a následně šéfredaktor Nového slova Leopold Podstupka.²⁰⁴⁷ Viera Husáková spočinula jen o několik metrů dál od místa, kde byla pochována před jedenácti lety Magda Husáková-Lokvencová, první manželka Gustáva Husáka

²⁰⁴⁶ Vyjádření Lubomíra Štrougala v TV filmu Roberta Sedláčka *V hlavní roli Gustáv Husák*, ČT 2008.

²⁰⁴⁷ Pohřeb soudružky V. Husákové, in: *Rudé právo*, roč. 58, 25. 10. 1977, č. 252, s. 1–2.

7. ODCHÁZEJÍCÍ KONZERVÁTOR (1977–1991)

„A tak se v průběhu dějin znova a znova odehrává boj, který je ve svých hlavních obrysech stále stejný. Po dlouhá období se zdá, že Ti nahoře jsou bezpečně u moci, ale dříve či později pokaždé přijde chvíle, kdy buď ztratí víru v sebe nebo schopnost účinně vládnout, nebo obojí. Potom je svrhnou Ti uprostřed, kteří získají Ty dole na svou stranu předstíráním, že bojují za svobodu a spravedlnost. Jakmile Ti uprostřed dosáhnou svého cíle, uvrhnou Ty dole nazpět do dřívějšího postavení otroků a sami se stanou Těmi nahoře.“ George Orwell²⁰⁴⁸

Volba Gustáva Husáka prezidentem v květnu 1975 a zároveň jeho setrvání na čele KSČ zadávalo podle Lubomíra Štrougala velmi dobré předpoklady pro nastolování hlubších politických změn, které již byly náznakově patrné (ovšem nesděluje, v čem konkrétně).²⁰⁴⁹ Husák disponoval velmi silným sebevědomím a domníval se, že zvládne do určité míry dosavadní normalizační běh politických věcí zvrátit a „*kremelské dědky*“ přelstí, jak se údajně zpočátku vyjádřoval.²⁰⁵⁰ Po zvolení československým prezidentem si nejen upevnil mocenskou pozici v politickém vedení, ale průběžně si ji také posilňoval ve stranickém aparátu. Například osobně převzal v červenci 1975 řízení Politickoorganizačního oddělení ÚV KSČ a své postavení ještě více posílil zvolením Václava Hůly členem předsednictva ÚV KSČ. Podařilo se mu rovněž v tichosti prosadit vznik slovenské církevní provincie.

Na konci politické kariéry se pak Husák svěřil Karlu Urbánkovi, že od roku 1976 chtěl pokračovat v reformách a domlouval se o postupu s šéfem maďarských komunistů Jánosem Kádárem. Když však otevřel otázku reforem v předsednictvu ÚV KSČ, tak Alois Indra, nebo Vasil Bil'ak obratem informovali Moskvu a Leonid Iljič Brežněv Husáka upozornil, že musí respektovat „zdravé jádro“.²⁰⁵¹ Další případné pokusy o hlubší změny již nevyvolal z osobnějších příčin.

Gustáva Husáka přirozeně velmi bolestně zasáhlo manželčino úmrtí. „*Strašne zle to nesol', nešlo s ním vôbec rozprávať, ako by sa scvrkával, úplný starec,*“ vzpomíná Viliam Plevza, jenž dodává, že Husák ovšem nedal slovem na sobě nic znát a ani na manželčině

²⁰⁴⁸ George ORWELL: 1984, Praha 2000, s. 214.

²⁰⁴⁹ Audiozáznam rozhovoru autora s Lubomírem Štrougalem z 5. 10. 2015; též AÚSD, f. Komise, R1, *záznam rozhovoru s L. Štrougalem z 21. 2. 1990*, s. 18.

²⁰⁵⁰ Ladislav ŠIMOVIČ: Gustáv Husák, in: *Listy*, roč. 40, 2010, č. 5, s. 43; Rozhovor autora s Viliamem Plevzou z 9. 11. 2012; též Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 218, *Kauza Peter Colotka (Dialóg pod Slavínom) z r. 1991*, s. 175a; M. KRNO (ed.): *Každá historická paralela*, s. 50; Jozef NÁLEPKA: *Od Vysokých Tatier po Akropolis*, Praha – Čingov 2000, s. 135.

²⁰⁵¹ Rozhovor s Karlem Urbánkem, in: K. SÝS – K. SPÁČIL (eds.): *Záhady 17. Listopadu*, s. 171.

pohřbu neplakal. Husákův hluboký prožitek byl ovšem evidentní navenek, a to ještě během jeho novoročního projevu.²⁰⁵² „Vypadal šíleně, on byl smrtelně bledej, vyzáblej, vyhublej a trvalo to dobrý dva – tři měsíce, než se z toho jakžtakž vzchopil,“ vzpomíná Husákův „dvorní“ fotograf Karel Mevald.²⁰⁵³ Klepou se mu ruce, provází ho chraplavý hlas a potíže se zrakem, referovali američtí zpravodajci do své domoviny.²⁰⁵⁴

Gustáva Husáka od té doby provázela čím dále větší apatičnost, neochota řešit stěžejnější politické otázky a snaha konzervovat stávající politický i ekonomický stav. Byl přitom nepřístupný argumentům, zatvrzelý a alergický na kritické připomínky, které chápal vztahovačně jako útok na svou osobu a své politické postavení.²⁰⁵⁵ Zdálo se, že „rezignoval, že nebol Husák ako predtým, ktorý doslova vyhl'adával boje a osvedčoval sa v nich, potom už sa stával apatickým, stratil zmysel života,“ vzpomíná Miloslav Hruškovič a obdobně i další Husákovi političtí spolupracovníci, kteří za důležitou spolupříčinu Husákovy apatie spatřovali také zhoršující se zdravotní stav a nástup stáří.²⁰⁵⁶ Informace o zdraví prvního muže Československa byly přitom bedlivě střeženy před veřejností, na Husákův pokyn i před jeho spolupracovníky a rodinou. Přesto je možné na základě různých pramenů provést bližší rozbor.

Husák se těšil v mládí souhrnně dobrému zdraví, jeho absence ve škole nedosahovala vysokých čísel, častěji však prodělal zánět průdušek. Dobové fotografie i jiné prameny ovšem budí dojem, že v tomto období trpěl lehkou podvýživou (pro tělesnou slabost ostatně ani nebyl povolán do vojenské služby), ze které možná vycházely jeho pozdější žaludeční obtíže. Jako třicátník trpěl „zduřením žaludku“²⁰⁵⁷ a žaludečními vředy na dvanáctníku,²⁰⁵⁸ přičemž v posledním roce svého života prodělal rakovinu žaludku. Během vězeňské anabáze v 50. letech utrpěl několik drobnějších úrazů, katar spojivek i průdušek, ekzém pat na obou nohou, těžší chřipkové onemocnění a pominout nelze ani okolnost velmi defektního chrupu, který zapříčinil rozvoj paradentózy.²⁰⁵⁹ Mimo to ho celoživotně provázely problémy se zrakem,

²⁰⁵² Vyjádření Viliama Plevzy v TV filmu Roberta Sedláčka *V hlavní roli Gustáv Husák*, ČT 2008.

²⁰⁵³ Vyjádření Karla Mevalda in *tamtéž*.

²⁰⁵⁴ Husak health problems 21. 11. 1977, online: https://wikileaks.org/plusd/cables/1977PRAGUE03358_c.html.

²⁰⁵⁵ Záznam rozhovoru autora s Lubomírem Štrougalem z 5. 10. 2015; RGANI, f. 5, op. 109, d. 12015, ze záznamu o rozhovoru s pracovníkem mezinárodního odd. ÚV KSČ M. Štefaňákem z 3. 9. 1982, s. 126; RGANI, f. 5, op. 109, d. 12015, ze záznamu o rozhovoru s K. Hoffmannem z 11. 10. 1982, s. 123–124; L. ŠTROUGAL: *Ještě pár odpovědí*, s. 76; K. BARTOŠEK: *Český vězeň*, s. 234; Exklusivní rozhovor s expolitikem K. Hoffmannem (34), in: *Špígl*, roč. 10, 29. 9. 1999, č. 228, s. 5.

²⁰⁵⁶ AÚPV, f. Komise, Rozhovory, záznam rozhovoru s M. Hruškovičem z 29. 4. 1991, s. 32–33.

²⁰⁵⁷ ABS, bývalý Studijní ústav MV, sv. S-552-1, Úřední záznam ÚŠB o hlášení policejního lékaře z 29. 3. 1944, s. 74.

²⁰⁵⁸ SNA, f. ÚV KSS, k. 796, a. j. 13, Zasedání PÚV KSS červen 1950, *Protokol ze zasedání PÚV KSS 3. 6. 1950*, s. 27.

²⁰⁵⁹ ASVJS, Osobní vězeňský spis G. Husáka, *Ordinační list G. Husáka*. Podrobněji k Husákovu zdravotnímu stavu ve vězení viz podkapitola 4.3. *Vězeň číslo...*

zesilovala se u něho krátkozrakost, k níž se v momentálně probíraném časovém období přidal šedý zákal na obou očích.²⁰⁶⁰ Možnost operace komplikovala skutečnost, že Husák současně trpěl cukrovkou, ale údajně také jeho obava, aby nebyl vyřazen z politiky kvůli následné rekonvalescenci.²⁰⁶¹

Po úmrtí Viery Husákové se totiž začaly šířit informace, že Husák odstoupí z politických funkcí,²⁰⁶² či bude sesazen. Nejednalo se přitom o reakci pouze na Husákův nedobrý stav, nýbrž také politické dění. Koncem roku 1977 totiž proběhl konflikt mezi ním a jihočeským krajským tajemníkem Jaroslavem Hejnou, jenž na listopadovém zasedání stranických krajských tajemníků kritizoval nekonceptnost hospodářské politiky s tím, že je preferován ekonomický rozvoj Slovenska na úkor českých zemí, zvláště pak jeho Jihočeského kraje. Husák si nemohl nebrat Hejnova slova osobně a interpretoval je jako útok na stranickou linii a jednotu, a proto kategoricky požadoval jeho politický odchod.²⁰⁶³

Následně na prosincovém zasedání Ústředního výboru KSČ, kterého se Hejna neúčastnil, oznámil Husák, že bylo s dotyčným „*dohodnuto*“, že skončí v pozici vedoucího tajemníka Jihočeského Krajského výboru KSČ, kde ho nahradí František Pitra, a bude jmenován velvyslancem v Bulharsku. „*Chcem povedať, že nejde o nejaký odchod z funkcie snád' pre zlú prácu, alebo niečo podobné. Hodnotenie činnosti súdruha Hejna vo funkcii vedúceho tajomníka v Juhočeskom kraji je pozitívne, vykonal veľký kus práce.*“²⁰⁶⁴ Jednalo se o tradiční snahu veřejně neventilovat vnitřní konflikty ve stranickém vedení. Na uvedeném zasedání proběhly ještě další důležité personální změny, které rovněž spíše posílily Husákovu pozici, avšak patrně se jednalo o realizaci dlouhodoběji plánovaných kroků.²⁰⁶⁵

²⁰⁶⁰ Rodinný archiv G. Husáka, *Lékařská zpráva MUDr. Pavla Pudlaka o zdravotním stavu G. Husáka z 24. 1. 1990.*

²⁰⁶¹ M. HÜBL: Husák versus Štrougal 1:1 aneb Čekání na parte z Moskvy? [leden 1978], in: E. Skřenková (ed.): *Cesty k moci*, s. 54 a 57. Husák se podrobil oční operaci až v srpnu a září 1978. Poté byl nadšený, že vidí pěkně barvy, ale zároveň zpočátku zažíval při pohybu ztíženou orientaci, zejména ho provázela nejistota při chození ze schodů, jelikož špatně odhadoval vzdálenosti. Sdělení ČTK, in: *Rudé právo*, roč. 58, 14. 9. 1978, č. 217, s. 1; Záznam o výpovědi B. Chňoupka z 23. 11. 1990, in: P. ŽÁČEK (ed.): *Vypovídat pravdu*, 2, s. 61; Rozhovor autora s Vladimírem Husákem z 9. 10. 2012.

²⁰⁶² RGANI, f. 5, op. 109, d. 12012, *zpráva korespondenta agentury Reuters z 25. 1. 1978*, s. 56 a 59. Podle autorů této zprávy zaznamenal Husákův stav od ledna 1978 zlepšení.

²⁰⁶³ Rozhovor autora s Mikulášem Beněm z 8. 9. 2016 a Milošem Jakešem z 5. 11. 2016. V záznamech ze zasedání předsednictva ÚV KSČ, pléna ÚV KSČ i pléna a předsednictva KV Jihočeského kraje KSČ není o konfliktu zmínky, respektive na nich byl odchod Hejna vysvětlován jako dobrovolný, ba až ostenativně zdůrazněno, že mu Husák za vykonanou činnost poděkoval. Zápisnice z inkriminovaného zasedání krajských tajemníků (10. 11. 1977) se mezi ostatními záznamy tohoto druhu nenalézá. NAČR, f. Úřad vlády ČSR/ČR, Praha 1977, balík 117, *Zápis z porad krajských tajemníků ÚV KSČ.*

²⁰⁶⁴ NAČR, f. ÚV KSČ, 01, sv. 290, a. j. 167, *Zápis ze zasedání ÚV KSČ z 1. 12. 1977*, s. 5.

²⁰⁶⁵ Dosavadní vedoucí Husákova stranického sekretariátu Mikuláš Beňo byl zvolen tajemníkem ÚV KSČ pro obranu a bezpečnostní politiku, Husákův oblíbenec a dosavadní předseda celostátního ÚV SSM Jindřich Poledník se stal tajemníkem ÚV KSČ pro úsek masových organizací a Národních výborů a Miloš Jakeš, který do té doby vykonával funkci předsedy Ústřední kontrolní a revizní komise KSČ, byl jmenován tajemníkem ÚV KSČ pro oblast zemědělství a potravinářství.

Různé spekulativní zprávy o vnitrostranických konfliktech, ba otřesené Husákovy politické pozici, se následně objevovaly v západních a exilových médiích. Pohled pod pokličku vysoké politiky se přitom snažil nabídnout historik Milan Hübl, jenž rok předtím opustil vězeňskou celu a již stačil podepsat Chartu 77 (následně i spolupráci se Státní bezpečností), která kritizovala nedodržování základních lidských a občanských práv v Československu a vůči jejímž signatářům stranické vedení spustilo hysterickou kampaň.²⁰⁶⁶ Podle Hüblových údajů Husák popudil proti sobě zákrokem proti Hejnovi část níže postavených straníků a navíc vůči němu, respektive nedostatkům v ekonomickém řízení plánoval vystoupit Lubomír Štrougal a Antonín Kapek, jenž prý také poslal na Husáka kritiku do Moskvy.²⁰⁶⁷

Za antikomunistické fámy následně označil šuškanu o sporech uvnitř stranického vedení zástupce šéfredaktora Rudého práva Zdeněk Hoření.²⁰⁶⁸ S jistotou však vyvrátila spekulace až návštěva Leonida Iljiče Brežněva v Československu (30. května – 2. června 1978), během které sovětský lídr nejednou vyzdvihnul osobnost a dosavadní politickou činnost Gustáva Husáka, kterému také odevzdal sovětský Řád Říjnové revoluce.²⁰⁶⁹ Během interního stranického setkání pak účastníkům z řad československého stranického vedení zdůraznil, že pro stabilitu je nejdůležitější jednota stranického vedení „v čele se soudruhem Husákem“, přičemž ještě dodal, že nedávné vypravení Vladimíra Remka do kosmu bylo dávno předtím ujednáno s Husákem jako ideologická výpomoc k desátému výročí československých událostí roku 1968.²⁰⁷⁰

Poněkud barvitější pohled na tehdejší situaci než oficiální záznamy a tiskoviny přináší svědectví šéfa Brežněvovy ochranky Vladimíra Medveděva, podle kterého putovaly do

²⁰⁶⁶ Husák se vyjádřil na adresu opozičních aktivit před Brežněvem následovně: „Víme, že jsou jednotlivci a skupiny, kteří myslí jinak. Dokumentuje to tzv. charta i některé další pamflety, které tyto skupiny předávají na západ a tak dělají kolem sebe šum. Západ se snaží podporovat je jak finančně, tak i svojí propagandistickou mašinérií. U vás jsou tito lidé izolováni a nemají větší vliv mezi mládeží ani na závodech. I z hlediska bezpečnosti je máme pod dozorem. Ti, co příliš provokovali, byli dáni do vězení. Ostatním zužujeme prostor a komplikujeme život. Nepodceňujeme toto nebezpečí, i když dnes tyto živly vliv nemají. Jde o různorodé skupiny od nábožensky zaměřených až po eurokomunisty a trockisty. Mnohé to již přestalo bavit, některé jsme pustili ven a se zbývajícími vedeme politický boj.“ NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, k. 452, složka č. 5, inv. j. 1391, Návštěva sovětské delegace 1978, Zpráva o průběhu a výsledcích oficiální, projev G. Husáka.

²⁰⁶⁷ Viz M. HÜBL – E. SKŘENOVÁ (ed.): *Cesty k moci*, s. 54–74. Srov. Harold Gordon SKILLING: *Československo můj druhý domov. Paměti Kanadčana*, Praha 2001, s. 437; Alojz LORENC: *Ministerstvo strachu? Neskartované vzpomínky generála Lorence*, Bratislava 1992, s. 67.

²⁰⁶⁸ Zdeněk HOŘENÍ: Pomluvy ve službách antikomunismu, in: *Rudé právo*, roč. 59, 18. 2. 1978, č. 42, s. 6.

²⁰⁶⁹ Charakteristické ovšem bylo, že Brežněv souběžně odevzdal Leninův řád Vasilu Biľakovi. L. Brežněv předal vyznamenání G. Husákovi a V. Biľakovi, in: *Rudé právo*, roč. 59, 1. 6. 1978, č. 127, s. 1–2.

²⁰⁷⁰ NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, k. 452, *Záznam vystoupení L. I. Brežněva na jednání se stranickou a vládní delegací ČSSR na Pražském hradě z 30. 5. 1978*, s. 7. Brežněv výběrem Remka nepříjemně zaskočil polské politické vedení, které si rovněž přálo mít prvního nesovětského kosmonauta. Tomáš ZAHRADNÍČEK (ed.): Mít pořádek jako v Československu. Rozhovor s generálem Wojciechem Jaruzelským o Husákovi, o srpnu 1968 a o kosmonautech [12. 1. 2004], in: *Dějiny a současnost*, roč. 26, 2004, č. 4, s. 10.

Moskvy zprávy, že Gustáv Husák hledal východisko po tragickém skonu manželky v alkoholu. Sovětský vůdce měl o Husáka starost, vážil si ho a považoval ho mezi ostatními představiteli východního bloku za největšího přítele, a když nepomohly jeho domluvy na dálku, rozhodl se odjet do Prahy. Nejen na ruzyňském letišti dotyčné čekalo překvapení: „*Udivilo mne, jak zestárl, byl shrbený a měl šedou tvář. Se silnými dioptrickými brýlemi vypadal bezmocně. Velmi špatně viděl, nejistě a po malých krocích chodil, pomalu a opatrně, s hlavou svěšenou se díval na nohy,*“ vzpomíná Medveděv, jenž cítil během následného setkání na Pražském hradě napětí, vyumělkovanost situace a přítomnost vědomí o nevyhnutelnosti konverzace na nepříjemné téma, které dotyčné státníky ještě čekalo. Následující den se uskutečnila prohlídka dokončované trasy „A“ pražského metra, jednoho ze symbolů posrpnové československo-sovětské spolupráce (v roce 1974 již byla uvedena do provozu trasa „C“). Gustáv Husák se na ní však prý dostavil silně povzbuzen alkoholem, čímž dotvořil komický výjev, kdy mezi houfem fotografů a televizních pracovníků stanuli „*dva objímající se a líbající se vůdcové, z nichž jeden opilý a druhý měl rozbité čelo a nos* [Brežněv se totiž předtím poranil na lovu].“ Posléze se mezi politiky uskutečnil privátní rozhovor, ve kterém Brežněv povzbudil Husáka a vybídnul ho, aby se vzchopil. Od té doby stížnosti ustaly a do Moskvy přicházely zprávy, že první muž Československa nanejvýš konzumuje pivo.²⁰⁷¹

Pokud je Medveděvovo svědectví pravdivé, pak se nabízí úvaha, zda se Husák buď nedomníval pod vlivem šířených spekulací, že Brežněv mu přijel oznámit jeho politický konec, čímž byl nervově zdrcen. Rovněž se mohlo jednat o shodu okolností způsobenou Husákovým zdravotním stavem. Na uvedené řádky totiž může vrhat poněkud odlišné světlo skutečnost, že Husák prodělal právě v květnu 1978 první úder cévní mozkové příhody.²⁰⁷² Velmi záhy se však zotavil a pokračoval ve výkonu všech politických funkcí. Zdravotní indispozice ho ovšem nemile překvapila: „*Nebolo to také strašné, prakticky som skoro vôbec nevynechal prácu,*“ vzpomíná. „*Zasiahlo mi to rameno ruky. Lékaři robili všetko možné – od elektroliečby a ja neviem čoho, až po masírovanie. Masírovali pravú ruku a potom tú chorú levú. Ale tá bolesť! Nič nepomáhalo. Tak nakoniec to múdro vyriešil 'doktor' Lenárt. Hovoril: 'Vieš čo? To je ako zlá žena, toho sa zbavíš, len keď zomrieš.'*“²⁰⁷³

²⁰⁷¹ V. MEDVEDEV: *Čelovek za spinoj*, s. 99–101.

²⁰⁷² Rodinný archiv G. Husáka, *Lékařská zpráva MUDr. Pavla Pudlák o zdravotním stavu G. Husáka z 24. 1. 1990.*

²⁰⁷³ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 141.

7.1. Apatický dosluhující

„Vysílání sovětského rozhlasu, govorit Moskva! Je přesně 6:30, soudruh Brežněv právě vykonal malou potřebu. Moč je čirá a čistá, bez choroboplodných zárodků... Je přesně sedm hodin, soudruh generální tajemník vykonal velkou potřebu. Tým odborníků pozorně prozkoumal stolicí a zjistil, že má správnou konzistenci, tvar a složení... Je přesně 8:30, soudruh Brežněv se právě vzbudil.“²⁰⁷⁴ Dobová anekdota reagovala na očividné zhoršování zdravotního stavu sovětského vůdce, které se dalo datovat od druhé poloviny 70. let. Ačkoliv si Brežněv svoji situaci uvědomoval, údajně si proto i přál politicky skončit, z důvodů udržení rovnováhy v sovětském politickém vedení a vlivu na něho blízce napojených osob byl pokaždé úspěšně přemluven, aby neodcházel a setrval. Jeho indispozice nemohly uniknout ani československé politické reprezentaci, když ztrácel během oficiálních setkání orientaci nad situací a kontrolu nad sebou samým, přičemž docházelo až ke komickým situacím.²⁰⁷⁵

Ve čtvrtek 11. listopadu 1982 kolem deváté hodiny ranní se dostavil sovětský velvyslancecký rada Marat Kuzněcov do sekretariátu Gustáva Husáka, kterého informoval o Brežněvově úmrtí²⁰⁷⁶ a jehož odpovědi na vyslechnutou zprávu byly slzy.²⁰⁷⁷ „*Mně osobně odešel opravdový přítel, drahý soudruh a spolubojovník,*“ vlastnoručně připsal Husák do předpřipraveného konceptu kondolence adresované ovdovělé manželce,²⁰⁷⁸ přičemž se jednalo o slova patrně upřímně míněná. Brežněvova smrt znamenala pro Husáka značnou míru nejistoty nad budoucím i osobním politickým vývojem, jelikož jeho kariéra a pozice byla se zesnulým vůdcem silně spjata.

O moc lepší vitalitě se však netěšili ani Brežněvovi nástupci Jurij Vladimirovič Andropov (1982–1984) a Konstantin Ustinovič Černěnko (1984–1985); za necelé dva a půl roku tak absolvoval Husák tři pohřby sovětských vůdců. Následně vstoupil na dějinnou scénu o generaci mladší, a jak se brzy ukázalo i vizionářský Michail Sergejevič Gorbačov, jenž postupně zesiloval tlak na uskutečnění hlubších systémových reforem, zaklínajícimi se pod dvěma slovy: perestrojka (ekonomická přestavba) a glasnost (otevřenost). Nabízí se proto otázka, nenaskytl se v této době volnější prostor pro realizaci potřebných reforem, se kterými Gustáv Husák alespoň podle vlastních slov kalkuloval?

²⁰⁷⁴ Peter KRIŠTÚFEK: *Atlas zabúdania*, Bratislava 2013, [k roku 1982].

²⁰⁷⁵ V. MEDVEDEV: *Čelovek za spinoj*, s. 101–102; Záznam rozhovoru autora s Lubomírem Štrougalem ze 17. 6. 2015; Dušan SPÁČIL: *My z Černína. Paměti československého diplomata*, Praha 1995, s. 242.

²⁰⁷⁶ NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, k. 1, Přísně tajný protokol (dopisy do zahraničí a ze zahraničí), *záznam z 11. 11. 1982*; Tamtéž, k. 466, *oznámení o úmrtí L. I. Brežněva G. Husákovi z 11. 11. 1982*.

²⁰⁷⁷ Rozhovor s Maratem Kuzněcovem a Viktorom Pavlovičem Lomakinem v dokumentárním filmu Igora Vreščaka *Živaja istorija. Soveršenno sekretno. Gustav Gusak. Čužoj sredi svoich*, 5 Kanal [Rusko] 2008.

²⁰⁷⁸ NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, k. 466, *koncept kondolence G. Husákovi V. P. Brežněvové z 11. 11. 1982*.

Proč nevyužil údajně otevřené dveře k zásadnějším změnám, byl dotázán koncem ledna 1990 stranickou komisí, která posuzovala jeho odpovědnost za dobu minulou. „*To je omyl, že byly otevřeny, to je omyl,*“ zněla Husákova odpověď. „*Nerad mluvím o věcech, o Sovětském svazu, nechci to tam obracet, to bylo [v roce 19]85, když přišel Gorbačov, řekněme 1986, 7, 8, jsem mluvil s Gorbačovem, mně vysloveně vnutil Hoffmanna za tajemníka ÚV,*“ který jím byl jmenován 19. března 1987. Podle Husáka nadále působily různé staré vazby, „*jenomže jinými a daleko jemnějšími metodami. Ale základní ten tlak, aby Československo stálo hezky, to řeknu, věrně při Sovětském svazu, ten tu byl, ten tu působil. A kdo kde měl jiný názor, tak mohl se dostat lehce na pozici takzvaného antisověťčtka, což znamenalo teda zradu učení*“ a politický konec, osvětloval Husák tehdejší situaci.²⁰⁷⁹

Husák sice přistupoval na Andropovovu²⁰⁸⁰ i Gorbačovovu rétoriku a nevystupoval proti z Moskvy šířeným novým myšlenkám a tendencím, byl však k nim zpočátku zdrženlivý až nedůvěřivý. „*Ty tomu věříš?*“ Měl prý interně opáčit Lubomíru Štrougalovi na Gorbačovova prohlášení.²⁰⁸¹ „*Gorbačovove novátorské myšlienky som prijímal, pravda, dostať ich do života, do praxe – to bola otázka všetkých vládnucich štruktúr u nás, ale aj v Sovietskom zväze. [...] Sovietu zdôrazňovali ekonomickú reformu. Reforma áno, ale aká? Štrougal najviac hovoril o reforme, ale vláda nebola v stave riešiť konkrétne problémy, predložiť prepracovanú komplexnú koncepciu v podmienkach, v ktorých sa nachádzalo československé hospodárstvo. Reformu politického systému znemožňovali bil'akovci, jakešovci, fojtíkovci, ale aj Lenárt,*“ vzpomíná Husák v únoru 1991 Viliamu Plevzovi. „*Išlo o veľké veci a ja som musel manévrovať, dávať veci na prijateľnú úroveň, zjednocovať toto rôznorodé vedenie.*“ Podle Plevzy nedokázal Husák překročit „*posvátný, nedotknutelný mýtus jednoty*“,²⁰⁸² který byl u něho i většiny ostatních stranických funkcionářů přítomen jako memento roku 1968, avšak zároveň jako konzervátor jejich vlastních politických pozic.

Husák neměl v této době odvahu, ani osobní zájem na hlubších systémových reformách, vycházel z tehdejšího stavu, který se měl pouze zkvalitňovat a jeho slovy řečeno vést k „*rozvinuté socialistické společnosti*“. Alespoň podle jeho vystupování považoval za nejdůležitější, aby byla udržována relativní spokojenost běžných lidí růstem jejich životní

²⁰⁷⁹ AÚVKSČM, Komise, *záznam pohovoru s G. Husákem 26. 1. 1990*, s. 19–20.

²⁰⁸⁰ Husák při jednání zmínil, že za důležité problémy československé společnosti považuje korupci, spekulantství a zneužívání služebního postavení. RGANI, f. 5, op. 109, d. 12015, *Ze záznamu o rozhovoru G. Husáka s L. Kádárem, E. Honeckerem a T. Živkovem o setkání s J. Andropovem z 20. 12. 1982*, s. 152–153. Jednalo se o očividnou reakci na sovětskou kampaň proti uvedeným neduhům, kterou propagoval Andropov.

²⁰⁸¹ AÚSD, f. Komise, R1, *rozhovor s L. Štrougalem z 23. 5. 1991*, s. 35.

²⁰⁸² V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 146–147. „*Kdyby byl Husák vstoupil do otevřené konfrontace s konzervativními silami a jejich vůdci, nebylo by se mu podařilo to udělat, nebyl by se udržel u moci ani jediný měsíc,*“ vyjádřil se sovětský politik Vadim Andrejevič Medveděv. V. PREČAN: *Svědectví o rozpadu*, s. 536–537. Podle Medveděva dominoval ve vedení KSČ svým postavením Sověty podporovaný Vasil Biľak.

úrovně, kterou zejména spojoval s materiálním blahobytem i sociálním cítěním, velmi kategoricky se například stavěl vůči navyšování cen, a naopak za pravidelné růsty platů.²⁰⁸³ O reformě politického systému nehovořil vůbec, jednalo se nejen pro něho o nepřekročitelné tabu, zpátečnický návrat před Únor 1948, či nebezpečné pohrávání si s novým československým jarem. Tvrdý a odhodlaný postoj zaujal například v tomto ohledu vůči polským krizovým událostem z počátku 80. let,²⁰⁸⁴ či když 25. března 1988 bylo násilně rozeznáno v Bratislavě shromáždění veřejnosti za uplatňování náboženské a občanské svobody, dnes známé jako Svíčková manifestace, tak se zákrokem souhlasil, jelikož v demonstraci spatřoval reminiscence na meziválečné ľudácké hnutí.²⁰⁸⁵

Možná u Husáka hrála také roli dávka pohodlnosti, či, jak soudí Bohuslav Chňoupek, myšlenka, že nehybností se upevňuje daný stav a státnost.²⁰⁸⁶ Přátelé z mladých let se mu snažili dát reflexi a také do jeho sekretariátu přicházely kritické listy, které ho varovaly, že se československá společnost pod jeho vedením řítí do kolapsu.²⁰⁸⁷ Prognózy a kritické analýzy mu také byly dodávány Ústavem marxismu-leninismu ÚV KSS, kde od počátku 80. let fungovalo podle sovětského vzoru analytické oddělení a následně i společenskovední tým.²⁰⁸⁸ Ředitel ústavu Viliam Plevza přímo vybízel Husáka, aby převzal iniciativu a nabídl mu k tomu služby svých analytiků.²⁰⁸⁹ Vše zůstalo bez evidentní reakce, neboť Husák obdobné projevy považoval za přehnanou kritiku, či si již nechtěl pálit prsty. Navíc je otázka, kolik z těchto ohlasů se přímo dostalo do jeho rukou.²⁰⁹⁰

Husák si přitom později stěžoval na nedostatek tvůrčí atmosféry ve svém okolí. „*Keď sa mi podarilo získať šikovného spolupracovníka, nestačil sa pri mne ani zohriať a už išiel do vedúcej funkcie v štátnom aparáte alebo do zahraničných služieb. Posilňoval som tak iných, seba som oslaboval. Žiaľ, zostali mi pracovití, ale neinvenční, neinšpiratívni spolupracovníci.*“ vzpomíná poněkud úzkostlivě Husák, nebere na zřetel, že si tak prakticky budoval svůj klan a svých zcela původních osobních spolupracovníků se pod tlakem zřekl (například Bohuslava Graci nebo Jozefíny Darášové). „*Najmä v neskorších rokoch mi nemal*

²⁰⁸³ RGANI, f. 5, op. 109, d. 21015, *výňatek z rozhovoru s J. Kempným z r. 1982*, s. 17; Rozhovor autora se Zdeňkem Hořením z 28. 5. 2015; M. JAKES: *Dva roky*, s. 58.

²⁰⁸⁴ K. DURMAN: *Útěk od praporů*, s. 224–226.

²⁰⁸⁵ Rozhovor autora s Janem Galandauerem z 23. 3. 2015.

²⁰⁸⁶ Záznam o výpovědi B. Chňoupka z 23. 11. 1990, in: P. ŽÁČEK (ed.): *Vypovídat pravdu*, 2, s. 61.

²⁰⁸⁷ Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 14, Vzostupy a pády (nepublikovaná varianta, rukopis), vsuvka za s. 289.

²⁰⁸⁸ K tomu viz Peter WEISS: KSS v období perestrojky a slabného Husákovho vplyvu, in: S. Michálek – M. Londák a kol.: *Gustáv Husák*, s. 726–731. K samotným analýzám viz tutéž studii.

²⁰⁸⁹ Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 1513, list V. Plevzy G. Husákovi z 23. 3. 1987.

²⁰⁹⁰ RGANI, f. 5, op. 109, d. 12017, list „skupiny 22-x“ G. Husákovi z r. 1984, s. 23–24.

kto podhodit' poriadny nápad, kritickú analýzu problémov, novú myšlienku,“ pokračuje Husák v popisu situace.²⁰⁹¹

V Husákově stranickém sekretariátu (od května 1975 k němu přibyla Kancelář prezidenta republiky, kam Husák ovšem docházel jen na jeden den v týdnu) tak pracovali budoucí tajemníci ÚV KSČ Mikukáš Beňo a Josef Haman, vedoucí oddělení ÚV KSČ masových sdělovacích prostředků Otto Čmolík, československý velvyslanec ve Francii Ján Pudlák či federální ministr vnitra Vratislav Vajnar. Od roku 1974 pracoval v pozici Husákova „pomocníka“ (jednalo se o oficiální název pro funkci na rozhraní poradce a asistenta, kterých měl Husák k dispozici několik) František Šalda, jenž následně od roku 1978 až do prosince 1989 vedl Husákovu prezidentskou kancelář. Ten vzpomíná, že Husák pracoval až do roku 1987 s pevnou pravidelností, do kanceláře docházel na 10 hodinu dopolední s tím, že pro něho 10 až 12hodinová pracovní doba byla standardní.²⁰⁹²

Po převedení Šaldy na Pražský hrad byl Husákovi jako pomocník přidělen Jaroslav Máček, jenž podle Viliama Plevzy třídil, kdo a co může s Husákem řešit nebo ho navštívit, přitom pojímal podezření, že se jedná o sovětského agenta.²⁰⁹³ O správnosti Plevzových vývodů napovídá dochovaný sovětský přepis telefonního rozhovoru mezi Husákem a Konstantinem Černěnkem, který doplňují Sověty vzápětí vyžádané reference od Jaroslava Máčka o tom, co mu Husák o proběhlém rozhovoru se sovětským vůdcem privátně sdělil.²⁰⁹⁴ Podle dalších záznamů vyplývá, že Moskva disponovala sítí informátorů, kteří ji podávali poznatky o zákulisním politickém dění, přičemž zůstává otázka, do jaké míry lze hovořit o dotyčných přímo jako o sovětských agentech, či se jednalo o jejich osobní agilitu, prostou snahu se zavděčit, případně i očernit druhé osoby. Husák se tak nalézal pod permanentním sovětským drobnohledem, byl proto velmi obezřetný, k některým ožehavým otázkám se odmítal vyjadřovat, a dokonce si raději uchovával i účtenky za stravu pro svého hradního psa, jako důkaz toho, že ji uhradil ze svého.²⁰⁹⁵ Snad i z těchto důvodů se stával čím dále více osamělejším. Jak trefně poznamenal Jaroslav Šabata s narážkou na známý výrok: „*Kůl v plotě byl on, nikoliv Milouš Jakeš.*“²⁰⁹⁶

Současně se na Husákovi stále více podepisovala neúprosnost času. Od počátku 80. let se začínaly objevovat ve zprávách pro Sověty negativně zabarvené informace na Husákovu

²⁰⁹¹ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 134.

²⁰⁹² Rozhovor autora s Františkem Šaldou z 11. 12. 201 a Jozefinou Darášovou z 10. 4. 2015.

²⁰⁹³ Rozhovor autora s Viliamem Plevzou z 9. 11. 2012.

²⁰⁹⁴ RGANI, f. 83, op. 1, d. 205, *záznam osobního telefonního rozhovoru K. U. Černěnka s G. Husákem z 21. 9. 1984*, s. 27–29. Srov. tamtéž, *reference J. Máčka o rozhovoru s G. Husákem z 21. 9. 1984*, s. 35–36.

²⁰⁹⁵ Rozhovor autora s Márií Husákovou z 30. 1. 2015; Rodinný archiv G. Husáka, *účty*.

²⁰⁹⁶ Vyjádření Jaroslava Šabaty v TV dokumentu Petra Lokaje *Ta lidská bezmoc moci*, ČT 2006.

adresu. Konkrétně v roce 1982 někteří členové předsednictva ÚV KSČ upozorňovali Moskvu v souvislosti s blížícími se Husákovými 70. narozeninami na náročnost výkonu obou nejvyšších funkcí,²⁰⁹⁷ také poukazovali na to, že Husák zdatně sešel²⁰⁹⁸ a trpí depresi.²⁰⁹⁹ Navíc v březnu 1983 se u něho dostavila ischemická mozková příhoda.²¹⁰⁰ Otevírala se otázka jeho politického odchodu.

7.1.1. Sesazovaný realista

Vrcholní političtí činitelé KSČ si Gustáva Husáka obecně vážili, ale zároveň považovali jeho konec ve funkci stranického šéfa za nevyhnutelný. Jednalo se o reakci jednak na jeho zhoršující se stav a apatii, jednak i na dění v Sovětském svazu. Snahu, aby přicházející novou éru také reprezentoval nový politický vůdce. Rozpor však panoval v názorech na to, kdo by se jím měl stát.

Husák si sice příliš nepřipouštěl osobní limity, ale uvědomoval si přítomnost otázky svého odchodu. Snad také proto se pokusil převzít iniciativu a otevřel ji sám v listopadu 1986 během moskevského setkání s Michaiilem Gorbačovem, o čemž po návratu do Prahy letmo informoval předsednictvo ÚV KSČ. Jeho členy přitom požádal, aby informace zůstala striktně interní, aby si věc promysleli a nedělali s ní během roku 1987 velký rozruch. Podle záznamů a pozdějších svědectví Husák velmi zvažoval, zda by se jeho nástupcem neměl stát o generaci mladší František Pitra či Josef Haman, ale nakonec došel k závěru, že by se mělo jednat o člověka politicky zkušeného, proto uvedl Gorbačovovi dvě jména: Vasil Bil'ak a Miloš Jakeš. A jelikož se domníval, že by neměl být zvolen opětovně Slovák (Slováci zastávali post počínajíc Alexandrem Dubčekem již od ledna 1968, ovšem zároveň se patrně jednalo o taktický argument), pak logicky padla volba na Jakeše.

Ten disponoval sovětskou důvěrou; v moskevských referencích je soustavně popisován jako poctivý a pracovitý člověk, který je neochvějně věrný Sovětskému svazu a i nakloněn ekonomickým změnám. Navíc se osobně znal s Gorbačovem, jelikož v jeden čas oba pracovali v oblasti zemědělské politiky.²¹⁰¹ Jakeš figuroval již předtím v myšlenkách vrcholných politiků jako kompromisní řešení mezi přestavbu odmítajícím Vasilem Bil'akem a

²⁰⁹⁷ RGANI, f. 5, op. 109, d. 12016, ze záznamu z rozhovoru s A. Kapkem z 29. 10. 1982, s. 15; tamtéž, ze záznamu z rozhovoru s J. Lenártem z 6. 1. 1983, s. 15.

²⁰⁹⁸ RGANI, f. 5, op. 109, d. 12015, ze záznamu o rozhovoru s M. Hruškovičem ze 7. 4. 1982, s. 34.

²⁰⁹⁹ Tamtéž, ze záznamu o rozhovoru s A. Kapkem z 24. 2. 1982, s. 23.

²¹⁰⁰ Rodinný archiv G. Husáka, Lékařská zpráva MUDr. Pavla Pudlákova o zdravotním stavu G. Husáka z 24. 1. 1990.

²¹⁰¹ M. ŠTĚPÁN – P. HOLEC (ed.): *Můj život v sametu*, s. 157.

naopak se k ní hlasitě hlásícím Lubomírem Štrougalem.²¹⁰² Husák si sice podle pozdějších vzpomínek osobně přál a také původně prosazoval jako nejvhodnějšího svého nástupce právě Štrougala,²¹⁰³ avšak zároveň si uvědomoval, že předpoklady pro sjednocování vedení strany, jasnou většinou v předsednictvu i Gorbačovovou důvěrou disponoval Jakeš.²¹⁰⁴ K tomu je ještě vhodné dodat, že vztahy mezi Husákem a Štrougalem zaznamenaly v této době oproti minulosti ochlazení, za čímž ministerský předseda spatřoval i intrikánskou snahu svých odpůrců ho očernit v Husákových očích podněcováním informací, že ho touží osobně vystřídat.²¹⁰⁵

Podle Karla Hoffmanna, jenž Husáka k politickému odchodu nepřímo vybízel, se však Husák pokusil svým počínáním v Moskvě spíše o sondáž toho, jakou má reálnou podporu v předsednictvu ÚV KSČ. Následně byl zklamán, že nikdo nevyvracel jeho záměr odejít, ba později argumentoval, že byl některými soudruhy do otevření této otázky vmanipulován.²¹⁰⁶ Vzhledem k okolnosti, že ve funkci generálního tajemníka ÚV KSČ potvrdil Husáka XVII. sjezd nedlouho předtím v březnu 1986, může lpět na Hoffmannových slovech dost pravdy. Přinejmenším chtěl mít Husák realizaci této nejen pro něho ožehavé otázky ve vlastní režii. Džin dekomulace nejvyšších politických funkcí byl však vypuštěn.

Členové předsednictva si přitom čím dále více uvědomovali vážnost situace, že se prakticky jedná o to, kdo z koho. Kdo bude vítězem a kdo poraženým, který bude muset z politické scény odejít.²¹⁰⁷ Proto někteří funkcionáři začali přemlouvavět Husáka, aby v čele KSČ ještě setrval, nadále udržoval ve vedení strany rovnováhu a pokusil se vytvořit přechodné období, ve kterém by došlo k přeskupení sil ve stranickém aparátu. V březnu 1987 si Miloš Jakeš stěžoval v tomto ohledu Sovětům na Štrougala, ale i Biřáka, jenž patrně neunesl zmaření osobních ambicí. Gustáv Husák nakonec vzkázal Gorbačovovi, že ještě musí ve funkci setrvat, protože nemůže nechat Lubomíra Štrougala a jeho spojence Antonína Kapka osamocené.²¹⁰⁸

²¹⁰² RGANI, f. 5, op. 109, d. 12019, *záznam z rozhovoru se Zbyňkem Sojákem z 25. 4. 1985*, s. 91. Soják informoval sovětské velvyslanectví o sílící Štrougalově pozici a rozhovoru s jeho politickým spojencem Františkem Štafou, jenž sondoval situaci ohledně volby nového generálního tajemníka ÚV KSČ. Podle Štafy byli reální pouze dva kandidáti: Štrougal, za kterým údajně stál Indra, Kapek, Colotka a Korčák, a Biřák, kterého by podpořil Jakeš, Kempný, Hoffmann a Lenárt. V takové situaci by prý byli „štrougalovci“ ochotni podpořit Jakeše; ten sondáže tohoto druhu potvrzuje. Rozhovor autora s Milošem Jakešem z 13. 3. 2015.

²¹⁰³ Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 1580, V. Plevza: *Gustáv Husák o 21. auguste 1968 a jeho následkoch (ze společných rozhovorů z 8. dubna a 10. května 1990)*, s. 6.

²¹⁰⁴ AÚSD, Komise, R1, *záznam rozhovoru s L. Štrougalem z 21. 2. 1990*, s. 24.

²¹⁰⁵ Rozhovor autora s Lubomírem Štrougalem z 5. 10. 2015.

²¹⁰⁶ Exklusivní rozhovor s expolitikem K. Hoffmannem (30), in: *Špigl*, roč. 10, 23. 9. 1999, č. 222, s. 5.

²¹⁰⁷ Rozhovor M. Vaňka s J. Poledníkem z prosince 2002 a srpna 2003, in: M. VANĚK – P. URBÁŠEK: *Vítězové? Poražení?*, II., s. 543.

²¹⁰⁸ K. DURMAN: *Útěk od praporů*, s. 420.

V průběhu roku 1987 se Husák proto snažil vedle Štrougala převzít iniciativu. Zlomovou událostí se stalo již lednové plénum ÚV KSSS, které potvrdilo nezvratnost mocenských změn uskutečněných pod dvouletým Gorbačovovým politickým vedením. Předtím totiž nebylo zcela zřejmé, zda Gorbačov ustojí protitlaky svých sovětských odpůrců. Gorbačov se poté vyjádřil na setkání ministrů zahraničních věcí východního bloku o nutnosti se vymezit vůči minulosti s varovným dovětkem: „*Nejvíc se vzrušují ti, kteří si zvykli žít ve funkcích jako na svém panství. No toho, kdo se nezmění a kdo je spokojen na svém panství, toho 'perestrojka' smete.*“²¹⁰⁹ Husák i československé stranické vedení se utvrdili o udržitelnosti nového sovětského kurzu a na březnovém zasedání pléna ÚV KSČ se otevřeně přihlásili k politice systémových změn, přičemž Husákova rétorika doznala znatelný propřestavbový posun a svou razancí kontrastovala s většinou projevů ostatních funkcionářů.²¹¹⁰

Nový politický elán do Husákových žil vlila také návštěva Gorbačova v Československu, která se uskutečnila 9.–11. dubna 1987. Husák se na tomto setkání vyjádřil o nutnosti radikální ekonomické reformy a rovněž k personální politice: „*Nutno přitahovat mladší lidi, rozšířit okruh vedení a postupně řešit nazrávající kádrové otázky. Asi počínaje mnou samotným. Já se tomu bránit nebudu. Hlavní je, aby bylo pevné vedení, které by bylo nutno pokračovat ve společné linii.*“ Gorbačov podpořil pracovní spojování zkušených a mladých funkcionářů²¹¹¹ a vůči Husákovi veřejně nešetřil chválou i se snažil demonstrovat k němu náklonost. Osobně si ho prý vážil jako zkušeného politika a aktivního bojovníka proti fašismu, ale uvědomoval si limity pramenící z jeho stáří. Jeho setrvání ve funkci generálního tajemníka proto považoval z dlouhodobějšího hlediska za neudržitelné a východisko spatřoval ve vytvoření mocenského triumvirátu složeného z Jakeše, Husáka a Štrougala s hlavním záměrem, aby byla zahájena přestavba a zároveň udržena stranická jednota.²¹¹²

Zůstávaly ovšem nedořešeny i další stěžejní záležitosti, za jejichž možného řešitele považovala část politiků i veřejnosti právě Gorbačova. Zejména se jednalo o otázku přítomnosti sovětských vojsk na československém území a s ní spojenou interpretaci československých událostí roku 1968. Gustáv Husák v oficiálních projevech označoval sovětské jednotky za garanta československé nezávislosti a symbol československo-

²¹⁰⁹ NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, k. 455, Oficiální přátelská návštěva M. S. Gorbačova v ČSSR 9.–12. 4. 1987, Podkladové materiály k návštěvě, *Záznam z přijetí ministrů zahraničních věcí zemí Varšavské smlouvy s. Gorbačovem*, patrně z března 1987, s. 5.

²¹¹⁰ Viz M. ŠTEFEK: *Za fasádou jednoty*, s. 94–104; též dobové komentáře Zdislav ŠULC: *Psáno inkognito. Doba v zrcadle samizdatu (1968–1989)*, Praha 2000, s. 101–105.

²¹¹¹ NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, k. 455, *Nekorigovaný přípis ze setkání M. S. Gorbačova se členy PÚV KSČ a sekretariátu ÚV KSČ 10. 4. 1987*, s. 5–7.

²¹¹² M. GORBAČOV: *Žizň i reformy*, II., s. 420.

sovětského společenství. Na druhou stranu například každoročně omlouval svou účast na slavnostních shromážděních Střední skupiny vojsk SSSR v Milovicích. Podle Viliama Plevzy věřil v odchod vojsk až do roku 1974 a otázku několikrát neúspěšně vznesl před Brežněvem.

Několik dní před zmiňovanou cestou Gorbačova do Československa navštívil Husáka slovenský premiér Peter Colotka, který ho přesvědčoval, aby otevřel otázku odchodu sovětských vojsk. „*Husák mi po odmlce povedal, že to by bolo to najlepšie, čo by sa počas tejto návštevy mohlo dosiahnuť,*“ ale nebyl si přitom vůbec jistý podporou předsednictva ÚV KSČ. Po dalším přesvědčování, že podporu by určitě našel u něho, Lubomíra Štrougala a jistě pak i u dalších členů, mu Husák odvětil, že „*ak samotný Gorbačov s takýmto návrhom nepríde, neprichádza do úvahy, aby ho on sám navrhol, lebo by mu to politicky vylomilo krk*“.²¹¹³ Ze záznamů z oficiálního jednání Gorbačova se členy předsednictva ÚV KSČ vyplývá, že tato citlivá otázka nebyla vůbec řešena, respektive když se Gorbačov jen letmo dotkl pražského jara, Husák toto téma rychle přešel. Je přitom třeba dodat, že se uskutečnil i neformální rozhovor mezi Husákem a Gorbačovem, ze kterého ovšem není pořízen záznam.²¹¹⁴ Na následném zasedání sovětského politbyra, na kterém byly probírány výsledky z Gorbačovovy návštěvy v Československu, se sovětský lídr mimo jiné zmínil o tom, že se ho Husák zeptal, jaké stanovisko sovětské vedení zaujímá k pražskému jaru, přičemž poukázal na skutečnost, že tenkrát došlo k vyloučení z KSČ asi jedné třetiny straníků „*a co s nimi?*“. Načež Gorbačov odvětil, že se jedná o československou záležitost.²¹¹⁵

„*Očakával som, že Gorbačov sa k tomu aspoň medzi štyrmi očami vysloví, že sa vyjadrí k roku 1968, k 21. augustu. Žiaľ, nič. Nehovoril so mnou o tom,*“ vzpomíná zklamaně Husák.²¹¹⁶ Ostatně Gorbačov se krátce předtím vyjádřil k tomu jasně v reakci na srovnávání pražského jara s jeho přestavbou, což rázně odmítl: „*Ale tam přece chtěli likvidovat stranu! Rozbít Varšavskou smlouvu!*“²¹¹⁷ Přesně rok poté se uskutečnila další návštěva Gorbačova v Praze, přičemž proběhl i jeho další rozhovor s Gustávem Husákem, během kterého

²¹¹³ P. COLOTKA: *Vo víre času*, s. 257. Husák prý potvrdil Colotkovi, že se vícekrát zmínil před Brežněvem i Gorbačovem o otázce odchodu vojsk, což však zůstávalo bez reakce. Pavol DINKA (ed.): *Rozhovor s jubilujícím Petrom Colotkou*, in: *Literárny týždenník*, roč. 27, 14. 1. 2015, č. 1–2, s. 15; též L. ŠTROUGAL: *Paměti*, s. 281.

²¹¹⁴ K tomu viz Ella G. ZADOROŽŇUK: *Gustáv Husák a Michail Gorbačov od apríla do apríla (1987–1988)*, in: S. Michálek – M. Londák a kol.: *Gustáv Husák*, s. 917–926. Zadorožňuk upozorňuje na značné rozpory mezi dokumenty úřední proveniencie a až přexponovanými publikovanými vzpomínkami M. S. Gorbačova.

²¹¹⁵ Zápis ze zasedání z 16. 4. 1987, in: A. ČERNAJEV a kol. (eds.): *V Politbjuro CK KPSS*, s. 161–162.

²¹¹⁶ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 147. Dle Plevzy však byla otázka Husákem nastolena, což mělo Gorbačova pobouřit a kvůli tomu předčasně odletět zpátky do Moskvy. Husák měl být též rozladěný a vyjádřil se ironicky na jeho adresu, že „*leze do zadku Thatcherové*“. Údajně spolu bezvýsledně hovořili o odchodu vojsk ještě v listopadu 1987 na oslavách VŘSR. Rozhovor autora s Viliamem Plevzou z 9. 11. 2012.

²¹¹⁷ NAČR, f. ÚV KSČ, G. Husák, k. 455, *Oficiální přátelská návštěva M. S. Gorbačova v ČSSR 9.–12. 4. 1987*, Podkladové materiály k návštěvě, *Záznam z přijetí ministrů zahraničních věcí zemí Varšavské smlouvy s Gorbačovem patrně z března 1987*, s. 6.

Gorbačov přímo potvrdil neměnnost hodnocení pražského jara a „normalizační“ politiky.²¹¹⁸ „*Pravda, po apríli 1985 som mohol vystúpiť za historickú pravdu o roku 1968. Mohol som zverejniť aj skutočné príčiny a dôsledky 21. augusta. Bolo by to však moje posledné vystúpenie. Boli by ma zvrhli. A to som vtedy nechcel,*“ poznamenáva k tomu na sklonku života Husák.²¹¹⁹

Bylo by však chybou přímo spojovat otázku odchodu sovětských vojenských jednotek z Československa s přehodnocením pražského jara, které by zákonitě přivodilo politické zemětřesení a nestabilitu režimu. Legitimita československé politického vedení, které vykazovalo od začátku 70. let až udivující personální stabilitu, totiž pramenila a byla pevně svázána s posrpnovým normalizačním procesem a odsudkem reformního pokusu z roku 1968, což si sami političtí aktéři uvědomovali.²¹²⁰ Naopak odchod spojeneckých vojsk, který nebyl vázán na přehodnocení ožehavé minulosti, mohl získat politickému vedení autoritu. Takové řešení, zdá se, přitom nebylo zcela nereálné.

Tehdejší zástupce vedoucího mezinárodního oddělení ÚV KSSS a pozdější Gorbačovův poradce Georgij Šachnazarov uvažoval o stažení podstatné části sovětských vojsk z Československa právě v souvislosti s jarní návštěvou Gorbačova v Praze. Vypracovaný návrh navíc vypovídá o tom, že Gorbačovova cesta mohla být původně plánována u příležitosti výměny Husáka za Jakeše, jelikož stažení vojsk mělo vyznít jako výraz důvěry a podpory novému československému vedení. Ovšem jednalo se pouze o návrh, který přitom zvažoval i negativa daného aktu, totiž že by se pak mohl objevit stejný požadavek i ze strany NDR, Maďarska a Polska, což bylo z geopolitického hlediska pro Moskvu nežádoucí.²¹²¹ Gustáv Husák si rovněž uvědomoval, že případný odchod sovětských vojsk není pouze otázkou Československa, ale bezpečnosti celého východního bloku, proto podporoval iniciativy za reciproční odzbrojování a snižování napětí v celé Evropě, na což veřejně vázal i otázku odchodu vojsk.²¹²²

²¹¹⁸ „*Italští soudruzi chtěli, abychom změnili své stanovisko k událostem roku 1968, ale my jsme to samozřejmě odmítli. Přidržíme se předchozího hodnocení událostí roku 1968. Cesta, kterou Československo prošlo po krizi, potvrdila správnost tehdy zvolené politiky,*“ konstatoval Gorbačov na konci rozhovoru s Husákem ještě v dubnu 1988. E. G. ZADOROŽNIK: *Gustáv Husák*, s. 930–931.

²¹¹⁹ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 150.

²¹²⁰ F. KOUDELKA: *Husákův pád*, s. 480.

²¹²¹ Jan ŠOLTA: *Politická derniéra Gustáva Husáka*, in: S: Michálek – M. Londák a kol.: *Gustáv Husák*, s. 745; uvedený návrh Šachnazarova z března 1987 viz Svetlana SAVRANSKAJA – Thomas BLANTON – Vladislav ZUBOV (ed.): *Masterpieces of History. The Peaceful and of the Cold War in Europe, 1989*, Budapest – New York 2010, s. 244–246, d. 10.

²¹²² R. MAXWELL (ed.): *Gustáv Husák*, s. 243; AKPR, f. G. Husák, k. 22, a. j. 5, *Společné komuniké o oficiální přátelské návštěvě G. Husáka v SSSR 11.–14. 4. 1988 (návrh komuniké – fonogram ZÚ Moskva)*, s. 3–5; NAČR, f. ÚV KSČ, Gustáv Husák, k. 456, *Záznam o návštěvě náměstka MZV SSSR A. A. Bessmertnycha u G. Husáka z 21. 4. 1987*.

Po Gorbačovově odjezdu z Československa přesto vrostlo Husákovo sebevědomí, chápal situaci tak, že disponuje sovětskou důvěrou a na svůj politický odchod, o kterém se Gorbačov před ním konkrétněji nezmiňoval, nemusí spěchat.²¹²³ Během následujících měsíců se ovšem seskupovaly politické síly, které nezapomněly na Husákovo avízo v otázce jeho odchodu a zároveň ty, které s ním nesouhlasily. Husáka takové aktivity znepokojovaly a navíc ho dráždily připomínky některých funkcionářů na adresu jeho věku, které si správně dosazoval do výše uvedených souvislostí. Jelikož si přál mít situaci pod vlastní kontrolou, v létě 1987 se zaktivizoval a postupně pronesl jedny ze svých nejráznějších přestavbových projevů v Hustopečích a v Jižních Čechách na pracovní poradě s politickými představiteli kraje. Demonstrativně se přitom přihlásil k nejnovějším usnesením ÚV KSSS a hovořil o přestavbě v hospodářství, nutnosti velkých změn, které budou největším zásahem do dosavadního systému od Února 1948.²¹²⁴

Podle Jaromíra Sedláka, tehdejšího poradce Lubomíra Štrougala, existovala v této době snaha posilnit v předsednictvu skupinu mladších funkcionářů, umocnit pravomoc Štrougalovi jako premiérovi a za Husákova zástupce jako i jeho budoucího nástupce určit Františka Pitru. Husák prý „*napůl souhlasil*“²¹²⁵ a skutečně o tom jednal v listopadu 1987 s Gorbačovem v Moskvě. Postavil se proti nástupnictví Vasila Biľaka,²¹²⁶ či Miloše Jakeše, jelikož vůdcovské otěže a moc „*musí převzít osoby jiného formátu*“, proto musí on ještě v čele KSČ setrvat. Také naznačil, že by potřeboval Gorbačovovu pomoc, aby do předsednictva přišli dva až tři „*mladší lidi*“ a tři až čtyři osoby jako kandidáti i došlo k výměně vedení pražského městského výboru. Velice pochvalně se přitom vyjádřil o pracovních kvalitách Lubomíra Štrougala a vymezil se vůči skupinkaření v předsednictvu a pro stranickou jednotu. Na Husákovo doporučení přijal Gorbačov k rozmluvě i Štrougala,

²¹²³ Rozhovor autora s Janem Fojtíkem z 24. 9. 2015.

²¹²⁴ „*Nepřehlížejme, že na řadě úseků existují slabá místa i negativní jevy v morální oblasti, projevy lhostejnosti a pasivity, neplní se vždy důsledně vytyčené úkoly a přijatý usnesení. [...] Kolik bylo přijato usnesení, kolik bylo popsáno papíru, kolik o tom bylo při různých příležitostech řečeno. [...] Celkově však vědecko-technický rozvoj postupuje pomaleji, než bychom potřebovali a než by odpovídalo dnešním trendům ve světě. Svět jde rychle kupředu a my se s touto dynamikou musíme umět účinněji vyrovnat. [...] Nemůžeme ztrácet ze zřetele, že zhruba třetina JZD a státních statků nedosahuje dosud průměrné úrovně hospodaření. [...] A podobně by bylo možné hovořit o problémech průmyslu, stavebnictví a dalších úseků [...]. Spolu s vnitřními potřebami musíme brát v úvahu, kam směřuje vědeckotechnický rozvoj v takových zemích jako jsou Japonsko, SRN, USA a další, jaké revoluční změny přináší ve všech oblastech zavádění elektroniky a mikroelektroniky. [...] Dnešní mechanismus řízení již neodpovídá nových požadavkům a potřebným. Přijímali jsme různá opatření k jeho zdokonalování, ale zkušenosti potvrzují, že s dílčími úpravami nelze vystačit. [...] Nepřátelská propaganda nás někdy obviňuje, že se bojíme použít slova reforma. Proč bychom se měli bát, jestliže opatření, která připravujeme a začínáme uskutečňovat, znamenají hluboké změny společnosti. Slovo reforma bylo v průběhu roku 1968 diskreditováno.*“ Z projevu soudruha G. Husáka při pracovní návštěvě v Jihočeském kraji, in: *Rudé právo*, roč. 67, 29. 8. 1987, č. 202, s. 1–2.

²¹²⁵ Ivana HUDCOVÁ: Život a dílo politika Štrougala, in: *Týdeník Květy*, roč. 2 [158], 1992, č. 36, s. 31.

²¹²⁶ Ještě na podzim 1987 údajně přišel Biľak za Husákem s nabídkou, že on „*by to vzal*“, což Husákovi mělo vyrazit dech. V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 152.

který si mu přímo stěžoval na otevřené nepřátelství Biľaka a jeho skupiny vůči němu a podpořil setrvání Husáka ve funkci generálního tajemníka, neboť jinak by s ním „*pravověrní neměli slitování*“. Gorbačov si oba politiky vyslechl, ubezpečil Husáka svou důvěrou a dodal, že jistě sám nejlépe pozná správný moment ke změnám, přičemž zopakoval zásadu o sovětském nevměšování se v personálních záležitostech.²¹²⁷ Gorbačovské „eto vaše dělo“ stejně tak jako brežněvovské před 20. lety během sesazování Antonína Novotného, nakonec uspíšlo změny.

Na zasedání předsednictva ÚV KSČ tak byl 19. listopadu 1987 projednáván oficiálně z podnětu Vasila Biľaka návrh na rozdělení funkcí generálního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta republiky, což Husáka i Štrougala překvapilo. Nato Ladislav Adamec, nejmladší a zároveň nejnovější člen předsednictva (byl jím teprve od března 1987, kdy na postu předseda české vlády vyměnil Josefa Korčáka) vystoupil s písemně připraveným příspěvkem, ve kterém kritizoval soudobé problémy s tím, že odpovědnost za ně nesou sice všichni, ale „*čím má kdo vyšší funkci, tím větší odpovědnost*“, a navrhl výměnu Husáka za Miloše Jakeše. Za tento návrh se postavil Karel Hoffmann, Josef Kempný, Alois Indra, Jan Fojtík, Jaroslav Hajn, Ignác Janák, Vasil Biľak, Jozef Lenárt a Miloš Jakeš, i když z jejich řad zazněla kritika Adamce za zbytečně konfrontační dikci. Připomínali přitom Husákovi, že s návrhem na svůj odchod přeci přišel sám a apelovali na něho, aby rozhodnutí přijal a opět se tak projevil jako realistický politik. „*Spomeň si na svoju statočnosť, ktorú si preukázal vo väzení a podľa toho sa rozhoduj aj teraz*“, argumentoval Jozef Lenárt,²¹²⁸ jehož příklon proti němu vnímal Husák fatálně.²¹²⁹

Na Husákovu obranu vystoupil Antonín Kapek, Peter Colotka, Vladimír Herman, Jindřich Poledník, Miloslav Hruškovič, František Pitra, Josef Haman, Mikuláš Beňo, Lubomír Štrougal a Josef Havlín, jenž jako protinávrh zmínil jméno Františka Pitry. Samotného Husáka situace silně popudila, zejména pak Adamcovo vystoupení, přičemž v reakci na to užil i ostřejšího výraziva, že „*každému vidí až do žaludku*“, jedná se o „*mocenský zvrat*“, „*komplot*“, „*mocenské zápasy*“, snahu „*likvidovat*“ – „*všichni víme svoje*“. Dále uvedl, že si uvědomuje svůj stav a ví „*dobře, co si můžu dovořit*“, že nechce dopadnout jako Brežněv. „*Ať mi nikdo nedělá milost – jsem prezident zvolen[ý] do roku 1990. V srpnu tohoto roku soudruhu Hoffmannu, vypustil jsi ducha z flaše a řekl jsi mi, že čím dříve dojde k výměně ve funkci generálního tajemníka, tím lépe. Nejsem h... na cestě, do kterého lze kopnout. Nyní*

²¹²⁷ M. GORBAČOV: *Žizň i reformy*, II., s. 355. Srov. V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 149; vzpomínky V. A. Medveděva viz V. PREČAN: *Svědectví o rozpadu*, s. 540–542.

²¹²⁸ Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 218, *Kauza Peter Colotka (Dialóg pod Slavínom)* z r. 1991, s. 182.

²¹²⁹ Rozhovor autora s Viliamem Plevzou z 30. 1. 2015.

v Moskvě ani v dubnu nebyl nejmenší náznak na kádrové změny. Měl jsem odpilovat řadu lidí, kterých jsem si vážil. Neudělal jsem to, proto nová taktika – odpílit mě. Snažil jsem se vždy o vyrovnávání táborů,“ vyjádřil se Husák s tím, že měl v plánu přivést do politického vedení nové tváře a Jakeše učinit svým zástupcem a politicky ho zaučit.²¹³⁰

Mocenský střet proběhl v poměru členů předsednictva 7:3 hlasů pro výměnu Husáka za Jakeše, přičemž i se započítáním hlasů kandidátů předsednictva, kteří však nedisponovali hlasovacím právem, v poměru 10:10 hlasů. Na uvedeném zasedání tak nebyla otázka definitivně dořešena. Husák se proto ještě pokusil obrátit o pomoc Gorbačova, kterého varoval před Biľakem. „Odpověděl jsem mu“ přes sovětského velvyslance, vzpomíná Gorbačov, „že jsem Husákovi řekl vše, co jsem při osobním setkání v Moskvě považoval za potřebné a že se bude rozhodovat sám. Husák se měl těžce odhodlávat přijmout rozhodnutí, když přijal tak [byl] proti přijetí čestné funkce předsedy KSC,“²¹³¹ jejíž zřízení pro něho navrhoval Biľak již na uvedeném zasedání předsednictva. Snahy o přenesení celé záležitosti na půdu pléna Ústředního výboru Husák nakonec odmítl,²¹³² patrně si uvědomil, že by neuspěl, či nechtěl vznášet třenice i do tohoto stranického orgánu. Za svůj poddajný postoj si patrně vymínil, že zůstane ve funkci prezidenta a členem předsednictva s tím, že Lubomír Štrougal rovněž nadále zůstane federálním premiérem.

Následně 9. prosince 1987 sám požádal na zasedání předsednictva ÚV KSC o uvolnění. Postěžoval si sice, že nastolení otázky bylo provedeno nesprávnými metodami, které dal do analogie se svým obviněním z buržoazního nacionalismu, ale celkově zaujal smířlivý a disciplinovaný postoj a za svého nástupce označil Jakeše, jenž se vzápětí distancoval od Adamcova vystoupení. Podporovatelé Jakeše rovněž Husáka ocenili a označili jeho vstřícný přístup za důkaz jeho „velké moudrosti, osobní odvahy a statečnosti“, „velikosti a výjimečnosti, skutečného politického realismu“. „Jsi skutečně první mezi rovnými a potvrdilo se to i dnes“, vypustil z úst Alois Indra. Hlasitěji proti, avšak spíše v rezignovaném tónu se ozvali už jen Štrougal a Kapek.²¹³³

Na Husáka hned poté čekala ještě jedna nelibá událost. 11. prosince 1987 se v Berlíně konala schůzka představitelů zemí Varšavské smlouvy,²¹³⁴ které byl nucen se účastnit. Ministr

²¹³⁰ Poznámky Z. Hořeniho z jednání PÚV KSC 19. 11. 1987, in: F. KOUDELKA (ed.): *Husákův pád*, s. 498–506, d. 2. Srov. s oficiálními záznamy z jednání, in: *tamtéž*, s. 482–497, d. 1.

²¹³¹ M. GORBAČOV: *Žizň i reformy*, II., s. 356. Srov. vzpomínky V. A. Medveděva, in: V. PREČAN: *Svědectví o rozpadu*, s. 542–544. Podle Medveděva byla snaha Moskvy vytvořit spojení mezi Jakešem a Štrougalem a vyšachovat Biľaka, ale zároveň udržet jednotu stranického vedení, o což usiloval i Husák.

²¹³² Rozhovor M. Vaňka s J. Poledníkem z prosince 2002 a srpna 2003, in: M. VANĚK – P. URBÁŠEK (eds.): *Vítězové? Porážení?*, II., s. 548.

²¹³³ Zápis z jednání PÚV KSC z 9. 12. 1987, in: F. KOUDELKA (ed.): *Husákův pád*, s. 507–513, d. 4.

²¹³⁴ *Viz Rudé právo*, roč. 68, 12. 12. 1987, č. 292, s. 1.

zahraničí Bohuslav Chňoupek vzpomíná, že se s de facto odvolaným stranický šéfem nikdo nechtěl kompromitovat, proto letěl s ním sám. „*Celý deň pred stretnutím presedel Husák v hotelovej izbe v ťažkej depresii. Keď som k nemu zopárkrát vošiel, aby sme dohovorili vystúpenie na schôdzke, takmer neprehovoril, iba jednoznačne odmietal účasť v diskusii. Nepomohlo ani moje presvedčanie, že ak zajtra po Gorbačovovej informácii nevystúpi, vznikne nezvyčajná situácia, ktorá môže spôsobiť značné politické nedorozumenie. Nepovedal som mu však, že jeho poradcovia, pravda, bez jeho súhlasu, pripravujú na vystúpenie podklady. Husák nejedol, nepohrdol však pohárom piva, ale fajčil tak, že sa v izbe dala sekera zaťať.*“

Když se začali o situaci zajímat i sovětsí činníci, nechal si Husák nakonec donést podklady. Následující den ho přivítal tradičními „dvěma chruščováky“ a objetím Gorbačov, jako by se předtím nic zásadního nestalo. „*Počas spiatočného letu Husák mlčal. Bez záujmu hľadel na krajinu, ktorá ubiehala pod nami. V myšlienkach si už isto premietal zajtrajšok, záverečné dejstvo jeho odchodu*“, vzpomíná Chňoupek, který se posléze osmělil a zeptal se ho, zdali si stihl s Gorbačovem vyměnit alespoň pár slov. „*Neprejavil záujem. Iba Kádár sa ma spýtal, či je to pravda. Potvrdil som mu to. Pod'akoval sa mi za spoluprácu, že si ma vždy vysoko cenil. Jánoš bol vždy slušný chlap,*“ prý mu odpověděl. Chňoupek dále vzpomíná, že poté působil spíše jako zlomený člověk.²¹³⁵

Husák oficiálně požádal o uvolnění z funkce generálního tajemníka a člena sekretariátu ÚV KSČ na plénu Ústředního výboru KSČ 17. prosince 1987 a navrhl na své místo Miloše Jakeše, který následně ve své řeči poděkoval Husákovi za „*velkou práci, kterou za více než 18 let v čele ústředního výboru strany vykonal*“ a popřál mu, „*aby jako prezident ČSSR a člen předsednictva ÚV KSČ ještě dlouhá léta pracoval*“.²¹³⁶

7.1.2. Osamělý pán Hradu u sametového předání moci

V lednu 1988 se dožíval Gustáv Husák 75 let, přičemž již předtím požádal předsednictvo, aby jeho výročí bylo vzpomenuito „*ve skromnějším rámci*“ a nebyla mu propůjčována žádná další vyznamenání vzhledem k tomu, že je již nositelem všech nejvyšších řádů, a aby v tomto smyslu byly informovány i bratrské socialistické státy.²¹³⁷

Československé politické vedení přesto uspořádalo 7. ledna 1988 slavností setkání a oběd vedoucích stranických a státních funkcionářů na Pražském hradě, kde Husákův politický

²¹³⁵ B. CHŇOUPEK: *Memoáre in claris*, s. 153–154. Podle Medveděva se Husák choval v Moskvě „*tak, jako by k žádným změnám v zemi ani v jeho osobní situaci nedošlo*“. V. PREČAN: *Svědectví o rozpadu*, s. 545. Husák nejlépe hodnotil z vůdců sovětského bloku právě Kádára, kterému věřil, i když „*nebol úprimný*“ a na sovětskou adresu se vyjadřoval před ním prý zdrženlivě. V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 153.

²¹³⁶ Soudruh Miloš Jakeš zvolen generálním tajemníkem ÚV KSČ, in: *Rudé právo*, roč. 68, 18. 12. 1987, č. 297, s. 1.

²¹³⁷ NAČR, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 54, a. j. 51, bod 1, list G. Husáka PÚV KSČ z 1. 12. 1987.

nástupce Miloš Jakeš promluvil jménem přítomných a vysoce ocenil a poděkoval jubilantovi za „téměř 60 let činnosti v komunistickém hnutí“. Alois Indra jako předseda Federálního shromáždění následně odevzdal Husákovi v pořadí již čtvrtý Řád Klementa Gottwalda „za mimořádné zásluhy o KSČ a budování socialismu“. Husák poděkoval a ocenil práci i vzdal hold všem těm, se kterými během své mnohaleté činnosti spolupracoval.²¹³⁸

Usměvavé tváře a laskavá slova však nemohla zakrýt skutečnost, že bývalé měsíce vyhloubily nepřekonatelné propasti mezi některými funkcionáři, což vytvářelo dusné ovzduší a nakonec vedlo i k umocnění jejich neakceschopnosti během blížících se Listopadových událostí. Funkce dobrovolně i méně dobrovolně následně opouštěli dosavadní mnohaletí vrcholoví politici a Husákovi spojenci Antonín Kapek (duben 1988), Miloslav Hruškovič (červen 1988), Lubomír Štrougal či Peter Colotka (říjen 1988), ale také Josef Kempný, Bohuslav Chňoupek či Vasil' Biľak (prosinec 1988). Naproti tomu na nejvyšší politickou scénu přicházeli generačně mladší i značnými ambicemi oplývající funkcionáři, z nichž zejména vynikal nový vedoucí tajemník Městského výboru KSČ v Praze a také nejmladší člen předsednictva Miroslav Štěpán.

Personální rošády sice postihly jak „zdravé síly“, tak „realisty“, ovšem mimo jiné vedly k oslabení postavení Slováků, jejichž dosavadní třetinové zastoupení v předsednictvu ÚV KSČ se snížilo na čtvrtinu a odchod zaznamenali i z čelních pozic federálních ministerstev. Naopak posílené postavení Miloše Jakeše, zvláště pak Ladislava Adamce, jenž vystřídal Štrougala ve funkci federálního premiéra, znamenalo posílení centralizačních tendencí i dosud tlumené kritiky ekonomických transferů na Slovensko.²¹³⁹ Neúnavný politický komentátor Milan Hübl přitom vyslovil obavu, aby změny Slováci neinterpretovali jako „český revanš“ za dvacetiletou vládu Husáka a Biľaka.²¹⁴⁰

Obraz Gustáva Husáka jako Slováka na Pražském hradě stranícího slovenským zájmům by byl ovšem značně zjednodušující. Husák se v 70. a 80. letech konzistentně vyjadřoval za posilování jednotného československého vědomí, ba za prohlubování procesu rozvoje a sblížení národů a národností. Byl oficiální propagandou stylizován, i se sám

²¹³⁸ Setkání k 75. narozeninám soudruha Gustáva Husáka, in: *Rudé právo*, roč. 69, 8. 1. 1988, č. 6, s. 1.

²¹³⁹ J. ŽATKULIAK: *Koniec osemdesiatych rokov v nadväznosti na udalosti roku 1968*, in: Elena Londáková a kol.: *Rok 1968. Novinári na Slovensku*, Bratislava 2008, s. 176. Podle Františka Nevařila kritizovali někteří čeští ekonomové, ale i v některých případech federativní premiér Lubomír Štrougal neoprávněnost a nadměrnost rozsahu převodů prostředků z české ekonomiky ve prospěch Slovenska. Záležitost však nebyla veřejně ventilována a ve sporných momentech zasahoval vůči námitkám federální vlády i Husák, na něhož kritika tohoto druhu fungovala jako „červený hadr“, a Slováci tak měli navrch. František NEVAŘIL: *U tří premiérů*, Supíkovice 1997, s. 16, 32–33, 71. Miloš Jakeš ovšem vnímal Husáka společně s Lenártem a Biľakem, na rozdíl od ostatních slovenských reprezentantů, jako zastávce celostátního pohledu. M. JAKEŠ: *Dva roky*, s. 81.

²¹⁴⁰ M. HÜBL: Bunkr se opevnil [14. 10. 1988], in: E. Skřenková (ed.): *Cesty k moci*, s. 129–130. Srov. Miroslav KUSÝ: Češi a Slováci [Lidové noviny, 1988], in: týž: *Na vlnách slobodnej Európy*, Bratislava 1990, s. 41.

stylizoval do role československého politika a státníka. Dosavadní federativní podobu státu přitom vnímal a prezentoval jako osvědčenou, jako dovršení emancipačních snah slovenského národa a významný znak československé socialistické státnosti. Státoprávní otázku v praxi redukoval na vyrovnávání socioekonomické úrovně obou národních republik snižováním zaostávání a zajištěním rychlejšího růstu životní úrovně Slovenska před Českem,²¹⁴¹ což bylo vcelku úspěšně realizováno.

V březnu 1986 na XVII. sjezdu KSČ bylo proto konstatováno, že v podstatě došlo k vyrovnání socioekonomické úrovně v obou částech státu. Ačkoliv Slovensko za českými zeměmi ještě mírně zaostávalo, doznalo značného posunu a skutečně zaznamenalo dlouhodobý hospodářský růst. Rychlejším tempem se zvyšovala jeho vzdělanost i úroveň venkova a budování průmyslu. Obyvatelstvo navíc disponovalo sociálními jistotami, zabezpečeným školstvím a zdravotnictvím. Ovšem v porovnání s přírůstkem počtu obyvatelstva adekvátně nerostl počet pracovních míst a byly také přítomny deformace ve struktuře slovenské ekonomiky, přičemž Československo jako celek zaostávalo v životní úrovni a vědecko-technickém rozvoji za západem.²¹⁴²

Na uvedeném stranickém sjezdu se objevily i zmínky o nutnosti revize československé ústavy, avšak až 4. května 1987, tj. ještě za Husákova vedoucího postavení, předsednictvo ÚV KSČ schválilo návrh na započítí prací na nové ústavě a ustanovilo k tomu politickou komisi ÚV KSČ a Národní fronty (jejími členy byli prakticky všichni členové předsednictva). Vedoucím pracovní komise se stal místopředseda federální vlády a vedoucí legislativního odboru Úřadu předsednictva vlády ČSSR Karol Laco, který společně s právníky Milanem Čičem a Peterem Colotkou kladli důraz na vypracování národních ústav s tím, že federativní ústava by se od nich odvozovala. V souvislosti s Husákovým odchodem z funkce generálního tajemníka ÚV KSČ a již výše zmiňovaným personálním zemětřesením byl ovšem Laco nahrazen za podpory Indry a Adamce ve své funkcích. Podle Husáka ho Adamec „*nemal rád*“, „*držal so Slovákmí a preto sa ho zbavil*“ a na jeho místo dosadil celostátně uvažujícího

²¹⁴¹ Např. Zápas s. Gustáva Husáka za československou socialistickou státnost', in: *Právny obzor*, roč. 66, 1983, č. 1; Projev soudruha G. Husáka na počest 70. výročí vzniku Československé republiky, in: *Rudé právo*, roč. 69, 28. 10. 1988, č. 255, s. 3. V tomto projevu našel Husák kladná slova pro M. R. Štefánika, T. G. Masaryka i E. Beneše jako zakladatele státu. Také zamýšlel, že u příležitosti kulatého výročí vzniku Československa položí věnec na Masarykově hrobě. V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 147. Srov. Osobní archiv V. Plevzy, diář 1987, *záznam z 27. 9. 1987*. Plevza si zapsal, že Husák nabádal Štrougala, aby položil věnec na Benešův hrob v Sezimově Ústí.

²¹⁴² Miroslav LONDÁK: *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. letech 20. století a slovenská ekonomika*, Bratislava 2010, s. 212–217; Antónia ŠTEFÁNIKOVÁ: *Ekonomické aspekty normalizácie (1969–1989)*, in: N. Kmeť – J. Marušiak (eds.): *Slovensko a režim normalizácie*, Prešov 2003, s. 196–197.

Slováka, „federalistu“ Mariána Čalfu. Z komise postupně odešli i další příznivci posílení národních kompetencí.²¹⁴³

Husák se oficiálně účastnil příprav nové ústavy, ale projevoval se spíše apaticky a rezignovaně,²¹⁴⁴ přičemž se stavěl proti případným markantním ústavním změnám, které vnímal jako potencionální zdroj narušení rovnováhy soudobého stavu a možných konfliktů. Vyjádřil se však za otevření diskuze o opodstatněnosti trojstupňové soustavy národních výborů a vzniku národních ústav, což neúspěšně prosazoval již v roce 1968. Předsednictvo Ústředního výboru KSČ rozhodlo 25. srpna 1988, že bude vypracována trojjediná ústava (pouze jedna ústava pro celý stát), přičemž Husák nakonec s návrhem souhlasil a také akceptoval posílení centralizačních federativních prvků, které zvláště prosazoval Ladislav Adamec. Záměr nakonec nedošel realizace vzhledem k radikálním politickým změnám z konce roku 1989.²¹⁴⁵

V tomto času nadcházejících velkých změn, které se v souvislosti s dalším vývojem ukázaly jako nedostatečné, dosluhoval Gustáv Husák zejména jako prezident, jehož řádný mandát končil v květnu 1990. Po odchodu z funkce generálního tajemníka žil ještě ve větší sociální a informační izolaci v opuštěných prostorách Pražského hradu. K volnočasovým aktivitám měl k dispozici samostatnou rekreační vilu na Orlíku, kam ale nerad jezdil, jelikož u něho vyvolávala reminiscence na Novotného éru. Velmi si však oblíbil Lány a tamější zámek, kde také trávil letní dovolenou (od nástupu M. S. Gorbačova do čela Sovětského svazu již nejezdil na Krym, ačkoliv tam byl nadále každoročně zván). „*Seděl v místnosti, nechal kráčet uniformovaného policajta po chodbě té místnosti sem-tam, nečetl a koukal do zdi, a nosili mu tam potravu,*“ reprodukuje Václav Havel vzpomínky lánských zaměstnanců a dodává, že díky vlastní několikaleté zkušenosti s kriminálem pochopil, že si Husák simuloval situaci vězeňské cely, kde předtím strávil přes devět let života.²¹⁴⁶

Na Pražském hradě bydlel Husák od poloviny září 1975 v tradičním sídle československých prezidentů tzv. domečku v Královských zahradách, který si nechal upravit na prezidentskou vilu již prezident Edvard Beneš. Husák si tam nechal navíc postavit terasu na opalování a saunu, miloval teplo, i podpovrchový bazén. Rád se procházel v tamějších

²¹⁴³ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 166.

²¹⁴⁴ Rozhovor autora s Viliamem Plevzou z 21. 11. 2013 a Peterem Colotkou z 16. 9. 2015.

²¹⁴⁵ K otázce nové ústavy viz: Jozef ŽATKULIAK: Spory o novú ústavu česko-slovenskej federácie v druhej polovici 80. rokov XX. storočia, in: *Historický časopis*, roč. 56, 2008, č. 1, s. 161–190; TÝŽ: Příprava novej ústavy v druhej polovici 80. rokov, in: Valerián Bystrický – Dušan Kováč – Jan Pešek (eds.): *Klíčové problémy moderných slovenských dejín*, Bratislava 2012, s. 334–358; Jan RYCHLÍK: Příprava nové ústavy v období přestavby a česko-slovenské vztahy, in: N. Kmeť – M. Syrný a kol.: *Odval'ujem balvan. Pocta historickému remeslu Jozefa Jablonického*, Bratislava – Banská Bystrica 2013, s. 401–410.

²¹⁴⁶ Vyjádření Václava Havla v TV dokumentu Roberta Sedláčka *V hlavní roli Gustáv Husák*, ČT 2008.

zahradách za přítomnosti svého německého ovčáka Rexe, kterého mu darovali pohraničníci. „Postavili mu tam zed'. Když jsem ho viděl samotného jen se psem, jak se procházel o holi po královských zahradách, uvědomil si jeho tragičnost,“ vzpomíná Lubomír Štrougal, který když odcházel v říjnu 1988 po skoro 19 letech z funkce federálního ministerského předsedy, tak se u Husáka na Hradě zastavil. Ten mu poděkoval s tím, že snad něco společně pro tuto zemi vykonali a jeho poslední věta zněla bezmocně: „Já nevím, co tady bude zítra.“²¹⁴⁷

Koncem února 1989 „už delší čas prekonával silnú únavu. Nádej sa, že nevoľnosti, ktoré pociťoval, a fyzickú slabosť zvládne, ako mnohokrát predtým, výdatnejším a častejším odpočinkom. Aj zvyšok jedného z posledného z posledných zimných dní sa usiloval prežiť v pohode, nikým nerušený. Po večeri v prezidentskom domčeku si vypočul televíznu spravodajskú reláciu. V prekúrenej miestnosti však akosi hustol vzduch. Otvoril okno. Ovanul ho chlad hradných záhrad. Stratil vedomie a zosunul sa na podlahu. Našli ho, nehybne ležiaceho na zemi, až ráno.“²¹⁴⁸ Gustáva Husáka postihla opětovně cévní mozková příhoda, přičemž se také šířily zprávy, že nemá daleko ke smrti.²¹⁴⁹ Nakonec byl hospitalizován do konce března 1989 a po propuštění z nemocnice zůstal v pravidelné lékařské péči a rekonvalescenci. Přetrvávaly u něho komplikace s chůzí, bolesti v levé horní končetině a potíže s vyjadřováním (v tomto roce rovněž prodělal nádorové onemocnění kůže na pravé tváři).²¹⁵⁰ Pozvolna znovu začal vykonávat prezidentský úřad od 12. dubna.²¹⁵¹

V dalších měsících stál Gustáv Husák poněkud mimo hlavní politické dění, avšak když byl dotázán či přizván k rozhovorům, „dovedl jako zkušený politik předestřít zajímavý pohled na daný problém, danou situaci a doporučit vhodné závěry,“ vzpomíná tehdy nový člen komunistického předsednictva Karel Urbánek, který některé jeho výroky reprodukuje:

²¹⁴⁷ Rozhovor autora s Lubomírem Štrougaem z 5. 10. 2015.

²¹⁴⁸ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 154.

²¹⁴⁹ V sovětských zprávách z jara 1989 se objevuje informace, že Husákovo zdraví se prudce zhoršilo a že i v případě, že zůstane naživu, nebude moci nadále zastávat prezidentský úřad. Záznam zástupce ředitele Institutu ekonomické světové socialistické soustavy V. M. Šastitkova pro sekretariát A. N. Jakovleva „K návštěvě M. Jakeše v Moskvě“ z 12. 4. 1989, in: M. J. Prozumenščikov a kol. (eds.): „Konec epochy“ (*SSSR a revolucii v stranách Vostočnoj Evropy v 1989–1991 gg.*). *Dokumenty*, Moskva 2015, s. 664, d. 196; též Miroslav ŠLOUF: *Jak se dobývá Hrad a jiné taje politiky*, Praha 2014, s. 18; Husákův stav aktivizoval i opoziční hnutí Obrodu, které vystoupilo s požadavkem na postavení Alexandra Dubčeka jako opozičního prezidentského kandidáta. Podle Antona Rašly bylo na oslavách SNP v srpnu 1989 znát, že je Husák vážně nemocný, poznal ho tam údajně jen po hlasu. E. POLÁK (ed.): *Nezopakovatelné rozhovory*, s. 50. V politickém zákulisí se již diskutovalo o budoucích změnách na nejvyšších postech, přičemž byla i vlivná zákulisní představa, že Miroslav Štěpán nahradí Miloše Jakeše na čele KSČ a ten se stane prezidentem.

²¹⁵⁰ Rodinný archiv G. Husáka, *Lékařská zpráva MUDr. Pavla Pudlák o zdravotním stavu G. Husáka z 24. 1. 1990*. Jelikož se Husák nemohl kvůli své indispozici účastnit oficiálních prezidentských aktů, byla na rozdíl od minulosti částečně informována o jeho stavu veřejnost. Zdravotní stav uspokojivý, in: *Rudé právo*, roč. 69, 10. 3. 1989, č. 59, s. 1; Prezident nadále v nemocnici, in: *Tamtéž*, 18. 3. 1989, č. 66, s. 1; Miloš Jakeš u Gustáva Husáka, in: *Tamtéž*, 4. 4. 1989, č. 79, s. 1.

²¹⁵¹ Osobní archiv V. Plevzy, diář z roku 1989, *záznam ze 7. 4. 1989*.

„Dávno je pryč doba, kdy jste mohli dát lidem kus masa, říct tu máš, žer a buď zticha“.²¹⁵² Údajně položil i rétorickou otázku: „Co je dnes dělnická třída?“²¹⁵³ V říjnu 1989 na schůzi předsednictva přítomné varoval: „Vy nevidíte, že kolem nás to všechno ide do hajzlu? Robte něco!“²¹⁵⁴

S československým (ne)děním z druhé poloviny roku 1989 velmi kontrastovala dynamika vývoje v okolních státech. V červnových parlamentních volbách v Polsku zvítězilo opoziční hnutí Solidarita, která vstoupila do koaliční vlády. Maďarsko umožnilo v září občanům NDR přechod do Rakouska a v říjnu byla rozpuštěna Maďarská socialistická dělnická strana a přijata nesocialistická ústava. V říjnu politicky skončil východoněmecký lídr Erich Honecker a následně došlo k otevření hranice do západního Německa. 9. listopadu padla Berlínská zeď a následující den odchází do politického důchodu bulharský komunistický vůdce Todor Živkov.

Jednalo se o důsledky Gorbačovovy politiky, která reagovala na neúnosnou ekonomickou situaci Sovětského svazu ve snaze se dohodnout se Spojenými státy Americkými na odzbrojovacím procesu. Zároveň si Moskva uvědomovala rizika možného vývoje v jednotlivých zemích východního bloku, proto také vytvořila speciální komisi na čele s ideologickým tajemníkem Alexandrem Nikolajevičem Jakovlevem, která se zabývala otázkou možných scénářů vývoje. Nakonec podpořila taktiku „kulatých stolů“ komunistů s „konstruktivní opozicí“, kteří by společně provedli neodkladné změny, čím měla být přebrána iniciativa a udržena stabilita i staré spojenecké závazky. Moskva však přecenila vliv svých mocenských struktur a nedocenila sílu občanského odporu a očekávání vůči domácím režimům. Konzervativní východoevropští komunističtí vůdcové včetně Husáka tak byli hozeni přes palubu, čehož se stala součástí řada souvisejících paralelních (i protichůdných) politických her (jednou z nich patrně byly i události 17. listopadu), do kterých se masově zapojovala po rychlých změnách lačnická společnost.²¹⁵⁵

²¹⁵² K. SÝS – D. SPÁČIL (eds.): *Záhady 17. Listopadu*, s. 156–157, 169.

²¹⁵³ Jiří KABELE – Martin HÁJEK: *Jak vládli? Průvodce hierarchiemi reálného socialismu*, Brno 2008, s. 186.

²¹⁵⁴ K. SÝS – D. SPÁČIL (eds.): *Záhady 17. Listopadu*, s. 173. Již koncem října 1987 se prý Husák v rodinném kruhu vyjádřil, že tento režim končí a dává mu tak dva roky. Rozhovor autora s Pavolem Králíkem z 24. 6. 2011.

²¹⁵⁵ Vladimír BUKOVSKIJ: *Moskevský proces*, Praha 2014, s. 648–663; též viz Memorandum mezinárodního odd. ÚV KSSS o strategii vztahů SSSR s evropskými socialistickými zeměmi z února 1989, in: Zdeněk SLÁDEK (ed.): *K vývoji sovětské politiky vůči státům Varšavské smlouvy. Dokumenty a materiály 1989–1990*, Praha 1999, s. 16, d. 1. V této době již také existovala sovětská prognóza o prudkém růstu napětí v ČSSR na jaře, nebo na podzim 1989, kterému by šlo zabránit společným postupem Jakeše a Adamce a zásadní výměnou v očích veřejnosti zkompromitovaných vedoucích státních a stranických představitelů. Jakešovi bylo přítom vytknuto, že již dvakrát promeškal příležitost projevit se jako „přívrženec nového kurzu“. Rozbor změn ve východní Evropě a jejich vlivu na SSSR vypracovaný v únoru 1989 Ústavem ekonomiky světové socialistické soustavy AV SSSR, in: *tamtéž*, s. 30, d. 2.

Z tehdejšího počínání i svědectví aktérů vyplývá, že Husák nebyl příliš zasvěcen do tehdejšího dění a nechal se převážně vléci událostmi, přičemž zejména plnil funkci hradního ceremoniáře. Na druhou stranu se nedá říct, že by působil zcela pasivně. Historik Viliam Plevza navštívil dosluhujícího prezidenta naposledy 13. listopadu v jeho pracovně na Pražském hradě, kde ho zastihl při četbě Zahraničních aktualit. Před Husákem otevřeně kritizoval vedení KSČ, že není schopno reagovat na všeobecnou nespokojenost společnosti a upozorňoval ho, že hrozí „výbuch zdola“. „*Nemám žiadne osobitné informácie,*“ reagovala pokojně hlava státu. „*Tie nedostávam od môjho odchodu z budovy ústredného výboru. Dostáva ich len Jakeš. Ale od neho nič neviem. A zrejme nevie nič zvláštne ani on, lebo keby vedel, určite by si to nenechal len pre seba.*“²¹⁵⁶ Husák rovněž později odmítá, že by disponoval nějakými hlubšími informacemi o jednáních komunistických zástupců s opozicí. „*Po 17. novembri sa už mlelo všeličo, ale ja osobne som sa dozvedel až o začiatku dialógu s Občianskym fórom. Keď som bol na Hrade, nevybudoval som si informačné kanály, bola to moja veľká chyba, lebo ÚV KSČ, Jakeš i Adamec ma blokovali. O všeličom sa dozvedám až teraz – z tlače,*“ konstatoval Husák, který si o detailech tehdejšího dění s oblibou četl v novinových článcích politologa a bývalého Adamcova poradce Oskara Krejčího.²¹⁵⁷

Informaci o tom, že se studentská demonstrace u příležitosti Mezinárodního dne studentstva pokojně končí a účastníci se rozcházejí, obdržel Husák telefonicky ještě 17. listopadu kolem 19:30h od Miroslava Štěpána: „*To jsi hodný, že voláš. Já tady tak bloumám po Hradě,*“ údajně reagoval a dodal, že se chystá dívat na televizní zpravodajství, aby „*věděl, co se děje*“.²¹⁵⁸ V dalších dnech, kdy se kvůli brutalitě zásahu bezpečnostních složek proti demonstrantům a fámě o mrtvém studentovi Šmídovi radikalizovala společnost, zvláště opozice, se snažil až do 4. prosince veřejně neprojevat. Opakované výzvy, aby jako prezident zklidnil situaci a vystoupil v televizi, odmítl se zdůvodněním, že mu není dobře a nemá nic připraveno.²¹⁵⁹ Později se vyjadřoval příměji, že „*na konci kariéry nebude hrát divadlo*“.²¹⁶⁰

Rovněž odmítl návrhy slovenských přestavbových komunistů, aby ve veřejném vystoupení osvětlil své posrpnové počínání, pomohl urychlit demokratizační změny i převzít iniciativu, a tak z politiky odešel důstojně. Jednalo se prakticky o abdikací list. Podklady pro

²¹⁵⁶ Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 2, V. Plevza: *Rozhovory na Ostravskej 6 (1990)*, s. 35–36; též Tamtéž, diář z roku 1989, *záznam z 13. 11. 1989*.

²¹⁵⁷ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 164–165.

²¹⁵⁸ *Protokol o výslechu svědka M. Štěpána z 26. 9. 1991*, in: P. ŽÁČEK (ed.): *Vypovídat pravdu*, 2, s. 244, d. A/15a; též M. ŠTĚPÁN – P. HOLEC (ed.): *Miroslav Štěpán*, s. 170–171; M. ŠTĚPÁN: *Zpověď vězně*, s. 82.

²¹⁵⁹ *Tamtéž*, s. 90; též M. JAKEŠ: *Dva roky*, s. 111.

²¹⁶⁰ K. SÝS – D. SPÁČIL (eds.): *Záhady 17. Listopadu*, s. 170.

toto vystoupení zkoncipovali pracovníci Plevzova Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSS Peter Weiss a Pavol Kánis, jenž je Husákovi donesl na Pražský hrad 23. listopadu 1989.²¹⁶¹ Kánis přitom vyběhl Husáka k tomu, aby vystoupil na Václavském náměstí, či že by tam jeho jménem přečetl projev i se setkal s Václavem Havlem. Husák odmítl jeho návrhy s argumentací, že jako prezident si nemůže dovolit takovéto samostatné kroky, že tak mohl svého času jednat Ludvík Svoboda, ale že on je členem Ústředního výboru KSČ, který bude zasedat následující den a na jeho rozhodnutí musí vyčkat.²¹⁶² „*Vedenie strany sa po 17. novembri úplne rozložilo,*“ hodnotí Husák později tehdejší situaci. „*V straníckej špici sme však nemali osobnosť schopnú predložiť a uskutočňovať hoci núdzových variant postupu v neobyčajne zložitej situácii. Paralyzovaná bola i vláda. Minister národnej obrany generál Milan Václavík, ktorý v televízii i na zasadaní ÚV KSČ vyslovoval oddanosť a podporu vedeniu strany, politicky nepomohol. Bol som proti akémukoľvek mocenskému riešeniu*²¹⁶³ *narastajúcej krízy. Pri politickom riešení som sa však – ako prezident republiky – nemal o koho oprieť. Čoby som bol dosiahol verejným vystúpením a navyše v atmosfére poznačenej stupňujúcim sa napätím?*“²¹⁶⁴

Na zmiňovaném mimořádném zasedání Ústředního výboru KSČ, které se konalo od 24. až 26. listopadu, byl hned v první jednací den na „vlastní žádost“ uvolněn Gustáv Husák společně s Aloisem Indrou a Karlem Hoffmannem z předsednictva ÚV KSČ. Nakonec pod tlakem nespokojenosti veřejnosti a nižších straníků odstoupilo celé předsednictvo, i Miloš Jakeš z funkce generálního tajemníka ÚV KSČ. Do střetu o jeho nástupnictví zasáhl i doposud apatický Husák, jenž energicky zareagoval na návrh Antonína Kapka, aby v čele strany stanul Lubomír Štrougal: Nejdříve se omluvil, že původně nechtěl vystupovat,²¹⁶⁵ ale přiměla ho k tomu závažnost situace. „*Nechcem polemizovať s jednotlivými faktami, ľahko by sa dali vyvrátiť. Proste tak: začíname novú etapu podľa môjho názoru. Podľa mojich*

²¹⁶¹ Osobní archiv V. Plevzy, Deník 1989, *záznamy z 10.–23. 11. 1989.*

²¹⁶² AÚVKSČM, f. ÚV KSČ, k. 2, *Záznam ze zasedání ÚV KSČ ze 17. 2. 1990*, s. 34/2–3.

²¹⁶³ Mezinárodní oddělení ÚV KSSS prý dalo Jakešovi na známost, že jakýkoliv tvrdý postup vůči opozici či demonstrujícím osobám je nežádoucí a že má dostatek vlastních sil, aby znemožnil případné nasazení čs. armády. Jakeš obdržel tuto informaci kolem 22. listopadu s tím, že čs. politické vedení nemá důvěru a že je třeba vybrat nové. Pokud nedisponuje vhodnými lidmi, tak mělo vybrat nestraníky. Rozhovor autora s Milošem Jakešem z 13. 3. 2015; též V. PREČAN (ed.): *Svědectví o rozpadu*, s. 548, pozn. 42.

²¹⁶⁴ Osobní archiv V. Plevzy, a. j. 2, V. Plevza: *Rozhovory na Ostravské 6 (1990)*, s. 38.

²¹⁶⁵ Knotek seděl během uvedeného zasedání vedle Husáka, který prý komentovat jednotlivá vystoupení. „*Mal úprimné obavy z ďalšieho vývoja. Nebolo mu jedno, kto bude zvolený. Preto, keď opakovane počúval návrhy na kandidatúru L. Štrougala a k navrhovateľom sa pridala i G. Šlapka, bývalý tajemník ÚV KSS pro ideologii – poznamenal: 'Veď L. Štrougal nemôže byť, pretože on nesie najväčšiu zodpovednosť za stav, aký máme dnes v ekonomike. To by bol oheň na streche.'*“ Knotek nato Husákovi odvětil, aby tedy jako autorita vystoupil, jinak dojde ještě k větším střetům a ať je také čas se věnovat programovým otázkám. Ivan KNOTEK – Bohuš HRUŠOVSKÝ (ed.): *Kto koho zradil? Rozhovory s Ivanom Knotekom o páde socializmu v Československu*, Bratislava 2001, s. 219.

skúseností začnime s novým človekom. Podporujem Urbánka,“ jenž také byl zvolen silou jednoho hlasu.²¹⁶⁶

Podle Karla Hoffmanna Husákův postoj společně s podporou krajských tajemníků do určité míry rozhodl.²¹⁶⁷ „*Moje odmietnutie návrhu na Štrougala nebolo motivované osobne,*“ vysvětloval později Husák svůj postoj. „*Bol som presvedčený o tom, že novú politiku nemôžu robiť starí či bývalí politici. Preto som na pléne vystúpil na podporu Urbánka. Bližšie som ho nepoznal, ale dúfal som, že ako nový a mladý človek bude dynamickejší, prijateľnejší a pomôže strane vymaniť sa z krízy. Mýlil som sa,*“²¹⁶⁸ což také Urbánkovi posléze řekl s tím, že se v něm bohužel zklamal.²¹⁶⁹ Na konci uvedeného zasedání ještě stačil Antonín Kapek pesimisticky zmínit, že KSČ ztratila iniciativu a jen ustupuje stupňujícím se požadavkům, ba již předem prohrála funkci prezidenta, čímž reagoval na aktivizaci Václava Havla i Alexandra Dubčeka, kterému doporučoval dát prostor ve veřejných debatách, aby se sám svou neschopností formulovat názory zdiskreditoval.²¹⁷⁰

O prezidentskou funkci však usilovalo více zájemců a svou hru o ní posléze rozehrál i Ladislav Adamec, který začal samostatně jednat s opozičním Občanským fórem na čele s Václavem Havlem. To společně se slovenskou opoziční platformou Veřejností proti násilí zařadilo mezi své požadavky i odchod Gustáva Husáka z prezidentského úřadu, neboť nesl spoluzodpovědnost za „*devastaci všech oblastí společenského života*“.²¹⁷¹ Tento požadavek také zazněl během jednání delegace zmíněné opozice s Adamcem 28. listopadu, přičemž Havel zdůraznil, aby se tomu stalo symbolicky k 10. prosinci 1989 na Mezinárodní den lidských práv, což „*považoval za půvabné.*“²¹⁷² Adamec se snažil zpočátku ultimátu bránit a alespoň kontroval informaci, že již odevzdal Husákovi jmenný seznam k amnestii pro politické vězně či stíhané osoby, kterou Husák vyhlásil v jednotlivých případech a následně i plošně (též nařídil státním žalobcům, aby nezahajovali žádná trestní stíhání dle dřívější praxe proti disidentům).²¹⁷³

²¹⁶⁶ Marianna KRTOLOVÁ (ed.): *Poslední hurá. Stenografický záznam z mimořádných zasedání ÚV KSČ 24. a 26. listopadu 1989*, Praha 1992, s. 116.

²¹⁶⁷ „*A jak tomu nejednou bývá, volba nakonec padne na nejméně známého, na toho, kdo se zatím neměl možnost plně projevit, protože ten jen ještě přijatelný, ne-li pro všechny, tak aspoň pro většinu přítomných.*“ Exklusivní rozhovor s expolitikem K. Hoffmannem (38), in: *Špigl*, roč. 10, 4. 10. 1999, č. 234, s. 5.

²¹⁶⁸ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 163. Srov. L. ŠTROUGAL: *Paměti*, s. 270–273.

²¹⁶⁹ K. SÝS – D. SPÁČIL (eds.): *Záhady 17. Listopadu*, s. 170.

²¹⁷⁰ M. KRTOLOVÁ (ed.): *Poslední hurá*, s. 192–194.

²¹⁷¹ Provolání OF z 19. 11. 1989, in: Jiří SUK (ed.): *Občanské fórum listopad – prosinec 1989, 2. díl – dokumenty*, Praha 1998, s. 13, d. 1.

²¹⁷² Protokol o výpovědi svědka M. Horáčka z 9. 7. 1991, in: P. ŽÁČEK (ed.): *Vypovídat*, 1, s. 377, d. č. B/43.

²¹⁷³ Původně se jednalo o urychlené posouzení návrhu na okamžité propuštění a zahlazení zbytku trestu u 18 osob (např. Ivana Martina Jirouse, Petra Cibulky či Františka Stárka) a okamžité zastavení trestního stíhání Jana Čarnogurského, Jiřího Rumla, Rudolfa Zemana a Petra Uhla. „*Dle posouzení pak využij ústavního práva,*“ připsal Adamec na tlumočenou žádost Husákovi. AKPR, f. G. Husák, k. 22, a. j. 5, list L. *Adamce G. Husákovi o*

Občanské fórum pak 29. listopadu svůj požadavek na odchod Husáka zveřejnilo.²¹⁷⁴ Následující den navštívila Husáka desetičlenná delegace Klubu komunistických poslanců Federálního shromáždění ČSSR, kteří vyslovili prezidentovi jednoznačnou podporu a požádali ho, aby nadále setrval ve funkci. Informace o tom vzbudila u části veřejnosti negativní reakci,²¹⁷⁵ proto přineslo Rudé právo omluvu, že z původního článku o události vypadl důležitý odstavec: „*V naší společnosti probíhá politický zápas, řekl dále soudruh Husák. Výsledkem tohoto zápasu je hledání východiska z dané složité situace, které nemůže být diktátem jedné skupiny, ale shoda všech zainteresovaných partnerů. Jsem plně za dialog a demokratické jednání politických stran a společenských skupin.*“²¹⁷⁶

Události akcelerovaly nevídaným tempem a vedení KSČ bylo čím dále více paralyzováno a v defenzívě. 29. listopadu zrušilo Federální shromáždění ústavní článek o vedoucí úloze KSČ, 1. prosince 1989 Michail Sergejevič Gorbačov vyslovil obdiv k pražskému jaru a předsednictvo Ústředního výboru KSČ odsoudilo sovětskou vojenskou intervenci ze srpna 1968, což učinila i Moskva. Následně 5. prosince Karel Urbánek veřejně označil ideologickou mantru Poučení z krizového vývoje ve straně a ve společnosti po XIII. sjezdu za neplatnou. Pilíře dosavadní argumentace legitimacy moci se zhroutily.

Pod tlakem opozičních požadavků reorganizoval Ladislav Adamec vládu, ve které však zůstávala zjevná dominance komunistických zástupců v poměru k nekomunistickým 15:5, v čemž vznikl mezi ním a Karlem Urbánkem rozpor. „*Ptal jsem se ho, jestli to dělá záměrně, aby popudil lidi proti komunistické straně. Práskl s telefonem a bylo po rozhovoru.*“ Urbánek byl totiž dohodnut s opozicí, že půjde o rovný poměr, proto šel hned na Hrad za Husákem, kterého opakovaně žádal, aby Adamcovu vládu nejmenoval. Husák mu odpověděl, že pokud se nedohodnou, tak jmenuje vládu, kterou Adamec navrhne, že „*nebude vyvolávat konflikty*“.²¹⁷⁷ Vládu jmenoval 3. prosince s tím, že si neodpustil k Adamcovi jízlivou otázku: „*A myslíš, že to bude stačit?*“²¹⁷⁸ Nestačilo a nový kabinet kvůli jednoznačné komunistické převaze okamžitě vyzvala opozicí i veřejnost k demisi.

zvážení požadavků OF z 27. 11. 1989. Rozhodnutí prezidenta ČSSR o amnestii bylo publikováno 8. prosince 1989 pod číslem 150/1989 Sb. z.

²¹⁷⁴ J. SUK (ed.): *Občanské fórum*, s. 34, d. 22.

²¹⁷⁵ Husák byl s veřejnou kritikou seznámen přímo, jelikož také do jeho prezidentské kanceláře přicházely písemné ohlasy. AKPR, f. G. Husák, k. 2, 16 a 20; Zmínil se o nich ve svém posledním projevu: „[Dostávám] velké množství dopisů a stanovisek, částečně na moji podporu, částečně kritických, a různých návrhů. Děkuji a všechny připomínky, i za ty negativní, člověk alespoň ví, jaké názory lidé mají.“ Odstoupil prezident ČSSR [Rozlučkový prezidentský projev G. Husáka z 9. 12. 1989], in: *Rudé právo*, roč. 70, 11. 12. 1989, č. 291, s. 3.

²¹⁷⁶ Red.: Podpora prezidentovi, in: *Tamtéž*, 2. 12. 1989, č. 284, s. 8.

²¹⁷⁷ Protokol o výslechu L. Adamce z 5. 3. 1991 a K. Urbánka z 16. 10. 1991, in: P. ŽÁČEK (ed.): *Vypovídat pravdu*, 2, s. 171–172 a 256–257, d. A/6 a A/17.

²¹⁷⁸ K. LÖBL: *Naděje a omyly*, s. 650–651.

Gustáv Husák rovněž využil jmenování vlády k veřejné reakci na frekventované výzvy, aby odstoupil, či setrval a zmínil, že na prezidentské funkci nelpí.²¹⁷⁹ Komunističtí zástupci se zpočátku během jednání s Občanským fórem snažili prosadit, aspoň se tak vyjadřovali, aby Husák vykonával prezidentský úřad do skončení řádného mandátu, tj. května 1990, či alespoň svých narozenin, tj. 10. ledna 1990, ale nakonec 8. prosince 1989 na opoziční požadavek oficiálně přistoupili.

Informovat Husáka o jeho politickém konci jeli na Hrad Karel Urbánek a místopředseda federální vlády Ivan Knotek. Husák jim ulehčil situaci a sám rozhovor započal poznámkou, že je mu jasné, že se z jejich strany nejedná o zdvořilostní návštěvu, ale že ho přišli požádat, aby abdikoval. „*Som na to pripravený. A chcel som to už urobiť skôr. Domnieval som sa však, že sa vám aspoň z časti podarí zvrátiť situáciu.*“ Dále se rozhovořil o svém životě a dějinném vývoji, přičemž se domníval, že v aktuální krizi nejde jen o Československo, nýbrž socialismus a že je tento zápas koordinovaný z USA. „*Naša opozícia, ktorá je nimi platená, musíme priznať, že to nerobí zle. My na druhej strane robíme veľké a školácke chyby. Bude to tvrdý politický zápas. Aj keď v tejto etape prehráme. Chybou je, že sme za štyridsať rokov zabudli na formy politického boja s opozíciou. Vzdávať sa však by bolo nemúdre,*“ údajně zakončil hovor.

V též den se také uskutečnilo jednání Karla Urbánka s Mariánem Čalfou. Ladislav Adamec se totiž rozhodl abdikovat na premiérský post a nechal vzkázat přes Čalfu předsednictvu ÚV KSČ, aby za něho jako náhradu vybrali Slováka a podpořili ho na prezidenta.²¹⁸⁰ Adamec si prakticky řekl o tento post jak Urbánkovi, tak Havlově opozici, které tvrdil, že ho podporuje Moskva i Husák.²¹⁸¹ Ten ve skutečnosti nebyl obeznámen s

²¹⁷⁹ „*Své osobní stanovisko jsem vyjádřil stručně skupině poslanců, které mě před několika dny navštívila, o čemž vyšla v tisku stručná zpráva. Zdá se mi, že někde toto stanovisko bylo nesprávně pochopeno, jako bych se za každou cenu držel svého dnešního postavení. To je omyl. Jednak za krátkou dobu končí mé funkční období a v lednu budu mít 77 let. Nevystupoval jsem v posledních týdnech veřejně z toho důvodu, abych se jako hlava státu nevměšoval do různých politických diskusí. Změna ve funkci prezidenta je závažnou otázkou, kterou musí posoudit zodpovědně politické kruhy, zejména politické strany a společenské organizace Národní fronty, i ty skupiny, které v poslední době získal ve veřejnosti značný ohlas. Domnívám se, že společný názor, k němuž dospějí, by měl odpovídat politickým a demokratickým tradicím naší země i jejímu mezinárodnímu postavení. Osobně nemám žádné ambice setrvat ve své funkci. Přijmu politické rozhodnutí, o kterém jsem se zmínil. Hovořím dnes o tom proto, že řešení této otázky se týká i vztahu prezidenta a federální vlády.*“ Slib do rukou prezidenta republiky. Jmenování noví členové vlády ČSSR [projev G. Husáka], in: *Rudé právo*, roč. 70, 4. 12. 1989, č. 285, s. 1.

²¹⁸⁰ Ivan KNOTEK – Bohuš HRUŠOVSKÝ (ed.): *Kto koho zradil? Rozhovory s Ivanom Knotekom o páde socializmu v Československu*, Bratislava 2001, s. 232.

²¹⁸¹ J. SUK: *Labyrintem*, s. 120; srov. Oskar KREJČÍ: *Proč to prasklo, aneb hovory o demokracii a „sametové revoluci“*, Praha 1991, s. 103; též Záznam z výpovědi M. Kocába ze 14. 11. 1991, in: P. ŽÁČEK (ed.): *Vypovídat pravdu*, 1, s. 450, d. B/61.

Adamcovou hrou,²¹⁸² která stejně narazila na odpor jak komunistického vedení, tak Občanského fóra.²¹⁸³

V této době byl již Husák o neodkladnosti svého odchodu rozhodnut. Do určité míry o tom svědčí jeho nadstandardní finanční dary ve prospěch kolektivu pracovníků Kanceláře prezidenta ČSSR. Částka 500 000 Kčs měla být použita „zejména ke zvýšení péče o zdraví pracovníků, rekreační péče o pracovníky a jejich děti, na řešení jejich sociálních potřeb“.²¹⁸⁴ Dále poukázal na sociálně potřebné osoby a sociální účely z prostředků svého prezidentského fondu Československému červenému kříži, respektive jeho Slovenskému ústřednímu výboru 500 000 Kčs²¹⁸⁵ a federálnímu výboru 600 000 Kč.²¹⁸⁶ Miloš Jakeš sice nabádal Husáka, aby z prezidentské funkce neodcházel, jelikož tak KSČ ztratí klíčovou pozici, ale Husák argumentoval, že nechce skončit jako Antonín Novotný.²¹⁸⁷

Gustáv Husák oznámil svůj odchod ve večerních hodinách 9. prosince v projevu, který vysílala televize a rozhlas: „*Já osobně jsem od mladých let věřil světlým ideálům socialismu. Kde byly chyby, byly chyby lidí a ne základních myšlenek socialismu. Nevidím ani dnes ve světě lepší základní myšlenky, základní orientace. Proto jim zůstanu i nadále věrný,*“ rozloučil se s politikou a veřejností beztoho, aniž by z jeho úst vypadlo zrno sebekritiky a přiznání politické odpovědnosti za soudobý stav. Navíc oznámil, že pověřil Mariána Čalfu sestavením nové vlády a že hned po jejím jmenování odstoupí z prezidentské funkce.²¹⁸⁸ Stalo se tomu následující den, kdy jeho posledním státnickým aktem bylo jmenování Čalfovy vlády „národního porozumění“, ve které již členové KSČ nedisponovali většinou hlasů a účastnili se na ní i bývalí disidenti a političtí vězni. Například právník Ján Čarnogurský, který ještě před několika dny pobýval ve vyšetřovací vazbě. Husák se ve svém projevu k nové politické garnituře zmínil, že je rád, že došlo k dohodě a nabádal přítomné, aby při všech osobních nebo politických rozdílech mezi nimi měli „*především na paměti zájmy našeho státu a jeho*

²¹⁸² V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 165.

²¹⁸³ Protokol o výslechu K. Urbánka z 16. 10. 1991, in: P. ŽÁČEK (ed.): *Vypovídat pravdu*, 2, s. 256, d. A/17.

²¹⁸⁴ AKPR, f. G. Husák, k. 20, list G. Husáka F. Šaldovi o finančním převodu ze 4. 12. 1989.

²¹⁸⁵ Tamtéž, list G. Husáka místopředsedovy Slovenského ústředního výboru Čs. červeného kříže z 8. 12. 1989.

²¹⁸⁶ Tamtéž, list G. Husák federálnímu výboru Čs. červeného kříže ze 7. 12. 1989.

²¹⁸⁷ M. JAKEŠ: *Dva roky*, s. 121. U části veřejnosti se objevil názor, aby bylo vůči Husákovi jako hlavě státu zachováno určité dekorum (jednalo se zejména o reakci na katolického kněze Václava Malého, který vyslovil ironické poznámky na Husákovu adresu během veřejné manifestace na pražské Letenské pláni 26. listopadu, jíž moderoval jako mluvčí Občanského fóra a následně byl kvůli tomu i vyměněn). Odpovědí na to bylo rozšiřování po Praze xeroxu článku ze slovenských novin *Smena* z března 1968, ve kterém byl Husák dotazován, zda je v pořádku, že je otevřeně hanoben prezident Novotný. Husák tenkrát odpověděl, že by ho nikdo nenapadal, kdyby konečně vyslyšel přání lidu a odstoupil. Jan RYCHLÍK: *Rozdělení Československa 1989–1992*, Praha 2012, s. 94–95, pozn. 3.

²¹⁸⁸ Odstoupil prezident ČSSR [abdikační projev G. Husáka z 9. 12. 1989], in: *Rudé právo*, roč. 70, 11. 12. 1989, č. 291, s. 3.

lidu. Doufám, že federální vláda vydrží do svobodných voleb,“ vyjádřil se a dodal, že ještě týž den podá demisi, kterou písemně oznámí Federálnímu shromáždění.²¹⁸⁹

Po skončení oficialit působil Husák podle přímých účastníků až překvapivě uvolněně. „Nechal přinést šampaňské, nabídl cigarety a sám si zapálil,“ vzpomíná tenkrát nově jmenovaný ministr zahraničních věcí Jiří Dienstbier. „Rozprávěl s námi, jako by se nic mimořádného nestalo, jako normální, inteligentní člověk, důstojně přijímající neúspěch všeho, co celý život dělal. Jána Čarnogurského se zeptal, jak se daří tátovi, s nímž vedl půl století nerovný politický zápas. Jako by v okamžiku, kdy věděl, že je definitivně konec, spadlo z jeho ramen břemeno moci a ambice, která ho celý život sžírala.“²¹⁹⁰ Obdobně na událost vzpomíná i tehdy nově jmenovaný ministr financí Václav Klaus: „Já myslím, že on to sehrál naprosto profesionálně, a podle mého pocitu – názoru nebyl v křeči. Nevím, jestli to byl herecký výkon, nebo skutečně pocit, on myslím to, co se stalo, respektoval a přijal a zahrál to standardním způsobem.“ Klaus, který se po uplynutí třinácti let dopracoval rovněž do prezidentské funkce, s úsměvem dodává, že spatřoval jistou analogii, když měl proslovy k nově jmenovaným vládním kabinetům, jelikož ten prostor k vyjádření se je omezený.²¹⁹¹

Po jmenování vlády a přípitku se odebrali noví ministři do sídla vlády na pražský Klárov. Ministerský předseda Marián Čalfa ještě zůstal asi půl hodiny sám s Husákem v prezidentském salonku, kde spolu vůbec poprvé, a také naposledy, déle mluvili: „V podstatě věčně, bez jakýchkoli emocí pokušoval a říkal, že se zhroutilo vlastně všechno, o co usiloval, že nastávají zásadní změny,“ vzpomíná Čalfa. „Musím říct, že mu bylo naprosto jasné, že nastala kvalitativní změna a v Československu končí socialismus. Na to byl dost chytrý, aby si uvědomil, co to vlastně znamená. Nedělal si absolutně žádné iluze, nic, reálně se na to díval.“ Čalfovi popřál úspěch v jeho „nelehké misi“ a z pozice zkušenějšího člověka mu řekl, aby zůstal sám sebou.²¹⁹² „Len si daj pozor, aby si sa nezopsul,“ vzpomíná na svůj tehdejší výrok Husák. „Po vymenovaní prišiel Čalfa za mnou s veľkými obavami nad svojou kariérou. Uvažoval ako ďalej, hľadal orientáciu. Okrem iného dôvodil, že je mladý a nemieni sa vzdať politickej dráhy,“ reprodukuje setkání Husák. Později v květnu 1991, kdy Husák sledoval s vážnými obavami celospolečenský vývoj, se kriticky vyjádřil právě na jeho adresu: „Stratil svedomie, nemá vlastný názor. Ale také figúry sú dnes asi potrebné. Chová sa podobne ako Dubček koncom šesťdesiatych rokov alebo teraz.“²¹⁹³

²¹⁸⁹ Jmenování nových členů vlády československé socialistické republiky. Našli jsme východisko z krize, in: *Mladá fronta*, roč. 46, 11. 12. 1989, s. 1.

²¹⁹⁰ Jiří DIENSTBIER: *Od snění k realitě. Vzpomínky z let 1989–1999*, Praha 1999, s. 19.

²¹⁹¹ Rozhovor s Václavem Klausem v TV pořadu *20 let svobody – Čalfova vláda*, ČT 10. 12. 2009.

²¹⁹² AÚSD, V, *Záznam rozhovoru s Marianem Čalfou z 5. a 20. 10. 1994*, s. 45–46.

²¹⁹³ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 166.

V souvislosti s uvedenými událostmi se ozývají názory, zda Gustáv Husák jmenováním Čalfy premiérem úmyslně nepřekazil prezidentskou kandidaturu Alexandra Dubčeka, jelikož platilo nepsané pravidlo, že když je Čech prezidentem, tak federálním premiérem má být Slovák a obráceně.²¹⁹⁴ Je pravda, že pro stranické vedení včetně Husáka ztělesňoval Dubček trauma roku 1968, přičítali mu odpovědnost za vstup sovětských vojsk do Československa a že podlehl vlastní popularitě. Reagovali přitom na dění kolem něho velmi nevráživě a kategoricky odmítali jeho snahy o politickou aktivizaci. Neměli obavy ani tak ze samotného Dubčeka, kterého považovali za neschopného, ale jeho osoby jako symbolu československého jara, a to více než například z reprezentantů Charty 77. To se prakticky prokázalo během státní návštěvy francouzského prezidenta Françoise Mitterranda v Praze v prosinci 1988, kdy stranické vedení souhlasilo s jeho přáním, aby se mohl setkat s disidenty, mimo jiné s Václavem Havlem, ovšem za podmínky, že se nesetká s Dubčkem.²¹⁹⁵

Podle Mariána Čalfy neměl Husák na jeho volbu premiérem žádný vliv. „*Husák prostě prohlásil, že bude akceptovat to, co mu navrhne*“ Ladislav Adamec. Ačkoliv Čalfa považoval za logické, že nakonec zvolil Slováka, jelikož se již počítalo s prezidentskou kandidaturou Havla. Čalfa přitom připouští, že nacionální otázka mohla hrát roli v tom, že se ve veřejnosti hovořilo o Dubčekovi.²¹⁹⁶ Adamec se po svém odchodu z premiérského křesla rozhodl předložit Husákovi na výběr z místopředsedů vlády Mariána Čalfy a Bohumila Urbana, jenž však nakonec souhlasil, aby se stal premiérem Čalfa. Adamec přesto trval na dvou jménech a nakonec Husákovi navrhl vedle Čalfy i tehdejšího nedávno jmenovaného ředitele Československé televize Miroslava Pavla.²¹⁹⁷ Ten vzpomíná, že Husák mu řekl během natáčení jeho rozlučkového televizního projevu, že ho Adamec „*doporučuje, ale že on jmenuje Mariána Čalfu. Šlo mu samozřejmě o to, aby zabránil Dubčekovi v cestě na Hrad,*“²¹⁹⁸ vyvozuje Pavel. Velmi zajímavé svědectví také podává Valter Komárek, jenž se setkal s Husákem 10. prosince během svého jmenování místopředsedou vlády „*národního porozumění*“. Husák se mu přitom zmínil, že původně myslel, že právě Komárek se stane prezidentem.²¹⁹⁹ Je proto možné i na základě dalších pramenů tvrdit, že již v této době byl

²¹⁹⁴ A. BENČÍK: *Téma*, s. 261; též I. LALUHA – J. ŽATKULIAK (eds.): *Alexander Dubček*, s. 324 a 326.

²¹⁹⁵ A. BENČÍK: *Téma*, s. 189.

²¹⁹⁶ AÚSD, V, *Záznam rozhovoru s Marianem Čalfou z 5. a 20. 10. 1994*, s. 28–29.

²¹⁹⁷ O. KREJČÍ: *Proč to prasklo*, s. 93–94.

²¹⁹⁸ Tomáš NĚMEČEK (ed.): *15 let poté: Bylo nám jasné, že se to zhroutí [rozhovor s Miroslavem Pavlem]*, in: *Respekt*, roč. 14, 14. 11. 2004, č. 47; též L. ŠTROUGAL: *Ještě pár odpovědí*, s. 168.

²¹⁹⁹ Rozhovor s Valterem Komárkem v TV pořadu *Profil Studia 6*, ČT 10. 12. 2009. Mohlo jít ovšem z Husákovy strany i o reakci na jemu došlé dopisy, ve kterých veřejnost vyjadřovala Komárkovi značnou podporu. AKPR, f. G. Husák, k. 20, *příchozí dopisy*.

Husák zasvěcen do politické domluvy na Václavu Havlovi,²²⁰⁰ kterého následně 29. prosince 1989 zvolilo jednomyslně československým prezidentem zčásti obměněné Federální shromáždění na čele i kvůli němu tam odsunutým Alexandrem Dubčekem.

Nový pán Hradu pak na Nový rok nabídl zrovna přicestovalému spisovateli, nedobrovolnému emigrantovi Pavlu Kohoutovi a jeho choti ubytování v bývalém Husákově obydlí v Královských zahradách Pražského hradu. „*Bylo to opravdu bláznivé, být vpuštěn v plně naloženém autu s vídeňskou poznávací značkou do objektu strážného ozbrojenci a stále i estébáky,*“ popisuje absurdní realitu přelomové doby chartista i stalinistický propagandista let padesátých Pavel Kohout, kterého Husák považoval za „převlékače kabátů“ a vůči kterému se vymezoval ve svých normalizačních projevech. „*Bylo už po půlnoci, ale oni prozkoumali celou vilu a přišli si jako v ateliéru prostavěném dekorací k filmu o epoše normalizace. Z vybavení tu zbyl jen jídelní servis a pak všudypřítomný předmět budící téměř soucit: velké kovové obruče na vysokých nohách vyplněné pískem, to aby řetězový kuřák se slábnoucím zrakem neminul popelník,*“ pokračuje ve vzpomínání Kohout s tím, že se mu nedařilo usnout. „*V čerstvě vypraném ložním prádle po vládci, který mu zkazil premiéru na Broadwayi a zmařil za dvacet let neznámý počet dalších, měl přece pociťovat něco jako triumf. Šly by k němu podobné titulky, jaké ohlašovaly jeho let do Prahy – Husák už je v krdeli, Kohout v jeho posteli! Místo toho právě tady a teď mrazivě cítil, jak vratká je nejen sláva a moc, ale sama lidská existence.*“²²⁰¹

7.2. Důchodce bez důchodu a v zápasu o duši

Gustáv Husák se přestěhoval z Hradu do své bratislavské vily před Vánoci roku 1989. Zbývaly mu necelé dva roky života, které byly u něho spojeny se silnou deziluzí, izolací a vážnými zdravotními problémy.

Rád trávil čas na zahradě, kde se vyhříval na slunci, a zajímal se o veřejné dění, přičemž pravidelně četl noviny a sledoval rozhlas a televizi. Politický vývoj ho znepokojoval,

²²⁰⁰ Ze dne 5. na 6. prosince 1989 zaznělo interně v Koordinačním centru Občanského fóra jméno Václava Havla jako možného prezidentského kandidáta s tím, že 8. prosince to byl oficiální návrh. Dubček jako muž minulosti nepřicházel pro většinu členů Fóra, ale i Veřejnosti proti násilí do úvahy. J. SUK: *Labyrintem*, s. 132–134; též Kalendárium roku 1989, prosincové události, online: <http://www.totalita.cz>. Po rezignaci Ladislava Adamce vyhledal 7. prosince 1989 sovětský velvyslanec předsedu Československé strany lidové Josefa Bartončíka a informoval ho „o výsledku jednání Adamce v Moskvě. Bylo zcela zjevné, že Gorbačov se do dění u nás míchat nebude a Adamce hází přes palubu. Několikrát opakoval, jak je Havel úžasný a že paní Raisa ráda čte jeho hry. Došlo mi, že je designovaný nejen ze Západu, ale i z Východu.“ Krystyna WANATOWICZOVÁ: Musíte zvolit Havla! in: *Mladá fronta Dnes*, roč. 18, 15. 11. 2007, č. 267, s. A/9.

²²⁰¹ Pavel KOHOUT: *Můj život s Hitlerem, Stalinem a Havlem II. To byl můj život?? Předběžná bilance*, Praha 2011, s. 1564–1565.

stejně jako viditelně se zhoršující česko-slovenské vztahy, kompetenční spory mezi federativními a národními orgány i s tím související silící projevy slovenského nacionalismu. Odsuzoval přitom kladné reminiscence na Slovenský stát a Jozefa Tisa.²²⁰² Myšlenkově stále vycházel z již odcházející geopolitické situace, kdy Sovětský svaz byl světovou velmocí, a nedomníval se, že Československo vystoupilo z jeho sféry vlivu. Věřil, že „socialismus“ krizi překoná. „Z vlastnej osobnej a historickej skúsenosti bol presvedčený o správnosti socialistického modelu spoločnosti.“²²⁰³

Osobně se stáhl do ústraní s předsevzetím, že nikoho nebude přijímat do voleb, aby nedal záminku k dohadům, že usiluje zasahovat do politického života. První pluralitní parlamentní volby se po 44 letech konaly 8. a 9. června 1990 a komunisté v nich získali přes 13% hlasů. Dominovalo Občanské fórum. Husák přitom strhl na sebe pozornost médií jako volič, a tak byly během vzhazování hlasovacího lístku do volební urny zachyceny s ním asi vůbec poslední filmové záběry. Ačkoliv vypadal vyhuble a při chůzi si vypomáhal holí, působil uvolněným dojmem a i si stihl zažertovat před volební komisí, zda skutečně obdržel prázdnou hlasovací obálku.²²⁰⁴

Uvedené předsevzetí o osobní izolaci ovšem porušil již v dubnu, kdy se začínal opět stýkat s historikem Viliamem Plevzou kvůli přípravě svého životopisu.²²⁰⁵ Rovněž se setkal s Petrem Colotkou²²⁰⁶ či novým lídrem slovenské levice Petrem Weisse, který se s ním přišel poradit.²²⁰⁷ Naopak striktně odmítal vpustit do svého domu novináře, kteří nejednou projevíli o jeho osobu zájem, ale také většinu svých někdejších starých známých, ba politických protivníků: Martina Kvetka, Jána Kempného, ale také svou bývalou sekretářku Jozefínu Darášovou, v jejímž případě si přál, aby si ho uchovala v paměti jako zdravého muže.²²⁰⁸ V intenzivním kontaktu byl zejména se svou rodinou.

Zajímavý vývoj prodělávaly v této době Husákovy oficiální vztahy s komunistickou stranou. Ještě 13. prosince 1989 požádal Husák listem generálního tajemníka ÚV KSČ Karla Urbánka o uvolnění z funkce člena Ústředního výboru. Následně mimořádný sjezd KSČ z 20. a 21. prosince vyhlásil za neplatné *Poučení z krizového vývoje ve straně a v společnosti po*

²²⁰² V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 172.

²²⁰³ Mirka KERNOVÁ: Vladimír Husák: Otec mi hovoril, že Magda bola jeho najväčšia láska, in: *TV OKO*, 2005, č. 31, s. VIII.

²²⁰⁴ *Červen 1990. Co se událo šestý měsíc prvního roku obnovené demokracie u nás, jak to zachytilo televizní zpravodajství*, Archiv ČT 24, dostupné online: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10116288585-archiv-ct24/210452801350024/video/>. Srov. V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 169.

²²⁰⁵ K tomu viz oddíl úvodní části této práce *Dvorní historik*.

²²⁰⁶ P. COLOTKA: *Vo víre času*, s. 266.

²²⁰⁷ Husák působil na Petra Weisse během setkání spokojeně, přičemž mu utkvělo v paměti, že apeloval na něho a nové vedení KSČ, aby mysleli na dělníky. Rozhovor autora s Petrem Weissem z 16. 1. 2013.

²²⁰⁸ Rozhovor autora s Jozefínou Darášovou z 10. 4. 2015; Osobní archiv V. Plevzy, diář z r. 1990, *záznam z 24. 4. 1990*.

XIII. sjezdu KSČ, zrušil Lidové milice a vydal *Vyhlášení k občanům ČSSR*, ve kterém se KSČ omluvila za předešlé období. Dokonce se objevil z jejího nitra návrh na její rozpuštění.²²⁰⁹ Předsedou strany byl zvolený Ladislav Adamec. Naopak KSČ ze svých řad vyloučila Vasila Biľaka a pozastavila členství Gustávu Husákovi a dalším svým bývalým představitelům.²²¹⁰ V této souvislosti také zaznělo: „*Za jedno z největších provinění, kterého se dopustili Gustáv Husák, Miloš Jakeš a mnozí další členové vedení, považujeme to, že ačkoli většinou dobře znali neúnosnost a neperspektivnost stalinských metod, přesto nenašli odvahu a dostatek vůle pokusit se je překonat, i když Gustáv Husák alespoň na začátku 70. let se ještě pokoušel udržet normalizační proces v racionálních mezích. Podle našeho názoru měli takovou možnost již v průběhu a koncem 70. a počátkem 80. let.*“²²¹¹

Mírou viny dotyčných se následně zabývala speciální komise,²²¹² která si pozvala k pohovoru i Husáka a pak několikrát o jeho případě pozastaveného členství jednala. Kladně hodnotila jeho činnost do začátku 70. let. Později však podle jejich názoru přispěl k potlačení vnitrostranické demokracie, k růstu rozhodujícího vlivu jen skupiny funkcionářů a nesl spoluodpovědnost za soudobou krizi ve společnosti i ve straně. Proto komise nakonec doporučila jeho vyloučení, což oficiálně potvrdil 17. února 1990 Ústřední výbor KSČ (pouze pět hlasů bylo proti a šest se zdrželo). Na něm zazněl mimo jiné názor, že „*jestli ho nevyločíme, tak nemůžeme očekávat, že mladí lidé nám půjdou do strany*“. Ladislav Adamec se rovněž vyslovil pro jeho vyloučení, jelikož společně s Biľakem a Štrougalem koncentrovali moc. Ostatní tehdejší političtí reprezentanti byli jen jejich pomocníky, což Husákovi vyhovovalo. „*Mezi námi nebyly zrovna nejkrásnější vztahy, ale vážil si ho jako perzekuovaného 50. let,*“ vyjádřil se Adamec s tím, že původně bylo Husákovi navrhováno (patrně stejně jako dalším bývalým prominentním funkcionářům), aby členství ukončil sám, ale to se nestalo.²²¹³

Gustáv Husák tak byl společně například s Petrem Colotkou, Lubomírem Štrougalem, Janem Fojtíkem, Jozefem Lenártem či Aloisem Indrou z rodné strany vyloučen. Informaci o tom se dozvěděl z tisku a komentoval ji s typickou mu vlastní ironií, že je zvyklý, jelikož se tak stalo již potřetí.²²¹⁴ Hodí se podotknout, že v dějinách komunistického hnutí takovýto

²²⁰⁹ AÚVKSČM, f. ÚV KSČ, *Mimořádný sjezd KSČ. I. svazek. První den jednání dne 20. 12. 1989 (přepis zvukového záznamu)*, s. 158.

²²¹⁰ Tamtéž, *Mimořádný sjezd KSČ. II. svazek. První den jednání dne 21. 12. 1989 (přepis zvukového záznamu)*, s. 77.

²²¹¹ Zpráva PÚV KSČ přednesená na mimořádném sjezdu strany K. Urbánkem [20. 12. 1989], in: *Rudé právo*, roč. 70, 21. 12. 1989, č. 300, s. 3.

²²¹² Návrh na vyloučení z KSČ, in: *Rudé právo*, roč. 71, 30. 1. 1990, č. 25, s. 2.

²²¹³ AÚVKSČM, f. ÚV KSČ, *Záznam ze zasedání ÚV KSČ ze 17. 2. 1990*, s. 33/2 a 35/4.

²²¹⁴ Rozhovor autora s Vladimírem Husákem z 9. 10. 2012.

konec pro bývalé první muže strany nebyl žádnou raritou, ba ještě vcelku přívětivou alternativou, vybavíme-li si politické procesy se straníky či například drastický konec rumunského vůdce Nicolae Ceaușecu. Někteří bývalí českoslovenští komunističtí funkcionáři však (kontra)revoluční dění osobně neunesli. Viliam Šalgovič či Antonín Kapek spáchali sebevraždu. Alois Indra již v srpnu 1990 „*umřel u televize – právě tam na něj vylévali špínu, zalapal po dechu a bylo po něm. Já televizor radši vyhodil,*“ vzpomíná Jan Fojtík, který otevřeně přiznává, že s „*restaurací kapitalismu*“ nikdy nepočítali.²²¹⁵ Obětním beránkem za policejní zásah 17. listopadu se stal Miroslav Štěpán, jenž pobyl do února 1991 ve vězení.

Gustáva Husáka se přímá posametová perzekuce netýkala, ovšem nové poměry mu příliš příjemných chvil nepřivodily, spíše ústrky a nedůstojné situace, které kontrastovaly s jeho předcházejícím privilegovaným postavením. Kvůli administrativním nesrovnalostem byl nucen vrátit obrazy, které mu byly darovány k 60. narozeninám v roce 1973, což ho velmi rozhořčilo a považoval to za pokus o skandalizaci své osoby. Symbolicky 21. srpna 1990 pražský primátor Jaroslav Kořán zrušil Husákovi vedle Klementa Gottwalda a Josifa Stalina čestné občanství v knize hostů Magistrátu hlavního města Prahy.²²¹⁶ Čas od času byl Husák také vyslýchán různými státními orgány, komisemi i prokuraturoou v souvislosti s událostmi roku 1968, přičemž čelil několika desítkám trestních oznámení.²²¹⁷

Po vlně porevoluční euforie symbolizované heslem „*nejsme jako oni*“, se začaly veřejně objevovat radikální požadavky na vyrovnání se s bývalým režimem a jeho reprezentanty, kteří nesou osobní odpovědnost za spáchané omyly, chyby a zločiny. „*Gustáv Husák a jeho normalizačtí kamarádi patria pred súd,*“ formuloval v tisku požadavek z emigrace se navrátilší spisovatel Ladislav Mňačko, jenž dával Husákův případ do analogie s Jozefem Tisem. Mňačko přitom předem odmítl, že se mu jedná o vybavování starých osobních účtů a že Husáka jmenoval proto, že „*je symbolickou postavou normalizačtích snáh nelegitimnej kliky, ktorá nás okradla o viac ako dve desaťročia plodných rokov života a priviedla národ na okraj letargie a bezútešnosti.*“²²¹⁸ Gustáva Husáka tento útok neobyčejně

²²¹⁵ D. SPÁČIL (ed.): *Viděno deseti*, s. 25 a 34.

²²¹⁶ Digitální archiv ČTK, dostupné online: <http://multimedia.ctk.cz/cs/foto/document/1977026/gustav-husak-prezident-ceskoslovensko-jaroslav-koran-primator-hl-m-prahy-cestne-obcanstvi-zruseni>. Husák byl čestným občanem Prahy od roku 1975. V souvislosti s jeho zvolením československým prezidentem mu ho zařídil Antonín Kapek. Zajímavé je, že s návrhem údajně nesouhlasilo předsednictvo ÚV KSČ s argumentací, proč ho má získat pouze Husák, a nikoliv i ostatní mimopražští členové předsednictva. Kapek ho však udělil Husákovi i bez tohoto souhlasu. AÚPV, f. Komise, *Záznam rozhovoru s V. Bilákem k historickým událostem 1967–1970 z 5. 10. 1990*, s. 116.

²²¹⁷ Dana EMINGEROVÁ: Co dělají bývalí? in: *Mladý svět*, roč. 33, 1991, č. 37, s. 8.

²²¹⁸ Ladislav MŇAČKO: Zamatový rok [Národní obroda, 23. 10. 1990], in: *Výber*, 1990, č. 51–52, s. 34.

rozhněval i osobně zasáhl, dokonce zvažoval, že bude na Mňačka reagovat.²²¹⁹ Jeho text považoval za pokračování „*honov na čarodejnice*“, které se daly podle jeho názoru očekávat.²²²⁰

V senzacechtivém tisku se rovněž objevila informace, že Husák si spokojeně užívá privilegia bývalé hlavy státu, má k dispozici sekretářku, které diktuje své paměti a pobírá nadstandardní 12 000 Kčs důchod. Pravdou bylo, že mu byl dán k dispozici v případě potřeby služební automobil a osobní ochrana,²²²¹ avšak penzi nepobíral vzhledem k platné legislativě stále vycházející z roku 1918, podle které prezident „*nároku na penzi nemá*“.²²²² Snažil se ji proto nárokovat alespoň na základě předchozích zaměstnání, přičemž úřady po něm požadovaly potvrzení o složení maturity a vysokoškolském vzdělání.²²²³ Nakonec pobíral od května 1991 důchod ve výši 3 800 Kčs. Ani z této částky se však Husák dlouho netěšil.

Od druhé poloviny roku 1990 se začaly u něho projevovat vážné zdravotní komplikace. Ačkoliv se necítil dobře, odmítal zpočátku lékařská vyšetření, až po přemlouvání rodiny souhlasil. Lékaři u něho diagnostikovali ve vysokém stádiu rakovinu žaludku, a proto se začátkem listopadu podrobil na onkologické klinice bývalého bratislavského Státního sanatoria operaci. Jeho stav byl velmi vážný, ale po uplynutí dvou týdnů přicházelo zlepšení a před Vánoci se mohl zotavovat již doma.²²²⁴

Po uplynutí několika měsíců se však jeho stav opět zhoršil natolik, že byl 1. listopadu 1991 převezen na II. interní kliniku Nemocnice akademika Ladislava Dérera na bratislavských Kramářích. Avšak ani tam nenašel klidu. Nesváděl přitom pouze zápas o holý život, ale také „o svou duši“, o kterou projevila intenzivní zájem katolická církev a s ní spříznění političtí činovníci. Do nemocnice také chodili poskytovat pacientům duchovní útěchu řeholní bratři a sestry. Jednou z nich byla Marta Mandráková, která společně s dominikánem Antonínem Husovským navštívila Husáka na jeho pokoji 7. listopadu. Podle svědectví dotyčných byl pacient ve vážném stavu, ovšem komunikoval. Marta Mandráková se jej zeptala, zda by chtěl přijmout svátost smíření, tj. návrat do lůna římsko-katolické církve,

²²¹⁹ Gustáv Husák mediálně neuveřejnil po roce 1989 žádné vlastní vyjádření. Jedinou výjimku učinil v případě reakce na bývalého ministra vnitra Rudolfa Baráka, který se snažil Husáka kompromitovat a vylicít ho jako fašistického kolaboranta. Husák zareagoval v tisku prostřednictvím Viliama Plevzy. V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 31 a 174; též viz podkapitola 3.2.1. *Za smrt prezidenta a ministra aneb O přátelích z bratislavských vináren*.

²²²⁰ V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 172; Osobní archiv V. Plevzy, diář z r. 1990, *záznam z 24. 10. 1990*.

²²²¹ Bývalý prezident nemá důchod [Pravda, 24. 11. 1990], in: *Naše pravda*, roč. 2, 17. 1. 1991, č. 3, s. 2.

²²²² Zákon o platu prezidenta republiky 93/1918 Sb. § 2. V praxi byly prezidentské penze řešeny politickou cestou (systémově byla záležitost vyřešena v České republice až v roce 2003 v souvislosti s odchodem Václava Havla z prezidentského úřadu).

²²²³ Mirka KERNOVÁ: Vladimír Husák: Otec mi hovoril, že Magda bola jeho najväčšia láska, in: *TV OKO*, 2005, č. 31, s. VIII.; Osobní archiv V. Plevzy, diář z r. 1991, *záznam ze 17. 3. 1991*; V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 173.

²²²⁴ *Tamtéž*, s. 169–173; Osobní archiv V. Plevzy, diář z r. 1990, *záznamy z října a listopadu 1990*.

že se toho nemusí obávat. Husák prý odvětil, že se nebojí,²²²⁵ což dotyční chápali, že „sa vyjadril v tom zmysle, že áno, že nemá v tomto smere zábrany. Lenže hneď v tej chvíli nastal na oddelení obrovský rozruch. Prišiel tam totiž Husákov syn a kričal, že akým právom niekto otravuje jeho otca, ako to, že sa k nemu dostal kňaz. Veľmi rýchlo sme tak skončili a z izby sme museli odísť. O pár minút – prakticky ihneď – bol Husák presunutý na ARO,“ aby byl lépe izolován.²²²⁶

Ze strany Jána Husáka se nejednalo o zkratkovitou hysterickou reakci. Jeho otec totiž obdobnou situaci předpokládal, a proto předem požádal své syny, aby v žádném „*případe, či bude alebo nebude pri vedomí, k nemu kňazov nepúšťali*“²²²⁷ a nepřál si ani v případě úmrtí církevní obřad, přičemž vzpomenul případ Dominika Tatarky a Voltaira. Ještě před příchodem do nemocnice se totiž ozval Vladimírovi Husákovi jeho spolupracovník Leo Kohout, že kdyby si přál jeho otec duchovní útěchu, tak že ví, kde ji sehnat, což Gustáv Husák přímo odmítnul.²²²⁸ Obdobný tlak přitom přicházel z vícestran.

Rovněž ještě během Husákova domácího léčení se o něho starala asi dva měsíce ošetřovatelka Ada Burdejová, která se o skutečnosti zmínila římskokatolickému arcibiskupovi Jánů Sokolovi. Ten jí nabádal, aby jako dobrá věřící na Husáka pozitivně působila a pomohla mu, aby se smířil s Bohem. Posléze 8. listopadu přicestoval arcibiskup do Bratislavy, kde se na bratislavském semináři se dozvěděl, že Husák leží v nemocnici, o čemž mu vzápětí referovala řeholní sestra Marta Mandráková. Rozhodl se jej tedy navštívit, osobně se znali ze setkání na Pražském hradě, kam byli zváni církevní představitelé. Husák měl dle něho působit pokojně a souhlasit se zaopatřením: „*Najmenej trikrát som sa ho pýtal: 'Pán doktor Husák, vnímate ma?' On mi odpovedal: 'Áno, áno.' Mohol urobiť aj to, čo urobil prezident Beneš, keď prišiel za ním spovedník – otočiť hlavou. Doktor Husák však nič také nespravil.*“ Ján Sokol přitom podle vlastního vyjádření vysloužil všechny svátosti umírajícímu. Husák tedy údajně vykonal zpověď, dostal rozhřešení, odpustky, pomazání a svaté přijímání. Vše trvalo deset až patnáct minut. O pár dnů později byla tato událost silně medializována.²²²⁹ Stejně jako informativní zpráva z 16. listopadu o tom, že předseda slovenské vlády Ján Čarnogurský poslal Gustávu Husákovi list, ve kterém mu oznámil, že se podařilo zrekonstruovat a vysvětit

²²²⁵ Vyjádření Marty Mandrákové v TV dokumentu Petra Lokaje *Ta lidská bezmoc moci*, ČT 2006.

²²²⁶ Tomáš ČERNÁK: Posledné dni života Gustáva Husáka a otázka jeho zmierenia s Bohom, in: *Historický zborník*, roč. 21, 2011, č. 1, s. 120.

²²²⁷ Jaroslav LAJDA: Fáma letí krajinou, in: *Pravda*, 15. 11. 1991, č. 39, s. 1.

²²²⁸ Rozhovor autora s Vladimírem Husákem z 18. 6. 2011.

²²²⁹ Ako to naozaj bolo s Dr. Husákom, in: *Slovenský denník*, 16. 11. 1991, č. 269, s. 2; Vyjádření Jána Sokola v TV dokumentu Petra Lokaje *Ta lidská bezmoc moci*, ČT 2006. Srov. Koloman MURGAŠ: Spomienka na mŕtveho Dr. Gusta Husáka, in: *Slobodné Slovensko*, roč. 47, leden – únor 1992, č. 1, s. 2. Podle Husákovy snachy měl Ján Sokol navštívit Husáka již během jeho první hospitalizace. Rozhovor autora s Máriou Husákovou z 30. 1. 2013.

palácovou kapli při Úřadu vlády Slovenské republiky a zároveň mu poděkoval za záchranu tamějšího pozdně barokního oltáře.²²³⁰

Za úsilím katolických činovníků netřeba přirozeně spatřovat přímočarou snahu o Husákovu politickou diskreditaci, nýbrž z jejich pohledu také poslání zachránit zbloudilou duši hříšníka. Na druhou stranu lze v uvedeném počínání spatřovat i uplatňování totalitního nároku na jedince a určitý triumfalismus. Nakonec však celá záležitost může pro ně vyznívat kontraproduktivně, neboť jak poznamenal literát Pavel Branko: „*Inštitúcia, ktorá sa chváli prebehlikmi, čo sa v úzkosti zo smrti spreneveria sami sebe, celému svojmu životu, má k morálnej autorite ďaleko, o kantovskom imperatíve ani nehovoriac.*“²²³¹ Objevuje se přitom také nezanedbatelný názor, že ve skutečnosti nešlo o Husáka samého, nýbrž o pokus prostřednictvím jeho politického osudu rehabilitovat Jozefa Tisa, který obdobně bývá zobrazován jako „politik menšího zla“.²²³²

Informace se ohledně míry Husákova tehdejšího vědomí při arcibiskupově návštěvě rozcházejí. Podle v ten den konajícího lékaře Juraje Kotouna byl jeho stav sice velmi vážný a komunikace s ním byla obtížná, ale nikoliv nemožná.²²³³ Ošetřující lékař Andrej Zachar tvrdí, že Husák většinu času prospal, ale byl ještě při vědomí, což mu dovolovalo, aby se najedl. Avšak k záležitosti ohledně údajného zaopatření uvedl, že jeho „*stav bol taký, že tu skutočnosť ani nevnímal*“,²²³⁴ což se bezprostředně domnívali i Husákovi synové.²²³⁵ Vladimír Husák je o tom přesvědčen dodnes, přičemž ještě upozorňuje na to, že jeho otec užíval silné prášky na tlumení bolesti a na lůžku nenosil brýle.²²³⁶ V této době byl zdravotní stav Gustáva Husáka opravdu velmi kritický, o několik dní později 18. listopadu 1991 v poledni vydechl naposledy ve věku nedožitých 79 let. Příčinou smrti bylo celkové selhání organismu, srdečně-cévního a dýchacího ústrojí.

Poslední rozloučení s Gustávem Husákem se konalo za sychravého počasí dopoledne 21. listopadu 1991 v prostorech obřadní síně bratislavského krematoria. Kromě rodinných příslušníků se se zesnulým přišli rozloučit i jeho přátelé a bývalí spolupracovníci Peter Colotka, Jozef Lenárt, Jaromír Obzina, Miloš Jakeš či Viliam Plevza. „*Bývalý*

²²³⁰ Zmiňovaná kaple byla po Únoru 1948 přeměněna na administrativní účely a oltář demontován. Na příkaz tehdejšího předsedy Sboru pověřenců Gustáva Husáka byl přemístěn do kostela Svatého Kosmy a Damiána v jeho rodné Dúbravce, čímž prý bylo zabráněno jeho zničení. S rekonstrukcí zmíněné kaple se však začalo až během premiéra Petra Colotky, tedy před rokem 1989. *Pravda*, roč. 2, 18. 11. 1991, č. 41, s. 1; Jaroslav LAJDA: Fáma letí krajinou, in: *Tamtéž*, 20. 11. 1991, č. 43, s. 1–2; *Práca*, roč. 46, 18. 11. 1991, č. 270, s. 2.

²²³¹ Pavel BRANKO: *Proti prúdu*, Bratislava 2011, s. 55.

²²³² Tohoto momentu si všímá Anton Rašla. E. POLÁK (ed.): *Nezopakovateľné rozhovory*, s. 50.

²²³³ T. ČERNÁK: *Posledné dni života*, s. 123.

²²³⁴ Vyjádření Andreje Zachara v TV dokumentu Petra Lokaje *Ta lidská bezmoc moci*, ČT 2006.

²²³⁵ Jaroslav LAJDA: Fáma letí krajinou II. Spoved', pomazanie a sväté prijímanie za minútu? in: *Pravda*, 16. 11. 1991, č. 40, s. 1–2.

²²³⁶ Rozhovor autora s Vladimírem Husákem z 18. 6. 2011.

spolupracovníci si podávají ruky. Navzájom akoby rozpačito i s nechutou. No – zostali si.“ Nechyběli však ani tehdejší političtí činitelé Ján Čarnogurský, předseda Slovenské národní rady František Mikloško²²³⁷ a předseda Strany demokratické levice Peter Weiss. Pietní akt byl zahájen smutečními melodiemi a proslov, po kterých následovala báseň Ladislava Novomeského Pošušky v interpretaci člena činohry Slovenského národního divadla Leopolda Haverla. Na závěr zazněla jedna z oblíbených Husákových básní *Odkážte mojej materi*:

*„Na Kráľovej holi stojí strom zelený,
na Kráľovej holi stojí strom zelený,
vrch ma naklonený, vrch ma naklonený,
vrch ma naklonený do slovenskej zemi,
vrch ma naklonený, vrch ma naklonený,
vrch ma naklonený do slovenskej zemi.*

*Odkážte, odpíšte, mojím kamarátom,
odkážte, odpíšte, mojím kamarátom,
že už viac nepôjdem, že už viac nepôjdem,
že už viac nepôjdem na fraj za dievčaťom,
že už viac nepôjdem, že už viac nepôjdem,
že už viac nepôjdem na fraj za dievčaťom.*

*Odkážte, odpíšte tej mojej materi,
odkážte, odpíšte tej mojej materi,
že mi svadba stojí, že mi svadba stojí,
že mi svadba stojí na Kráľovej holi,
že mi svadba stojí, že mi svadba stojí,
že mi svadba stojí na Kráľovej holi.*

²²³⁷ Účast Čarnogurského a Mikloška na Husákově pohřbu, stejně jako Mikloškův úspěšný návrh, aby si předsednictvo SNR uctilo Husákovu osobnost minutou ticha, vzbudily u některých, zejména českých novinářů odmítavou až hysterickou reakci. Především připomínali Husákovu zodpovědnost za předlistopadovou perzekuci a akcentovali v celé záležitosti nacionální faktor: „*Pro poslance slovenského parlamentu byl [Husák] však především Slovák. První slovenský prezident v dějinách Československa. [...] někdy znamená národnost víc jak slušnost.*“ Petr PAVLOVSKÝ: O mrtvých jen dobré, in: *Český deník*, roč. 1, 21. 11. 1991, č. 33, s. 3; též Také byl Slovák, in: *Lidová demokracie*, 22. 11. 1991, č. 273, s. 3. Asi nejtvrději psali Lidové noviny, které daly Husákův případ do analogie s J. V. Stalinem a A. Hitlerem. Štefan HRÍB: Minúta ticha, in: *Lidové noviny*, roč. 4, 21. 11. 1991, č. 272. Hudebník Karel Srp dokonce podal kvůli tomu na Čarnogurského a SNR žalobu, ale Nejvyšší soud mu ji vrátil s tím, že „*není od toho, aby podobné věci zařizoval*“. Karel SRP: *Výjimečné stavy. Povolání Jazzová sekce*, Praha 1994, s. 165. K širšímu mediálnímu ohlasu na smrt Gustáva Husáka viz: T. ČERNÁK: *Posledné dni života*, s. 127–129.

*Na nebi hviezdíčky sú moje družičky,
na nebi hviezdíčky sú moje družičky,
a guľa z kanóna a guľa z kanóna
a guľa z kanóna bude moja žena.* ²²³⁸

Tělesné pozůstatky Gustáva Husáka byly následně uloženy na hřbitově v jeho rodné Dúbravce,²²³⁹ aby „*měl na ni výhled*“, jak se zmínil rodině. Původně si také přál, aby byl pochován ve společném rodinném hrobě vedle své matky, kterou nikdy nepoznal. Jelikož však nedlouho předtím zemřela i jeho sestra Štefánka a její manžel,²²⁴⁰ tak tam již pro něho nevybylo volné místo a nakonec spočinul v nedalekém hrobě zcela osamocen.

²²³⁸ Online: http://www.galaxia.orava.sk/Prva/Pripravujeme/Travnice_1.htm.

²²³⁹ Viz Gabriela ROTHMAYEROVÁ: *Zo zápisníka poslankyne*, Bratislava 1992, s. 95–97.

²²⁴⁰ Rozhovor autora s Jarmilou Štefančinovou z 23. 9. 2012; též viz náhrobní kámen na dúbavském hřbitově.

POKUS O ZÁVĚR

„Každý člověk, který projde tímto životem, tu nevědomky něco zanechá a něco si odnese. Většinu toho nemůžeme vidět, ani slyšet, ani spočítat. Ale nic bez toho nemá smysl.“

Robert Fulghum²²⁴¹

Předkládaný text zůstává přes veškerou snahu o pravdivost dílem jednotlivce, který se nikdy nemůže oprostít od vlastní zkušenosti a přítomnosti, proto si, jak již bylo zdůrazněno v úvodní části práce, nenárokuji právo na definitivní soudy o Gustávu Husákovi. Omlouvám se přitom všem aktérům, kterým se nedostalo ocenění, či naopak kritiky, jichž by si objektivně zasloužili. Věřím však, že tato disertační práce snad napomůže k otevřenější diskusi o Husákově osobnosti a že čtenář na základě předkládaného penza nových informací i s přihlédnutím k vlastnímu žebříčku hodnot snadněji porozumí a zorientuje se v Husákově příběhu, bude si moci udělat vlastní názor a poznatky případně dále rozvine, ať už podle jiných kritérií a nástrojů či kladením rozličných otázek.

Snažil jsem se čerpat z široké škály pramenných zdrojů, přesto je poctivé přiznat, že na probádání stále čeká další množství pramenů, a to zejména pro období od konce 60. do konce 80. let, které by si zasloužilo v souvislosti s Gustávem Husákem ještě prohloubit. Soudím přitom, že k přesnějšímu poznání bude nezbytný další výzkum v privátních a zvláště v ruských archivech, které jsou ze strany českých a slovenských historiků bohužel zanedbávány.

Interpretačně je výklad o životě, díle a obrazu Gustáva Husáka stále otevřen. K ucelenějšímu kritickému zhodnocení Husáka, zejména jako státníka (1969–1987), se mimo jiné nabízí a byla by podle mého mínění užitečná komparativní analýza, paralelní životopis Husáka s jiným politickým aktérem, který působil ve stejném (ale možné též v předcházejícím či následném) období, a to bez ohledu na jeho geopolitickou orientaci, čili i se státníkem mimo tzv. východní blok. Rovněž se domnívám, že existuje prostor k propracování otázky historických narací o Gustávu Husákovi, a to až do současnosti, přičemž by bylo možné pojmout Husáka jako místo paměti, primárně pojednat o jeho „druhém životě“, a v rámci výzkumu provést případně i česko-slovenskou komparaci. V neposlední řadě se nabízí vydat například kritickou edici Husákovy publicistiky z období 30. let, která je v souvislosti s dneškem do určité míry stále aktuální.

²²⁴¹ Robert FULGHUM: *Všechno, co opravdu potřebuju znát, jsem se naučil v mateřské škole*, Praha 1991, s. 92.

S Husákovým jménem jsou spojovány události a dějinné etapy, které část české a slovenské společnosti traumatizují, což značně ztěžuje jejich kritické zhodnocení a je živnou půdou pro účelovost všeho druhu. Jak poznamenal filozof Zdeněk Vašíček: „*Dějiny zkrátka připomínaly/připomínají spíše spižírnu na uzené křivdy a hrdiny, každý si jimi posloužil, jak chce a kolik si dokáže vzít.*“²²⁴² Zjednodušeně řečeno, pro obě tvrzení, že byl Gustáv Husák padouch, nebo hrdina, je možné snést množství argumentů. Avšak nabízí se i jiná, podle mého mínění stěžejní otázka, kterou jsem si od začátku výzkumu a psaní kladl, totiž v čem spočívá jeho význam pro současnost.

Národní komunista?

V souvislosti s osobností a dějinnou úlohou Gustáva Husáka je vedena diskuze o tom, zda ho můžeme považovat za představitele *slovenského národního komunismu*. Z uskutečněných názorových výměn²²⁴³ jsem nabyl dojmu, že v diskusi jednak chybí definice samotného pojmu, jednak je v odpovědi na otázku skryta účelovost, neboť stupeň Husákovy nacionální orientace může sloužit jako hodnotící nástroj jeho osobnosti, což ostatně již dokázala kauza slovenského buržoazního nacionalismu, na níž mohou být při tom vyvolávány reminiscence.²²⁴⁴

Pojem *národní komunismus* můžeme vykládat rozličnými způsoby. Přidržíme-li se například výkladu Encyklopedie Britannica, pak národní komunismus vychází z marxistickoleninské ideologie, kontinuálně a otevřeně operuje s nacionální otázkou a staví na lokálních specifikách, například aplikuje svébytný model hospodářské politiky, ale hlavně důsledně neuplatňuje *demokratický centralismus*, tj. snaží se o autonomní, či zcela nezávislé postavení na Moskvě,²²⁴⁵ přičemž zpravidla bývá uváděn příklad Titovy Jugoslávie, maoistické Číny nebo Albánie Ervina Hodži,²²⁴⁶ částečně pak můžeme mluvit i o režimech Ceaușescova Rumunska, Nagyova a Kádárova Maďarska, Gomułkova Polska či Dubčekova Československa. K národnímu komunismu se však jen výjimečně nějaký režim přímo hlásil, naopak vůči němu byla uplatňována ideologicky dehonestující označení jako trockistický,

²²⁴² Zdeněk VAŠÍČEK – Françoise MAYER: *Minulost a současnost, paměť a dějiny*, Praha 2008, s. 72.

²²⁴³ Naposledy byla vedena diskuze tímto směrem na debatním večeru *Gustáv Husák a jeho doba*, který byl organizován slovenským Ústavem paměti národa v Bratislavě 28. 1. 2013, či na konferenci *90 let českého a slovenského komunismu*, jež byla organizována Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., a Ústavem pro studium totalitních režimů v Praze 3.–5. 11. 2011.

²²⁴⁴ Viz pojednání o slovenském národně-katolickém příběhu o Husákovi z úvodu disertační práce a podkapitoly 5.2.2. *Utkání a potýkání nejen s Králem Václavem*.

²²⁴⁵ Heslo „Národní komunismus“, in: *Encyclopædia Britannica*, online: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/404603/National-Communism>.

²²⁴⁶ François FURET: *Minulost' jednej ilúzie. Esej o ideji komunizmu v 20. storočí*, Bratislava 2000, s. 490–492. Furet spatňuje v jugoslávském případě „schizma“ komunismu.

revizionistický či buržoazně nacionalistický. V uvedeném případě se označení nedá aplikovat na Gustáva Husáka, jelikož ten nikdy nezpochybňoval mocenské postavení Sovětského svazu.²²⁴⁷

Problém tkví v tom, že Husákovo nařčení z nacionalistických tendencí nebývá spojováno s odporem vůči Moskvě, nýbrž vůči Praze. Nejedná se ale o ojedinělý jev, jelikož se nabízí analogie se sovětskou Ukrajinou a Běloruskem 20. a 30. let nebo Gruzii v 50. letech, kde se vyskytla obvinění ze snahy o odtržení od Sovětského svazu. Rovněž se nabízí příklad Bulharska, kde byla skupina vysokých stranických funkcionářů nařčena z makedonského nacionalismu a separatismu.²²⁴⁸ V těchto případech bylo oficiálně uplatňováno obvinění z buržoazního nacionalismu, což je i (česko)slovenský, respektive Husákův případ z 50. let, přičemž se jednalo o retrospektivní konstrukt, který byl zapříčiněn zjištěnými mezinárodními událostmi, honem na vnitřního nepřítele, politikou centralismu i českého nacionalismu, který je však někdy zjednodušeně interpretován jako jediná příčina.²²⁴⁹ To ovšem nijak nesnižuje fakt, že Husák byl perzekvován za snahy posilnit právní postavení slovenských národních orgánů. Nabízí se však hypotetická otázka, jaký a zdali vůbec by mělo nějaký praktický dopad, kdyby Husákovo snažení dopadlo úspěšně.

Soustavně se přitom vyskytuje dilema, zda byl Gustáv Husák na prvním místě Slovákem, anebo komunistou. Ztotožňuji se s názorem historika Jana Rychlíka, že Husák patrně neviděl „rozpor mezi příslušností ke slovenskému národu a ke komunistickému hnutí a podobnou otázkou by nepochybně považoval za absurdní“,²²⁵⁰ jelikož považoval národní otázku za neoddělitelnou od otázky sociální. Nesporně přitom vycházel na rozdíl od jiných slovenských politických reprezentantů ze slovenských nacionálních pozic, a je proto označován za *národně orientovaného komunistu* (osobně se stavím za užívání tohoto pojmu, který ve svých polistopadových textech uplatňoval již historik Michal Barnovský), ovšem pokud šlo o prosazování národního programu, dal nakonec vždy přednost stranické disciplíně.

²²⁴⁷ Historik Jan Rychlík použil nedávno pragmatický přístup; ztotožnil slovenské národní komunisty s národně orientovanými intelektuály kolem časopisu DAV, kam přiřadil i Husáka, a dějinnou nit' vedl přes Slovenské národní povstání a kauzu slovenského buržoazního nacionalismu až k realizaci a následné deformaci federalizace Československa, v čemž prakticky spatřuje i konec slovenského národního komunismu. Jan RYCHLÍK: Slovenský národní komunismus a slovenští národní komunisté, in: J. Kalous – J. Kocian: *Český a slovenský*, s. 306–316. Obdobně, ale sofistikovaněji Michal KOPEČEK: Historický výskum národných hnutí a koncept socialistického patriotizmu v Československu, Maďarsku a stredo-východnej Európe v rokoch 1956–1970, in: *Forum historiae* [online], roč. 7, 2013, č. 1, s. 17–35. Kopeček vychází z polarizace konceptu socialistické společnosti a národního komunismu, který ovšem chápe stejně jako Rychlík šířeji, bez negace Moskvy.

²²⁴⁸ J. RYCHLÍK: *Češi a Slováci*, II., s. 149.

²²⁴⁹ K tomu viz *tamtéž*, s. 146–147; též M. ZAVACKÁ: *Buržoázni nacionalisti?*, s. 76.

²²⁵⁰ Jan RYCHLÍK: Gustáv Husák a česko-slovenské vztahy, postoje k otázce státoprávního uspořádání v období normalizace, in: S. Míchálek – M. Londák a kol.: *Gustáv Husák*, s. 647.

Pokud bychom však redukovali původní otázku na státoprávní otázku Slovenska, pak se dostáváme až k paradoxní genezi a závěru. Husák se za války výrazně podílel na negaci slovenské státnosti plynoucí z existence Slovenské republiky (udržení této státnosti však bylo v tehdejší geopolitické konstelaci neudržitelné). Paralelně však prosazoval proti ní a současně centralisticky orientovanému východisku československé exilové vlády v Londýně slovenskou státnost novou, která vycházela z česko-slovenského státoprávního dualismu a antifašismu, přičemž legitimitu čerpala ze Slovenského národního povstání.²²⁵¹ Pravda, která také byla po válce i za Husákova přičinění oklešťována a stala se následně jednou z příčin jeho perzekuce. V době pražského jara pak Husák aktivně navázal na svou povstaleckou vizi a rozhodujícím podílem se přičinil o její realizaci, na jejímž konci stál zrod česko-slovenské federace.

Následné posílení centrálních (federativních) orgánů na úkor národních institucí souviselo s geopolitickou situací, ale také se socioekonomickým faktorem. Často zdůrazňovaná „deformace“ federativního zákona znamenala konsolidaci národní otázky a zabezpečení růstu životní úrovně na Slovensku na dvacet let. Federativní řešení, jak čas ukázal a jak to tak obecně u takového druhu řešení bývá, se nakonec ukázalo jako dočasné a v konečném důsledku také usnadnilo rozdělení společného státu Čechů a Slováků a ustanovení nových států. Ovšem o takovýto vývoj Gustáv Husák cílevědomě neusiloval, naopak normalizační federativní úpravu chápal jako dořešení státoprávního vztahu mezi Čechy a Slováky a dovršení emancipačního úsilí slovenského národa. Navíc se nově z pozice československého státníka vyslovoval za posilování jednotného československého vědomí a československé socialistické státnosti.

Gustáv Husák je tak kvůli svým kritickým postojům jak vůči čechoslovakismu, tak vůči slovenskému elitářskému národovectví a zároveň svému taktickému využívání nacionální otázky k politickým cílům, jak upozorňuje historik Jan Tesař, interpretovatelný „na všetky strany, rôzne podľa okolností“.²²⁵² Avšak ať už jsou hodnotící názory na Husákovu roli v nacionální otázce jakékoliv, nelze podle mého názoru pominout, že Husák jednak reprezentoval a podporoval systém omezené česko-slovenské národní nezávislosti na Sovětském svazu, jednak právě pod jeho politickým vedením se opětovně podařilo slovenskému národu oficiálně docílit i v uvedených limitech národní svébytnosti a položit ústavní základy slovenské antifašistické státnosti, z níž vychází a ke kterým se hlásí i soudobá

²²⁵¹ Gustáv Husák vystihl tuto věc již během povstání: „Vojenský význam tohto politického postoja je, ako sa ukáže, veľký. Politický význam tohto vojenského vystúpenia však je obrovský. Slováci budú z neho čerpať svoje sebavedomie v budúcich generáciách, ale hlavne po skončení tejto vojny a utváraní novej štátnej organizácie.“ [Gustáv HUSÁK]: Češi a Slováci, in: *Pravda*, roč. 25, 16. 9. 1944, č. 7, s. 1.

²²⁵² J. TESAŘ: *Namiesto úvodu*, s. 7 a 10.

Slovenská republika. V těchto souvislostech se proto Gustáv Husák paradoxně řadí jak mezi demontéry, tak i tvůrce slovenské státnosti, jejímž vedlejším a logickým produktem, jakýmsi Husákovým „*danajským darem*“,²²⁵³ se pak jeví i Česká (socialistická) republika.

Úspěšný politik?

Koncem března 2015 mi položil během natáčení televizního pořadu *Historie.cs* publicista Vladimír Kučera otázku, zda byl Gustáv Husák úspěšný politik. Přiznám se, že jsem v prvních vteřinách nevěděl, co „duchaplného“ mám do éteru říci. Nakonec jsem odpověděl obecným konstatováním, takřkajíc do autu, o neúspěšnosti jako profesním údělu všech politiků, jelikož každý politický činitel musí dříve nebo později skončit (nakonec i na smetišti dějin, avšak s možností návratu!). Nástupci zpravidla a spíše zákonitě přicházejí s negací svých předchůdců, což je umocněno při změně režimu. Věřím, že když nic jiného, tak předkládaná práce ukázala záludnost a pomíjivost hodnotících soudů. A vůbec, na jaké hodnotící škále lze úspěch politiků měřit?

Na události bohatém životě Gustáva Husáka se zrcadlily dějiny našeho 20. století ve vší jejich složitosti a rozpornosti. Byla by proto chyba na Husáka hledět jako na statickou postavu. Nebyl přímočarým tvůrcem dějin, ale rovněž produktem sociálního prostředí i jeho odrazem. Jako každý jiný člověk má v sobě více stránek, které si mnohdy protiřečí. Procházel různými dějinnými a životními etapami, podle toho také přizpůsoboval své chování a měnil role. Navíc dějinní aktéři jednají v jedinečných situacích a málokdy se jejich původní cíle a představy kryjí s budoucí realitou.

Gustáv Husák je často hodnocen jako mocichtivý a ambiciózní člověk, jako taktik, pragmatik, bezpátevní kariérista, „*oportunní egoista*“,²²⁵⁴ „*muž moci*“, „*fanatik politiky*“,²²⁵⁵ „*bezmezně ambiciózní maniak moci*“²²⁵⁶ či jako člověk „*neobyčejně fascinován politickou mocí*“.²²⁵⁷ Nad těmito a dalšími obdobnými hodnoceními si často kladu otázku, proč jsou užívána pouze v souvislosti s Husákem, nikoliv i vůči jiným politickým egocentrickým zapálencům, u kterých by podle mého názoru rovněž seděly, abych nebyl nekonkrétní, například vůči Edvardu Benešovi? Ono se totiž nejedná o prostá konstatování, nýbrž výčitky, které mají v sobě zabudovanou silně negativní konotaci, účelovou nálepkou ovlivněnou

²²⁵³ Petr PAVLOVSKÝ: Česká republika – danajský dar [Český deník, 2. 11. 1991], in: týž: *Chod'te vpravo! (výběr článků z let 1990–1992)*, Praha 1992, s. 31.

²²⁵⁴ Ondřej FELCMAN: Gustáv Husák – typický oportunist a fanatik moci, in: *Lidové noviny*, příloha, 20. 8. 1998, s. II.

²²⁵⁵ AÚSD, sbírka Komise, R 67, *záznam rozhovoru s J. Křenem z 20. 6. 1990*, s. 12.

²²⁵⁶ Vilém PREČAN: Gustáv Husák prezidentem ČSSR [25. 5. 1975], in: M. Drápala (ed.): *V kradeném čase*, s. 150–155.

²²⁵⁷ Katarína ZAVACKÁ: Antidemokrat z presvedčenia, in: *Dilema*, duben 1999, č. 4, s. 54.

osobními sympatiemi toho, kdo je používá.

Uniká přitom důležitá skutečnost, totiž že většina z výše uvedených charakteristik, pokud je oddělíme od expresivního vyznění, je nedílnou součástí politického řemesla. Politika je nekompromisní oportunismus a ti, kteří v ní vítězí, jsou úspěšní, drsně jednající lidé, kteří jako jediní můžou skutečně spravovat i nastolovat politickou agendu. Politika je střet zájmů a boj o moc, se kterou je bytostně spjata, jelikož je jejím nevyhnutelným prostředkem. Řečeno s filozofem Ivanem Svitákem v jeho reakci na literátku Evu Kantůrkovou, která naopak považuje mocenské myšlení za slabost, „*kdo v politice nemyslí mocensky, nemyslí vůbec*“.²²⁵⁸ Ba co více, skutečná politická osobnost nepředstavuje všeobecný mravní vzor, nýbrž jeho výjimku, a to i takovou, která může představu o mravnosti narušovat.²²⁵⁹

Zkusme proto posuzovat Husáka z hlediska jeho politické profese, rovněž individuálně v mezích tehdejších možností a doby. Na pomoc si k tomu přibírám kombinaci kritérií od obecně uznávaných autorů, kteří se hodnocení politických osobností teoreticky věnovali. Historik Jacob Burckhardt užívá v souvislosti s hodnocením dějinných aktérů pojem „*historická velikost*“, která je podle jeho názoru u politiků docilována naplňováním následujících znaků (schopností): politického prosazení, udržení a rozvoje osobní moci, vycítění dějinného vývoje, rychlého zorientování se v krizových situacích a zvládnutí z nich plynoucího náporu.²²⁶⁰ Sociolog Max Weber rovněž uznává machiavellistická kritéria, ale zároveň zohledňuje obsahovou stránku politiky. Dělí politiky podle toho, zda pouze „žijí z politiky“, zaměřují se samoúčelně na výkon politické funkce, pak se jedná o „*politiky moci*“, nebo zda „žijí pro politiku“, chápou výkon své funkce jako službu věci (víře), mají na zřeteli realizaci programu (idejí) a zodpovědnost za následky svých (ne)činů, rovněž před budoucností. Druhý typ politiků hodnotí Weber na rozdíl od prvního typu pozitivně.²²⁶¹

Charakteristika Husáka jako bezmezného prospěcháře narušuje již sama doba, ve které se přihlásil ke komunismu. Režim meziválečného Československa se sice vyznačoval liberálním prostředím v porovnání s okolními státy, ale přirozeně pokládal takto orientované jedince za antisystémové živly, jelikož jejich cíle ho ohrožovaly. Proto nesčetněkrát sahal k represím a stavěl lidem *zvláštního ražení* mantinely. Například bylo nepsaným pravidlem, že členům komunistické strany se odepírala možnost vykonávat některá povolání ve státní

²²⁵⁸ Právo na politiku [5. 4. 1986], in: Ivan SVITÁK: *Nesnesitelné břemeno dějin*, Praha 1990, s. 138.

²²⁵⁹ Jacob BURCKHARDT: *Úvahy o světových dějinách*, Olomouc 1996, s. 202; též viz legendární politologické dílo Niccolò MACHIAVELLI: *Vladař*, Praha 1997.

²²⁶⁰ J. BURCKHARDT: *Úvahy o světových dějinách*, s. 202–205;

²²⁶¹ Max WEBER: *Politika ako povolanie*, Bratislava 1990, s. 60–64.

správě, nebo že udělování některých stipendií a studentských výhod se řídilo dle stranického klíče.²²⁶² Vše navíc umocňovalo převládající klima religiózního Slovenska. Sociální vzestup by Husákovi usnadnila spíše volba prorežimního politického proudu, kam člověk jeho kvalit měl dozajista dveře otevřené.²²⁶³ Proto nikoliv kariérismus, nýbrž kritické myšlení spojené s mladistvým vzdorem, idealismem a silnou touhou po seberealizaci charakterizují mladého Husáka.

Sociálně radikální myšlenky získal ani ne tak četbou knih, ale díky vlastní zkušenosti. Stal se vyznavačem víry ve spravedlivou společnost a její emancipaci, kterou chápal jako mimořádnou intelektuální výzvu. Uvědomoval si přitom, že pouze organizované úsilí může být úspěšné, spojil si ho až s nábožnou úctou ke komunistickým hnutím v čele se Sovětským svazem, jemuž jako vedoucí síle a autoritě se cítil být zodpovědný, přestože i kvůli němu skončil na devět let ve vězení. Nelze nekriticky hodnotit Husákovu orientaci na Moskvu, ovšem nelze ji nerozumět, jelikož spatřoval v Sovětském svazu garanta vysněné a následně i nastoupené socialistické cesty i poválečné československé nezávislosti (též v souvislosti s případným německým revanšismem). Spojenectví s ním chápal zároveň jako geopolitickou nutnost i za cenu omezené suverenity a vlastní mocenské působnosti.

Husák propagoval a hlásal myšlenky, které nebyly příliš originální, víceméně kopíroval autoritativní texty. Na druhou stranu disponoval schopností je s neobyčejným zápalem prosadit a uvést v praxi. Husák byl především talentovaný politický praktik, na rozdíl od svých současníků a politických spoluhráčů vynikal v praktickém výkonu politického řemesla. Projevoval se jako velmi zdatný stylista a řečník, houževnatý a cílevědomý organizátor a taktik – nepřehlédnutelný politický hráč. Ostatně ani jeho názorový oponenti mu neupírali vysokou inteligenci, silnou vůli a to, „*co je nazýváno formátem*“.²²⁶⁴ Husák také převážně oplýval politickým instinktem, v předstihu odhadl růst geopolitického významu Sovětského svazu (ovšem již nepredikoval jeho ústup) a jeho hvězdné chvíle přicházely v přelomových dobách, kdy se dokázal velmi rychle zorientovat, improvizovat a vyniknout – zaujmout politickou pozici „*krizového manažera*“.²²⁶⁵ Krizi chápal jako

²²⁶² Gustav HUDEC: Vysoké školy a studentské organizace v třicátých letech, in: E. Goldstücker a kol. (eds.): *Za lepší svět*, s. 40–41; Prokop DRTINA: *Československo můj osud. Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek druhý. Kniha 2. Rok 1947 – Únor 1948*, Praha 1992, s. 646.

²²⁶³ Historik Ľubomír Lipták na rozdíl od historika Viliama Plevzy spatřuje v této (ne)volbě politickou i osobní tragédií Gustáva Husáka. V. PLEVZA: *Vzostupy*, s. 23.

²²⁶⁴ Rozhlasové vystoupení novináře Ferdinanda Peroutky z 26. 4. 1969, in: Zuzana FIALOVÁ (ed.): *Mluví k vám Ferdinand Peroutka. Díl druhý. Rozhlasové komentáře Rádio Svobodná Evropa (1960–1969)*, Praha 2005, s. 506.

²²⁶⁵ Tento moment již zaznamenal historik Ľubomír LIPTÁK: „Vzostupy“ a „pády“ Gustáva Husáka, in: V. Plevza: *Vzostupy*, s. 179.

jedinečnou příležitost, kterou je potřeba využít, včetně k posílení vlastní politické moci.

Uvedené schopnosti konkrétně prokázal během Slovenského národního povstání, únorové krize 1948 a československé krize 1968–1971. Husákovou devízou byla přitom dovednost přizpůsobovat se, taktizovat včetně ustupování od vlastních původních představ, balancovat mezi různými zájmovými skupinami a uzavírat s politickými oponenty kompromisy, ať už se jednalo o formování antifašistických a studentských koalic ve druhé polovině 30. let či Slovenské národní rady v roce 1943, spolupráci s Demokratickou stranou po válce nebo se „zdravými silami“ po roce 1969. Naopak za Husákův flagrantní neúspěch v praktické politice lze považovat jeho zařazení do politických procesů se straníky, kdy byl na dlouhý čas vyřazen z výkonu politické profese, a ztrátu politického vlivu na konci 80. let.

Politika a její výkon sloužily Husákovi k seberealizaci a osobnímu uspokojení, dodávaly mu vnitřní pocit, že drží v rukách nervová vlákna dějin. Převládalo u něho přesvědčení, že je určen (od 50. let i morálně, ba dějinně) k tomu, aby ukazoval druhým správnou cestu a napravil (i na sobě) spáchané křivdy, zároveň žil pro svou představu o spravedlivé společnosti, která nebude materiálně strádat. Husák prakticky využil politickou moc v zápasu za sociální práva společnosti, proti fašismu a ľudáckému režimu, za obnovení Československa, nastolení a udržení politické moci KSČ, rovnoprávné česko-slovenské soužití (posílení postavení Slovenska v rámci Československa), ke stabilizaci (která však vedla zároveň ke stagnaci) Československé republiky. Stal se stranickým vůdcem, jenž si během první poloviny 70. let dokázal na dlouhý čas vybudovat v rámci mocenského systému přirozenou autoritu a těžko otřesitelnou pozici v předsednictvu Ústředního výboru KSČ *prvního mezi rovnými*, která byla podporována uplatňovanou tezí o jednotě stranického vedení.

Uvedenými faktory byl však zároveň utužován sovětský vliv a spoluvytvářeny Husákovy limity v realizaci politického programu s tím, že u něho začala převládat Weberova kategorie „*žití z politiky*“, kdy politika sama o sobě a Husákovo politické postavení se stávaly její hlavní náplní, pokud bychom nerozuměli službu Sovětskému svazu jako ztělesnění „věci“. Husák se od mládí domníval, že dějiny dokáže ztvárnit, ale nakonec ony ztvárnily jeho, nechal se jimi ovládat, stával se ve stěžejních otázkách spíše nástrojem a vykonavatelem cizí vůle a instrukcí či pasivním pozorovatelem, jakýmsi místodržícím, u kterého převážil pragmatismus, technologie moci i apatičnost nad strategickým uvažováním, které ovšem obecně nebylo Husákovou doménou.

Často se vyskytuje tvrzení, že Husákovi nikdo nebránil, aby z politiky odešel, a tak si zachoval aspoň o něco čistší štít. Každý politik má přirozeně možnost volby. Umění odejít

však patří k nejtěžším životním a profesním rozhodnutím, a to nejen v politice. Takovéto východisko by však pravděpodobně znamenalo pro Husáka kopírovat osud Alexandra Dubčeka či Oldřicha Černíka, ba něco horšího. U Husáka převážily egoistické motivy společně s pocitem strachu i odpovědnosti za další vývoj. Politická derniéra znamenala v jeho očích mimo jiné zbabělost – útek před realitou a navíc uvolnění prostoru politickým konkurentům a oponentům. Praktická politika byla pro Husáka vášní a hlavním náplní životní seberealizace, na kterou navíc čekal dvacet let, odchod z ní by znamenalo přistoupit na podzim života – lidský konec: „*Kdyby byl člověk se vším spokojen, potom by už měl jít do penze nebo si dát napsat úmrtní list, protože by už nic v životě nechtěl vykonat,*“ vyjádřil se.²²⁶⁶ V politice se však příliš nehodnotí motivy aktérů, ale především jejich konkrétní činy a zvláště z nich plynoucí důsledky a výsledky.

Gustáv Husák bývá často označován za smutnou a tragickou postavu. Ztotožňuji se s tímto názorem, ale také patrně z poněkud jiného úhlu pohledu než předešlí hodnotitelé. Husák aktivně pomáhal propagovat a budovat režim dle sovětského vzoru a snažil se udržet monopol politické moci KSČ a jejího byrokratického aparátu, což přivedilo nejen pokrok, ale také mnoho lidského neštěstí a nespravedlnosti, jemu osobně málem oprátku, přesto zůstal původní ideji věrný. Husák, jenž si osobně neliboval v násilí, nestál jenom u zrodu nového řádu, který byl násilnický (ostatně jako každý jiný režim), ba v určité době praktikující teror, ale také stál u zhroucení komunistického experimentu. Závěrečná fáze Husákovy politické činnosti a následný dějinný vývoj znamenaly fiasko. Co asi niterně prožíval, když na sklonku svého života byl svědkem restaurování kapitalistického systému, který okusil a poznal v mládí jako zdroj mnohého lidského neštěstí a nespravedlnosti, či fašismu, toho režimu, jehož překonání a porážce zasvětil celý svůj život? Navíc za přitakání Sovětského svazu, který ho společně s dalšími Moskvě oddanými představiteli KSČ hodil přes palubu?

„*Vůdce, který není ochoten riskovat nezávislé jednání, odsoudí sebe a svou společnost ke stagnaci,*“ soudí jiný politický praktik, americký diplomat Henry Kissinger, „*proto je odvaha pravděpodobně nejdůležitějším atributem úspěšného vůdce.*“²²⁶⁷ Té se však Husákovi v závěrečné fázi jeho politické kariéry i života nedostávalo. KSČ pod jeho vedením zúžila myšlenku socialismu na „reálný socialismus“, obhajobu statusu quo, a tím ji vnutilo prezentistický ráz. Myšlenka socialismu jako epochální iluze (řeceno s Françoise Furetem) se vyprázdnila, či lépe řečeno nebyla (nestihla být) naplněna novým přitažlivým obsahem a zakonzervovala se v neživotaschopných dogmatech. Vládnoucí elita už tolik nespolehala (či

²²⁶⁶ Projev soudruha Gustáva Husáka [z celostátního setkání mládeže ve Strážnici z 29. 8. 1971], in: *Rudé právo*, roč. 51, 30. 8. 1971, č. 205, s. 2.

²²⁶⁷ Henry KISSINGER: *Roky obnovy*, Praha 2002, s. 860.

až příliš?) na sílu idejí, jejichž novost a morální dosah v minulosti získaly komunistům důvěru nejen neprivilegovaných společenských vrstev a politickou moc, ale spíše na sílu strachu a chlácholení se relativním blahobytem obyvatelstva v porovnání s okolními zeměmi. Komunistické straně Československa se tak pod vedením Moskvy paradoxně podařilo zdiskreditovat vizi, která měla podporu poválečné české a slovenské společnosti a snad i šanci na úspěch.²²⁶⁸ Byl tak předurčen její osud jako „domečku z karet“²²⁶⁹ v následném střetu s přátelsky se tvářícím neoliberalismem, kterému byl uvolněn prostor a který v důsledku ekonomické transformace a rozpadu Československa posunul česko-slovenský prostor z geopolitického pohledu ze semiperiferie do oblasti periferie – ještě podřadnějšího postavení.²²⁷⁰ Na druhou stranu by takovéto problémy patrně nemusely vůbec nastat, kdyby se Češi a Slováci cestou vize socialismu sovětského typu nevydali. A v tomto ohledu je možné spatřovat tragiku nejen životního příběhu Gustáva Husáka.

Pokud se tedy znovu vracím k původní Kučerově otázce, zda byl Husák úspěšný politik, docházím k závěru, že jeho úloha v českých, slovenských a československých dějinách byla podle Burckhardtovského i Weberovského pojetí výjimečná, velmi pestrá a bohatá jak na jedinečné úspěchy, tak i porážky. Gustáv Husák byl mimo to politik, který dokázal aktivně pobývat na veřejné scéně či v politickém zákrytu necelých šedesát let a v podstatě je na ní stále. Diskutuje se o něm, budí rozporuplné reakce, někdy velmi silné emoce a hodnocení, stal se nedílnou součástí česko-slovenského prostoru a jeho 20. století, čehož je ostatně důkazem i tato práce a to, že jí čtete. Myslím si, že by nejednen politik, Gustáva Husáka nevyjímaje, považoval tyto skutečnosti za úspěch.²²⁷¹

Soudím, že zájem o Gustáva Husáka bude přetrvávat, což tkví v jeho nesporném významu pro české a slovenské dějiny, jeho nejednoznačnosti i dramatičnosti jeho příběhu, ale též prezentistickém aktualizování „husákovské“ problematiky, ať už si ji definujeme jako politiku menšího zla, nakládání s mocí, ale rovněž jako úsilí o spravedlnost a změnu řádu věcí veřejných. Z dějinného aktéra se navíc stal symbol nejen úspěchů a porážek, ovšem „*symboly mají své vlastní osudy, které se vymykají běžné logice. I v době, kdy se zdá, že už ztratily svou*

²²⁶⁸ Jan KŘEN: *Bílá místa v našich dějinách*, Praha 1990, s. 70.

²²⁶⁹ Oldřich TŮMA: Husákův domeček z karet. V historii východního bloku byla normalizace docela všední příhodou, in: *Dějiny a současnost*, roč. 26, 2004, č. 4, s. 3–6.

²²⁷⁰ K tomu viz Ilona ŠVIHLÍKOVÁ: *Jak jsme se stali kolonií*, Praha 2015.

²²⁷¹ „Jedno z nejvýraznějších kritérií velikosti v dějinách je v tom, že si naléhavě přejeme (tj. my – pozdější generace) tu či onu individualitu blíže poznat, co nejvíce si dokreslit její obraz.“ J. BURCKHARDT: *Úvahy o světových dějinách*, s. 205.

sílu a kouzlo, není namístě tvrdit, že jsou definitivně věci minulosti.“²²⁷² Vyprávění o Husákovi proto zůstává do budoucna otevřené a nejisté.

Pokud se nyní táži, co nejdůležitějšího v našem prostoru zanechal, v čem spočívá jeho hlavní význam pro dnešek, pak si dovoluji vypomoci parafrází věty historika Josefa Pekaře, který ji vyřkl po první světové válce na adresu císaře Františka Josefa I. a tehdejších československých osvětářů: „*Jedni už nás učí, že jsme dětmi Palackého a Masarykovými [Havlovými?], a už nemluví o jiné závažné a senzační okolnosti, že jsme dětmi spořádaných občanů z dob vlády...*“ Gustáva Husáka.

²²⁷² Jiří SUK: Alexander Dubček – velký státník, nebo politický symbol? in: *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 1, 2002, s. 103.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Některé části textu této disertační práce jsou rozšířenými anebo upravenými verzemi mých dřívějších příspěvků, či jsou jimi inspirované:

Gustáv Husák v kauze slovenského buržoazního nacionalismu [diplomová práce], Ústav českých dějin FF UK, Praha 2011, 236s.

Gustáv Husák za II. světové války, in: *Slezský sborník*, roč. 110, 2012, č. 3–4, s. 239–270. ISSN: 0037-6833.

„Veľmi vehementne s celým srdcom, s celou dušou som sa do toho vrhol.“ Gustáv Husák ve hře o Slovensko (1945–1948), in: *Historie – Otázky – Problémy*, roč. 4, 2012, č. 1, s. 73–100. ISSN 1804-1132.

Gustáv Husák a státoprávní otázka Slovenska do roku 1948, in: Slavomír Michálek – Miroslav Londák a kol. (eds.): *Gustáv Husák. Moc politiky – politik moci*, VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied Bratislava 2013, s. 338–369. ISBN 978-80-224-1312-1.

Cesta Gustáva Husáka ke komunistickému hnutí, in: *Český časopis historický*, roč. 119, 2014, č. 2, s. 227–260. ISSN: 0862-6111.

Husák v Katyni? Mýty a realita jednoho zájazdu, in: *Vojnová kronika*, roč. 3, 2014, č. 2, s. 38–42. ISSN 1338-6379 .

Cesta Gustáva Husáka do vedení Komunistické strany Slovenska a jeho role při utváření Slovenské národní rady, in: Marek Syný a kol.: *Slovensko v roku 1943. Politika – armáda – spoločnosť*, Banská Bystrica 2015, s. 145–155. ISBN: 978-80-89514-33-5.

Podivná jednota. Gustáv Husák a mocenskopolitické zápasy v KSČ na příkladu prezidentské otázky (1969–1975), in: *Soudobé dějiny*, roč. 22, 2015, č. 3–4, s. 299–347. ISSN 1210-7050.

Archivní prameny

VĚŘEJNÉ ARCHIVY

Archiv bezpečnostních složek (ABS, Praha)

- f. MNB (Ministerstvo národní bezpečnosti)
- bývalý Studijní ústav Ministerstva vnitra
- objektové svazky
- personální spisy

Archiv Čechů a Slováků v zahraničí (Archives of Czechs and Slovaks Abroad = ACASA, Chicago, USA)

- exilová a krajanská periodika a literatura

Archiv České televize (Archiv ČT, Praha)

- IDEC: 26853109913, *Rozhovor redaktora M. Ilka s G. Husákem 25. 4. 1968*
- Bohuslav MUSIL: *První a poslední, Česká televize 1992*

Archiv Českého rozhlasu (Praha)

- sign. AF06849/3 – AF06851/5, *Setkání mládeže s představiteli veřejného a politického života ve Sjezdovém paláci na pražském výstavišti 20. 3. 1968*
- sign. DF07022/1, pořad „Lidé, život, doba“ z 19. 2. 1968, *anketa o názorech na lednové plénum*
- sign. AF03490/5, pořad „Lidé, život, doba“ z 25. 3. 1968, *beseda novinářů s G. Husákem v pražském Rádiopaláci z 21. 3. 1968*

Archiv Divadelního ústavu Bratislava

- f. Olga Lichardová

Archiv hlavního města Slovenské republiky Bratislavy (AHMSRB)

- f. Bratislavské školy
- f. Střední školy v Bratislavě 1805–1975
- f. Spolky
- matriční knihy Dúbravky a Lamače

Archiv Hooverova institutu (Stanford, USA)

- f. Radomír Luža

Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR, Praha)

- f. Gustáv Husák
- sign. PT103/61, spisy G. Husáka k udělení milosti
- badatelský list Václava Krále
- fotografická sbírka

Archiv Krajského soudu v Bratislavě

- sign. 1T10/54 – spis G. Husák a spol.

Archiv Matričního úřadu Městské části Bratislava – Staré Město

- matriční kniha manželství

Archiv Ministerstva zahraničních věcí Ruské federace (Archiv vnější politiky Rossijskoj Federacii = AVP RF, Moskva)

- f. 0138 (referentura pro Československo)
- f. 06 (sekretariát lidového komisaře zahraničních věcí V. M. Molotova)

Archiv Muzea Slovenského národného povstání v Banské Bystrici (AMSNP)

- f. 12 (memoáry)
 - Július Ďuriš
 - Miloš Hrušovský
 - Jozef Ivanič
 - Ján Púll
 - Vavro Šrobár
- fotografická sbírka

Archiv Národního muzea (Praha)

- f. Václav Král

Archiv Rozhlasu a televízie Slovenska (Bratislava)

- audiozáznam Priezvisok procesom Husák a spol.
- videozáznam Zhromaždenie vysokoškolákov v PKO 19. 3. 1968, Bratislava

Archiv Římskokatolické farnosti Bratislava – Dúbravka (AŘKFB-D)

- matriční knihy Dúbravky

Archiv Sboru vězeňské a justiční stráže Slovenské republiky, Leopoldov (ASVJS)

- osobní vězeňský spis Gustáva Husáka

Archiv Slovenské technické univerzity v Bratislavě (ASTU)

- sbírka pozůstalosti Juraje Hronce

Archiv Univerzity Karlovi, Praha (AUK)

- f. Vřestudentský archiv (VA)
- katalogy posluchačů Právnické fakulty
- personální spis Václava Krále

Archiv Univerzity Komenského v Bratislavě (AUKB)

- f. FF (Filozofická fakulta)
 - spolky
- f. PF (Právnická fakulta)
 - registraturní značka D, studijní spisy
 - katalogy posluchačů
- f. Rektorát
 - disciplinární komise, disciplinární záležitosti studentů
- f. Sbírnka rigorózních diplomů

Archiv Ústavu paměti národa Slovenské republiky (AÚPN, Bratislava)

- f. A2/1 (Sekretariát Federálního ministra vnitra v Praze [1939] – 1978)
- f. A2/3 (Sekretariát ministerstva vnitra ČSSR 1960–1969)
- f. A9 (Sekretariát náměstka ministra Praha 1956–1967)
- f. A24 (Sekretariát náměstka ministra vnitra v Praze 1954–1968)
- f. A40 (Úřad na ochranu ústavních činitelů Bratislava 1967–1991)

- f. B8 (Krajská správa Sboru národní bezpečnosti Bratislava a útvary Ministerstva vnitra v Západoslovenském kraji 1948–1990)
- f. B10 (Krajská správa Sboru národní bezpečnosti Košice a útvary SNB ve Východoslovenském kraji 1948–1991)
- vyšetřovací spisy
- bývalá Historická knihovna Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSS

Archiv Ústavu politických věd v Bratislavě (AÚPV)

- f. Komise (Sbírka Komise vlády Slovenské republiky pro analýzu historických událostí z let 1967–1970)
- f. Martin Kvetko

Archiv Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i. (AÚSD, Praha)

- Komise (Sbírka Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970)
- Konference (Sbírka Konference Československý vývoj roku 1968, jeho mezinárodní souvislosti a důsledky konaná 2.–6. 12. 1991 v Liblicích)
- Sbírka Oldřicha Jaroše
- Protokoly (Protokoly z výslechnů svědků k událostem 21. srpna 1968 z roku 1990)

Literární archiv Slovenské národní knihovny v Martině (LASNK)

- f. Jozef Lettrich
- f. Mikuláš Gacek
- f. Hana Gregorová
- fotografická sbírka

Morisset Library při Ottawské univerzitě (Kanada)

- Archives and Special Collections, Staško's papers

Národní archiv České republiky (NAČR, Praha)

- archivní soubor bývalý Archiv Komunistické strany Československa
 - f. Ústřední výbor KSČ 1921–1945
 - Zahraniční vedení KSČ v Moskvě 1938–1945
 - f. ÚV KSČ (Ústřední výbor KSČ 1945–1989)
 - 01, Ústřední výbor KSČ

- 02/1, Předsednictvo ÚV KSČ 1945–1954
- 02/1, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962
- 02/1, Předsednictvo ÚV KSČ 1962–1966
- 02/1, Předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971
- 02/1, Předsednictvo ÚV KSČ 1971–1976
- 02/1, Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989
- Ideologická komise ÚV KSČ 1958–1968
- Komise I. (Baráková komise)
- Komise II. (Kolderova komise)
- 03/1 (Komisi pro přezkoumání IX. sjezdu KSS z hlediska kritiky buržoazního nacionalismu; známá jako barnabitská komise)
- Pillerova komise (Komise ÚV KSČ pro dokončení stranické rehabilitace)
- Politický sekretariát ÚV KSČ 1951–1954
- Klement Gottwald
- Gustáv Husák (Kancelář generálního tajemníka ÚV KSČ G. Husáka)
- Antonín Novotný (Kancelář prvního tajemníka ÚV KSČ A. Novotného)
- Rudolf Slánský 1901–1951
- f. Vladimír Clementis
- f. Július Ďuriš
- f. Milan Hübl
- f. Hubert Ripka
- f. Ministerstvo školský ČSR
- f. Úřad předsednictva vlády ČSSR

Ruský státní archiv soudobých dějin (Rossijskij gosudarstvennyj archiv novjejšej istorii = RGANI, Moskva)

- f. 5 (aparát ÚV KSSS 1949–1991)
 - op. 109 (Mezinárodní oddělení ÚV KSSS)
 - d. 11997–12025 (personální spis Gustáva Husáka)
- f. 52 (Nikita Sergejevič Chruščov)
- f. 80 (Leonid Iljič Brežněv)
- f. 83 (Konstantin Ustinovič Černěnko)

- f. 95 (kolekce kopií odtajněných dokumentů z Prezidentského archivu k letům 1922–1991)

Ruský státní archiv sociálních a politických dějin (Rossijskij gosudarstvennyj archiv socialno-političeskoj istorii = RGASPI, Moskva)

- f. 82 (Sekretariát Vjačeslava Michajloviče Molotova)
- f. 495 (Kominterna)
 - op. 71 (KSC, 1919–1945)
 - op. 73–76 (sekretariát Georgije Michajloviče Dimitrova)
 - op. 272 (personální spisy čs. politických funkcionářů)
 - d. 31 (Viliam Široký)
 - d. 39 (Ladislav Novomeský)
 - d. 37 (Ludvík Svoboda)
 - d. 51 (Rudolf Slánský)
 - d. 75 (Vladimír Clementis)
 - d. 81 (Eduard Friš)
 - d. 82 (Štefan Baš'ovanský)
- f. 575 (Informbyro)

Slovenský národní archiv (SNA, Bratislava)

- f. GP (Generální prokuratura)
- f. Národní soud (1945–1947)
- f. PR (Policejní ředitelství v Bratislavě)
 - Spolky
- f. Pověřenectvo vnitra 1945–1950, prezídium
- f. Sbíрка KSC na Slovensku
- f. Torza písemných pozůstalostí 1902–1980
- f. Úřad vlády ČSR/ČR
- f. ÚŠB (Ústředna státní bezpečnosti)
- f. ÚV KSS (Ústřední výbor Komunistické strany Slovenska))
 - Plenární zasedání ÚV KSS
 - Protokoly městských konferencí KSS v Bratislavě 1968
 - Předsednictvo ÚV KSS
 - Tajemníci ÚV KSS

- Karol Bacílek
- Štefan Bašťovanský
- Ľudovít Benada
- Vasil Biľak
- Pavol David
- Alexander Dubček
- Gustáv Husák

Státní archiv v Bratislavě (SAB)

- f. Krajský soud v Bratislavě 1898–1949

Státní archiv v Bratislavě, pobočka Modra

- f. Okresní úřad v Bratislavě – okolie 1923–1945
- f. Obvodní notářský úřad v Devínské Nové Vsi

Ústřední archiv Slovenské akademie věd v Bratislavě (ÚASAV)

- f. Michal Barnovský
- f. Ester Plicková
- f. Historický ústav
- f. Slovenská historická spoločnosť
- f. Ústavu státu a práva
- personální spis Gustáva Husáka
- spis kandidátské obhajoby Gustáva Husáka

Vojenský historický archiv v Bratislavě

- kmenový list Augustína Husáka

SOUKROMÉ ARCHIVY

Archiv autora

- Vladimír HUSÁK: *Spomienky, poznámky, zamyslenie* (2008, rukopis)
- Tatjana PECHÁČOVÁ: *Moje stretnutie s Dr. Gustavom Husákom* (květen 2015, rukopis)
- Ladislav ŠIMOVIČ: *Žatva a úhrabky. Z môjho života* (kopie, originál ve vlastnictví Dušana Havlíčka)

- Vilém PREČAN: *Pár vzpomínek na setkání a utkání s Husákem* (17. listopad 2011, rukopis)
- písemné zápisky a audiozáznamy rozhovorů s pamětníky

Archiv Ústředního výboru Komunistické strany Čech a Moravy

- materiály k mimořádnému sjezdu KSČ z 20.–21. prosince 1989
- Komise (materiály komise pro stranické šetření k zhodnocení činnosti bývalého vedení KSČ z roku 1990)

Rodinný archiv Gustáva Husáka

- pozůstalost Gustáva Husáka a Magdy Husákové-Lokvencové (písemnosti úřední a soukromé povahy, fotografie)

Osobní archiv Viliama Plevzy (bude deponován ve Slovenském národním archivu)

- prameny osobní povahy (diáře, korespondence apod.)
- podkladové materiály k biografickým pracím o Gustávu Husákovi
- *Kauza Peter Colotka (Dialóg pod Slavínom)*, Bratislava 1991 (nepublikovaná kniha rozhovorů Viliama Plevzy s Peterem Colotkou)

Jednotliviny z osobních archivů

- Osobní archiv rodiny Agneši Husákové, rodinné fotografie
- Dokumenty z redakce Nového slova, v držení Martina Mocka
- Osobní archiv Zoji Klusákové-Svobodové, korespondence a lékařské zprávy o zdravotním stavu Ludvíka Svobody
- Rodinný archiv Felixe Vašečky, *Vzpomínky Felixe Vašečky* (rukopis, 1997)
- Osobní archiv Nadeždy Lindovské, Viliam Plevza (ed.): *K 70. narodeninám Gustáva Husáka. Spomienky na mladosť a štúdium – Reálne gymnázium Bratislava 1928–1933*, Bratislava 1983.

Publikované prameny nememoárové povahy

XVII. sjezd Komunistické strany Československa 24.–28. března 1986, Praha 1986.

Archivní materiály CVVM. Závěrečné zprávy z výzkumů 1967–1969, Praha 1967–1969.

- Ivo BANAC (ed.): *Diary of Georgi Dimitrov 1933–1949*, New Haven & Londýn 2003.
- Karel BARTOŠEK: *Z papírků 1973–1974*, Praha – Litomyšl 2015.
- Ján BEŇKO (eds.): *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. 2.*, Bratislava 1998.
- Čestmír CÍSAŘ: *Buržoasní nacionalismus a proletářský internacionalismus. Osnova referátu pro dny komunistické výchovy*, Praha 1949.
- Pavol ČARNOGURSKÝ: *Súboj s komunizmom 2*, Bratislava 2015.
- Vojtech ČELKO (ed.): Osobný archív Jozefa Lettricha darovaný Slovenskej národnej knižnici, in: Vladimír Goněc (ed.): *Česko-slovenská historická ročenka 2004*, Brno 2004, s. 323–348.
- Anatolij ČERNAJEV a kol. (eds.): *V Politbjuro CK KPSS... Po zapisjam Anatolija Černjajeva, Vadima Medvedeva, Georgija Šachnazarova (1985–1991)*, Moskva 2008.
- Štefan DRUG (ed.): *Listy o DAVe*, Bratislava 1975.
- Štefan DRUG (ed.): *Umenie politiky, politika umenia. Z listov Laca Novomeského. III.*, Liptovský Mikuláš 1990.
- Ondřej FELCMAN a kol. (eds.): *Vláda a prezident. Období pražského jara (prosinec 1967 – srpen 1968)* [Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, díl 8, sv. 1], Praha – Brno 2000.
- Ondřej FELCMAN – Jitka VONDROVÁ (eds.): *Vláda a prezident. Období normalizace (září 1968 – říjen 1969)* [Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, díl 8, sv. 2], Praha – Brno 2010.
- Zuzana FIALOVÁ (ed.): *Mluví k vám Ferdinand Peroutka. Díl druhý. Rozhlasové komentáře Rádio Svobodná Evropa (1960–1969)*, Praha 2005.
- Zuzana FIALOVÁ (ed.): *Mluví k vám Ferdinand Peroutka. Díl třetí. Rozhlasové komentáře Rádio Svobodná Evropa (1970–1977)*, Praha 2006.
- Mikuláš GACEK: *Surová býva vše pravda života... Denníkové zápisky z roků 1937–1944*, Dolní Kubín 1996.
- Ján GAVURA (ed.): *Laco Novomeský. Básne a úvahy*, Bratislava 2010.
- Ján GRONSKÝ (ed.): *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I. 1914–1945*, Praha 2005.
- Ján GRONSKÝ (ed.): *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. 1945–1960*, Praha 2006.
- Ján GRONSKÝ (ed.): *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa III. 1960–1989*, Praha 2007.

- Zdenka HOLOTÍKOVÁ – Milan FILO (eds.): *Revolučná mládež na Slovensku v boji o dnešok. Sborník dokumentov o boji komunistickéj mládeže proti kapitalizmu v rokoch 1921–1938*, Bratislava 1958.
- Jiří HOPPE (ed.): *Pražské jaro v médiích. Výběr z dobové publicistiky* [Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, díl 11, sv. 1], Praha – Brno 2004.
- Gustáv HUSÁK: *O slovenskom národnom povstaní*, Bratislava 1969.
- Gustáv HUSÁK, *Projevy a stati. Duben 1969 – leden 1970*, Praha 1970.
- Gustáv HUSÁK: *Projevy a stati. Únor 1972 – červen 1974*, Praha 1976.
- Gustáv HUSÁK: *Projevy a stati. Srpen 1974 – duben 1976*, Praha 1977.
- Gustáv HUSÁK: *Projevy a stati. Květen 1976 – prosinec 1978*, Praha 1979.
- Gustáv HUSÁK: *Projevy a stati. Leden 1979 – duben 1981*, Praha 1981.
- Gustáv HUSÁK: *Projevy a stati. Květen 1981 – prosinec 1983*, Praha 1984.
- Gustáv HUSÁK: *Projevy a stati. Leden 1984 – červen 1987*, Praha 1987.
- Gustáv HUSÁK: *Študentská rukoväť*, Bratislava 1936.
- Gustáv HUSÁK: *Vybrané projevy. Květen 1970 – prosinec 1971*, Praha 1972.
- Gustáv HUSÁK: *Z bojov o dnešok 1944–1950*, Bratislava 1973.
- Gustáv HUSÁK: *Zápas o zajtrajšok*, Bratislava 1948.
- Júlia CHREŇOVÁ (ed.): *Dokumenty k dejinám komunistickej strany na Slovensku (1938–1944). I. Október 1938 – jún 1941*, Bratislava 1988.
- Júlia CHREŇOVÁ (ed.): *Dokumenty k dejinám komunistickej strany na Slovensku (1938–1944). II. Júl 1941 – august 1944*, Bratislava 1988.
- Oldřich JANEČEK (ed.): *Depeše mezi Prahou a Moskvou*, in: *Příspěvky k dějinám KSČ*, roč. 7, 1967, č. 3, s. 375–433.
- K päťdesiatym narodeninám súdruha Viliama Širokého*, Bratislava 1952.
- Ivan KAMENEC (ed.): *Svedectvo Ladislava Novomeského v procese s Alexandrom Machom pred národným súdom v Bratislave z roku 1946*, in: *Historický časopis*, roč. 42, 1994, č. 3, s. 553–562.
- Karel KAPLAN (ed.): *Dva retribuční procesy. Komentované dokumenty (1946–1947)*, Praha 1992.
- Karel KAPLAN (ed.): *K politickým procesům 1948–1954. Dokumentace komise ÚV KSČ pro rehabilitaci 1968*, Praha 1994.
- Karel KAPLAN (ed.): *Pražské dohody 1945–1947. Sborník dokumentů*, Praha 1992.
- Karel KAPLAN (ed.): *Stb o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*, Praha 2002.

- Miloš KLIMEŠ a kol. (eds.): *Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu. 1. svazek*, Praha 1965.
- Václav KOPECKÝ: *Proti kosmopolitismu jako ideologii amerického imperialismu*, Praha 1952.
- František KOUDELKA: Husákův pád 1987. Dokumenty k oddělení funkcí prezidenta ČSSR a generálního tajemníka KSČ a k nástupu Miloše Jakeše do čela KSČ, in: *Soudobé dějiny*, roč. 7, 2000, č. 3, s. 473–525.
- František KOUDELKA – Jiří SUK (eds.): *Ministerstvo vnitra a bezpečnostní aparát v období pražského jara 1968 (leden – srpen 1968)* [Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, díl 7], Brno 1996.
- Marianna KRTOLOVÁ (ed.): *Poslední hurá. Stenografický záznam z mimořádných zasedání ÚV KSČ 24. a 26. listopadu 1989*, Praha 1992.
- Ivan KUPEC: *Denník 1962–1968*, Bratislava 1999.
- Miroslav KUSÝ: *Na vlnách slobodnej Európy*, Bratislava 1990.
- Martin LACKO (ed.): *Dotyky s bolševizmom. Dokumenty spravodajstva slovenskej armády 1940–1941*, Bratislava 2009.
- Ivan LALUHA – Jozef ŽATKULIAK (eds.): *Alexander Dubček: Od totality k demokracii. Prejavy, články a rozhovory výber 1963–1992*, Bratislava 2002.
- László Rajk a jeho společníci před lidovým soudem*, Praha 1949.
- Robert MAXWELL (ed.): *Gustáv Husák. President of Czechoslovakia. Speeches and Writings*, Oxford 1986.
- Pavel MINAŘÍK – Jan KOVÁŘ (ed.): *Návrat rozvědčíka*, Praha 1976.
- Galina Pavlovna MURAŠKO a kol. (eds.): *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944-1953 gg. Tom II. 1949–1953 gg.* Moskva – Novosibirsk 1998.
- Martin MOCKO (ed.): Ilegálne listy Júliusa Ďuriša, in: Norbert Kmeť – Marek Syrný a kol.: *Odvaľujem balvan. Pocta historickému remeslu Jozefa Jablonického*, Bratislava – Banská Bystrica 2013, s. 162–182.
- Nové slovo, týždenník pre politiku, kultúru a hospodárstvo. 1944. Reedícia*, Martin 1974.
- Jan NĚMEČEK a kol. (eds.): *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945. Dokumenty, díl 2 (červenec 1943 – březen 1945)*, Praha 1999.
- Ladislav NOVOMESKY: *Čestná povinnosť. Výber z politických statí a článkov 1933–1944. Svazek II.*, Bratislava 1969.
- O procesech a rehabilitacích. Zpráva „Pillerovy komise“ o politických procesech a rehabilitacích v Československu v letech 1949–1968*, Praha 1990.

- Oficiální přátelská návštěva generálního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta ČSSR soudruha Gustáva Husáka v Sovětském svazu 30.–31. května 1985*, Praha 1986.
- Miroslav PÁCALT (ed.): *Prezident opäť medzi nami*, Bratislava 1945.
- Ondrej PAVLÍK (ed.): *Svedectvo dokumentov o akademikovi Pavlíkovi a tých ďalších*, Bratislava 1968.
- Petr PAVLOVSKÝ: *Chod'te vpravo! (výběr článků z let 1990–1992)*, Praha 1992.
- Jiří PELIKÁN: *Tanky proti sjezdu. Protokol a dokumenty XIV. sjezdu KSČ*, Řím 1970.
- Viliam PLEVZA a kol. (eds.): *Dejiny slovenského národného povstania 1944. Dokumenty. 3. Zväzok*, Bratislava 1984.
- Viliam PLEVZA a kol. (eds.): *Dejiny Slovenského národného povstania 1944. Spomienky a kroniky. 4. Zväzok*, Bratislava 1984.
- Porada Informačného byrô komunistických strán v Maďarsku v druhej polovici novembra 1949*, Bratislava 1950.
- Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. Rezoluce k aktuálním otázkám jednoty strany*, Praha 1988.
- PRAVDA v období Slovenského národného povstania september – október 1944 (reedícia)*, Bratislava 1964.
- Vilém PREČAN: *Die sieben Jahre von Prag 1969–1976. Briefe und Dokumente aus der Zeit der „Normalisierung“*, Frankfurt am Main 1978.
- Vilém PREČAN (ed.): Delegation Slovenské národní rady v Londýně (říjen – listopad 1944): Nové dokumenty, in: Vladimír Goněc (ed.): *Česko-slovenská historická ročenka 1999*, Brno 1999, s. 159–291.
- Vilém PREČAN (ed.): 'Iz dnevnika V. A. Zorina'. Záznam o rozhovorech sovětského velvyslance s českými a slovenskými politiky v dubnu 1945 v Košicích, in: Vladimír Goněc (ed.): *Česko-slovenská historická ročenka 2000*, Brno 2000, s. 247–297.
- Vilém PREČAN (ed.): O vývoji a situaci na Slovensku, in: *Svědectví*, roč. 15, 1979, č. 58, s. 361–382.
- Vilém PREČAN (ed.): *Praha – Washington – Praha. Depeše velvyslanectví USA v Československu v listopadu a prosinci 1989*, Praha 2004.
- Vilém PREČAN (ed.): *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, Bratislava 1965.
- Vilém PREČAN (ed.): Slovensko od Mnichova 1938 do porážky povstání očima Gustáva Husáka, in: Vladimír GONĚC – Roman HOLEC (eds.): *Česko-slovenská historická ročenka 2012*, Bratislava 2013, s. 237–311.

Vilém PREČAN (ed.): Sovětský svaz a Slovenské národní povstání. Dokumenty z Archivu prezidenta Ruské federace (prosinec 1943 – konec srpna 1944), in: Vladimír Goněc – Roman Holec (eds.): *Česko-slovenská historická ročenka 2009*, Brno – Bratislava 2009, s. 369–420.

Vilém PREČAN (ed.): Záznam o zasedání Ústředního výboru KSČ 17. a 18. července 1945, in: Vladimír Goněc (ed.): *Česko-slovenská historická ročenka 1997*, Brno 1997, s. 203–300.

Pred súdom národa. Proces s Dr. J. Tisom, Dr. F. Ďurčanským, A. Machom v Bratislave v dňoch 2. dec. 1946 – 15. apr. 1947, [svazek] 2. *Čo dokázali svedkovie a písomné dokumenty*, Bratislava 1947.

Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, Praha 1953.

M. J. PROZUMENŠČIKOV a kol. (eds.): „Konec epochy“ (SSSR a revolucii v stranách Vostočnej Evropy v 1989–1991 gg.). *Dokumenty*, Moskva 2015.

Hans-Peter RIESE (ed.): *Since the Prague Spring. Charter '77 and the Struggle for Human Rights in Czechoslovakia*, New York – Toronto 1979.

Svetlana SAVRANSKAYA (ed.): *The Diary of Anatoly S. Chernyaev 1972*, The National Security Archive 2012.

Svetlana SAVRANSKAYA (ed.): *The Diary of Anatoly S. Chernyaev 1974*, The National Security Archive 2013.

Svetlana SAVRANSKAYA (ed.): *The Diary of Anatoly S. Chernyaev 1985*, The National Security Archive 2006.

Svetlana SAVRANSKAJA – Thomas BLANTON – Vladislav ZUBOV (ed.): *Masterpieces of History. The Peaceful and of the Cold War in Europe, 1989*, Budapest – New York 2010.

Sedm pražských dnů. 21.–27. srpen 1968. Dokumentace, Praha 1990.

Zdeněk SLÁDEK (ed.): *K vývoji sovětské politiky vůči státům Varšavské smlouvy. Dokumenty a materiály 1989–1990*, Praha 1999.

Slavnostní zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa předsednictva ústředního výboru Národní fronty ČSSR, předsednictva Federálního shromáždění ČSSR a vlády ČSSR dne 27. října 1988 na počest 70. výročí vzniku Československé republiky, Praha 1988.

Jiří SUK (ed.): *Občanské fórum listopad – prosinec 1989, 2. díl – dokumenty*, Praha 1998.

Zdislav ŠULC: *Psáno inkognito. Doba v zrcadle samizdatu (1968–1989)*, Praha 2000.

Ladislav SUŠKO (ed.): *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938–1945. Dokumente. I. Von München bis Salzburg 1938–1940. 2. kniha. Slovensko v jeseni 1944*, Bratislava 2008.

- Michal ŠTEFANSKÝ (ed.): *Slovensko v rokoch 1967–1970. Výber dokumentov*, Bratislava 1992.
- Oldřich TŮMA a kol. (eds.): *Srpen '69. Edice dokumentů*, Praha 1996.
- Viliam Široký *vo fotografii*, Bratislava 1950.
- Miroslav VANĚK – Pavel URBÁŠEK (ed.): *Vítězové? Poražení? Životopisná interview 1. díl. Disent v období tzv. normalizace*, Praha 2005.
- Miroslav VANĚK – Pavel URBÁŠEK (ed.): *Vítězové? Poražení? Životopisná interview 2. díl. Politické elity v období tzv. normalizace*, Praha 2005.
- Marta VARTÍKOVÁ (ed.): *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944–1948*, Bratislava 1971.
- Jitka VONDROVÁ – Jaromír NAVRÁTIL a kol. (eds.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Prosinec 1967 – červenec 1968* [Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, díl 4, sv. 1], Brno 1995.
- Jitka VONDROVÁ – Jaromír NAVRÁTIL a kol. (eds.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Červenec – srpen 1968* [Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, díl 4, sv. 2], Praha – Brno 1996.
- Jitka VONDROVÁ – Jaromír NAVRÁTIL (eds.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Září 1968 – květen 1970* [Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, díl 4, sv. 3], Praha – Brno 1997.
- Jitka VONDROVÁ (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Dokumenty ÚV KSSS 1966–1969* [Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, díl 4, sv. 4], Praha – Brno 2011.
- Jitka VONDROVÁ (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Dokumenty ÚV KSSS 1966–1969* [Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, díl 4, sv. 4 – přílohy; elektronická verze přiložená k výše uvedenému svazku].
- Jitka VONDROVÁ – Jaromír NAVRÁTIL – Jan MORAVEC (eds.): *Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)* [Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, díl 9, sv. 1], Praha – Brno 1999.
- Jitka VONDROVÁ – Jaromír NAVRÁTIL (eds.): *Komunistická strana Československa. Konsolidace (květen – srpen 1968)* [Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, díl 9, sv. 2], Praha – Brno 2000.
- Jitka VONDROVÁ – Jaromír NAVRÁTIL (eds.): *Komunistická strana Československa. Kapitulace (srpen – listopad 1968)* [Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, díl 9, sv. 3], Praha – Brno 2001.

Jitka VONDROVÁ – Jaromír NAVRÁTIL (eds.): *Komunistická strana Československa. Normalizace (listopad 1968 – září 1969)* [Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, díl 9, sv. 4], Praha – Brno 2003.

Taťjana Vladimirovna VOLOKITINA a kol. (eds.): *Sovetskij faktor v Vostočnoj Jevrope 1944–1953. Tom. 2. 1949–1953. Dokumenty*, Moskva 2002.

Za slobodu českého a slovenského národa. Sborník dokumentov k dejinám KSČ v letoch 1938–1945 a k IX., X. a XI. Zväzku spisov Klementa Gottwalda, Bratislava 1956.

Zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa ve dnech 21.–24. února 1951 na Hradě pražském, Praha 1951.

Aleksandr Aleksandrovič ZDANOVIČ a kol. (eds.): *Čechoslovackije sobytija 1968 goda glazami KGB i MVD SSSR. Sbornik dokumentov*, Moskva 2010.

Pavel ŽÁČEK (ed.): *Vypovídat pravdu a nic nezamlčovat. Protokoly parlamentní vyšetřovací komise pro objasnění událostí 17. listopadu 1989. Díl 1*, Praha 2013.

Pavel ŽÁČEK (ed.): *Vypovídat pravdu a nic nezamlčovat. Protokoly parlamentní vyšetřovací komise pro objasnění událostí 17. listopadu 1989. Díl 2*, Praha 2013.

Jozef ŽATKULIAK (ed.): *Federalizácia československého štátu 1968–1970. Vznik česko-slovenskej federácie roku 1968* [Prameny k dějinám československé krize 1967–1970. Díl 5, 1. svazek], Praha – Brno 1996.

Jozef ŽATKULIAK (ed.): *Realizácia a normalizačná revízia česko-slovenskej federácie (september 1968 – december 1970). Dokumenty*, Praha 2011.

Periodický tisk

V textu je zpravidla užíván následující citační úzus:

jméno a příjmení autora: název článku, in: *název časopisu*, ročník vydání, datace vydání, pořadové číslo vydání, číslo stránky.

Bojovník 1951

Čas (tiskový orgán Demokratické strany) 1944–1948 a 1954

České noviny 1991

DAV 1929–1937

Dějiny – Teorie – Kritika 2015

Dialog (vydáván Janem Tesařem v Paříži, deponován v Libri Prohibiti v Praze) 1983

Die Zeit 1989

Důbravský spravodajca 2012
East Europe 1969
Horizont 1991
Kalendár Jednota 1968
Kanadský Slovák 1989
Knižná revue 2008
Kultúra 2014
Kulturní tvorba 1966, 1968
Kultúrny život 1954, 1963–1968
Lidové noviny 1991
Literární listy 1968
Literárny týždenník 2015
Listy 1973, 1975, 1989, 2007, 2010, 2013
Mladá fronta 1968, 1989
Mladá fronta Dnes 2007
Mladý svět 1991
Národné listy 1948
Nástup 1934–1938
Naše pravda 1991
Nová mysl 1950, 1964, 1968
Nové prúdy 1946–1948
Nové slovo 1944–1951, 1968–1969, 1983, 1991
Odboj a revoluce 1966–1969
Odkaz 1947
Plus 7 dní 1991
Práca 1968, 1983, 1991
Pravda 1944–1951 a 1954, 1968, 1991
Právny obzor 1983
Protifašistický bojovník 1964
Příroda a společnost 1966
Respekt 2004
Reportér 1968, 1990

Roháč 1951–1952
Roľnícké noviny 1968–1969
Rudé právo 1950–1951, 1954, 1963–1989
Slobodné Slovensko 1992
Slovák 1935, 1938, 1941, 1944
Slovák v Amerike 1964–1965, 1968–1969
Slovak studies – Bibliographica 1967 a 1977
Slovenské národné noviny 2013
Slovenské pohľady 1935
Slovenské zvesti 1936–1938
Sme 2015
Smena 1968
Smer 1968
Spiegel 1978
Student 1968
Svědectví 1966, 1978–1979
Svojet' 1926–1936
Šídlo 1947
Šíp 1934–1936
Špígl, české nezávislé noviny 1993, 1997, 1999
TV OKO 2005
Tvorba 1951
Týden 2011
Vertiga 2014
Vestník Zväzu slovenského študentstva 1937–1938

Elektronické zdroje

Pavel BARÁK: Špatná kniha, která si nezaslouží být v žádné knihovně, *Britské listy* 17. 6. 2009, <http://blisty.cz/art/47452.html>.

Central Intelligence Agency's Freedom of Information Act Electronic Reading Room, Collection: Nazi War Crimes Disclosure Act, <http://www.foia.cia.gov/>.

Digitální studovna ÚSTRu, <http://www.ustrcr.cz/cs/digitalni-studovna>.

Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Dokumenty českého a slovenského parlamentu, <http://www.psp.cz/eknih/index.htm>.

eSbírky.cz – kulturní dědictví online, Historické muzeum – Národní muzeum, podsbírka Československé dokumentační středisko, f. Zvukový archiv Rádia Svobodná Evropa, <http://www.esbirky.cz>.

Rudolf HEGENBART: Osobní stránky předlistopadového politika, <http://www.hegenbart.cz/>.

Eduard CHMELÁR: Čest', sláva a hanba Gustáva Husáka, *Britské listy* ze 17. 11. 2006, <http://www.blisty.cz/art/31299.html>.

Jozef KLAČKA: O počiatkoch Dúbravky, Městský úřad Bratislava-Dúbravka, online: <http://www.dubravka.sk/sk/Mestska-cast/Historia-mestskej-casti-Dubravka/O-pociatkoch-Dubravky.alej>.

Michal KOPEČEK: Historický výskum národných hnutí a koncept socialistického patriotizmu v Československu, Maďarsku a stredo-východnej Európe v rokoch 1956–1970, in: *Forum historiae* [online], roč. 7, 2013, č. 1, s. 17–35.

Martin KRNO: Pred 60 rokmi sa v čase Povstania zrodil týždenník Nové slovo, *Nové slovo* 20. 9. 2004, http://www.noveslovo.sk/id/12/O_nas.

Databáze nezávislé mediální společnosti WikiLeaks, <https://wikileaks.org/>.

Wikipedia. The Free Encyclopedia, <http://en.wikipedia.org> a jiné jazykové mutace.

Sbírka zákonů a Sbírka mezinárodních smluv, <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/>.

SITA: Situácia okolo pamätnej tabule G. Husákovi s nezmenila ani po roku, *Čas.sk* 15. 11. 2009, <http://www.cas.sk/clanok/138876/situacia-okolo-pamatnej-tabule-g-husakovi-sa-nezmenila-ani-po-roku.html>.

Martin MOCKO: *Gustáv Husák v odboji do leta 1943 (I. – III.)*, www.druhasvetova.sk.

Valentin MZAREULOV a kol. (eds.): *Istorija otečestvennych specslužb i pravoochranitelnych ogranov*, portál o dějinách sovětských bezpečnostních složek, <http://shieldandsword.mozohin.ru/>.

Názory občanov a subjektov k odhaleniu pamätnej tabule Dr. Gustáva Husáka, <http://www.dubravka.sk/sk/Mestska-cast/Novinky-mestskej-casti/Oznam-5.alej>.

Portál o historii období 1948–1989 *Totalita.cz*, <http://www.totalita.cz/>.

Oficiální portál virtuálních hřbitovů, online: www.cintoriny.sk.

Rozhlasová reportáž o vystoupení G. Husáka na setkání se straníky ze Závodu SNP v Žiaru nad Hronom 20. 8. 1968, <http://www.ustrcr.cz/data/mp3/srpen-1968/20-08-68-zpravy-19-00.mp3>.

Filmová a televizní produkce

- Alois DITRICH: *Financoval som Slovenské národné povstanie*, Slovenská televize 2004.
- Andrej FERKO: *Balada o dr. Gustávu Husákovi*, Slovenská televize 1996.
- Karel FUKSA: *Takoví nám vládli*, Česká televize 1999.
- Vlado KUBENKO – Ladislav KUDELKA – Ivan HÚŠŤAVA – Otakar KRIVÁNEK – Jaroslav POGRAN: *Čas, ktorý žijeme*, 1968.
- Andrej LETTRICH: *Povstalecká história* [TV seriál], Československá televize 1984.
- Zuzana LIOVÁ: *Divadelná režisérka Magda Husáková Lokvencová*, Slovenská televize 2013.
- Petr LOKAJ: *Ta lidská bezmoc moci*, Česká televize 2006.
- Robert SEDLÁČEK: *Václav Bělohradský: Nikdo neposlouchá*, Česká televize 2004.
- Robert SEDLÁČEK – Michal KUBAL: *V hlavní roli Gustáv Husák*, Česká televize 2008.
- Rudolf URC: *Karol Šmidke, hrdina a oběť Kominterny*, Slovenská televize 1997.
- Rudolf URC: *Svedectvo o dr. G. Husákovi*, Slovenská televize 2000.
- Igor VEREŠČAKA: *Živaja istorija. Soveršenno sekretno. Gustav Gusak. Čužoj sredi svojich*, 5 Kanal [Rusko] 2008.
- Karel ZEMAN: *Bláznova kronika, ČSSR 1964*.
- Rozhovor s Václavem Klausem v TV pořadu *20 let svobody – Čalfova vláda*, ČT 10. 12. 2009.
- Rozhovor s Valterem Komárkem v TV pořadu *Profil Studia 6*, ČT 10. 12. 2009.

Divadelní produkce

- Luboš BALÁK: *Jak se Husákovi zdálo, že je Věra Čáslavská*, Divadlo Na zábradlí, Praha 2014.
- Sláva DAUBNEROVÁ: *M.H.L.*, Štúdio 12, Bratislava 2010.
- Viliam KLIMÁČEK: *Dr. Gustáv Husák – Vázeň prezidentov – prezident väzňov*, Divadlo Aréna, Bratislava 2006.
- Bohumír ŠTĚDRONĚ: *Zkouška z politologie – Gustáv Husák superstar*, Comica Economica 2016.

Rozhovory s pamětníky

(písemné zápisky a audiozáznamy v archivu autora)

Peter COLOTKA (politik)

Jozefína DARÁŠOVÁ (spolupracovnice G. Husáka)

Helena DVOŘÁKOVÁ-JANCUROVÁ (novinářka, přítelkyně Viery Husákové-Millerové)

Jan GALANDAUER (historik)

Jan FOJTÍK (filozof a politik)

Zdeněk HOŘENÍ (novinář a funkcionář KSČ)

Vladimír HUSÁK (syn G. Husáka)

Agneša HUSÁKOVÁ (švagrová G. Husáka)

Kristína HUSÁKOVÁ (snacha G. Husáka)

Mária HUSÁKOVÁ (snacha G. Husáka)

Katarína JAKUBČÍKOVÁ (dúbravská starousedlice)

Jozef JABLONICKÝ (historik) †

Miloš JAKEŠ (politik)

Ružena JÓZSOVÁ (neteř G. Husáka)

Karel KAPLAN (historik)

Milan KARVAŠ (syn Imricha Karvaše)

Zoe KLUSÁKOVÁ-SVOBODOVÁ (dcera Ludvíka Svobody)

Karol KUBÍK (zeť Alexandra Macha)

Ladislav KOŠŤA (právník, dlouhodobý ředitel Ústavu státu a práva SAV)

Jan KŘEN (historik)

František PAVELKA (ekonom; poradce G. Husáka)

Ľudmila PETERAJOVÁ (manželka Mórica Mittlemanna-Dedinského) †

Viliam PLEVZA (blízký spolupracovník G. Husáka)

Vilém PREČAN (historik)

Dobroslav PUSTAJ (spoluvězeň G. Husáka v leopoldovské věznici) †

František ŠALDA (pomocník G. Husáka a vedoucí Kanceláře prezidenta republiky)

Ivan ŠEDIVÝ (historik)

Jarmila ŠTEFANČINOVÁ (dúbravská starousedlice)

Lubomír ŠTROUGAL (politik)

Nataša TANSKÁ (přítelkyně M. Husákové-Lokvencové) †

Marta VARTÍKOVÁ (historička)

Peter WEISS (bývalý pracovník Ústavu marxismu-leninismu při ÚV KSS)

Emília ZECHMEISTEROVÁ (neteř G. Husáka)

Univerzitní práce

Tomáš ČERNÁK: *Gustáv Husák v letech 1913–1948*. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě 2008. Vedoucí diplomové práce PhDr. Ľubomír Gašpierik, CSc.

Tomáš ČERNÁK: *Sláva a pád Gustáva Husáka. Vybrané kapitoly z let 1948–1951*. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě 2009. Vedoucí doktorské rigorózní práce PhDr. Ľubomír Gašpierik, CSc.

Hana GRISOVÁ: „*Barnabitská komise*“. *Její činnost a výsledky*, Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci 2011. Vedoucí práce doc. PhDr. Karel Konečný, CSc.

Beata IVICOVÁ: *Miesto Šípu v dejinách revolučného študentského hnutia*. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě 1983.

Jozef JAMBRICH: *Úloha inteligencie v komunistickej strane na Slovensku v rokoch 1929–1948*. Fakulta humanitních věd Univerzity Mateja Bela v Banské Bystrici 2009. Vedoucí doktorské disertační práce Prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.

Monika KUCHARIKOVÁ: *Politické procesy v 50-tych rokoch na Slovensku. Proces proti G. Husákovi a spol.* Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě 2001. Vedoucí diplomové práce prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Anna MAĎAROVÍČOVÁ: *Revolučné robotnícke hnutie v Bratislave v rokoch 1929–1933*. Ústav marxismu-leninismu Univerzity Komenského v Bratislavě 1977. Vedoucí kandidátské disertační práce prof. PhDr. Róbert Hrbek, CSc. (uloženo v bratislavské Univerzitní knihovně).

Kaori KIMURA: *The influence of L.Rajk's trial on Hungarian foreign policy in the late 1940s to the early 1950s. The role of Mátyás Rákosi and the Soviet counsellors in the process of preparation for L.Rajk's trial in 1949*. Disertační práce, Lomonosova moskevská státní univerzita 2012.

Miroslava ROŠKOVÁ: *Pokrokové študentstvo na Slovensku v rokoch 1934–1938*. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave 1965. Disertační práce (uloženo v Archivu Slovenské technické univerzity v Bratislavě).

Literatura a memoáry

Christopher ANDREW – Vasilij MITROCHIN: *Neznámé špionážní operace KGB. Mitrochinův archiv*, Praha 2008.

Viktor ANDRIJANOV: *Alexej Kosygin, Říčany u Prahy* 2007.

Raymond ARON: *Historie XX. století*, Praha 1999.

Tennent H. BAGLEY: *Spymaster. Startling Cold War Revelations of a Soviet KGB Chief*, New York 2013.

Michal BARNOVSKÝ: Gustáv Husák – realita a mýty, in: Eduard Krekovič – Elena Mannová – Eva Krekovičová (eds.): *Mýty naše slovenské*, Bratislava 2005, s. 207–223.

Michal BARNOVSKÝ: *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945–1948*, Bratislava 1993.

Michal BARNOVSKÝ: Proces s takzvanými slovenskými buržoáznymi nacionalistami, in: Jiří Pernes – Jan Foitzik (eds.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“: Praha 14.–16. dubna 2003*, Brno 2003, s. 158–170.

Karel BARTOŠEK: *Češi nemocní dějinami. Eseje, studie, záznamy z let 1968–1993*, Praha – Litomyšl 2003.

Karel BARTOŠEK (ed.): *Český vězeň. Svědectví politických vězeňkyň a vězňů let padesátých, šedesátých a sedmdesátých*, Praha – Litomyšl 2001.

Karel BARTOŠEK: *Zpráva o putování v komunistických archivech. Praha – Paříž (1948–1968)*, Praha – Litomyšl 2000.

Štefan BEDNÁR: *Dvojník Šimon ide do povstania*, Bratislava 1964.

Ferdinand BEER – Antonín BENČÍK – Bohuslav GRACA – Jan KŘEN – Václav KURAL – Jaroslav ŠOLC: *Dějinná křižovatka. Slovenské národní povstání, předpoklady a výsledky*, Praha 1964.

Ján BEHARKA: Moje reminiscencie na SNP. Kto robil odboj a povstanie, in: Martin Kvetko – Ján Miroslav Ličko (eds.): *Zborník úvah a osobných spomienok o Slovenskom národnom povstaní*, Toronto 1976, s. 146–183.

Antonín BENČÍK: Ludvík Svoboda a srpen 1968, in: *Soudobé dějiny*, roč. 1, 1993, č. 1, s. 24–43.

Antonín BENČÍK: *Téma: Alexander Dubček*, Praha 2012.

Antonín BENČÍK: *V chapadla kremelské chobotnice*, Praha 2007.

Juraj BENKO: Socialistická ideológia v konfrontácii s religióznym slovenským prostredím v prvej štvrtine 20. storočia (Politizácia kresťanskej tradície a sakralizácia socialistickej vízie), in: Xénia Šuchová (ed.): *Ludáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?* Prešov 2006, s. 9–23.

Jozef BEŇA: Rozsudok nad slovenskými "buržoáznymi nacionalistami" z roku 1954 a forma štátneho zriadenia ČSR a ČSSR v rokoch 1948–1967, in: Vladimír Gončec (ed.): *Československá historická ročenka 1998*, Brno 1998, s. 67–73.

Nikolaj A. BERĎAJEV: *Komunismus a křesťanství*, Praha 2004.

Vasil BILÁK: *Až po mé smrti*, Praha 2014.

Vasil BILÁK: *Paměti Vasila Biřaka I.*, Praha 1991.

Vasil BILÁK: *Paměti Vasila Biřaka II.*, Praha 1991.

Bibliografický katalóg ČSSR. Články v slovenských časopisech, Martin 1963–1969.

Peter BLAHO – Eva VLKOVÁ (eds.): *Právnicki na Univerzite Komenského v Bratislave. 75. rokov činnosti Právnickej fakulty UK (1921–1996)*, Bratislava 1996.

Štefan BOROVSÝ a kol.: *Kronika Dúbravky*, Bratislava 2006.

Jaroslav BOUČEK: Historik v politice. K nedožitém sedmdesátým pátým narodeninám Milana Hübla, in: Antonín Kostlán (ed.): *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*, Praha 2002, s. 499–510.

Martin David BROWN: *Jak se jedná s demokraty. Britské ministerstvo zahraničí a českoslovenští emigranti ve Velké Británii, 1939–1945*, Praha 2008.

Toman BROD: *Ještě že člověk neví, co ho čeká. Života běh mezi roky 1929–1989*, Praha 2007.

Jaroslav BRODSKÝ: *Řešení Gama*, Ústí nad Labem 2007.

Radko BŘACH: *Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN z roku 1973. Od prvních rozhovorů po ratifikaci smlouvy*, Praha 1994.

Robert BUCHAR: *Revoluce 1989. Utajené informace ze zákulisí*, Praha 2009.

Miroslav BUCHVALDEK a kol.: *Československo v datech*, Praha 1986.

Libor BUDÍNSKÝ: *Deset prezidentů*, Praha 2003.

Vladimír BUKOVSKIJ: *Moskevský proces*, Praha 2014.

Zora BÚTOROVÁ (ed.): Láska je tendencia k sebaprekračovaniu. Rozhovor so Soňou Čechovou, in: táž (ed.): *Krehká sila. Dvadsať rozhovorov o životných cestách žien*, Bratislava 2001, s. 58–77.

- Valerián BYSTRICKÝ a kol.: *Rok 1968 na Slovensku a v Československu*, Bratislava 2008.
- Valerián BYSTRICKÝ – Róbert LETZ – Ondrej PODOLEC (eds.): *Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939. Spomienky aktérov historických udalostí. 1. diel*, Bratislava 2007.
- Valerián BYSTRICKÝ – Róbert LETZ – Ondrej PODOLEC (eds.): *Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939. Spomienky aktérov historických udalostí. 2. diel*, Bratislava 2008.
- Viktor ČÁRSKY: *Nahliadnutia dejinám pod sukňu*, Praha 2003.
- Vladimír ČERMÁK: *Operace srpen 1968. O „psyopu“, československé společnosti, problémech sovětského vládnutí a o mnoha dalších faktorech událostí roku 1968*, Praha 2011.
- Vladimír ČERMÁK: *Operace listopad 1989. O putování české společnosti odnikud nikam a zpět a o jejím hledání cest jinudy a jinam*, Praha 2012.
- Zbyněk ČEŘOVSKÝ: Smrt prezidentovy manželky, in: *Fakta & svědectví*, 2013, č. 4, s. 4–6.
- Václav ČERNÝ: *Paměti 1945–1972*, Brno 1992.
- Čestmír CÍSAŘ: *Člověk a politika. Kniha vzpomínek a úvah*, Praha 1998.
- Čestmír CÍSAŘ: *Moji českoslovenští presidenti*, Praha 2006.
- Peter COLOTKA: *Vo víre času*, Dolný Kubín 2015.
- Jaroslav CUHRA: *Československo-vatikánská jednání 1968–1989*, Praha 2001.
- Jaroslav CUHRA – Michal KOPEČEK (ed.): Jde o to, jestli se k pravdě přibližujete. Rozhovor s Karlem Kaplanem, in: Jiří Pernes (ed.): *Po stopách nedávné historie. Sborník k 75. narozeninám doc. Karla Kaplana*, Brno 2003, s. 10–29.
- Jaroslav CUHRA: *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972*, Praha 1997.
- Pavol ČARNOGURSKÝ: *Svedok čias*, Bratislava 1997.
- Viktor ČÁRSKY: *Nahliadnutia dejinám pod sukňu*, Praha 2003.
- Eduard ČEJKA: *Československo-sovětská spojenecká smlouva 1943*, Praha 1988.
- Jaroslav ČEJKA: *Aparát: soumrak polobohů*, Praha 1991.
- Tomáš ČERNÁK: Gustav Husák a jeho štúdium na Právnickej fakulte Univerzity Komenského, in: Norbet Kmeť – Marek Syrný a kol.: *Odvaľujem balvan. Pocta historickému remeslu Jozefa Jablonického*, Bratislava – Banská Bystrica 2013, s. 16–27.
- Tomáš ČERNÁK: Posledné dni života Gustáva Husáka a otázka jeho zmierenia s Bohom, in: *Historický zborník*, roč. 21, 2011, č. 1, s. 114–129.
- Tomáš ČERNÁK: Svedomitý študent Augustín. Gymnaziálne roky Gustáva Husáka, in: *História, revue o dejinách spoločnosti*, roč. 11, 2011, č. 1–2, s. 80–87.
- Rudolf ČERNÝ: *Antonín Novotný. Vzpomínky prezidenta*, Česká Kamenice 2008.
- Ján ČOMAJ – Juraj VEREŠ: *Čo nebolo v novinách. August 1968*, Bratislava 1990.
- Petr ČORNEJ: *Historici, historiografie a dějepis. Studie, črty, eseje*, Praha 2016.

Konštantín ČULEN: *Vznik a zánik Demokratickej strany na Slovensku*, Middletown 1950.

Klim DEGTJAREV – Aleksandr KOLPAKIDI: *Vnešnjača razvedka SSSR*, Moskva 2009.

Jiří DIENSTBIER: *Od snění k realitě. Vzpomínky z let 1989–1999*, Praha 1999.

Rudolf DOBIÁŠ (ed.): *Triedni nepriatelja. Svedectvá o brutalite komunistického režimu*, Prešov 2007.

Zdeněk DOSKOČIL: Cesta Gustáva Husáka k moci (1963–1969), in: Jan Kalous – Jiří Kocian (eds.): *Český a slovenský komunismus (1921–2011)*, Praha 2012, s. 156–172.

Zdeněk DOSKOČIL: *Duben 1969. Anatomie jednoho mocenského zvratu*, Brno 2006.

Zdeněk DOSKOČIL: Husákova normalizační strategie po dubnovém plénu ÚV KSČ v dubnu 1969, in: Miroslav Londák – Stanislav Sikora a kol.: *Rok 1968 a jeho místo v našich dějinách*, Bratislava 2009, s. 277–297.

Zdeněk DOSKOČIL: Milan Hübl – historik v siločarách Gustáva Husáka, in: Slavomír Michálek – Miroslav Londák a kol.: *Gustáv Husák. Moc politiky – politik moci*, Bratislava 2013, s. 750–801.

Zdeněk DOSKOČIL: „Nepotřebujeme recepty ani od Šika, ani od Kriegla, ani od Ledererů a jiných podobných“ aneb příběh jednoho zapomenutého projevu Gustáva Husáka, in: Jan Mervart – Veronika Středová a kol.: *České, slovenské a československé dějiny 20. století IV.*, Hradec Králové 2009, s. 39–51.

Zdeněk DOSKOČIL: Volba Gustáva Husáka prvním tajemníkem ÚV KSČ v dubnu 1969 ve světle nových dokumentů a souvislostí, in: Michal Šmigel' a kol.: *Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918–1989)*, Banská Bystrica 2007, s. 237–246.

Prokop DRTINA: *Československo můj osud. Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek první. Kniha 2. Emigrací k vítězství*, Praha 1991.

Prokop DRTINA: *Československo můj osud. Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek druhý. Kniha 1. Emigrací k vítězství*, Praha 1992.

Prokop DRTINA: *Československo můj osud. Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek druhý. Kniha 2. Rok 1947 – Únor 1948*, Praha 1992.

Štefan DRUG (ed.) – Juraj ŠPITZER: *Všedné dni. 1.*, Bratislava 2001.

Alexander DUBČEK: *Naděje umírá poslední. Vlastní životopis Alexandra Dubčeka*, Praha 1993.

Karel DURMAN: *Útěk od praporů. Kreml a krize impéria 1964–1991*, Praha 1998.

Jiřina DVOŘÁKOVÁ: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953. (Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek)*, Praha 2007.

- Timur Agabajevič DŽALILOV: Kanun „Pražskej vesny“ glazami sovětských diplomatov, in: Taťjana Vladimirovna Volokitina – Galina Pavlovna Muraško – Anna Andrejevna Ulybina (eds.): *Moskva i Vostočnaja Jevropa. Neprostyje 60-e... Ekonomika, politika, kul'tura. Sbornik statej*, Moskva 2013, s. 331–354.
- Samo FALŤAN: *Slovenská otázka v Československu*, Bratislava 1968.
- Ondřej FELCMAN: Husákovy představy o normalizaci společnosti při převzetí moci v dubnu 1969, in: František Nesejt – Vladimír Wolf (eds.): *Pohledy do minulosti. Sborník příspěvků k šedesátinám Doc. PhDr. Vladimíra Lesáka*, Hradec Králové 1994, s. 77–85.
- Bohumila FERENČUHOVÁ a kol.: *Biografia a historiografia. Slovenský, český a francúzsky pohľad*, Bratislava 2012.
- Mikuláš FERJENČÍK: Moje dojmy a skúsenosti z cesty do Moskvy a zo Slovenského národného povstania, in: Martin Kvetko – Ján Miroslav Ličko (eds.): *Zborník úvah a osobných spomienok o Slovenskom národnom povstaní*, Toronto 1976, s. 184–200.
- Andrej FERKO: *Balada o dr. Gustávu Husákovi*, Bratislava 1997.
- Jan FOJTÍK: *Osudy socialismu III. (Básníku Karlu Sýsovi o tom, proč nenávratně zmizela socialistická Atlantida i o tom, jaká hrozba vyvstala před lidstvem)*, Praha 1999.
- Marie FORMÁČKOVÁ: *V hlavní roli Gustáv Husák. Tragédie jednoho osudu*, Čechtice 2009.
- Rudolf FRAŠTACKÝ: Zo Slovenska cez Freya, in: Martin Kvetko – Ján Miroslav Ličko (eds.): *Zborník úvah a osobných spomienok o Slovenskom národnom povstaní*, Toronto 1976, s. 28–59.
- Edo FRIŠ: *Myšlienka a čin. Úvahy o Československu 1938–1948*, Bratislava 1968.
- Sigmund FREUD: *Woodrow Wilson. A Psychological Study*, Boston 1967.
- Erich FROMM: *Strach ze svobody*, Praha 1993.
- Bedřich FUČÍK – Karel BARTOŠEK (ed.): *Zpovídání. Pražské rozhovory 1978–1982*, Toronto 1989.
- Ján FŮLE (ed.): *Život s ľudskou tvárou. Jarmila Košťová a Ladislav Košťa*, Prešov 2007.
- Robert FULGHUM: *Všetchno, co opravdu potřebuju znát, jsem se naučil v mateřské škole*, Praha 1991.
- François FURET: *Minulosť jednej ilúzie. Esej o ideji komunizmu v 20. storočí*, Bratislava 2000.
- Eduard GOLDSTÜCKER: *Vzpomínky (1913–1945)*, Praha 2003.
- Eduard GOLDSTÜCKER: *Vzpomínky (1945–1968)*, Praha 2005.

Eduard GOLDSTÜCKER a kol. (eds.): *Za lepší svět, sborník statí a vzpomínek na studentské pokrokové hnutí třicátých let*, Praha 1963.

Michail GORBAČOV: *Žizň i reformy. Kniga 2*, Moskva 1995.

Michail GORBAČOV: *Můj život. Vzpomínky a zamyšlení*, Praha 2014.

František GRAUS: Naše živá i mrtvá minulost, in: týž (ed.): *Naše živá i mrtvá minulost. 8 esejí o českých dějinách*, Praha 1968.

Dagmar GREOGOROVÁ-PRÁŠILOVÁ: *Gregorovský dům*, Praha 1995.

Jiří GROSPICĚ – Zdeněk JIČÍNSKÝ: *Státoprávní uspořádání vztahů českého a slovenského národa v období vypracování a přijetí Ústavy 9. května*, Praha 1967.

Jiří HÁJEK: *Setkání a střety. Poznámky a úvahy o působení vnějších faktorů na politické postoje české novodobé společnosti*, Köln 1983.

Miloš HÁJEK: *Paměť české levice*, Praha 2011.

Pavol HAPÁK a kol.: *Prehľad dejín KSC na Slovensku*, Bratislava 1971.

Václav HAVEL – Karel HVÍŽDALA (ed.): *Dálkový výslech*, Praha 1990.

Václav HAVEL – Jan ŠULC (ed.): *Eseje a jiné texty z let 1970–1989. Dálkový výslech. Spisy 4*, Praha 1999.

Miloš HAVELKA: Česká kultura a politika před různými horizonty generační zkušenosti, in: Zbyněk Machát – Ondřej Slačálek – Milan Znoj (eds.): *Nezapomenuté historie. Sborník k 70. narozeninám Františka Svátka*, Brno 2007, s. 98–117.

Dušan HAVLÍČEK: *Jaro na krku. Zážitky ze zákulisí sekretariátu ÚV KSC od června do prosince 1968*, Praha 1998.

Viera HLAVOVÁ: *Kulak triedny nepriateľ. „Dedinský boháč“ v kontexte kolektivizácie na Slovensku (1949–1960)*, Bratislava 2010.

Ladislav HOLDOŠ – Karel BARTOŠEK (ed.): *Svědék Husákova procesu vypovídá*, Praha 1991.

Zdenka HOLOTÍKOVÁ – Viliam PLEVZA: *Vladimír Clementis*, Bratislava 1968.

Petr HOLEC (ed.): *Miroslav Štěpán. Můj život v sametu aneb Zrada přichází z Kremli*, Praha 2013.

Emília HRABOVEC: *Slovensko a svätá stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky (1962–1989)*, Bratislava 2016.

Gustav HUDEC (ed.): *Studentstvo v boji proti válce, fašismu za mír. I.*, Praha 1970.

Gustav HUDEC (ed.): *Studentstvo v boji proti válce, fašismu za mír. II.*, Praha 1978.

- Gustáv HUSÁK: K niektorým otázkam Slovenského národného povstania, in: Ľudovít Holotík – Miroslav Kropilák (eds.): *Slovenské národné povstanie roku 1944 (Sborník príspevkov z národnooslobodzovacieho boja 1938–1945)*, Bratislava 1965, s. 652–664.
- Gustáv HUSÁK: *K roľnickej otázke na Slovensku*, Bratislava 1948.
- Gustáv HUSÁK: Prechádzka dejinami, in: Miloš Krno – Pavol Štefček (eds.): *Konfrontácia*, Bratislava 1968, s. 107–138.
- Gustáv HUSÁK: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*, Bratislava 1964.
- Gustáv HUSÁK: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*, Bratislava 1969.
- Milan HÜBL – Eliška SKŘENKOVÁ (ed.): *Cesty k moci*, Praha 1990.
- Miroslav HYSKO: *Slovenské národné povstanie, Bratislava 1954. Přehled československých dějin. Díl III. 1918–1945*, Praha 1960.
- Aleksandr CHINŠTEJN: *Skazka o poterjannom vremeni. Počemu Brežnev ne smog stat' Putinym*, Moskva 2011.
- Bohuš CHŇOUPEK: *Memoáre in claris*, Bratislava 1998.
- Nikita Sergejevič CHRUŠČOV: *Vzpomínky Nikity Sergejeviče Chruščova. Magnetofonové nahrávky v období glasnosti*, Brno 2000.
- Edita IVANIČKOVÁ: Slovensko-český vzťah v mocenskom zápase v ČSR 1945–1948 z pohľadu britskej diplomacie, in: *Soudobé dějiny*, roč. 6, 1998, č. 2–3, s. 275–280.
- Jozef JABLONICKÝ: *Fragment o histórii. Výber z diela 1989–2009*, Bratislava 2009.
- Jozef JABLONICKÝ: Historiografia za normalizácie (1969–1989), in: Norbert Kmet' – Juraj Marušiak (eds.): *Slovensko a režim normalizácie*, Prešov 2002, s. 148–151.
- Jozef JABLONICKÝ: Husák v rezistencii 1939–1943, in: TÝŽ: *Samizdat o odboji. Štúdie a články*, Bratislava 2004, s. 491–507.
- Jozef JABLONICKÝ: *Povstanie bez legend. Dvadsať kapitol o príprave a začiatku Slovenského národného povstania*, Bratislava 1990.
- Jozef JABLONICKÝ: Príprava a vznik Slovenskej národnej rady v roku 1943, in: Miroslav Pekník a kol. (eds.): *Slovenské národné rady a cesta k parlamentarizmu*, Bratislava 2008.
- Jozef JABLONICKÝ: *Samizdat o odboji. Štúdie a články*, Bratislava 2004.
- Jozef JABLONICKÝ: *Samizdat o odboji II. Štúdie a články*, Bratislava 2006.
- Jozef JABLONICKÝ: *Slovensko na prelome. Zápas o víťazstvo národnej a demokratickej revolúcie na Slovensku*, Bratislava 1965.
- Jozef JABLONICKÝ: *Z ilegality do povstania (kapitoly z občianskeho odboja)*, Banská Bystrica 2009.
- Miloš JAKEŠ: *Dva roky generálním tajomníkom*, Praha 1996.

- Aristid JAMNICKÝ: *Oprášené histórie. Pamäti bratislavského humanistu a polyhistora zachytili vplyv udalostí XX. storočia na Slovensko*, Bratislava 2002.
- Ladislav JEHLIČKA: *Křik koruny svatováclavské*, Praha 2010.
- Yeshayahu A. JELINEK: *The Lust for Power: Nationalism, Slovakia, and the Communists 1918–1948*, New York 1983.
- Wojciech JARUZELSKI: *Stan wojenny. Dlaczego...*, Varšava 1992.
- Zdeněk JIČÍNSKÝ: *Vznik České národní rady v době Pražského jara a její působení do podzimu 1969*, Praha 1990.
- Matej JOSKO: Verni sme zostali..., in: *Demokracie v ilegálite a v povstaní. Príspevok k dejinám slovenského národného povstania v r. 1944 s úvodom presidentu ČSR Eduarda Beneša*, Bratislava 1945.
- Jiří KABELE – Martin HÁJEK: *Jak vládli? Průvodce hierarchiemi reálného socialismu*, Brno 2008.
- Vladimír KADLEC: *Podivné konce našich prezidentů*, Hradec Králové 1991.
- Agneša KALINOVÁ: *Mojich 7 životov. Agneša Kalinová v rozhovoru s Janou Juráňovou*, Bratislava 2012.
- Jan KALOUS a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci*, Praha 2009.
- Jan KALOUS: Poslední cesta ministra Kasky, in: *Pamět a dějiny*, roč. 7, 2013, č. 1, s. 25–35.
- Jan KALOUS: „Nepřátelé“ ve Státní bezpečnosti, in: Jiří Pernes – Jan Foitzik (eds.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“: Praha 14.–16. dubna 2003*, Brno 2003, s. 282–290.
- Ivan KAMENEC: *Začiatky marxistického historického myslenia na Slovensku*, Bratislava 1984.
- Karel KAPLAN – Pavel PALEČEK: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*, Brno 2001.
- Karel KAPLAN: *Kronika komunistického Československa. Antonín Novotný. Vzestup a pád 'lidového' aparátčika*, Brno 2011.
- Karel KAPLAN: *Mocní a bezmocní*, Toronto 1989.
- Karel KAPLAN: *Nebezpečná bezpečnost. Státní bezpečnost 1948–1956*, Brno 1999.
- Karel KAPLAN: *Nekrvavá revoluce*, Praha 1993.
- Karel KAPLAN: *Pravda o Československu 1945–1948*, Praha 1990.
- Karel KAPLAN: *Sovětsští poradci v Československu 1949–1956*, Praha 1993.
- Karel KAPLAN: Zamyšlení nad politickými procesy, in: *Nová mysl*, roč. 22, 1968, č. 6–8.

- Karel KAPLAN: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, Praha 1992.
- Imrich KARVAŠ: *Moje paměti (v pazúroch gestapa)*, Bratislava 1994.
- Milan KARVAŠ: *Můj otec Imrich Karvaš. Život a dílo národohospodára, ktorý dosiahol na vrchol i celkom na dno*, Budmerice 2001.
- Jozef KIRSCHBAUM: *Náš boj o samostatnosť Slovenska*, Clevelande 1958.
- Joseph M. KIRSCHBAUM: Zástoj študentstva v slovenskom národnom vývoji medzi dvoma vojnami, in: Jozef Staško (ed.): *The Shaping of Modern Slovakia. Festschrift to the Seventieth Birthday of Dr. Joseph A. Mikus. Tvorcovia nového Slovenska. Zborník k 70-tým narodeninám dr. Jozefa A. Mikuša*, Cambridge [Kanada] 1982, s. 139–163.
- Henry KISSINGER: *Roky obnovy*, Praha 2002.
- Zoe KLUSÁKOVÁ-SVOBODOVÁ: *O tom co bylo*, Praha 2005.
- Norbert KMEŤ – Juraj MARUŠIAK (eds.): *Slovensko a režim normalizácie*, Prešov 2003.
- Viktor KNAPP: *Proměny času: Vzpomínky nestora české právní vědy*, Praha 1998.
- Jiří KOCIAN – Oldřich TÚMA (eds.): *Deset let soudobých dějin. Jednání sekce Soudobé dějiny na VIII. sjezdu českých historiků*, Praha 2001.
- Jiří KOCIAN: Diskuse a představy československého politického exilu o programu obnovy poválečné ČSR, in: Zlatice Zudová-Lešková (ed.): *Válečný rok 1944. Příspěvky účastníků mezinárodní konference konané ve dnech 19.–20. října 1999 v Praze*, Praha 2001, s. 119–128.
- Pavel KOHOUT: *Můj život s Hitlerem, Stalinem a Havlem II. To byl můj život?? Předběžná bilance*, Praha 2011.
- Leo KOHÚT: *Tu bola kedysi ulica...*, Bratislava 2004.
- Jaromír KOPECKÝ: *Paměti diplomata*, Praha 2004.
- Václav KOPECKÝ: *ČSR a KSČ. Pamětní výpisy k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*, Praha 1960.
- Václav KOPECKÝ: *30 let KSČ. Vzpomínky na založení KSČ a hlavní události jejího vývoje*, Praha 1951.
- Sergej Aleksejevič KORNEJEV: Slovackij faktor v chode sovetsko-čechoslovackich peregovorov v Moskve v avguste 1968 goda, in: G. P. Muraško – T. V. Volokitina – A. S. Stykalin (eds.): *1968 god „Pražskaja vesna“: Istoričeskaja retrospektiva. Sbornik statej*, Moskva 2010, s. 167–180.
- Anna KORBAŠOVÁ: Golemiáda, in: *Sacra*, roč. 12, 2014, č. 1–2, s. 38–59.
- Pavel KOSATÍK: *Devět žen z Hradu*, Praha 1999.

Karel KOŠTÁL: *Pravda o procese s Rudolfem Slánským a jeho společníky. Kritické výhrady k „Výpovědi“ B. Doubka a k Historikům 92, dodatek ke knížce Svědectví plukovníka*, Praha 2009.

Terézia KOVÁČIKOVÁ: *Karol Šmidke*, Bratislava 1979.

Oto KRAJŇÁK: *Komunisti bratislavskej oblasti v boji proti fašizmu v rokoch 1938–1942. Z dejín Komunistickej strany Slovenska*, Bratislava 1959.

Václav KRÁL: *Pravda o okupaci*, Praha 1962.

Václav KRÁL: *Osvobození Československa. Studie o mezinárodně politických aspektech*, Praha 1975.

Oskar KREJČÍ: *Proč to prasklo, aneb hovory o demokracii a „sametové revoluci*, Praha 1991.

Peter KRIŠTÚFEK: *Atlas zabúdania*, Bratislava 2013.

Imrich KRUŽLIAK: Muž a doba. (K 65. narodeninám Dr. Jozefa M. Kirschbauma). [Původně uveřejněno v Bulletinu Svetového kongresu Slovákov č. 30 z roku 1978.], in: Blažej Belák – Peter Maruniak (eds.): *Jozef M. Kirschbaum (1913–1993)*, Martin 1995.

Imrich KRUŽLIAK – Ján OKÁL (eds.): *Svedectvo jednej generácie*, Cambridge – Ontario 1990.

Imrich KRUŽLIAK: *V čakárni dejín. Obrazy slovenských osudov*, Bratislava 1999.

Marie Rút KŘÍŽKOVÁ (ed.): *Žít jako znamení. Rozhovory s Josefem Zvěřinou*, Praha 1997.
Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov, Bratislava 1998.

Milan KUNDERA: *Kniha smíchu a zapomnění*, Toronto 1981.

Milan KUNDERA: *Žert*, Praha 1969.

Vladimir V. KUSIN: *From Dubček to Charta 77. A study of „normalisation“ in Czechoslovakia, 1968–1978*, Edinburgh 1978.

Robert KVAČEK: Slovo na úvod, in: Jaroslav Pažout (ed.): *Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSČ (1945–1989)*, Praha – Liberec 2013, s. 12–16.

Martin KVETKO: Na prelome dvoch epoch. V ilegalite a v povstaní, in: týž (eds.) – Ján M. Ličko (ed.): *Zborník úvah a osobných spomienok o Slovenskom národnom povstaní*, Toronto 1976, s. 96–145.

Martin LACKO (ed.): „Naším ideálom bol Hlinka“. Spomienky Viliama Točíka na roky 1918–1948, in: *Pamäť národa*, roč. 9, 2013, č. 2, s. 101–125.

Ivan LALUHA: Rok 1968 v spomienke a pamäti (Fragmenty), in: Miroslav Londák a kol. (eds.): *Rok 1968. Eto vaše delo*, Bratislava 2008, s. 11–23.

Pavel LANDOVSKÝ: *Soukromá vzpoura. Rozhovor s Karlem Hvižd'alou*, Praha 1990.

Žo LANGEROVÁ: *Vtedy v Bratislave*, Bratislava 2007.

- Bohuslav LAŠTOVIČKA: *V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939–1945*, Praha 1961.
- Bohuslav LAŠTOVIČKA: *V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939–1945*, Praha 1978.
- Michail Vital'jevič LATYŠ: „*Pražská vesna*“ 1968 g. i reakcija Kremlja, Moskva 1998.
- Bohumil LAUŠMAN: *Kdo byl vinen. Jak umírala československá svoboda*, Vídeň 1953.
- Bohumil LAUŠMAN: *Pravda a lož o slovenskom národnom povstaní*, Petrovec 1951.
- Jiří LEDERER: *Touhy a iluze II.*, Toronto 1988.
- Jiří LEDERER: *Touhy a iluze (vzpomínání do srpna 1968)*, Toronto 1984.
- Jiří LEDERER: *Všichni řekli – přijďte!* Bratislava 1968.
- Jozef LETTRICH: *Odboj a povstanie*, in: Martin Kvetko – Ján Miroslav Ličko (eds.): *Zborník úvah a osobných spomienok o Slovenskom národnom povstaní*, Toronto 1976, s. 60–95.
- Róbert LETZ: *Postoj Gustáva Husáka ku katolíckej cirkvi v rokoch 1944–1950*, in: Branislav Kinčok a kol.: *Gustáv Husák a jeho doba*, Bratislava 2015, s. 116–138.
- Róbert LETZ: *Rozhovor s pátrom Aguinasmom Máriom Gaburom [17. 8. 1998]*, in: *Proglas*, roč. 9, prosinec 1998, č. 3–4.
- Róbert LETZ: *Slovensko v rokoch 1945–1948. Na ceste ku komunistickej totalite*, Bratislava 1994.
- Nadežda LINDOVSKÁ a kol.: *Magda Husáková-Lokvencová. Prvá dáma slovenskej divadelnej réžie*, Bratislava 2008.
- Ľubomír LIPTÁK – Ivan KAMENEC (ed.): *Nepre(tr)žité dejiny*, Bratislava 2008.
- Eugen LÖBL: *Svedectvo o procese s vedením protištátneho sprisahaneckého centra na čele s Rudolfom Slánskym*, Bratislava 1968.
- Karel LÖBL: *Naděje a omyly. Vzpomínky na onu dobu*, Praha 2012.
- Miroslav LONDÁK: *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. letech 20. století a slovenská ekonomika*, Bratislava 2010.
- Miroslav LONDÁK – Stanislav SIKORA – Elena LONDÁKOVÁ: *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960–1967*, Bratislava 2002.
- Miroslav LONDÁK: *Rok 1968 a ekonomická realita Slovenska*, Bratislava 2007.
- Artur LONDON: *Doznání. V soukolí pražského procesu*, Praha 1969.
- Artur LONDON: *K pramenům doznání. Motáky z ruzyňské věznice z roku 1954*, Brno 1998.
- Alojz LORENC: *Ministerstvo strachu? Neskartované vzpomínky generála Lorence*, Bratislava 1992.
- Radomír LUŽA: *Československá sociální demokracie. Kapitoly z let exilu 1948–1989*, Praha 2001.

Jindřich MADRY: *Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969–1970 a role ozbrojených sil*, Praha 1994.

Alexander MACH: *Z dalekých ciest*, Bratislava 2009.

Niccolò MACHIAVELLI: *Vladař*, Praha 1997.

Albert MARENČIN: *Čo nevošlo do dejín*, Bratislava 2012.

Valentina Vladimirovna MARJINA: Od důvěry k podezíravosti. Sovětští a českoslovenští komunisté v letech 1945–48, in: *Soudobé dějiny*, roč. 4, 1997, č. 3–4, s. 451–467.

Valentina Vladimirovna MARJINA a kol.: *Nacional'naja politika v stranach formirujuščegosja sovětskogo bloka. 1944–1948*, Moskva 2004.

Valetina Vladimirovna MARJINA: *Sovetskij Sojuz i čecho-slovackij vopros vo vremja Vtoroj mirovoj vojny. 1939–1945 gg. Kniga 1. 1939–1941 gg.*, Moskva 2007.

Valetina Vladimirovna MARJINA: *Sovetskij Sojuz i čecho-slovackij vopros vo vremja Vtoroj mirovoj vojny. 1939–1945 gg. Kniga 2. 1941–1945 gg.*, Moskva 2009.

Valentina Vladimirovna MARJINA: Sovietski a československí komunisti na prahu mieru: Vypracovanie spoločného politického algoritmu, in: *Historický časopis*, roč. 46, 1998, č. 4, s. 607–630.

Valentina Vladimirovna MARJINA: ZSSR a Slovenské národné povstanie roku 1944, in: Rudolf Neverla (ed.): *Acta Carpatho-Germanica XIII. Od Povstania 1944 na Slovensku po vyhnanie karpatských Nemcov v roku 1946. Nemecko-slovenské pracovné rokovanie historikov a priamych účastníkov v rokovanom centre Kloster Banz*, Stuttgart – Bratislava 2004, s. 70–85.

Juraj MARUŠIAK: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*, Brno 2001.

Juraj MARUŠIAK: Slovenská spoločnosť a normalizácia, in: Jitka Madarásová (ed.): *Česká a slovenská spoločnosť v období normalizace. / Slovenská a česká spoločnosť v čase normalizácie. Liberecký seminár 2001*, Bratislava 2003, s. 109–153.

Ján MASTILIAK: *Hrst' spomienok*, Michalovce 2011.

Pavel MATEJOVIČ: *Vladimír Mináč a podoby literárneho diskurzu druhej polovice 20. storočia*, Bratislava 2014.

Augustín MAŤOVČÍK – Pavol PARENÍČKA: *Biografistika. Stav, podoby a metodika biografického bádania na Slovensku*, Martin 2005.

Françoise MAYER: *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*, Praha 2009.

Jan MERVART: *Naděje a iluze. Čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí šedesátých let*, Brno 2010.

- Matej MEDVECKÝ: Nepohodlný vedúci strany – dobrodružný osud Štefana Handeru, in: M. Syrný a kol. (eds.): *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939–1945*, Banská Bystrica 2009, s. 231–252.
- Matej MEDVECKÝ: *Spravodajské eso Slovenského štátu. Kauza Imrich Sucký*, Bratislava 2007.
- Vladimír MEDVEDEV: *Čelovek za spinoj*, Moskva 1994.
- Polja MEŠKOVA – Dinju ŠARLANOV: *Bálgarskata gilotina. Tanite mehanizmi na narodnija sad*, Sofia 1994.
- Slavomír MICHÁLEK – Miroslav LONDÁK a kol.: *Gustáv Husák. Moc politiky – politik moci*, Bratislava 2013.
- František MIKLOŠKO: *Nebudete ich môcť rozvrátiť. Z osudov katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1943–89*, Bratislava 1991.
- Ján MIKULA: *Cesta života trnistá*, Bratislava 1992.
- Jozef A. MIKUŠ: *Pamäti slovenského diplomata*, Martin 1998.
- Móric MITTMANN-DEDINSKÝ: *Na chrbte tigra*, Bratislava 2001.
- Ján MLYNÁRIK: *Diaspora historiografie. Štúdie, články a dokumenty k dejinám československej historiografie v rokoch 1969–1989*, Praha 1998.
- Ján MLYNÁRIK: *Osud banderovcům a tragédie řeckokatolícké cirkve*, Praha 2005.
- Zdeněk MLYNÁŘ: *Mráz přichází z Kremlu*, Praha 1990.
- Zdeněk MLYNÁŘ: *Socialistou na volné noze*, Praha 1992.
- Ladislav MŇAČKO: *Ako chutí moc*, Bratislava 1968.
- Peter MULÍK: Gustáv Husák a jeho zásluhy o slovenskú cirkevnú provinciu, in: Branislav Kinčok a kol.: *Gustáv Husák a jeho doba*, Bratislava 2015, s. 489–500.
- Mira NÁBĚLKOVÁ: *Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu*, Bratislava – Praha 2008.
- František NEVAŘIL: *U tři premiérů*, Supíkovice 1997.
- Ladislav NIKLÍČEK: Českoslovenští komunisté mezi Kominternou a středoevropskou demokracií, in: *Soudobé dějin*, roč. 3, 1995, č. 2–3, s. 238–245.
- George ORWELL: *1984*, Praha 2000.
- Jaroslav OPAT: *Z času válek a chaosu v Evropě. Vzpomínky a úvahy*, Praha 2014.
- Milan OTÁHAL: K některým otázkám dějin “normalizace“, in: *Soudobé dějiny*, roč. 2, 1995, č. 1, s. 5–16.
- Milan OTÁHAL: *Normalizace 1969–1989. Příspěvek ke stavu bádání*, Praha 2002.

- Jan PAUER: *Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí, plánování, provedení*, Praha 2004.
- Karel PACNER: *Československo ve zvláštních službách. Pohledy do historie československých výzvědných služeb 1914–1989. Díl IV. 1961–1989*, Praha 2002.
- Luděk PACHMAN: *Jak to bylo. Zpráva o činnosti šachového velmistra za období 1924–1972 s dodatkem „Jak to bylo později“*, Bělá pod Bezdězem 2001.
- Pavel PALEČEK (ed.): *Exil a politika. Historici o nejnovějších dějinách a o sobě*, Tišnov 2004.
- Miloš PARIS: *Fakta ze zákulisí. Praha 1968 – Moskva 1991*, Praha 1991.
- Jelena PAŠTÉKOVÁ: K poetike päťdesiatych rokov, in: táž a kol. (eds.): *Poetika a politika. Umenie a päťdesiate roky*, Bratislava 2004.
- Jozef PAUČO: *Slováci a komunizmus*, Middletown 1957.
- Jozef PAUČO: *Tak sme sa poznali (Predstavitelia Slovenskej republiky v spomienkach)*, Middletown 1967.
- Richard PAVLOVIČ: Husák a slovenská komunistická elita, in: Slavomír Michálek – Miroslav Londák a kol.: *Gustáv Husák. Moc politiky – politik moci*, Bratislava 2013, s. 661–682.
- Jiří PERNES – Jaroslav POSPÍŠIL – Antonín LUKÁŠ: *Alexej Čepička. Šedá eminence rudého režimu*, Praha 2008.
- Jiří PERNES: *Takoví nám vládli. Komunističtí prezidenti Československa a doba, v níž žili*, Praha 2003.
- Jan PEŠEK a kol.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948–1989*, Prešov 2003.
- Jan PEŠEK: Centralizmus po stránickej línii. Vzťah vedenia KSČ a KSS po februári 1948, in: *Česko-slovenská historická ročenka 1998*, Brno 1998.
- Jan PEŠEK: *Centrum moci. Aparát Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska 1948–1989*, Bratislava 2006.
- Jan PEŠEK: *Komunistická strana Slovenska. Dejiny politického subjektu I. Na ceste k moci (1945–1948), pri moci – od prevratu k pokusu o reformu (1948–1968)*, Bratislava 2012.
- Jan PEŠEK: *Slovensko na prelome 50. a 60. rokov. Politicko-mocenské aspekty vývoja*, Brno 2005.
- Jan PEŠEK – Václav VONDRÁŠEK: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945–1970. Mýty a realita*, Bratislava 2011.
- Jan PEŠEK: *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948–1953*, Bratislava 1996.
- Jan PEŠEK – Róbert LETZ: *Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989*, Prešov 2004.

- Jan PEŠEK: Vlna politických procesov na Slovensku koncom 50. rokov, in: Jiří Pernes – Jan Foitzik (eds.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“: Praha 14.–16. dubna 2003*, Brno 2003, s. 179–191.
- Ludmila PETERAJOVÁ: *Pamäti*, Bratislava 2011.
- Nikita Vasiljevič PETROV: *Po scenariju Stalina: rol' organov NKVD – MGB SSSR v sovetizacii stran Central'noj i Vostočnoj Jevropy 1945–1953 gg.*, Moskva 2011.
- Nikita Vasiljevič PETROV: Sovětští poradci ministerstva státní bezpečnosti a příprava procesu s R. Slánským (podle dokumentů státní bezpečnosti), in: Jiří Pernes – Jan Foitzik (eds.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“: Praha 14.–16. dubna 2003*, Brno 2003, s. 99–106.
- Rudolf Germanovič PICHJOJA: Čechoslovákija, 1968 god. Vzgljad iz Moskvy. Po dokumentam CK KPSS, in: *Novaja i novějšaja istorija*, 1994, č. 6, s. 3–20.
- Rudolf Germanovič PICHJOJA: Čechoslovákija, 1968 god. Vzgljad iz Moskvy. Po dokumentam CK KPSS (okončanije), in: *Novaja i novějšaja istorija*, 1995, č. 1, s. 34–48.
- Petr PITHART: *Osmádesátý*, Praha 1990.
- Viliam PLEVZA: *Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ*, Bratislava 1971.
- Viliam PLEVZA: *KSČ a revolučné hnutie na Slovensku 1929-1938*, Bratislava 1965.
- Viliam PLEVZA: *Národnostná politika KSČ a česko/slovenské vťahy*, Bratislava 1979.
- Viliam PLEVZA – Vlasta PLEVZOVÁ: *Slovenská inteligencia v komunistickom hnutí (1921–1938)*, Bratislava 1979.
- Viliam PLEVZA: *Trvalé hodnoty. I. zväzok. Proti kapitálu*, Bratislava 1976.
- Viliam PLEVZA: *Trvalé hodnoty. II. zväzok. Zápas za socialistické premeny*, Bratislava 1976.
- Viliam PLEVZA: *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*, Bratislava 1991.
- Ján PODOLÁK (ed.): *Záhorská Bratislava*, Bratislava 1986.
- Emil POLÁK (ed.): *Nezopakovateľné rozhovory*, Bratislava 2014.
- Hana PONICKÁ: *Lukavické zápisky*, Prešov 2004.
- Vilém PREČAN (ed.): „Svědectví o rozpadu „socialistického společenství“: ukázky z memoárů Michaila Gorbačova, Vadima Medveděva a Valerije Musatova, in: *Soudobé dějiny*, roč. 5, 1998, č. 4, s. 509–554.
- Vilém PREČAN – Milan DRÁPALA (ed.): *V kradeném čase. Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993*, Brno 1994.
- Sergejevič Alexander PUŠKIN: *Vyšel jsem dřív než hvězda ranní*, Praha 1962.
- Miloslav RANSDORF: *Nové čtení Marxe*, Praha 2012.

- Anton RAŠLA: *Civilista v armáde. Spomienky na roky 1938–1945*, Bratislava 1967.
- Anton RAŠLA: *Spomienky spoza mreží*, Banská Bystrica 1998.
- Hans RENNER – Ivo SAMSON: *Dejiny Česko-slovenska po roku 1945*, Bratislava 1993.
- Karol ROSENBAUM (ed.): *DAV. Spomienky a štúdie*, Bratislava 1965.
- Jan ROUSEK: Adresát: Občanské fórum, Praha, in: *Historie – Otázky – Problémy*, roč. 4, 2012, č. 2, s. 105–124.
- Ján ROZNER: *Sedem dní do pohrebu*, Bratislava 2009.
- Jacques RUPNIK: *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*, Praha 2002.
- Daniel RŮŽIČKA: Povstalecká historie: televizní epopěj o Slovenském národním povstání, in: Petr Kopal (ed.): *Film a dějiny 4. Normalizace*, Praha 2014.
- Jan RYCHLÍK: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945*, Bratislava 1997.
- Jan RYCHLÍK: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992*, Bratislava 1998.
- Jan RYCHLÍK: Gustáv Husák a česko-slovenské vztahy, postoj k otázce státoprávního uspořádání v období normalizace, in: Slavomír Michálek – Miroslav Londák a kol.: *Gustáv Husák. Moc politiky – politik moci*, Bratislava 2013, s. 637–648.
- Jan RYCHLÍK: Normalizační podoba československé federace, in: Norbert Kmet' – Juraj Marušiak (eds.): *Slovensko a režim normalizácie*, Prešov 2003, s. 8–46.
- Jan RYCHLÍK: Postoj SSSR k myšlenke samostatného Slovenska za druhé světové války, in: Miroslav Šesták (ed.): *Slovanské historické studie 23. Pocta Henrykovi Batowskému*, Praha 1997, s. 195–204.
- Jan RYCHLÍK: Proces proti tzv. slovenským buržoazním nacionalistům, in: Vladimír Goněc (ed.): *Česko-slovenská historická ročenka 2005*, Brno 2005, s. 181–194.
- Jan RYCHLÍK: Recidiva boje proti tzv. buržoaznímu nacionalismu v letech 1956–1962, in: Vladimír Goněc (ed.): *Česko-slovenská historická ročenka 2006*, Brno 2006, s. 303–314.
- Jan RYCHLÍK: *Rozdělení Československa 1989–1992*, Praha 2012.
- Jan RYCHLÍK: Slovenský národní komunismus a slovenští národní komunisté, in: Jan Kalous – Jiří Kocian (eds.): *Český a slovenský komunismus (1921–2011)*, Praha 2012, s. 306–316.
- Tim SAYLE: Andropov's Hungarian Complex, in: *Cold War History*, svazek 9, 2009, s. 427–439.
- Nikolaj Pavlovič SEMENOV: *Trevožnaja Praga. Vospominanija sovetskogo vice-konsula v Československu (1968–1972)*, Moskva 2004.

- Sergej SEMANOV: *Predsedaťel' KGB Jurij Andropov*, Moskva 2008.
- Tatiana SIKOROVÁ: Ako vznikala STU, in: táž (ed.): *Slovenská technická univerzita v Bratislavě. 60 rokov STU*, Bratislava 1997, s. 31–41.
- Stanislav SIKORA: *Po jari krutá zima. Politický vývoj na Slovensku v rokoch 1968–1971*, Bratislava 2013.
- Stanislav SIKORA: *Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku*, Bratislava 2008.
- Stanislav SIKORA: Vývoj vo vedení Komunistickej strany Slovenska od augusta 1968 do apríla 1969, in: *Historický časopis*, roč. 60, 2012, č. 2, s. 235–256.
- Igor Jelisejevič SINICIN: *Andropov vblizi. Vospominanija o vremenach „otpeľi“ i „zastoja“*, Moskva 2004.
- Jelisej Tichanovič SINICYN: *Rezident svidel'stvujet*, Moskva 1996.
- Harold Gordon SKILLING: *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*, Princeton 1976.
- Harold Gordon SKILLING: *Československo můj druhý domov. Paměti Kanadčana*, Praha 2001.
- Tomáš SNIEGOŇ: Historie ve znovuzrozené volné soutěži. Česká a slovenská postkomunistická transformace a její dominantní historické příběhy, in: *Dějiny – Teorie – Kritika*, roč. 6, 2009, č. 2, s. 201–231.
- Dušan SPÁČIL: *My z Černína. Paměti československého diplomata*, Praha 1995.
- Dušan SPÁČIL (ed.): *Viděno deseti*, Praha 2009.
- Jozef STASKO: *Slovensko po druhej svetovej vojne. „Aprílová dohoda r. 1946“. Slovakia after World War II. An Inside Look at “April Agreement of 1946”*, Cambridge [Kanada] 1977.
- Stewart STEVEN *Výbušnina*, Praha 1991.
- Ladislav STÍSKAL: *Veci a vecičky Jozefa Lenárta*, Bratislava 2003.
- Mark M. STOLARIK: *Where is my Home. Slovak Immigration to North America (1870–2010)*, Bern 2012.
- Jaroslav STRAKA: *K dejinám protifašistického boja mládeže na Slovensku*, Bratislava 1974.
- Jiří SUK: Alexander Dubček – velký státník, nebo politický symbol? in: *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 1, 2002, s. 92–103.
- Jiří SUK: *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*, Praha 2009.
- Ivan SVITÁK: *Nesnesitelné břemeno dějin*, Praha 1990.
- Ivan SVITÁK: *Dialektika dějin*, Köln 1989.
- Ludvík SVOBODA: *Cestami života II.*, Praha 1992.
- Marek SYRNÝ: *Slovenskí komunisti v rokoch 1939–1944*, Banská Bystrica 2013.

Marek SYRNÝ: Gustáv Husák a Komunistická strana Slovenska v Slovenskom národnom povstaní, in: Braniskav Kinčok a kol.: *Gustáv Husák a jeho doba*, Bratislava 2015, s. 88–115.

Marek SYRNÝ: *Slovenskí demokrati '44–48. Kapitoly z dejín Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944–1948*, Banská Bystrica 2010.

Marek SYRNÝ: Jesenná politická kríza na Slovensku v roku 1947, in: Ondrej Podolec (ed.): *Február 1948 a Slovensko. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 14.–15. február 2008*, Bratislava 2008, s. 127–176.

Marek SYRNÝ: Vzťah Komunistickej strany Slovenska a politického katolicizmu na Slovensku v rokoch 1945–1947, in: Xénia Šuchová (ed.): *Ludáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?* Prešov 2006, s. 137–153.

Marek SYRNÝ – Matej MEDVECKÝ: Zápisnice o výsluchu Viliama Širokého na Ústrední štátnej bezpečnosti, in: *Soudobé dějiny*, roč. 17, 2010, č. 1–2, s. 238–268.

Karel SÝS – Dušan SPÁČIL (eds.): *Záhady 17. Listopadu*, Praha 2010.

Georgij Chosrojevič ŠACHNAZAROV: *S voždjami i bez nich*, Moskva 2001.

Miroslav ŠESTÁK: *Dějiny jihoslovanských zemí*, Praha 1998.

Ota ŠIK: *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*, Praha 1990.

Milan ŠIMEČKA: *Konec nehybnosti*, Praha 1990.

Milan ŠIMEČKA: *Obnovení pořádku*, Londýn 1984.

Bohumil ŠIMON: *Klobouk od Brežněva*, Praha 1997.

Ladislav ŠIMOVIČ: Gustáv Husák, in: *Listy*, roč. 40, 2010, č. 5, s. 36–45.

Leonid ŠINKARJOV: *Všecko jsem skoro zapomněl... (Pokus o psychologickou skicu události v Československu 1968)*, Praha 2009.

Jaroslav ŠOLC: *Slovensko v české politice*, Banská Bystrice 1993.

Roman ŠPERŇÁK: „Se soudružským pozdravem“ zůstávám dál. Rok 1968 v životě a díle Václava Krále, in: Bohumil Jiroušek a kol.: *Proměny diskursu české marxistické historiografie (Kapitoly z historiografie 20. století)*, České Budějovice 2008, s. 403–411.

Juraj ŠPITZER: *Proti buržoáznemu nacionalizmu a kozmopolitizmu – za vyššiu ideovosť slovenskej literatúry*, Bratislava 1951.

Antónia ŠTEFÁNIKOVÁ: Ekonomické aspekty normalizácie (1969–1989), in: Norbert Kmet' – Juraj Marušiak (eds.): *Slovensko a režim normalizácie*, Prešov 2003, s. 184–200.

Michal ŠTEFANSKÝ: Gustáv Husák – prvý tajomník ÚV KSC' (1969–1970), in: *Historický časopis*, roč. 63, 2015, č. 2, s. 275–289.

- Michal ŠTEFANSKÝ: Medzinárodné súvislosti procesu s Vladimírom Clementisom, in: *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“: Praha 14.–16. dubna 2003*, Brno 2003, s. 356–366.
- Michal ŠTEFANSKÝ: Pokusy Gustáva Husák o návrat do politiky, in: Slavomír Michálek – Miroslav Londák a kol.: *Gustáv Husák. Moc politiky – politik moci*, Bratislava 2013, s. 513–526.
- Michal ŠTEFANSKÝ: *Studená vojna. Slovensko 1946–1954*, Bratislava 2008.
- Martin ŠTEFEK: *Za fasádou jednoty. KSC a SED po roce 1985*, Červený Kostelec 2014.
- Miroslav ŠTĚPÁN: *Zpověď vězně sametové revoluce*, Praha 1991.
- Lubomír ŠTROUGAL: *Paměti a úvahy*, Praha 2009.
- Lubomír ŠTROUGAL: *Ještě pár odpovědí*, Praha 2011.
- František ŠTVERÁK: *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992). Základní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany*, Praha 2010.
- Anna ŠTVRTECKÁ: *Ján Osoha*, Bratislava 1970.
- Xénia ŠUCHOVÁ: 'Heslo autonómie lebo právo na odtrhnutie?...' (Komunistické ponímanie národnostnej a 'slovenskej' otázky do polovice 20. rokov, in: TÁŽ (ed.): *Eudáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?* Prešov 2006, s. 24–52.
- Xénia ŠUCHOVÁ: *Idea československého štátu na Slovensku 1918–1939. Protagonisti, nositelia, oponenti*, Bratislava 2011.
- Štefan ŠUTAJ: *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944–1948*, Bratislava 1999.
- Marie ŠVERMOVÁ: *Vzpomínky*, Praha 2008.
- Ilona ŠVIHLÍKOVÁ: *Jak jsme se stali kolonií*, Praha 2015.
- Eduard TÁBORSKÝ: *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, Praha 1993.
- Ivan TESÁR: *KSC a studentstvo v předmnichovské republice*, Praha 1980.
- Jan TESÁŘ: Namiesto úvodu, in: Andrej Ferko: *Balada o dr. Gustávu Husákovi*, Bratislava 1997, s. 5–10.
- Jan TESÁŘ: *Zamlčená diagnóza*, Praha 2003.
- Herta TKADLEČKOVÁ: *Dejiny Komsomolu na Slovensku 1918–1938*, Bratislava 1964.
- Josef TOMEŠ a kol.: *Český biografický slovník XX. století*, Praha – Litomyšl 1999.
- Ivo TRETERA: *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a na život vůbec*, Praha – Litomyšl 2011.

- Oldřich TŮMA: Normalizace 1969–1971, in: Petr Blažek – Łukasz Kamiński – Rudolf Vévoda (eds.): *Polsko a Československo v roce 1968. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Varšava, 4.–5. září 2003*, Praha 2006, s. 210–221.
- Oldřich TŮMA: Husákův domeček z karet. V historii východního bloku byla normalizace docela všední příhodou, in: *Dějiny a současnost*, roč. 26, 2004, č. 4, s. 3–6.
- Ján UHER: Kampaň proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu, in: Michal Barnovský (ed.): *Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945–1953. (Zborník materiálov z vedeckej konferencie v Smoleniciach 6.–8. decembra 1994)*, Bratislava 1995.
- Ján UHER: *Zo zákulisia rehabilitácií. Tajomstvo Kolderovej komisie*, Bratislava 2001.
- Ján URSÍNÝ: *Spomienky na Slovenské národné povstanie*, Liptovský Mikuláš 1994.
- Ján URSÍNÝ: *Z môjho života. Príspevok k vývoju slovenskej národnej myšlienky*, Martin 2000.
- Terézia URSÍNÝOVÁ (ed.) – Mária KIŠONOVÁ-HUBOVÁ: *Volali ma Mimi*, Bratislava 2001.
- Ludvík VACULÍK: *Český snář*, Brno 1990.
- Ludvík VACULÍK: *Nepaměti*, Brno 2008.
- Miroslav VANĚK – Pavel MÜCKE: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*, Praha 2015.
- Lászlo VARGA: Rajkův proces, in: Jiří Pernes – Jan Foitzik (eds.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“: Praha 14.–16. dubna 2003*, Brno 2003, s. 273–281.
- Zdeněk VAŠÍČEK: Aporetika jako koan, in: Jiří V. Musil a kol. (ed.): *Josef Ludvík Fischer 6. 11. 1894 – 16. 2. 1973*, Olomouc 2001.
- Zdeněk VAŠÍČEK – Françoise MAYER: *Minulost a současnost, paměť a dějiny*, Praha 2008.
- Martin VAŠŠ: *Slovenská otázka v 1. ČSR (1918–1939)*, Martin 2011.
- Otakar VÁVRA: *Paměti aneb Moje filmové 100letí*, Praha 2011.
- Vladimír VENDRAŠKO (ed.): *Invaze. Československo 1968. Svědectví velitele. Na základě vyprávění Alexandra Michajloviče Majorova*, Praha 2014.
- Jozef VICEN: *Vo víroch rokov 1938–1988*, Bratislava 1999.
- Martin VIETOR: *Právnická fakulta Univerzity Komenského*, in: Branislav Varsik (ed.): *50. rokov Univerzity Komenského*, Bratislava 1969.
- František VNUK: *Kapitoly z dejín Komunistickej strany Slovenska*, Middletown 1968.
- František VNUK: *Neuveriteľné sprisahanie*, Trenčín 1993.
- Hela VOLANSKÁ: *Ako na cudzej svadbe*, Bratislava 2009.

- Vladimir Konstantinovič VOLKOV: *Instinkt samosochranenija: sovětskaja partokratija i „Pražskaja vesna“ 1968 goda*, in: Jan Němeček – Emil Voráček (eds.): *Česko-ruské vztahy v 19. a 20. století / Česko-rossijskie otnošenija v 19–20 vekach*, Praha 2011, s. 105–132.
- Tat'jana Vladimirovna VOLOKITINA a kol.: *Moskva i Vostočnaja Jevropa. Stanovlenije političeskich režimov sovětskogo tipa. 1949–1953. Očerki istorii*, Moskva 2002.
- Jitka VONDROVÁ: Neznámé sovětské dokumenty k Pražskému jaru 1968, in: Jan Němeček – Emil Voráček (eds.): *Česko-ruské vztahy v 19. a 20. století / Česko-rossijskie otnošenija v 19–20 vekach*, Praha 2011, s. 269–278.
- Emil VORÁČEK: Komunistická strana Československa v období let 1921–1948. Stručný pohled na výzkum historiků v České republice po listopadu 1989 s přihlédnutím k výzkumu zahraničnímu, in: Jan Němeček (ed.): *Reflexe dějin Československa 1918–1948 v historiografii na počátku 3. tisíciletí*, Praha 2008.
- Jaroslav VOREL – Alena ŠIMÁNKOVÁ (eds.): *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech. Díl I.*, Praha 2003.
- Pavla VOŠAHLÍKOVÁ – Marie MAKARIUSOVÁ (eds.): *Metodické problémy moderní biografistiky*, Praha 2010.
- Jiří VYKOUKAL – Bohuslav LITERA – Miroslav TEJCHMAN: *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*, Praha 2000.
- Jan WANNER: *Brežněv a východní Evropa 1968–1982*, Praha 1995.
- Max WEBER – Miloš HAVELKA (ed.): *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 2009.
- Max WEBER: *Politika ako povolanie*, Bratislava 1990.
- Peter WEISS: KSS v období perestrojky a slabnúceho Husákovho vplyvu, in: Slavomír Michálek – Miroslav Londák a kol.: *Gustáv Husák. Moc politiky – politik moci*, Bratislava 2013, s. 683–740.
- Kieran WILLIAMS: *The Prague Spring and its aftermath. Czechoslovak politics 1968–1970*, Cambridge 1997.
- Ella G. ZADOROŽŇUK: Gustáv Husák a Michail Gorbačov od apríla do apríla (1987–1988), in: Slavomír Michálek – Miroslav Londák a kol.: *Husák. Moc politiky – politik moci*, Bratislava 2013, s. 914–934.
- Dagmar ZÁHORSKÁ-LANTAYOVÁ: *Pokrokové študentské hnutie na Slovensku 1918–1938*, Bratislava 1974.
- Katarína ZAVACKÁ: Metamorfózy štátoprávneho postavenia Slovenska v Československu v rokoch 1948–1967. Od ústavy k ústave (1948–1960), in: Vladimír Goněk a kol. (eds.): *Československá historická ročenka 1998*, Brno 1998, s. 17–29.

Katarína ZAVACKÁ: O spoločných témach: zo života povereníka vnútra, in: N. Kmeť – M. Syrný a kol.: *Odvaľujem balvan. Pocta historickému remeslu Jozefa Jablonického*, Bratislava – Banská Bystrica 2013, s. 257–273.

Marína ZAVACKÁ: Buržoázni nacionalisti? Slovenskí komunisti, in: *Česko-slovenská historická ročenka 1998*, Brno 1998, s. 75–78.

Ján ZELINKA: *Od romantiky k vede a politike (Spomienky, udalosti, úvahy)*, Bratislava 2000.

Milan ZEMKO: Od stranického reformátora k normalizátorovi. K publicistike Gustáva Husáka v rokoch 1963–1968, in: Slavomír Michálek – Miroslav Londák a kol.: *Husák. Moc politiky – politik moci*, Bratislava 2013, s. 531–542.

Pavel ŽÁČEK: Husák jako objekt zájmu Státní bezpečnosti, in: Slavomír Michálek – Miroslav Londák a kol.: *Gustáv Husák. Moc politiky – politik moci*, Bratislava 2013, s. 543–558.

Ernest ŽATKO: Prof. Dr. Jozef Kirschbaum, predstaviteľ našej bojovej generácie, in: Jozef Paučo (ed.): *Päťdesiatnik Dr. Jozef Kirschbaum*, Middletown [Pensylvania] 1968, s. 25–36.

Jozef ŽATKULIAK: Činnosť tzv. Husákovej vládnej komisie a proces prípravy federalizácie Česko-slovenska, in: Slavomír Michálek – Miroslav Londák a kol.: *Gustáv Husák. Moc politiky – politik moci*, Bratislava 2013, s. 559–582.

Jozef ŽATKULIAK: Deformácie ústavného zákona o československej federácii po októbri 1968, in: *Historický časopis*, roč. 40, 1992, č. 4, s. 473–485.

Jozef ŽATKULIAK a kol.: *November '89. Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti a jeho medzinárodný kontext*, Bratislava 2009.

Jozef ŽATKULIAK: Politické tlaky na podobu česko-slovenskej federácie na začiatku „normalizácie“ (od augusta 1968 do decembra 1970), in: *Historické štúdie*, roč. 44, Bratislava 2006, s. 199–219.

Jozef ŽATKULIAK: Realizácia ústavného zákona o československej federácii od októbra 1968, in: *Historický časopis*, roč. 40, 1992, č. 3, s. 356–369.

Jozef ŽATKULIAK: Spory o novú ústavu česko-slovenskej federácie v druhej polovici 80. rokov XX. storočia, in: *Historický časopis*, roč. 56, 2008, č. 1, s. 161–190.

Vladimír ŽIKEŠ: *Slovenské povstání bez mýtu a legend*, Praha 1990.

Martin ŽILÍNEK: *Pokrokové stredoškolské hnutie na Slovensku (1918–1949)*, Bratislava 1982.